SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

I. Arheologija i povjest. — I. Археологија и повјест.

Strana — Страна

Karlo Patsch: Arheološko epigrafsko istraživanje o povjesti rimske pokrajine Dalmacije. (Sa 31 slikom u tekstu) . . . . . 33— 60

Dr. Ćiro Truhelka: Sojenica u Dônjoj Dolini. (Sa 1 tablom i 2 slike u tekstu) 91— 98

Др. Гавро Манојловић: Нешто о црквеној лирици византинско-грчкој . . 99—124

Uredništvo: Mletački natpis iz Gabele u Hercegovini . . . . . 153—154

Dr. L. Jelić: Gradnja za životopis Magdalene Pereš-Vuksanović, poznate pod imenom Franice Slavonke . . . . . 161—193

Dr. Ćiro Truhelka: Sojenica u Dônjoj Dolini. (Sa 3 table i 1 slikom u tekstu) 225—236

Карло барун Питнер: Апологија и dyrrhachium-новци из моје збирке . . 237—244

Др. Ф. М.: Два савремена извјештаја о Босни из прве половине XVII. стољећа 251—266

Vjekoslav Jelavić: Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807.—1814. . . . . 267—284

Dr. Karlo Patsch: Prilog topografiji i povjesti Županjca-Delminium. (Sa 100 slika u tekstu) . . . . . 307—366

Проф. Вид Вулетић-Вукасовић: Родословје породице Охмучевића, племените господе босанске. (Са 3 слике у тексту) . . . . . 367—374

Dr. Ćiro Truhelka: Sojenica u Dônjoj Dolini. (Sa 1 tablom i 7 slika u tekstu) 441—448

Др. Ф. М.: Два савремена извјештаја о Босни из прве половине XVII. стољећа 449—456

Vjekoslav Jelavić: Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807.—1814. . . . . 457—484

Vjekoslav Jelavić: O dubrovačko-franceskim odnošajima u god. 1756.—1776. . 513—553

II. Nauka o narodu. — II. Наука о народу.

Проф. М. Медић: Три љекаруше . . . . . 1— 32

Саво Н. Семиз: Биљешке о занатима у Херцеговини . . . . . 154—159

Проф. М. Медић: Три љекаруше . . . . . 195—224

Тома А. Братић: Одломци из народних обичаја у Херцеговини . . . . . 285—303

Antun Ilija Carić: Narodni običaji na ostrvu Hvaru u Dalmaciji . . . . . 303—306

III. Nauka o prirodi. — III. Наука о природи.

Др. Ђорђе Протић: Прилог к познавању флоре криптогама (тајноцвјетака) околине Сарајева . . . . . 61— 90

Отмар Рајзер: Извјештај о успјеху орнитолошког путовања у Србији г. 1899. и 1900. . . . . 125—152

Strana — Страна

Prof. Hermann Engelhardt: Prilog poznavanju tercijarne flore okolice Prozora. (Sa 8 slika u tekstu) . . . . . 245—250
Dr. H. Rebel: Sistematski spisak lepidoptera (lepirova) Bosne i Hercegovine . 375—416
Др. Фридр. Кацер: Хисшорично развијање и данашње стање геолошког проучавања Босне и Херцеговине. (Са 6 слика у тексту) . . . . . 417—440
Отмар Рајзер: Списак птица у музеју српске земље . . . . . 485—486
Карло Мали (Maly): Плодови и сјеменје из предхисторијске сојенице у Дôњој Долини . . . . . 487—492
Prof. Spiro Brusina: Šipovo i njegova tercijarna faunula. (Sa 3 tablice) . . . 493—498
Др. Фрањо Вернер: Други прилог познавању фауне рептилија и батрахија Босне и Херцеговине . . . . . 499—511
Х. Енгелхарт: Терцијарне биљине из Фоче на југоистоку Босне. (Са 2 табле) 555—562
Dr. Franjo Werner: Dermapteri i ortopteri Bosne i Hercegovine . . . . . 563—574

Imenik spisatelja. — Именик списатеља.

Strana — Страна

Братић Тома А.: Одломци из народних правних обичаја у Херцеговини . . 285—303
Brusina Spiro prof.: Šipovo i njegova tercijarna faunula. (Sa 3 table) . . . . 493—498
Carić Antun Ilija: Narodni običaji na ostrvu Hvaru u Dalmaciji . . . . . 303—306
Engelhardt Hermann prof.: Prilog poznavanju tercijarne flore okoline Prozora. (Sa 8 slika u tekstu) . . . . . 245—250
Енгелхарт Х. проф.: Терцијарне биљне из Фоче на југоистоку Босне. (Са 2 табле) . . . . . 555—562
Jelavić Vjekoslav: Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807.—1814. . . . . 267—284, 457—484
— O dubrovačko-franceskim odnosima u god. 1756.—1776. . . . . 513—553
Jelić dr. L.: Gragja za životopis Magdalene Pereš-Vuksanović, poznate pod imenom Franice Slavonke . . . . . 161—194
Кацер (Katzer) др. Фридрик: Хисторичко развијање и данашње стање геолошког проучавања Босне и Херцеговине. (Са 6 слика у тексту) . . . 417—440
М. Ф. др.: Два савремена извјештаја о Босни из прве половине XVII. столећа . . . . . 251—266, 449—456
Мали (Maly) Карло: Плодови и сјемења из предхисторичке сојенице у Dôњој Долини . . . . . 487—492
Манојловић Гавро др.: Нешто о црквеној лирици византинско-грчкој . . . 99—124
Медић М. проф.: Три љекаруше . . . . . 1—32, 195—224
Patsch Karlo: Arheološko-epigrafsko istraživanje o povijesti rimske pokrajine Dalmacije. (Sa 31 slikom u tekstu) . . . . . 33— 60
— Prilog topografiji i povijesti Županjca-Delminium. (Sa 100 slika u tekstu) . 307—366
Питнер Карло барун: Appolonia- и Dyrrhachium-новци из моје збирке . . 237—244
Протић др. Ђорђе: Прилог к познавању флоре криптогама (тајноцвјетака) околине Сарајева . . . . . 61— 90
Рајзер Отмар: Извјештај о успјеху орнитолошког путовања у Србији г. 1899. и 1900. . . . . 125—152, 485—486
Rebel dr. H.: Sistematski spisak lepidoptera (lepirova) Bosne i Hercegovine . . 375—416
Семиз Саво Н.: Биљешке о занатима у Херцеговини . . . . . 154—159
Truhelka dr. Ćiro: Sojenica u Dônjoj Dolini. (Sa 5 tabli i 10 slika u tekstu) . . . . . 91—98, 225—236, 441—448
Uredništvo: Mletački natpisi iz Gabele u Hercegovini . . . . . 153—154
Вулетић-Вукасовић Вид проф.: Родословје породице Охмучевића, племените господе босанске. (Са 3 слике у тексту) . . . . . 367—374
Werner dr. Franjo: Dermapteri i ortopteri Bosne i Hercegovine . . . . . 563—574
Вернер др. Фрањо: Други прилог познавању фауне рептилија и батрахија Босне и Херцеговине . . . . . 499—511

Sarajevo, januar—mart. **1904.** Сарајево, јануар—март.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Три Лекаруше.

Приредио и растумачио

проф. **М. Медић** (Загреб).

Генерал-мајор и бригадир Будислав пл. Будисављевић (рођен 1790., умрьо 1862.) провео је неко вријеме године 1811. као „фенрих“ у Котору и у Дубровнику, те је том приликом у првоме граду преписао од некога различне народне лијекове. Пријепис писан његовом руком негдје се изгубио, али се у његова сина госп. умировљенога пуковника Александра (који пребива у Осијеку) сачувао пријепис од тога пријеписа, и по њему је тек приређен главни дио нашега текста.

Послије сам дознао, да се у госп. дра. Манојла Трбојевића, сада општинскога лијечника у Плашком, налази једна стара породична Лекаруша, па сам настојао, да и њу добијем у своје руке. И кад сам је примио, одмах сам се увјерио, да је она изузевши неке додатке сасвим једнака с Будисављевићевом Лекарушом (види „Додатак из Трбојевићеве Лекаруше“).

У то вријеме дао ми је пречасни госп. Јован Петровић, протопрезвитер и професор-катихета у загребачким кр. средњим школама, једну своју Лекарушу, која је судећи по језику (навластито по западном нарјечју) постала негдје у Славонији (око Брода). Морао сам нешто мало из ње изоставити, јер се није дало прочитати, а и хартија је већ изанђала. Тако се нађоше у мене ове „Три Лекаруше“.

Премда имамо у хрватској и српској књижевности доста грађе за народну медицину, ипак се надам, да и ова три рукописна зборника не ће бити на одмет. Да бисмо пак и од њих имали што већу корист, трсио сам се да растумачим непознатије ријечи у њима, а због тога сам управо и тражио овакове радње по једној и другој књижевности, онда превртао Рјечнике и проучио два рукописа у кр. свеучилишној библиотеци у Загребу. Па ипак ми је поред свега тога жао, што још неке рукописе и дјелца нијесам могао добавити, јер би онда моје тумачење било доиста потпуније.

У ове „Три Лекаруше“ има осим лијекова за људе и питоме животиње још и гатања, али су и лијекови и гатања написани без икакве системе. Испрва сам хтио саставити, што иде заједно, али сам набрзо одустао од тога. Имена појединих љековитих биљака и т. д. нијесам исписао на посе, као што је то урадио на пр. госп. свеучилишни проф. др. В. Јагић у узоритој својој расправи, која се послије напомиње, јер их свак може и сам прикупити.

Једни су лијекови искуством потврђени као добри, а за друге се право не зна, да ли су што помагали. Гдјегдје сам оставио језичне особине недирнуте, да се види, како се у оно вријеме говорило у ком крају.

*

Да не понављам поједине часописе и главније расправе у њима, употребљаваћу мјесто њих скраћене ријечи саме или с бројкама.

БВ. = „Босанска Вила".

БК. = Балтазар Крчелић написао је испред једнога дјела латиницом на четири листића „Equorum medicamenta", и тај се рукопис чува у кр. свеучилишној библиотеци у Загребу.

БП. = „Bosanski prijatelj" od I. F. Jukića; Загреб 1850. (I. свезак), 1851. (II. свезак), 1861. (III. свезак) и 1870. (IV. свезак).

ГЗМ. = „Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini". Uregjuje dvorski savjetnik Kosta Hörmann. — Да би се знало, гдје се може што у њему наћи, биће нам:

ГЗМ$_1$. Лијечништво по народној предаји босанској и по једном старом рукопису. Приопћио др. Ћиро Трухелка године 1889.

ГЗМ$_2$. Народни обичаји при порођају. Пише др. Леополд Глик године 1890.

ГЗМ$_3$. Narodni lijekovi iz bilinstva u Bosni. Etnografska studija. Priopćio dr. Leopold Glück godine 1892.

ГЗМ$_4$. Народно лијечење бјесноће у Босни и Херцеговини. Приопћио др. Леополд Глик године 1893.

ГЗМ$_5$. Народни лијекови из билинства у Босни. Прибиљежио учитељ Х. Фазлагић године 1894.

ГЗМ$_6$. Народна гатања. Година 1896.

ГЗМ$_7$. Nešto o narodnom praznovjerju i liječenju u Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini. Napisao Muhamed Fejzi beg Kulinović godine 1898.

ГЗМ$_8$. Narodna medicina na poluotoku Pelješcu u Dalmaciji. Napisao godine 1900. dr. Oskar Hovorka pl. Zderas.

ГЗМ$_9$. Набирци из народне медицине у Херцеговини. Приопћио 1903. године Тома А. Братић.

ГЗМ$_{10}$. Bosanska narodna medicina Etnografska studija dra. Karla Steinera godine 1903. У овој студији читамо, да „босанска народна медицина има одиста лијеп број љековитих трава и биљака, од којих су многе прописане и у аустроугарској и њемачкој фармакопеји".

ДЛ. = Домаће ликарие старих Бошњаках. — Рукопис овај чува се у кр. свеучилишној библиотеци у Загребу, писан је босанском ћирилицом и мора да је стар, јер је хартија изанђала. Њега је „Historičkom društvu" поклонио познати Брођанин Огњослав Брлић с овом напоменом, коју је написао ћирилицом: „На мом кратком путовању по Босни, добиосам ја овај рукопис, од 31 домаћи ликова од пра Луке Шимића, парока у Фочи. Овај је стари рукопис по свој прилики од једног пратра списан, који ваљда хотивши њега другим тајна начинити, млога је слова у ријечима а и цјеле ријечи изоставио, к' тому још гди гди по једина латинска слова попримио и такога скоро нечитателњим учинио. — Ја сам га с нашима словима (т. ј. ћирилицом) чисто остраг приписо, да сваки читајући лашње научисе читат и тако онде, ће се ја нисам мого досјетит, доскочи."

Брлић је доста добро прочитао и преписао тај рукопис; али ће Будисављевићева Љекаруша разјаснити она мјеста, која су се њему отела, јер су лијекови у обје Љекаруше једнаки, гдјекоји и од ријечи до ријечи, као да су преписани с истога оригинала.

Збор. = „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena". Izdaje „Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti" u Zagrebu.

ЈИБ. = „Jugoslavenski imenik bilja" od dra. Bogoslava Šuleka.

ЛЉ. = „Лепавинска Љекаруша". Ову је Љекарушу написао јеромонах Стефан Витановић (умрьо 17. новембра 1797.); у њој има више одсјека, а правила, што човјек свакога мјесеца у свакоме љету о свом здрављу чувати има, слична су правилима у Рељковићеву „Kuchnik"-у (Осијек 1796.), навластито она за мјесец фебруар. Пречасни госп.

игуман Амвросије Павловић намакао је мени ову рукописну Љекарушу с једном другом сличном књигом, да их разгледам, али су у њој чак и на њемачком језику написане „Gesund(h)eits Reg(e)l“.

ЛМС. = „Летопис Матице Српске“, т. ј. „Грађа за медицинску терминологију“ од дра. М. Јовановић-Батута, књига 146.—149.

ЛП. = „Likarie priprostite u' dva jezika razdigliene illyriçki, italianski skupeliene, i dane na svitlost po' gospodinu knezu, i vittezu Jurju Vladmirovichiu i t. d.“ U' Mlecima 1775. (страна 48.; 165/107 *мм*). — У овој су књижици лијекови описани азбучним редом, и то „medicamenti semplici, које смо нашли уписане и које смо чули од стараца и од старица, и других љекара, које наши сељаци и русаг зову *виленике и виленице, које ћемо именовати именом и презименом, и од кога је* који мјеста био, за пробудити и друге нека уче, и нека пишу, да и од њих остане славна успомена код живући“. Књижицу ми је уступио госп. професор и академик Петар Будмани, уредник „Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika“, да је проучим, и на тој му доброти врло захваљујем, будући да сам у књижици нашао растумачена нека *биљна имена, а и јер се овдје ондје види, да су из ње гдјекоји лијекови готово од* ријечи до ријечи прешли у Будисављевићеву Љекарушу (види биљешку 162).

НМС. = „Народна медицина у Срба“ од дра. Вл. Ђорђевића (прештампано године 1872. из „Летописа Матице Српске“).

СА. = „Српски архив за целокупно лекарство“ од године 1895.

СДМ. = „Српско-далматински магазин“.

СЛ. = „Sredovječni liekovi, gatanja i vračanja“ u 10. knjizi „Starina“ od sveučilišnoga prof. dra. V. Jagića.

Будисављевићева Љекаруша.

Први дио.

1. Од мицине или чира.

Узми јечмена брашна, фришка млијека и мало воде, те учини у тијесто и привијај, — проћи ће. Или узми коријена од *љиљана*[1]), скухај и њега привијај; или узми младога *чичка*[2]), скухај на маслу, па њега привијај, биће боље.

2. Ко има срдобољу.

Узми *храстове мале*[3]), осуши је и стуци у прах, и јаја 3 или 4 припеци, пак само бјеланце с оним прахом смијешај и једи.

---

[1]) *Љиљан* је биљка, која се зове крин и лијер, дакле *Lilium candidum* L. (ЈИБ.). У Петровићевој Љекарушп (69.) напомиње се љиљан бијели. Но не слаже се с ботаничким називом, што је у љиљана „коријен“; а иначе се употребљава његов „бијели лист“ (први дио, 55., 1.: то су „латице“), те „жуто у цвијету“ (други дио, 93., 4.: ово је „пелуд“), па и цвијет (Петровићева Љекаруша, 67.). А истиче се и љиљан жути (први дио, 48., 1.), али је тешко одредити, да ли је он, као што Стулић мисли, наш „драгољуб“, или је пак *Acorus calamus* L. (ЈИБ.) или што друго (на пр. *Lilium croceum* Chaix.).

[2]) *Чичак* је име за двије биљке (Броз-Ивековићев „Rječnik hrv. jezika“); али се којегдје напомињу поименце 4 врсте: чичак велики, чичак јањећи, чичак мали и чичак пољски. Заиста је по подацима, које сам сабрао, тешко детерминирати те врсте. Тако је „чичак“ *Xanthium;* „чичак мали“ *Agrimonia*, а „чичак велики“ опет *Barbana* (БП., П.). Ваља потражити „Rječnik hrv. ili srp. jezika“; иначе сам ја забиљежио овчји чичак („Летоп. Мат. Срп.“, књ. 181., стр. 101.), па чичак напомиње и Никола Беговић („Живот и обичаји Срба-Граничара“, стр. 249.).

[3]) Овдје се препоручује *храстова мела* као и у Петровићевој Љекарушп (19., 2.); у посљедњој Љекарушп долази нам на два мјеста церова имела (11., 2. и 24., 3.). У ЛП. стоји на 38. страни, да се настружe у прах коре од имеле, која се находи на *церу,* и то да је лијек од срдобоље. Госп. Драг. Хирц пише у расправи „Iz Hrvatske Flore“ (Загреб 1902.) п о имели бијелој и жутој; но

3. Кога зуби боле.

Узми *имбера* или *исиота*[4]), и кухај у вину, па тим пери зубе, и биће боље; или кухај паприку у вину, и тим пери.

4. Кога трбух боли од *вјетра*[5]).

Узми имбера, смијешај с кимом и кухај у вину. Ово пиј, јер чини добро.

5. Кога очи боле.

Нека узме *женскога млијека*[6]), од ружице воде и бјеланце од јајета, па нек то заједно смијеша, на крпицу намаже и на очи привија; добро је.

6. Када жена труди и не може породити.

Нека скуха имеле у вину, и нека пије; а то је такођер добро, када ко с крви пљује. Или нек вари два јаја кокошиња, док не попуцају, пак нек ону воду охлади и пије, хоће одмах породити.

7. Ко има кашаљ.

Стуци сиров коријен од *овнике*[7]) или сух, смијешај с медом, пак једи, јер је то добро за прса и за желудац; или кухај тај коријен у води, па кад се охлади, пиј мјесто друге воде у јутру, пред ручком и вечером; — кога прса боле, али му слезена гњије, хоће се уфано излијечити, ако не пије вина, не једе ништа кисела, а ни свињећега меса. И опет ко има кашаљ, нек узме бјеланце од јајета и нек испече на врућој цигли, па нек привија на тјеме.

8. Ко је врло љут.

Нека куха у вину коријен од овнике, добро је.

да је знао Владмировић, како ће се расправљати о једној и другој врсти, јамачно би додао какво обиљежје за своју имелу. Р. де Висијани разлаже много касније, да на цеpу расте *Viscum album* L. (Хирц на стр. 27.), те да је и мени остала непозната (на стр. 28.) његова „Flora Dalmatica“. Ово потоње тврђење побија понајбоље биљешка у мом од Хирчеве расправе старијем чланку „Биљарственi набирци“ („Летоп. Мат. Срп.“, књ. 172., стр. 75.); а да на церу расте имела жута или *Loranthus europaeus* L., о томе сам се увјерио и прошлих ферија у Сријему. Бингулски лугар Тодор Панић донио ми је на име 23. јула 1903. из Јанкова Дола с цера на бегеју (бегеј је обала, шанац, ограда) имелу жуту, коју сам доказа ради понио са собом у Загреб, па је и сад чувам код себе. [Испореди код ријечи „имела“ у „Rječniku hrv. ili srp. jezika“; а потражи и „Šesto izvješće vel. gimn. u Sarajevu“, гдје се имела зове химела (стр. 16.).]

[4]) *Имбер* или *исиот* је по Стулићу наш ђумбир („gengiovo“, *Zingiber officinale* Roxb.); а по Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“ исиот је ђумбиру сродна биљка *Curcuma zedoaria* L. — Ријеч исиот ушла је у ЛЉ. на 12. лист.

[5]) *Вјетар* [види примјере под бр. 2) у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“]. То исто значи и ријеч флат (други дио, 12.). Проф. П. Будмани пише у „Rječniku hrv. ili srp. jezika“, да је флат „вјетар (у људском тијелу и који кроз уста излази), надам, подриг“, те да се та ријеч у наше вријеме говори у Дубровнику. Владмировић разликује „студених и врућих флати“ (стр. 13.).

[6]) *Женско млијеко* је млијеко од жене, која доји женско дијете (види „мушко млијеко“ шта је у ГЗМ$_8$., стр. 144.). А „женско млијеко“ долази и у СЛ. као лијек од глухоте (стр. 101.).

[7]) *Овника* је *Inula helenium* L. (ЈИБ.). Иначе се ова биљка назива овнак (БП., П.; ГЗМ$_3$., овдје јој се каже и велико зеље), па се зове још и ован (Петровићева Љекаруша, 27., 3.) и оман (на пр. В. Марiнковић у „Јестественој Повјесници“ од 1851. год., стр. 403.). Стулићу је *Enula* оман питоми; а у НМС. читамо оман бијели (стр. 42.). У ГЗМ. за год. 1896. (стр. 531.) напомиње се „велико зеље“ и „овнак“.

9. Када човјеку али жени отече *ствар*[8]).

Нек стуче коријен од овнике и тај прах привије, издравиће.

10. Кому косе опадају.

Нек маже врућом крви од грлице или медвјеђим салом, престаће.

11. Ко хоће да га змија не уије.

Нека се намаже салом од јелена.

12. Кому се навуче бијела кожица на очи.

Нека привија фришак мозак од овце, проћи ће.

13. Која је жена *неплодница*[9]).

Прије него човјек с њоме дјело учини, нека попије једну добру чашу процијеђене варенике од кобиле или магарице, хоће зачети (то је већ кушато).

14. Ко с крви пљује.

Нека пије млијеко од магарице. 2. Нек наструже јеленскога рога у прах, и нек пије. 3. Нека узме *штирка*[10]) и *остике*[11]) јаке, и метне у чашу од *маслића*[12]), па нек попије, престаће. 4. Када крв баца, нек узме комад јасенова дрвета у обадвије руке, и кад се оно дрво у шакама угрије, престаће крв. 5. Узми комад јасенова дрвета, сажези, пак налиј у *здјелу*[13]) воде, и узми међу два прста онога пепела па метни сврх воде, те пљуни онда на онај пепео, одмах ће крв престати.

15. Ко има велику болест.

Нек осуши џигерицу од зеца, нек ситно стуче, и нек узме два лота вина или воде, па нек у овом пије. 2. Или нек пече и једе бијелу џигерицу магарећу. 3. Или кад се кобила ождријеби, одмах гледај у уста ждребету, наћи ћеш („наитићеш“) *слезену*[14]), осуши је и стуци у прах, и пиј у води, одступиће.

---

[8]) *Ствар* је пристојна ријеч за мушки и женски срамни уд. У ЛП. читамо, да је то у женскога нарав: „Жилу од коријена спарожине утакни у нарав женску“, кад не може да роди (стр. 44.).

[9]) Ријеч *неплодница* значи што и нероткиња и штиркиња.

[10]) *Штирак* мислим да је стирак, т. ј. „*resina storax*“ (види **СТИРАКЪ** у СЛ. на стр. 86. и у Петровићевој Љекаруши, 4.).

[11]) *Остика* је сирће, сиркет, сирћет, квасина и оцат.

[12]) *Маслић* је био и у Лици мјера за вино, ракију и т. д. — Два маслића ишла су у један полић, а два полића у једну мезану. Три маслића су данашња једна литра (испореди у Збор., св. V., стр. 199.). У Петровићевој Љекаруши је маслић — сајтлик (9., 1.), а полић — холба (7., 1.); Владмировићу је маслић — квартуч (ЛП., стр. 19. и 23.).

[13]) *Здјела* је што и *чинија* (види у Броз-Ивековићеву „Kjećnik hrv. jezika“).

[14]) *Слезена*. Ова ријеч говори се не само у Хрватској, него и у Далмацији, а спомиње се и у „Рукописном зборнику народних босанских лијекова од године 1749.“ (ГЗМ$_1$., стр. 106.). До данас нијесам нашао наштампано, да слезена може значити што друго осим тјелесног органа, који се на њемачком језику зове „Milz“. У први мах готово се човјек тргне, кад чита, да ждријебе донесе у устима — слезену! Но људи, који потхрањују ждребад, знају јамачно сви, да свако ждријебе има у устима нешто налик на слезену, па да му треба ту нараслицу одмах извадити, јер би је оно друкчије изјело. Веле по Сријему, да бољи коњ израсте, ако се ова слезина (тамо говоре овако) извади; а у Ердевику сам дознао од госп. Грује Брановачкога, да народ ту тобожњу „слезину“ назива дојак (види „Бранково Коло“ за год. 1903., стр. 1270.) и дудлица. Јаша Милути-

16. Ко жели, да на њега пси не лају.

Нек носи уза се зуб од црна пса.

17. Кога глава боли.

Нек сажеже рог од јелена и стуче, и нек онај прах смијеша с остиком и привија на главу. Или нек узме језгре од брескве и кима и неколико зрна *смрекве* („смрикве“) [15]) и црнога круха, — смијеша и стуче све заједно, па начини као мелем, и нек привија 2 или 3 пута на главу, не ће га болѣети.

18. Кога ухо боли или је оглухнуо.

Нек узме *нетреска* [16]), пак стуче и из њега сок извади, и смијеша са женскијем млијеком, па нек по 2 или 3 капи у ухо пушта, оздравиће. Или од јагода воде пуштај у ухо, добро ће бити.

19. Ко се опари али ожеже.

Нек се маже бјеланцем од јајета („јаја“), не ће се чири напињати; или стуци ситно овчјих („овчи̂“) брабоњака, и онога праха сипљи по рани.

20. Ко хоће сиједу косу да поцрни.

Нек начини од правога олова густ чешаљ, и нек се њиме чешља, поцрњеће.

21. Кому је вид помањкао.

Нек сажеже ластавицу у прах, и онај прах смијеша с медом, па нек на крпу двоструку маже и на очи привија.

22. Од грознице.

Узми листа од боквице, пак стуци и изажми сок кроз чисту крпицу у једну чашу, пак узми мало јаке ракије и подај пити прије него узме грозница хватати, хоће га оставити, и не ће га више хватати.

23. Кому грло отече.

Нек узме уља (маслинова), соли, остике и меда, свакога по један лот, пак нек угрије и маже грло и мало у грло спушта, биће боље.

24. Кому се *куга* напне или *црни чир* [17]).

Нек узме сапуна, црнога лука, меда и уља, и све скупа смијеша, пак згрије и начини као мелем, па нек њега привија, проћи ће.

новић, ћурчија у Бингули, тражио је по селу ову „слевину“ за лијек, али ни она није могла његову болесницу отети од смрти.

У БК. читамо: „Pervo nego Srcbe (ждријебе) Szesznulo (сисало) bude pazi mu pod jezikom, ali na sztran jezika onde mu naides (наћи ћеш) szlezenu, onumu odnemi iz jezika bude kruto brz“. Биће да је ово, како сприједа напоменух, и другдје познато.

15) *Смреква.* То је *Juniperus communis* L. (долази још у првоме дијелу, 53.). Послије се зове боровица и фења.

16) *Нетресак;* види озлужив или чуваркућа (биљешка 121).

17) *Куга* или *црни чир;* потражи код ријечи злић (биљешка 246), па и у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“ код придјева „кугин“ примјер „кугина сестра“, али с напоменом, да је то трављача (испореди биљешку 231 и 260).

25. Када дијете не може спавати.

Стуци ситно сјеме од салате и смијешај с млијеком женским, пак узми бјеланце од јајета и смијешај све заједно, те му привијај на чело, хоће спавати. Или стуци мака, пак смијешај с млијеком женским или с водом или са чорбом, пак му дај пити.

26. Ко има ноге отечене.

Нек нареже од црне *повртнице*[18]) коре, пак метне у врућу воду, и нек се пари.

27. Ко не може воде пуштати.

Нека куха траву *жабљак*[19]), тер нек пије и нек се 3 или 4 пута у оној млакој води окупа. Ова је иста вода добра за жене, које не могу мртво дијете породити; нек пију.

28. Којој жени млијеко помањка.

Нека куха босиљак у вину и пије.

29. Која жена има матерницу.

Нека куха цвијет од босиљка у вину и у уљу, па нек пије, биће боље.

30. Ко има жалост таку, да трабуња.

Нек куха у вину сјеме од босиљка и пије, растјераће.

31. Кога санџије проносе (протисли).

Узми лист од духана, намажи медом и привиј ондје, гдје тишти, два или три пута, проћи ће.

32. Када жена има одвише коју потребу.

Нек узме исте потребе пет али шест каши, и нек попије, престаће. 2. Или нек узме јеленскога рога, и нек од њега наструже и метне у јаку ракију, па нек се кисели 24 уре, и нек се пије. 3. Или нек узме траву *троскот*[20]) и опере, и нек стуче, пак пије с коријењем заједно, јер и сама трава воду пусти.

33. Када врло на прса стискује.

Узми ланенога сјемена и стуци га, пак у вареници скухај и привијај на прса, биће боље.

---

[18]) *Повртница* је родаква, ротква и ардаква.

[19]) *Жабљак*. У ГЗМ$_3$. напомиње се такођер биљка жабљак, и уједно се тумачи као „камилица, румањ, титрица“; а то значи ова ријеч и у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“. Но у Петровићевој Љекаруши (16., 2.) долази име „жабњак“, тер се каже, да та трава „поред бунара или текуће воде расте“; Јосип Ловретић потврђује име жабњак, па и да се листићи од жабњака употребљавају као лијек од црнога пришта (Збор., св. II., стр. 211.); а у „Jahres-Bericht des k. k. Realgymnasiums in Sarajevo“ за школску годину 1879./80. ушло је име жабњак с тумачењем *Caltha palustris* L. (стр. 18.). Ловретић наводи „жабју траву“ (на стр. 216.); у овоме дијелу (39.) лијек је „жабљи цвијет“. „Жабљак“ је и познати љутић (ЈИБ.).

[20]) *Троскот* је по Сријему доиста *Polygonum aviculare* L.; у Далмацији као да је то једна друга врста. Владмировић мење у лијек „троскота“, али не тумачи шта је (на стр. 46.), но на полуотоку Пељешцу „троскот“ је *Agropyrum repens* L. (ГЗМ$_8$.; види ГЗМ$_3$. и БП., II., на стр. 198.). Што је на Пељешцу „троскот“, то је око Винковаца пирика (потражи у Збор., св. III., стр. 79. име „пирика“).

34. Ко не може од врућине спавати.

Нек узме 5 али 6 глава дивљега мака и кукурijека скупа са сjеменом, пак нек куха у вину и пије; и нек умочи крпицу у оно вино, пак на чело привија.

35. Који има ћелаву главу.

Нек стуче листа од зовике, пак нек „с оним“ привија; или нек грашак или боб с љуском вари, и оним пере.

36. Који хоће прстом да зуб извади.

Нека међу Госпоје ухвати кртину и извади јој сало, пак оно сало метне на зуб, хоће га прстом извадити.

37. Кому црви зубе кваре.

Нека узме дрво од рузмарина и сажеже, пак угљевља стуче и метне у једну свилену крпицу или другу густа платна, па нек таре оним зубе.

38. Која жена нема *цвијета*[21]).

Нека куха цвијет од *лавендуле*[22]) у вину и нек пије; ово је исто добро, кад трбух боли. Или нека куха *мажуране*[23]) у бијелу вину, па нек пије.

39. Кому су ноге отечене.

Нека куха цвијет жабљи („жабији“), и нек пари ноге.

40. Који има кашаљ.

Нека узме од црнога лука ону љуску црвену („црљену“) или онај црвени лист, па нек вари и нек пије са шећером („с-шећером“).

41. Који има гујанице у трбуху.

Нека стуче *рутице*[24]) и смијеша с медом, пак нек начини као мелем и нек на пупак привија, поцркаће. 2. Или нек узме бијелога лука, па нек вари у вареници и нек пије. 3. Или нек узме празну љуску од ораха и меда, и нек стуче ситно стакла („цакла“), пак нек смијеша с медом и нек метне у ону празну љуску, и нек привије на пупак и свеже добро рушцем; и хоће поцркати, јербо сȳ (сисају) кроз пупак.

42. Кому уста смрде.

Нека стуче пелима и помијеша с остиком, и нек оним пере уста.

---

[21]) *Цвијет* је овдје, што бјеше у називу 32. болести *потреба*, т. ј. женско вријеме.

[22]) *Лавендула* се зове послије *трма* и *лаванда* (други дио, 9., 12.), а име лаванда налази се и у ЛП. (на стр. 30.); ово је *Lavandula spica* DC. — Уз име трма метнуто је и деспик у „Prirodopis i t. d.“ (види биљешку 23).

[23]) *Мажурана* се зове друкчије мацурана и сансег (види Броз-Ивековићев „Rječnik hrv. jezika“); у „Prirodopisu za nižje realne škole“ од год. 1856. читамо, да је мажуран *Origanum majorana* L. (стр. 197.). И. Жиц пише за Врбник маружана (Збор., св. V., стр. 69.).

[24]) *Рутица* је по Стулићу „piccola ruta“, т. ј. *Ruta graveolens* L. — Рута је врло љековита. У ЛП. (на пр. стр. 28., 31. и 42.) наводи се она као лијек; у Петровићевој Љекарушi зове се рута рутвица (20.), а то јој је име забиљежио Рељковић у „Kuchnik“-у (стр. 170.) и Ловретић (Збор., св. II., стр. 211.); иначе се назива она и седеф (НМС., стр. 43.). „Рута“ се напомиње и у ДЛ. (под бр. 16.), те у ЛЉ. на 8. листу; па зове се још и пиган (СЛ., стр. 85.).

43. Када бијесан пас накоље.

Стуци црнога *лука лутице*[25]) и помијешај с остиком, пак привијај; или стуци траву *бетонику*[26]), пак привијај на рану, врло је добро.

44. Који има брадавице.

Нека стуче сјемена од босиљка, и нек раскопа брадавице и оне прашине унутра сипље.

45. Који има несвјестицу.

Нек свари босиљка у води, и нек пије ону воду, престаће.

46. Од срдобоље.

Свари јечма и метни у ону воду козјега лоја, пак срчи. 2. Растопи у врућој води воска и срчи ону чорбу. 3. Узми *црвоточине*[27]) три пута на врх ножа, метни у вино и пиј. 4. Узми *црљеног воска*[28]), *орашка*[29]) и *исерта*[30]), стуци све заједно и метни у ракију, пак попиј; и једи, ако имаш, печене крушке. 5. Узми *храстовиx* („растови“) *шешарица*[31]), пак „и ње“ *стуци средину* у прах, и помијешај онај прах с бјеланцем од јајета („јаја“), начини као мелем, пак привијај на трбух, пак пиј онога праха у води. 6. Узми *кожице од жира* или *капице*[32]), пак стуци ситно и метни три пута на врх ножа у воду („у води“), пак пиј онолико пута, колико идеш ван. 7. Узми *од младиx ораха корица*[33]), осуши их („осушији“) и сатри, и за 3-пут на врх ножа поије наташте, престаће за 2 али 3 пута.

47. Кому ствар отече.

Нека узме *живога клака*[34]) у једну здјелу, пак улиј у њ чисте воде и утрни га; кад се она вода избистри, а клак на дно падне („пане“), онда проциједи ону воду кроз једну крпу; послије узми четвороструку крпу, пак покваси у овој води, привиј на

---

[25]) *Лук лутица* је друкчије лук љутика, аљма и шкалоња; Стулић пише код ријечи „scalogno“: „specie d' agrume simile alla cipolla, ma di piccol capo“.

[26]) *Бетоника* је *Betonica officinalis* L. — Владмировић је написао бетуника (стр. 31.) и рањеник (стр. 36.). Панчићу је она такођер рањеник („Флора кнежевине Србије“, стр. 567.), у БП., II. је рањак, а у ЛЉ. долази бетоника поред слаткога копра и бедринца (8. лист). Овамо припада име рањеник из других љијекова.

[27]) *Црвоточина* је готово свуда прашак, што остаје у дрвету иза црва. Има и овдје придјев црвоточан (Збор., св. VII., стр. 268. у биљешци); а црвоточином посипљу по селима дјецу, кад се оједу (од мокраће).

[28]) *Восак црљени* је восак за печаћење или печат, тал. „cera rossa“, лат. „*cera miniata*“.

[29]) *Орашак* је „*пих тоschata*“. Долази и у Петровићевој Љекаруши (10., 1.), па и у ЛП. као орах мирлишни с тумачењем „nose muschiata“ (стр. 27.). Види именицу „мирлис“ у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“; а ваља знати, да се и данас у Лици говори (премда ријетко) мирлис и мирлисати. Нашла се ријеч „орашак“ и у ЛЉ. на 12. листу (па и Иван Зовко пише „више мирлиште“ и „мирлисоња“ у Збор., св. IV., стр. 136.).

[30]) *Исерт* је ваљда што и зенверт (у Стулића), т. ј. „имбер“ или „инбер“.

[31]) *Храстове шешарице* или су „Galläpfel“ или „Knoppern“. У ЛП. спомињу се „шишке, које су прегодиштиле“, као љијек од срдобоље. Будући да Владмировић наводи и „бадаљике, што се начине на дубу, штоно како кестен али марун“ (на стр. 37.), биће храстове шешарице свакако „Knoppern“, а бадаљике „Galläpfel“. У Хрватској се зове шешарица и „шеша“ (Буниħ).

[32]) *Кожице* или *капице* од *жира* за цијело су „Becher“. У ЛП. забиљежене су „капице од желудâ дубови(х) оли церови(х)“ (стр. 9.); а име „желуд“ за „жир“ долази у другом дијелу (75., 1.).

[33]) *Корица од младога ораха* је „*cortex nucis iuglandium*“; у првоме дијелу (56.) ово је кора.

[34]) *Живи клак* је живо вапно, креч, јапно или вар („Насеља српских земаља“, књ. II., стр. 528.).

ствар, а прије тога нек узме друге воде и напари, колико море трпјети. Или нек узме из апотеке („апатеке“) *катаплазме*[35]), спржи и у млијеко натаре, пак на крпу размаже и привија.

48. Који има *жутионицу*[36]).

Узми коријен *жутога љиљана*, коријен *бигње урљене*[37]), коријен *тудивице*[38]), *коријен слатки*[39]) или добро сјеме огуљено од бундеве („бундаве“), укухај добро, тер проциједи и заслади медом или жутим шећером („шекером“), тер оно једи; и одступиће. 2. Узми нов лонац, пак узми бијелога вина и *смиља*[40]), тер метни у њ, пак поклопи и залијепи сав наоколо тијестом, метни на жестоко угље, нек извари, онда измакни нек из тиха вари за 4 уре; па кад се охлади, пиј из чаше од воска жутога начињене неколико пута, мора проћи.

49. Ко има какву мању на образу.

Нека стуче *цимендријем* или *слатку корицу*[41]) и смијеша с медом, и у јутру маже и у вечер, и нек пере водом од ружице ; или нек маже фришком крви од зеца.

50. Ко хоће да му жена или човјек каже, што је учинио или учинила.

Нек узме од голуба срце и осуши, и ситно стуче, и оним прахом посне по прсима; или нек узме срце од сове, која има главу као мачка, пак метне под лијеву страну кад спава човјек („чоек“) али жена, и нек пита, све ће у сну казати што је („штое“) учинио или учинила.

51. Ако хоћеш да знаш, је ли права дјевојка али није.

Узми сјемена од салате, стуци у прах и метни у табакеру, па јој подај пити, али да се не превариш, видјећеш је ли права али није: ако буде права, не ће ништа учинити, ако ли не буде, попишаће се пода се.

52. Који хоће да има чисто лице.

Нека узме боба и метне у јаку остику, пак кад с онога боба кожица спадне, онда га извади ван; а кад се добро осуши, стуци ситно и метни у *букару*[42]) воде из бунара, који не отјече, пак „се с оном умивај онај прах помазавши с водом“.

---

[35]) *Катаплазма* је од тал. „cataplasma“, која значи што и „empiastro“ и „impiastro“, т. ј. меч, оближ, мелем, привој, воштаница.

[36]) *Жутионица* је болест „icterus“ или златиња, златеница, жућаница (ГЗМ. за год. 1892., стр. 200.), жутиница (СА., стр. 137.), златин (ЛМС. и ГЗМ. за год. 1897., стр. 492.).

[37]) *Бигња урљена*. Ово име не могох наћи нигдје. Чини се, да је постало од туђе ријечи. По кућама се његује *Begonia discolor* K. Br., у које су урљени цвјетови и лишће с наличја, па да није она то? Препоручујем пажњи стручњака ову биљку, а и још неколике, које до сад ваљда нијесу забиљежене нити одређене.

[38]) *Тудивица* је заиста тетивика или по ЛП. тетифика (стр. 24.), на име *Smilax aspera* L. Говори се и тотивика (ГЗМ.), а и тета вика (Збор., св. V., стр. 71.).

[39]) *Коријен слатки* зове се тобоже „коријен“ од таиноцвјетне биљке *Polypodium vulgare* L., којој се каже и папрат слатка (ГЗМ.).

[40]) *Смиље* далматинско није *Helichrysum*, већ *Melilotus italica*. У Жупањцу смиље „купују од Далматинаца“ (Збор., св. IV., стр. 255.).

[41]) *Цимендријем* или *слатка корица* је наш цимет. „Слатку корицу“ напомиње и ЛЉ. на 12. листу; зове се и канела.

[42]) *Букара* је обично дрвен суд од тисовине; али има и лончарских букара (врч за воду без грла и дршка) и стаклених букара (Збор., св. II., стр. 120. и 123.), па и лименх букара (Збор., св. II., стр. 283.; види и у „Насељима српских земаља“, књ. II., стр. 1141.).

53. Кому је („комуе“) промукао глас.

Нека узме једну или двије жлице меда и неколико зрна смрекве, и метне у један лончић, и налије вином, поклопи и добро замаже, док не увре за 2 прста; и нек оно вруће пије, биће боље.

54. За ослободити се од змија.

Узми стабло од сунцокрета и метни у постељу, одступиће свеколике.

55. Који хоће рану излијечити.

Нек убере бијели лист од љиљана, и нек напуни пуну флашу листом, пак узми уља и налиј пуну сврху онога листа, метни на најжешће сунце ону отворену флашу, и тако нека стоји једно 2 мјесеца, што дуље то боље; пак кад човјек има ране, нека мође на ране, и ако буде знамење („зламење“) да ће проћи, сав ће се лист осушити; ако пак није знамење да ће проћи, а ти ћеш га скинути балава као што је и прво био.

56. Који има далак.

Нек узме од тикве листа и од аптовине, и угрије толико воду, колико човјек може руку држати, и онда нек онај лист метне унутра и опет извади, пак оциједи и мође на далак неколико пута, — мора проћи; али прије нек узме старе гушчје масти и нек помијеша с јаком ракијом, пак нек угрије и оним намаже. 2. Нек узме бијелу дугачку бундеву, пак нек испече и мође више пута на трбух. 3. Нек узме од младога ораха кору, и нек танко искрижа ножем, пак нек метне у јаку остику и нек стоји 24 уре, пак онда нек извади и метне на далак и држи 24 уре, мора оздравити. Послије, када скине, нек узме фришка нетопљена масла („путра“) и нек намаже трбух, али је жива мука претрпјети.

57. Који се жели од колике излијечити (матруна).

Нек попије по чаше уља, проћи ће; и нек узме чађи и ситно стуче, пак попије у води, престаће грижа.

58. Опет који се жели од далка излијечити.

Нек гули ножем јасенову кору и метне у једну боцу, налије водом, пак кад она кора поплаветни, или кад стоји до 4 уре, нек пије на један мах пун маслић, то јест наташте у јутру и у вече, кад спавати пође, и кад год ожедни.

59. Ко има кожицу на зјеници.

Инглескога балзама пусти једну кап унутра, проћи ће.

60. Кога зуби боле.

Нек узме један *фољ*[43]) хартије, пак смота попут *тратура*[44]) на један крај танко, на други дебље, пак онда нека метне онај танки крај на *пиљур*[45]), а са

---

[43]) *Фољ* је арак или табак. Говори се тако и у Лици.

[44]) *Тратур* је лијевак, лакомица или шпирлија; али је „тратур“ по Лици лимен.

[45]) *Пиљур* значи што и вилушка (пошљедња ријеч говори се у једнини у Сријему), те пантарул (Збор., св. VIII., стр. 107.) и пантаруљ („Насеља српских земаља“, књ. II., стр. 1138.).

дебелога краја зажеже, па онда нек онај танки крај нанесе над један *пладањ*[46]), да онај дим у њ удара; и тако нека држи док хартија сва не изгори, — видјеће се онда на пладњу маст од онога дима, и нек ону маст на зуб мође, мора проћи болест.

61. За злочести („злочасти“) али сухи кашаљ.

Узми чуваркуће, стуци у чему, изажми онај сок у једну бочицу од маслића и метни у ђубар нека стоји 9 дана, али добро затвори да не може унутра зрак, пак извади и пиј свако јутро наташте по једну жлицу, биће уфано боље.

62. За кашаљ.

Узми вруће варенике једну малу чашу, метни жуванце од јајета у варенику и узмијешај добро, и узми меда једну жлицу, метни у варенику, и измијешај добро, пак попиј: то се разумије неколико пута у вечер, кад се иде у постељу, и у јутру наште срца. Пробано је, биће добро.

63. За очи кад боле.

Полак воде а полак варенике у једном лончићу укухати, пак онда неколика листа *шљеза*[47]) обарити, крпицу у том натапати, па на очи млако метати.

*

Брезова *муса*[48]) јако је добра за сваку *мађу*[49]) у тијелу.

Други дио.

1. Очувати да *моль* или *мрвац*[50]) робу не иде.

Узми пелима или коре од *чепара*[51]) и метни у робу или гдје роба стоји, све ће побјегнути; ако ли ћеш их поморити, свари пелима у крављем млијеку и стави по кући.

2. Када бијесан пас уједе.

Стуци сјемена од чичка и подај попити у води; ако је благо, залиј га и не бој се. 2. Узми цвијета од *сјекавице*[52]), осуши га у хладу, стуци у прах и подај пити три пута. 3. Стуци бијелога лука, руте и соли заједно, и привиј на

---

[46]) *Пладањ* је што и тањир или тањур. Велику пладњу каже се у Лици пладањка. Стулић има „падањ“, тал. „piatto“.

[47]) У ЛП. напомиње се *слиз* (стр. 13., 14. и 34.), па водени слиз (стр. 17.), те водени и барски слиз (стр. 36.). „Водени слиз“ је *Altea* или *Althaea officinalis* L. „Слиз“ долази и у ДЛ. (под бр. 10.). „Шљеза“ је врло љековит.

[48]) Ријеч *муса* чује се не само „у Лици и у Сријему“, него и у Далмацији. Владмировић препоручује мусу у лијеку од ка̀мена (стр. 9.).

[49]) *Мађа*. Ова ријеч има два значења и у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“, али овдје значи (као и у натпису бр. 49. у овом дијелу) погрјешку. Често се чује ова ријеч и по Лици; на пр. нешто са маћан, омаћио сам се одавна, Бог зна, гдје сам ту мађу задобио. Но ријеч „маћа“ долази и у Збор. (св. IV., стр. 253.) са значењем ријечи кљâ, о којој сам и ја забиљежио нешто у „Летоп. Мат. Срп.“, књ. 160., стр. 72.). А маћицу истиче и И. Жиц.

[50]) *Моль* или *мрвац* јесте личинка од лепирића, која једе хаљине или одијело, т. ј. робу.

[51]) *Чепар* је ваљда што и „чепур“, т. ј. пањ, али од којега дрвета? Ове ријечи нема као ни „бигње“ нити у „Rječniku hrv. ili srp. jezika“.

[52]) *Сјекавица* је Стулићу *Cardo stellato*. У СДМ. од год. 1861. читамо: „... почме (магарац) глођати кору с дрвета и гристи сјекавице и сваке бодљиве траве“ (стр. 121.). У сличној приповиједци има В. Ардалић сјекавац (Збор., св. VII., стр. 262.).

рану. 4. Узми три али четири зрна од *јасенка*[53]), стуци и подај попити; или било чељаде или благо, оздравиће.

3. За истјерати бухе из куће.

Узми *спориша*[54]), листа од бресквe, свари у мору али у води, и полијевај кућу. 2. Узми пелима или траве *мокуґрице*[55]), свари у води и шкропи кућу. 3. Када се умиваш у сапуну, ону воду пролијевај по кући, све ће покрепати. 4. Набери пелима и метни у један лонац од 4 мезане, скухај, и кад буде скухано, метни двије жучи од вола, измијешај и оном водом шкропи по кући; све ће покрепати.

4. За бљувати.

Вари *метвицу*[56]) у бијелом вину или у козјем млијеку (вареници), и пиј наташте. 2. Узми цвијета од сијерка, стуци га у прах и подај једну жлицу попити.

5. Кому цријево натраг излази.

Нађи *спужа горскога*[57]), сажези га с кором, стуци у прах и смијешај са *штављем*[58]), пак посипљи цријево, али прије млаким вином опери. 2. Узми *кожицу из желуца кокошињега*[59]), осуши је и стуци у прах, и поспи цријево, и притисни са чистом крпом, вратиће се одмах.

6. Кад на здраво заболи.

Узми борове смоле, свињеће масти, лоја од шкуља, воска жутога, меда и соли, од свакога по мало, свари све заједно, метни на *крпу мушку*[60]) и привијај врућe.

7. За чинити доћи цвијет дјевицама и женама.

Узми листа од дивљега калопера, осуши га у хладу, стуци у прах и подај пити у чорби по полак унче о мијени и о ужби. — 2. Узми „попунца“ („попуница“), *росопасти*[61]),

---

[53]) *Јасенак* је растумачио Владмировић као *Ditamo bianco*. Има га и по Сријему.

[54]) *Спориш* је *Verbena officinalis* L. — Ово се име налази у БП., II.; већ и Владмировић у својим ЛП. пише, да је „спориш“ — *Verbena*, па ено тога имена и у ГЗМ$_1$. (стр. 104.). У БВ. читамо спорић (за год. 1901., стр. 280.).

[55]) *Мокуґрица*. Ко зна, која је ово трава? Да није што и пасвица, која се по Стулићу зове мохуница (види биљешку 70). У ЈИБ. нема овога имена, али сам га у једном Рјечнику нашао с тумачењем *Alsine*.

[56]) *Метвица* је обично *Mentha*, али која врста? Спомињу се метвица дивља и питома; метвица црљена је у БП., II. *Origano*, а „метвица дивја“ опет *Mentastro*. На гласу је у Босни врбаска метвица (Збор., св. I., стр. 273.) као лијек од обола (сушице), али сам ја у Босанској Дубици купио (види биљешку 88) под именом метвица врсту *Nepeta cataria* L.

[57]) Овдје се истиче *спуж горски* с *кором* (у ЛП. долази спуж с кором на стр. 18., а спуж планински у кори на стр. 40.). Јамачно је ово *Helix pomatia* L. И у СЛ. налазимо, да је лијек „ПЉЖЕВА ŠКОЛКА“ (стр. 87.); ДЛ. биљеже „пужа горенскога“ (бр. 29.).

[58]) *Штављ* напомиње и Владмировић (стр. 37.: „симе од штавља“); у Петровићевој Љекаруши назива се ова биљка штаволь (10., 2.), а другдје шћављика.

[59]) *Кожица из желуца кокошињега* она је жута опна, што се изнутра скине, кад се желудац распори и чисти. У ЛП. зове се она кошуљица (стр. 22.) и кожа (стр. 33.).

[60]) *Крпа мушка* јесте крпа с мушкога чељадета.

[61]) *Росопаст*. Вук је у свој „Српски Рјечник“ унио народно име росопас, те је додао, да је ова ријеч женскога рода и да значи биљну врсту *Chelidonium maius*, das Schellkraut; но истога му је значења и ријеч руса. У Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“ метнут је знак питања код ријечи „руса“ у тумачењу иза ријечи „росопас“, па је поред погрјешно штампана њемачког имена

кадуље[62]) и коријена од рена, свари све заједно у бијелом вину, пак метни праха од *јагода* од *бршљана*[63]) у оно вино и подај пити. 3. Трава *оскурушица*[64]) исту крјепост има, када се у бијелом вину пије.

8. Поморити *чимавице*[65]).

Стуци сумпора и вари га у води, и оном водом намажи, све ће се покрепати. 2. Узми жучи овчје, смијешај с уљем и мажи. 3. Свари пелима у уљу и њим мажи.

9. За далак или подраст („подрест“).

Узми коријена од *штркља* („старкља“)[66]) једну либрицу[67]), опари га и стуци, пак метни га у нов лончић; и метни двије либрице меда и једну голему чашу вина бијелога, нека се све заједно на жеравици вари, и мијешај док се скаши. А када се врло згусне, намажи на модру хартију или на црвену абу, и привијај више пута, проћи ће. 2. Узми смрекиња од *глухога* („глусога“) *смрча*[68]), стуци добро и свари у вину, и када се добро разваре, а вино уври, начини од онога два колачића и привијај с обје стране трбуха више пута, али у исто вријеме очисти се од тијела („тела“). 3. Стуци сумпора у прах и замути с уљем,

---

„Schallkraut“ додано и „Schwalbenwurz“. Овај знак питања биће да је непотребан ондје, јер сам се ја у Бингули (у Сријему) увјерио, да је „руса“ тамо она биљка, што се другдје зове „росопас“ или „росопаст“. Русу је лако распознати и по том, што из ње тече „жута водица“, кад се отргне лист (а ову „жуту водицу“ без имена биљке налазимо и у Збор., св. V., стр. 172.). И у Петровићевој Љекаруши стоји напријеком, да у трави росопасти има „сока жута“ (34.).

Владмировић пише у својим ЛП. обично росопаст (стр. 7., 11. и 46.), а на једном је мјесту криво сложено и „ростопаст“ (стр. 23.). Он тумачи добро, да је то *Celidonia*. Јукић је за Босну написао такођер „росопаст“ (БП., I. и II.), а Бартуловић из Макарске забиљежио је: „Злића лијечи сок од росопасти“ (ЛИБ.); за Далмацију потврђује то и др. Ховорка, јер се тамо и данас говори росопаст (или „крупник“, ГЗМ$_8$.). За Босну имамо пак и „росопас“ (ГЗМ$_3$.); па и у ЛЉ. долази опет „росопас“ (15. лист с друге стране).

Није добро, што се тумачи, да је росопаст *Fumaria officinalis* (НМС., стр. 41. и 45.), јер је она заиста врста *Chelidonium maius* L., која је давно названа и хелидон (СЛ., стр. 86.); а да ли је правилније писати „росопаст“ или „росопас“, то нека одлуче филолози.

[62]) *Кадуља*. Већ Владмировић препоручује „кадуљу“ као лијек (стр. 16., 17., 28., 31. и 45.); она је *Salvia officinalis* L., те се зове још жалфија (Петровићева Љекаруша, 9.) и куш (Збор., св. V., стр. 69.).

[63]) *Бршљан* је другдје бршљан и бршљен. Плодови су јагоде (ЛП., стр. 1.) и зрна (ЛП., стр. 23.; и други дио, 41., 2.). У Буковици држе матере у колијевци „јагоду од бршљена“, јер има у себи неку силу, која одгони вјештице (Збор., св. VII., стр. 293.).

[64]) Овдје се доиста пише *оскурушица*, а иначе нам је позната оскурушица (види ЛИБ.).

[65]) *Чимавица* је стјеница, чимеж (Збор., св. V., стр. 71.) или кимак.

[66]) *Штркаљ* је Владмировићу „далаку лијек“ (ЛП., стр. 10., па напомиње га и на стр. 32.). То је *Cocomerello asinino* или *Ecballium officinale* N. ab Es. И у стара времена бјеше овај штркаљ љековит, а у СЛ. он је љековита „дивља краставица, што се роди при мору“ (стр 92.).

[67]) *Либрица* је дем. од *либра* (тал. „libbra“; ова ријеч значи „un peso di dodici once“ [Стулић]). Долази и у ЛП. на стр. 47.

[68]) *Глухи смрч*, т. ј. „глуи смрич“ напомиње већ Владмировић, али додаје да је то сомина (стр. 21.). Мавро Ветранић Чавчић казује у „Posvetilištu Abramovu“, да „божје кокошице“ од пелинове косе плетијаху гнијезда, гдје расте сомина (стих 842.). У СДМ. забиљежено је опет ово: „Тушевица од запада раставља нахију Ливањску од Дувањске. На њој расте трава сомина, која се коњма даје, да не осипљиве, и која мучно да се игдје више у Босни находи, већ пзван Рамске нахије“ (год. 1842., стр. 33.). Сомина је *Juniperus sabina* L. И Вук Ст. Караџић интересирао се за сомину, па уједно и за буварицу или бувару (види „Јавор“ за год. 1882., стр. 698. и 699.; но чудновато је, да и ова његова писма Вуку Поповићу у Котор нијесу исцрпена за Броз-Ивековићев „Rječnik hrv. jezika“).

пак намажи модру хартију и привијај. 4. Вари *гомољику*[69], *пасвицу*[70] *и тушт*[71] у води, и ону воду пиј наташте. 5. Узми брашна од *јарика*[72], укухај од њега погачу, испеци је на полак и распласти, пак подмажи медом, а по меду посипи тамјаном и привиј вруће на далак. 6. Стуци спориша с бјеланцем од јајета и с јечменим брашном, пак метни на крпу и привијај; мореш примијешати и мало соли. 7. Узми листа од *татуловине* („татуловоре“)[73], стуци га и спари у квасини и привијај. 8. Нађи *скрижалина*[74] и лишћа од *кападра*[75], вари у вину и у уљу, и привиј. 9. Узми родакве, *петоирста*[76] и *петрусимула*[77], стуци заједно коријен и лист, и онога сока пиј неколико јутара. 10. Узми *сријеша*[78], стуци га у прах и онога праха пиј за 30 дана у врућој води колико може стати на *газету*[79]. 11. Узми коријен од *мачинца* („мачонца“)[80], стуци га и свари у вареници, и привијај. 12. Узми листа од трме или лаванде, рузмарина и пелима, метни све у једну боцу бијелога вина, нека стоји 6 дана, па потопи крпу и привијај.

10. Кому дркћу руке или ноге.

Убери руте и кадуље, стуци их у прах и пиј свако јутро по један драм у чорби. 2. Изажми сока од траве *рамана* („романа“)[81], смијешај га с уљем, смлачи и мажи јутром и вечером. 3. Вари траву *обратич*[82] у уљу, и оним уљем мажи удо које дркће.

11. За *фебру*[83] или огањ велики.

Узми боцу воде и метни у њу живога клака колик орах, муљај, начиниће се као млијеко, и послије 3 уре кад на дно падне, проциједи полагано кроз чисту крпицу и подај пити ону воду болеснику; почеће се знојити и избациће фебру надвор. 2. Узми *златне папрати*[84], која расте по зиду, вари је у води док половицу уври, и подај ону воду пити. 3. Нађи балеге фришке од црна вола, размути је у води, и када се избистри, проциједи и дај пити. 4. Нађи сјемена од зрела

---

[69]) *Гомољика* је *Tuber cibarium* Pers. у ЈИБ. (види биљешку 101).

[70]) *Пасвица* је *Solanum dulcamara* L.

[71]) *Тушт* је *Portulaca oleracea* L.; иначе је то тучница (СЛ., стр. 107.) и тучен (Збор., св. V., стр. 71.).

[72]) *Јарик* се зове јари јечам *Hordeum distichum* L. (ЈИБ.) или „orzo di Galazia“ (Стулић). Владмировић препоручује као лијек „оступан јарик“ (стр. 45.).

[73]) *Татуловина* или *татуловора* није ушла у ЈИБ., па је мучно рећи, која је то биљка. Именом нас сјећа на „татулу“.

[74]) *Скрижалина* је *Cyclamen*, али која врста?

[75]) *Кападар* треба да је *Camaedro*, т. ј. дубачац мали (Стулић). Нашао сам слично име камендер, али за једну другу биљну врсту, премда ће тешко бити то.

[76]) *Петоирста* је *Potentilla*, али која врста?

[77]) *Петрусимуо* је першун, петрусин, те петроселин (ГЗМ$_3$.), а и першин, маідонос (ГЗМ$_3$.) и петерсимун (Збор., св. V., стр. 70.).

[78]) *Сријеш* је бирса; у ЛП. се истиче и „стриж око врчине од пишаке мушке“ (стр. 24.).

[79]) *Газета* се зове мален новац. БП., I. препоручује, кад ко има црни пришт, да грије „газету ол други бакрен новац“, те да држи на пришту (стр. 130.).

[80]) *Мачинац*. У ЛП. на стр. 12. долази ово име, и ту се већ каже, да је то Iride (тал.).

[81]) *Раман* је што и титрица.

[82]) *Обратич* се зове обично вратич и вратић, т. ј. *Tanacetum vulgare* L., па и повратич и повратић (види у ГЗМ$_3$.).

[83]) *Фебра* је постала од тал. ријечи „febbre“ (Стулић). Види и у ЛП. на стр. 16.

[84]) *Златна папрат* је *Ceterarch officinarum* Willd. (ЈИБ.). ЛП. казују нам за златну папрацу (стр. 13. и 45.) и за малу црну папрацу (стр. 22.); но које су ово врсте, то се за право не зна.

брштана, учини га у прах, смијешај с медом, чини *балотице*[85]) колик љешњак („лишњак“) и подај једну на дан. 5. Узми кваса, растопи га у остики, и помажи по модрој хартији, пак стуци ситно сјемена од повртнице и поспи по оној квасини, и привијај на табане; промјењуј треће уре, истегнуће све надвор и оздравити. Исто чини мед, када се помаже по модрој хартији и привија на табане. 6. Нађи жаба корњача, стуци живе и привијај на табане; ако ли немаш жаба, а ти живу кокош распласти или голуба, и привиј на ноге. 7. Узми сјемена од лана и сухих смокава, стуци све заједно, начини два колачића и пофригај на лоју шкопчеву („скопчеву“) или на (топљену) маслу, и привиј једнога на жличицу, а другога на крста према жличици, истегнуће фебру. 8. Узми двије погачице од јечмена брашна и привиј на табане и руке, али промјењуј; врло добро чини трава *киселача*[86]), када се стуче и привија на табане. Упамти („упамети“) ово: 1. Када болесник има велики огањ, не дај му јести меса, него само неслане чорбице. 2. Дај му пити студене воде колико ти драго. 3. Чисто ваља отворити врата од собе и прозоре, нека арија пролази. — За огањ мали свагдањи, на други и на трећи дан грозницу. Узми траве *китице*[87]), коријена од *срченике*[88]) и

[85]) *Балотица* је дем. од балота. И Владмировић напомиње „балоту од пушке“ (стр. 18.); али су „балотице“ овдје што другдје пилуле и апови (НМС., стр. 71.; БП., I., стр. 129.), те апичи (ГЗМ$_1$., стр. 144.) и пируле (Збор., св. VI., стр. 182.).

[86]) *Киселача* је *Oxalis acetosella* L., а зове се и купус зечји.

[87]) *Китица* је врста *Erythraea centaurium* L., којој се каже црљена китица и центаура (Петровићева Љекаруша, 11., 1.), те кичица, грозничавка, грчица и трава од грознице (ГЗМ$_3$.).

[88]) *Срченика*. Владмировић спомиње траву срчењак (ЛП., стр. 37.), тер вели да од срчењака „пожути вода“. Вук је забиљежио име срчаник, па истиче да се та „трава од срдобоље“ зове у Лици срчењак, у Далмацији срчењача, а гдјешто кошутина брада; но он тумачи, да та сва имена припадају врсти *Gentiana lutea* L. — Др. Владан Ђорђевић пренио је ова покрајинска имена у расправу НМС., па мисли, да је све то *Polygonum bistorta* L., врста биљна, за коју каже Лајнис да расте „по мочварним ливадама“.

Јукић пише у БП., II., да је срченик *Gentiana;* а име срченик говори се и данас у травничком окружју, јер Стојан Рубић и о. фра Анђео Нуић пишу: „Срченик реште у планини, и тога је мучно наћ, а кад се нађе, триба извадити корен; корен стружу ножом и покиселе у води млакој или вареници, па пију; то је добро изме прса и у нутра, кад што боли“ (Збор., св. IV., стр. 254.). Панчићу је доиста *Polygonum bistorta* L. и *P. alpinum* срчењак, али у Босни није друкчије, већ као што је Вук растумачио. Ено је фра Дропулић писао године 1844., да је *Gentiana cruciata* L. срчаник крижати, или како је зову онуда срчаник мали, зупска трава, крижатица, те да цвјета августа и септембра, а и да те траве има по испасиштима. У Крешеву има срчаника „највише у крајевима њива и ливада, куд не залази плуг ни коса“. „Дуљина је коријена три до шест палаца, боја бјелкастожута, у неких сасвим бијела. Када се жваће, млогу слину и бале истјерава и мање надвор“ (ГЗМ$_4$).

„Виш' Травника Влашић је планина“, и „ту се налазе сваковрсне љековите траве, за које побрати и из далеких земаља вјештаци долазе и њихову крјепост обожавају“ (БП., IV.). Кад сам о феријама 1901. године био у Босанској Дубици, купио сам у једнога човјека срченика с Влашић-планине, и тако сам се својим очима увјерио, да је тај срченик *Gentiana lutea* L. И др. Л. Глик потврђује, да је срчаник или срченик *Gentiana lutea* L., али додаје да се он зове и желучњак, те да је лијек „против грознице“ (ГЗМ$_3$.). И у Хрватској је срчењак *Gentiana lutea* L., али није чудо, да се гдјегдје и друге врсте зову тако.

Вук напомиње и линцуру, т. ј. некакву траву што се једе од трбуха, *Enzian, gentiana;* а Панчић је одредио, е је „линцура“ *Gentiana lutea* L., дакле што и наша срченика у Будисављевићевој Љекаруши („Флора кнежевине Србије“, стр. 495.). Ено тога имена и у ГЗМ$_5$.

Најпослије ми ваља истакнути, да је у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“ срчењача (по 3. издању Вукова „Српског Рјечника“) и *Polygonum bistorta* L. и *Potentilla tormentilla* Schrnk., те да је Ард. Бела пошљедњу врсту назвао срчани коријен, а Вук Маринковић „срчењак“ („Jestestvena Povjesnica“, стр. 433.).

душаца[89]), свакога по мало свари у лончићу и пиј свако јутро. 2. Нађи траве свете *(Cardo sante)*, учини је у прах и по 1 драм дај пити.

12. За флат или вјетар у трбуху.

Узми сваку вечер по три цијела зрна папра, и попиј у чему ти драго. 2. Извади *јежа морских*, узми оних *зуба* или *бодежа*[90]), учини у прах, и пô драма онога праха подај попити. 3. Попржи зрелих смрекиња, учини у прах, свари као каву („кафу“) и пиј брез цукра; мореш и мало каве примијешати. 4. Вари у вину целима, руте, сјемена од *комораца*[91]) и сјемена од лимуна, и у јутру пиј. 5. Узми уља једну унчу, смлачи га и подај попити. 6. Узми траве *јабучице*[92]) и учини у прах и пиј. Исто чини и коријен од *долина*[93]) и сјеме од комораца, кад

---

[89]) *Душац*. Која је ово трава, не знам поуздано. Дупчац је у ЛП. Camedrio (стр. 15.) или напоменути „кападар“ (биљешка 75), а долази још у другоме дијелу (74., 10.); па нашао сам и име дучац, које ће ваљда значити што и „душац“ и „дупчац“. Прочитај код имена дубачац у ЈИБ.

[90]) Јамачно су *зуби* или *бодежи* дијелови „Аристотелове свјетионице“ (потање „Woldřich-Burgersteinova Zoologija za više razrede srednjih škola“, Загреб 1903., стр. 253.).

[91]) *Комораč* значи што и морач и мотрпка у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“. У ЛП. долази име „комораč“, тер се каже, да је то биљка Finocchio (потражи у ГЗМ$_3$., БП., II., и ДЛ. под бр. 8.). Звала се ова биљка и морача (СЛ., стр. 85.). (Види у Збор., св. I., стр. 270., као лијек од „ужбуњења крви“.)

[92]) *Јабучица*. Овдје је готово немогуће одредити ову „траву“. По свој прилици биће *Aristolochia clematitis* L. (ЈИБ.), која је позната под именом вучја јабучица и вучја јабука (СЛ., на стр. 84.).

[93]) *Долин* је што и *дољен*. Али шта је дољен? Ово сам име нашао за сад само у Збор. (св. VII., стр. 270.), па уза њ је за Буковицу В. Ардалић написао ово: „И трава дољен има велику снагу и моћ против сваки баја на свијету. Матер га свака у колијевци код дјетета држи. Дољен кад зачују вјештице, не ће лако ни у ону кућу ући. А најбољи је он за перчин, ком не ће да расте. Знаш да реку: ‚Од дољена косе до кољена‘. Он и израсте до сисе чоеку, а удара неком силом на шкриљу пута.“ Нема сумње да је „долин“ или „дољен“ врста *Valeriana officinalis* L., која се обичније назива одолин, одољен и одољан.

Владмировић је год. 1775. објавио, да не би шкодиле вјештице „малакну дјетету“, нека се меће у колијевку траве одолина и траве девесиња („да не буде траве девесиња и траве одолина, не би мајка сина одгојила“; стр. 42.), али је и одредио, е је „одолин“ *Valeriana* (стр. 14.). Слична је похвала лијечне силе одољенове и у пјесмици: „Да не има одољена траве, не би мајка подгојила сина, нит’ би сека брата одњихала на чистоме дјевојачком крилу“ (Збор., св. VI., стр. 129.). Пјесмици је додао И. Зовко: „Само нека се увијек уз дијете има, па ће оно бити здраво и напредно, кô топић.“ У ЈИБ. читамо пословицу: „Свакој трави вјештица одољела, само није оману и одољену“, па ту моћ њихову потврђује и Никола Беговић од ријечи до ријечи: „Траве омана и одољана добро је благу у соли давати; коњма ушити у ајам; женскадија ушива у појас — да не нашкоде вражје очи“ („Живот и обичаји Срба-Граничара“, стр. 246.). И Милићевић је у „Животу Срба сељака“ напоменуо, да „међу травама против злих очију најбоља је трава одољен. Коријен од те траве пришива се дјеци на капу, и мисли се да дјетету које ту траву носи никакве зле очи не могу наудити. За то има и изрека: ‚Да зна мајка што ј’ одољен травка, не би никад укопала синка!‘“ (стр. 295.). Вук је забиљежио пјесмицу: „Да зна женска глава што ј’ одољан трава, свагда би га брала, у пас ушивала, уза се носила“; а Д. Миковић пише у БВ., како му је једна жена у Горњим Леденицама донијела траве, која се зове одољен, „јер јој ништа одољети не може“, те да му је рекла, како одољен „њера сваку рђавштину из груди“ (за год. 1890., стр. 307.).

Иначе се налази име одолин у БП., II., и ГЗМ$_6$., а име одољен велики у ГЗМ$_3$., гдје се још тумачи да ово име носе врсте *V. officinalis* L. и *V. phu* L. Име „одољен“ ушло је и у многе ботанике. (Коријен одољенов описан је лијепо и у „Uputi u Farmakognoziju“ од свеучил. проф. дра. Јулија Домца, а ту су наведени и хемијски спојеви, што се налазе у њему; стр. 360.)

се у вину куха и пије; добро је узимати и зрња од *лаворике*[94]). 7. Узми једну чашу лијепа уља и толико масла, чини да се покуха у лончићу, и попиј.

13. Грло када заболи.

Узми *звонике* (*„суонике“*)[95]), свари врло у води, и с оном водом смијешај остике, па пери грло. 2. Нађи птичиће ластавиће, скухај у уљу живе, и када се раскухају врло, проциједи оно уље и остави у бочици; а кад боли грло, згриј оно уље и мажи грло. 3. Када си назебао и боли грло, узми јаке ракије и намажи *мошње*[96]).

14. За гујине дјеци.

Узми жила од коприве или *жигавице*[97]), стуци и на тави згриј и привиј на табане дјетету. 2. Узми сјемена од *конопљике*[98]) или жила, учини у прах и подај пити у води. Исто чини сјеме од *врање стопе*[99]); и добро чини сјеме од родакве, када се стуче и даде пити, или сок од родакве. 3. Узми руте, пелима, листа од *праске*[100]) и *листа* од *гомољике*[101]), стуци све заједно, учини 2 колачића и привиј

---

[94]) *Лаворика* значи што и ловорика и јаворика (Збор., св. V., стр. 68.); име лаворика долази и у ГЗМ$_3$.

[95]) У оригиналу се зове ова трава *суоника*, али сам ја метнуо испред овога имена *звоника*, па ево и за што. Владмировић каже: вари траве звонике, измућавај уста (стр. 14.). Ко је преписивао Љекарушу, није знао да чита почетна слова *„су“* као *„зв“*, па је тако остало суоника. Но како је због тога неразумљива ова ријеч по постанку своме, то је у БП., П., штампана као „сухоник“. Еле је ова биљка звоника, која се у ботаници зове *Ambrosia maritima* L. (види код ријечи „звоника“ у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“).

[96]) *Мошње* се зову другдје кеса, а и живот (трећи дио, 14., 1.).

[97]) *Жигавица* је *Urtica urens* L. (ЈИБ.), дакле што и жара (Збор., св. IV. стр. 254., и св. VIII., стр. 83.; ГЗМ$_1$., стр. 106.) и ожигавица (Збор., св. V., стр. 69.; испореди биљешку 133).

[98]) *Конопљика* је Владмировићу добро позната (стр. 16. и 26.); он тумачи на пошљедњој страни, е је она тал. Agno casto o vero vitice, или по знанственој терминологији *Vitex agnus castus* L. Лишћем својим налик је ова биљка на нашу конопљу; и ја сам видио конопљике у Краљевици близу шкверa, а иначе се сади другдје по вртовима. Владмировић пише: „Дих пак не имаде како у Шибенику гавеза, ни кунцула, има онде ника трава, знаду је добро Власи, зову је конопљиком, пак њезине жиле кувају у млику тер обавију уломљену ногу, оли руку, и доиста чини добро“ (стр. 36.).

У Врбнику кажу конопљика (Збор., св. V., стр. 69.), а у БП., П., спомиње се конопљика велика, али као *Ricinus communis* L., док је у СДМ. (за год. 1847., стр. 62.) конопљика или метљика *Tamarix africana* (име метљика ушло је и у БП., П., ма без икаква тумачења).

[99]) *Врања стопа.* У Шулекову ЈИБ. нема овога имена, али су за то у њему врања нога и врања ножица. „Врања нога“ је означена као *Plantago coronopus* L., а „врања ножица“ као *Erysimum officinale* L.

В. Ардалић казује, како у Буковици беру по пољима између осталих биљака и „врањне ножице“, па их сваре, зауље, осоле и накрижају у њих чилука (дивљега лука), те једу (Збор., св. IV., стр. 219.). У истоме овом свеску (на стр. 254.). пишу Стојан Рубић и о. фра Анђео Нуић, да се око кућа налази као дивља биљка и вранија нона (или вранија нога), па да је младу беру и једу. И Њемци називају више врста биљака „Krähenfuss“ [види „Deutsches Wörterbuch“ од В. и Ј. Грима, св. V., стр. 1974., под бр. 4)], али бих ја рекао, да се једе врста *Senebiera coronopus* L., која се и у ЈИБ. зове срачја (сврачја) ножица или нога. Д.Л. препоручују (под бр. 27.) од воде човјеку „спме од ноге врање и прах од јасенка“.

[100]) *Праска* је прасква и бресква.

[101]) Да *гомољика* није *Tuber cibarium* Pers. (биљешка 69), разабира се најбоље из тога, што гомољика има лишће, па и коријен (овај дио, 15., 5.). По „Rječniku hrv. ili srp. jezika“ била би „гомољика“ у овоме случају *Scabiosa;* али је то и „комодљика“ и „комоника“ (у ЛШ. стоји „комуника трава“; стр. 16.).

једнога на жличицу, а другога страга прама жличици, све ће изаћи. 4. Узми коријен од траве *ангелике*[102]), учини га у прах и подај пити. 5. Ископај жила од троскота, стуци и метни у вино за један дан и ноћ, и подај пити. 6. Узми коре фришке од наранче, метни је у ракију нека стоји десет дана, и подај пити, све ће изаћи. 7. Узми једну жлицу сока од лимуна, другу од љутике, трећу од питоме метвице, а четврту уља од маслине, измијешај све заједно и за 3 јутра наште срца да попије. 8. Скухај босиља и листа од гомољике и метвице у чисту лончићу, и када уври половицу, попиј једну чашу. 9. Просије брашна пшенична („шенична“) и смијешај цвијећа од божура, и колико море стати на талијер размути у води и попиј. 10. Набери гомољике, кад је зелена, стуци стијеном на стијени и привиј дјетету на пупак више пута, све ће изаћи.

15. Када глава боли.

Узми *кеасине рожате*[103]) и бјеланце од јајета и мало *цукра*[104]), стуци све заједно и замочи канаву и привиј на чело више пута. 2. Када глава заболи од сунца, стуци *жутинице*[105]) и метни на чело. 3. Узми рузмарина и *копра*[106]), сажези, и онај луг метни у квасину и мажи под носом. 4. Узми *бродице*[107]), стуци је и привиј на главу. 5. Ископај коријена од гомољике и спориша, вари у вину или квасини, и пери главу. 6. Изажми сока од мажуране и потегни у нос.

16. Од љутине.

Узми мало праха пушчанога, размути у води и попиј. 2. Узми мало *кује*[108]) и поједи; добро чини и јабука.

17. Од *гризице*[109]) или канкара.

Стуци траве дупчаца, и чини га у прах, и оним прахом посипљи рану; и када изједе оно месо мртво, привијај мелемом, који је записан под нумером 41. —

---

[102]) *Ангелика* је *Angelica archangelica* L., т. ј. анђелика и анђеоски коријен.

[103]) *Квасина рожата* зове се њемачки „Rosenessig“.

[104]) *Цукар* је иначе шећер или шекер; ова ријеч долази већ и прије (други дио, 12., 3.), а има и цукра леденога (други дио, 23., 2.).

[105]) *Жутинића* се зове иначе жуњаница и жутјеница (види у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“). У ЛП. долази име жутиница (стр. 14.), у Збор. (св. V., стр. 71.) желтеница, а у ГЗМ$_8$. (за полуоток Пељешац) жуђењица (стр. 152.). Све су ово имена, која значе што и водопија и водоплав, т. ј. *Cichorium intybus* L. У овоме другом дијелу истиче се понаособ велика жутиница (49., 6.).

[106]) *Копар* је мирођија (ова ријеч значи у Сријему само што и копар, а ништа друго; испореди у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“).

[107]) *Бродица* је дем. од брода; ово је божје дрвце (потражи ријеч „брода“ у „Rječniku hrv. ili srp. jezika“).

[108]) *Куља* се зове обичније дуња и гуња, а у СЛ. и гдуња. Жиц је написао куњи и куњива (Збор., св. V., стр. 69.), а др. Ховорка мртакуља (ГЗМ$_8$.; види ријеч мркатуња у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“); али је куља у *Ambrosia maritima* L. (прељашња „звоника“).

[109]) *Гризица* или *канкар*. У СА. изнијето је из једне старе Љекаруше име гризица, па и лијек од те болести: „Уитн зелембаћа и распарај га, и привн дан и ноћ“ (стр. 90.). Д.Л. знаду, да је трава дупчац лијек „од гризи и кангаре“ (бр. 25.), а име кангара наћи ћемо у Збор. (св. I., стр. 269.), гдје се вели да је то болест, „кад тијело труне и гњије“. Др. Ђорђевић пише: „У Боци се за таку рану, која не изгледа како ваља а све даље око себе точи, каже: рана се канкарала (од тал. ‚cancro‘, рак)“ (НМС., стр. 64.); но у Петровићевој Љекаруши долази нам име

2. Стуци траве „колопера“ (калопера) и метвице црљене једнако, изажми онога сока и натопи чисту крпу мушку, и привијај на рану јутром и вечером, али прије опери ракијом. 3. Узми коријена од чемерике, осуши га и стуци, пак оним прахом посипљи. 4. Нађи уља од *лигње*[110]) и потопи мушку крпу, и привиј на рану; послије 20 ури стуци *малога кострича*[111]) и привијај. 5. Узми листа од траве *пустице*[112]) фришке и мећи на рану.

18. За губу животињи излијечити.

Узми кору од наранче љуте, осуши је, стуци у прах и помијешај са сољу, и подај животињи зобати, не ће се огубати; и ако је губава, оздравиће. 2. Узми *мурге*[113]), сумпора, чађи, коријена гомољике у прах стучена и свињске масти, свари све заједно, проћи ће мажући. 3. Скухај у квасини свиње(ће) масти и сумпора, и тим мажи.

19. За гњиде у глави.

Узми сјемена од конриве, стуци га добро, метни у квасину нека стоји дан и ноћ, и оном квасином пери главу, покрепаће и остаће чиста.

20. Од грознице.

Узми коријен од купуса зелена, сатари га на *ракатежу*[114]) и метни у једну чашу бијелога вина, и нека стоји дан и ноћ, пак проциједи и подај попити. 2. Стуци сјемена од конопљике у прах, и колико може стати на један талијер метни у по чаше вина, па прије него почне попиј; и тако чини за три пута. 3. Коре од *вели-*

месотрова за „Brand“ (32.), а Ард. Бела тумачи, да је рана месотровница „cancaro“ и „cancrena“ („carne mosta d' una piaga, che sempre dilatandosi difficilimente si cura“).

Иначе је „гризица“ познатија под именом живина (СЛ., стр. 102.; Збор., св. I., ст. 214.), па рак (Збор., св. V., стр. 203.) и жива рана (на више је мјеста забиљежено, али инак види Збор., св. V., стр. 95.). Чудновато је, да је стари запис у Милићевићеву „Животу Срба сељака“ (на стр. 270.) готово једнак првом лијеку од живине у СЛ. (мислим, да оно **ГТЄ... МЬ** треба читати: стијењем).

[110]) *Лигња*. Овај се мекушац зове олигањ, олигњић, улигањ, лигањ и лиген (види $ГЗМ_8$. и Збор., св. V., стр. 73.).

[111]) *Кострич мали*. По „Rječniku hrv. ili srp. jezika“ *ваљало би* писати јужним нарјечјем костријеч, а и костријеш (погледај код ријечи „костриш“). Владмировић напоминје ову биљку на више мјеста, али је главно, што каже, да се она зове и свињак, те да јој је тал. име Sonco (стр. 35.). В. Ардалић написа „*костриж*“ (*Збор.*, св. IV., стр. 219.), а има и у ЛП. примјер, гдје се овако читати може (стр. 26.). У $ГЗМ_8$. штампано је ово име „кострић“ (стр. 134.); у Котарима се лијече „сливом и „костришем“, а костриш се зове тамо још млијечњак и блишњак (Збор., св. I., стр. 285.). Кад имамо на уму, што Павлиновић у „Rječniku hrv. ili srp. jezika“ каже, на име да је „кострич“ трава овелика и оштра листа, те да се куха у гладно вријеме; па кад још знамо, да у њему има млијечнога сока и да се зове „свињак“ (њемачко име „Saudistel“), онда нема сумње, да је „кострич“ *Sonchus oleraceus* L. — Овдје се напоминје „кострич мали“ јамачно за разлику од „кострича великога“, но које је који, о томе је тешко право пресудити (види у „Rječniku hrv. ili srp. jezika“ и у ЛИБ. „консуљ мали“ и „консуљ велики“). Костријеч је у БП., П., назван млијечац.

[112]) *Пустица* је наш подбјел, подбјела и подбио (јер има с наличја листа од длачица као „пуст“). Добро је одређена и у ЛИБ.

[113]) *Мурга*. Владмировић казује, да се у један лијек узме „мурге од уља маслинова“ (стр. 17.); а то је уљани талог или „мутеж од уља“, тал. „morchia“, „amurga“. У СДМ. стоји у опису Боке Которске: „Но код толике мурге од уља још немају фабрику сапуна (за год. 1849., стр. 23.).

[114]) *Ракатеж* се зове друкчије ренда (Петровићева Љекаруша, 43., 2.), еренда (Збор., св. I., стр. 271., у опису „мицине“, гдје је још названа стружаљка), иренда, рибеж, треница, ножеви.

кога јасена[115]) стуци у прах, и подај пити по два драма у чему ти драго веће (више) пута. 4. Узми двадесет зрна папра и толико листа од спориша, и учини све у прах, и попиј прије грознице. 5. Узми један драм стучена папра, метни га у чашу млијека, узмути и попиј. 6. Убери зелене кадуље, стуци и метни у једну чашу ракије у вечер, изажми и попиј прије него почне хватати („фатати“). 7. Узми *кине*[116]) по унче, вина бијелога по чаше и толико меда, измијешај све заједно, нека стоји 24 уре и „прија“. 8. Узми унчу кине, двије унче меда и четврти дио унче праха од *тамјана мушкога*[117]), измијешај све заједно; сјутрадан узми по унче саме кине, раздијели на четверо и у четири пута попиј онај (они) дан.

21. Јајца кад човјека боле.

Узми сока од родакве и њиме опери иста. 2. Свари *гавеза*[118]) у вину, и када се учини као каша, метни на мушку крпу, пак привиј.

22. Ко се ижеже.

Узми зелена дрвета од зовике, прву кору баци, а друге устружи једну шаку и метни на таву, и улиј уља од маслине по чаше, пофригај добро, пак изажми оно уље, салиј га у једну чисту *паделицу*[119]) и метни воска жутога колик орах, и кухај све заједно на малој жеравици, и оним мажи. 2. Узми једну велику чашу воде, метни у њу мало живога клака, и нек стоји једну уру, ако ли ће и мање, проциједи ову воду, пак у њу улиј уља колико је и воде, мијешај врло, учиниће се као и мелем; оним мажи и завијај с купусом. 3. Намажи одмах уљем, и тако нек стоји шест ури, пак послије мажи квасином љутом за два или три дана, док огањ истегне, пак мажи уљем горе првим. 4. Бјеланце од јајета, уља, *сапуна млетачкога*[120]), мијешај све заједно доклен се учини као мелем, и оним мажи. 5. Добро чини бјеланце од јајета и уље и мед, када се измијеша заједно. 6. Стуци траве *озлужива* (*„осужлива“*)[121]), па онога сока изажми и мажи; за исто ваља и сок од кострича.

---

[115]) *Јасен велики* свакако је јасен бијели, т. ј. *Fraxinus excelsior* L.

[116]) *Кина* је *Cinchona officinalis* L. (ЈИБ.). Онда је купована кора од ове биљке за лијек.

[117]) *Тамјан мушки* употребљавао се и за Владмировића. Он је забиљежио „чист мушки тавњан, incenso in lacrima“ (стр. 35.). На другоме мјесту напомиње он „тамњан мушки“ (стр. 40.). Не знам право, гдје сам нашао, да је *„thus masculum“* тамјан бијели, јер „кѣли тимиамь“ истичу и СЛ. (стр. 101.). А име тимнан долази у „Рукописном зборнику и т. д. од год. 1749.“ (ГЗМ$_1$., стр. 111.).

[118]) *Гавез*. Слушао сам још као дијете од стараца, како је „гавез“ врло љековит. Обично се мисли, да је то врста *Symphytum officinale* L., која се по свом извана црном коријену назива црни гавез.

Владмировић препоручује на стр. 24. „коријен од гавеза илити малога илити великога, премда се мали зове *кунцуо* (‚kunzuo‘) и бољи је“. Да је „црни гавез“ што и „велики гавез“, о том не сумњам; а која је врста „мали гавез“ или „кунцуо“, то је пак тешко рећи (види ЈИБ. и „Rječnik hrv. ili srp. jezika“). „Велики гавез“ зове се још и клињак (ГЗМ$_3$.). О употреби гавеза ваља потражити ГЗМ$_1$. и ГЗМ$_7$.

[119]) *Паделица* је дем. од падела, која се зове шерпења, рањљика (Петровићева Љекаруша, 8., 1.), рајлика (Збор., св. I., стр. 121.) и козица (Броз-Ивековићев „Rječnik hrv. jezika“). (Испореди „Књижевна Зрца Марка Опачића“ на стр. 20. и Збор., св. V., стр. 240.)

[120]) *Сапун млетачки* назива се у ЛП. „сапун морски или млетачки“ (стр. 29. и 33.), и тај се сапун прави од најлошије врсте маслинова уља, па и од „мурге“.

[121]) *Озлужив* је у оригиналу написано „осужлив“ и „ослуив“ (42., 2.), али ни једно ни друго не ће бити добро, јер у ЛП. стоји: сока од озлужива или чуваркуће (стр. 32.), а у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“ опет у-злу-добар и у-злу-добра. По овом би требало писати о-злужив. Еле је то *Sempervivum tectorum* L.

23. Од кашља.

Узми (и) свари на по дупчаца и шљеза у води, пак оциједи и спари добро на маслу или пофригај, али не спржи, и привиј на прса за неколико дана, но нека стоји по 24 уре на прсима; у исто пак вријеме кухај *иву*[122]) траву у млијеку у вечер, пак у јутру млако попиј по три пута за 10 дана. 2. Узми масла крављега и пери га у осам чистих вода, и с њим измијешај цукра леденога, пак у јутру наште срца узми по три жлице, па и опет пред подне и у вечер прије вечере, — слиједи за веће дана. 3. Нађи лаворике зрелих јагода, стуци и смијешај с медом, пак по једну жлицу кушај јутром и вечером; добро чини и *капула*[123]) печена с медом јести. 4. Вари капулу у води, и када буде на полак варена, извади и метни у масло, нека се опет куха; и када се покуха мало, размажи је по крши и метни на прса врућe, и чини тако веће пута. 5. Узми сухих смокава и *исопа* („ижопа“)[124]) и руте, вари све у бијелом вину и пиј у јутру и вечером. 6. Када идеш у вечер у постељу, натопи јаком ракијом мошње, учиниће врло добро, навластито када боли око врата и у грлу. 7. Испеци лука, пак стапај или мочи у мед и наште срца изједи. 8. Кухај мекиње пшеничне у цијелу вину по једну уру, проциједи оно вино и врућe попиј.

24. За испиштати камен.

Узми траве *рена дивљега*[125]), вари је у чистом лончићу, и ону воду пиј у јутру за веће дана, видјећеш чудо. 2. У глави рибе *кавале*[126]) има камен, нађи га

---

[122]) *Ива.* Владмировић је забиљежио „иву траву“, те је додао, како се она тал. зове *Artetica* и „да је боља планинска (ива) него што расте по њива“ (стр. 14.). На стр. 35. „ива“ је њему *Ajuga* као и у БП., П.; а на стр. 44. напомиње он „траву иву“ заједно с дупчацем. У овоме другом дијелу (93., 3.) зове се та трава ивица, па тако јој кажу и у Дувну (Збор., св. IV., стр. 254.; „добра је за задуве“) и на полуотоку Пељешцу (ГЗМ$_{\text{с}}$.). На пошљедњем се мјесту вели, да је „ивица“ *Teucrium chamaepitys* L. (или *Ajuga chamaepitys* Schreb.). О тој врсти расправља се у дјелу „Flora von Deutschland“ (Gera-Untermhaus 1884., св. XVIII., стр. 377.) овако: „Der gewürzhafte aromatische Geruch des ganzen Krautes deutet auf vorzügliche Kräfte, und in der Tat war es sonst unter dem Namen *Herba chamaepityos* oder *Ivae arthriticae* in Gicht, Rheumatismen und andern ähnlichen Krankheiten (in Form wässriger Aufgüsse) sehr geschätzt....“ Сад ће нам тек бити разумљива Владмировићева имена; али он разликује двије врсте иве: планинску и што расте по њивама, па нам тим казује, да то треба истражити. — Са срчеником купио сам у Босанској Дубици (види у биљешци 88) иве с Влашић-планине, те сам се раскиселивши је у води освједочио, да је она врста *Teucrium montanum* L. (ово би могла бити „планинска ива“, а она друга ива расте доиста по њивама, о чему сам се у Земуну увјерио и сам).

И. Жиц је забиљежио метиjива и метаива *(Iva ortetica)* у Збор. (св. V., стр. 69.), а проф. А. Харачић траџа јива („Glasnik hrv. naravosl. društva“ за год. 1894., стр. 311.).

Од И. Жића је у VI. св. (стр. 179.) и ова пјесмица покојнога попа Лете:

„Da bi znala mati, što jest metaiva,
Mnoga bi imala svoga sina živa.
Tu se ne će stroška ni velika roba:
Poprażena i z ostom polita ter na drob privita
Dičici pomaže, da jih pusti gjista.“

[123]) *Капула* се говори и у Лици, а то је лук црвени или црни. У овом дијелу препоручује се и капула бијела (62., 6.); гдје се пак уз „капулу“ напомиње „лук“, мисли се само на „бијели лук“ (испореди „црни лук“ у првоме дијелу, 24.).

[124]) *Исоп* је *Hyssopus officinalis* L.

[125]) *Рен дивљи* је *Cardamine pratensis* L. (ЈИБ.).

[126]) *Кавала.* Ово је име морске рибе *Corvina nigra* C. V., која се тал. зове Ombrella (види дра. М. Кишпатића „Ribe“, стр. 29.).

и стуци у прах и подај попити. 3. Кухај рена и троскота у бијелом вину и пиј. 4. Траву *мрежицу*[127]) варп у води и с њом мијешај боквицу. 5. Ископај *гладишике*[128]), кухај врло, и у њу метни смоле од трешње, размути и попиј.

25. Од краста дјетету.

Свари и испјени саламуре од *срђеље* („серделе“)[129]) и њоме пери главу. 2. Вари руте и оном водом пери.

26. За крастава уста.

Узми листа од *бијеле лозе*[130]), стуци, и узми ону воду и смијешај с медом, и мажи уста.

27. Уставити крв у носу.

Узми *пирнича*[131]), попржи га и стуци у прах, пак потежи у нос; овај исти прах чини уставити крв жени, када јој иде много на нарав, пијући га у води али у јајету. 2. Попржи *сланога граха црљенога*[132]) на тави, стуци га у прах и потежи у нос. 3. Стуци жила од *коприве велике* или *мале*[133]), и потегни у нос. 4. Исте жиле од речене траве свари у вину, или изажми онога сока, натопи крпу и привиј на чело, уставиће се.

28. Уставити крв из ране.

Узми листа од купине и осуши га, стуци у прах и посипљи рану. 2. Коре од смокве стуци с *бијелом солп*[134]) и привиј. 3. Учини прах од јасенка, и оним прахом посипљи рану. 4. Узми паучине и привијај, или мушке крпе сажези и метни на рану.

29. Када жила пукне у прсима за уставити крв.

Узми гавеза и *куницула*[135]) и траве росопасти са жилама, купине и привинча, вари све заједно, и ону воду пиј сваки дан. 2. Узми сама привинча, попржи га

---

[127]) *Мрежица.* У нашему рукописном зборнику стоји мрижица као и у БП., II., те у „Glasniku hrv. naravosl. društva“ (за год. 1894., стр. 307.), но овдје је одређена мрежица као *Statice cancellata* Bernh. (види у ЈИБ.). Остојић је забиљежио, да је на Хвару „декокт (од ње) добар, кад вода стане“, а то пише у овом „Glasnik“-у и проф. А. Харачић за Лошињ.

[128]) *Гладишика* је гладиш, зечји трн (у Сријему) и гладишика (Збор., св. IV., стр. 254.), т. ј. *Ononis spinosa* L.

[129]) По Вукову „Српском Рјечнику“ написао сам *срђеља*, премда у рукописном зборнику нађох „сердела“. У СДМ. гласи то име сердела (за год. 1838., стр. 38.), срђела (за год. 1847., стр. 86.) и сардела (за год. 1848., стр. 35.).

[130]) Што је овдје *бијела лоза*, то је у овоме дијелу (66., 4.) још скобутина и (86., 2.) скробутина.

[131]) *Пирнич* је пиринач, пирмич, ориз, рижа или орижи (под бр. 29. написано је на два мјеста привинач, али ће ово по ЈИБ. бити *Vinca minor* L., јер се у њему налази име „privinac“ као и у БП., II.).

[132]) *Слани грах црљени* је *Cicer arietinum* L.

[133]) *Коприва велика* је *Urtica dioïca* L., а *коприва мала Urtica urens* L. (види биљешку 97 због „мале коприве“. И у ЛП. долазе коприве мале и велике (стр. 28.); а у овом се дијелу напомиње и коприва (58., 2. и 80., 1.). Коприва мала зове се у Петровићевој Љекаруши коприва жива (4., 7.).

[134]) *Бијела со* истиче се овдје за разлику од сиве соли морске.

[135]) *Куницул* је мали гавез (испореди биљешку 118). У ДЛ. под бр. 24. написано је каоцуо.

и стуци у прах, и пиј га у води али меду. 3. Скухај у води *тисе*[136]), и оне воде црљене свако јутро по једну чашу попиј. 4. Стуци *пакла тврдога*[137]) у прах, по једну унчу пиј; добро чини и црљени восак шпањолски, када се учини у прах и пије.

30. Од куге и *петећијâ*[138]).

Нађи зрелих јагода од брштана, стуци и подај пити болеснику у вину колико море стати на газету.

31. За *ћркавицу*[139]).

Подај животињи у соли зобати траве иве.

32. За *власац*[140]) животиње.

Ископај жила од *папрати велике*[141]), свари и оном водом залијевај.

33. За метиљ животиње.

Стуци сјемена од конопљике у прах, и оном водом залијевај.

34. За *мукавицу*[142]) животиње.

Осуши рибу *ластавицу*[143]) и чини је у прах, мијешај у со и дај зобати. 2. Сажези јежа горскога, учини га у прах, и оним прахом залијевај животињу; ово ваља и коњу, кад му дође *поганац*[144]).

---

[136]) *Тиса* је што и тис, т. ј. *Taxus baccata* L.

[137]) *Пакао тврди*. Владмировић зна (на стр. 39.) за тврди пакао или тал. „catrame"; али разликује већ на идућој страни танки и дебели пакао.

[138]) *Петећије;* види петићи и петици у Вукову „Српском Рјечнику". Стулић пише, да је то име постало од тал. „petecchie" („certe macchiette rosse, che vengono nelle febbri maligne"). (Види пјегавост у Збор., св. I., стр. 275.)

[139]) *Ћркавица* се напомиње и у ЛП., а то је блажна крѐпа; но може се ћркавица увалити и у људе (Збор., св. I., стр. 266.).

[140]) *Власац* је, бар колико ја знам, најљепше растумачен у СА. (стр. 46. и 47.).

[141]) *Папрат велика* је *Pteris aquilina* L. у ЈИБ., а иначе се зове *бујад*.

[142]) *Мукавица* је у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika" — „свињска болест", но овдје се говори општенито о овој болести „животиње"; али се ипак на посе истиче, да тај лијек ваља и коњу, кад му дође „поганац". Владмировић каже на стр. 27. „мукавици или гутам лик", и по том би ове двије ријечи биле истога значења. У СА. (на стр. 695.) значи „мукавица" под 1. некакву болест, од које могу „посехнути руке". Кад напоменем, да је у Дубровнику гута „болест, у којој отеку зглавци у ногу и у руку", онда би доиста ријеч „гута" значила што и „мукавица". Али мукавица може да обузме и човјека, и онда му „омрзне вас свијет и сам себи је мрзак" (Збор., св. I., стр. 272.). Владмировићу је „гутâ" по значењу још што и подагра (стр. 18.).

[143]) *Ластавица* (риба) зове се *Exocoetus volitans* L.

[144]) *Поганац* је овдје коњска болест, коју је и Владмировић познавао, јер има у ЛП. на стр. 23. „лик од поганца (коњем)". У овоме другом дијелу нашем долази ова болест с лијековима под бр. 67., али је под бр. 66. описана поганица као човјечја болест. У Збор. (св. I., стр. 276.) пише И. Зовко, да обје ове болести сналазе човјека, т. ј, поганац је, „кад ко отече, па му онај оток поцрвени те га узме мука", а поганица је, „кад су разни жигови по тијелу и у очима" (види ЛМС. и Збор., св. V., стр. 207.). Но у ЛП. се спомиње „поганица или шијатика (siatici)" (стр. 38.); у ГЗМ$_8$. наћи ћемо ријеч „поганац" и „поганица", а и „ревматика са шијатиком".

35. За *леђавицу*[145]) и многе друге болести животиње.

Скухај *јежевине*[146]) с коријеном, стуци и свари у води, и оном водом заливај животињу. 2. Стуци бијелога лука, смијешај с цијелим вином и заливај животињу.

36. За отров животиње.

Узми уља од маслине малену чашу и заливај, оздравиће.

37. За уздржати животињу здраво.

Узми траве, која се зове *увис*[147]), стуци у прах и подај заједно са сољу животињи, не ће се разболјети; ако ли је болесна, оздравиће; може се ова трава скухати и у води, и ону воду давати пити или заливати животињу.

38. *Крпуше*[148]) чинити побјегнути.

Узми од траве *девесиља*[149]) коријена и листа, стуци у прах и подај животињи у соли.

39. За *мантавицу*[150]).

Пуштај крв мјесеца *травњака*[151]) и очисти добро тијело, пак за 10 дана вари жућаницу („жутиницу"), *буражин*[152]) и *љубицу*[153]) и коријен од великога чичка, и пиј у јутру. 2. Узми своје *пишаке*[154]) и потегни у нос, када пођеш у постељу. 3. Остави вино и ракију, и пиј воду.

40. За *мешњак*[155]) или чир велики.

Када се мешњак („месњак") провали, узми свињске масти, метни на крпу мушку и привиј на рану. 2. Узми малога кострича и *зебрице*[156]) и мало соли, стуци

---

145) *Леђавица* је у ЛП. леђевица (стр. 25.), и „кад бравче залеђа, заливају га билим вином, боље би било млаким". Никола Беговић истиче леђаницу код паса („Живот и обичаји Срба-Граничара", стр. 249.); а по својој прилици биће ово болест „крйвâ". Стулић напомиње биљку леђаницу с тумачењем „трава, erba, che fa ammalar le pecore, herba ovibus morbum gignens".

146) *Јежевина* је што и коштрика, т. ј. *Ruscus aculeatus* L. — Проф. Ј. Коломбатовић назива ову биљку јежинац, тер вели да се млади изданци једу као спароге и зову копрчинац („Godišnje izvješće c. kr. velike realke u Splitu za škol. godinu 1888./89.", стр. 11.). *Од других имена важно је још* вучја гора (Збор., св. VII., стр. 118.).

147) *Увис* би био *Scolopendrium officinarum* Sw. (ЈИБ.); зове се прапратић (ГЗМ$_3$.), змијурска трава и ребарник („Šesto izvješće vel. gimn. u Sarajevu", стр. 16.), а обично језичац (биљешка 256).

148) *Крпуша* је бар по Лици *Melophagus ovinus* L. („Летоп. Мат. Срп.", кн. 160., стр. 74. и 83.). Али и другдје разликују крпуше од ролаца. На „овцама и јањцима живе рољци и крпци (‚на животињи крпуша')"; у оваца буде крпушâ (Збор., св. IV., стр. 256. и св. VI., стр. 58.); но у неким крајевима познају само крпеље (Збор., св. V., стр. 125.).

149) *Девесиљ* је *Peucedanum officinale* L. у ЈИБ.

150) *Мантавица.* Ова је болест ушла и у ДЛ. (под бр. 5.). Само би лијечник могао по лијековима одредити, каква је болест „мантавица". Ни о њој не могох ништа наћи.

151) *Травњак* је мјесец април.

152) *Буражин* је *Echium vulgare* L. (ЈИБ.). У ДЛ. под бр. 5. стоји „бура сини" (да ко мисли, е су то двије ријечи).

153) *Љубица.* Коју „љубицу" треба узети, не зна се право, јер се у ЛП. узима за лијек „љубица челињa" (*Melissa officinalis* L.; стр. 20.). „Љубица" је на Пељешцу ова пошљедња врста (ГЗМ$_3$., стр. 151.).

154) *Пишака* је мокраћа или пишаћа, а и мокреш (Збор., св. II., стр. 216.).

155) *Мешњак* или *чир велики* (види биљешку 246).

156) *Зебрица.* Владмировићу је зебрица с нечим другим лијек од брадавица. У овом дијелу (67., 3.) долази име зебица баш као што је за Синь штампано у ЈИБ. Проф. Ј. Коломбатовић пише

све заједно и привиј на мешњак или чир велики. 3. Када ти се напне, узми живу кокош, распласти је и привиј; ако ли немаш кокоши, а ти привиј меса сирова веће пута. 4. Узми бијелога лука, соли, шљеза и гована кокошињих, свакога једнако, стуци заједно и привиј, а када „исплове“, привиј месо сирово или мелем. 5. Пробиј јаје, извади бјеланце, метни мало соли и четири капље уља, нека се све куха заједно у истој *љушти*[157]), и мијешај; када се згусне, привијај на мешњак. 6. Узми двије сухе смокве, кваса од брашна пшенична, сланине и сапуна млетачкога, измијешај све заједно, чиниће сазрети („сазорити“) и истегнуће надвор.

41. Мелем за ране од сваке врсте.

Узми чашу уља, другу вина бијелога или мушкатела, воска жутога колик орах, двије жлице *трементине*[158]), метни у један нов лончић нека се заједно куха; а када вино уври, остаће кано мелем. Мећи га на крпу мушку и привијај на рану; пери ракијом послије 24 уре, пак опет привиј нов мелем. — 2. Узми унчу воска жутога, унчу тамјана мушкога у праху, сапуна млетачкога унчу и три зрна брштана у праху, растопи восак у лончићу и сипљи тамјан по мало мијешајући, пак онда сапун и брштан; а када се згусне, излиј га у студену воду, па када се смрзне, извади га из воде и отари међу руком као тијесто; и када истјераш сву воду, метни га у судић и њиме се служи мећући на чисту мушку крпу, и привијај на рану, али трећи дан пери ракијом. — 3. За очистити рану мелем. Узми по жлице сока од *бушинца*[159]), толико сока од *црквине*[160]), жуванце од јајета и мало трементине, мијешај све заједно, док се учини као мелем, и привиј. — 4. За рану, гдје је живина. Узми жуманце од јајета, једну жлицу меда и толико ракије, измијешај све заједно врло и на мушку крпу метни га, и привиј на рану, и промјењуј, видјећеш чудо. — 5. За рану, у којој је олово. Узми коријена од *чичка јањећега*[161]), стуци га врло, измијешај с лојем („лојом“) од зеца, мећи га на крпу и привијај на рану. — 6. За сваку рану. Узми *уља од маслине пувенога*[162]) по литре, и толико на исти начин слиједећих ствари: жутога чиста воска, смоле

у поменутом извјешћу (биљешка 146), да је *Sedum* зебар (стр. 27.), и по том је правилније име зебрица, које по ЛИБ. значи *Sedum acre* L. и *S. album* L.

157) *Љушина* је у јајета иначе љуска, кора и љупољина.

158) *Трементина* је терпентин (види у ЛП., стр. 24., 38. и 40.). У Д.Л. унесен је овај 1. мелем под бр. 17.; ту је ријеч „трементина“ написана „трмтин“, а у загради „трмпетин“, док под бр. 19. гласи „трментин“.

159) *Бушинац* долази и у Д.Л. под бр. 19. — У НМС. као да је окрњено то име у бушина (стр. 41.); у СДМ. долази бусињак (за год. 1844., стр. 17.), а у БП., II., стоји пак бушињак (у ријечи „businac“ читано је ваљда крајње „c“ као „k“). Бушинац је по ЛИБ. *Pulicaria vulgaris* Gaert.; БВ. забиљежила је такођер „праву бухарицу“ (за год. 1891.), која се у Херцеговини зове још бухат и осијенач („Насеља српских земаља“, књ. II., стр. 1119.). Прочитај крај биљешке 68 о Вуковим писмима.

160) *Црквина* је већ познатије име. Оно се налази у БП., II., и у Д.Л., па и у ЛП. — Владмировић је растумачио добро, која је то врста (стр. 21.). У нашему другом дијелу (77., 2.) напомиње се трава дријенак (по рукописном зборнику дрињак), „за коју (у Црмници) кажу да је од очију добра“ (Вук). Обично се узима, да су „црквина“ и „дријенак“ *Parietaria officinalis* L. (или *P. erecta* M. et K.); али је „дријенак“ у ГЗМ$_3$. *P. diffusa* M. et K.

161) *Чичак јањећи* назван је у Д.Л. — „чичак јанацки“ (бр. 21.; испореди биљешку 2). По ЛИБ. ово је *Agrimonia eupatoria* L.

162) У нашему рукописном зборнику препоручује се за овај мелем доиста „уље од маслине *пувено*“, у Д.Л. „уле пувено“ (бр. 22.), а у ЛП. „уље од маслине *наравно*“ (стр. 6.). Нијесам могао до сад нигдје наћи, а ни сам се домислити, што је по сриједи, па с тога оставих то онако, како је у оригиналу. Овај је мелем поуздано преписан из Владмировићевих ЛП. у поменуте Љека-

од бијелога бора и мозга из *косјерице прасеће*[163]), метни све заједно у један чист лончић на малу жеравицу, и нека се куха; али прије учини прах од коријена јасенка, и метни у оне ствари онога праха колико може стати на талијер, и праха од јагода брштана колико море стати на газету. Узми најпослије друге коре од зовике једну шаку, пофригај је у реченом уљу, и оно уље помијешај заједно с осталим, и вари доклен се учини као мелем, и служи се истим, сваку ћеш рану излијечити. Ако хоћеш да ти сваки мелем врло чисти рану, умијешај мало соли. Ако ти нарасте („нарасте“) у рани дивље („дивије“) месо, узми *олума*[164]), испеци га, учини у прах и посипљи рану; и када изађе дивље месо, привијај речени мелем. Ако би била живина, учини у прах дупчаца и посипљи рану, или коријена од *козлаца*[165]), вари га у *вареници*[166]) и привијај.

42. За *мороиде*[167]).

Узми уља најстаријега једну литру и *лука дивљега*[168]), очисти га лијепо, баци перје, и једну руковет изрежи ситно и метни кухати у речено уље у нову лончићу; и када уври четири дијела, проциједи и остави у боци, и врућим мажи мороиде изнутра и издвора. 2. Узми млијека мушкога, бјеланце од јајета и сока од озлужива („ослупва“), свега једнако смијешај, топи крпу и привијај.

43. За млијеко женама чинити доћи.

Нађи малога зеца, који сасне матер, а још не пасе траве, распарај га жива и извади из њега *муру*[169]), осуши је, и онога млијека подај попити жени један

руше, али с неком незнатном разликом (на пр. лончић, пињата, пињатица; жеравица, супражица). „Пувен“ могао би бити придјев од именице „пув“ (пух), али онда нема мјеста ријечима „од маслине“, ако то није преписивалачка грјешка или какав назив, који је у Далмацији у обичају за неку врсту маслинова уља. У *Трбојевићевој* Љекаруши стоји (87., 5.) „уља папавенога“.

[163]) *Косјерица прасећа*. Владмировић има на томе мјесту „мозак из косирица прасећих“ (стр. 6.); у овом се дијелу говори о „мозгу из ногу“ (66., 5.), а по Збор. (св. IV., стр. 257. и 258.) има и човјек „косирице“. И тако су „косјерице“ чељусти или вилице, а „мозак“ је овдје „коштана срч“ или „Knochenmark“. То се још потврђује у VI. св. Збор. за околину Бихаћа (Краље), гдје се прави мелем за велике ране „од мозга из крмећије кости, па и из коњске и говеђије ноге“ (стр. 85.). Али је већ у СЛ. (који су из 15. вијека) био лијек и мозак из лисичје главе и мозак из лисичјих кости (стр. 112.; испореди „Nastavni Vjesnik“, књ. XI., стр. 104., о значењу ријечи „мозак“).

[164]) *Олум* се узима на више мјеста у ЛП. за лијек. То име налазимо и у ДЛ. (бр. 22.) и у $ГЗМ_8$. (стр. 123.), а оно значи што на пр. и коцељ, тиква, стиква, шаш (БВ. за год. 1901., стр. 347.) и киселi камен ($ГЗМ_1$., стр. 111.).

[165]) *Козлац* је одређен у ЛП. као *Aro* (стр. 6.); а кад изнесем, да су „од козлаца батурице црљене“ (стр. 19.), онда је он јамачно у овоме случају (као и у Лици и у БП., II.) *Arum maculatum* L.

[166]) Требао сам још у првом дијелу (1.) истакнути нешто о *млијеку* и *вареници*, али не ће бити с горега, да и овдје кажем то. Има крајева, у којима је, као и у Високом код Сарајева (Збор., св. VIII., стр. 93.), вареника — слатка, а млијеко — кисело [па за то зову варенику другдје (и узварену) слатким млијеком, а укисељену киселим млијеком]. Киселом млијеку каже се и „киселина“.

[167]) *Мороиди*. У $ГЗМ_8$. објављено је име мороиди, али је додано, да се они у сплетској околини зову маравеле, стр. 128.). Ријеч „маравели“ употребљава и И. Жиц (Збор., св. VI., стр. 180.); па тако имамо сад потврду, да су „маравеле“ што и „мороиди“, т. ј. шуљеви (СА., стр. 694.; испореди биљешку 284).

[168]) *Лук дивљи* напоменут је у биљешци 99 као чилук; у „Rječniku hrv. ili srp. jezika“ има уз име ријемуша још више његових имена, те је и ту одређен он као *Allium ursinum* L.

[169]) *Мура*. Владмировић пише: „Узми муру од зеца, посоли је мало, пак је осуши у хладу, а кад је потриба одрижи од ње колик један дукат, метни на мјесто гдје се напиње“ (стр. 33.). У ДЛ.

драм, ако ли ћеш („аколиш“) и више, у води или чорби. 2. Узми траве *волујака*[170]) и њезина коријена, вари га у води и подај жени пити. 3. Узми сјемена од питомога коморача, копра и питоме метвице, свари све заједно, и нека жена пије за осам дана; а траву исту завијај и врућу (мећи) на сисе, млијеко ће приступити.

44. За уставити млијеко.

Узми листа од зовике и метни на брадавице.

45. За метиљ овцама.

Узми траве *метиља*[171]), учини ѝ прах и подај овцама у соли зобати; мореш исту траву кухати и давати ону воду пити, али је осоли. 2. Узми *ресе од ораха*[172]), осуши је, учини у прах и у соли дај. 3. Стуци стијене *седре*[173]) и просиј је, и замети с водом, пак дај пити.

46. За назебу.

Узми по чаше добре квасине и толико цукра бијелога, метни све заједно нека стоји ваздан, и у вечер огрије добро и попиј; одмах хајде врућ у постељу.

47. За набој.

Узми листа од брштана горскога, метни га у квасину за 24 уре, пак онај лист привијај на набој, нек стоји 4 уре; и промијени *већ*е[174]) пута, проћи ће доисто.

48. За ноге.

Узми листа од гомољике, соли, квасине и меда, вари све заједно и метни гдје („ђе“) боли. 2. Узми зовике, вари је у вину и привиј; ако ли немаш зовике, а ти љесковине. 3. Узми лишћа од јасена, нека мало проври, и оним врућим обавиј ноге; и то чини више пута.

49. За очистити тијело.

Узми листа младога од аптовине („абдовине“) једну руковет, полиј уљем и квасином, и у вечер изједи као салату; у јутру ће те лијепо очистити. Исто чини

стоји, да се извади „мура“ и да је „само млико у мури“, па да се „она мура осуши и онога млика“ пода жени попити (бр. 6.). Иначе је између осталога лијек „сало од зеца“ (87., 6., и Петровићева Љекаруша, 70.), те „лој зечји“ (74., 9.). „Мура“ је по прва два описа свакако (премда је нејасно казано) што и желудац, а „сало“ или „лој“ је „*unguentum*“, јер се у Петровићевој Љекаруши изријеком каже, да ваља узети желудаца или (у другој бољи) сириште (25. и 66.). И у ГЗМ$_2$. лијек је „сириште од зеца“ (стр. 284.). По овом пошљедњем називу био би зец преживалац, јер је у преживалаца један преградак желуца назван „сириште“; али по Св. Писму и питоми зец и дивљи зец преживају, макар да немају „папака раздвојених“ (Мојс., III., 11., 5. и 6.).

[170]) *Волујак* је у ДЛ. волујак (бр. 7.); у ЈИБ. означен је он као *Anchusa „paniculata“*.

[171]) *Метиљ* није свуда иста врста биљке; обично је то *Lysimachia nummularia* L., а може да буде и која друга. Тако је метиљ у Ведовици (у Босни) *Cyperus flavescens* L. („Šesto izvješće vel. gimn. u Sarajevu“).

[172]) *Ресе* од *ораха* препоручују се пак у СЛ. као лијек „од буха и од стјеница“, т. ј. да се поставе на огањ и кади кућа често (стр. 92.).

[173]) *Седра* је „Kalktuff“ (види биљешку у „Radu jug. akad. znan. i umjetnosti“, књ. 147., стр. 145.). Зову је и „туп“ (СДМ. за год. 1845., стр. 11.), па и „туф или миљевина“ (око Бихаћа, гдје се копа).

[174]) *Већ*е значи више, као што сам уметнуо у текст у овоме другом дијелу (20., 3.).

и сок од те траве, када се попије једну чашу од ракије, пак послије тога врућe чорбе. 2. Узми *ресуље*[175]) једну руковет и шљеза другу, свари на месу, изажми онога сока и попиј једну голему жлицу, али примијешај двије жлице уља. 3. Узми сриједа од бијелога вина по унче, ако ли ћеш веће, стуци у прах и попиј у врућој води, и опет послије пиј врућу воду. 4. Налиј једну чашу чиста мора и попиј у јутру, пак отиди на шетњу. 5. Потопи у вечер по унче *сене*[176]), пак у јутру рано попиј. 6. Узми сјемена седам али девет зрна од велике жутинице, стуци и дај попити у чорби али у врућој води. 7. Ископај *покуса*[177]), испери га лијепо, и од онога кољена остружи низбрдо двије *преже*[178]) и дај попити у води од коморача, али узми оне преже, метни у по чаше воде, и у вечер и у јутру проциједи, и ону воду попиј.

50. Од шљепоће.

Узми листа од брштана, *стуци га стијеном на стијени*[179]), улиј мало воде, пак изажми; и оне воде улиј мало у *нугалце од очију*[180]), пак повежи чистом крпом, а на слијепе очи привиј стучених спужева. За дигнути навлаку: узми жуч *ципла*[181]), мажи очи или у њих метни.

---

[175]) *Ресуља*. Владмировић је за чишћење изнутра унио у лијек траву ресуљу, па је још казао, да се она тал. зове *Merorela* (стр. 29.). Он зна, да треба туђи цркавину и ресуљу, „када удре у говеда“ шушњар („suscgnar“) или прћавац („parchiavaz“; стр. 45.); а ресуља је дошла и у ДЛ. у „другу ликарију очистити изнутра“ (бр. 10.). „Ресуља“ је по ЈИБ. *Mercurialis annua* L., а то значи поуздано и име маруља, које није детерминирано ни у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“. [У ЈИБ. маруља је *Marrubium*, али то није добро (види биљешку 190)].

У Слабињи (у Хрватској) ресен или ресуља названа је врста *Calluna vulgaris* Salisb. („Књижевна Зрнца Марка Опачића“, стр. 32.); а можда је у другим крајевима опет друга која врста добила то име.

Не ће бити на одмет, да узгред сачувам од заборава, како је у „Osvit“-у год. 1902. изашла биљешка о „šuškavcu ili šušnjaru“ (бр. 61., стр. 5.). Ту је речено, да је то подземна животиња, која дугачким кљуном прокљује говедо, када лежи, те да рана отече, говедо се надме и крепа. „Људи га се боје више него крда вукова, а и месо не ће да једу.“ Напротив се у ГЗМ. каже, е сушкавац „изгледа као миш зелене длаке, а има га у шумама; крава се надма, чим је припиша он“ (стр. 518.). Овај је опис ближе истини. Прије десетак година испала је о феријама у Доброселу (у Хрватској) из сијена једном киријашу мала животињица, коју нико дотле није видио (пуха су познавали сви). Савила се у клупко, па је била мирна. Она бјеше оздо бијела; иначе би била *Muscardinus avellanarius* Wagn., који се већ зове орашар. Овако је *Eliomys quercinus* L., и јамачно ће бити овај шушњар Владмировићев једна од ове двије врсте, макар да о њима у Бремову „Tierleben“-у није прибиљежено то опасно „припишавање“ говеда. — Шушкавац је још болест на људима (Збор., св. VI., стр. 63. и 85.), па и по Сријему биљка *Rhinanthus maior* Ehrh.

[176]) *Сена* је „*folia sennae*“.

[177]) *Покус* је по ЈИБ. *Globularia alypum* L.

[178]) *Прежа* је што и штипетак, т. ј. колико се узме са два или три прста (палцем, кажипутом и великим или средњим прстом). Ријеч „штипетак“ налази се у Збор. (св. II., стр. 209.). Њемачки се каже „die Prise“ (по француској ријечи „prise“), а у ЛП. долази у овом смислу и уштипак (стр. 11.).

[179]) Туђи што *стијеном на стијени* значи туђи „каменом на камену“ (Збор., св. I., стр. 266.), да се умелени или умекша. Долазило је и прије.

[180]) *Нугалце* је „очни угао“; а имамо два очна угла: спољашњи и унутрашњи (до носа). Говори се и нуглац у Босни (Збор., св. I., стр. 266., и ДЛ. под бр. 11.), па и нуглашце (БП., II. стр. 199.).

[181]) *Ципао* је морска риба, која се зове и другим именима, али тал. „il cevolo.“ Проф. Л. Зоре и проф. др. Кишпатић имају доста података о циполима или циплима („Arkiv itd.“, X., и „Ribe“). У ДЛ. стоји: „...и нали жучи ципла и мажи очи“ (бр. 11.).

51. Од *бјелоће*[182]) на очима.

Узми воде у *спецари*[183]), која се зове *„aqua regina“*[184]), и с њом измијешај жуч од *зубаца*[185]), метни на сунце, и оне воде мећи по мало у очи. 2. Убери црквине, метни у мали котлић у воду и пеци као ракију, и оном водом пери очи. 3. Узми цвијета *кунице*[186]) и вари га у млијеку женском, која дои мушко дијете, и мећи на око на вечер. 4. Узми уља и *смоле из уха*[187]), и метни у нугалце од ока. 5. Узми пелима и меда, и вари у чему хоћеш, и привиј на око. 6. Стуци пелима и бјеланца од јајета, и привиј веће пута.

52. Када је крв на очима.

Узми јаје, испеци га у тврдо, извади жуманце и бјеланце вруће, и привиј у вечер на око. 2. Стуци спориша и бјеланце од јајета сирова, и привиј на око, али прије подметни чисту крпу. 3. Узми бјеланце од јајета и воде од ружице, стуци све заједно и метни на чисту крпу, и у вечер привијај на око.

53. Када очи боле.

Узми сока од *колопера*[188]) и млијека од жене, која има мушко дијете, смијешај све заједно, топи памук и мећи на око. 2. Метни јаје у квасину за 24 уре, пак источи ону воду и истом пери очи. 3. Узми пишаке мушке, меда и сока од руте, покухај све заједно и пери око. 4. Узми једну *фетицу*[189]) круха јечмена, постави је на чисту крпу и привиј на око.

---

[182]) *Бјелоћа* је иначе бнона, која је у првом дијелу названа „бијела кожица“ и „кожица на зјеници“ (12. и 59.).

[183]) *Спецара* је Владмировићу „специјарија или травоберница“ (стр. 26.), од тал. „spezieria“, т. ј. апотека, љекарница, врачевница. Жицу је то шпицијарија (биљешка 257).

[184]) *Aqua regina*. На Хвару се дестилира од рузмарина уље и „прави се позната *Aqua reginae Hungariae*“ („Uputa u Farmakognoziju“ од свеучил. проф. дра. Јулија Домца, стр. 48.; испореди биљешку 213).

[185]) *Зубатац* је морска риба *Dentex vulgaris* C. V., јер има велике зубе. Петар Хекторовић зове га у „Ribanju“ озубатац. У хрватском приморју каже се и човјеку, који има „веле зуби“ — зубатец (Збор., св. V., стр. 81.).

[186]) *Кунића* је што и *коштеница*, т. ј. *Achillea millefolium* L. — У ЛП. је куница названа тал. Milleſoglio (стр. 21.), а то је и коштеница (стр. 34. и 35.).

[187]) *Смола из уха*. Ријеч смола с овим значењем наћи ћемо на више мјеста. Тако ју је Миклошић унио у свој „Lexicon palaeosl.-graeco-latinum“; др. Ђ. Трухелка нашао је њу у „Рукописном зборнику и т. д. од год. 1749.“, у којему се препоручује она као лијек кад кога боле очи: „Из ушију смоле нека подмаже трепавице и горњу и доњу, проћи ће га очи и по оку нека намаже (у) вече каде хоће да спава — проћи ће га очи“ (ГЗМ$_1$., стр. 110.). А на стр. 111. читамо, ако кога уста боле, „нека намаже смолом из ушију, проћи ће га уста и не ће болети“. Једно народно гатање препоручује дјевојци, да „смоле из свога ува“ даде момку у чему (ГЗМ$_6$., стр. 143.); на Пељешцу се меће „слих или смола од уха“ у око (ГЗМ$_8$., стр. 142.); у околици Лијевна лијек је „нечист из уха“ (ГЗМ. за год. 1899., стр. 178.); у Петровићевој Љекаруши лијече устобољу „машћу из својих или туђих ушију“ (42., 2.); у Врбнику се зове „ona želta mast, ka se v uhi udela i tribi ju je čistit“ — серина (Збор., св. V., стр. 207.); у БП., II., долази „блато из уха“ (стр. 199.), а у ДЛ. (бр. 12.) спомиње се као лијек за очи „смола изуа“ (из уха). Из свега овог види се најбоље, за што сам ријеч „смола“ за жуту и грку твар у ушима употријебио у „Woldřich-Burgersteinovoj Zoologiji za više razr. srednjih škola“ (стр. 51. у IV. изданју).

[188]) *Колопер* долази на неколика мјеста у овој Љекаруши, а једном и у ДЛ. (бр. 26.), па значи што и „калопер“. Говори се „колопер“ и данас по Босни и Херцеговини (Збор., св. VI., стр. 102., и св. IV., стр. 254.). У другом дијелу има и „дивљега калопера“ (7., 1.).

[189]) *Фетица* је од тал. „fettuccia“, која ријеч у овом случају значи кришчица.

54. Када у очима боде.

Узми кваса јечмена, бјеланце од јајета и мало уља, закухај све заједно и привиј кад идеш спавати, али под квас метни чисту крпу. 2. Полиј лијепа круха уљем, и метни памук чист на око, и привиј онај крух.

55. Ако се штогод намеће.

Узми росопасти и *боквице*[190]) у бијелом вину, и пери.

56. Када око сузи.

Узми рањеника, боквице и руте, стуци и изажми, пак оним око пери. Море се исте траве сварити у вину, и оним вином прати. Вари љиљана у вину, и пиј оно вино и пери.

57. За отров.

Кухај гомољике у вину и пиј, или сок од исте траве. 2. Узми свако јутро *триаке*[191]) млетачке по мало. 3. Узми руте и један орах, и једну смокву суху, и мало соли, стуци заједно и узимљи у јутру, не бој се отрова, и још и куге. 4. Ако си отрован, пиј уље од маслине. 5. Стуци коријен од гладишике, изажми сок и пиј.

58. За оток, кад отеку („отечу“) руке и ноге.

Узми листа од зовике, спари на маслу и привијај. 2. Узми копрве („копарве“) мало, и велико лишће, и жиле, скухај у вину и пери. 3. Узми кадуље, руте и рузмарина, вари све заједно, топи крпу и привијај. 4. Узми живога клака колик једно јаје, метни га у боцу воде, нека стоји 24 уре, топи крпу мушку и обавијај оток. 5. Узми воска новога, сала прасећега, лоја шкопчева и брашна пшенична, вари док буде густо, привиј доклен се охлади, пак опет погрије и привиј. 6. Спари шљеза на маслу или га скухај на води, и привиј. Добро чини *црљеница*[192]) закухана с пишаком мушком. 7. Када јајца отеку, узми брашна бобова и сока од зовике, и мало уља, смијешај све заједно и привиј. 8. За исто, када мошње отеку, свари бобова брашна у љутој квасини, и када се врло згусне, привиј гдје боли. За исту болест свари гавеза у млијеку, и када се раскуха, намажи на крпу и привиј. Добро чини и сок од родакве, када се њиме перу мошње.

---

[190]) *Боквица*. Од овога биљног рода разликујемо више врста. Мало послије доћи ће нам боквица мушка (87., 1.); али има још биљака, од којих се једна врста зове „мушка“ а друга „женска“. „Боквица“ носи у Требарјеву (у Хрватској) име трепуц, и „muški je (trepuc) zašpičast, a žejnski je okrúgel“ (Збор., св. III., стр. 79.). Др. Ћ. Трухелка истиче мушку боквицу као лијек од гујавица мушком дјетету, а женску боквицу (са широким листом) опет женском дјетету (ГЗМ$_1$., стр. 103.; види у ГЗМ$_3$.). И марубије разликујемо „černe i bele ali muške i ženske“ (Збор., св. V., стр. 56. и 57.); а баш ово, што се *Marrubium* зове марубија, те што *Merorela* чисти изнутра („... war früher officinell und wurde schon von Dioskorides unter dem Namen *Cynocrambe* als Abführungsmittel gebraucht“; Leunis, „Synopsis der Pflanzenkunde“, св. II., стр. 368. у III. издању), потпуно потврђује, да је маруља што и ресуља. — А нашло би се још оваквих примјера (види биљешку 239, па и божуре у ЈИБ.). У трећем дијелу истиче се мала боквица (8.), а под бр. 10. једна безимена трава мушке и женске „сорте“.

[191]) *Триака* је од тал. „tiriaca“. Владмировић је написао „tirjacchia“, а у Збор. (св. I., стр. 270.) стоји, да куљавости (кад је ко куљав или кабаст) „ништа горе нема, него тирјач (врста некакве гуснине, смоле)“. Госп. проф. П. Будмани рече ми, да се у Дубровнику говори турјак.

[192]) *Црљеница* шта је у овом лијеку, тешко је разабрати, јер се овако зове и једна биљка и једна црљена земља (види у „Rječniku hrv. ili srp. jezika“). У „Arkivu itd.“ (V., стр. 208.) описује се „руна гњилом и црљеницом утабачена“.

59. Када човјек отече.

Млијека од *млијеча*[193]) једну литру, и толико борове смоле и воска, свакога једнако, скухај све заједно; и када се згусне, помажи по крпи и привиј око себе у вечер, и немој одавијати него други дан, — отићи ће све мало по мало.

60. За прхути („прьути“) на образу.

Узми траве *равна*[194]), стуци је, смијешај с медом и привијај на образ.

61. Када је жут образ.

Вари исту траву раван у вину, и оно вино пиј, и пери (њиме) образ.

62. За чинити пишати, када вода стане.

Накупи *сјемена* од траве *сурлине*[195]), стуци га један драм и подај попити у врућој води. 2. Вари шљеза и коријена од петрусимула у води, и пиј ону воду, и обари руту и привиј у исто вријеме на мошње. 3. Узми метвице дивље, стуци је и оним соком намажи жиле, а метвицом обави нарав. Исти лијек служи за жене. 4. Узми онога сухога, што се находи међу језгром од ораха суха, стуци у прах један драм и подај попити у води; и једну унчу подај попити човјеку, а дјетету мало. 5. Испеци капулу бијелу, изажми онога сока и подај попити.

63. Коњу када вода стане.

Узми праха пушчанога једну унчу и размути га у млакој води или у соку црквине, и залиј га. 2. Узми квасине, смлачи је и помажи коња по језику, и натопи га добро по костима. 3. Вари жила од коприве, и оном водом залијевај коња.

64. За уздржати воду у себи.

Узми коре од *шипка сладуна*[196]), скухај у вину добру у новој пињати, и пиј. 2. Исуши шипкове коре, учини је у прах, смијешај са сјеменом од салате и са соком од руте, стави у вино добро и пиј у јутру наште срца и у вечер. 3. Исто чини и сам прах, када се узме у води и попије колико може стати на талијер.

---

[193]) *Млијеч* је овдје јамачно *Euphorbia*, само је помучно одредити врсту (види у ЈИБ.). Од рода *Euphorbia* биће и биљка мљечан (криво написана „мицан“ у трећем дијелу, 9.); у ГЗМ$_8$. долазе имена млијечер и млијечар („мличер“ и „мличар“). А то ваљда значи и мљечика (други дио, 99.).

[194]) *Раван* је *Anthemis arvensis* L. (ЈИБ.).

[195]) *Сурлина*. Овако је име ове траве забиљежено у рукописном зборнику. Владмировић је пак написао сурлин-трава, а и да је она *Bursa pastoris* (стр. 20.). У ДЛ. стоји: „... накупи симења од шурлина драм и попиј у врућој води“ (бр. 15.), а у БП., II., нема уз ријеч шурлин никаква тумачења. ЈИБ. зна за имена сурлин и шурлин; а да се и данас говори шурлин, имам ево при руци два доказа. Први се за Херцеговину налази у Збор. (св. IV., стр. 254.), а други за Далмацију у „Narodnom Listu“ (од 25. октобра 1902., у подлиску „Na povratku s puta“ од дон Илије Ујевића), у којему је и ова реченица: „Боље бих ти хвалио, да на њиви параш шурлин и гредуљу.“ Еле је наша сурлина *Capsella bursa pastoris* L.; њени се плодови зову у Сарајеву записићи („Šesto izvješće vel. gimn. u Sarajevu“, стр. 12.).

[196]) *Шипак сладун* је слатки мограњ; то име долази и у ДЛ. (бр. 16.), али ваља разликовати од њега шипак љутак, за који је и Владмировић знао, јер пише: „Подај шипка сока од љута (стр. 22.). У СЛ. пстиче се шипак кисели (стр. 109.).

(Наставиће се.)

Arheološko-epigrafska istraživanja o povjesti rimske pokrajine Dalmacije.

Priopćio

Karlo Patsch.

a) Rimsko glavno mjesto u Bijelom polju kod Mostara.

Da je još pod konac četvrtog stoljeća poslije Hr. kraj današnjeg sela Potoci u Bijelom polju na sjevero-istok od Mostara, postojalo u punom cvatanju rimsko mjesto, to su nam dosad posvjedočavala jedino dva sarkofaga sa bogatom sadržinom[1]), nagjena i iskopana ondje u godinama 1882. i 1890. Tačni položaj ovog mjesta mogao se ipak pouzdano utvrditi tek u godini 1902. na osnovu podataka, što se pribraše nastojanjem i pažnjom oružničkog kotarskog stražmeštra, gosp. A. Dietricha; ali je već prije toga u godini 1894. šumski upravitelj gosp. C. Kralovetz prijavio, da se uz put što vodi u Rujište, pod zemljom nalaze zidovi od zgrada i mnogi fragmenti od opeke (cigle).

Za ljetnikovac, što ga je dao sagraditi megjutim preminuli srpsko-pravoslavni mitropolita mostarski, gosp. Serafim Perović, vadio se iz starinskih zidina gragjevni materijal na pašnjaku Grčine, koji leži uz desnu obalu potoka Potoci s lijeve strane puta u selo Rujište. Pri tome nije se doduše postupalo spram pravila arheološkog znanstvenog rada, no ovim iskapanjem gragjevnog materijala postiglo se ipak to, da su raskopani solidni, krečom sagragjeni zidovi i mnogi monumenti, što je sve i obratilo pažnju gosp. Dietricha na ovo mjesto. Pošto je pomenuti gospodin upozorio naš muzej na ovo nalazište, pretražila se je dne 21. septembra 1902. svestrano cijela njegova površina.

Po čitavoj, šipragom zarasloj parceli provlače se ostaci nekadašnjih zgrada; po njoj se, dakle, nekoć sterala oveća naseobina. Osim javnih gragjevina, zasvjedočenih niže opisanim monumentima, bilo je tu i mnogo zgrada za stanovanje, jer množina nagjenih odlomaka od žmurnjaka, ćeremita, opeka za grijanje i okruglih ploča za stupove hipokausta, potječe od takovih kuća. Četiri ovdje nagjena, sada u muzejskim zbirkama pohranjena fragmenta od žljebastih krovnih opeka pokazuju pečate, predočene u *slikama 1.—3.* Ovi pečati nijesu inače još nigdje zasvjedočeni, spram čega se

[1]) Isporedi V. Radimský u ovom „Glasniku", god. 1890., str. 337. i dalje = „Wissenschaftliche Mittheilungen", sv. I., str. 303. i dalje.

može pretpostaviti, da su ove krovne cigle, pa dakako i druge opeke (koje se zbog svoje velike težine mogoše iz daleka dobavljati samo znatnijim troškom i za koje je bila podesna ilovača lošijeg kvaliteta) domaći proizvod, da su, dakle, u našim krajevima tečajem rimskog gospodstva postojale fabrike[1]), koje su suzbijale i ograničavale uvoz cigle iz Italije, upravo košto je to i sada slučaj kod nas od okupacije ovamo. Sve nagjene cigle dobro su izragjene i pečene.

1. *Slika 1.* predočava odlomak žmurnjaka (Falzziegel), odlomljena na gornjem i dônjem rubu, žutkaste boje. Visina štita 2·1 *cm*, širina 5·4 *cm*, veličina udubenih slova 0·6 *cm*. Pečat se dvaputa postavljao, te je s desne strane jače utisnut. U prvom retku je posve jasna riječ *Iuni*, iza koje dolazi valjda slovo B pa onda bez svake sumnje slovo A. U početku drugog retka nijesu se valjda dobro otisnula dva slova, iza kojih je opet posve jasno *enae*. Za mjesto Potoci je po monumentu broj 7. pouzdano zasvjedočeno gentilno muško ime, koje se svršavalo slovom A. Na desnom je kraju utisnut u visini obaju redaka znak u obliku lisnate vertikalne haste, koja se izdiže iz nešto kraće horizontalne grede[2]).

2. *Slika 2.*, uokolo odlomljena, crvenkasta. Visina s desne i s lijeve strane odlomljenog štita 2·9 *cm*; visina izbočenih slova 1·9 *cm*. Biće da natpis glasi CAI ⁓ LI/, ali se zbog jake izlizanosti pouzdano raspoznaju samo prva dva slova.

Slika 1. Pečat sa cigle iz Grčine kraj sela Potoci.

Slika 2. Pečat sa cigle iz Grčine kraj sela Potoci.

Slika 3. Pečat sa cigle iz Grčine kraj sela Potoci.

3. Sa sviju strana odlomljeni fragmenat žmurnjaka, crvenkaste boje. Štit, odlomljen s desne strane, visok je 2·35 *cm*; jedino održano slovo C veliko je 1·7 *cm*. Kako je ilovača ove cigle istovjetna s onom u naprijed opisanom komadu, biće da je ovo komad, označen sa drugim pečatom one ciglane, iz koje je proizašao broj 2.

4. *Slika 3.* predočava odlomak lijevog dônjeg ćoška tamno crvenog žmurnjaka. Ligatura NE, visoka 4·1 *cm*, bez okvira, udubeno je utisnuta.

Po izloženom raspačavale su u Potocima najmanje tri ciglane svoje proizvode, po čem se može izvoditi, da je to mjesto bilo od oveće važnosti.

Od naprvo spomenutih kamenih spomenika, pohranjenih sada u muzejskim zbirkama, bez svake je sumnje mimo sve svoje surovosti najvažnija

5. ploča od vapnenca, *slika 4.*, visoka 0·78 *m*, široka 0·325 *m*, debela 0·163 *m*. Ona je počivala na kamenoj osnovici, jer je na njezinoj dônjoj strani upravo u sredini udubena cilindrička, 3·5 *cm* duboka rupa za usagjivanje i utvrgjivanje metalom (Metalldübelloch).

---

[1]) Pouzdanije podatke dobaviće se o tome namjeravanim istraživanjima u Grudama (kotara ljubuškog) i u Žitomisliću na Neretvi, gdje su, kako se nagagja, postojale rimske ciglane, o čem isporedi u ovom „Glasniku“ moj članak, god. 1900., str. 310. („Wissenschaftl. Mittheil.“, sv. V., str. 264. i dalje, sv. VIII., str. 74.).

[2]) Analogne znakove nahode se nesamo na Pansiana-ciglama, već takogjer na markama C. I. L. III 3214, 19 (isp. p. 2328[178]), 10183, 3; V 8110, 34, 96; IX 6078, 84, 89, 116, 157, 212 i t. d.

Prednja, ponešto izlizana stranica ove ploče razdijeljena je na tri polja udubinama, koje su, kako se po zaostalim tragovima lako razabire, sukcezivno uklesane. Najveće polje podijeljeno je iznad dônjeg ruba dvjema paralelnim crtama, a ukrašeno je gore trbušastom vazom, u koje su oštro odsječene nožice i na široko izbačeni obrubi. Iz grla diže se snopić parotina, a iz ovoga opet izlazi sa svake strane po jedna brazda, da se valovito i simetrično spusti u postrana polja. Nespretno ko ovaj ukras izragjen je takogjer i natpis. Odozgo je preko sva tri polja usječena zavjetna formula: DEOS| O LI INVICTO| METRI; ispod toga uklesana su samo u srednjem polju (i ako je bilo dosta prostora) bez svake simetrije i da se nije obaziralo na opisanu vazu, imena triju zavještača bez ikakvih zavjetnih riječi: *Aur(elius) Maximinus,* | *Flavi(us) Marcellinus,* | *Flavi(us) Marcellus.* Jedan je od ovih izradio bez pomoći klesarskog majstora ovaj zavjetni spomenik.

Slika 4. Spomenik Mitrasa iz Grčine kraj sela Potoci.

Metri je stavljeno umjesto Mithrae[1]). Slučaj nam je, dakle, i opet darovao monumenat ovog iranskog boga, što nam je tim više dobro došlo, jer je ovaj spomenik kud kamo važniji, nego što bi bio kao daljnji statistički prilog za upoznavanje raširenosti Mitrasovih bogoštovnih općina u našem području, o kojoj raširenosti svjedoče inako obični Mitrasovi spomenici.

Prije svega potvrgjuje ovaj naš nalaz — da ponajprije istaknemo više lokalni momenat — naše u ovom „Glasniku", god. 1897., str. 654. istaknuto nagagjanje o putu, kojim je ovaj tugji kult ulazio u kopnene krajeve rimske Dalmacije. Mjesto Potoci leži uz rijeku Neretvu, upravo ko i one dvije Mitrasove općine, koje odredismo uz gornji tok ove rijeke u Vratnici kod Lisičića[2]) i u Konjicu[3]), pa je tako sada potpuno utvrgjena sveza sa Naronom, gdje se dosad doduše još nije našao pouzdan Mitrasov spomenik[4]), za koju rimsku naseobinu ali možemo pouzdano reći,

[1]) Slična izobličenja u imenima često su i inače zasvjedočena, isp. F. Cumont-a „Textes et monuments figurés relatifs aux Mystères de Mithra", II., kazalo str. 532.; zatim naše navode na strani 36.

[2]) Isp. „Glasnik", god. 1902., str. 318. i dalje.

[3]) Isp. „Glasnik", god. 1897., str. 629. i dalje i naše „Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 186. i dalje, zatim Cumont, na ozn. mj., I., str. 175., sl. 10.

[4]) Isp. C. I. L. III 1788 (isp. p. 1029) 8432 = Cumont, na ozn. mj., II., str. 147., br. 317., str. 476., br. 574. *a.* Glede kulta Sola u Naroni isp. C. I. L. III 1783; naš „Glasnik", god. 1897., str. 654., primj. 4. („Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 209., primj. 4.); zatim A. pl. Domaszewski, „Die Religion des römischen Heeres", str. 38.

da je ovog boga štovalo njezino brojno orientalno stanovništvo[1]), koje se sastojalo od naprednih trgovaca slobodnjaka[2]), robova u carskoj službi[3]) i veterana[4]). Korito rijeke Neretve čini spram toga paralelu sa rijekama Maroš, Ečava i Rona, uz čija se korita ovaj tajanstveni kult proširio po Daciji, gornjoj Italiji-Reciji i Galiji[5]).

Nadalje kazuje naša ploča, da je importirana religija u našim krajevima uhvatila čvrsta korjena uz trgovačke puteve takogjer u krugovima neorijentalnih stanovnika, i to u njihovim nižim slojevima. Nijedan zavještač nema prezimena, koje bi dalo naslućivati, da je porijetlom sa Istoka; da pak Maximinus, Marcellinus i Marcellus nijesu pripadali uglednim krugovima u Potocima vidi se otale, što im je zavještajni spomenik vrlo skroman i što su svoje božanstvo poznavali u onoj izobličenoj formi. Valja u ostalom da se spomene, da Mitras svoje pravilno ime nema ni na spomeniku iz Konjica; na ovome glasi zavještajni natpis *Deo Soli inv[ict]o Meter[ae* ili *Meter[i*[6]). Ime onoga, koji je novu religiju donio u Hercegovinu, kazuje zavještač spomenika u mitrejskom hramu u Vratnici-Lisičićima, u mjestu, koje leži izmegju Potoka i Konjica: L. Antonius Menander Aphrodisieus[7]). On je po svoj prilici bio rodom iz Aphrodisias-a, pomorske varoši u Ciciliji[8]), dakle iz zemlje, preko koje se Rimljani ponajprije upoznaše sa ovim persijskim misterijama[9]). Misionari bili su dakle ovdje kao i na drugim stranama orijentalni oslobogjenici, koji se ko trgovci nastaniše po mjestima u unutrašnjosti, zgodnim po svojem položaju za trgovinu[10]).

Gentilna imena Mitrasovih vjernika u Potocima posvjedočavaju i to, da se kult ovih antagonista kršćanske vjere u punoj snazi održavao u ovoj općini još u četvrtom stoljeću poslije Hr., jer su ova dva Flavijca bez svake sumnje prozvana po drugoj flavijsko-carskoj obitelji[11]). To isto moglo se utvrditi takogjer u pomnjivije istraživanim Mitrasovim hramovima uz morsku obalu i u kopnenim krajevima. U konjičkoj kripti, koju smo počešće spomenuli, sižu novci do Arcadiusa[12]); u hramu kod sv. Gjorgja u blizini Cavtata (Epidaurum) nagjoše se broncani novci careva Aureliana, Constantina Chlorusa i Constantiusa II.[13]); a u mitreju kod Prozora (Arupium) svršava se nepotpuno pribrani red novca takogjer ovim dobom, jer je pošljednji komad pod sigurno

---

[1]) Cumont, na ozn. mj. str. 251., 267., 269.

[2]) Skoro sve javne zgrade, zavještaji i narodna igrališta podignuta su u Naroni troškom oslobogjenih osoba, koje su ovdje već u doba republike (C. I. L. III 1784, 1820 [isp. 8423]) imale uplivni položaj: C. I. L. III 1768—1770, 1775, 1786, 1792, 1793, 1798, 1799 (isp. 8420), 1800, 1806 (isp. 8422), 8430, 14223[1], 14624[1] i t. d.

[3]) C. I. L. III 1792, 1839 (isp. p. 1494).

[4]) C. I. L. III 1818: *L. Riccius L. f. Vel. Pessinunte ....vet. Pessinus* je domovina Mater magna, čiji je kult bio u uskoj vezi sa Mitrasovim, isp. Cumont, na ozn. mj., I., str. 280., 333.

[5]) Isp. takogjer Thiasus iuventutis u C. I. L. III 1828 (isp. p. 1494).

[6]) Isp. „Glasnik", god. 1897., str. 630. („Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 192.); C. I. L. III 14617.

[7]) Isp. „Glasnik", god. 1902., str. 319., sl. 15. = C. I. L. III 13859 = Cumont, na ozn. mj., II., str. 470., br. 311. *b*.

[8]) A. Wilhelm, Pauly-Wissowa pod oznakom Aphrodisias, br. 1.

[9]) Cumont, na ozn. mj., I., str. 240., 244.

[10]) Isp. Cumont-a, primjerice „Die Mysterien des Mithra. Ein Beitrag zur Religionsgeschichte der römischen Kaiserzeit", str. 45. Ova knjiga neka je zbog izvrstnog prijevoda, što ga je napisao G. Gerrich, preporučena svima, koji neraspolažu izvornim glavnim djelom Cumont-ovim.

[11]) Isp. Mommsen, „Ostgothische Studien", Neues Archiv, XIV., str. 536.

[12]) „Glasnik", god. 1897., str. 652. („Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 208.).

[13]) A. J. Evans, „Antiquarian Researches in Illyricum", sv. I. i II., str. 20.; Cumont, „Textes et monuments", na ozn. mj. str. 334. i dalje, br. 233.

Roma ili Constantinopolis novac[1]), kovan za doba zajedničke vlade Constantiusa II. i Constansa[2]).

Gore istaknutu oveću važnost podaje ovoj ploči njezino figuralno prikazivanje. Po onome što je Cumont[3]) utvrdio, potpuno je razumljivo značenje vaze: ona je simbol vode, koja je ko jedan od četiriju elemenata imala veliko značenje u vjerovanju mističara, u legendama o Mitrasu i u mitrejskom ritualu. S toga nalazimo u pećinama (spelaje) ovakove posude prikazane ko dodatak na kipovima ovog kulta, pa i ko osebni exvoto. Za prvi način ovog prikazivanja možemo, ograničivši se na našu pokrajinu, navesti ko primjer svetište u Konjicu[4]), drugi opet način može se izvoditi iz održane baze u hramu kod Golubića nedaleko Bihaća[5]). Da se pak može odrediti, što se je namjeravalo prikazati onim brazdama, što se iz vaze dižu i onda postrance spuštaju, valja nam poći van naše pokrajine, jer da se nije mislilo na grane, koje ćemo naći na mnogim nadgrobnim spomenicima, proizlazi otud, što ovdje nema lišća ni ogranaka. Paralelu, koja će nam podati tumač, nalazimo u reljefu iz Bologne, objavljenomu u Cumonta na ozn. mj., II., str. 262., sl. 100., pobliže razjašnjenomu pod I., str. 101.: iz kratera otiče voda. Blagodareći boljoj vještini majstora, ova

Slika 5. Graffito sa Mitrasovog spomenika (slika 4.).

je talijanska slika posve jasna: voda je prikazana naravnije, a posuda je svojim grlom dolje okrenuta. U našoj posudi skače voda ko iz šadrvana (vodoskoka) te otiče postrance. U obadva slučaja pokušalo se, dakle, prikazati simbol. Nalazak u Potocima ističe se ipak iznad onog iz Bologne, te je danas zapravo ἅπαξ λεγόμενον, i to u toliko, što je u bolonjskom nalazu posuda tek dodatak reljefa, sadržinom bogata, dok je u našem komadu posuda jedini sujet. Ova jedinstvenost ima svoj razlog valjda u prilikama našeg nalazišta, koje nam pouzdano razjašnjava graffito ispod vaze i u lijevom postranom polju, o kojemu dosad nije bila riječ, jer je nesumnjivo kasnije dodan. Iz *slike 5.* može se raspoznati, da su graffito izradile dvije ruke. Jedna je nesigurno uklesala ime *Rumanus* (= Romanus, isp. primjerice Muntana u C. I. L. III 2624.); druga je ruka sa šiljastijim orugjem u srednjem polju dosta vješto usjekla dva retka. U početku prvog retka potpuno je sigurno ime *Marcianus*. Ono što iza toga slijedi,

[1]) Isp. moju raspravu „Lika in römischer Zeit", stupac 84.; J. Brunšmid, „Vjesnik hrvatskog arheološkog društva", 1901., str. 112.

[2]) J. W. Kubitschek, „Rundschau über ein Quinquennium der antiken Numismatik", str. 96.

[3]) Na ozn. mj., I., str. 101.

[4]) „Glasnik", god. 1897., str. 642., sl. 5. („Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 198., sl. 25.).

[5]) Na istom mjestu, 1897., str. 655. (dotično str. 210.).

štetovalo je na prvobitno i onako prilično hrapavoj plohi od udaraca i pritiska, no ipak biće jedva sumnjivo, da na kraju drugog retka stoji riječ *ficus,* iza koje dolazi brojka X. Drugi redak svršavao se valjda brojkom IV. Inako bih se jedino još usudio naslućivati, da je u sredini drugog retka stajalo: P]IN[VS] II. Manje više je spram svega sigurno ovo: *Marcianus . . . . IV . . . p]in[us] II, ficus X.*

Od prikazanog drveća jeste bor *(Pinus)*[1]) drvo, koje se po vijestima, što ih je Cumont na ozn. mj., I., str. 194. i dalje svrstao i opisao, ponovno našlo na Mitrasovim spomenicima. Drvo smokve nije se dosad moglo posvjedočiti na spomenicima ovog razreda, ali je ono igralo ulogu u legendama o Mitrasu. Smokva je izrasla uz obalu rijeke, kraj koje se ovo božanstvo rodilo iz stijene (kamena); u krošnji smokve sakrivao se goli dječarac, da se sačuva od hladna vjetra; plodom smokve hranio se, a odjevao haljinom, načinjenom od njezina lišća[2]). Spram toga može se dodatak od Marcianusove ruke takogjer primijeniti na Mitrasa i tumačiti, kao da je ovaj vjernik tog božanstva uz stajalište naše ploče zasadio sveti gaj. Po gaju i vazi može se pak upoznati ovo stajalište; — to je vrelo, što se po mogućnosti svagdje nalazilo u blizini hrama te se poštivalo u krugovima vjernika[3]). Tako je nedavno L. Jacobi kraj mitreja kod Saalburga obreo vrelo[4]). Na našem nalazištu danas već nema vode tekućice u blizini Mitrasovog svetišta, jer su hidrografske prilike naših zemalja u sadašnjosti bitno drukčije nego što bijahu u davnini, a uzrok te promjene jeste u tome, što se poharaše šume[5]). Jedino u Neſertari žubori šumski potočić kraj tamošnjeg Mitrasovog hrama[6]).

Naša je ploča bila postavljena nad vrelom u Potocima, koje je odavna usahnulo, a počivala je ili na živcu kamenu ili na umjetno načinjenoj kamenoj ogradi oko vrela. Na to je podnožje bio upravljen brazdasti ornamenat ploče, koji po svojoj izradi upravo traži ovakovo nastavljanje. Vrelo i gaj bijahu vlasništvo tamošnje općine, koja je kao kolegijum imala pravo vlasništva[7]).

Konačno nam podaje dvojako zavještanje pa i ime u lijevomu postranomu polju na ruku dragocjeno dokazalo, da su i niži slojevi stanovništva u dolini Neretve bili pismeni ljudi još u kasno doba.

Kad je Mitras izgubio svoje privrženike takogjer u Potocima, postaviše ovu ploču okomito te ju upotrebiše na druge svrhe, ili bar namjeravaše ovakovu upotrebu. Njezina je naime stražnja strana (isp. *sliku 6.)* kasnije pretvorena u polustup sa izbočinom od 0·088 *m* i sa plohom, širokom 0·125 *m*, debelom 0·08 *m*; namjeravalo se dakle, kako se čini, od nje urediti dio balustrade. Dvojbeno je, da li se ta namjera izvela, pošto je polustup izragjen surovo, dok se plohastomu dijelu posvetila veća pažnja, i pošto glavica i baza (noga), obadvije jednako visoke (0·19 *m*) i široke (0·20 *m*), ne pokazuju nikakvo poredanje. Moguće je ipak, da se je nedovršena izradba nadomjestila krečom (Stuck).

6. Baza (podnožak), prikazana u *slici 7.* upotrebila se takogjer u dva puta. Ona je izragjena od bijelog vapnenca, mjeri u visinu 0·465 *m*, u širinu 0·22 *m*, debela je

---

[1]) Od vrsta bora, što danas rastu u okolici Mostara, može se pomišljati samo na crni bor *(Pinus nigra); Pinus leucodermis* (smrčika) raste tek u visinama iznad 1000 *m* nad morem.

[2]) Cumont, na ozn. mj., I., str. 304.

[3]) Cumont, na ozn. mj. str. 106., 297.

[4]) „Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift", 1903., stupac 141.

[5]) Isp. „Festschrift zu O. Hirschfelds 60. Geburtstage", str. 201.

[6]) Isp. „Glasnik", god. 1894., str. 485. („Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 292.).

[7]) Isp. Cumont, na ozn. mj. str. 326.

0·23 *m* pa ima hrapavu površinu, da tako podadne čvrstu osnovicu za plinthu zavjetovnog predmeta. Njezina otražnja strana izragjena je pomnjivo, pa je tako zavjetovna formula bila vidljiva sa sviju strana. Kako se na kamenu ne vide nikakvi tragovi od uplivisanja atmosferilija (oborina), to je ova baza prvobitna bila postavljena u pokrivenu prostoru, pa je kasnije uzidana ko obični kamen u duvar, kojom su prigodom odlomljeni izbočeni dijelovi gornjeg i podnožnog korniža s prednje i s obiju uzanih strana.

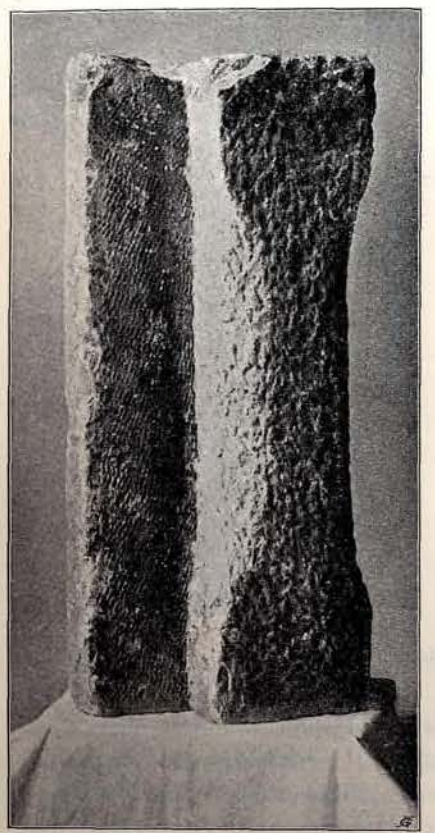

Slika 6. Otražnja strana Mitrasovog spomenika (slika 4.).

Slika 7. Baza iz Grčine kraj sela Potoci.

Deae Iunoni sanctae aram posuit Iunia Varena.

Slova, visoka 3 *cm*, usječena su dosta surovo izmegju uparanih, sada ponešto izlizanih crta. Slovo A ima samo u trećem retku horizontalnu prječku, ali u tome retku nema interpunkcije.

7. Dva odlomka od ploče, *slike 8.* i *9.*, koji ne pristaju jedan uz drugi. Ova otraga glatka ploča debela je uz okrajak 0·13 *m*, u sredini 0·09 *cm* te je u nju na naličju pomnjivo uklesan splošteni reljef. Široki okvir, sastavljen od granaste bordure i profilovanih unutarnjih brazda zaokvirio je polje, isprepleteno stiliziranim granama vinove loze, na kojima sjede (ili mirno ili zobljući bobice) ptičice iz roda drozdova (*Turdi,* Drossel). Kako je u svake od ovih ptičica na vratu naznačen prsten, to imamo po mnijenju gosp. O. Reisera posla sa kosom (Ringamsel), dakle pticom, koja i danas živi po hercegovačkim brdima. Postrana loza, sastavljena od rozeta (koje su poredane jedna spram druge), izvija se u ćoškovima simetrično iz vaze bez drška, ukrašene

brazdama. Odlomak *slika 8.* mjeri u visinu 0·71 *m*, u širinu 0·375 *m*, dok je onaj drugi *slika 9.* visok 0·635 *m*, a širok 0·27 *m*. Da su ovo dijelovi ploče, koja je bila umetnuta u nekakvu napravu, vidi se — ne gledeći na analogije — otud, što se na odlomku *slika 8.* sa strane održao čep, koji se nekoć usadio u rupu (žabicu).

Slika 8. Odlomak ploče iz Grčine kraj sela Potoci.

Slika 9. Odlomak ploče iz Grčine kraj sela Potoci.

8. Dva odlomka od podnoška stupa, *slike 10.* i *11.*, pokazuju takogjer tragova, da su bili u svezi s drugim komadima. Manji omjeri žabica (u odlomku *slika 10.* široka 7 *cm*, duboka 2 *cm*, u odlomku *slika 11.* široka 6·5 *cm*, duboka 2·5 *cm*) svjedoče ipak, da opisana četiri odlomka nijesu bili zajedno. Naprotiv su odlomci *slike 10.* i *11.* nesumnjivo dijelovi jedne arhitektonske cjeline, i ako je raznolik njihov ornamentalni ukras po uskim poljima, optočenim profiliranim okvirima; u *slike 10.* vinova loza, u *slike 11.* rozete, spletene gipkim, gore zakovrčenim stabljikama. Kvadratični poprečni prorez duljinom stranica od 0·15 *m* jednak je u oba odlomka, isto tako se podudaraju lijeva postrana ploha i otražnja (jednako su uglagjene), a ostaci od podnoška stupova, što se nastavljahu, imadu takogjer isti profil. Nekoć su bila, na što upućuju i ornamenti, obadva komada daleko viša, sada im je visina 0·36, dotično 0·41 *m*. Analogni, po tehnici i ornamentu srodni arhitekturni komadi iskopani su godine 1891. u crkvenoj ruševini iz rano-romanskog doba u Dabravini, južno od rudarske varošice Vareš, u kojoj su po svoj prilici sačinjavali balustradu, kojom je bio ogragjen presbiterij[1]). Ne može se reći, da li su naša dva odlomka iz Potoka služila na istu svrhu, prije bi se to moglo pretpostaviti za veće fragmente *slike 8.* i *9.* No ova četiri komada

[1]) Isp. članak V. Radimskog u „Glasniku", god. 1892., str. 372. i dalje („Wissenschaftl. Mittheil.", II., str. 73. i dalje).

(slike 8.—11.) zajedno posvjedočavaju, da je u Potocima u najranijem periodu srednjeg vijeka postojala crkva i da je to mjesto bilo bez prekidanja nastanjeno, dakle i iza onog vremena, kada je ta crkva već propala, što se vidi otale, jer je odlomak *slika 9.* kockasto dotjeran (lijevi dônji ćošak odlomiše nalaznici) i jer se na njemu vide tragovi kreča[1]). Dugovjeki opstanak i ponovno cvjetanje starog mjesta Potoci dozvoljavaju zaključak, da su tamo postojale vrlo povoljne gospodarstvene prilike. Doista se je već prije moglo utvrditi, da su Potoci bili *Bivium,* dakle tačka, gdje su se spajale rimske ceste, koje su iz Narone polazile uz rijeku Neretvu u kopnene strane[2]). Ogranak ceste, koji je išao preko Porim-planine i Boraka te se u Konjicu opet spajao drugom cestom,

Slika 10.

Slika 11.

Odlomci od podnoška stupa iz Grčine kraj sela Potoci.

imao je živahni promet i u srednjem vijeku. Da pak u to doba nije bio zapušten ni put uz Neretvu, posvjedočeno je bogatim nalaskom bizantinskog zlatnog novca u Drežnici[3]).

Naši srednjevjekovni nalazi iz Potoka i spomenici iz Županjca i Šuice, o kojima će s vremenom biti riječ u ovom „Glasniku", utvrgjuju zajednički mišljenje pokojnog V. Radimskog[4]), da za srednjeg vijeka u našijem krajevima nije bilo nestalo nastojanja, da se gragjevine izvedu što ljepše i skladnije. Srećni slučaj stavlja nas u ugodni položaj, da iz Humske zemlje[5]), kojoj pripada i naše mjesto Potoci, pribilježimo za ovo mišljenje još jedno dokazalo, koje potječe iz glavnog mjesta ove zemlje, iz mjesta Bona ili Blagaja, kasnije Stjepan grad[6]), jugoistočno od Mostara.

---

[1]) Po fra Bakuli (M. Hoernes, „Alterthümer der Hercegovina", str. 513.) nagjoše i odvukoše prije okupacije neki Dalmatinci, koji su u Potocima tražili zakopano blago, jedan kamen s natpisom, u kojem da je bila usječena godina 1480.

[2]) Isp. Ballif-Patsch, „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina", I., str. 32. i dalje i tamo u prilogu dodanu cestovnu kartu.

[3]) Isp. „Glasnik", god. 1900., str. 571. i dalje.

[4]) Isp. „Glasnik", god. 1892., str. 374. („Wissenschaftl. Mittheil.", II., str. 74.).

[5]) Isp. C. Jireček, „Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters", str. 25. i dalje.

[6]) Jireček, na ozn. mj.; V. Radimský u „Glasniku", god. 1891., str. 184. („Wissenschaftl. Mittheil.", II., str. 28.). Isp. lijepe slike u članku dra Ćire Truhelke u književnom listu „Nada", god. 1903., str. 120. i d.

Gosp. Dietrich, kojeg se pohvalno sjetismo već u uvodu, našao je godine 1901. izmed Stjepangrada, od prilike 1000 metara istočno od te zanimljive ruševine, nekakve stare zidine i usred istijeh petu od stupa (Kämpferstück), izdjelanu od mehkog

Slika 12.

Slika 13.

Pete stupa (Kämpferstück) sa Stjepan-grada.

bijelog vapnenca, oštećenu po ćoškovima i rubovima, sada pohranjenu u našim muzejskim zbirkama, *slike 12.* i *13.* Čeona stranica pokazuje u sploštenom reljefu a u dobroj izradi lijepi ornamenat, sastavljen od biljevnih motiva; jedanput acanthus i volute,

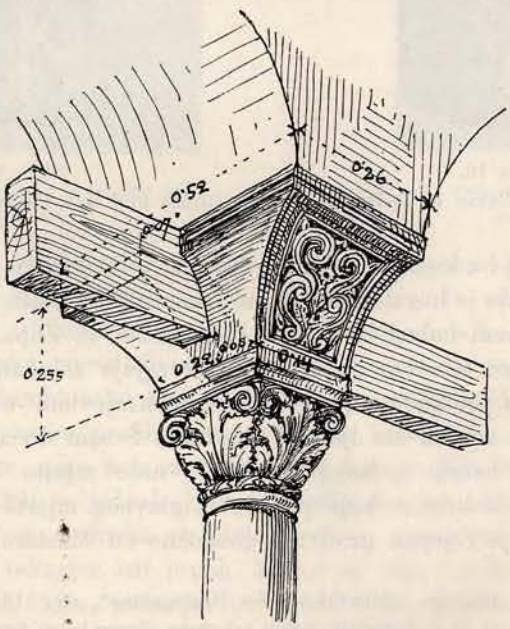

Slika 14. Pokušaj rekonstrukcije pete stupa, prikazane u slikama 12. i 13.
Po nacrtu gosp. arhitekta Josipa pl. Vancaša.

drugi put rozeta sa naizmjence poredanim listićima u rombusu i grančicama u uglovima. U obadvije uzdužne stranice usječena je po jedna žabica, široka 6·9 *cm* a duboka 5·6 *cm*, dotično široka 6·7 *cm*, duboka 5·5 *cm*, u koje su na svrhe uglavljivanja ulazili drveni čepovi. Ostali omjeri pribilježeni su u *slici 14.*, koja prikazuje pokušaj tumačenja ovog spomenika.

Naš lapidarij ima sličan arhitekturni komad iz crkvene ruševine u selu Šipraga (kotor-varoški kotar)[1]), ali je na ovome jedna stranica ukrašena krstom.

b) Obližnja nalazišta.

Nastavljajući na gore opisane spomenike iz obadva Mostarska polja, progovoriću ovdje o ostavštini iz rimskog doba u selu

Dretelju,

koje leži iznad Čapljine. To činim s toga, jer i to mjesto leži na rijeci Neretvi.

Pošto se ovdje našla zemljana svjetiljka sa likom ribe[2]), našao sam se pobugjen da 19. aprila 1901. pomnjivo pretražim područje ovog sela, pri čemu me je potpomagao stari mještanin Ivan Glavinić, čovjek, koji se za starine daleko više interesira, nego što to čine po gdjekoje učene osobe. Ostaci zgrada, što se nagju prigodom oranja i kopanja, sačinjavaju pravilno omegjašeni kompleks, a leže ispred kućišta Stojana Brajkovića u njegovom vrtu, zatim u susjednim baščama Mate Brajkovića i Stojana Božića, pa još i u dvorištu Nikole Jovanovića. Još se je obrela prije više godina jedna od cigle sagragjena grobnica u dvorištu Mate Božića. Kako je površina ovih ruševina prilično neznatna, to se je odatle izvodilo, da ovdje nije postojalo čitavo mjesto, već da je tu stajalo naselište, sastavljeno od više skupnih zgrada, dakle vila (ljetnikovac u rimskom smislu).

Zdravi i lijepi, sa sviju strana suncem obasjani položaj Dretelja i plodovitost njegove doline, u kojoj nahodimo bujnu mediteranu floru, podaju sve uslove da je to mjesto vanredno prikladno za stanovanje. U rimsko doba bijaše to mjesto sa sviju strana zaklonjeno šumama[3]), što se posvjedočilo ovdje nagjenim rogovima jelena[4]). I sve ono, što mogosmo utvrditi u pogledu prilika, koje postojahu u ovom naselištu, potvrgjuje ovo naše mišljenje.

Zidine, koje se uz rubove zemljišta Stojana Brajkovića i Mate Pašina izdižu iznad površine, solidno su sagragjene od lomljenog kamena, a duvarovi pojedinih soba bijahu iznutra ili pokriveni mramornim pločama plavetno sive boje, ili pak obojeni. Glavinić tvrdi, da je na friško odlomljenim komadima zida često zapazio pravilno sastavljene crteže (inkrustacije). Ja i on nagjosmo zajedno u bašči Stojana Brajkovića komadiće rečenih mramornih ploča i komadiće zeleno obojene prevlake kreča. Da su sobe ove vile bile popogjene mozaikom, proizlazi odatle, što često nagjosmo mozaičke kocke i što Mato Brajković tvrdi, da je u velikoj množini iskopao ovakove kocke u tri boje. Često nagjoh odlomke od lončića za grijanje (Heizkacheln), a okruglih cigla za stupiće hipokausta nagjoše ovi seljaci svaki čas; rekoše mi, da su više od stotinu komada iz zemlje izvadili i uklonuli. Po svoj prilici imala je ova vila i svoje kupalište.

Izmegju mnogih fragmenata od krovnog crijepa našao se u bašči Stojana Brajkovića jedan odlomak, provigjen niže opisanim pečatom, koji je važan po tome,

---

[1]) Isp. V. Radimský u „Glasniku", god. 1892., str. 75. i dalje, sl. 2. *a* i *b* („Wissenschaftl. Mittheil.", II., str. 47., sl. 2. i 3.).

[2]) Isp. Fr. Fiala u „Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 167., sl. 7.

[3]) U varošici Počitelju, koja leži na lijevoj obali Neretve spram Dretelja, gradilo se brodovlje još u 14. stoljeću; isp. Jirečeka „Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters", str. 79.

[4]) Ove rogove jelena na žalost je odvukao, kako se veli, „neki činovnik".

što nam je po njemu moguće odrediti doba, iz kojeg potječe ova gragjevina. Još smo posvuda nalazili odlomke od amfora i staklenih posuda te komade od ljevanog taraca; iz jednog u suho gragjenog duvara izvadismo komad od gornjeg mlinskog kamena i niže dolje u *slici 15.* opisani pečat cigle. Konačno se našao pod ulazom u bašču Stojana Brajkovića fragmenat kamene grede (praga).

Na žalost nema izgleda, da bi se prekopavanjem ovog nalazišta došlo do znatnijih nalazaka, pošto su krčenjem ovih parcela na svrhe sagjenja duhana većim dijelom uništeni opisani ostaci rimskog doba.

1. Odlomak žmurnjaka svjetlo crvene boje, odlomljen po svim rubovima. S desne strane odlomljeni pravokutni štit mjeri u visinu 3 *cm*; izbočena slova velika su 2·5 *cm* PANSIANA[1]). Po ovom je pečatu selo Dretelj dosad pouzdano utvrgjena zaglavna tačka uz Neretvu, do koje su dolazile cigle, ragjene u fabrici Pansiana, koja je, kako je poznato, svoje proizvode u veliko uvozila u rimsku Dalmaciju. Nema ipak sumnje, da je ta fabrika imala svojih mušterija i dalje gore po mjestima uz Neretvu, što izvodimo iz toga, jer se je u selu Čerinu u Brotnju[2]), na jugozapad Mostara, do kojeg se mjesta dolazi daleko teže, našla cigla sa signaturom PANSIANA[3]).

Ciglana, koja je prvobitno bila vlasništvo nekog Vibiusa Pansa, došla je najkašnje pod Tiberiusom u carski posjed pa su se njezini fabrikati sve donle, dok je ta fabrika propala pod Vespasianom, označavali imenom dotičnog vladara.

A pošto na cigli iz Dretelja i na onoj iz Čerina nalazimo samo ime ciglane, to su dotične gragjevine, u Čerinu grobnica, u Dretelju vila, podignute u prvo doba principata. To je novi dokaz[4]), da je rimska kultura iz Narone vrlo brzo i snažno prodirala u kopnene krajeve[5]). Ovomu napredovanju kulture poslužila je u velikoj mjeri cesta, koja se već za Augusta počela graditi te je iz luke Narone vodila gore uz Neretvu; komad ove ceste mogao se već utvrditi, kako sam naprijed spomenuo[6]). U svezi s onijem, što sam izložio prijašnjom jednom zgodom[7]), možemo dakle ustvrditi, da je zalegje današnje Dalmacije u širokoj zoni, koja je sizala od Županjca do Mostara, već u prvo doba careva bilo na istom kulturnom stepenu ko i primorsko područje.

Slika 15. Pečat cigle iz Dretelja.

2. Odlomak okrajka blijedo crvene cigle za tarac, provigjen odozgo diagonalnim brazdama, *slika 15.* Cigla je gragjena od dobro progažene ilovače, u koju se umiješao bjelutkov pijesak. Debela je 5 *cm*; drugi omjeri nè mogu se naznačiti, pošto se sačuvao samo malen odlomak. Slova, visoka 1·5 *cm*, oštro su utisnuta, oko njih nema okvira. S bilo je povezano sa slovom I, što se razabire po jednom prelomu. Po svemu ovomu može se ovaj fragmenat identificirati sa C. I. L. V 8110, 57: M · C · CRESM = *M(arci) C..... Chre]simi.*

I ovaj pečat ima za nas važnost, pošto iz njega saznajemo ime još jedne talijanske fabrike, koja je svoje fabrikate uvozila u Hercegovinu i pošto je njime dokazano, — što dosad nije bilo poznato[8]), — da su u našu pokrajinu uvožene i druge vrste cigle,

[1]) Isp. sada: E. Bormanna C. I. L. XI p. 1026. i O. Hirschfelda „Beiträge zur alten Geschichte", II., str. 286.

[2]) Isp. niže na str. 45.

[3]) M. Hoernes, „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen", IV., str. 34. i dalje.

[4]) O natpisu iz Tasovčića C. I. L. III 14625 biće govora drugom zgodom.

[5]) Isp. naprijed str. 35.

[6]) Isp. naprijed str. 41.

[7]) U „Glasniku", god. 1900., str. 329.

[8]) Isp. „Glasnik", god. 1896., str. 193. („Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 236.).

a ne samo crijep za krov. Da je Chresimus imao trgovačke sveze sa Dalmacijom, moglo se je izvoditi iz C. I. L. III 140, 25: M · C · CRE, i to tim više, jer F. Bulić, „Bull. Dalm.“, 1895., str. 38., br. 478., ističe „CHR in nesso“. Nije poznato, u koje je vrijeme postojala ova fabrika. Zasad se ne može staviti u prvo doba careva, jer se njezine cigle mogoše uvoziti u Dretelj i mnogo kasnije na svrhe pregragjivanja i popravljanja zgrada.

Brotnjo.

Naprijed, strana 44., utvrdila se za Brotnjo, polje izmegju Mostara i Ljubuškog, važna činjenica, da je i ovaj kraj već za prvo doba careva pripadao krugu rimske kulture, za koju je bio već pripravljen trgovačkim prometom u predrimsko doba. Drahme Apollonia i Dyrrhachium, nagjene u Megjugorju, Čitluku, Krehin-Gracu i Sljepčićima svjedoče, da je ovaj kraj prosijecao stari trgovinski put[1]). Stranog trgovca privlačila je plodovitost ovog kraja i brojno njegovo stanovništvo, koje je ovdje nastavalo već u broncano doba[2]). I dan danas ima vino iz Brotnja dobar glas; stanovnici su većim dijelom vlasnici svojih posjeda, što ima svoj razlog u bujnoj plodovitosti zemlje, a nekoć poharane šume opet se pridižu, blagodareći nastojanju oko njihova gajenja. Domaća božanstva Diana i Silvan imala su svoje hramove u Čerinu[3]). Da se ovdje sadila i maslina, dokazuje u tome selu nagjena sprava za cijegjenje ulja[4]). Ipak je taj kraj u staro doba oskudijevao na vodama tekućicama, jer su u rimskim mjestima kod Čitluka i Krehina Graca pronagjene čatrnje[5]).

Da je Brotnjo za predrimsko doba imalo brojno stanovništvo, dokazuju mnoge velike gromile u Čerinu, Gornjoj i Dônjoj Blatnici, Služanju, Čitluku, Krehin-Gracu, Blizancima, Tepčićima i Sljepčićima, zatim gradine kod Čerina, Služanja, Blizanaca (gradina „Časak“) i Sljepčića[6]). Da je tu bilo i bogatstva, dokazuju lijepe, djelomice bogato ukrašene broncane stvari, nagjene u jednoj pećini kraj Krehin-Graca[7]).

Za rimskog doba, za koje smo neke podatke već naprijed izložili, napredovalo je Brotnjo u svakom pravcu. Bez da se je tu moralo raskopavati, pronagjoše se u tome kraju osim manjih naseobina u Grljeviću[8]), kod Hamzića, Dônje Blatnice[9]), Dobrosela[10]) i Blizanaca[11]) tri veća rimska mjesta jedno kraj drugoga: u Čerinu, Čitluku i

---

[1]) Isp. niže na str. 52.

[2]) Isp. niže na ovoj strani.

[3]) C. I. L. III 8483.

[4]) M. Hoernes, „Archäol.-epigr. Mittheil.“, IV., str. 36.

[5]) Isp. u „Glasniku“ V. Radimský, god. 1892., str. 121. i 123. („Wissenschaftl. Mittheil.“, II., str. 58., 60.).

[6]) Neke od ovih gromila i gradina pribilježio je Radimský u „Prehistorička nalazišta“, str. 163.; o gradini u Služanju progovorio je on u „Glasniku“, god. 1895., str. 225. („Wissenschaftl. Mittheil.“, V., str. 272. i dalje).

[7]) M. Much, „Mittheilungen der Centralcommission“, 1888., str. 7. i dalje; Radimský, na ozn. mj. str. 21. i dalje i u „Glasniku“, god. 1892., str. 87. („Wissenschaftl. Mittheil.“, I., str. 344.); Hoernes u „Wissenschaftl. Mittheil.“, str. 343.; P. Kaer u „Glasniku“, god. 1897., str. 257.

[8]) Ovdje je godine 1866. seljak Joso Kordić našao dvije žare; jedna je od njih bila od kamena te je u njoj nagjena staklena posuda. Ovaj nalaz kupio je tadanji francuski konzul u Sarajevu, gosp. Moreau. Isp. A. Zubac u „Vjestniku“, 1883., str. 20.; Hoernes, „Archäol.-epigr. Mittheil.“, IV., str. 37.

[9]) Kod tamošnjeg sredovječnog groblja Bakri ima po oranicama odlomaka cigle.

[10]) Odlomci cigle leže po oranicama uz selo.

[11]) Iz ovog sela dobavio je naš muzej broncane novce: Galba, Cohen[1] 148, Diocletianus, Cohen[1] 180 i Licinius, Cohen[1] 114 (inventarni brojevi 3933.—3935.).

Krehin-Gracu, koja su, kako naslućujemo, imala skoro municipalne uredbe; valjda je jedno od njih bilo organizirano ko varoš. Istesano kamenje (kocke), fragmenti stupova, korniži i fragmenti mramora dokazuju za sva tri mjesta [1]), da je u njima cvala arhitektura; u Krehin-Gracu nagjeni su ostaci monumentalne gragjevine [2]). Na humku zvanom Sajmište dizala se velika gragjena grobnica, od koje se na tomu mjestu i danas vidi mnogo profilovano, ukrašeno kamenje; odatle potječe epistilna kocka, pohranjena sada u našim muzejskim zbirkama, C. I. L. III 6367 = 8498 [3]). Ova gragjevina dokazuje u svezi sa nagjenim ovdje odlomcima ploče, ukrašene lezbičkom kymom [4]), zatim jednom relijefnom kockom iz Čerina [5]), da se je štovanju pokojnika posvetila svaka pažnja.

Slika 16. Broncana statueta trubača (Cornicen) iz Dônje Blatnice.

Na čerinskom spomeniku prikazani prizori (megju njima i svezana Andromeda), zatim takogjer u Čerinu nagjeni bakični motiv [6]) i oltar Jupitra iz Krehin-Graca C. I. L. 12798 (isp. pr. 2258) dovode do uvjerenja, da krug ovih grčko-rimskih ideja nije bio nepoznat u našemu kraju, i da se za proširenje ovijeh ideja postaraše doseljenici sa neobičnim u nas gentilnim imenima Livius (Krehin-Gradac: C. I. L. III 6367 = 8498) i Safinius [7]) (Čitluk: C. I. L. III 12798 *a*, isp. p. 2258). Ovo pošljednje gentilno ime upućuje na svezu sa Naronom, gdje se isto javlja dvaput, jednom već za doba republike [8]). Liviusi pojavljuju se opet u Saloni [9]) i sjeverno od glavnog grada pokrajine [10]). Pogrješno bi bilo, da se iz imena Aelius u C. I. L. III 6367 = 8498 i 11798 *a* (isp. p. 2258) izvede zaključak, da je drugo stoljeće za Brotnjo bilo jedino doba cvatanje; naprotiv dokazuju mnogi novci, megju kojima se upravo pod kraj antiknog perioda pojavljuju zlatni komadi [11]), nadalje lijepi sarkofag [12]), da je cvatanje ovog kraja trajalo do u kršćansko i bizantinsko doba. Dakako da su ove zgodne prilike poremećene uslijed doseljenja Slovena, ali je u kasnijem periodu srednjeg

[1]) Hoernes, na ozn. mj. str. 35.; Radimský u „Glasniku", god. 1892., str. 123. i dalje („Wissenschaftl. Mittheil.", II., str. 58. i dalje).

[2]) Radimský, na ozn. mj., 1892., str. 124. („Wissenschaftl. Mittheil.", II., str. 60. i dalje).

[3]) Isp. Hoernes, na ozn. mj. str. 34.

[4]) C. I. L. III 14226, isp. p. 2328[121]; naš „Glasnik", god. 1895., str. 583., sl. 16. *a b* („Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 237., sl. 118.).

[5]) C. I. L. III 8505; Hoernes, na ozn. mj. str. 35.

[6]) Hoernes, na ozn. mj.

[7]) Ovako je pod sigurno napisano na kamenu, a ne Sa[b]inius, kako se nagagja u C. I. L. III, kazalo str. 2367.

[8]) C. I. L. III 1801 (isp. 8421), 1820 (isp. 8423). Povrh toga nalazimo jednu Safinia Procne u Iader—Zadru: C. I. L. III 2935.

[9]) C. I. L. III 2418, 8985, 9201, 14719.

[10]) C. I. L. III 3027 (isp. p. 2328[114]): Tarsatica; 3012: Arupium; 3183*b*: Incertae.

[11]) Osim našeg muzeja posjeduje dokazne komade za ovo mišljenje gosp. okružni predstojnik Karlo barun Pitner u Mostaru.

[12]) Hoernes, na ozn. mj. str. 36.

vijeka Brotnjo bilo opet brojno napučeno, što dokazuju velika srednjevjekovna groblja u Čerinu, Velikom i Malom Ogragjeniku, Blatnici, Služanju, Krehin-Gracu, Gradnićima, Dobrom selu, Sljepčićima i t. d.

Ovim zaključcima, osnovanim na starijem materijalu, dodaćemo još neke nove nalaske i bilješke, od kojih zaslužuje oveću važnost broncana statueta, prikazana u *slici 16.*, jer nam ona pruža dokaz, da su se u Brotnjo uvozili i proizvodi umjetničkih zanata. Ovu je statuetu našao neki seljak godine 1893. pokraj vrela Sutivana[1]) u selu

Dônja Blatnica

(isporedi naprijed str. 45.), a nalazi se sada u muzejskim zbirkama te prikazuje trubača (Cornicen)[2]). Dječak sa začešljanom u čelo kosom, izbačenom desnom nogom, prignutom u koljenu, duva u rog; provukao je glavu kroz zavoj roga, što mu počiva na ramenu, te je trubu prihvatio obadvijem rukama. Dječak je gologlav i odjeven u tuniku kratkih rukava, koja siže sve do koljena te je u pasu pridignuta, tako da se ovdje u obliku zavijutka ponešto spušta. Na tunici vide se dvije jednolike uzane, sasvim plitko utisnute prutice, koje teku paralelno od desnog i lijevog ramena sve do dônjeg poruba; u te je prutice bio umetnut drugi metal, po svoj prilici srebro. Tunika bila je dakle ukrašena sa dvije prute, zvane *clavi*[3]).

Lik, visok 10·5 *cm*, saljeven je ko jedan komad, jedino su osebno ragjeni grlo roga (Schalltrichter), kojeg sada već nema, i onaj dio cijevi, što se tu nastavljao, pa su bili slehemljeni na ramenu trubača. Statueta je potpuno održana i pokazuje lijepu sivo-zelenu patinu. Kako je otražnja strana trubača po rubovima sploštena i u sredini šuplja, to je ta statueta svakako pristajala uz drugi metalni predmet te je sačinjavala dio oveće, u izvišenomu reljefu izragjene kompozicije. Po izradi zaostaje ovaj trubač daleko iza majstorski modeliranog Apolla iz Vršana (kotar prnjavorski), opisanoga u „Glasniku", god. 1896., str. 273. i dalje („Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 218., tab. XIII.).

Od novijih nalazaka iz sela

Krehin Gradac,

koje je prikupio gosp. A. Dietrich, valja da se ovdje pribilježe ovi:

1. Odlomak vrlo dobro pečenog, poprečno 3 *cm* debelog crvenog žmurnjaka, izragjenog od dobro progažene ilovače, u koju se primiješao bjelutkov pijesak. Odlomak, prikazan u *slici 17.*, ima signaturu *M(arci) Vib(i) C....* Oko nejednako (14—19 *cm*) visokih slova nema okvira. Iznad pečata utisnut je prstima upravo u sredini cigle od tri koncentrične elipse sastavljeni „ručni biljeg" (= Handmarke)[4]). Ne da se odlučiti,

[1]) Za ovo zanimljivo, očevidno vrlo staro ime sa začetkom Sut isp. C. Jirečeka „Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer", str. 21., nadalje „Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters", I., str. 57. i dalje. Valjaće to ime staviti u isti red sa onim za god. 1306. spomenutim Sanctus Georgius de Brochina (= Brotnjo, Jireček, „Das christliche Element", str. 34.).

[2]) Ova statueta nije dosta tačno prikazana u djelu „Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild. Bosnien und Hercegovina", str. 178.

[3]) O ovakovom nakitu po odjećama isp. Heuzey, Daremberg-Saglio, Dictionn., I., 1246; E. Hula, Pauly-Wissowa pod oznakom clavus, stupac 5.

[4]) Glede ovakih biljega isp. M. pl. Grollera, „Der römische Limes in Oesterreich", I., stupac 117. i dalje.

da li je ovaj žmurnjak uvežen ko onaj iz Čerina: Pansiana (isp. naprijed str.44.), i to zbog toga, jer ovaj pečat inako još nije zasvjedočen.

2. Broncani ključ, *slika 18.*, dugačak 6·5 *cm*, sa trodjelnom, na držak pravokutno nasagjenom, 1·9 *cm* širokom bradom i ušicom, koja je služila na to, da se ključ može

Slika 17. Pečat cigle iz Krehin-Graca.

Slika 18. Broncani ključ iz Krehin-Graca.

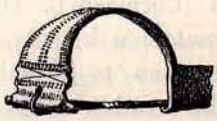

Slika 19. Broncana fibula na baglamu iz Krehin-Graca.

objesiti na vrpcu ili nešta slična. Držak je s gornje strane ukrašen paralelnim pa i takim urezotinama, što se ukrštavaju.

3. Malena rano-rimska broncana fibula na baglamu, *slika 19.*, dugačka 3·7 *cm*, a visoka 2 *cm*. Razmak oluka i igle mjeri 1·7 *cm*. Svi detalji raspoznaju se iz slike.

Treba da se ispravi natpis iz Krehin-Graca, objavljen u C. I. L. III pod brojem 8500 spram čitanja M. Hoernesa u „Archäol.-epigr. Mittheil.“, IV., str. 34. Nije mi

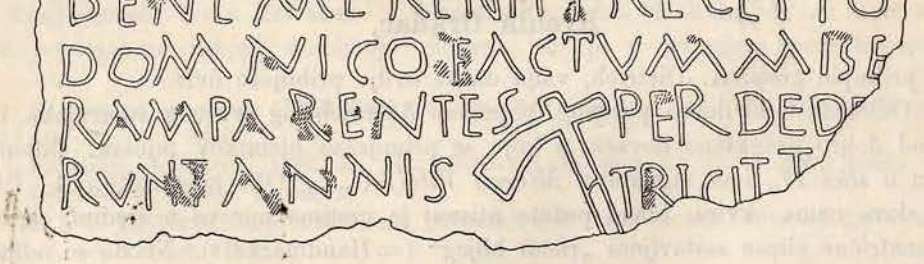

Slika 20. Nadgrobni spomenik iz Krehin-Graca.

bilo teško kolacioniranje ovog natpisa, pošto se taj spomenik od marta 1903. čuva u zbirkama franjevačkog manastira u Humcu. Natpis je uklesan u 0·35 *m* visoku, 0·71 *m* široku i 0·15 *m* debelu ploču od vapnenca, od koje je sada odlomljen desni dônji ćošak. Oprema ovog spomenika, *slika 20.*, vrlo je primitivna: nema baš nikakva okvira, slova su surova i nejednako velika, interpunkcije nema nikako; — ona tačka u prvom retku iza prvog slova biće da je nastala od udarca. To je i razumljivo, jer su pod tu ploču, što nam kazuje i sâm natpis, na vječni počinak sahranjeni ljudi najnižeg društvenog

položaja. Ponajprije se pokopala tridesetgodišnja Victorina Anna na zemljištu gospodara, kojemu su ko robovi služili i njezini roditelji. Kasnije je pod isti kamen pokopan i njezin otac Surus, što se razabire iz kasnijeg dodatka, usječenog povrh prvobitnog prvog retka. Ime žene Isante nije inako zasvjedočeno; biće da je isto tako orijentalnog podrijetla ko i drugo ime djevojke i ime domovine oca Surusa. Da su orijentalci doprli i u Brotnjo, moglo se a priori pretpostaviti već pogledom na to, što su oni u većem broju bili zastupani svagdje po zapadnim zemljama.

Isante Suro coniugi inconparab(ili). D(is) M(anibus). Victorin(a)e Ann(a)e bene merenti pr(a)ecepto domnico factum. Miseram parentes perdederunt annis trigitt[a.

Narona.

Nije bilo bezrazložno nagagjanje, da su cigle iz fabrika: Pansiana[1]), Solonas[2]), M. C.... Chresimus[3]), Q. Clodius Ambrosius[4]), Q. Granius Priscus[5]), L. Maltinius Abascantus[6]), C. Pr.... Cassianus[7]), C. Titius Hermeros[8]) i Tib. Vettius Avitus[9]) preko Narone uvožene u centralne krajeve Hercegovine, jer u prilog ovog mišljenja govori to, što je za transportiranje služio jeftini vodeni put rijekom Neretvom dosta daleko u kopnene strane, svakako najmanje do Počitelja[10]), i jer u današnjem Metkoviću imamo analogon za takovu pretpostavku[11]). Ali je toj hipotezi protuslovila okolnost, što su u samoj Naroni osim marke M. Albiusa Rufusa[12]) (koja se još nije našla u kopnenim krajevima) dosad zasvjedočeni jedino fabrikati Q. Clodiusa Ambrosiusa[13]) i C. Titiusa

---

[1]) Stolac („Glasnik", god. 1892., str. 350., tab. VII.; „Wissenschaftl. Mittheil.", I., str. 290., sl. 48.); Dračevica kod Proboja nedaleko Ljubuškog (na istim mjestima, god. 1895., str. 365., dotično V., str. 163.); Dretelj (naprijed str. 44.) i Čerin (naprijed str. 44. i 47.).

[2]) Stolac („Glasnik", god. 1892., str. 350. i god. 1895., str. 370.; „Wissenschaftl. Mittheil.", I., str. 293., sl. 56.—58., V. str. 169.). Iz ove fabrike potječe i fragmenat cigle, uveden u C. I. L. III 13343, 8 pod oznakom „Vascula cretacea", a objavljen ponajprije u „Vjestniku", 1882., str. 121. iz Stôca: SO/\.

[3]) Dretelj (naprijed str. 44.).

[4]) Stolac („Glasnik", god. 1892., str. 350., tab. VII.; „Wissenschaftl. Mittheil.", I., str. 294., sl. 59.), Zličina kod Ljubuškog (na istim mjestima, god. 1896., str. 193., dotično VI., str. 236., sl. 63. = C. I. L. III p. 2328, 19; isp. p. 2328. 178). Dva odlomka od žmurnjaka, što su nagjena na oranici Šimuna Selaka u Vitaljini (kotar ljubuški): QCLODAABI i /LOb pohranjena su u zbirkama franjevačkog samostana u Humcu.

[5]) Stolac („Glasnik", god. 1893., str. 516., „Wissenschaftl. Mittheil.", III., str. 276., sl. 90. = C. I. L. III 13340, 3).

[6]) Proboj kod Ljubuškog (na istim mjestima, god. 1893., str. 524., dotično III., str. 281., sl. 108. = C. I. L. III 13340, 4).

[7]) U Stôcu nagjeni fragmenat C. I. L. III 13340, 5 (isp. „Glasnik", god. 1892., str. 358., tab. VII. i „Wissenschaftl. Mittheil.", I., str. 294, sl. 61.): PR·CAS valja po C. I. L. V 8110, 121 (isp. p. 1093) dopuniti: C·PR·CASSN. Istoj fabrici pripada i marka AS·SN, nagjena u Saloni, a pogrješno čitana u „Bull. Dalm.", XX., str. 192., br. 591.

[8]) Dračevica („Glasnik", god. 1895., str. 365., „Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 163.) i Zličina kod Ljubuškog (na istom mjestu, god. 1896., str. 193., dotično VI., str. 235., sl. 62.).

[9]) Stolac (na istom mjestu, god. 1892., str. 350., dotično I., str. 294., sl. 60.).

[10]) Ovdje se gradilo brodovlje još pod konac 14. stoljeća; isp. naprijed str. 43., primj. 3.

[11]) Inače vrlo dobra luka Neum nije bila za uvoz ovakih fabrikata podesna, jer nije imala zgodne sveze sa svojim kopnenim zalegjem; iz Neuma mogao se opskrbljivati jedno maleni dio južne Hercegovine. Cigle iz fabrike PANSIANA nagjene su u okolini Graca i na brdu Radešu („Glasnik", 1892., str. 350. i 1895., str. 370.; „Wissenschaftl. Mittheil.", I., str. 295., sl. 63. i 64., VI., str. 252., sl. 72.). U Gracu nagjoše se i cigle C. Titius Hermerosa (na istim mjestima, god. 1892., str. 350., dotično I., str. 294., sl. 62.).

[12]) C. I. L. III 10183, 7 *b*.

[13]) C. I. L. III 3214, 2 *a*.

Hermerosa[1]). Da se ukloni svaka nesigurnost glede ovog pitanja i da se istraže možebitne druge prekomorske sveze ovog trgovišta, stavio je sebi naš muzej zadaću, da kontroliše sitnije nalaske iz Narone, koje je mjesto i onako dosta odaljeno od nadležnog u tom pogledu zavoda, dok je nama pristupačnije posredstvom željeznice. Kako stanovnici sela Vida bez prestanka onuda traže blago, to smo mi, koristeći se tom okolnosti, već sada u položaju, da iznesemo više pribranih podataka. Odavle nabavio je naš muzej ove pečate na ciglama;

1. PANSIANA = *Pansiana,* utisnut ko i br. 2, 3 i 4 na žmurnjak;
2. TIPANSIANA = *Ti(beri) Pansiana;*
3. VDIPA = *Ti. Cla]udi Pa[nsiana* ili *Neronis Cla]udi Pa[nsiana;*
4. HRMEROT = *C. Titi] Hermerot(is).* Ovaj se žmurnjak pri istovjetnosti materijala, oblika pečata i slova ipak razlikuje od onih žmurnjaka, što su nagjeni u Zličini, Dračevici i Gracu, i to po svojoj debljini (3·5 *cm*) i po veličini slova (1·8 *cm*). Ova je fabrika spremala svoje žmurnjake ne samo u područje Neretve, nego takogjer u znatnijoj količini u Salonu[2]), Kučine (istočno od Salone)[3]), Stombrata (= Sv. Marta kod Bihaća, sjeveroistočno od Trogira)[4]), Smrdelj kod Burnuma[5]), Zadar[6]), Drvešica kod Vegia—Karlobaga[7]), na ostrvo Hvar[8]), konačno još i u Fianonu, o kojoj će biti govora nešto niže.

Gdje nam u tršćanskom zalivu treba tražiti ovu fabriku Pansiana, istaknusmo u ovom „Glasniku", god. 1896., str. 193. („Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 235.).

5. Odlomak čvrsto pečenog žmurnjaka žućkaste boje, debeo 3 *cm*; u njemu vide se crvenaste tačke, koje dolaze od primiješanih u ilovaču razlomaka cigle. Pečat,

Slika 21. Pečat cigle iz Narone.

Slika 22. Pečat sa drška amfore iz Narone.

slika 21., oštro utisnut metalnim kalupom, nije uokviren, slova su 1·9 *cm* visoka; po C. I. L. V 8110, 116 valja pečat dopuniti: CETRONAPR>EPIDN. Dosad se nije obraćala pažnja onom znaku iza Apri; biće da znači conductor[9]). Spram toga bio je C. Petronius Aper zakupnik Epidiana figlina, koja je nosila ime po svojem vlasniku. Iz pečata poznata su nam ova imena vlasnika ciglane: Gaius i Marcus Epidius, koji su u zajednici upravljali ciglanom i L. Epidius Theodorus. Po C. I. L. V 8110, 152 bila je Epidiana takogjer vlasništvo jedne žene, koja se zvala Valeria Magna. Spram toga se fabrika održala kroz dulje vrijeme, a ležala je valjda uz zaliv tršćanski, jer

[1]) „Bull. Dalm.", 1897., str. 191., br. 568.
[2]) C. I. L. III 10183, 49 *a*, *b*; „Bull. Dalm.", 1891., str. 117., br. 415. i 1900., str. 18., br. 660.
[3]) „Bull. Dalm.", 1901., str. 138., br. 758.
[4]) „Bull. Dalm.", 1902., str. 217., br. 891.
[5]) „Glasnik", god. 1899., str. 508. („Wissenschaftl. Mittheil.", VII., str. 97.).
[6]) C. I. L. III 10183, 49 *c*; isp. „Bull. Dalm.", 1903., str. 149. Isp. takogjer niže dolje str. 54.
[7]) C. I. L. III 10183, 33; 10183 *d*—*k*; 15115, 8. Isp. moju „Lika in römischer Zeit", stupac 109. i d.
[8]) „Bull. Dalm.", 1892., str. 134., br. 442.
[9]) Isp. R. Cagnat, „Cours d'épigraphie latine"[3], str. 382.

su njezini fabrikati onuda obilno zastupani[1]). Svi vlasnici firme spremali su robu u Dalmaciju ko i u srednju Italiju[2]), ali je ovdje kod nas ovaj fabrični pečat prilično redak. Oba Epidiusa[3]) i Theodorus[4]) zasvjedočeni su u Saloni; Petroniusa poznavali smo otprije takogjer samo iz Salone[5]) i okolice (Stombrata)[6]), a jedna marka Valerije Magne našla se u Alboni[7]).

U ovoj fabrici radilo se osim cigle još i zemljano posugje, jer signatura EROS · C · EPIDI na posudi[8]), nagjenoj kod Hostilije na rijeci Padu, može se odnositi na neoslobogjenog radnika gore spomenutog Gaiusa Epidiusa.

Dok nam pečati cigle posvjedočavaju prometnu svezu Narone sa suprotnom srednje- i sjeverno-talijanskom obalom, upućuje nas druga skupina naših tekovina iz sela Vida na Kalabriju u južnom dijelu Italije. Ta se skupina sastoji od četiri pečata na amforama; dva su utisnuta na drške a dva na obrube grla.

Slika 23. Pečat sa drška amfore iz Narone.

Slika 24. Pečat sa grla amfore iz Narone.

1. Odlomak drška, ovalnog promjera, ragjen od fine crvenkaste ilovače i izvrsno pečen. Na gornjoj plohi čisto je utisnut metalnim kalufom pečat *Apolloni, slika 22.* Po uzvišenim lijepim slovima, visokim 1·03 *cm*, ide ova posuda u prvo doba careva. Slovo P nije zatvoreno. Poslije slova I ne dolazi okvir pa ni drugo slovo I, kako misli J. W. Kubitschek u C. I. L. III 15117; vertikalna gužva nastala je kad se pečat utiskivao time, što je kaluf postrance potisnuo mokru ilovaču. Ova se marka u više puta našla u području Brindisa i u Tarentu, C. I. L. IX 6079, 5, 6; „Ephemeris epigraphica", VIII., str. 61., br. 242. Isporedi C. I. L. III 8051, 7; M. H. Schuermans-a, Sigles figulins, „Annales de l'académie d'archéologie de Belgique", 1867., str. 47., br. 395.

2. Držak ovalnog promjera, ragjen od dobre crvene ilovače i dobro pečen. Pečat *(slika 23.)* je na brzu ruku utisnut često već upotrebljenim drvenim kalufom. Nelijepa, uzvišena, 1·2 *cm* visoka slova nalaze se u pravokutnom štitu, visokomu 1·5 *cm*. Prvo

[1]) C. I. L. V 8110, 77, 78, 116, 152.
[2]) C. I. L. IX 6078, 80, 81, 130, 170.
[3]) C. I. L. III 10183, 54; isp. p. 2327, 178.
[4]) C. I. L. III 15113.
[5]) „Bull. Dalm.", 1900., str. 17., br. 648.
[6]) Na istom mjestu, 1902., str. 217., br. 894.
[7]) C. I. L. III 3214, 15.
[8]) C. I. L. III 8112, 37.

BIBLIOTHECA MUSEI BOSNIAE ET HERCEGOVINAE SARAJEVO

je slovo prevrnuti S, koje se po svoj prilici opetovalo iza X. Da se taj naš pečat može dopuniti u *Sex[s]tu[s,* moguće je samo na osnovu pečata, nagjena u Brindisu C. I. L. IX 6079, 50, jer i tamo vidimo S u istome obliku. Isp. Schuermans-a, na ozn. mj. str. 246.

3. Odlomak grla od izvrsno pečene amfore, gragjene od crvene, dobro staložene ilovače *(slika 24.)*. Nejednako visoka (1·1—1·35 *cm*), inače dobro rezana uzvišena slova stoje u pravokutnoj udubini, visokoj 1·7 *cm*; slova su utisnuta metalnim kalufom: Pečat ...*Janeptes,* od kojeg je početak odlomljen, nije inako zasvjedočen.

4. Odlomak grla od dobro pečene amfore, *slika 25.,* gragjene od žućkaste ilovače. Pečat je obratno utisnut; izbočena su slova surova, nejednako visoka, pravokutno u okvirena, odozgô su slabije otisnuta. Po ovomu i jer je pečat dosta izlizan, ne može se njegovo središte pouzdano ustanoviti, no može se uzeti, da je to ligatura od slova A i V pa onda slovo R. Izlazi dakle *M(arcus) Aur(elius) A....*

Dva daljnja neznatna odlomka, nabavljena u Vidu, upoznaju nas sa drugim artiklima što su se uvozili u Naronu. Jedan od njih, *slika 26.,* je 4 *mm* debeli fragmenat dna od terra-sigilla-posude, te je prevučen izvrsnom, tvrdom, ko koralj crvenom sjajnom glazurom. Signatura Iuenes (umjesto Iuvenis, isporedi C. I. L. III 11601),

Slika 25. Pečat sa grla amfore iz Narone.

Slika 26. Pečat sa terra-sigillata posude iz Narone.

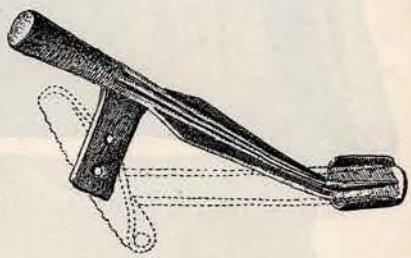

Slika 27. Broncana kopljasta fibula iz Narone.

objavljena u C. I. L. III 15121, 1, nije inako za Dalmaciju zasvjedočena; uopće se u nas dosad vrlo rijetko našlo posuda ove vrste. Uz rijeke Rajnu i Dunav našla se prilično često marka Iuvenis, isporedi C. I. L. III 6010, 113; 12014, 47[1]; H. Dragendorff „Bonner Jahrbücher", 1895., str. 150. i 1896., str. 98. Izbočena, 5 *mm* visoka slova nalaze se u udubini, visokoj 6·5 *mm*, širokoj 14·5 *mm*.

Drugi odlomak, *slika 27.* (prir. vel.) potječe od rano-rimske broncane kopljaste fibule sa dva trna. Obluku fibule dao se sve do žlijeba, u koji je ulazila igla, oblik kopljanskog šiljka sa tri jaka rebra. Dvije rupe na prečki, koja izlazi iz obluka, služile su na to, da se tu utvrde igle. Upravo ovakove fibule nagjoše se u Gorici (kotar ljubuški) i u Dônjem Hrasnu (kotar stolački)[1]). Pošto se fibula ove vrste našla u pomorskom gradu, to ovdje nemamo posla s lokalnom formom već sa importiranom robom, čija će se provenijencija tačnijim istraživanjem dati ustanoviti[2]). Da za Naronu ne smijemo misliti samo na suprotnu talijansku obalu, dokazuju drugi nalasci iz Vida. Kako se ovdje često nagju drahme Apollonia i Dyrrhachium[3]), stavljeno je izvan svake sumnje, da je Narona imala živahni promet sa makedonskom zapadnom obalom. Mimo toga je u našemu izdanju: „Wissen-

[1]) Ć. Truhelka u „Glasniku", god. 1899., str. 365. („Wissenschaftl. Mittheil.", VIII., str. 24., sl. 35.—38.).

[2]) Truhelka, na istim mjestima.

[3]) „Glasnik", god. 1900., str. 303. („Wissenschaftl. Mittheil.", VIII., str. 68.).

schaftl. Mittheil.", VI, str. 264. na osnovu natpisa C. I. L. III 1773 istaknuto mišljenje, da je Narona za doba careva imala stanovite sveze sa pokrajinama u Africi. Na južnu obalu Galije upućuju nas opet bakreni novci Nemausus-a, nagjeni u ovećemu broju u Naroni i po raznim mjestima Hercegovine. Ti novci imadu na licu natpis IMP DIVIF i glave Octavianusa i Agrippe, a na reversu natpis COLNEM i lik krokodila, svezana uz paomu. Pouzdani komadi ovog novca dobavljeni su za naše zbirke iz Narone, Tasovčića na Neretvi i polja Rakitno; u privatnim numizmatičkim zbirkama, što sam ih dosad pregledao, nijesu na žalost naznačena mjesta, gdje su nagjeni novci ove vrste.

Flanona.

Da se od propasti sačuvaju za našu pokrajinu većim dijelom novi pečati na ciglama, što ih u kući Roka Basadonna u Valle di Fianona nagjoše E. Nowotny i P. Sticotti[1]), nastojao je naš muzej oko toga, da te pečate nabavi za svoje zbirke. Najljepšeg komada (C. I. L. III 13340, 14) sa likom božice Fortune, koji je gragjen u inako dosad nezasvjedočenoj fabrici Turraniusa Priscusa, megjutim je na žalost već nestalo. No mi smo od Basadonna osim već objavljenih dvaju komada (broj 1. i 2.) dobavili još dvije marke, koje su nagjene u Valle di Fianona poslije nego što su ondje bila spomenuta dva učenjaka.

1. Odlomak blijedo crvenog žmurnjaka, debela 2·7 *cm*, a gragjena od dobro gažene ilovače. Pečat, *slika 28.*, oštro je utisnut metalnim kalufom; lijepa i pravilna izbočena

Slika 28. Pečat sa cigle iz Flanone.

slova, visoka 2·7 *cm*, podudaraju se po svojem obliku posvema sa onima na pečatima Pansiana i Solonas, po čemu sve tri ciglane idu u prilično isto doba. Štit je visok 3·3 *cm*. Pečat, C. I. L. IX 6078, 17: CINNANA · IVL · PR, — što je previgjeno kod prvog objavljena pa i u C. I. L. III 13340, 1, — valja dopuniti: *Cinnia[na Iul(ii) Pri...*

Ovaj isti pečat nalazi se na ovim, dosad još neprotumačenim fragmentima:

1. Pulj: CINNANA IVPR, „Mittheilungen der Centralcommission", 1896., str. 5.
2. Salona: |INNIAI|, C. I. L. III 10183, 59.
3. Salona: CINNI|, C. I. L. III 10183, 15.
4. Porto di Fianona: |NAN|, C. I. L. III 13340, 16; ovdje je previgjena ligatura prvog N—a sa slovom I.

Ovako je konstatovana nova fabrika, Cinniana figlina, koja je svoju robu eksportirala u Istru i Dalmaciju, te je tada bila vlastništvo Juliusa Pr.... Prvi vlasnik te ciglane zvao se Cinna pa će od njega potjecati cigle sa signaturom CINNÆ, nagjene u mjestima Dignano[2]), Tinj (jugoistočno od Zadra)[3]) i Salona[4]). Njemu ili

[1]) Isp. „Archäol.-epigr. Mittheil.", XIX., str. 178.
[2]) C. I. L. V 8110, 67.
[3]) C. I. L. III 14026 = „Bull. Dalm.", XIV., str. 62., br. 2.—7. = XXVI., str. 149.
[4]) „Bull. Dalm.", XXIII., str. 298., br. 716.

njegovom našljedniku valja pripisati u Saloni nagjene, u „Bull. Dalm.“, 1897., str. 191., br. 583. i 1900., str. 298., br. 716. objavljene fragmente: CINN|.

2. Odlomak 3 *cm* debelog crvenkastog žmurnjaka, gragjenog od dobro gažene ilovače, u koju su primiješani crveni komadići stucane cigle. Ilovača je ipak lošija od one iz fabrike Cinniana. Nejednako visoka (11—12 *mm*), izbočena slova obrubljena su pravokutnim izbočenim okvirom.

Čitavi pečat, *slika 29.*, visok je 1·9 *cm*, širok 6·5 *cm*. Ova signatura nije inače zasvjedočena i pokazuje samo kognomen vlasnika ciglane *Graecin(i)*. Daljnji nalasci riješiće pitanje, da li je vodoravna greda u slovu C nešto drugo nego pogrješka u kalufu.

3. ~~CIII~~ · HRMEROT = *C. T[i]ti Hermerot(is)*, isp. naprijed str. 50.

4. Odlomak 2·7 *cm* debelog, žućkasto bijelog žmurnjaka; dobra ilovača sa primiješanim komadićima cigle. Slova, 2·1 *mm* visoka i dobro rezana, *slika 30.*, utisnuta su

Slika 29. Pečat sa cigle iz Flanone.

Slika 30. Pečat sa cigle iz Flanone.

metalnim kalufom. Oko istijeh ima gore i desno dolje modernih grebotina. Kako zasad nema analogija, nije mi uspjelo da dopunim ovaj pečat: ⊃·S·MĀ; oni ostaci prvog slova dolaze, kako mislim, od slova C.

Još ću ovdje pribilježiti pečat od cigle C. I. L. III 10183, 48 (Salona): |FTTAV|; valja ga po C. I. L. III 3214, 16 i V 8110, 159 čitati: TB·VETT·AVT.

Sa privoljenjem profesora O. Hirschfelda upućujem po njemu megju natpise na kamenu stavljene fragmente, što ih je vidio kod M. Glavinića u Zadru: C. I. L. III 10154: |MEROIs| i 10155: |CLC| megju cigle (tegulae). Treba da se dopune po C. I. L. V 8110, 114 (isp. naprijed strane 50. i na ovoj strani pod 3.): C·TTI·HRMEROTS, dotično po C. I. L. III 3214, 2[1]): QCLODAABROS.

c) Dalmacija i sjeverozapadna Afrika.

Ploča, *slika 31.*, od bijelog vapnenca, visoka 0·735 *m*, široka 0·41 *m*, debela 0·08 *m* sa čepom (visokim 0·06 *m*), kojim se je nekoć učvrstila na podnožak. Ova je ploča odozgo i s desne strane glatka, dok je s lijeve i otražnje strane hrapava. Natpisno polje nije udubljeno a opkoljeno je jednom ušupljenom brazdom i glatkim okvirom. Iznad ovog polja usječen je zabat, zaokviren glatkim prutama, sa rozetom u sredini i po jednim listom u postranim kutovima. Ovaj potonji ukras (listovi) opetuje se i u uglovima lijevo i desno od trokutnog zabata.

---

[1]) Isp. naprijed str. 49., zatim „Glasnik“, god. 1896., str. 193. („Wissenschaftl. Mittheil.“, VI., str. 236.).

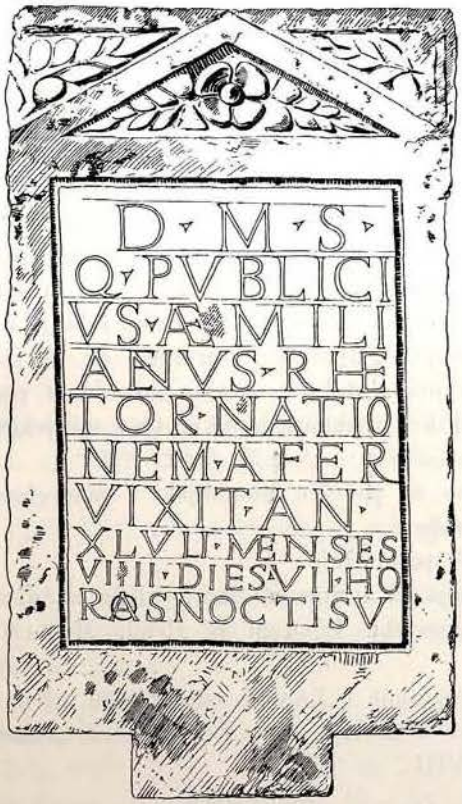

D(is) M(anibus) s(acrum).
Q. Publici-
us Aemili-
anus rhe-
tor natio-
nem Afer
vixit an(nos)
XLVII menses
VIIII dies VII ho-
ras noctis V.

Slika 31. Nadgrobni spomenik rhetora iz Salone.

Redovi su olahko zaparani, slova su lijepa, ali je njima nespretno disponirano. Ligature u trećem i četvrtom redu bile su pogledom na dovoljni prostor upravo nepotrebne. Nepažljivost klesara pokazuje se i u tome, što je u desetom retku zaboravio interpunkciju i što je u četvrtom i desetom retku prvobitno uklesao kriva slova, koja je onda pokušao ispraviti.

Kamen je nagjen u Saloni te se sada nalazi u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu. I ako je taj spomenik dobro održan, nije se ipak u C. I. L. III 2127 *a* (isp. p. 1509) pravilno objavio; jer se natpis vrlo lahko čita, smatralo se valjda da je suvišno tačnije i potanko proučiti sve što je u njemu sadržano. Odlučismo da ovdje iznesemo fascimile ovog natpisa; rukovodila nas je u tome namjera, da ovako skrenemo pažnju na nalaze (naročito novac), koji dosad u nas nijesu dovoljno uzeti u prizrenje, a koji mogu da objasne odnose izmegju Dalmacije s jedne i sjeverozapadne Afrike (to jest Afrike u užemu smislu, Numidiju i obadvije Mauretanije) s druge strane.

Pogledom na veliku važnost, što ju za rimsku državu imadoše Afrika i Numidija pa i pogledom na daleko sizajuće sveze ovijeh zemalja[1]), nije moglo biti sumnje, da su u ono doba postojali svakovrsni odnosi izmegju naše pokrajine i jugozapadne obale Sredozemnog mora. Jednu od ovih sveza razabiremo iz ovog nadgrobnog spomenika. Rhetor Q. Publicius Aemilianus, zemljak i drug Frontosa, učitelja prinčeva na dvoru cara Antoniusa Piusa, nije bio jedini od onijeh osoba, koje su Dalmatince

[1]) Isp. J. Jung, „Zu Tertullians auswärtigen Beziehungen" u Wiener Studien, str. 231. i dalje.

upoznavali sa odvratnom afrikanskom latinštinom[1]); njegova je domovina uzgojila u velikom broju profesore, a Dalmacija bila je bogata i za rana već romanizirana zemlja, pa je s toga imala privlačivu snagu za putujuće učitelje bar u onoj mjeri, ko primjerice Britanija[2]).

Na druge sveze izmegju ova dva pomorska kraja upozorio sam već prije u ovom „Glasniku", god. 1897., str. 667. („Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 264.). Iz toga, što je oltar C. I. L. III 1773 u Naroni zavještao Ti. Claudius Claudianus, prefekt kohorte I. Bracaraugustanorum, koja je imala posadu u Bereczku u Ojtoz-klancu (Erdelj) — ovaj je prefekt bio rodom iz Rusicade u Numidiji —, ja sam došao do zaključka, da je Claudianus na putu u domovinu ili na povratku odanle prolazio Dalmacijom[3]). Mislio sam da mogu ovaj slučaj tranzito-prometa (i to pogledom na zgodni geografski položaj naše pokrajine) istaknuti ko dokaz, da je postojao češći brodarski saobraćaj izmegju dalmatinskih i afrikanskih lûka. Ovo mišljenje potvrgjuju sada nagjeni novci i natpisi.

U Dalmaciji i Hercegovini našao se počešće numidijski i mauretanski srebrni novac; naš je muzej dobavio ove komade:

a) Iuba I. od Numidije (60.—46. prije Hr.).

Avers: REX IVBA. Poprsje kralja sa žezlom uz rame, gleda na desno.

Revers: Hram i novopunička legenda. Isporedi B. Head, Historia numorum, str. 744., sl. 399.

Jedan je komad nagjen u Drijenjanima u ljubinskomu kotaru, dva su komada iz zbirke Vučemilovića, koja je sabrana u srednjoj Dalmaciji (isporedi „Glasnik" 1900., str. 321.; „Wissenschaftl. Mittheil.", VIII., str. 83.).

b) Ptolemaeus, kralj Mauretanije (23.—40. poslije Hr.).

Avers: REX PTOLEMAEVS, glava kraljeva na desno.

Revers: R·A·I, paoma.

Isporedi Head na ozn. mj., str. 747.

Jedan komad nagjen u Arslan-Agića Mostu u trebinjskom kotaru.

Spram toga započeo je saobraćaj već vrlo rano[4]), a da je postojao do u kasno doba careva, dokazano je sa niže označenim natpisima, nagjenim dijelom u Dalmaciji,

---

[1]) Mommsen, „Röm. Geschichte", V., str. 656. i dalje; W. Kroll, „Rhein. Museum", 1897., str. 569. i dalje.

[2]) Isp. Mommsen, na ozn. mj. str. 177.

[3]) Identifikovanje kohortskog prefekta iz Narone sa kasnijim namjestnikom Panonije istog imena, rogjenim u Rusicade, što je predložio J. Jung u „Fasten der Provinz Dacien", str. 57. i dalje, označio je E. Ritterling („Archäol.-epigr. Mittheil.", XX., str. 38., primj. 98.) bez dovoljna razloga „vrlo sumnjivim". Viteška prefektura dolikuje svakako čovjeku „viteškog podrijetla". Kako mi dojavljuje profesor Jung, bila je za njegovo mnijenje ponajviše mjerodavna okolnost, što je Claudius bio takogjer legat prve i druge dacijske legije. Za to zvanje preporučivalo ga je to, što je u položaju prefekta upoznao zemlju i narod. Ovim identificiranjem otpada opravdanost za nagagjanje, da je cohors I Bracaraugustanorum garnizonirala u Dalmaciji. Isp. C. Cichorius, Pauly-Wissowa, pod oznakom cohors, stupac 255.

[4]) U još stariju perijodu mogli bi nas uputiti nalazi kartaginskog i numidijskog novca: iz Vrankamena kod Krupe (Bosna, čitavi depot, Ć. Truhelka u „Glasniku", god. 1889., sv. 1., str. 38. i dalje; „Wissenschaftl. Mittheil.", I., str. 184. i dalje); iz Mazina (Lika, novčano blago, J. Brunšmid, „Vjestnik", 1896./97., str. 42. i dalje, 1899./1900., str. 80. i dalje, 1902., str. 167. i dalje; Patsch, „Die Lika in römischer Zeit", stupac 52. i dalje; M. Bahrfeldt, „Der Münzfund von Mazin"); iz Kule (Lika, biće i ovo novčano blago; Patsch, na ozn. mj., stupac 61.); iz Zvonigrada (Lika, pojedini nahogjaji, Patsch, na ozn. mj., stupac 50.); iz Dônjeg Unca, Prijedora, Strupnića kod Livna (Bosna, pojedince nagjeni novci, pohranjeni u našem muzeju) i t. d., no u ovim nalazima novčanog blaga ima u priličnomu broju i

dijelom u Africi, u kojima je podrijetlo iseljenika izravno zasvjedočeno ili gentilnim imenom ili kognomenom:

1. C. I. L. III 13137 (Salona, kršćanski): *Aurr. M(a)rcianus* YΙΛΗΙΝ [1]) *civis Afer et Quintina uxor ei[u]s vivi sibi hanc piscinam virginem a se conparatam constituerunt.*

2. C. I. L. III 6386 (Salona): *D. M. M. Africano* [2]) *Mercurio et Statiae Marinae parent. G. Tettius Valerian. fil. b. m. p.*

3. C. I. L. III 14253 (Salona. „Litteris saec. III exeuntis vel IV incipiendis" Hirschfeld): *Africano def. mes. VIII Aurelia Fortunata et Aurelius Saturninus filio infelicissimo.*

4. C. I. L. III 14252 (Salona): ..... *Afri[canus?] et Suru[s...*

5. C. I. L. III 3190 (isp. p. 1650, 2275 [3]); nalazište nepoznato): *M. Servenio Punico posuit M. Servenius Doctus fil.*

U Africi opet mogoše se zasvjedočiti ova privatna lica iz Dalmacije:

1. C. I. L. VIII 13603 (Kartago): *Dalmatius in pace et paradissu fidelis in deo vixit annis....*

2. C. I. L. VIII 14144 (Kartago, takogjer kršćanski natpis): *Dalmatius fidelis in pace.*

3. C. I. L. VIII 2998 (Lambaesis): *Valerio Pri[s]ciano, qui vixit ann. V mens. X diebus VI, Valerius * Priscipinianus speculato[r] pater dulcisimo filio fecit. Dalmati! s(it) t(ibi) t(erra) l(evis)* [4]).

4. C. I. L. VIII 14922: *Saturno Aug. sacr. Caecilius Felix Saturnini Pantonis fil. sacerdos v. s. l. m.*

5. C. I. L. VIII 15026: .... *Caecil]ius Sa[turninus] Pantonis f. sacerdos v. s. l. a.*

Pridjev Panto, oca braće u brojevima 4. i 5., bio je običajan samo u Dalmaciji, gdje je brojio megju češća domaća imena za muško i žensko [5]). Starac se po svoj prilici rodio u Dalmaciji, pa se je po iseljenju u Afriku prilagodio običajima nove domovine i time, što je primio ime Saturninus, koje se tamo u veliko cijenilo. Njegovi sinovi postadoše potpuni Afrikanci ko svećenici pri velikomu hramu Saturnusa-Baala kod Thignica u prokonzulskoj pokrajini [6]).

Ilirac je spram pridjeva takogjer zavještač oltara C. I. L. VIII 8367 (Igilgili): *Q. Baebius Bato v. s. l. a.*; no ne treba uzimati da je on podrijetlom Dalmatinac,

---

egipatskog, sicilijanskog, italskog i rimskog novca. Bronci, koji su uveženi ne kao novac, već kao surovi materijal za obragjivanje (isp. Patsch, na ozn. mj., stupac 52.), došli su dakle k nama po svoj prilici posredstvom trgovaca (pretrga, Zwischenhändler).

[1]) „Subest fortasse oppidi Africani nomen", Hirschfeld.

[2]) Isp. E. Hübner, „Nomina gentilicia in anus." „Ephem. epigraph.", II., str. 31.

[3]) Isp. P. Sticotti, „Archäol.-epigr. Mittheil.", XVIII., str. 98.

[4]) „Dalmatius mihi signum est Prisciani" G. Wilmanna. Analogni agnomen pruža nam C. I. L. VIII 8562 (Sitifis): *D. M. s. Fortunatus qui et Dacus v. a. XXII m. X d. XX...*

[5]) Isp. „Glasnik", god. 1899., str. 74. i 100., „Wissenschaftl. Mittheil.", VII., str. 124. i 146.; zatim A. Holder, „Altceltischer Sprachschatz", pod oznakom „Panto".

[6]) Naturalizirani Afrikanci jesu takogjer beneficiarus consularis legije III Augusta: M. Valerius *Aquileiensis* iz Theveste i quaestionarius iste ove legije: P. Aelius *Tauriscus* iz Sufetula, C. I. L. VIII 2586, 21, 50 (Lambaesis). Glede potonjeg isp. C. I. L. VIII 7464 (Cirta): *C. Iulius Taurisc(i) f. v. a. LXX.* Zanimljivi je „Afrikanac", još i „Costobocio" u C. I. L. VIII 14667 (Simitthus): *D.] M. S. [..Sal]lustius C. f. Q. For[tun]atianus Costob[oci]o, quod inter Cos[t]o[boc(os) n]utritus sit...* O plemenu Kojstoboka, koje je stanovalo na megji Dacije te je opustošilo balkansko poluostrvo za cara Mark Aurelija, isp. K. Müllenhoffa „Deutsche Alterthumskunde", II., str. 83. i dalje; R. Heberdey-a, „Archäol.-epigr. Mittheil.", XIII., str. 186. i dalje; Patsch u „Glasniku", god. 1899., str. 725.; „Wissenschaftl. Mittheil.", VIII., str. 125.

pošto se ime Bato javlja i po drugim krajevima ovog područja, gdje je vladao jezik Ilira [1]).

Kako su u Afriku dolazili Dalmatinci, na to nas upućuje najprije na str. 35. pod brojem 3. navedeni natpis: vojnička služba, jedan od najjačih vezova rimske države, premostila je i u tome pravcu Sredozemno more. Dvije dalmatinske kohorte, naime coh. VI.[2]) i VII.[3]) Delmatarum bile su u prvom stoljeću poslije Hr. u mauretanskoj Caesareji[4]) u garnizonu, pa bi im se redovno šiljali rekruti iz domovine[5]). A kako su se u vojnike uzimali takogjer mladići iz kopnenih kotara rimske Dalmacije, primjerice iz pokrajine Mezejaca na Vrbasu[6]), to je Afrika u ono doba bila popularna u krajevima, gdje je ovo ime danas slabo poznato.

Nije poznato, da li su Afrikanci vojničkog položaja dospjeli u Dalmaciju. Za ovo mogao bi se jedino navesti fragmenat C. I. L. III 8761 = 12832 (Salona): *L. Val[erius] L. f. Iem[psal], dom(o) D...., mil(es) leg[i(onis)]....*, i to zbog kognomena ovog muža, jer se pod „titulus cohortis cuiusdam Maurorum" C. I. L. III 9539 (Salona): .... *Victorinu[s.....] Maurorum e[q(uitatae)?* mogao misliti onaj u Saloni spomenuti zapovjednik, pošto je tamo bilo njegovo rodno mjesto. U pogledu garnizonskog mjesta kohorte ne mogu se iz toga izvoditi nikakvi zaključak.

Po mišljenju A. pl. Domaszewskog[7]) uvedoše ilirički oficiri u Lambaesis, i to u drugoj polovini trećeg stoljeća poslije Hr., štovanje ilirićkog boga Silvanusa, kojega su, kako je poznato, u Dalmaciji vrlo štovali. U Lambaesisu već se je prije udomaćilo poštivanje jednog specifično dalmatinskog lokalnog boga, naime ratnog boga Medaurusa[8]), koji se visoko cijenio u Risiniumu (Risanj)[9]). Njega imenuju ondje dva natpisa iz jedne kapelice u velikom hramu; jedan od njih, C. I. L. VIII 2642, spominje samo ime njegovo; drugi, C. I. L. VIII 2581, zavještao je neki legat Numidije, koji je bio u zvanju godine 167., ali mu je ime pod kaznu brisano na spomeniku[10]). Ovako kažnjeni legat bio je, što se vidi iz njegove zavjetovne pjesme, Dalmatinac iz Risiniuma[11]), koji je vijerno držao u uspomeni svojeg domorodnog boga.

Bilo je i drugih Dalmatinaca, koji su postigli čast namjesnika u Africi.

Prokonzulu u Africi, poznatomu takogjer kao pravniku, C. Octavius Tidius Tossianus L. Javolenus Priscus, postavljen je testamentarnom odredbom njegova prijatelja iz

[1]) Isp. „Glasnik", god. 1899., str. 107. („Wissenschaftl. Mittheil.", VII., str. 152.); P. Kretschmer, „Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache", str. 245., 253.

[2]) C. I. L. VIII 9377 = Dessau, ILS, 2576 = R. Cagnat, „L'armée Romaine d'Afrique", str. 297., sl. 2.

[3]) C. I. L. VIII 9383, 21040 = Dessau, 2577 = Cagnat, na ozn. mj., sl. 3.

[4]) Cagnat, na ozn. mj. str. 301.; Cichorius, Pauly-Wissowa, pod oznakom „cohors", stupac 283.

[5]) Isp. „Glasnik", god. 1898., str. 359. („Wissenschaftl. Mittheil.", VII., str. 57.).

[6]) Isp. „Glasnik", god. 1898., str. 358. („Wissenschaftl. Mittheil.", VII., str. 56.).

[7]) „Die Religion des römischen Heeres", str. 80.

[8]) Isp. „Jahreshefte des österr. archäol. Institutes", 1903., dodatak, stupac 71. i dalje; J. W. Kubitschek u „Mittheilungen der Centralcommission", god. 1903.

[9]) Sličnost imena Medaurus i Madaura (isp. C. I. L. VIII, str. 472.) dovela je Mommsena do toga, da je u C. I. L. III, str. 285. stavio primjedbu: „praeterea ignotus est (Medaurus) nec apparet, num aliquo modo ad eum pertineant Madauri colonia in Numidia". W. Tomaschek, „Bezzenbergers Beiträge", 1885., str. 97. (isp. Roscherov „Mytholog. Lexikon", pod oznakom „Medaurus") izveo je odatle: „Dalmatinski naselnici iz Risiniuma (Risanj) prenijeli su u Numidiju poštivanje njegovo (Medaurusa)." Da se iz sličnosti imena ne može u svakoj prigodi izvoditi pouzdani zaključak, dokazuje već ime varoši Carpis istočno od Kartaga; niko ne će pomisliti, da ju utemeljilo dacijsko pleme Carpi.

[10]) Isp. Mommsen C. I. L. VIII, kazalo str. 1066.; W. Liebenam, „Forschungen zur Verwaltungsgeschichte des römischen Kaiserreiches", I., str. 312.

[11]) Isp. Mommsen C. I. L. III, str. 285.

Nedinuma (sada Nadin istočno od Zadra) za vladavine cara Trajana počasni spomenik C. I. L. III 2864 = 9960 (isp. str. 2168.). Kako taj prokonzul u Dalmaciji nije obnašao javno zvanje, to je Hirschfeld[1]) punim pravom zaključio, da je Javolenus bio rodom iz ovog dalmatinskog gradića.

Godine 375. pokopaše u Saloni „ex proconsule Africae" Constantiusa (C. I. L. III 9506); u istom sarkofagu sahranjena je i njegova supruga Honorija. Ovaj se Constantius sa svojom porodicom nastanio dakle u glavnom gradu naše pokrajine, kada je pošao u mir, i to zbog toga, jer je zavolio Dalmaciju u doba prijašnjeg svojeg tamošnjeg službovanja, ili jer mu je Dalmacija bila domovina.

Spomenuti visoki zvanični položaji imali su dakle, što se razabire iz primjera sa prvo rečenim dostojanstvenikom, veliki upliv na raznolikost i intenzivnost odnosa izmegju naše pokrajine i Afrike. Vruća ljubav za domovinu mogla je biti od koristi za Dalmatince, koji boraviše u Africi. Mnogoga od njih možda je na preseljivanje onamo ponukalo to, što mu je zemljak ondje zauzimao važni i odlični položaj. Za Javolenusa javlja Julianus, Dig. 40, 2, 5: cum meminissem Iavolenum praeceptorem meum et in Africa et in Syria servos suos manumisisse[2]). Megju oslobogjenim robovima moglo je biti i ljudi iz Dalmacije, koji se onda nastaniše u Africi. Obratno je Constantiusa, kad se preselio u Salonu, pratio jedan dio služinčadi, koju je u Africi uzeo u službu.

U pogledu ovakove selidbe treba dakako uzeti u obzir još i one pokrajinske poglavare, koji su redom upravljali Afrikom i Dalmacijom, a da nijesu bili rodom iz ovijeh pokrajina; na to valja se osvrnuti naročito onda, ako su ovi dostojanstvenici, kao primjerice historik Cassius Dio[3]), ko namjesnici dolazili neposredno iz jedne u drugu od ovih zemalja.

Kako su ovim načinom dolazili u Dalmaciju strani elementi, za to vidimo jasan dokaz u namjesništvu P. Anteiusa Rufusa (god. 51./52. poslije Hr.), čovjeka, kojemu podrijetlo i domovinu ne poznajemo[4]). Čitavi red njegove, po njemu oslobogjene služinčadi iz istočnih krajeva, stalno se nastanio u našoj pokrajini, što se vidi iz natpisa, objavljenih u „Glasniku", god. 1895., str. 393. („Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 192.).

Ako ovim noticama još dodamo gladiatorski natpis iz Salone C. I. L. 8825 (isp. p. 2136): *D. M. Crinito secutori nat(ione) Afer an(norum) XX pug(narum) II o(bito) Afidia posuit de sua sibi frugalitate b(ene) m(erenti) p(osuit),* to dobivamo već sada zanimljiv dalmatinsko-afrikanski prilog za povjest prometa na Sredozemnom moru[5]). Da se taj prilog na šire izvede, čini se nama tim interesantnije, što je ovakovo istraživanje značajno za prosugjivanje jakosti državnog ustroja[6]) i što može da dobije važnost za linguistična pitanja.

---

[1]) Isp. takogjer H. Dessau-a „Prosopographia imperii Romani", II., str. 428., br. 40.

[2]) Da je tako radio i u Rimu, pokazuju C. I. L. VI 2184, 10, 2185, 8, 19663—19665, 19667; XIV 2546; isp. Dessau-a, na ozn. mj.

[3]) Isp. Liebenama, na ozn. mj. str. 163. i dalje; F. Ritterlinga u „Archäol.-epigr. Mittheil.", XX., str. 39.; E. Klebsa „Prosopographia", I., str. 313., br. 419.

[4]) Glede njegovoga pridjeva isp. C. I. L. III 14987[1].

[5]) Isp. pl. Domaszewskog „Rhein. Museum", 1903., str. 382. i dalje.

[6]) Isp. Junga „Wiener Studien", str. 232.

Прилог к познавању флоре криптогама (тајноцвјетака) околине Сарајева.

Приопћио

др. **Ђорђе Протић,**
гимназијски професор у Сарајеву.

Док је обрађивање и познавање флоре фанерогама (јавноцвјетака) Босне и Херцеговине и за ово релативно кратко вријеме врло лијепо унапређено, дотле се обрађивање и познавање флоре криптогама (тајноцвјетака), која је не мање богата и веома занимљива, налази још посве у почетку.

Но томе се није чудити.

Испитивање флоре фанерогама не захтијева, као што је познато, ни близу толико времена и труда, колико је нужно за испитивање флоре криптогама. Задаћа испитивача криптогама пуно је тежа од задаће испитивача фанерогама; с тога и јесте флора криптогама и у земљама, које су вијековима приступачне биле сваком научном испитивању, далеко мање позната од флоре фанерогама.

Знајући како је слабо испитана флора криптогама Босне и Херцеговине, бацио сам се одмах по доласку моме поглавито на проучавање њено и резултате тога проучавања изнио сам у више прилога у „Гласнику земаљског музеја“ [1].

Овај пут износим резултат многогодишњег накнадног испитивања флоре криптогама околине Сарајева. Ма да она спада у оне крајеве, који су флористички понајбоље испитани, то ипак, као што се из мога набрајања види, има много криптогама, које сам ја у овој околини први нашао.

Па кад је тако са околином Сарајева, онда ће у другим, мање испитаним а флором богатим крајевима, бити без сумње још много занимљивих и за ове земље нових криптогама. Испитивање криптогама других крајева наставићу — ако Бог да — идућих година.

---

[1]) 1. „Прилог к познавању диатомацеја (кременашица) Босне и Херцеговине“, „Гласник“, IX., 1897., 2. — 2. „Прилог к познавању флоре ресина (алге) Босне и Херцеговине“, „Гласник“, IX., 1897., 4. — 3. „Прилог к познавању гљива околине Вареша у Босни“, „Гласник“, X., 1898., 1. — 4. „Прилог к познавању флоре околине Вареша“, „Гласник“, X., 1898. 4. — 5. „Прилог к познавању маховина околине Вареша у Босни“, „Гласник“, XI., 1899., 4. — 6. Трећи прилог к познавању флоре Босне и Херцеговине“, *Kryptogamae vasculares* и *Phanerogamae*, „Гласник“, XIV., 1902., 1. — 7. „Пети прилог к познавању флоре околине Вареша“, „Гласник“, XV., 1903., 2.

I. РЕСИНЕ (ALGAE).

1. разред: *Florideae.*

Hildenbrandtia Nardo.

H. rivularis Ag. Само на једном мјесту на камењу у потоку Скакавцу.

Bangia Lyngb.

B. atropurpurea Ag. У Мошћаници само на једном мјесту; на млинском колу у потоку Кошеви.

Chantransia Fr.

Ch. violacea Kg. На камењу у потоку на Вучјој луци, ријетко; у Скакавцу само у једној проби.

Ch. pygmaea Kg. Као и пређашња врста, а осим тога још и у Мошћаници, али веома ријетко.

Batrachospermum Roth.

B. vagum Ag. Само у једној јами уз Кошеву.

2. разред: *Phaeophyceae.*

Hydrurus Ag.

H. foetidus Kirch. У Мошћаници иза Да-Риве; у Кошеви иза гајтанске творнице, ријетко.

3. разред: *Chlorophyceae.*

Chara Vaill.

Ch. hispida A. Br. У једној јами на Вучјој луци, а осим тога још и у једној јами уз Кошеву.

Ch. fragilis Desv. Само у једној јами уз Кошеву иза гајтанске творнице. Са плодом у мјесецу јулу.

Nitella Ag.

N. syncarpa Thuill. У једној јами код Врела Босне; у једној мочвари на Вучјој луци.

N. mucronata A. Br. У једној јами иза Да-Риве; у једној јами иза земаљске болнице; у бари на Вучјој луци.

Ред: **Confervoideae.**

Фамилија: **Coleochaetaceae.**

Coleochaete Bréb.

C. scutata Bréb. На лишћу и стабљикама подводних биљака; у мочвари уз пут између Илиџе и Врела Босне; у мочвари на Вучјој луци.

C. orbicularis Pringsh. Као и пређашња врста, а осим тога још и у једној јами уз Кошеву.

Фамилија: **Oedogoniaceae.**

Oedogonium Lk.

Oe. concatenatum (Hass.) Wittr. Wildeman, „Flore des algues de Belgique“, стр. 27., сл. 29. Међу другим алгама у једној јами уз Кошеву и у једној јами код Новог Сарајева.

Oe. undulatum (Bréb.) A. Br. Wildeman, озн. мј. стр. 26., сл. 8. У јамама уз пут од Илиџе на Врело Босне, а осим тога још и уз Кошеву и у мочвари на Вучјој луци.
Oe. ciliatum (Hass.) Pringsh. Wildeman, озн. мј. стр. 27., сл. 10. У једној јами уз Кошеву и у једној јами код Да-Риве.
Oe. Itzigsohnii DBy. Wildeman, озн. мј. стр. 25., сл. 7. Међу другим алгама у једној јами уз пут на Врело Босне и у једној јами код Новог Сарајева.

Bulbochaete Ag.

B. setigera Ag. На стабљикама подводних биљака; у једној бари уз Кошеву; у једној јами на крају Сарајевског поља, уз пут на Врело Босне и у једној мочвари на Вучјој луци.
B. pygmaea Pringsh. Wildeman, озн. мј. стр. 24., сл. 6. Као и претходна врста, али рјеђе од ње.
B. minor A. Br. У једној јами код Новог Сарајева и уз пут на Врело Босне, ријетко.

Фамилија: **Sphaeropleaceae.**

Sphaeroplea Ag.

S. annulina Ag. По јамама и поплављеним мјестима уз Миљацку, Кошеву и Жељезницу. У једној јами код Новог Сарајева.

Фамилија: **Confervaceae.**

Prasiola Ag.

P. crispa. На влажној земљи и по влажним зидовима на више мјеста у граду.

Chaetophora Schrk.

Ch. endiviaefolia Ag.
form. *ramosissima* Rabh. У јамама уз Кошеву, Жељезницу и Миљацку, није ријетка.
Ch. tuberculosa Ag. Као и претходна врста, али рјеђе од ње.

Stigeoclonium Kg.

S. longipilus Kg. У једној јами уз Миљацку и у једној јами код Новог Сарајева.

Herposteiron Näg.

H. confervicolum Näg. Прирасла на другим алгама у једној бари уз Кошеву и у једној јами уз Жељезницу.

Ulothrix Kg.

U. compacta Kg. У једној јами код Новог Сарајева и у једној јами иза гајтанске творнице уз Кошеву.
U. parietina Kg. При основи дрвећа; овдје ондје по Сарајеву а и по околини.

Schizogonium Kg.

S. murale Kg. Wildeman, озн. мј. стр. 95., сл. 43. По дрвећу и на влажној земљи у граду и околици; на Илиџи.

Conferva Lagerh.

C. fontinalis Berk. У једној јами уз Кошеву; а осим тога и по јамама уз Миљацку и Жељезницу, расијана.

Cladophora Kg.

C. crispata Kg. У Кошеви и у јамама уз њу; у јамама уз Миљацку; у Жељезници и у јамама око Новог Сарајева.

Ред: **Syphophyceae.**

Фамилија: **Vaucheriaceae.**

Vaucheria DC.

V. ornithocephala Ag. Wildeman, озн. мј. стр. 57., сл. 17. У једној јами иза Новог Сарајева.

Ред: **Protococcoideae.**

Фамилија: **Volvocaceae.**

Volvox L.

V. globator L. У једној јами између Илиџе и Врела Босне у години 1899.; од то доба нијесам је више никада на том мјесту нашао. Осим тога у једној јами уз Кошеву лани и у једној јами код велике војничке касарне.

V. minor Stein. У једној мочвари близу Врела Босне.

Eudorina Ehrb.

E. elegans Ehrb. Међу другим алгама у једној мочвари између Илиџе и Врела Босне; у јамама уз Кошеву.

Pandorina Ehrb.

P. morum Ehrb. Wildeman, озн. мј. стр. 66., сл. 24. Међу другим алгама као и претходња а осим тога још и у другим барама и јамама, доста често.

Gonium Müller.

G. pectorale Müller. У јамама уз Кошеву и Миљацку; у јамама и барама око Новог Сарајева, уз пут на Илиџу и на Врело Босне; у једној јами уз Жељезницу.

Haematococcus Ag.

H. lacustris (Girod) Rostaf.; *Protococcus pluvialis* Kütz. У јамама на више мјеста цијеле околине.

Chlamydomonas Ehrb.

Ch. pulvisculus (Müller) Ehrb. У јамама уз Миљацку и Кошеву, а и на другим мјестима, доста често.

Фамилија: **Palmellaceae.**

Sorastrum Kütz.

S. spinulosum Näg. У једној јами уз Миљацку и у једној јами близу Врела Босне.

Coelastrum Näg.

C. sphaericum Näg. Међу другим алгама у јамама уз Миљацку; у једној јами код Да-Риве и у једној јами уз Кошеву.
C. cubicum Näg. Са пређашњом врстом у једној јами уз Миљацку.

Pediastrum Meyen.

P. Boryanum Men.
— var. *genuinum* Kirch. У јамама уз Миљацку и Кошеву; у једној бари код Новог Сарајева; у барама уз пут на Врело Босне и у једној бари на Вучјој луци.
— var. *granulatum* (Kütz.) Br. Само у једној јами иза земаљске болнице.
P. pertusum Kg.
— var. *genuinum* Kirch. У јамама уз Миљацку.
— var. *brachylobum* A. Br. У једној јами уз пут на Врело Босне и код Новог Сарајева.
P. Ehrenbergii A. Br. Као и пређашња врста, али рјеђе од ње. У једној јами иза земаљске болнице.

Sciadium A. Br.

S. Arbuscula A. Br. Само у једној јами уз пут на Врело Босне, прирасла на другим алгама.

Mischococcus Näg.

M. confervicola Näg. Као и пређашња врста, а осим тога још и у једној јами уз Кошеву.

Ophiocytium Näg.

O. cochleare A. Br. Међу другим алгама у јамама уз Миљацку и Кошеву овдје ондје; у једној јами уз пут на Илицу и у једној јами иза земаљске болнице.

Raphidium Kg.

R. polymorphum Fres. У Миљацки и барама уз њу на више мјеста; у јамама уз Кошеву, код Новог Сарајева а и на другим мјестима, доста често.

Polyedrium Näg.

P. trigonum Näg. = *Tetraedron trigonum* (Näg.) Hansg. У јамама и у барама уз пут на Врело Босне; у једној јами на Вучјој луци и у једној јами код Новог Сарајева.
P. enorme (Ralfs) Rabh. Међу другим алгама у једној јами уз Кошеву и у једној јами уз пут на Врело Босне.

Characium A. Br.

Ch. longipes Rabh. Прирасла уз друге алге у једној мочвари између Илице и Врела Босне; у мочвари на Вучјој луци.

Schizochlamys A. Br.

S. gelatinosa A. Br. У мочвари на Вучјој луци; у једној јами уз Кошеву само једном посматрао.

Tetraspora Ag.

T. gelatinosa Kütz. У барама и јамама уз Миљацку; у јамама уз Кошеву и по јамама уз пут на Илицу и на Врело Босне, није ријетка.

Staurogenia Kütz.

S. rectangularis A. Br. Wildeman, озн. мј. стр. 88., сл. 38. Само у једној бари уз Миљацку.

Dictyosphaerium Näg.

D. Ehrenbergianum Näg. Међу другим алгама у барама уз Миљацку, ријетко. У једној јами иза земаљске болнице.
D. reniforme Buln. Wildeman, озн. мј. стр. 89., сл. 39. Као и пређашња врста, а осим тога и у једној јами код Новог Сарајева.

Oocystis Näg.

O. Nägelii A. Br. Међу другим алгама у барама уз пут на Врело Босне; у једној бари уз Миљацку.

Gloeocystis Näg.

G. gigas Lagerh. У једној јами уз Кошеву и у једној бари уз Миљацку.
G. rupestris (Lyngb.) Rabh. По влажном камењу, овдје ондје.

Stichococcus Näg.

S. bacillaris Näg. При основи стабала, по влажном камењу, зидовима, и по влажној земљи на више мјеста.

Ред: **Conjugatae.**

Фамилија: **Zygnemaceae.**

Mesocarpus Hass.

M. scalaris (Hass.) DBy. У Миљацки и у јамама уз њу. Уз Кошеву на више мјеста. Уз пут на Врело Босне.
M. parvulus (Hass.) DBy. Wildeman, озн. мј. стр. 98., сл. 42. Међу нитастим алгама у барама уз Миљацку, Кошеву и Жељезницу; у мочвари на Вучјој луци и у једној мочвари код Врела Босне.

Zygnema Kg.

Z. Vaucheri Ag. Међу другим конјугатама у једној јами уз Миљацку и у једној јами уз Кошеву.
Z. pectinatum (Vauch.) Ag. *Zygogonium pectinatum* Ag. Као и пређашња врста, а осим тога и у мочварама уз пут на Врело Босне.
Z. ericetorum (Kütz.) Hansg. *Zygogonium ericetorum* Kütz. По барама уз Миљацку; код Новог Сарајева и уз пут на Врело Босне.

Spirogyra Link.

S. insignis (Hass.) Kütz. У јамама и барама уз Миљацку и Кошеву; у једној јами иза земаљске болнице и у једној јами код Алипашина моста.
S. varians (Hass.) Kütz. Доста често по јамама и барама уз Миљацку, Кошеву и Жељезницу.
S. nitida (Dillw.) Link. Као и пређашња врста.
S. jugalis Kütz. Wildeman, озн. мј. стр. 113., сл. 48. У Миљацки и Мошћаници; у барама уз Жељезницу; у једној јами код Врела Босне.

Фамилија: **Desmidiaceae.**

Desmidium.

D. Swartzii (Ag.) Ralfs. Међу другим алгама у мочвари на Вучјој луци; у једној јами уз Кошеву.
D. aptogonum Bréb. У једној мочвари близу Врела Босне.

Hyalotheca Ehrb.

H. dissiliens Bréb. У барама и јамама уз Миљацку, Кошеву и Жељезницу; у једној јами код Новог Сарајева.
H. mucosa (Mert.) Ralfs. Wildeman, озн. мј. стр. 117., сл. 51. У једној бари уз Миљацку.

Sphaerozosma Corda.

S. vertebratum Ralfs. Међу другим алгама у мочвари на Вучјој луци и у једној јами уз Кошеву.

Spirotaenia Bréb.

S. condensata Bréb. Wildeman, озн. мј. стр. 122., сл. 55. У једној јами уз Кошеву; у једној јами иза земаљске болнице.
S. obscura Ralfs. Wildeman, озн. мј. стр. 122., сл. 57. У једној јами код старе пиваре и у једној јами код Новог Сарајева.

Mesotaenium Näg.

M. Braunii DBy. На влажној земљи и по влажном камењу, међу маховином у шумици код гајтанске творнице и уз Мошћаницу.
M. Endlicherianum Näg. У јамама уз Миљацку и Кошеву; у једној јами код старе пиваре.

Closterium Nitzsch.

C. setaceum Ehrb. Wildeman, озн. мј. стр. 124., сл. 60. Међу другим алгама у једно јами уз Кошеву и у једној јами код старе пиваре.
C. Ehrenbergii Menegh.
— var. *bosniacum* Gutw., „Гласник зем. музеја у Босни и Херцеговини“, VIII., 3. и 4., стр. 63., сл. 1. У мочвари на Вучјој луци.
C. attenuatum Ehrb. Wildeman, озн. мј. стр. 124., сл. 59. Међу другим алгама у барама и јамама уз Миљацку и Кошеву, овдје ондје у великом мноштву.
C. obtusum Bréb. У једној бари код Новог Сарајева и у једној јами иза земаљске болнице.
C. Cornu Ehrb. У мочварама уз пут на Врело Босне и у једној јами код старе пиваре.
C. parvulum Näg. У мочварама и јамама уз Миљацку, Кошеву и Жељезницу, овдје ондје.
C. acutum Bréb. У једној јами код Новог Сарајева.

Penium Bréb.

P. Digitus Bréb. Међу другим алгама у Миљацки и Кошеву; у барама и јамама на више мјеста; у једном потоку иза Да-Риве.
P. interruptum Bréb. Wildeman, озн. мј. стр. 135., сл. 61. У једној мочвари на Вучјој луци и у једној јами код старе пиваре.
P. closterioides Ralfs. У једној јами уз Кошеву и у једној бари уз пут на Илицу.
P. Brebissonii Ralfs. На влажној земљи и барама уз Миљацку и Жељезницу, на Вучјој луци и код старе пиваре на више мјеста. Најраширенија врста овога рода.

P. Navicula Bréb. У јамама уз Кошеву и Миљацку; у једној јами код Новог Сарајева и у једној бари уз пут на Илиџу.

Tetmemorus Ralfs.

T. granulatus Ralfs. У једној бари код старе пиваре; у мочвари на Вучјој луци и у једној бари код Новог Сарајева.

T. Brebissonii Ralfs. Међу другим алгама у једној јами уз Кошеву и у једној јами уз Миљацку.

Docidium Bréb.

D. Baculum Bréb. У мочвари на Вучјој луци; у мочвари код старе пиваре; у једној бари уз пут на Илиџу.

D. Ehrenbergii Ralfs; *Pleurotenium Trabecula* (Ehrb.) Näg. Wildeman, озн. мј. стр. 138., сл. 63. У јамама и барама уз Миљацку, Кошеву и Жељезницу; у једној јами на Вучјој луци и у једној јами код старе пиваре.

D. nodulosum Bréb. Међу другим алгама на више мјеста уз Кошеву и Миљацку; у једној бари уз пут на Врело Босне.

Xanthidium Ehrb.

X. armatum Bréb. Wildeman, озн. мј. стр. 143., сл. 67. У једној јами на Вучјој луци и у једној јами уз кошеву, ријетко.

X. fasciculatum Ehrb. Wildeman, озн. мј. стр. 143., сл. 68. У једној јами уз пут на Врело Босне и у једној јами код старе пиваре.

Cosmarium Corda.

C. quadratum Ralfs. Wildeman, озн. мј. стр. 145., сл. 70. *а, б.* У барама уз Миљацку; у једној јами уз Кошеву и у једној бари уз пут на Врело Босне.

C. Cucumis Corda. Wildeman, озн. мј. стр. 145., сл. 70. *е.* У једној мочвари на Вучјој луци, у барама уз Миљацку и Жељезницу; у једној јами код Врела Босне.

C. pyramidatum Bréb. Wildeman, озн. мј. стр. 145., сл. 70. *ф.* Међу другим алгама у једној јами уз Кошеву и у једној јами код старе пиваре.

C. undulatum Corda. Wildeman, озн. мј. стр. 145., сл. 70. *к.* У једној јами уз Кошеву само у једној проби.

C. moniliforme (Turp.) Ralfs. Међу другим алгама у мочвари на Вучјој луци; у једној јами уз Мошћаницу.

C. Beckii Gutw. „Гласник зем. музеја у Босни и Херцеговини", VIII., 3. и 4. стр. 375., сл. 7. Са пређашњом врстом заједно.

Arthrodesmus Ehrb.

A. convergens Ehrb. У јамама уз Миљацку, овдје ондје; у једној јами код старе пиваре и у једној јами код Врела Босне.

A. incus (Bréb.) Hass. У једној јами уз Кошеву и у једној јами код Новог Сарајева.

A. octocornis Ehrb. Wildeman, озн. мј. стр. 157., сл. 77. Само у једној јами уз Кошеву.

Euastrum Ehrb.

E. verrucosum Ehrb. Међу другим алгама у мочвари на Вучјој луци и у мочвари уз пут на Врело Босне.

E. binale Ralfs. Као и пређашња врста, а осим тога још у јамама и уз Миљацку, Кошеву и Жељезницу, доста често.

E. oblongum Ralfs. У једној мочвари код старе пиваре; уз Миљацку, овдје ондје; у једној јами иза земаљске болнице.
E. Didelta Ralfs. Као и пређашња врста, доста често.
E. elegans (Bréb.) Kütz. У јамама и барама уз Миљацку, код Новог Сарајева; уз Кошеву и Жељезницу, овдје ондје, а осим тога још и у једној јами иза земаљске болнице.
E. ansatum (Ehrb.) Ralfs. Међу другим алгама у једној јами уз Кошеву.

Micrasterias Ag.

M. truncata (Corda) Bréb. Wildeman, озн. мј. стр. 166., сл. 83. У мочвари на Вучјој луци, у једној мочвари иза старе пиваре и у мочварама уз пут на Врело Босне.
M. papillifera Bréb. Са пређашњом врстом на означеним мјестима, осим тога још у једној бари код Новог Сарајева.
M. denticulata Bréb. У једној бари уз пут на Врело Босне и у једној јами уз Миљацку.

Staurastrum Meyen.

S. dejectum Bréb. Међу другим алгама у барама уз Миљацку и Кошеву, овдје ондје, а осим тога и у једној јами код Новог Сарајева.
S. hirsutum Bréb. У мочварама уз пут на Врело Босне и у једној мочвари на Вучјој луци.
S. furcatum Bréb. Као и пређашња врста, а осим тога још и у једној мочвари код старе пиваре.
S. muticum Bréb. Међу другим алгама у једној јами уз Кошеву.
S. punctulatum Bréb. Као и пређашња врста, а осим тога још и у једној јами уз пут на Врело Босне.
S. dilatatum Ehrb. У једној мочвари уз Жељезницу и у једној јами код Да-Риве.
S. vestitum Ralfs. Међу другим алгама у једној бари код Новог Сарајева, а осим тога још и у једној мочвари уз пут на Врело Босне.
S. furcigerum Bréb. У једној јами на Вучјој луци и у једној бари уз Миљацку.
S. margaritaceum Menegh. У јамама и мочварама уз Миљацку и Жељезницу; у једној јами иза земаљске болнице.
S. polymorphum Bréb. Међу другим алгама у једној бари код Новог Сарајева; у једној бари код старе пиваре.
S. quadrangulare Bréb. Као и пређашња врста, а осим тога још и у једној јами уз Кошеву.
S. teliferum Ralfs. Wildeman, озн. мј. стр. 172., сл. 89. У једној јами код Новог Сарајева.
S. spongiosum Bréb. У једној мочвари уз пут на Врело Босне.

Ред: **Bacillariaceae (Diatomaceae).**

Cymbella Ag.

C. helvetica Kütz. У Миљацки и Жељезници; у једној јами код Новог Сарајева.

Stauroneis Ehrb.

S. Meniscus Schum. У Мошћаници и у једном потоку на Вучјој луци, ријетко.
S. Cohnii Hilse. У једној јами код Новог Сарајева само у једној проби.

Navicula Bory.

N. Atomus Grun. Уз Миљацку и Жељезницу, овдје ондје; у једној јами иза земаљске болнице.

N. crassinervia Bréb. У једној јами код Да-Риве; у Кошеви и у једној бари уз Жељезницу.
N. inflata Kg. У Миљацки и Кошеви, а осим тога још и у барама, овдје ондје.
N. tumida Sm. У Кошеви и Жељезници; у једној мочвари уз пут на Врело Босне.
N. producta Sm. У једној јами код старе пиваре; у једној мочвари код Новог Сарајева.
N. radians Kütz.
— var. *acuta* (W. Sm.) Van Heurck, „Synopsis des Diatomées de Belgique", таб. 7., сл. 19. У Кошеви и Мошћаници; у једном потоку код старе пиваре.
N. Bacillum Ehrb. У јамама уз Кошеву и Миљацку; у једној бари код Новог Сарајева и у једној јами уз пут на Врело Босне.

Gomphonema Ag.

G. cristatum Ralfs (*G. Augur* Ehrb.). V. Heurck, озн. мј., таб. 23., сл. 29. У Кошеви и Мошћаници; у једном поточићу иза Да-Риве.

Epithemia Bréb.

E. Sorex Kütz. У барама уз Миљацку и крај Новог Сарајева; у јамама уз Кошеву, Мошћаницу и Жељезницу, а и на другим мјестима околине, доста често.
E. ventricosa Kütz. У једној мочвари на Вучјој луци.

Eunotia Ehr.

E. tridentula Ehr. V. Heurck, озн. мј., таб. 34., сл. 31. У једном потоку на Вучјој луци; у Мошћаници, ријетко.
E. diodon Ehrb. Само у једној проби из Скакавца.
E. triodon Ehrb. У једној јами уз пут на Врело Босне, веома ријетко.

Ред: **Schizophyceae.**

Фамилија: **Nostocaceae.**

Dichotrix Zan.

D. Orsiniana Born. et Flah. На камењу у Скакавцу.

Rivularia (Roth) Ag.

R. radians Thur. На воденим биљкама, овдје ондје уз Кошеву и уз пут на Врело Босне.

Scytonema Ag.

S. myochroum Ag. У маховини по влажним стијенама и на земљи овдје ондје, на Требевићу и на Скакавцу.

Tolypothrix Kütz.

T. tenuis Kütz. На воденим биљкама у барама уз Миљацку; у једној бари код Новог Сарајева и у једној јами уз пут на Врело Босне.

Nostoc.

N. carneum Ag. У једној бари уз Миљацку и у једној бари код Новог Сарајева.

Cylindrospermum Kg.

C. stagnale Born. et Flah. У барама и јамама уз пут на Врело Босне; у једној јами код старе пиваре и у једној јами уз Кошеву.

Anabaena Bory.

A. flos aquae Bréb. У барама код Новог Сарајева, уз пут на Илицу и у једној јами уз Кошеву.
A. oscillarioides Bory. У једној мочвари уз пут на Врело Босне; у мочвари на Вучјој луци, а осим тога и у једној јами код старе пиваре.

Chamaesiphon A. Br. et Grun.

Ch. confervicola A. Br. На нитастим алгама у Кошеви и у једној јами уз Жељезницу.

Oscillaria Bosc.

O. gloeophila Kütz. У стељи од *Gloeocapsa* уз Кошеву.
O. anguina Bory. У једној јами иза старе пиваре и у једној бари уз пут на Врело Босне.
O. nigra Vauch. У једној јами код Новог Сарајева.
O. major Vauch. У једној јами уз Миљацку и у једној бари код Новог Сарајева.
O. princeps Vauch. У једној бари уз Жељезницу и у једној бари уз Кошеву.

Spirulina Lk.

S. Jenneri Kütz. Међу другим *Oscillariama* у јамама уз Миљацку и Кошеву; у једној јами код Новог Сарајева.

Inactis Kg. em. Thur.

I. homoeotricha Kirch. (*Hydrocoleum homoeotrichum* Kg.) На камењу у Мошћаници, иза Да-Риве.

Фамилија: **Chroococcaceae.**

Merismopedia Meyen.

M. glauca Näg. Wildeman, озн. мј. стр. 447., сл. 107. Међу другим алгама у једној јами уз Кошеву и у једној бари уз пут на Врело Босне.

Microcystis Kg.

M. marginata Kg. У једној мочвари код старе пиваре и у једној мочвари уз пут на Врело Босне.
M. punctiformis Kirch. На влажној земљи уз Кошеву.

Gloeocapsa Näg.

G. muralis Kg. На земљи и по зидовима у Сарајеву на више мјеста; крај једне јаме у Новом Сарајеву.
G. conglomerata Kg. На земљи и међу маховинама у шумици изнад гајтанске творнице и у гају.

Aphanocapsa Näg.

A. Castagnei Rabh. У једној јами иза земаљске болнице.

Aphanothece Näg.

A. microspora Rabh. Крај једне јаме код Новог Сарајева и у једној јами код старе пиваре.

II. ГЉИВЕ (FUNGI).

1. група: ***Schizomycetes*** *(Bacteriaceae).*

Фамилија: **Coccobacteria.**

Micrococcus Cohn.

M. versicolor Flügge. У нечистој води на више мјеста цијеле околице.
M. flavus Trev. У једној јами уз Кошеву и у једној јами код Врела Босне.
M. aurantiacus Cohn. У једној јами иза земаљске болнице и у једној јами уз Миљацку.

Streptococcus Billr.

S. margaritaceus Schroet. У мочварама уз пут на Врело Босне; у једној мочвари код старе пиваре и у једној бари уз Кошеву.

Lampropedia Schroet.

L. hyalina Schroet. У једној мочвари на Вучјој луци и у једној мочвари уз пут на Врело Босне.
L. Reitenbachii De-Toni et Trev. На биљној трулежи у једној јами уз Кошеву.
L. violacea De-Toni et Trev. У једној бари код Новог Сарајева.

Sarcina Goodsir.

S. hialina Kütz. У једној мочвари код старе пиваре и у једној мочвари уз пут на Врело Босне.

Ascoccus Billr.

A. violaceus (Winogr.). У Жељезници код Илице.

Фамилија: **Eubacteria.**

Bacterium Ehrb.

B. Lineola Cohn. У једној бари код Новог Сарајева и у једној јами код старе пиваре.

Bacillus Cohn.

B. sanguineus Schroet. Међу натрухлим алгама у једној јами уз Кошеву и у једној мочвари уз пут на Врело Босне.
B. Megatherium DBy. Међу натрухлим алгама и у једној јами иза земаљске болнице.

Vibrio Cohn.

V. Rugula Müller. У једној мочвари код старе пиваре и у једној мочвари уз пут на Врело Босне.

Spirillum Ehrb.

S. Undula Ehrb. У барама, гдје биљке трухну, уз Миљацку на више мјеста; у једној јами уз Кошеву и у једној јами уз пут на Илицу.

S. tenue Ehrb. У једној мочвари код старе пиваре и у једној јами уз Жељезницу.
S. volutans Ehrb. Као и пређашња врста, а осим тога још и у једној јами код Да-Риве.

Фамилија: **Desmobacteria.**

Sphaerotilus Kg.

S. natans Kg. У барама уз Миљацку; у једној бари код Новог Сарајева и у једној мочвари уз пут на Врело Босне.

2. група: ***Phycomycetes.***

Фамилија: **Chytridiaceae.**

Chytridium A. Br.

Ch. Olla A. Br. На оогонијама врсте *Oedogonium*-а у једној бари уз пут на Врело Босне.

Фамилија: **Saprolegniaceae.**

Leptomitus Ag.

L. lacteus Ag. У Кошеви и Миљацки, ријетко.

Pythium Pringsh.

P. proliferum DBy. На биљним остацима у једној јами уз Кошеву и у једној мочвари иза старе пиваре.

Achlya Nees ab E.

A. prolifera N. ab E. Као и пређашња врста у једној јами уз Миљацку, а осим тога још и у једној јами иза земаљске болнице.

Saprolegnia Nees ab E.

S. asterophora DBy. На мртвој маховини у једној јами уз Кошеву.

Peronosporaceae.

Peronospora de Bary.

P. Alsinearum de By. На *Stellaria media* врло често по свој околини.
P. gangliformis de By. На *Sonchus asper* и *S. oleraceus,* а осим тога и на *Senecio vulgaris,* љети често.
P. effusa de By. На *Chenopodium album,* често, по свој околини.
P. calotheca de By. На врстама *Galium*-а, често, особито уз Кошеву.
P. densa de By. На *Rhinantus crista galli,* често, у Сарајевском пољу, а и на једној ливади у Бетанији.

3. група: ***Mycomycetes.***

Ustilagineae.

Urocystis Rabenhorst.

U. Colchici Schlecht. На лишћу од *Colchicum autumnale,* на једној ливади уз Кошеву.

U. Anemones Pers. На лишћу од *Anemone nemorosa, Hepatica triloba* и *Ranunculus bulbosus* у шумици уз Кошеву; по обронцима Требевића и уз Мошћаницу овдје ондје, а осим тога још и на Игману.

Ustilago.

U. Zeae Mays DC. (Уредо *Maydis* DC.). На кукурузу уз Кошеву и у сарајевском пољу.

U. violacea Pers. На *Saponaria officinalis* и на врстама *Dianthus* и *Silene* на више мјеста у околини.

Uredineae (Aecidiomycetes).

Melampsora Tulasne.

M. betulina Pers. Уредо на брези *(Betula alba),* на више мјеста у околини.

M. populina Jacq.

— *M. tremulae* Tul. На јасики *(Populus tremula)* по обронцима Требевића; уз Кошеву.

M. salicina Pers.

— *M. Salicis purpureae.* На *Salix purpurea* у Сарајевском пољу, уз Жељезницу и Кошеву.

M. helioscopiae Pers. Уредо на *Euphorbia amygdaloides* L., раширена по свој околини.

Coleosporium Leveille.

C. euphrasiae. На *Euphrasia Rostkoviana* Hayne и *Melampyrum arvense* L., раширена.

C. campanulae. На врстама од *Campanula,* доста често по свој околини.

Phragmidium Tulasne.

Ph. apiculatum Tul. *(Ph. Potentillae* Pers.). Уредо на *Potentilla verna* L., раширена по свој околини.

Puccinia de Bary.

P. poarum Nielsen. *Aecidium* на *Tussilago farfara* L., доста често уз Миљацку и Кошеву.

P. convolvuli. На *Convolvulus arvensis* L., расијана.

P. fusca Relhan. На *Anemore nemorosa* L. Уз Кошеву ријетко.

P. Polygoni amphibii. Уредо и телеутоспоре на *Polygonum amphibium* L., у барама уз Миљацку.

P. convolvuli Per. На *Convolvulus arvensis* L., раширена по свој околини.

P. caricis Schum. Уредо и телеутоспоре на *Carex hirta* L. Крај обале уз Миљацку, Кошеву и по влажним ливадама, раширена.

P. tragopogi Pers. Уредо на *Tragopogon pratensis* L., на једној ливади уз Кошеву.

P. suaveolens Pers. Уредо и телеутоспоре на *Cirsium arvense* Scop., раширена по свој околини.

Uromyces de Bary.

U. pisi Pers. *Aecidium* на *Euphorbia cyparissias* L., уредо и телеутоспоре на *Vicia cracca* L., раширена по свој околини.

U. Phaseoli Pers. На *Aecidium* и уредо на граху *(Phaseolus vulgaris* L.), доста често.

U. trifolii A. S. *Aecidium* и уредо на разним врстама *Trifolium*-а особито на *Trifolium pratense,* доста често.

U. punctatus Schröter. Телеутоспоре на *Genista sagittalis* L., раширена по свој околини.

4. група:. ***Basidiomycetes.***

Ред: **Tremellineae.**

Фамилија: **Tremellineae.**

Auricularia Bulliard.

A. mesenterica (Dicks). На старим стаблима разнога дрвећа бјелогорице у шуми на Скакавцу и на Вучјој луци.

A. sambucina Martius. На стаблима од зове, али и на стаблима другога дрвећа бјелогорице у шуми више гајтанске творнице, на Игману и на обронцима Требевића уз Миљацку.

Tremellodon Pers.

T. gelatinosum Scop. На земљи и трухлим стаблима по шуми у Вучјој луци, код Скакавца и на Игману овдје ондје, а осим тога још и у шумици код Да-Риве.

Ред: **Hymenomycetes.**

Фамилија: **Clavariei.**

Clavaria Vaillant.

C. flava Schaeff. У шуми уз пут на Скакавац, у Вучјој луци и на Игману овдје ондје; у шумици код старе пиваре.

C. botrytis Pers. Међу маховином и травом у шуми код Скакавца.

C. formosa Pers. На Требевићу и у шуми око Пала овдје ондје.

C. stricta. Pers. На влажним мјестима у шуми код Скакавца ријетко, а осим тога и у шуми код Пала такођер ријетко.

C. cinerea Bull. На Игману, око Пала, а и у Вучјој луци није ријетка; на Требевићу само једном нашао.

C. argillacea Pers.

— var. *flavipes* (Pers.). У шуми у Вучјој луци ријетко, а осим тога још и на једној шумској ливади на Игману.

C. fragilis Fr. По травнатим мјестима у шуми уз пут на Скакавац и уз пут на Пале ријетко.

Sparassis Fries.

Sp. crispa (Wulf). Само на једном мјесту у шуми на Вучјој луци.

Фамилија: **Telephorei.**

Corticium Pers.

C. comedens Pers. На сухом грању од лијеске на Требевићу, Игману и Вучјој луци, а осим тога и у шумици код старе пиваре.

C. cinereum Pers. На сухом грању бјелогорице на Требевићу и уз пут на Скакавац, ријетко.

C. lacteum Fr. На кори од бјелогоричног дрвећа у шуми на Вучјој луци, ријетко.

Stereum Pers.

S. rugosum Pers. На сухим стаблима и гранама разног бјелогоричног дрвећа на Требевићу, Игману и у шуми уз пут на Скакавац, овдје ондје.

S. purpureum Pers. Као и пређашња врста, али веома ријетко.

S. hirsutum Willd. На једној букви у Вучјој луци и на једној букви у шуми код Скакавца.

Thelephora Ehrh.

Th. palmata Scop. На влажној земљи у шуми код Пала.
Th. pallida Pers. Само на једном мјесту у шуми код Скакавца.

Cratarellus Pers.

C. cornucopoides L. На земљи у шуми на Требевићу, овдје ондје, а осим тога и на Игману, веома ријетко.

Фамилија: **Hydnei.**

Irpex Fries.

I. fusco violaceus Schrad. На Романији (Beck)[1]. На натрухлим оморикама на Игману, овдје ондје.
I. paradoxus (Schrad.). На кори од брезе у шуми на Скакавцу.

Hydnum Linné.

H. imbricatum L. На Требевићу и Игману; у шуми у Вучјој луци, овдје ондје.
H. repandum L. Као и пређашња врста, а осим тога још и у шуми код Пала и шумици више гајтанске творнице.
H. Hollii Kunze et Schw. На сухим оморикама око Пала и на Игману, овдје ондје.
H. cyatiforme Schaef. У црногорици код Пала; у Вучјој луци, ријетко.
H. Erinaceus Bull. На једном старом стаблу од букве у Вучјој луци и у шуми код Скакавца.
H. compactum Pers. На Требевићу и Игману, овдје ондје, а осим тога још и шуми код Пала, ријетко.
H. coralloides Scop. На једној старој букви у шуми код Скакавца, 4 дециметра у промјеру; на једној букви на Игману.
H. fuscoatrum Fries. На једној натрухлој букви на Игману.

Фамилија: **Polyporei.**

Trametes.

T. gibbosa Pers. На једној букви у Вучјој луци и у шуми код Скакавца.
T. cinnabarina Jacqu. На старим буквама у Вучјој луци и у шумици код старе пиваре.

Polyporus Micheli.

P. ovinus Schaeff. У шуми на Вучјој луци и око Пала, овдје ондје; на Требевићу, ријетко.
P. subsquamosus Fries. На Игману, ријетко.
P. squamosus Fries. По обронцима високих гора (Beck). На старим стаблима бјелогорице на Игману и у шуми на Скакавцу.
P. lucidus Leyss. При дну стабала разнога дрвећа бјелогорице на Вучјој луци, у шуми код Скакавца, на Игману и у једној шумици више гајтанске творнице.
P. confluens Alb. et Schw. На трухлим стаблима, а и на влажној земљи, у шуми око Пала и у Вучјој луци, овдје ондје.
P. giganteus Pers. При основи старих стабала, у шуми код Скакавца, овдје ондје, на једној букви у Вучјој луци.
P. fumosus Pers. На једној букви у шуми код Скакавца.
P. zonatus Fries. На старим стаблима бјелогорице, доста често, по свој околини.

---

[1]) „Flora von Südbosnien und der angrenzenden Hercegovina". Беч, 1886.—1887.

P. versicolor L. На старим стаблима у шуми код Скакавца; на пањевима у шумици више гајтанске творнице, а и на другим мјестима у околини, није ријетка.
P. brumalis Fries. На гранама лијеске на Требевићу (Beck). На буковим стаблима у шуми код Скакавца и на Игману.
P. vulgaris Fries. На трухлом дрвећу, овдје ондје.
P. medulla panis Pers. На натрухлом дрвећу код гајтанске творнице.

Trametes Fries.

T. cinnabarina (Jacqu.). На једној старој букви на Игману и на једној букви у Вучјој луци.

Fistulina Bull.

F. hepatica Huds. На једном храсту у шумици код гајтанске творнице и на једном храсту у гају више Сарајева.

Boletus (Dill.) Linné.

B. edulis Bull. У шуми код старе пиваре, а и на другим мјестима, расијана по околини.
B. luridus Schaeff. У гају више Сарајева; у шумици код старе пиваре и уз пут на Скакавац, ријетко.
B. scaber Bull. У шуми на Вучјој луци и у шумици више гајтанске творнице.
B. piperatus Bull. На Требевићу, у шуми око Пала и у шумици код Скакавца, расијана.
B. granulatus L. По шумама у околини, овдје ондје.
B. elegans Schum. У шуми код старе пиваре; на Скакавцу и у шумици код Да-Риве.
B. luteus L. Као и претходна врста, а осим тога још и по окрајцима шума око Пала.

Фамилија: **Agaracini.**

Lenzites Fries.

L. sepiaria (Wulf). На Романији често (Beck). На Вучјој луци и на Игману расијана; на једној огради код гајтанске творнице; на једном мосту код старе пиваре.
L. betulina (L.). На једној брези уз пут на Скакавац.

Schizophyllum Fries.

S. commune Fries. У шумама на Игману код Блажуја (Beck). У шуми уз пут на Скакавац; на разном дрвећу у шуми на Вучјој луци.

Panus Fries.

P. stypticus (Fries.). *Pleurotus stypticus* Bull. На пањевима и стаблима, расијана по свој околини.

Marasmius Fries.

M. porreus Hoffm. Међу натрухлим лишћем у шумици више гајтанске творнице; у шуми код старе пиваре, а и у шуми на Требевићу уз Миљацку, није ријетка.
M. perforans (Hoffm.). На лишћу од оморике и јеле у шуми на Игману и у шуми око Пала често; а осим тога и у шуми на Вучјој луци.
M. androsaceus (Linné). На опалом лишћу у шумама цијеле околине често и мјестимице у великим гомилама.

M. scorodonius Fries. У шумама, а и на чистинама расијана по свој околини.
M. oreades Bolt. Као и пређашња врста, доста често.
M. Rotula Fr. На опалом и трухлом лишћу у шумици више гајтанске творнице; у шуми уз пут на Скакавац, а и на другим мјестима, овдје ондје.

Cantharellus (Adanson) Jussieu.

C. cibarius Fries. На Требевићу код ловачке куће у групама; на Игману, на Вучјој луци; у шумици код гајтанске творнице; у шуми код Скакавца; у шуми код Пала.
C. aurantiacus (Wulf). На Игману, овдје ондје; на Вучјој луци, ријетко.

Russula Pers.

R. lutea Huds. У шуми код Скакавца и у шумици код старе пиваре, ријетко.
R. alutacea Pers. У шуми на Вучјој луци мјестимице у гомилама; у шуми код Скакавца.
R. foetens Pers. Расијана по шумама цијеле околине.
R. fragilis Pers. У шуми код Пала; на Требевићу и Игману; у шуми иза Да-Риве а и на другим мјестима, није ријетка.
R. emetica Fries. У шуми на Вучјој луци и на Игману, овдје ондје; у шуми код Пала, ријетко.
R. delica (Vail.). У шуми око Пала расијана; у Вучјој луци, овдје ондје.
R. ochroleuca Pers. Као и пређашња врста.
R. depallens Fries. На једној ливади уз пут на Скакавац.
R. nigricans Bull. У шуми код Скакавца и у шуми код Пала.

Lactarius Fries.

L. subdulcis Bull. У шуми код гајтанске творнице; у шуми уз пут на Скакавац и у Вучјој луци на више мјеста; на Игману.
L. volemus Fries. У шуми око Пала и на Игману, овдје ондје.
L. rufus (Scop.) Као и пређашња врста, а осим тога још и у шуми у Вучјој луци; на Требевићу, ријетко.
L. glyciosmus Fries. У шуми око Пала, није ријетка; на Игману, овдје ондје.
L. deliciosus L. У шуми око Пала.
L. vellereus Fries. У шуми код гајтанске творнице, код старе пиваре; у шуми на Вучјој луци, око Пала а и на Требевићу, уз Миљацку.
L. piperatus Scop. У шуми уз пут на Скакавац; у шуми иза старе пиваре и у шумици више гајтанске творнице.
L. torminosus Schaeff. У шуми код Пала; на Игману, овдје ондје; у шуми на Вучјој луци.
L. scrobiculatus Scop. У шуми на Скакавцу; око Пала, на Игману, овдје ондје; а осим тога још и у шуми изнад старе пиваре.
L. pallidus (Pers.) У шуми код Скакавца, овдје ондје; у шуми иза Да-Риве, ријетко; а осим тога још и у шумици код гајтанске творнице.

Hygrophorus Fries.

H. conicus Scop. По травњацима и ливадама с јесени у околини, доста често, нарочито уз пут на Скакавац.
H. ceraceus (Wulf). На ливадама и травњацима уз пут према Лукавици; око Да-Риве; уз пут у Вучју луку, а и по Сарајевском пољу, овдје ондје.
H. coccineus (Schaeff.). На травњацима уз пут на Скакавац; више гајтанске творнице и изнад гаја; на ливадама према Лукавици, није ријетка.
H. miniatus Fries. У шумици изнад гајтанске творнице; у гају, а осим тога још и у шумици изнад Да-Риве.
H. puniceus Fries. На једној ливади уз пут на Скакавац.

Paxillus Fries.

P. involutus Batsch. На земљи у шумици више гајтанске творнице; уз пут у Лукавицу; у шуми на Скакавцу, а осим тога још и у шуми по обронцима Требевића, уз Миљацку, није ријетка.

P. atrotomentosus Batsch. На старим пањевима, у шуми иза старе пиваре; у шуми око Пала и на Игману, овдје ондје.

Cortinarius Fries.

C. fulmineus Fries. У шуми код Скакавца, овдје ондје; у шуми уз пут на Пале, расијана.

C. scaurus Fries. Као пређашња врста, а осим тога још и на Игману.

C. collinitus Fries. У шуми око Пала, није ријетка.

C. brunneus (Pers.). У шуми изнад гајтанске творнице; код Скакавца, на Вучјој луци и Игману, доста често, а осим тога још и на обронцима Требевића, уз Миљацку и уз пут у Лукавицу на више мјеста.

C. armillatus Fries. На влажним мјестима у шуми око Пала; код Скакавца, није ријетка, а осим тога и у шумама уз пут у Лукавицу, овдје ондје.

C. castaneus (Bull.). На земљи у шуми изнад гајтанске творнице; у гају, у шумици код Да-Риве, а и на другим мјестима околине, није ријетка.

C. cinnamomeus (L.). У шумама и шумским ливадама међу маховином, у околини расијана.

Gomphidius Fries.

G. glutinosus Schaeff. У шуми око Пала и на Игману, овдје ондје, а осим тога још и у Вучјој луци, расијана.

G. viscidus L. Као и пређашња врста, а осим тога још и на једној ливади на Требевићу.

Coprinus Pers.

C. ephemerus (Bull.) По њивама и вртовима доста често по својој околини; крај пута уз Кошеву и уз пут у Лукавицу.

C. ephemeroides (Bull.). По ђубриштима, често.

C. congregatus (Bull.). На земљи крај путева у Кошеви, према Лукавици, Илици, а и на другим мјестима обична.

C. micaceus (Bull.). Као и пређашња врста, доста често.

C. fimetarius L. По ђубриштима обична; на једном трухлом дрвету иза гајтанске творнице.

C. atramentarius Bull. Крај пута уз Кошеву; уз пут у Лукавицу; код Да-Риве, а и по вртовима овдје ондје.

C. comatus Müll. По вртовима, крај путева и по травњацима на више мјеста у граду и околини.

C. ovatus Schaeff. Као и пређашња врста, али рјеђе од ње.

Agaricus Linné.

A. campestris L. По ливадама, травњацима, крај путева, често по својој околини.

A. (Psalliota) arvensis Schaeff. Као и пређашња врста, такођер често по својој околини.

A. pratensis Schaeff. На једној ливади иза старе пиваре; уз пут на Скакавац и у Лукавицу, овдје ондје. У једној шуми иза гајтанске творнице.

A. fascicularis Huds. На старим стаблима у гају, у шумици изнад гајтанске творнице и уз пут у Лукавицу, овдје ондје.

A. lacrymabundus Fries. На земљи и на старим пањевима у шуми код Скакавца, у шуми иза старе пиваре, а осим тога још и уз пут на Пале, овдје ондје.

A. procerus (Lepiota procera) Scop. На Вучјој луци, а по чувењу и у шуми код Алипашина моста.
A. cristatus Alb. et Schw. По травњацима и шумама уз пут на Скакавац и на Вучјој луци; на једном пашњаку уз пут у Лукавицу, а осим тога још и уз пут на Пале, овдје ондје.
A. melleus (Armillaria mellea Fl. D.). На једном трухлом стаблу у шуми код Скакавца, а осим тога још и у шуми око Пала, ријетко.
A. vaginatus (Amanita vaginata) Bull. У шуми иза гајтанске творнице, а осим тога још и уз пут у Лукавицу.
A. corticola Pers. По кори од дрвећа, међу маховином у шуми иза старе пиваре и уз пут на Скакавац.
A. vulgaris Pers. Међу натрухлим лишћем од оморике у шуми око Пала и на Игману.
A. galopus Pers. По влажним, маховином обраслим мјестима у шуми код Скакавца, а осим тога још и уз пут у Лукавицу и у шумици иза Да-Риве.
A. purus Pers. У шуми изнад гајтанске творнице; у шуми иза старе пиваре, а осим тога и на другим мјестима, није ријетка.
Agaricus (Omphalia) fibula Bull. На влажним мјестима међу маховином или травом уз Кошеву и Миљацку на више мјеста. Уз пут на Скакавац и у Лукавицу.
A. pascuus Pers По влажним ливадама и травњацима уз пут на Скакавац и у Лукавицу, овдје ондје, а осим тога још и на једној ливади уз пут на Пале.
A. butyraceus Bull. У шуми изнад старе пиваре; уз пут на Пале, овдје ондје, а осим тога и на Игману, расијана.
A. confluens Pers. Као и пређашња врста, а осим тога још и у шуми изнад гајтанске творнице.
A. collinus Scop. По травњацима и крај путева на више мјеста цијеле околине.
A. dryophilus Bull. У шумама цијеле околине доста често, особито у шуми на Скакавцу и у шумама иза Лукавице.
A. laccatus Scop. У шумици изнад гајтанске творнице, у Вучјој луци, у шуми око Пала и на Игману, доста често.
A. melaleucus Pers. У шуми изнад Да-Риве а осим тога још и у шуми уз пут у Лукавицу.
A. metachrous Fries. У шуми око Пала.
A. cyathiformis Bull. У шуми уз пут на Скакавац; уз Миљацку овдје ондје, а осим тога и у шуми уз пут у Лукавицу.

Ред: **Gasteromycetes.**

Фамилија: **Phalloidei.**

Phallus Micheli.

Ph. impuducus L. У шуми по обронцима Требевића, уз Миљацку; у шуми око Пала, овдје ондје.

Фамилија: **Sclerodermei.**

Scleroderma Pers.

Scl. vulgare Fries. По окрајцима шума уз пут у Лукавицу и на Скакавац, а осим тога још и уз пут на Пале и у Вучјој луци, доста често.

Lycoperdon Tourn.

L. caelatum Bull. По пашњацима изнад Васина хана овдје ондје, а осим тога још и на једном мјесту и уз пут у Вучју луку.
L. pyriforme Schaeff. У шуми код гајтанске творнице.

L. gemmatum Bull. У шуми код Скакавца, а осим тога још и у шуми уз Миљацку, само на једном мјесту.

Bovista Pers.

B. plumbea Pers. На Храписави (Beck). На Вучјој луци.

Geaster Micheli.

G. hygrometricus Pers. У шуми код Пала.

5. група: ***Ascomycetes.***

Discomycetes.

Pezizeae.

Peziza Dill.

P. aurantia Oed. На влажној земљи по шумама, овдје ондје.
P. coccinea Jacqu. На опалим гранама у шумама, уз Миљацку, а осим тога и на другим мјестима, није ријетка.

Lichenes (Лишаји).

Usneaceae.

Alectoria Ach.

A. jubata (L.) Achar. На стаблима црногорице на Игману и на Вучјој луци.

Ramalina Ach.

R. calycaris (L.) Fries. Доста често на буквама у шуми на Вучјој луци и у шуми код Скакавца.

Cladoniaceae.

Cladonia Hoffm.

C. furcata Schreb. Међу маховином, по обронцима изнад Кошеве; на Игману и у Вучјој луци, није ријетка.

Parmeliaceae.

Parmelia Ach.

P. physodes L. На дрвећу црногорице, а и на другом дрвећу у шуми код Пала, на Игману и у Вучјој луци често, а и на другим мјестима, није ријетка.
P. saxatilis Ach. На дрвећу, а и на камењу, честа по свој околини.

Pannariaceae.

Pannaria Delise.

P. brunnea Sw. На земљи у шуми око Пала, на Игману, у Вучјој луци, није ријетка.

Physcia Fr.

Ph. pulverulenta Th. Fr. На једној огради уз пут у гај; на једној стијени изнад Кошева.
Ph. stellaris Th. Fr. На дрвећу уз пут на Скакавац, а осим тога и уз пут у Лукавицу, овдје ондје.
Ph. obscura Th. Fr. На дрвећу у шуми изнад гајтанске творнице; иза Да-Риве.

Sticta Ach.

St. pulmonaria L. Често на буквама у шуми код Скакавца, у Вучјој луци, а осим тога и на Игману.

Peltidiaceae.

Peltigera Willd.

P. canina L. По земљи и по влажном, маховином обраслом камењу у шуми око Пала, у Вучјој луци и на Игману.
P. rufescens Hoffm. У Вучјој луци и у шуми око Пала.

Lecanoreae.

Lecanora.

L. coarctata Ach. На камењу уз Миљацку и Кошеву.
L. sordida Pers. Као и прећашња врста, а осим тога још уз пут на Скакавац.

Biatoreae.

Biatora Fr.

B. decolorans Fr. На Требевићу близу шумареве куће, а осим тога и на Игману, овдје ондје.

Lecideae.

Lecidea Ach.

L. fumosa Schaer. На Требевићу и Игману, а осим тога још и уз пут на Скакавац.
L. platycarpa Ach. Као и прећашња врста.

Pertusariaceae.

Pertusaria DC.

P. communis DC. На старим буквама, а и на другом дрвећу у шуми код Скакавца, на Вучјој луци и на Игману, а осим тога и у шуми иза старе пиваре.
P. leioplaca Schaer. На буквама у шуми код Скакавца.

Verrucarieae.

Verrucaria.

V. plumbea Ach. По камењу на Требевићу, уз Мошћаницу, уз пут на Скакавац, доста често, а осим тога и уз пут на Вучју луку.
V. muralis Ach. По зидовима и камењу на више мјеста.

Collemeae.

Collema Hoffm.

C. cristatum Schaer. По камењу више Кошеве и уз Миљацку, овдје ондје.

Ephebe Fr.

E. pubescens L. По влажним стијенама на обронцима Требевића, овдје ондје.

III. BRYOPHYTA (МАХОВИНЕ).

A. ***Hepaticae*** *(Маховине јетрењарке).*

Фамилија: **Marchantiaceae.**

Marchantia Raddi.

M. polymorpha. По влажним стијенама, уз потоке на више мјеста у околини, а и по влажним зидовима, овдје ондје.

Фамилија: **Jungermaniaceae.**

Plagiochila Nees ab Es. et Mort.

P. asplenioides Nees ab Es. По хладовитим мјестима, међу маховином у шуми на Требевићу, Вучјој луци, Игману и око Скакавца, често.

Jungermania L.

J. albicans L. На влажној земљи и по стијенама, на Требевићу и у Вучјој луци, овдје ондје.
J. incisa Schrad. У хладовини на натрухлим стаблима у Вучјој луци, на Игману и око Пала, доста често.
J. bicuspidata L. На стаблима и на земљи у шуми у Вучјој луци; на Игману.
J. trichophylla L. На дрвећу у шуми на Игману и у Вучјој луци, овдје ондје.
J. exsecta Schmid. На дрвећу у Вучјој луци.

Madotheca Dumort.

M. platyphylla Dum. На дрвећу и камењу у Вучјој луци и на Игману, а осим тога и у шуми око Пала.

Б. ***Musci frondosi*** *(Маховине листарице).*

Фамилија: **Hypnaceae.**

Група: **Hypneae.**

Hylocomium.

H. squarrosum Schpr. По ливадама, травњацима и окрајцима шума, доста често по својој околини, нарочито уз пут на Скакавац.
H. loreum Schpr. У шуми на Требевићу, Игману и у Вучјој луци, а осим тога и у шуми око Пала, није ријетка.
H. brevirostre Br. et Sch. У шуми на Игману; уз пут на Скакавац и у шипразима према Лукавици.

Hypnum.

H. Schreberi Wild. По шумама и шипразима у цијелој околини, доста често.
H. cordifolium Hedw. На једној влажној ливади уз пут на Скакавац и на једној ливади близу старе пиваре.
H. giganteum Schpr. У једној јами уз пут у Лукавицу и у једној мочвари у Вучјој луци.
H. uncinatum Hedw. На влажном камењу на Требевићу и Игману, а осим тога и у Вучјој луци.
H. aduncum L. По мочварним ливадама на Вучјој луци, уз пут на Скакавац, око Пала и уз пут у Лукавицу.
H. incurvatum Schrad. По влажном, хладовитом камењу на обронцима Требевића и на Игману.
H. reptile Mich. На стаблима у шуми на Игману и око Скакавца, а осим тога и у шуми код старе пиваре.
H. imponens Hedw. У шуми код Пала.
H. crista castrensis L. У шуми око Пала, овдје ондје.

Limnobium.

L. palustre Br. et Sch. Крај једнога потока на Требевићу и крај Скакавца.

Amblystegium.

A. serpens Br. et Sch. При основи дрвећа, а и по камењу у гају више Сарајева, по обронцима Требевића; у шумици код гајтанске творнице и на Игману, доста често.
A. subtile Br. et Sch. На буквама у шуми око Скакавца, а осим тога и у шуми око Пала и на Игману, није ријетка.
A. irriguum Schpr. На камењу у једном потоку на Вучјој луци и у Кошеви, а осим тога и у Мошћаници.

Plagiothecium.

P. pulchellum Br. et Sch. По камењу на Требевићу и Игману, а осим тога и на дрвећу у шуми код Скакавца, ријетко.
P. denticulatum Br. et Sch. По шипразима и у шуми на Требевићу, на Игману; у шуми на Вучјој луци и око Пала, доста често.
P. sylvaticum Br. et Sch. Као и прећашња врста, а осим тога и на другим мјестима у околини, честа.

Група: **Brachythecieae.**

Rhynchostegium.

R. striatum Sch. У шуми и шипразима на Требевићу и у Вучјој луци, а осим тога у шумици крај Мошћанице, више Да-Риве.
R. piliferum Br. et Sch. При основи дрвећа, а и по земљи у гају више Сарајева; у шуми уз пут на Скакавац; на земљи у шуми код старе пиваре.
R. murale Br. et Sch. По камењу и по зидовима, честа по свој околини, особито на Требевићу.

Brachythecium.

B. plumosum Br. et Sch. На камењу уз потоке, на Требевићу; уз један поток у Вучјој луци и уз Мошћаницу, није ријетка.
B. populeum Br. et Sch. При основи дрвећа у шуми код Скакавца.

Thamnium.

Th. alopecurum Br. et Sch. Крај Мошћанице и Миљацке, а осим тога још и крај Кошеве иза гајтанске творнице.

Група: **Orthothecieae.**

Climacium.

Cl. dendroides Hedw. У шумици код гајтанске творнице; у шуми и по ливадама уз пут на Скакавац; око Пала и Лукавице, а осим тога још и у гају више Сарајева.

Homalothecium.

H. Philippeanum Br. et Sch. По хладовитим стијенама Требевића и на Игману, овдје ондје.

Isothecium.

I. myurum Brid. При основи дрвећа по обронцима Требевића, у Вучјој луци, око Скакавца, а осим тога још и у шумици код гајтанске творнице и у шуми код Пала.

I. myosuroides Brid. Само на једном мјесту по влажном камењу у шуми код Скакавца.

Pylaisia.

P. polyantha Schpr. По воћкама у башчама, доста често, а осим тога још и у шумици код старе пиваре, у гају и у шумици иза Да-Риве.

Platygyrium.

Pl. repens Br. et Sch. При основи дрвећа у шумици код гајтанске творнице и у шуми уз пут на Скакавац.

Група: **Pterygynandreae.**

Pterygynandrum.

P. filiforme Hedw. На дрвећу по обронцима Требевића, на Игману и у Вучјој луци, овдје ондје.

2. фамилија: **Leskeaceae.**

Група: **Leskeae.**

Leskea.

L. polycarpa Ehrh. При основи дрвећа, али и по камењу и по земљи у шумици код гајтанске творнице, око Скакавца, у Вучјој луци. а осим тога још и у шумици око Пала, по обронцима Требевића и на Игману, доста често.

Anomodon.

A. longifolius Hartm. По камењу и дрвећу на Требевићу и Игману, а осим тога још и у шуми код Скакавца.

3. фамилија: **Nekeraceae.**

Група: **Leucodonteae.**

Antitrichia.

A. curtipendula Brid. При основи дрвећа у шуми на Игману и у Вучјој луци; у шуми код Пала.

Група: **Neckereae.**

Neckera.

N. crispa Hedw. При основи дрвећа а и по камењу у шуми на Игману и у Вучјој луци, овдје ондје.

N. pennata Hedw. При основи дрвећа на Игману, ријетко.

Homalia.

H. trichomanoides Br. et Sch. При основи дрвећа у шуми код гајтанске творнице, уз пут на Скакавац и на Требевићу, а осим тога још и у шуми на Игману, око Пала и у Вучјој луци.

4. фамилија: **Fontinalaceae.**

Fontinalis.

F. antipyretica L. У извору Босне и у Жељезници (Beck). У изворима Требевића, у Кошеви, Мошћаници и у једном извору на Вучјој луци.

5. фамилија: **Fissidentaceae.**

Fissidens.

F. taxifolius Hedw. У ували Бистрика крај потока (Beck). На земљи у шуми код Скакавца и уз пут на Вучју луку.

6. фамилија: **Buxbaumiaceae.**

Buxbaumia.

B. aphylla Hall. На земљи у шуми на Игману.

7. фамилија: **Polytrichaceae.**

Polytrichum.

P. nanum Hedw. У шуми на Игману и око Пала.

P. aloides Hedw. Као и претходна врста, а осим тога још и у шуми на Вучјој луци.

P. commune L. На Требевићу, Игману, око Пала, уз пут на Скакавац и у Вучју луку, а осим тога и на другим мјестима у околини, доста често.

Catharinea.

C. undulata Web. et M. На хладовитим мјестима у шумици код гајтанске творнице, у шуми код Скакавца и у шумици код старе пиваре, а осим тога још и у гају више Сарајева.

8. фамилија: **Bryaceae.**

Група: **Bartramieae.**

Bartramia.

B. crispa Brid. У шумици код гајтанске творнице; на Требевићу и у шуми код Скакавца.

Група: **Aulacomnieae.**

Aulacomnium.

A. androgynom Schwaegr. При основи дрвећа у шуми код Скакавца.

Група: **Mnieae.**

Mnium.

Mn. punctatum Hedw. Уз Жељезницу (Beck). По влажним мјестима у шуми код Скакавца, у Вучјој луци и у шуми код Пала.
Mn. undulatum Neck. Као и пређашња врста, а осим тога и на Требевићу.
Mn. cuspidatum Hedw. У шумици код гајтанске творнице, у шуми код Скакавца, у Вучјој луци, у шумици код Да-Риве, а и на другим мјестима у околини, доста често.

Група: **Bryeae.**

Bryum.

B. argenteum L. Уз Врело Босне, код Блажуја (Beck). Крај путева по Сарајеву и околини, доста често.
B. crudum Schreb. У шуми код Скакавца, у шумици код старе пиваре и уз пут на Пале.
B. nutans Schreb. По шумама и крај путева на више мјеста, нарочито уз пут на Скакавац и на Пале.
B. pallens Swartz. По влажним мјестима уз Бистрички поток (Beck). Уз пут на Скакавац, на Игману и Вучјој луци, овдје ондје.

Leptobryum.

L. pyriforme Hedw. На влажним хладовитим мјестима код јеврејског гробља.

9. фамилија: **Grimmiaceae.**

Група: **Tetraphideae.**

Tetraphis.

T. pellucida Hedw. У шумици код гајтанске творнице; у шуми око Пала и Скакавца, а осим тога још и у Вучјој луци.

Група: **Encalypteae.**

Encalypta.

E. vulgaris Hedw. Уз пут на Скакавац, доста често, а осим тога још и уз пут на Пале и код старе пиваре.
E. streptocarpa Hedw. На Требевићу, ријетко.

Група: **Orthotricheae.**

Orthotrichum.

O. coarctatum Br. et Schr. Расијана по свој околини.
O. crispum Hedw. На дрвећу и пањевима у шуми око Скакавца, у Вучјој луци, на Игману, а осим тога још и у шуми око Пала, доста често.
O. speciosum Nees ab E. На дрвећу у шуми на Игману, око Скакавца, а осим тога још и у шумици код старе пиваре.
O. diaphanum Schrad. На стаблима дрвећа у шуми уз пут на Скакавац и у Вучјој луци, а осим тога и у шумици иза Да-Риве.
O. affine Schreb. На буквама у шумици око Скакавца, на Игману, у шуми на Вучјој луци, а и на другим мјестима, доста често.
O. cupulatum Hoffm. По стијенама на Требевићу, овдје ондје, а осим тога и по стијенама више Да-Риве.
O. stramineum Hornsch. На дрвећу у шуми око Скакавца и у шуми на Игману, а осим тога још и у шумици код старе пиваре.

Група: **Grimmieae.**

Racomitrium.

R. lanuginosum Hedw. По стијенама и крпу на Требевићу; иза Да-Риве, а и на другим мјестима, није ријетка.
R. heterostichum Hedw. На Требевићу, доста често, а осим тога још и по стијенама изнад Кошеве, а и уз пут у Вучју луку и на Скакавац, доста често.
R. canescens Hedw. Уз пут на Пале и у Вучјој луци.

Grimmia.

Gr. obtusa Schwaegr. На Требевићу и Игману, овдје ондје, а осим тога и уз пут у Вучју луку.
Gr. ovata Web. et M. Као и прећашња врста, а осим тога још и на другим мјестима у околини, доста често.

Schistidium.

Sch. apocarpum Brid. По камењу и дрвећу на обронцима Требевића, на Игману, уз пут у Скакавац и у Вучју луку, а осим тога и уз пут према Лукавици.

Hedwigia.

H. ciliata Dicks. По камењу уз Мошћаницу, на Требевићу и уз пут у Скакавац, а осим тога још и уз пут у Пале.

Група: **Cinclidoteae.**

Cinclidotus.

C. fontinaloides Hedw. У једном потоку на Вучјој луци и у Мошћаници, а осим тога још и у Скакавцу.

10. фамилија: **Dicranaceae.**

Група: **Dicraneae.**

Dicranum.

D. undulatum Tourn. У шуми на Игману и Требевићу; у шуми у Вучјој луци, а особито у шуми око Пала, доста често.

D. scoparium Hedw. У шипразима уз Кошеву (Beck). У шуми на Требевићу, Игману, Вучјој луци и око Пала, врло често; најобичнија врста овога рода.
D. majus Smith. У шуми на Игману и око Пала, доста често.
D. flagellare Hedw. У шуми код Скакавца, а осим тога још и у шуми у Вучјој луци, овдје ондје.

Dicranella.

D. heteromalla Schpr. У шумици код гајтанске творнице и у гају више Сарајева, по обронцима Требевића, уз пут у Вучју луку, око Пала, а и на Игману, доста често.
D. varia Schpr. Уз пут у Скакавац и крај једне јаме уз пут у Лукавицу.

Cynodontium.

C. polycarpum Schpr. По влажним стијенама на Требевићу и Игману, а осим тога још и у Вучјој луци и код Скакавца.

Група: **Leucobryeae.**

Leucobryum.

L. glaucum Hampe. У шуми код Скакавца, а осим тога и у шуми код Пала, расијана.

Weisieae.

W. cirrhata Hedw. У шумици код гајтанске творнице и у гају више Сарајева, а осим тога још и уз пут на Пале, овдје ондје.

11. фамилија: **Desmatodonteae.**

Група: **Distichieae.**

Distichium.

D. capillaceum Br. et Sch. Крај мочваре у Вучјој луци.

Група: **Trichostomeae.**

Barbula.

B. ruralis Willd. По неплодним мјестима уз пут у Скакавац, у Пале и у Вучју луку, а осим тога и на другим мјестима по околини, доста често.
B. muralis Brid. По зидовима и камењу у Сарајеву, иначе још по својој околини раширена и доста честа.
B. tortuosa Web. et M. У шумици код гајтанске творнице и код старе пиваре, а осим тога још и у шумици иза Да-Риве и у шуми код Скакавца.
B. fallax Hedw. Уз пут у Лукавицу и у Скакавац, овдје ондје, а осим тога и на другим мјестима, у околини расијана.
B. Hornschuchiana Schultz. У шумици код гајтанске творнице и код старе пиваре, осим тога још и уз пут на Вучју луку, овдје ондје.

Trichostomum.

Tr. rubellum Rabh. По зидовима и стијенама, уз пут на Пале; по обронцима Требевића и уз пут у Вучју луку.

Leptotrichum.

L. flexicaule Br. et Sch. По обронцима Требевића и на Игману, а осим тога још и по стијенама иза Да-Риве.
L. pallidum Hedw. У шуми у Вучјој луци и у шумици код гајтанске творнице.

Група: **Pottieae.**

Pottia.

P. truncata L. По ливадама и пашњацима цијеле околине, раширена, особито уз пут на Скакавац.
P. cavifolia Ehrh. По њивама у Сарајевском пољу и уз пут на Пале, расијана.

12. фамилија: **Funariaceae.**

Funaria.

F. hygrometrica Roth. На Требевићу, Врелу Босне и Романији планини (Beck). На земљи и по зидовима у Сарајеву и по својој околини, доста честа, мјестимице у великом мноштву.

Physcomitrium.

Ph. sphaericum Brid. По влажној земљи уз Миљацку и Кошеву, овдје онде, а осим тога још и код старе пиваре.

13. фамилија: **Bruchiaceae.**

Pleuridium.

Pl. subulatum L. На земљи крај јама уз пут на Илиџу, Скакавац и у Пале, а осим тога и по вртовима на више мјеста.
Pl. nitidum Hedw. Уз пут у Скакавац м у Сарајевском пољу, овдје ондје.

14. фамилија: **Physcomytroideae.**

Physcomitrium.

Ph. patens Hedw. По њивама у Сарајевском пољу и по вртовима, овдје ондје.

IV. PTERIDOPHYTA (KRYPTOGAMAE VASCULARES, ПАПРАТИ).

Equisetaceae.

Equisetum.

E. hiemale L. Крај шумице код гајтанске творнице.

Sojenica u Dônjoj Dolini.

Četvrto otkopavanje god. 1903.[1])

Priopćio

dr. **Ćiro Truhelka.**

(Sa jednom tablom LIV. i dvije slike 39. i 40. u tekstu.)

Prošastog ljeta nastavilo se iskopavanje sâme sojenice u koritu rijeke Save na onom istom mjestu, gdje se je kopalo i prošastih godina.

Kako je iz prijašnjih izvještaja poznato, zapremaju dosadašnja iskapanja duljinu od 66 *m* niz obalu Save, pri čemu se došlo unutra u samu obalu na gornjemu kraju raskopana prostora 10 *m*, na sredini 16·5 *m*, a na dônjem kraju 12 *m*.

Godine 1903. nastavio sam istraživanje sojenice na istom mjestu, ali još dalje u obalu u namjeri, da se osvjedočim, kako daleko sižu kuće u samu obalu.

Time sam dopro u gornjoj i dônjoj trećini raskopine do 14. metra u obalu, a u srednjoj trećini do 18.

Prostor što je tom prilikom raskopan iznosi oko 220 m^2; to je srazmjerno malen prostor, ali ako spomenem, da je valjalo kopanjem segnuti do u dubljinu od 5·5 *m*, prikazuje se ta radnja daleko težom, jer je trebalo preko lopate prebaciti 1210 kubičnih metara zemlje.

Rezultat ovoga iskapanja, u koliko se odnosi na gragjevni oblik sojenice, prikazan je u osnovnom nacrtu na priloženoj *tabli LIV.* Kad sravnimo ovu tablu sa nacrtom pregjašnje godine 1902., to ćemo odmah razabrati, kakav su upliv imale poplave, koje su izmegju godine 1902. i 1903. u više puta poplavile zemljište, što je prikrivalo sojenicu. U gornjemu kraju, gdje je obala kao zid zaštićivala raskopani prostor, te bujica nije mogla da tako naglo bije o strminu uzdužne obale, mnogo se bolje sačuvao prvobitni raspored, pa nam s toga naš nacrt u ovomu gornjemu kraju pokazuje i mnogo više potankosti.

Bujica je niže dolje, pošto je prevršila, a djelomice i razorila nasip, kojim smo branili raskopinu od navala vode, udarala mnogo žešće u obalu, te ju po malo potkapala, obarajući zemlju niza strminu, tako da se tu uslijed upliva vode vrlo mnogo zemlje osipalo, čime se ne samo zasuše pregjašnja iskapanja, nego se i poremetio prvobitni položaj gragjevnih ostanaka sojenice, pa nije bilo druge, nego na ovim mjestima iz onog usova probirati sitnije predmete, kojima voda nije mogla naškoditi.

[1]) Isporedi ovaj „Glasnik“, god. XV. (1903.), sv. 1. do 4.

Sravnjivajući iskapanje godine 1903. sa onima u pregjašnjim godinama opazilo se i to, da su gragjevni ostanci takogjer na mjestima, gdje im voda nije mogla toliko naškoditi, bili slabije sačuvani od onih, raskopanih u pregjašnjim godinama, što ima svoj razlog u ovome: Sojenica, što je dalje ulazila u obalu, sve se više uzdigla slijedeći kosinu obale, tako da su kuće u nizu, raskopanom 1903., blizu 2·5—3 *m* poviše ležale nego onaj najdônji trijem, koji sojenicu zarubljuje prema rijeci. U toj visini drvo nije bilo neprestano pod vodom kao u nižim slojevima; vlaga, koja najbolje konzervira drvo, nije dakle na nj neprestano utjecala, i kako je drvo većim dijelom ležalo u suhoj zemlji, to je dakako laglje istrunulo.

U najgornjim slojevima išao je taj proces truljenja tako daleko, da se prvobitna struktura drveta gotovo sasvim izgubila, te se ono razlikovalo od ostale zemlje jedino po mrkoj boji, a samo u nižim slojevima sačuvalo je ono tu svoju strukturu, ali je bilo većinom tako prhko, da se nije moglo krenuti s mjesta, a da se ne raspadne. Na zraku i suncu to se drvo brzo raspadalo u prah.

Da se doskoči ovomu zlu, poslužih se izvrsnim sredstvom; njime postigao sam to, da je i ovo prhko drvo usprkos kiši i suncu ostalo za dugo i bar dotle čitavo, dok sam mogao pregledati površinu raskopine u njezinoj cjelini, što mi je bilo vrlo važno za prosugjivanje rasporeda i za slikanje njegovo.

Prije sam se služio za konzerviranje trulog drveta smjesom pokosti (Firniss) i petroleja; ovaj put pokušao sam impregnirati drvo običnim karbolinejom, čim se pomolilo iz zemlje i valjano očistilo, a time pronagjoh sredstvo, koje je ne samo daleko jeftinije od pokosti, nego je takogjer daleko bolje služilo. Omastiv i najtruliju dasku više puta karbolinejom, ostala je ona čitava i u najžešćoj sunčanoj žegi, koja je po čitav dan na nju žarila, dok bi se drvo, ako se i najpomnjivije natapa firnisom, raspadalo u prah.

Tako sam svu odviše istrulu gragju dao natopiti karbolinejom, te bi ju bez pomicanja ostavio na svome mjestu, pa sam tako pod konac otkopavanja dobio potpunu sliku čitavog rasporeda. Ali i za trajnije konzerviranje drveta izvrsno je poslužila ta tvar, jer drvo natopljeno njome ne samo da ne puca, nego se i ne savija, dok bi pri upotrebi pokosti to uvijek bivalo mimo sve pomnje.

Napominjem ovu sitnicu, jer mislim, da će se tim postupkom moći poslužiti po koji istraživalac i spasiti mnogu drvenu starinu, koja bi inače posve propala. Rezultat će biti uvijek povoljan, samo valja paziti, da se drvo svaki put, čim se uslijed sušenja na njemu pokažu sitne pukotine, iz nova natopi i da se to opetuje sve dotle, dok se karbolinejom iz drveta ne istjera sva vlaga, te se ono sasvim ne osuši.

Već za pregjašnjih otkopavanja moglo se opaziti, da se podnica sojenice, što je dalje u kopno zalazila, sve to više izdiže, tako da je najdônju podnicu trijema, položenu po samoj obali, nadvišila podnica kuće u gornjem redu za tri metra (isporedi prorez *A, B* na *tabli XLII.*). Isto to opazilo se i prigodom iskapanja u godini 1903., jer su podnice, otkopane u nizu više IV., V. i VI. kuće, bile uzvišenije od onih u tijem kućama, a podnicu trijema na obali nadvisile su podnice takogjer za tri metra.

Što se tiče kuća IV., V. i VI., otkopanih već prije, pokazala su zadnja iskapanja, da su bile sve do stražnjeg duvara otkopane, a za njima se dalje u obali nanizao novi red zgrada. Ali dok su prvašnje zgrade stajale nad vodom, ove iznova otkopane bile su već na suhom. Najbolje se to razabiremo otud, što se nije našao nastavak mostu, koji je izmegju IV. i V. kuće vodio s obale do dônjeg trijema sojenice.

Pošto su ove zgrade bile na suhom, nije ni čudo, što se nijesu tako očuvale kao one zgrade pod vodom. Tako se ne nagjoše više ni okolice duvarova niti poprečne

grede, koje su razdjeljivale prostorije u zgradama: ili su duvarovi bili od zemlje i šepera, pa su zbog toga laglje propali, ili se grede njihove izobarale i istrunule.

Od samih zgrada nije dakle tu preostalo drugo nego tragovi od podnica, a i to samo u gornjem dijelu raskopane sojenice poviše kuća IV., V. i VI.

Za svakom od ovih kuća bijaše po jedna zgrada, kojoj ni oblik ni veličinu ne možemo ustanoviti; ove tri zgrade označujemo na našem nacrtu na *tabli LIV.* sa brojevima VII. do IX.

VII. kuća ležala je poviše IV. kuće, a bila je u nje dosta tvrda podnica, načinjena od prilično jakih, oblih, neotesanih greda, poredanih u gustom redu i položenih uporedo sa rijekom.

Te su grede ležale na dvije podvale. Gornje lice ove zgrade, okrenuto zapadu, išlo je istim nizom kao dônji rub mosta, koji je pod kućom silazio na trijem sojenice.

Povrh ove podnice našla se u visini od 1 *m* druga podnica od cijepanih dasaka, a to je bio tavan ove zgrade.

Od te zgrade pa do naredne, koju označujemo brojem VIII., bijaše od prilike 6 *m* širok prazan prostor; po njemu se nagjoše tek pojedini komadi neuredno porazbacane drvene gragje, dasaka, ulomaka greda i drugo, kako ih je upravo voda i vrijeme ovamo nanijelo.

Podnica VIII. kuće sastojala se od krupnih cijepanih dasaka, položenih paralelno prema toku Save, a ležala je na pet okruglih podvala. I u ovoj zgradi našlo se zapadno lice, obrubljeno krupnom podvalom, a južno nam lice bilježi druga okrugla podvala, položena preko ostalih upopreko. Ostala dva lica zgrade nije bilo moguće naći, jer ih je valjda bujica razorila.

Nešto dalje gore od ove zgrade na gornjem uglu dosadanjih iskopina, nagjeni su ostanci IX. zgrade. Nju nam zasvjedočuju ostanci podnice, pomnjivo složene od cijepanih dasaka, koje su poredane prijekim pravcem prema toku Save.

Ova zgrada jedina je megju onima, što su otkopane 1903., u koje možemo bar prilično ustanoviti, kake vrste je bio duvar, što ju je opasavao. S dônje naime strane prema rijeci i s gornje prema obali nagjeno je po nekoliko paralelno položenih greda oblica, a rekao bi, da su one ostanci od duvara, načinjena od greda „na srez“, koji se je vremenom oborio, te nam njegove ostanke prikrila naplavina Save. Te hrpe greda leže jedno 3 *m* razdaleko, pa bi po tome sudili, da je ta kuća bila sagragjena „na srez“, a 3 *m* široka.

Oko te kuće nagjeno je još mnogo drvene gragje, a u jugo-zapadnom ćošku i ognjište, nabito od ilovače i od žari na pola crveno ispečeno.

U dônjim dijelovima sojenice nije otkopavanje ovaj put tako sretno uspjelo, kao u gornjemu: u sredini bio je raskopan prostor tijesan, samo se odgrnula zemlja uskom prugom, da ne smeta radnicima pri prolazu, a u dônjem kraju je prvobitni raspored bio poremećen.

Tu se naime prije nalazio brod, niz koji se silazilo mlinu; hodajući svijet njime i zabijajući kazuke i kolje, uz koje bi privezivali čamac ili mlin, razrovalo se tlo, a česta bujica kidala bi i odnosila komad po komad, a za suše runila bi se i obala, tako da u gornjim slojevima nije bilo moguće ustanoviti raspored gragje; jedino se u nižim slojevima sačuvalo kolje, što je nosilo podvale od podnica nekadanjih kuća.

Glede kolja, otkopanog u pretraženom prostoru, valja opaziti, da je tu mnogo gušće i neurednije poredano, nego u nižim slojevima, a već to bi nas moglo dovesti do mišljenja, da je ovaj dio sojenice ležao na suhom i na rubu obale.

Na ovom mjestu trebalo je obalu bolje koljem utvrditi, da je nabujala voda ne bi tako lahko orunila i kidala. Na mjestima je kolje tako gusto ukopano, da se jedan kolac, ili kako narod u Dolini veli — kazuk —, nanizao do drugoga.

U toj množini kolaca teško je odlučiti, što je spadalo samoj gragji sojenice, te nosilo nekoć podvale, a što je ukopano u toj namjeri, da se obala utvrdi i osigura od navala vode.

Kako se iz ovog kratkog izvještaja razabire, pokazala su iskapanja prošle godine: da se sojenica u Dônjoj Dolini sterala najmanje 19 *m* u obalu, a sva je prilika, da je još i dalje dopirala. Niz dosad otkopanih zgrada porastao je na devet, te nam predstavlja već prilično opsežan kompleks gragjevina.

Osim istraživanja u samom koritu Save bilo je ovaj put moguće pretražiti još i dobrani komad „Gradine", pod kojom se sojenica nalazi, te sebi ovako stvoriti jasnu sliku o toj gradini.

Ime gradina u Bosni označuje obično obli nasip, koji je u predhistoričko doba služio narodu za obranu; u Dolini to ime ne označuje ratnu gragjevinu, već je dolinska gradina bila naselje, u kojem je svijet stanovao i za mirno doba; da je ta gradina bila u najtješnjoj svezi sa sojenicom, razumije se po sebi, a i pokusna iskapanja dokazala su nam to posve jasno.

Slika, koju time dobivamo o nekadanjoj gradini i sojenici na njoj, bila bi na osnovu tih istraživanja od prilike ova: Sava tekla je prije u velikom luku oko zapadne i sjeverne strane humke, koju narod zove „Gradina". To se korito Save promijenilo vremenom u toliko, što se na zapadnoj strani zamuljilo, pa je time rijeka promijenila u toliko svoj pravac, što više ne teče u polukrugu oko gradine, već pod njom pravcem od zapada k istoku.

Na čitavoj nekadanjoj obali, koja je u davnini zarubljivala zapadnu i sjevernu stranu gradine, bile su nanizane u polukrug kuće, gragjene na sojama, a sva je prilika, da je i sama glavica gradine bila puna kuća i koliba, tako da je tu stajalo prilično veliko naselje.

Nasred gradine nije doduše bilo moguće kopati, jer se tu nalazi današnje katoličko groblje; ali što sam čuo od ljudi, koji su tu zakapali mrtvace, ide u prilog onome nagagjanju, jer bi seljaci, kopajući mrtvace, često nalazili iste predmete, što smo ih našli i u sojenici, a jednom prilikom kopajući bunar naišli su u dubljini na iste sohe, koje se nalaze i u sojenici.

Gradina, ako je i bila možda s kopnene strane ogragjena drvenim bedemom, nije ipak spram rečenoga bila isključivo ratna utvrda, već središte dosta znamenite predhistorijske naseobine, kojoj se obseg i važnost bar danas još ni ne da procijeniti.

Pokuse, koji zasvjedočuju ovu hipotetičnu rekonstrukciju prvotnog oblika naseobine, udesio sam na zapadnom rubu gradine, koja se tu u velikom polukrugu kao oniska humka sa ravnom glavicom spušta u ravan, a na sjevernom silazi do samog korita Save.

Tu, kakovih 10 *m* daleko od raskopanog dijela sojenice, a od prilike 10 *m* od savske obale, dao sam prokopati na jednom mjestu diljem ruba gradine prostor, dugačak 30 *m* a širok 10 *m*.

U prvi već početak pokazalo je tlo ista obilježja ko i u samoj sojenici: crnica izmješana crijepovljem, ugljevljem i kostima u gornjem sloju, u nižim slojevima izmjenice čista naplava i slojevi razne sastavine već prema tomu, da li su ostanci drvene

gragje ili izmješani ostancima pečene zemlje, crijepovlja od sugja i drugih ostataka pražitelja ovog naselja.

Ovi slojevi, izmješani s ostancima staroga naselja, imadu ukupnu debljinu od 3—3·5 *m*; dalje prema gornjem rubu humke ta je debljina i veća te siže do 4 *m*.

Ispod ovih slojeva nalazi se siva ilovača starije naplave, u gornjem dijelu još ponešto izmješana ugljevljem i crijepovljem, dok u dônjem dijelu ima posve homogenu samorodnu sastavinu.

Pošto je u ovom dijelu gradine voda za rana već otišla, nije se drvo sačuvalo ni u najdubljim slojevima, a to veoma oteščava savršeno ustanovljenje prvobitnog rasporeda.

Drvo, uklopljeno u ilovači, moglo se u gornjim dijelovima raspoznati tek po tome, što se pretvorilo u ugljen pa je drveni sloj bio pun komadića ugljena. U nižim slojevima se i ti komadići ugljena raspali u prah, pomiješali se s naplavom te ju obojili mrkom bojom, tako da je svuda, gdje je nekoć bio usagjen kolac, šupljina njegova ispunjena mrkom naplavom pa se ovako mjesta i oblici kolaca po svojoj tamnijoj boji isticali od sive ilovače, u koju su bili usagjeni. Da se sve to razabere, valjalo je osobito uredno i pomnjivo raditi, ali se time nesumnjivo dokazalo, da su kuće i na toj strani stajale na sojama, kao i one u samoj Savi.

Kod tog kolja opazio sam često i to, da je vanjsku površinu kolca zaodjela kora prilične tvrdine, slična sedri, a pošto je drvo iznutra istrunulo, ispunila se šupljina mrkom zemljom.

Prvotni položaj gragjevina na tome mjestu mogao se razabrati tek u vertikalnom prorezu, pa mi je najprije spomenuti, da sam i tu opazio kao i u sojenice, da su pojedine zgrade omegjašene prijekim naslagama crnice i raznih ostanaka, koji su ispunjavali pro-

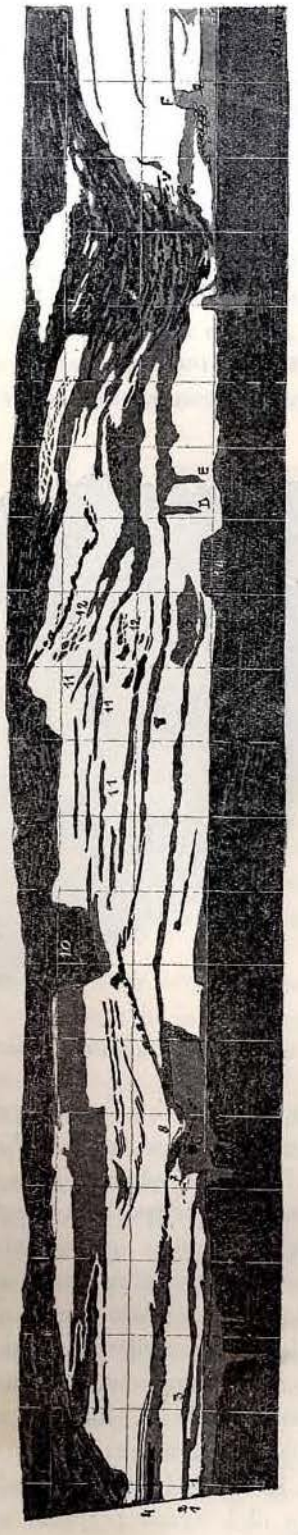

Slika 39. Vertikalni prorez jednog dijela raskopina na zapadnoj strani „Gradine".

Tumačenje. Bijeli slojevi: čista novija naplava; crni slojevi: drveni ostanci gragje; sivi slojevi: kulturne naplave; gornji tamni sloj: crnica izmiješana sa nalazima; dônji tamni sloj: čista ilovača stare naplave.

A, B, C, D, E, F: stupovi, koji se razabiru tek po tamnijoj boji.

1. pepeo i ugljen; *2.* ugljen izmiješan pečenim nabojem od ilovače; *3.* ugljen i crna zemlja; *4.* pečeni naboj od ilovače; *5.* ostanci ognjišta; *6.* glava drvene podvale (grede); *7.* pečena zemlja; *8.* jama ispunjena sa pepelom; *9.* ostanak stupca; *10.* jarak ispunjen obiljem veprovih kostiju; *11.* horizontalni slojevi pečene zemlje, izmiješani čistom naplavom; *12.* ulomci ornamentirane peći; *13.* velika posuda i zdjela a u njoj opeka za grijanje vode; *14.* smet; *15.* sloj pečene zemlje (naboja); *16.* ulomci opeka za grijanje tekućina; *17.* uvala ispunjena crnicom i ulomcima, koja rastavlja pregjašnju kuću od one do nje.

stor izmegju dvije zgrade, te danas izgleda kao da su to bili jarci, poredani prijekim pravcem po gradini.

Naplava i slojevi izmegju ovih tamnije obojenih nasipnih jama iste su sastavine kao i u sojenici: slojevi s ostancima drvene gragje, pečene zemlje i čiste vodene naplave izmjenjuju se gotovo istim redom kao i u sojenici. Najdônji drveni sloj jeste podnica sojenice, srednji tavan a najgornji, obično izvijugan i isprekidan — krov.

Na prostoru, što sam ga najprije dao na gradini prekopati, pokazala se na kraju prema Savi najprije uvala, ispunjena mrkom zemljom i crjepovljem, koja je omegjavala jedno lice zgrade, duge od prilike 6 *m*. U toj se zgradi malo šta našlo, što bi zavrijedilo da se osobito istakne, samo na sredini nagjeno je ognjište od ilovače u obliku plitkog prostog korita, a pod njim jama, u koju su istresavali pepeo.

Drugi kraj ove zgrade omegjuje 1 *m* široki jarak; tu valja naročito istaknuti, da je taj jarak bio gotovo nakrcan kostima od vepra. Nagjeno je ovdje više od trideset

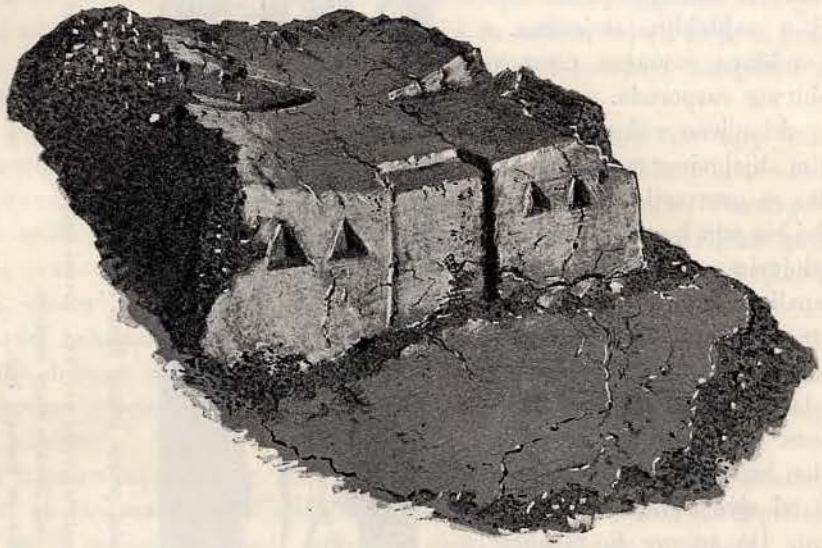

Slika 40. Dônji dio ognjišta, iskopan na zapadnom rubu „Gradine“ u D. Dolini. $^1/_{10}$ nar. vel.

veprovih glava, većinom razmrskanih, a veprovih zubova na stotine. Po tome sudeći bila je ta zgrada klaonica za veprove, koje bi tu na mjestu ispekli i pojeli.

Do ove zgrade slijedila je odmah druga, od prilike 8 *m* dugačka, a do nje nešto šira uvala, ispunjena crnicom, crjepovljem i ugljenom.

Na sredini te zgrade nagjena je peć od ilovače, jedina, koja se dosad mogla čitava sastaviti. Ona nam reprezentira dosad nepoznati, za našu sojenicu posve karakteristični oblik peći, koji ću na svom mjestu potanje opisati.

Pod tom peći bijaše hrpa ugljevlja, koja je zaodjela veliku žaru, a u toj se žari našla jedna od onih zemljanih prizma, o kojima sudimo, da su služile za podgrijavanje vode. Više drugih prizma ležalo je oko žare u blizini.

Ova zgrada tik do klaonice, provigjena s ognjištem i spravama za podgrijavanje vode, valjda je služila za zgotavljanje i pečenje mesa od one množine vepara, čiji se ostanci nagjoše izmegju obih zgrada; spram toga bila je to u neku ruku aščinica ili restauracija, gdje su se stanovnici sojenice gostili. Do ove zgrade nizala se iza 3 *m*

široke uvale, ispunjene crnicom i naplavom, treća zgrada slične veličine kao i prvašnja; u njoj je nagjena u dubljini od 1 *m* podnica ognjišta, što ju predočuje *slika 40.*

Podnica imade oblik četveraste ploče sa površinom od 50 × 60 *cm*, a visoka je 24 *cm*. Prednje lice tog ognjišta razdijeljeno je u tri dijela, od kojih je srednji nešto dublji, a oba su postrana uriješena sa po dvije trouglaste udubine. Gornja površina nije ravna, nego na srijedi na široko uvita i razdijeljena sa dvije diametralne trouglaste udubine u dvije pole.

Ove udubine, slične žlijebu, imale su tu svrhu, da vatri bolje dovode zraka pa da drvo može lašnje sagorijevati.

Podnica tog ognjišta načinjena je od čiste žute ilovače, koja se samo na gornjoj površini, gdje je vatra gorila i žeravica utjecala, ispekla u tanku žućkasto-crvenu koru. Takom korom zaodjeto je bilo i prednje lice ognjišta i onaj dio zemljanog podnog naboja, koji je bio najbliži peći te su i na njemu zgrtavali žeravicu, da se soba bolje grije.

Ovo je tek ulomak dônjeg dijela peći, a gornji mogli bismo sebi od prilike predstaviti kao seoske banjeve u Slavoniji, u kojima je ognjište svedeno zemljanim svodom. Takav svod, sudeći po izobljenom obliku podnice, bio je smješten i u te peći, ali ga je vrijeme istrošilo.

Osim te peći bijaše u ovoj kući na više mjesta ulomaka od ognjišta, to jest zemljanog naboja, od žari vatre tvrdo ispečena, a našlo ih se u dva sloja razne visine, iz čega bi mogli zaključiti, da je ta kuća bila na dva sprata.

Ova zgrada odlikuje se još i time, što je u njoj nagjeno vrlo mnogo crijepa od posugja, mjestimice na čitave hrpe, pa bi nas to lahko navelo na mišljenje, da je tu bila lončarska radionica. Tome mnijenju govorilo bi u prilog, što su ti ulomci vrlo raznovrstni, ko da potječu od čitavog niza najrazličitijih vrsta.

U najnižemu sloju ispod podnica ovih triju zgrada nagjeni su isti nalazi kao i pod podnicama sojenice, a megju njima se množinom svojom ističu kosti, bilo obragjene bilo neobragjene, te jelenje rožine, od kojih su po gdjekoje bile pomnjivo obragjene za halat, i to ponajviše za motike i budake.

U dodanoj *slici 39.* iznosim uzdužni prorez kroz dvije trećine raskopana prostora, o kome je govor, a držim da će ta slika bolje nego li je to moguće učiniti riječima, protumačiti položaj pojedinih slojeva i red, kojim se reda jedan do drugoga.

Kad sravnimo taj prorez sa prorezima iz sojenice, što sam ih priopćio u prijašnjim godinama, opazićemo, da je oblik i način, kako su razni slojevi poredani, prilično isti, što je lahko razumljivo, pošto je i tu — danas na suhom — voda zamuljila nekadanje naselje u istim prilikama, kao i u samom koritu Save.

Ako se na suhom niz slojeva nije onako pravilno sačuvao, kao u samom koritu Save, valja uzrok tome tražiti u vegetaciji, koja ga je donekle poremetila. Po gradini imade još i danas golemih stabala, a u prijašnje vrijeme bilo je toga i više, pa su žile stabljika, krčeći sebi put u dublje slojeve zemlje, prodirali i kroz kulturne slojeve stare sojenice, a rastući i protežući se poremetile su prvobitnu situaciju. U gornjim opet slojevima obavili su plug i seljačka motika taj posao, tako da je tu, bar dokle je orugje sizalo u dubljinu, sve ispremiješano i prevrnuto.

Na dosad opisanom mjestu raskopana je diljem ruba gradine pruga, dugačka 30 *m*, a dalje nije bilo moguće ići, jer je tu izraslo krasno orahovo drvo, koje nijesam smio posjeći te je valjalo nastaviti kopanje 5 *m* dalje i proslijediti ga u duljinu za 15 *m*.

I tu je nagjen isti raspored slojeva, kao i prije: izmegju crnice i stare sive naplave kulturni slojevi, izmjenice ispremiješani čistom naplavom. Ova pruga raskopala se u širinu na 10 *m* a u dubljinu do 5·35 *m*.

Vertikalni prosjek dužinom čitave površine pokazao je, da su tu bile dvije kuće, a megju njima razmak od prilike od 3·4 *m*. Ovi razmaci obilježeni su time, da se izmegju njih slojevi koritasto uvijaju, povrh toga dobro se razabiru po tamnijoj boji postrani stupci, koji su nosili oba postrana lica zgrade.

Drvena arhitektura vidi se i tu nešto bolje samo u gornjim slojevima, naročito se ističu od ostalog zemljišta krov i tavan kao prilično ravna, tek na krajevima zavinuta pruga.

U najgornjoj kući bila je podnica nabita tvrdim, 20 *cm* debelim, gotovo po čitavoj širini od vatre ispečenim nabojem; tu je bilo, kako se čini, prostrano ognjište, koje je često gorilo.

Nalazá bilo je u tome dijelu razmjerno manje nego u ostalim dijelovima. Oblikom ističe se samo jedan broncani nalaz, od vatre jako oštećen, nagjen u dubljini od 4·5 *m*, koji ćemo uz ostale nalaze sa gradine napose opisati.

Spram ovoga što smo naprijed istaknuli, raskopan je na suhome na gradini prostor od $300 + 150\,m^2 = 450\,m^2$. Ovaj prostor je samo neznatan dio gradine, pa nam pruža tek vrlo slabu sliku o čitavoj osnovi. Daljnjemu otkopavanju biće zadaća, da usavrši tu dosad ustanovljenu sliku.

(Nastaviće se.)

SOJENICE u D. DOLINI

iskopane u god. 1900–1903.

DER PFAHLBAU von D. DOLINA

ausgegraben 1900–1903.

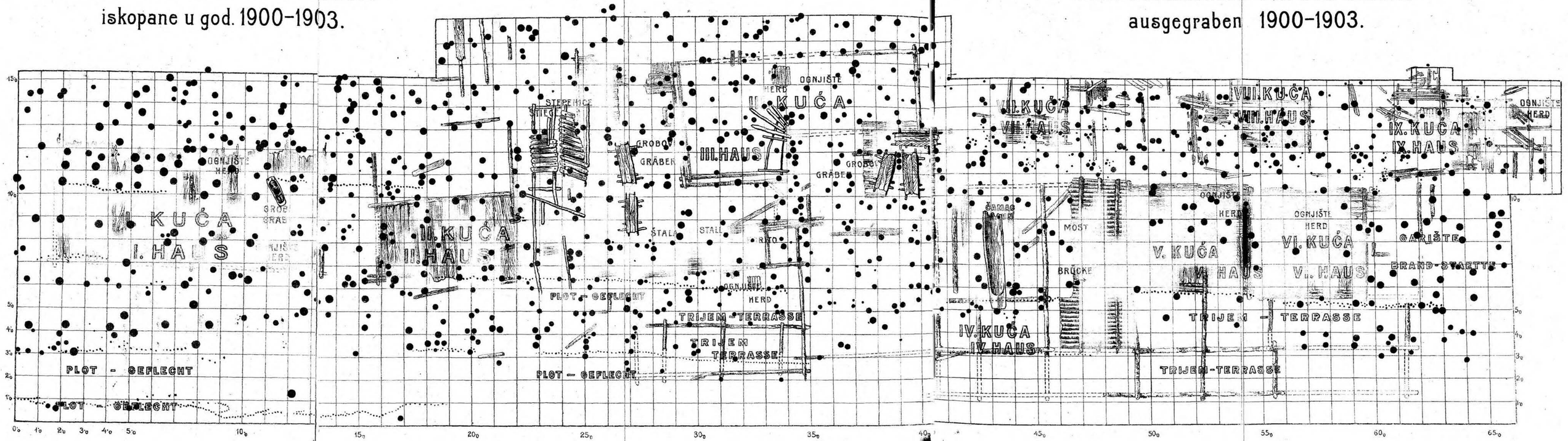

Нешто о црквеној лирици византинско-грчкој.

Приказао [1])

др. **Гавро Манојловић.**

С величанственим освајањима Александра Великога и с новим великим властима македонско-хеленским („хеленистичкима“) као да је усахнула она дивна златна жила грчке поезије, која је дотле била створила неумрлих и недостижних дјела. Грци постадоше „conquistadori“, трговци, учењаци и колонизатори у модерно-америчком стилу; поезија живљаше више од имитације и компилације, изузевши идилу и салонску комедију. Грчки дух, имајући да оплоди и Оријент и реалистички свијет, а да цивилизује Окцидент, бјеше занемарио Парнас.

Прође више столећа. Највећи дио Грка, Хелéнâ, нашао се уклопљен у римском царству; они су се стали и осјећати Римљанима „Ромејима“, а поготову онда, кад је и пријестоница царства ступила на подручје грчко, у „Константинополис“ — у Цариград. Име „Хелéнâ“ остаде само за незнабожачке Грке, којих је помало нестајало, а сваки се иначе Грк, крштен, звао и осјећао само „Ромејом“, Римљанином, све до најновијих времена.

Али се уједно бјеше и нов идеализам спустио из висина на ове Ромеје, из висина нове вјере, вјере Христове, а с њоме и нова поезија лирска, оплођујући сву душу тога грчкога народа у најдубље дубине њезине и приносећи је с најчишћим звуцима на свеопћи олтар хришћанства. Живот Спаситеља и угодника његових, трпљење и крв њихова, отворене нове и надолимпске ведрине Еванђеља — све је то било ново пиће за жедну душу, за жедну лирику грчку. Ова ево лирика, колико не остаде простонародном, постаде црквеном.

Али грчка поезија сама живљаше тада већ више од тисућу година, и свом тежином огромнога блага својега тишташе на крила новога полета и новога духа у њој. Одакле да дође нових изражавања за нова чувства и за нови мисаони свијет црквене лирике? Одакле да се створи нова форма за нов садржај те поезије? Тешко се свагдје ломи и растаје с прошлошћу.

---

[1]) Истичем, да овај мој чланак, написан пред неколико година, није плод самосталних мојих испитивања, него сам ја у њ само прибрао оно, што су о тој ствари написали најкомпетентнији самостални испитивачи. Будући дакле да овај чланак нема строго научнога постанка, нијесам у њему означио ни научнога апарата. Али се надам, да ће га читалачка публика са занимањем читати, а можда ће се који тај наш словенски филолог потаћи, да се за ту ствар и научно заинтересира, особито у погледу старословенских пријевода из грчких црквених пјесама. *Писац.*

Зато се и први поетски покуси хришћанских Грка прилањају језиком, метром и приказбом на старогрчке узоре, па су ти покуси само учене имитације тих старих узора. Такова је гласовита пјесма „Дјёвицâ“ у „Гозби“ (Συμπόσιον παρθένων) св. Методија († око 311.), у којој на свршетку гозбе (према Платонову „Symposiju“) једна дјевојка пјева, а иза сваке строфе одговара осталих девет дјевојака веселим прицјевом. Још се вјерније у множини својих пјесама поред свега жаркога вјерског чувства њихова држао старих форама и изражавања и старе грчке метрике св. Грегорије Назијански; учени су му се људи и касних времена дивили, али зато ипак остадоше те пјесме управо тога ради неразумљиве народу, који већ не бијаше онај стари грчки народ маратонске битке или олимпијских светковина, него бјеше и културним стањем својим послије више стољећа другачији, а и етнографским оријенталним примјесама (особито семитскима) у Азији, Египту, Кирени и т. д. другачије удешен. А онај народу неразумљиви пјесник исти је онај Грегорије, који је с проповиједаонице, говорећи тадашњим језиком народа и начином његовим, знао потресати и распаљивати толике тисуће вјерних слушатеља! Па тако су сви, колико и учени били и колико у себи горјели живим пламеном хришћанства: ако су запјевали начином и метром старим класичким — звали се они Аполинарије, Амијан, Синесије, Нон, св. Софроније и т. д. — остали што заборављени, што неопажени или бар неразумљиви мноштву грчко-хришћанском, јер пјевајући за нови вијек новим идејама нису пазили на то, да се — послужићу се ријечима Еванђеља — „ново вино нема лијевати у старе мијехове“.

I.

Али је зато грчки народ сâм себи већ давно стао удешавати нову форму и нову метрику за пјевање своје.

Одавна је ухо у грчкога народа било изгубило оно танко осјећање за разлику дугих и кратких слогова у ријечима, на којој се оснивала стара класичка метрика и све њезине толико различне творбе, почевши од хексаметра Хомерове Илијаде па све до најумјетнијих метара Пиндарових ода. Грчки је народ стао све слогове изговарати једнаком квантитетом, т. ј. ни једна му не бијаше већ ни дуга ни кратка, него му све бјеху „једнако-времене“, „исохроне“. Исто би било, кад би у нас изгубио изговор разлику између „јунáка“, „јунáкâ“, „цâр“, „дôм“, „љепòта“, „љепóтâ“.

Исто би било, кад ми наш стих: „Пòранила Кòсôвка дјèвôјка“ не бисмо изговарали више дуговаким дугим или кратким, јаким или слабим слоговима, него бисмо све слогове читали с једнаком квантитетом, изгубивши тако ону музикалност, коју сви осјећамо, кад се уз акценат ријечи разнолико оплићу дуги или кратки, а уз то јаки или слаби слогови.

Изгубивши тако грчки говор квантитету, паде и читава зграда класичке метрике. Залуду су онда још кроз стољећа учени пјесници градили на њој пјесме своје; ухо ни њихово ни народа није више осјећало музикалности стиха, што га је видјело само око учењака: пјеснички облик постаде самообманом, јер он у истину бијаше голом прозом.

Али је за то акценат, т. ј. извисивање једнога слога изнад других неакцентованих, постало мјером за оно љепозвучје, које треба сваки говор, а особито пјеснички. То дакако не бијаше више онако музикално, како је било у класичком

говору, али чега више у реалности нема, на том се и не смије градити. Напротив није тадашњи грчки говор, изгубивши квантитету, никаке несташице осјећао, као што је и они модерни језици не осјећају, који такођер имају само акцентоване и неакцентоване слогове.

Тако је на акценту основан онај метрички византински систем, који се зове „грађански“ („политски“), гдје се у сваком реду враћа исти стих (ποίημα κατὰ στίχον); најобичнији је у томе метар јампски петнаестерац:

$$\breve{}\,-\,\breve{}\,-\,\breve{}\,-\,\|\,\breve{}\,-\,\breve{}\,-\,\breve{}\,-$$

али се у тој формули може штошта мијењати, особито може на почетку и прве и друге половине стиха мјесто јамба ($\breve{}\,-$) бити трохеј ($-\,\breve{}$); каткада буде и толико слободе, да се у стиху пази само да буде одређени број слогова (осим на крају стиха). Уз овај јампски петнаестерац градили су се на основу акцента и други једнакобројни стихови, н. пр. јампски дванаестерци, јампски или трохејски осмерци и т. д. Њих је свих претегнуо ипак онај јампски петнаестерац: он влада свим стиховима, који су грађени за обичну употребу, а влада и цијелом народном грчком поезијом све до дана данашњега.

Да је тај „грађански“ метрум, грађен на акценту, скроз потекао из народа, види се по томе, што се њиме има читати више пословица, сачуваних нам из 6. стољећа. Исто је тако она ругалица, коју је цариградски народ у стрки г. 600. пјевао на цара Маврикија („Нађох кравицу њежну и гојну“ и т. д.), грађена грађанским јампским петнаестерцем, док је „зелена“ (прасинска) странка у хиподрому дочекала наметника цара Фоку г. 608. ругалицом у јампском осмерцу:

Опет си у чашу вирио,
Опет си памет попио!

а тако и пријетња „модре“ странке истому цару г. 602.:

Жив је још цар Маврикије;
Чуједер, што истина каже!

И из 9. стољећа знамо за таки метрум у одломку пјесме:

Чујеш ли, кир-Икономе,
Губериса, што ти каже:
„Предаш ли ми Санијану,
Владиком ћу градит тебе,
Кесареју дању Нову!“

А чисту народну пјесму даје нам цар Константин Порфирогенет, која се почиње овако:

Гле, како слатко пролеће и опет поустаје....

*

Него има у византинској (средњегрчкој или ромејској) литератури још један нови систем метрички, који је наскоро превладао најљепшим и најобилнијим плодом њезиним, црквеном поезијом. Тај је систем ритамски с мноштвом најразноликијих облика.

И ритамски се систем држи тога, да не пита ни за старе класичке метре ни за квантитету слогова, које је у живом језику давно већ нестало; акценат је и њему основом, на којој гради. Али док „грађански систем“ метарски иште, да сви стихови пјесме буду једнако дуги, а не познаје сврставање стихова у веће ску-

пове, у строфе, то ритамски систем, употребљујући строфе, не пази, да би у истој строфи стихови имали једнаки број слогова; ритамски систем даначе љуби у томе велику неједнакост. Тим се византинске црквене пјесме у форми битно разликују од црквених пјесама латинских, а тако и од нових протестантских, јер и једне и друге имају строфâ од једнако дугих стихова.

Али се ове византинске строфе и другачије разликују од латинских и протестантских, јер ове су двије пошљедње врло једноставне, а везане су на неке стопе у стиху и на одређене стихове, како их је предање одредило и посветило. Напротив ћеш у византинској црквеној пјесми ријетко наћи једноставних строфа, него су оне обично врло опсежне, имајући и по двадесет и више стиховних разломака. У сваком се пак од ових разлом-стихова — а то је врло карактеристично — могу мијењати мјеста акцентуације тако, да у томе правилности нема. Одакле то? Многи су учени људи у прећашња времена на ту појаву одговарали рекавши (а има их и данас), да ритма у такој византинској строфи и нема.

Ипак има и модерна поезија пјесама управо тако неправилних (а и више), а уза све то врло ритамских, врло музикалних. Ено Гетеове пјесме „Die Grenzen der Menschheit“, гдје дитирампски замах пјесникове душе као олујом понесе са собом човјека, не пазећи ни на каку правилност, али одишући савршеном музикалношћу. Још се боље може рећи, да многе модерне оперне арије не показују правилности ритма, али их запјевај, па да видиш мелодиозности њихове!

Јест: запјевај! Јер византинско-грчки пјесници тих црквених пјесама бијаху и опет — као што то бијаху први пјесници грчкога народа у класично вријеме — ποιηταί („творци“) не само текста (ријечи = ἔπη), него и напјева, мелодије (μέλος), баш тако, како је у свакога народа било у почетку па све до вршка поетскога стварања. Ти византински пјесници црквених пјесама држаху шта више ово друго, стварање мелодије, поглавитијим стварањем својим, него што бијаше стварање ријечи пјесме своје, чега ради их и зваху „мелóдима“ (μελῳδοί), т. ј. пјевачима и творцима мелодија. А управо такима бијаху у своје вријеме, у класичкој старини грчкој, и сам Алкман и Пиндар, јер су и ови уза своје пјесме и оде метали и музикалне ноте, по којима да се њихове пјесничке творевине пјевају; тако без сумње радише и трагици, Есхил, Софокло, Еврипид, за лирске и пјеване дијелове својих трагедија, за корове. Али тих старих грчких мелодија нестало нам је за увијек; ми од тих поетско-музикалних великих творевина имамо само, да речем, крилне кости, ријечи наиме и мисли њихове, које су полету душе ослона давале, али мишичје и перје са свим шаренилом њиховим отпало је од њих давно, јер нам мелодије сачуване нису. Напротив су нам у рукописима византинских црквених пјесама готово свуда сачуване и ноте (νεύματα) мелодијâ, означујући, колико је потлашњи глас мелодије ситнији (виши) или крупнији (нижи) од прећашњега; — овако сам видио и данас још'те у источно-православној цркви у нас, гдје стари црквени пјевчике биљеже тијек мелодије над ријечима. Ово додуше није савршено биљежење мелодије, али га ми данас с помоћу теоретских засада средњевјековних и нових музикалних писаца можемо без особитих тешкоћа прометнути у данашње наше ноте и тако потпуно наћи оригиналне мелодије тих црквених пјесама.

Како се тај нови метрум, ритамски, оснива само на акценту, а тежи само на љепозвучје, на мелодиозност, то ће дакако све бити само до тога, да он ту ритмику збиља и постигне. А то се без сумње и постизавало, пак нам примјером буди

проемиј (претпјев) гласовите и још дан данас у свим источно-православним црквама (а и домовима) пјеване божићне пјесме: **Дѣва дьнєсь прѣсоуштєствєнааго рождаѥтъ**[1]), којој је грчки оригинал овај (означујући размеђицу између стиховних разломака у великом стиху знаком *):

Ἡ παρθένος * σήμερον * τὸν ὑπερούσιον τίκτει,
Καὶ ἡ γῆ * τὸ σπήλαιον * τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει·
Ἄγγελοι * μετὰ ποιμένων * δοξολογοῦσιν·
Μάγοι δὲ * μετὰ ἀστέρος * ὁδοιποροῦσιν·
Δι' ἡμᾶς γὰρ * ἐγεννήθη * παιδίον νέον, * ὁ πρὸ αἰώνων Θεός

Ово се новим грчким изговором чита само од прилике овако:

I parthénos * símeron * ton iperúsion tíkti
Ke i gí * to spíleon * tó aprosíto prosági
'Angeli * metá piménon * doksologúsin
Mági dé * metá astéros * odiporúsin
Di' imás gar * egeníthi * pedíon néon * o pro eónon Theós

а формула би јој била ова:

⏑ ⏑ –́ ⏑ * –́ ⏑ ∸ * ∸ ∸ ⏑ –́ ⏑ ⏑ –́ ⏑
⏑ ⏑ –́ * ⏑ –́ ⏑ ∸ * ∸ ∸ ⏑ –́ ⏑ ⏑ –́ ⏑
–́ ⏑ ∸ * ∸ ∸ ⏑ –́ ⏑ * ∸ ∸ ⏑ –́ ⏑
–́ ⏑ ∸ * ∸ ∸ ⏑ –́ ⏑ * ∸ ∸ ⏑ –́ ⏑
⏑ ⏑ –́ ⏑ * ⏑ ⏑ –́ ⏑ * ⏑ –́ ⏑ –́ ⏑ * ⏑ ∸ ⏑ –́ ⏑ ⏑ –́

Нови тај метрум има мекоте и измјене, а и прецизности. Још би се то напросто можда и боље видјело, напишемо ли ову строфу овако:

Ἡ παρθένος σήμερον
  τὸν ὑπερούσιον τίκτει,
καὶ ἡ γῆ τὸ σπήλαιον
  τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει.
ἄγγελοι μετὰ ποιμένων
  δοξολογοῦσιν·
μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρος
  ὁδοιποροῦσιν·
δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη
  παιδίον νέον,
  ὁ πρὸ αἰώνων Θεός.

Пјесник се дакле не веже за број слогова ни за пусту правилну измјену акцента; он има шта више и посљедњи стих много дужи од других. Али у сваком стиху има одмора, који се сасвим слажу са смислом фразе; краћи се дијелови стиха све један за другим лијепо измјењују, а све то тече с највећом мелодиозношћу хармонично. Та се мелодиозна хармоничност чује и из другога примјера, који ћу сада написати, јер у њему још више има и риме, која је у горњем примјеру избила само у ријечима δοξολογοῦσιν и ὁδοιποροῦσιν. Ево ове строфе, треће из пјесмотвора мелода Романа (који је спјевао и горњу пјесму Ἡ παρθένος σήμερον) о Издајнику Јуди:

---

[1]) Старословенски текст овдје и још гдје другдје нијесам написао онако, како се сада још, више на ново руско, штампа по православним славенским књигама; али опет нијесам могао ни сасвим на стару словенску, јер ми је требао каткада пуни вокал; и т. д.

Τίς ἀκούσας οὐκ ἐνάρκησε,	(Tís akúsas uk enárkise,
ἢ τίς θεωρήσας οὐκ ἐτρόμασε	i tís theorísas uk etrómase
τὸν Ἰησοῦν δόλῳ φιλούμενον,	ton Iisún dólo filúmenon,
τὸν Θεὸν γνώμῃ κρατούμενον;	ton Theón gnómi kratúmenon?
ποῖα γῆ ἤνεγκε τὸ τόλμημα;	pía gí ínenke to tolmima?
ποῖα δὲ θάλασσα ὑπέμεινεν,	pía de thálassa ipeminen,
ὁρῶσα τὸ ἀνοσιούργημα;	orósa to anosiúrgima?
πῶς οὐρανὸς ὑπέστη,	pós uranós ipésti,
πῶς ὁ αἰθὴρ συνέστη,	pós o ethír sinésti,
πῶς δὲ ὁ κόσμος ἔστη,	pós de o kosmos ésti,
συμφωνουμένου, πωλουμένου,	simfonuménu, poluménu,
τότε προδιδομένου τοῦ κριτοῦ;	tote prodiduménu tu kritú?
Ἴλεως, ἵλεως, ἵλεως γενοῦ ἡμῖν...	Ileos, íleos, íleos genú imín...)

Мени особито неки стихови ове строфе са својим „клизавим“ римама „filúmenon“ и „kratúmenon“, „tólmima“ и „anosiúrgima“, онда с римом „ipésti“, „sinésti“ и „ésti“, пак уопће цијела строфа, звуче врло налик на гласовиту ону мелодиозност Гетеових стихова у „Фаусту I.“:

„Christ ist erstanden
i t. d.“

ма да и јест ова римованост и асонанција у ритамској византинској поезији реторска, вежући не само цијеле стихове, него и дијелове њихове, све према потреби мелодиозности цијеле строфе и појединих мјеста у њој. То и разликује оваку риму од модерне, која наступа само на крају стихова с једнаким бројем слогова.

*

Како видјесмо, у умјетничкој фантазији византинских „мелода“ настајаху у исто вријеме и истим стваралачким актом и пјесма и мелодија, рађајући и узајамно носећи једна другу и проничући се узајамно тако, да је обоје било један само твор мелодов. Зато је и у прво вријеме, кад је у тој ритамској поезији још све врело и бујало, настајао голем број нових строфа и према томе и нових мелодија, обоје се топећи у жару дубоко и истински чувствованога религиознога чувства, а крилећи се често доиста у надземаљске висине савршености поетске и музикалне. Да је таких пјесама и мелодија било безбројно много, о томе нема сумње, јер кад се у којем даровитом народу — а то је за цијело народ грчки увијек био — пробуди ново умјетничко стварање новим формама и на нову и великоме чувству, онда и настаје множина плодова. Но јер су те пјесме ницале управо с намјером, да одмах послуже и пракси, т. ј. да се пјевају по црквама за толико разноликога служења у славу Божју: то би их свијех било управо немогуће упамтити и употребљавати, и не обзирући се на то, да је оригиналност умјетничкога стварања јамачно с временом падала. Зато су се нове пјесме помало стале и строфском градњом и мелодијом прислањати на већ познате, гласовите и већ популарне старије пјесме: нове су се пјесме стале све чешће градити према познатим строфама, а пјевати према познатим већ мелодијама.

Овака се узорна строфа (и дашто и мелодија њезина) зове ирмос (εἱρμός), а строфе, грађене према ирмосу са сасвим једнаким бројем слогова стихова својих према релативним стиховима ирмоса, па тако и с кореспондентном акцентуацијом (ἰσοσυλλαβοῦντα καὶ ὁμοτονοῦντα, каже византински граматик Теодосије Александријац, можда у првој половини VIII. стољећа), прозваше се „troparion“ (тропа р

Тропар ваља дакле да има једнаки број слогова у стиху и једнаку акцентуацију у њему према слоговима и акцентацији ирмоса; ова два захтјева основна су два правила ритамске византинске метрике. Догађа се додуше, да је који пут почетак или свршетак тропарскога стиха дужи или краћи, него што би имао бити према својему стиху у ирмосу, али то бива само тако, да се тиме не наруши оно ирмосом основано измјењивање акцената. Јер ако је у којем стиху тропара на свршетку један слог излишан према кореспондентноме стиху ирмоса, то овај слог обично стоји мјесто онога једнога слога, који није постављен на почетку даљњега стиха тропарскога; буде ли обратно који тропарски стих за један слог краћи, него што би имао бити према својему стиху у ирмосу, то ћеш тај изгубљени слог обично наћи на почетку ближњега стиха тропарскога, за који је слог овај други тропарски стих дужи од кореспондентнога стиха ирмосова. На тај начин — то је основно правило тих црквених пјесама — ипак цијели ирмос, узевши га као једно, има управо толики број слогова, колико их има тропар његов. Колико ипак уза све ово правило има ту и тамо изузетака, могли бисмо показивати и разлагати, да смо наумили о свему томе и подробније говорити. —

По свему, што рекосмо, лако је разумјети, зашто у литургијским књигама ондје, гдје се има почети нова врста строфске градње, т. ј. гдје се почињу тропари новога ирмоса, видимо приписану назнаку онога ирмоса, по којем да се ти тропари пјевају (овдје ријеч: „πρὸς τὸ . . .“ = „према . . .“ каже на онај ирмос, по којем су они тропари грађени); тим је дакако подједно казана и мелодија тропара. Но тиме је настала и потреба, да ти ирмоси буду негдје на окупу; то се окупљава у особитој књизи, ирмологију, од које је било много разноликих егземплара кроз прошла стољећа у рукопису. Таки је ирмологион издао Јоан Лампадориос год. 1856. већ у 3. издању, али ни он није потпун, јер у њему залуду тражиш бар 400—500 иначе већ познатих ирмоса. Зато се сабирањем грађе за издање што потпунијега ирмологија већ одавна бави гласовити познавалац грчке црквене поезије, августинац Едмонд Буви (Bouvy.)

*

Ритамска поезија грчка (византинска) имаше различитих облика; од њих су знаменита особито два: кондак (κοντάκιν или κοντάκιον)[1] и канон (κανών). Кондак је В. Мајер (Meyer) из Шпајера (Speyer), тај дубоки испитивач ритамске грчке поезије, према бићу таке поезије назвао управо „химном“.

Химна дакле или кондак има по двадесет, тридесет, а и више строфа, које су све грађене једнако; различито је од њих грађен само проемиј (увод) химне од једне само мање строфе, а ријетко од двије или три. Све строфе у химне — а зову се тропари (τροπάρια) или и οἶκοι[2] — имају исти припјев (ἐφύμνιον или ἀκροτελεύτιον) од 1 или 2 кратка стиха; врло га згодно зваху Грци и ἀνακλώμενον, т. ј. „отпјев“, а имају га редовно химне, јер га у канонима налазимо много рјеђе. Истакнути пак ваља, да су особито химнама (кондакима) спјеване пјесме из времена, кад је ритамска поезија стајала на вршку својем, пак су њима спјевана готово сва сачувана дјела највећега мелода, Романа.

---

[1] κοντάκιον значи штапић, па се том ријечју испрвине називао смотуљак пергамене, омотане око штапића; на тој је пергамени била написана пјесма.

[2] οἶκος („кућа“, „дом“) по свој прилици према јеврејском, гдје се ријеч „кућа“ употребљава за ознаку пјесме. И талијанска се позната нека строфа зове „stanza“, што значи „соба“.

Другачије су грађени канони. Они су сложени од осам до девет различитих пјесама; свака пјесма има особиту градњу своју, а састављена бијаше у првоме развоју канонске форме од овећега броја строфа, док је касније тих строфа било понајвише три или четири у свакој пјесми канона. А што је тих пјесама у канону обично девет, потјече одатле, што су хришћани већ од најдревнијих времена обично пјевали по девет пјесама из Старога завјета, па таки број пјесама у канонима имају управо највећи пјесници канонски: Андрија Кретски, Јоан Дамаскенски и Косма.

*

Особитост је ове црквене поезије akrostihida (ἀκροστιχίς): начин наиме, да се за почетне ријечи обично стро́фâ, али и појединих стихова, узму таке ријечи, којих прва слова, ако их читаш једно за другима, дају особиту неку поворку словâ. Та поворка слова даје онда буди цијели грчки алфабет (А до Ω, или обратно: Ω до А); буди нам даје цијеле ријечи, које кажу име пјесника те пјесме или што друго о њему; буди нам нешто каже о садржини пјесме; каткада пак можеш на тај начин од тих почетних слова сложити и више нових стихова. Испрвине се чини да се употребљавала само акростихида по алфабету (ἀκροστιχὶς κατ' ἀλφάβητον). Тако у споменутој „Пјесми дјевица“ св. Методија, која има 24 строфе, свака се строфа почиње све по реду једним словом од А до Ω. Најгласовитији примјер алфабетске акростихиде има она величанствена Акатист-пјесма („Возбра́нои воѥводѣ“, од које се и данас оре источно-православне цркве) патријарха Сергија из времена цара Хераклија (владао је год. 610.—641.), а има је и у канонима. Јамачно је акростихида узроком, што су химне (кондаки) толико опсежни, јер будући да има у грчком алфабету 24 слова, то су се и химне спјевавале са 24 строфе, а кад се акростихида стала правити и с другога гледишта, а не само по алфабету, биле су се већ уобичајиле дуге химне, па тако остаде број њихових строфа око 24, т. ј. између 20 и 30 њих.

И по акростихиди се види, да су кондаки једноставнији од канона. Кондакије имају наиме само у почетним словима строфа, а оно обично каже прозом само укратко нешто о пјеснику кондака или о садржају химне, н. пр. τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ ὕμνος (смиренога Романа химна); Αἶνος Ῥωμανοῦ εἰς τὰ γενέθλια (Слово Романово к Божићу); ὕμνος εἰς τὸν θεολόγον Ῥωμανοῦ (химна Романова на Богослова); τοῦ Γαβριήλ (Гаврилово); τοῦ ταπεινοῦ Στεφάνου (смиренога Стефана). У канонâ пак акростихида је цијели који стих или више њих; у Јоана Дамаскенскога акростихиде управо су опсежне, па акростихиду његова божићнога канона чине два потпуна елегична дистиха, т. ј. два читава класична хексаметра и два пентаметра.

Акростихида се почиње каткада већ у проемију (уводу) или у ирмосу пјесме; у такоме случају можемо готово сигурно рећи, да је пјесник те пјесме сам спјевао и ирмос, пак онда можемо много лакше пронаћи, када је пјесма постала и тко јој је пјесник. Тако је н. пр. за великога мелода Романа.

Тешко је рећи, у којој је литератури постао обичај акростихиде; чини се, да је у оријенталним литературама био распрострањен врло рано и опћено. Али и из старе (квантитативне) поезије Грка и Римљана имамо акростиха из давних већ времена, већ око године 200. прије Исуса, а превладао је тај обичај потпуно у хришћанских пјесника грчких и латинских, па га налазимо и у прозаичкој литератури; продро је помало чак и у вулгарној грчкој књизи, а чини се да га има још и данас у народа грчкога.

Што бијаше поводом, да се име пјесника изражавало акростихидом, не знамо право. Можда су мелоди радили тако према неком црквеном пропису, јер су двије одредбе I. црквенога сабора у Лаодикеји (год. 366.) забраниле пјевати у цркви непознате пјесме. Тако је име пјесника у акростихиди давало неку сигурност, да пјесма није од какога јеретика. Али и за литерарну повијест то је врло знаменито, јер између нешто 300 мелода позната су нам имена од нешто 100 њих само управо овим почетним словима строфа. Дашто да нам и то често врло мало вриједи за јасно одређење пјесника, јер их има много с истим именима; тко ће знати, тко је тај „Теодорос", „Георгиос", „Јоаннес" пјесме, кад баш таких имена пјёснйкā у акростихиди има много? А често су ти мелоди и пјесници толико чедни, да не кажу ни имена својих, јер се велики н. пр. Теодор Студита крије често под понизним акростихом: τοῦ πτωχοῦ („просјака"), τοῦ ἀσώτου („неспасенога"), τοῦ τυφλόνου („слијепца"), а у једном својем писму пише он, да су за тешких времена иконоборства (с прекидањима је то било од год. 725.—841.) њих 24 монаха цариградскога манастира Студиона, слажући пјесме, скривали своје име сваки под неким словом алфабета.

II.

Напоменули смо припјев (или да речем француском ријечју: „refrain") или отпјев црквених пјесама, а пјевао га је иза сваке строфе кондака (химне) цијели народ. У њему је први заметак црквене пјесме уопће. Јеврej Филон Александријац, живући у прва времена римскога царства, описује и вјерски збор јеврејске секте „терапеута" овако: „Најприје пјева један од њих химну Богу, а онда и други по реду у доличном реду, дочим то сви остали слушају сасвим мирно, осим кад ваља пјевати акротелеутије (ἀκροτελεύτια) и ефимније (ἐφύμνια), јер онда покликну сви мушки и све женскиње"; — оне двије ријечи, „акротелеутиа" и „ефимниа" јесу пак израз за припјев или отпјев. По томе и увиђамо, зашто припјеве имају редовно кондаки, дочим су рјеђи у канонима, јер ови су настали касније, а кондаки (химне) управо имаду корijен свој у првотном богослужју хришћанске цркве.

Каошто су Јевреји на зборовима својим Бога славили пјесмама, тако чинише и хришћани; тај су обичај они управо примили од Јевреја. Зато су црквене пјесме хришћана у прво вријеме готово исте, које и у Јевреја. Највише су се пјевале псалме: уза њих још које ствари из Старога и Новога завјета: ријечи захвалнице Богородичине на благу вијест анђела Гаврила, прорицање Захаријино и клицање Симеуново. Овај прастари садржај грчке литургије сачуван нам је у једној црквеној пјесмарици из V. стољећа. Народ судјеловаше тада у црквеном пјевању по свој прилици само свршетним усклицима, алилујом, амином, осаном и врло често поновљеним „Господи помилуј" („кирие елеисон"); те су акламације клица најзнаменитије части касније црквене пјесме, јер из њих настаде припјев или ефимнион.

Али наскоро чујемо и о новим пјесмама хришћана, но с толиком нејасношом, да себи о њима права понимања створити не можемо. Каже нам додуше писмо Плинија мл. цару Трајану из година 111. до 113., да се хришћани „одређенога дана прије зоре састају на збор и да пјесму Христу као богу између себе наизмјенце пјевају" (statuto die ante lucem convenire carmenque Christo quasi deo dicere secum invicem); но јер је Плиније слабо познавао хришћанство и јер је само његово изражавање нејасно, не може се знати, да ли се у оним ријечима имају разумјети

праве црквене пјесме. Али нам касније Ориген (у III. стољећу) и Еусебије (у IV. стољећу) јасно веле, да су хришћани пјевали Бога и јединороћенога Сина његова химнама. Особито су се јеретици бринули за црквено пјевање и црквену пјесму, а нада свих онај велики јеретик Арије из IV. стољећа. Народ је с особитом љубављу примао и пјевао таке пјесме, па су зато и правовјерни (православни) настојали, да црквеним пјевањем задовоље жељи и душевној потреби народа. Најраније пјесме, за које знамо, биле су пјесме зорнице (ὕμνοι ἑωθινοί), вечерњице (ὑ. ἑσπερινοί), за зажизања свијећа (ὑ. ἐπιλύχνιοι) и за доручка (εὐχαὶ ἐπ' ἀρίστῳ = молитве за доручка). Гласовита јутрња химна: Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆ εἰρήνη („Слава у висинама Богу, а на земљи мир") пјевала се и у западној цркви све и у средњи вијек у грчком оригиналном језику.

Али се ове пјесме разликују од каснијих црквених пјесама тиме, што су готово још сасвиме сложене од ријечи св. Писма и тако не показују никакога самосталнога стварања. Најстарије пак самосталне ритамске пјесме потјечу од онога пјесника, који се иначе у својим осталим пјесмама — како у почетку рекосмо — држаше старога класичкога начина: од Грегорија Назијанскога. То је његова Пјесма дјёвицâ и његова Вечерња химна; и он се ево једном дао на то, да ствара новим начином за ново вријеме. Ритамска је дакле грчка поезија стала прелазити у вријеме савршенства.

Само дјела ове поезије показују у хришћанских Грка прави унутарњи развитак, који се почиње слабим покусима, брзо поскочи до савршенства и онда помало опада. А тих дјела има небројено много. У томе мноштву видимо, да нису све пјесме постале у један мах; има знаменитих разлика у томе, какога је ова или она пјесма облика; различита им је и пјесничка вриједност, различито приказивање и схватање; видимо у почетку прве слабије покушаје, онда настају пјесме све боље и љепше и све их је обилатији број, пун разгранбе на све стране. Уза све то не можемо данас још дати праве и основане повијести ове поезије, јер је још премало на томе рађено, а особито нам смета у томе анонимност пјесника. Мало их је, који су познати лицем, временом и животом својим; од многих знамо само име, а пјесникâ истога имена има често много; велики број пјесама, особито многе најстарије, предане су сасвим безимено.

Поради свега тога може се сада сигурно распознати само то, да су у повијести ове поезије биле три периода: *а)* Приправно вријеме, које има особито малих комада, утиснутих међу псалме и друге дијелове св. Писма, онда усклицивања (акламација) народа и ту и тамо по коју пјесму познатих иначе људи; *б)* Цвјетање или класично вријеме ритамске поезије, у којем се развише и савршенство постигоше опсежне химне (кондаки) од 20—30 строфа (а и више); *в)* канонско вријеме, за којега настаде нова грађевна форма пјесама, канони. Али треба знати, да оне мање пјесме, које карактеришу први период, настају и у другом периоду и у трећем, а химнâ, карактеристичних за други период, настаје и у трећем, па тако ни један нови период не загушује стварања пређашња, него ова теку у новом периоду и даље.

*

О времену приправноме споменуло се мало прије; право пјевање химна почиње се ваљда у V. стољећу, а цвјеташе особито у VI. и VII. Како се почело то приправно вријеме, скроз нам је нејасно, каошто нам је уопће нејасан почетак црквене поезије, а тако је и иначе готово у свим стварима на свијету. Али промотримо ли

умјетнички израђене пјесничке творове, на које се одмах иза приправнога времена намјеравамо на Романа и Сергија, то нас упућује само наше историјско чувство, да је прије оваких савршених умјетнина без сумње протекло више времена, у које се слабијим и мање савршеним пјесмама истом приправљало за таки високи полет, и да је било много пјесника, који су претече ових великих. Али о свем овом приправљању и покушавању знамо ми данас врло мало. Можда ваља почетке и заметке ове богате и савршене поезије тражити у готово сасвим изгубљеној јеретичкој пјесничкој литератури III., IV., V. и VI. стољећа, из којих чујемо само за имена јеретских пјесника, Валентина, Басилида, Бардесана, Севера (био 512.—518. монофиситски патријарх у Антиохији) и других. Јер, ено већ под конац IV. стољећа налазимо на Западу у латинској цркви ритамске поезије у св. Амбросија Миланскога и у св. Аугустина, а та јамачно као што и толико друго, није ондје самоникла, него је пренесена из грчкога Истока. Знамо пак, да је онај велики јеретик Арије, с којим се борио још већи правовјерни св. Атанасије, спјевао велику драматску литургијску пјесму „Талију“ (Θάλεια = „Жртвено гошћење“; од ње нам је ипак сачувано неколико малих разломина), против које су правовјерни створили „Антиталију“ (= „Протуталију“; од ње нам се није сачувало ништа). А ево и ритамске поезије управо у особито најранијих и најбољих мелода пуне су драматскога живота, пак се не можемо отети мисли, да су га химне црпле управо и од оваких драматских плодова.

Неке нам вијести кажу, да су се у V. и VI. стољећу борила два мишљења и двије струје у цркви у погледу црквенога пјевања. Онај споменути црквени сабор у Лаодикеји (год. 366.) изјавио се наиме против њега, а и египатски манастири строгога смјера одбијали су пјевање нових пјесама за богослужја, јер да су оне нека раскош, која је опасна за спас душе наше. Али су се напротив у Кападокији пјевале црквене пјесме и у манастирима, а по парохијама ваљда свуда; то се радило — знамо са сигурношћу — и у великоме средишту цивилизације и грчкога живота, у Александрији, а тако бијаше јамачно и по другим великим градовима. Од ових великих средишта размахало се црквено пјевање посвуда, а народ га је свагдје обједручке примао. Јер народу је оно подавало побожну надокнаду за позоришта и за мимичке игре, које је обоје црква забацивала; број се цркава множио, јер сада их је градила и подупирала и сама државна власт, а развој литургије са својим драматским карактером брзо се сада довршн.

Најстарији пјесници правих црквених химна јесу — колико ми данас знамо — Антим и Тимокло око год. 457.

Међу другим мелодима тога стољећа спомиње се и Ауксентије, од којега нам се у његовој биографији сачувала једна химна. Других химна тога V. стољећа нестало је за нас, али јер су се химне распространиване — како рекосмо — обично без назнаке имена пјесникова, то ће без сумње гдјекоје од онога мноштва анонимних већих и мањих до нас сачуваних химна бити и из самога тога ранога стољећа. Ипак је ова поезија потпуно процвала истом у VI. стољећу; утврђено је добрим и старим свједоцима, да је познату химну, која се пјева у почетку православне литургије: Единородный сыне и слово кожий... (Ὁ μονογενὴς υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ...) спјевао сам онај велики цар Јустинијан I. (владао 527.—565.), градитељ недостижнога храма св. Софије. У исто су вријеме живјели и мелоди Анастасије, Киријак и сам највећи химнограф, Роман.

О животу великога св. Романа (ὁ ὅσιος Ῥωμανός), којега се дан слави 1. октобра, има довољно јасних вијести. Родио се у Сирији, у граду Мисианону (?),

служио је ђаконом у Ускршњој цркви у приморском гласовитом граду Бериту. Оданле пођe у Цариград за цара Анастасија I. (ово се може узети утврђеним, а владао је тај цар год. 491.—518.) и живљаше ондје свештеником храма Богородичина у градском предјелу Киријанском (ἐν τοῖς Κύρου), гдје прими и Божји дар, пјевати химне (кондаке). Једне наиме ноћи проведе у бдјењу и молитви у панихиди[1]) Блахернској, па се врати натраг у свој предјел Богородичине цркве Киријанске. Тад оне ноћи, док је спавао, укаже му се у сну пресвета Богородица, даде му одрезак хартије и рече му: „Узми хартију и поједи је!“ И учини се свецу да отвора своја уста и да хартију пије. Бијаше управо благдан светога рођења Христова. И одмах се пробуди и стане славити Бога. Тада ступивши на амвон цркве, стане пјевати:

Ἡ παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει...

Дѣва дьнесь прѣсоущественааго рождаетъ...

Створивши пак химна (кондака) и на друге благдане до око 1000, престави се у Господу. Тако нам каже о њему миналог, а по другој вијести знамо, да се велики број његових химна, његовом руком писаних, чувао у истој Богородичиној цркви Киријанској још у X. и XI. стољећу, гдје се и спомен његов славио.

Живот Романов сеже дакле са својих тисућу химна и у оно бујно и велико вријеме цара Јустинијана I., које је у главноме и створило црквену поезију. Плодност његова бјеше управо неисцрпна. Роман је опјевао не само покретне благдане годишње, него и много и много других светаца; колико и био предмет његових пјесама често једнолик, геније је његов увијек знао наћи нових видика и нових мисли. Зато и јест св. Роман први мелод својим поетским генијем. Његова су дјела савршенство литургијске химне, или да боље речем: вјерске драме, јер он знаде као ниједан други мелод управо сјајно драматски наспоравати (појачавати). Струја поезије не пресахне му никада; изражавање му је често ненадмашно пластично, говор му је пун и језгровит, а све то оплемењује и танко узвисује многострука и умјетничка грађа ритмике његове. Обиље пре̂дме̂та̂ Романових не да се исказати. „Помисли хришћанина гдје моли, монаха гдје слово говори, свеца гдје се усхићује: испред његових се очију једно за другим ишетавају велика лица Старога и Новога завје̄та; он види патријархе и пророке, он им чује ријечи и о тим ријечима размишљава; разматра Спаситеља свијета и Богородицу, апостоле и мученике. Он с помњом и одушевљењем на своје очи гледа у све догађаје прошлих времена, којима је драмским јунаком Бог сам. Ово мотрење врхуприроднога свијета узбуђује све силе његове, и дух његов и срце његово. Тада се сав проспе обожавајући, славећи и хвалу дајући. А тај сањар има за исказивање онога, што је видио и чуо, финих, хармонијских и популарних ритама, а за распламћивање свете ватре генија својега има неиспоредно слушатељство оријенталних храмова. Помислите тада такога човјека, али не у Атени, па ни у Константинопољу време̂на̂ св. Грегорија и св. Златоустога, него у Византу, у правоме Византу Византинаца! Гледајте! иза чудесне сање ступа он бадње ноћи на амвон светософијскога храма, јединога на свијету, и слушајте гдје се пред вама звонко помало раскриљује величанствена поворка од двадесет и пет тропара велике пјесме његове:

---

[1]) „Panihida“ (παννυχίς) значи бдјење уочи светковине.

Дѣва дьнесь
прѣсущественнаго рождаѥтъ
и земля вертепь
непристꙋпномꙋ приноситъ!

Слободно га и немојте судити по самој овој пјесми; пођите за мелодом у свим мијенама светога годишта, почевши од благдана светога Стефана Првомученика све до велике славе Ускрснућа, Узнесења и Педесетнице: па ћете можда рећи, да хришћанство не мари завиђати класичноме вијеку ни за једнога од његових лирских пјесника...“ — Овако слави онај учени аугустинац Буви тога својега „Пиндара ритамске поезије“, који је у вјерску химну удахнуо најсвечанију и најузвишенију душу, — душу своју. Јер он пјесничким талентом својим, пламеном својега одушевљења, дубином чувства и узвишеношћу говора свога надмашује далеко све друге мелоде, па ће се можда скоро опћено рећи, да је он највећи црквени пјесник свих времена. Ово пошљедње каже сам већ гласовити византиниста Крумбахер, који и спрема потпуно издање свих његових химна, дочим је досада 32 његове химне издао велики радник у потраживању византинске црквене поезије, кардинал Питра.

Има само мало химна (кондака), које се даду поуздано одредити, да су из времена према концу VI. стољећа или VII. стољећа. Али зато потјече оданле најгласовитија можда химна грчке цркве, акатист (ἀκάθιστος) патријарха Сергија, тога вјернога сурадника цара Хераклија; цариградским патријархом бијаше он од год. 610. до 638., па је и крунисао новога цара јунака 5. октобра 610. Кад је наиме Хераклије 622. пошао на оријашки свој посао, да персијскога краља Хосроеса II. истјера из царства, којега је овај вредније двије трећине био већ освојио, оставио је у Цариграду за управитеља града и царства уз патриција Боноса овога патријарха Сергија. Баш се год. 626. цар Хераклије борио с једном војском славно у Медији, кадно концем јуна једна персијска војска поновно посједне Халкедон према Цариграду с ону страну Боспора, а 29. јуна паде велика војска договорних с Персијом Авара, Бугара и Словена (80.000 момака) под Цариград с европске стране и стаде га бити, најжешће онда, кад је и аварски хаган главом стигао под Цариград. Али сви нападаји буду одбити особито с помоћу чудотворне једне слике Богородичине. Дне 3. аугуста византински бродови разбију неколико персијских, који су превозили нешто персијске војске на европску страну. Исте ноћи имали су словенски и бугарски чамци, који бјеху пристали у крајњем куту Златнога Рога, на град навалити с мора, док би аварски хаган, давши за то знак ватром са стране градскога предјела Блахерна, ударио са суха. Али патриције Бонос сазна за тај договор, даде онај знак са̂м много раније, па онда ромејски (грчки) ратни бродови управо униште словенску и бугарску флоту од чамаца, која се бјеше на онај знак тиснула у Златни Рог. На тај пораз пограби језгру и саме аварске војске на сухом невидан страх и она стане бјежати главом без обзира. Сам хаган рече, да га је спопао неки сујевјерни страх и да је видио приказа̂ надземаљских неких бића: чини се, да му је слика Богородичина доиста потресла сву фантазију, а он казиваше, да је видио богато одјевену жену, гдје ступа дуж бедема градских; неки од његових војника приповиједаху касније, да су очима пратили приказу госпође царскога вида, која је изашла из Блахернских врата, а за њом се повлачиле хаљине по обали морској, пак је онда нестало. То је она возбраньная воѥ-

кода (бранитељица војвоткиња, ὑπέρμαχος στρατηγός), Богородица света, у коју су Грци толико вјеровали и њоме се за цијеле борбе одушевљавали! Та их је и спасла, борећи се светињом својом по бедемима „Богом чуваног града“ (θεοφύλακτος πόλις), како свој православни Цариград називаху тадањи Грци. Велики бијаше заиста догађај за цијели развитак опће историје та прва успјешна обрана Цариграда, а велики час роди и великом оном химном патријарха Сергија заштитници града:

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια
ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια
ἀναγράφω σοι ἡ πόλις σου, Θεοτόκε.

КОЗБРАНЬНОЙ ВОЄВОДѢ ПОБѢДИТЕЛЬНАЯ...

(„Теби бранитељици војвоткињи побједну славу,
Тај захвални дар од мене, што ме искупи од душмана,
Записујем ја, град што сам Твој, Богородице!“)

Та се химна и онда и касније увијек пјевала стојећке, а не сједећке, као што друге пјесме (које се зато и зваху καθίσματα = катисмата), па се тога ради и зове ἀκάθιστος, акатист. А Сергијев је акатист једини од старих химна, који се све до данас непокраћен одржао у мјесецословима (минејима) грчке цркве.

Осим патријарха Сергија знамо из VII. стољећа само за имена неких мелода. Има још додуше неколико ритамских пјесама, за које се каже, да су од јерусалемскога патријарха Софронија, који се 637. с градом Јерусалемом предао арапскоме калифу Омару, али није сигурно, да би их он био спјевао; он је његовао сухопарну квантитетну класичну пјесму.

*

Колико и била дубока и полетна ова поезија, ипак ју је у многом у заборав бацила и из службе Божје истиснула нова врста, тада модерна, канони, с којима се почиње трећи период те ритамске поезије. На жалост сама поетска вриједност канона и не досеже величине досадашњих химна, а камо ли да би их надмашила. Али је зато техника κάνôνâ многојакија и умјетнија. Изумилац канона држи се да је Андреј, митрополит кретски (око год. 700.[1]) са својим главним пјесничким дјелом, званим „Велики канон“, од 250 строфа, у којем према готово свакоме стиху старозавјетних ода стоји једна строфа. У својим канонима угледа се и у прећашње пјеснике; тако и у великога Романа, развлачећи већим бројем ријечи много краће и поетскије Романове стихове; гдје пак самостално пјева, сухопаран је и силно говорљив, па је у њега много више голога непјесничкога умовања него чувства и одушевљења. Исту мисао разводи без краја и конца вијући је кроз свакојаке пјесничке наките, а то умара свакога, који чита те његове каноне. Тако је он лијепи увод Романов

Ψυχή μου, ψυχή μου, ἀνάστα, τί καθεύδεις;
τὸ τέλος ἐγγίζει καὶ μέλλεις θορυβεῖσθαι·
ἀνάνηψον οὖν, ἵνα φείσεταί σου Χριστὸς ὁ θεός,
ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν.

„Душо моја, душо моја, устани ми! што ми спаваш?
Крај је близу, а ти ћеш ми сва се смести једна.
Ох, разбуди ми се! да ти прости Христос Бог,
Који свагдје пребива и цио пуни свијет.“

[1]) Родио се у Дамаску и много година калуђером живио у Јерусалему; за 6. опћега црквенога сабора (год. 680.) био је ондје заступником својега патријарха; доживио је свакако годину 726.

развео у својем Великом канону у читаве двије строфе, кроз које ипак толико пробија чисто злато Романово, да баш тиме ове двије Андрејеве строфе припадају најбољему, што га његов Велики канон има.

Најзнаменитији су пјесници овог трећег периода грчке црквене поезије, канонске, Јоанес Дамаштанин и Космас Јерусалемски. Јоан је најзамашнији бранитељ поштивања икона у прво доба иконоборства, а грчка га црква касније прогласи и својим највећим догматиком. Родио се под конац VII. стољећа у Дамаску из породице Мàнсӯрâ, која је имала нашљедно неко арапско државно звање. Неки сицилски грчки монах Козма, заробљен и у Дамаск доведен, учио је и Јоана и његова побратима Козму Јерусалемскога црквеним и свјетовним наукама. Јоан, већ тада радећи литерарно, преузме испрвине државно звање оца свога; али наскоро, прије год. 736., пође и он и побратим његов Козма у Јерусалем, а оданле се обојица заклоне у гласовати древни манастир св. Саве, који стоји на путу од Јерусалема к Мртвоме мору. Козма постаде касније, год. 743., владиком у Мајуми у Феникији, а Јоан остаде и даље свештеником (пресвитером) у манастиру, гдје и умре прије год. 754.

Главно Јоаново дјело у прози, „Извор спознања“ (Πηγὴ γνώσεως) буде основним догматским приручником грчкога средњега вијека, а имаше великога угледа и у латинском Западу. Јоана држе и створитељем гласовите литургијске књиге „Октоиха“ (ὀκτώηχος), али се у новије вријеме мисли, да је Октоих много старији, па да га је Јоан само реформирао. Као пјесник ка́нôнâ Јоан је и већи од Козме, али су оба у основноме врло слични. Колико и јесу форму ритамске поезије развили још више и умјетније, него што бијаше за Романа и Сергија, толико се они садржајем угледају у учену и бирану квантитативну поезију Грегорија Назијанскога, а Козма је за Грегоријеве пјесме написао и — коментарâ. Зато и нема у њиховим канонима оне једноставности Романа и нашљедователъа његових, него су с овима још у већој опреци него што је Андрej Кретски. Њима је више до што веће танчине, шарености и умјетности градње, него до топлога чувства и бистра мишљења. Особито Јоан бира најтеже и најмучније начине версификације и акростихиде. Дашто, да тиме страда и сама разумљивост његових пјесама. Он је једини мелод, који је у црквеним пјесмама опет сегнуо и за старом класичком квантитетом, начинивши своја три канона к Божићу, Богојављењу и Педесетници (Духовима) у класичким јампским триметрима (јампским дванаестерцима), али су с особитим напрезањем тако грађени, да кроз њих пробија и нови метрум акцентуације тиме, што се на одређеним мјестима стихова налазе правилно наглашени слогови. Налик на све ово и у Козме учена пажња и мистичко богословље надмашује пјесничко чувство само.

Ипак су се касније просвијетљени Византинци Јоану и Козми дивили више него икојему другоме црквеном пјеснику; то можемо појмити само тим, што су они све то више љубили неприродне умјетности и граматичке ријеткости. Лексикограф Суидас (у X. стољећу) вели, да „пјесмени канони Јоана и Козме нису доживјели такмáцâ, а нити ће их наћи, док буде на земљи живота“, а Романа напомиње у своме рјечнику само узгредице. Ипак каснији пјесници, тражећи себи узора, занемарише и самога Козму, узимајући за углед врло често јединога Јоана.

*

Још за живота Јоана и Козме провали на грчку цркву пустошна олуја иконоборства (иконоклазма); рушиле су се цркве, школе и библиотеке, прогонили се

правовјерни, прекидало се предање старијих времена; све то учини велике штете уздржавању старих црквених пјесама. Али је тај жестоки покрет подједно пробудио и трајно појачао вјерско чувствовање, па је оплодио и црквену поезију. Прогонства и муке водише одушевљеним новим мелодима. И управо пјесме ових мелода, примљене у грчку литургију, остадоше сада трајно с већине у њој, а истиснуше готово све старе пјесме. По свој су прилици велике химне Романа и његова кола већ у ово вријеме пале у заборав, па се свршетком овога прије-лома са старином може згодно обиљежити „благдан православља“, 19. фебруар 842., када се с великим триумфом иконе опет вратише у цркву св. Мудрости Божје, св. Софије. За нас је ово то знаменитије, што се овај нови развитак у црквеној поезији довршио баш у очи онога свјетскога догађаја, када се браћа Кирил (Константин) и Методије запутише на велико своје дјело у словенски свијет, доносећи са собом из Цариграда и црквену грчку пјесму.

Овај је нови покрет потекао из Сирије, гдје су тада Арапи господовали, и из византинске Италије, па се у Цариграду стопи с ондашњим елементима. Лако је разумјети, да је у Сирији дух Јоана и Козме и даље крепко живио, али је за чудо, да се у исто вријеме и у крајњем западном куту грчкога цивилизираног свијета, у Сицилији и Доњој Италији, родило више знаменитих мелода. Овдје заведоше колом Сиракужани Грегорије и Теодосије. У Сиракузи се родио и Методије, који касније дође у Цариград; он је пошљедњи мелод, који је, поводећи се за Јоаном Дамаштанином, у канонима употребио јампски дванаестерац. Из Сицилије је и Јосип Химнограф, којему је живот био врло буран. Арапи га истјераше из домовине, пак се он заклони најприје у Пелопонес, а онда у Тесалонику (Солун), гдје се закалуђери и свештеником постаде. Дошавши онда у Цариград, буде присним пријатељем св. Грегорију Декаполити, али мораде поради своје вјерности иконама за цара Леона V. Арменца (владао 813—820) побјећи; путујући тако пут Рима заробе га гусари, који га онда одвезу на Крету. Тај толико несрећом гоњени човјек дође напошљетку опет у Цариград, гдје и умре у дубокој старости око г. 883.

Правим средиштем црквене поезије буде од почетка IX. стољећа манастир Студион надомак Златних двери у Цариграду, основан год. 463. богаташем Студијем. Ту је пјевао велики св. Теодор Студита (живио 759.—826.), тај жарки бранитељ икона и велики теолошки писац, од којега имамо много пјесама. Овдје живљаху и оба јунака брата Теодор и Теофан, названи „Ознаменовани“ (οἱ γραπτοί, јер их је иконоборац цар Теофил, који је владао 829.—842. за њихово одрјешито брањење икона казнио, давши им на чело ужећи жиг од 12 триметарских стихова); Теофан постáде 843. митрополитом у Никеји. Из овога кола потјече и Јосип, брат Теодора Студите, касније солунски митрополит, а погину мучеником за цара Теофила. Било је ту још много мелода, којих пјесме и данас имамо. Но све те пјесме силно су разведене и пренакићене, а множина ново скованих придјева чине их као да је пусто пренављање ријечима. У то вријеме — знак попуштања пјесничке жице уопће — учестају и пуста наклапања празним стиховима без икаке поезије.

Но особита је појава у овом опћем пјесничком такмењу духовита и умна пјесникиња Касија. Приповијест о њезину животу налик је на миловидну бајку. Родила се око г. 810; кад је умрла, не зна се, али је свакако доживјела старост. Око г. 830. даде удова цара Михајла II. (владао 820.—829.), а мати младога цара

Теофила, царица Еуфросина, позвати у царски двор из свих земаља царства најљепше дјевојке, па да млади цар између њих себи изабере невјесту. Кад се дјевојке окупише, пружи стара царица сину својему златну јабуку и рече му, нека би је дао оној дјевојци, која му се свиди најбоље. Цар погледа око себе, и очи му запну за дивоту дјевојку племенита рода, Касију, па сав у чуду од љепоте приступи к њој. Али јој рече уједљиве шаљиве ријечи: „Ej, како је од жене потекло све зло на свијету!“ Нато му умна ова дјевојка одсијече без страха: „Али од жене извире на свијету и добро!“ (Исус Спаситељ). Ове ријечи, овако слободно речене, не свиде се цару Теофилу, који је био опоре ћуди, па он златне јабуке не даде Касији, него је пружи Пафлагонки Теодори и њу зацаричи. Касија нато оснује манастир, да у њему одсада послужи само Богу, бавећи се уза то наукама и поезијом, особито црквеном. Пјесме се њезине — а имамо их повише — одликују оригиналним мислима, дубоким чувством и крепком самосвијешћу, баш као што се показала и она у оном одлучном часу пред младим царем. Пјевала је и канона и стихира; у врло оригиналној једној пјесми испоређује царство Христово и римско царство, па као што је Аугусто на земљи крај учинио многовлађу, тако да је и Христос, поставши човјеком, разбио многобоштво.

Ту и тамо спјевао је црквених пјесама и патријарх Фотије, цар Леон VI. Мудри (владао 886.—911.) и цар Константин VII. Порфирогенет (владао 912.—959.), али су слабе, па су нам се сачувале само зато, јер су их спјевали таки људи. У XI. пак стољећу оцвате црквена пјесма сасвим: нестало бјеше свјежине вјерскога чувствовања, а највише је зауставило даљњи развитак црквене поезије то, што је литургија сада коначно потпуно доготовљена и тако онда непомично и остала. Тиме се пјесницима готово сасвим отело најјаче потицање за рад, нада наиме, да би им пјесме могле ући у цркву. Зато почевши од овога стољећа налазимо само гдјекојега црквенога пјесника, тако и иначе литерарно знаменитога Joана Мауропа, митрополита Еухаитскога (у XI. стољећу), познатога хисторика Joана Зонару (око г. 1100.) и многостранога Никефора Блемиду (у XIII. стољећу). Одуље се грчка црквена пјесма одржала и у Италији, гдје је у грчком манастиру Грота-Ферати (Grotta-Ferrati) надомак Риму још у XII. стољећу било много пјесника химна, а на челу им св. Бартоломеј; ипак ови остадоше без икакога домашаја на грчку литургију.

Пјесничко је дакле стварање сасвим пало. Као за накнаду за то развије се у XIII. и XIV. стољећу музикална страна црквенога пјевања, па се једноставни рецитатив појачао на богатије и разведеније колоратурно пјевање, гдје је на један слог ријетко када падала само једна нота, него више, па и до десет. Знамо и за имена ових складатеља (компониста), али би само изузетно када и касније улазила која нова повијевка у литургијска дјела: у октоих, триодион и минеје.

*

Грчка је црквена поезија снажно уздјеловала на различите стране. Како је некада незнабожачки Рим од Грчке примио своју цивилизацију и литературу своју, тако су Латини и у хришћанско вријеме узимали од Грка. Један од најстаријих доказа тому јест она кратка акламација, која се већ од времена св. Бенедикта (VI. стољеће) пјева свако јутро по манастирима; грчки текст по мишљењу кардинала Питре није млађи од III. стољећа. Ево га:

Σοὶ πρέπει αἶνος,
σοὶ πρέπει ὕμνος,
σοὶ δόξα πρέπει τῷ Πατρὶ
καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Латински му је пријевод овај:

Te decet laus,
te decet hymnus,
tibi gloria Deo Patri
et Filio cum sancto Spiritu
in saecula saeculorum. Amen.

(„Теби хвала, теби пјев, теби слава Оцу
и Сину и светому духу у вијеке вјекова. Амин.“)

Гласовитој оној пјесми: „Dies irae, dies illa...“, која се обично придаје Томи Целанскому (из XIII. стољећа), али је у главноме зацијело много старија, чини се да је узором химна онога великога мелода Романа о Судњем дану. Овому се поетском посуђивању не ћемо чудити, сјетимо ли се и тога, да се у западној литургији сачувало и више грчких текстова до у Средњи вијек, дапаче и до дана данашњега. Осим „Kyrie eleison“ и „Doxa en hypsistis theo...“ (Слава у вишњима Богу...) спомињемо и ону акламацију, која се до у IX. стољеће, а можда и даље употребљавала у Латерану, па онда уобичајене оне у латинским црквама грчке респонсорије послије одгађења св. крста на велики петак. Напротив су и реформе у латинском обреду знале дјеловати и на грчки Исток. Много ће нам тога остати дашто увијек незнано, јер су нам најстарије грчке пјесме сачуване само као развалине. Али нам једна вјеродостојна вијест каже на прилику, да су се за папе Хадријана II. (867.—872.) — онога, којему се поклонише словенски апостоли Кирил и Методије — форме грчке поезије химна увеле у римску цркву. На тај се начин и тумачи грчки извор латинских израза „tropus“ и „sequentia“ (τροπάριον, ἀκολουθία = troparion, akoluthia; ἀκολθία = sequentia = „сљедство“, „нашљедовање“).

Али се куд и камо више подадоше варварски и полуварварски народи на истоку и сјеверу грчким дојмовима. Грчка се црквена пјесма и музика стала ширити међу те народе, а то се особито с тим олакшало, што су у великим манастирима често заједно живјели монаси и људи различитих народа. Тако у манастиру св. Теодосија († 529) бијаху четири цркве: три су биле за народности, којих је било у манастиру, за Грке, Бесе и Арменце. У овим се црквама славио Бог дању и ноћу псалмама у различитим језицима, па нема сумње, да су Беси и Арменци своје пјесме и мелодије узимали од грчке монашке браће своје. Наскоро се грчко црквено пјевање даде на побједнички пут свој у земље и народе, који су дотле цивилизацији источно-римскога царства биле неприступни: Бугари, Срби, Руси и Румуни уз хришћанску вјеру примише из Цариграда и обред грчки и грчку црквену пјесму. Житељи кавкаски, н. пр. Ибери (Грузи), примише хришћанство, а св. Еутимије преведе им на грузински св. Писмо и црквене оце, па и саме црквене химне.

На тај начин извршаваше грчка црквена поезија узвишен цивилизаторни задатак: на својем огњишту, у грчкоме народу, уздржи вјерско чувство будним, а послије, када му пропаде царство, оснажи га у дугом и тешкоме отпору против својих политичких господара туђе вјере; оплоди латински Запад; поможе на сјеверу

и истоку у варварским народима стварати религиозну цивилизацију, која је и до дана данашњега вјерно сачувала трагове извора својега, грчкога.

III.

Ритамска грчка поезија није потекла само од естетске унутарње нужде или од учене забаве; постала је управо од практичке потребе саме литургије. Сватко, тко се дао на пјевање тих пјесама, у првоме је реду мислио на то, да би му се пјесма употребила и пјевала у цркви. Зато ми оно, што још данас имамо од те поезије, налазимо само у различитим пјесмарицама грчке цркве, јер је управо риједак изузетак, да би се химне и канони гдје нашли на окупу, прибрани ондје само у књижевну сврху.

Грчка црква има 24 обредне књиге. Одбијемо ли из њих ту и тамо уметнуте одломке из Старога и Новога завјета, легенде, молитве свештеника и још неке друге ствари, то је све друго, што је у њима, само црквена поезија. Ту је дакако имамо и тражити, у минејима, у триодију, пентекостарију, параклитику, хорологију, антологију, ирмологију, и т. д., како су их почевши од IX. и X. стољећа одредиле црквене области; а будући да се све то распрострањивало многим рукописима, а послије у различитим штампама, то је за испитача цијела ова грађа врло тешко прегледна. У самој Европи има више од 400 литургијских рукописа грчке цркве, а у оријенталним их библиотекама има непрегледно много; зато се цијела ова грађа још данас и не да свладати. Но за саме најстарије химне ствар је још доста лака, уза сав метеж различитих рукописа и штампа. А то овога ради: литургијске се књиге почевши од IX. стољећа потпуно преобразише, јер мјесто старих химна на премного мјеста уђе у њих нова литерарна врста, канони. То се најбоље види у триодију, т. ј. у збирци пјесама за покретне благдане. Од триодија има таких рукописа, у којима су само химне; али уза ове рукописе има куд и камо већи број и таких рукописа, гдје су мјесто химна уписани само канони; има дапаче и таких триодија, у којима су сами канони браће Теодора и Јосипа Студитâ. Слично се догађало и у минејима (мјесецословима), ако их и има, гдје ћеш уз нове каноне наћи и неколико потпуних химна. Особито су на мјесто старих химна (кондака) дошли канони студитски; по томе слутимо, да је то ново уређење у главном потекло из манастира Студиона. Главни пак разлог цијелога овога преврата биће јамачно велика промјена естетскога укуса просвијетљених сталежа у Цариграду, која је у IX. стољећу настала тиме, што су велики научњак, патријарх Фотије, и други почели на ново оживљавати грчку класичну старину. Тако се у виду тога класицизма причинише старе химне са својим једноставним и народним језиком и својом размјерно једноставном строфском градњом да су неприкладне за сву узвишеност садржаја њезина; стало се дакле узором држати оно, што је тако навијено пјевао Јоан Дамаштанин, и дивити се новим пјесмама, канонима, које су толико сплетено и умјетно грађени, а језиком су често натезани на стари класични. На срећу ипак не превлада овај нови смјер сасвим, него по које старе пјесме ипак ту и тамо уђу у нова издања литургијских књига; неке се тако очувају неокрњене, а неке бар у одломцима; тако се неке најљепше Романове химне сачуваше који пут само у двије строфе. Но било је и сада мјеста, гдје нису одмах примили једино господство канона, па су и даље преписивали и у служби Божјој употребљавали двије старе литургијске књиге, које су биле састав-

љене од самих химна; тако нам се старих химна сачувало потпуно и у већем броју, а често се сачуваше и имена пјесника њихових. Те су двије књиге осим триодија још и тропологион, збирка пјесама за некретне благдане кроз цијелу годину, премда касније тропологион сасвим напустише, а пјесме његове, окрњивши их силно, поразмјестише по другим литургијским књигама.

*

Да бисмо разумјели прави дух, који је провијавао грчком црквом послије херојскога времена њезина, пјесме су нам и молитве народа вјернијим тумачем, него много друго штошта. По њима видимо, да се унутарња историја источне цркве није развијала само догматским борбама и често испразним реторисањем, него да је у њој непрекидно текла јака и велика струја дубоких и искрених силних чувстава вјере и побожности, која је на видик избијала све новим молитвама и особито црквеним пјесмама. Ове пак треба схватати и просуђивати — као што уопће све, што је у историји настало — у духу онога времена самога. Мотрећи је тако, видимо јој двије поглавите карактеристике: ону већ спомињану велику драматичност и уза то објективност (напрама субјективости модерних н. пр. протестантских црквених пјесама), којом се одликују и црквене пјесме западне цркве у Средњем вијеку, а која је у грчкој цркви управо баштином грчкога народа још из класичне старине његове.

*

Ритамски је систем, како видјесмо, постао носиоцем велике нове поезије у грчкога народа; он је, рекао бих, новом чаробном силом наново пробудио пјесничку снагу његову и већ онијемјеломе језику подао нов говор поетски.

Али је занимљива судбина задесила ту поезију, што се пјесничкога облика тиче, у ученоме свијету европском, који јој метричких закона није никако знао да нађе, премда су је Грци увијек знали у пракси, пак су н. пр. у част године 1869. свецем проглашенога патријарха Фотија и ефескога митрополита Марка Еугеника знали створити сасвим правилне ритамске тропаре према обрасцима пјесама мелода Романа и Сергија.

Та недаћа модерних научњака имала је свој разлог у томе, што су они мислили, да је и овој поезији метричким основом стари класички квантитетни систем, па не могавши га у њој наћи, лутаху свакојако. Тако онда већина њих у ова пошљедња три стољећа изрече, да су те пјесме напросто писане прозом. У томе мишљењу чинило се да их подупире и схватање самих византинских тумача црквене поезије, јер ови кажу, да су те ритамске пјесме писане „καταλογάδην, πεζῷ λόγῳ“, баш истим се служећи ријечима, које узимаху за ознаку свега, што није писано по старој класичкој метрици, дакле и за ознаку прозе. Византинци напросто нису имали израза за таки метрички систем, који није стари класички; али да су знали, да црквене пјесме имају одређена правила форме своје, у погледу броја слогова, нагласа, риме, строфа и т. д., видимо не само по њиховој непрекидној пракси кроза сва стољећа, него нам то и саме ријечи њихове чешће кажу, а врло добро они разликују оваку поезију од праве прозе. Само оно напоменуто правило, како се имају градити тропари, потјече управо од граматика Грка из можда прве половине VIII. стољећа. Да те пјесме нису Грци држали поезијом, јамачно не би онда творце њихове називали „мелодима“, т. ј. „пјевачима и пјесницима“; дјела ових

писана су по мнијењу византинских естетика додуше „каталогадин“, т. ј. оне нису писане на класички стари начин, али су им писци њихови ипак „ποιηταί“, поете, т. ј. пјесници.

Да су они писци збиља пјесници садржајем пјесама својих, то им ваљда не ће нитко оспоравати; но има и данас знаменитих издавача канона, који их штампају као прозу, без изражавања метрике какве. Али већ гласовити кардинал Баронијус, преведавши у својим „Annales ecclesiastici“ г. 1601. под скрижаљком за год. 842. два канона у „Празник правовјерја“ (православља) (или боље: његов грчки преводитељ Метиус) примјећује, да у рукопису тих канона има пунктације, која да иначе сасвим упада гдје и смисао, па очито да служи за чување неких размјерја, некога ритма. Баварски исусовац Вангнерек (Wangnereck) (1647.) рече, да му се за пажљива читања минéја (мјесецослова) чини, као да чује рекао бих глас незнане Музе; али и он, а и други, не могоше ипак наћи никакога ритма, или тражише нешто, чега у тим пјесмама нема, стари наиме класички метрум. Но гласовити трудбеник парискога издања византинских историјских писаца, доминиканац Гоар (1601.—1653.), ванредно вјерно опази једну особитост грчких црквених пјесама, сношај наиме тропара к ирмосу („Грци на тај начин утувљују у памет такве химне, које су заједничке ријечима и пјевом, према којима онда пјевањем примјењују друге химне од једнакога броја слогова“); ово буде недавних година једном од двије главних основа оне теорије, која је данас у науци примљена, т. ј. ритамске.

Но зато је учени Грк Константин Икономос у књизи, изданој већ год. 1830. у Петрограду, говорећи о грађанским стиховима примијетио, да су у неким црквеним пјесмама строфе сложене од стихова, који се разликују акцентом и бројем слогова. А ово је друга основа ритамске теорије. Али се тиме ни мало не послужиште Руси Флоринскій, Филаретъ, Ловягинъ у својим издањима словенских пјесама, спјеваних по грчкима.

Послије Икономоса је Моне у својем главном дјелу „Lateinische Hymnen des Mittelalters“ (год. 1853.—1855.), рјешивши питање о латинскии химнама Средњега вијека и темељито познавајући грчке литургијске књиге, први допро до бистра вида у форме грчке црквене поезије. Ту у својим примједбама к латинским химнама заказује, да су се дотле „секвенције“ издавале у облику прозе тога ради, што се у науци није знало ни о њихову постању од грчких тропара, ни о ритму тих грчких пјесама, основаном на акценту. На тај је начин Моне збиља пронашао, да грчки тропари нису писани прозом и да је акцентуација главна ствар у строфској градњи грчких црквених пјесама. Али је Моне све ово рекао у овој књизи само мимогредице, мислећи да ће свој проналазак доспјети да развије у особитом дјелу.

Самостално од Икономоса и Моне-а пошао је свестрано и с великим напрезањем, да то питање проучи, кардинал Питра, па ако и није у подробностима толико узнапредовао, колико Моне, то је он ипак по својој енергији, којом је за своје мишљење о метричкоме карактеру химна радио, и по успјеху, да се то мишљење свуда распространило, завриједио да се тај проналазак у науци управо назове Питриним. Рођен 1. аугуста 1812. у Шанфоргелу (Champforgueil) у Француској, рано је стао проучавати палеографију, год. 1835. буде професором историје у свештеничком сјеменишту Отенском (Autun), а год. 1836. уђе у свештени чин; уза то је предавао о светој литератури. Име му постаде и изван Француске познатим, кад је год. 1839. прочитао нетом нађене неке грчке натписе из III. стољећа надомак граду Отену. Год. 1843. уђе Питра у онај за науку и цивилизацију толико заслужни

бенедиктински ред, у манастир Солесмес. Премјестивши се његово братство у париско предграђе Сен Жермен (Saint-Germain), пресели се онамо и Питра, па је тако у Паризу судјеловао у радњи познатога Миња (Migne), издавача огромне латинске и грчке збирке с већине црквених писаца („Патрологије“). Ту доврши Питра и прву своју већу научну радњу.

Сада се започну непрекидна научна путовања Питре. У педесетим годинама издаде обилни плод њихов, набране по библиотекама и архивима још неиздане хисторијске грађе, 4 наиме свеске књиге „Spicilegium Solesme“. Три чланка Питрина о грчком црквеном праву, штампана год. 1857., сврате на се позорност кардинала Антонелија и самога папе Пија IX., који се у то вријеме управо својски занимао за питање о сједињењу западне и источне цркве, па зато и позове тога ученога бенедиктинца у Рим, да му повјери вјерско-политичку мисију у Русији. Но будући да се Питра још није осјећао специјалистом у византинском црквеном праву, буде послан сада само на научно путовање у Русију, т. ј. особито да пронађе и проучи што више рукописа грчких о томе.

Посјетивши талијанске архиве, да се најприје ондје упозна с рукописима грчкога црквенога права, и презимивши год. 1858. на 1859. у Француској, прође кроз Њемачку до Стетина, а оданде паропловом у Петроград. Лако није било у души француском бенедиктинцу, ушавши у тај вјером и навикама туђи и тада још слабо познати свијет руски, којега се сада Питра осјећао „сужњем“, далеко од топлога и питомога Запада својега. Али одмах у Петрограду намјери се на стари рукопис грчки и у њему на канон Богородичин, означен црвеним тачкама, које су одређивале симетријске одјеле на стихове и строфе. Питра одмах увиди, да је тако, и кључ к тајни грчких пјесама био је нађен, јер досада, колико се и мучио и размишљавао о њима, „он није могао разломити печат с тих тајанствених књига“, како сам касније рече. Из Петрограда дође затим 2. августа 1859. у Москву, гдје је много проучавао грчке рукописе синодалне библиотеке. Ту се нетом прије одласка намјери на грчки рукопис с насловом „κονδακάριον“. Листајући га, нехотице се заустави на једну пјесму, која га је свладала својом звучношћу и пјесничким садржајем својим. Бијаше то спомињана већ Романова химна: „Дѣва дньсь...“ Сапет слашћу ове нове поезије, Питра стаде и даље читати друге пјесме; било их је и од Романа и других мелода; он схвати, да је ту пред њим сасвим нова књига, коју би требало преписивати. „Али скитска зима слабо га грijала, а руке, обамрле од осмомјесечнога преписивања, слабјеле му; он оде молећи судбину, да би му у другом којем граду и другој земљи дозволила, да би се уз повољније прилике намјерио на сличне ризнице такога блага“. Али године су пролазиле, а он се истом иза много година намјери у Риму на други егземплар онога московскога кондакарија, а у Турину на трећи; на основу ових двију рукописа издаде онда год. 1876. многе плодове грчких црквених пјесника у својим „Analecta sacra I.“... О томе, да на манастиру отока Патмоса има још четврти, потпунији егземплар, сазнао је Питра касније, одакле је за год. 1888. у славу педесетогодишњега свећеничкога јубилеја папе Леона XIII. издао три истом пронађене ондје пјесме мелода Романа.

Кад се оно Питра врати из Русије у Рим, прочуло се ондје, да је он открио тајну византинских пјесника; зато на многе молбе држао је 3. јула 1862. предавање о својем проналаску у свечаној сједници академије, гдје га је осим кардинала слушало мноштво прелата и цијели учени и литерарни Рим. А и папа га

Пије IX. године 1863. за велике његове научне заслуге (и у грчком црквеноме праву и иначе) награди кардиналским достојанством. Подробно пак о својем открићу говори Питра и објавља опће законе грчке црквене поезије у дјелу „Hymnographie de l'Église Grecque", 1867.; али прије, него што је доспио да свијет обдари другим и већим дјелом о томе, умре тај племенити човјек, неуморни сабирач и велики научењак, 9. фебруара 1889., служећи већ десет година у знаменитој функцији библиотекара римске цркве. Али је он, уза све временско првенство Икономоса и Моне-а, збиља истом прави Колумбо грчке црквене поезије, јер јој је он истом право свијету показао и разложио, па ако и јесу до данас В. Хрпст (W. Christ) и В. Мајер (W. Meyer) много учинили за упознавање мелодија и градњу строфа, учиниће то на великом утренику кардинала Питре.

*

Али одакле је потекла ова средње-грчка ритамска поезија, т. ј. цијели облик њезин? Ово питање врло је тамно и може се рећи, да до данас није заправо разјашњено. Једни ту поезију изводе из грчкога језика самога, пак да је тако правим плодом само грчкога народнога духа; други виде у њој плод утјецања семитских народа, који да су ритамску поезију своје цркве предали цркви грчкој.

Изводећи ову ритамску поезију из самога грчкога народа, опет има два мишљења. Прво је — али нема ни трага доказима — да је већ у класично вријеме прости грчки народ имао само пјесама, грађених по акценту (по квалитети), уза све умјетне пјесме, које су све грађене по дужини и краткоћи слогова. Друго је пак мишљење много више замамљиво: Када је наиме у грчкоме језику нестало разлике између дугих и кратких слогова, па је у живоме говору владао само још наглас, онда да је на мјесто старе класичне квантитетне поезије ступила акцентна (наглашена). Али на то ваља примијетити ово: да је акцентна поезија збиља само замијенила квантитетну, онда би наглашени и ненаглашени слогови напросто били замијенили дуге и кратке, па би и даље налазили у византинској поезији трохéјâ, јамба, дактила и т. д., само би ови трохеји, јамби и дактили били грађени по акценту, а не више по квантитету. Тако то у модерно вријеме бива н. пр. у њемачкој, енглеској, а и у нашој умјетној поезији; и збиља се у латинским надгробним натписима налази ово нашљедовање класичких стихова, али на основу акцента. Но, зар би онда из тога могла настати ритамска версификација, која баш ни мало не познаје тих акцентованих трохеја, јамба, дактила и т. д., него је грађена баш на сасвим другом начелу? Једини „грађански" (политски) стих грађен је према старој метрици, а на основу нагласа, али се он појавља истом онда, кад је ритамска поезија већ стајала на пуној снази својој. — Ни ово друго дакле не може растумачити постанка ове грчке ритамске поезије.

Тада обратише научењаци поглед свој на исток, у семитске народе, говорећи, да су семитски хришћани, ближе будући првоме извору хришћанства него Грци и Латини, овима заједно с хришћанством предали и ритамску форму поезије. Већ је сам кардинал Питра увидио знаменитост изучавања у томе погледу химнографије семитских Сираца, Хадеја, а и несемитских Јермена и Копта, који би могли бити, ако не баш претходници византинских мелода, а то барем најбољи чувари најстаријих хришћанских црквених пјесама. Исто је тако Питра упозорио на пјесме древнога Израела, одакле да би први грчки мелоди могли били више пута заимати. И збиља је оријенталиста Бикел (Bickell) проучавајући јеврејску метрику нашао, да

се она оснива на истоме закону, на којем и византинска, т. ј. на броју слогова, а не на дужини и краткоћи њиховој; на равномјерноме измјењивању наглашених слогова и ненаглашених; на истоти метричкога и граматичкога нагласа и на сједињењу неколико стихова у строфе, које се равномјерно опетују.

Особито се дојмила ученога свијета радња В. Мајера (из Шпајера) о „Почетку и извору латинске и грчке ритамске поезије“ год. 1884. својом великом ученошћу и методском проведбом, која тврди ово: Од семитских хришћана, и то од Сираца, да је — будући да су они ближе били самоме извору хришћанства — с хришћанством прешла ка Грцима и Латинима ритамска пјесничка форма. И збиља! Семите имају и алфабетску акростихиду и риму. Али већ рекосмо, да клицâ за обје ове особитости ритамске поезије налазимо толико јасно и самостално већ у старих Грка и Латина, да нам није потребно рећи, да би византински мелоди узели баш од Семита оно, што имадоше већ сами у старој литератури својој. Па кад би се једна или друга ствар могла са сигурношћу и показати да је према семитском којем узору, још не би било доказано, да је тако и цијела зграда ритамске поезије. А уза то ни основни закони јеврејске и сирске ритмике нису ни најмање утврђени, изузевши ахростихиду и риму; мишљења се научњака баш у тим основним законима силно разилазе. А док је тако, како да се може с каквом надом грчка ритамска поезија надовезивати на семитску?

Против узимања од туђих народа може се напротив за грчку ритамску поезију особито казати то, да она има довољно дугу и спору историју развитка својега, почимајући од слабијих и простијих образаца, па развијајући се к разноличнијим и опсежнијим. Да је та цијела поезија напросто узајмљена, то би се у њој ненадано и напрасно намјерили на готове и савршене обрасце и плодове, баш као што то бјеше у римској литератури, кад се поставила на грчку позајмљену подлогу. А томе, да би грчка ритамска поезија била узајмљена извана, од Семита, противи се и разлика између управо најранијих плодова грчке и латинске црквене поезије, а те разлике не би било, кад би и једна и друга била узимала готових образаца из хришћанскога истока; баш би онда у њиховим најранијим плодовима било највише сличности између грчке и латинске поезије црквене. Дашто, да не ћемо порицати оријенталних дојмова на грчку црквену поезију, али ми не знамо, на који су начин дјеловали, с коликим опсегом и да ли директно или индиректно. Многе особитости јеврејске поезије, н. пр. паралелизам реченица и кратки реченични чланци озвањају нам и из грчкога пријевода Старога завјета, из т. зв. „Септуагинте“, па одавле дјеловаху и на црквену поезију грчку; најстарије акламације (усклицивања) потјечу из пријевода псалама. Али нема сумње, да већ у незнабожачким свјетовним писцима грчким има јаке ритамске прозе, начичкане асонанцама и кратким равномјерним реченичним чланцима (дијеловима); то је још више у оној „Септуагинти“ и у хришћанских писаца. Можда управо овдје, у овој грчкој ритамској прози, имамо први и прави извор ритамске црквене поезије. Тко је онда знао за стару грчку лирику — а који од ишта просвијетљених Грка не би је знао? — лако је долазио на мисао, да ритамску прозаичку реченицу опетује строфски, у строфама, па ето ти ритамске поезије готове! И онако су њу Грци Средњега вијека још увијек називали истом ријечју, којом и прозу (καταλογάδην, πεζὸς λόγος). Особито пак разумјећеш такав, грчки, постанак црквене грчке поезије, ако помислиш, да се она ритамска прозаичка реченица запјевала мелодијом; једноликост онда мелодије тражила је управо тако грађених даљњих ритамски

прозаичких реченица, т. ј. ритамских строфа. Уз то дакако да је можда дјеловало познавање сирскога и јеврејскога црквенога пјева, наспорујући развој или га поводећи јаче у правац свој. Па кад је у живом говору нестало смисла за квантитету, за дужину или краткоћу слогова, није могла поезија друго, него да се прихвати нове неке форме управо инстинктивно. За живи и одушевљени пјев бијаше квантитативна ритмика већ мртва; управо као природну надокнаду ено се јављала у први мах само ритамски развита проза, која се помало, утањујући се асонанцама и опетујући једнаке реченичне скупине строфама, ено разви у ритамску поезију. А није чудо, да се ова појавила с хришћанством и држала се цркве, јер непрегледни оцеан нових мисли и чувстава, рођених хришћанством, требао је сасвим нових обала, облика, и сасвим нове ритмике за дивно таласање валова својих; рођена пак с црквом и у цркви, тко би и био помислио, да би ритамску поезију употребио за друго што на свијету до ли за божанске ствари?

*

Е, а како су словенски преводиоци радили, преводећи ове црквене грчке пјесме? Одакле им мелодије? јесу ли исте, које бијаху у Грка? или нијесу? Одакле и како толико друго, што се одмах већ на први мах надаје, испоређујући грчке оригинале и словенске пријеводе? У ова питања било би врло вриједно залазити и стати их претресавати; велики је дио културне историје словенске у одговорима на ова питања.

Извјештај о успјеху орнитолошких путовања у Србији године 1899. и 1900.

Приопћује

Отмар Рајзер (Reiser),

кустос босанско-херцеговачког земаљског музеја.

Што тек сада износим овај извјештај, ко претечу пете свеске нашег издања на њемачком језику „Ornis balcanica“, има свој узрок у многим запрекама, што су сметале завременому објављивању, од којих ћу навести прије свега то, што сам био скоро годину дана запослен великим научним путовањем Источном Бразилијом, затим што сам имао да обавим мучно обрађивање орниса краљевине Грчке, и што мимо свега тога морадох редовно посвршавати разноврсне друге зоологичке и музеологичке радове.

Нека ми је дозвољено, да овом пригодом даднем израза дубокој благодарности коју дугујем разним високим и славним властима у краљевини Србији за пружену ми припомоћ и благохотно подупирање мојег истраживалачког рада. Но мени је у дио пало и дјелотворно потпомагање и свака помоћ са стране многих тамошњих пријатеља и знанаца, па је ово њихово пријатељско сусретање било важни фактор, што су потпуно успјела моја путовања у Србији. Нарочито желим, да на овом мјесту још једном од срца заблагодарим господи професорима Јовану Цвијићу, Живојину Ђорђевићу и Сими Тројановићу за све учињене ми услуге.

У друштву колектора Ивана Сантариуса и Јосипа Лакатоша, оба од бос.-херц. музеја, стигох у српску престоницу Београд 25. (13.) априла 1899. год.[1]). Три дана касније, 28. (16.) априла, започех прибирањем орнитолошких и других природнина у околици Смедерева, гдје се наредног дана нама придружише гг. унив. професор Живојин Ђорђевић и препаратор Јосип Кохан, додијељени нам са стране кр. српске владе.

Одавле продужисмо 3. маја (21. априла) Дунавом пут до Кладова, гдје смо по читавој околини, нарочито по барама у правцу унутрашњости природнине марљиво прикупљали. Путујући цестом стигосмо 8. маја (26. априла) у Брзу Паланку, а 10. маја (28. априла) у варош Неготин, ванредно важно и згодно мјесто за орнитолога. Како смо овдје налазили богати плијен не само из птичјег рода, већ и обиље колеоптера и биљака за хербаријум, остадосмо у околини Неготина све до 17. (5. маја), па стигосмо тога дана, путујући рударском жељезницом, у Зајечар.

[1]) Датум стављамо свагдје по новом календару, додајући у загради датум по старом календару

Крај ријеке Тимока путовасмо даље кроз два дана, непрестано лов ловећи и прикупљајући, до красног Књажевца, па се одавле стадосмо 23. (11.) маја успињати на Стару планину, која гора чини границу између Србије и Бугарске; стигосмо на највише гребене ове планине, Свети Никола и Мицор (2186 *м* изнад мора). Ходајући унакрст свугдје по овој планини и прикупивши овуда за нашу збирку многе, нарочито алпинске облике, дођосмо у предвечерје 28. (16.) маја доста измучени у Пирот. Вријеме од 29. (17.) маја до 18. (6.) јуна употребисмо на проучавање Ниша и његове околине, важне за наше научне сврхе по својем географском положају. Наши излети из Ниша сегнуше све до Велике Клисуре уз ријеку Нишаву, којом се провлачи ванредно умјетно сграђена жељезничка пруга, за тим до Мале Клисуре крај Јелашнице, до красно положеног гребена Суве планине (1822 *м*), дапаче и до високог Блата крај Власине и до најјужнијег ћошка Србије код Ристовца. Задржасмо се кратко вријеме такођер у Лесковцу. Кад смо из Ниша до тада прикупљени материјал отпремили за Сарајево, кренусмо даље на пут преко Прокупља и Куршумлије, кроз красну долину уз ријеку Топлицу и кроз брдовито село Блажево до у подручје планине Копаоник. Од 22. (10.) до 27. (15.) јуна проходасмо на све стране бујне планинске пашњаке и лијепе шуме оморике у овом горју, и ако нас је вазда пратило непогодно вријеме; у два пута попесмо се на највиши горски шиљак (Сухо Рудиште, 2140 *м*), те га претражисмо у свакоме погледу. Спустисмо се с Копаоника у правцу пограничног мјеста Рашка, гдје се с нама пријатељски опростише свеучил. професор др. Ђорђевић и препаратор Кохан, јер им је било вратити се у Београд. Нас тројица пак кренусмо без оклијевања пјешке преко Граца и Камења у срезу Радочељу, те настависмо наше путовање крај хисторијски важног манастира Студенице, преко Понора и Дôње Луке у убаву горску варошицу Ивањицу, гдје остадосмо 5. и 6. јула (23. и 24. јуна), да онда продуљимо пут јаворском цестом у правцу турске границе код Кусића. Како је било вриједно, да се овај удаљени и осамљени крај што тачније проучи, уконачисмо се у једној механи у селу Мочиоци, па обиђосмо одавле брдо Мучањ, Беле Стене у подручју Чемерна, такозвано Језеро крај карауле Витлиште, које у истину није ништа друго већ незнатна локва, и коначно још неке партије овог романтичног, дубоким увалама испресијецаног пограничног подручја.

Када дне 11. јула (29. јуна) остависмо село Мочиоци, одабрах цестовни правац у Белу Реку, али сам морао напустити првотну моју основу за даље путовање у Чајетину, те кренути кроз Златиборски крај и одавле поћи у окружну варош Ужице, у којој борависмо само до 16. (4.) јула, наштo ударисмо у лаганом ходу преко Бíоског и Кремне према граници Босне. Још се једном упутим због што тачнијег проучавања на више дана у горски крај уз босанску границу, којим у дивљем шúму протиче ријека Рзава. Недалеко највише узвисине овог романтичног предјела попесмо на Зборишту (1560 *м*) наше чадоре, те смо имали срећу сакупити обиље заступника фауне и флоре.

И ако вријеме није било понајбоље, то је ипак био поглед у даљину у правцу Босне ванредно импозантан и нерадо се одлучисмо, да 21. (9.) јула низбрдице кренемо према царинској станици Мокра Гора.

Наредни је дан управо био довољан да ходајући стигнемо преко Вардишта у котарску варош Вишеград на Дрини, па је моје прво путовање Србијом овдје закључено, а постигнути резултат задовољио је сва моја очекивања.

У години 1900. стигох у Београд дана 15. (2.) августа са моја два прошлогодишња пратиоца те се дадосмо одмах на посао, јер нам је било могуће у недалекој Макиш бари посматрати ванредно богати животињски свијет. И опет кренусмо одавле низ Дунав, но овог пута све до пограничног мјеста Радујевца, гдје се забависмо, подузимајући више успјелих излета по околици, све до 24. (11.) августа, којег се дана преселисмо у оближњу варош Неготин. Овдје претражисмо сва од прије већ позната, за сабирање управо одлична мјеста, пошавши од ушћа Тимока дуж државне границе до пољопривредног училишта Букова; нарочито бијаше богат плијен из овог краја у птицама селицама, но мимо тога добависмо за наша спремишта прилични број ријетких риба из тамошњих мочвара. Народ у овоме крају сусретао нас је у свакој пригоди тако љубезно, да нам је било тешко растати се са Неготином, одакле се 3. септембра (21. августа) упутисмо преко Букова и Сикола понајприје на Дели-Јованово брдо (1201 *м*), гдје нас на жалост дочека магла и киша, тако да овдје наше сабирање није било понајбоље. Али се на срећу вријеме у брзо побољшало те нас није одсад све до краја овог нашег путовања у раду сметала никакова непогода. Спустисмо се на запад према Луки и посјетисмо зачудно брдо звано Стô, па се затим све пјешке упутисмо преко села Танда, Горјани, Влахоље, Јасиково и Лазицу у варошицу Жагубицу, гдје се уконачисмо за неколико дана. Под водством шумског чувара Павелића подузесмо одавле више излета, који трајаху по неколико дана; тако у горски ланац Стражу јужно од Жагубице и у подручје гдје извире ријека Ресава, надаље у сјевернону правцу к Микуљевој пећини у близини Кучева, у којој има лијепих творевина од капавца (Tropfstein), па још и у друге крајеве у близини ове варошице. Одавле се 16. и 17. (3. и 4.) септембра запутисмо, оштро корацајући, преко Содола (Суви дол) и горе Јавора до Двориштa па даље кроз Бељајку и Глоговац у Јагодину. У овој вароши бијаху нам дјелотворно и пријатељским савјетима на помоћи чланови ловачког друштва, полазећи редом с нама и у лов на птице. Обилазећи у више наврата на све стране долином Мораве до Ћуприје и Парачина, па онда опет до Кусадак-карауле имао сам згоду да упознам карактеристичне заступнике птичијег свијета у овоме крају, гдје пољопривреда услијед доброг газдинства доноси обилна плода.

У Нишу борависмо од 22. до 29. (9. до 16.) септембра те посјетисмо одавле сва она околишна мјеста, која нијесмо могли проучити прећашње године; то су прије свега занимљива пећина крај Дервена (уз цесту у Књажевац), висораван у Сићевској клисури, предјел око ушћа Нишаве и т. д. Дана 30. (17.) септембра доспјесмо жељезницом у лијепу варош Крагујевац, али нам не бијаше могуће овдје дуље боравити, него се већ 2. октобра (19. септембра) пјешице запутисмо Шумадијским крајем, ходајући увијек у западном правцу. Редом се навратисмо у Дивостин, Кутлово, Баре, Луљаке и Црнућу па стигнемо коначно за силне врућине у Горњи Милановац, која се варошица по својој чистоћи најугодније доимље путника. Одавле водио нас је пут преко познатог у српској повјести Такова (са новосаграђеним лијепим краљевским двором), Врнчана, Бољковића, Гукоша и Горње Тополнице у Мионицу, одакле приспјесмо, уз пут свагдје сабирајући, 6. октобра (23. септембра) у Ваљево, да овдје пробавимо два дана. Служећи се цестом за Бајину Башту, која понајприје пролази лијепим романтичним крајем, да се онда све то стрмије успиње, стигосмо у Дебело брдо, познато из прошлости заклониште хајдука, те се уконачисмо врло добро у тамошњој механи. Одавле се успесмо

на Повљен (1480 *м*), највише брдо читаве западне Србије. Силазећи у долину Дрине прођосмо осамљеним али доста красним крајем кроз села Јабланик, Медвеник и Торник све до новосаграђене вароши Љубовије. Учинивши одавле уз Дрину два омања излета у тамошње баруштине и лу̑ке, закључисмо у тој вароши наше друго научно путовање те се, пребродивши Дрину, свратимо у Сребреницу, одакле се колима одвезосмо према Сави, да се онда жељезницом вратимо кући у Сарајево.

*

Резултат ових двају путовања разабире се из овог прије̑гледа:

Путовања године	Сабраше				
	Отмар Рајзер	Иван Сантариус	Јосип Лакатош	други ловци	заједно
1899.	200	147	34	16	397
1900.	104	53	31	20	208
У свему	304	200	65	36	605

Са ових 605 комада позитивно је за Србију засвје̑дочено 185 врста птица. Све остале разабра̑ће се олахко из наредног потањег дије̑ла моје̑г извје̑штаја, па ми још ваља истакнути само то, да су̑ од скоро свих птичијих врста, од којих добависмо више него један егземплар, из наше збирке уступљени дупликати зоолошкому кабинету у Београду.

Erithacus luscinia (L.) — Славуљ мали.

Честа птица легалица по свим крајевима што их пропутовасмо; нарочито око Смедерева, у околини Пирота, уз ри̑јеку Тимок до у горске крајеве код трговишта Тимока и свугдје око ушћа ове ри̑јеке, затекосмо ову птицу и за јесење сеобе птица. Конзервирана су̑ два пара.

Erithacus philomela (Bechst.) — Славуљ велики.

Од ове птице пје̑вице, која долази у земље Балканског полуострва ваљда само за сеобе, добавих један пар у околини Неготина. Мужјака убио сам 2. септембра (20. августа) 1900. крај ограде тамошње̑г градског гробља, док смо женку (још младу̑ птицу) већ прије̑ тога, 22. (9.) августа, уловили уз ушће Тимока у густоме шипрагу̑. Колико је мени̑ познато, ово су̑ први егземплари, који доспје̑ше у музејске збирке из подручја Балкана.

Erithacus rubeculus (L.) — Црвеновољка.

Раширена посвуда, нарочито по осредње̑ високим брдским крајевима, али леже̑ младе и у вишим појасима. Добависмо пет егземплара.

Ruticilla phoenicura (L.) — Црвенорепка ковачић.

И ова је̑ птица легалица на широко раширена, али није̑ особито честа. Из Копаоник-планине имамо три комада, и то један пар из доста високог појаса на

западному обронку и младу птицу из долине Топлице (јуни 1899.). — За јесење сеобе добависмо ову птицу само у једном комаду у Ланишту крај Јагодине 20. (7.) септембра 1900.

Ruticilla titis (L.) — Црвенорепка ковач.

Чешћа него пређашња врста те леже младе свагдје по српским горама. Убисмо пет комада у Балта Бериловцу и Жарковом Чуку у Старој планини, у Сувој планини и у Стражи (код Жагубице).

Pratincola rubicola (L.) — Батић ковач.

Живи и леже врло често по низинама; нарочито је ова птица честа по виноградима уз Дунав и код Ниша; средином септембра 1900. убисмо је за селења код Сладаја, Содола и Јагодине. Добављено је пет комада.

Pratincola rubetra (L.) — Батић прдавац.

Још чешћа него пређашња врста, јер смо шест егземплара затекли и убили не само по низинама, већ и по узвисинама све до у више појаса планине, гдје та птица и леже, тако на Копаонику, у Блату код Власине и т. д., али такођер крај Београда, Смедерева и Кладова. Егземплари што живу по планинама, нешто су мањега раста.

Saxicola oenanthe (L.) — Бјелогуза обична.

Нађосмо је на јајима код Књажевца и у кршу крај Јелашнице (близу Ниша), гдје смо уловили један пар.

Saxicola albicollis (Vieill.) — Бјелогуза приморска.

Налажење ове и наредне врсте у Србији, које је донекле забиљежио већ и Панчић, свакако је од великог интереса, јер се ту ради — управо у опреци са сусједном Босном — за појављивање чисто медитераних врста на ограниченом маленом простору (оазама). Ово је појава, која на наше изненађење има аналогон са исто тако зачудном страном српске флоре. Ова птица леже јаја и живи доста често по стијенама Клисуре код Јелашнице недалеко Ниша, гдје сам 1. јуна (20. маја) 1899. убио два пара.

Saxicola melanoleuca (Güld.) — Бјелогуза далматинска.

Ова је птица доста честа у заједници са пређашњом по истим мјестима (Јелашница), поврх тога још код Орешца близу Књажевца, гдје ју је Панчић први пут затекао, и гдје сам ја 22. (10.) маја 1899. за наш музеј прибрао два лијепа и типична мужјака.

Cinclus cinclus (L.) (и *albicollis* Vieill.) — Косовац ронац.

И ако ова птица не живи баш уз сваки горски поток у Србији, то сам ипак могао од ње прибрати десет комада у тој намјери, да могу проучавати промјенљивост у боји њезина перја по трбуху. Највећи дио мојег плијена подао ми је крај уз брзицу код Топлидола у Старој планини, затим поток код Балта Бериловца, Јагнилопоток код Јасикова (недалеко Жагубице) и поток уз Бијелу цркву код Пресјеке у ужичкому округу. Српјански комади врло су разнолики у својој величини, а по боји приближује се већи дио одлици *albicollis*.

Monticola saxatilis (L.) — Стјењак црљеногуз.

Легалица по стјеновитим крајевима, нарочито по клисурама код Јелашнице и Сићева, за тим у околини Ивањице и по сличним мјестима. Уловио сам два по боји већ дорасла мужјака и једну женку.

Turdus musicus L. — Дрозд.

Дрозд је раширен по свим шумама у читавој земљи, најчешћи је код Ивањице и Рудне. Прибрао сам један пар.

Turdus viscivorus L. — Имелаш.

Раширен ко и претходња птица, нарочито по шумама осредњих брда и високих гора. Честа легалица на Копаонику и Старој планини све до појаса, докле расте дрвеће, такођер у клисури крај Сићева. Кад и кад имаду необичну величину, тако примјерице једна женка, коју убих на Торнику близу Дрине код Љубовије. Добависмо четири комада.

Merula merula (L.) — Кос црни.

Овај кос је најчешћа и највише распрострањена птица по свој Србији! У јесен, када птице лијетају од мјеста до мјеста (Strichzeit), вијају се силне множине црног коса. Прикупио сам један пар.

Merula torquata alpestris (Chr. L. Br.) — Кос планински.

Посвуда по вишим појасима Копаоника и Старе планине (Орлов камен, Бабин зуб) овај се кос удомио. Пет егземплара, што сам их овдје прибрао показују јасно, да су или типични *alpestris,* или да стоје у средини међу овим обликом и оним, што се означава именом *„orientalis“*.

Regulus ignicapillus (Chr. L. Br.) — Краљић ватроглави.

Безусловно се појављује много чешће него ниже споменути златоглави краљић. Снесе своја јаја нарочито у шумама оморике на Копаонику, гдје смо 24. (12.) јуна 1899. прибрали четири млада комада, који су једва почели лијетати.

Regulus regulus (L.) — Краљић златоглави.

Налази се доста често по низинама у јесење и зимно доба. Само једном затекох на гнијезду један врло оштећени егземплар 25. (13.) маја у шуми оморике на Старој планини у висини од близу 1800 *м* изнад мора.

Phylloscopus rufus (Bechst.) — Звиждак обични.

Између свију врста звиждака овај је (обични звиждак) у Србији најчешћи. У гнијезду на јајима нађох га на Копаонику и онда опет на источној граници код манастира Суходола, али сам га за јесење сеобе исто тако затекао уз окрајке мочвара код Парачина (у долини Мораве) ко и по вршцима брда Повљена и Торника у западној Србији. Прикупих шест комада.

Phylloscopus bonellii (Vieill.) — Звиждак горски.

На жалост не могу предложити доказни егземплар ове птице, али нема ни најмање сумње да она Србијом пролази бар за сеобе, јер сам 22. (10.) маја 1899. код Орешца западно од Књажевца уз обронак неког брда без успјеха прогонио више

од једног сахата мужјака, који је звиждањем дозивао женку, а овај ми је пијев поуздано познат из Грчке.

Phylloscopus trochilus (L.) — Звиждак ковачић.

Скоро исто тако чест ко обични звиждак; ипак сам га могао прибрати једино за јесење сеобе мјесеца августа и септембра 1900. код Радујевца, Жагубице, Дражмировца и у кланцу Нишаве крај Ниша. Препирасмо пет егземплара.

Phylloscopus sibilator (Bechst.) — Звиждак шумски.

Никако није посвуда обичан, али за вријеме гнијездења нађох га и по шумама у низини, уз ушће Мораве, код Кладова и т. д., а у јесен, 26. (13.) августа 1900., у шуми код манастира Букова крај Неготина. Добавих три комада.

Hypolais philomela (L.) — Вољић жути.

За чудо дошла ми је ова птица пред пушку само за јесење сеобе у околини Неготина, и то у врбику уз ушће Тимока, у манастирској шуми код Букова и на брду Стô код Луке. Убијена три комада датирана су 22. (9.) и 26. (13.) августа и 5. септембра (23. августа) 1900.

Acrocephalus aquaticus (Gm.) — Трстењак шевар.

Био сам у Србији особите среће, јер сам тамо у пролеће 1899. и у јесен 1900. сабрао шест комада ове, инако у балканским земљама само ријетко опажаване птице. Прва три мужјака убисмо 4. маја (22. априла) 1899. у маленој, шеваром густо зарасloj бари код Корвова близу Кладова, затим је Сантариус један пар 31. (18.) августа 1900. убио у мочвари јужно од Радујевца и коначно још једног мужјака 18. (5.) септембра 1900. недалеко од Јагодине. За сеобе птица можда да се та врста у Србији појављује и чешће, али је и вјештији посматрачи лахко превиде.

Acrocephalus streperus (Vieill.) — Трстењак цврkутић.

Гнијезди почесто у барама уз Дунав; ми смо га више пута убили код Кладова и Неготина. Уз ушће Тимока нађох ту птицу и у мјесецу августу 1900. Добависмо четири комада.

Acrocephalus arundinaceus (L.) — Трстењак дрошчић.

Ову птицу нађосмо на истим мјестима гдје затекосмо прећашњу врсту; свагдје се она у пролеће јавља својим гласом, сличним квакању жаба. Прикупљена три егземплара убисмо почетком маја 1899. и крајем августа 1900.

Acrocephalus schoenobaenus (L.) — Трстењак рогожар.

Од сродних врста овај је трстењак свакако најчешћи и то не само ко птица легалица, већ и ко селица. Многи комади постадоше нашим плијеном код Корвова, Брзе Паланке и Неготина у пролеће и јесен, од којих препарирасмо четири егземплара.

Acrocephalus palustris (Bechst.) — Трстењак млакар.

Осам егземплара, што ми предлеже, посвједочавају поуздано, да је ова птица у Србији прилично раширена. У гнијезду на јајима затекох је у околини Неготина, крај Новог Хана код Књажевца, у Пироту (Копривштица), Нишу и у Блату

на Власини, које пошљедње налазиште нарочито побуђује занимљивост стручњака. У јесен 20. (7.) септембра 1900. нађох ту птицу у долини Мораве код Јагодине.

Locustella naevia (Bodd.) — Трстењак чврчић.

Од ове птице, која се вазда само потешко ухватити може, добависмо по једнога мужјака скоро на истому мјесту источно од Неготина 13. (1.) маја 1899. и 31. (18.) аугуста 1900. Биће да поједини парови овдје сваке године младе легу.

Locustella luscinioides (Savi) — Трстењак славић.

Врло простране, шеваром зарасле мочваре уоколо Неготина јесу мило боравиште ове птице. Мимо свих потешкоћа, на које наилазиш при лову у оваковом предјелу, могосмо не само сабрати шест егземплара, већ нам је успјело, да уз припомоћ Сантариусове ловачке кује нађемо гнијездо са четири јаја, свакако драгоцјени налаз. Младих птичица ове врсте било је ту у пошљедним данима аугуста 1900. још у приличному броју.

Locustella fluviatilis (Wolf) — Трстењак поточар.

Када смо гонили јаребице код Карбула источно од Неготина, убио сам 3. септембра (21. аугуста) 1900. у друштву Сантариуса послије вишекратног тумарања по једној ораници мужјака; свакако се исти спрам реченога налазио у јесењој сеоби. То је први комад, што се досад засвједочио за читаво подручје балканског полуострва.

Cettia cettii (La Marm.) — Кроварица свиловка.

Позивајући се на моју примједбу код врсте *Sax. albicollis,* засвједочен је тиме што је *Cettia* нађена у Србији други случај, да се строго медитеране врсте сасвим изолирано овдје појављују. *Cettia cettii* живи на неколико мјеста уз обалу Мораве између Лесковца и Врање, тако у непосредној близини жељезничке станице Владичин Хан, гдје сам 13. (1.) јуна 1899. убио стару женку, управо кад је у врбовом шипрагу вабила своје младе, који једва дорастоше за летање.

Sylvia atricapilla (L.) — Грмуша црноглава.

Гнијезди у свим крајевима, кроз које смо прошли, изузевши једино повисоке горске појасе. Три комада за наше збирке потјечу из Смедерева и околине Неготина.

Sylvia curruca (L.) — Грмуша чеврљинка.

Ова је грмуша карактеристична птица легалица за више појасе осредњег горја, зарасла црногорицом, па је нарочито честа у округу ужичком. Крај Михајловца у близини Брзе Паланке видио сам још 10. маја (28. априла) 1899. егземпларе у сеоби, од којих сам убио два мужјака. Трећег мужјака и једну женку добавих за јесење сеобе у околини Неготина (ушће Тимока и Каравлах) 22. и 28. (9. и 15.) аугуста 1900.

Sylvia sylvia (L.) — Грмуша пјеница.

Најобичнија врста и у Србији. Пет комада, међу њима један са зачудно накаженим кљуном, дају нам на руку доказ, да та птица обитава у разним крајевима ове земље.

Sylvia nisoria Bechst. — Грмуша пјегава.

Од ове птице имамо пет мужјака и једну женку. Без да за то има разумљива узрока, нема је у многим крајевима. Чешће је нађосмо код Кладова (6. маја [24. априла] 1899.), Прокупља (19. [7.] јуна) и Ристовца (14. [2.] јуна 1899.), гдје свакако такођер гнијезди.

Accentor modularis (L.) — Попић сиви.

Ову птицу видио сам у Србији врло ријетко; и овдје као и у другим балканским земљама гнијездиће она само у највишим горским појасима, тако на Копаонику, гдје на Јелаку убисмо 26. (14.) јуна 1899. старог мужјака и младу птицу.

Accentor collaris (Scop.) — Попић глухи.

И у Србији је ова птица управо типична појава по највишим горским гребенима. У нашој музејској збирци имадемо егземпларе, убијене на Старој планини (Жаркова Чука и Бабин зуб) крајем маја, на Суви (6. јуна [24. маја]) и на Повљену код Ваљева 8. октобра (25. септембра) 1900. Потоњи је егземплар врло сличан типичном *A. collaris*-у, док се остала три ванредно приближавају Brehm-овом *subalpinus*-у.

Troglodytes troglodytes (L.) — Куниħ царић.

Налази се посвуда, за љетног доба нарочито по горским шумама. Три мужјака у нашој збирци потјечу из Старе планине (Балта Бериловца, 24. [12.] маја 1899.) и са Биљанице планине крај Жагубице, 16. (3.) септембра 1900.

Aegithalus pendulinus (L.) — Плазица.

Или је ова птица врло ријетка у крајевима, које сам обишао, или ми је она због своје сићушности умакла, јер сам из Србије донио само једног мужјака, што ми га је добростиво препустио дворски ловац Карло Робл. Он је тог мужјака заједно са умјетно грађеним гнијездом 18. (6.) јула 1899. добавио у Тополници код Ниша.

Acredula caudata (L.) et *rosea* (Blyth.) — Дугорепица.

Ова птица, која и у Србији леже, врло је честа. У Србији се нађе понајвише типична *Acr. caudata,* што доказују оних седам комада, што сам их прибрао у Парачину, Жагубици, Вручанима и на Повљену. Но и облик *rosea* налази се заступљен међу егземпларима са бијелом главом, а добавих његове заступнике у Брзој Паланки, у долини Топлице и у Прокупљу.

Parus ater L. — Сјеница јелова.

Како се ова сјеница строго држи шума црногорице, то је разумљиво, да обитава и у Србији. Пет егземплара, што сам их оданле донио у Сарајево, убисмо на Копаонику (Јелаку), у гори Радочељу, у врло прорijеђеним јеловим шумама по горама сјеверно од Жагубице и на Збориштy уз западну државну границу.

Parus coeruleus L. — Сјеница плаветна.

Запазих је само неколико пута за мојег путовања. Највише комада видио сам у околини Смедерева, гдје сам могао 29. (17.) априла 1899. конзервирати два комада.

Parus major L. — Сјеница велика.

Као и у другим земљама најбројнија врста између сјеницâ. Два комада.

Parus lugubris Natt. — Сјеница далматинска.

Чешће и много више раширена, него што се је могло претпоставити! — нарочито по Шумадији. Биљешке уз наша у Србији прибрана осам егземплара спомињу ова налазишта: Дôња Каменица у Старој планини, Прокупље, Куршумлија, манастир Студеница, Жагубица, Горњи Милановац и Бољковац. Ова је сјеница посвуда станарица.

Parus montanus Baldenst. — Сјеница планинска.

И ако нијесам пропустио ни једну згоду, да приберем управо ову сјеницу и сродне јој форме, то ми је ипак само једном успјело, да 21. (9.) јула 1899. на Зборишту крај Мокре Горе, недалеко западне земаљске границе, убијем један егземплар. По свој прилици припада овај егземплар форми *assimilis*, па се тако ово налазиште прикључује уз она, што у више западному правцу леже у Босни.

Parus communis Baldenst. — Сјеница хрватска.

Пошто смо свугдје у разним крајевима ловили ову сјеницу, то наш музеј данас посједује из Србије 14 комада, који без изузетка припадају облику *stagnatilis*. Мојим је посматрањима утврђено, да је та врста обична по горама и низинама српским.

Parus cristatus L. — Сјеница капораста.

Нађе се само на појединим мјестима, тако у шумама оморике на Копаонику, гдје гнијезди, затим у западном крају ужичког округа па такођер у шумама црногорице, особито у боровим шумама.

Sitta caesia Wolf — Брглијез.

Вије своја гнијезда и леже младе по низинама и по горским шумама. Осам српских егземплара скроз су типични и снажног тијела; прибрани су крај ушћа Мораве, у шуми уз Буков манастир, код Суходола (Нови Хан), Граца крај Рашке и по брдима крај Жагубице и Књажевца.

Certhia familiaris L. — Пузавац.

Без да овдје избројим налазишта у Србији прикупљених дванаест комада, могу мирне душе устврдити, да се ова птица може свагдје наћи у обилному броју. Шест су егземплара типичне форме *familiaris*, док друга половина ове наше колекције припада облику *brachydactyla* (Brehm), те обитава више по низинама.

Otocorys penicillata (Gould) — Шева балканска.

На моју велику радост могао сам ову врсту засвједочити и за српске горске крајеве, по чему је сада утврђена веза између бугарских и босанских налазишта ове шеве, која у знатном броју живи по алпинским пашњацима Старе планине (Св. Никола, Орлов камен, Мидор, Бабин зуб и Жаркова Чука), по брдима западно од Власинског Блата (Чемерник), коначно по највишим гребенима Копаоника. Посвуда вије ова шева своја гнијезда. Прикупио сам дванаест комада.

Alauda arvensis L. — Шева.

Свуда је обична и леже младе, не само по низинама, већ и по највишим горама, јер сам нашао њезина јаја у близини највишег шиљка Копаоника, гдје живи у заједници са пређашњом врстом. Четири комада.

Galerida arborea (L.) — Шева круница.

Леже такођер посвуда младе, али јој је број мањи. Чешћа у источним крајевима, него у западним. Пет комада.

Galerida cristata (L.) — Шева кукуљава.

Скоро исто тако честа. Боја перја посве је типична. Пет комада.

Budytes flavus (L.) — Плиска пастирица.

Вије своја гнијезда и леже младе свагдје по низинама уз Дунав. Егземпларе, што сам их за вријеме гнијездења убио код Смедерева и Кладова, донио сам овамо за наше збирке, па и младог мужјака, убијеног код Горњана за јесење сеобе године 1900. Четири комада.

Budytes flavus borealis (Sund.) — Плиска зеленка.

Два комада ове птице, закашњела за лијетања на сјевер, убио сам код Неготина 11. маја (30. априла) 1899.

Budytes melanocephalus (Licht.) — Плиска црноглава.

Ово је за становити крај Србије врло карактеристична птица, па леже тамо и младе. Појављује се у сјеверо-источном дијелу земље у околини Неготина, гдје је има у великом броју, па се вија пошавши одавле преко Ниша све до најјужније тачке (Ристовац), на исток до Прокупља, а у долини Мораве све до средишта Србије. Крајем августа 1900. налазио се око Неготина приличан број ових младих птица, којима перје још није било потпуно обојено. Осам егземплара.

Motacilla melanope Pall. — Плиска горска.

Скоро уз све горске потоке у читавом подручју, примјерице код Балта-Бериловца, уз поток Јагнило крај Јасикова и т. д.; много је има нарочито у ужичком округу. Три егземплара.

Motacilla alba L. — Плиска бијела.

Честа појава у свим оним крајевима, гдје има доста водâ; једва да ће бити предјела без ове птице. Три комада.

Anthus pratensis (L.) — Трептељка цикуша.

Како ова птица у подручју Србије борави само за доба обадвију сеоба, то сам је могао прибрати тек под конац мојег другог путовања. Из овећег јата убисмо 8. октобра (25. септембра) 1900. у горском чајиру на Повљену више комада, од којих конзервирасмо за музејске збирке три егземплара.

Anthus cervinus (Pall.) Трептељка русогрла.

У исто доба и на истом мјесту, гдје сам нашао *Acr. aquaticus,* наиме уз окрајак малене баре код Корвова, затекох и ову трептељку у њезиној сеоби на сјевер. Кад се је јавила својим вабећим гласом, убисмо ондје четири мужјака и једну женку, другу једну женку ухватисмо касније, 6. маја (24. априла) 1899. у близини Кладова, коначно прибрасмо још један пар уз ушће Тимока 13. (1.) маја. За вријеме јесење сеобе 1900. на жалост нијесам дошао у овај крај.

Anthus trivialis (L.) — Трептељка штрљекавица.

Равно ко и по сусједним земљама раширена је ова птица такођер по читавој Србији и гнијезди посвуда. Да је има и по вишим горама, посвједочено је комадом, што га убисмо у Старој планини код Св. Николе у појасу, гдје престаје дрвеће. Три егземплара.

Anthus campestris (L.) — Трептељка жврљинка.

Обитава и гнијезди у источним и јужним срезовима, што понајбоље засвједочују налазишта по нама убијених четирију комада: околина Зајечара, Пирот, Лука западно од Дели-Јована и Сурдилица (код Владичина Хана).

Anthus spipoletta (L.) — Трептељка појарица.

Док се ова птица у зимно доба налази уз ријеке и потоке по низинама, живи она љети по највишим планинским ливадама српских гора. Нађох ју у већем броју у читавој коси Старе и Суве планине, на Копаонику и на Чемернику код Власине. Чим падне први снијег, спусте се старе и младе птице у долине и низине.

Emberiza schoeniclus (L.) — Стрнадица мочварица.

Од свих комада ове стрнадице, што су досад прибрани у Србији, убих ја само један егземплар у близини Љубовије 10. октобра (27. септембра) 1900.; ваља га по боји перја и облику кљуна убројити типичној *E. schoeniclus*. Биће да је птица у то доба већ била у селењу.

Emberiza schoeniclus intermedia (Michah.) — Стрнадица средња.

То је онај облик, што доста често борави и гнијезди у сјеверо-источним крајевима Србије, по мочварама око Неготина и Радујевца. Ово је посвједочено прибраним старим и младим мужјацима и женкама, па ми ваља додати, да није баш лако ухватити ову птицу. Седам егземплара.

Emberiza cia L. — Стрнадица чикавица.

Ову лијепу птицу нађосмо само на мало мјеста, нарочито у крају око Топлидола у Старој планини и на Душнику у Сувој планини. За своје боравиште одабире стјеновита горска мјеста. Четири егземплара.

Emberiza hortulana L. — Стрнадица вртна.

Затекох ову стрнадицу за доба гнијездења само по брдима и низинама уз десну обалу Дунава код Смедерева и Кладова. Једном сам је нашао у трстики једне мочваре, дакле на таком мјесту, које ми као боравиште ове птице досад није било познато. Прибрани пар ове стрнадице има типичну боју перја.

Emberiza cirlus L. — Стрнадица бркашица.

Налазишта ове врсте ограничена су на јужни дио Србије, те сижу преко Прокупља и долине Топлице прилично далеко на сјевер и запад, али су та боравишта прилично расијана и изолирана. Једно од овијех боравишта јесу Љуљаци. Пет егземплара.

Emberiza citrinella L. — Стрнадица жутовољка.

Ванредно обична посвуда. Три комада.

Miliaria calandra (L.) — Стршељ поцвркаш.

У многим крајевима, нарочито око Неготина и низ Дунав почевши од Београда врло обична птица. Вриједно је да се истакне, да управо у Србији кукавица врло радо своје јаје излеже у гнијездима стршеља. Крајем августа било је перје ове птице у свих егземплара ванредно истрошено и излизано. Четири комада.

Loxia curvirostra L. — Крстокљун.

Заједно са мојим пратиоцима сабрао сам у шумама оморике на Копаонику и у боровим шумама на Златибору све до западне државне границе лијепу скупину (10 комада) ове птице. У овим је крајевима крстокљун врло обична птица, пошто свагдје у изобиљу налази подесне хране. Најчешће га опазисмо на Гавран-врху код Милошевца и на Зборишту.

Pyrrhula europaea Vieill. — Зимница мала.

Тачно на истим мјестима, гдје живе пређашња врста, нађосмо и ову птицу, али су њезина обиталишта далеко више раширена, пошто је видјесмо и убисмо и по горским шумама бјелогорице западно од Ваљева, па и по брдима осредње висине у источним крајевима. Седам егземплара.

Serinus serinus (L.) — Жутарица.

Жутарица је карактеристична птица гњездарица у шумама црногорице на Копаонику (Јелак!) и у онима између Рашке и Ивањице, па и даље према западу. Она ће лако пасти у очи свакому посјетиоцу ових крајева. За јесење сеобе досцјева ова птица и у друге предјеле Србије. Четири комада.

Chrysomitris spinus (L.) — Зеленчица.

На Копаонику нађосмо легла многих парова ове птице све до оне висине, до које расте дрвеће и гдје се одржаше поједини стари борови мимо свих бура и планинске студени. Овдје убисмо са прилично много потешкоћа један пар 26. (14.) јуна 1899., те га препарирасмо. Оба егземплара имаду љетно перје. Инако нијесмо зеленчицу нигдје запазили.

Carduelis carduelis (L.) — Чешљугарка (шаренгизда).

Посвуда ванредно честа појава; како ми се чини има је највише свугдје уз ријеку Мораву. Два егземплара.

Acanthis cannabina (L.) — Јуричица.

Обитава и леже младе прилично поједнако свугдје у Србији, али најчешће по пристранцима горских коса. Три егземплара.

Chloris chloris (L.) — Зелендур.

Број ове птице још је већи него онај јуричице; и она гнијезди свугдје, те се у јесење доба скита по свим крајевима. Четири егземплара.

Fringilla coelebs L. — Зеба.

Пијев зебе чује се посвуда у шумама Србије, па је она тамо једна од најобичнијих појава из птичијег рода. Прибрасмо један пар.

Coccothraustes coccothraustes (L.) — Батокљун.

И ако ова птица није управо честа, ипак се вића у многим крајевима, нарочито по шумама бјелогорице. За нашу музејску збирку прибраних пет комада потјечу из Смедерева, Прокупља, Рашке и Љуљака.

Passer montanus (L.) — Врабац пољски.

Врло обичан у многим крајевима и у сјеверним срезовима Србије, напротив га опет никако нема у становитим предјелима. Прибрасмо један пар.

Passer domesticus (L.) — Врабац покућар.

Од овог вранца, правог пролетарца међу птицама, прибрасмо осам егземплара у разним крајевима; они су нам поновни доказ, да у овог вранца мрља на грлу, боја по леђима и ширина бразде крај очију ванредно варира.

Sturnus vulgaris L. — Брљак.

На јајима у гнијезду наћи ће се брљак дакако најчешће по низинама, нарочито у читавој долини дôње Мораве; али и у горским крајевима, примјерице почевши од Владичина Хана, па све до високо положене Црквенице на Блату код Власине нађу се парови са младима. Нијесу баш необични интермедиарни облици у погледу подјелбе зеленог и пурпурног перја. Прибрасмо седам егземплара.

Pastor roseus (L.) — Шкврљ.

И ако немамо необоривих доказа, то је ипак искључена свака сумња, да је ова птица године 1899. у југо-источному дијелу Србије легла младе. Ја и моји пратиоци видјесмо ове птице, које свакому падају у очи, по више пута у околици Књажевца, а Сантариус убио је 23 (11.) маја неколико комада у близини Дôње Каменице, од којих је препариран један по боји перја посве израсли мужјак. И касније, почетком јуна, видјели смо усред Ниша по башчама читава јата ове птице.

Oriolus galbula L. — Вуга.

Красни пијев ове лијепе птице чује се у прољеће скоро у свим крајевима Србије. Два мужјака са ванредно живом бојом перја прибрасмо код Смедерева, а једног младог мужјака са још непотпуним перјем (близу годину дана стара) убисмо 18. (6.) маја у селу Грљану код Зајечара.

Pyrrhocorax pyrrhocorax (L.) — Чавка планинска.

За мојег првог путовања констатирао сам, да је ова врста чавке чести становник по Старој (нарочито на Бабину зубу од прилике 20 парова!) и Сувој планини. На гребену потоње планине убисмо и конзервирасмо пар старих птица и младу, од прилике годину дана стару планинску чавку. Напротив није Копаоник подесан за боравиште ове чавке, а још мање оне са црвеним кљуном *(Pyrrhoc. graculus)*, јер у једну руку не обиљује стрмим стијенама, док је у другу пун увала и јама. С тога је најбоље, ако бришемо дотични навод заслужног ботаничара Панчића.

Garrulus glandarius (L.) — Шојка.

Ванредно честа посвуда у Србији; њезино је перје врло типично. Пет егземплара.

Nucifraga caryocatactes (L.) — Креја планинска.

Доста честа гњездарица по шумама оморике на Копаонику и по овисоким горама у ужичком округу (Збориште и т. д.). Три егземплара.

Pica pica (L.) — Сврака.

Једна од најчешћих птица у свим крајевима. Три егземплара.

Colaeus monedula (L.) — Чавка.

Такођер врло честа. Облик *collaris* Drum. не могу никако да припознам за ово подручје.

Corvus frugilegus L. — Врана копач.

Карактеристична птица-гњездарица за Београд (Топчидер) и уопће за низине уз Дунав и Саву, гдје сам прибрао и јаја и један пар.

Corvus cornix L. — Врана сива.

По цијелој Србији раширена у великом броју! Између три доказна егземплара из Србије показује један дјеломични албинизам, пошто су крилна пера у пола бијела као снијег. Поврх тога је у овог егземплара вршак кљуна ванредно изобличен.

Corvus corax L. — Гавран.

Има га још у приличному броју и то у западним крајевима бројније, него у онима на истоку. Гњездарица по горама и у низинама. Нарочито је гавран одабрао за своје боравиште околиш код клаоница у Нишу и варош Ваљево. Види се јасно, да ову птицу, која постаје све то рјеђа појава, нико не прогони. Два егземплара.

Lanius excubitor L. — Сврачак велики.

Мислим, да и у Србији ова птица нигдје не гнијезди. Она долази онамо тек средином септембра, па се у зими види свагдје по низинама. Осим типичног облика има и таковых егземплара, који нагињу једнако великој форми *major*. Прибрана су три комада.

Lanius minor Gm. — Сврачак мали.

Доста честа и карактеристична птица по низинама, гдје леже младе, те је од користи за пољопривреду. Прибрасмо четири егземплара и јаја.

Lanius collurio L. — Сврачак руси.

Дакако да је из рода сврачака ова врста најбројнија; ванредно је раширена по свим крајевима Србије. Три егземплара.

Muscicapa grisola L. — Мухарица сива.

Обично се нађе ова птица по лукама, али се међу она четири егземплара, што смо их прибрали, налази и једна на гнијезду убијена женка, која је за своје боравиште одабрала лијепу шуму црног бора код Кремне.

Muscicapa collaris Bechst. — Мухарица бјелокрилица.

Младу птицу убио сам 19. (7.) јуна 1899. у храстику недалеко Прокупља. У Србији је ова врста, како се чини, као гњездарица доста ријетка.

Chelidon urbica (L.) — Пиљак косирић.

Гнијезди у великим насеобинама по стрмим стијенама, те се у читавим јатима сели већ у првој половини септембра. Два егземплара.

Hirundo rustica L. — Ластавица.

Она је мила и радо виђена дружица у кућама по цијелој Србији. Прибрасмо два егземплара.

Clivicola riparia (L.) — Брегуница чађавица.

Ванредно многобројна за вријеме сеобе, али такођер као гњездарица. По обалама Дунава све до бугарске границе има силних колонија ове птице.

Clivicola rupestris (Scop.) — Брегуница хридна.

У клисури између Ниша и Пирота, нарочито пак у оном њезином дијелу крај Сићева, леже прилични број парова ове птице своје младе по тамошњим импозантним стијенама. Овдје убисмо 3. јуна (22. маја) 1899. два мужјака. По другим крајевима нијесам нигдје могао запазити ову брегуницу.

Micropus apus (L.) — Чиопа мала.

Нађе се доста често, за сеобе скоро свугдје. Стари бедеми тврђаве у Смедереву јесу мјесто, гдје мала чиопа радо гнијезди. За касног прољећа и у љетно доба занимљиво је овдје посматрати животне прилике многих стотина ове птице, која лети као стријела над тврђавинским зидинама. Један егземплар.

Micropus melba (L.) — Чиопа велика.

И опет бијаше већ споменута клисура код Сићева оно мјесто, гдје сам на моју велику радост више парова нашао настањених по пукотинама. Није била мала ствар у тешко приступним проломима ове клисуре убити два комада. Инако нијесам нигдје другдје запазио ову птицу.

Caprimulgus europaeus L. *(meridionalis* Hart.) — Помракуша.

Виђа се почесто! Двије женке, које су сједјеле на јајима, те их убисмо 17. и 18. (5. и 6.) јула 1899. на Високој главици код Кремне, припадају поновно постављеному облику *meridionalis.*

Upupa epops L. — Пупавац.

Ова птица прави је украс многих крајева, нарочито низина. Крај Кладова, гдје смо за нашу збирку прибрали један пар, било је ванредно много парова по гнијездима.

Coracias garrula L. — Смрдиврана.

Врло честа по равницама и ониским брежуљцима, по гдје-гдје управо карактеристична птица за дотични крај, тако примјерице око Неготина па све до Зајечара, око Ниша и т. д. Кад и кад остају младе птице доста дуго у земљи; године 1900. убисмо још 24. (11.) и 25. (12.) септембра по један комад.

Merops apiaster L. — Пчеларица.

Ова је птица један од најдивнијих заступника орниса краљевине Србије и украшава многе предјеле, нарочито оне у сјеверној половини ове државе. Најчешће

је запазисмо почевши од Брзе Паланке до Зајечара; за јесење сеобе појављивала се такођер даље у унутрашњости у брежуљастим крајевима. Прибрасмо десет егземплара.

Alcedo ispida L. — Водомар.

За вријеме лежења младих само се ријетко кад може видјети. Водомара сам могао добавити тек код Трнавског потока крај Прокупља и уз поток Топлицу. Како ме с више страна увјераваху, долијетају водомари касније у зиму са стране.

Gecinus viridis (L.) — Жуна зелена.

Није управо честа птица станарица. Видјели и убили смо ову жуну код Књажевца, Рашке и на Торнику код Љубовије свагдје по један, укупно дакле три комада.

Gecinus canus (Gm.) — Жуна сива.

Још је рјеђа од зелене жуне. За мојег првог путовања не могосмо је нигдје запазити. Напротив смо у јесен године 1900. код Луке и Содола у срезу Жагубици прибрали један пар.

Dendrocopus minor (L.) — Дјетао мали.

И ова се врста појављује само појединце, па се поврх тога још и лако превиди. Добавих егземпларе из Штрмца сјеверно од Жагубице, из Жуча код Куршумлије и из околице Ужице.

Dendrocopus medius (L.) — Дјетао средњи.

Почешћа врста ове фалимије у цијелој Србији. Већи дио тамо прибраних осам егземплара показује нагињање к југо-источному облику *sancti-johannis*. Најчешће смо овог дјетлића посматрали у околици Неготина, Куршумлије, Ивањице, Ужице и Ваљева. На једному мужјаку из Биоског виде се поблијеђели вршци на крилним и репним перима, што се код ове врсте може доста често запазити.

Dendrocopus leuconotus (Bechst.) и *lilfordi* Sharpe et Dress. — Дјетао југословенски.

Како је прилично риједак, могао сам у Србији на жалост прибрати само три егземплара, но и ова (један мужјак и двије женке) посвједочише чињеницу, да и у тој земљи живи скоро типични *leuconotus* и типични *lilfordi*. Први облик потјече из шуме код манастира Суходола крај Новог Хана, други са Чемерно-планине код Понора. Трећи егземплар стоји по боји па и по географском положају својег обиталишта (шума црногорице на планини Стражи код Жагубице) прилично у средини обају облика, што је свакако занимљиво. Ову сам врсту још посматрао у буковим шумама Бабина зуба у Старој планини.

Dendrocopus major (L.) — Дјетао велики.

Најбројнија од својих сродника. У пет егземплара, од којих одерасмо и конзервирасмо кожу, и у још више истраживаних великих дјетлова је перје сасвим нормално. Само један комад из Новог Хана има као крв црвено перје на грудима; у једне женке из Орешца код Књажевца запазисмо непотпуни албинизам, јер је њезино перје прљаво-бијело до лугасто.

Picoides tridactylus alpinus Brehm — Тукавица тропрста.

Један једини пут, 26. (14.) јуна 1899., запазио сам ову праву горску птицу у шумама оморике на Јелаку у Копаоник-планини. Својим непрестаним кријештањем издадоше већ доста порасле младе птице, гдје им је гнијездо у дупљи неког сухог стабла. Сантариус проширио је рупу за излијетање, па је извадио три млада птића са већ прилично пораслим перјем. Један комад доспио је у београдски музеј, два друга са убијеном старом женком понесосмо са собом. Мужјак нам је умакао, и ако га настријелисмо.

Dryocopus martius (L.) — Жуна црна.

Ову велику птицу, која се не може олахко превидјети, не могосмо у Србији на наше велико изненађење кроз дуље времена ни запазити ни убити. Тек у шумама западно од Ивањице, а у правцу к Јавору, и касније на горској коси Златибора били смо сретнији, па смо оданле могли у Сарајево донијети три егземплара.

Jynx torquilla L. — Вијоглав.

И ако се може узети, да ова птица обитава у погдјекојем крају, ја сам је ипак видио само једном у лукама уз ушће Мораве, па сам ондје 1. маја (19. априла) 1899. убио једну стару женку.

Cuculus canorus L. — Кукавица.

Како је кукавица ванредно корисна птица, може се Србија сматрати срећном, што у њој кукавица обитава у релативно великом броју. У сјеверо-источним крајевима Србије одабире кукавица за чудо најрадије гнијезда тамо доста честог стршеља поцврkаша *(Miliaria calandra),* да у њима остави своје јаје. Два пута нађох у близини ушћа Тимока и крај Књажевца гнијезда стршељова са јајима, а међу овима и по једно јаје кукавице. Нијесу управо ријетке женке са црвено-смеђим перјем. Занимљиву женку убио сам код Смедерева; она је сива, па се преко хрпта и груди провлачи црвено-смеђи колут. Прибрасмо у свему четири егземплара.

Athene noctua (Scop.) — Ћук.

Врло обична птица, али како се чини много бројнија у источним него у западним крајевима. Прибрана у разним предјелима шест егземплара доказују, да су разноликости у боји перја ове птице у Србији далеко незнатније, него у сусједним земљама.

Asio otus (L.) — Сова утина.

На једном пашњаку недалеко Корвова нађох остатке једне раскидане сове утине. Инако је не видјех нигдје у Србији.

Pisorhina scops (L.) — Лулавац.

Чешће сам чуо кликтање ове птице, али је због ноћног мрака нијесам могао убити. У највећем броју посматрао сам је по брдима око Кремне у ужичком округу.

Bubo bubo (L.) — Буљина, јејина велика.

Доста честа птица станарица по хридовима код Јелашнице и у клисурама Св. Петка и Сићево, па и по другим мјестима. У Јелашници ухватих лијепу јејину, па ју донесох живу у Сарајево. Други егземплар ухватио сам у околини Јагодине, али ми је касније на жалост умакла.

Circus aeruginosus (L.) — Еја пијуљача.

Доста честа по мочварама у српским равницама. Ја сам 22. (9.) августа 1900. недалеко Радујевца убио једну женку, стару једва годину дана.

Circus pygargus (L.) — Еја ливадарка.

За нашег мање више хитрог путовања дошла нам је осим пређашње врсте само још ова еја пред пушку. Колектор Сантариус убио је наиме 10. маја (28. априла) 1899. код Самариновца близу Неготина стару женку. Ова еја није честа, па је сумњиво, да ли је у Србији станарица.

Erythropus vespertinus (L.) — Вјетруша копчић.

Посматрао сам ову птицу почешће за јесење и пролетне сеобе у ближње крајеве Угарске, гдје имаде своја легла, али је само једном, 28. (15.) септембра 1900., дворски ловац Робл крај Новог села у округу нишком убио неколико мјесеци старог мужјака, који је и препариран. Засад морам се држати мнијења, да ова вјетруша у Србији не гнијезди.

Cerchneis naumanni (Fleischer) — Вјетруша бјелонокта.

Запазио сам ову птицу у по једному маленому јату само два пута, и то 9. маја (27. априла) 1899. крај Брзе Паланке и 30. (17.) августа 1900. у селу Србовлаху недалеко Неготина; овдје сам убио старог мужјака. Чини се, да ова вјетруша у Србији није честа.

Cerchneis tinnunculus (L.) — Вјетруша кликавка.

Напредно честа птица све до у највише горске крајеве, али је исто тако бројна и по низинама, гдје је за пољопривреду од велике користи уништавањем мишева, па је с тога ваља штедити. По нама прибрана четири егземплара потјечу из сјеверо-источног дијела Србије.

Falco subbuteo L. — Соко мали.

Један од најзначајнијих заступника из реда птица грабилица. Један крај Неготина у близини својег гнијезда убијени млади соко служи као доказ, да је та врста у Србији станарица и да ту леже младе. И ако се мали соко налази посвуда у земљи, чини се ипак, да му источни крајеви боље пријају, нарочито за сеобе. Четири егземплара.

Од већих врста из рода соколова не могосмо на жалост ни један комад добавити.

Aquila pomarina = maculata (Gm.) — Орао кличећи.

Поштедисмо и овог орла, а да нам то баш не бијаше намјера, јер нам не хтједе срећа послужити, да га добијемо на нишан. У многим је крајевима доста чест, па га запазисмо скоро свакидневице у Шумадији.

Aquila melanaëtus (L.) — Орао краљевски.

У ближњој и одаљенијој околици Ниша, гдје је овај орао прије био доста бројан, данас је он ријетка појава. Тако је и по другим крајевима Србије, па с тога није баш лак посао ондје убити овакова орла.

Aquila chrysaëtus (L.) — Орао крсташ.

Видјесмо га више пута у горама (Стража, Мицор и т. д.); али како нам је вријеме било тако одмјерено, да за лов на крсташа нијесмо могли одредити по више дана, то нам није било могуће уграбити овог разбојника.

Nisaëtus pennatus (Gm.) — Орао патуљасти.

Познато је, да овај орао у садашњости нигдје није чест, но ипак је сигурно, да у Србији обитава приличан број парова, који вију своја гнијезда и легу младе. У највишем шумском појасу Суве планине јавио се такав пар својим кликтањем, па је Сантариус 6. јуна (25. маја) 1899. убио мужјака ванредно лијепе боје са бијелим перјем по трбуху, кад је управо ловио шеве. Касније, године 1902., набавио је наш музеј из Прокупља још један егземплар, у којег су груди и трбух тамносмеђе боје.

Circaëtus gallicus (Gm.) — Орао змијар.

Посматрасмо га поуздано неколико пута; нема сумње, да у Србији леже младе. Дворски ловац Робл спремио је у јесен године 1899. нашему музеју ванредно лијепи егземплар, убијен у близини Ниша.

Buteo buteo (L.) — Мишар.

Једна од најбројнијих врста из реда птица грабилица! Не бих знао ни један крај, у којем га не би било, али тек под конац мојих путовања убио сам једног мишара, те га понесох у Сарајево за музејску збирку.

Accipiter nisus (L.) — Јастреб мали.

Исто тако чест, али далеко шкодљивији! У највећем броју обитава око Ужице, Јагодине и Ниша. У околици села Мочиоци убисмо 10. јула (28. јуна) млади егземплар. У свему прибрасмо четири егземплара.

Astur brevipes (Severzow) — Јастреб српски.

У збиркама зоолошког завода београдске велике школе и зајечарске гимназије видјех егземпларе овог јастреба, добављене из околице овијех градова. Добавио сам посредовањем госп. Робл-а мужјака, што је убијен 18. (6.) јуна 1899. у Тополници крај Ниша. Годину дана касније, 26. (13.) аугуста 1900., убио је пак наш друг Лакатош недалеко манастира Букова крај Неготина једногодишњег мужјака, ванредно лијепа по боји перја. У овом је мјесту Ед. Ходек старији 13. (1.) маја 1869. убио женку на гнијезду, из којег је извадио два јаја. И у маленој збирци птица пољопривредне школе у Букову нађох лијепо препарирани комад овог јастреба, што је такођер убијен у близини овог мјеста, дакле у крају, гдје та птица, — о томе не може бити сумње, — вије своја гнијезда. Овако је сада срећно доказана свеза између обиталиштâ овог јастреба, обретених у најновије доба у Црној Гори и Румунији.

Astur palumbarius (L.) — Јастреб велики.

У Србији је овај врло штетни разбојник на сву срећу сразмјерно ванредно ријетка појава. Једини ондје прибрани егземплар, стари мужјак, убио сам крај Копривштице недалеко Ниша.

Milvus migrans (Bodd.) — Луња црнкаста.

По лукама уз Дунав ова је луња типична птица станарица. Спрам унутрашњости она је све то рјеђа. Задњи пут спазих је крај Новог Хана. Прибрасмо и препарирасмо њезина јаја.

Milvus milvus (L.) — Луња црвенкаста.

Ријетка појава у свако доба године. Ми располажемо само једним егземпларом, што нам га је мјесеца јуна 1900. године припослао госп. Робл из Тополнице код Ниша.

Gypaëtus barbatus (L.) — Костобер.

На моје распитивање увјераваху ме најодлучније с разнијех страна, да костобера у Србији никако нема. И ако због оскудице у времену нијесам могао добавити ниједан егземплар, то могу ипак устврдити, да је овај краљ из птичјег рода под сигурно станар Србије и да онамо има његових гнијезда. Стално обитавају парови костобера на Миџору (на бугарској страни!), на Бабину зубу у Старој планини, на Сувој планини, дапаче — што је управо зачудно — и у клисури Сићево.

Vultur monachus L. — Сип старјешина.

Приликом мојих путовања Србијом у више сам пута овог сипа могао јасно посматрати, али му за гнијезда нијесам нигдје сазнао. Од његових обиталишта, што сам их ја утврдио, напомињем: Суву планину, горску косу источно од Љубовије у правцу к Повљену, нарочито пак околину Прокупља.

Tetrao urogallus L. — Тетријеб велики.

У мјестима за која сам сазнао, да су обиталишта љештарке и малог тетријеба (ружовца), налази се појединце и велики тетријеб, можда још и по гдје-гдје све до Бајине-Баште. Свакако борави он на Зборишту код Мокрегоре, јер сам у тамошњим шумама нашао његовог перја у приличној множини.

Tetrao tetrix L. — Тетријеб (ружовац) мали.

Како сам дознао, заблудиће гдје-који мали тетријеб — што је али велика ријеткост, — на највише горе уз границу западно од Рашке, па и у подручје Јавор-планине. Одавле су појединци, врло ријетки комади спремљени у Београд.

Tetrao bonasia L. — Љештарка.

И ако нема сумње да ова кокошка обитава у горским шумама уз границу у срезу лесковачком, могу ја ипак на основу стеченог искуства потврдити једино то, да љештарка живи у лијепим, ливадама испрекиданим шумама на Златибору и источно од Ужице све до Дрине, јер сам овдје прибрао једну женку и два млада комада, па сам ту видио љештарку у овећем броју.

Caccabis saxatilis (Meyer) — Камењарка.

Број ове птице силно се умањује свугдје у Србији из дана у дан. Само у највишим појасима, примјерице по гребенима Суве планине, одржао се нешто већи број породица, што смо могли утврдити за нашег тамошњег боравка. У околини Ниша је камењарка данас већ велика ријеткост, тако да смо ми у клисури Св. Петка за вишедневног тражења нашли само један стари пар ове кокошке; женку

је Сантариус убио и препарирао. Веле, да је у нешто већем броју има у околини Врање. Посве изолирано обиталиште обрео сам у околини Луке западно од Неготина, гдје неколико породица камењарке станују по хридовима горског шиљка, званога Стô; овдје сам убио младог ороза. Доста је вјероватно, да камењарка такођер на сјевер одавле, по стјеновитим обалама Дунава, по гдје-гдје живи[1]).

Perdix perdix (L.) — Јаребица.

По многим крајевима Србије, нарочито у њезином сјеверо-западном дијелу, туже се опћенито, да је јаребица врло ријетка појава. Радујем се, што су за неке срезове моје биљешке далеко повољније. У срезовима Жагубица и Јагодина, за тим у цијелој Шумадији од Крагујевца до Ваљева нашао сам многа и врло бројна јата јаребица. Без великог губитка у времену убисмо Сантариус и ја за нашег јесењег путовања уз припомоћ по једног ловачког пса у свему 73 комада. Три препарирана егземплара из овог подручја засвједочавају већ познату велику промјењивост боје у перју ове кокошке.

Coturnix coturnix (L.) — Препелица.

Засад још доста честа гњездарица мимо свега тога, што ову птицу свако прогони у свако доба и нарочито за читаве јесење сеобе. У другој половини августа постигох лијепе ловачке резултате на препелице по крајевима западно од Београда и јужно од Радујевца. За музејску збирку препарирасмо два егземплара.

Turtur risorius decaocto (Friv.) — Кумра.

Кумра је заостатак из доба турске владавине у Србији, па је посједују у подивљалом стању још и данас градови: Београд, Ниш, Лесковац и Прокупље. Уз припомоћ многих пријатеља прибрао сам за наше збирке лијепу серију од девет егземплара, разноликих по старости.

Turtur turtur (L.) — Грлица.

По неким мјестима има је ванредно много. Прибрао сам један егземплар.

Columba palumbus L. — Гривњаш.

На далеко раширен, али као гњездарица није овај голуб свагдје особито чест. Највише га има између Ивањице и Ужице. Прибрао сам два егземплара.

Columba oenas L. — Голуб дупљаш.

Како се чини, овај је голуб као гњездарица бројнији од гривњаша, а мјеста, гдје је особито чест, јесу ова: Кусадак, Брза Паланка и Ристовац. Прибрао сам три комада.

[1]) Београдски професор Панчић устврдио је доста одлучно у години 1867., да на Копаонику обитавају такођер *Caccabis petrosa* (Gm.) и *Caccabis rufa* (L.). Од онда се познавање географског раширења највећег дијела европских птичјих врста тако усавршило, да се може мирне савјести рећи ово: Ове двије кокошке, по својим животним приликама ограничене на становита мјеста и прилике, јесу карактеристична појава у крајевима уз западни дио Средоземног мора до Сицилије, па је сасвим искључено, да би могле боравити у унутрашњости балканског полуострва; мимо тога не одговарају прилике на Копаонику ни најмање животним потребама ових двију врста. — Покојни је Панчић читав свој вијек посветно ботаници, па се само узгредице бавио зоологијом, спрам чега је разумљиво, што му се у потоњем предмету кад и кад поткрала по гдје-која омашка.

Columba livia Gm. — Голуб дивљи.

Видјео сам га чешће по хридовима, у највећему броју по клисурама код Јелашнице и Св. Петке-Сићева, гдје су му гнијезда у пећинама и пукотинама. Осим типичних егземплара има и таквих, који су продукт укрштавања са другим врстама голуба. Прибрао сам четири егземплара.

Platalea leucerodia L. — Кашикар, *Ardea garzetta* L. — Чапља бијела, мала и *Ardea alba* L. — Чапља бијела, велика.

У сјеверо-источному дијелу Србије могао сам ове три врсте пригодом сеобе више пута тачно посматрати, али ваља да истакнем, да оне данас у мочварама крај Дунава на српској страни, почевши од Београда па све до бугарске границе, нигдје више не легу младе, што је жалосна посљедица безобзирног убијања ових птица само на ту сврху, да се ушићари оно неколико украсних пера са хрпта!

Ardea purpurea L. — Чапља жута.

Можда да по који пар ове чапље гнијезди у мочварама око Неготина, зараслима трстиком; овдје смо прибрали два комада за нашу збирку. За сеобе је жута чапља овдје исто тако честа, као и по мочварама западно од Београда.

Ardea cinerea L. — Чапља сива.

Најчешћа од свију врста из рода чапљи, па гнијезди и леже младе по гдје-гдје. Примјерице нађосмо 12 пари на гнијездима, што их начинише по овисоком дрвећу на брдима уз руб оног подручја крај Кладова, које је изложено поводњи; овдје сам повадио и јаја ове чапље, коју сам кад и кад запазио и по унутрашњости уз ријеке (примјерице код Лесковца), дапаче један комад и на Блату крај Власине. Прибрао сам два егземплара.

Ardea ralloides Scop. — Чапља жута, мала.

По барама крај Корвова и Михајловца, затим код Неготина нађох 8, 3, па и поједине комаде за вријеме сеобе, али овуда не гнијезди та чапља. Прибрао сам један егземплар.

Nycticorax nycticorax (L.) — Квакавац.

Средином маја видјесмо сваки дан ову птицу у сеоби. Убисмо више комада, али смо конзервирали само једног старог мужјака.

Ardetta minuta (L.) — Гак мали.

Гнијезди око Неготина и уопће по скоро свим мочварама у долини Дунава. Усред трстике крај Неготина убио сам по једног старог и младог мужјака.

Botaurus stellaris (L.) — Букавац.

Не могу да вјерујем, да би ова плашљива птица игдје у Србији имала своја гнијезда, али је она честа појава за сеобе, нарочито у јесен. У Макиш-бари крај Београда затекох 18. (5.) августа 1900. врло много букаваца, те убих два комада у часу, кад управо хтједоше полетјети из густог шевара.

Ciconia ciconia (L.) — Рода бијела.

Честа гњездарица у многим крајевима, нарочито по низинама, па је народ нигдје не прогони. Своја велика гнијезда гради она у Неготину и другдје на

пљемену кућних кровова. У силном броју посматрао сам бијелу чапљу у Блату код Власине; овдје има по свој прилици многих комада, који не доспјеше до тога, да саграде гнијезда. Прибрао сам два егземплара.

Ciconia nigra (L.) — Рода црна.

Још увијек доста честа (такођер као гњездарица) по шумовитим крајевима, кроз које протичу потоци богати рибом. У Сувој планини обитава све до појаса, докле расте дрвеће; има је и у Старој планини, нарочито у долини Топлице.

Plegadis falcinellus (L.) — Галица.

За пролетне сеобе убих само једну галицу крај Кладова 6. маја (24. априла) 1899., док сам 18. (5.) августа 1900. у Макиш-бари крај Београда видио велика јата, понајвише младих птица. Убисмо неколико комада, али препарирасмо само један егземплар са занимљивим, још неизраслим перјем.

Fulica atra L. — Лиска.

Ванредно честа птица по свим мочварама. У Макиш-бари убисмо мужјака у младеначкому перју. У Блату крај Власине настанило се неколико парова само на једном јединцатом мјесту.

Gallinula chloropus (L.) — Штиока велика.

Честа као и пређашња врста, па је има и по омањим мочварама, примјерице у маленим барама крај Парачина. Прибрасмо два егземплара.

Gallinula porzana (L.) — Штиока рињуга.

Како ова птица проводи свој живот по скровиштима, није баш лако посматрати је, па сам с тога могао убити само једну стару женку, и то крај Неготина 25. (12.) августа 1900. године.

Ortygometra parva (Scop.) — Штиока мала.

Чешћа је него што би се могло мислити према броју комада, који се пригодице могу запазити. У барама крај Неготина има она своја гнијезда. Овдје сам нашао њезина јаја, што их је разломила еја пијуљача; да су то управо била јаја мале штиоке, распознао сам по тамно-смеђој боји нађених љусака. Убисмо два стара мужјака и једну младу птицу са прелазним перјем.

Crex crex (L.) — Прдавац.

Како та птица свагдје може наћи подесна мјеста за своје љетно боравиште, има је у свим крајевима у свећем броју. Недалеко од Брзе Паланке набасао сам 9. маја (27. априла) 1899. на мало јато, које се управо спремало, да се настани у тамошњим баровитим ливадама. Убио сам овдје један пар, а у јесен године 1900. прибрао сам крај ушћа Тимока још један комад са рђасто-црвеним младеначким перјем.

Rallus aquaticus L. — Кокошица млакара.

Да ова птица у источному дијелу Србије леже младе, посвједочава млади егземплар, што га је Сантариус убио крај Неготина 25. (12.) августа 1900. Тамошњи сељаци тврде, да за благе зиме ова кокошица у овоме крају обичава презимити.

Grus grus L. — Ждрал.

Ждрал се појављује кад и кад на многим мјестима за сеобе; али је од ове појаве далеко занимљивија чињеница, да у Србији има једно мјесто, гдје ждрал леже младе, и да се ово мјесто по положају и климатским приликама посвема прикључује уз она по мени описана мјеста у Бугарској и Источној Румелији, гдје се находе ждралова гнијездишта. То је Блато на Власини, које се истиче својим високим положајем и својом забитном околином. Овдје сам године 1899. нашао на јајима осам пари ждрала, а 11. јуна (30. маја) донесоше нам два млада птића, од којих уступисмо један комад београдским збиркама, док се други налази у нашем музеју.

Otis tetrax L. — Потрк мали.

Док се појава великог потрка (дропље) у Србији из дана у дан све то више умањује (или да правије кажем све то више двојбеном постаје), макар да је ова птица још прије неколико десетина година ондје била доста позната, — то се мали потрк у становитим крајевима још увијек види у релативно приличному броју. У околини Ристовца убија се у јесен највећи број малих дропаља, али их мјесеца септембра има и у непосредној близини Ниша. Госп. Робл показао нам је усред тамошњих степних травњака она мјеста, гдје мали потрк најволи боравити, па смо ја и Сантариус ондје убили по једног мужјака. Препариране коже ових комада чувају се у нашим музејским збиркама.

Gallinago gallinago (L.) — Беканет.

У пролетно доба за чудо риједак; радовао сам се, кад сам 10. маја (28. априла) 1899. у близини гнијезда у бари код Михајловца на Дунаву могао убити женку. Сасвим је друкчије у јесен! Нађох тада на подесним мјестима ванредну множину ове птице. Највећи број запазисмо уз руб малене мочваре недалеко од вароши Јагодине, те смо за час могли напунити наше ловачке торбе овом укусном дивљачи. Препарирасмо два комада.

Gallinago major (L.) — Шљука ливадарка.

За сеобе биће је прилично много по подесним мјестима. Ја сам убио само једну женку у ливадама уз ушће Мораве 1. маја (19. априла) 1899.

Limosa lapponica (L.) — Муљача смеђа.

Од ове, за балканско полуострво врло ријетке птице, добавио је наш музеј један егземплар са зимним перјем, убијен између Ниша и Прокупља у другој половини децембра године 1902.

Actitis hypoleucus (L.) — Ковачић гузавац.

Честа гнијездарица уз скоро све воде, које долазе са планина. Конзервирасмо једну женку, убијену 19. (7.) маја 1899. у Зуничу крај Књажевца.

Totanus pugnax (L.) — Грличар пршљивац.

Пригодом сеобе пролази Србијом и ова птица, али се нигдје не задржава дуље. Прибрасмо двије женке у првој половини маја, једну уз ушће Мораве, другу у околини Неготина.

Totanus calidris (L.) — Ковачић кијукавац.

Гнијезди по разним крајевима! Препарирасмо један егземплар из околине Књажевца и један пар са Блата на Власини.

Totanus littoreus (L.) — Ковачић кривокљуни.

Далеко је лакше ову птицу селицу констатовати по њезину гласу, него је убити, јер је врло плашљива. Сантариус је ипак 19. (7.) маја 1899. код Зуница близу Књажевца убио један комад са чисто љетним перјем.

Totanus ochropus (L.) — Ковачић пијукавац.

Чести гост уз потоке и ријеке, али једва да игдје излеже младе. Онај егземплар у нашој музејској збирци убио сам 30. (17.) августа 1900. у мртвом рукаву Дунава крај Радујевца.

Totanus glareola (L.) — Ковачић мигавац.

Борави више уз воде стајачице, обично у омањим јатима. У барама крај Кладова и Неготина има га у великој множини. Прибрасмо три егземплара.

Tringa minuta Leisl. — Жалар циганин.

У неке дане крајем августа види се овај жалар појединце и у омањим јатима крај Неготина и то на западном дијелу овог краја. Наш мужјак убијен је тамо 27. (14.) августа 1900.

Tringa temmincki Leisl. — Жалар црничић.

Послије обилније кише појавило се неколико егземплара 2. септембра (20. августа) 1900. у непосредној близини Неготина. Ова је птица свакако ријетка појава у Србији. Сантариус убио је једну женку.

Tringa subarcuata (Güld.) — Жалар кривокљуни.

Био је пуки случај, што смо на Тимоку код села Зуница близу Књажевца 19. (7.) маја 1899. убили мужјака у потпуном љетном перју. У Босни је овај жалар велика ријеткост.

Limicola platyrhyncha (Temm.) — Жалар плоснокљуни.

Никад ми није успјело, да ову птицу посматрам у слободи или да је убијем, али сам нашао два егземплара у збиркама зоолошког института београдске велике школе, који потјечу из налазишта жалара црничића *(Tr. temmincki)*, околина Неготина.

Oedicnemus oedicnemus (L.) — Чурликовац.

На пјесковитој обали сјеверно од Радујевца убио сам једну женку. Чурликовац је у овом крају опће познат, па ће га бити и даље уз ријеку.

Vanellus vanellus (L.) — Вивак.

Леже младе по баровитим ливадама дунавске низине, примјерице код Михајловца и Радујевца, али му број није велик, јер га људи радо прогоне. И на Блату у Власини има вивак своја гнијезда. Прибрасмо један пар.

Aegialitis curonicus (Gm.) — Кулик.

Карактеристична гњездарица по шљунковитим мјестима у ријекама. Добависмо један пар са Тимока код Зајечара! Други један пар и његове младе видио сам недалеко од овог мјеста.

Anser brachyrhynchus Baill. — Гуска краткокљуна.

Један је егземплар у касну јесен године 1902. убијен у околици Прокупља, те је одавле доспио у велику шумарску школу у Бруку (Штајерска). Ово је, колико ја знам, први случај, да је ова дивља гуска засвједочена за балканско полуострво.

Anas crecca L. — Кржуља.

Није особито честа. Мужјак у нашој музејској збирци убијен је 27. (14.) августа 1900. код Неготина.

Anas querquedula L. — Гроготавац.

Нешто је бројнији од кржуље, па ће по гдјекојим мјестима ваљда бити гњездарица. Једини егземплар наше збирке убијен је уз ушће Тимока 22. (9.) августа 1900.

Anas boscas L. — Патка дивља, велика.

Најчешћа врста из рода дивљих патака, јер је нађосмо расијану свугдје по Србији на мјестима, гдје има вода у близини. Прибрасмо један пар.

Fuligula nyroca (Güld.) — Жута норва.

Од оно неколико комада, што их за вријеме гнијездења нађосмо на Блату у Власини, нијесмо због тешког приступа могли убити ни један комад. Тек 30. (17.) августа 1900. прибрасмо ову норву на блату код Србовлаха близу Неготина, гдје упадоше више комада пригодом сеобе.

Fuligula ferina (L.) — Риђак.

Само једном, 2. септембра (20. августа) 1900. године, видјесмо ову дивљу патку у непосредној близини Неготина, па смо и убили једну женку. Зачудно је, што у овом крају има тако мало дивљих патака разних врста.

Hydrochelidon nigra L. — Чигра црна.

За вријеме гнијездења посматрао сам црну чигру на више пута споменутом Блату на Власини; овдје сам нашао 10. јуна (29. маја) 1899. двије растављене колоније, па ми није било тешко убити један пар. За јесење сеобе у години 1900. појавила се она врло ријетко, те смо могли убити само једну женку у бари уз ушће Тимока (31. [18.] августа).

Hydrochelidon leucoptera (Schinz) — Чигра бјелокрила.

Младу птицу ове врсте добавио сам 30. (17.) августа 1900. из непосредне близине Неготина. Одређивање комада са младеначким перјем изискује велику тачност!

Hydrochelidon hybrida (Pall.) — Чигра бјелобрада.

У прилично великом броју затекох ову чигру 18. (5.) августа 1900. у Макиш-бари код Београда. Ни прије ни послије тога дана нијесам је више могао видјети

нигдје у Србији. Употребих ову згоду, да у друштву Сантариуса приберем пет комада, који показују све прије̂лазе у перју од ране младости до у старост птице.

Sterna hirundo L. — Чигра обична.

У исто доба и на истом мјесту као и пређашња врста; поврх тога нађох је и код Смедерева и уз ушће Тимока. Свакако је гњездарица. Прибрасмо један пар.

Larus minutus Pall. — Галеб малени.

У читавом подручју у свако доба врло ријетка појава; види се само за сеобе птица, па и онда једино за час. У близини Неготина убио сам 30. (17.) августа 1900. у баруштинама на западном крају града младог мужјака у првом, шареном јесењем перју.

Podiceps cristatus L. — Пљенор.

У једној бари (без траве) недалеко од ријеке Мораве код Јагодине било је неколико комада ове птице, па сам тешком муком 19. (6.) септембра 1900. могао убити једну женку.

Podiceps fluviatilis Tunst. — Пилинорац.

На истом мјесту, гдје и пређашња већа врста. Да убијем 18. (5.) септембра један комад, морао сам избацити више метака. Чини се, да обје ове птице, пљенор и пилинорац, нијесу честе по водама Србије.

Različito. — Различито.

Mletački natpis iz Gabele u Hercegovini.

Kad se u Gabeli godine 1899. crkvene razvaline iz doba mletačkog gospodstva preudešavahu za novu katoličku crkvu, našao je megjutim već preminuli župnik fra Dominik Šarac

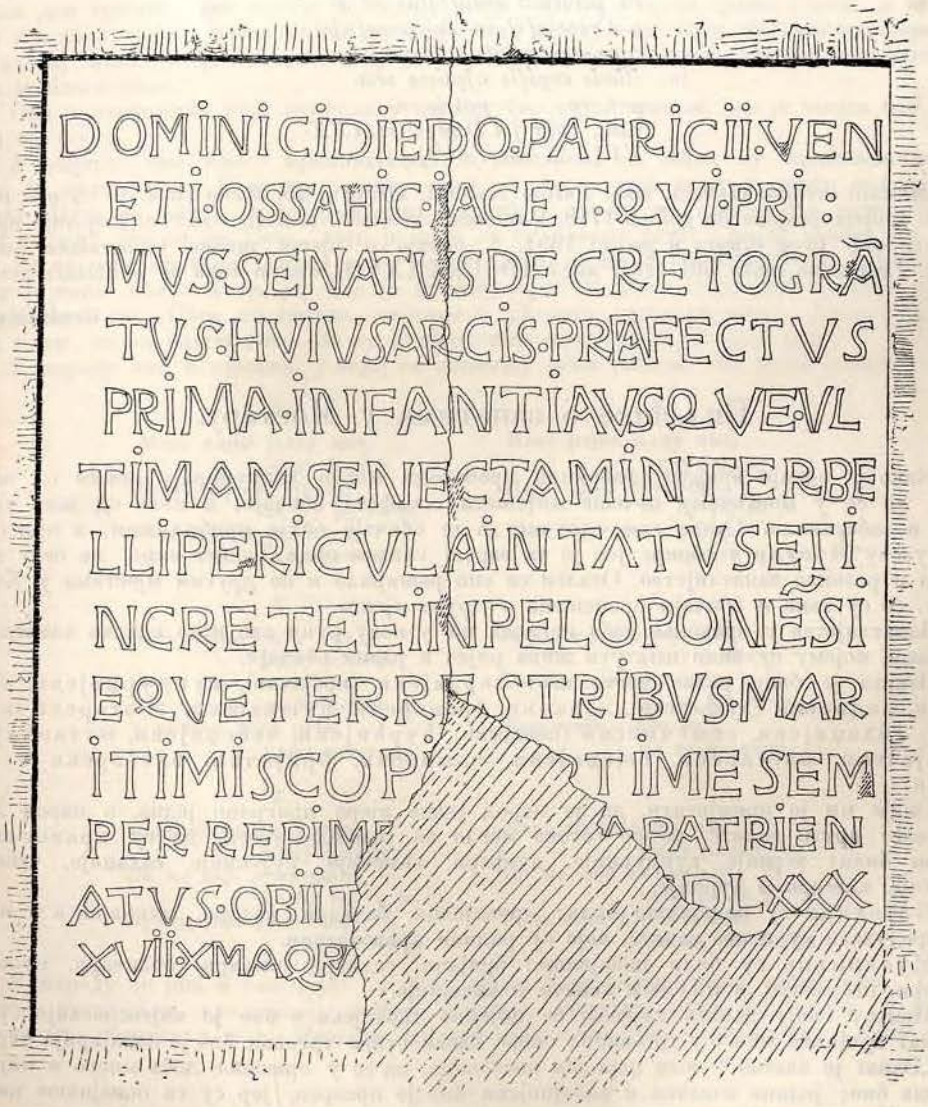

u patosu ove razvaline prvi monumenat mletačke epigrafike na zemljištu današnje Hercegovine. To je ploča od mekanog bijelog pješčenika, visoka 1·42, široka 0·785, debela 0·08 *m*, vertikalno

prelomljena po sredini. a odlomljena gore s lijeve i dolje s desne strane. Natpisno je polje sploštено udubljeno, nije zaokvireno te se odozdo dosta jako lomi, tako da je već nestalo nekoliko pismena. Spram toga je ovdje u slici dodani faksimile natpisa, izragjen po otisku što ga je izradio g. Dr. K. Patsch 6. septembra 1900., potpuniji od originala, koji je iza smrti nalaznika fra Dominika Šarca došao u zbirku starina u franjevačkomu samostanu Humcu kod Ljubuškog. Mjeseca februara 1899. čitao je pokojni Šarac u jedanaestom retku još DAPATRIE, a u 12. retku MCDLXXX.

Sadržaj natpisa što ga ovdje iznosimo, pa i primjedbu uz ovaj tekst, blagoizvolio je uredništvu dostaviti gosp. sveučilišni profesor dr. K. Jireček u Beču.

Dominici Diedo, patricii Veneti, ossa hic iacet, qui primus senatus decreto gratus huius arcis praefectus prima infantia usque ultimam senectam inter belli pericula inta[c]tus et in Crete e[t] in Pelopone[n]si eque terrestribus maritimis copi[is o]ptime semper re..... patrie natus, obiit [A.D.M]CDLXXXXVII, X Ma(i)o (?).....

Mlećani osvojiše Gabelu, stari Forum Narenti, Drijeva, 20. aprila 1694. te su ovo mjesto imali u svojem posjedu do godine 1718. Savremeni mletački historik Garzoni opisuje opširno ratovanje oko ovog mjesta u godini 1694. i podaje o njemu mnoge topografske podatke (I. 553). Datum ne može biti drugi nego MDCLXXXXVII., spram čega se je klesaru potkrala omaška.

Uredništvo.

Biljешke o zanatima u Mostaru.

Kako u novije vrijeme fabrički proizvodi mnogo konkuriraju nekim od naših zanata, to se u mnogočemu počeše mijenjati esnafski obićaji, a neki od njih gotovo se već i zaboravili. Stoga sam odlučio da te obićaje ovdje prибilježim, a pri ovome opisu uzeću Mostar u obzir, jer je ta varoš glavni grad Hercegovine, pa se u njemu najprvo i razvilo zanatlijstvo. Otalen se ono raširilo i po drugim mjestima u Hercegovini, te su tako i obićaji prenešeni u druga mjesta.

Zanatlijstvo u prvašnje doba izgleda mi u neku ruku kao neko veliko zanatlijsko udruženje, kojemu su bili štatuti živa riječ i razni obićaji.

Zanata je bilo razne vrste kao: terzijski (krojački), kundurdžijski, opančarski, zidarski (dunđerski), kovački, braварski, puškarski, zlatarski (kujundžijski), sahatdžijski, ekmečinski (pekarski), hurdžijski, čebedžijski, mutapčijski, drvodjelski, klesarski, bojadžijski, kožarski, brijački, bačvarski i mlinarski.

Ovdje mi je primjetiti, da je narod jedne vjere prigrlio jedne, a narod druge vjere opet druge zanate, te se gotovo moglo za pravilo uzeti, da su pravoslavni većinom bili: terzije, kundurdžije, dunđeri, ekmečije, kujundžije, sahatdžije, čebedžije, mutapčije, klesari i hurdžije.

Katolici su ponajviše bili: drvodjelci, bačvari, kolari, mlinari, a u novije doba predузeli su i sve zanate, koje su radili pravoslavni.

Muslimani su bili ponajviše: brijači, sedlari, kožari, opančari, puškari, nanulari, postolari, a cigani kovači i kalajdžije.

Između svijuh zanata najbolje se cijenio terzijski i bio je najgosposkiji, jer je taj zanat vrijedio mnogo u trgovini; skoro svaki stari trgovac bio je ponajprije terzija.

„Zanat je zlatan," veli narodna poslovica, pa se u prvašnje doba mnogo i cijenio, ma kakav bio; jedino kovački i kalajdžijski bio je prezren, jer su ga ponajviše cigani radili. Koliko su bili prezreni ova dva zanata vidi se otale, što ni jedan kovač ili kalajdžija u Hercegovini nije mogao dobiti za ženu djevojku od bolje porodice; svak bi kazao: „Ne ću još sa ciganima prijateljiti".

У прво доба нијесп могао у Мостару наћи човјека, који није имао ма какав било занат. Ко је имао занат много се више цијенио, него онај који је остао без заната, али је таких мало било. Ево једне народне приповиједтке, која нам казује, како се прво занат цијенио. „Био некакав царевић, па пође по свијету, да тражи дјевојку, којом би се оженио. Дође у једно мјесто и загледа дјевојку, те је запроси у оца. Отац ове дјевојке рече: ‚Добро, ја пристајем, само ми кажи какав занат имаш?‘ Царевић се зачуди томе питању па рече: ‚Ја сам царевић, мени занат не треба.‘ — ‚Е, ништа нисмо ни говорили, кад немаш заната; ја ти кћери не дам, јер све може пропасти, а занат никада,‘ рече дјевојчин отац. Царевићу запела дјевојка за око, па му је жао пустити, те се одлучи да учи какав било занат. Тражио је најлакши занат, који би најприје научио, те одабра да учи плести ужа. Нађе једнога ужара и код њега ступи на занат. За неко вријеме научи правити ужа, те се упути опет оцу оне дјевојке. Дође тамо и каза му да је научио правити ужа. Овај би задовољан и тим занатом, те му даде кћер за жену. Царевић се с њоме вјенча и одведе је кући. Послије смрти његова оца некако се деси, те га народ истјера из земље, а он са женом и дјецом оде у другу земљу.

Живио је неколико година са оним, што је донио из домовине, ништа није радио, а сваки дан трошио, док остаде без игдје ишта. Жена и дјеца траже хљеба, а он нема, те га нужда натјера и поче плести ужа. У томе мјесту није било никаква мајстора, који је знао тај занат, те је за кратко вријеме стекао велико имање. Сјетио се женина оца, те га је благосиљао.“

Ова приповиједтка није поникла у народу без тврда темеља, јер је човјек без заната као и без руку.

У народу има много приповиједака о занатима, од којих ћу прибиљежити ову: „Када је путовао св. Саво по земљи, срете дунђера, гдје носи у торби новце па га запита: ‚Шта но носиш, мајсторе?‘ Овај се побоја да му не заиште па рече: ‚Ништа, носим талаш.‘ На то св. Саво, који је знао да су новци, рече: ‚Хајде талаш ти увијек био.‘ За то веле никакав дунђер нема новаца, нити се може обогатити.“ За ћурћију веле да му је занат благословен, јер кад је ћурћију срео св. Саво, гдје носи радњу кући да ради, запита га: ‚Шта то носиш, мајсторе?‘ ‚Дукате, одговори овај.‘ ‚Хајде дукати ти вазда били‘, па га благослови. За то ћурћија има много пара, а мало ради.“

У народу има и пјесама, у којој се спомињу неки занати; ево једне овакове пјесме:

1.

„Мене мајка једну има,
једну једину,
Па ме даје за терзију,
не ћу јој га ја.
У терзије танка игла,
тања вечера.

2.

Мене мајка једну има,
једну једину,
Па ме даје за ковача,
не ћу јој га ја.
У ковача црне руке,
црња кошуља.

3.

Мене мајка једну има,
једну једину,
Па ме даје кундурџији,
не ћу јој га ја.
Кундурџија џоне лиже,
а што ћу му ја.

4.

Мене мајка једну има,
једну једину,
Па ме даје екмечији,
не ћу јој га ја.
Екмечија обноћ ради,
не требам му ја.

5.

Мене мајка једну има,
једну једину,
Па ме даје кујунџији,
не ћу јој га ја.
Кујунџија злато кује,
ал га не носи.

6.

Мене мајка једну има,
једну једину,
Па ме даје за трговца,
хоћу јој га ја.
У трговца доста новца,
још му требам ја.“

У народу се још и ово чује: „Гледај га па ћеш знати, какав занат има. Терзија је увијек неокрпљен, кундурџија слабих кундура, екмечија руча без хљеба, у дунђера готов се зид оборити и т. д. Ниједан занација нема код себе у реду оно, о чему ради.“

Шегрт.

Сваки занат почима са шегртовањем. Ако би ко желио да научи занат, морао је ићи код кога мајстора. Отац или старатељ дотео би га мајстору у дућан, па би рекао:

„Ево ти га, мајсторе, па нека учи. Моје кости, а твоје месо.“ То је толико, као да је рекао: удри, што можеш више, само немој кост пребити. Шегрт је морао три године код једнога мајстора занат учити и безувјетно му се покоравати, а мајстор га је за непослушност и рђаво владање могао казнити тјелесном казном, и ставити га у фалаке[1]), а томе се нико није имао права противити.

За читаво вријеме (3 године) док би учио занат, био је шегрт и није имао никакве плате од мајстора, а све је за мајстора радио. Није смио отићи од првога мајстора, нити би га смио који други мајстор узети. Сваки мајстор имао је у своме дућану шегртску касу (сандучић), у коју би се остављао шегртски новац (шегрделук или бакшиш). Овај су шегрделук текли шегрти на овај начин: Када би мајстор направио коме какву ствар, однио би је шегрт муштерији, а за то би добио шегрделук (од 5—20 новч.). Тај шегрделук морао је предати мајстору, а мајстор би га оставио у ту шегртску касу. Ако би мајстор продао какав готов комад радње из свога дућана, шегрт је морао пољубити купца у руку и честитати му купљену ствар. Сад би купац знао шта треба, те би се драговољно машио кесе и дао шегрту његов шегрделук. И то се остављало у шегртску касу.

Овај шегрделук мајстор би дијелио на једнаке дијелове својим шегртима и то пред Божић и Васкрсеније. Каква би гдје била радња, боља или слабија, тако би и шегрделук био већи или мањи. Тим би новцем шегрти себи кројили хаљине.

Шегрт никада није смио беспослен бити, увијек је морао бити забављен каквим послом; — ако не би имао ништа радити, наредио би му мајстор, да шкрипи отвореним вратима.

Морао је у томе дућану, гдје учи занат, слушати и покоравати се свакоме од мајстора па све до најмлађег калфе.

Онај који је по доласку био најмлађи шегрт, морао је воду у дућан носити за све, а осим тога код куће слушати мајстора и његову жену.

Никакав шегрт није смио мајстора промијенити, а нити би га други мајстор смио узети, осим у случају, ако би мајстор умро, те његову радњу не би имао ко од његових наслиједити, као брат или син, али обично је било: „Плети котац, ко ти и отац“, те би сваки мајстор оспособио у своме занату сина или брата, који би његову радњу наслиједио, те би тако и шегрт морао остати код његова нашљедника, све док би изучио занат.

Када би шегрт тако удовољно три године својој шегртској дужности, онда би молио мајстора да му да тестијер, т. ј. да га прогласи калфом (ишћијом).

Ако би мајстор увидио, да је шегрт заслужио да му се даде тестијер, онда би му удовољио молби и заказао дан тестијера.

Тестијер се давао овако: Мајстор би послао шегрта да позове неколико мајстора од истога заната, а на првоме мјесту устобашу од тога заната. Казао би им ко зове и у кога, те када ће доћи и ради чега се зову. Обично се тестијер давао свецем или недјељом послије божије службе. Сви који су позвати, на уречени дан дођу у дућан онога, који их је позвао. Пошто се скупе, онда их онај шегрт који даје тестијер почасти, двори их, даје им цигару, каву и ракију, а послије тога печено јање или овна, те уз то још и вина. Ово је све трошак онога шегрта који даје тестијер, те ради тога трошка бивало је случајева, да би њих (шегрта) по неколико заједно давали тестијер, само да их јефтиније запане.

Пошто се лијепо почасте, онда мајстор онога шегрта настави овако: „Браћо, ја сам вас позвао, да будете свједоци овоме моме момку (шегрту). Он је код мене учио занат три године, био је поштен, послушан, вриједан и научио се прилично. Од данас ћу му указати плаћу, колико је за мене, па ако пристане, може и даље код мене радити као калфа (ишћија).“ „Аферим, синко, кад си био поштен и вриједан, те те овако твој мајстор хвали. Буди таки и у будуће, па ћеш бити честит човјек,“ повиче му устобаша, а онда му редом честитају сви мајстори, а шегрт се захвали, па најприје пољуби у руку свога мајстора, па устобашу од тога заната, а онда све присутне мајсторе редом.

Сад се нађе по гдјекоји мајстор, па запита шегртова мајстора: „Кад је он таки био, као што кажеш, колико му обећајеш давати на годину плаће, па да и даље код тебе ради.“

Шегртов мајстор, ако већ није унапријед остао од чиста конта са шегртом или са његовим старатељем, надјене цијену колико је за њега, као н. пр. 500, 600, 700 гроша на годину.

Ако виде мајстори да му доста нуди, онда га и натјерају, да остане и даље код

---

[1]) Фалаке су углађено дугуљасто дрво, које је на два мјеста близу крајеве пробушено. У те рупе увучен је коноп, коме су крајеви добро причвршћени. Сад кад некога хоће да бију у фалаке, провуку му ноге између конопа и дрвета те замотају дрветом, да се ноге не могу помицати. Двојица држе за два краја, а трећи удара шипком по табанима.

старога мајстора, а ако увиде, да он више заслужује него што му мајстор даје, онда се од њих нађе по гдјекоји његов пријатељ па рече: „Ја ћу му дати на. пр. 700, 800 и т. д. гроша“, те се тако надмећу мајстори један на другога, јер је ту слободно; али послије, пошто пристане на погодбу једнога, није му више слободно мијењати мајстора, док не истекне рок његове погодбе. Њему стоји на вољу и за мању плаћу пристати код онога мајстора, код кога он жели да остане и да ради као калфа или ишћија.

Пошто изађе погођени рок (једна година), онда се он наново годи са својим мајстором или којим другим.

Калфа или ишћија.

Калфом постане одмах по тестијеру и почне примати плаћу од онога, код кога ради. Каже му се: да ради под ишћилук. Сада изгуби право на шегрделук. Више не дворн, нити слуша по извани, него ради о занату у дућану. Када су зими дуге ноћи, мајстор му даде радње па и преко ноћи ради код куће, те колико му зада да уради мора урадити, или оправдати за што није урадио онолико, колико му је мајстор задао. И калфу мора шегрт слушати као и мајстора, а калфа мора шегрту показивати и поучавати га у занату, те шегрта и за ухо потегнути за непослушност или га мајстору пријавити.

Калфа добива на руке љепшу радњу и пази како мајстор кроји, те се и у томе поучава, па погдјешто и сам кроји. Слободан је пред мајстором и цигар запалити, и каву за своје паре у дућан донијети па попити. Може и пријатеља у дућан свратити, па га кавом и цигаром почастити о своме трошку, а ако је у интерес мајсторов, онда му је слободно пријатеља и муштерију кавом частити и на мајсторов рачун. Старији калфа у свему замјењује мајстора у дућану, када је овај одсутан из дућана. Пази на ред и посао, продаје, узима омјере и наруџбе и т. д.

Када је навршио три године као калфа (ишћија), онда има право тражити од мајстора, да му дозволи да држи кушаму или пилав.

Кушама или пилав је као и тестијер с малом разликом. На тестијеру се проглашује калфом, а на кушами мајстором. Пилав дају само калфе, који су најмање три године радили под ишћилук. Многоме калфи не ће мајстор дозволити, да држи кушаму, ако увиди, да није добро вјешт у своме занату. Тако мора радити под ишћилук још неко вријеме, док се мајстор увјери, да је способан и вјешт у занату, те да може у свему одговарати дужностима, које се изискују од мајстора.

Ако му мајстор дозволи, да држи пилав или кушаму, то је знак да је способан. Онда овај једнога празника или недјеље послије божије службе позове више мајстора и устобашу од свога заната у дућан у коме ради.

Почасти их као и на тестијеру, а његов мајстор износи им и показује калфину радњу, што је тај у стању направити. Пошто мајстори прегледају и оцијене калфину радњу, па ако увиде да је вјешт у своме занату, онда му устобаша заиште три плете (2·10 К) за заједнички еснафски фонд. Пошто овај уплати ту таксу, запише га у ред мајстора и даде му ћугљене[1]) да пронесе кроз Мостар, да свијет види, како је проглашен за мајстора, и то му је била жива свједоџба.

Мајстор или уста.

Када би који калфа држао пилав или кушаму, те прошао кроз Мостар ћугљење, рекло би му се: да је пилавли, т. ј. да је проглашен и оспособљен за мајстора. Сад би му било слободно отворити самосталну радњу од свога заната, што до тада није смио. Слободно му је било држати калфе и примати шегрте, да уче занат. Имао је сва права као и други мајстори и у свему био би им раван.

Мајстор мора бити вјешт у своме занату, те уз то још строг и правичан. Не смије премамљивати у своју радњу туђе калфе и шегрте, јер би био кажњен, а ако би то ипак покушао, онда је губио и углед међу својим еснафима. Мора настојати да повјереног му шегрта за три године толико научи, да може постати калфом, а калфа да постане мајстором.

Мајсторбаша или устобаша.

Свака врста занатлија изабрали би сваки од свога заната по једнога мајстора, за кога су мислили да је највриједнији и најбољи, те би им тај био устобаша од њихова

---

[1]) Ћугљене су сличне митрополитскоме жезлу, само што о ћугљенима (са пречке) висе сребрени синџирићи, којима су дољи крајеви припојени око средине. Ковали су се од сребра, па би их и позлатили. Како је који еснаф био богатији, тако би и ћугљене биле скупље.

заната. Он за то није имао никакве плате, него је служио као устобаша само за част. Свак га је од његова заната поштовао. Устобаша је радио о своме занату баш као и други мајстори, али је пазио на мајсторе од свога заната: да праведно раде и поступају са својим калфама и шегртима. Калфи и шегрту било се слободно потужити устобаши на свога мајстора, ако им је овај што криво учинио. Устобаша би онда позвао преда се мајстора и калфу или шегрта, те развидио ствар и пресудио им, а ови би се његовој пресуди морали покорити.

Ако би који шегрт побјегао од мајстора, то је мајстор био обвезан одмах јавити устобаши, а устобаша би позвао родитеља или старатеља, да доведе преда њ онога шегрта. Овај би га морао довести, те би онда устобаша позвао и мајстора онога шегрта и још тројицу од онога заната. Онда би испитивао и мајстора и шегрта, те који би био крив, тај би био и кажњен. Шта више чуо сам, гдје би устобаша наредио, да се одвали мајстору по неколико батина, ако би се доказало, да је шегрт имао разлога побјећи.

Осим тога устобаша је измиривао и мајсторе, ако би се што међу се посвађали, те ако би један другоме кварио интерес или нарушавао мајсторску част.

Ако би се који нашао, те би отворио самосталну радњу о занату, а не би био пилавли, устобаша је онда слободно смио затворити му дућан и одузети му хаљат, а терзији доћи у дућан те за вишу поругу прекрити му терђах бијелијем платном и сјести му на њ, а то је био знак, да није способан и да није још држао пилав или кушаму. Томе се није смио нико противити.

Сваки устобаша од свога заната имао је у дућану еснафску касу, гдје је остављао новац од уплате калфинске, кад би се прогласио мајстором, те добровољне прилоге и разне легате.

Овим би се потпомагале сиромашне и изнемогле занатлије. Давао би се под интерес новац из те касе. Тим би новцем куповали за цркву или манастир разне црквене утвари као: иконе, цвјетове, кандила, чираке, звона, крстове, бајраке и т. д., те се и данас у мостарској цркви и у манастиру Житомислићу на свакој утвари налази натпис, који је еснаф (занат) и када приложио дотичну ствар.

Рачун о приходу и издатку морао је сваки устобаша тачно водити и ужему одбору мајстора предлагати.

Сваки занат имао је и свој бајрак, те би га неко од тога заната носио приликом каке црквене свечаности и литије.

Јахибаба или надзорник.

Ни у првашње доба није занатлијство било без надзора више државне власти, а за то је био постављен јахибаба за све занате. Сами султан именовао би јахибабу. Он је имао царски ферман (био је ферманли), да може прегледати све занате, а за то је од државе примао плату. Он је становао у Цариграду, а обилазио је занате и занатлије бар у три године једном.

Кад би дошао да прегледа занате и занатлије, онда би му устобаше сваки од свога заната, подносили рачуне свога еснафскога фонда и давали разна извјешћа у погледу заната. Прегледавао би разне занате, и износиле му се на увид најљепше радње.

Њему би се могли притужити мајстори на устобашу, те ако би он увидио, да је устобаша неправедан и крив, одузео би му власт устобаше а мајсторима би наредио, да бирају другога устобашу.

Кад би јахибаба долазио у Мостар да прегледа занате, а то би се унапријед знало, онда би устобаше сваки са неколико мајстора од свога еснафа изишле преда њ. Ако би долазио из Сарајева, онда би изашли на „Дјевојачку воду“[1]), а ако би преко Метковића, онда на „Хаџинску софу“[2]), те би га тако отпратили до у „Тафану“[3]) гдје би обично одсједао. У Тафани би се подигао велики зелени бајрак, а пошто би прегледао занате кренуо би даље, и опет би га испратили до горе означених мјеста.

Пир или слава.

Сви занати, које су радили православни, имали су и свој пир или славу. Узеле би занатлије за свој занат по кога светитеља, који би им био заштитник или покровитељ заната, као:

---

[1]) Дјевојачка вода је на сјеверној страни Мостара, далеко 1 *км*; на тој би се води искупљале дјевојке у прашње доба неким данима у години, као на Ђурђев-дан, Иван-дан, Источни петак (први петак по Васкрсењу) те би се купале, умивале и т. д.

[2]) Хаџинска софа је на јужној страни Мостара, према духанској фабрици. На тој би се софи скупљале хаџије, када би на ћабу полазили.

[3]) Тафана је за старим мостом, гдје су радили кожари мусломани.

Терзије су имале пир велику Госпођину.
Кундурџије су имале св. Шпиридона.
Чебеџије (Kotzenmacher) и мутапчије св. Саву.
Екмечије (пекари) св. Тодора (Тодорову суботу).
Дунђери св. Тому.
Кујунџије (златари) и сахаџије Цара Константина.
У новије доба узели су ковачи и калајџије св. Тројицу (Тројичин-дан).

Ако пратимо народно предање увидићемо, да су све занаћије имале некога темеља, да узму за покровитеља овога или онога светитеља. Терзије су имале пир „Велику Госпођину“ за то, јер веле, да је Богородица шила онај покров, којим је омотано тијело Исуса Христа, када је у гроб положен.

Кундурџије држе за пир св. Шпиридона, јер веле, да је он први од светаца, који је почео носити кундуре и чизме, те су му, веле, и данас чизме на ногама, а тијело се налази у Крфу.

Кујунџије и сахаџије имају пир Цара Константина за то, што је тај цар први пронашао крст, на коме је разапет Исус Христос, па су га они у злато оковали.

Дунђери имају пир св. апостола Тому, јер веле, да је св. Тома први мајстор од дунђера, који се посветио.

Екмечије (пекари) имаду пир св. Тодора (Тодорову суботу), јер веле: „У старо вријеме владао је накав отпадник цар[1]) па мрзио христјане, те пред часне покладе нареди, да се заставе све млинице, а пекарима нареди да кухају хљеб прве недјеље поста са млијеком, у намјери да их свију помрси. Анђел се јави св. Тодору, који још до тада не бијаше светац, и рече му све шта је тај цар отпадник наредио: ‚Него, рече му анђел, кажи вјерним христјанима, да не купују хљеба код екмечија, него нека кувају код куће пшеницу па се њоме хране.‘ За то су екмечије узеле св. Тодора за свој пир.“

Када би дошао пир кога заната, онда би устобаша тога заната одредио некога од занатлија, који би за пир купио добровољне прилоге по Мостару. Онда би тај дан била архијерејска служба у цркви. Од онога новца, што би скупили, платили би владики један дукат и свакоме свештенику по четири круне. Осим тога купили би за цркву нужних свијећа и зејтина, што би горило тај дан, а остатак од новца оставили би у заједнички еснафски фонд. Цио тај дан проводиле би занатлије најсвечаније.

Саво Н. Семиз, учитељ.

[1]) Цар Јулијан отпадник, који је прогонио христјане и на сваке их муке мећао. Владао је само двије године од 361.—363. године по Христу, те поведе рат на Персијанце, гдје и погибе.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Ispravak.

U raspravi gosp. Alfonsa Pavicha pl. Pfauenthala: „Prinosi povjesti Poljica“ („Glasnik“, god. 1903., str. 59.—100., 241.—272. i 405.—482.) potkradoše se neke pogrješke, koje ovime ispravljamo.

Na str.	97.	u retku	23.	odozgô	mjesto	Xanaa čitaj *Xanae*
„	99.	„	2.	odozdô	„	Franciscus Natalis čitaj *Franciscus Natalis Carmina*
„	242.	„	2.	odozgô	„	Zagreb 1871. čitaj *Zagreb 1881.*
„	242.	„	16.	odozdô	„	šezdeset konjanika čitaj *šest sto konjanika*
„	243.	„	16.	„	„	22. augusta čitaj *22. oktobra*
„	243.	„	17.	„	„	26. jula čitaj *26. septembra*
„	244.	„	1.	„	„	Lo Schiesone čitaj *lo schiesone*
„	244.	„	2.	„	„	Zvečaju čitaj *Zvečanju*
„	247.	„	1.	„	„	Isprave čitaj *Isprava*
„	251.	„	9.	odozgô	„	u godini 990. čitaj *u godini 997.*
„	255.	„	7.	„	„	u Zagrebu 1889. čitaj *u Zagrebu 1884.*
„	271.	„	8.	odozdô	„	17. maja 1623. čitaj *17. juna 1623.*
„	407.	„	14.	odozgô	„	Andrea Tommaseo, str. 469. čitaj *Andrea Tommaseo, str. 269.*
„	410.	„	11.	„	„	U dukalam — do — kako slidi pisano (ovo je trebalo biti velikim slovima pisano, jer to nije tekst isprave)
„	410.	u primjedbi	4.	mjesto	br. 240.	čitaj *br. 250.*
„	412.	„ retku	5. i 6.	odozgô	mjesto istočnoj strani	čitaj *zapadnoj strani*
„	414.	„ retku	5.	odozgô	mjesto Scoto	čitaj *Scotto*
„	414.	„	8.	„	„	agi janičarskom čitaj *agi Omerpaši janičarskom*
„	414.	„	17.	„	„	Žigaričić čitaj *Žigevičić*
„	424.	„	17.	odozgô	„	Mrkonjića čitaj *Markonjića*
„	426.	„	6.	„	„	Mikolčić čitaj *Miholčić*
„	432.	„	14.	„	„	naredne godine čitaj *godine*
„	432.	„	23.	„	„	Žarku čitaj *Žanku*
„	432.	„	24.	„	„	Žarko čitaj *Žanko*
„	432.	„ primjedbi	4.		„	Zagreb 1888., str. 144. čitaj *Zagreb 1888., str. 149.*
„	433.	„ retku	4.	odozgô	„	1699. čitaj *1669.*
„	435.	„	19.	„	„	Hugliević čitaj *Zugliević*
„	435.	„ primjedbi	1.		„	Erber, na ozn. mj. str. 30. čitaj *str. 36.*
„	435.	„ primjedbi	3.		„	Pezelj 1644. čitaj *Pezelj 1044.*
„	436.	„ retku	12.	odozdô	„	22. januara 1690. čitaj *22. januara 1689.*
„	444.	„	6.	odozgô	„	Petar Skarica čitaj *Petar Škarica*
„	444.	„	7.	odozdô	„	Petra Skarice čitaj *Petra Škarice*
„	447.	„	11.	odozgô	„	(Visina 1·32... čitaj *(Visina 1·23*
„	447.	„	7.	odozdô	„	te je iste noći naslijedi čitaj *te istu u moći naslijedi*
„	447.	„	10.	„	„	1797. 18./10., 1798. 25./4. čitaj *1797. 18./11., 1798. 25./3.*
„	450.	„	2.	odozgô	„	ministar i kancelar čitaj *ministar ili kancelar*
„	451.	„	9.	odozdô	„	10. oktobra 1798. čitaj *10. februara 1798.*
„	454.	„	1.	odozgô	„	okolišu sinjskom čitaj *okolišu šibeničkom*
„	459.	„	7.	„	„	Anton Longinatto čitaj *Anton Longinotto*
„	464.	„	13.	odozdô	„	zapojednuta Francuzima čitaj *zaposjednuta Francuzima*
„	475.	„	24.	odozgô	„	31. decembra 1816. čitaj *31. decembra 1811.*

U rodovniku Jurja Rajčića mjesto Stjepan Ugrinović * 1380., cop. 1510. čitaj *Stjepan Ugrinovic, * 1380., cop. 1410.*

U tabeli „Porodica Pavića Stričevića“ mjesto Petar † 1885. čitaj *Petar † 1855.*

U rodovniku A. Pavich iz Poljica kod Martina mjesto 17./3. 1778. Br. 2393. čitaj *3./9. 1799. Br. 3984.*

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, april—juni. **1904.** Сарајево, април—јуни.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Gragja za životopis Magdalene Pereš-Vuksanović, poznate pod imenom Franice Slavonke.

Priopćio

dr. **L. Jelić** (Zadar).

Dne 30. decembra 1670. umrije u Rimu u koludričkom samostanu sv. Siksta i Domenika Bošnjakinja Franica Slavonka, pravijim imenom Magdalena Pereš od plemena Vuksanović. Njezino pobožno življenje u samom Rimu pobudilo je toliko uvaženje, da ju smatralo sveticom. Oratorijanci sv. Filipa in Vallicella prikupili su nešto gradiva za njezino žiće i uvrstili ga u zbornik „Svetačka Žića". Jedan od Oratorijanaca, po svoj prilici o. Severano, stao je da izragjuje opširno žiće Franice Slavonke, ali radi smrti nije ga dovršio, pošto se sačuvaše samo prva tri poglavlja i početak četvrtoga. Žiće je pisano po ponasitnom pripovijedanju same junakinje, još za njezina života.

Nego doživljaji Franičini prije dolaska u Rim 1632., kao što i njezina ostavština, dali su povoda raspravama kod rimskih vlasti. Romantična ženidba Franičina bila je predmetom raspravljanja 1631. i 1632. kod sv. zbora Propagande, kojemu su stigla dva spisa o tom predmetu; a kad je ona umrla 1670. godine bez potomstva, prijaviše se za njezinu ostavštinu protiv papinskog fiska, svetojeronimski zavod u Rimu i nesugjeni joj muž.

Iz spisa, koji su u ovim pitanjima sklonjeni bili te se sačuvali u arhivima dotičnih rimskih vlasti, mi smo spram rečenoga u stanju da upotpunimo žiće Franice Slavonke.

To je žiće zanimljivo ne samo po mnogim romantičnim epizodama, po kojima bi nam Franica donekle izgledala ko nekakva bošnjačka Jeanne d'Arc, nego i sa povjestnoga gledišta, jer nam se u njem zrcale društvene prilike Bosne za prve polovine sedamnaestoga stoljeća.

Kako nam mimo našeg oduljeg istraživanja u Rimu i u Bosni, nije uspjelo da priberemo svekolike izvore o ovom predmetu, mi ćemo se ograničiti, da ukratko ocrtamo Franičino žiće, a onda da priložimo kronoligičnim redom svekoliko dosad pribrano povjestno gradivo.

Otadžbina Magdalene ili Franice Slavonke bijahu Jelaške, maleno selo kod Vijake u visočkom kotaru. Prve polovine sedamnaestoga stoljeća u doba naše junakinje, Jelaške su bile samostalna župa sa crkvom sv. Mihovila, koja je propala 1687. godine, a s njom i Jelaška župa, koja bi utjelovljena vijačkoj župi, a ova opet vareškoj. Od 1833. godine Vijaka je opet samostalna župa. U području vijačke

župe bijaše za ono doba glasoviti franjevački samostan Olovo sa čudotvornom slikom Bl. Djevice, koju su i Muslimani u velike štovali, te koja nam se takovom predstavlja i u žiću naše junakinje. Olovski samostan je opustio godine 1687., kada je propala i župa Jelaške[1]).

Pisani se izvori po svojoj ortografiji ne podudaraju u pogledu roditelja Magdaleninih. Talijansko žiće nazivlje Magdalenina oca Miho Venosović i Vuknasović, dok ga druge isprave zovu Auksanović, Vokasanović. Zbog ove nesuglasice u izvorima obratili smo se na veleč. o. Franju Frankovića gvardijana u Sutjeski, koji nam je javio, da pametari u Jelaškama znadu, da je tu bila „stara familija Vuksanović, no da se sada zovu Božić od djeda Bože". Po tome, kao što i po samim pisanim izvorima mislimo, da se Magdalenina porodica zvala Vuksanović ili Vuknasović. Jedna isprava nazivlje našu junakinju sa pridjevkom Pereš; a to bi jamčilo, da je Magdalenin otac bio Miho Pereš od plemena Vuksanović. Jedan dio ovog plemena ostao je u katoličanstvu, te je od njega bio i Franjevac Martin Brguljanin, kojega naši izvori nazivlju Magdaleninim stricem; drugi dio bijaše poprimio muslimansku vjeru[2]). A u tom baš i leži prvi romantični zapletaj Magdalenina života.

Od Miha Pereša-Vuksanovića i Angjelije Bogdienić rodila se mjeseca jula 1606. godine Magdalena i bi krštena u Jelašačkoj crkvi sv. Mihovila, koja postoji još i sada sa seoskim grobljem do nje.

Kad je Magdaleni bilo osamnaest godina, zaprose ju za jednoga momka katolika. No djevojka nije se dala nikako skloniti na ženidbu. Bila je ona tajno zavjetovala svoje djevičanstvo Bl. Djevici Mariji i čeznula je da se skloni u koludrički samostan; ali pošto takvog samostana ne bijaše u blizini, provodila je skromni život u očinskoj kući.

Magdalenina krijepost a i vanjština pritezale su susjedne momke; no kako ona ne htjede nikako da znade za ženidbu, odluči suplemenjak Frano Božić da upotrebi silu, u kojoj ga namjeri, rekao bih, potpomagala svakolika rodbina i kršćanska i muslimanska, dapače — kako se čini — i Magdalenina majka Angjelija. Desna ruka ovog momka bijaše rogjeni mu brat muslimanske vjere imenom Mustaj, sin poglavitoga age onog područja, u velike uplivnog kod samog bosanskog beglerbega. Kad Magdalena na lijepe ne htjede udati se za Božića, Mustaj zasnuje otmicu, koju i izvede uz pripomoć sedmero Muslimana.

Jednog dana, bijaše to 1624. godine, pošalje Angjelija kćerku Magdalenu k tetki u obližnje selo, oko kojega bijaše Mustaj postavio busije. Dok je tetka zašla u bašču, a djevojka ostala sama kod skladišta za sijeno, naskoče otmičari Muslimani, začepe joj usta te ju silom odvedu u opredijeljenu kuću, jednu talijansku milju udaljenu od sela Jelašaka. Tu ih dočeka Mustaj te zatvori Magdalenu u sobu i posla po Franu Božića, koji ubrzo dogje, praćen od župnika Franjevca.

Sporazumivši se ova trojica o taktici, kako će priklonuti djevojku na ženidbu, pristupe k njoj u sobu. Mustaj predoči Magdaleni, da svrha otmici nije druga, nego da ju na lijep način sklone da uzme kršćanina Božića, i to redovito po crkvenim

---

[1]) Za Jelaške, Vijake i Olovo sr. Schematismus prov. Bosnae Arg. 1887, 85—6, 173. Batinić, Djelovanje Franjevaca II, 106 i d., 106 i d.

[2]) O. Martin Brguljanin bi 1631. godine izabran ministrom bosanske redodržave pa se izrično dodaje, da su skoro svi njegovi rogjaci bili poprimili muslimansku vjeru. Sr. Fermedžin, Chronicom Bosnae Arg. Starine XXII, 34. Ovu okolnost ističe nam osim talijanskog žića još i mnijenje o. Vergilija Spada 1639. godine.

propisima u župnikovoj prisutnosti; ako ona pak ne bi pristala na ovaj prijedlog, da će na silu postat ženom njemu samomu, dakle Muslimana, a sada neka bira manje zlo. Da se oslobodi Muslimana, Magdalena i preko volje samo ustima izjavi svoje privoljenje za Božića, na što župnik obavi ženidbeni obred.

No kad je Božić pristupio napokon k svojoj Magdaleni da ju zagrli, ona ga nadčovječnom silom obori na tle, tako da sva trojica ostadoše iznenagjena od te vanredne pojave; uzmaknuše pred razjarenom djevojkom, tumačeći ovu vanrednu pojavu sotonskim zaposjednućem. Ostaviše djevojku zatvorenu u istoj kući, dostavljajući joj dnevice hranu, misleći da će se malo po malo smekšati i osvijestiti; kasnije joj dozvole da može izlaziti u susjedni ogragjeni vrtlić.

Magdalenine roditelje, zabrinute o sudbini kćerke, tješio je fra Martin Brguljanin, Mihovilov brat, te ih je, znajući za djevojčinu naklonost za nabožnim življenjem, konačno uvjerio, da se je ona sklonila u pustinju, na što roditelji poslaše potrage za njom.

Trinaestoga dana svoga zatvora uspije Magdaleni pobjeći i zakloniti se u Jelašačku crkvu sv. Mihovila. Ali tu je zateku Božić i njegov brat Mustaj, dok je pred žrtvenikom molila. S nekoliko drugova pokušaše da ju silom odatle odnesu, no na veliko čudo sviju, nevigjena je sila djevojku prikovanu držala, da ju ni ganuti ne mogoše. Iznenagjeni tim čudom pustiše ju da se slobodno povrati očinskomu domu.

Uslijed pretrpljenih patnja Magdalena se na smrt razboli. Božić zaprosi u njezina oca Mihovila po župniku Franjevcu za oprost i pomirbu i za ženidbenu privolu. Miho oprosti; ali glede ženidbe ne htjede se izjaviti, jer je Magdalena bila na umoru. Kad se je pak oporavila nakon nekoliko mjeseci od teške bolesti, opet ju saletješe prijedlogom o udaji. I ako su ju na udaju neprestance nagovarali i sami roditelji, ona se od svoje tvrde odluke ipak nije dala nikako odvratiti.

S toga, da se udaji otme, pokupi očevo odijelo i njegovu sablju, pa za gluhe noći ostavi očinski dom i zakloni se u obližnju gustu šumu. Tu se preobuče na muškaračku, odreže duge kose i uze muško ime Ivan.

Pošto je „Ivan“ proboravio osam dana u šumi, poduze putovanje od šest dana, te dospije u grad Srijem (Mitrovicu). Susretnuvši ugledna gragjanina Lovru, otkri mu svoju otadžbinu, ali zataji spol i uzrok svoje bježanije, te stupi kod njega u službu. Za četiri mjeseca službovanja toliko je Ivan ugodio Lovri i njegovoj suprugi, da su mu, nemajući poroda, ponudili posinovljenje i ženidbu.

Videć u pogibelji svoju tajnu odluči Ivan-Magdalena ostaviti to ugodno zaklonište. S onim što je na sebi obično nosila, neoprostiv se s Lovrom i suprugom njegovom, umakne iz Srijema u Modrič.

Bijaše tada Modrič grad sa župom, četvrt sata od Gareva u Gradačkom kotaru megju rijekom Bosnom i Savom; opustio je tek god. 1685.[1]). Ivan stupi u službu bogatog kiridžije Stjepana. Nakon mjesec dana zaljubi se u Ivana Stjepanova jedinica, a da to ni ocu nije ostalo tajno. Da njoj udovolji, a želeći vidjeti i pomlatka, Stjepan privoli na ženidbu, kada je iza polugodišnjeg službovanja u Ivanu upoznao skladno čeljade. No čim je zaljubljena djevojka otkrila Ivanu svoju ljubav i osnovu, Ivan pobježe u obližnju franjevačku crkvu, da potraži prosvjetljenja, kako bi se izbavio iz ovog novog škripca.

Dok je Ivan vruće molio pred žrtvenikom, posmatrao ga je postrance Franjevac, u koga je Ivan pobudio znatiželjnost svojom vanjštinom i pobožnošću. Zamilovan od

[1]) Sr. Schematismus Bosnae Arg. 1887, 112.

Franjevca, komu su se svidjeli Ivanovi odgovori, stupi on u samostansku službu, gdje ga je zabrinuti Stjepan zatekao.....

*

Godinu i pô dana služio je Ivan u samostanu tako uzorno, da su Franjevci odlučili zarediti ga. Čim je doznao Ivan za ovu namjeru, najskoli od straha, da će mu sada biti otkriven njegov spol, pobježe iz samostana.

Od romantične otmice i udaje 1624. g. bijaše proteklo dvije godine i desetak mjeseci, te je tekla 1627. godina, kad je Ivan pobjegao iz Modričkog samostana.

Baš tada se je vojena sila bosanskog beglerbega dizala, da pod Murteda-pašom pogje na sjevernu granicu spram Budima, pa Ivana, ne znamo da li silom ili svojevoljno i od nevolje, unovačiše kao kiridžiju. U toj službi probavi pet mjeseci, te ga zbog bolesti odpustilo.

Zaštićen od nekoga biskupa, po svoj prilici iz Dalmacije, bude sada otpremljen u Dalmaciju, i stupi u službu kod neke ugledne gospogje, kod koje se preobuče na žensku. Godinu dana je Magdalena-Ivan dvorila ovu gospogju, ali jer nikako nije mogla trpjeti svjetovnjačkog živovanja, napusti konačno i tu službu, pa se povrati godine 1631. u svoju otadžbinu, da se pokloni čudotvornoj Majci Božjoj u Olovu. Kužna zaraza (valjda kuga) pustošila je tada ovim predjelom, pa bih rekao, da Magdalena nije zatekla nikoga od svojih u očinskom domu, jer su ili pomrli ili se razbježali; jedino se sastala sa Vukosajem, bratom svoga nesugjenoga muža Frana Božića, i rekao bih, da je Vukosaj namjeravao da vjenča Magdalenu, jer se je obratio s prošnjom na svetu Stolicu u Rimu za oprost od ženidbene zaprijeke javne ćudorednosti radi sklopljene a neizvršene udaje Magdalenine sa njegovim bratom Franom Božićem.

Nego i ovaj ženidbeni pokušaj nije se ostvario, a o daljnjemu razvoju ove epizode nije nam ništa više poznato.

Magdalena se na novo preobuče na mušku, poprimi i opet ime Ivan, te se vrati u Dalmaciju, gdje nagje zaštite kod nekog Franjevca. Ovaj izruči Ivana svomu nećaku, koji ga dade po trgovcu žitarica unovačiti u mletačku vojsku, a da se Ivan tomu nije omislio. Tek kad je stigao u Mletke dosjeti se svome jadu, te se prikloni sudbini. Spremiše ga u Bresciju i šest je mjeseci obavljao vojničku službu u Castello dell' Orzo, sve dok mu vojnici ne saznadoše za spol. Iz te pogibelji Ivan se iskopa, pobjegavši iz toga grada. U društvu sa vojnikom Francuzom dospije najprije u Milan, a odatle u rimsku državu. Za ove bježanije Ivan je imao svakakvih doživljaja, spavao je pod vedrim nebom, dapače je, kad nije imao hrane, pasao travu.

Prispjevši napokon 1632. godine u Rim, preobuče se na žensku i potraži hrvatskog pokornika ispovjednika kod Sv. Petra u Vatikanu, po svoj prilici o. Bartula Kašića. Po njegovu savjetu i uz pripomoć Oratorijanca o. Jakova Pacci, Magdalena bi namještena u službu kod bogodušne gospogje Agneze Codolcina, udove Fabricija Rovescalla.

Bilo je proteklo već sedam godina, otkad je Magdalena ovdje našla toli željenog mira i pokoja, a svoj je život uzorno provodila, tako da je stekla poštovanje sviju, što su ju iz bliže poznavali.

Nego novi zanimljivi doživljaji iznenadili su Magdalenu u njezinom utočištu 1639. godine.

Nesugjeni joj muž Frano Božić nekako je doznao za njezin boravak u Rimu, baš kad se tu imao obdržavati generalni franjevački zbor, pa po nekom Franjevcu

bijaše zapitao od Sv. Stolice: da Magdalena bude prisiljena prigrliti koludrištvo, ili da on bude oslobogjen od svake ženidbene obveze, pošto on više ne će da primi za ženu onakovu skitalicu, a hoće da se svakako oženi sa drugom.

Magdalena sa svoje strane izjavi, pozivljući se na nasilno vjenčanje 1624. godine, da je nije volja imati onakovog ili ikakvog drugog muža.

Dok se je ovo pitanje u Rimu pretresavalo, sastao se u Rimu generalni sabor franjevačkoga reda. Najznačajnije je pri tome, da je na rečenom franjevačkom generalnom zboru u Rimu zastupao bosansku redodržavu glavom Magdalenin stric o. Martin Brguljanin. Čim je stigao u Rim dne 20. juna 1639., sastade se on sa Magdalenom, te je velikim veseljem slušao njezine čudnovate doživljaje.

Ne znamo, kako je parnica pukla, ali je stalno, da je Magdalena svoj život dovršila u Rimu i da je i njezin nesugjeni muž ostao neženja.

U Rimu je Magdalena živjela i poslije 1639. godine, ali je promijenila ime, nazvavši se Franica, po svoj prilici zbog toga, jer je prigrlila treći red sv. Frane; odsad se nazivlje Magdalena Franica, ili naprosto Franica Slavonka (Illyrica).

Magdalena-Franica vjerno je služila gospogju Agnezu Codolcinu, te joj je ova namrla 1648. godine tri dionice kod Rimske štedionice Sv. Bonaventure, a te je Magdalena-Franica po smrti dobročiniteljice svoje primila iz njezine baštine godine 1650.

O doživljajima naše junakinje od 1650. do 1663. godine nemamo nikakvih vijesti; po veličini njezine ostavštine zaključujemo ipak, da je svoju glavnicu štednjom ili tugjom pripomoći znatno povećala. Sva je prilika, da je ona kroz to doba opet služila kod koje pobožne gospogje.

Konačno stupi ona u martu 1663. godine u koludrički samostan Sv. Siksta i Domenika Magnanapoli u Rimu kao gošća trećoretka i umrije tu na staru godinu 1670. godine. Svoje sveto življenje je Magdalena-Franica zapečatila i svetom uzornom smrću, pa je ubrzo u Rimu pukao glas o njezinoj svetosti.

Mi smo tražili njezinu grobnicu, no mimo sveg toga, što smo pregledali mrtvačke zapisnike susjednih župa rečenog koludričkog samostana, onodobne posmrtne natpise i druge ovakove uspomene, nije nam ipak ovo traženje uspjelo. Promjene, kojima je Rim bio izvržen za poznijih vremena, valjda su uništile sve ove uspomene, no možda će sretnijem istraživaocu poslužiti bolja sreća, da pronagje tačne podatke o grobnici Magdalene-Franice.

Njezina je ostavština izazvala dugu parnicu, koja nam donekle popunjuje podatke o njezinom životu.

Kako je Magdalena-Franica umrla bez zakonitih baštinika i bez oporuke, njezina ostavština pripade papinskoj komori. Nego hrvatski narodni gostinjac sv. Jeronima u Rimu bijaše dobio 1461. godine povlasticu od pape Pija II., da obaštini polovinu imetka svojih sunarodnjaka, koji umru u Rimu bez baštinika i oporuke.

Na ovomu osnovu ispravdao je svetojeronimski zavod sa papinskom komorom dio ostavštine Magdalene-Franice. U tu se parnicu uplete iz Bosne i njezin nesugjeni muž Frano Božić posredstvom odvjetnika de Fabrija, upirući se na svoju ženidbenu svjedodžbu i tražeći, da čitava ostavština bude njemu dosugjena.

Nemamo pouzdanih vijesti, kako se konačno svršila ova parnica, no i ovaj korak Božićev potvrgjuje naše mišljenje, da je on ostao neženja, i da spor njegov sa Magdalenom-Franicom godine 1639. nije bio kraju priveden.

Prilozi.

I.

1606.—1626. Wenosovich (Vuksanović) Magdalenae vulgo *La Schiavona* vita in tres libros distincta.

(Papirnati rukopis in folio druge polovine sedamnaestog vijeka, u knjižnici Vallicellana u Rimu, Msc. I., 12., sa 105 ispisanih stranica. Auktor nije imenovan; ali svakako je suvremenik i neposredni svjedok; po svoj prilici Oratorijanac o. Ivan Severano. Severano je napisao god. 1639. i pravno mnijenje o ženidbi junakinje, dodano niže pod br. III. Umro je 26. februara 1640. god., te je po svoj prilici zbog toga ovaj opširni životopis ostao nedovršen.)

La Schiavona. Libro Primo.

Fra le molte Provincie, che con barbare leggi tiene al suo superbissimo impero il fiero Ottomanno soggette, alcuna ve n' è li cui habitatori lasciati da esso liberi in quella religione, che tramandata gli da' loro antenati abbracciarono, la Cattolica fede sin ne presenti tempi conservando, tutto che in mezo a tali nemici alquanto vacillanti, professano. Rimase il barbaro, se bene in questo à se stesso dissimile, à bastanza contento d' essersi fatto signore di quegli stati per l' adietro da Christiano Principe posseduti e rendendosi vassalli, ò tributarij quei cittadini stimò potersi anche render gli animi di essi più benevoli, se in materia di Religione i loro voleri non obbligava. Ciò toccò in sorte à i popoli della Mesia superiore, volgarmente hoggi chiamata Bossena, à i quali, doppo esser stati soggiogati da quella formidabil potenza, fù conceduto poter godere nella loro patria le proprie sostanze, ne furono astretti, ò d' empiamente ribellarsi à Dio con rinegarlo, ò di rimanere in uno istesso tempo della robba, e della vita privati, come ad altri accadette. È questo paese situato frà l' Ungaria, e la Dalmazia, con le quali Provincie concorre à dar nome alla Pannonia, e se vogliamo prender più ristretta la linea, all' Illirico ò Schiavonia; Il possesso di esso fù occupato circa gli anni di nostra salute 1400. da Mehmet primo Imperatore di questo nome, il quale dopo essersi nel suo maggior fratello Mosè insanguinate le mani con haverlo privato di vita si portò con la violenza all' Impero, e frà gli altri acquisti, che fece nel corso di 18. anni, che visse regnante, questo non fù de minori; Non è la provincia molto ripiena di Città grandi, vi sono però grosse terre, nobili, e popolate, frà le quali Scielascha non tiene gli ultimi luoghi; In questa vivevano con perfettissima concordia, et amore Christiano, e piamente Michele Vucnasovich[1]), et Angela sua moglie, originaria della famiglia Bogdienich, la qual voce significando in quella lingua l' istesso, che, Di Dio, si adattò molto propriamente, (come chiaro apparirà nell' Historia che intraprendiamo) ad una bambina, che da essa nacque gli anni del Signore 1606. à dì[2]) ...luglio, à cui fù posto al sagro fonte il nome di Maddalena; Sopra questa honorata famiglia si compiacque la divina bontà fare scorrer benche nel mezzo de barbari, l' acqua limpidissima delle sue gratie, e così appunto ben spesso veggonsi frà le rupi più alpestri, e trà le più dure selci delle montagne copiose scaturigmi d' acque purissime, e salutevoli; fù l' educatione della figlia ne' suoi più teneri anni sì religiosa, e sì santa, che aiutata dal concorso del foco di Paradiso, che non mens li diraggiava i suoi lumi all' Intelletto, di quello le partecipasse al cuore le sue fiamme, con particolare affetto alla beatississima Vergine si dedicò, e postasi sotto la sua efficacissima protettione, restò a segno tale infiammata d' un ardente desiderio di conservare ad honor suo la purità Virginale, che quella Madre di misericordia in ricompensa di tanto affetto si compiacque poi corrisponderli, preservandola da molti, e molto gravi pericoli; Si avanzava in tanto ella non meno in età, che in bellezza, mà l' una, e l' altra era accompagnata da tanta prudenza, modestia e pietà, che armata di prerogative sì rare, fortissime difese contro gli assalti del mondo, seppe molto ben declinare quei colpi, che al vago fior de gli anni suoi furono pur troppo minacciati, e scaricati, dal fiero Prencipe delle tenebre; Imperoche essendo già adulta, invaghitosi della beltà di lei un giovane Christiano (à cui per degne ragioni, celando il vero nome[3]), daremo quello di Claudio) tant' oltre si lasciò transportar dall' affetto, che hormai havendo nella giovane perduto se stesso, si persuase non poter più longamente vivere, se con l' acquisto della medesima non veniva a recuperare la perduta libertà; Credeva non doverli esser difficile oltenerla in matrimonio, essendo anch' egli seguace di Christo, e della sua santa fede; Si lusingava, sperando, che per essere e di età, e di nascita non punto ad essa inferiore, di molto buona

---

[1]) Dok naslov zabilježen u katalogu knjižnice Vallicellanske iskrivljuje „Wenosovich", rukopis se približuje izpravnom obliku „Vuksanović". „Scielasca", ispravnije „Jelaška", sr. str. 161. i d., 167. i d.

[2]) U rukopisu je izostavljena brojka.

[3]) Pravo mu je ime bilo Frano Božić, kako se iz poznijih isprava izvjesno razabire.

voglia fossero i genitori per concederli, ed ella per accettar queste nozze; Ritrovarsi in paese di Turchi, ove tanto maggiore il suo avantaggio riconosceva, quanto ella faceva tutto giorno apparire tanto in attioni, che in parole zelo ardentissimo della santa Cattolica Religione; Questi, e simiglianti pensieri si aggiravano del continuo per la mente di Claudio, e benche da essi ricevesse non lievi stimoli di addimandarla in moglie, ad ogni modo il non haver fino all' hora possuto mai conoscer nella giovane segno alcuno benche minimo di corrispondenza lo faceva temer grandemente dell' esito; Maddalena all' incontro, il cui petto d' amor di Dio, e devotione verso la Regina delle Vergini era tutta avampante, non havea desiderio maggiore, che di servirla, ristringendosi volontaria entrò à sacrati chiostri, et ivi offerendo la libertà non meno del corpo, che dell' animo à quel Signore, di cui è proprio così degne oblationi con abondantisimi premij ricompensare; Mà perche nè in quella Patria, ne in altro luogo ad essa vicino era Monistero alcuno, ove ritirate le Verginelle, à Dio consecrandosi unitamente vivessero, sentiva dentro se stessa una santa invidia al sesso più degno, come à quello, che anche ne' loro paesi con grandissima facilità potea introdursi alla Religione, et ivi al soavissimo giogo divino soggettare qualsiasi spirito di volonta contumace; Quante volte incontrandosi à veder per la Città Religiosi andò seco stessa dicendo; „Felici ovi buoni servi di Dio che frà le pericolose tempeste del secolo schivando i naufragij al beato porto della Religione vi conduceste; O come fu soave quell' aura, che dissipando da gli animi vostri le nubi d' ogni angoscioso pensiero di mondo, chiaro e sereno vi scoprì il Cielo nella religiosa osservanza; Quanto mi stimerei felice, s' io potessi col vostro ruvido sacco cangiar le mie vesti muliebri; All' hora sì, che cingendo con dura corda questa fragil salma, stringerei insieme con un atto libero della volontà tutte le mie potenze per farne dono all' arbitrio del Superiore, che à suo piacere le dominasse; O che stato felice; O che vita di Paradiso;" Frà questa, e simili applicationi nutrendo Maddalena l' animo suo aborriva ogni discorso, che li fosse mosso di matrimonio, onde havendo il giovane inamorato per diverse vie tentato di penetrare la sua volontà, non ne ritrasse mai altro, che sentimenti al suo desiderio direttamente contrarij, ne' quali perseverando ella costantissimamente, troncò à lui ogni speranza di poter col mezo di questi trattamenti conseguire il suo intento; Ciò vedendo il misero, combattuto da varij pensieri, che l' affiggevano, stette per qualche giorno irresoluto, non sapendo à qual partito appigliarsi; Sperar, che la continuazione della sua servitù fosse pure un giorno per aprirli l' adito alla gratia di lei, era ormai vano, poiche la difficoltà maggiore non consisteva in non volere ella Claudio per marito, ma in non voler maritarsi ad alcuno; Procurar col mezo della violenza farla venire in suo potere, oltre alla difficoltà dell' impresa, lo riconosceva per argomento troppo indegno dell' amore, che li portava; non convenire alla nobiltà del suo affetto oprar cosa, che à lei fosse per essere in qualsivoglia modo spiacevole, e mentre sin hora, se non amato, almeno non era aborrito, comprare à caro costo d' una precipitosa risolutione lo sdegno, e l' odio del suo amatissimo oggetto, essere un perdere ogni speranza di potere in avvenire meritar vie più la ricompensa dell' amor suo; Così passava l' infelice patiente senza cibarsi i giorni intieri, e senza sonno le noti; Mà s' egli non riposava per l'amoroso incendio, che l' avampava nel seno, molto meno dormiva il comun nemico per l' odio implacabile, che porta à servi di Dio, onde, come superbo leone sempre vegliante aspirava all' acquisto di quell' anima pura di Madalena; Era nella medesima terra di Hielasche[1]) un caro amico del giovane, il quale, se bene di Religione diversa, essendo seguace di Maometto, ad ogni modo per haver seco unito al grado dell' amicitia, qualche stretto vincolo di parentela[2]), veniva in consequenza ad obligare verso di esso un naturale affetto di Claudio, e circoscritta la Religione, che professavano, aggionto anche il desiderio di far l' uno acquisto dell' altro, era fra loro questo affetto reciproco; Già sapeva Mustacco, che tale era il nome del Turco, quanto ardentemente Claudio amasse la giovine, anzi che con saputa, e consiglio di lui medesimo egli havea più volte come si è detto, fatto tentare di scoprire l' animo suo, per poi dimandarla in Consorte, e reso anch' esso partecipe delle risposte retrattene, talhora il persuase alle violenze, et alle rapine, offerendosi egli stesso instrumento per farnela venir nelle mani; Ricusò sempre questi estremi rimedii il giovine generoso, e solo in questo dall' amore non acciecato dicea liberamente, bramare la sua amata con solo oggetto di acquistarla per Sposa. Vedendo il Turco l' afflittione continua, nella quale Claudio viveva, e la malinconia estrema, à cagione di cui fuggendo ogni consortio, et ogni ricreatione solitario ne suoi spasmi amorosi più tosto veniva meno, che nodrirsi, riconosciuto omai per inutile qualsivoglia ordinario remedio, richiamati à consiglio il giuditio, e l' ingegno, pensò, che, come non vi era altro modo di consolarlo, che con procurarli Madalena per moglie, così al mezo per conseguir questo fine, dovere incaminar tutti gli sforzi possibili; Risolse per tanto, non senza gran contradittione di Claudio, fare una scelta di alcuni Turchi, i quali ben proveduti non

[1]) Jelaške; sr. gore str. 161. i d.

[2]) Mnijenje o. Vergilija Spada iz godine 1639., što priopćujemo pod br. III., označuje Mustafu bratom Frana Božića.

meno di forza, che di coraggio, in tempo, ch' ella fosse in campagna, come era solita spesso andarvi in compagnia della Madre, procurassero con opportuna occasione di rapirla, et indi alla casa d' un loro comune amico la conducessero, ove fatto venire il Parroco, con la qual condizione indusse il giovine inamorato ad acconsentirvi, ivi conforme alle ordinationi della Chiesa si facessero gli sponsali; Stimò Claudio poter con preghiere, e con lagrime ammollire la durezza del Cuore di Madalena, e con la viva espressione degli affettuosi suoi sentimenti destar nel petto di lei qualche scintilla di pietade almeno, se non d' Amore in ricompensa del suo; Pensò Mustacco accompagnare anch' esso cordialissimi uffici, e forse bisognando, prevenire ogni discorso di Claudio con qualche premeditato, et artifitioso parlare, e con tali mezzi dispor la giovine à non sdegnar di accasarsi con un Christiano, che tanto ardentemente bramava d' unirsi con lei in matrimonio.

Intanto Madalena sotto la protettione della santissima Vergine conservandosi, quel tempo, che dalle faccende domestiche li avanzava, spendeva tutto in esercitij d' oratione, et in santi affetti di spirito; Mà quanto più restava l' anima sua frà le delitie del Cielo consolata, e nodrita, altretanto scansando ella, senza che altri se ne accorgesse, i nutrimenti al corpo, havea cominciato a perder parte di quel vivace, che rosseggiando nelle sue guancie la solea rendere non meno vagheggiata, che vaga; Onde la Madre, che pure havea desiderio di maritarla, essendo ella verso gli anni 18. della sua età vedutala mancare di quei colori, che molte volte ancorche non proprij, sono però i più principali motori de' matrimonij, stimando, che forse l' aria della campagna l' haveria possuto giovare, pensò darla un giorno ad una sua zia, acciò andando à spasso in sua compagnia ad un casale indi non molto distante havesse occasione di godere della serenità, e temperie di una bellissima stagione, che correva; Non volle Madalena contradire alla volontà della madre, mà se bene, quasi presaga di qualche sinistro accidente, vi sentiva non poca ripugnanza, ad ogni modo soggettando i sentimenti suoi alla soddisfattione de' maggiori, col merito di un atto humilissimo d' Obedienza insieme con la zia alla detta villa si trasferì; Vigilavano del continuo Claudio, e Mustacco, se gli venisse aperta la strada per effettuare l' impresa già disegnata; Onde à pena furono resi certi, che Madalena dovea passarsene da Hielasche alla Villa, che tosto con grandissima celerità, e segretezza inviarono per diverse strade à quella parte alcuni Turchi al numero di sette ordinando ad uno, come capo di essi ciò, che dovesse eseguire, et à gli altri, che al comandamento di quello prontamente obedissero; Andarono costoro in tutta diligenza, e con ogni cautela possibile, come esperti, et aveduti, che erano, si portarono al luogo per adempire le loro parti più proporzionate, e più facile; Ivi fermatisi per qualche spatio di tempo dietro alcuni sterpi, e cespugli nascosti, tanto vi si andarono trattenendo senza esser da alcuna persona veduti, tutto che essi molto bene scoprissero quanto si faceva all' intorno, che finalmente dilongatasi da Madalena la zia, qual fino all' hora non si era da essa mai separata, in un giardinetto se ne passò, e la giovine avanti à certo fienile alla casa contiguo rimase; Vide l' opportunità, ne stimò doverla perdere il Capo di quella squadra facinorosa, onde non così tosto diede un cenno già frà di loro convenuto, che tutti in uno istante con gran furia si mossero verso la giovine, e l' attorniarono; Pose uno di essi senza dubbio il più audace la mano temeraria alla bocca di lei per respingere indietro le voci, quand' ella havesse voluto esclamare, come indarno tentò, altri prendendola per le braccia fuori di quel luogo più tosto la trascinarono, che condussero, e tutti insieme con lusinghe, et amorevoli parole cercando acquietarla, verso la casa destinata, senza che alcuno s' accorgesse del fatto, s' incaminarono; Era questa poco meno di un miglio Italiano da quella Villa distante, che però in breve spatio d' hora giungendovi furono da lontano scoperti, e riconosciuti da Mustacco, il quale sopra la porta impatiente per udir l' esito dell' attione si tratteneva; Veduti avvicinarsi i cani con la preda desiderata, ritirandosi in casa, s' inviò ad una stanza, dentro la quale accennando à coloro, che lasciassero la giovane fù subito obedito, et egli senza pur dirli una parola in quell' istesso luogo riserratala, gli licentiò; Diede incontinente parte à Claudio della felicità del successo, ond' egli troncato ogni indugio verso quella parte inviatosi, in pochi passi vi giunse; Ivi doppo haver insieme consultato il modo, col quale dovessero dar forma à quelle sospirate nozze, fatto venire il Sacerdote, acciò con le formule necessarie rendesse valido, e stabile il matrimonio, dentro alla camera tutti tre si portarono; Quando Madalena vide l' amante, et il Religioso fatta omai certa del fine, per lo quale in quel luogo era stata condotta, tutta ritirata in se stessa dentro all' oratorio del suo cuore, quasi nuova Caterina Senese prostrata, con ferventissima oratione alla Vergine protettrice rinovò le preghiere, supplicandola si degnasse conservarli quel fiore, quale già à lei havea dedicato; Come di cosa pur fatta sua dovere ella prender l' asunto della difesa; Intanto mentre Claudio da diverse passioni soprafatto alla vista dell' oggetto amato immobile se ne stava fattosi avanti arditamente il Turcho, in questa guisa parlò: „Effetto di amore, ò bella giovane, e non di alcuna volontà d'oprar cosa, che à noi debba recar dispiacere, è, che in questo luogo vi ritroviate; Hà già gran tempo, che arde per le vostre bellezze questo giovane della cristiana Religione seguace, et à me per sangue strettamente congionto; l' amor

suo non hà per fondamento la sola beltà corporale, mà passando più à dentro, le molte virtù che vi adornano l'animo egli non meno ammira, che ama; Se queste mie parole siano vere, e lontane da ogni sentimento di adulatione, da questo solo potete argomentarlo, ch'essendo pur voi al presente in suo potere, egli non intende avvicinarvisi, che prima non siate insieme col vincolo del matrimonio conforme al vostro rito legati; Merita l'Amore, la fede, e la devota servitù sua verso la vostra persona, che consoliate il suo cuore, mentre pur qui presente lo vedete languire; la nobiltà di sua nascità, la copia delle sostanze, che gode, la Religione che professa lo rendono parimente meritevole di unirsi con voi; Il Religioso, che vedete, è qui ad effetto di validare i vostri consensi, e giusta le ordinationi de vostri Pontefici con felice presagio accoppiarvi; Che se poi, ò da qualche passione mal consigliata, ò nella contumacia delle vostre risolutioni troppo tenace persisterete in recusar le sue nozze, sappiate, che di quà non usciremo, che voi non habbiate me per marito. Non sono ancor io tanto adietro nella cognitione del vostro merito, che se ben di Religione diversa non facessi gran stima di acquistarvi nella mia casa: Tanto è; Vostra deve esser l'elettione, pur che da voi incontinente sia dichiarata"; Saette penetrantissime furono al cuore di Madalena quest'ultime parole espresse non senza qualche segno d'affettione da Mustacco, e come nell'udire il discorso amorevole fatto sul principo, havea preso risolutione di arditamente negare, ne voler condescendere alle richieste di matrimonio, altretanto poi sentendo la conclusione rimase perplessa, e da multiplicità di pensieri, che per la mente li ondeggiavano, grandemente agitata. Che farà la meschina? Che partito prenderà in mezo a sì rapaci Avoltoij pura, e semplicetta colomba? Se ricusa le nozze del Christiano, hà giusta cagion di temere, che facendosi avanti il Turco d'altro non curante, che di render satij i suoi disordinati appetiti, quasi famelico leone s'inoltri furiosamente alla preda, e ne tenti con violenza l'acquisto; Ahimè; Caderà donque nelle mani d'una fiera, gioia sì pretiosa? Donque per fuggir il maritaggio con un Christiano; si darà occasione che divenga moglie, anzi schiava di un barbaro? Ah nò; Meglio fia donque schivare ad ogni patto il prossimo pericolo di questo pessimo incontro, et indursi ad accettar le nozze di Claudio; In questa maniera assicurarà almeno la sua persona dal Turco, il quale ò per rispetto, ò per timore di Claudio non oserà tentar cosa, che possa a lui alcun disgusto arrecare; Mà, se tu presti il consenso (seguiva trà se medesima à dire) e come osservi ciò, che alla Santissima Vergine promettesti? come perseveri nella risolutione presa di volerti ad honor suo mantenere in stato Verginale? Avverti bene di non provocar contro di te l'ira del figlio, et in un tempo istesso restar priva della protettione efficacissima della Madre; In questa forma divisava trà se l'afflitta giovane, e se bene in brevissimo spatio tutti i sopradetti discorsi per la sua mente si raggirarono, ad ogni modo troppo pareva à coloro, ch'ella tardasse à rispondere, e manifestare la sua volontà, Onde impatienti di tanto indugio, e particolarmente Mustacco non lasciavano di stimolarla; Vedendosi Madalena in angustie di tanto pericolo, e considerando, che il tardare, ò chieder tempo à rispondere, altro non era, che accelerare, et accrescere le sue miserie, data un'occhiata al Cielo, rinovò con profonda humilità di cuore l'offerta altre volte fatta alla Madre di Dio della sua purità, e protestandosi, che tale era, e saria sempre stata la sua intentione, li addimandò perdono, se violentata dalla congiontura presente era astretta per fuggir maggior male ad esprimer con la voce sentimenti à gli affetti del Cuore totalmente contrarij; Indi supplicandola ardentemente della sua protettione, e che si degnasse assisterli per lo mantenimento di quanto l'haveva promesso, tirando fuori dal più intimo del cuore un sospiro, negò con la volontà, mà con la voce accettò suo sposo l'amante Christiano, che dalla sua bocca tuttavia poco men, che insensato, pendeva; Non sì tosto Madalena hebbe proferite quelle parole, nelle quali apparentemente consisteva il suo consenso alle nozze di Claudio, ch'egli riconosciute le come Oracolo, nuntio, anzi principio d'ogni sua maggior consolatione, il rese humilissime gratie; et avvicinatoseli in compagnia del Paroco, ultimarono con il consenso reciproco, mà non conforme, quella indegna, e violenta funtione; Non addenta con tanta furia veloce veltro doppo haver longamente tracciato, il timido de gli animali, quando avvien, che lo gionga, ne doppo essersi il rapace falcone in diversi giri librato per l'aria, veduto il tempo sopra la spiata preda con tal prestezza si lancia, con quanta vehemenza l'inamorato giovane s'inoltrò alla vita di Mandalena per gettarseli al collo; Mà ella in un momento più forte delle Amazzoni divenuta, come sporanaturale fù il vigore, che li somministrò in quel punto la Vergine, con una resistenza più che virile, ben presto lungi da se rispingendolo, il fè cadere à terra, indi fatta nuova Baccante del Paradiso, con insoliti e spaventosi furori si diede à correr per la stanza, facendo salti, e gettando per terra tutto ciò, che le veniva alle mani; In somma gionse à tal segno di robustezza, che se havesse hauut'in pronto la mascella del giumento, ch'hebbe Sansone, con meraviglia maggiore haveria fatte prodezze peraventura non inferiori à quelle che oprò con la sua fortissima destra quell'Eroe valoroso; Tutti assaliti non meno da stupore, che da paura gli astanti, rimirandosi l'uno l'altro attoniti in faccia, stimarono buona resolutione procurar la propria salvezza con ritirarsi, e così riserratala nella stanza, per trattar di questo fatto in un'altra camera si portarono; Ivi à longo

insieme discorrendo rappresentarono ciascheduno di essi il suo sentimento; fù opinione di Claudio, che questo accidente pottesse essere effetto d' infermità naturale, alle quali talhora si vede sottoposta quell' età giovanile; Si accostò più al verisimile Mustacco stimando tutto essere una mera fintione, dandone la causa al non havere ella gusto di accasarsi con Claudio; Mà ambedue questi pareri con buonissimo fondamento rigettò il Sacerdote, con dire, Che vedendosi in lei, oltre al furore, una forza non solo al sesso, mà à quella di qualsivoglia huomo, benche robustissimo, superiore, non era in modo alcuno possibile, che questi effetti si meravigliosi da naturale indispositione, ò da ingegnoso ritrovamento della giovane si originassero; Onde conosciuto dà i giovani esser ciò vero, conclusero, mà s' ingannarono, ch' ella fosse da spirito Diabolico in quella maniera agitata; Con tali presupposti riservandola dentro la medesima stanza, con oggetto di vedere, se il furore continuava, partirono, et ogni giorno ciò che per suo alimento faceva bisogno somministrarono; Visse per alcuni giorni così ristretta la prigioniera, non sò s' io dica infelice ò beata; Direi infelice, poiche à ciò dire, ne porgono ragionevol motivo, il considerarla rapita, lontana da Genitori, in mano di gente, tanto più barbara, quanto più amante, priva d' ogni consolatione e senza sapere qual dovesse essere il fine; Mà ceda pure alla sua felicità ogni consideration di miseria, essendo ben ragione, che à tutti quei pensieri, che la potevano affliggere, preponderi quando non altro, il veder chiara sopra di se la protettione della santissima Vergine, della quale havendo havuto in questo urgente bisogno così certa, e nobil caparra, havea in conseguenza giusta cagione di confidare nelle altre sue necessità la continuatione desiderata. Mà se intanto nel mezo de' travagli Madalena si consolava, erano ben per lo contrario affatto sconsolati i poveri suoi genitori, i quali doppo havere inteso da quella zia per lo dolore poco men, che impazzita, la perdita della figlia, senza poterne arrivar le cagioni, et i modi, sopra ogni credere addolorati non sapevano in qual parte cercarla; Usarono però subito le diligenze opportune con spedir mandati in quei luoghi circonvicini per intendere se da alcuno fosse stata veduta; Mà tutto indarno; Qualche sollievo ricevvero al loro dolore da un Religioso della minore osservanza fratello di Michele padre della Donzella[1]), il quale essendosi trovato molte volte à discorrer con lei di cose toccanti il divino servitio, asseriva di haverla conosciuta in tal maniera accesa nell' amor di Dio, bramosa della Christiana perfettione, e particolarmente di ritirassi dal mondo, ch' havea occasione di credere, e l' istesso persuase à i parenti, ch' ella se ne fosse fuggita all' Eremo in certo luogo, del quale havevano più volte insieme trattato; Onde sopra questa notitia unitamente risolsero inviare alcuno per quella parte, sperando, che, come non molto doveva ella essersi avanzata di camino, così facilissimo saria stato seguendola con celerità, in breve spatio di tempo arrivarla; Erano in questo mezo passati alcuni giorni, quando Claudio, e Mustacco, ch' erano sovente ritornati a veder Madalena, e trovatala sempre continuar ne medesimi furori, accortisi, ch' ella à poco à poco ad una insolita magrezza si riduceva perdendo à fatto il buon color della faccia, hebbero per bene lasciarli aperta un' uscita, che dalla stanza in certo giardinetto chiuso portava, acciò ivi sollevandosi alquanto, si preservasse da qualche infermità, che dà sì strani accidenti poteva con gran probabilità cagionarseli; Ciò effettuato, videro ben presto, che la giovane usciva in giardino, ove doppo alcune scorrerie, e salti con le medesime furie quasi forsennata se ne ritornava alla camera, onde parendo loro potersi assicurare, ch' ella non havieria presa la fuga, in capo à 12. giorni cominciarono à tralasciare alcune diligenze, quali per meglio tenerla custodita fino all' hora havevano usate; La notte antecedente al giorno 13. della sua carceratione, come era nella stagion più rigorosa d' inverno cadde sopra la terra così gran copia di neve, che irrigidita più del solito l'aria stavano tutti di casa con grandissima quiete godendo il calore del letto, per lo che Madalena, i cui occhi scarsissimo rendevano al sonno il necessario tributo, stando quasi del continuo aperti alle lagrime, la mattina avanti l' alba, mentre tuttavia ciascheduno di casa saporitamente dormiva, affacciatasi ad una fenestra, vide tutto il paese ricoperto di neve, e subito prese speranza di potersene senza essere da alcuno osservata, fuggire; Invocato perciò il solito patrocinio, et assistenza della Vergine santissima, tacita, e cauta pose fuori della camera il piede, passò poscia in una stanza maggiore, la cui porta, come poco assicurata per non esser la principale, tentò, e li riuscì d' aprire senza molta difficoltà, mà da questa entrata in un corridore, trovò in testa di esso un portone doppio serrato di dentro con diligenza, onde quivi arrestando il passo, fatti indarno molti tentativi per disserrarlo, vedendosi preclusa alla fuga la strada, non faceva altro, che piangere, et invocare i nomi santissimi di Giesù, e di Maria, che li porgessero aiuto; Stette ivi qualche poco spatio di tempo, mà vedendo, che indarno si tratteneva, tutta addolorata rivolse indietro i passi per ritornarsene, dond' era partita; Non si era à pena mossa dal luogo, quando, (ò come è grande la providenza divina) sentì darsi una non sò qual cosa frà piedi, per lo cui inciampo fù molto vicina à cadere; Stese tosto la mano, e riconosciutala al tatto una chiave, tenendo per certo esser quella, con cui si apriva il portone, ivi forse per divina dispo-

[1]) O. Martin Brguljanin, o kojem sr. gore str. 162. i dalje, i u prilogu III.

sitione lasciata, o' caduta, tutta si rallegrò d' avenimento sì fortunato, indi con la prova ritrovato esser quella, attribuendo favore si segnalato alla protettione della Vergine Madre, le ne rese con tutto l' affetto del cuore le più humili gratie, che seppe; Aperto poi con ogni possibil cautela il portone, se n' uscì, et à piedi ignudi con scarpe, e calzette in mano sopra la neve s' incaminò; S' incaminò Madalena, mà non sapea già ella, verso qual parte; l' esser totalmente nuova per quelle strade l' haveria di quando in quando fatto sospendere il passo, mà la confidenza, che teneva d' haver la sua dolcissima Avocata per guida li discacciava ogni tema d' errare, e la stimolava ad accelerare quanto più poteva, la fuga; Era vicina a comparire in Oriente l' Aurora, et al primo barlume di quel chiarore, che la previene, mà più con la direttione del lume sopranaturale, havea la Donzella fatto circa un miglio di camino, quando sovraggiungendo à gran passi quella foriera del sole ricca de suoi vaghi splendori cominciò ad abbellir l' aria di luce, per mezzo della quale tutto ciò, che sotto la luna si vede, à poco à poco chiaramente si discerneva; Data ella in quel punto all' intorno un' occhiata, scoprì poco lungi una picciola fabrica, ne sapendo à prima vista ben distinguere, se fosse casa di lavoratori, ò pure qualche Chiesa, nell' avicinarsi, che fece, per Chiesa la riconobbe, e vedendo sopra la porta di essa una pittura, in cui veniva rappresentato l' Arcangelo S. Michele[1]), quando esecutore della divina giustizia cacciava dal Paradiso i ribelli, essere à lui dedicata si persuase; Saria volentieri entrata a fare oratione, principalmente per invocare il divino spirito, acciò si degnasse inspirarli ciò, che ella dovea fare in quel punto, e verso qual parte fosse meglio, che proseguisse il viaggio, e per implorare insieme l' aiuto del Santo, mà ben presto si accorse esser la porta serrata, sì che non havea modo di adempire il suo desiderio, quando in un istante avanti à gli occhi vedutasela disserrare, riconoscendo il favor del Cielo si portò dentro, ne vedendo alcuna persona, stimò, e con ragione, essere stata aperta per le mani de gli Angeli, Onde prostrata in terra fece di tanto miracolo al Signore et all' Arcangelo tutelare un breve atto di ringraziamento, levatasi poscia in piede, e per non esser impedita da alcuno, riserrata di dentro con ogni diligenza la medesima porta, ad un altare, che ivi era con una imagine della beatissima Vergine, che trà le braccia teneva Giesù bambino, si pose genuflessa; Qui non sò, se mi verrà fatto di rintracciare la varietà de gli affetti, cò quali versando Madalena per gli occhi l' inamorato suo cuore frà sospiri, e singulti al Bambino Redentore, et alla Regina Madre lo presentava. Dà rendimenti di gratie diede principio alla sua oratione, li quali tanto più furono humili et affettuosi, quanto più rilevanti erano i benefitij, che non senza evidenti miracoli havea frescamente la misericordiosa mano del Signore per sua salvezza operati; la robustezza data improvisamente, e nel maggior bisogno alle sue per altro deboli braccia, il furore, dal quale veniva accompagnata; la facilità concedutali per effettuar la fuga, et in ultimo l' aprirsi della porta senza l' opera humana erano i principali oggetti de' suoi ringratiamenti; Indi fatta reflessione à se stessa humiliandosi fino à terra diceva; E quando mai dolcissimo mio Signore meritò questa miserabile creatura tanti favori? Che attione è mai uscita ad honor vostro dalla mia mano, per la quale la vostra Maestà sovrana havesse ad inchinarsi à sollevare con modi sì prodigiosi la mia bassezza? Che feci? che dissi? che pensai, che non sia stato ò con offesa della vostra bontà, ò se vostra mercè, non v' intervenne offesa, non fosse almeno à ciò, ch' io dovea far per voi, di gran longa inferiore? S' io desiderai di servirvi, e chi instillò nella mia volontà i desiderij? S' io risolsi fare oblatione di mia verginità alla vostra purissima Madre, chi seminò i pensieri? chi gli diede fomento? chi gli condusse al fine? E poi; Con tante gratie donque amoroso mio Giesù corrispondete voi ad un semplice buon desiderio effetto anch' esso della vostra pietà? O Amor dell' anima mia, e chi non si strugge in amarvi, e chi non corre, e chi non vola à servirvi; Volava intanto su l' ali della sua ferventissima oratione l' acceso spirito della giovane, e passando dal figlio alla Madre, come sua signora, e protettrice mille, e mille volte amorosamente la riveriva, tornando poscia dalla Madre al figliouolo, non sapea dilongarsi dal considerare gli immensi benefitij, che hà fatti al mondo nella sua sacratissima Humanità, onde con la scorta di questi affettuosi pensieri, sopra i dolorosi misterij de suoi atroci patimenti à poco à poco portandosi, fin' sul Calvario à pie' del Crocifisso appenato Signore si condusse; Ivi introdotta dallo Sposo nella Cella vinaria godea con tenerezze da tutti non intese in mezo à quelle amaritudini di morte celestiali consolationi di Paradiso, frà le quali havendo già il Cuor tutto fuoco, accese, et offerì sopra di esso un fascetto pretioso di aromati di varij affetti, il fumo de' quali, ben si può credere, che sù le mani de gli Angeli fino al divino cospetto ascendette; Anzi che, se l' effusione dell' unguento fatta già colà in Betania nella casa di Lazaro da una Madalena penitente sù piedi del Salvatore riempì tutta quella casa di straordinaria fragranza, dovette ben hora il balsamo pretiosissimo dell' affettuosa oratione d' una Madalena innocente spargere per tutto il Paradiso odore soavissimo si che gionto alle cortine della Divinità si può fermamente credere, che il Signore, come già nel sagrifitio di Noè, odorasse odore di soavità; Mà mentre nella caverna della maceria si

[1]) Župska crkva Jelašaka, a sada pridružena župi Vijaki; oko nje je grobište; sr. gore str. 161. i 162.

trattiene l' inamorata colomba, ecco alla porta della Chiesa fiero stuolo di uccelli rapaci, che con i loro artigli la preda fuggitiva tentano d' arrestare; Erano soliti Claudio, et il Turco quasi ogni mattina per tempo andare alla casa, dove tenevano Madalena, sperando sempre doverla trovar libera (solean dire) dall' hospite d' Inferno, che l' infestava, e così' effettuare il matrimonio già stabilito; Quella mattina àpunto Claudio, come più appassionato, prima di Mustacco vi gionse, e trovata aperta la porta, che usciva in strada, con fretta alla stanza della giovane andò, ove non la trovando in parte alcuna, come anche nel giardino, poco ne mancò, che per dolore non isvenisse; A' tal segno offusca l' Intelletto l' amorosa passione, e deprava la volontà, che astringe sino ad idolatrare un oggetto, di cui si crede possessore il Demonio; Se dianzi si struggeva di desiderio d' ottenerla per moglie, hora come sua moglie la piange prima d' acquistarla, perduta; Arriva in questo mezo Mustacco, et informato da Claudio della fuga di Madalena, non puoterono da quelli di casa, come che poca cura se ne prendessero, intender ciò, che di lei fosse seguito, onde maggiormente se ne attristarono; Era la casa fuori di Hielasche circa un miglio, e mezo distante; Ivi soleva talvolta andare il patrone per ricrearsi ad un giardino, che alla medesima casa haveva congionto per lo stile del paese assai delitioso, ma non essendo solito di habitarvi, teneva alla cura di esso un Giardiniero, ove stava di continuo con la sua moglie, e dei piccioli figli; A' Claudio, et al Turco havea questo Patrone dato comodità di una buona stanza, havendoneli essi richiesta per servirsene (come dicevano) in certi loro giovenili trattenimenti; Non si prendea di ciò cura il giardiniero, mà essendo da giovani pregato a tener bene assicurata la porta principale particolarmente la notte, à questo solo attendeva; Mà niuna cosa può opporsi alla providenza divina, e l' amore immenso di quell' amante celeste sà far rimaner deluso ogni humano disegno; la sera avanti conforme al solito havendo il buon huomo serrata la porta, nel tornare indietro fe' cadere in terra il minor de' suoi figli, quale senza, ch' egli se ne fosse accorto, l' havea seguitato; Accorrendo all' hora con la mano per sollevarlo, lasciò ivi à suoi piedi inavedutamente la chiave, ne di quella hebbe più dapoi alcuna memoria; Ciò sentendo i giovani fecero à lui per la negligenza commessa una riprensione molto aspra; Indi voltandoli le spalle, risolsero di seguire alcune pedate, che nella neve si vedevano impresse, le quali cominciando àpunto dalla porta della casa, di cui non era quella mattina uscito alcun' altro, credettero con molta ragione, che questo saria stato unico, e facilissimo mezo per ritrovare la fugitiva; Ne s' ingannarono punto; Andavano seguitando la traccia in compagnia di due altri, e caminando di buon passo giousero alla porta della Chiesa, dove terminavano i segni; Trovatala serrata, cominciarono à battere, ne essendogli risposto da alcuno, presero risolutione di gettarla a terra, parendo loro dover fermamente credere, che colà dentro fosse nascosta la giovane; Ella sentendo sopra il suo cuore tutti quei colpi co' quali era da quegli empij battuta fieramente la porta, se ne stava senza muoversi avanti all' altare genuflessa, e se ben con suo molto dispiacere vedeva, che quel sacro luogo niente li suffragava contro la perversa volontà di coloro, ad ogni modo ricevendo dalla vista della santissima Vergine e del Bambino grandissima confidenza aspettava per momento gli assalti, contro de' quali preparava in nome di Giesù, e di Maria le resistenze, e le difese; Passarono intanto per colà alcuni lavoratori, che per loro faccende erano incaminati à Hielasche, quali pregati da Mustacco à volergli porgere aiuto per aprir quella porta, dicendo esser ivi fuggita la moglie d' uno di essi per certa infermità sopragiuntali, che le toglieva il senno, ed eglino esser in quel luogo per ricoverarla, e ritirarla à casa, furono molto pronti con le loro forze ad assistergli; A' poche ribattute che dalle robuste braccia di coloro si scaricavano, videsi cedere una parte di quella più debole, in cui replicando con maggior vigor nuovi colpi, disgiunsero dall' altra una tavola, quale dilatandosi fece sì grande apertura, che rese agevole ad una sola persona il passaggio; Onde uno appresso l' altro tosto penetrarono in Chiesa; Presero il camino verso l' altare, avanti di cui con le pupille fisse nella Regina de gli Angeli stava tuttavia immobile Madalena; Prima d' ogni altro si portò l' inamorato Claudio al cospetto di lei, e con le braccia aperte andandoli incontro con queste voci esclamò; „E quando mai darete fine à tormentarmi, ò mia dolcissima," (volea soggiungere, sposa, mà li morì la parola sù labri, poiche nell' istesso tempo facendo atto di volersela stringere al seno, ella girando come un fulmine non meno l' occhio, che il braccio, fè sì, che il meschino fulminato e percosso cadde à terra prosteso, donde poi con fatica ben grande rilevatosi, tutto tremante, e poco men che insensato non hebbe più ardimento di favellare; Grandissimo fù lo sdegno, che infiammò il petto di Mustacco per questa attione replicata di Madalena, e come quello, le cui viscere per natura più inclinavano alla fierezza, che alla pietà, messe à parte le lusinghe, risolse cimentarla con le minnaccie; Onde cruccioso in volto, spirando fiamme da gli occhi, fattosi avanti verso di lei in simiglianti parole proruppe; „Così dunque trattano le donne Christiane co' loro mariti? questo è il dono della propria volontà, che fanno à gli sposi, mentre con essi si congiongono in matrimonio? questa è la reverenza? questo l' amore? questa la prontezza ad ubidire non che à comandamenti a semplici loro cenni? Havere una giovane tanto di ardire, che prenda dal suo stesso sposo la fuga? Mà più; Mentre quegli

senza mostrar di attione sì temeraria sdegno, ò puntura, cerca darle dimostrazioni d' affetto, ella invece di corrisponderli con maniere amorose scusandosi de falli commessi, giongere à segno di protervia si abominevole, che lo tenga da se lontano con le percosse? Troppo grande è l' amore di Claudio verso di voi, per lo quale avvicinatosi al vostro cospetto tremante, non è meraviglia, se à piedi vi cadde, senza ribattere sopra di voi il colpo, che contro di lui scaricaste; Questo solo doveria bastare à confondervi, et humiliare la vostra superbia; Mà quando ciò non segua, e voi non risolviate uscir con esso al presente fuori di quà, io mi protesto, che à viva forza queste mie braccia vi porteranno, e quando pure io non fossi valevole à farlo, tutti questi huomini, che quà vedete, saranno pronti à cooperarvi;" Udiva tutto la giovane, e senza degnare parole si presentuose d' altra risposta, che d' un riso di scherno, continuava nella sua primiera immobilità; Infuriato per non poter sostener tanto disprezzo il barbaro, accennando à coloro, ch' ivi stavano intorno, che si avvicinassero à Madalena per tirarla fuori di Chiesa, egli stesso fù il primo à stendere le braccia temerarie per strascinarla; Seguirono gli altri l' esempio, e circondatala furiosamente, fecero ogni sforzo per muoverla; Mà ella salda più che fosse stata di sasso, non si muoveva, anzi rinovandosi per divina pietà nella sua persona il celebre miracolo della santa Vergine Siracusana, mostrava tenere in quel luogo medesimo profondissime le radici; Alla vista di sì stuporoso prodigio, e chi non crederà, che tanto i Christiani, che i Turchi pieni d' ammiratione, non solo si ritirassero da recar più molestia alla giovane, mà riconoscendo in essa tanto di sopranaturale con riverenti saluti non l' ossequiassero, pregandola à perdonargli il loro mal consigliato ardimento? Questa non hà dubbio saria stata la risolutione migliore; Mà la sfrenata passione non sò s' io dica d' amore, ò d' ira, che nel cour di Mustacco bolliva, non li lasciò chiarezza tale d' Intendimento, che apprendesse, quanto meravigliosi erano gli effetti della protettione del Cielo sopra di Madalena, anzi tanto maggiormente s' inferociva, quanto più vedea riuscirsi vano ogni sforzo; e Claudio trattenendosi tuttavia sequestrato da gli altri istupidito non formava parola; Rimasero bene pieni d' ammiratione coloro, chi' ivi erano fermati per dare aiuto, mà come la maggior parte di essi e per nascita, e per educatione era delle sciocchezze di Maometto segnace, non riferiva miracolo si sublime al vero fonte d' ogni miracolo, mà più tosto ad arte diabolica l' attribuiva; Continuavano in questa maniera immobile Madalena, Claudio insensato, e Mustacco con l' animo da diverse passioni fieramente combattuto delle quali mentre una lo stimolava à prender risolutioni da Turco, era nell' istesso tempo ritenuto da un altra, che l' inteneriva le viscere; lo sdegno nel veder riuscire inutile ogni suo tentativo l' infiammava non meno l' interno del petto, che l' esterno de gli occhi, e della faccia, mà l' Amore tanto più vigoroso, quanto più egli procurava nel profondo del cuore occultarlo, come Prencipe più possente impediva lo sdegno, ch' opra alcuna rigorosa non affrontasse, Il rispetto poi dovuto all' amico, e la parentela, che con esso l' univa, soffocava in maniera l' Amore, che non ardisse dare alcuna dimostrazione esteriore; Così dando à credere, ch' egli facesse tutto con solo oggetto di piacere à Claudio, nodriva sotto le ceneri della simulatione l' amoroso foco nel seno; Mà quando in mezo à tanta diversità d' affetti, dovea essere la sua mente in se medesima irresoluta, ecco all' improvviso cedendo egli la sua lingua per campo alla più vehemente passione, nelle finezze d' Amore addottrinato, verso la giovane divenuto humile, e mansueto volgendosi, tutto si diede alle preghiere, alle suppliche, alli scongiuri; Ch' ella si compiacesse uscir fuori in loro compagnia, furono l' istanze più premute; Non esser eglino (diceva) in quel luogo per fare à lei alcuno, ben che minimo oltraggio; Che Claudio null' altro maggiormente bramava, che condurla alla propria casa; Essere ella già sua consorte, ne poterli ragionevolmente contradire, soggiongeva; Tener certo, che i suoi genitori haveriano sentito in questo casamento allegrezza indicibile; Che quegli di Claudio, come teneramente l' amavano, così haveriano ricevuta lei stessa in luogo di figlia; Che le sue doti, e di natura, e di gratia haveriano senza dubbio legati gli animi di tutti i suoi congionti; Si lasciasse ormai persuadere, e non retardare alle case dè i loro padri le tanto bramate consolationi; Mà vedendo, che Madalena non variava un punto dalla solita immobilità, prosteso con i ginocchi à terra seguì con voce pietosa, e compassionevole à dire: „Deh mettete à parte ò giovane, fui per dire, di Paradiso, mà la fierezza, che vi alberga nel cuore, vi toglie quei titoli, che giustamente vi sono dovuti per la bellezza del volto, mettete à parte crudeltà si severa, ammollite quelle viscere, che all' afflittione et all' amore di Claudio son state fin' hora un Diamante, rammentatevi, che di propria bocca ve lo eleggeste per sposo, Egli è non meno, che voi meritevole d' esser amato da tutto il mondo; Siete ambi d' un' istessa fede seguaci, giusto è bene, che siate parimente congionti in Amore; Ah Madalena, Vi muova il merito, ch' egli pur tuttavia nuovamente acquista con voi, mentre non bramando cosa alcuna con maggiore ardore, che mirar le vostre bellezze, anche di questo gusto si priva, e se ne stà colà in disparte per non arrecarvi travaglio; Per quella beltà medesima vi supplico, che fattosi trono nel vostro volto merita continui tributi de' cuori anche più fieri, per quegli occhi, che ò sijno mansueti, ò crucciosi non lasciano giamai di trafiggere, chi ardisce mirargli; Per la Maestà di quella fronte, degna di sostener l' incarco

d' una corona reale; Ò Madalena, Madalena; E pur sarete ritrosa? Ah nò; Per quella bellissima, e santissima Signora, in cui fissate gli sguardi, qual pur io con devoto affetto, riverisco, et honoro, vi supplico, e vi scongiuro, disponetevi a consolarne con la vostra venuta; Che se poi starete pertinace in non volerci seguire, alla paterna casa farete ritorno;" Madalena all' hora ò fosse la nausea che sentiva nell' udire le proprie lodi, ò la speranza di liberarsi dalle mani di coloro, e tornarsene à casa ò la forza dello scongiuro, riverita profondamente la Vergine, et il Bambino, à quali di Cuore si teneva raccomandata, alzatasi in piedi, senza mirar Mustacco, ò alcun' altro con gli occhi bassi uscì fuori di Chiesa; Ivi sollevandogli da terra parveli scoprire Hielasche, e così fu, per essere indi non molto distante, onde verso quella parte cominciò ad affrettare il camino; Si era alquanto sollevato il cuore dei giovani appassionati nel vedere uscir fuori Madalena, mà nel mirarla poi in atto di fugitiva, si accorsero, che se il corpo si era cangiato di luogo, non havea però l' animo variato pensieri; Sperò Mustacco, che per esser ella fuori di Chiesa, haveriano peraventura possuto per mezo della violenza condurla ove più fosse stato loro in piacere, e da questa speranza guidato, correndoli appresso in compagnia di alcuni, ch' ivi pure tuttavia si trovavano, la fermò e fatto forza di ricondurla indietro, quanto più eglino la stiravano, tanto più grande era il vigore, con cui ella senza affaticarsi, gli resisteva, e ritornando immobile, furono astretti finalmente à lasciarla in sua libertà, per lo che seguendo l' incominciato camino verso Hielasche, in compagnia, si può credere, della Madre di Dio, in breve hora vi gionse; Restarono i giovani in uno abisso di confusione, e dopo che Madalena si fu da loro allontanata, che più non la giongevano di vista, anch' essa senza pur dir parola, quasi fuori di se medesimi, à passo lento sconsolati partirono; Mà ella tutta lieta arrivata alla casa del padre non si può esprimere quanta gioia arrecasse à cari suoi genitori, mentre sì d' improvviso gli comparve davanti, nè fù minore la consolatione dell' animo suo, non tanto in vedersi co' suoi, quanto per trovarsi libera dalle mani di coloro, che haveano tentato con tante insidie espugnarla; Così frà gli abbracciamenti, e le lagrime, che tutti teneramente spargevano, bramosi d' intendere, ove ella in quei tredici giorni havesse dimorato, Madalena per consolargli, e dar lode à Dio, et alla sua santissima Genitrice, si ritirò con essi alla stanza, per ivi ordinatamente raccontargli da quel dì, che con la zia si ritrovava alla Villa quanto li era sino à quel punto accaduto. (Fine del primo libro.)

La Schiavona. Libro Secondo.

Con grandissima commotione d' animo udirono i genitori di Madalena, e Michele in particolare lo sfacciato ardimento de' giovani temerarij principalmente del Turco, e fù tal' hora à si gran segno sovrapreso dall' ira, che già cominciava à machinarne trà se medesimo la vendetta. Mà esaminando poscia con la quieta scorta d' una matura prudenza, qual fosse per suo benefitio il consiglio megliore, et à bisogni di sua casa più confacevole, considerò, haver aperte due strade, per le quali se li offeriva il modo da vendicarsi, l' una, con farlo di propria mano, imbrattandosi in quel barbaro sangue, l' altra con presentar doglienza del ricevuto affronto all' Aga, Governatore del luogo. Era Mustacco de principali signori di parentado, e di autorità, che fossero in Hielasche, à che si aggiongeva una grande intrinsichezza, che passava col medesimo Agà, cagione peraventura che egli cotanto ardisse; Onde ben presto si avisò, che le sue querele altro effetto non haveriano prodotto, che nuovi travagli à se stesso, senza speranza di vedere il reo gastigato, anzi che, dove al presente rimaneva segreto il successo, potea con ragion temere col propalarlo, di avventurare, che si pubblicasse, forse, ancorche falsamente, à gravezza della riputazione della figlia, e sua propria; Il prender poi vendetta da se medesimo, considerava non voler dire altro, che precipitare nell' ultima rovina tutta la casa sua; Tale esser la conditione di quegli infelici Christiani, che sono astretti à vivere sotto il fiero giogo de' Barbari. Non desiderare eglino cosa alcuna con maggiore ansietà, che mandar dispersi i seguaci di Christo, e perciò incontrar volentieri ogni occasione, che se gli presenti, per la quale possano impadronirsi de loro haveri; si che qualsivoglia attione, ch' egli contro Mustacco avesse tentata, se li saria subito convertita in sentenza di morte, e perdità di quelle poche sostanze, che Dio per mantenimento di sua famiglia l' havea concedute, e chi sà in quel caso ciò, che fosse seguito di Madalena? Dà simiglianti motivi accompagnati ancora dalle preghiere della figlia persuaso Michele prese risolutione di metere à parte ogni pensiero di vendetta, e tanto più volontieri si ci dispose, quanto che il potentissimo patrocinio della Vergine Madre sopra di lei con stupendi, e replicati miracoli esperimentato àbastanza lo facea restar chiaro, ch' ella per sua pietà intendeva esserne la protettrice, E però il procurare in qualsivoglia modo l' altrui gastigo era, per così dire, un demeritare la protettione di colei, che Madre delle misericordie si appella; Stabilita questa risolutione soffocando frà le tenerezze ogni sdegno, con un profluvio di lagrime rendeano humilissime gratie alla Regina de gli Angeli, che con maniere sì prodigiose si fosse degnata di assistere à Madalena, e contro gli assalti de gli empij difendere la sua virginal

purità; Vivea intanto la giovane con la mente altrettanto cittadina del Paradiso, quanto fosse della terra con la parte mortale; poichè spendendo la magior parte del tempo in esercitij d' affettuosa oratione, stava con tale ritiratezza, che dopo il suo ritorno, eccettuati quegli di casa, niun' altra persona la vide; Tentò bene per diverse strade vederla Claudio non punto intiepidito nell' amore, che li portava, nè mai li fu possibile d' ottenerne l'intento: Ma ella, o fosse continuatione di quella prima infermità, per la quale andò con la zia à goder l' aria serena, troppo per lei tempestosa, della campagna, ò per i patimenti sofferti, mentre dodici giorni stette a guisa di carcerata, ò per lo continuo timore, e travaglio d' animo ne gli accidenti occorsili, passati pochi giorni cadde in una gravissima indisposizione, per la quale fù molto vicina ad andare à riconoscere e, riverire à faccia à faccia la sua amatissima Avocata in Paradiso; Gionse alla notitia di Claudio il grave male di Madalena, e senza conferire alcuna cosa à Mustacco, ò perch' ei fosse assente, ò perche havesse preso de' suoi trattamenti qualche gelosia, risolse far sapere con le più dolci maniere, che fosse possibile, per mezo d' un Religioso à Michele l' infrascritte sostanze; Che Madalena era sua legittima moglie; Scusasse il modo, col quale si era procurato questo matrimonio, e ne accagionasse uno eccesso di Amore; Esser però seguito nella sua conclusione conforme à gli ordini di Santa Chiesa, mentre i loro consensi erano stati ricevuti dal Paroco à questo effetto alla lor presenza condotto; Come in tutto quel tempo, ch' era stata nelle sue mani l' havea trattata con grandissima cautela, e rispetto; Che niuna persona, ne meno egli stesso havea havuto ardire di avvicinarseli con quella licenza, che pure à sposo si poteva permettere poiche à pena fu stabilito il matrimonio, ch' ella si travagliò assalita da straordinarij furori effetti forse di qualche sua infermità; Di tutti questi avenimenti, come d' ogni altra cosa occorsale in quei tredici giorni rimettersene totalmente al racconto di lei medesima, in cui, come riveriva molte altre virtù, così stimava non inferiore ad alcun' altra la sincerità; Havea poi il Religioso ordini di passarsene come di proprio motivo nelle lodi di Claudio, d' amplificare le ricchezze di sua casa, la nobiltà, le aderenze, l' amor sviscerato che portava à Madalena, per lo quale si era indotto à procurarla in quella maniera per moglie, del che se ne chiamava colpevole, e pentito, attribuendone più tosto l' effetto à gli altrui consigli, che all' inclinatione sua propria; Usasse insomma tuti quei mezi, che à lui paressero più efficaci per acquietar Michele, e renderlo facile à consentire al matrimonio. per sua opinione, irrevocabile, Da che sperava poi fosse in ogni maniera per guadagnarsi l' animo della figlia, mentre si potea credere, che non si saria allontanata dalla sodisfattione del Padre; Rappresentasse in fine il desiderio, che teneva d' essere à visitarla, et insieme di riconoscere et abbracciare come suoi cari, e congionti gli istessi parenti di lei; Andò il Religioso, e come quello, ch' era dotato di singolar prudenza, portò con grandissima arte la sua ambasciata, e doppo haver con espressione molto significante rappresentati al vivo i sentimenti di Claudio, et aggionto il calore de' suoi uffici, per placar Michele, parendoli haver intieramente sodisfatto alle parti di buon amico, tacque; Michele, che se bene offeso à sì alto segno da Claudio, era però stato pronto in ammettere il suo mandato, altretanto stette con grandissima compositione non meno d' animo, che di volto ad udirlo; Indi, tutte che sapesse quali erano le inclinationi della figlia, ad ogni modo vivendo tuttavia con gran timore dell' autorità, e potenza di Mustacco amico sì sviscerato di Claudio, stimò attione tanto prudente, che necessaria, celar con la dissimulatione il suo giusto senso, mà però non lasciando di mostrare in qualche parte la ricevuta puntura, in questa maniera rispose; „Merita l' offesa fatta da Claudio à Madalena mia figlia, e nella persona di lei à me stesso risentimento proportionato alla temerità dell' affronto; l' uffitio però di humiliatione, e di scusa fatto con me dalla P. V. à suo nome, come è habile à mitigare in gran parte lo sdegno à ragion contro di lui conceputo, così anche è sufficiente à diminuirne gli effetti: Mà sopra ogni altra cosa la protettione del Cielo scopertasi con tante meraviglie à difesa di Madalena (come ho molto bene risaputo) mi stimola a dimenticarmi ogni offesa, e quasi mi persuade à chiamar felice la colpa, essendosi mosso il patrocinio del Paradiso per rintuzzarla; Quanto al matrimonio qualunque si sia, non voglio hora darne giuditio; Dico bene convenirsi à me per la gravissima, e pericolosissima infermità di mia figlia pensar più tosto ad esequie, che à nozze; Se Claudio l' ama, come è vostra intentione persuadermi, il contrasegno più certo sarà, che si trattenga lontano dalla mia casa, non potendo la sua presenza nello stato, in che siamo, cagionare altro effetto, che accelerare à Madalena la morte, accrescere à me l' afflitione, e procacciare inutil pentimento à lui stesso"; Non havea à pena finite Michele d' esprimere queste parole, quando fù avisato, esser sopragionto alla figlia un deliquio, e pregato ad accorrere per assisterli in che fosse stato bisogno; Allhora il Religioso ciò udendo per termine di urbanità senza fare altra replica tolse commiato, ed esso verso la camera di Madalena con l' animo pieno di amaritudine s' invio; Attendeva Claudio con grandissima ansietà propria di giovane inamorato il ritorno del Religioso con la risposta di Michele, e se bene si lusingava, che stante il matrimonio già stabilito, e senza potere à suo credere frastornarsi, dovesse esser favorevole à suoi desiderij, con tutto ciò i rimproveri della coscienza per il ratto della giovane pungendoli

straordinariamente l' animo li davano insieme giusto motivo di temere, che il Religioso in questo primo incontro fosse per trovar Michele pieno d' ira, e di sdegno; Mà à pena sentì la risposta portata da quel buon Padre, con grandissimo avedimento e destrezza, che rasserenato il cuore determinò di sodisfare in ogni maniera al desiderio di Michele, e sperando ottener la figlia con gusto di tutti in consorte, diede ordine à far celebrar messe, e pregò molti buoni Religiosi, che con le loro orationi cercasserro impetrare da S. D. M. la recuperatione della saluta di lei; Anche la giovane febricitante porgea suppliche à Dio, et alla sua santissima Madre, mà con diversa intentione; Pregava Claudio per la salute corporale di Madalena, supplicava ella, che Dio si compiacesse liberare il suo spirito viatore dalla carcere, ove stava racchiuso, et ammetterlo in paradiso comprensore della beatitudine eterna; E già havea concepito speranza, che le sue orationi fossero state esaudite, poiche ritornata in sentimento da quel parosismo, à cui poco dianzi il padre era accorso, rimase tanto indebolita di forze, et estenuata nelle virtù vitali, che da' Medici fù giudicata in pericolo prossimo di cangiare in meliore la sua vita mortale; Mà come il divino volere, in cui ella era totalmente rassegnata, morta à fatto à se stessa, havea con mirabil providenza disposto di voler operare nella sua persona nuove meraviglie, e prodigij ammirabili, così resto servito non solo di liberarla da quell imminente pericolo, mà ancora di restituirli à poco à poco la pristina sanità; Continuò per lo spatio di tre mesi l' indispositione più grave, nel qual tempo quali fossero le angustie de' suoi Padre e Madre sarà meno difficile à qualunque persona imaginarselo, che alla penna descriverlo, come ne pure si può à bastanza rappresentare l' inquietudine di Claudio, la quale tanto maggiore si faceva ogni giorno, quanto tutti gli avisi, che giongevano alla sua notizia portavano del continuo gravità di male, e pericolo di morte; Con grandissimo avedimento havea Michele procurato, che tali mali nuove della sanità di Madalena si andassero spargendo ogni giorno, et à ciò fare l' havea mosso il temere, che se Claudio havesse risaputo il contrario, haveria forse tentato di visitarla, che, sentendo continuare il pericolo, per non allontanarsi dalla sodisfattione di Michele, forse se ne sarebbe astenuto; come in effetto per qualche tempo successe; Non fù però possibile mantener longamente il segreto, poiche vigilando il giovane con quella gelosia, ch' è vera figlia d' amore, sopra l' indispositione di Madalena, li vene fatto di penetrare, come hormai la sua vita era posta in sicuro, e se bene tutti di quella casa continuavano à parlarne con qualche dubbietà, ad ogni modo essendo molto difficile celare l' allegrezza del cuore, che in qualche maniera non traspariscа ancora esternamente nel volto, gli occhi stessi accusavano la lingua di menzognera; Per lo che imaginandosi hormai Claudio d' esser vicino alle nozze desiderate, fondato principalmente nel merito, che si reputava di havere acquistato con Michele, e con Madalena per essersi astenuto dal visitarla, non pensava ad altro, che à rendersi della loro volontà maggiormente sicuro; Stimò percio risolutione ai suoi disegni opportuna, inviar di nuovo il Religioso à Michele, col quale rallegrandosi del meglioramento di Madalena, li significasse insieme, come hormai era tempo di ammettere quegli ossequij, che Claudio bramava di farli, e quando à ciò non havesse ripugnato il suo gusto, saria venuto l' istesso giorno, per riverire ancora i loro congiunti; Sodisfece il Religioso pienamente à quanto havea in commissione, mà non gionse tanto improviso à Michele, quanto la prima volta, che li parlò, poiche come huomo prudente, ch' egli era, ben prevedeva, che non potea tardare à farseli incontro una simile instanza; Che perciò havendo anticipatamente pensato, e risoluto dentro quai limiti dovesse ristringersi nelle risposte doppo haver udito l' ambasciata, si contenne in queste sostanze; Non negò il meglioramento notabile della figlia, rese gratie del gusto, che tanto esso, quanto Claudio ne dimostravano, lodò, ch' ei non si fosse avanzato à far nuove richieste, mostrò gradire le cortesi maniere, con le quali accompagnava l' espressione de' sentimenti dell' animo suo, et in fine si offerì à corrisponderli in ciò, che havesse possuto, e particolarmente in trattar con la figlia per vedere, se potea restar disposta dalle sue parole à consentir volontariamente à quelle nozze, che à giorni adietro havea con la sola voce accettate. Esser però necessario, che prima si consolidasse meglio nella salute, e ch' egli frà pochi giorni quando ne havesse giudicata l' opportunità, haverebbe passato con lei l' uffitio desiderato; frà tanto Claudio si contentasse aquietarsi, e differire ad altro tempo più proprio quegli honori, che disegnasse fare al suo parentado. Consolatissimo da questi concetti rimase il Religioso, e molto più Claudio, quando da esso li furono con qualche suo avantaggio referti, parendoli havere acquistato quanto poteva desiderare, mentre, nella buona gratia di Michele si ritrovava; E se bene la dilatione intimatali à recrear la vista nel suo amatissimo oggetto l' affliggeva non poco, ad ogni modo superata ogni altra passione dalla speranza, andava tutto giorno prevenendo con l' imaginativa l' hora bramata de' suoi felici abbracciamenti Michele all' incontro combattuto da pensieri frà di loro contrarij provava nel suo cuore quali siano le augustie di un Padre addolorato; Ben sapeva, che Madalena non solo ricusava d' accasarsi con Claudio, mà passando più avanti, ogni qual volta sentiva tratarsi di matrimonio, restava soprafatta da una tristezza indicibile, e tal' hora anche liberamente si dichiarò di non volere à patto alcuno maritarsi. Dall' altra parte l'amore sviscerato di Claudio verso di lei, era da esso temuto

à guisa di cometa, che quanto infiammava il cuore al giovane inamorato, altretanto minacciasse rovine alla sua famiglia; Considerava, che se Madalena fosse stata pertinace in non voler maritarsi, egli non l' haveria possuta gravare, et in conseguenza dando la negativa, temeva rimaner sottoposto à sospetti d' essersi congiurato contro Claudio alle ripulse; Esser tale, e tanta l' autorità de padri sopra de figli, che quando il padre havesse voluto, la figlia non li haveria fatto contrasto, ò quando pure havesse per qualche tempo repugnato, finalmente non si saria allontanata dall' Obedienza devuta; Apprendeva in oltre che l' imparentarsi con Claudio era à lui un grandissimo acquisto, essendo egli di amicitie, e di parentado de primi di Hielasche, et in conseguenza ne suoi bisogni haveria possuto impiegarsi à benefitio della sua casa; Vedeva in pratica esser frequenti le occasioni, per le quali si conosceva in grandissima neccesità di havere qualche buono appoggio per non cadere un giorno irremediabilmente in qualche precipitio; E per lo contrario disgustandosi Claudio, venirne in conseguenza il disgusto di Mustacco, per lo quale poter temere di perder con la robba la vita; Si accresceva l' afflittione del povero padre dalle continue lamentationi di Angela, quale come che desiderava grandemente maritar questa figlia, non poteva soffrire, che Michele valendosi della libertà, et autorità di Padre non l' astringesse à far ciò, ch' egli stimava per i suoi interessi tanto utile; Dà si noiosi pensieri travagliato sopra modo Michele, portatosi un giorno in camera di Madalena, ove ella era fuori di letto convalescente, prese risolutione d' aprirli i suoi sentimenti, e con la premessa d' un profondo sospiro in questa maniera li favellò; „Figlia (credo possiate) esser certa dell' affetto, col quale nell' espressione di questa parola vien dal cuore accompagnata la lingua, figlia, è hormai tempo, che con gratiosa vicenda arrechiate al vostro afflitto padre qualche consolatione per sollevarlo da' continui travagli nel corso di molti mesi per vostra cagione sofferti; Grave fù il cordoglio, che provò il mio cuore, quando vi tenni per dodici giorni perduta, benche poi rimanesse alleggerita la pena, quando col vostro ritorno lo consolaste; Non fù men grave il rammarico nel sentir la cagione, e l' origine della vostra lontananza, pure col divino aiuto mi rallegrai nell' intender qual fosse stata sopra di voi la protettione del Cielo; Speravo all' hora con sodisfattione e con quiete goder della vostra presenza, mà come in questo mondo sempre si vanno alternando frà le consolationi le angoscie, mi viddi poco appresso vicinissimo à perdervi nella grave, e pericolosa infermità, di cui pur hora siete (gratie a Dio) liberata; Ecco finalmente gionto il tempo del giubilo e delle contentezze, quando à voi così piaccia; Da voi hà da dependere la quiete di vostra madre, e mia; Dal voler vostro deve sortir la felicità intiera di nostra casa; Claudio (non vi turbate ad udir questo nome, mà condonando qualche cosa al mio affetto verso di voi non di dispiaccia sospender l' odio contro di lui conceputo) Claudio, che cosa habbia operato contro la vostra persona, meglio di me lo sapete; Mà qual sia stata la cagione di tal suo operare, credo non habbiate esaminato à bastanza; Degna di biasmo fù la temerità, con la quale hebbe ardimento di farvi condurre nelle sue mani alla villa; E chi nol consente? Sfrenata presontione, sfacciataggine, che gridava vendetta, delitto, à cui doveva succedere esemplare il gastigo; Tutto bene, tutto vero; Mà se da gli effetti ci volgeremo indietro à ponderar le cagioni, troveremo non da altro haver Claudio ricevuto il motivo, che da sviscerato affetto, che vi portava; affetto, che ancorche grande, non fù però sregolato; Ben dissi, che non fù sregolato; Ricordatevi, che eravate in suo potere, et ad ogni modo non pretese torvi un capello, che prima non fosse con voi, almeno egli sè l' persuase, col nodo del matrimonio legato; Questa reflessione vi confesso, che non solamente ha nell' animo mio soffocato lo sdegno, mà ancora, se non fosse troppo, direi, che quasi quasi mi hà mosso il cuore ad amarlo; Ma più; Doppo il vostro ritorno che termine non hà fatto passar con me di humiliatione, e di scusa? Non è egli per mezo d' un Religioso gionto à segno di chieder mercè del suo fallo incolpandone più gli altrui motivi, e consigli, che la propria sua inclinatione bramosa d' incontrar sempre il maggiore de' vostri gusti? E quando hebbe notitia della grave infermità, che vi hà fino all' estremo della vita condotta, che non tentò per impetrarvi salute? Testimoni ne siano i santissimi sagrifitij ad istanza sua celebrati, l' elemosine con mano liberalissima distribuite, le orationi di tanti servi di Dio dalla sua pietà procurate; Mà sopra ogni altra cosa io resto con singolare obligatione à quella reverenza e modestia, per la quale (ancorch' egli vi pretenda sua moglie), si è fino à questo giorno astenuto di venire in nostra casa, et anteponendo il mio gusto al desiderio ardentissimo che teneva di vedervi, hà sofferto con quella afflittione, che ciascheduno può imaginarsi, lontananza sì dura; Hora, che à sua notitia è pervenuta la certezza della vostra recuperata sanità, sappiate, che di momento aspetta esser ammesso, comme sposo al vostro cospetto; Io sono andato fin' hora trattenendo, con dire, la convalescenza, che tuttaviavi tiene frà i confini più dell' infermità, che della salute, necessitarvi à stare anche per qualche dì ritirata; Mà finalmente non si può continuare in questa maniera; È forza, ò dandoli qualche buona risposta, farlo rimaner consolato, ò pure altrimenti facendo incontrar nuovi e maggiori disgusti; Confesso, ò Madalena, che la repugnanza, qual ben si conosce haver voi à questo matrimonio grandemente mi affligge, et io per secondare il vostro genio lascierei di persuadervelo, quando anche alle ragioni fin' hora

apportatevi non ve ne fossero di molto più astringenti, che mi necessitano à procurarlo; figlia, siamo in paese di Barbari; l'amicitia, e parentela di Claudio con Mustacco, la potenza, et autorità di costui col Governatore, e le crudeli bestialità del medesimo, che comanda, sono à mio parere una fortissima catena, che à noi meschini minaccia (mentre gli disgustiamo) oltre i legami la morte; Piacesse à Dio, che questi fossero vani timori; Pur troppo ogni giorno simiglianti fierezze si provano; E vi potrà soffrire il cuore, che per qualche vostra aversione si spianti la nostra casa? E sarà verò, che diamo in mano a' nostri nemici la spada, con la quale ci trafiggano il cuore? Che esponiamo volontariamente le nostre poche sostanze, e noi stessi all'insaziabil cupidigia d'un Turco? Eh figlia, figlia, condonate il geniò contrario al'utilità nostra, alla sodisfattione di chi vi hà dato l'essere, et al mantenimento della nostra famiglia; se poi la ripugnanza, che havete ad accasarvi con Claudio; prende motivo da altra origine, che dà aversione, che habbiate alla sua persona, aprite pure à me i sentimenti, che ascondete nell'animo, ch'iò spero poter superare ogni vostra difficoltà, e dissiparvi dalla mente le nebbie, che ve la offuscano; Mi direte peraventura, che l'inclinatione vostra, e la divotione verso la Madre di Dio vi stimolano à conservar purità verginale; Che le gratie meravigliose ricevute dalla potentissima sua protettione vi obligano à perpetua gratitudine, quale non potete meglio dimostrare, che col farvi seguace d'una sua tanto segnalata virtù; Aggiongerete forse haver di ciò fatto alla medesima Regina de gli Angeli voto, ò promessa. O come talvolta sotto sembianza di bene, anzi per mezo di una in se stessa buona, mà non necessaria attione l'humana ignoranza ne conduce all'estremo de' mali, alle rovine à precipitij. Se per mettere in sicuro la salute dell'anima, vi fosse di mestiero fuggire il matrimonio, io vi darei molto ben la ragione, e troppo sarei indiscreto, per non dire, empio, quando mi vi opponessi; Mà chi non sà essere il matrimonio sagramento di Santa Chiesa, e che quando con buona direttione si contrahe, si contrahe sempre con merito? E se per la salvezza d'un'anima sola, haveria il figlio di Dio sofferto, quanto per tutta l'humana generatione sofferse humanato, tanto li preme un'anima, qual sarà il godimento, che da due col santo vincolo del matrimonio legati riceve, mentre con la loro prole possono maggiormente glorificarlo? Et il medesimo Salvatore, non havete inteso dire, che dovendo eleggersi in terra il Vicario, sopra di cui si havea da eriger la bella fabrica della Chiesa cattolica elesse uno ammogliato, non ostante, che frà gli Apostoli vi fossero de Vergini, et in particolare S. Giovani il diletto? Ma passiamo più avanti; Credete voi possa piacere à Dio, et alla Vergine santissima, che ripugniate alla volontà de maggiori, mentre essi bramano senza danno vostro sottrarsi dall'imminente pericolo di esser totalmente depressi? Crediate ò Madalena, che questa è tentatione, e non buono spirito; Mà volete vederlo più chiaro? Sentite; Poniamo caso, ch'iò mettessi à parte il pensiero di maritarvi; Che hà da esser di voi? Veniamo alla pratica; Quà non è come in Christianità, ove sono Monisteri, dentro à quali si racchiudono le donzelle, che per servire à Dio, e conservarsi in stato verginale si tolgono dà pericoli continui del mondo; Saria donque necessario, che vi trattenessi in questa casa; Ecco il primo errore; frà pochi anni, o forse, giorni, io me ne passo à vita migliore; E la vostra purità da chi resta difesa? Sotto qual governo, ò tutela haverete da vivere? Mà quando pure piacesse alla divina bontà preservarvi anche molti anni, non vedete, che ne tampoco sareste sicura? l'esperienza medesima non vi fà toccar con mano che havereste gente continuamente appresso, che non lascieriano d'insidiare all'honor vostro, et alla mia vita? Ragioni potenti son queste, ò figlia, e non sottigliezza, ò inventioni; Ne vi dee turbar l'animo il voto, quando anche l'haveste fatto, poiche s'io non m'inganno, hò sempre inteso dire, Che il voto fatto da una figlia, che vive sotto la potestà del padre, non obliga, mentre non v'intervenga il consenso, ò ratificatione del medesimo padre; si che da tutto ciò, ch'io vi hò rappresentato, convinta, bene è ragione, che acquietiate l'animo al voler di Dio, che per il meglio vostro, e della casa vi chiama allo stato matrimoniale; dove ne prego di tutto cuore, et alle mie preghiere unisce vostra madre piena d'afflittione le sue, bramando che non poniate me in necessità di venire dopo i prieghi à comandamenti, e doppo le suppliche alle violenze"; Quì tacque Michele; Ne furono udite le sue parole senza qualche turbatione d'animo da Madalena, poiche havendo per l'adietro conosciuto in ogni occasione il suo tenerissimo affetto verso di lei, lo vedeva hora da ragioni tanto efficaci accompagnato, che non potè di meno di non restarne internamente à gran segno commossa; Ma come la divina assistenza non si dilonga mai da' veri servi di Dio, anzi à proporzione de bisogni somministra gli aiuti necessarii, e contro gli assalti, che muove il nemico à questo povero cuore, porge sempre opportune difese, provò subito nella sua mente una luce, che rischiarando le tenebre della confusione, entro la quale era rimasta poco men, che perduta, con aura soavissima la tranquilò, dettandoli ciò, che doveva rispondere; Onde ella dall'assistenza celeste avvalorata, espresse in breve ristretto simiglianti sostanze; Esser certa dell'affetto, ch'egli l'havea sempre portato; Renderneli perciò humilissime gratie, non riconoscendo haver altro merito, se non per esserli figlia; Professarli nuove, e grandi obligationi per i consigli datili, promossi dalla sua somma prudenza; Non haver ella desiderio

maggiore, che d' oprar cosa, onde venisse ad incontrare i suoi gusti; Al presente però trattarsi di matrimonio, cioè à dire, di legarsi con perpetuo vincolo, fin' che dura la vita. Per venire ad una tal risolutione molte premesse richiedersi, mà sopra ogni altra cosa il ricorso al Paradiso, donde solo penetra ne gli animi de mortali quel lume, che ne fa discernere quali siano le resolutioni migliori; A' questo effetto bramare ella qualche giorno di tempo, dentro al quale, oltre che si saria maggiormente avanzata in acquisto di forze per la grave infermità ancora in parte vacillanti, haveria nell' istesso tempo implorato la scorta del Cielo, per poter dare à lui adeguata risposta; Non seppe Michele à così giusta dimanda negare la conveniente sodisfattione, anzi persuadendosi d' haver col suo discorso pocomeno che abbattuta la fortezza dell' animo di lei, qual fino all' hora si li era fatto conoscere molto tenace ne' suoi proponimenti, con nuova espressione di affettuose parole, accompagnate da paterna tenerezza di cuore, non lasciò per maggiormente obligarla di commendare la sua richiesta, attribuendo tali sentimenti ad una Christiana, e santa prudenza necessarijssima per dar buona direttione ad un matrimonio tanto desiderato; Onde le concedette doi giorni di tempo, soggiongendo, che frà tanto haveria fatto sapere il tutto à Claudio per potere in appresso cominciare à preparar le cose necessarie per la celebratione delle nozze; Partitosi il Padre di camera, sola vi rimase la figlia, la quale non potendo più longamente sostener l' afflittione, che, sentiva nel cuore, riserratasi per di dentro, sciolse libero à sospiri, et alle lagrime il freno; Indi doppo haver più tosto sfogato, che alleggerito il dolore, cominciò frà se stessa à considerare attentamente, quanto da Michele li era stato rappresentato; E se bene il nemico infernale valendosi della opportunità procurava fare apparire al giuditio di lei concludentissime, quelle ragioni, ad ogni modo operando nell' animo suo l' impulso divino, questo istesso li fu di tale aiuto, che senza temere le difficoltà suggeriteli andava continuando nelle risolutioni già fatte, e solo stava irresoluta nel modo, col quale dovesse portarle al padre, per arrecarli minor disgusto, che fosse possibile; À questo fine si preparava per impetrare col mezo dell' oratione dalla Vergine protettrice la cognizione del divino volere; Quando Angela, che da Michele era stata subito resa partecipe di tutto il successo frà esso e Madalena, lieta per l' aviso, impatiente alla porta della sua camera si condusse, mà havendola ritrovata serrata, chiamò la figlia per nome, ed ella udendo la voce della madre, rasciugati gli occhi, e rasserenato, nella meglior maniera, che puotè, il volto, andò ad aprirli, e l' introdusse; Rallegrossi con Madalena la madre non tanto della buona salute, quale gratie à Dio, cominciava à godere, quanto della consolatione, che Michele, ed ella haveano ricevuta, nel concepire la speranza, ch' ella dovesse esser pronta in volere sodisfare à i loro si giusti desiderij con accasarsi, affermando, che anche si accresceva, il suo giubilo, mentre riconosceva in lei gli effetti soliti della sua divotione et avedimento volendo ricorrere à Dio, dalla cui infallibile providenza non dubitava punto fosse per ricevere i medesimi motivi, et eccitamenti; Mà la figlia rispondendo con parole generali, senza obligarsi ad alcuna cosa, si rimesse à quello, che nel termine dal Padre concedutoli li saria stato suggerito dal Cielo, soggiongendo, che all' hora sariano rimasi più certi della sua volontà; Non perse in questo mezo otiosamente il tempo la generosa fanciulla, anzi trovandosi destituta d' ogni humano consiglio, con tanto maggior fervore, e confidenza fece ricorso al divino, poiche datasi ad una incessante oratione non lasciava di supplicare la sovrana bontà, restasse servita con l' aura dolcissima dello spirito consolatore farle palese il suo santo volere, e nell' istesso tempo il modo da porlo in esecutione; Non andarono à vuoto, ne rimasero punto defraudate le speranze da lei con ragion concepite, poiche, mentre la notte appresso, verso il giorno, quando tutti gli altri di casa giaceano ancora sepolti nel sonno, ella prostrata avanti una imagine della santissima Vergine tutta accesa di spirito invocava il suo aiuto, non potette quella gran madre di pietà soffrire che più longamente la sua diletta languisse, mà nel maggior diluvio di lagrime, che l' inondavano il seno, ella quasi gratiosissima Iride avanti all' occhio della sua mente apparendo, tutta la consolò; Parve à Madalena sentirsi una voce autorevole al cuore, che da profondo letargo risvegliandola, dicesse queste parole; fuggi Madalena fuggi, e non temere, che io saro teco; Ad invito sì dolce, ad offerta di compagnia sì gradita rallegròssi oltre modo la giovane, e senza differire un momento pose ad effetto ciò, che havea sentito inspirarsi nel cuore, poiche troncato ogni indugio doppo essersi levata in piedi, e dato di mano alla spada et ad un vestido del padre, qual potette in quel punto riuscirli d' havere, tolta una delle sue camiscie, et alcuni pochi pannicelli tacita, e sola, se non quanto era dalla celeste Regina accompagnata se ne uscì fuori della casa paterna; Spuntava ormai nell' Oriente l' Aurora, quando la bella fugitiva verso la porta del Castello affrettando le piante, non sì tosto vi gionse, che conforme l' uso del luogo, fù aperta; Usci dalla servitù dell' Egitto la generosa giovane, e drizzando i passi tutta giubilante verso il deserto, non hebbe caminato una lega, che apunto dentro una folta boscaglia inoltratasi, à poco à poco da ogni strada, e sentiero divertendo, si condusse nella più oscura, et horrida parte di essa; Ivi deposta l' arme, e tutto ciò, che havea seco portato, humiliata col volto à terra havendo fuggito uno sposo, cercava ansiosamente di rintracciarne un' altro con affettuosi pensieri, e sapendo, che la strada più breve per incontrarlo, era l' oratione,

in braccio à quella con grandissima soavità si adagiò; Chi sà per esperienza, quanto gradisca la Maestà di Dio certe generose risolutioni, e come gusti quella prontezza, con la quale non si tarda ad eseguirle, haverà anche provato quelle dolcezze nell' animo, che il medesimo Signore con larga mano, liberalissimamente comparte; Tali erano quelle, che tenevano il cuore di Madalena frà le gioie assorbito, onde nel tempo, che entro al bosco fece dimora, che fù lo spatio di otto giorni, non havendo ella portato con se, ne trovandosi alcuna sorte di cibo da poter recare al suo corpo il necessario alimento, la benignità dell' istesso Signore si compiacque, che il sustantiosissimo cibo dell' anima, quale ella orando gustava, si dilatasse anche al sostenimento della sua parte mortale, poiche con meraviglia non inferiore à quella del gran Serafino dell' Umbria, quando con doi soli tozzi di pane l' intiero corso Quaresimale in una Isoletta del Trasimeno passò, in tutti quei giorni si mantenne totalmente digiuna; e se quei giovanetti Hebrei col solo cibarsi di legumi divennero con la faccia più rubiconda, e più belli, e gratiosi, che prima non erano, Madalena con miracolo più sublime priva d' ogni sorte di cibo, ad ogni modo più fresca, e più vigorosa di forze uscì dal deserto di quello che fosse, quando il primo giorno vi entrò; Ivi deposta con l' habito ogni timidità femminile, troncatisi i crini, essendosi in quei giorni adattato con l' opera delle sue mani il vestito, che seco havea portato, del Padre, ricopri con esso la sua nudità, et insieme con l' animo ricco di sentimenti virili, piena di cuor generoso presa resolutione di partire, con la fida scorta della luce sopranaturale disse intrepida, benche da lungi, l' ultimo à Dio alla patria, et à suoi cari genitori, e rimettendosi tutta nel Signore e nella Vergine sacrosanta alla sua providenza, e protettione consegnò se medesima; Ansioso frà tanto Michele di sentire da lei la sospirata risposta, il giorno appresso si trasferi alla camera dove era solita stare quasi del continuo racchiusa, per vedere, se havea per anche alcuna cosa da dirli; Mà non havendola trovata, come ne tampoco in parte alcuna della casa, rimase il meschino stordito, e dal duolo, che gravissimo l' asali, poco meno, che ucciso; fece egli sapere à Claudio, quanto era succeduto, il longo discorso passato con Madalena per dispore la sua volontà al matrimonio, il tempo da lei dimandato, e da esso concedutoli per la risposta, et in fine la fuga con sua grandissima amaritudine seguita della medesima; Abboccatosi perciò l' uno con l' altro, risolsero, e fecero le maggiori diligenze, che fù loro possibile, ad effetto di ritrovarla, mà come ella già si era inselvata per buon tratto di camino, tutte riuscirono infruttuose; Onde essi senza poterne havere alcuna novella, addolorati restarono, fino che poi doppo molto tempo piacque alla dispositione del Cielo, che ne tenessero aviso, come à suo luogo si narrerà; Hora finalmente ti accorgesti ò Michele, che quando si trattava di voto di Verginità, ragion voleva, che tu cedessi alle voglie di Madalena; Troppo tardi hai conosciuto, che se l' usare l' autorità di Padre co' figli è lodevole all' hora però deve lasciarsi frangere, quando nello scoglio di una si santa, e costante risolutione s' incontra; È tanto geloso quello Sposo celeste, à cui le pure Donzelle in perpetua verginità si consacrano; che troppo è temerario colui, ch' osa rapirle da' suoi castissimi amplessi; Questo fù il principio de' viaggi della nostra Schiavona; Dalla casa paterna fece i primi passi al deserto, indi spogliata fino di se stessa à nuove, e longhe peregrinationi si accinse, le quali mentre hora con puro, mà verace racconto proseguirà la penna à descrivere, mi rendo certo, che da chiunque haverà gusto di leggerle, verranno accompagnate da tale ammiratione, e stupore, qual merita una catena di avenimenti non ordinarij, ne potrà lasciare di dar bene spesso alla providenza divina le dovute lodi, e ringraziamenti. (Fine del secondo libro.)

La Schiavona. Libro Terzo.

L' esperienza non meno saggia direttrice delle nostre più difficili operationi, che trà le scuole de' filosofanti Maestra autorevole, ne dimostra ben spesso esser vera quella propositione, che alle passioni dell' Animo, Amore particolarmente e timore sia più soggetto il sesso manco robusto; E la ragione, ciò non erro, è, perche essendo la passione, inditio dell' imperfettioni humane, la Donna come più dell' huomo imperfetta, in conseguenza più di esso à gli effetti della sua fralezza soggiace. Hà però ciascheduna regola le sue eccettioni, onde si vide tal' hora da un ammanto muliebre la fortezza delle Amazoni ricoperta, e sotto un petto lattante un cuore d' ogni cuor virile più generoso nascondersi; Nel numero di queste tali può la nostra Schiavona con molta ragione annoverarsi, mentre posto l' amore verso i cari suoi genitori, e la Patria in non cale, sprezzando i pericoli, che pure grandissimi gli prevedeva, di prima uscita, si procacciò ne' boschi trà le fiere l' albergo, e per conservar quella gioia, ch' entro il ristretto delle mura di Hielasche conobbe pericolante, con magnanimo ardire all' ingorde fauci de' lupi, che in quell' ermo deserto in gran numero dimoravano, non temette di esporsi; Uscì finalmente doppo gli otto giorni da quella oscura habitatione la generosa donzella, e cangiato nome di Madalena in Giovanni verso paesi lontani s' incaminò, non già per dissipare, come fece quel prodigo sventurato le sue megliori sostanze, mà per mantenere illibata quella, per la cui con-

servatione era pronta à dare anche bisognando col sangue la vita; e non prima prese partito di trattenersi, che doppo terminato il camino di sei continue mà brevi giornate; Non lasciò in questo viaggio il comun nemico d' ogni nostra vera felicità di assalire in più modi con varie, e reiterate suggestioni l' animo suo, anzi nella parte più debole gagliardamente battendolo, ivi pose i suoi maggiori artifizi per fare in un sol colpo il totale acquisto di lei; Procurò l' ingannatore d' insinuarli sotto apparenza di bene la peggior propositione, che potesse uscire dalle scuole d' inferno; Non hà il perfido per impossessarsi delle fortezze più inaccessibili, e di ogni fina virtù abondantemente munite, batteria più sicura, che l' apparenza del bene. In questo scoglio urtarono ben spesso, e si ruppero le navi cariche di ricchissime merci, cioè à dire, quell' anime, che per lo corso di molti anni haveano felicamente solcato l' Oceano di questo Mondo fallace, e superati, anzi scherniti i marosi più fieri di gravissime tentazioni, le quali poi nella maggior calma, quando si persuadevano sicura navigatione, in un bene apparente fecero miserabil naufragio, precipitando nel profondo di qualche enorme sceleratezza; Mà come la condition feminile hà per lo più congionta à pij sentimenti, et ad operationi divote la naturale ignoranza, riesce anche meno difficile al Prencipe de gli spirti rubelli, valendosi con essa di simigliante artifitio, à poco à poco soggettarle al suo tirannico impero; Quindi procurò l' ingannatore persuadere con apparenti ragioni alla semplice giovane, che per conservare intatta la sua purità non era aggiustata risolutione caminar per lo mondo, e che troppo arrischiava viaggiando in paesi da lei non conosciuti così sola, e raminga; Suggeriva questo volta la verità, non hà dubbio, il padre della menzogna, essendo verissima per regola ordinaria la massima che proponeva, mà come quello, che molto intende, sapea benissimo, che tal' hora il gran Monarca del Cielo si compiace guidare i suoi più cari per strade dall' humano intendimento non approvate, per non essere intese, e che iscrutabili sono i segreti della sua providenza infallibile; Onde conoscendo, che Madalena da spirito principale era stata mossa à prender dalla patria la fuga, e che tuttavia li continuava la medesima assistenza, ingelositosi non poco di quei progressi, che havea occasion di temere, tentava provare l' estremo, e terribile de gli assalti per atterrarla; Se tu brami, le diceva nell' animo, che non s' inaridisca quel fiore, per lo cui mantenimento eleggesti di abbandonare i parenti, e la Patria, sij pur certa, che non puoi risolvere modo migliore, e più santo partito, che togliere ogni occasione di malo incontro, con uccider te stessa; Questo è l' unico mezo da assicurare in porto la tua salute, anzi più vago si presenterà al divino cospetto il candido fiore di tua verginità, se aspergendolo con la porpora del tuo sangue congiongerai alla verginitade il Martirio; E qual martirio puoi affrontare più degno di quello, che non ministrato da altri, e senza violenza di alcuno da te sola volontariamente s' incontra? E se di tante Verginelle si legge, che furono dalla crudeltà de' i carnefici con varij, e fieri stratij tormentate, et uccise, e per questa via andarono ad incontrare il loro diletto sposo nell' eterne mansioni, qual sarà il merito, et il premio di una morte, à cui per schivar l' offesa di Dio con libertà di arbitrio, e con pienissimo concorso di volontà sarai con le proprie tue mani ministra? Con simiglianti suggestioni andava infiammando il cuor della giovane quel mantice d' Inferno, e nell' istesso tempo diversi modi per terminare i suoi giorni alla mente di lei si studiava anteporre; Astinenza totale da ogni sorta di cibo fù il primo modo, che li ponesse in pensiero, acciò in quella guisa venendo meno à poco à poco le forze, lo spirito, e la vita per mancamento di calore si venisse ad estinguere, mà questa qualità di morte non potè da lei essere appresa per buona, non solo perche il longo digiuno di otto giorni da essa nel deserto partito, non li haveva recato minimo nocumento, quanto perchè alla pratica di una tal morte quando pur dovesse succedere, non haveria possuto giongere, se non doppo molti giorni d' inedia, e pure, quanto più avanti si portava, tanto più continnava à stare esposta à pericoli; Il ferro, che in secondo luogo li suggerì il tentatore, era senza dubbio ottimo istrumento per ottenere in breve il fine, ch' egli desiderava, mà se l' animo di lei si saria inhoridito, ne haveria possuto piegarsi ad accettarlo, anche la mano, ch' era d' innocente fanciula non haverebbe osato giamai d' impugnarlo per trapassarsi le viscere; Non fece per tanto gran forza il malvagio di persuader l' uno, ò l' altro, mà fermatosi in anteporli per mezo di qualche cibo, ò beveraggio avvelenato la morte, con questo si dava à credere poter condurre à fine il suo scelerato pensiero; Madalena in tanta varietà di fantasmi tutta piena di confusione stava trà se irresoluta, qual dovesse esser l' elettione migliore, et hormai la meschina sedotta pendeva à credere, che per la consecutione di un tanto bene, quale era l' assicuramento del suo fior verginale, fosse attione degna della ricompensa del Cielo, l' uccidersi; Ne fia meraviglia, che una giovane ancorche timorata dio Dio, e dalla Maestà sua con singolari favori privilegiata, nata però frà barbari, e priva di molti aiuti, che nel cuore della Christianità à prò comune si godono, permettesse Iddio, che in si erronea opinione inclinasse à cadere; Non hebbe però tempo di fermar le radici nell' animo di lei con tali pessime suggestioni lo spirito maligno, poiche quella gran Madre di pietà, che con meravigliose dimostrationi l' havea sino all' hora protetta, sostenendola hora à proportione del bisogno, con la sua potentissima assistenza le

diverti dalla mente simiglianti pensieri; Onde gettatasi nelle sue santissime braccia, recuperò la pace interna del cuore, che l' infernal serpente col velenoso suo fischio havea procurato turbarli, e come era stata in tanti, e così gravi bisogni miracolosamente preservata, altretanto prese confidenza dovere essere in avenire, e così quel perfido ingannatore ne rimase deluso; In questa maniera, superata la tentatione, Madalena, ò per dir meglio, Giovanni, che dà quì avanti con questo nome la chiamaremo, gionse à Striems[1]) Città, come di sopra si è detto, sei giornate brevi distante da Hielasche; Ivi, mentre affaticato per il longo camino stava dubbioso in qual parte dovesse ritirarsi per dare non meno alla bocca col cibo, che alle stanche membra con la quiete il necessario ristoro, andava nell' istesso tempo all' uso de' forastieri, che in qualche città da essi non più veduta, sono nuovamente comparsi, girando in ogni parte gli sguardi, non solo per sodisfare ad una solita curiosità, ragionevole, quanto per attendere, se li riusciva di veder luogo alcuno proprio per adempire il suo desiderio, e render paga la presente necessità; Stava in simile atto Giovanni quando un Cittadino, che andava per quella via passeggiando incontratosi in esso, li fissò gli occhi curiosamente nel volto, ed egli accortosi di esser da quel signore considerato, si fece avanti, e doppo haverlo con buonissimo termine riverito, li chiese in gratia volesse mostrarli la strada, ond' egli à qualche honorato albergo potesse condursi; Piacque tanto à quel Geutilhuomo l' avenenza, et il buon tratto di Giovanni e quella modestia, che in faccia li risplendeva, che subito sentì inclinarsi l' affetto verso la sua persona, et in quel punto istesso deliberò, quando così il giovane si contentasse, e non fosse alla sua conditione disdicevole, ritirarselo in casa al suo proprio servitio; Sono le Virtù, quelle particolarmente, che hanno riguardo al costume, una potente calamita, che col suo valore attrahe gli animi ancorche rigidi, e contumaci ad affettionarsi à quell' oggetto, che le possiede; mà quando poi congionto all' interne ricchezze, che adornano l' animo, traspare anche nell' esterno qualche lume di bellezza, ò nella proportione delle parti, ò nella simetria dei colori, ò qualche raggio di gratia naturale, all' hora sì, che formando una perfettissima consonanza ferisce l' occhio col bello, e muove col buono la volontà, sì che quasi fortissima catena legando indissolubilmente i cuori di tutti, tenacemente gli stringe. Ciò apunto successe à Lorenzo, che tale era il nome del cittadino, il quale già alle singolari maniere di Giovanni affettionato, prontamente si esibì di sodisfare alle sue richieste, mà nell' istesso tempo li fece intorno all' esser suo, patria, e nascita diverse interrogationi, alle quali egli con la solita sua gratia senza menzogna, rispose; Non tenne celata la Patria, tacque però il nome de' Genitori, e la famiglia, dicendo solo: Esser la sua nascisa di persone honorate, Ch' egli si era eletto di assentarsi dà suoi, perche del continuo lo stimolavano ad accasarsi, ed esso per non conoscervisi, almeno di presente, inclinato, haver preso risolutione di venirsene à Striems, e che i suoi pensieri erano di trattenersi fuori della Patria molti anni; Accompagnava Giovanni queste parole con una certa espressione, che manifestava sincerità, e schiettezza; Onde Lorenzo doppo alcune repliche per investigare maggiormente la sua conditione, sodisfattissimo d' ogni risposta, che ne ricevve, li addimandò, se si saria accomodato in casa di altri à servire; A' cui Giovanni rispose, che sì, e molto volontieri, non esser però egli pratico, et haver bisogno d' incontrarsi in un patrone discreto, e patiente per compatirli, e tolerare le sue imperfettioni. „Verrete donque in mia casa," replicò Lorenzo, „dove in una perfetta concordia viviamo senza altra famiglia mia moglie, ed io, non essendosi compiaciuto il Signore Iddio di concederci prole; Ivi con quella carità, ch' è ragione, vi sarà da ambedue noi mostrato ciò, che alla giornata doverete operare, e dalle vostre maniere mi giova prender certissimo argomento, che frà di noi sia per esserci la sodisfattione reciproca"; Non poteano risonare alle orecchie di Giovanni parole, che maggioramente lo consolassero di queste contenenti la richiesta fattali da Lorenzo, non solo perche grandissimo gusto ricevve dal suo trattamento, e formò della persona di lui concetti adeguati al merito, e bontà sua, quanto perche ritrovandosi in luogo, dove non haveva conoscenza di alcuno, privo di recapiti, sprovvisto di danari, non sapea come sostenersi, e stava di momento attendendo l' aiuto del Cielo, in cui solò confidava; Et apunto havendolo riconosciuto in quest' incontro felice, senza nuove repliche, ò difficoltà accettò prontamente il servitio, e doppo haver reso al novello patrone humilissime gratie, seguendo il medesimo verso la sua casa inviossi; Non fù meno grata alla moglie di Lorenzo di quello fosse à lui stesso la venuta, e presenza del giovane, il quale doppo essere stato da lei accolto con molta benignità, e con grandissimo amore instruito, egli ben presto tanto per proprio genio, quanto per corrispondere all' affetto, che riconosceva ne' patroni verso la sua persona, tutto applicato à ciò, che alla cura datali si apparteneva, studiavasi giusto ogni suo potere di servire con ogni maggior puntualità, e diligenza; Non hebbero mai da replicarli i medesimi comandamenti, perche ei fosse tardo ad obedire, eseguendo con ogni sollecitudine i primi cenni della loro volontà, anzi che doppo haver acquistato qualche pratica delle inclinationi, e gusti, che dimostravano, i proprij loro desiderij preveniva con l' opere; In

[1]) Ovako rukopis; očevidno je da je to Srijem, današnja Mitrovica.

questa maniera continuando nel solito tenore di una vita incolpata, et esemplare, univa in se stesso alle perfettioni di Madalena le diligenze di Marta, non intermettendo giamai quegli esercitij santisimi d' infervorata oratione, che ne passati tempi haveva esperimentati di sua tanta consolatione e profitto; Erano intanto le virtù, et i nobili tratti di Giovanni acutissimi stimoli per augumentar l' affettione de patroni verso di esso, quale essendosi omai nel corso di quattro mesi della sua servitù avanzata ad un segno non ordinario, impatiente di starsene più longamente celata senza dar qualche dimostratione degna della sua grandezza, cominciò à produrre ne' loro cuori pensieri trascendenti qualsivoglia imaginatione; Imperoche ritrovandosi hormai ambedue à quella età, che più da vicino ci fà riconoscer cadenti, ne havendo successione alcuna di figli, ò nepoti, ò di altro strettamente congionto, à cui per ragione di descendenza, ò per stimolo di affetto dovessero lasciare morendo le loro non poche sostanze, venne in pensiero à Lorenzo di supplir con un' arte amorosa, à quello, in che li era stata del tutto scarsa la natura; e questo fù con adottarsi Giovanni per figlio, e dopoi instituirlo herede di ogni sua facoltà; In questo pensiero si fissò à tal segno, che già dentro l' animo suo, come figlio adottivo disegnava accasarlo, con desiderio, e speranza di veder prima di morire nati da un matrimonio à lui si gradito i bramati germogli d' una prole feconda, e consolarsi alla vista di quei teneri pargoletti, quali avanti à gli occhi tutti gratiosi si figurava; Non volle però dare di questo suo disegno molto alcuno, ò dimostratione à Giovanni, mà doppo haver per alcuni giorni esaminato seriamente trà se stesso il negotio, prese espediente di conferir tutto alla moglie, non tanto per intendere in cosa toccante il lor comune interesse, quali fossero i suoi sentimenti, quanto perche il reciproco affetto, che frà essi passava, non li permetteva prender risolutione alcuna di cosa grave, se prima con essa non l' haveva participata, e conclusa; Ardentissimo si mostrò Lorenzo in desiderare l' effettuatione del suo pensiero, quando alla moglie lo appalesò et havendo accompagnato i concetti, che proferiva con quell' espressione delle virtù, e meriti di Giovanni più significante, che seppe, stava da essa attendendo con grandissima ansietà la risposta. Mà se invogliato era egli di fare nell' albero omai sterile di sua casa iunesto di tanta aspettatione, non fù punto inferiore la donna in sentirne con giubilo, e contentezza i propositi, poiche à pena Lorenzo hebbe dato fine al suo ragionare, ch' ella con grandissimi segni di applauso mostrando apertamente la gioia, che per sì degna, e saggia risolutione sentiva nel cuore, approvò pienamente il pensiero, soggiongendoli, che se mai per alcun tempo havea esso in qualsivoglia negotio fatto spiccare gli effetti di una somma prudenza, questo, di cui al presente trattavasi, dovea per suo credere farlo riconoscer per prudentissimo. Disse di più; Essere à lei medesima già qualche giorno prima venuto l' istesso desiderio, mà non haver preso ardimento di conferirneli, non già perche scorgesse mancammento di meriti in Giovanni, mà perche siamo soliti à non sperar di conseguir quelle cose, che da noi sono più ardentemente bramate; Hora poiche esso medesimo n' era il motore, conoscesse pur chiaramente; che questo era un negotio guidato dal divino volere, mentre quella sovrana Maestà havea mandato in casa loro un giovane dotato di tante prerogative, e virtù, che niuno era in tutta la Città da poterlo uguagliare; Concluse in fine esser bene à non differire l' esecutione, dalla quale faceva un lieto presagio, che ne gli estremi giorni pur troppo vicini del viver loro, haveriano con successione sì cara goduto il sommo d' ogni felicità; Confermato Lorenzo da tali sincerissimi sentimenti della moglie nel suo disegno, risolse di non intraporre maggiore indugio, mà fatto venir Giovanni avanti di sè nella stanza, ove si ritrovava appartato, e solo, in questa maniera li prese à dire; „Siamo hormai; ò Giovanni, arrivati al termine di quattro mesi dal giorno, quando havendovi io incontrato forastiero pellegrinante per la città, vi condussi à mia casa, nella quale havete sin hora servito; Io non vi hò mai in tutto questo tempo trattato della mercede, che pure al vostro servitio conviensi, ne tampoco voi me ne havete mosso proposito, ò datone mai alcun cenno; È ben ragione, che se la vostra modestia frà l' altre cose si fà conoscere nel tacere, almeno supplisca io al mio debito con l' operare; Desidero per tanto, che non si passi più avanti senza aggiustar questo punto"; Volea proseguir Lorenzo à discorrere intendendo portarsi con questa introduttione puro scherzo di Amore, in quel proposito, che solo era l' oggetto del suo parlare, quando Giovanni con non minore humiltà, che franchezza interrompendolo, disse; „Signore, alla qualità del servitio, che vi presto, da mille continue imperfettioni accompagnato non è scarsa mercede, che in questa casa mi comportiate, poiche il merito singolarissimo, che vi distingue da ogni altro cittadino richiede servitù molto più esatta di quella, che può uscire da un giovane inhabile, et inesperto; Se poi la generosità dell' animo vostro si compiace di haver più tosto riguardo alla volontà, che alle operationi, e più stima un ardente desiderio di ben servire, che li dispiacciano gli istessi atti imperfettissimi del servitio, io non posso ciò ascrivere ad altro, che all' affetto, quale per mera vostra bontà mi portate; Da questo istesso riconoscerò qualsivoglia resolutione, che vi piacerà prendere intorno à gli interessi; che mi accennate, mà vi assicuro, che non potrete con maggior dimostrazione render giamai più pago l' animo mio, che perseverando in tolerare patientemente, come havete

fatto sin' hora, la mia debolissima servitù"; Queste parole humilissime di Giovanni furono quasi aride legne sovraposte alle fiamme, poiche risultando da esse tuttavia più il molto merito di lui, venivano anche nell' istesso tempo à render l' animo di Lorenzo maggiormente infervorato nel desiderio di eleggerlo, et abbracciarlo per figlio; Onde impatiente omai di più tener celati i sentimenti del cuore, divenuto in faccia sopra il suo solito giubilante, cosi riprese; „la mercede, che alla vostra servitù è condecente, e proportionata può ben dal genio, che per le virtù, che scorgo nell' animo vostro mi porta ad amarvi, essere intesa, et espressa anche dalle mie voci, mà non già dalla vostra modestia ò preveduta ò capita; Questi nostri titoli di patrone, e di servo formano relatione troppo inferiore al mio affetto, et al vostro merito; Sdegna quello abbassarsi, e continuare à riconoscere per oggetto de' suoi pensieri un servo, perche questo troppo s' inalza e richiede altro amore, che di patrone; È forza, che come l' uno, e l' altro trascende il proprio suo essere, così da noi si cangino i termini, se vogliamo che corrispondano con la dovuta proportione alla qualità di quelle cose, che esprimono; Troppo nobili sono le maniere, con le quali accompagnate il servitio; l' osservanza, et affetto vostro verso di me sono più tosto, che da servo, da figlio, ragion vuole, che paterno anche vi corrisponda l' amore; Diciamola svelatamente, ò Giovanni; Io non posso più mirarvi servitore in questa casa; Alla vostra nascita, ben si vede, che il comandare, et esser servito conviensi; Voi sarete in breve dichiarato mio figlio, e da qui avanti mi riconoscerete, se non per Genitore, per Padre; Suppliranno i rimedij, che le leggi concedono à quello, in che mi mancò la natura. La filiatione adottiva, che intendo far di voi, resarcirà i pregiuditij, che prova la mia casa per non esservi successione; Delle poche sostanze, che, gratie à Dio, presentemente possiedo, e di quante alla mia morte possederò voi rimarrete l' herede; Dà si caro innesto (spero nella divina bontà) succederanno poi nuovi parti, havendo io già nella mia mente destinato soggetto di molto merito, e di amabilissime qualità, acciò (perche non mi si differisca il compimento delle allegrezze) quanto prima con voi in matrimonio si unisca. Questa è l' unica mia consolatione nell' età matura, che mi rende vicino al feretro, tale è il gusto di mia moglie, l' istesso tengo per certo sia per essere il vostro, ò Giovanni, non più servitore, mà amatissimo figlio"; Accompagnò Lorenzo quest' ultime parole con tenerezza dà Padre, et avvicinatosi a Giovanni li gettò al collo le braccia, et in fronte il baciò; Udendo il giovane tali propositioni, che quanto inaspettate li gionsero, altretanto li penetrarono il cuore, rimase immobile, e divenuto in volto di color porporino, attonito, e confuso, non ardì, ne potè esprimer parola, anzi ne pure articolare una voce, mà fissati gli ochi in terra con atti soli di humilissimo ossequio mostrò render gratie di tanto honore à Lorenzo; Il quale attribuendo questa taciturnità parte ad improvisa allegrezza, che, se bene di rado, suol però talvolta arrestar sù la lingua le voci, e risospingere indietro i sentimenti del cuore, parte alla solita modestia, qual pur' hora in faccia li risplendeva, non vi fece maggior reflessione, mà parendoli ogni hora un secolo di dar parte del successo alla moglie, lasciando Giovanni in quella camera, à lei tutto ricolmato di giubilo se n' andò; Egli stordito, e soprafatto da confusa varietà di pensieri, da mille ansiose cure agitato, col cuore da insolite punture trafitto, uscì fuori di casa, e verso la Chiesa s' incaminò; Ivi ritiratosi à favellar con Dio, et à prendere consiglio dalla sua santissima Genitrice, potentissima Avocata ne' suoi maggiori bisogni, stava con indifferenza totale di volontà, attendendo le inspirationi, e gli aiuti del Cielo, quali non senza lagrime con tutto il cuore humilissamente chiedeva; Non resta mai defraudato nelle resolutioni, che prende, chiunque le consulta col Cielo; Troppo ci ama quell' ardor beatissimo de' serafini, onde ne può, ne vuole ingannarci; Egli è tutto occhio per vedere le nostre necessità, è tutto providenza per soccorrerci, quanto il nostro maggior bene richiede, e se talhora par, che ne dissimuli la cognitione, ciò solo fà per Amore, risultandone in questa maniera à noi benefitio più rilevante; Per buon spatio d' hora si trattenne Giovanni infervoratissimo nell' Oratione, doppo la quale ripieno di celeste conforto, levatosi in piede, senza porre tempo in mezo, messe ad effetto, quanto havea sentito somministrarsi alla mente; Non fece più ritorno à casa di Lorenzo, ancorche vi havesse certi pochi suoi panni, mà dal tempio alla porta della Città incaminatosi, uscito fuori senza alcun visibil compagnia, drizzò da Striems i passi verso Madrigia.[1]) Stava in questo mezo Lorenzo insieme con sua moglie discorrendo sopra le virtù di Giovanni, e particolarmente ammiravano l' uniforme tenore dell' animo suo in non haver ricevuto alteratione alcuna per la nuova datali della sua adottione, non ostante, che grandissima supponessero in lui la contentezza; Acquistava con essi ancor tuttavia maggior merito, mentre tardava à comparirgli davanti, poiche ne attribuivano la cagione ad essersi ritirato alla stanza per render gratie à Dio d' incontro così felice, e di gratia tanto estimabile; Diedero frà tanto ordini opportuni per provisione di drappi ad effetto di rivestirlo con habiti proportionati al personaggio, che doveva rappresentare; Mà indugiando esso più di quello, che pareva loro conveniente, à lasciarsi vedere, non potendo Lorenzo soffrir più longamente la sua lontananza,

[1]) Modrič, grad četvrt sata od Gareva u Gradačkom kotaru megju Savom i Bosnom; gore str. 163.

ordinò, che fosse chiamato; fù per tutta la casa cercato il giovane, mà in niuna parte trovato, il che fù referto a Lorenzo; Comandò all' hora che fosse cercato per la Città, come fù eseguito da alcuni suoi famigliari, mà come egli già da essa molto distante si ritrovava, inutili riuscirono le fatiche, e vana ogni diligenza; Erano già trascorse doi hore, e più, da che Giovanni si era partito di Striems, onde il povero huomo, non più Padre stava, con grandissima sospensione, et afflittion d' animo, temendo li fosse occorso qualche sinistro accidente; Veduto poi passare uno, e due giorni senza, che egli tornasse, ne havendo più di lui alcuna contezza, si diede pur troppo à credere, che si fosse allontanato dalla Città; la cagione di ciò non se la sapea persuadere; È ben vero, che facendo seria consideratione sopra le qualità, e virtù sue, sospettò, ch' egli non fosse di quella mediocre conditione, che haveva rappresentato, mà che per essere i suoi natali peraventura di gran longa superiori à quelli di lui medesimo havesse eletto assentarsi per non voler discoprire la nobiltà di sua casa, volendo tuttavia mantenersi non conosciuto per qualche segreto interesse; Tale fù il fine della paternità di Lorenzo da esso bramato, e con tanta ansietà sospirato; Il quale mentre con la moglie querelandosi di questa fuga, procurava di render più soffribile la sua afflittione, trovò pure anch' ella sovra ogni credere per il medesimo caso addolorata, e piangente; E noi lasciando, ch' altri si prenda cura di consolare ambedui, ritornando à Giovanni in sua compagnia giungeremo con felicissimo viaggio à Madricia; Alcune poche monete donateli già dal Patrone si ritrovava appresso, quando partì di Striems, parte delle quali havendo consumate per il camino, quando gionse alla Città, n' era rimaso poco meno, che esausto del tutto, onde presentandoseli certa occasione di mettersi al servitio di un tal buon cittadino chiamato Stefano, senza molta difficoltà l' abbracciò; Havea costui per lo corso di molti anni adietro esercitato il mestiero di noleggiar cavalli, quali in buona quantità manteneva, e per qualche tempo egli stesso non sdegnò di assistergli con il proprio servitio attuale della persona; Mà doppo havere per mezo di questo esercitio cumulate ricchezze di qualche momento, mosso da nobiltà di pensieri, prese risolutione di non più assister personalmente, e si diede à tener vita molto civile, et honorata; Non volle però lasciare à parte il traffico solito, come quello che alla sua casa arrecava profitto considerabile, mà ne appoggiò la cura più da vicino ad alcuni giovani, quali à questo effetto teneva, riservando poi a sè la suprema sopraintendenza, e cognitione di quanto passava alla giornata; Si trovò quest' huomo nella medesima hosteria, dove Giovanni era andato per prendere un poco di ristoro, et essendoli morto (come esso diceva all' Hoste), pochi giorni prima una dei predetti suoi giovani, addimandava, se havesse notitia di alcuno, che fosse habile per il servitio, di cui egli teneva bisogno; Sentì Giovanni la ricerca, et essendoli grandemente piaciuto il modo di trattare usato da Stefano, esibì al medesimo per mezo dell' Hoste la sua persona in quello fosse valuto, assicurandolo, per quanto poteva, che l' honore, la fedeltà, e diligenza sua haverebbero supplito à quello, in che per mera ignoranza, forse haverebbe possuto mancare. Non accorse frà essi longa negotiatione, poiche à pena Stefano, e Giovanni si abboccarono insieme che sodisfatto l' uno intieramente della persona, e trattamento dell' altro, in poche parole aggiustati unitamente a casa di Stefano s' inviarono; Egli caminando per strada fece diverse interrogationi a Giovani dalle cui pronte, e savie risposte, e dalle sue proprie maniere gentilissime con le quali accompagnava le parole, si dispose à variar pensiero, et invece di tenerlo in luogo di uno de i detti giovani, all' attual servitio della sua stessa persona lo destinò; Non volle però esentarlo à fatto dall' esercitio de gli altri, mà ritrovandosi esso alcuni cavalli più belli, frà molti che ne haveva, à lui, come à persona più cara la lor vigilanza, e sopraintendenza commise; Introdotto à questo nuovo servitio il giovane prudente, non lasciava di fare ciò, che li veniva ordinato, usando in tutte le sue operationi la più esquisita puntualità, che imaginar si possa, e doppo haver reso al patrone il servitio, che faceva bisogno, vedendo che non poteva far cosa più grata al medesimo, che vigilare i cavalli posti sotto la sua custodia, con straordinaria premura s' ingegnava di farlo; Intanto con direttione santissime in esercitij d' ogni virtù, e perfettione Christiana avvivava continuamente lo Spirito, e mercè della particolar protettione della gratiosissima sua Avvocata, l' hore che da gli oblighi della sua cura li rimanevano libere, in oratione ferventissima con suo particolar contento impiegava. In questa maniera proseguiva Giovanni non meno il servitio di Stefano, che il servitio di Dio, e dell' anima sua, insegnando à noi, che qualsivoglia sorte di occupatione, che ci tenga impiegati, può havere insieme unita una corona di meriti, ogni qual volta in esse riferiamo tutto alla maggior gloria di Dio, come egli seguendo la dottrina del gran Patriarca Ignatio, ad ogni momento faceva. Mà se quel gran Signore, di cui è proprio duplicare i talenti al buono, e fedel servo, che utilmente gli impiega, sempre con nuova gratia beneficava Giovanni anche il patrone terreno à così esatto servitio, et allo splendere di sì eminenti virtù non potè di meno di non restarli ogni dì più affettionato; Per lo che dando talvolta chiari segni della sua singolar benivolenza, con frequenti donativi accompagnati da espressione di affettuose parole andava di quando in quando riconoscendo il suo merito; Ne quì fermossi l' affetto di questo buon' huomo, mà come

la lingua se non è governata dal freno della prudenza, corre veloce ad esprimere anch' i più arcani sentimenti del cuore, poche volte, ò non mai, egli trovossi ò fuori la città, ò trà le domestiche mura à favelar con alcuno, che tosto nelle lodi del suo caro servo non sciogliesse le voci. Questa facilità, e compiacenza di Stefano in tener propositi di Giovanni fu cagione, che una sua figlia unica, pulzella di tenera età, inclinasse verso di esso le primitie de' suoi affetti; Pochi giorni doppo, che il giovane fù in quella casa ricoverato, sentì ella nascer dentro al suo cuore una tal tenerezza di affettione da lei non conosciuta, che la rendea bramosa d' haverlo del continuo presente; Non sapeva la semplicetta quanto fosse tenace quel vischio, in cui si lasciava impainare, ne s' accorgea di sottoporre à durissimo laccio la libertà del suo arbitrio; I propositi poi continuati del padre non solamente li aprirono gli occhi alla cognitione, ch' ella amava, mà ancora l' andarono di giorno in giorno infiammando il cuore à tal segno, che homai quell' amoroso incendio si li riducea quasi insoffribile; Passarono in questa maniera alcuni mesi, nel corso dei quali provando pur la giovane frequenti, et acute le punture della coscienza, che li rampognava, come indegno della sua conditione un affetto si sviscerato verso una persona à lei tanto inferiore, fece quanto maggior forza potè à se medesima per toglierselo totalmente dall' animo; Considerava, che se Giovanni era patrone del suo cuore, era però servo attuale del padre; che se nel volto di lui riluceva Maestà di Prencipe, altretanto oscuri erano alla sua notitia i principij, ond' egli trasse la vita, se ricco de doni di natura appariva, scarsissimo all' incontro, anzi del tutto privo di quelli di fortuna, e di più senza alcun appoggio di parentele il riconosceva. Nell' oscurità di quest' ombre paragonate al chiaro delle sue conditioni mirava purtroppo la sproportione de' soggetti, onde con estremo rammarico vedea spiccare l' ignobiltà del suo Amore; Mà che? Quel fiero Tiranno degli animi non cura proportioni di nascita, ne fra le sole convenienze trionfa; È il nostro cuore una fortezza reale; Accorte sentinelle son questi lumi, che apriamo; Vegliano essi à far la scoperta dell' inimico, ogni qual volta si avvicina per sorprender la piazza; O' quanto sarà difficile, che s' egli da questi invece d' esser discacciato, viene introdotto, non s' apra in breve l' adito all' acquisto di quello; Così avvenne alla giovane; faceva ella qualche resistenza à gli impulsi, mà il non haver combattuto ne' primi assalti, e l' occasione continua di haver innanzi à gli occhi il nemico potente, furono causa, che la meschina datoli passaporto libero al cuore, provò ch' egli fù altretanto sollecito ad occuparne il possesso, quanto poi ella si riconobbe impotente per discacciarlo; Entrò il Tiranno, e superata di leggiero quella inferma oppositione di una volontà repugnante, mà irresoluta, nella più nobile e più segreta parte regnava; Ivi trà tante angoscie, quante sono le passioni, dalle quali è del continuo accompagnato, nutrendosi, per non eccitare quell' erubescenza, che la giovine procurava sfuggire, di buona voglia si asteneva di appalesarsi nel volto, onde per qualche tempo si conservò di tal maniera occultato, che non si discoprì alla notitia di alcuno; Mà finalmente un foco si grande non può star sempre racchiuso, e quanto più altri cerca di soffocarlo, tanto maggiore fà poi lo scoppio, e si rende palese; Non se ne accorse giamaì Giovanni, poiche, come quello, che anche nelle faccende domestiche della casa stava con la mente sempre unito con Dio non considerava, ne vedeva ciò, che facesse la giovane; Mà Stefano havendo per alcune volte considerato, che quando egli s' introduceva à favellar di Giovanni, ella ò fatta vermiglia taceva, ò con voce tremante s' industriava divertire in altri propositi il cominciato discorso, entrò in sospetto di ciò, che veramente era, e con ogni avedimento osservando, ove andassero à ferire gli sguardi di lei, ben presto dal moto languido dei medesimi verso l' oggetto amato, conobbe chiaramente, che la meschina havea fatto il servo patrone de' suoi affetti; Non si turbò per questo accidente il buon Padre, mà con saggia accortezza dissimulando, entro al più recondito gabinetto della sua mente stringendosi, ivi, qual resolutione dovesse prendere, trà se medesimo esaminava; Gagliardi furono i motivi, da' quali egli sentì stimolarsi à troncare, anzi svellere dalle radici del Cuore della figlia questo amoroso desio, e ciò stimava poterli facilmente riuscire, con togliere à lei l' occasione, che à simiglianti affetti somministra il più proprio, e più necessario alimento per conservargli, cioè à dire, la vista di Giovanni, licentiandolo, et allontanandolo dalla sua casa; Ma troppo vive incontrò subito questo pensiero le oppositioni non meno del merito di lui, che del tenero affetto, ch' egli medesimo li portava; Onde con avantaggio ben grande preponderando à quegli, questi secondi incentivi, sentì muoversi il cuore à compassione verso la figlia, cominciò ad applicar l' animo di acquistar Giovanni per genero, e così per mezo del matrimonio consolare in un medesimo tempo la giovane, il servo, e sè stesso; Non fù però possibile, ch' ei ne stabilisse così tosto la deliberazione, mentre pur tuttavia proseguivano à far nel suo cuore non lieve contrasto quegli argomenti, che per esser fondati sul' vero, erano molto efficaci per dissuaderlo; mà portando avanti il pensiero in disegno, attendeva à superare con le dottrine dell' affettione ogni difficoltà, per darvi poi con sua maggior contentezza l' ultima mano; Correva intanto verso il fine l' anno, che diè principio, non sò, se io dica al servaggio, ò pure alla signioria di Giovanni nella casa di Stefano, quando Stefano non potendo più tolerare di veder tormentata la figlia,

risolse un giorno eccitarla à dilatar seco i segreti, ch' ella si persuadeva esser ad ogni altro, fuori che al proprio suo cuore, totalmente celati; Con longo giro di artifitioso parlare s' introdusse il padre amorevole in quei discorsi di Giovanni ch' hebbero forza di farla comparir tutta foco nel volto, indi presa opportuna occasione con varie dimande à poco à poco à tal segno la strinse, che non trovando più il suo ingegno, e la sua lingua mendacio per ricoprir l' interno affetto dell' animo, fù astretta mal suo grado à darsi per vinta non già per mezo di aperta confessione, mà di un verecondo silentio da sospiri, e da lagrime accompagnato; Ottenuto Stefano in questa maniera il fine, che pretendeva, vedendo la giovane soprafatta dalla confusione, et oppressa dal dolore, si diede con parole piene di benignità à consolarla, e quasi volesse egli stesso prenderne la difesa, la scusava, con dire; Esser tali le parti amabilissime di Giovanni, che necessitavano ogni cuore à dedicarle i suoi affetti; Provarlo esso medesimo, mentre li pareva non poter viver lieto, lontano dalla sua presenza; Si acquietasse per tanto, sicura d' esser dà lui con amor di Padre compassionata, et acciò vedesse, che egli di questa sua inclinatione non prendea dispiacere, li dava parola di operar quanto prima, che Giovanni divenisse suo sposo, à cui venendo in conseguenza per lo matrimonio oltre alla dote, la successione in ogni havere della loro casa, ricco di tante facoltà, mà più di sì nobili, e degne virtù, che nell' animo di lui risplendevano, haverebbe con tali mezi contrapesato l' eccettione, quando pur vi fosse, della nascita, quale veramente egli, per le nobilissime sue maniere, e gentilissimo tratto, non potea persuadersi, esser vile; la giovane, che dal Padre trattamenti molto diversi aspettava al proferir, ch' ei fece di quei concetti alle sue orecchie, mà molto più al suo cuore sì dolci, rasserenato il volto di dolorosa, e piangente, in lieta e giubilante si trasformò; Volea rendergli gratia per tal dimostrazione di affetto non meno trascendente, che inaspettata, mà, ò che l' animo istupidito non sapesse in quel punto somministrare alla lingua concetti adeguati, e proportionati al suo desiderio, ò che l' allegrezza del cuore dilatatasi in ogni parte venisse à legarla, et impedirli l' esercitio suo solito, certo è, che non le fu possibile esprimer parola, ma favellando più facondamente con gli occhi, venne col mezo di essi à palesare il suo giubilo, quale tanto maggiore fù riconosciuto, e gustato dal Padre, quanto meno puotè esserli insinuato dall' articolar della voce; Terminato in questa maniera con ugual sodisfattione il congresso, mentre Stefano uscito fuori di casa stava pensando al modo, con che portar dovesse à Giovanni il negotio, Amore, che non hà modo, rese impatiente la figlia, quale per esser già della paterna volontà assicurata, ad una stanza, ove era Giovanni in alcune faccende occupato, si condusse volando; Ivi con quello spirito, che dal cuore per le labra, cangiato in voci, usciva fuori tremante, chiamatolo per nome, li disse; „È già qualche tempo, ò Giovanni, ch' io desideravo mi faceste una gratia, ne hò sino ad hora conosciuto opportuno il richiedervela; In questo punto hò risoluto di addimandarvela con speranza, che non me la doviate negare; Dite per vostra fè; Vi accorgeste voi mai dell' affetto sviscerato, con cui amo voi più che me stessa? A queste parole fissò gli occhi in terra Giovanni, e tinte le guancie di quel colore, che con tacita espressione dichiarava la modestia della sua mente, stava in qualche parte dubbioso di che qualità di affetto intendesse la giovane; Quand' ella vedutolo taciturno, e pensoso, accortasi che li era gionto del tutto nuovo il proposito, proseguì à darli maggior chiarezza dell' amor suo, soggiongendo, quanto ultimamente haveano il Padre et essa insieme discorso, e partecipandoli per conclusione la promessa dall' istesso Padre fattali, che in breve col nodo del matrimonio gli haverebbe insieme congionti, di che seco affettuosamente si rallegrava; se con amaritudine, et impatienza havea sino all' hora Giovanni sofferto di udire concetti, che li affliggevano l' anima, à queste ultime conclusioni non fù valevole à frenar l' impeto, che dal petto subitamente correndo alla lingua, la morse in cotal guisa à prorompere; „E sarà vero ò Signora, che una mal regolata passione oscuri, à tal segno la vostra mente, che ne pur qualche lume di ragione penetri à rischiararla? Sarà possibile, che smenticata della vostra propria conditione vi lasciate trasportar dall' affetto, ad amar persona vile, persona che attualmente vi serve, persona di cui non vi son note le parantele, le aderenze, la nascita? In questa maniera vi lascierete indurre ad avvilir la nobiltà, benche nascente, di vostra casa, che maritandovi ad un mio pari vogliate nelle fasce medesime soffocarla? Comporterete, che le molte ricchezze di vostro Padre accumulate congionte al merito d' una invidiata beltà, quali da ogni più nobil Cittadino di questa Patria ponno essere ambite, si consegnino à soggetto straniero, e che non hà di proprio, quanto sia, per ricoprir la sua nudità, sufficiente? Deh vi sia à cuore, ò Signora, la vostra riputatione, e non vogliate, vi supplico, denigrarla, con indignità di pensieri; Ceda, ceda quell' affetto, ch' io ben so di non meritare alla ragione, che patentemente vi mostra, esser quegli tanto meno proprio, quanto più strabocchevole; fate forza con generosa risolutione à voi stessa, et acciò con minor difficoltà vi succeda l' impresa, da voi forse malagevole giudicata, sappiate, che quando pur vogliate in questi pensieri ostinamente persistere, ad ogni modo impossibile vi sarà sempre di ottener l' intento con me desiderato.“ Qui tacque, e forzandosi l' appassionata Donzella di replicar qualche cosa, egli senza più dimorar nella stanza, fuori di

essa, e della casa con molta sollecitudine si portò; Qual rimanesse in quell' istante la giovane, chiunque è stato da simigliante passione affascinato, se lo può con gran facilità persuadere; E noi lasciandola frà tanto ne' suoi amorosi deliquij, come nostro oggetto è di rapportar gli avenimenti della Schiavona, così seguendo la traccia di Giovanni cioè di lei stessa, troveremo, che à passi veloci alla Chiesa dei Padri Minori Osservanti s' incaminò; Ivi prostrato avanti alla Augustissima Eucaristia, che sopra un altare racchiusa si conservava con humiltà di cuore à poco à poco giust' il suo solito in una meditatione amorosa fù dal suo caro Sposo assorbito. Godi, godi pur Madalena gli amorosi parosismi à piedi del tuo caro Maestro; Mà che diss'io? Se Giovanni ti chiami, in sequela del diletto discepolo, è ragione che poggiando più alto, sopra l' amoroso suo petto tu prenda i più soavi riposi; Sì, sì, addolcisci pure le amarezze del tuo cuore, nel pretiosissimo nettare di quel sacrosanto costato, e la rimembranza di quei concetti profani, che sì ti afflissero, nella dolcissima ambrosia della santa contemplatione soffoca; Ivi lasciandoti la mia penna ad ogni tuo piacere ingolfata, starà intanto sospesa, pronta poi ad imprimere ciò, che doppo i colloquij col tuo Signore ti sarà degno di relatione avvenuto. (Fine del Terzo libro.)

La Schiavona. Libro Quarto.

Interrogato una volta Socrate (come riferisce il Morale) da un tal' huomo, che doppo haver per lo corso di molti anni in diversi paesi di vario clima pellegrinato, non havea mai ricevuto giovamento di alcuna sorte in una sua infermità, non sò se di animo, ò di corpo, che l' affliggeva non poco, qual fosse di ciò la cagione, saggiamente al suo quesito rispose, con dire; „Tu porti te con te stesso"; Partisti, volea dire il filosofo, dalla Patria ò mio giovine, e nulla di te vi lasciasti, furono bene i tuoi viaggi frequenti, mà sempre portasti te con te stesso, facesti per tante Provincie passaggio, mà insieme teco d' uno in altro paese pellegrinasti, e ti prenderà meraviglia, se ritrovandoti da gli habiti fatti accompagnato non hai ricevuto meglioramento? L' istesso effetto, benche da cagione molto diversa prenda l' origine, ci fà vedere nella sua persona il nostro Giovanni, già che con questo nome vuole essere appellata la Schiavona pellegrinante; Partì esso dalla Patria per fuggire gli altrui affetti al suo santo proponimento troppo nocevoli; Pensò col mutar di paese migliorar conditione, mà portava sè con sè stesso; Gionto à Striems incontrò svisceratezza di benivolenza paterna, la quale, come già videmo, il costrinse à prender la fuga per la necessità, in cui si vedea posto, di conservare il segreto; Passato a Modricia nella casa di Stefano, continuando pur sempre à portar con sè nelle virtù, maniere, e doni di natura un oggetto adeguato per dare eccitamento di amore in chiunque lo praticava, non fù gran fatto, che con i suoi attrattivi costumi rapisse, benche innocentemente i cuori di coloro, à quali egli havea dedicato il servitio della propria persona. Motivo sufficientissimo à suo giuditio fu questo per farlo in un istante volare dalla casa alla Chiesa, ove poco fà lo lasciammo, nel qual luogo, mentre per buon spatio di tempo in oratione si tratteneva, fù dà un religioso, ch' ivi era in disparte, osservato, et attentamente considerato; S' era Giovanni con atti esterni di humilità profondissima à quella del suo cuore corrispondente, prosteso avanti à Dio in quel santo esercitio, nel quale doppo un gran profluvio di lagrime portato ad eccesso di mente, rimase à tal segno in se medesmo raccolto, che reso del tutto immobile, in tanto si mostrava di vivere, in quanto gli ardenti sospiri, che talvolta al suo diletto inviava, spirante il rappresentavano; Con grandissima consolatione dell' animo suo si compiacque della santa apparenza del giovine il Religioso, e senza mai partirsi stette buona pezza attendendo, ch' egli si levasse dall' oratione, come finalmente successe; Movendosi all' hora verso di esso, e con molta Benignità salutatolo, li addimandò in prima s' egli fosse Cittadino, ò pur forastiero, et in che qualità di esercitio, ò professione impiegasse la vita; scusandosi appresso, se troppo curioso si dimostrava in ricercarè ciò, che à lui non pareva si appartenesse; Haverlo egli veduto alcuna volta frequentar divotamente quel sacro tempio, e consolatosi che in una città, ove tanti e tanti provocavano co' pessimi' loro costumi la divina giustitia, vi fosse almeno chi, con l' oratione, e con la bontà della vita s' ingegnasse placarla; „Non sono io tale, ò Padre, qual vi contentate descrivermi, rispose Giovanni, e però l' opinione, che havete di me è molto superiore al mio merito; Quanto alle dimande, che mi fate, eccomi pronto à sodisfarvi; Io sono forastiero di origine, di nascita honorato, Cattolico di Religione, di esercitio da qualche mese in quà servitore, mà con grandissimo desiderio di migliorarlo, anzi, scorgendo nella paternità vostra tanta benignità, prendo ardir di pregarla à volemi assistere, porgendomi quegli aiuti, che per condurmi à questo fine giudicherà più opportuni"; „E qual sarebbe il vostro pensiero? replicò all' hora il Religioso; Poco può fare un povero fraticello, particolarmente in questi paesi, tuttavia ancor quel poco, che potesse à vostro prò operare la mia debolezza, tutto di buona voglia vi offerisco già d' hora"; Si rincorò à gran segno per sì amorevole offerta Giovanni, e conoscendo ben presto gli effetti della sua oratione, vide, quanto sia pronto il Signore ad esaudir le preghiere

di quegli, che con fiducia, et affetto implorano il suo aiuto; Onde gettatosi, nel sentir queste parole à suoi piedi, in segno di rendimento di gratie presoli il lembo della veste humilmente il baciò; Indi confranchezza ripigliando, „Non altro“ (disse) „desidererei, caro Padre, nè con maggiore ansietà hò sempre bramato, quanto d' essere appresso à persona, dalli cui insegnamenti mi riesca di apprendere i modi più facili per la mia salute, e ciò mi parrebbe havere in gran parte ottenuto, quando io fossi ammesso in questa casa à servire tanti buoni Religiosi quali voi siete; Se alla P. V. non pare troppo ardita dimanda e si risolva di operare, che resti consolato il mio desiderio, spero con l' aiuto del Signore, e della santissima Vergine, ch' ella non sia per regrettare, d' haver preso di me protettione“; Restò il buon Padre ammirato del fervore, e dello spirito di Giovanni, e senza interporvi altro tempo si esibì di trattarne col Padre Guardiano, anzi essendo l' uso in quei Conventi di tenervisi molti servitori in habito secolare, giudicò superfluo ogni suo ufficio col superiore, mentre si persuase, che la sola vista e trattamento del giovane fosse per darli stimolo bastante per accettarlo subitamente alla servitù; Era allhora Guardiano in quel luogo il Padre Nicolò da Gradovver[1]), Padre, che all' eminenza del sapere, e della dottrina havea congionto un tenore d' innocentissima vita, in cui spirando odori di religiosa perfezione, insegnava a' suoi frati ogni più fino esercitio di virtù non meno con la viva regola dell' esempio, di quello facesse con l' eruditione e con l' ammaestramento delle parole; A questo s' inviò subito (lasciato in Chiesa Giovanni) il Sagrestano, che tale era il religioso predetto, e resolo partecipe del desiderio, e qualità sua, lo trovò dispostissimo à sodisfarlo, e tanto più ne stabili poi la risolutione quando havendolo fatto venire alla sua presenza, e favellato con esso, il conobbe tanto inamorato di Dio, che lo giudicò soggetto molto favorito, e regalato da quella gran Maestà; Introdotto in questa nuova palestra di ogni virtù lo sconsciuto venturiero, poco tardò a dar chiari segni di non ordinaria pietà, poiche spiccando veloce il corso verso la meta della perfettione, superava coraggiosamente quegli intoppi, che ad hor' ad hora dal Prencipe delle tenebre li veniano fràposti per trattenerlo almeno, quando non li fossi riuscito di poterlo atterrare; Intanto l' angusto giro della Città di Modricia, et il necessario ricorso, che fanno quei cittadini Christiani per la coltura della Religione al Convento, e Chiesa de sopradetti Padri furono causa, che molto presto gionse l' aviso nella casa di Stefano, che Giovanni si era ivi ritirato; Ond' egli per arrivarne la verità, e la cagione impatiente à ricercarlo s' incaminò; Poca o niuna diligenza li fù mestiero di usare per ritrovare il garzone, perche al primo ingresso, che fece nel Convento, s' avvenne in esso, che in alcune opere manuali tutto si affaccendava; Non si smarrì punto alla vista di Stefano il giovane, ma come quello, che per la fuga presa non sentiva rimorso o puntura alcuna nella coscienza, prontamente con lieto volto lo salutò; (Ovako se svršava rukopis.)

II.

1631. Pro parte Vucosai et Magdalenae rogatur dispensatio super impedimento publicae honestatis ex contractis inter Vucosai fratrem et Magdalenam sponsalibus ob periculum, „ne Turcae puellam iuxta consuetudinem ipsorum tamquam concubinam in captivitate deducerent“.

(Arhiv Sv. Zbora Propagande u Rimu, Scritture originali, sv. 391., list 131. Fermedžin, Acta Bosnae, 408.)

III.

1639. Magdalenae Aucsanovich, seu Wenosovich, vita scripta a Joanne Severano.

Magdalena Aucsanouich Hielaschę oppido Bosnę Provencię sub Turcico imperio ex honestis parentibus nata, Virgo Virgini Deiparę a pueritia additissima, uirginitatem adeo coluit, ut annum agens undeuigesimum, anno Dñi 1624. terrenas nuptias primo recusaverit, deinde declinauerit; et una mulier Christiana confusionem fecerit in Turcarum Regnis. Cum nempe a Christiano quodam frustra fuerit adamata, qui germanum fratrem Mohametanum habebat, a septem huius asseclis comprehensa, et coram dictis duobus germanis per uim adducta, adstante Parocho, in minori observantia professo, dixit Mahometanus: Vel mea uxor esto, uel fratris mei. Ipsa undique se angustiis vallatam cernens, ore, non corde, dixit, se Christianum eligere. Dum igitur sponsus ad coniugalem torum accederet, irruit in eam spiritus Domini, itaut non solum uiriles amplexus facile declinauerit, sed si necessitas exegisset, ueluti alter Sampson, cum mandibula asini mille Philisteos interfecisset. Sed arreptam a Dęmone deputant, quam spiritus repleuerat; tredecim ita elapsis diebus extemplo fugam arripiens, per triduum in uicino nemore latitauit, mox se ad paternam domum conferens, diu latere non potuit: quapropter ter a Turcis inuasa, et per biduum tandem in eorum redacta potestate, semper tamen, quoad castitatem inuicta;

[1]) Gradovrh u Bosni; sr. Fermedžin, Chronicon Bosnae Argentinae, Starine XXII, 32.

post tres menses a prima fuga denuo fugit, et uirilem inducens animum et habitum gladio accincta, crinibus et muliebribus ornamentis resecatis, a domo paterna in proximum nemus se contulit, ubi per octiduum absque ullo prorsus cibo, quod non semel contigit, minorem experta est feritatem in lupis, quibus dictum nemus maxime peruium est, quam in hominibus. Abijt tandem in regionem longinquam, sed non ualuit dissipare substantiam proprij corporis ad effugiendum meretricium, neque ieiunijs, neque feris, neque ueneno, neque gladio, quę omnia inaniter experta est, et sibi licere putabat, semper diuino occurrente prȩsidio.

Sed quę licitas nuptias recusauit, ad illicitas prouocatur, quę coniugium abhorruit uti sponsa, uix esse sponsus euasit: nam inuenit dominos paterna viscera habentes, qui cum prouectioris aetatis et absque liberis essent, eam in filium adoptare cupientes, nuptias pararunt. Seruandę castitatis stimulus primam fugam suasit, seruandi secreti necessitas post tres menses ad secundam induxit.

Fit uero equorum custos per anni dimidium, qui ęque bene omnia custodiebat; et tandem in fratuem coenobio minoris observantiae servus efficitur, et quam canonicę leges ab altari arcent, prouidentia diuina eidem annectit, cum ibi per 18 menses altaris ministerio deuotissime inseruierit. Quę igitur Religiosis exemplar erat, ut religiosus fiat, ab omnibus peroptatur; trepidat ipsa, uiuens, aut moriens detegi; ideo fugit. Fit auriga per quinque menses in Turcarum castris in Budę bello; sed ibi morbi laborans alio cogitur transmigrare; et cuiusdam Episcopi consilio et ope, Dalmatiam appulit. Cum nobili muliere annum integrum muliebri habitu permansit. Sed quę angelorum conuersationem in Coenobio experta fuerat, foeminarum huius sęculi consortium ferre non potuit. Ad B. Virginis Ecclesiam, quę miraculorum dicitur, in Bosna se contulit; ibi per triduum flexa, sola cum sola luctata est, omnes prę prestilentia a proprio solo recesserant. Cum autem absque sacris Ecclesię sacramentis uitam diu ducere non posset, Dalmatiam regressa, a quodam Religioso nepotis sui curę fuit deputata qui frumentorum mercatori, seu Duci Veneto eam insciam pro milite uendidit, et tradidit. Venetias perueniens, se captiuam agnouit, indeque Brixiam missa, in Castro, quod dicitur dell' Orzo, excubias militares per sex menses coacta est peragere. Hic primo in agone contendit pudicitia uirginis cum libertate militum. At presto adfuit prouidentia diuina. Cum Gallo milite fugam parauit, arripuit, et Mediolanum primo, deinde post uarios casus tendit in Latium, semper in itinere sub dio cubans; semper solas herbas vescens; et Romam ingressa, ex uirili habitu egressa, consilio et ductu cuiusdam Dalmatę Pęnitentiarij in Basilica Sancti Petri et unius ex nostris Confessarijs (Petri S. Jacobi Paccij) honestę foeminę per septem iam annos est famulata, tanta morum compositione, tanta sacramentorum frequentia, et tamen in infimis oparibus occupatione, ut omnium benevolentiam sibi conciliauerit. Sed quę fabulosa uideri poterant, per testes comprobantur. — Prętensus sponsus de hoc certior factus obsecrat religiosum uirum, qui Romam petit cum episcopi documentis, ut eam ad Religionem compellat, uel ut dispensationem obtineat; nubere ille uult, et uagantem mulierem dedignatur. Ipsa nubi non uult, et iniuriosum uirum auersatur. Quęsitum fuit quid agendum?

Hęc ex R. P. Virgilio Spada eius Confessario, absente Paccio, hoc die 20. Junij 1639.[1]), qua Patruus eiusdem, minoris obseruantię, qui ad Comitia, seu Capitulum Generale aduenit, eam recognoscens et ab ea recognitus, de singulis eius deuote testatus est, summo animi gaudio, quę illi contigerunt, audiuit.

(Oratorijanska knjižnica u Rimu, Vallicellana; Gallonijev Zbornik „Vitae Sanctorun ordine, alphabetico dispositae", sadrži na dva mjesta ovu ispravu; očevidno speciesfacti za pretresanje ženidbenog pitanja, podignutog kod sv. Stolice od Frana Božića.

a) Papirnati rukopis 1639. god., zacijelo izvornik, H. 29., br. 46., list 440.—441., u katalogu (V., 46.) ovako označen: „Relatio historica vitae Magdalenae Aucsanovich Ilielaschę scripta a Ioanne Severano secundum relationem, quam de eadem Magdalena dedit P. Virgilius Spada nostrę Congregationis Presbyter eius Confessarius." — Po rukopisu O. 58., br. 23., str. 453. istog Zbornika Severano je umr'o 26. februara 1640. godine.

b) Prijepis u sv. H. 29., list 46., koji je već bio objelodanjen od blage uspomene o. Fermedžina, Acta Bosnae, 330.; no krivo je datovan 1630. god., te je manjkav.)

IV.

1648., 1. ožujka Rim. Agneza Codolcina namire Magdaleni Vuksanović tri dionice štedione Sv. Bonaventure u Rimu.

Fidem facio per presentem ego Secretarius infrascriptus, qualiter in Libro 43 Montis Fidei sub folio 209 opposito inter coetera registratum....

---

[1]) Stric Magdalenin po Fermedžinu bio bi o. Martin Brguljanin, koji je prisustvovao 1639. godine franjevačkom Zboru u Rimu, Acta Bosnae, 400. op.; br. 405, 430. To bi potvrgjivalo još i činjenicu, da su Fra Martinova braća bila se poturčila; sr. Fermedžin, Chronicon Bosnae Arg. 34., o čemu nam govori ne samo ova isprava, nego i talijansko žiće.

Collegium Montis etc. quod hodie Domina Agnes Codolcina Romana relicta quondam Fabritii Rouescalla creditrix montis praedicti in locis tribus pro residuo maioris quantitatis pronti in Libro 32 folio 213 opposito dictum creditum et in loca tria cum fructibus a calendis Maij praeteriti cessit et resignavit ad favorem Dominae Franciscae Illiricae alias Magdalenae filiae Michaelis de Vocassanovich reservata in dispositione tam sortis principalis quam fructuum dictae Dominae Agneti sua vita durante tantum post vero eius obitum eadem loca tria tam in sorte principali quam fructibus ad eandem Franciscam spectent et pertineant; in eventu autem obitus dictae Franciscae ante obitum dictae Dominae Agnetis tali casu dicta Domina Agnes superstes in iuribus permanens revertatur et libera habeat dicta loca tria Montis praedicti. In Quarum etc. Romae die 15 Junij 1648. S. Hieronymus Camellonus ... Carolus Vallius Secretarius.

(Ovjerovljeni prijepis 1671. g. iz Registra Montis Pietatis S. Bonaventurae, u spisima „Causa Romana Successionis" 1670—1689 fra la Camera Apostolica e l' Hospitale di S. Girolamo degli Illirici o Slavoni de Urbe per la eredità di Francesca Slavona; Rim, Archivio di Stato. 1682, Romana Successione.)

V.

1653., 23. januara, Rim. Usljed smrti Agneze Codolcine Magdalena Franica Vuksanović stupa u posjed namrvših joj dionica (sr. br. IV.).

Defuncta supradicta Agnete (Codolcina Romana relicta quondam Fabritii Rovescalla) in Parochia Sancti Joannis nationis Florentinae de mense Decembris 1650, ut ex fide Domini Sacristae Sanctae Mariae in Vallicella Urbis etc. dispositio supradictorum trium locorum, illi reservata, assignata fuit supradictae Dominae Franciscae — — ad quam Dominam Franciscam propterea eadem loca tria tam in sorte quam fructibus spectant et pertinent. — Romae hac die 23 Januarij 1653. Ita est Carolus Vallius Secretarius (et alias — — in dicto libro et folio In quorum fidem Romae hac die 14 Martij 1671.).

(Ovjerovljeni prijepis 1671. g. iz Registra Montis Pietatis S. Bonaventurae, „Causa Roma Successionis" i t. d. kao br. IV., Rim, Archivio di Stato, 1682, Romana Successione.)

VI.

1671, 16. februara Rim. Priorica koludričkoga samostana sv. Siksta i Domenika od Magna Napoli svjedoči, da je 31. decembra 1670. g. u istomu samostanu preminula Franica Slavonka (Magdalena Vuksanović).

Io infraseritta al presente Priora dell Venerabile Monastero de SSi. Domenico e Sisto in Monte Magna Napoli faccio fede come alli 31 di Decembre 1670 passò à miglior vita Francesca Schiauona figliola del quondam Michele Illirico de Bosna Argentina in Schiauonia dopo essere stata in Nostro Monastero Anni sette e mesi diece et in fede ho fatto la presente e sigillata con il nostro sigillo questo dì 16 di febraro 1671.

Sor Maria Luigi Matthei Priora mano propria.

L. Sigilli.

(Prijepis u „Causa Romana Successionis" i t. d., sr. br. IV., Rim, Archivio di Stato 1682, Romana. Successione br. 11.)

VII.

1671., 16. februara, Rim. Svetojeronimski nadpop Sime Gaudencio svjedoči, da je Franica Slavonka (Magdalena Vuksanović) bila Bošnjakinja.

Io infrascritto Arciprete della Chiesa Collegiala di S. Girolamo de Schiavoni di Roma faccio ampla ed indubitata fede a chiunque s' aspetta anco con mio giuramento d' haver per molti anni conosciuto qui in Roma Madonna Francesca Schiavona da Bosna Argentina, et hauer la medesima tanto io quanto ogni altro della detta Habitatione tenuto e reputato per una Nationale, non solo perchè così lei istessa diceva a tutti e parlava con noi et altri Paesani in lingua Schiavona, ma anco perchè diversi Padri dell' Ordine de Minori Osservanti di S. Francesco di Bosna Argentina, et altri di quel Paese mi hanno sempre attestato esser detta Madonna Francesca di Natione Schiavona, et da Bosna Argentina, in fede di che ho fatto la presente questi dì 16 febbraro 1671 in Roma.

Sime Gaudentis Arciprete
di S. Girolamo.

(Prijepis u „Causa Romana Successionis" i t. d., sr. br. IV., Rim, Archivio di Stato 1682, Romana Successione, br. 10.)

VIII.

1671. Rim. Doznavši papinska državna blagajna, da je u Rimu bez oporuke preminula Franica Slavonka (Magdalena Vuksanović) iz Bosne, pozvala je javnim proglasom svakog, koji misli, da ima kakvo pravo na ostavštinu, da se u roku od dva mjeseca prijavi. Pošto se nitko nije prijavio, bude čitava ostavština redovitim postupkom inkamerirana.

(Sr. niže br. X.)

IX.

1682. Rim. Pošto se hrvatski gostinjac u Rimu prijavio na sudu za polovinu ostavštine pokojne Franice Slavonke (Magdalene Vuksanović), na podlozi povlastice pape Pija II. od 28. aprila 1461., po kojoj je imao pravo na polovinu ostavštine svakog sunarodnjaka, koji bi preminuo u Rimu bez oporuke i zakonitih baštinika, prosi Apoštolsku Komoru, da dozvoli, da započeta parnica protiv Državne Blagajne bude redovito nastavljena.

(Izvornik u „Causa Romana Successionis 1670—1689“, br. 1. bez nadnevka; Rim, Archivio di Stato.)

X.

1682., 14./XII. Rim. Papinska Državna Blagajna pobija tražbu Svetojeronimskoga gostinjca u Rimu, u pogledu ostavštine pok. Franice Magdalene Vuksanović.

Responsio facti die 14 Decembris 1682.

Illustrissime Domine! Cum successio in bonis (Ommissis).

Itaque cum de anno 1671 ad notitiam eiusdem Camerae (Apostolicae) devenerit, quod Francisca praetensae nationis Iliricae defuncta esset ab intestato nullis relictis consanguineis intra decimum gradum, adfixa fuerunt publica edicta, quibus iniunctum est omnibus interesse habere praetendentibus in dicta haereditate, ut intra terminum duorum mensium illud deducerent; quo elapso nemineque comparente servata sollemnitate Text. in Libro finali Capite „De uacatione liberorum 10, processum fuit sollemniter ad incamerationem.

Licet autem post talem incamerationem publicam antea ita factam, impositum sit silentium omnibus ad successionem venire praetendentibus nec in praejudicium Fisci quisquam audiendus sit iuxta dispositionem Textus in Libro „Si diforme“, Capite „de esigendis manumissis“, et Libro „Si eo tempore“, Capite „De remissione pignorum“. Boss. „Tractatus de proclamationibus nº 9“.

His non obstantibus cum pro parte Hospitalis Sancti Hieronymi Urbis nationis Illiricorum praetendatur restitutio medietatis dictae haereditatis et supposito quod a Pio II de anno 1461 dicto Hospitali indultum sit, ut deficiente in Urbe aliquo de natione Illyrica absque testamento et consanguineis, debeat ipsum succedere in medietate haereditatis, altera medietate Camerae reservata, instat pro excameratione; sed privilegio in minimo relevante credimus favore Camerae ferendam esse sententiam absolutoriam.

Paulus de Claramontibus substitus Camerarius.

(Izvornik u „Causa Romana Successionis 1670—1689“, br. 2. Rim, Archivio di Stato.)

XI.

1689. Gostinjac sv. Jeronima dobi parnicu protiv Papinske Državne Blagajne, a to polovicu ostavštine Franice Slavonke (Magdalene Vuksanović), koja se je sastojala od štedioničkih dionica $8^1/_2$: „et in eius haereditate adsunt loca octo cum dimidio Montium.... Insuper census scut. 50 in sorte“.

Arhiv Hrvatskog gostinjca sv. Jeronima u Rimu; sr. Crnčić, Starine XVIII. 17. op. Dionice su pak pobilježene u parničnom spisu ovako: „Francesca Schiavona. Luoghi $4^1/_2$ a S. Bonaventura contanti Francescae Illiricae quondam Michaelis Bosnae Argentinae in Scithia(!). Luoghi uno monte Sali 3. t. contanti come sopra. Nel stato del 1671 in S. Bonaventura f. 786 Francesca Schiavona. Nel stato del 1675 in S. Bonaventura in una particella 2, in altra ll. 2. f. 715..... di Francesca Schiavona come nel Libro 43. F. 209 transferito nella Camera li 21 Giugno 1680, spedito lire 6to.... nel Galoppi; dico 1. 1 †.“ Izvadci iz Registro delle „Patenti de' Luochi de' Monti“.

(„Causa Romana Successionis 1670—1689“, Rim, Archivio di Stato.)

XII.

1682.—1689. Frano Božić, nesugjeni muž Franice Magdalene Pereš-Vuksanović, diže tražbinu protiv Papinske Državne Blagajne za ostavštinu Franičinu, kao jedini živući rogjak.

Illustrissimae Congregationi Camerali
Roma Successionis ab intestato
pro Domino Francisco Bozzio
contra fiscum Reverendae Camerae Apostolicae
Memoriale. — Palmerius.

Romana Successionis ab intestato.

Illustrissime Domine! Ab hac vita ab intestato decessit quondam Francisca Peres absque filiis legitimis et naturalibus, et absque etiam ulla specie Consanguineorum, qui succedere possiut eius haereditati et ideo Reverenda Camera Apostolica inventarium confecit de omnibus bonis haereditariis praetendendo praefatam successionem.

Sed quia praedictae quondam Franciscae reperitur superstes Franciscus Bozzius[1]) eius vir, prout constat ex Fide matrimonij in actis producta, qui ex dispositione Textus in Libro unico Capite „Unde vir et uxor", deficientibus consanguineis et omni specie parentum liberorumque, et propinquorum, ab intestato uxori succedit excluso Fisco. Supplicantur Illustrissimi Domini mei pro libera restitutione omnium bonorum inventariatorum, et pro momento pro restituendo respective, ac loco momenti de restituendo pro momento de delendo cautionem ad favorem praedictae Reverendae Camerae Apostolicae.....[2]) de habendo dicta bona in forma depositi.

Non obstat, quod in praeterita Congregatione fuerit nobis oppositum, quod videre debuissemus an dispositio dictae Legis unicae sit hodie in viridi observantia, vel recesserit ab Aula, quia quidquid sit de hoc, succumbentia praedicta non pertineret ad nos, cum Legem expressam habeamus, quae loquitur claris verbis et in specie pro exclusione Fisci!

(Ommissis). Hyacintus de Fabijs.

(Izvornik u „Causa Romana Successionis" 1670—1689, br. 8. Rim, Archivio di Stato. Ovo je replika Božićevog odvjetnika za baštinstvo Magdalene Franice Vuksanović; nema nadnevka.)

XIII.

1670.—1689. Parnični spisi za ostavštinu Franice Slavonke (Magdalene Vuksanović), umrvše u Rimu bez oporuke pod naslovom:

„Causa Romana Successionis, in cominciata al 1° novembre 1670 (ispravi 1671.) e durata anche nell' a. 1689, fra la Camera Apostolica e l' Hospitale di S. Girolamo degli Illirici o Slavoni de Urbe, per l' eredità di detta Francesca Slavona morta senza eredi nel monastero dei SS. Domenico e Sisto e senza testamento."

Osim priopćenih spisa pod br. IV.—XII., nalazi se još i drugih, ali ti nemaju nikakve povjestne važnosti.

(Rim, Archivio di Stato, Roma Successione 1670—1689.)

---

[1]) Bozzius. očevidno polatinjeno ime Božić; sr. naprijed na str. 162.

[2]) Jedna ili dvije riječi nerazumljive: „prae triae".

Три Љекаруше.

Приредио и растумачио

проф. **М. Медић** (Загреб).

(Наставак и свршетак из свеске 1., стр. 1.—32.)

---

65. За *пунту*[197]) али протискао.

Узми једну чашу уља од маслине лијепа, а другу вина цијела, кухај све заједно у нову лончићу док вино увре, и подај оно уље врућe попити; мореш веће пута давати, одмах ће пукнути пунта и оздравиће. 2. Нађи уља чиста и фришка од лана, и једну чашу попиј. 3. Узми једну јабуку и мало је изврти изнутра, пак метни за тим у њу четири зрна тамјана мушкога, пак затисни оним што си изрезао, испеци је добро, нека изгори, и подај болеснику нека је изједе. 4. Узми кокошиње, и онога бијелога учини у прах, и једну прежу подај попити. 5. Набери кострича, стуци га и онога сока подај попити једну чашу. 6. Узми коре од зовике, баци прву а другу осуши, учини у прах и подај онога праха једну унчу у води врућој попити. 7. И ко носи онога дрвета од зовике на себи, да му тиче кожу, не ће доћи на њега протискао. Исто чини просто, када се згрије и на пунту метне. 8. Узми праха пушчанога 3 унче, и 3 унче сланине, стуци све заједно и размажи по хартији („карти“), пак привиј; ако ли немаш сланине, а ти размути драм праха и попиј.

66. За поганицу.

Узми по боце *првина*[198]) од јаке ракије, и по либрице соли бијеле стучене, смијешај све заједно, и оним мажи или топи крпу и привиј више пута. 2. Замети брашна кукрузова с вином цијелим и скухај каоно *паленту*[199]), метни на црљену абу, привиј; и када се охлади, опет привиј. 3. Узми шест ока цијела вина, чини нека узавре у котлу, метни под један столац шупаљ онај („они“) котао; свуци гаће и у кошуљи сједи на онај столац испод кога стоји оно врућe вино, покриј се до земље *биљцем*[200]), пак зацрљени три нова *матуна*[201]), разбиј свакога на троје и мећи мало у оно вино, и стој тако на пари с оном страном, која боли, једну уру, све ће зној из тебе ударити; и потље уре истари се и лези у постељу врућу. Када престане зној, преобуци се и промијени постељу; тако чини за шест пута, а за толико дана један дан, а други не. 4. Узми траве *скобутине* или *лозниће*[202]) или *враћемила*[203]), стуци и метни у љупине од ораха, привиј под кољено, али вежи добро

---

[197]) *Пунта* је растумачена као „протискао“, али је добро прочитати, што пише о пунти И. Жиц (Збор., св. V., стр. 209.). У БВ. зове се болест пунтура (по тал. језику), „кад се чељаде узмути те га огањ склопи“ (за год. 1891., стр. 334.); а у ГЗМ$_8$. пунтура је „запала плућна“ (стр. 124.).

[198]) *Првине* значе овдје *цвијет* (прву ракију, кад се пече), или као што Сријемци кажу „пр̏венац“.

[199]) *Палента* се зове друкчије жганци, качамак, пула, пура, пулентра, мамаљуга (види Збор., св. V., стр. 199.).

[200]) *Биљац* је што и ћебе; има простих и кићених биљаца.

[201]) *Матун* је од тал. „mattone“, која ријеч значи опека или цигла. Владмировић пише, „смлачи на матуну, оли купи“ (на стр. 46.; „купа“ је „ћерамида“).

[202]) *Лозница* значи што и ријеч винћага.

[203]) *Враћемил* се зове биљка *Plumbago europaea* L. (ЈИБ.).

нека се не миче; када се учини пришт, узми иглу и црљене свиле и продиј кроз онај пришт, и потежи на једну и другу страну, нека се она вода источи; учини више пута исто. 5. Када крепа коњ, извади му мозак из ногу, т. ј. из кости, и оним врућим мажи куд боли, пак врућом крпом притисни, видјећеш чудо.

67. За поганац.

Убери *малога вријеска*[204]) двије али три руковети, свари га у уљу, и оним уљем залиј коња веће пута. 2. Размути праха пушчанога једну унчу, подај коњу попити, али га залиј, избациће надвор; а када избаци, метни на плочицу праха и запали под *пламац*[205]). 3. Када пламац изађе надвор, покухај шљеза, кострича и зебице, и привиј на поганац. 4. Узми жабу водену, одрежи јој главицу и ноге, пак је разрежи и привиј на поганац, све ће истегнути.

68. За *памраве*[206]) коњу.

Узми мекиња сумпора двије унче, и подај зобати коњу. 2. Узми жилу говеђу и намажи је медом, пак њом протари коња кроз грло (т. ј. једњак), сви ће изаћи надвор.

69. Када се прождре пијавица.

Узми уља од маслине једну чашу. 2. Пуши духана у лули. 3. Скухај масла брављега у квасини и пиј. 4. Измијешај сока од блитве и квасине заједно, и нека пије, крепаће. 5. Подај попити мора или слане воде; али залиј, ако је животиња.

70. Од пресјека („присика“).

Узми сала од *угора морскога*[207]) и њим мажи. 2. Добро чини и лој од зеца и сало од *букоча*[208]). Узми траве равна, спари на тави и привиј, али прије стуци. 3. Гриј матун и њим врло спари, пак помажи медом и опет пари док се мед упије у кожу, али ваља стâти у постељи тако за 3 дана.

71. Провалити чир.

Узми мало коријена од штркља, и коријена од козлаца, и листа од траве *чирника*[209]), и мало соли, стуци све заједно и привиј, али нека је сазрело; а када се провали, стуци кострича и привијај.

---

[204]) *Вријесак мали* долази и у ЛП. (као „мали вриcак“; стр. 12., 23. и 31.). По ЈИБ. он је *Calluna vulgaris* Salisb.

[205]) *Пламац* (види биљешку 217).

[206]) *Памрави* су личинке (ларве) од штрка коњскога *(Gastrophilus equi* Fabr.). О њима има опширније у „Летоп. Мат. Срп.“ (књ. 139., стр. 92.), па и Иван Кларић из Краља (у Босни) истиче: „Коњима ваде из стражњице памраве, да се не умложе“ (Збор., св. VI., стр. 99.). Но необично ми је, кад год читам, да и у човјечјем мозгу може да „копрља“ памрав (И. Зовко у Збор., св. I., стр. 275.).

[207]) *Угора морскога* треба разликовати од *угора воденога* (за овога види други дио, 87., 7.). Владмировић пише о „притилом угору“, да је тал. Bisato di aqua (стр. 18.), а у СДМ. нађох, е се у језеру Врана „вкусни угори (anquille, бизати) лове“ (за год. 1838., стр. 6.). Кад нам Парчић у „Rječniku talijansko-slovinskom“ каже, како је Grongo — угор морски, а Anguilla — угор или јегуља, поуздано је „угор водени“ ова „јегуља“.

[208]) *Букоч* је и Владмировићу птица *Bubo maximus* L. (или *Bubo bubo);* а јамачно су његова имена вивер (ГЗМ. за год. 1897., у чланку „Народно вјеровање у Далмацији“), бухтавица (ГЗМ.) и хуктача (Милићевић); а букоч је за цијело „сова, која има главу као мачка“ (први дио, 50.).

[209]) *Чирник* је *Sedum telephium* L. (ЈИБ.).

72. Када се памет преврне.

Узми жућанице, *великога лепуха* или *рипья*[210], малога чичка, све коријен и лист, осуши у хладу, сатари ситно и давај пити у сирову јајету.

73. За приједор али *киле*[211].

Узми коријена од кунцула и гавеза, опери га и стуци нека се учини у кашу, метни га у чист лончић нов, у вино црно здраво, метни и *крви од драгуна*[212] колик један орах, нека се куха на жеравици из тиха, даље мијешај често; а када увре, опет налиј вина, а када се згусне, метни смоле јелове или смрекове или борове, нека се скуха све заједно; и кад се скуха добро и учини мелем, нађи црне вуне неопране, помажи по њој доста и привиј на приједор, али пази да није пријево надвор. Нека стоји доклем („кодлом“) само отпадне, пак опет помажи по истој вуни или по другој и привијај, али ваља с миром стати, — зарашће доиста и стару и младу.

74. За ране.

Узми траве *Millefoglio* (кунице), кострича, стуци и изажми онога сока, налиј једну бочицу пуну, метни је у један сомун или турту од тијеста, лијепо замажи, али прије бочицу затвори; метни онај сомун нека се испече, а када буде печен, извади ону боцу и оне воде мећи на рану, брзо ће зарасти. 2. Када си се убио или очепрлио, пак се позлиједи, намажи медом лист од лозе бијеле; ако ли немаш листа, а ти намажи мушку крпу и привиј. 3. Узми свињеће масти, помажи по мушкој крпи и привиј, али пери рану ракијом. 4. Кад је нова рана, стуци црквине стијеном на стијени, и привијај на рану. 5. Када рана не може зарасти, узми гавеза и рањеника, исуши и учини у прах и посипљи. За исто сажези рога јелењега и посипљи оним прахом. 6. Када се просијече, стопи памука у *квитасенцу*[213], ражези га и метни на рану. 7. За рану живини, а навластито за *садно*[214] коњу: узми крпе, натопи је *уљем* од *жутуље*[215] и привиј, и учини прах од рањеника и посипљи.

---

[210]) *Лепух велики* биће што и репух, т. ј. *Petasites officinalis* Mönch.; а *рипань* је *Lappa maior* DC. (оба ова имена налазе се и у Д.Л. под бр. 23.).

[211]) Под бр. 70. у овом другом дијелу бјеху лијекови од *пресјеке* или прпске, а то је *приједор* или *кила* (види у ЛП. на стр. 24., а и код ријечи пресега у Броз-Ивековићеву „Kjećniku hrv. jezika“). Ова је болест у Д.Л. описана под бр. 24. као пердор (опет извртнута ријеч „придор“, да је свак не разумије).

[212]) *Крв од драгуна* је врста смоле, која се зове *„sanguis draconis“* или „Drachenblut“, а у ЛП. „sangue di drago“ (стр. 40.). У Д.Л. под бр. 24. стоји: „.. и карви од ракун колико је, данора“ (читај: и крви од дракуна колико један орах).

[213]) *Квитасенца*. У СДМ. стоји: „Подножја гдјекојих у Лезини (Хвару) брда покривена су рузмарином, од кога ондашњи житељи сок циједе, или као што се онуда говори, ваде уље, познато под именом квинтесенца или уље од рузмарина, и продава се далеко“ (за год. 1844., стр. 19.); но три године касније напомињу се у овом часопису „велике шумарице“ од „рузмарина“ (стр. 75.), те да се „aqua di regina“ продаје под именом *„oleum anthos“*. На Пељешцу је питашенција „дестилирани ружмарин“ (ГЗМ$_8$.), а у НМС. зове се она „киташенца рузмарина“ (стр. 40.).

[214]) *Садно* је рана, што је коњу нажуља седло, самар или хам (ајам), а кожа је огуљена на том мјесту.

[215]) *Жутуља*. Ваља ми нагласити, да се овдје препоручује као лијек „уље од жутуље“. У ЛИБ. дана су 3 значења ријечи „жутуља“, али је уз друго написан лијек од каноника макарскога Бартуловића, који гласи: „Драча која се види на *реиу* жутуље, не да зубу болит.“ Шулек је одавле извео, да је жутуља „врст *реше*“; но он је погрешно криво прочитао то мјесто, јер се та драча на „реиу жутуље“ тиче рибе, која се зове жутуља или жутуга (будући да је посве жута). Др. М. Кишпатић пише: „Bodljika (а то је драча), što se je smjestila na tankom *reru*, na zlu

8. За рану смрдљиву, навластито на нози. Сажеги коже табачене, т. ј. *корама*[216]) новога, учини га у прах, посипљи рану сваки дан и завијај мушком крпом, али пери рану сваки дан ракијом. 9. За извадити из ране олово. Узми листа од траве рањеника и лоја зечјега, стуци све заједно, метни на мушку крпу и привијај. 10. Кому је у рани мртво месо. Испеци олума и посипљи. Исто чини и дупчац, када се учини у прах и посипље рана.

75. Од пламца или *режетиље*[217]).

Накупи жељудâ од дуба, када су узрели; узми три, учини у прах и пиј за три јутра у млаку вину. 2. Узми траве зебрице, стуци и привиј. 3. Узми цвијета од зовике, свари га у вину бијеломе, топи крпу и привијај. 4. Узми бјеланце од јајета, сока од озлужива и брашна јечмена, закухај све заједно и привиј како почне. 5. Узми уља и квасине, кухај у чисту лончићу, када уврe трећи дио, стопи крпу мушку и привијај. 6. Ухвати *рачића*[218]) и стуци с бијелом соли заједно, нека се учини у кашу, и привиј, па нека стоји 24 уре; али подмажи прије уљем. 7. Намажи црљену абу медом и обавиј ногу.

76. Од срдобоље.

Не ваља је одмах затворити, него ваља да се тијело добро чисти за пет али шест дана, а за очистити добро, узми једну добру чашу мора и попиј свако јутро по једну; пак узми смоле од *бајама*[219]), жила од *драче*[220]), шешарица од чемприза, учини све у прах једнако и подај једно по унче. 2. Сакупи цвијета од сијерка, стуци га у прах и попиј по унче. 3. Исто чини и коријен од штавља, када се осуши, учини у прах и пије по једну унчу. 4. Узми кору од рака *космеља*[221]), учини је у прах и онога праха подај пити у води. 5. Узми жуванце од јајета и

је glasu. Naši ribari tako se boje bodljike, da odmah ribi čitav rep otrgnu, čim ju ulove, i zato žutugu ne donesu nikada sa repom na trg" („Ribe", стр. 396.). И тако је од ове рибе жутуље љековито и уље и драча.

[216]) *Корам* је тал. „corame", т. ј. кожа чињена, устројена или табачена. Ова је Љекаруша преписана с једне друге у Котору, а у СДМ. (за год. 1838., стр. 39.) стоји: „Табаци налазе се само у Котору." (Види СА. код ријечи „корам", стр. 510.)

[217]) *Режетиља.* У Збор. (св. V., стр. 204.) зове се ова болест рашипилија, а у ГЗМ$_8$. рисипел; сва три имена постала су од тал. „erisipola", која Парчићу значи што и пожарица, арболац, врбанац, црвени вјетар. По натпису тога је значења и ријеч пламац, која се говори и на Пељешцу (ГЗМ$_8$., стр. 131.); по Срнјему се чује пламеник, а у Банату брнка (Вуков „Српски Рјечник"). И Владмировићу је пламац „risipila" (стр. 32.).

[218]) *Рачић.* И. Жиц напомиње у Збор. (св. V.) ове раке: козји реп, космач, хиб, јастог, ралог, рачић али ганбар (ма је редек) (на стр. 64.). Рачић је обично у Зоологијама *Crangon vulgaris* Fabr., па се називље још и козица („Die Fischerei im Adriatischen Meere" од А. Криша).

[219]) *Бајам* је бадем (ту ријеч имамо и у ЛП. на стр. 32.) и мандула.

[220]) *Драча.* У СЛ. (стр. 84.) каже се, да је „драчево лишће" лијек од устобоље. Драча је поуздано *Paliurus aculeatus* Lam.

[221]) *Космељ.* У нас је лијек „кора" од рака космеља. По „Rječniku hrv. ili srp. jezika" космељ, космеч или космеч је „нека врста косматога морскога рака". И. Жицу је космач „космати рак", а проф. Ј. Коломбатовић у поменутом извјешћу (види биљешку 146) пише пак, да је космељ „сваки длакави рак" (стр. 11.). Остојићу је онај рак „космеј", што га је проф. Л. Зоре назвао бирац („Glasnik hrv. naravosl. društva" за год. 1887., стр. 55.); проф. др. Л. Цар написао је по казивању кр. свеучил. професора С. Брусине, како је космач *Dromia* („Glasnik hrv. naravosl. društva" за год. 1892., стр. 121.), а Стулићу је „*granchio grosso, peloso* — рак космеч".

мало квасине, измијешај све заједно и подај пити. Добро ће учинити, да му дадеш каве у праху попржене, смијешане с квасином рожатом. 6. Узми листа од *смрче*[222]), метни га кухати у нову лончићу; нека уври половицу, пак нек пије ону воду. 7. Стуци листа од смрче, и привиј на крста. 8. Попржи пирнича, учини га у прах и у млијеку подај попити једну унчу. 9. Сажези кору од жабе, учини је у прах и пиј. 10. Узми *млијека озимачна*[223]) једну чашу и метни у млијеко брашна сијеркова, измијешај добро и попиј. 11. Стуци коре шипкове у прах и реченога брашна сјерчана, и подај попити у води. 12. Ако је мало дијете те не може пити, узми сијерка и спари га, и метни му на пупак. 13. Када почне срдобоља, узми једну чашу уља, па попиј; пак узми горе речено.

77. Када боли у срцу и у жличици.

Узми сјемена од копрве, стуци га и онога сока изажми, и подај пити у чему ти драго једну чашу. 2. Траве дријенка стуци, и онога сока изажми и подај попити. 3. Добро чини и метвица, када се вари у вину и пије. 4. Узми модре хартије, стопи је у јаку ракију и привиј на жличицу. 5. Осуши руте, стуци је у прах, замети с медом и узимљи по једну жлицу у јутру наште срца, или учини балотице и свако јутро узимљи. 6. Вари пелима, шљива и јечма, и ону воду попиј; врло чини добро, када се куха коријен од божура у вину и пије.

78. За слезену.

Узми један струк аптовине и метни под пâс на голу кожу и носи, не бој се.

79. За *саранџију*[224]) у грлу.

Стуци кокошиње, т. ј. онога бијелог учини у прах и пухни у грло једну прежу. Исто чини од пашчета (нечист), када се учини у прах и пухне се у грло. 2. Узми сока од лимуна и подај попити. 3. Узми *уља од видриола*[225]) и метни три капље у вино бијело, и оним вином пери ноге изнутра. 4. Узми гнијездо од ластавице, растопи га и спари на маслу, и врућe привиј на грло. 5. Узми луча и метни га на ватру, и онај дим примај у уста. Добро чини дим од *рогача*[226]).

80. Сисе када жену боле.

Узми јечма и копрве, цвијета од зовике, скухај све заједно и привијај на њих. 2. Узми питоме метвице и копра, тер вари у вину у завијај оним млаким.

---

[222]) Шта је ова *смрча*, тешко је одредити (види у ЈИБ.). Обично је смрча у Далмацији *Pistacia lentiscus* L. (ГЗМ$_8$.).

[223]) *Млијеко озимачно.* У Збор. (св. I., стр. 281.) вели се: „... млијеко од прољетос отељене краве зове се озимачно млијеко или варенника“; ма ја бих рекао, е је то млијеко од озимачне краве, а озимачне су краве, „које преко љета нијесу водиле, те имају млијека и преко зиме“ („Насеља српских земаља“, књ. II., стр. 571.).

[224]) *Саранџија* је сараца; у Збор. (св. 1., стр. 278.) описана је болест сараца друкчије него и у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“, а ту се истиче као лијек од ње „кркала“ или „вуштија“ коњска (т. ј. нечист). Ова ријеч сараца чује се и по Лици (а види „вушкија“ у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“).

[225]) *Уље од видриола* или „витриолно уље“ јесте чешка или нордхаузенска сумпорна киселина („Anorganska kemija“ од свеучил. проф. дра. Јулија Домца, стр. 141.).

[226]) *Рогачи* су рошчићи или „рошчићи“ или „рожички“.

81. Од свраба.

Узми по унче *мишадора*[227]), по унче бијеле соли, по унче али унчу сумпора, мало *луга*[228]), мало чађи, стуци све у прах, закухај све заједно с ракијом у *лукшију*[229]), пак узми онога праха и метни на длан с уљем, и тари длан о длан за два Вјеровања, и мажи по *жунтама*[230]), али то у вечер прије него пођеш спавати; али не сваку вечер, него другу, проћи ће истинито.

82. За шљепоћу, кад ослијепи млад.

Узми пелима и спари га на тави, и полиј по њему бјеланце од јајета, и то онако врућe („врућо“) привиј на слијепе очи. Другу вечер узми на исти начин пелима, спари га и полиј млијеком женским, која има мушко дијете, и метни на слијепе очи; за 15 дана промјењујући прогледаће.

83. Од *травњаче ницине*[231]).

Узми смокве сухе, сапуна млетачкога, шљеза вршчића, смоле смрчеве и соли, стуци добро, метни жуманце од јајета и неварена масла, пак измијешај све заједно и поједнако, соли мало веће, пак метни на модру хартију или на чисту крпу, и притисни нека стоји двадесет и четири уре, изметнуће све надвор; ако не изметне први пут, чини све изнова.

84. За *тисику („тистику“)*[232]).

Кухај кору од тисе у нову лончићу, мећи на ведрину и у јутру пиј за мјесец дана. 2. Узми листа од росопасти, сатари га међу длanима, замочи у мед и у јутру по три балотице узимај. 3. Узми листа од *копитњака*[233]), сланине стучене од

[227]) *Мишадор* се у ЛП. зове мишадер (стр. 5.); друкчије му је име ишшадор и лишадер (ово у Лици).

[228]) *Луг* значи пепео (види други дио, 15., 3.).

[229]) *Лукшија* је што и цијеђ (испореди „Књижевна Зрнца Марка Опачића“, стр. 5.). ЛП. знаду за „лукшију“ од луга смрдљике (стр. 27.); види и Збор. (св. I., стр. 283.) у опису умора.

[230]) *Жунта* је што и зглоб (И. Жиц у Збор., св. V., стр. 74.).

[231]) *Травњача ницина.* У СЛ. (стр. 108.) долази већ име ницина заједно с изметом. Свеучил. је проф. др. В. Јагић додао, „да ријеч ницина живи и данас, како се види па Рјечника Вукова, који помиње два облика: ницина и мицина.“ И у нашој се Љекаруши налазе оба облика (види први дио, 1.). Лијеп примјер даје нам и Ш. Варница у Збор. (св. V., стр. 128.): „Ницина расте на форму, ко и чир, само што је плава, док се бере, и теже се прокине, а горје боли; кад се прокине, не иде из ње бил (бијел) гној, ко из чира, него из ње иде сукрвица и крв.“ Стојан Рубић и о. фра Анђео Нуић пишу у истом Збор. (стр. 259.): „Мицина јест овећи пришћ, а може потрајат и по мисец дана да се не опоји. Травњача је онако велика, ко и мицина, а кад се провали, онда из ње за дуго иде она нечист (гњој); злијић, кад заболи на здраву рука, те се отвори рана, онда крај друга: то је најтежа болест, јер могу и кости испасти од рана.“ Мицина се напомиње још у Збор. (св. I., стр. 271., те св. II., стр. 109. и 211.), али нијесам нигдје нашао натписа као у овом рукописном зборнику, т. ј. травњача ницина. О травњачи има нешто и у Вукову „Српском Рјечнику“, а од И. Зовка у Збор. (св. I., стр. 281.), но Зовко пише травњача као и у ДЛ. (бр. 28.), па је описује као „врсту мицине“, — и тако се тумачи лијепо наш натпис. А у ЈИБ. долази и „трава од травњаче“, па и у „Narodnom Listu“ (види биљешку 195) читамо: „Лани се мому Андрији напела под оком травњача.“

[232]) *Тисика* је иначе тижика, јектика, обол, суха болест, зла немоћ, сичија и т. д.

[233]) *Копитњак.* Владмировић је копитњак тал. Tussilagine (стр. 45.), а то је наша пустица или подбјел. Јамачно је ово тумачење на овом мјесту добро, јер од врсте *Asarum europaeum* L., која се обично зове „копитњак“, не ће нико хтјети јести лишће ни у лијеку, будући да је она отровна биљка. Види „Flora von Deutschland“, св. XXI., стр. 300.

прасца и једно јаје фришко; пофригај све заједно, и нека свако јутро једе за мјесец дана. 4. Узми сланине сухе неслане, једи је свако јутро по једну унчу. 5. Узми млијека од риђе козе или *товарице*[234]), скухај га мало, и озгор речене воде измијешај половицу; пиј свако јутро наште срца, оздравићеш. 6. Узми масла и меда једнако, растопи све заједно у нову („новом“) лончићу, и свако јутро попиј по двије унче. 7. Пофригај младе пилиће на маслу и меду, и када их пофригаш, стуци лука и квасине рожате, смијешај све заједно, и сваки дан једи, али пази се слана, вина цијела, ракије, срџбе и жене.

85. За тугу на срцу.

Узми пелима, пасвице и руте, спари на маслу и привиј на жличицу. 2. Осуши руте у хладу, учини је у прах, замети је с медом и узимљи свако јутро наште срца колик један орах. 3. Метни исте руте у ракију, и свако јутро пиј по једну чашу.

86. Када уста боле.

Ако у устима али около зуба боли, узми боцу воде, метни у њу шаку живога клака, нека стоји 24 уре, пак проциједи кроз памук и пери уста. 2. Вари лист од скробутине, докле уври половицу, и пери уста. 3. Када у њима („уње“) боли, узми *сјемена од предива*[235]), стуци га и смијешај с медом, и мажи уста. 4. Када уста смрде, узми метвице, потопи је у води и оном водом сваки дан пери уста; када се годијер умијеш чистом водом, опери зубе и уста, и помућај морем. 5. Кому су крастава уста, стуци листа од бијеле лозе, смијешај с медом и уста мажи.

87. Кога боли ухо.

Стуци шљеза стијеном на стијени, и изажми онога сока, и вруће улиј у ухо. Добро чини и сок од боквице мушке. 2. Ако је живина у уху, изажми сока од рена и улиј у ухо. 3. Узми сала или масти од препелице и улиј три капље. 4. Ако је краста, улиј чисте саламуре. 5. Узми сока од скрижалине три капље и три уља наравнога („пувенога“), измијешај и улиј у ухо. 6. Нађи двије кошчице (шпице) од праске, сажези и метни у уље, и улиј у ухо. Врло чини и сало од зеца, када се растопи и улије у ухо. 7. За глухост. Узми масти од угора воденога, када се пече, и 20 капљица уља од сумпора, смијешај заједно и у ухо улиј. 8. Узми жуманце од јајета, метни на таву, учиниће се уље, и улиј у ухо.

88. За убој.

Ако се пробио те крв пљујеш, најприје извади крв из жиле и метни *вентуце*[236]) ондје, гдје си се убио, пак сажези врбе и учини у прах, растопи сланине и закухај све заједно, и узимљи у јутру. Добро ће учинити и сама сланина растопљена, када се пије за много дана. 2. Узми крви од драгуна једну унчу, смоле јелове и борове другу унчу, мало жутога воска и по чаше квасине, метни нека

---

[234]) *Товарица* је овдје што и магарица у првоме дијелу (13. и 14.).

[235]) *Предиво.* Стулићу је Lino и лан и предиво, дакле оно што је другдје кетен или ћетен. Уље од лана напомиње се у овоме другом дијелу (65., 2.).

[236]) *Вентуца.* Владмировић препоручује на два мјеста вентуце (стр. 28. и 43.); др. Ховорка пише, да се ставе „жмуле или вентусе“, те да се оне дијеле „на сухе и крваве“; па онда описује, како их стављају и с помоћу новца, крпе и „чаше или кикаре“ (ГЗМ$_8$., стр. 127. и 128.).

се куха на малој жеравици; када се покуха, узми тамјана у праху мушкога по унче и успи, па све заједно нека се куха, али мијешај; и када увре квасина, намажи модру хартију или абу црљену и привиј на убој, истегнуће. 3. Узми *уља од смричака*[237]) и намажи модру хартију, па од листова истих смричака учини прах ситно и поспи по оном уљу, и привиј гдје те боли. 4. Узми бјеланце од јајета, сапуна млетачкога нетопљена, мало клака живога, и мало прилић ракије, па мијешај све заједно; и када се добро умијеша, помажи по модрој хартији или по аби, те привиј.

89. За *уков*[238]) коњу.

Отпарај му плочу, па узми листа од боквице, стуци га, и онога сока улиј у уков, те поткуј одмах коња, не ће храмати више. 2. Узми зелене *дивизме женске*[239]), стуци је стијеном на стијени и метни у уков.

90. За поморити уши.

Узми живога сребра, метни једну капљу на длан, размути га с пљуваком и намажи на два али три мјеста главу али робу, све ће покрепати. 2. Поспи главу прахом од јеленога рога.

91. Када вода стане.

Вари коријен од дивљега рена и шљеза, и оне воде попиј једну чашу. 2. Стуци ситно јасенка, вари га у води и пиј. 3. Узми сјемена од траве *пуцалине („пучалине“)*[240]), учини га у прах и дај пити; исто чини сјеме од траве врање ноге, а пије се у врућој води.

92. За *идрупику*[241]).

Узми коријена од мачинца, стуци га и узимљи по пô унче друго јутро, али примијешај мало воде, а за тим скухај мало јечма и шљеза у чорби од меса, и када половицу увре, подај попити. Тако чини за веће времена. 2. Узми живога клака двије преже, метни га у мало млијека и свако јутро пиј. 3. Узми друге коре од зовике, кухај у вину и пиј. 4. Када крепа ајгир („ангир“) коњ, узми његове копите („његва копита“), стуци у прах и пиј у лули, видјећеш чудо.

93. За златињу у очима.

Узми јаје од црне кокоши како снесе, и распарај ту кокош, па извади из ње жуч и улиј у исто јаје, измијешај и попиј заједно. 2. Узми три капље сока од штркља и три капље воде од ружице, измијешај заједно и потегни у нос. 3. Узми коријен од црнога трна, ивице, и коре од јасена, кухај све заједно у бијелом вину и пиј у јутру. 4. Када цвате љиљан, накупи онога жутог, што је у цвијету, учини у прах, метни у вечер у воду с једном *вером*[242]) од злата или с цекином, и

---

[237]) *Уље од смричака* биће „Wachholderbeeröl“.

[238]) *Уков* је, кад је коњ при поткивању укован.

[239]) *Дивизма женска.* У ЛП. се не каже, да има „дивизме женске“, већ само дивизме (стр. 48.); она је *Verbascum*, али која врста? Овога имена нема ни у ЛИБ.

[240]) *Пуцалина.* ЛП. препоручују као лијек „кашику средњу црнога сјемена штоно као пушчани прах из траве пуцалине, штоно расте по гају око њива“ (стр. 9.); и сва је прилика, да је та пуцалина *Colutea arborescens* L. (ЛИБ.).

[241]) *Идрупика* је „водена бол, трошика, трошижија, воденица“ (Жиц у Збор., св. V., стр. 212.); иначе је то дебела болест, трупика, па и проказа (ова се ријеч налази и у „Художеству къ продолженију живота человѣческаго и т. д.“, Будим 1807., стр. 48.).

[242]) *Вера* је чаша.

ону воду у јутру пиј. 5. Кухај коријен од *спарожине*[243]) и ону воду пиј, и у истој умивај се.

94. За задуху.

Узми 10 ока воде из *густирне*[244]) и једну оку свињске масти, измијешај заједно доклен се учини вода, улиј у мједен суд калајисан или стаклен („цаклен"), повежи га и метни на ведрину за три ноћи, и свако јутро пиј по једну чашу. Ова вода служи за многе друге болести изнутрење. 2. Вари копитњак и кадуљу у млијеку, и пиј. 3. Испеци четири капуле, очисти и примијешај фришка масла и лијепа меда, и ово нека буде вечера; а на подне добра меса и јечма за *манестру*[245]), и тако чини за један мјесец дана.

95. Од злића.

Када се напне које зло на прсту или на руци, што зову *злић*[246]), стапај у врелу воду или уље; али одмах, како почне залац, то чини. 2. Узми сирова меса, спари га на угљену, привијај. Види *М. И.*[247]) — Стуци соли у прах ситно и смијешај са жуманцем од јајета, па привијај.

*

(Додатак Будисављевићевом руком.)

96. За истријебити бухе из куће.

Узми комад дрвета, намажи јарчјим лојем, све ће покупити.

97. За истјерати мухе из куће.

Метни на пладањ ловорикова уља, ошкрини врата и пенџере, све ће изаћи.

98. За протјерати брадавице.

Мажи медом из сата.

99. Кад бијесан пас уједе.

Узми коријен од мљечике и очисти га добро, изрежи га на комаде, метни у лончић у ракију и залијени лончић тијестом, па нека 24 уре куха. Проциједи у чисту боцу, и од ове есенције давај по једну малу чашу.

---

[243]) *Спарожина* је по ЛИБ. *Asparagus acutifolius* L.; у ЛП. је лијек „жила од шпарога" (стр. 45.), а у СЛ. зове се та биљка чпарог (стр. 86.).

[244]) *Густирна* је густијерна, бистијерна, почуо или штерна (у Лици).

[245]) *Манестра* је што и јечек и храна и манештра (Збор., св. VI., стр. 1.).

[246]) *Злић.* У биљешци 17 говори се о куги или црном чиру, али се каже и то, да је „куга" или „црни чир" што и „травњача ницина". Биљешка о овој врсти ницине (231) пзнесе нам разлику између „травњаче", „алијића" и „мицине", но у ЛМС. има уз ријеч злић [1 : 1) и 2)] много назива, о којима се поуздано не зна, да ли су игдје право одређени. У нашој Љекаруши одмах иза назива „злић" долази назив залац, а под бр. 102. још и залак, док је у трећем дијелу залац што и вријед (7.) и залак (8.), а у Петровићевој Љекаруши пак црни пришт (16.).

У биљешци 155 напоменут је мешњак или чир велики; прво је име забиљежио већ Владмировић и препоручивао је биљку спреж (тал. Elebоro negro, *Helleborus niger* L.), да се провали, али намах за тим изједначује мешњак са злићем (стр. 26.). Испореди у НМС. на стр. 40., 42. и 67.; ГЗМ$_8$., на стр. 140.; Збор., св. II., на стр. 210.).

[247]) Заиста је штета, што ни ја не знам, шта би значило ово *„Види М. И."*. Јамачно је ту кључ, да се дозна, од куда је што дошло у ову Љекарушу.

100. Од зуба.

Узми дрвета јаблана, скини горњу кору и баци, пак онда огули доњу и вари за дуго у лончићу, и пери три дана оном водом зубе.

101. За водену или дебелу болест.

Узми боровице, пржи је као и каву, самељи и свари као и каву, и пиј у јутру, у подне и у вечер по једну *шалицу*[248]), оздравићеш.

*

(Додатак из Трбојевићеве Љекаруше.)

102. Од залца на ноги али руки.

Узме се сапуна, меда жлица, капуле и уља, измијеша се скупа и учини се мелем, па размаже на чисту крпу, пак се привија на залак више пута.

103. За красте.

Узме се неварена масла („путра“), препере се добро у чистој води, и узме се *жутога вина*[249]), метне у чист лончић и куха добро, учини се мелем и мажу се красте.

104. Од напона коњу јест добро.

Узми чивита, ракије и лука, залиј коња, биће боље; пробано је.

105. Када коњи не стоје.

Када коња купиш, опаши га женском тканицом, уведи га у шталу, узми *шкаре*[250]), пак остризи од гриве и од репа, сашиј у крпу, пак свежи више ватре и чувај да ти не пропадне; дуго вријеме дураће ти коњ и сјеме коњско биће срећно.

106. Када је жена неплодна.

Нађи од *шипка ону обраст*[251]), разрежи, нађи ћеш два црвића, пак оно ископај, нека жена попије обноћ гола на постељи, имаће дијете.

107. Од кашља.

Набери онијех *црљенијех кобаница*[252]) љети, осуши у хладу, пак стуци у хавану, пак метни у чисту хартију; а када ти кашаљ почне, попиј више пута у ракији, биће боље.

---

[248]) *Шалица* (у Лици) другдје је шоља (на пр. у Сријему) или филџан (у Босни).

[249]) *Жуто вино* у Лици је жутица, а иначе му се каже бијело вино.

[250]) *Шкаре* су маказе или ножице.

[251]) *Обраст од шипка.* У „Рукописном зборнику и т. д. од год. 1749.“ препоручује се жени нероткињи, „нека нађе у шипшарици на шиповнин три црва...“ (ГЗМ$_1$., стр. 106.); Владмировић пише 1775. године, да су камену лијек „оне шишке штоно се нађу на шепурини“ (стр. 23.); Милићевић забиљежи у „Животу Срба сељака“ (стр. 188.) ово: „Неке (нероткиње) у шипшарици од шипка нађу црва и поједу га надајући се да ће затруднјети“, а наша Љекаруша каже такођер, да ће нероткиња имати дијете, ако најприје попије „два црвића“ из обрасти од шипка.

„Шипшарице, „шишке“ и „обрасти“ значе овдје оне израсли, што их начини буба бабушкар ружин *(Rhodites rosae* L.) на шипку или ружи дивљој, или што Њемци зову „Bedeguare“ и „Schlafäpfel“; а „црви“ или „црвићи“ јесу тако звани личинке (ларве) од овога опнокрилца.

[252]) *Црљенијех кобаница* ваља љети „набрати“, али шта су оне? Јамачно црљени плодови, ма од које биљне врсте? Треба дакле и ово истражити.

108. Да ти благо не *омрче*[253]).

Када нађеш балоту, која је из пушке летјела („летила“), раскрижи ону балоту, метни на једну и на другу страну врата, пак узми оне поле, пак салиј опет и укопај под праг, и то на Божић, кад благо пролази кроз врата; биће добро.

109. Да ти крава примакне млијеко.

Од печенице божићне ухвати крви, па оном крви *лекаром прстом*[254]) прекрижи на вимену и реци овако: „Стâла ка' и гора, дошла с млијеком ка' и вода, спустила брзо ка' и мајка сузе за једином сином.“

110. Од грознице.

Када човјека хоће грозница ухватити, узми у једну руку соли, а у другу зоби, па изађи на становит камен и пружи руке, пак реци: „Коњу зоб, волу со, камену грозница, мени здравље и весеље“; пак проспи на оном мјесту, и то три пута реци, прије него у кућу отидеш; и одлази у кућу.

111. Када је жена брез порода.

Нека у пролећу, када стане гора цвјетавати, нађе јабуку, која је на крушку наврнута, али крушку на јабуку наврнуту; нека пази, када стане цвјетавати, пак најприје цвијет пусти, нека убере три цвијета, пак у меду поједе, имаће дијете.

Трећи дио.

(Ово је на посе у Трбојевићевој Љекаруши.)

1. Да има жена дјеце.

Која жена не може дјеце имати, нека узме од зечице срам али брабоњак и сатаре на прах, пак пије.

2. Када сиса али која друга ствар отече, тер се не може прокинути.

Узми лончине и сала прасећега али кокошињег, пак добро стуци и привиј на рану ондје, гдје боли, прокинуће се лакше; пробано је.

3. За огањ али врућину, кад човјек има.

Узми остике, кваси крпу, па привијај на чело и на прса, лакше буде.

4. За оток.

Узми од *дреновине маха*[255]), и остике топле јако, пак намочи онај мах и обвиј свега човјека, лакше буде; и када се почне напињати каква ствар на животу, обвиј истим махом дреновим, лакше буде.

---

[253]) Није добро, кад благо сељаку *омрче*, т. ј. кад се из паше за вида не враћа кући.

[254]) *Прст љекар* је средњи прст на лијевој руци (о именима прста има нешто и у „Woldřich-Burgersteinovoj Zoologiji i t. d.“ на стр. 269.). У Бјелостјенчеву „Gazophylacium“-у од год. 1740. зове се 4. прст (а то је наш средњи) и „*medicus*, i. e. *medicinalis*, врачни, врачитни, лијечни“. Да тај прст, којему се каже и домали прст, има неку особиту силу, разабира се и из Милићевићева „Живота Срба сељака“ (стр. 270.): „Кад се јасенов угљен спухори, па остане сам пухор, опљуну прст домали, ухвате њим онога пухора, па тим мажу лишај.“ Ја сам чуо у Срјему, да је прст љекар само на лијевој руци.

[255]) *Мах* је овдје маховина, и то она, што расте на дријену.

5. За оток.

Добра је за оток трава *језичац*[256]), коју добро скухај у води; када покуха, налијевај до 9 пута у лонцу, пак привиј колико се море трпјети, обвиј свега болнога по прсима и трбуху, буде боље. Добар је и шљез, па бјеланце од јајета с маслом туђи, и привиј онуда куд боли; пробано („провано“) је.

6. За кашаљ.

Узми смоле смрчеве и учини *смоленицу*[257]), па је привиј на прса, на жличицу, на рамена; у јамице смоленице постави. Добро је равно тако и за оток и бол срца; постави, добро је.

7. Супрот залцу пришту али вриједу.

Када се почне градити, узми чешња лука и меда, стуци чешањ добро с медом, пак ондје, гдје се пришт гради, привиј, — и гдје боли, све привијај, доклен се разиђе; мушкој глави мажи оток крвљу вижлета пса, а женској од вижлице из уха, обрежи и крв ухвати; добра је и врућа јабучица, за то, ако се море наћи, да се привија; пробано је.

8. За залак.

За приштић зао узми траве, која је листа бијела оздо, у земљу гледа и по земљи расте, а озгор зелена листа; има озгор како власи по листу расту или као длаке, косната листа, и истуци га у соли и с маслом, пак привиј на онај чирјак. Листак има као мала боквица.

9. За *пургацију*[258]) горе али доље.

Узми коријен, који се зове „мицан“ и из којега млијеко иде; па када га откинеш, јест у земљи ниско и иде као млијеко из њега; те ако хоћеш горе бљувати, стружи га горе, како лист стоји, ако ли хоћеш за доље пургирати, стружи га, што је доље у земљи било, али режи и поје га, не чудо, него колик један боб; пробано је.

10. За *матрун*[259]).

Ком матрун шкоди, али женама матра, узми траве, која је као метвица, међу камењем расте, има цвијет црљен; стуци лист и коријен, и дај пити оному, ком је матрун, лакше му буде. И ова је трава од двије сорте: која је мушка, та нема цвијета, а која је женска, та има цвијет, како више уздржи се црљен, и исти је нарезан од ове траве, — пробано је.

---

256) *Језичац* је *Scolopendrium officinarum* Sw. Зове се и јеленак и јеленски језик (види биљешку 147).

257) *Смоленица* је јамачно једна врста тако званога церота. У ГЗМ$_1$. „церот“ је „смолната цјена“ (стр. 104.), а у ГЗМ$_8$. „церот“ је „обично од смоле“ (стр. 153.). И. Жиц пише цирот, тер вели: „Цирот купе на шпицијарији. То вам је никакова маст, ка се пријмје коже, коти и вижигант, а зватеже вен шпоркицу“ (Збор., св. VI., стр. 172.); у БВ. читамо: „Растопи се тамјан и полије лозовом ракијом. Ово се разлисти на чисту плаветну карту и привије на рану. Не смије се скидати прије, но само отпане. Ово се зове церот“ (за год. 1891., стр. 334.). Еле је „смоленица“ церот од смоле; а можда је правилније из Босне име „смоланица“ (Збор., св. VI., стр. 85.).

258) *Пургација* је чишћење тијела.

259) *Матрун* је „бол ва шрумиги, а приде од храни. Тербух се надме и отвердне, приде ригани, гердо се одригњује“ (И. Жиц у Збор., св. V., 210.).

11. Од куге.

Од *куге трава*[260]) има коријен вас на јамице као ободница на траке; високо расте, има лист широк, и међу листом зрње црно расте као грах велики и другда зелено, палицу само једну има али стабло; скачај коријен и привијај, пасаће; добро је и пробано је.

12. Од улога.

Кому је улог, али му се грче жиле, узми глисте, које се находе у гнојју, и уља, пак постави у један лончић чист и напуни га уља пун, и нека кухају доклен се добро скухају, па да дође на мало уље у лончићу; и оним уљем мажи жиле и сваки прст таруђи зглобе и од руку и од ногу и по жилама; пробано је и добро је, али лонац потреба је тијестом облијепити, да одуха („одува“) не иде ван.

13. За разјести рану.

Да се рана боље отвори, кад не море смрад тећи, узми сланине старе, боља је него нова, и привиј на рану ондје, гдје боли; прокинуће, лакше буде, пробано је.

14. За оток трбуха.

Кад отече трбух али живот, узми од питоме крушке листа, вари га у бијелом вину и привијај; хоће лакше бити.

15. За метиљ живини.

Када овце крепавају („крепивају“), убиј пса, пак га свега изгори и стуци на прах и луг, пак дај онај прах у соли овцама; добро је и пробано је.

16. За *ожгалину*[261]).

Добро је за ожгалину *јарична брашна*[262]) на млијеку цијелу кухана, пак привијај на рану; а добро је рану посипати лугом од зечје длаке.

17. Када човјек нагази.

Кад ко нагази на какав смрад, те с њега кожа бјежи или спада, и сав се опришти и месо се покаже, узми масла нетопљена и листа од трешње и брштана, те мажи маслом и лист привијај на ране, по приштима; сажези абе сукнене и сипљи на ране, па привијај трешњова листа.

---

[260]) *Трава од куге.* У биљешци 17 изједначена је ријеч „куга“ у значењу с називом „црни чир“. Тражио сам између много трава у ЛИБ., да ли је која трава од куге, па нема ниједне; али сам по опису одмах одредио, да је по сриједи *Bryonia alba* L., која има више народних имена (види у ЛИБ. на стр. 503.). Овај је лијек „од куге“ постао у приморју, јер се у њему истиче главоножац „ободница“ и тракови њени с „јамицама“. Једном приликом ископао сам у Лици у шуми и коријен од врсте *Bryonia alba* L., па је доиста такав (види „тиквина дебела“ у ГЗМ$_3$.). Владимировић је забиљежио, да је коријен „од штркља“ — „истој кузи ликарија“ (стр. 26.), и тако бисмо имали два лијека „од куге“.

Што се пак тиче безимене траве, лијека од матруна (10.), могла би то бити вранилова трава или *Origanum vulgare* L., која се назива и метвица црљена. Ону траву, што се њоме (8.) лијечи залак или чирјак (т. ј. чир, види у „Kječniku hrv. ili srp. jezika“), већ је тешко одредити, јер има и боквицâ с длакавим листом.

[261]) *Ожгалина* је ожеглина и ожежење (Петровићева Љекаруша, 65.).

[262]) *Јарично брашно* је брашно од пшенице јарице. Владимировићу је лијек озимично брашно.

18. За оток.

Узми масла нетопљена и ракије, пак кухај добро и привијај. 2. Узми љескова листа, који је опао и лежи на земљи, пак кухај и обвијај гдје боли; добро је.

19. За *грижу*[263]).

Узми коре од наранче и стуци је добро, па дај пити оном, кога гризе. 2. Узми воштине од меда, пак сатари те скухај добро све заједно, и онако топло колико мореш срчи; добро буде и пробано је. Добро је шипак црљени од ружа, од *јабучице црљене*[264]), те кухај заједно и подај с корицама али кожицама заједно. 3. Узми рака воденога и стуци га у остики добро, пак с оним обвиј око жличице и паса. Ово је добро и за оток и за срдобољу.

20. Супрот *обрасту*[265]) около жличице.

Узми брштана („бршљана“) и пшеничних мекиња, па стави у лонац најприје брштана, пак мекиња, и налиј вином бијелим, а покриј лонац тијестом да одуха не иде ван; и нека куха, доклен све покуха, пак привиј на трбух и жличицу, те се добро обвиј, — пробано је.

21. Који воду од себе не може пустити.

Узми од гвожђа („жељеза“) што отпада, кад ковач кује (оне мрвице), па дај му пити. 2. Добра је купина, којој су *оба краја у земљу урасла*[266]), кад се њоме опаше по голу животу.

22. Од зуба љекарија.

Узми листа од брштана, те га кухај у остики, пак га привијај на образ здвора, и остиком топлом испирај.

23. Ком очи сузе.

Узми жучи од јаребице, те кани у око, биће му боље.

24. Да пси не нашкоде и не уједу.

Реци ове ријечи: „У главнику и у узди чељусти није, устегни да се не приближају“; не бој се, не ће те ујести, али реци то до 3 пута свакоме псу, куда идеш.

25. Да гусјенице и мушице не нашкоде пресади или расаду.

Нађи кошуљицу од змије, па кад станеш сијати, сипљи кроза њу сјеме од пресаде.

26. Да човјек добије правду.

Узми од вука око десно, привежи га и носи под десним пазухом, да нико не зна; правду ћеш добити.

---

263) *Грижа* је што и срдобоља (тако пише у Љекаруши).

264) *Јабучице црљене* јесу патлиџани или помидори.

265) *Обраст* је овдје ријеч мушкога рода и значи подраст или далак (у биљешци 251 значи нешто друго и женскога је рода).

266) Да има *купине*, којој су *оба краја у земљу урасла*, забиљежено је већ у ЛИБ. (на стр. 185.), гдје се каже, да се на Ђурђев дан прије сунца провлаче људи испод таке купине, да их не би леђа болела. То је објавио и Никола Беговић у „Животу и обичајима Срба-Граничара“ (стр. 242.), а донио је то и Збор. за Црну Гору (св. I., стр. 105.).

27. Да се са женом састане.

Коме би учињено било, да се са женом састати не може: узми сврдао и проврти врата од цркве; добро је и „провано“ је. 2. Такођер је добро, да човјек пусти воду своју кроз прстен, који је благословљен на *закону*[267]).

28. Да вино не шкоди.

Узми повртнице наташте, онда поједи једну јабуку за њом. 2. Добра је и капула јести „наташта“.

29. Који често од себе „гре“ али лије, и када су у дјетету глисте.

Узми орах и оно, што је у ораху, у чашици, т. ј. *жгарица*[268]) од ораха, и ону корицу одлијепи, и дај у благословљеној води пити; добро је.

30. „Супрот мишем запис“.

Миши горски, миши пољски, миши кућни, заповиједа вам свети Јока, да имате дати 1.300 мјешина, али изаћи из ове куће али њиве раба божјега (дође име): Во имја Отца, и Сина и свјатаго Духа, амин!

31. Ослободити се тавнице.

Узми метвице, суши је у хладу, стуци је, пак дај пити ономе, који је у тавници, — прост буде.

Петровићева Љекаруша.

1. Од водопишја човјечјега.

Када се затвори у човјека вода, метни му један комад леда на пупак, и то држи једнако док не потјера вода. 2. Или нек набере шипка од дивље ружице, пак нека куха кано чај, и нек пије, протјераће и биће боље. 3. Узми од пужа ону *бијелу кору, којом се затвара*[269]), стуци, пак у води попиј, и отвориће се. 4. Узми на *брку*[270]) ножа печене *крете*[271]), и нека у води болесник пије, протјераће. Крета се узима по начину: т. ј. за дијете мање, за јака човјека више, а за живину троструко више. 5. Нека узме коријена од першуна и пастрњака, нека изреже ситно и у лончићу искухана мјесто чаја пије.

2. Од матернице (наступа).

Кашику једну или двије меда подај болесном, и истим нек пупак намаже: одлахнуће и биће боље. 2. Набери младих ораха у прољеће прије него отврдну, пак онако с љуском стуци и изажми кроз крпу онај сок („сафт“), тад метни у флашицу, пак чувај. Послије узми једну корњачу (или била женска или „мужак“), и онако живу расијеци и све побацај, само срце, џигерице и горњу кору заједно

---

267) *Закон* је овдје вјенчање, а „прстен“ је витица или бурма.

268) *Жгарица* је језгарица, језгра или кокошка.

269) *Бијела кора* је поклопац, што се у неких пужева начини с јесени, „да њим за зимскога сна поклопе зјало“ од кућице, а у неких је свагда на горњој страни од стопала. У овој Петровићевој Љекаруши (36.) назван је овај заклопац и љупина.

270) *Брк* је у ножа врх његов.

271) *Крета* је ваљда креда (види у Парчића, гдје значи и глина).

с доњом остави, па горњу кору извади тад заједно са срцем и џигерицама и метн у доњу кору, пак метни у врућу пећ (фуруну) заједно, да се из тиха спали изгори; послије тога све стуци у прах. Када пак на кога матерница дође, узм мало у чаши оне од ораха воде и успи онога од корњаче праха: и нека попије 3. Сажези перје гушчје, пак онај дим под нос мећи, да и у нос и у уста иде, и нека у себ гута („ждере“), још и ону исту гар од перја нека једе и ждере; одмах мора бити боље кушано је и помогло је. 4. Узми кудјеље или конопље, ужези, пак поклопи једа лонац нека се грије како може болесник трпјети, и нека мође на оно мјесто, гдје свиј и боли.

3. Од ране марвинске црвљиве.

За излијечити коња, вола или које друго живинче, које има црве у ногу̑ ил другдје: узми живога креча и водом попари, те њом рану изапери, проћи ће. 2. Узм главу и ноге од ждрала, и добро осуши, пак стуци у прах и тим засипај рану

4. Од зубобоље.

Стуци ораха неколико заједно с љуском, пак сажези, и кад се у пепео обрати онда истим намажи, — проћи ће. 2. Узми коњски зуб, стуци, и њим . . . . уми нуће. 3. Узми горушице, стуци, пак скухај . . . двије кашике онога праха у лон чићу . . . . или филџана; када оном водом узевши („узамши“) памука или крпиц чисту изапереш и напариш, мора одлахнути. 4. Садри од оскоруша кору и у винско сирћету скухај, здраво пак покриј, да му снага не изађе; и тако скуханом испари одмах ће одминути. 5. Ако су црви у зубима („у зубй“), узми зрња од *бунике*[272] и простри по папиру, пак узми свијећу од бијелога или жутог воска и накапа добро по зрњу; тад исто зрње метни на жеравицу, и узевши лијевак (широк страну на зрње окренувши) пуштај дим на зуб: црви ће попадати и бол престати Још пак за сигурнији лијек с реченим од бунике зрњем смијешај сјеме од порлука 6. Узми из апотеке мало сока под именом „*storax* vel *styrax*“, мећи на жеравицу и кроз лијевак, као горе, кади зубе. 7. Ако је покрај зубобоље образ отекао, узм листа зобова и коприве живе, тада кухај и привијај чешће.

5. Од мицине на врату.

Набери шљеза, кога пурићи једу, и узми мало крављега масла, пак на тавиц попржи, и њим врућим завијај.

6. Од убоја живота и кости.

Узми балеге говеђе, коњске и магареће, скухај све заједно у добру сирћет и вруће привијај. 2. Ако је убијено које мјесто и натучено, узми повелику крп или пешкир, пак умочи у ракију и посипљи живим кречем; тада мећи на убит или натучено мјесто два . . . биће боље. 3. Ако лупају кости, ево лијек. У стару пању грабову имаће црва великих, ове извади и стуци, пак смијеша мало с уљем и метни на врућу пећ или близу ватре, да постоје једну ноћ; за ти мажи тим руке и ноге.

7. Од отока.

Узми нов лончић од подруге холбе или од двије холбе, намрви у њег средине од круха до полак, пак га налиј бијелим вином. За поклопац пак узм

---

[272]) *Буника* је *Hyoscyamus niger* L. Она се зове зубна трава у Краљама (Збор., св. VI., стр. 84.

корицу од круха, и около краја замажи тијестом, метни к ватри да ври добро; и кад мислиш да је добро узврило, тад одмакни од ватре да се охлади, и онда отвори онај поклопац од корице. Оно кухано вино, које буде више онога круха, преточи у једну чисту флашу; крух пак намажи као фластер на двије крпе тако велике, колики су табани од ноге, и метни болеснику на табане. Вино пак оно кухано нека по мало пије, и проћи ће оток.

2. Кад база сазре, њезино грожђе кухај и учини од њега пекмез; тада јутром, подневом и вечером по једну кашику једи, а фењу (боровицу) кухану пиј.

3. Ако је оток утробе и по појасу, бери траву росопаст с листом и коријеном, пак за 10 дана кухај мјесто чаја и пиј три пута по кашику преко дана, отјераће овај оток и бол.

8. Од набоја или трудова.

Једну крпу спали, пак у старо сало растопито метни, и три пута на нож узевши („узамши“) пепела смијешај; тада из рањљике извадивши учини једно пет мелема или фластера, пак сваки пут угријавши привијај.

2. Узми базу, пак оно бијело озгор скини ножем, а зелено, које иза љуске остане, остружи, пак метни у рањљику на млади *кајмак*[273]) и прокухано привијај толико вруће, колико трпјети мореш, — биће боље.

9. Од водене болести *(hydrops)*.

Скухај један лонац од холбе коријења или жиља од тикава у води, пак то, када се добро искуха (будући да је тврдо), баци, а воду држи. Јоштер један лонац од холбе воде, у њега постави сајтлик фење, т. ј. боровице, а кад се добро скуха, фењу проциједи и баци, а воду заостави. Јоштер један лонац од холбе настругана рена скухај, и потље рен баци, а воду остави. За тим узми један лонац од 6 холби или више буде, у њега добра старог вина 3 холбе салиј и речене воде у њему смијешај, пак метни у њега један или два коријена жалфије и мало прокухај. За тим, кад се охлади, на мјесто друге воде нека пије, док не оздрави.

2. Ухвати гуску и од ње у чашу или здјелицу прими балеге, проциједи на крпицу, и то болесник ваља да узме у чему може, или у ракији или у вину.

10. Од срдобоље.

Будући да је срдобоља таква болест, коју један од другога добити море, ако на прилику здрав човјек стане на балегу онога, који има ову болест, — тако је и здрав може добити. Да је пак други не добије, а он нека узме орашак, пак нека мало нариба од њега у чашицу ракијнску, и нека напуни чашицу добром ракијом, па свако јутро наташте нека пије; или ако ракију не трпи, а он нека пије реченога орашка у добру црвеном вину, такођер у јутру наташте; и заиста не ће је добити, ма како међу њима ходао („ходо“).

2. Узми штавоља, изрежи на ситно, тер кухај га у црвеноме добру вину (ако крвљу [„крвјом“] иде), или у бијеломе добру вину (ако бијело иде од човјека); и када се ово вино охлади са штавољем („штавољом“) кухано, преточи само вино у једну флашу и подај болеснику да пије мјесто воде, пак обвијај трбух млаким вином; метни на прилику вина или бијелога или црвенога добра у једну рањљику,

---

[273]) *Кајмак* је скоруп.

и угриј га на ватри, пак умочи крпу једну у оно вино млако и обвијај трбух, и заиста престаће, само се чувај од воћа, особито од незрела, и од хладне воде.

3. Узми жива рака, пак га на ватри гриј и сажези, и тако сажгана у прах стуци, па метни у једну чашу комовице ракије, и нека то у њој неколико времена постоји; по мало пити ваља, и оздравићеш.

4. Узми добру кашику бијелога и ситно стученог шећера, успи у чашу, и толико добре шљивовице, да само покваси шећер, пак онда толико зејтина да покрије шећер и ракију; тада смијешај све и попиј један, два или три пута, и престаће.

5. Узми младих ораха, језгру огули и оне кожице осуши из тиха код ватре или гдје мореш, и стуци у прах, пак по један брк од ножа подај болеснику пити у вину по три или четири пута на таште срце. Ако ли не можеш имати младих ораха, а ти узми старих и накваси језгру у води, тад моћи ћеш („моћеш“) скинути кожицу; и на („по“) исти начин, као горе, чини.

6. Узми гована свињских, метни на врелу циглу да се исуше, пак стуци у прах и подај болеснику пити у води или у вину.

7. Узми црнога и добро осушеног круха, стуци у хавану у прах, пак узми од тога праха по три или четири пуне кашике, метни у тавицу или рањлику, па метни путра или масла полак, тад орашка стуци у прах и улиј у једну чашу добра вина, пак прокухај; и тако неколико пута поједи, биће боље.

8. Узми три жумањка од јајета и толико сирћета винова, тер размути и вари у лонцу, да се добро скуха, и стави два драма шећера и толико папра; ово све метни у лончић заједно, пак за три дана у јутро једи на ташће срце, биће боље.

9. Узми *туткала*[274]) и кухај у црвеном вину, пак колико вруће можеш пити попиј једну средњу чашу; ако не престане, а ти други дан опет једну онакву чашу попиј.

11. Од трбобоље.

Који се на утробу тужи, нека набере цéнтауре, иђирота мало и пелина, пак смијеша и метне у једну флашицу добром шљивовицом напуњену, и нек стоји неколико дана; за тим нек се по мало напија, тада бол вас одступиће.

2. Кому би се утроба усмрадила, или колика или срдобоља била, или кому крв остраг тече или глисте има, нек узме праха од имеле церове, пак нек пије с бијелим вином на ташће срце.

12. Од далка.

Узми од љекара аждајине масти *(unguentum draconis),* коју кад хоћеш потребовати оно стакло метни у млаку воду, да се угрије; за тим узми мало овчјега масла неслана, за тим мало комовице ракије, за тим мало бијелога сапуна („сафуна“) на ситно срежи: пак ове ствари све заједно смијешај и растопи, тада далак, жиле и око врата мажи.

2. У прољеће отиди („отиђи“) и нађи један млад орах дебео на прилику као нога у стегну („у стегни“), стани уз њега и премјери колики ти је далак, па онолико коре с онога ораха згули и привиј на далак, пак сјутрадан исти сахат опет скини, проћи ће и нестаће га.

3. Узми гвожђе и усјај га врло, пак га кали у вину и оно вино пиј, и копар једи.

---

[274]) *Туткало* је клија или кола.

13. Од презебе.

За излијечити цијепање у ногу и руку. Када човјек презебе у води, леду, снијегу, тад узми један мален лончић и напуни га жеравице, пак успи једну кашикицу од каве *цинобера*, и одмах другим једнаким лончићем („лончићом“) заклопи и наврх њега рупицу начини, у коју тршчану цјевчицу уклопи и кроз њу онај („они“) дим или кâд у себе извлачи и пусти, и то јутром и вечером, и више пута преко дана за 9 дана[275]).

14. Од гриже или колике.

Узми меда и намажи пупак, а за једну кашику поједи; за тим, ако не стане, а ти и другу. 2. Узми чаја и кроз једну крпу усувши воде проциједи, па једну кашику попиј. 3. Узми црвенога лука, утуци, исциједи и неколико капи попиј. 4. Узми праха од имеле церове и у бијеломе вину пиј по прилици, док не престане.

15. Од ухоболье.

Узми суху гуњу, осуши добро, пак стуци, и оним прахом метнувши га на жеравицу накади ухо, које боли, два три пута; за тим крпом или памуком зачепи и прилези. 2. Противa глухоћи (кад нијесу органи унутра покварени): узми од апотекара или месара жуч воловску, за тим комовске ракије, за тим масти од гуштера домаћих (а не оних зелених и једовитих), и то од сваке ове три врсте једнако, пак смијешај заједно и у уши по два пута три или четири највише капље спуштај; и ако не би први и други пут било боље, можеш и више дана кушати.

2. Кад ухо боли и смрад излази и црве задржаје, узми танку трску, која може мало у ухо унићи, пробуши је, очисти изнутра и опери, пак метнувши у ухо вуци на ону цјевчицу као што се на теглицу вади вино; тад извући ћеш вас смрад.

3. Ко је оглувио, нек узме боба, па нек огули кору с њега и куха у води; тад овим бобом облаже уши и главу.

16. Од црнога пришта.

Узми црну шљиву или вишњу, пак метни у јаку ракију, да се накисели и набрекне; извади, отари и расколивши мећи тако преко дана три или четири пута на пришт: скупиће се гној и процуриће[276]).

2. Узми жабњака, који поред бунара или текуће воде расте, згризи у устима („у устӣ“); па узми круха и сажваћи („сажвачи“), пак посоли и привежи више чланака на руке, те држи привезано 24 сахата: ако скоче мјехурови, добро је знамење и биће лијек.

17. Од окоболье.

Када очи крваве или кад се биона навлачи: узми три кашике *поточне* воде, три кашике ружичне воде, три кашике бијелога вина, три кашике фина бијелог шећера, на сваку кашику три *конца шафрана*[277]) и по један клинчац или каранфић

---

[275]) Да болесника *мећу на цинобер* или *цинабор*, то је написао Ј. Ловретић за село Оток (код Винковаца) у Збор. (св. II., стр. 212.), али се тако лијече тамо од шуљева.

[276]) Овај се лијек употребљава и данас у Отоку (Збор., св. II., стр. 210. и 211.), па и у Бингули.

[277]) *Концу* шафрана каже се и кончић.

метни, које све озгор речене ствари стави у једну флашицу; тада послије три или четири дана по двије или три капи у око капај. То се мора за два дана усипати, а трећи дан пропустити; пак ако не би боље било, опет за два дана усипати.

2. Узми холбу воде бунарске, за тим два јаја у пепелу тврдо печена, за тим мало *„vitrioli praeparati“* [278]) из апотеке: метни на врућу пећ или на сунце, да се једно два или три дана дестилира („дистилира“), пак по три или четири капи успи у око и умачи у исту воду крпицу, па онако мокру мећи на око, биће боље.

3. Кад очи боле, сузе или крваве: узми киту рузмарина, пак стуци и метни у јаку комовицу ракију, и држи у стаклу; а кад очи заболе, онда оне ракије узми само на длане и протари длане, пак врло близу пред отвореним очима држи (али да се ока не додирнеш), нека она ракија опкоље; и тако чешће чини.

4. Ако је биона на оку, узми бијелога лука, стуци, исциједи из њега воду и постави у једно стакалце, пак узми *плаветнога камена* [279]), колико је једно зрно пшенично, стуци и метни у ту воду, пак пуштај у око једну кап, али добро ваља држати главу док не искоље.

18. Од *крвохрака* [280]).

Који фришком крвљу храче, нека узме порлука и за 40 дана нека једе с крухом ражовим, биће боље. 2. Кому крв на грло иде, нека добрано узме крете и у прах учинивши нека метне у чашу, и чистом водом налије, тада смијешавши попије. 3. Који крвљу бљује, нек нађе јагода, које расту, и нек једе на ташће срце.

19. Од камена у мјехуру човјечјем.

Метни три чешња бијелога лука у жестоку ракију, па нек стоји 24 сахата; послије ону ракију пиј, и биће боље. 2. Узми од имеле храстове листа, осуши у хладу, метни у ракију добру или у добро вино, пак нека се дестилира за 10 дана; послије узми у јутру и у вечер. 3. Узми од живих рака ону горњу кору или љуску, пак на ватраљу угријану осуши, ситно стуци, просиј („просји“), па онај прах два или три пута узевши на брк ножа метни у чисту воду и наташће пиј.

20. Од отока јаја човјечјих.

Узми рутвице, мећи у врућу воду, и оном млаком рутвицом завијај.

21. Од крвоточја носнога.

Кому из носа крв дуго тече, нека метне свој живот у студену воду и подуго држи, стаће. 2. Узми црвенога лука, изажми из њега ону воду, пак чисту крпу у ону воду умачи, под нос мећи и затварај. 3. Узми типсе, растопи на *ватраљу* [281]), и кад се расхлади и учини кано суха пјена, стуци или сатари ситно, просиј, пак метни у јако сирће; тад умочи памук или крпицу у оно сирће, и метнувши под нос колико можеш вуци у себе неколико пута, макар и крв на грло ударила, стаће.

---

[278]) Шта је овај *препарирани витриол*, не могох докучити, јер се напомиње послије пријеком и плаветни камен.

[279]) *Плаветни камен* је очни камен, модри камен (има и у ЛП., стр. 6.), плаветњак (Збор., св., II., стр. 211.), модри видриол и мави камен (ГЗМ$_1$., стр. 104.).

[280]) *Крвохрак* значи пљување или бацање крви (види у првом дијелу, 14.).

[281]) *Ватраљ* је сличан машн. У Херцеговини (Шума, Повриш и Зупци) „о Божићу се маша уклони од огњишта, а на мјесто ње је дрвена маша, ватраљ“ („Насеља српских земаља“, књ. II., стр. 1140.).

22. Од труда жене „породеће“.

Кад жена родити не може, узми сјемена *жутих виола*[282]), стуци у прах и метни у воду; нека жена попије, и одмах ће родити.

23. Од пишања пода се.

Када дијете или човјек пиша пода се, узми три језика гушчја, скухај у бијелом вину; ону чорбу нек пије, а језике нек једе. Међу тим за мушке ваља узети језике од гусана, а за женске од гўсâкâ.

2. Који не може пишаке уздржати, нек узме мјехур јарчји, па нека сажеже и пије они прах у вину, биће боље.

24. Од глиста утробних.

Скухај вишњова листа и пиј ону воду. 2. Узми бијеле лозе, сажези и они пепео пиј с водом; и помоћи ће. 3. Узми церове имеле, стуци, исциједи сок или воду из ње, пак пиј у добру вину. 4. Узми фина стакла, стуци у прах и на густо сито просиј; помијешај онај прах с медом и метни у по орахове љуске, пак привиј на пупак, да преко ноћи опстоји на пупку. Ако су глисте, почеће кроз пупак сисати, и тако отроване натраг ће изаћи.

25. Од потребе млијека у жене.

Која жена нема млијека, нек узме од младих зечића, који још нијесу пасли, желудаца, па нек у хладу осуши, послије наструже ситно у чашу, те три или четири пута нек у води пије, добиће. 2. Да жена има доста дјетету млијека дати, нека пије у млијеку базова цвијећа. 3. Која нема млијека, нека узме салате, кад је у млијечац, и нека једе за 7 дана. Ако ли не би било салате, а она нек узме сјемена од салате, па нек куха у млијеку и пије, или у врућу вину. 4. Нек узме језик од краве, нек га сажеже и стуче у прах, па нека пије у млијеку слатком: приступиће јој доста млијека. 5. Ако пак која жена има одвише млијека, нека киселицом од јака сирћета маже сисе.

26. Од одвишка мјесеца женскога.

Која жена има одвише цвијета, нек узме питоме метвице, пак стуче, па оне воде за по чаше или мање с толико добра сирћета смијеша и попије.

2. Нек узме лишћа од купине, па нека куха у црвеном вину кано чај, тада јутром и вечером по једну чашу пије.

3. Која још покрај тога бол трпи, нек једну холбу накупи оних најситнијих пиљотина од гвожђа, што *шлосери*[283]) пиле, пак у три или четири воде нека добро испере, те оне пиљотине метне у флашу од оке и чистом водом, која се пије, нек напуни; тада сјутрадан нека друге воде не пије, него све ону, у којој су пиљотине, док крв не стане.

27. Од потребе мјесеца женскога.

Која жена нема свога цвијета, нека узме броћа, којим фарбају вуницу, па нека га куха у води и оне воде наташће изјутра по један сајтлик пије, отвориће

---

[282]) *Жуте виоле* јесу *Cheiranthus cheiri* L. (у Пливиња *Viola lutea*), иначе шебој.

[283]) *Шлосери* су бравари.

јој се. 2. Нек узме 4 прегршти соли, толико мекиња, пак нек сасјеца три или четири репе, заједно смијеша и добро куха, па у оној води пари ноге, биће добро. 3. Узми центауре, жалфије, ована и пелина, па скухај у црвеноме старом вину, пак на прилику чаја неколико дана пиј у јутру наташте и у вечер по један филџан, отвориће. 4. Узми један сајтлик бијелога вина и за 6 гроша правога шафрана, те 10 зрна бадема или мандула, пак све узевши заједно кухај подуго („подугачко“) у лончићу озгор покривену („покривеним“) и тијестом обмазану; и кад увре на подруг прста, одмакни од ватре, па тадај пиј од онога вина јутром наташте и у вечер.

28. Од *шуљева затворених*[284]).

Узми добра хмеља за двије или три прегршти, метни у лонац велик и добро нека се куха; па кад буде добро кухан, узми „Leibstuhl“, стави онај лонац унутра, али голом стражњицом сједи сврху оне паре колико врућe можеш трпјети, и то тако дуго, докле се год шуљеви страга не покажу и не изађу; а кад изађу, на свакога настој поставити по једну пијавицу, да крв извуку.

29. Од жућенице („жутенице“).

На поораној њиви набери различите све редом траве, какве му драго било, али оне које су испод бразде изашле; од њих пак начини купалиште, и на оним искуханим травама добро се напари барем једно три пута, и то кад мјесец иде на мањак; тада спашће жућеница, макар и *црна била*[285]).

2. Најприје узми од *фелчера*[286]) да се остраг очистиш; за тим узми коријена од росопасти, очисти га, ситно изрежи и врзи у флашу бијелим старим вином напуњену, пак послије 24 сахата и више, када се коријен укисели, узми ракијнску чашицу, наточи онога вина и метни унутра 3 пилуле (од фелчера): јутром, подневом и вечером. Вјерују! сва ће жута материја изаћи; и донле ваља пити, докле год жута материја остраг излази, али и од тврдих *јецека*[287]) ваља се чувати, те осим чорбе говедске и зачина ништа друго не треба јести.

30. Од грознице.

Узми једну кашику шљивовице, једну кашику сирћета, једну кашику воде, једну кашику вина, па смијешај све ово заједно у једну чашу и попиј. 2. Накопај и узми коријена од траве, која се зове *сиручица*[288]), осуши исто коријење и стуци у прах, пак дај пити у води три или четири пута, мора грозница оставити. Послије тога узми један *лаксир*[289]) или на бљување за истјерати онај прах, ако би што заостало.

2. Узми бијелога лука три главице, отријеби, стуци добро и метни у једну чашу, пак улиј вина бијелога (или, ако овога нема, црвенога), и тако нек преноћи,

---

[284]) *Шуљеви затворени* овдје се напомињу за разлику од шуљева отворених (врсте шуљева наћи ћемо понајбоље наведене у Збор., св. II., стр. 110.).

[285]) *Жућеница црна* је „Schwarzsucht“.

[286]) *Фелчер* је у пређашњој Војничкој Крајини био тако звани „Feldscherer“; њега су у Лици звали велчар, а сваки је велчар имао своју малу апотеку. „Мање велчару грош“ била је тамо крилата ријеч у некој прилици. У „Rječniku hrv. ili srp. jezika“ штампано је „felćer“.

[287]) *Јецек* је јело, јестиво, храна; а говори се и јецак (Збор., св. IV., стр. 219.).

[288]) *Сиручица* је име биљно, које није ушло у ЛИБ.; али да се и данас говори око Винковаца, то нам потврђује Ј. Ловретић у Збор. (св. II., стр. 210.). Јамачно ће бити што и биљка суручица, т. ј. *Spiraea filipendula* L.

[289]) *Лаксир*, das Laxiermittel.

а у јутру проциједи кроз чисту крпу; и кад те „зачме“ грозница хватати, попиј на један пут, пак таки лези и добро се покриј.

3. Кога грозница хвата други или трећи дан: узми женскога млијека, која дође мушко дијете, три капи, пак *овари јаје на омако*[290]) и метни то млијеко у јаје, те болеснику (који од тога ништа не зна) дај нек попије.

4. Који има грозницу четврти дан: узми у прамаљеће (а не у друго вријеме) дигерица од жаба крекетуша из баре, осуши, те стуци у прах и подај болеснику један добар брк од ножа у јутру наташте; за три или четири дана опростиће се.

5. Противна свакој грозници: узми три дијела ракије, а два дијела коријена од каранфила, смијешај заједно, метни у чашу и нека престоји за једну ноћ, пак у јутру *грозничар*[291]) нека попије наташте.

31. Од ноката сњетљивих.

За очистити *струпљиве нокте*[292]), узми траву росопаст, стуци је, посоли и привијај на струпљиве нокте, а у јутру скини и ножем стружи нокте, пак опет истом травом привијај; и тако све једнако за неколико дана, док се нокти не очисте. 2. Узми барута и бијелога лука, стуци све заједно, пак привиј на три пута, а послије тога опет (за три дана и ноћи) пери с њих водом или пишаком.

32. Од месотрове.

Узми добар комад сланине старе, пак је са свију страна испробадај и свагдје зрно зоби утурај унутра, пак метни на ражањ и покрај ватре окрећи и пеци; а кад већ и зоб у сланини спржита буде, онда оном машћу („машћом“) мажи руку или ногу одозгор, докле је месотрова дошла („Brand“ дошао); и тјерај доље мажући, биће боље и лакше.

33. Од грлобоље.

Узми пасје говно, добро осуши и у прах учини, пак просиј и у цјевчицу метни, те кроз грклјан болесника задуни. 2. Узми *цикле црвене*[293]), кухај и оном водом врућом *гаргаризај*[294]), пери; и каткад неколико капи пропусти унутра кроз душник.

34. Од лишаја.

Бери траву росопаст, пак оним соком жутим, како у стабаљки има, окружи лишај и озгор мажи, проћи ће. 2. Узми *маз духански*[295]), који се налази у лули или камишу, па њим у вечер мажи лишај, и нестаће га.

35. Од костобоље (подагре).

Узми сапуна, настружи и помијешај с добром комовицом; и тада угриј добро, крпу умочи и привијај гдје боли.

---

[290]) *Оварити* значи што и обарити (види постанак ове ријечи у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“). *Омако* значи ўмâк или ровито; у СЛ. стоји „јајца кокошиња обварена“ (стр. 110.).

[291]) *Грозничар* је онај, ко је у грозници. У „Rječniku hrv. ili srp. jezika“ има уз ову ријеч само један нејасан примјер из 18. вијека, али је ријеч ипак добро растумачена.

[292]) Овдје је необично, што су у натпису *нокти сњетљиви*, а у опису *струпљиви*.

[293]) *Цикла црвена* је цвекла, свекла, свекло, блитва или пазиња (види и у СЛ. на стр. 85.).

[294]) *Гаргаризати*. Овога глагола нема у „Rječniku hrv. ili srp. jezika“, а значи испирати грло.

[295]) *Маз духански* је зифт, зипт или црњадина (Збор., св. I., стр. 284.).

36. Од затворене утробе.

Ко не може своју столицу или потребу имати, т. ј. надвор ићи, нек пет или шест зрна сунцокрета стуче ситно у прах, и три четири љупине од пужа (т. ј. оне којима се пуж затвара), пак нек онај прах смијешан метне у воду и попије, хоће га боље него *кристир*[296]) лаксирати.

37. Од санџија или протисака.

На мјесто *физикатура*[297]) узми добру кашику брашна, кашику соли и кашику утрвена рена, смијешај све троје и начини кано фластер; помажи по крпи и прилијепи, гдје пробада и боли. 2. Узми сухе голубље балеге, стуци у прах и просиј, тад дај болеснику пити или у вину или у води. 3. Узми пелина фришка, угриј добро циглу или огњиште, метни пелин сврху тога и полијевај озгор водом, док пелин клоне и добро се угрије, пак привијај гдје те протискује; ако ли пак имаш вина, а ти мјесто воде вином полијевај пелин.

38. Од главобоље.

Кога глава боли на десној или лијевој страни, или страга сврху затилька: нека улије у једну средњу здјелу јаке комовице ракије, пак једну махраму или чисту крпу начетврт нека савије, у ону ракију умочи и добро накваси; тад ону мокру крпу или махраму нека меће на ону страну, гдје глава боли, и док се крпа кано сушити не почне, на оној страни нек држи. Ако одмах не престане бол, а оно три и четири пута нек тако чини. 2. Узми бјеланце од јајета, стуци тамјана, начини као фластер, мажи по крпици и привијај по челу и на слијепо око. 3. Од велике главобоље узми рутвице, стуци, помијешај с ружичним сирћетом и привијај на чело. Ово је пријеки лијек.

39. Од немоћи желуца.

Који не може јести, или ком се у јутро злије, или гади му се на бљување: нека узме у једну средњу здјелу брашна непросијана, у пô онога брашна нек добро метне кима, за тим узевши оно брашно нек узме китицу рутвице добро у прах стучене, јоштер китицу добро стучена пелина, најпослије половицу цијеђена и чиста меда; и онда нека све помијеша и учини као једну *лепињу*[298]), а тада на

---

[296]) *Кристир* је на Пељешцу лаватин, а у СЛ. глистир (стр. 113.).

[297]) *Физикатур* је „*vesicatorium*“, т. ј. мелем, који извлачи мјехурове. „А гдје болесник највећи бол осјећа, ту се стави вижигант, који се прави од тамјана, сјемена од репе, уља и брашна од сјемена родаквиног“ (БВ. за год. 1891., стр. 334.). И. Жиц пише: „За ухо начине вижигант: то је смол и ракија (темјан и ракија) разтопљена заједно и помазана на модру харту, нек прилипљена на кожу, да стеже бол.“ Зове се и „такамак“ (Збор., св. VI., стр. 178.); али и везикатор (НМС., стр. 42.).

[298]) *Лепиња*. Тумачење ријечи „лепиња“ у Броз-Ивековићеву „Кјечniku hrv. jezika“ није нам јасно. Ја сам лепиње у Сријему по(јео) више пута, па знам шта је она. Кад је кисело тијесто на хљебове размијешено, онда се од једнога комада тога тијеста начине два или три плосна и дугачка хљепчића, који се обично на један или два мјеста ножем уз дуж разрежу (али не сасвим) и озго посоле. Ови се хљепчићи међу у наложену и изметену „фуруну“ (крушну пећ), да се види: је ли она жестока или можда није доста зажарена. Па кад се ти хљепчићи, т. ј. *лепиње* изваде печене из фуруне, онда се види по њима, како треба удешавати фуруну, прије него се хљеб стане у њу метати. Међу тим се лепиње и поједу, док се хљеб пече. И тек сад биће нам јасна загонетка: „Док се отац (т. ј. хљеб) роди (т. ј. испече), син (т. ј. лепиња) по кући ходи?“, — па и пословица: „Прије би лепиње у фуруну утрчао“ (јер „лепиња“ иде прва у „фуруну“). (Потражи у Збор., у св. II. на стр. 140. и 141., те у св. VI. на стр. 310.). Има лепиње са сиром и са сланином.

гô трбух или желудац нека меће: одмах ће му се сјутрадан прохтјети („проктити“), — ако не, а оно нека репетира.

2. Ако желудац боли, узми метвице црвене, вари у води и пиј, биће добро.

3. Који бљује, што једе, нек узме метвице и скуха у млијеку козјем; тад нек пије неколико дана на таште срце.

40. Од отока носнога.

Узми коријена од аптовине, коријена од базовине, стуци обадвоје у прах, пак пофригај на салу од кокоши или гуске, тад простри на крпу и привијај по отоку неколико пута.

2. Узми листа од бршљана, скухај га на маслу или на уљу, пак то вруће привијај.

3. Узми на ватраљу жеравице од угљевља („угљења“), пак метни на њу боровице или фење, па тако добро накади сврху ње ноге твоје; и кад си добро накадио, тад узми сукнену крпу и њоме добро тари, и то сваки дан два пута, у јутру и у вечер, и прођи ће.

41. Од свраба или шуге.

Узми за један прст тамјана и трећи дио сумпора, мало сала и уља или зејтина, смијешај заједно, пак тим добро длане намажи и припеци к ватри тако, да тешко трпиш; и то учини неколико пута, пак тако свраб мажи, проћи ће.

42. Од дивљега и живог меса.

Противa дивљем месу узми коре од киселога круха, осуши и стуци у прах, и тим неколико пута засипај рану. 2. Противa живом пак месу узми крви од корњаче, осуши и њоме засипај рану, излијечиће.

43. Од кашља сваковрснога.

Узми жалфије, кухај у води, тад пиј вруће у јутру и у вечер. 2. Узми добре роткве, истари на ренди, исциједи воду, пак у јутру и у вечер по полак или по цијелу винску чашу попиј, и добро се покриј: хоћеш се изнојити и оздравити. 3. Узми коријена од овнике, исуши на сунцу врло, пак истуци у прах и узми у јајету или у вину неколико пута на таште срце, биће боље.

44. Од сисобоље женске.

Коју жену боле сисе и отекле су, нека узме јечма и коприва, и нека добро скуха у води, пак нека то привија.

45. Од опале сунчане[299]).

Кога убије и опали врућина или сунце, нек попије прије истока сунца бјеланце од фришка јајца за три јутра.

46. Од пјегуħа на образу[300]).

Узми сумпора, стуци и смијешај с ружичном водом, пак пери сваки дан у јутру и у вечер образ, а немој трти, док се само не осуши. Ако би се пак опет

---

[299]) *Опала сунчана* јесте сунчаница.

[300]) *Пјегуће* су пјеге на образу.

повратиле, а ти узми сумпора, стуци са сољу и с бјеланцем од јајета, тад мажи образ, и не ће се више повратити.

47. Од згрижења језика.

Ко не хотјевши загризе језик, нек узме јака сирћета и уста испира.

48. Од змије или жабе у човјеку.

Противa змији или жаби или другоме отровном, које би уништило у човјека, узми сирове коре јасенове, осуши и стуци, пак кухај у бијелом вину, али ваља облијепити поклопац тијестом; и тако нека млако пије, истјераће змију или жабу из тебе. 2. Размути тинте у вину и подај му пити.

49. Од гусјеница и црва бостанских.

Кад на башчу или на воћке навале гусјенице или други црви, накупи много гусјеница или црва, пак скухај добро у једном котлу или велику лонцу; и када се охлади вода, онда том водом шкропи гдје су гусјенице или црви: сви ће до једнога покрепати.

50. Од мољца.

Противa мољцу узми пелина и држи међу хаљинама: тада не боји се. 2. Скухај пелина у крављем млијеку и држи у кући.

51. Од гњида.

Противa гњидама узми сјемена од коприва, стуци добро, метни у јако сирће, и нек престоји дан и ноћ заједно, пак мажи косе што чешће, то боље.

52. Од устобоље.

Кога уста боле, нек узме лаженога сјемена, нека стуче и смијеша с медом, пак нека маже чешће уста. 2. Кому лалоке пуцају или га штогод отровно уједе, нек узме масти из својих или из туђих ушију, пак нек маже чешће. 3. Противa *испуцању лалока*[301]) и пета ножних узми орахових љупина, улиј пуне зејтина и мало бијелога воска, метни на жеравицу нека се прокуха, пак метни на страну; и када се охлади, онда мажи лалоке и пете.

53. Од брадавица.

Узми сока од росопасти траве, раскопај брадавице, пак натапај и привијај.

54. Од прсобоље.

Узми коријена од росопасти, стуци га у прах, пак узми жумањак од јајета, смијешај заједно, пак скухај у јаку сирћету; тада то неколико пута пођеди на таште срце.

55. Од порута[302]) и краста на глави.

Узми мишјих гована, стуци и метни на њих јака сирћета, пак тим омажи главу. 2. Узми рог какви му драго, сажези и стуци у прах, помијешај с вином

---

[301]) *Лалоке* су у овом случају усне (испореди у Збор., св. II., стр. 105., ко је „лалокаст"; и у Броз-Ивековићеву „Kječniku hrv. jezika").

[302]) *Порут* је перут и прхут.

јаким и мажи главу; не само да ће проћи, него још ни једна уш не ће смјети на главу. Ово је исто добро, ко има брадавице, нека маже.

56. Од несвјестице главне.

Противa несвјестици у глави узми гована од пауна („павуна“) мушкога један квинтл, стуци у прах и метни у једну чашу добра бијелог вина, па нека престоји преко ноћи; онда проциједи кроз крпу и нека пије болесник сваки дан на таште срце почевши („почимавши“) од младога мјесеца ћа до уштапа.

57. Од горопадности[303]).

Кога кап удари, узми сјемена од коприва и тари му често језик, проговориће.

58. Од *поганчине*[304]).

Узми од ражи брашна и завијај у јутру и у вечер, док боље не буде.

59. Од сачувања кужнога.

Ко се куге боји, сваки дан нек пије своју пишаку (ако би добио кугу), и за 24 сахата биће од ње прост. Али ваља прву пишаку пропустити; а средњу ухвати и пиј, пак се не бој куге.

60. Од отока самосебнога.

Узми говеђе балеге и угриј на тави, пак привијај на оток; и када се охлади, опет другу, и тако даље, угриј.

61. Од срећнога избљувања једа.

Узми фришка пелина, стуци, пак исциједи сок и помијешај са зејтином, па попиј на таште срце, видјећеш крјепост.

2. Узми фришка коријена од базовине, скини кору с коријена, стуци добро, те метни у винску чашу, пак улиј ракије или вина, покриј, и нек постоји преко ноћи, пак у јутру проциједи и изажми кроз крпу; и то пиј на таште срце, хоћеш се добро очистити натраг и напријед. — Или ако имаш грозницу какву му драго, мора те оставити.

62. Од *малкадука*[305]) или велике болести.

Узми од роде гована, стуци у прах и подај болеснику по један брк од ножа, ако је дијете; ако ли је велик човјек, подај му два или три брка ножа у вину или у чорби три или четири пута.

63. Од месобоље около зуба.

Ако те месо око зуба боли или грло: узми коријена од трња, на ком расту трњине, пак огули кору с коријена, изрежи и метни у лончић од холбе или сај-

---

[303]) *Горопадност* је растумачена као кап или „капља“ (погледај у „Rječniku hrv. ili srp. jezika“).

[304]) *Поганчина* је „болест, кад се озлиди месо око зуби, па боли“ (Збор., св. II., стр. 310.); та је болест под бр. 63. названа месобоља около зуба.

[305]) *Малкадук*. Владмировић има овај назив на стр. 28., и њему се због њега не треба чудити, јер је ријеч „малкадук“ постала од тал. „malcaduco“, која значи што и падавица; али од куда он у овој Љекаруши, гдје је растумачен као велика болест?

тлика, и улиј пуно кисела вина, или полак сирћета а полак воде; и један добар комад типсе стуци и метни, све заједно скухај добро, пак врућим пери зубе и месо около зуба. А када те грло заболи, пери грло чешће, али не пусти доље воде.

64. Од огњуштине.

Узми коњских гована фришких, исциједи воду из њих, помијешај са шећером и подај болеснику једну добру чашу пити, оздравиће.

65. Од ожежења.

Ко се ожеже, нека узме онога блата из тинте или саме тинте, пак нека добро оно мјесто намаже.

66. Од сипње.

Од сипње нађи млада зеца сириште, у ком буде млијеко, и суши га врло, пак по мало једи на таште срце. 2. Кому је задуха у прсима, нека узме рена и гризе неколико дана.

67. Од губе.

Противу губе узми соли и цвијета од љиљана, пак тамјана смијешај, тада заједно истуци и привиј.

68. Од смётâња памети.

Кому „се памет смете“, нек набере цвијета и листа заједно од рузмарина, пак нека куха добро у води и пије.

69. Од нараштаја *коса*[306]).

Да косе расту, узми коријена од бијелога љиљана и стуци, пак кухај с медом и мажи чешће.

70. Од дрвета или гвожђа у рани.

За извадити дрво или гвожђе из ране, узми цвијета бобова, пак привиј на рану, и на то метни зечјега сала.

---

[306]) Напоменуто је код долина (биљешка 93), да од њега *расте коса;* али сам нашао још једно средство из два удаљена краја. У ГЗМ. за год. 1894. изишао је од Е. Лилека чланак „Вјерске старине из Босне и Херцеговине“, и у њему је објављено, да (у Гацку) мажу косу „водом, што се заустави за лискама држиволе“ (стр. 656.); а „држивода“ да је чешљуга блиједа или *Dipsacus fullonum* L. Ката Јајчерова пише за Требарјево испод Загреба: „S tê šešligovine si dekle, a i žene (unuk v lete se idu dekle tam po sinokošaj igrat, i po jarku) z onû vodû mâžu lasi; da onda hočeju jake lasi rasti od onê vodê. A ta šešligovina ima šíróke pérje i na globuke je zraščêne; onda vu jnem od dežgja ostâne čudaj vode, a ta voda ju tem duge stoji; onda one jena pred drugu jêče, pak si mažu glavu, kak im sê z glavê curî voda i čak kite se smoče“ (Збор., св. III., стр. 77.). А Владмировић је забиљежио опет овај лијек косама, „које су опале, да наресту“: „Узми доње коре од бриста (бријеста), пак млаком водом пери главу. А међу то ухвати живих пчела, пак их попржи на једној кући како се могу истући; послије тога узми масти из коњске гриве тер измијешај с оним прахом од пчела, пак мажи, куда ти је коса опала, за 40 дана“ (стр. 22.). — Милићевић препоручује „воду из винове лозе и из траве бујаче“, која је у НМС. (стр. 38.) одређена као *Pteris aquilina* L., али од куда у ове биљке воде као у „држиволе“ (која се и у ГЗМ. зове преслинац као и у ЈИБ.)?

Ја сам на више мјеста у Хрватској и Славонији гледао у воду, што је између листова у врсте *Dipsacus silcestris* Huds., па је било у њој свакојаких буба. Али Кернер пише у своме „Pflanzenleben“-у: „... und dass sich in dem Wasser dieser Becken immer auch unzählige Fäulnisbakterien einstellen“ (св. I., стр. 223., у издању од год. 1890.). Што се коса том водом маже, нека би и било; али „Flora von Deutschland“ доноси у опису једне чешљуге, да је та вода простом човјеку добра за очи (св. XXVIII., стр. 207.).

71. Од ране *самосебичне*[307]).

Лијек од рана, особито које се саме од себе почну и „удиље се узмложају“, јест овај: узми мртве коприве, пак на рану мећи онако фришку коприву; и како се год суши коприва, тако се и ране суше и замлађују. Ако ли је пак рана зарасла неишчистита: узми козјих брабоњака фришких, скухај у добру вину, пак завијај мјесто, гдје те боли. Ако буде рана ишчистита, не ће је отворити; ако ли не буде ишчистита, пак зарасла, хоће је отворити, ишчистити и под њом зарасти.

*

У биљешкама сам изнио, што је било потребно, да се разумију неке необичне ријечи, али су ми се ипак неколике отеле. И овом сам се приликом увјерио, да ће народној медицини поскочити вриједност, кад буде име свакој болести и свакоме лијеку одређено без икакве сумње. А то ће бити тек онда, ако се све градиво прибере по некој заједничкој основи, па ако се онда нађе лијечника и природњака, који би заједно зашли у народ, те сами главом све истражили и извидјели.

Да има којегдје дивнога градива за тај посао, то нам доказују дјела напоменута у биљешкама. А гдје су још штампани и рукописни радови те врсте, који леже у библиотекама знанствених завода или појединих људи?

Није било у биљешкама прилике, да уплетем гдје два изванредно лијепа примјера, с тога их на завршетку износим. Биљку *осат*, од које је дугачки коријен у СЛ. лијек од камена (стр. 111.), наћи ћемо по имену и у ЈИБ., али би се она сама могла набавити из Високога (код Сарајева), јер Ф. Мургић пише: „Рад зарара чупају горушицу, кохић, пирику, кобиљачу, осат, гра, кукољ, влатац, горчац“ (Збор., св. VIII., стр. 84.). — У СА. (стр. 343.) тражи се примјер за ријеч запор, која се налази и у СЛ. (у болести: **Отъ запора коню**, стр. 113.), а ево се пише у ЛЉ. (на 9. листу): „Безгове или од зовике цвијеће у оцту са сољом на подобије копра приправити, јесу здрави, и отворају запор.“ Па ено једнога примјера за њу и у Броз-Ивековићеву „Rječniku hrv. jezika“ под бр. 2), али је ту „запор од воде“.

---

[307]) *Самосебична* рана је она, што се сама од себе начини; под бр. 60. у овој Петровићевој Љекаруши назван је „оток самосебни“, па би по том обје ове ријечи значиле исто.

Sojenica u Dônjoj Dolini.

Četvrto otkopavanje god. 1903.

Priopćio

dr. **Ćiro Truhelka.**

(Nastavak, vidi „Glasnik“, sv. 1., god. XVI., 1904., str. 109.—116. — Sa 3 table [LV., LVI. i LVII.] i 2 slike u tekstu.)

A. Predmeti od jelenje rožine.

I prošlogodišnje iskopavanje donijelo je priličan broj predmeta, načinjenih od jelenje rožine. Brojem su najobilnije zastupani trnokopi ili budaci, kojima se stari sojeničari služiše za okapanje svojih vrtova i njiva. Nagjeno je u svemu 28 komada, od kojih je 14 komada posve dobro sačuvano, dok su ostali uporabom izlomljeni.

U sâmoj sojenici u obali Save nagjeno je 5 komada, na zapadnom rubu gradine na suhom, za pokusnih kopanja, 23 većinom dobro sačuvanih komada.

Megju bolje sačuvanim komadima ima ih deset sa jednostranom oštricom; u svih je pravac oštrice prijek prema pravcu sâpa, upravo kao u naših današnjih motika.

Četiri komada imadu s obadvije strane oštrice, i to dulju, smještenu poprječnim pravcem, a kraću sa istim pravcem kao u sâpa za držak.

Jedan od najljepših komada ove vrste prikazan je na *tabli LVI.* u *slici 1.*

Veličina je u ovih halataka dosta nejednaka, jer najmanji čitavi komad ima duljinu od 14 *cm*, a najveći upravo dvostruku, to jest 28 *cm*.

Zanimljiva dva komada rožine imadu oblik običnog čekića sa dugoljastim uskim sâpom po sredini. Jedan, nagjen u sojenici uz Savu, dugačak 14 *cm*, načinjen je od ravnog komada rožne grane, naokolo tako otesane, da mu je površina prilično izglagjena; drugi komad sa zapadnog ruba gradine, dugačak 9 *cm*, još je više obragjen, jer su mu obadva kraja zašiljena, a gornja mu je površina izobljena. Da su ovi komadi služili kao čekić, o tome ne može biti govora za doba, kad su sojeničari poznavali gvožgje; u ostalom nema na nagjenim komadima ni traga, da se njima šta kovalo. Sva je prilika da su ti komadi bili zasagjeni kao ručice navrh drška vesala. I danas nasagjuju ribari u Dolini na svoja mala vesla slične drvene, katkada i koštane ručice; sudeći po tome možda je to oblik, koji je preuzet od starosjedioca. Ova dva komada predočuju nam *slike 3.* i *4.* na *tabli LVI.*

Od većih predmeta, načinjenih od rožine, ističe se neobičnim svojim oblikom komad, prikazan na istoj tabli u *slici 2.*

Načinjen je od krupnog rašljastog komada jelenje rožine, u kojeg je gornji dio grane oblo otesan u zgodnu ručicu, postrana grana pak u kratku i jaku, prema ručici

okomito smještenu, stupcu sličnu izbočinu, dok je dônji deblji kraj grane bio procijepljen, tako da je imao dvije uske i tanke rašlje, zaoštrene s obadvije strane kao nož. Jedna od ovih rašalja odlomljena je na vrhu, druga gotovo pri dnu. Taj nam je oblik sasvim nepoznat i fali nam u redu svih dosadanjih prehistoričkih nalaza, pa nam zbog toga nije moguće odrediti, na koju je svrhu mogla služiti ova halatka.

Megju najljepše rožne predmete spadaju dva slabo zavita šiljka, iskopana pod podnicom sojenice, a predočena u *slikama 7.* i *8.* na *tabli LVI.* Ovi šiljci, izdjelani od šiljastih komada paroška, lijepo su izglagjeni na površini i uriješeni na širem kraju u jednog komada nizom prutica od plitko urezanih prekrstica, u drugog komada pravilnim nizovima plitkih rupica. Na gornjem kraju urezan je na uvijenoj strani pod rubom prijeka žlijeb, pa je u njoj provrtana prema gore rupa, kroz koju bi se mogla provući uzica. Veći i bolje očuvani komad ima duljinu od 17·5 *cm*, manji, na šiljku odlomljeni duljinu od 10·5 *cm*.

Ove nas halatke sjećaju po svojem obliku na krupne igle, što su služile za nizanje. Sličnih, samo jednostavnijih igala od kosti nagjeno je još četiri komada. U ovih je kost na glježnju sploštena, poprijeko provrtana i na vrhu zaoštrena u šiljak. Dva najbolje očuvana komada te vrste predočuju nam *slike 13.* i *14.* na *tabli LVI.*; duljina mjeri im 18, dotično 11 *cm*.

Oblik ovih krupnih igala donekle bi nam mogao protumačiti, čemu su zapravo služile. Za šivanje ili pletenje odveć su krupne, pa nam s toga samo još preostaje misliti na to, da su služile za nizanje. Kako su naši sojeničari bili ribari, valja nam pomišljati, da su ovakove igle upotrebljavali kod ribarstva, ili za nizanje zemljanih saćama na svoje mreže, ili za nizanje uhvaćenih riba.

Megju običnije nalaze u našim sojenicama valja da ubrojimo rožne šiljke, kojima bi se okivali vršci drvenih držaka. Ovog puta nagjena su tri komada. U jednog, još nedovršenog, započelo se tek gore na široj strani probušiti sâp *(tabla LVI., slika 9.)*; u drugog bijaše pod sâpom provrtana još i poprijeko rupa, tako da se taj šiljak mogao uzicom još bolje utvrditi uz držak, a u trećeg, najbolje očuvanog komada produžuje se sâp prema držku u dva postrana oštra brka, tako da je taj šiljak zasagjen na tankoj šipki i prikovan posebnom čivijom imao oblik ostve, te je lahko mogao da služi u tu svrhu pri ribolovu *(tabla LVI., slika 10.)*.

Drugačije se nasagjivao šiljak na *tabli LVI., slika 15.* On je malešan (duljina 6·5 *cm*), sploštен i na jednom kraju zašiljen kao strjelica, na drugom je izobljen kao trn, pa se je ovim trnom nasagjivao na sâp i onda utvrgjivao uzicom. Po obliku taj je komad sličan strjelici, a sva je prilika da je služio kao vršak u tu svrhu.

Zanimljiv oblik predstavljaju nam dvije oble, plosnate, u luk savite rožne prutice, od kojih se jedna sastoji od jako savijenog paroška, rasječena diljem vertikalne osi na pola, provigjena na širem kraju sa dvije rupe, u sredini jednom, a na šiljastom kraju opet jednom poprječnom rupom.

Gornja izobljena površina u *slici 6.* na *tabli LVI.* prikazanog komada pomnjivo je izglagjena; duljina mu iznosi 21 *cm*.

Drugi nešto prostije izragjeni komad slabije je zavinut; na oba kraja je širok i provigjen sa po jednom četverastom rupom; duljina mu je 19 *cm (tabla LVI., slika 5.)*.

Sličan jedan komad, uriješen prilično lijepom ornamentikom, iskopan je u sojenici već godine 1900.; opisujući ga nagagjao sam, da je možda služio kao neka vrsta ogrlice, što bi se moglo reći i za ova dva komada.

Običniji rožni nalazi jesu komadi, prošupljeni u obliku cijevi sa prostranom šupljinom. Za iskapanja u godini 1903. nagjena su dva komada; jedan od njih, pri-

kazan na *tabli LVI., slika 12.*, dugačak je 4·5 *cm*, drugi ima isti obim, ali je 6·5 *cm* dug. Treća jedna cijev od rožine mnogo je tanja (u promjeru 1 *cm*) no prilično dugačka (11·5 *cm*), vrlo je pomnjivo izragjena i izglagjena *(tabla LVI., slika 11.)*.

Osim dosad opisanih rožnih predmeta našlo se uz veliku množinu proste rožine, na kojoj se posvuda opažaju tragovi rezanja, tesanja i druge izradbe, još dosta ulomaka i manjih izragjenih komada; megju potonjima ima nekoliko žljebastih, tanko izdjelanih komada, provigjenih obično sa po kojom rupicom; ovi su se možda upotrebljavali kao korice na sâpu ili na kakome držku.

B. Koštani predmeti.

Materijal od kosti, nagjen u godini 1903. u sojenicama i na gradini, vrlo je obilan, daleko obilniji nego u prijašnjim godinama, ali ga valja dati stručnjački sa osteologičkog stanovišta ispitati. Ovo će ispitivanje svakako iznijeti zanimljive nove podatke o fauni naših sojeničara. — Ovdje mi je ipak spomenuti, da je obragjenih koštanih predmeta nagjeno srazmjerno vrlo malo, valjda zato, što je kost tvrgja a i više krhka od rožine, pa je njezino obragjivanje daleko teže. Kraj velikog obilja rožine nije u ostalom bilo nužno upotrebljavati kost u ovećoj mjeri.

Od izragjenih koštanih predmeta spomenuću samo jedno lijepo, plosnato, uporabom izglagjeno koštano šilo, zatim dvije kosti od pete konja, provrtane na jednom kraju i jednu nožnu kost od pijetla sa glavicom nokta, takogjer probušenu *(tabla LVI., slika 17.* i *slika 16.)*.

Gledeći na rupice, smještene u ovih komada na jednom kraju, upotrebljavale su se ove kosti valjda kao privjeske, — možda kao hamajlije.

C. Predmeti od ilovače.

1. Ognjišta.

Megju najzanimljivije nalaze, koji su dosele nagjeni u našim sojenicama, spada ognjište, iskopano na zapadnomu rubu „Gradine“ na onom mjestu, koje sam označio prilikom opisa ove iskopine.

Već u prijašnjim godinama nalazio sam u sojenici često ornamentirane komade pečene zemlje, za koje sam naveo, da su to ulomci kućnih peći. Nekoliko od najljepših ulomaka te vrste priopćio sam u „Glasniku“, god. 1901. u slikama 57.—61. i na tabli XXVI., sl. 2.—10. Ovi su ulomci dosad bili tako maleni, da je jedva bilo moguće ustanoviti ornamentalne motive, a pokušaj rekonstrukcije čitave peći morao je spram toga dakako biti posve hipotetičan. Kako je zemlja, od koje je peć bila načinjena, bila tvrdo ispečena samo ondje, gdje je žar neposredno i dulje vremena na nju djelovala, dok se je na mjestima gdje toga nije bilo, zemlja rasprsla ili se u vodi rastopila, preostaše jedino maleni komadi, koji nam podaju vrlo nesavršeni pojam o cjelokupnom obliku. Ovaj put namjerio sam se srećnim slučajem na bolje mjesto, te sam otkrio istina razmrskanu peć, ali su joj ulomci bili dosta tvrdi, tako da je bilo moguće sastaviti ih u cjelinu i dobiti čitavu sliku ovakove prehistoričke peći. Ova slika razilazi se od one, koju sam pokušao sebi stvoriti na osnovu prijašnjih iskopina, i koju sam ocrtao u svom prvom izvještaju o iskopinama u D. Dolini godine 1900.

Komadi, kojima sam onda raspolagao bili su malešni, i jer se na njima nije zapazila oblina, držao sam da su ravnoplohasti. Drugi komadi bili su ćoškasti, pa se prema

tome lahko moglo pomišljati, da je peć dolinskih sojeničara imala oblik prizme, omegjašene ravnim plohama.

Peć, otkopana na gradini u godini 1903., pokazala je ali, da tome nije tako, nego da je njezin oblik sasvim neobičan, no tim zanimljiviji, jer nam prikazuje novu vrstu peći, u koje se oblik na posve karakterističan način prilagogjuje svrhi.

Na *tabli LV.* prikazana je ta peć u *slici 1.*, kako je sastavljena iz pojedinih ulomaka, u $^1/_5$ naravne veličine.

Na prvi pogled vidi se, da peć nije prizmatična oblika, nego da je slična golemoj zemljanoj zdjeli i da je lice njezino ukrašeno lijepim ornamentalnim motivom, koji se razvija iz svastike. U osnovnici ima peć oblik pravilne kružnice u promjeru od 65 *cm*, pa ima ravno, na sredini tek slabo izbočeno dno, te je opasana uspravnim 17·5 *cm* visokim bokom, tako da nam predstavlja veliku, na samoj podnici sojenice od ilovače načinjenu zdjelu.

S lica nadvisio se bok te zdjele te je tu smješten ornamenat, poredan u pravilnu četvorinu, koji se sastoji u gornjoj polovini od dvije samostalne svastike, u dônjoj od dvije manje, simetrički poredane i megju sobom spojene svastike. Ovu ornamentalnu kompoziciju, kojoj se glavni motiv (svastika) često dovodi u svezu sa kultom sunca i vatre, nadvisuje posebni ures, koji se sastoji od prilično prostrane, na oba kraja nešto proširene i otvorene horizontalne cijevi, načinjene vrlo tanko od ilovače; na sredini ulazi okomito u tu cijev druga kratka, koja se gore proširuje kao lijevak. Oba otvora horizontalne cijevi zarubljuju od zemlje načinjene lisnate latice slične uhu.

Posve sličan raspored, u dimenzijama nešto manji, naći ćemo i na protivnoj strani više ruba ognjišta, samo što tu bok, koji ga opasuje, nije uriješen svastikama, nego je gladak kao i čitavi obod osim prednjeg lica.

Izmegju obih grupa cijevi nalaze se s obadvije strane u rubu diametralno smještena dva polukružna isječka, jedan nešto širi, drugi nešto uži; ovi isječci tumače nam, čemu je čitavo to ognjište služilo. Kroza nje jamačno bi proturili ražanj, pa je zato uži onaj isječak, gdje bi prolazio šiljasti kraj ražnja, dok je prostraniji isječak, gdje je ležao deblji kraj ražnja.

Ova peć nije prema tome služila za grijanje, nego za pečenje mesa. Čitav raspored u nje može se nazvati vrlo savršenim, jer se žar na ognjištu, koje ima oblik prostrane plitke zdjele, na savršeni način koncentrira u središtu, gdje je bila smještena pečenica na ražnju.

Na sredini ognjišta, gdje je bio najdeblji dio mesa, trebalo je veće i pravilnije žari, pa se zato rub ognjišta tu nadvisio, da se sa širih pobočnih ploha odrazuje više topline. I one cijevi, koje su smještene po gornjem rubu, nijesu služile tek za ures, nego su imale posebnu svrhu. Na prostrani otvor, koji ih nadvisuje, metali bi živu žeravicu u one tankim stijenama opasane cijevi; ove bi se usijale te bi svom snagom žarile prema središtu, gdje se oko ražnja kretala pečenica.

Da ovim cijevima treba pripisati posebnu praktičnu svrhu, možemo zaključiti i otud, što nijesu prvi put nagjene na gradini; već se u prijašnjim godinama našli ulomci ovakih cijevi u sojenici, ali se onda još ne mogoše protumačiti.

Spram rečenoga predstavlja nam ova peć posebnu vrstu, koja se osniva na stanovitom, dobro promišljenom principu, da se naime vrućina koncentrira na stanovitu tačku. To se postizavalo ne samo time, što je ognjište opasano rubom, nego i onim uz obadvije strane udešenim reflektorima, koji su odrazivali vrućinu, a u kojima se stijene još i na po se posredstvom opisanih cijevi podgrijavale žeravicom.

Uz ovo ognjište nagjeni su još ulomci zemljanog oblijepa ravne grede, urišeni trokutnim spiralama *(tabla LV., slika 2.)*. Ovi ulomci pripadali su svakako peći, a možda je pred njom bila udešena zemljana klupa; ali ovo možemo tek nagagjati, jer kod restauracije nije bilo moguće ustanoviti spoj, kojim bi je mogli vezati uz peć.

Druga peć, koja pripada istoj vrsti, ali nam u tehničkom vidu predstavlja još savršeniji oblik, nagjena je godine 1903. u samoj sojenici na Savi u gornjem dijelu iskopina na mjestu, gdje se našla podnica kuće VIII. I ako je nagjeno dosta ulomaka ove peći, nije ipak bilo moguće sastaviti je čitavu. No što je nagjeno ulomaka, to nam podaje sigurno pomagalo, da rekonstruiramo njezin prvotni oblik, a taj se u vanjskome slaže sa pregjašnjim, tek što su stijene ove peći u boku bile tanje, bolje pečene i sarazmjerno više.

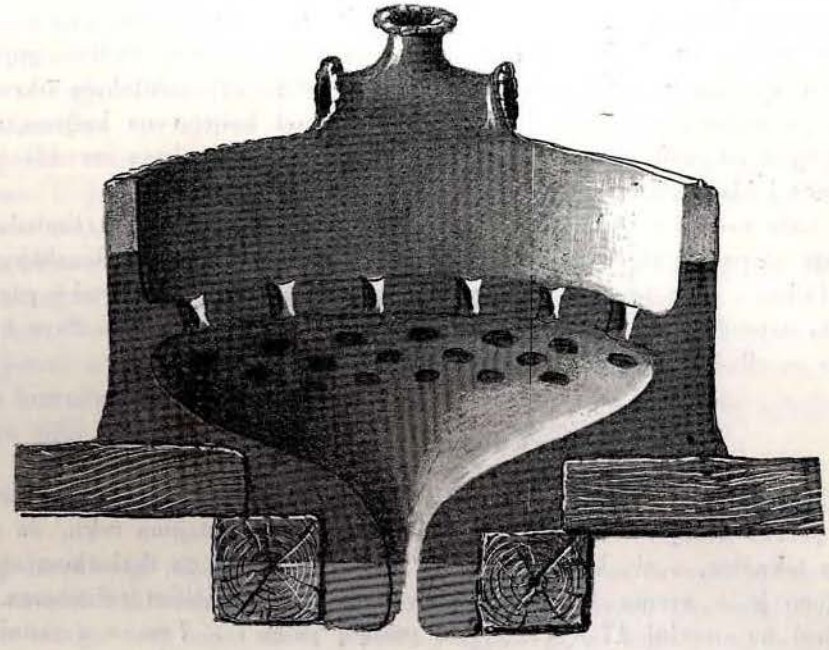

Slika 41. Rekonstrukcija jedne peći iz D. Doline. Prorez u $^1/_7$ nar. vel.

I ornamenat na prednjem licu bio je bogatiji; on sastoji od dvije četveraste pole, u desnoj je krst, opasan posebnim ćenarom, iz kojega izmiljaju oštre kuke kao u svastike, u lijevoj poli vidi se niz svastika, svezan diametralnim smjerom megju sobom (sravni *tablu LV., slika 3.)*. Rub peći bio je urišešen linearnom pruticom, sličnom jednostavnom meandru. *(Tabla LV., slika 4.)*

Dalje su nagjeni ulomci dviju zemljanih cijevi, sličnih onima u pregjašnje peći; jedan je od njih uslijed žari tako oštećen, da se je već počeo rastaliti u trosku. I u ove peći bijahu postrance na rubu smještena dva polukružna isječka za ražanj. U toliko odgovara dakle oblik ove druge peći posvema onom u pregjašnje, a razliku primjetićemo jedino u podnici, koja tu nije bila ravna, nego je prema gore slabo svedena te je prošupljena cijelim nizom prostranih, oko 2—3 *cm* širokih rupa, tako da se dno sastojalo od šuplje zemljane rešetke, kroz koju je u jednu ruku zrak imao laglje pristupa k plamenu, a u drugu je kroza nju padao suvišni pepeo.

Kako nam pokazuju drugi ulomci ove peći, bijaše pod tom okruglom rešetkom od zemlje ozidan lijevak, gore širok kao i samo ognjište, a dolje na sredini provigjen

prostranom cijevi, koja je išla kroz samu podnicu, tako da je suvišni pepeo padao sam od sebe pod podnicu kuće.

U dodanoj ovdje *slici 41.* prikazana je rekonstrukcija te peći u prorezu, a iz nje može se lahko razabrati, u koliko je ta peć sa rešetkom savršenija nego ona pregjašnja.

Ova dva nalaza zanimljiva su već s toga, što nam red već poznatih predhistoričkih oblika kućnog namještaja umnožavaju za jedan posve karakterističan oblik, i što u njegovoj ornamentici možemo primjetiti posve svjesnu upotrebu jednog od najznačajnijih predhistorijskih motiva, svastike i meandra. Ali osim toga pripada ovim komadima i važnost u tom vidu, što nam predočavaju životne prilike naših sojeničara u prijatnijoj slici, nego što ih mogosmo sebi zamisliti. Ako sravnimo domaće ognjište današnjeg naroda sa ognjištem sojeničara, opazićemo veliku razliku u prilog starosjediocima Dônje Doline. Današnje ognjište je tek ravni zemljani naboj na podnici kuće bez ikakve ograde, bez ikakva ukrasa, dok u starosjedioca Dônje Doline ognjište bijaše ne samo u rasporedu usavršeno, nego i bogato ukrašeno ornamentalnim ukrasom, koji je, sudeći po stalnim motivima, svakako prelazio od koljena na koljeno, a kojemu porijetlo potječe od onih motiva, što ih je neka prareligija ljudstva izvodila iz simbola žarkog sunca i blagotvorne sile vatre.

Nije naša zadaća da razložimo, kako je ljudstvo došlo do ovih simbola i kakvo im značenje pripada; ali nam već jednostavna paralela izmegju današnjeg ognjišta u Dônjoj Dolini i onog predhistoričkog pokazuje, da je onaj stari narod u pogdjekojem pogledu bio napredniji od današnjega ribarskoga svijeta, što živi oko Save i uz njene rukave, da se ribolovom siromaški prehrani.

2. Opeke za grijanje vode.

Megju najobilnije nalaze iz godine 1903. spadaju one karakteristične prizmatičke opeke od pečene zemlje, o kojima smo u pregjašnjim izvještajima rekli, da su služile za grijanje tekućina, a ne, kako se obično mislilo, ko utezi na tkalačkom stanu.

Nagjeno je u svemu 197 komada ovih opeka u različitim veličinama. Najveći komad mjeri na osovini 17×17 *cm*, na gornjoj plohi 7×7 *cm*, a u visini 20·5 *cm*; najmanji komad na osovnici $3{\cdot}2 \times 3{\cdot}2$ *cm*, na gornjoj plohi $1{\cdot}5 \times 1{\cdot}5$ *cm*, a u visinu 4·5 *cm*. U najvećega je sadržina prema tome 123 puta veća nego u najmanjega; to je najbolji dokaz, da ti komadi nijesu mogli služiti kao utezi na tkalačkom stanu, jer za isti dio osnove, koji napinje najveći komad, trebalo bi 123 malenih, da isto onako napnu niti osnove.

Po svome obliku bilo je tu 160 sa kvadratičnom osnovom, a 37 komada sa osnovom u obliku paralelograma (sr. *tablu LVII., slike 32.* i *33.*).

Od prve vrste bilo je 122 komada, od druge vrste 30 komada neuriješenih, na ostalima razabire se ornamentika.

Najobičniji ornamenat sastoji od okrugle rupice na sredini gornje plohe (u 20 komada); dalje nalazimo krst od dva ukrštena žlijeba (6 komada); taj je krst u dva druga komada kantoniran piknjicama; diagonalni krst opaža se na 13 komada; isto tako kantonirani krst sa po jednom piknjom izmegju krakova vidimo u 2 komada, a sa po tri piknjice u jednog komada.

Jedan komad ima na gornjoj plohi pet unakrst poredanih otisaka prsta.

Od obilnije ornamentiranih prizma ističu se dvije time, što im je gornja ploha uriješena gustim redovima uzice; u jedne se vidi kosi dvostruki krst, načinjen od

otisaka uzice, u druge je uparana svastika. U jednog osobito pomnjivo izragjenog komada od crne izglagjene zemlje, uriješene su sve gornje strane; na vrhu je svastika, bridovi uriješeni su zarezima, a pobočne plohe u dônjoj poli ornamentom, koji nas sjeća meandra te je gore zarubljen nizom rupica.

Taj nam komad — jedan od najljepših dosad nagjenih, — prikazuje *slika 1.* na *tabli LVII.*

3. Zemljane pršulje.

Pršulja ili zemljanih bobaka nagjeno je godine 1903. u sojenicama 401 komad, od kojih su 142 komada ornamentirani.

Najobičniji ornamenat sastoji od spiralnih zavojaka ili koncentričnih, plitko uparanih ovalnih kružnica (90 komada); u tri komada utisnute su te kružnice sukanom žicom.

Uz to vigjamo češće linearne motive: kosi ili uspravni žlijebovi, koji se u pravilnim razmacima opetuju po površini, ananasu slični motiv, rombični četverokutni motiv, opasan nizovima sitnih zareza; prostor megju njima ispunjen je ili piknjicama ili crticama. U jednog komada uriješena je gornja pola pršulje zupčastom dvostrukom linijom, a u svakom izresku uparan je slovu T sličan ornamenat.

Po obliku naći ćemo tu iste pršulje kao i za pregjašnjih iskapanja. Obični oblik zrna je okrugao, bikoničan, rijetko kada na jednoj strani koničan. Jedan se komad odlikuje time, što nam predstavlja zanimljivu imitaciju onih emaljnih krstolikih pršulja, koje nagjosmo u grobištima i u kojih su zaobljeni kraci uriješeni očima. Na ovom ilovastom komadu ova su oka obilježena sa dva žlijeba, nekoć možda ispunjena bojom, te su osim sjaja emalja prilično dobre imitacije takih zrna.

4. Proste zdjelice.

Najjednostavnije zdjelice imadu oblik oniska lijevka sa ravnom podnicom, a omegjene su ravnim bokovima, tako da je posuda gore na otvoru šira nego na dnu i da je promjer mnogo veći nego visina posude. Nagjeno je 10 komada tih zdjela u sojenicama, a sve su vrlo prosto i neuredno izragjene te nema sumnje, da su služile za najprostiju upotrebu.

Po obliku nešto bolje a i pomnjivije izragjene jesu zdjele plitka dna i gore široka otvora kao u pladnja, ali im je rub prema nutrini nešto uvraćen.

Tome obliku pripada 11 komada, od kojih su osam vrlo malenih promjera od 6—12 *cm*, a tri komada veća, promjera od 21—24 *cm*. Jedna posve velika ovakova zdjela sa promjerom od 32 slična je onima, koje se u grobištu na gredama često nagjoše kao zaklopac na žarama.

Nešto neobičniji oblik zdjele, koji smo ali već u prijašnjim godinama zatekli u Dônjoj Dolini, imade po široko izbočenoj trupini četiri jezičasta nastavka, poredana diametralno, i na suženom rubu, više svakog nastavka, po jedan polukružni izrezak. Ta zdjela mjeri u grlu 13·5 *cm* u promjeru, a na dnu 8 *cm*, visina joj je 8·5 *cm* (sravni *tabla LVII., slika 29.*).

5. Zdjele sa jednom ručicom.

1. Najjednostavniji oblik zdjelica sa jednom ručicom naliči donekle kašikama, ali su srazmjerno veće, a bokovi su im viši. Dno je u nekih ravno, u nekih opet

kao u kašika izobljeno. Našlo se tih jednostavnih zdjela u sojenici 4 komada, a na gradini takogjer 4 komada. Jedna od njih uriješena je pod rubom pruticom kosih zareza; vidi *tablu LVII., slika 5.*

2. Oblikom i veličinom razlikuju se od pregjašnjih tri zdjele, iskopane u sojenici. Trup njihov imade oblik polukružna lonca sa ravnim dnom, širokim otvorom i prilično veliku ručicu na jednoj strani. Dva od tih komada jesu malena, a treći je mnogo veći, jer ima visinu od 10 *cm* a promjer u zjalu od 19 *cm.*

3. Savršeniji oblik pokazuje red zdjela, u kojih se grlo od trupa jasno odjeljuje. Grlo je u tih posuda uže, a postaje sve više i više te ima u nekih komada tendenciju, da mu rub na strani protivnoj grlu nadvisuje horizontalnu liniju, tako da te posude prelaze u zasebni tip, koji nam u najsavršenijim eksemplarima predstavlja posebnu vrstu malenih vrčeva, poznatih već sa Glasinca, komu izvornik možemo proslijediti diljem svega Balkana i preko Bospora do u Malu Aziju. Bolji od ovih komada uriješeni su po trupu ili vertikalnim ili kosim žlijebovima, a u nekih je komada na strani protivnoj ručici kao poseban ures smještena mala izbočina slična bradavici. Od raznih varijanta ove vrste nagjeno je godine 1903. u svemu 16 komada. Tri komada, jedan prostiji i dva po obliku i ornamentaciji pomnije izragjena, prikazani su na *tabli LVII.*, u *slikama 3., 4.* i *23.*

6. Posude sa dvije ručice.

Ove su posude u glavnome po obliku slične onima sa jednom ručicom; i u njih je grlo povisoko, odijeljeno od trupa. Uriješene su po bokovima obično nizovima plitkih zareza ili žlijebova, kad i kad i po gdjekojom kvrgicom ispod dônjeg ruba grla. Nagjeno je u svemu: u sojenici 7 komada, na gradini 2 komada.

7. Krugljaste posude.

Od krugljastih posudica sa rupicama na rubu nagjoše se četiri komada, jedan posve krugljast, dva nešto plosnata *(tabla LVII., slika 25.)* te jedan jajolik. Uz ove posude imali su se svezati posebni zemljani kapci, na rubu takogjer probušeni, da se je kroz rupe mogla provući uzica i svezati uz posudu. Takih zaklopaca nagjeno je dva komada *(tabla LVII., slika 17.).*

Poseban oblik ove vrste posuda, koje su se na uzicu vješale, predstavlja krnjasti komad, prikazan na *tabli LVII.*, u *slici 24.* Na njemu su sa dvije strane uz bok smještene dvije vodoravne izbočine sa dvije rupice, kroz koje bi se uzica provlačila. Premda je gornji rub ove posude izlomljen, može se ipak razabrati da je i ona bila krugljasta.

8. Drugi oblici posuda.

U redu posuda, iskopanih u godini 1903. na gradini u Dônjoj Dolini, imade nekoliko oblika, koji su zastupani samo jednim komadom.

Najprije valja nam spomenuti veliku žaru u obliku lonca sa izbočenim trupom i slabo utegnutim grlom, koje je na rubu uriješeno nizom kosih zareza; pod grlom smještena su četiri jezičasta nastavka, a izmegju njih je izbočena prutica sa nizom utisaka prstiju, koja dijeli nisko grlo od trupa. Žara je 34 *cm* visoka, promjer joj je na dnu 12 *cm*, na grlu 25 *cm.*

Neobičan oblik predstavlja malena, 8·5 *cm* visoka crna žara, srazmjerno debelo izragjena, ali zanimljiva po svojem obliku. Trup joj je dosta izbočen te je uriješen nizom poširih vertikalnih žlijebova, vrat je visok i uzak, te se proširuje prema grlu. Na sastavu vrata i trupa smještena su četiri valjkasta stupića kao poseban ures *(tabla LVII., slika 9.)*.

Druga, samo 6·5 *cm* visoka posuda vilanovskog tipa imade na jako izbočenom trupu ornamentiku, koja se sastoji od polukrugljastih izbočina i nizova vertikalnih žlijebova izmegju njih. Ova je posuda vrlo pomnjivo izragjena; prikazana je na *tabli LVII.* u *slici 10.*

Sve dosad spomenute posude, premda su neke od njih izragjene dosta pomnjivo, gragjene su prostom rukom; samo dva komada načinjena su na lončarskom kolu. Jedan komad je ulomak posude od crne zemlje, sličan loncu, a drugi, prikazan na *tabli VII., slika 8.*, ima karakterističan oblik malenih, jako izbočenih žara, koje obično nalazimo u nalazištima kasnijeg la-tenskog doba.

Ova dva komada svjedočila bi, da je bar jedan dio sojenice životario još u to kasnije vrijeme, ili da je na ruševinama starije sojenice u kasnijeg la-tenskog doba nastalo drugo malo naselje.

9. Kašike.

Zemljanih kašika nagjeno je u sojenicama 10 komada, a na suhom na zapadnom rubu gradine 6 komada.

Po svojem obliku slične su dojako iskopanima, to jest: na plitkoj naprosto izdjelanoj zdjelici smještena je na rubu okrugla ručica, koja prilično nadvisuje rub.

Veličina ovih kašika je različita; najmanja ima promjer od 6 *cm*, a najveća od 10·5 *cm*. U jedne kašike drška nije bila kolutasta kao obično, nego je to postrance smještena ravna, plosnata pruga *(tabla LVII., slika 26.)*.

10. Sitnije posude od ilovače.

Kao u prijašnjim godinama nagjoše se i prošaste godine u sojenici mnoge sitnije posude raznoga oblika. Neke od njih služile su u posebnu svrhu, ali većina ide bez sumnje u dječije igračke. Gledajući starije, kako rade u lončarstvu, pokušala su djeca u igri, da im slijede primjer, te su iz mehke ilovače načinili male posudice, pa ih je lončar djeci za ljubav sa svojom robom ispekao.

Megju posudice, koje su služile za praktičnu svrhu i koje se od djetinjih igračaka razlikuju vještijom izradbom, spomenućemo najprije dvije sisaljice. Jedna ima oblik malog lonca, iz kojeg na sredini trupa izvire malena cijev sa tankom rupom. Druga sisaljica ima oblik male žare vilanovskog tipa te je uriješena po grlu i po trupu nizom kratkih zarezaka. U jedne je visina samo 4 *cm*, u druge 6 *cm*. (Sravni *tablu LVII., slika 6.* i *7.*)

Dalje nam valja u nizu ovih sitnih posudica spomenuti dvije sa tronožnim stalkom. Jedna je zdjelica od 5 *cm* promjera, visoka 4·5 *cm*, sa tri koso poredane noge na dnu *(tabla LVII., slika 16.)*, drugo je jajolika čašica sa tri noge na dnu, sa okruglom, prilično prostranom ručicom na strani i sa malim kljunom za izlijevanje tekućine. Ova je posudica visoka 8 *cm (tabla LVII., slika 15.)*.

Dvije druge male posudice služile su kao lijevak. Jedna je vrlo plitka zdjelica od 6 *cm* promjera sa tri u trokut poredane bradavice na dnu, koje su služile kao stalak; na sredini je rupica, kroz koju se cijedilo. Taj je lijevak samo 2 *cm* visok.

Drugi komad, u promjeru 4·5 *cm* a u visini 3·5 *cm*, sličan je našim lijevcima te se odlikuje ornamentikom, koja se sastoji od niza u trokut poredanih, sitno udubljenih piknjica *(tabla LVII., slika 18.)*.

U zbirci ovih sitnih posudica još je i jedan mali lončić, visok 5·5 *cm*, od crvenkaste zemlje, na rubu sa malenim kljunićem a sa strane sa ravnom ručicom; služio je svakako za crpanje *(tabla LVII., slika 27.)*.

Jedan maleni zaklopac sa promjerom od 4·5 *cm*, u obliku ravne okrugle plohe, sa dvije rupice na rubu za privezivanje, ističe se time, što ima na srijedi tri u trokutu poredane kvrgice, koje su služile u mjesto drška.

Ako razmotrimo dječinje posudice, zanimaće nas prije svega način, kako su djeca u igri slijedila primjer starijih i kako su kod svojih lončarskih proizvoda imali pred očima uzorke, običajne u odraslih vještaka, pa bi ih manje ili više našljedovala. Površina je u ovih stvarčica neuredna, neizglagjena, ali je pogdjekojem vještijem djetetu pošlo za rukom, da posve vijerno nasljegjuje primjer starijih.

Mi ćemo tu najprije naći četiri žare zvonastog oblika bez ikoje ornamentike, slične onim žarama, u kojima su na „gredi" sahranjene dječije lešine.

Dvije sitne zvonolike žare imadu pod rubom dva bradavičasta nastavka; u jedne druge opet su po trupu smještena tri takova nastavka, u jedne cijeli niz istijeh, a u dvije opasan je rub izbočenom pruticom, reko bih kao obručem; ova prutica sjeća nas na one pruge od otisaka prstiju, kojom su uriješene velike žare.

Od više kompliciranih oblika imademo dvije žare bikoničkog oblika; jedna je dječinji pokus, da se naslijedi karakterističan oblik vilanovskog tipa; druga je žara niska, široka trupa a visoka konična grla te je uriješena po trupu nizom zarezaka u obliku VΛ.

Još ćemo tu naći po koju sićušnu zdjelicu ili koji lončić. Značajno je, da nije nagjen nijedan komad sa ručicom, što dokazuje, da djeca nijesu imala dovoljno vještine, da na mehku ilovaču svojih posudica nasade držak.

U svemu nagjeno je 22 komada ovih dječinjih posudica. Neke od njih prikazuju nam *slike 11.—14.* na *tabli LVII.*

Slika 42. Zemljani kipić neke životinje.

U redu ovih dječinjih sitnarija valja da spomenemo i zemljani kipić neke životinje. Komad se nepotpuno sačuvao, jer fali glava a od nogu ostali su samo rudimenta, pa nije moguće ustanoviti, koju bi nam životinju ta slika imala predočiti. Radnja i shvaćanje je i u tog komada kao i u drugih sličnih vrlo primitivno i prosto. U pogledu svrhe ove vrste zemljanih kipića drže jedni, da su to bili idoli, a drugi misle da su to dječinje igračke. Ovo potonje rekli bismo i mi, jer za votivne komade ove su slike odviše surovo izragjene. Za naselje pak, kao što je Dônja Dolina, gdje je lončarstvo bilo na visokom stepenu, mora se pretpostaviti, da će upravo votivni komadi biti osobito pomnjivo izragjeni.

Za ovakove votivne produkte valja pretpostavljati takogjer stanovitu tehničku praksu, koja bi se razvila u neki osobiti stil, a svemu tome ovdje nema traga.

Komad, o kojem govorimo, predočuje nam *slika 21.* na *tabli LVII.* i dodana *slika 42.* u tekstu.

11. Mosurovi.

Mosurova ili njima sličnih ilovastih predmeta nagjeno je u svemu 46 komada.

Po obliku zastupane su u ovoj skupini dvije vrste; jedna veća, prostije izragjena od zemlje i umiješane pljeve, ima oblik neke debele, sredinom nešto stanjene, na oba kraja izobljene šipke. Komadi ove vrste nijesu mogli služiti u vodi, jer su slabo pečeni te bi se u vodi raspali. Ni jedan komad nema tragova ornamentike.

Druga vrsta (svega 30 komada), slična je pregjašnjoj, ali je šipka na oba kraja omegjena okruglim ravnim plohama. Ovi komadi bolje su izragjeni i pečeni, pa su tri komada uriješena na obadvije prostrane plohe običnom ornamentikom: jedan kantoniranim krstom, druga dva sa krstom, megju čijim su krakovima po tri u trokut poredane piknjice.

Jedan se mosur razlikuje od svih ostalih time, što je duljinom osi probušen te se dakle mogao nasagjivati na šipku, oko koje se laglje vrtio.

12. Gladila.

U kategoriju gladila spadaju četiri, slovu T slična komada; jedan je krak služio ko držalo, a drugi transverzalno položen kao gladilo. Već od prije poznati su nam slični komadi.

Jedan komad ima oblik zemljanog, 7·5 *cm* dugačkog stupića sa nešto proširenom glavicom — gladilom — na jednom kraju; na drugom nešto stanjenom kraju dva su roščića, da se halatka može bolje držati u ruci *(tabla LVII., slika 20.)*.

Zasebno nagjeni jedan komad pečene zemlje u obliku plosnata valjka, duga 5 *cm*, ima na jednom kraju rupicu za vješanje. Mi ga ovdje spominjemo mimo svega toga, što je možda služio kao privjesak.

(Nastaviće se.)

Tabla LV.

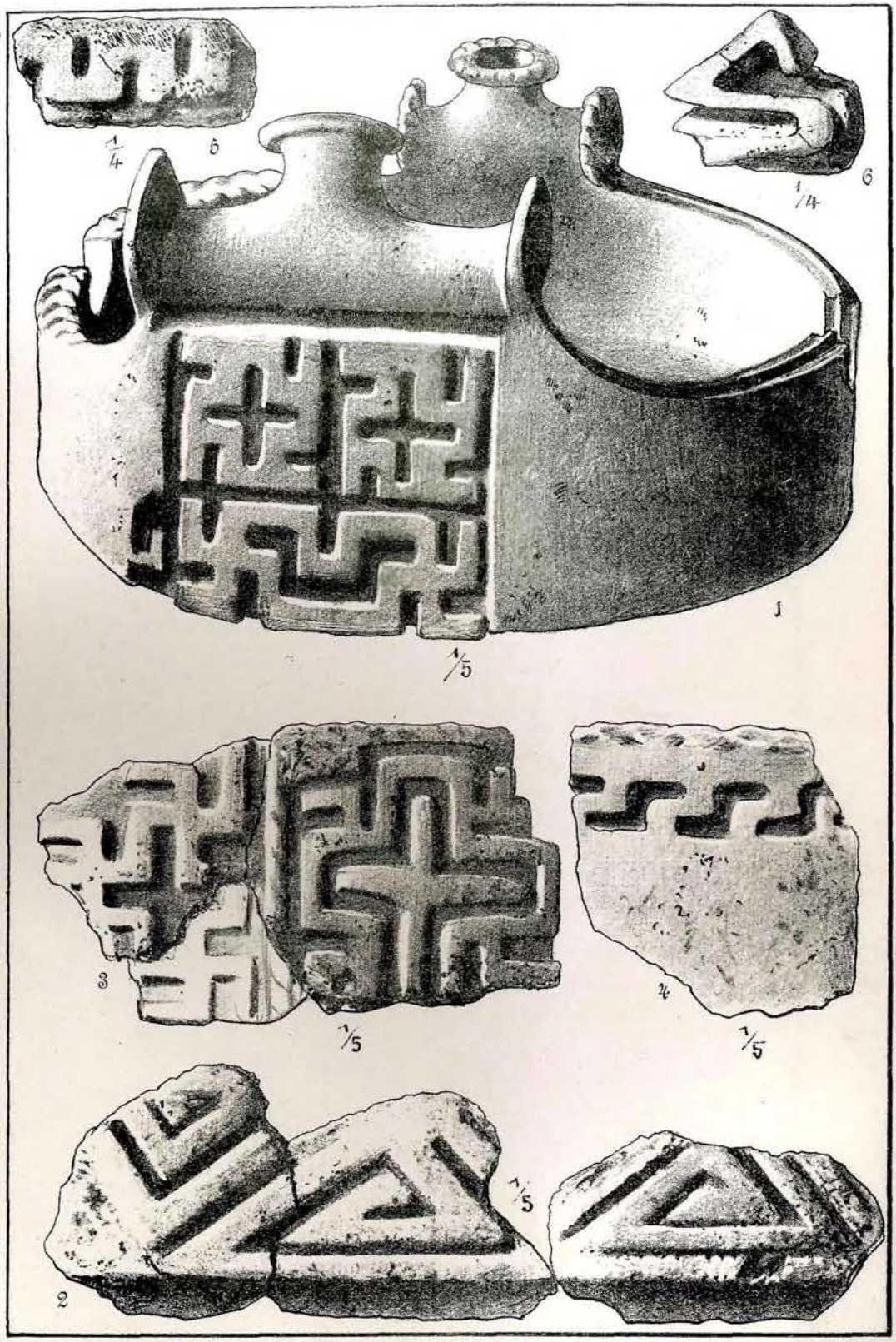

Tabla LVI.

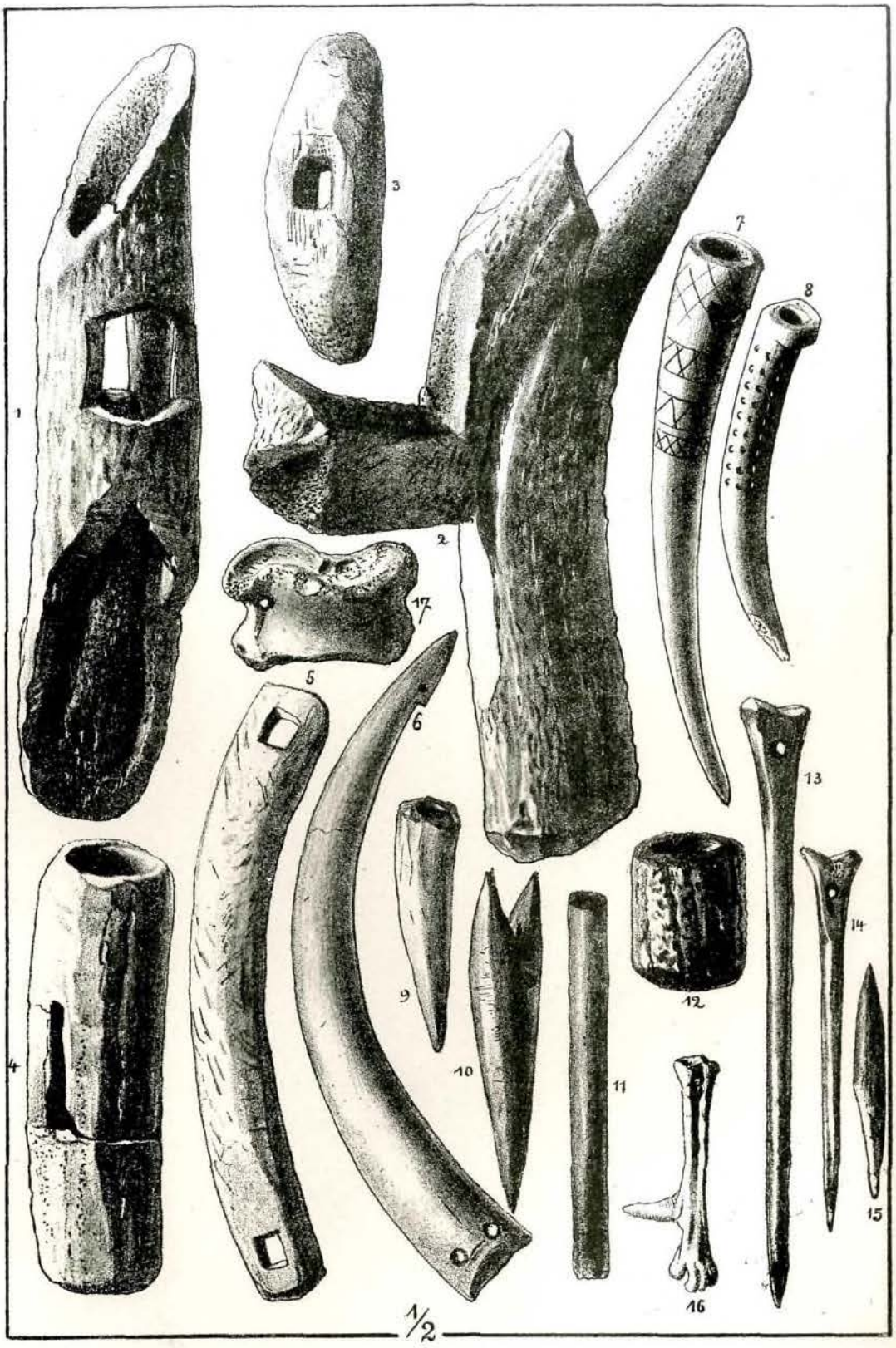

Tabla LVII.

1
1a
1b
2
1/2
1/2
1/2
1/2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
1/3
21
22
23
24
25
26
27
28
29
1/2
30
31
32
33
34
35
1/5

Apollonia- и Dyrrhachium-новци из моје збирке.

Приопћује

Карло барун Питнер,
окружни предстојник у Мостару.

Сразмјерно малени број новца грчких градова Аполоније и Дирахиума (данашњег Драча), што се налази у мојој збирци, не би заправо завриједио да се публицира, и то тим мање, јер у реду овог новца нема таковых комада, који би се могли означити као ванредна ријеткост. Но ако се осврнемо на улогу, што је за трећег и другог стољећа прије Христа играше ове илиричке драхме ко прометно средство у трговини по сјеверозападној половини балканског полуострва до у низину Дунава и даље до Ердеља, — са којом се улогом данас може једино још сравнити важност талира Марије Терезије у Абесинији и сусједним земљама Африке, — тада добива сваки налаз ових драхми становиту своју важност, јер се одавле могу изводити важни закључци у погледу подручја и интензитета трговачких свеза између обале Јадранског мора и крајева у унутрашњости овог полуострва. Даље су овакови налази од важности и за просуђивање благостања и културног степена у тијем крајевима за оно давно доба, које ми иначе радо означавамо прехисторичким периодом за ове земље.

Није моја намјера, да уз опис ових мојих драхми надовезујем опћенита посматрања и да износим већ познате податке о приликама, што су постојале у ова два грчка града, већ ми је у главном стало до тога, да обратим пажњу на провенијенцију овог новца, наиме на околност, да исти, изузевши само два комада, потјече из Босне и Херцеговине, понајвише пак из пошљедње покрајине. Гдје ми је налазиште тачно познато, навео сам у одређеному ступцу име дотичног мјеста...; код оних пак комада, за која нијесам могао налазиште тачно установити, уврстио сам име котара (земље), из којег сам новац набавио и у чијем се подручју свакако и нашао.

При одређивању служио сам се Шлосеровим дјелом: „Beschreibung der altgriechischen Münzen“ I., па означавају додане бројке текуће бројеве из овог дјела.

Нека ми је дозвољено, да ниже одштампаному списку додаднем неке примједбе, које по мојему мишљењу имаду нумизматичког интереса.

Типус кова био је за драхме ових двају градова у III. и II. стољећу прије Христа у аверсу: крава, коју сиса теле, у реверсу: двоструки квадрат с орнаментом. За Дирахиум био је али овај типус у аверсу окренут на десно, а онај двоструки квадрат у реверсу састављен од равних црта[1]); напротив је за Апо-

[1]) Биће да је омашка она ознака у Шлосеровом дјелу стр. 44.: „сферички квадрат“.

лонију типус у аверсу био окренут на лијево, а двоструки квадрат у реверсу је сферичког облика.

Док ми није познат ни један примјер, да би драхме Дирахиума показивале краву, окренуту на лијево, већ је без изузетка придржан обични типус, — то нам Аполонија-драхме показују почешће изузетке од назначеног правила. У мојој серији налазе се два овакова комада, бројеви 3. и 11., гдје је типус у аверсу окренут на десно, гдје је дакле употребљен типус, својствен Дирахиума. У Шлосера има много оваких примјера.

Него има у Аполонија-новцу и у реверсу изузетака од правила: сферичан квадрат, пошто на гдјекојим комадима видимо квадрат, састављен од равних црта, на примјер у бројева 11. и 12., па онда у барбарскому прековању број 14., гдје је такођер утиснут квадрат од равних линија.

Спрам тога могло би се помишљати, да се слабије развијени и мањим бројем кованог новца снабдјевени град мало по мало стао повађати за далеко бројнијим и у промету због више уваженог новчаног типуса јачим и богатијим братским градом. Број 11. из моје збирке у неку је руку доказало за вршак означеног процеса, јер у томе комаду видимо у аверсу краву, окренуту на десно, а у реверсу двоструки квадрат, омеђашен равним цртама, дакле тачни типус драхме Дирахиума. Но при свему тому, што овакова хипотеза имаде становиту примамљиву страну за кронолошка посматрања гледе магистрата овијех градова, и што вазда истовјетна отражња страна (реверс) у драхмама Дирахиума говори у прилог истакнутог мишљење, то ћу ипак одмах додати, да друго једно опажање обара нагађања: да се мало по мало типус Аполоније прилагођивао и подређивао типу Дирахиума. Ово опажање састоји у томе, што у драхмама Дирахиума почешће видимо, да се крај вазда истовјетног аверса кад и кад отражња страна (реверс) приближава начелному типусу реверса на драхмама Аполоније, да је наиме умјесто квадрата од равних црта утиснут сферички квадрат. Ко примјер за ово служе у мојој збирци бројеви 7., 17. и 22.

Не би било на одмет, да се ова ствар даље проучава на основу богатијег материјала.

Серија у мојој збирци подаје нам у испоређивању са Шлосером: „Beamtennamen“, стр. 106. и даље, ова нова имена магистратских лица:

Apollonia:
ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΑΛΚΩΝΟΣ

наиме имена, позната досад само за Дирахиум.

Dyrrhachium:
ΒΙΩΝΟΣ
ΖΩΤΙΩΝ

Прво је име за Аполонију већ познато, док је друго посве ново.

И ако мма сличности међу именима магистратских особа у обадва града, то су у њима иста имена ипак доста ријетка. Тако су по Шлосеровом исказу само пет имена заједничка за Аполонију и Дирахиум. С тога ће број 12. мојих Аполонија-комада донекле заинтересовати, јер су на тој драхми с обадвију страна утиснута управо она имена магистратских особа, која видимо на Шлосеровом броју 255., Дирахиум, спрам чега је ипак допуштено питање, да ли нијесу у оној години једни те исти чиновници управљали обим градовима.

Број	Ков	Највећи пречник у милиметрима	Налазиште	Типус		Број исказа у дјелу Шлосеровом „Altgriechische Münzen“, 1.	Како се новац одржао
				аверс	реверс		
				APOLLONIA.			
				Крава с телетом, које сиса, гледа на лијево.	Двоструки сферички квадрат с орнаментом.		
					Α Π Ο Λ		
1	Сребро.	18	У Блату у мостарском котару.	Α]ΡΙΣΤΩΝ	ΑΙ ΝΕ Α	3	Добро.
2	Сребро платирано.	17	У Виду (Нарона).	ΑΓΙΑΣ	ΑΙ] ΝΕ Α Платирано.	—	Рђаво.
3	Сребро.	16	У Бротњу у мостарском котару.	. . . ΣΙΩΝ Типус на десно.	ΑΛ ΚΩ ΝΟΣ	—	Добро.
4	Сребро.	18	У Крехин-Грацу у мостарском котару.	ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ	ΑΝ [ΔΡΙ]Σ ΚΟΥ	4	Добро.
5	Сребро.	19	У Читлуку у мостарском котару.	ΝΙΚΗΝ	Α[ΥΓΟ] ΒΟΥ ΛΟΥ	9	Прилично.
6	Сребро.	18	У Албанији.	ΣΙΜΙΑΣ У аверсу: ΛΕ	ΑΥΓΟ ΒΟΥ ΛΟΥ	10	Прилично.
7	Сребро.	20	У Јањи у бјелинском котару.	ΤΙΜΗΝ У аверсу: ΑΚ	ΔΑΜΟ ΦΩΝ ΤΟΣ	15	Добро.
8	Сребро.	18	У коњичком котару.	Исто.	Исто.		Добро.
				Други печат.			

9	Сребро.	17	У Амајлији у зворничком котару.	ΑΡΙΣΤΩΝ	ΛΥ ΣΗ ΝΟΣ	29	Добро.
10	Сребро.	19	У љубушком котару.	ΣΩΣΙ ΚΡΑΤΗΣ	ΝΙ ΚΩ ΝΟΣ	38	Рђаво.
11	Сребро.	17	У Гнојници у мостарском котару.	ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Типус на десно.	ΦΙΛΙ ΣΤΙΩ ΝΟΣ Квадрат од равних линија.	—	Добро.
12	Сребро.	19	У вароши Столац.	ΑΡΙΣΤΩΝ У лијевом пољу: клас. У аверсу: плуг.	ΦΙ ΛΟΔΑ ΜΟΥ Квадрат од равних линија.	— Испореди Шлосера: „Dyrrhachium“, број 255.	Добро.
13	Сребро.	17	У Албанији.	ΞΕΝΟΚΛΗΣ	ΧΑΙ ΡΗ ΝΟΣ	51	Прилично.
				Барбарски ков.			
14	Сребро платирано.	18	У Херцеговини.	ΔΘΙΛΚΛΑ У аверсу: трозуб.	Слова без правог смисла. Квадрат од равних линија; платиран.	—	Рђаво.
				DYRRHACHIUM.			
				a) Крава с телетом, које сиса, гледа на десно.	Двоструки квадрат од равних линија с орнаментом. ΔΥΡ		
1	Сребро.	22	У Грацу у мостарском котару.	ΚΥΔΙΠΠΟΣ У десном пољу: обилница.	Α] ΜΥΝΤΑ	47	Добро.
2	Сребро платирано.	18	У Блату у мостарском котару.	ΜΑΧΑΤΑΣ Изнад тога глава Хелиоса, заокружена зракама, гледа на десно.	ΑΡΙ ΣΤΑΡ ΧΟΥ Платиран.	59 (нема других знакова)	Добро.
3	Сребро.	16	У Слијепчићима у мостарском котару.	*Δ*	ΒΙ .Ω ΝΟΣ	—	Добро.

4	Сребро.	18	У Бротњу у мостарском котару.	ΞΕΝΩΝ У десном пољу: клас. У аверсу: грозд (?).	ΔΑ [ΜΗ] ΝΟΣ	102	Прилично.
5	Сребро.	17	У Јањи у бјелинском котару.	ΜΕΝΙΣΚ[ΟΣ	ΔΙΟ [ΝΥ] ΣΙΟΥ	116	Прилично.
6	Сребро.	18	У Мостару.	ΣΤΕΦΑΝΟΣ У аверсу: двије винове лозе, постављене једна спрам друге (?).	ΕΞΑ ΚΕΣ ΤΟΥ	120	Добро.
7	Сребро.	17	У Албанији.	ΕΧΕΦΡΩΝ Изнад тога глава Хелиоса, заокружена зракама, гледа на десно. У десном пољу: сова.	ΖΩ ΠΥ ΡΟΥ Сферички квадрат.	126	Добро.
8	Сребро.	19	У Травнику.	ΖΩΙΛΟΣ Изнад тога глава Хелиоса, заокружена зракама, гледа на десно. У десном пољу: сова.	ΖΩ ΠΥ ΡΟΥ	129	Добро.
9	Сребро.	19	У Косору у мостарском котару.	ΘΕΟΔΟΥ . . У аверсу: грозд (?).	Θ]ΕΟ ΤΕ ΛΕΟΣ	—	Добро.
10	Сребро.	17	У Албанији.	ΖΩΤΙΩΝ У аверсу: кијача.	ΚΥΡ ΒΑ ΣΟΥ	—	Добро.
11	Сребро.	17	У вароши Столац.	ΦΙΛΩΝ Изнад тога глава Хелиоса, заокружена зракама, гледа на десно.	ΜΕ ΝΙ ΣΚΟΥ	197 и 198	Добро.
12	Сребро.	18	У Дрежници у мостарском котару.	Исто. Додани знак излизан.	Исто.		Прилично.

Други печат.

13	Сребро.	18	У Хумцу у љубушком котару.	ΦΙΛΩ[Ν	ΜΕ ΝΙ [ΣΚΟΥ]	197 и 198	Прилично.
				Исти печат ко у броја 12.			
14	Сребро.	16	У вароши Љубушки.	ΜΑΧΑΤΑΣ	ΝΕ ΒΡΙΣ ΚΟΥ	205	Добро.
15	Сребро.	19	У Јањи у бјелинском котару.	ΞΕΝΩΝ Изнад тога орао раширених крила.	ΠΥΡ ..	228	Добро.
16	Сребро.	19	У Мостару.	Α]ΡΙΣΤΩΝ У аверсу: Тирсосов штап (?).	ΦΙΛΟ ΔΑ ΜΟΥ	255	Прилично.
17	Сребро.	18	У Мостару.	ΗΡΟ ΔΟΤΟΣ	ΦΙΛΟ .. ... Сферички квадрат.	259	Прилично.
18	Сребро.	18	У Широком бријегу у мостарском котару.	ΞΕΝΩΝ Изнад тога орао раширених крила. У аверсу: пас, трчи на десно.	ΦΙΛΟ ΔΑ ΜΟΥ	261 до 263	Добро.
19	Сребро.	18	У вароши Столац.	Исто. Исти знакови.	ΦΙΛΟ		Прилично.
				Други печат.			
20	Сребро.	16	У Бјелини.	Μ]ΕΝΙΣΚΟΣ У десном пољу: зубља. У аверсу: пас, трчи на десно.	ΦΙ] ΛΩ ΤΑ	272 до 276	Прилично.
21	Сребро.	17	У Крехин-Грацу у мостарском котару	Исто.	Φ]Ι ΛΩ [ΤΑ		Прилично.
				Други печат.			
22	Сребро.	18	У Хардомиљу у љубушком котару.	.....Σ У аверсу: кормило.	.... ΔΑ ΜΟΥ Сферички квадрат.	—	Рђаво.

				б) Предња страна краве, која стоји и гледа на десно.	Двоструки квадрат од равних линија с орнаментом. ΔΥΡ		
23	Сребро.	15	У Љубушкому.	ΚΤΗ	ΑΡΙ ΣΤΗ ΝΟΣ	—	Добро.
24	Сребро.	14	У Мостару.	ΣΤΡΑ У десном пољу: клас и грозд.	ΚΑΛ ΛΗ ΝΟΣ	313	Добро.
25	Сребро.	15	У Хутову у столачком котару.	ΑΦΡΟ	ΝΙ ΚΗ [ΝΟΣ	—	Прилично.
26	Сребро.	14	У вароши Столац.	ΣΤΕ	ΠΑΡ ΜΕΝΙ [ΣΚΟΥ	—	Добро.
27	Сребро.	13	Крај Ливна.	ΑΛΚΩΝ Изнад тога: троножац.	Погрјешка у печату. Типус предње стране утиснуто искован.	—	Добро.
28	Бакар.	17	У Совићима у љубушком котару.	*в)* Глава Зевса додонског са вијенцем од храстова лишћа, гледа на десно.	Δ Υ Ρ Троножац. ΑΓΑΘΙ ΩΝΟΣ Све у вијенцу од храстова лишћа.	—	Добро.

Prilog poznavanju tercijarne flore okoline Prozora.

Priopćio

Hermann Engelhardt,

profesor na zavodu „Dreikönigschule“ u Dražgjanima.

(Sa 8 slika u tekstu.)

U djelu „Geologischer Führer durch Bosnien und die Hercegovina“ [1]) opisuje bosansko-hercegovački zemaljski geolog dr. Katzer uz druge slične kopnene naslage takogjer mlado-tercijarne tvorevine okoline Prozora, čije je poredanje predočeno u ovdje dodanoj *slici 1.*

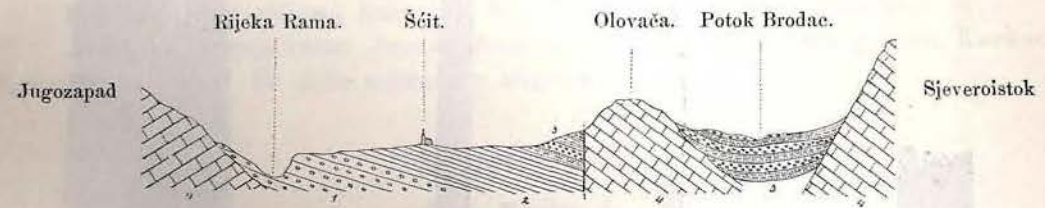

Slika 1. Profil kroz mlado-tercijarnu kopnenu naslagu okoline Prozora.

Slike 1, 2, 3: Slatkovodne tecijarne naslage. 1. Gromače vapnenca i pješčenici. 2. Vapnenasti lapori. 3. Mekani konglomerati i pješčani lapori. — Slika 4. Vapnenac i dolomit trijaske formacije.

Na čvrstim konglomeratima vapnenca i na pješčenicima, kojima ta naslaga započinje, leže vapnenasti lapori u tankim tavanima i pločasti ilovasti lapori, koji su na pojedinim mjestima vrlo deboli. Oni predstavljaju glavni sloj oligocena i miocena, koji se prema gore svršava naizmjence poredanim tavanima mekanih konglomereta i pješčanih lapora.

Sva tri sloja razviše se jedino u koritu kod Šćita, zapadno od Prozora. Južno i istočno od Prozora leže vapnenasti lapori srednjeg sloja neposredno na osnovnomu trijaskomu kamenju, dok u sâmom Prozoru i u sjevernomu produženju u pravcu obronaka Maklena nalazimo jedino gornji sloj. Laporasti srednji sloj na mnogim je mjestima bogat životinjskim i biljevnim okamenjinama. U pogledu biljevnih fosilija ističe se naročito okolina sela Paroša, koje leži na visočini kraj sela Gorice jugozapadno od Prozora. Ovdje se u svijetlo žutomu, pločastomu i jasno zvečećemu laporastomu vapnencu, kojim se narod rado služi na gragjevne svrhe, nalazi obilje biljevnih ostataka.

[1]) Ovo je djelo izdala bosansko-hercegovačka zemaljska vlada povodom obdržavanja IX. megjunarodnog geološkog kongresa; Sarajevo, godine 1903., vidi str. 216. i dalje.

Zastupan je malen broj vrsta, naročito trave iz rodova *Poacites* i *Arundo,* koje su tako česte, da se u kamenim duvarovima seljačkih kuća, — kako veli Katzer na označenom mjestu strana 219., — skoro u svakom kamenu i u svakoj krovnoj ploči vide otisci ovijeh trava. Odavle potječu sve vrste fosilnih biljaka, što ću ih sada opisati.

Equisetaceje DC.

Rod: **Equisetum** L.

Equisetum sp. *(Slika 2.)*

Nagjen je samo vrlo neznatni ostatak, koji se po širini podudara sa *Equisetum limosellum* Heer, ali se od ove vrste razlikuje po tvorbi listovnog tulca. Diagnoza biće moguća, kad se jednom dobavi potpuniji materijal; donle neka ostane neodregjen ovaj komad.

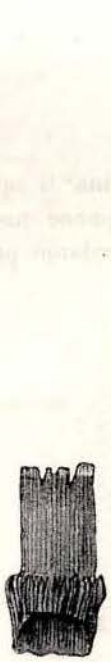

Slika 2.

Slika 3.

Slika 4.

Slika 5.

Slike 2.—5. Biljevni ostatci iz kopnene tercijarne naslage kod Prozora: slika 2., *Equisetum* sp.; slika 3., *Poacites caespitosus* Heer; slika 4., *Poacites tenuiter-striatus* nov. sp.; slika 5., *Arundo göpperti* Münst. sp.

Salviniaceje Bartl.

Rod: **Salvinia** Mich.

Našao se jedino maleni dio lista neke *Salvinia*-vrste, po kojemu se ipak ova vrsta ne može naznačiti.

Gramineje Juss.

Rod: **Poacites** Brongn.

Poacites caespitosus Heer. *(Slika 3.)*

Heer, Fl. d. Schw., I., str. 70., tab. 26., sl. 1. Ettingshausen, Bilin, I., str. 23., tab. 6., sl. 1. Engelhardt, Cyprissch., str. 6., tab. 7., sl. 11.; isti pisac, Jesuitengr., str. 16., tab. 1., sl. 24., 25.

Listovi su 2—3 *mm* široki, linealni, 10—12 rebrasti. Po dobu raširena u oligocenu i miocenu.

Poacites tenuiter-striatus nov. sp. *(Slika 4.)*

Listovi su dugački, prema vršku suženi i prevučeni mnogim na gusto poredanim, vrlo nježnim rebarcima. Najveću sličnost imadu ovi listovi sa onima vrste *Poacites acuminatus* Ett., ali su ovi uzaniji. Nervatura ne može se prostim okom raspoznati, dok se jasno vidi pod povećalom.

Rod: **Arundo** L.

Arundo göpperti Münst. sp. *(Slika 5.)*

Heer, Fl. d. Schw., I., str. 62., tab. 22., sl. 3., tab. 23., III., str. 164., tab. 146., sl. 17.; isti pisac, Balt. Fl., str. 24., tab. 8., sl. 14. *c—e.* Ettingshausen, Bilin, I., str. 95., tab. 4., sl. 1.—4. Engelhardt, Leitm. Geb., str. 397., tab. 8., sl. 3.—5.; tab. 9., sl. 1.—4.; isti pisac, Dux, str. 145., tab. 2., sl. 3. Sieber, Nordböhm. Braunk., str. 8., tab. 3., sl. 20. *a, b.* Lesquereux, Tert. Fl., str. 86., tab. 8., sl. 3.—5.

Syn: *Palmacites annulatus* Schlotheim, Verst., str. 396., tab. 16., sl. 5. — *Stigmaria?* Rossmässler, Altsattel, str. 41., tab. 13., sl. 58. — *Culmites göpperti* Münster, Beitr. Heft V, str. 103., tab. 3., sl. 1.—3.; tab. 4., sl. 1., 2. — *Caulinites radobojensis* Unger, Chl. prot., str. 52., tab. 17., sl. 1.—2.; isti pisac, Iconogr. pl. foss., str. 15., tab. 29., sl. 3. — *Bambusium sepultum* Unger, Chl. prot., str. 128., tab. 40.; isti pisac, Sotzka, str. 26., tab. 2., sl 5., 6. Andrae, Siebenb. str. 12., tab. 2., sl. 1.—3. — *Typhaeolobium häringianum* Ettingshausen, Häring, str. 30., tab. 4., sl. 20.

Listovi su splošteni, široki, prevučeni mnogim uzdužnim rebarcima, koja su sublizu poredana.

Pojavljuju se i *rhizomi,* kako veli Katzer, ali mi oni nijesu dostavljeni.

Analogna sadanja vrsta: *Arundo donax* L. (područje Sredozemnog mora, Kavkaz, Kanarijska ostrva). Po dobu raširena u oligocenu i miocenu.

Myriceje Rich.

Rod: **Myrica** L.

Myrica banksiaefolia Ung. *(Slika 6.)*

Za literaturu vidi: „Prilog poznavanju tercijarne flore Bosne i Hercegovine“ u ovom Glasniku, god. 1902., str. 446.

Listovi imadu peteljku te su kruti, kožnati, linealni ili linealno kopljasti, posvuda oštro nazupčani, s obadvije strane zašiljeni; postrana rebarca niču skoro u pravom kutu, stoje sublizu te su jednostavna, istosmjerna, oblučasta.

Analogne sadanje vrste: *Myrica cerifera* L. (Sjeverna Amerika), *M. esculenta* Don. (Nepal), *M. californica* (Kalifornija). Po dobu raširena u eocenu, oligocenu i miocenu.

Salicineje Rich.

Rod: **Populus** L.

Populus mutabilis Al. Br. *(Slika 7.)*

Za literaturu vidi: „Donja Tuzla“ u ovom Glasniku, god. 1901., str. 497.

Listovi imadu ponajviše dugu peteljku; nekoji su ovalni, drugi opet jajasto eliptični, pravilno eliptični ili kopljasti, sa čitavim okrajkom, izvučeni ili rasijano nazupčani; ima i prilično okruglih, dugoljastih ili kopljastih, grubo nazupčanih ili testerastih listova.

Analogna sadanja vrsta: *Populus euphratica* Ol. (Orijent, centralna Azija). Po dobu raširena u oligocenu i miocenu.

Laurineje Juss.

Rod: **Cinnamomum** Burm.

Cinnamomum scheuchzeri Heer.

Za literaturu vidi „Dônja Tuzla", str. 501.

Listovi nasagjeni su skoro jedan spram drugog; oni su kožnati, glatki, peteljkasti, eliptični, jajoliki ili dugoljasti, trostruko rebrasti; dônja postrana rebarca teku potpuno ili prilično paralelno s okrajkom, ne dosižu vršak, a niču rijetko kada pri dnu lista, nego obično u listovnoj plohi iz srednjeg rebra, koje prema vršku sve to više gubi od svoje debljine; glavna polja, okružena postranim rebarcima, ispripletena su nježnim žilicima, što niču u skoro pravom kutu. U gornjim partijama ishode od srednjeg rebra još više postranih rebaraca te se izmegju sebe vežu u lukovima; okrajnja polja ispunjena su tercijarnim oblučastim žilama, koje niču u prilično pravilnom kutu. Našao se samo jedan nepotpuni list.

Analogna sadanja vrsta: *Cinnamomum pedunculatum* Nees. (Japan). Po dobu raširena u oligocenu, miocenu, pliocenu.

Slika 6.

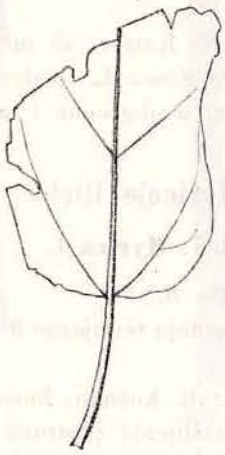

Slika 7.

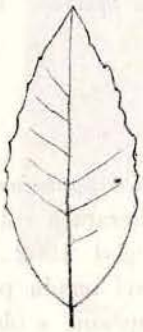

Slika 8.

Slike 6.—8. Ostatci listova iz kopnene tercijarne naslage kod Prozora: slika 6., *Myrica banksiaefolia* Ung.; slika 7., *Populus mutabilis* Al. Br.; slika 8., *Celastrus oxyphyllus* Ung.

Apocyneje Lindl.

Rod: **Echitonium** Ung.

Echitonium sophiae Web.

Za literaturu vidi „Dônja Tuzla", str. 506.

Listovi su linealno kopljasti, dugački, zašiljeni, pri dnu suženi, ponešto kožnati; srednje je rebro snažno, mnoga postrana rebarca jedva su vidljiva. Po dobu raširena u oligocenu i miocenu.

Celastrineje R. Br.

Rod: Celastrus L.

Celastrus oxyphyllus Ung. *(Slika 8.)*

Unger, Sotzka, str. 47., tab. 30., sl. 22.—24.; isti pisac, Syll. pl. foss., II., str. 8., tab. 2., sl. 4. Ettingshausen, Sagor, II., str. 33., tab. 16., sl. 21.

Syn: *Celastrus Andromedae* Unger, Sotzka, tab. 30., sl. 2.—4. — *Evonymus Pythiae* Unger, Sotzka, tab. 30., sl. 26.

Listovi su jajasti, s obadvije strane suženi, ali im strane nijesu jednake, nazupčani, sa kratkim peteljkama, kožnati; postrana rebarca ničU u oštrim kutovima.

Analogna sadanja vrsta: *Celastrus acuminatus* (Rt dobre nade). Po dobu raširena u oligocenu.

*

Konačno želim još istaknuti, da se osim naprvo odregjenih biljevnih ostataka u laporastim tavanima tercijarne naslage kraj Prozora pogdjegdje nagjoše još i ona zrnasta tjelešca, što sam ih opisao u ovom „Glasniku“ godine 1903. na strani 134. pod imenom *Carpolithes valvatus.*

Po svojoj množini svakako važna pojava ovih začudnih biljevnih tvorba, kojima se tumač dosad nije mogao naći, ima svoje naročito značenje pogledom na to, što se njome dokazalo, da je prozorska naslaga isto tako stara kao naslaga mrkog ugljena u okolini Zenice, pa i ona kraj Mostara, gdje se u pojedinim tavanima takogjer u velikoj množini nagjoše ova začudna tjelešca [1]).

Istaknuću još i to, da se u laporastim uklopcima konglomerata podnice, dotično u najdonjem dijelu glavnog tavana laporastog vapnenca kopnene tercijarne naslage kraj Prozora, i to ispod sela Mluše uz obalu Rame, pojavljuju okrugljasta, nježnim pruticama obavita tjelešca, velika ko makovo zrno; za ova tjelešca misli Katzer, da su sjeme biljke *Chara.*

Prem je zasad još dosta sirotna naprijed opisana fosilna flora okoline Prozora, to ona ipak potvrgjuje Katzerovo, na stratigrafičkom prosugjivanju zasnovano odregjivanje starosti dotičnih slojeva kao oligo-miocen. U prozorskim vrstama nema upravo ni jedne, koja nije već poznata iz oligocena i miocena drugijeh područja, ili koja ne bi tamo imala svoje srodnike. Jedna vrsta, — *Celastrus oxyphyllus,* — dosad je uopće nagjena samo u oligocenu.

---

[1]) Isporedi „Glasnik“, god. 1903., str. 103.

Primjedba.

Služim se ovom zgodom, da ispravim neke omaške, koje se uvukoše u tumač table I. uz moju raspravu „Prilog poznavanju tercijarne flore Bosne i Hercegovine“, Glasnik, XIV., 1902., str. 441. i dalje, i to time, jer se je poremetilo poredanje slika i brojaka.

Treba da stoji: kod	*Myrica hakeaefolia*	slika	*16*	umjesto 31;
„	*Quercus lonchitis*	„	*21*	„ 20;
„	*Myrica vindobonensis*	„	*20*	„ 16;
„	„ *laevigata*	„	*15, 23*	„ 21;
„	„ *studeri*	„	*24*	„ 22;
„	*Cinnamomum retusum*	„	*30*	„ 23;
„	*Quercus furcinervis*	„	*27*	„ 24;
„	*Liquidambar europaeum* samo	„	*26*	— —;
„	*Alnus kefersteinii*	„	*25*	umjesto 28;
„	*Hakea gaudini*	„	*31*	„ 29;
„	*Grevillea häringiana*	„	*29*	„ 30.

Spram toga valja takogjer ispraviti pozivanje na slike iz table I. na stranicama 445. do 449. i na stranici 452.

H. Engelhardt.

Два савремена извјештаја о Босни из прве половине XVII. стољећа.

Приопћио

др. **Ф. М.** (Загреб).

Када је султан Мухамед II. освојио Босну године 1463., дозволио је фрањевачком реду, да удовољује вјерским потребама својих нових, католичких, поданика. Истина, султан није волио католика, јер су ови у вјерским стварима непосредно потпадали папи. А како је папа у оно вријеме био средиште свеколике западно- и средње-европске политике, то је султан сматрао католички елеменат папинском војском против султанове политичке и вјерске моћи. Не треба да се томе чудимо, кад се сјетимо, како су папе помагали неумрлога јунака Ђуру Кастриота Скендербега, па Бошњаке, Хрвате и Угре против сâмога султана Мухамеда II.

Султан Мухамед II. био је један од највећих владара не само османлијске државе него и читавог свијета; он је био велик као војсковођа, али још већи и славнији као државник. Његовом генију има се понајвећма у заслугу уписати, да је посред кршћанских народа, у срцу источног кршћанства саградио иновјерну државу и народ, који се политички и генетички одржао до данас попут какова острва усред разнијех народа. Није наша намјера да овдје пишемо о освојитељу Босне, Цариграда и готово цијелога Балкана, већ ћемо само споменути, како је он знао да претвори Босну, која је до године 1463. била не само саставни дио западно-европске културе, већ управо њена предстража и бранич, у прави бедем османлијског царства против Европе. — То се је догодило овако, али не одмах, у један час, него с временом и дошљедном праксом.

Када је султан Мухамед II. завладао Босном, радио је промишљено на томе, да му католички народ не постане погибељан, каошто је то било исте оне год. 1463., кад је краља Матију Корвина обједручке дочекао и помагао му освојити земљу све до Јајца и Зворника. Да се то опет не догоди одлучи султан, да ће истребити народне вође, држећи се оне: Удри пастира, разбјежаће се овце. С тога прогна најприје свјетовно свећенство са бискупом, а племство, као вође народа, у колико није прешло на Ислам или се разбјегло у сусједне хрватске крајеве, искорјени мачем и огњем. Бојећи се ипак да би и католички сељак могао побјећи, чиме би земља опустјела, не хтједе га сасвим лишити вјерских пастира: остави му фратре фрањевачког реда, али тако да их одсјече од Рима. Султан је мислио, да ће овако овај ред, одсјечен од Рима, усахнути сам од себе као усјечена грана; а прости

народ да ће се страном потурчити због интереса и части, или да ће прећи на хришћанство, које је преко патријарха било везано на Цариград, пријестоницу ново подигнутог османлијског царства.

Разумљиво је дакле, да је султанима била главна брига, да у Босни завлада у првом реду Ислам, а ако се не би сав народ потурчио, да онда барем пређе у хришћане. — Ево ово је политика босанских паша, султанових намјесника, почевши од султана освојитеља, па све некако до половице XVIII. вијека.

Но тај је правац највећу запрјеку налазио у фратрима, који се нијесу дали одсјећи од Рима, већ су мимо свих султанових забрана, да не смију имати бискупа, а најмање примати га из Рима, ипак потајно стајали у трајном и непрекидном додиру са Римом и оданле примали бискупе. Ови бискупи потајно су обилазили Босном, заређивали су свећенике и вршили бискупску јурисдикцију, па онда о том извјештавали у Рим. Ова извјешћа најбољи су нам извори за повјест Босне под турском владом. А нека су тако пластична, да нам живот народа, особито католичког, сликају у најживљим бојама. — Ми ћемо ево овакова два извјештаја саопћити нашим читатељима.

Такав један извјештај шаље године 1655. бискуп Маријан Маравић, о којему нам је забиљежити једну карактеристичну цртицу.

Када је године 1645. умро бискуп босански Тома Мрњавчић, именује владар Фердинанд III. провинцијала Марijана Маравића бискупом босанским, па затражи 4. септембра 1646. од паше да га потврди. То именовање, којим је Фердинанд III. устоличио Марijана, образлаже се овако: Босанску бискупију дадосмо побожном мужу Марijану Маравићу, опирућ се на власт нашега патронатскога права, по којем се обзиром на све црквене надарбине по Угарској и њојзи подвргнутим крајевима по примјеру наших прећа, некадањих угарских краљева, добрим правом служимо[1]). Дакле Марijана је инвестирао за босанског бискупа краљ Фердинанд III. двије сто година иза пада Босне под османлијско господство. А то право вршили су и његови предшасници и његови нашљедници, што би се са стотину примјера дало показати.

Папа Иноцент X. већ у јулу наредне године пошаље потврду. — Марijан био је вриједан пастир свога стада. Уз највеће погибељи путовао је по својој бискупији, те о њој марљиво св. столицу извјештавао. Но најзанимљивији му је извјештај из године 1655., гдје св. столицу упућује о повјести Босне, о њеној географији, о управи, о статистици пучанства и т. д. А о свему он пише са неким поносом и љубави, тако да се види е је син овога народа, да за њ чути и да за њ има срца. — Оваких лијепих и занимљивих извјештаја о нашим земљама мало је наћи, па ћемо га зато дословно саопћити, да и шире опћинство види, каква је била Босна пред којих 250 година и како су о њој говорили њени најбољи и најнаображенији синови. — Ево како Марijан описује своју домовину[2]):

„Земља и краљевина Босна стиснута и опкољена је између пет ријека, које се окрећу на четири стране свијета.

С источне стране међом је земљи ријека Дрина, која ју дијели од Србије (dalla Servia). С подневне стране је окружена ријеком Неретвом и Рамом, те ју ове дијеле од војводине св. Саве, или како народ вели, од Херцеговине и Далмације.

[1]) Episcopatum Bosnensem... religioso fratri Mariano Marauich... juris patronatus nostri authoritate, quo in conferendis cunctis regni nostri Hungariae et partium eidem subjectarum beneficiis ecclesiasticis, instar praedecessorum nostrorum quondam Hungariae regum.... bono jure utimur, innixi, beniqne contulimus... Fermendžin, Acta Bosnae p. 462.

[2]) Изворник, писан талијанским језиком, на озн. мјесту стр. 475.—480.

На западу је замеђена ријеком Савом, која дијели Босну од Хрватске. Са сјевера је затворена ријеком Савом, која дијели Славонију од босанскога краљевства.

Ово краљевство простире се у дужину од три дана хода, а толико је и широко [1]; земља је брдовита, али зато ипак плодна житом и сваким воћем. Особито је обилна рудом: на много мјеста има жељеза, злата, сребра, бакра, олова, соли.

Главније горе овога краљевства јесу: Романија, Равни, Стоборје, Смолино, Рогмо, Јаворник, Рајска, Оврен, Звијезда, Заjам, Снијеженица, Зечец, Битуња, Рамшћак, Мотајица и многе друге, обилне разним животињама, као: међедима, вуковима, тигрима (овдје биће, да часни Маријан или није знао што је тигар, или су наши стари себи под тигром коју другу грабежљиву звијер представљали), јеленима, кунама, вепровима, свињама, лисицама, дамама (?), козама и многим иним четвероножним животињама.

Главне ријеке у овој краљевини јесу ове: Босна, која тече по средини краљевине те је прикладна за пловидбу (чини нам се, да је овдје Маријан мало превећ хвалио), Врбас, Лашва, Жељезница (Seglessniza), Крива ријека, Дрипавија и многе друге, које све обилују најплеменитијом рибом, нарочито јегуљом и рацима.

Босна је била некоћ краљество, као што је и данас, па је имала под собом и друге земље, војводине и грофовије, као н. пр. војводину св. Саве, звану Херцеговина, хумску и книнску крајину, те дио Далмације, Хрватске и Србије. Задњи краљ босанске краљевине био је Стјепан Јаблановић, син краља Томаша. Стјепана је Мухамед цар турски потуко године 1463., те му краљество освојио. Исти цар турски господује и данас у реченом босанском краљеству и сусједним земљама, који ради и настоји на разне начине, да уништи име кршћанско; али оно се особитом милости божјом и устрајности мале браће (фрањеваца) још и данас држи.

Становници овога краљества у данашње су вријеме већим дијелом Муслимани од порода, а дјеломице потурчењаци. Осим њих има католика и хришћана. Жидова има једино у Сарајеву (città di Seraglia), а цигана посвуда.

Овом краљевином влада поткраљ Великога Турчина (Vicerè del gran Turco, т. ј. султана) назван паша, или како га обичније називамо — беглербег, то јест, поглавица других санџак-бегова, који су му у неким стварима (in quibusdam) подложни (sotto posti).

Главни градови, села и каштели ови су:

Сарајево (Seraglio), град некада назван Врхбосна (Verbosania), сада метропола и глава краљевине, положен је између два бријега, а по средини тече ријека звана Миљацка (Migliazka). Спрам дође стране има прекрасно поље, у којему подно једнога бријега извире ријека Босна. Сарајево удаљено је од српске међе само дан хода. Зидова нема, већ тек мали каштел. Сарајево има турских кућа 20 хиљада, а џамија 118; кршћанских кућа има 100 (у прошлогодишњем извјешћу вели 200) са 600 душа, са капелицом Бл. Дјевице. — Овај град је ванредно напучен и богат трговином сваке врсте. У њему понајвећма столује паша и врховни судац, назван мула.

Варош Бањалука има два каштела, али сама нема зидова. Положена крај ријеке Врбаса; има двије хиљаде (2000) турских кућа и 15 џамија. Кршћана (т. ј. католика) и хришћана има у 100 кућа.

Јајце је град веле утврђен и лежи на ријекама Врбасу и Пливи (Pglieva). Јајце је била некоћ метропола (пријестоница) босанских краљева. Броји турских кућа 900 и 4 џамије, а кршћанских кућа има 30.

Зворник је град са каштелом. Положен је уз ријеку Дрину. Сам нема зидова. Броји 1000 турских кућа и 10 џамија.

Градишка (Gradiski città), варош, сграђена (fabbricata) на обалама ријеке Саве, има 1800 турских кућа и 8 џамија, а кршћанских и хришћанских кућа броји 200.

Дубица, мјесто (terra) са каштелом, броји 500 турских кућа и 3 џамије, а кршћанских и хришћанских кућа има 100.

Мајдан, мјесто крај града Каменграда, има на броју 1400 турских кућа, а кршћани и хришћани имаду 200 кућа.

Прусац, мјесто са каштелом званим Скопље (Scopie), има 300 турских кућа са 4 џамије.

Прозор, мјесто крај Раме, има 80 турских кућа.

Коњиц крај ријеке Неретве (Nerenta), има 400 турских кућа са 5 џамија.

---

[1]) Исто толику му површину приписује око год. 1204. (за бана Кулина) папински посланик Иван де Касамарис.

Крешево, мјесто са 40 турских и 23 кршћанске (католичке) куће. Овдје су златни, сребрни и орпимента (Rauschgold) мајдани.

Фојница, мјесто са 90 турских кућа и 10 џамија.

Зеница, мјесто са 300 турских кућа и 4 џамије.

Женче, мјесто са 180 турских кућа и 3 џамије.

Тешањ (Tesciagno), мјесто са каштелом, има 300 турских кућа и 3 џамије.

Маглај, мјесто са 330 турских кућа и 4 џамије.

Дрвента, мјесто са 400 турских и католичких кућа и 3 џамије.

Дубочац, мјесто са 400 турских кућа и 3 џамије.

Модрава, мјесто са 400 турских и кршћанских (католичких) кућа и 4 џамије.

Дôња Тузла (Salina inferiore) има 550 турских и кршћанских (католичких) кућа и 6 џамија.

Горња Тузла (Salina superiore) има 250 турских и кршћанских кућа и 6 џамија.

Брчка (Barccka), мјесто са 150 турских кућа и 3 џамије.

Дијељно (Dieglno, ваљда Лијевно), мјесто са 150 турских кућа и 3 џамије.

Кладањ, мјесто са 500 турских кућа и 9 џамија.

Олово или Piombo, мјесто са 54 турске и 135 католичких кућа и 1 џамијом.

Вареш, мјестанце (terriciola) са 100 турских кућа и 1 џамијом.

Кнежина, мјесто са 300 турских кућа и 4 џамије.

Рогатица, има 600 кућа и 10 џамија.

Сребрница (Argentina), са каштелом, има 400 кућа турских, кршћанских и хришћанских и 4 џамије.

Високо, мјесто са 700 турских, 8 католичких кућа и 6 џамија.

Каштели што још постоје: Дубровник, Кушлат, Теочак, Сребреник, Добор, Врандук, Котор, Кључ и Језеро. — Остали каштели и стари градови, којих је било у великом броју у овом краљеству, разорени су, када је босанско краљество било заузето по Османлијама.

О босанској бискупији. Босанска бискупија протезала се је и преко једног дијела Славоније онкрај ријеке Саве, гдје је у граду Ђакову била некоћ столна црква ове бискупије, како то свједочи традиција и како се то види из рушевине исте цркве и града. Ова је црква порушена у оно вријеме, кад је освојен град. Бискупију утемељује краљ угарски, о том нема двојбе, а потчињена је надбискупу калочкоме у Угарској и тако стоји све до дана данашњега. Али иошто је турска власт завладала над већим дијелом славонске краљевине и освојила град Ђаково, с тога нема босански бискуп нити сопствене столне цркве, ни каноника ни свјетовних свећеника, него сву службу у његовој дијецези обављају оци Фрањевци провинције сребрно-босанске, те они сачињавају и испуњују клер. У босанској краљевини имаду Фрањевци дванаест самостана и у овај час броје три стотине браће-редовника. У свим горе спомепутим самостанима станују браћа, која управљају парохијама босанске дијецезе, која броји педесет и четири парохије. Свакому самостану додијељене су оне парохије, које су му најближе и најгодније за управљање. Браћа живу од милостиње (елемосине), што је дају католици од дотичне парохије, јер се друкчије не би могла уздржати католичка вјера у оној варварској земљи и краљевини.

Самостан св. Марије од Милосрђа у Олову опскрбљује три парохије: у Олову, Јелашку и Гостиљи. У тим жупама су три сто деведесет и једна католичка кућа и пет хиљада шездесет три особе. Самостан св. Духа у Фојници опскрбљује дванаест парохија: у Фојници, Лашви, Јајцу, Котору, Бањојлуци, Мотици, Драгоциви, Козарцу, Каменграду, Љубији, Драготину и Водичеву. У тим жупама има 5654 католичке куће и 12.789 католика. — Самостан св. Ивана Крститеља у Сутјеској опскрбљује девет парохија: у Сутјеској, Варешу, Кузмадањи, Скочаници, Дервенти, Дубочцу, Винској, Васиљевом пољу и Радуњевцу. У овим жупама има 2028 католичких кућа и 18.940 житеља. — Самостан Србрница опскрбљује Сребрницу и сусједну варош, у којој су 53 католичке куће са 379 католика. — Самостан св. Катарине у Крешеву управља са пет парохија: у Крешеву, Неретви, Маглају, Забату (Sabbatu) и Дубици. У тим парохијама је 700 католичких кућа и 5600 душа. — Самостан св. Николе у Високом управља са пет парохија, камо спадају католичке куће у Високом и Сарајеву, затим Градишка, Оруглица, Љесве и Љешна. У тим жупама има 2603 католичке куће и 11.650 душа. — Конвенат св. Петра у Рами, у нашој бискупији, опскрбљује само оно мало кршћана, што обитавају у околишу самостана. Ту је 60 католичких кућа и 600 душа. — Самостан св. Марије у Градоврху, у нашој бискупији, управља са пет парохија, оном у Градоврху, Драгуњи, Бијелој, Борку и Косеници. Ту је 829 католичких кућа и 6143 душе. — Самостан св. Петра у Дôњој Тузли опскрбљује двије парохије, ону у Тузли и ону у Грачаници, у којима се налази 960 като-

личких кућа и 7000 житеља. — Самостан св. Илије у Модричу опскрбљује четири парохије, ону у Модричу, у Црквишту (Zarquiscte), Тремошници и Баштићу, у којима се налази 112 католичких кућа и 1342 душе.

У Славонији онкрај Саве, у околишту Ђакова, спадају под босанску бискупију ове парохије: Селца, Горјани, Крижевац, Врбица, Брчно, св. Бенедикт, Раков поток и Пожега. У тим жупама има 2400 католичких кућа и 14.500 душа, којима такођер управљају оци Фрањевци.

Међу овим парохијама, нарочито онима у Босни, мало их има, које би имале цркве, гдје би се читала служба божја и поштовали св. сакраменти. Миса се обично чита на гробљима и у кућама католика. Али ове куће нијесу на окупу, него је често парохија по читав дан хода пространа те обухваћа села и вароши, гдје су католичке куће помијешане са турским и хришћанским кућама. И *више пута хода се по пола дана између Турака и хришћана, док се стигне до једне католичке куће.*

Народ у краљевини и у овој нашој дијецези (изим неколико малобројних трговаца, који станују у Сарајеву, Бањојлуци, Олову и неким другим мјестима), сви су тежаци, с којима турска власт поступа као са робовима, а особито сада у вријеме овога рата, гдје се поступа и са трговцима као и са тежацима. Због несносљивих и неописивих прогона у ово десет година иселило се је из босанске краљевине преко 2000 католичких обитељи те се расуло посвуда по Угарској."

*

Овај извјештај писао је бискуп Маријан 15. марта 1655. у самостану св. Богородице у Олову. Исте године, само мало касније, извјешћује конгрегацију надаље о својој бискупији у лијепом латинском језику ево овако:

„Бискупија босанска или ђаковачка, обухваћа свуколику босанску краљевину, коју некоћ називаху Дарданијом или горњом Месијом; осим тога вуковарску жупанију у славонској покрајини, *што но лежи између двију ријека Саве и Драве. Свеколика дијецеза подвргнута је власти Османлија*, који су је од прилике назад двије стотине година освојили. Столна црква била је у граду званом Ђаково и бијаше посвећена св. Петру. Но јер су је Османлије већ прије обешчастили, с тога у ово вријеме станују босански бискупи понајвећма у граду Олову у фрањевачком самостану св. Марије. У данашње вријеме постоји у читавој дијецези 12 фрањевачких самостана. Неки од њих имаду средишње цркве (ecclesias matrices) те многе друге овима подвргнуте, у којима се св. служба врши по римском обреду на латинском језику. Али душобрижна служба обавља се не само у реченим самостанима, *него и у свим осталим жупним црквама једино по браћи Фрањевцима*, јер су Османлије забранили приступ свјетовним свећеницима у босанско краљество. С тог разлога нема бискуп свјетовнога клера. У читавој дијецези нема ни једнога самостана за редовнице, никакве мушке удруге; исто тако нема нити сјеменишта, ни каквог мјеста за ходочашће. Превелики османлијски бијес на никоји начин не да их подићи. Број католика сиже до на 73.383. Од ових подијелих свету потврду прошле године, кадно учиних виситацију по цијелој дијецези, 12.583-јици. У ред пресбитерата подигох 25 способних и вриједних људи.

Босанска земља, која се пружа међу ријеком Савом и Далмацијом, дуга је 3 дана пута а толико од прилике протеже се и у ширину. У њој станују католици помијешани са мусломанима и хришћанима; и једних и других има врло много. Да узмогне бискуп своју цијелу дијецезу у сигурности обићи и да се може уклонити обијести Османлија, путује понајвећма потајно и ноћу. Често се догоди да бискуп западне међу ње, а тада га они дочекају са поругама и злостављањем; а да њихов бијес умири, присиљен је новцима сачувати се од њихове силе. За сигурност живота и да узмогне пастирске дужности обављати, мора сваке године велику своту динара издати. У наше доба за рата с Млечанима порасла је обијест Османлија тако, да су бискупу једва дозволили у његовој дијецези живјети. Бискупска управа нема никаквих доходака, а света конгрегација за ширење вјере (de propaganda fide) не пружа садањем бискупу никакве потпоре, па зато му све мањка што му за живот треба."

*

У другим својим неким извјештајима приповиједа нам Маријан, што му се је знало догодити на путу, кад би се састао с Муслиманима, или када би своју свету службу обављао. Тако му се догоди године 1654., кад је у Крешеву подјељивао св. потврду: „да је у цркву уљегло неколико Мусломана, па када су ми видјели на глави митру, рекоше да носим дуждеву круну те ме присилише платити

50 шкуда, и тако једва спасих живот.“ — Год. 1654. у мјесецу септембру, који мјесец дана прије нетом споменутог догођаја, јавља бискуп Маравић у Рим: „Путујући из Вареша у Сутјеску састану нас неколико злурадих Муслимана, па нас хтједоше везати. Да ублажимо њихову обијест, морадосмо платити преко 70 шкуда.“

Оваких примјера могло би се доста навести, и човјек се мора управо питати: одакле су јадни Фрањевци смагали новац за те нигда непредвиђене „изванредне намете“.

Овај извјештај, како рекосмо, нада све је интересантан због својих статистичких података. А сада ћемо навести опис другога једнога земљака, који је овим земљама пропутовао те нам начин путовања и славонски дио босанске дијецезе потање описао, док је тај предјел бискуп Маријан тек некако мимогредице споменуо.

Овај други опис потјече од Исусовца Бартоломеја Кашића, који је између година 1612. и 1618. у више пута наше земље пропутовао. Његов извјештај старији је дакле готово педесет година од Маријановог.

Путопис Кашићев није бог зна како дотјеран, нити се може о бок ставити модерним путописима. Али свакако може се сматрати дотјераним за вријеме у које је писан. Извјештај бискупа Маријана, како смо већ нагласили, занимљив је са својих статистичких и топографичких података. Али једну врло занимљиву страну посвема је запустио: пропустио је подати нам слику о самом народу. А ево управо с овога гледишта путопис Кашићев је занимљив.

У овом путопису описује се путовање и доживљаји на путу, појединих људи, њихове куће и обитељи таковом пластиком и драматичном живахношћу, да нам се чини као да цијелу слику на своје очи гледамо. Нама се чини, да се извјешће бискупа Маријана и Кашићев путопис у неку цјелину надопуњују па их зато и напоред спомињемо. — Што ова два извјештаја по својој доби стоје у размаку од 40 година, то ништа не чини, јер се народ у својим обичајима кроз то вријеме није промијенио. Највише ако се је број католика мијењао, јер је под притиском и прогонством од стране босанских паша и цариградских патријарха све више народа отпадало од католичке вјере и прелазило или па Ислам или на хришћанску вјеру. Иначе, како рекосмо, обичаји и начин живота остадоше исти. — Кад бисмо успоредили овај путопис Кашићев са описима фратра Јукића из прве половине XIX. стољећа, лако бисмо на први поглед препознали, да је то исти народ са истим старим обичајима и истим начином живота.

Припоменув ово прелазим сада на сам путопис. Он је писан на латинском језику те је пун народних ријечи, па се тако јасно разабире, да га је писао човјек вјешт нашему језику[1]).

Кашићев пут кроз Херцеговину и Босну до Биограда.

Год. 1612. исходи босански фратар Шимун Иванов Матковић код папе Павла V. те је послао мисионаре Исусовце у наше земље. Мисионари били су патер Бартоломеј Кашић (Cassius) родом Далматинац, а пребивалиштем у Дубровнику, и Стјепан Шини (Szini); додијељен им буде и Шимун Матковић.

Мјесеца новембра крену фратри из Дубровника на пут. Свећеничке хаљине свуку те се пребуку у онаково одијело, каковим се одијевају дубровачки трговци, када путују по турском царству.

[1]) Ферменџин, „Acta Bosnae“. Загреб 1892., стр. 342.—366.

Зато фратри узеше и оружје за обрану против разбојника, на које се могоше лако намјерити у запуштеним мјестима и шумама. Тако учинише по савјету господе трговаца, са којима се у друштву дадоше на пут према Биограду на коњима, као и други трговци. Писац путописа вели, да се је ова нова врста одијела врло неудобном причињала фратрима. Мјесто свог обичног црнога галера (језуитски шешир) узеше на главу калпак (calpakun) од црвене боје, понешто висок по источном обичају. Тај калпак био је изнутра опшивен лисичјим крзном, да чим боље заштити главу од студеног вјетра, кише и снијега. На се обукоше најприје далматинску хаљину, која сиже до глежња, а одозго пребацише дуљу сервијанску кабаницу, која сиже до листањака. Све је то било опшито изнутра јањећим крзном. На рукама имали су дугачке рукавице, које су штитиле цијелу руку све до прста, на којима су биле опет друге рукавице, које су биле изнутра опшивене лисичјом, а извана вучјом кожом, да штите руке од студени, кише и снијега, док држе коњске узде, којима коње управљају. Поврх ових хаљина пребацише велику кабаницу, звану јапунџе, која може да покрије и листањке, у високу јахачку обућу обуте. Ову јахачку обућу називају чизмама (cismas). Ове сижу све до кољена, а потплати су им провиђени са шест до седам понешто избочених чавала. На петама биле су причвршћене жељезне поткове, да нога узмогне сигурније ступати по склизавом смрзнутом путу. Није мањкала нити капуца поврх калпака, да заштити главу. Ова капуца била је причвршћена око врата, те је обично висила низ рамена; но када би падао снијег или киша, тада су се окрајци скупили поврх главе, па се тако направила капуца.

Патри овако обучени и са свим овим оптерећени, једва могоше ступати и на коње узјахати. Напокон ипак један за другим узјаше скупа са дружбом, у којој је био господин Шимун Матковић и четрнаест дубровачких трговаца. Ови узму са собом и некога јањичара, наоружана до зуби, да буду сигурнији на путу. Овај јањичар био је иначе гласовит међу Муслиманима и од одличног положаја. Сва дружба била је оборужана јатаганима и пушкама, ако би до невоље дошло. Па и патри морали су се оборужати, премда нитп један од њих није био створен да јатаган потегне или да пушку испали. Но тако су хтјели њихови пратиоци, јер су ови, подучени искуством тврдили, да ваља е су сви чланови дружбе оборужани, јер кад виде разбојници, да сви имаду пушке, не усуђују се тако лако навалити. — Првога дана били су патри силно измучени и сломљени, јер нијесу били викли јашењу, а морали су упореду са осталом пратњом до вечери дуги пут превалити. Када је сунце већ к починку нагињало, сјашише с коња. Сваки понесе своју пртљагу у некакву кућицу, која је у осталом била скроз порушена, а сами посједаше под ведрим небом, да заједно са дружбом загризу мало јела. Затим за лежање простријеше гуњеве, што их ношаху собом, иначе спаваху готово онако, како су били за јашење одјевени. За спавања трпили су од студени, јер је била силно хладна ноћ. А рано у јутро тек је стала зора пуцати зајашише коње. Јашење је било једнако теготно. Око поднева узеше мали ручак, залогај хране и кап пића. А тамо око западања сунца доспјеше до јањичареве куће у пољу, што но се зове Гацко. Овдје нађоше кућу, која је већ била приправљена за госте, те у њој није било никога од домаћих Муслимана. Овамо сваки спреми своје ствари под кров, те кад су се добро најели, отпочињуше.

Ручак донесоше слуге на широким пладњима у кућу, гдје су били гости из сусједне куће, у којој је становала обитељ господарева са госпођом кадуном (cadunna). — Били смо почашћени изврсним и обилним јелом, што га је добро приуготовила и скухала сама кадуна. Пред слугама је ступао у турском одијелу одјевени син господарев, честит младић именом Мехмед, да подвори госте у име очево и материно толиким обиљем јела, а без и чаше вина. Знао је он напме да гости имаду доста вина, што су га собом носили у немалој мјери, јер га је требало за цијелу дружбу и за дуготрајни пут. У ноћи падне киша, те је падала скоро цијелу ноћ и излила се с неба голема вода, од које је тако силно набујао поток, што су га још јучер били прегазили трговци на коњима, а да ови ни копита нијесу смочили, да га никако није било могуће прегазити. На нијесу могли доћи нити до царскога друма (via regia), с којег бијаху јучер за којих хиљаду корака скренули. Дан је већ прилично одмакао, киша не преста пљуштати; поток све то већма набујао, тако да нико не би био могао наступити пут нити га наставити, а да се не извргне највећим непогодама и неприликама. Киша је тако пљуштила кроз цијела три дана и три ноћи, те је ваљало на велику жалост и по мнијењу свију остати у гостима код господара. — Првога јутра, кад киша не хтједе престати, стане патер Бартоломеј смишљати, како би направио олтар. Но то не смједе учинити, јер је дошао кадија (cadia), турски судац, са неколико пријатеља, да посјети некоју од прије му познату господу трговце и да од њих прими и потражи некакве дарове. Разговор затегну на дуго, готово до ручка, те напокон одоше са даровима. Зато није било патру могуће спремити потребите ствари за олтар и служити св. мисе, јер се је било бојати, да би објесни Турци помели св. службу. — Када киша није

нити за ручка престала, већ је пљуштила све до ноћи па и кроз цијелу ноћ све то јаче, падали су се путници, да ће баремнаредног дана моћи узети пут под ноге. Него нити другог дана није било ама баш никако могуће кренути се, јер пљусак ни за часак не хтједе престати. — Напокон трећи дан дође господар јањичар к својим гостима, да се с њима посавјетује, којим би згодним правцем пут наставили, кад преко воде набујалог потока није било могуће нити прегазити нити је дружба могла јашити. Тада буде закључено, да ваља јашити све до извора потока по каменитом равном путу кроз разливену воду. Но нигдје се не намјерише на прелаз до код самога врела, гдје вода извире. Око подне дакле иза чедњијег оброка, стигоше на царски друм, штоно га пред три дана бијаху оставили иза себе. У знак захвалности спрам господара јањичара послаше господа трговци на одласку из његове гостољубиве куће, његовој жени, госпођи кадуни достојне и драгоцјене дарове. — Два сата пред мрак уконачише се у државној згради, што је зову карвазаријом (carvasaria). То је кућа спремна за путнике у зими, да не морају људи и коњи почивати под ведрим небом. А што је нужно за живеж, купује се у сусједном селу доста јефтино (mediocri pretio): тако дрва за ложење, да се човјек загрије и да приуготови јело; тако и сијено за лежање и коњима за храну по ноћи под ногама спаваћих јахача. Око куће имаде *нанме зид, који је за пет шака виши од пода*, на којем су коњи привезани, а широк је почам од кућне стијене седам шака, тако да се на њем може испружити и овећи човјек. Први који уђу изаберу сваки себи толико мјеста између два огњишта, колико свакому треба за лежиште. За узглавље многи стављају седло, или што мекшега, а и оружје тамо ставе, што га носе за обрану или да их не би ко покрао. И тако ноћу спавају, опрезно омјерив прије оком све незнанце, који би ушли у кућу да преноће. На концу затвори ханџија врата, па извана марљиво пази, да се кому не би каква неправда или напастовање догодило. А ако ко жели изићи прије зоре, потражи врата, покуца на њих, па му стражар отвори, да иде без буке даље камо га воља. Сусједно мјесто или село, гдје дружба преноћи, зове се Бахоре.

Када је зора забијелила извахаше оданле. Прије подне окријепише се хладним јелом, а коње добро нахранише јечмом, да узмогну чим брже јашити и превалити брдо названо Чемерно, завито снијегом, гдје влада љута зима и сјеверна бура, од које често настрадају путници, јер би их угушила узвитлана снијежна прашина. На врху брда, на равници, види се гроб некога смјелога Муслимана, који је овдје настрадао борећи се с вјетром и снијежном мећавом (mechiava) или вијавицом. — Прегазив са доста страха снијег стигну јахачи под вечер у карвазарију звану Тјентиште недалеко града Сутиске.

Шестога дана[1]) почивали су у карвазарији код моста, што води преко ријеке Дрине, недалеко вароши Фоче. Да им не би когод од Муслимана зановетао, пројаше у јутро кроз варош, док су *Муслимани обављали у џамији* (Mecetto) своју *обичну јутрењу молитву. И тако путници пројашив* брзим скоком кроз варош избјегну свакој неприлици, па прошав преко другога моста дођоше на равницу и прегазив исту стигну опет на обалу исте ријеке. Но јер овдје нема моста и пошто је ријека на том мјесту врло брза и дере, морало се је чекати, док с друге обале стигне чамац или лађа („lania“ у штампаном латинском тексту по свој је прилици погрјешка. Биће да је у оригиналном рукопису „ladia“). *У ову лађу могло је стати педесет коњаника и коња заједно са пртљагом.* На другу страну није се могло прећи у равном смјеру, већ много ниже, једним веслом управљајући на крми лађу као кормилом, док је ова валове сјекла и жестини воде пркосила, дочим се је другим веслало, да брзица не би занијела лађу даље од онога мјеста на обали, гдје су мислили изићи. И тако, након што их је вода мало занијела, приспјеше на жељено мјесто, те се лако из лађе коњаници и трхом оптерећени коњи исто тако искрцаше, као што су се у њу били и укрцали.

Но Муслиман, зван скелеција (skelezia), задржи јахаче и пртљагом оптерећене коње, али када му дадоше дарова, мирно их отпусти; рад шта око 22 уре (то ће бити погрјешка; по свој прилици ће бити око 2 уре послије поднева, јер се одмах даље спомиње, како су у истој равници, *којом су јашили, дошли до неке шуме, крај које су преноћили*), а *седмога дана путовање* даље прослиједе све до равнице крај шуме. Стабање шуме штитило је од оштрих сјеверних вјетрова, па зато овдје одсједоше, снесоше сухог и сировог дрвља у велики куп па потпалише велику ватру. — Иза малог вечерњег оброка спремише јахачи себи на једном прикрајку лежиште; растресу по земљи

---

[1]) Како се из овога описа види, не слаже се исти у свему са извјештајем Маријана Маравића и Ивана де Касамариса, који веле, да се Босна у ширину протеже на три дана пута. Истина, ови наши путници изгубили су три дана, што су их спровели у кући јањичаревој на Гацком због кише. Али зато послије путују не губећи часа од јутра до мрака, па ипак, истом осми, дотично, одбив три *изгубљена дана, истом пети дан долазе до границе између Херцеговине и Босне.*

зеленог грања, простру гуњеве, а у остало се одијело добро замотају; ноге окрену према огњу, но само толико, да се понешто гријају а да се не опале, и тако су спавали. С друге стране ватре, камо је сталније вјетар духао и топлину заиашао, гријали су се коњи, добив сваки свој дио сијена за храну и за лежај, дакако подаље од ватре, да се не би сијено запалило. Уредив тако све потребно и поставив стражаре, да бдију и наоколо ходају, да се не би онима што су спавали што зла догодило, остали позаспаше, те су преспали ову ноћ пуна седам дневнога путовања мирно све до зоре. Када их зора пробуди, сви гутну мало ракије (aquavita), јер је студени вјетар пирио, заседлају и зауздају коње, па су јашили царским друмом све до подне осмога дана. Тада једну уру починуше, појеше свој оброк, коње напојише и јечмом их окријепише, па наставише пут све до брда званог Корјен (Korrin), које дијели велику војводину Херцеговину од краљевине зване Босна.

То је ето далматинско краљество[1]), што га је сам Ное пригодом дијељења свијета подијелио своме праунуку Далмати, кадно је свемогући Бог пригодом зидања Бабилонског торња раздијелио један језик у седамдесет и два различита језика, о чем ће бити још на другом мјесту говора, ако добри Бог даде; за сада доста је споменути, да је сам Ное Далмацији ове границе обиљежио: источна јој је граница, ако од Бојанина језера (Скадарско језеро), гдјено се диже на врху овисока бријега град Скадар попут орлова гнијезда, повучеш равну црту све до Дунава, која ријека Далмацију дијели од илирског краљества. На западу има Далмација Задар са многим прилежећим мањим и већим острвима. Одавле повучена равна црта на Дунав према сјеверном полу дијели Далмацију од краљевине Либурније. Ето то је далматинско краљество, што га је прадјед Ное своме (праунуку) Далмати и његовим Далматинцима додијелио. Оно је често било по варварским народима расцијепано, те је тлачено скоро кроз четири хиљаде година све до дана данашњега.

Прешавши господа дубровачки трговци у источну страну речене босанске краљевине, штоно се због сребрених рудокопа зове Босна сребрна, јашили су кроза њу кроз четири дана.

Првога дакле дана попеше се на речено брдо Корјен близо врела бистре воде. Овдје мало напојише коње, па и сами јахачи напише се из врела. Затим кад су се понешто окријепили потегнув из пуне винске чаше и заложив у вино намоченога хљеба, сиђоше низ брдо Корјен, те доспјеше до моста преко малене ријеке Праче (Praeciae). Око подне прељу преко ње, па доспију све до славнога (celebre) Пазара (Челеби-Пазара, Рогатице). Овдје нахране коње, окријепе се хладним јелом, што им је од јучер остало, а ноћ спроведоше у карвазарији. Другога дана приспјеше у Поджепље (Росеруе), гдјено и ноћ преспавају, онако жалосно као готово увијек. Сутра дан, то јест трећега дана кад је зора зарудила попну се на ледом покрити вршак пећине Колдерме, па низ тај вршак једва здрави сиђоше, тако је био склизак пут. Тада по каменитом путу доспјеше у запуштену шуму. Око подне једну уру почину, те се хладним јелом нахране, а онда се пожуре до самостана браће

---

[1]) Ово је врло значајно мјесто. Ево прву згоду, што му се пружила, хвата овај иначе више у туђини (Италији) живући фратар, да истакне, како је Босна од памтивијека била саставни дио „далматинске краљевине". Истина он то ничим не доказује, паче његово разлагање о Ноему и његовом праунуку Далмати, даје цијелом приповиједању о Далмацији биљег приче или, волимо ли узети усмене традиције, која се већ у бајку изродила. — Него два су момента, која на себе вуку пажњу критичнога хисторичара. Први моменат је тај, што се види, да је ово народна предаја; јер овакове хисторије фратар Кашић нити је могао гдје у архивима читати, нити у школи научити, већ тек усменим приповиједањем дознати. А ми бисмо могли наћи и старији траг овој традицији, која чим је бивала старија, тим је дакако већма у бајку прелазила. То је без двојбе она иста само понешто преиначена традиција, што ју и поп Дукљанин спомиње, говорећи о краљу Светопелеку, како је Далмацију раздијелио. Исту причу преније је и дужд Дандоло из Ивана Ђакона, па ју је и Флавиј Блондо забиљежио. — Дакле то је доказ, да је у народу почам од попа Дукљанина и прије њега (дакле до 500 година прије освојења Босне по Османлијама па све до времена фратра Кашића) којих 200 година иза освојења Босне непрекидно живила у народу свијест, да је Босна земља „далматинска". — Ево то је управо оно исто, што и византијски писац Јоанес Кинам које четири стотине година прије Кашића приповиједа, кад вели о Босни: „Βόσθνης χώρας... Δαλματικῆς". А Кашић сигурно није Кинама читао.

Други занимљиви моменат је тај, што се описивање Кашићеве Далмације доста тачно слаже са описивањем старе теме далматинске код цара Константина Порфирогенита, којега Кашић такођер није читао. А и нетом споменута народна традиција говори доста складно са тим описом. Из свега се дакле види, да је та бајка произашла из хисторичке чињенице, које се је народ још сјећао те је држао у успомени, само што му је постајала у наприједак све то тамнијом и магловитијом.

Фрањеваца, штоно лежи на подножју бријега, на којем стоји тврђа Сребреница, тако названа по сребрним рудокопима, јер се је ту у старо вријеме сребро копало. Одмах у близини тече поток зван Јадро, а крај њега лежи карвазарија. Те ноћи овдје одсједну онако по обичају, скинув пртљагу и смјестивши коње, па иза малога вечерњег оброка легну на почивак.

Четвртога пак дана у јутро оду у цркву редовника, гдје патер Кашић принесе пресвету жртву свемогућему Богу и захвали се, што је добри Бог живу и здраву сачувао цијелу дружину све до овога дана. — А онда чим су се чедним оброком јела и пила мало окријепили зајаше коње, па доспију по путу, који је био сада равнији и бољи, опет на ријеку Дрину, која је на овом мјесту шира од римскога Тибера. Тада смјесте засамарене коње у пространи и широки чамац, у који и јахачи уђу. Са повише стране обале заплове преко ријеке, те доспију на другу страну само много ниже доље. Један је скелеџија веслао, а други кормањо, али не са кормилом, већ веслом; стојећи на крми и чврсто одбијајући навалу воде, превезе нас на другу страну много пониже.

И тако оставише путници за собом краљевину Босну и доспјеше у смедеревски санџак до вароши Бобора (Boborra), гдје ову ноћ преноћише у некој сељачкој кућици. Сутра дан оду одавле и стигну до неке малене рјечице, коју дванаест јахача прегазе, да вода коњима није сизала ни до кољена, а под вечер стигну у карвазарију, што лежи под Ваљевом. Ово мјесто или варош броји на је пучанством. Кад су по обичају накуповали потребите ствари, спроведоше овдје ноћ.

У јутро зајаше коње, па по равници ударе путем према ријеци Колубари, која је нешто дубља и шира. То је по тринаести пут, што им је ваљало воду газити. Коњи су све до трбуха воду газили; вода је тако брзога тока, да је морао напрво ступати човјек, који је водио и упућивао, да се коме, гледајући у воду брзицу, не би завртило у глави, или да не би дубља вода коње и коњанике занијела. А то се је догодило јањичару. Овај се је био прије накитио вином, па се поуздао у свога великога коња, но једва је пливајући на коњу испливао сав мокар из вана од воде и још мокрији изнутра од вина. Око поднева послије ручка пође дружба јахача даље и стигне под вечер до брда св. Петке. Близу овога брда а у равнини налази се запуштено село Берошића. Овдје уђоше у неку кућу (којој је био кров од сламе, а тљеме од дрвета, слабо омазане и зачепљене, тако да је вјетар кроза њу дувао). Овдје се сви намјесте, те загрнув се што су боље могли против буре, сву ноћ иза вечерног оброка проспаваше.

У јутро зајаше коње, те прослиједише пут све до поднева. Тада спремише ручак, али хладан и тврд. Онда дођоше у неку шуму, гдје су разбојници господарили. Овдје попусте коњима узде јашећи у пропањ. Лијевом руком држали су узде и управљали коње, а у десној руци дигли пушке у вис, да их не би разбојници уставили, видећи пушку у сваког појединог јахача. И тако пројахаше трком кроз шуму са доста страха. Напокон још прије него што је сунце починуло, стигну до близо некога села, гдје под храстима ноћ спроведу. Коње нахране, а чуваре поставе да страже. Снијег је помало падао, а они наложе ватру, па око ње полегну, ставив оружје под узглавље, да одбију разбојнике, ако би дошло до нужде. У јутро, кад је зора свитала, сви зајашу на коње, добро оружјем снабдјевени. Тако су путовали све до подне. Тада као обично нахране себе и коње, па лагано газећи стигну по залазу сунца до биоградског предграђа око шесте ферије, то јест од прилике о оној ури, кадно се Муслимани сакупљају у своје џамије на молитву. И тако доспјеше јахачи без икакве неприлике у своја кућишта, у предграђу трограда, које се народним језиком зове Биоград или Бијели град (Alba urbs), а не Бијела грчка варош (Alba graeca), како то писци туђих народа мисле, јер овдје никада нијесу господовали Грци већ Срби; а у старо доба звало се је мјесто латински Taurunum.

Биоград је положен на врхунцу бријега те је зидовима силно утврђен и високим кулама опкољен. На једној страни има пространу равницу, а на другој страни силно утврђени каштел, који је неосвојив, јер се уздиже на високини, па се надиво над ријеком Савом и Дунавом. Сава се са Дунавом под зидовима и кулама дођега и трећега града мијеша, да се више не зове Сава већ Истар или Дунав, који се мало ниже услиједа притицаја силне савске воде на толико раширује, да чамци морају готово четири хиљаде корака превалити прије но дохвате другу, сјеверну обалу; па није баш без погибељи за веслаче кад дуне вјетар буроноша (vento buronoto flante).

Зграде трговаца и занатлија леже нуз споменути троструки град, у подграђу, које се у равници у дужину и ширину протеже, те опсегом око четири хиљаде корака обухвата. У овом подграђу прими најљубезније у своју кућу Марко Бркић (Burkius) као госте: патра Стјепана Шинића (Szini) и патра Вартоломеја Кашића (Cassius).

Патри осташе код онамошњих католика скоро два тједна. Свуда су их господа трговци обично у јутро и на вечер позивали к свом столу заједно са капеланима. Једнога би дана позвао један, а

другога дана други, већ према назначеном дану, како су то у свом вијећу, штоно га колумном (columna)[1]) зову, закључили били. — Пристојним сјајем, разноликошћу изврсно приправљених јела, која су се носила у три или четири здјеле, частили су се патри сједећи за столом са четири катkада и шест пријатеља. Измјену јела зачињали би са различитим моралним, обичним и духовним разговорима. Више пута опоминјали су патри на штедњу и нека би се канили сувишнога трошка.

Пут патра Бартоломеја Кашића кроз Сријем и Славонију.

Када су спремили све што је потребно, крену̀ше у друштву неколицине пут Сријема. На том путу им је служио вођом и савјетником господин Шимун Иванов (Матковић). Своје прво путовање кроз Дȍњу Панонију наступише патри у име божје управо у вријеме највеће зиме, у вријеме, кадно је свуколику сријемску равницу покривао снијег и лед.

Возећи се у саоницама, под којима су била упрегнута четири коња, доспију до некаквих подземних обитавалишта, којима се кровови тек понешто мало над земљом уздижу. Када смо се ближе примакли, видјесмо димњаке и дим како се у зрак диже. Силаз до огњишта, на којем је горила ватра, изгледао је као стубиште. Наоколо ватре био је зид[2]). Овамо долази обитељ да се грије, изашав из изба, штоно су ископане под земљом у тврдом тлу, као да би био од камена. То су била лежишта у којима су спавали, те дању и ноћу пребивали: матере с дјецом и остали укућани, па овамо буду на конак примљени и путници, јер је овдје ваљало патрима и њиховим супутницима преноћити.

Бијаху то Срби грчкога обреда, од дјетињства у њем одгојени а да нијесу нити знали е су шизматици. Нијесу они ни знали што је то шизма, нити су познавали сама почела вјере кршћанске нити чланке исповједања, нити десет заповиједи, нити формулу недјељне молитве, па нити о сакраменту покоре нијесу ништа знали, нити о примању еухаристије, коју су у обадва облика (крух и вино) једва једном у години примали. Свећенице саслушали би најприје на недјељу четрдесетницу исповиједи покорника, но не би га одмах одријешили, већ би најприје наредили покору, па истом након неколико дана или тједана, кад је покора била учињена, мало прије примања еухаристије, приступио би свећеник к покорнику, који је пред њим стајао, положио би му књигу обредник на главу, па би прочитавши из књиге ријечи одрјешења, отпустио покорника одријешена. Послије овако обављеногa обреда приступи патер Кашић к исповједнику пароку, па га чедно замоли, нека му рекне: што је читао из оне књиге, што ју је постављао на главу. Овај одговори, да је говорио и читао што је у књизи написано. Али патер прионе нека му рекне: што оно значи што је читао? Но овај не узмогне рећи ништа друго већ оно што је већ прије рекао. Показало се, да је читао ријечи, којима није знао значења, а можда није знао ни право читати. Што да чине сада патри, гријући се код огњишта у друштву са укућанима обојега спола, што су се око ватре сакупили, да се греју? Патер Кашић узме им тумачити прва почела вјере, почевши од значења светога крижа. Сви дјечаци, младићи и старци схваћали су што им се је у њиховом језику тумачило, па су у великом чуду говорили: „Што ми то чујемо? Та тога никада од наших попова (popis) не чусмо.“ И зато, вели, да више ништа не знаду, него да су хришћани. Оваково незнање опазио је и искуством упознао отац Кашић свуда код ове врсте сељака. Послије разговора иза довршеног вечерњег оброка, даде се патер Кашић са својим супутницима на починак; простру сијена и сламе, па легну крај огњишта и заспаше.

Када је дан свануо крену одавле пут Сријема или Митровице. Тако наиме називају ово мјесто Сријемци, мало промјенив име, по св. Димитрији мученику. Овдје дођу трговци у католичку гостиону, па када су се храном окријепили, одведе господин Шимун Матковић оца Кашића око поднева у сељачке католичке куће подаље од царскога друма. У своју кућу прими их неки старац католик, отац велике обитељи. Овај је имао више ожењених синова са дјецом, од којих је по старом патријаркалном обичају сваки становао у својој кућици, имајући наоколо у близини своје свиње, козе, волове и остала говеда, коње, марву, магарце, те живад сваке врсте: пјеваца, кокоши, пилади, гусака, голубова, грлица и друге живади колико је већ има. Све куће слободних људи покрите су сламом, те гредама и балванима сложене и утврђене као да би биле од зида, тако да крадљивци и

---

[1]) По свој прилици зграда на ступове, гдје су дубровачки и босански трговци католици обдржавали своје састанке и вијећали о пословима своје колоније.

[2]) „Усред подзиданог огњишта ватра“. То би био прави опис. У осталом разабире се, да је то исто онаково огњиште, које и данас можемо видјети у сељачкој кући.

разбојници не могу ући него врло мучно и кроз трње. И тако мирно као у каковом зидинама окруженом граду живи старјешина отац Гргур са својим синовима и њиховим породицама за једним огњиштем. Турцима, својим господарима, плаћа данак, на обитава без напастовања, те живи по римском католичком обреду са својима све до старости. На исти начин живу и станују готово сви католици између Саве и Дунава недалеко од цркава, које су се или нетакнуте сачувале или се порушене поправљају, ако су одијељени од Турака, који станују у утврђенијим таборима, и ако нијесу помијешани са шизматицима[1]).

Код овога побожнога и предоброга Гргура задрже се патер Кашић и господин Шимун неколико дана. Након што су готово све исповједили, оду о освиту на гробље (гдје су гробови вјерних били стабаљем означени, јер је стари обичај, да се на дан укопа над главом мртвога засади дрво). Под једним оваквим дрветом на пољу (т. ј. гробљу) донесу и спреме све што је потребно да се састави жртвеник, те оба свећеника очитају овдје свету мису за покој душа ондје покопаних вјерника. У истину света се миса обавила без и најмањега напастовања од стране Турака, који су недалеко одатле мимо јашили и гледали, те уз велико задовољство и слободу вјерника. Када су изговорили уз обично пјевање католичка респонсорија, поврате се својим домаћинама.

Послије подне отпутише се у храм свете Богородице Госпе близу Моровића (Morouichium), мјесто врло утврђено против провала разбојника, што знаду доћи из сусједне Босне преко Саве. У мјесту обитавају Турци. — Овај храм има мала врата и два торња, сазидана над вратима и нешто повише од крова.

Очисте једини ондје се налазећи жртвеник и цијели под, па се сутрадан опет поврате, носећи са собом све што је нужно за свету службу. Све су те ствари вазда са собом носили, коликогод пута им је гдје било служити свету мису, особито за светачних дана, када би сазвали сељаке католике из сусједства. Ови би се са највећим весељем и побожности на уреченом мјесту сакупили како мушкарци тако и жене; а свећеници би већ према тому, како је вријеме допуштало, једне исповиједали, а другима би за исповјед назначили које друго мјесто и другу цркву, када би то тражили и били звани.

Другога дана одоше (патри) у цркву, што лежи на обали Саве, а иначе је била подалеко од села. Била је црква неоштећена и читавих зидова, те патри уђоше унутра; уредише другу, штоно је у најновије вријеме била поправљена, те добила кров и дрвене стијене, гдје су у старо доба стајале зидане. У њој је био и жртвеник, грађен од камена те погодан за служење свете мисе, па се је тога дана у јутро одиста и служило у њој. Али ова црква није се смјела поправљати без писмене дозволе судије (што га „кадијом" зову), у којој се је читало, да је на овом мјесту већ из пријашњих вијекова постојала кршћанска црква, па зато да се смије и сада изнова саградити. Али се је морала велика свота новаца сабрати од сусједних кршћана па дати кадији, да изда оваково писмо.

Одавле пређу мимо села Илока према Марицима, мјеста што лежи усред шуме. Овдје узму оброк, па пред вечер приспију до парока (parochum) код града Нијемци (Nimtium), гдје су ону ноћ преноћили. Овај (жупник) опомене своје жупљане сељаке, да у недјељу дођу из сусједних села у цркву. Ова је црква сграђена од неотесана дрвета, те је стајала у пространој равници, гдје је у старо доба била црква сазидана од опеке и камена. Иначе је црква лежала на прилично згодном мјесту за четрнаест католичких села или варошн (ruribus seu vilis), што су наоколо лежале.

На дан св. недјеље држао је патер Кашић проповијед и прогласно народу опроштење понтификалног јубилеја за оне, који би у оно осам дана право и како ваља своје гријехе исповједили и св. еухаристију тијела Христова побожно примили. Иза свете службе исповиједи неколицину, а остале опомене, да свако дође како му је могуће дневице кроз три дана онога тједна на исповијед. Осмога пак дана послије оферторијума мисе била је проповијед. А када је свећеник узео сакраменат да подијели еухаристију, приступе сви, који су били спремни; а док је служио други и трећи свећеник, дотле је патер Кашић исповиједао оне, који нијесу били присутни код његове мисе, па када су били сви причешћени и добили благослов, разиђоше се својим кућама.

Када су ово обавили у Нијемцима, отпутују одавле у парохију Глубу, која је одавле била удаљена један дан пута. Овдје је био побожни свећеник Јурај, који је паству обављао у цркви св. Катарине дјевице и мученице, камо су вјерници католици долазили на светачне дане.

---

[1]) Овдје имамо красно оцртани примјер старе славонске задруге, како се уздржала и под османлијском владавином. У очи удара нека слобода и имућство оваких задруга, па и вјерска толерантност Турака. Велика разлика упада у очи између ове католичке куће и оне хришћанске, што нам ју је писац мало прије описао.

Али (на путу) кад је вечер настајала, ваљало се преко ноћи свратити у кућу некога шизматика и вечерни оброк управ божјачки претурити (miserrime caenitare), те спавати лежећи на сијену а крај огњишта. — Но зато ипак није био без користи свиколикој оној обитељи овај патров ноћни боравак у њиховој кући. *Јер кад су се око огњишта састали сви, мушко и женско*, којим нијесу била позната нити прва почела наше вјере, укратко им разложи и протумачи патер, а они су се дивили и говорили, да никада што такова нијесу чули од својих свећеника. А када су чули у далматинском језику о симболу вјере, о господњој молитви, о анђеоском поздрављењу, о десет заповједи декалога, најљепше су захваљивали. Све су они то наиме добро разумјели, а камо среће кад би то и у памети задржали.

У сву зору пожуре се до цркве, да узмогне жупник сакупити своје вјернике к светој служби, к проповједи и на исповјед те с њом скопчано јубилејско опроштење. — И тако некако двије уре иза како се сунце родило стигоше онамо. На дани знак приступе вјерници к светој служби у цркви св. Катарине дјевице и мученице. А кад је минула служба божја, многи се исповједише, а сакраменат еухаристије узеше по обичају под једном приликом, оном круха, ваздa се држећ латинскога обреда, како обичавају чинити сви Далматинци, јер им се не мили грчки обред Србљана (Serblianorum). А то учинише не истога дана (када су се исповједили) већ сутра дан.

Три дана остане ондје господин Шимун (Матковић) са патром, дијелећи сакраменте онима, који су овамо грнули и хвалили Богу, што је послао свећенике сријемским католицима у она одаљена мјеста посред шизматичких села, које је иначе господин Јурај парок у заповједима католичке вјере одгајао и од шизматика и хереткa Луторана бранио.

Када су ствари католичке вјере по пропису и право обавили, дијелећи сакраменте и проповиједајућ ријеч Божју, отпутовали су. На благдан сви су свећеници служили службу Божју, дозвав вјернике католике у прастару цркву блажене Богородице. Била је ово црква зиданих стијена и неоштећена, стојећ у равном пољу осамљена, не имајућ у сусједству становника, али је била зато добро закључана и заграђена. Када ју је отворио парок, што је у похрани држао кључ, служили су на зиданом жртвенику сви свећеници свету службу пред многобројним народом, дочим је патер Кашић држао проповиједь, и кад је прогласио јубиларно опроштење, многи се исповједише. Они буду позвани на други дан у другу цркву да приму еухаристију, гдје се је могло очекивати, да ће се моћи сакраменат свечаније прославити, јер је било скупљање сусједних сељана слободније, удобније и бројније. И тако, иза како се је нешто мушкараца и жена исповједило на доста незгодном мјесту и неудобно, одоше одавле.

На означени дан отпутише се (патри) у кућу парокову што је у селу. Ондје приправе све што је било нужно за светковину, те многе и исповједе. У ово неколико дана мноштво сељака било се сабрало код сусједне цркве. Многи је ту примио сакраменат покоре. Патер Кашић држао је проповиједь, како је то обичај, усред мисе; а затим буду сви они, који су били добро приправљени, окријељени *светим сакраментом еухаристије*.

Послије тога, када се је сав свијет разишао к својим сељачким кућама, поврати се господин Шимун заједно са патром Кашићем у жупни стан, сасвим уморни, па зато неколико дана проведу у миру, да се мало одморе. Но зато ипак сваки дан позиваху оближње сусједе к служби Божјој. Иза тога обилажаху и посјећиваху многе цркве и села, која су била у околини. Ту су проповиједали и по обичају сакраменте дијелили, онако од прилике, како је то било већ горе речено. Тај је рад уродио обилним плодом, јер су побожне душе великим весељем долазиле да слушају свету службу.

Пробавив дакле овдје повише дана, чинило се господину Шимуну згодно, да одведе патра Кашића до Вуковара. Била је овдје на брду турска тврђава, с којом је ваљало сада рачунати, јер је лежала близу царскога друма. На подножју тврђаве лежи државна карвазарија, у коју се слободно свраћају сви путници, те ондје дању и ноћу бораве. На један пушкомет одавле мимо протиче Истар или Danubius, или како се илирски назива Дунав или Дунави. Доста је он овдје широк и дубок те утиче ту у њега мала рјечица именом Вука (Vukka), која пада с брежуљака, те с лијевога бока тврђаве протиче испод доста великог дрвеног моста у равницу. У овој равнини видјети је премноге патке са својим чуваром, — човјек би мислио да су стада блага; — ту оне облетавају око Дунава, пливају по њему, те се његовим рибама госте.

Господин Шимун преведе оца Кашића, који је ишао пјешице, по мосту преко Вуке, па га уведе к некаквим пустињацима св. Илије, који по турску живу, одјевају се у бијело вунено рухо са малим хаљетком, па себи вријеме прикраћују разним празновјерјем и гатањем из ареоле (киоска), што стоји у средини башче. Господин Шимун говорио је са некаквим њиховим старјешином илирски

и турски, који је на све врло пријазно одговарао, те приповиједао, како су му се отајствене ствари приказивале, кад би на неки, не знам који начин бројио каменчиће и вртио некакви котурић. О начину, како се живе међу овијем пустињацима, нити се је што питало нити што говорило. Изишавши одавле одоше у неку малу шуму, да са бријега погледају Дунав. Док су се они тако разгледали тамо према мосту, онаше хрпу људи, гдје носе у шкрињи мртвога Турчина, да га у оној шуми под којим дрветом закопају по обичају. Зато се свећеници одмах одавле макну и сиђу на царски друм (јер су се бојали), да не би Турци назрјевали њихову присутност код турског погреба злим знаком по Турке, па да их враг не би нахустио на јарост против кршћанских свећеника, те им каква зла учинили.

И тако док су Турци у шуму улазили, дотле су свећеници прешли преко моста, па се повукли у карвазарију. А Турци кад су мртваца закопали сви се својим кућама повратише. Овако је било лако господину Шимуну са својим пратиоцима спремити пртљагу на кола, па ударити путем преко моста по царском друму према Есеку или Осику. Него овај пут није бно сасвим без бојазни, јер су се бојали погибељи од разбојника. Често се наиме догађа, да кесеџије (kessegia) на мјестима, која су од села удаљена, навале и оробе путнике, ако су без оружја и ако их затеку близу шуме, па им отму пртљагу и робу, коју онда обичавају носити на панађур (Panaiurum) или вашар, или побјегну са плијеном у шуму. Ако би се ко можда усудио, да себе и своју робу брани, тога тешко изране а често и убију у оној осами, па онда још даље побјегну, да их не би одали сусједни сељаци или они, које су оробили и пранили. — Но нашим путницима никаква се не догоди неприлика, већ читави дођу у Осик, гдје их приме у своју кућу католици, трговци Дубровчани, што ондје станују.

Међутим већ се био сасвим приближио свечани дан св. Јурја мученика, што га у оним крајевима великом части и свечаности обслужују католици и они, што нови као и они, што стари календар обдржавају. А херетици пак шизматици, те Турци, живући по начину старога (календара), не додав десет дана, светкују (овај празник) на дан пронашашћа св. крста, што пада код нас католика на други дан мјесеца маја, на који дан пада код њих двадесет и трећи априла мјесеца. Овога дана започима вашар, што га они називају панађур, па траје без прекидања цијелих осам дана. Сваке године за трајања овога вашара поставе осјечки Турци одјељења војника и коњаника, да запријече разбојницима робљење и крађу, те да тим слободнији буду трговци у допремању своје робе, која је различните руке, па често врло скупоцјена. Тада саграде ови (трговци), били Турци или кршћани, зградице од чврстих дасака. Ове имаду сприједа и страга премноге стазе које онамо воде, па зато и нагледају као какви нови град у равници изван зидова града Осика.

Купци пак, који год хоће, могу слободно приступити да накупује робе какве врсти год желе. Роба је или јавно изложена или се налази у затвореним сандучићима, те се присподабљају разна одијела за продају, која су буди од свиле или од вуне или од лана, све различитих боја. Укратко има ту сваке руке сукна, сваке врсте ствари и оруђа, што га требају занатлије, те мушкарци и жене; све те творевине износе трговци сваки од свога заната. Да укратко реknем: све могуће ствари, што их грађани у граду требају, са свих се страна на сајам снесу, наслажу; све се догони на коњима, на колима, на воловима, на магарицама, већ према тому како ко може и обичаје[1]).

Свећеници пак са католицима на часном и достојном мјесту у кућама свету службу чињаху те онима, који бијаху најбоље спремни, дијељаху еухаристију за полученье јубилејског опроста, изрекавши прије тога кратку проповијед. Послије тога излазили би све по двојица или тројица кроз врата Осика у равницу гдје је био сајам, да позову католике, које би ондје нашли, на примање сакрамента и јубиларног опроштења, те да се у ту сврху приправе како треба и наредног дана код назначене куће састану. Осим тога опоминьаху (ове), да познате вјернике к себи дозову, па када би им се свидјело да их опрезно доведу к примању сакрамента, што многи и учинише.

А оне сељаке, који су се својим кућама враћали опоминьаху (свећеници), да саопће оним вјерницима, који у сусједству њихових кућа станују, у којој жупној цркви да се рано у јутро по свршеном сајму састану, буди у недјељу или кога било другога благдана, те да се по пропису приправе мушкарци и жене за свету службу и за примање светога сакрамента, и да се тако окријепе ријечи Божјом и крухом вјечнога живота.

---

[1]) Овако краснога, живога и вјернога описа сајма, како се је обдржавао скоро прије три сто година, мало је нађи. Одавле ево видимо и то, колико су се турске области бринуле за сигурност трговине. Овај опис у многом погледу освјетљује живот нашега народа за османлијске владавине.

У истину било је дивно гледати, како по свим путовима, што вођаху к оној цркви, врве сељаци, људи и жене; као мрави кад сабиру зрње од жита и друго што за храну требају, долазећи и опет одлазећи у своје подземне јамице.

А када је сајам минуо и када су свећеници свој посао обавили у Осику, оду свећеници у недјељу у парохију крижевску (in parochiam krizevciam) или у цркву св. Крижа, гдје су већ чекали сељаци, који се бијаху одасвуд сакупили. Свећеници слушали су исповиједи (sacramantales auricularesque), сједећи на камену или на каменом зиду, дочим су им о боку клечали вјерници доста теготно (неудобно). — Црква лежи у пољу, а около ње могло се видјети премного гробова вјерника, у којима су мртваци *подубоко закопани, да их не би вуци и пси ван ископали. Становници називају посвуда* овакове скупове гробова „гробљима“ (гробија). На поједине гробове навале или какви силно тешки пањ од стабла, или направе што могу већу могилу од тешког камења. А жене често постављају хљеб, јабуке и друго воће на гробове својих преминулих; али не за њихове душе (како су то обичавали чинити погани), већ да се нахране сиромаси, па да онда шаљу молбе к Богу за преминуле вјернике живи сиромаси, пошто су тијело окријепили тамо нађеном храном. Када се је сакупило мноштво сељака и након што су се многи исповједили, одслужи патер Кашић свету службу, изрече *народу кратку проповијед, а затим оне, који су се прописно и право приправили, окријепи* сакраментом посвећене еухаристије под једном сподобом тијела и крви Господње, те им прогласи потпуни јубиларни опрост. И тако окријепљени, весели и лахки, благосиљајући и хвалећи Господина захвалним дјелима, враћаху се к својим сеоским кућама. Свећеници се пак поврате у кућу жупникову, да се храном окријепе, јер и они не бијаху тек мало уморни и исцрпљени. Ондје ову ноћ почиваху.

Опростивши се од гостољубивог домаћина одоше у рану зору к жупнику Кузминачком (Cusminiensem). Овај објави вјерницима долазак свећеника и позове све у своју цркву, посвећену светим мученицима Кузми и Дамјану, која, зидана од опеке, оста неоштећена од невјерника онако читава, како је од старине постојала. Али зато изнутра није била нити најмање уређена. Жртвеници нијесу били прострти, већ посвема голи; то је учињено порад крадљиваца и разбојника, који би били разбили врата и све однијели и украли кад би видјели, да су жртвеници по обичају покривени простирачима и уријешени осталим предметима, што служе за обављање свете мисе. Јер крај цркве нити стоји парокова кућа, нити се у близини види какав сељачки стан. Црква је близу царскога друма сграђена, дочим су сеоске кршћанске куће и кућице подаље од цесте у шумама, да не би путници што мимо пролазе просјачили, те становнике сваки дан уконачивањем напастовали и од сиромашних људи непрестанце храну потраживали; па и против саме домаће обитељи могли би зли људи и скиталице и још штогод горега подузети.

Сутра дан одлуче патри повратити се опет у Осик, те која два дана пробавити у оним кућицама католика, те причекати из Печуха часнога старца Унгарца патра Грегорија Васарела, мисионара у *оним крајевима преко ријеке Драве око Печуха.... напокон стигне добри старац до моста ријеке* Драве. Тада се поразговори са патром Кашићем о разним потешкоћама своје мисије, али највише се тужно о несложном духу свога друга, те се онда опет поврати у Печух (Peciuvium; прије га назива по два пута Quinque ecclesiae). Надаље (приповиједао је) како има сваки дан распре са Аријанима, Калвинима и т. д.

Затим у Есеку или Осику, обавив са католицима нешто мало духовних посала, дође вријеме згодно за повратак у Таурунум или Биоград. Два дана потрошена су за повратак. Први дио пута *није био без погибељи на шумовитим и од села одаљеним мјестима од разбојника или кесеџија.* Тако је био погибељан пут прије подне до Вуковара, па тако исто и послије до Сријема или Митровице. Ове кесеџије знаду се често човјеку на путу придружити, причињају се супутницима; једном те оставе у карвазарији, ноћу оду па се шкиљу по шуми и путу. А кад дан сване дођу у сусрет путницима, који ништа зла не слуте; човјек их додуше не позна, али су добро оборужани јашећ на коњу и опасани сабљом, коју на лијевој страни носе. Десну страну тобоже у знак части лукаво теби уступе, па онда ако се случи, да се он сам са тобом самим нађе на осамљеном мјесту, гдје нема људи, неопазице извуче сабљу, па те њоме ошине. Једним махом одруби главу, сруши те с коња те коња и све остало ограби, а тебе гола остави свукав ти одијело. Сам се пак са плијеном и отимачином повуче кроз непролазне дијелове шуме далеко од царскога друма, те се устави тек на сигурнијем мјесту, гдје пртљагу товари на коња што је припадао умореному, па онда другим удаљеним путем умакне камо га воља. А да га се не би прогањало као безбожног разбојника и најгорега убицу људи, недужнога потвори.

Него зато ипак не догоди се патру Кашићу и његовим супутницима кроз та два дана ништа зла. Уз помоћ великога доброга Бога и доброга божјега анђела, никакви злосретни случај није му

живот у погибљу довео. На тако сви супутници, колико год их је било, живи и здрави ујоше у Срњем (Митровицу), гдје су преспавали ноћ код неког кршћанина, пријазнога и доброга гостопримца.

Срњем пак, то је онај прастари град, други Рим и супарник Рима, који је био славна пријестоница царева; некада је био сагрђен на обали ријеке Саве, а данас је сав порушен, а зидови града сравњени су земљом. Опеке његових темеља и зидова још се и данас црвене. То су такове опеке, да их, вељу, зуб разарајућег времена не може да уништи; готово се неразломивима чине. Ој судови недохватљиви вјечнога Бога! Преславни, прераскошни и пребогати град, пријестоница царева и свијета, гле порушена и разорена и готово у ништа обраћена од Славена, Хуна, на концу од Турака, под којима готово издише. Једине рушевине толикога града још опстоје, али у њима нити једне кршћанске цркве не видиш. Зато је морао католички свећеник на утјеху вјерника у приватној кући кршћанскога домаћине пресвету жртву принијети свемогућем Богу не без суза у оку. А послије тога отпуте се свећеници мирни и здрави пут Биограда[1]).

Овиме је патер Кашић своју прву мисију обавио, па се онда ваљда истим путем кући повратио. Његова прва мисија трајала је негдје од средине мјесеца новембра 1612. до конца мјесеца маја 1613. — Мало послије видимо га у дотицају обзиром на босанске ствари са папом Павлом V. и са кардиналима. — Биће да је Кашић увјерио св. столицу о спасоносности оваких мисија у овим запуштеним крајевима, јер домало видимо гдје по други пут у истом послу путује нашим земљама. — Ми ћемо то друго путовање Кашићево у другом дијелу приказати.

(Свршиће се.)

---

[1]) За све ср. Ферменџин, Acta Bosnae, 347.—356.

Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807.—1814.

Priopćuje

Vjekoslav Jelavić (Pariz).

Pierre David, francuski konzul u Travniku, čiju prepisku ovdje djelomično priopćujemo, započeo je svoju diplomatsku karijeru god. 1795. kao podšef u drugomu odjelenju francuskoga ministarstva inostranih poslova. Bio je zatim (g. 1798.) sustopice imenovan tajnikom pri francuskim poslanstvima u Milanu i Stuttgartu, a 20. juna 1799. postaviše ga opet za činovnika u prvomu odjelenju ministarstva inostranih poslova pa je u tom zvanju ostao sve do god. 1802. Od 20. juna 1802. do 30. septembra 1806. vršio je David službu tajnika i otpravnika poslova pri francuskoj legaciji na Malti.

Kad je Napoleon I. odlučio osnovati prvi generalni konzulat u Bosni, njegov je izbor za ovo novo mjesto pao na Davida. Pažnja, što ju je veliki car posvećivao istočnim poslovima, uvjetovala je u neku ruku osnivanje francuskoga konzulata u Travniku. To mjesto, koje je tada imalo veliku važnost ne samo ko sjedište vezira, već i zbog raspoloženja domaćeg stanovništva spram dogagjaja tadašnjeg kritičnog doba, iziskivalo je inteligentna, okretna i odvažna čovjeka. Imenovanje Davidovo na ovo mjesto donekle je dokazom, da su francuski vladini krugovi imali neograničeno povjerenje u njega i u njegove sposobnosti, pa da su držali e je upravo on dorastao ovoj teškoj zadaći i tadanjoj situaciji u Bosni. Iz njegove prepiske, u kojoj su detaljno ispričane razne peripecije francuskoga konzulata, naročito u prvo vrijeme njegova uredovanja, naši će se čitatelji uvjeriti, da je ovakovo mišljenje francuske vlade bilo sasvijem osnovano i da je David u istinu bio „pravi čovjek na pravome mjestu".

David je postavljen za travničkog konzula dekretom, što ga je Napoleon potpisao u svojemu dvorcu u Saint-Cloud-u 12. maja 1806. Na tome je mjestu David probavio uz neznatna prekidanja sve do god. 1814., one godine naime, kad je francuski generalni konzulat u Travniku za uvijek dokinut.

Izvještaji, što ih je David spremao ministarstvu u Pariz, francuskom poslaniku u Carigrad, guverneru Dalmacije i okolnim konzulima, od velikoga su interesa i mogu da posluže kao važna gragja za povjest Bosne i susjednih krajeva onoga doba.

Mislimo, da ćemo rad Davidov u Bosni ponajbolje ocijeniti ako kažemo, da je taj rad bio u potpunomu skladu s instrukcijama, što ih je carska vlada bila podijelila svojemu konzulu pred njegov polazak u Bosnu. Evo osnovnih načela tih instrukcija: 1. konzul mora nastojati oko toga, da megju Bosnom i francuskom Dalmacijom postoje

odnošaji najboljega susjedstva; 2. konzul mora budnim okom pratiti pokrete Srbijanaca i Crnogoraca; 3. on treba da radi oko razvitka trgovačkih odnosa megju francuskim zemljama i Bosnom, a preko ove pokrajine i sa ostalim zemljama turskog carstva; 4. konzul je ovlašten da po vlastitoj uvigjavnosti izagje, kad treba, iz okvira ovih općenitih instrukcija; 5. u pogledu unutarnjih buna i nemira u turskoj carevini nije njegovomu radu udaren nikakav nepromjenljiv pravac. Naprotiv dozvoljava mu se, da svoj rad udešava prema okolnostima; ipak mora da teži nada sve za tim, da podržava u bosanskoga paše najbolje dispozicije prema Francuzima.

Iz pisma od 4. septembra 1807., što ga je ministar inostranih djela upravio na konzula, razabiremo, da je carska vlada bila potpuno zadovoljna sa svojim predstavnikom u Bosni. „Njegovo Veličanstvo," piše ministar, „blagoizvoljelo je izraziti svoje zadovoljstvo zbog uspjeha, što ste ga Vi polučili u Vašoj rezidenciji."

Davidova prepiska iz Travnika očuvana je gotovo u cjelini u „Arhivu ministarstva inostranih djela u Parizu", i to u trim raznim serijama dokumenata: I. U političkim korespondencijama iz Turske (sveske 211.—221.). II. U Cartons consulaires de Travnik (kutije u kojima se čuvaju konzulska izvješća), kojih ima na broj tri. III. U nekoliko svezaka serija „Memoires et Documents". Ova je prepiska i ranije bila poznata historičarima, ali je do danas još niko nije u cjelini ispitao i izdao. Neznatni dio i po količini i po vrijednosti objelodanio je rumunski profesor gosp. A. J. Odobescu u zbirci „Documente privitore la Istoria Romanilor". Suppl. I., Vol. II., izdanoj u Bukureštu god. 1885. On je publicirao u svemu osam Davidovih izvješća. Sva su ta izvješća povagjena iz sv. 213. serije „Correspondance politique de Turquie". Od tih izvješća pet ih je iz god. 1807., dva iz 1808. a jedan iz 1809.

Poslije toga, god. 1890., objelodanio je g. Ivan Pavlović u „Споменику Српске Краљевске Академије" sv. II., str. 55.—101., ravno 55 izvještaja Davidovih i to u potpunome sadržaju. Većina je ovih izvještaja iz god. 1809.; samo ih je nekoliko iz godina 1811. i 1812. Megjutijem je David za vrijeme svoga mnogogodišnjega konzulovanja u Travniku poslao ministarstvu inostranih djela 500 raznih izvještaja.

Mi smo srećni, što smo došli do tih izvještaja, pa donosimo ovdje iz njih u tačnomu prijevodu sve ono, što je od interesa i važnosti kao gragja za historiju Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja.

*

Br. 7.

U Travniku, 22. februara 1807.

Pošlo mi je za rukom, da usprkos strogosti zime prevalim vrletne planine i ocean snijega, što rastavljaju Bosnu od Dalmacije i da stignem 17. ovoga mjeseca u Travnik. Stigao sam ovamo bez tajnika i tumača. Na sreću je pašin liječnik Francuz i on je pripravan da mi privremeno posluži ko tumač.

Ja sam jučer bio primljen u audijenciju od prijaznoga vezira, koji upravlja ovom pokrajinom. — —

— —

Mehmed-paša pripremio nam je u njegovomu dvoru najljepši doček, što se dade samo zamisliti te je iskazao najveće počasti našoj otadžbini. Pri dolasku i pri povratku pratila nas je njegova straža. On je dao ispaliti četrnaest topovskih hitaca. Posadivši nas do sebe, on nam je ponudio kave, šerbeta, čibuk i t d. Na koncu audijencije paša mi je darovao kabanicu od krzna samura, a Pouqueville-u[1]) kabanicu od kokumskoga krzna. Momcima od naše pratnje darovao je takogjer odijela. Vaša Preuzvišenost znaće bolje od ikoga procijeniti počast, koja je time iskazana francuskomu imenu. Mehmed-paša razumio je veliki dio govora, što sam ga na nj upravio, još prije nego je taj govor bio preveden, pa je svakog puta, kad sam izgovorio ime velikog Napoleona, njegovo lice odsijevalo izrazom udivljenja i radosti. On mi je rekao: „Govorite

[1]) Brat Pouqueville-a, francuskog konzula u Janini. On je doputovao s Davidom zajedno do Travnika.

mi često o ovom velikom čovjeku. Ja ne mogu da se dovoljno naslušam pričanja o njegovim hrabrim djelima. Ja sam sve više pohlepan da čujem govoriti o njemu. Nadam se, dodade on pri svršetku, da će Turci, pomoću ovoga junaka, zataknuti svoj barjak na rusko zemljište."

Ovakav je doček bio učinjen prvome francuskomu poslaniku, koji je došao da rezidira u ovoj pokrajini. On je sretan da je našao ovdje pašu, koji nam je u tolikoj mjeri prijazan.... Sjajni doček, što mi ga je paša pripremio, nije ipak spriječio neke ovdješnje stanovnike, da me susretnu na ulici malim pogrdama i da mi dadu naziv, što ga obično davaju kršćanima (gjaur).

*

Br. 8.

U Travniku, 24. februara 1807.

Ja sam evo još jednom iskusio, od kolike je potrebe biti na licu mjesta, da se uzmogne kako treba prosuditi pravo stanje stvari. Za mojega boravka u Spljetu kod generala Marmont-a javljalo se, da će se Rusi pridružiti Srbijancima i Crnogorcima i da će se u Bosni dići vojska od 35 hiljada ljudi, da se odupre navali na ovu pokrajinu. Meni je trebalo samo prevaliti brda, što dijele oba carstva, da se uvjerim, da je pokret u Bosni pusta tlapnja, da je ono 35 hiljada ljudi vazdušna vojska i da je tobožnja opasnost za Bosnu i za Dalmaciju strah bez osnova.

U Bosni vlada potpuni mir i nikakova se vojska ovdje ne diže. Vojska, što je pred nekoliko mjeseci stajala na Drini, bila je raspuštena. Portini fermani učinili su da Srbijanci ustupe neka utvrgjena mjesta, u kojima su pred pet ili šest mjeseci bili podsijedani bosanske paše. Oni su se povratili ovamo ushićeni zbog njihovoga oslobogjenja. Oni pripisuju ovaj sretni završetak francuskim pobjedama u Poljskoj i blagosiljaju velikoga padišaha Napoleona. Ja sam takogjer vidio više aga i janjičara, koji su se povratili iz rata protiv Srbijanaca. Taj rat oni smatraju svršenim. Što se pak tiče Rusa, oni ih mrze, oni će se boriti protiv njiha hrabro, ako ustreba i bijesno. Ali ih ne će ići tražiti s onu stranu Save, jer se Bošnjaci dižu obično na oružje samo onda, kad im treba braniti vlastitu zemlju. Oni su nekoć dobili tu povlasticu od Visoke Porte, te bi ih bilo mučno povesti u daleki rat.

Vaša Preuzvišenost bila je bez sumnje na vrijeme obaviještena o uspjesima Mehmed-pašinim protiv Srbijanaca i o plemenitomu i čovječjemu načinu, kojim on postupa sa pobijegjenima. On je znao, da će ga Crni Gjorgje po noći napasti s vojskom od 15 do 20 hiljada ljudi. Za to on prvi navali na neprijateljsku vojsku, od koje jedan dio opkoli, ostale rašćera, poubija mnogo vojnika i zarobi oko tri hiljade ljudi. Umjesto da pošalje njihove glave u Carigrad, on im darova život te spremi u Carigrad samo njihove barjake. On porazdijeli na bojnomu polju nagrade pobjediteljima a kazni one, koji se bijahu ogriješili o pravila discipline i čovječnosti. Megju zarobljenicima nalazio se jedan srbijanski barjaktar, koji, nakon što je bio ubio četiri Bošnjaka i ranio nekoliko drugih, bijaše upao u jednu jamu, u kojoj ga i uhvatiše. Ovog čovjeka Herkulova stasa i silne gordosti dovedoše pred pašu i svi oni, koje on bijaše izranio, zahtijevahu njegovu glavu. Mehmed-paša ih odbije i posrami zbog njihova kukavičluka te im predstavi zarobljenoga barjaktara kao uzor junaštva. „Ti si časno podlegao, reče on Srbijancu, ti ćeš primiti iz ruku tvoga neprijatelja nagradu za svoju hrabrost". To rekavši povrati mu njegovu sablju, ali Srbijanac je ne htjede primiti. „Ona nije znala braniti moj barjak, odgovori on, ja dakle ne ću više da je nosim." „Pa dobro, reče Mehmed-paša, opasavši mu jednu drugu ćordu, — primi ovu pa se služi uvijek njome onako kao dosad svojom. Hajde, vrati se svojoj kući i reci svojim zemljacima, da ovako Mehmed-paša postupa sa svojim neprijateljima." On pusti na slobodu ovoga junaka, a tako isto i 2500 drugih zarobljenika. Ovi Srbijanci i stanovnici od 32 varoši i sela koji su bili učestvovali u spomenutoj bitci, položiše oružje, te postadoše njegovi divitelji i prijatelji. Kaže se, da je njihov primjer znatno pripomogao umirenju Srbijanaca. Ova pobjeda pribavila je Mehmed-paši naimenovanje za poglavicu bosanskog pašaluka i vojničko odlikovanje. Jedan od njegovih podregjenih, Sulejman-paša, koji mu je mnogo valjao u bitci, imenovan je za „Kiaju" ili namjesnika Travničkoga vezira. Taj isti Sulejman-paša zapovijeda još uvijek nad četama, što su ostale u taboru na Drini. Mehmed-paša vratio se pred dva i pô mjeseca u svoju rezidenciju.

*

Br. 9.

U Travniku, 2. marta 1807.

— —

Dva časnika glavnoga štopa polaze u Vidin i Ruščuk, da ponude od strane vrhovnoga zapovjednika Marmont-a tamošnjim pašama oficira, topova i džebane, potrebne za ratovanje protiv zajedničkoga neprijatelja. Ja sam tu dvojicu predstavio bosanskomu paši, koji ih je vrlo lijepo primio, te im obećao dati preporučna pisma za Vidin i za Barjaktar-pašu, koji je njegov prijatelj i kreatura.

U Bosni je sve mirno. Izgleda samo da zlobotnici ili ruske tajne uhode šire glasove u narodu, kako je Bosna prodana Francuskoj. Oni žele da pobune ovdješnje pučanstvo protiv nas. U Travniku već počinju gledati na me kao na čovjeka, kojemu je zadaća da izvrši prenos posjeda. Prisustvo dvojice francuskih oficira u tolikoj je mjeri ozlovoljilo domaće, da mi je paša iz vlastite pobude jučer ponudio jaku stražu za obezbijegjenje moje lične sigurnosti. Ja se ipak nadam, da će moja djela i moje ponašanje raspršiti sve sumnje i učiniti kraj ovomu neraspoloženju, kojemu je uzrok nešto neznanje, a nešto opet podvale naših neprijatelja. Ovaj je planinski narod jedan od najsurovijih i najnepovjerljivijih naroda u Turskoj. Moj je položaj težak i delikatan. Na sreću ja imam posla s jednim pašom, kojeg njegove lovorike stavljaju iznad ovih sumnjičenja, i koji će jamačno uložiti sav svoj auktoritet, da učini kraj ovakvim sumnjama.

U Bosni ima po prilici 120 hiljada janjičara, od kojih je jedno 70 do 80 hiljada sposobno za ratovanje. Većina, naročito njihove vogje, jesu potomci Osmanlija, koji su dobili u provinciji zemalja i kuća kao nagradu za vijernu službu i kojima Visoka Porta ne nameće drugu dužnost do one, da brane ovu pokrajinu. Bošnjaci posjeduju takogjer privilegij, da se bore jedino za svoj teritorij, a to je tim pametnije, što je Bosna jedan od ključeva osmanlijskoga carstva i što je trostruka granica utvrgjena na njezinim planinama. Tomu valja pripisati, što bosanski paša nije poput paša ostalih turskih pokrajina primio zapovijed, da se sa svojim četama pridruži velikim turskim vojskama. To je valjda uzrok, da bosanski Turci slabo mare za daleke ratove, što ih vodi osmanlijsko carstvo.

*

Br. 11.

U Travniku, 18. marta 1807.

Mehmed-paša kaznio je nekolicinu zlikovaca, koji su bili pogrdili francuske oficire i zaustavili pisma generala Marmont-a, te je dao javno izraza svojemu poštovanju i prijateljstvu za Francuze. Zbog toga Turci potajno mrmljaju protiv njega. Oni vele, da se je njihov vezir prodao Francuzima i da svašta treba očekivati od jednoga gjaura. Mehmed-paša sazvao je divan od paša, kapetana, aga i ostalih travničkih časnika, te nakon što im bijaše opetovao sve, što se govori protiv njega, izjavio im je u vrlo energičnomu tonu svoje osjećaje, te im se zaprijetio svojom sabljom, sultanovim auktoritetom i osvetom Francuza. „Ja sam Turčin, rekao im je, a ne Francuz; ali ja ljubim Francuze za to, što su to najstariji i najiskreniji prijatelji osmanskoga carstva. Megju nama nema gjaura izim loših muslimana, koji ne dijele ovakovo mnijenje. Teško vama, ako rasrdite Francuze, jao onima, koji me uvrijede; jer ako njih rasrdite, mene ćete uvrijediti. Ako nastane ovdje protiv njih pobuna, ja ću uzjahati konja ispred mojih mameluka, staviću do sebe konzula i udaraću po buntovnicima. Zatim ću otići u Carigrad, da tražim osvetu protiv ove pokrajine i vratiću se na čelu od 20 hiljada vojnika da je kaznim. Pa što me se tiče vaša Bosna? Ja nemam što da izgubim; moje se žene ne nalaze ovdje, moja čast je obezbijegjena, ja nemam bogatstva. Imam samo da sabljom branim svoj život. Teško vama, ako razgnjevite Francuze i ako mene razgnjevite.“

Nakon ovog žestokog govora paša je uprepašćenomu divanu upravio tri pitanja. On ga zapita: da li misli, da su Francuzi prijatelji Osmanlija; da li ne znači biti nepokoran sultanu, ako se s njima postupa kao s dušmanima i da li u slučaju, da francuska vojska htjedne preći preko Bosne, treba je lijepo dočekati, umjesto se protiviti njezinomu prolazu. Svi prisutni travnički poglavari odgovoriše jesno. Ali vezir, kao vješt i oprezan čovjek, nije se zadovoljio s ovim njihovim usmenim odgovorom. On dadne donijeti hartije, te ih je prisilio da se pismeno obvežu i da udare uz potpise svoje pečate. Poslije toga on je ove pismene izjave poslao u mjesta, gdje spomenuti poglavari zapovijedaju, da uzmogne uvjeriti divlje gorštake, koji uvijek vole više vjerovati svojim poglavarima, nego li zapovjedima vezirovim.

*

Br. 12.

U Travniku, 22. marta 1807.

Jedan ženijski i dva topnička oficira, što ih je general Marmont u Carigrad poslao, stigoše 20-oga ovamo. Ja sam ih predstavio bosanskomu paši, na koga su oni imali jedno pismo. Izradio sam nadalje za njih sve, što im može pospješiti putovanje i oni su danas odavle krenuli.

Mehmed-paša ih je primio, kao što on prima obično sve Francuze, to jest vanredno ljubezno. S toga su ga mnogi ovdješnji poglavari izravno denuncirali kod Visoke Porte. Tužba protiv njega, provigjena sa više od 60 potpisa, otpremljena je u Carigrad. To pašu nije megjutim nimalo prestrašilo i on mi je izjavio, da će od sada Francuze susretati s podvostručenim prijateljstvom.

Ja sam saznao iz druge ruke, da postoji sporazum megju nekim ovdješnjim poglavarima i uplivnim ličnostima kod Visoke Porte o tomu, da se Usref Mehmedu dade druga uprava i drugo zapovjedništvo, samo

da se što lakše ukloni iz Bosne. Oni ga okrivljuju, da je ne samo Francuz, nego da je opteretio ovu pokrajinu novim porezima za pokriće ratnih troškova. Oni se nadalje boje, da će ih ovaj ratoborni vezir voditi u nove ratove, naročito ako bude trebalo pomagati Francuzima. Megjutim baš ove osvade i spočitavanja najbolje govore njemu u prilog i Vaša Preuzvišenost zna sigurno bolje od mene, da je u interesu Francuske, da nad Bosnom zapovijeda ovakav paša. General Marmont je takogjer o tome duboko uvjeren, te s toga i stoji s Mehmed-pašom u vrlo ljubeznom dopisivanju.

Ja sam smatrao svojom dužnošću, da obavijestim generala Sebastiani-a [1]) o spletkama protiv bosanskog paše, kako bi ih naš poslanik mogao lakše izigrati.

*

Br. 13.

U Travniku, 23. marta 1807.

Od jučer se širi jedna izvanredna vijest, kojoj se sve više vjeruje. Crni Gjorgje opet se digao na oružje protiv Turaka i u znak objave rata dao je poubijati Sulejman-pašu i sve Turke, koji se nalažahu u Biogradu. On je dao takogjer poubijati 15 Turaka, koji su bili preostali u Šapcu. Dvije male tvrgjave na desnoj obali Drine nalazile su se još u rukama Osmanlija. On je potonjima naredio da izagju. Turci zatražiše da im dopusti prebaciti žene i djecu na lijevu obalu Drine pa da će se onda svi predati. Srbijanci pristadoše; ali kad su djeca i žene bile na sigurnome mjestu, Turci izjaviše da ne će ostaviti ove dvije tvrgjave, nego da će se braniti do pošljednje kapi krvi. — — — — — — — — — — —

Paša je poslao jučer tatarina na srpsku granicu, da razvidi pravu istinu o ovoj stvari.

P. s. 24. marta. Pašin tatarin vratio se i potvrgjuje gornje vijesti. Sva se je Srbija digla na oružje. Ustaši su takogjer poklali sve Čivute, koji su bili na strani Turaka. Nije sigurno da je Sulejman-paša ubijen, ali se to ipak misli.

*

Br. 15.

U Travniku, 30. marta 1807.

.... Uvjeravaju me, da Rusi kreću na Vidin. Ja vjerujem tim više ovoj vijesti, što ona dolazi u isto vrijeme sa glasovima o kretanju Crnoga Gjorgja. Čujem naime, da ovaj glavar vodi vojsku od 25 hiljada ljudi na Vidin, gdje zapovijeda neki aga Mula, otkad je Pazvan-Oglu umro. Namjera je Srbijanaca, ili da prikriju prelaz Rusa preko Dunava ili da zajedno s njima osvajaju Vidinsku tvrgjavu.

Srbijanci još uvijek podsijedaju malene turske tvrgjave na desnoj obali Drine. Jedna deputacija stanovnika iz kraja, što leži megju Srbijom i Crnom Gorom, ali pripada Bosni (sandžak novopazarski?), došla je ovamo da u paše traži pomoć.

*

Br. 18.

U Travniku, 10. aprila 1807.

Paša od Rumelije javlja službenim putem bosanskomu paši, da se je jedno grčko-istočno pleme [2]) u njegovoj provinciji — koje je bilo u stanju da se oslobodi od njegove vlasti, akoprem još uvijek plaća sultanu danak, i koje se je uvijek uspješno opiralo Pazvan-Oglu — prisajedinilo Srbijancima i Rusima. Ovo pleme može, kako se veli, dići na oružje četiri hiljade ljudi.

Požar se širi velikom brzinom. Srbijanci kreću na Niš, da pomognu ovim novim ustašama. Oni su jurišali na Užičku tvrgju, ali uzalud. Ovaj mali grad, koji se nalazi na rijeci zvanoj Ibur ili Ibar, zaposjeli su Srbijanci, dok je tvrgjava u rukama Turaka.

Mehmed-paša, i ako još nije primio nikakovih naredaba od Visoke Porte, poveo je svoje čete put ovoga dijela njegove pokrajine, koji graniči sa Srbijom i sa Crnom Gorom i koji je jedina dodirna tačka megju nama (Bosnom) te Rumelijom i Carigradom.

Vidin je bez sumnje u ovomu času opkoljen. Ja sam već imao čast obavijestiti Vašu Preuzvišenost, da se jedan odio Srbijanaca kreće put ove varoši i da ide u susret jednomu ruskomu odjelenju. Srbijanci

---

[1]) Slavni general Napoleona Velikoga. Nakon bitke kod Austerlitza (21. decembra 1805.), u kojoj je bio ranjen, Sebastiani bude poslat u Carigrad. Tu se je vanredno odlikovao pri provagjanju plana, što ga je on sam izradio za obranu Carigrada i Dardanela protiv napadaja engleskog brodovlja. General Sebastiani bio je pozvan natrag iz Carigrada god. 1807., iza kako je Selim III. svrgnut s prijestola. Poslavši Sebastiani-a u Carigrad, Napoleon je htio spriječiti podjelu turskog carstva, za kojom je naročito Rusija težila.

[2]) U originalu stoji „une peuplade grecque“. Uopće upotrebljava David svagdje riječi „Grec, les Grec“ za oznaku istočno-pravoslavnih.

žele svakako pomoći Rusima pri prelazu Dunava. Ko će ih spriječiti da to učine? Aga Mula zatvoriće se bez sumnje u Vidinu. Novi paša od Ruščuka Mustafa je odveć daleko, a on ima uz to Ruse u svojoj blizini. Niškomu paši takogjer prijeti ozbiljna opasnost. Sultan opet nije nipošto htio pozvati u pomoć francusku vojsku. U istinu, ja ne vidim nikoga, koji bi bio u stanju zapriječiti ujedinjenje Rusa, Srbijanaca i Crnogoraca, da provale u Bosnu i da udare i na nas (Francuze) u Dalmaciji i u Dubrovniku. Svako ih pušta da čine po svojoj volji.

Uvjeravaju me, da se sada u Šapcu i u Biogradu nalaze ruske posade...

*

Br. 19.

U Travniku, 12. aprila 1807.

Crnogorci se spremaju da napanu Bosnu. Paša je naredio da se vojska pošalje u Hercegovinu, kamo će oni bez sumnje saći.

Srbijanci su utaboreni pod Kraljevom (Cralova). Ima ih trideset hiljada na broju, i podijeljeni su u tri zbora. Misli se, da su naumili navaliti u jedan mah na Novi Pazar, Jeni Verez (?) i Prištinu. Primakli su se Nišu, da pomognu novim ustašama.

Mehmed-paša naredio je, da deset hiljada ljudi odu čuvati klance Monastira i Novoga Pazara.

Rusi se nalaze sveudilj spram Ruščuka i Vidina.

Neki grčko-istočnjak, tajni izaslanik Srbijanaca, sinoć je obješen. Uhvatiše ga upravo u času, kad je htio da pregazi Drinu i da se povrati Crnomu Gjorgju. Više je Turaka prepoznalo u njemu nekadanjega zastavnika u ustaškoj vojsci.

Uhvatili su pismo crnogorskoga vladike srbijanskim vogjama i Rusima, u kojemu vladika kaže, da mogu pouzdano računati na bosanske grčko-istočnjake, pošto ih on znade kao vijerne pristalice ustanka i spremne, da se i javno takovim priznadu, netom im se za to pruži zgodna prilika. Od toga časa paša budno pazi na ovaj narod, spram kojega on ima veliko nepovjerenje. On će dapače dati dovesti više poglavica iz Sarajeva (Bosna Serai) u Travnik, da ih može bolje nadzirati.

Grčko-istočnjaci šire protiv nas u Bosni lažne glasove i klevete, a isto tako potpaljuju protiv nas narod i iste žene i djecu. Svjetina je bacala kamenje na francuske oficire, koji su putovali preko Sarajeva.

Ovaj divlji narod tako je podjaren, da mi je baš jučer preporučio paša, da se pri mojim običnim šetnjama ne udaljujem odviše od varoši.

*

Br. 21.

U Travniku, 15. aprila 1807.
(u šest sati u večer).

Srbijanci pregjoše Drinu. Oni su upali u Bosnu, te se nalaze tri ili četiri dana daleko od Travnika. To je žalosna ali fatalna pošljedica naše sporosti i ispraznih formalnosti s jedne i s druge strane. Sada treba da mislimo, kako ćemo se braniti na našem vlastitom zemljištu.

Nego, ako Rusi priskoče u pomoć Srbijancima, ako Crnogorci sagju u velikome broju, ako se Austrijanci izjave, što će se dogoditi od Bosne za jedno mjesec dana? Što će biti od Dalmacije? Vrlo je vjerojatno, da Srbijanci ne bi bili imali toliko smionosti, da se nijesu pouzdano nadali u jaku pomoć. Ja nijesam prestao dosagjivati paši mojim savjetima i navaljivati na njega, da započne ratovanje. Ali on ne bješe primio nikakve naredbe, pa ni sada još nema naloga za ofenzivni rat. On se je bojao staviti na kocku svoju glavu ili barem svoje imanje. Mi pak očekujemo sultanov poziv, pa da priskočimo u pomoć ovoj pokrajini. Ona će biti napadnuta od neprijatelja prije no što poziv bude poslan iz Carigrada. Žalosno je stupati korakom, kad neprijatelj hrli svom brzinom. On će nas zateći usred naših diplomatskih ceremonija. Ovim načinom postupa doduše politika (o tome sam se mogao osvjedočiti, otkako primam naloge od Vaše Preuzvišenosti), naročito pak onda, kad se ima tako nepouzdane prijatelje kao što su Turci; ali na taj način mi takogjer gubimo na strani naših saveznika sve što dobivamo na našoj sopstvenoj strani.....

U podne mi je paša saopćio novost, što ju tatarin bješe donio iz Zvornika: Srbijanci, nakon što bijahu prešli Drinu na tri mjesta i nakon što se bjehu spojili s tri grčko-istočnjačka bosanska sela, krenuše u tri odjelenja na Janju (Yannia). Oni tu navale iznenadno na predstraže turske, pokolju nekoliko osamljenih obitelji, zapale jedan gradski kotar i udare ravno na Bjelinu. Drugog ih dana Ali-paša bijesno napadne i nakon tri sata uzmicanja na vrat na nos, baciše se u Drinu. Samo ih se pet stotina utvrdi u jednoj šumi.

*

Br. 30.

U Travniku, 28. maja 1807.

U Bosni raste anarhija sve to više, upravo kao i u ostalim dijelovima osmanskoga carstva. Vaša je Preuzvišenost bez sumnje obaviještena o pobuni, koja je buknula u vojsci velikoga vezira. Isti duh čini se da vlada i u ovoj pokrajini. Otkako je odavle otišao paša, mržnja i neprijateljstvo Bošnjaka protiv mene postaje sve veća.

Neka mi Vaša Preuzvišenost dopusti, da ponajprvo govorim o prvim vojničkim operacijama bosanskoga paše. Vi ćete ih možda saslušati s nekim zanimanjem, makar one još nemaju odlučujućih rezultata.

Ja sam imao čast javiti 18. Vašoj Preuzvišenosti, da je Mehmed-paša krenuo 16. iz ove rezidencije i da se je dva dana zatim čulo za novu provalu Srbijanaca u Bosnu. Vezir ne imajući gotovo sa sobom vojnika, htio se napraviti ko da ih ima. Sluteći možda o nečemu ponese on iz Travnika svu silu bosanskih fesova i turbana i uz to još dva malena brdska topa, što mu ih je general Marmont nedavno poslao. Uz put začuje, da su Srbijanci prešli Drinu i on pohiti sa svojom mamelučkom konjicom na mjesto njihova napadaja. Došavši pred Zvornik zateče ondje janjičare, koji se bijahu pobunili protiv Ali-paše, jer ne htjedoše izaći iz grada i predati ga u ruke Srbijancima, koji su bili već opkolili Zvornik. Vezir naredi, da se s mjesta odsiječe glava agi janjičara, a ostale prinudi da pogju u boj. Četiri stotine Turaka bješe opkoljeno od Srbijanaca u jednoj šumi na lijevoj obali Drine. Mehmed-paša utvrdi se na jednome brdu u blizini ove šume. Ovo je brdo zaraslo šikarom. On dade posaditi po toj šikari nekoliko redova kolaca, na koje natakne saruke, što ih bješe ponio iz Travnika. Megju ovim tobožnjim vojnicima porazmjesti nekoliko istinskih, a u sredini dade smjestiti ona dva malena topa. Pri osvitu dana otvori paša žestoku vatru protiv Srbijanaca, koji su mu bili okrenuli legja. Začuvši gruvanje topova i ugledavši na brdu toliko saruka, prepadoše se Srbijanci i nagnuše u bijeg. Na taj se način ono četiri stotine u šumi opkoljenih Turaka moglo pridružiti veziru.

Mehmed-paša poduzeo je s malom šakom ljudi svoje prve ratne operacije. On je očekivao iz Sarajeva 12 hiljada vojnika, a isto toliko iz Posavine. Ali sarajevski janjičari, mjesto da se žurno odazovu njegovu pozivu i krenu na vojnu, pobiše se megju sobom. U tome boju bude ih nekoliko ubijenih a nekoliko ranjenih. Kako je pak stranka poslušnih bila vrlo malobrojna, jedno pet do šest stotina Turaka, koji bijahu ostali vijerni sultanu, pogjoše u vezirov tabor, ne toliko jer su htjeli braniti zemlju, koliko jer su se bojali osvete pobunjenika. U čitavoj je pak Posavini planuo ustanak. Osman-kapetan od Gradiške, jedan od najmoćnijih kapetana bosanskih, a s njime još četiri ili pet drugih poglavica, odgovoriše veziru, da mu mogu poslati samo malen broj vojnika, pošto da ih oni sami trebaju, jer oni žele imati na okupu svoje čete za slučaj, ako Francuzi provale u Bosnu. Taj isti razlog navode i pobunjenici u Sarajevu, da opravdaju svoj neposluh. Oni tvrde, da je vezir u dogovoru s nama i da radi kako bi oni (janjičari) ostavili prijestonicu i pokrajinu i time olakšali Francuzima posao.

Ja trpim od pošljedica ovakovog mišljenja, koje je nastalo uslijed nekih indiskretnih razgovora, zapodjenutih javno u Dalmaciji i uslijed insinuacija neprijateljskih uhoda. Ovo mišljenje hvata svakim danom sve to dublji korijen. Ono prodire sve jače u javnost, otkako se je vezir odavle udaljio. Tomu treba pripisati i strah, što ga prisustvo francuskoga konzula ovdje inspirira i otkaz od strane domaćega pučanstva, da stupi s njime u ma kakav dodir. Mene se sve više klone. Isti radnici ne će za me da rade. Nema, nema, odvraća se na svaki moj upit. Muslimani mi i kršćani sve odbijaju, jedni iz mržnje, drugi od straha. Niko ne prima ljude, za koje se zna, da su bili namješteni pri konzulatu. Ugjem li u kuću kakvog jadnog seljaka, to je dovoljno, da on postane kasnije predmetom prijetnja i ugrožavanja od strane domaćih. Biskup i katolički fratri više su me puta zamolili, da ne dolazim k njima; oni sami ne bi me za živu glavu posjetili. Narod me još ne insultira samo s toga, jer se boji vlasti; ali me za to javno i glasno proklinje, pošto misli, da je cijelj moga poslanstva, da mu se otme sve što ima i da se istjera iz zemlje. Ni moja obazrivost, ni novac što sam ga razasuo, ni gorljivost, kojom idem na ruku Turcima u njihovim poslovima sa zemljama Njegova Veličanstva, ni moja odlučnost u izvjesnim prilikama, ni moja opreznost u drugima, pa napokon niti ista milost, što ju uživam kod vezira, ne mogoše svladati osjećaje nepovjerenja i mržnje, što ih ovdješnji stanovnici imaju prama meni. Ja ću ostati na svomu mjestu sve dok me silom ne protjeraju, ili dok se Njegovomu Veličanstvu ne prohtije da me opozove; ali neka znade Vaša Preuzvišenost, ovaj je moj položaj najteži, što ga može osamljen čovjek zauzimati, najopasniji za jednoga oca obitelji, a uz to skopčan s najvećim troškovima i neprilikama.

*

Br. 31.

U Travniku, 29. maja 1807.

General Marmont, kojemu sam ja bio saopćio moje sumnje o držanju Austrijanaca u ovim stranama, javio mi je, da i Andréossi, naš poklisar u Carigradu, dijeli u tome pogledu moje nazore. On mi je nadalje

naredio, da obavijestim Mehmed-pašu, da su Austrijanci dali izraditi plan cesta, koje vode od rijeke Zrmanje u Bosnu.

Austrijanci snabdijevaju otvoreno Srbijance oružjem, džebanom i živežom, pa i častnicima i topnicima. Turci su tu skoro zarobili dva carska topnika. Obojica su bila smaknuta i njihove su mrtve glave donešene veziru, na što paša, koji je zabranio ovaj varvarski običaj, dade s mjesta pogubiti onog, koji bijaše donio one odsječene glave. Ovi austrijanski častnici i topnici smjestili su na Drini nekoliko maskiranih baterija, koje su Turcima nanijele grdnu štetu.

Vrlo su jake austrijske čete, sabrane na obali Save prema Biogradu. Neka izvješća vele, da je tu skupljeno kakovih 50 hiljada vojnika. U Hrvatskoj se i ne govori o drugomu do o ratu protiv Turaka i Francuza. Privatna pisma, što ih šalju važne ličnosti iz ove austrijske pokrajine, javljaju da će doskora biti prekinut svaki pismeni saobraćaj megju Bosnom i Hrvatskom. U istinu se čini, da se smionost, što je pokazuju Srbijanci nakon odstupa Rusa, neda drukčije protumačiti nego onom pomoći, koja im dolazi iz Austrije.

Pošljednje vijesti, koje su stigle s Drine, nijesu baš najpovoljnije. Dok je naime vezir tukao Srbijance na sjeveru od Zvornika, dotle je jedan jaki odio ustaša prešao na jugu od ove varoši Drinu i prodro na zemljište Vlasenice (Vlassaniska). Taj se je odio primakao Zvorniku, tako da se ova varoš, čiji je položaj vrlo čvrst, sada nalazi megju dvije neprijateljske vojske. Zvornik je ključ Bosne te ako ga Srbijanci otmu, onda nijesu više sigurni ni Travnik ni Sarajevo.

Austrijanci su protjerali iz Zemuna sve Čifute, koji su se iz Biograda bili sklonili u ovu varoš. Neki od njih, koji su ovamo stigli, potvrdiše mi gornje vijesti, naročito one, što govore o sabiranju austrijanske vojske i o pomoći, što ju Austrijanci pružaju svakoga dana Srbijancima.

Nedavno su ovdješnje vlasti našle pismene dokaze o zavjeri, što su je skovali Srbijanci i bosanski grčko-istočnjaci. Grčko-istočne vladike javljali su, da je razoružanje tek prividno, da oni imaju dosta dobro sakrivenoga oružja, te netom se Srbijanci približe Tuzli, da će se svi grčko-istočnjaci u Bosni listom dići protiv Turaka. Obadvijem vladikama odsjekoše glave.

Mohazil, koji je po zapovijesti Visoke Porte predao Šabac i Biograd u ruke Srbijancima, bio je prebačen s onu stranu Save. Pri povratku u Carigrad dogje u Vidin, gdje mu ne dadoše da pogje dalje. Zbog toga udari on natrag preko austrijskih zemalja te stiže do u Bosnu. Kad je prispio u Travnik, Kiaja-beg dade ga uhvatiti, okovati u gvožgja i baciti u tvrgju. Kiaja veli, da mu Mohazil nije mogao pokazati ferman, kojim mu je bilo naregjeno da preda Biograd i da ga s toga smatra izdajicom.

*

Br. 32.

U Travniku, 31. maja 1807.

Ja evo nastavljam moje opisivanje vojničkih operacija bosanskoga paše. Veziru je pošlo za rukom, da s malom šakom ljudi suzbije Srbijance, koji su bili prodrli na sjever od Zvornika i da ih baci na desnu obalu Drine. Ovi su prvi okršaji bili žestoki. Paša je sam ranjen udarcem sablje po lijevoj ruci. On je oteo šanac, što su ga Srbijanci bili iskopali na jednomu ostrvu u Drini, zaplijenio je ogroman top, pa ga je dao zakovati i baciti u rijeku. Ali, prelazeći Drinu na jednom splavu, umalo što ga struja nije zanijela do pod neprijateljske baterije. Nekoliko dobrih plivača moglo ga je ipak spasiti. Zarobio je dvije stotine ljudi, te je svima do pošljednjega poštedio život. Sada je krenuo protiv druge vojske srbijanske, koja je prešla Drinu na jugu od Zvornika. On je pozvao u pomoć jedan dio svoga tabora kod Zenice (Senitza), nad kojim zapovijedaju njegov ćehaja i seraskijer Ibrahim-paša.

Vezir raspolaže sa četiri stotine pušaka na bod, od kojih mu je dvije stotine poslao general Marmont. On mi piše, da su sve te bajonete napojene neprijateljskom krvlju. Dok je naime turska konjica zabavljala Srbijance neprestanim navalama i čarkanjem, ono se je četiri stotine vojnika, plazeći kroz visoku travu i šikaru, primaklo Srbijancima. Kad su bili u njihovoj neposrednoj blizini, onda su u jedan mah sasuli žestoku vatru i jurnuli po francuskom običaju na neprijatelja, kojega su iznenadili i uništili. Turci su izgubili samo jednu bajonetu, koja je bila slabo učvršćena na puški, te je ostala u trbuhu jednoga Srbijanca. „Ako je bilo sramota izgubiti ovo oružje, piše vezir, ta je sramota barem oprana u neprijateljskoj krvi.“

Vaša Preuzvišenost, koja je svjedok tolikih vojničkih čudesa, nasmiješiće se bez sumnje važnosti, koju mi dajemo ovim pozorišnim bojevima. Ali će možda ipak Vaša Preuzvišenost čitati sa zanimanjem ove podatke, kao što se kad i kad rado gleda kakav mali komad iza kojeg remek-djela velikoga Corneille-a.

*

Br. 33.

U Travniku, 1. juna 1807.

Imao sam čast pisati 26. marta Vašoj Preuzvišenosti o tome, kako je veliki vezir tražio 320 topnika i 8 oficira. On je zaželio, da ovi vojnici putuju u malim skupovima i da im se u Travniku poda turska odora, kako bi mogli u većoj sigurnosti produžiti svoje putovanje. Ova su dva uslova urodila golemim poteškoćama među Marmont-om i Mehmed-pašom. Potonji, ne mogući se udaljiti od primljenih naredaba, upita za savjet velikoga vezira, što mu valja odgovoriti francuskomu generalu, koji je želio, da pomenuti topnici prođu preko Bosne u zatvorenoj koloni i u francuskoj vojničkoj uniformi.

Paša mi je pisao iz svoga glavnoga tabora, kako veliki vezir navaljuje, da mu se spreme što prije topnici, ali ne naznačuje broj istih. Što više to bolje. Ja mislim da će se privoljeti, da ti vojnici prođu u zatvorenoj koloni.

Pošto je pašin liječnik, koji mi služi tumačem, na odsustvu, ja nijesam dobro razumio sadržaj ovoga pisma. Židovi, koje sam upotrebio za taj posao, znadu tako malo talijanski i turski, da tumače slabo ono, što još slabije razumiju. Nijedan od njih ne zna ni čitati ni pisati turski, nego oni svi prevode prema čitanju na glas. Vaša će Preuzvišenost sada lako pojmiti, kakovim izopačenim idejama i neprijatnim nesporazumima ovakovi prijevodi mogu uroditi. Ja sam nadalje u velikoj neprilici zbog odgovora što ga moram spremiti paši. Prisiljen sam da ga napišem na francuskom jeziku, jer jedini pisar turski, koji bi ga mogao sastaviti po usmenom prijevodu, izjavio mi je: da ne može nipošto raditi za jednoga gjaura.

*

Br. 33./bis.

U Travniku, 6. juna 1807.

Bosanski paša dao je smaknuti 11 pobunjenih janjičara za primjer drugima. To je dobro djelovalo, pa se je veliki broj nezadovoljnika već pokorio i krenuo na vojsku. Paša je nadalje naredio, da dva velika odjelenja pregju Drinu. Prvi od 4000 ljudi prešao je rijeku ispod varoši Zvornika pod zapovjedništvom zvorničkoga Ali-paše, drugi od 1200 vojnika prešao je Drinu nedaleko Bjeline. Ovu je potonju vojsku predvodio Ismail-paša. Jučer je moralo doći do boja među ovim četama i Srbijancima.

*

9. juna.

Šest stotina francuskih topnika, koji polaze u Carigrad, prispješe danas u Travnik. Ja sam im pripremio najljepši doček, što sam mogao. Usprkos mržnje pa i zavjera glavnih begova i aga ove zemlje, ja mislim da ovi hrabri vojnici ne će imati povoda, da se tuže na svoje putovanje preko Bosne. Mora se priznati, da među njima vlada uzorna disciplina. Smješteni su u vezirovom konaku.

*

10. juna.

Srbijanci su imali na desnoj obali Drine dobro utvrđen tabor, koji je dopirao do na lijevu stranu rijeke. Dvije baterije, smještene na jednome ostrvu, spajahu međusobno obje obale. Tabor je branilo osam hiljada ljudi. Nakon napadaja na stražnji dio tabora, što ga je izveo namjesnik Mehmed-paše i juriša vezirova na njegovu prednju stranu, tabor bi otet. Boj bijaše, po kazivanju svjedoka, vrlo žestok i mrtva trupla Srbijanaca *prekriše na velikomu prostoru rijeku Drinu. Ostaci od osam hiljada ljudi spasiše se bijegom kroz* jednu šumu u pravcu varoši Šapca. Topovi, ratna džebana, prtljaga i znatan broj zarobljenika nalaze se u rukama pobjeditelja. Sada su Turci utaboreni na srbijanskoj strani.

P. s. 600 francuskih topnika krenuće odavle prekosutra.

*

Br. 34.

U Travniku, 12. juna 1807.

Vaša Preuzvišenost bez sumnje je saznala još prije mene, da je sultan Selim zbačen s prijestola i da je njegov nećak Mustafa postavljen na njegovo mjesto. Ja sam upravo primio službenu vijest o tim događajima. Tu je vijest poslao veliki vezir bosanskomu paši, koji ju je opet pokazao svomu Kiaji, naređujući pri tome, da ju meni saopći. Ja sam vidio i pisma.

Ono šest stotina topnika bješe krenulo jutros odavle put Carigrada. Međutim, primivši neprijatne vijesti o sveopćoj revoluciji, koja se pripravlja u osmanskomu carstvu, ja sam naredio njihovu zapovjedniku, da ih vrati natrag i da čekaju daljnji razvitak događaja, bilo ovdje, bilo gdjegod pokraj dalmatinske granice. Kiaja me je za to zamolio u vezirovomu, pa i u našemu interesu. Ja bih to u ostalom učinio i pod svoju sopstvenu odgovornost, jer mi se čini, da ne bi bilo pametno slati u ludo ovo 600 vojnika u Tursku, dok god se ne upoznamo s novom političkom situacijom u ovoj državi. Ako nam ona budne prijazna, mi ćemo to svakako doskora doznati, pa će onda moći naši vojnici produžiti svoje putovanje.

*

Br. 35.

U Travniku, 17. juna 1807.

Istog onog dana, kad se je pročulo u Travniku za carigradsku bunu, ovdješnja se je svjetina usudila javno grditi Francuze. Na nesreću se je Mehmed-paša u tomu času nalazio u svomu taboru na Drini, jer se to ne bi za sigurno bilo dogodilo u njegovomu prisustvu. Svjetina se je čak toliko osmjelila, da je popljuvala jednog francuskog oficira i da je prijetila sramotnom smrću svim onima, koji su kod mene služili. Bila mi je prva briga, da pozovem natrag ono 600 topnika i da zaklonim na sigurno mjesto moju obitelj.

Dana 13. o. m. ja sam učinio sve priprave, da svoju ženu i djecu u pratnji onoga topničkoga odjelenja pošaljem u Dalmaciju. Odlučio sam da sâm ispratim moju obitelj do granice pa da se zatim natrag povratim. O toj svojoj odluci obavijestih pismeno pašu a usmeno Kiaju. Ovaj mi megjutim stade praviti poteškoća. Ja mu odvratih, da su me na to sklonule prijetnje i drzovitost travničke svjetine, koju on nije znao obuzdati. Na to on sazva divan, sastavljen od prvaka i vigjenijih travničkih ličnosti. Divan odluči, da će me moliti, neka ostanem do vezirovog povratka, te svečano i jednoglasno obeća, da će štititi moju porodicu. Htijući pokazati da imam povjerenja u divan, pristadoh da odložim za neko vrijeme polazak moje obitelji.

Megjutim, koristeći se dobrom prilikom, koja mi se pružila (putovanje topnika), naumih poslati u Dalmaciju nekoliko kovčega, napunjenih hartijama i suvišnim stvarima. Pošto sam bio dao poštenu riječ, da ne ću nikamo odlaziti, pogjoh spavati, a tako isto i moji. Samo je jedan poslužnik bdio, zabavljen oko punjenja sanduka. Možete sebi lako predočiti moje iznenagjenje, kad me oko ponoći iza sna trže bijesna vika. Gomila Turaka bješe u istinu provalila u moj stan te mi izjavi u ime Kiaja-bega, da im je vezir naredio, da nikoga ne puštaju iz konzulata, a tako isto da ne će dozvoliti, da se ma i najmanja stvar na polje iznese. Uzalud bijaše što sam im rekao, da se Francuz smatra robom zadane riječi; uzalud im pokazah spavajuću ženu i djecu; uzalud sam ih uvjeravao da želim poslati samo nekoliko kovčega sa stvarima bez vrijednosti. Oni ne htjedoše ništa čuti, već mi odgovoriše, da nijesam ovlašten ništa iznijeti iz kuće. Trebalo mi je uzmaknuti pred silom. Moja je kuća bila opkoljena i čuvana cijelu noć. Priznajem, da sam nakon ove drske povrede moje lične slobode i mojega stana cijenio da sam zarobljenik i da je rat naviješten. To sam vjerovao sve do u jutro, kad mi donesoše pašino pismo. U tome pismu moli me ljubezni vezir, da natrag pozovem francuske topnike, kojih nijesu više trebali u Carigradu, javlja mi svoj skori povratak u Travnik, te mi izražava osjećaje svojega poštovanja i prijateljstva. Ovo pismo, za koje se u isti čas saznalo u Travniku, prouzrokova pravu paniku megju francuskim neprijateljima. Vezir stiže drugoga dana (15.), a 16. već me pozva k sebi. Mehmed-paša dočeka me vrlo ljubazno, gotovo ljubaznije nego ikada prije. On mi potanko ispriča carigradsku bunu, te mi povjeri, da sultan ne samo što nije voljan promijeniti dosadašnji politički sistem, nego da želi u buduće još bolje učvrstiti prijateljske veze s Francuskom i do potrebe glavom povesti vojsku protiv Rusije. Ja se potužih veziru zbog uvrijeda, nanešenih ovdje francuskom imenu. On se pokaza vrlo indigniranim, te mi obeća dati potpunu zadovoljštinu. „Dà, gospodine," reče stiščući mi ruku, „ja jesam i ostaću uvijek prijatelj Francuza. Sretan sam da Vas mogu uvjeriti, da su svi prosvijetljeni Osmanlije i njihova vlada nepokolebivo odani ovim principima i ovomu prijateljstvu. Sultan Selim bijaše dobar, ali slab vladar; njegov pak divan, podmitljiv do užasa, udaraše lažan pravac u državnim poslovima, paralizirao je tok tih poslova svojom proračunanom mlitavošću, te je varao istodobno sultana i vašega poslanika. Htjelo se je uništiti ovaj anarhični savjet i povjeriti vrhovnu vlast rukama jednoga jedinoga, pošto je iskustvo pokazalo, da je to najbolji sistem; ali je trebalo, da te ruke budu pouzdane, te je upravo s toga postavljen na prijesto sultan Mustafa. To je mlad, duhovit i ratoboran vladar. Ja sam tvrdo uvjeren, da će Francuskoj i Turskoj ova promjena jednako dobro doći."

Nakon ovoga govora priopći mi Mehmed-paša, da mu je podaren naslov generalisima i bosanskoga vice-kralja.

Ja sam mu čestitao na njegovim pošljednjim pobjedama, izvojštenim nad Srbijancima, te sam ga zamolio, da mi potanko ispriča svoje ratne operacije, kako bi ih mogao opisati Vašoj Preuzvišenosti. Megjutim im on sâm pripisuje vrlo malenu važnost; on veli, da su Srbijanci neprijatelji, dostojni prezrenja.

Br. 36.

U Travniku, 8. jula 1807.

Prisustvo Mehmed-paše u Travniku obuzdava mržnju Bošnjaka. Grčko-istočnjaci šire glasine, prijazne Rusima, a muslimani sumnjaju u naše uspjehe. Kršćani katolici nijesu drugo do nevoljno roblje, dok su Čifuti prijatelji čitavoga svijeta, naročito pak onih, koji im dobro plaćaju.

Nakon svojeg poraza na Drini od 8. juna Srbijanci nijesu učinili više nijednoga pokušaja.

Vezir je primio vijest, da je potvrgjen za bosanskoga valiju; ta me je vijest razveselila koliko i njega samoga. On je primio ferman, kojim mu se izriče odobravanje njegovog dosadašnjeg djelovanja te mu se naregjuje, da se opet zarati sa Srbijancima; dopušta mu se, da digne veliku vojsku, kojom će on zapovijedati u svojstvu generalisimusa te mu se osigurava dvostruka plaća za janjičare. Već su bila zataknuta, uz silno gruvanje topova, tri konjska repa — znak za vojnu i polazak. Sarajevo i njegov kotar obvezani su po slovu fermana da dadu 14 hiljada vojnika. Mehmed-paša će se dakle doskora staviti na čelo vojske. Sve je mirno, dok on ovdje boravi; ali uza sve to ovaj gadni narod, naročito onaj što obitava u krajevima megju Dalmacijom i Sarajevom, ostaje ipak veliki neprijatelj Francuske.

Neke glavnije vogje srbijanskoga ustanka, nezadovoljni sa Crnim Gjorgjem, ponudili su generalima Baraguey d'Hilliers-u i Marmont-u, da će od njega (Kara-Gjorgja) odcijepiti sve ustanike. Njihov plan, što mi ga je general Marmont poslao, da ga pokažem Mehmed-paši, našao je u paše potpuno odobrenje.

*

Br. 37.

U Travniku, 17. jula 1807.

Imao sam čast pisati Vašoj Preuzvišenosti 8. o. mj., da je Mehmed-paša primio vijest, da je potvrgjen za pašu od Bosne. Megjutim se čini da ta vijest nije istinita. Mehmed-paša primio je naime još i drugih pisama, koja su mu ulila strah obzirom na budućnost. A i ja se bojim da nam ne oduzmu ovoga vezira General Marmont, s kojim je Mehmed-paša vezan najužim prijateljstvom, biće zbog toga takogjer vrlo ozlovoljen. Sva naša naprezanja da neutraliziramo mržnju Bošnjaka, da uvedemo direktni i slobodni saobraćaj megju ovim dvjema provincijama (Dalmacijom i Bosnom) i potpuni sklad megju njihovim poglavicama, ostaće uzaludni, ako pozovu natrag našega prijatelja Mehmed-pašu. Kako će pobjeda kod Friedlanda[1]) bez svake sumnje povećati ugled našega poslanika u Carigradu, ja se evo spremam da mu pišem, neka nastoji u interesu vojske u Dalmaciji a i istoga osmansko a carstva, da Usref Mehmed-paša ostane i nadalje bosanskim pašom. Nego će poslanik možda čekati na instrukcije Vaše Preuzvišenosti. Što ćemo megjutim raditi, ja i vrhovni general (Marmont), ako nam ovamo pošalju kakovog surovog čovjeka ili kakovog potajnog neprijatelja?

*

Br. 38.

U Travniku, 26. jula 1807.

Čini se, da su Srbijanci usredotočili sva svoja naprezanja oko Vidina. Zapovjednik brigade general Gardane[2]), pobočnik Njegovog Veličanstva, pisao mi je 4. jula iz Temišvara, da su Srbijanci od prvoga jula zaprječili svaki saobraćaj u onim stranama. Taj je general bio tamo u pratnji od 12 ljudi i sa četiri kočije. Ja sam mu predložio, da putuje kroz Bosnu; ali će se u tomu slučaju morati odreći svojih kočija, što će mu valjda biti teško. Ja očekujem njegov odgovor.

Kapidži-baša stigao je prekjučer u Travnik. On dolazi iz Carigrada sa sultanovim fermanom protiv Srbijanaca. Ovdje su mu priredili sjajni doček. Jučer sam primio i predao Mehmed-paši oružje, što mu ga je poslao pod-kralj Italije[3]). Nakon što mi je izrazio svoju blagodarnost, Mehmed-paša obrati se Portinom časniku (Kapidži-baši), koji je takogjer prisustvovao ovoj audijenciji i reče mu: „Vidite, kakovo časno prijateljstvo Francuska i Italija iskazuju muslimanima? One su nam dale naše najbolje oficire. Veliki padišah Francuske bijaše nam ponudio i svoju vojsku i unatoč tomu, što smo mi otklonili ovu njegovu ponudu, njegov mi slavni sin evo šalje nov dokaz svojih prijateljskih osjećaja.“ Stari Kapidži odgovori, da novi sultan potpuno dijeli ove osjećaje, da je on još veći prijatelj Napoleonov, nego što bijaše njegov predšasnik i da u potonje vrijeme nije htio pristati na mir s Rusijom samo za to, što Francuska nije sudjelovala u njegovomu sklapanju.

Najbolji sklad vlada uvijek megju generalom Marmont-om i Mehmed-pašom. Isto tako živu u najljepšoj slozi Turci i Francuzi u taboru kod Trebinja. Samo su još nepopravljivi ove neznalice i surovi Bošnjaci. Oni nas još uvijek gledaju neprijateljskim okom i kao da su se zarekli, da ne će dolaziti sa

---

[1]) Pobjeda, što ju je Napoleon izvojštio 14. juna 1807. nad Prusima.

[2]) General Gardane bio je otpremljen u svojstvu izvanrednoga poslanika na dvor persijskog šaha. Cijelj njegova poslanstva bio je da skloni Persiju na vojničku diverziju protiv Rusije.

[3]) Pod-kralj Italije bijaše Evgenij Beauharnais, sin prve žene Napoleonove.

mnom u nikakov dodir. Njihova me djeca i žene neprestano grde, a mržnja im je tolika, da ja imam razloga ozbiljno pomišljati, da su mi pokušali otrovati hranu.

*

Br. 39.

U Travniku, 9. augusta 1807.

Paša me je prekjučer pozvao k sebi te mi je rekao, da mu je naregjeno da ide u Carigrad, gdje su ga imenovali kajmakamom Kapudan-paše. On je dodao, da će i u svojemu novomu zvanju ostati prijateljem Francuza, kao što je to dosad bio. Saopćivši mi ovu vijest, Mehmed-paša izgledaše zadovoljan i ja sam mu čestitao na promaknuću, uvjeravajući ga, da će isto biti radosno primljeno od mojega Dvora i da ću ja jedini izgubiti njegovim odlaskom iz Travnika. Paša mi reče, da ću ja svakako steći u njegovomu nasljedniku Bećir-paši dobra prijatelja.

Stari Kapidži, koji je bio donio ferman protiv Srbijanaca, umro je danas u vezirovoj palači nakon kratke bolesti. Bilo mu je 80 godina. Potajno se govorka, da su ga otrovali, jer da je nosio sa sobom katl-ferman protiv samoga vezira. Ja mislim ipak da je starac umro, jer je htio preko svake mjere igrati ulogu mlada čovjeka.

*

Br. 40.

U Travniku, 15. augusta 1807.

Javio sam 9. o. m., da je bosanski vezir imenovan kajmakamom Kapudan-paše. Moj je tumač megjutim zlo shvatio. Sultan je u istinu Usref Mehmeda imenovao Kapudan-pašom, te mu je u isto vrijeme dao jednu svoju sestru za suprugu. Princezi biće oko trideset godina; nije lijepa, ali vele za nju, da je vrlo duhovita. U ostalom proći će još jedan ili dva mjeseca dok Mehmed-paša ode u Carigrad, jer njegovo imenovanje, koje potječe iz same volje sultanove, treba da bude odobreno od savjeta staraca (divana).

Veli se, da je sadašnji Kapudan-paša pao u nemilost zbog toga, što je opustošio Tevedos, nakon što ga je ponovno osvojio.

Javljaju, da su nastale razmirice u vojsci velikog vezira. Veli se, da je tri hiljade janjičara ubijeno od jednoga zbora vojnika, starijih od njih. Oni su prigovarali janjičarima, da su zbacili s prijestola sultana Selima.

Tilsitski mir[1]) silno uznemiruje bosanske Turke. Oni se boje, da je naš car ozlovoljen protiv Osmanlija.

Paša mi je dao obećanu zadovoljštinu. Svrgnuo je Kiaja-bega s njegove časti te ga je dao baciti u jednu tvrgjavu. Kad izagje iz tamnice biće mu zaplijenjena tri dijela njegova imanja, a on sam će biti zatočen u progonstvu. Može da zahvali svojoj bijeloj bradi, ako je iznio čitavu glavu. Ova ga je kazna stigla za to, što je poružio francusko ime.

General Gardane, pobočnik carev, pisao mi je 14. jula iz Temišvara, da je bio zadržan u ovomu gradu, jer su Srbijanci bili zatvorili cestu u Vidin. On me je upitao, da li može proći preko Bosne. Ja mu poslah teklića da ga sprovede. Nego potonji je morao ostati osam dana u Brodu u karantini. Kad je stigao u Temišvar, general je bio već odanle otputovao.

*

Br. 41.

U Travniku, 25. augusta 1807.

Ono nešto vojnika, što je još bilo sabrano na granicama Srbije i Bosne, razišlo se malo po malo svojim kućama. Veli se, da je to njihov običaj u mjesecu augustu. Ali i mimo običaja oni su dobro učinili, jer im je i onako bilo počelo ponestajati hrane.

Srbijanci su još uvijek pod oružjem. I ako carski ferman naregjuje, da se protiv njih digne vojska od 25 hiljada ljudi, bosanski Turci se ne miču. Oni su se nadali, da će 50 hiljada Francuza preći preko austrijskoga zemljišta i osloboditi ih od ustaša. Uzalud su zataknuta u zemlju tri konjska repa, u znak da treba polaziti u boj. Uzalud su konjski repovi natopljeni krvlju mladih jaganjaca. Pa ni serenade, priregjene u čast janjičara, nijesu mnogo pomogle. Poslije svih tih ceremonija ozbiljni muslimani ostadoše nepo-

---

[1]) Tilsitski mir sklopljen je god. 1807. megju Francuskom, Rusijom i Pruskom. U Tilsitu je Napoleon napustio turski savez u prilog svog novog saveza s Rusijom.

mični na svojim sagovima. Sudeći po ovoj pokrajini, osmanlijsko carstvo sliči slabo probugjenomu čovjeku, koji, netom što ga prestanu drmati i netom što se stiša buka oko njega, pada opet u tvrdi san.

*

Br. 42.

U Travniku, 26. augusta 1807.

Govori se, da su Srbijanci potučeni pod Vidinom, da je broj mrtvih na njihovoj strani iznosio 4500, a broj ranjenih 3800, i da se sam Crni Gjorgje nalazi megju potonjima. Bosanski paša primio je pismo od srbijanskoga sinoda, kojim sinod moli za primirje. U ostalom nije trebalo primirja tražiti, kad ono u stvari već postoji.

Čini se, da onaj tobožnji poslanik srbijanski, koji je bio podnio, ima tomu šest nedjelja, generalu Marmont-u i bosanskomu paši plan za ugušenje srbijanskoga ustanka, nije drugo do uhoda Crnoga Gjorgja i Austrijanaca.

Potonji su se valjda htjeli uvjeriti o istinitosti vijesti o provali francuske vojske u Bosnu.

*

Br. 43.

U Travniku, 29. augusta 1807.

Upravo sam imao privatni razgovor s bosanskim pašom, te hitim da o tome obavijestim Vašu Ekselenciju.

Paša mi je ponajprije pokazao jedno pismo, što mu je poslato iz Biograda. To mu je pismo pisao neki ruski general po imenu Lodović. Ovaj general traži neku vrst primirja za Srbijance i govori najbezobraznijim načinom o Francuskoj. „Njeg. V. car svijuh Rusa blagoizvolio je francuskoj vladi (on ne zove drukčije Cara) darovati mir. Kako pak ovaj mir vrijedi i za tursko carstvo, to se može nadati, da će Visoka Porta dopustiti da se njime okoristi i Srbija. Osvjedočen o tomu ja molim V. E., da ne poduzimlje više ništa protiv ove pokrajine, naravno u slučaju, ako Vaš odgovor bude povoljan.“ Eto ukratko sadržaja ovoga pisma. Paša se je pokazao vrlo indigniranim zbog tona, u kojem je ovo pismo sastavljeno. Mene nije stajalo baš velikoga truda razložiti paši, kako ga ništa ne spriječava, da se digne na Srbijance, samo ako mu se za to pruži zgodna prilika. I on je osjetio, da pokoriti se zahtjevima ruskoga generala značilo bi u istinu priznati neku vrst suzerenske vlasti, što bi je Rusija svakako htjela vršiti nad Srbijom. Paša je dodao, da je na ustašima da mole za milost, ako odista žele mir.

Paša me je još upitao za uzrok, zašto od nekog doba toliko Francuza putuje preko austrijskih zemalja. Ja sam mu odgovorio, da mi je uzrok toga sasvim nepoznat. On mi je na to priopćio, da je bivši kajmakam velikog vezira, kojeg je sultan Selim bio imenovao, opet postavljen na svoje staro mjesto. Upotrebio sam ovu zgodu, da mu govorim o glasinama što se šire po Bosni: da jedna moćna stranka u Carigradu radi na tome, da se svrgnuti sultan Selim opet postavi na prijestô. Paša mi je odgovorio, da već mjesec dana nema nikakovih vijesti, ali da mu je poznato da poslovi nijesu baš u najboljemu redu. Dodao je još, da se sa sultanom Selimom u saraju najbolje postupa i da novi sultan ima spram njega velikih obzira.

*

Br. 44.

U Travniku, 5. septembra 1807.

Uvjeravaju me, da su se Rusi pod Vidinom pridružili Srbijancima i da zajedno s njima opsijedaju ovu varoš.

Ovdje se sada radi na tome, da se odmah započme ratovanje. Očekuje se samo još dolazak dvojice tatara iz Carigrada, koji donose novac, potreban za pokriće ratnih troškova .... Tatarin, koji je upravo stigao iz Carigrada, oprovrgava po Bosni i po Dalmaciji rasturene vijesti o novoj pobuni u Carigradu.

*

Br. 45.

U Travniku, 13. septembra 1807.

Turci vode sada pregovore sa Srbijancima. Potonji bi htjeli zadržati u svojim rukama tvrgjave, što se nalaze na njihovomu zemljištu. Oni nadalje ne će da priznadu nad sobom vlast pašinu i nude jedino sultanu godišnji danak od 2000 kesa. Turci naprotiv zahtijevaju, da im Srbijanci predadu zauzete tvrgjave i da uspostave u potpunoj cjelini konvenciju, koju su pogazili. Da potkrijepi ove zahtjeve, sultan je od svoje vojske odvojio 40000 vojnika, koje je spremio na Srbiju. Bosanskomu je paši naregjeno, da se pridruži ovoj vojsci sa svojim četama.

Ponovno se šire ovuda svakovrsne lažne glasine, kojima treba tražiti vrelo u pismima, upravljenima iz Dalmacije na neke ovdješnje fratre; ova su pisma pala Turcima u ruke. U njima se veli, kako će

Bosna, Hercegovina pa čak i arbanaški Skadar biti pripojeni Dalmaciji, kako će Ali-paša biti priznat za epirskoga kralja i kako će Morea, koja se je nalazila u njegovim rukama, biti pridružena talijanskomu kraljevstvu, koje će se prozvati „Jadransko kraljevstvo". Sve te glasine silno uzrujavaju ovamošnje Turke, ulijevaju im nepouzdanje u nas, a mene naročito čine sumnjivim u očima domaćega pučanstva. Pa i sam bosanski paša, koji nam je inače vrlo odan, ne može da se otme ovakovomu raspoloženju. Ovdješnji lahkovjerni narod misli, da su francuski ženijski oficiri došli preko Duvna[1]) u Bosnu i da su trasirali plan za produženje cesta iz Dalmacije. Nastojao sam da raspršim sva ova sumnjičenja.

*

Br. 47.

U Travniku, 1. oktobra 1807.

Kažu mi, da veliki vezir sabire svoju vojsku u Jedreni, odakle će spremiti 40 hiljada vojnika protiv Srbijanaca. A priča se potiho, da su ovi ustaši nedavno potukli Turke. Neki Ali-paša (ne zvornički) proveo je dosta sretnu ekspediciju protiv njih; ali pri svome povratku iznenadno je napadnut od ustaša.

Bosanski paša čeka još uvijek zapovijed iz Carigrada da se kreće. On je već odavna sve pripremio u tu svrhu, ali Bošnjaci pokazuju veliki nehaj. Vrlo je mučno skloniti ih, da se dignu na oružje, dok god njihova zemlja nije napadnuta.

Vijesti, što dolaze iz Beča i iz Carigrada, podudaraju se sa pismima dalmatinskih fratara. Te vijesti uznemiruju Turke, a meni stvaraju silnih neprilika. Veli se naime, da je sultan ustupio Bosnu Francuzima, a Srbiju Austriji. Katolici i židovi se vesele; niti grčko-istočnjaci[2]) nijesu nezadovoljni, no oni bi voljeli, da im Rusija zapovijeda. Jedini muslimani, koji su mnogobrojni u Bosni, boje se ovih dogagjaja.

Javljaju od jučer pod sigurno, da su Austrijanci zauzeli Šabac i Biograd. Očekuje se, da će čitava Srbija pasti pod gospodstvo bečkoga dvora.

Vaša Preuzvišenost lahko će shvatiti, u kolikoj mjeri ovaj dogagjaj čini vjerojatnima ona nagagjanja, što se ovdje raznose o sudbini Bosne. Ovaj varvarski narod, koji na mene gleda velikim nepovjerenjem, mogao bi me u svojoj jarosti i kamenovati, da me ovdješnji vezir, poznati prijatelj Francuza, koji je uz to ratoboran i okružen mamelucima, nije uzeo pod svoju zaštitu. Kako se čini, iščekuje Mehmed-paša dogagjaje s pouzdanjem čovjeka, koji znade, da car Napoleon nije ostavio nikada na cjedilu one, koji su se pokazali prijateljima Francuza. U ostalom on mi dosad nije još ništa govorio o ovoj delikatnoj stvari, a ja sigurno ne ću prvi da pokrećem razgovor o tome. Moja se uloga sastoji u tome da ništa ne vjerujem, da proglašujem lažnima vijesti, što se šire i da ustajem protiv besmislenih nagagjanja, kojima rode onakove vijesti.

*

Br. 48.

U Travniku, 8. oktobra 1807.

Potvrgjuje se vijest, da su Austrijanci osvojili Biograd i Šabac. Bosanski Turci sve se više uzrujavaju. Ima još jedna okolnost, koja uvećava njihov strah te ih dovodi u veliko bjesnilo. Nastao je naime od nekoliko dana neki potajni pokret megju banjalučkim katolicima. Oni očekuju Austrijance, koji se prikupljaju na obalama Save. Poznato je, da su bosanski biskupi, koji prebjegoše u Hrvatsku, tamo lijepo primljeni. Veli se i to, da je neki bogati trgovac, koji je imao unijeti mnogo robe preko Broda u Bosnu, zadržan od svojih dopisnika, koji mu javljahu, da se u Bosni buna sprema. Sve te vijesti uzbugjuju ovdješnji narod. Turci govore već javno, da će poubijati sve kršćane ove pokrajine prije nego u nju provale neprijatelji i da će svima sredstvima braniti svoju imovinu. Vezira takogjer uznemiruju ovi dogagjaji, kojima ne poznaje uzroka. On me poziva k sebi dva do tri puta na dan te me pita, da li imam kakvih novosti.

Neki Turčin, koji je upravo stigao iz Dalmacije, pustio je po Travniku glas, da se francuska vojska sprema da udari na Bosnu. On tvrdi, da je vidio sve pripreme i sada putuje hitno u Sarajevo da i tamo javi ovu stvar. Ja se žurim da napišem generalu Marmont-u pismo, moleći ga da mi poda sredstva, kako bih mogao dementirati sve ove lažne glasine, da izbavim ovaj narod iz panike, u kojoj se sada nalazi.

*

Br. 49.

U Travniku, 13. oktobra 1807.

Danas sam predstavio bosanskomu paši topničkoga pukovnika Foy-a, koji se je upravo povratio iz Carigrada.

---

[1]) Županjac.

[2]) U franc. originalu „Les Grecs".

Vezir nam je rekao da ne vjeruje, da su Austrijanci zauzeli Biograd, i ako mu je više puta pisano, da su Austrijanci potrostručili svoju vojsku na granicama Srbije i Bosne.

*

Br. 53.

U Travniku, 22. oktobra 1807.

Veli se, da su Srbijanci opet zaprijetili Bosni. Oni su se sabrali duž desne obale Drine, a ima ih po kazivanju više od 20 hiljada. Sada, nakon što su obavili žetvu u vlastitoj kući, nastojaće da oplijene žetvu u Bošnjaka.

U tome se u ostalom i sastoji način njihova ratovanja. Turci su ih ipak pretekli. Koristeći se grčko-istočnim blagdanom pregjoše Turci Drinu na najpogibeljnijem mjestu pod zapovjedništvom dvojice paša, Ismail-paše Sunule i Salih-bega. Srbijanci se nijesu ničemu nadali i Turci su ih zatekli, neke u snu a neke opijene. Jedan neprijateljski barjak i nekoliko odsječenih glava donešeni su u Travnik. Javljaju nadalje paši, da je oteto sedam stotina pušaka, veliki broj srebrom okovanih kubura i malenih kabanica od krzna, što donekle dokazuje, da pobijegjeni vojnici pripadaju odabranim četama. Odsjećene glave poslaće se u Carigrad. Kaže se, da sultan Mustafa hoće svakako da vidi neprijateljske glave.

Ja sam već imao čast javiti V. P., da Mehmed-paša nije nikada pravo vjerovao u zauzeće Biograda po Austrijancima. Treba sada da vam ispričam, kako je nastao lažni glas o osvojenju Biograda. Veli se, da je buna buknula u austrijskoj Srbiji (tako Turci nazivlju Slavoniju i Banat). Veliki broj ustaša prešao je Savu i Dunav i pridružio se Srbijancima u Biogradu i u Šapcu. Vezir mi je javio ovu vijest, što su mu je saopćili neki njegovi pouzdanici, koji su se upravo povratili iz Slavonije i Hrvatske. Ovi pouzdanici javljaju, da u ovim dvjema pokrajinama vlada silno uzbugjenje i da austrijske čete provagjaju tamo upravo tiranski režim. Ne može se primjerice proći jednom ulicom bez propustnoga pisma. Tu nedavno neki je Srbijanac iz Biograda uhvaćen od Austrijanaca u Zemunu pa ga pogubiše bez procesa. Optužen je bio zbog podstrekavanja naroda na pobunu. Megjutim se čete ne usugjuju ostavljati tvrgjave, u kojima se nalaze u posadi.

Ja Vam šaljem sve ove vijesti onako kako sam ih primio, jer mi još nijesu potvrgjene iz pouzdana izvora.

*

Br. 55.

U Travniku, 28. oktobra 1807.

Upravo sam se razgovarao s Mehmed-pašom. Ja sam mu saopćio lijepe izraze, kojima se je Vaša Preuzvišenost poslužila govoreći o njemu i koji ga uvjeravaju o poštovanju, što ga car ima spram njega. „Ja sam osobito sretan, odgovori mi paša, da sam postao predmetom pažnje jednoga tako velikoga vladara, kao što je padišah Francuske. Ja ga uporegjujem sa suncem, čije zrake svuda dopiru. Francuska, koja je najvećma obasjana, ragja mnoštvo slavnih ljudi, koji su izvrsni pomoćnici ovoga junaka. Novi ministar[1]), koji Vas je ovlastio da mi kažete sve te stvari, mora da je vrlo odličan čovjek u Francuskoj, pošto vaš car znade divno da odabere svoje ljude. Pišite ovomu ministru, da mu se Mehmed-paša zahvaljuje, da je on bio i da vazda ostaje vijernim prijateljem Francuza, te da ga je poštovanje njihova cara za to izdašno nagradilo."

Nakon ove izjave, na kojoj ja ništa ne mijenjam, Mehmed-paša mi je govorio o janinskomu Ali-paši: „Vama je poznato, reče mi, kako sam ja hladno bio primio onog efendiju, što ga je on poslao Vašemu caru. Držao sam da nije pristojno, da se Ali-paša igra vladara, šaljući gotovo ostentativno jednoga poklisara francuskomu caru. Zar je on mogao vjerovati, da će se jedan osvajač zaustaviti usred svojih pobjeda i vrlo važnih evropskih posala, te se brinuti za njegove sitne interese. Ja sam predvigjao, da ovo poslanstvo ne će imati uspjeha, kojemu se je Ali-paša nadao, te da će onda taj prevejani starac, pretjeran u svemu, od prijatelja Francuza postati njihovim zakletim neprijateljem, pa da će na taj način ozlovoljiti vašega cara. Nijesam se prevario. On sada mnogo viče na Francuze, jer mu ne dadoše neka mletačka ostrva. Ali ja sumnjam, da će se njegova vika dojmiti Visoke Porte. Zna se naime, kako neki Mouriès, agent Engleske i pouzdanik Ali-pašin, nastoji na svaki način, da potonjega predobije za englesku stranku. Ja sam osvjedočen, da su Englezi ovoga starca obasuli zlatom i obećanjima. Oni su mu možda rekli, da će mu jednoga dana dati ono, što nije mogao dobiti od Francuza. Ne treba više pa da ovaj stari lisac postane vaš dušmanin. Ali uzalud mu sva vika; jer drugi muslimani ne će nipošto htjeti spojiti svoje interese s Ali-pašinim. Ja se samo bojim, da Francuzi, zavojštivši protiv njega, ne povrijede istodobno i teritorij

[1]) Misli Champagny-a, našljednika kneza Talleyrand-a, dotadanjega francuskoga ministra inostranih poslova.

susjednoga pašaluka.“ Smatrao sam, da mi valja raspršiti ovu bojazan Mehmed-pašinu te sam mu rekao, da ne vjerujem, da bi se car udostojio zapodjeti rat protiv jednoga takova neprijatelja; ali da sam i u protivnom slučaju osvjedočen, da se zbog njega ne će podnipošto zavaditi s osmanlijskim carstvom.

Upitao sam vezira, da li misli, da su se Rusi povratili natrag u Vlašku. „Dà, odgovori mi, nakon potpisanoga primirja napraviše se, kao da će izaći iz zemlje, ali u istinu otpremiše samo malen broj vojnika. Sada su se povratili s još većom silom. Ja sam sve to čuo od nekog bega, koji je upravo došao iz Bukurešta. On se je tamo mnogo družio s ruskim generalima; kad ih je upitao za definitivni mir, dobio je od njih ovaj odgovor: „Mi ćemo ga sklopiti, kada budemo htjeli. Francuska vas je ostavila na milost i nemilost Rusije. Njezino posredništvo nije nego prazna riječ. Sve zavisi od nas. Ne računajte na nju.“

Mehmed-paša mi je ponudio da će dobaviti ovog bega, da mi on sâm sve to opetuje. Ja sam pristao te ću se s njim ovih dana sastati. Paša mi je dao još drugih podataka o dvoličnomu ponašanju Rusa, te je završio ovim riječima: „Molim vas, da izrazite moje osjećaje ministru inostranih djela i da mu kažete, neka se čuva Rusa; njihovo ponašanje u Vlaškoj i u Srbiji, pa službena pisma i tajna izvješća što ih primam, potkrepljuju me u uvjerenju, da njihovo izmirenje nije iskreno.“

*

Br. 28.

U Travniku, 2. novembra 1807.

(Davidovo pismo njegovomu sudrugu Juliju Bessieres-u, generalnom konzulu „Jadranskoga mora“.)

Paša mi je jučer saopćio, da je sir Arthur Paget[1]) sklopio s Visokom Portom primirje od 40 dana. Ja se bojim, da će Englezi i njihove gvineje (novac) natjerati muslimane na kakovu ludost. Svakovrsne glasine, što se bez prestanka ovdje pronose, podržavaju u muslimana osjećaj nepovjerenja spram nas. Ponašanje Rusa u Vlaškoj i kretanje Srbijanaca opravdavaju prividno donekle sve te glasine.

Pouqueville[2]) Vas je bez sumnje već obavijestio o svojemu položaju. U pismu, što mi ga je pisao 24. septembra, nalazi se ovo: „Ali-paša se je posvema promijenio. Otkako smo postali susjedi, on se drži neprijateljski prema nama. Oružava, smeta našim komunikacijama i spletkari. Moj je položaj vrlo težak. Ja sam posvuda upozorio na njegove intrige, te ako je moj grob iskopan u Epiru kaošto moga nesretnoga predšastnika Lassalle-a, nadam se da ne ću umrijeti neosvećen.“

I ja se ufam, da će moć i blizina naše vojske držati na uzdi ovoga varvarina. Pitam se samo, kako se je moglo ma i jedan čas imati povjerenja u ubojicu od Preveze? Njegov primjer podsjeća me na ukroćenoga tigra.

Srbijanci pregjoše nedavno Drinu. Nakon što su zapalili jedno selo, odsjekli nekoliko glava i oteli nekoliko žena, oni su se natrag povratili. Veli se, da ih je bilo 12 hiljada. Strah se raširio po čitavoj pokrajini, naročito u Sarajevu, koje je strepilo za svoja bogatstva.

Veliki vezir silno je zaokupljen brigama, što mu ih zadaju paše od Ruščuka i Sereza, te nema kada da se bavi sa Srbijancima. Potonji su dakle u velikom broju bili provalili u Bosnu. Netom što je vijest o njihovoj navali ovamo stigla, sve se je u Bosni diglo na oružje. Ali otkako se je čulo da su se natrag vratili, Turci opet podviše noge na svojim sagovima te su pušku zamijenili čibukom. Mora se reći, da n njihovi neprijatelji ne rade drukčije.

*

Br. 29. (Pismo konzulu Bessieres-u.)

U Travniku, 15. novembra 1807.

Mehmed-paša opozvan je s bosanskoga vezirluka. On je noćas o tome obaviješten. Tako su sve prijateljske veze megju nama i ovom pokrajinom prekinute. Ja sam više puta pisao generalu Sebastiani-u, te sam ga upozorio na to, od kolike je koristi za nas, da Mehmed-paša ostane na čelu bosanske uprave. Čini se, da je naš upliv u Carigradu znatno spao.

Bol, što mi ju zadaje ovaj premještaj Mehmed-paše, bez sumnje će osjetiti i general Marmont. Malo je naime primjera slične izmjene prijateljskih usluga megju poglavicama dvaju pograničnih pokrajina i tako savršenoga sklada megju dvjema toli različitim vladama. To je upravo i naškodilo Mehmed-paši kod carigradskog divana. Jedna deputacija bosanskih muslimana tužila se u Carigradu na njega, da je u sporazumu s Francuzima, da podržava s njima vrlo tijesne sveze i da se kod njega nalaze jedan francuski oficir i više vojnika. Meni je žao, da mu je baš ovo naše prijateljstvo naškodilo.

*

[1]) Sir Arthur Paget poklisar Velike Britanije u Carigradu.

[2]) Pouqueville francuski konzul u Janjini i pisac izvrsnih djela o Grčkoj i o Albaniji.

Br. 58.

U Travniku, 15. novembra 1807.

Izvještaj, upravljen ministru za inostrane poslove; u njemu opetuje travnički konzul sve ono, što je pisao u pregjašnjemu pismu, upravljenomu na generalnoga konzula „Jadranskoga moga“ o odlasku Mehmed-paše s travničkoga vezirluka i o nepovoljnim pošljedicama toga premještaja za upliv Francuske u Bosni; — zatim dodaje: da se opoziv Mehmed-paše iz Travnika treba pripisati radu potajnih agenata Austrije i Engleske.

*

Br. 60.

U Travniku, 26. novembra 1807.

Mehmed-pašina bojazan pretvorila se u nadanje. On je primio iz Carigrada pismo od svojega Kapu-Kiaje, u kojemu ga izvještava, da se je u Divanu o njemu raspravljalo, da se je mnogo pohvalilo njegovo ponašanje i da je sultan izrazio svoje zadovoljstvo s njegovim dosadašnjim djelovanjem. Tako su bosanske spletke izigrane. Pročitavši ovo pismo reče mi Mehmed-paša, da zbog ove svoje pobjede treba naročito da blagodari potpori Francuza i ugledu Napoleonovu.

*

29. novembra.

Ovdje su dočekana velikim sjajem dva izaslanika iz Carigrada, koji donesoše Usref Mehmed-paši carski ferman, počasnu sablju i kabanicu na dar. Sudeći po ovomu dokazu sultanove naklonosti, ostaće Mehmed-paša i nadalje travničkim vezirom.

*

Br. 61.

U Travniku, 1. decembra 1807.

Javljaju mi iz Sarajeva, da su u Biograd stigli još neki ruski oficiri i da oni sada upravljaju poslovima te varoši a i čitave zemlje.

Ovo držanje Rusije, sporost kojom se vode rusko-turski pregovori pa i unutarnja kretanja Austrije, ulijevaju strah muslimanima. Izgleda da su oni uvjereni, da će u proljeće ponovno buknuti rat i svaki od njih pravi različita nagagjanja o njegovoj svrsi. Jedni misle, da će vojna biti povedena istodobno na Tursku i Francusku, drugi opet smatraju da će se ratovati samo protiv Turske.

Srbijanci sada miruju. Turci, koji su upravo imali ramazan ne misle ih napasti, akoprem primirje s Rusima, koje vrijedi i za Srbijance, nije bilo notificirano bosanskomu paši.

Ja sam osvjedočen, da vrlo živahno dopisivanje postoji megju Dubrovnikom i prvim tumačem pruskoga poslanstva u Carigradu. Potonji prima čitave sveske pisama, koja putuju dijelom preko Sarajeva a dijelom preko Travnika. Ovi mi odnosi megju Dubrovnikom i pruskim poslanstvom izgledaju vrlo sumnjivi, te sam smatrao vrijednim da na njih upozorim Vašu Ekscelenciju, a tako i generale Marmont-a i Sebastiani-a.

Mehmed-paša dobio je službeni izvještaj, da je potvrgjen za bosanskoga vezira.

*

Br. 62.

U Travniku, 25. decembra 1807.

Saznao sam, da su Dubrovčani poslali bosanskomu paši, po starom običaju, pismo i darove, što ih je ovamo donio neki tajni izaslanik, preobučen u odijelo grčko-istočnjaka. On se je izdavao za trgovca iz Albanije. Kako vidite, ova gospoda Dubrovčani, koji sebe smatraju plemićima, plaćaju sveudilj Turcima danak i nemaju francuske gordosti.

Ja sam obavijestio o ovoj stvari generale Marmont-a i Lauriston-a [1]).

(Svršiće se.)

*

[1]) Lauriston bijaše glasoviti francuski general, koji je god. 1806. osvojio mletačke arsenale i zauzeo Dubrovnik, koji je grad uspješno branio protiv Rusa i Crnogoraca.

Различито. — Različito.

Одломци из народних правних обичаја у Херцеговини.

1. Фамилија, породица и плѣме.

Са ријечи фамилија у ширем смислу означује народ једну заједницу, која се састоји од неколико особа, које живе у заједници у једној кући, а на једном неподијељеном имању. У ужем смислу под фамилијом се разумију само оне особе, које су рођене од једног оца и матере, дакле: отац, мати и њихова дјеца. Овако се разумије нарочито у вишим заједницама, у задругама, — гдје има постарије браће са по неколико одрасле дјеце, а нијесу ријетки случајеви да се већ одрасли синови за живих родитеља подијеле и живе одвојено са својим фамилијама, и у том случају све те фамилије и посебне заједнице отац зове својом фамилијом.

Фамилија се зове још и кућом; у народу се често пута чује, да је та и та кућа поштена, а то значи, да је фамилија поштена и гостољубива. Свака фамилија има свога старјешину, који се зове *домаћин* и коме *сви чланови заједнице морају бити послушни*, ако хоће да је у фамилији ред и материјални напредак. Домаћин управља свијем заједничким имањем фамилије: он продаје, што се има за продају; купује што је потребно за одијело или за осталу кућну потребу; он одређује, шта ће се у који дан радити и распоређује, шта ће ко радити. Како напредак цијеле куће зависи од разборитости домаћина и његове вјештине у управљању домаћим пословима, то се само по себи разумије, да се за домаћина поставља онај, који је у фамилији најпаметнији. Обично је отац домаћин у својој фамилији, али ако је он остарио па не може да управља кућом, онда он између својих синова поставља једнога за домаћина и пренесе на њега сва своја права. Ако се тај не покаже довољно вјешт у управљању кућом, или ако се види да није једнако правичан према свима члановима фамилије, онда отац одређује другог за домаћина и тако редом огледа све синове, па домаћин остане онај, који највјештије умије управљати кућом. Често пута отац задржи домаћинство до своје смрти, па пред смрт предаје исто једноме од својих синова.

Ја сам био присутан, кад је једном приликом отац и домаћин једне велике фамилије пред своју смрт предавао домаћинство своме млађем сину. „Сине! — рече отац томе сину — ја ћу умријети, а за живота сам рад да управим мојом кућом и да јој оставим добра домаћина. Твој старији брат Марко није за тога, јер је љут, напрасит и прзница, а за те ми се чини, да си моје ћуди и да би кућу могао још коју годину подржати у заједници. Теби у аманет предајем кућу моју и на теби остављам домаћинство. Мој синко! Ништа у кући немој учинити без договора са браћом и осталом чељади, свакога саслушај и припитај, а опет учини како ти сам нађеш да је најбоље. Буди правичан према свакоме; кад си што купио кутњој чељади, вазда гледај да ти не реку, да си својој дјеци купио више и боље или дао прије, него ли дјеци твога брата или синовца. Ако ти кад ко у кући за што и приговори, учини се да нијеси чуо, а у комшилуку се са свакијем владај поштено и вазда нека ти је на уму, да је бољи и мршав сул[1]) но масна давија[2]). Жени и дјетету не вјеруј; жена је кратке памети и у ђавола ће зајмити да се освети за малу ствар, а дијете је страшиво па од страха лаже.“

[1]) Мир.
[2]) Парница.

Кад је отац тако посавјетовао сина, онда сазове сву домаћу чељад и пред свима изјави: да он домаћинство предаје сину, препоручи им да га сви слушају, јер од тога зависи напредак куће. Старијем сину Марку рече, да ће га проклети, ако он буде узрок, те се његова кућа подијели. Марко је пољубио оца у руку и заклео му се, да ће слушати домаћина. Та фамилија данас броји 38 чланова и још је у заједници.

И ако домаћин управља свом кућом, ипак треба да је у кући договор и при том договору сви су старији мушки чланови фамилије у праву, да искажу своје мишљење о предмету о коме се говори, а домаћин одлучује. У већијем задругама домаћин опет одређује старјешине појединим групама домаћих послова; тако један пази на земљорадњу и одређује, шта ће се и кад у коју њиву сијати и да ли треба кога вола или коња продати или другог купити; други је над стоком и он одређује, који су брави за продају, а који за приплод. Женски рад је такођер подијељен на групе, те једне жене или дјевојке приправљају сир, масло и кајмак од млијека. Овај посао обично ради најстарија жена у кући и она одређује, шта ће се од тога продати; друга справља хљеб; трећа пази на чистоћу у кући и т. д. Над свима овијем пази домаћин и свак од своје струке рада њега обавјештује и даље наредбе за рад од њега тражи.

Власт домаћинова у кући некад је била толика, да је сваки момак из куће узимао себи за жену ону, коју би му домаћин одредио, а дјевојка би се опет удавала у ону кућу и за онога момка, за кога би је домаћин дао, без да је једно друго познавало. Оваки примјери домаћинове власти нијесу ни данас баш тако ријетки.

Домаћина у његову послу испомаже домаћица, нарочито у колико се то тиче женског ручног рада, а домаћица је вазда постарија жена, која се добро разумије у све кућње послове.

Међусобни одношај чланова фамилије је такав, да млађи у родбинском одношају морају поштовати старије и виднije им мјесто уступати. Женски чланови фамилије морају испред мушких устајати, а у томе се често пута не гледа ни на године, јер ће и врло стара жена устати испред мушког дјетета. Невјесте, то јест младе жене и дјевојке, у фамилији су најмлађе; оне обично стоје те послужују старије чланове фамилије, а ако сједе, устају чим ко дође, да му мјеста начине. Кад се руча, вечера или уопће једе, оне стоје, а само о Божићу, крсној слави и Васкрсенију сједају сви заједно са домаћином за једну трпезу (сто) да заједнички ручају, али и тада, ако коме члану фамилије треба каква послуга, невјеста је прва која устаје да послужи, а ако нема невјесте, онда је то дужност дјевојке. Називи су у фамилији према родбинском старјешинству: отац, мати, стриц, стрина, тетка[1]), синовци (братићи), синовице (кћери братове), рођаци (дјеца од два брата), дјед и баба, снахе, јетрве[2]) и заове[3]).

Има случајева, гдје је и жена домаћин у кући, али то су већим дијелом таки случајеви, кад је фамилија мала, па је жена разумнија од мужа. Но такоме се мужу, који је препустио жени домаћинство, ругају и исмијавају га.

Све оне фамилије, које имају једно заједничко презиме и славе једно крсно име, зову се једна породица, т. ј. за те фамилије веле да су породица. Млађи се чланови породице међу собом зову рођаци, а старије чланове зову „ђедо“ или „стрико“, „баба“ или „стрина“ и „тетка“. Имање породица није заједно, т. ј. свака фамилија у породици има своје имање, а само су им још заједнички пашњаци или чајири (ливаде) у планинама, но и ту се зна, колико дијелова којој фамилији припада. Има случајева гдје поједине породице, састојеће се од по више фамилија, имају и заједничку земљу, али је та земља вазда у којем даљем селу, а купљена је онда, кад је садашња породица од неколико фамилија била само једна фамилија. Таку земљу ушљед инокоштине не обрађује та породица, него је даје другоме, да је ради, па онда приход дијеле. Таких заједничких земаља има понајвише у оним мјестима, откуда су се поједине породице расселиле. У заједничка и неподијељена власништва појединих породица, осим пашњака, чајира у планини и земље изван села гдје породица станује, спадају још и млинске завале или млиништа, односно млини. Млиништа и млини се не дијеле, него се зна колико која фамилија има редова у томе, па ако хоће на млинској завали да подигне млин, свака фамилија према своме реду мора да дâ у градњу и радних снага.

Морална веза у породици још је чврста, а некада је била и чвршћа. Свака увреда, нанешена ма коме члану у породици, сматра се да је заједничка и сваки члан породице осјећа се дужним да исту увреду освети. Ако у путу, у селу или на збору дође до свађе или туче, одмах се породице групишу и сваки би члан породице бранио један другога,

[1]) Стриц и стрина зову се очин брат са женом, а тетка је очина сестра.
[2]) Јетрве се међусобно зову жене браће и рођака.
[3]) Заове се зову жене браће и рођака са сестрама својих мужева.

па макар они у почетку свађе и немали удјела. Док је још крвна освета била у пракси, сваки члан породице, па макар он био и далеки рођак, сматрао је за дужност да освети убијеног члана своје породице, али данас у млађој генерацији тај је осјећај изумр'о.

Фамилије једне породице, ма колико међу собом биле далеко у сродничкој степеници, ипак се не узимају, т. ј. момци и дјевојке тих фамилија не ступају у брачну везу међу собом.

Каква је морална веза у породици, најбоље се је могло видјети у војнама пријашњег доба. Ту су се војници обично груписали према породицама, па која је породица имала више пушака, т. ј. имала више војника и била јача, њој је било боље, јер би се од те породице бирао старјешина (главар), а и при диоби ратног плијена чланови тих породица више би добили. Но за то у окршају сваки је члан био дужан рањена рођака изнијети, да му непријатељ главу не посијече, и ако који при томе рањен буде, хваљен је и поштован од све породице, а ако погине, свак га је жалио, сва је породица коротовала за њим, и остао му је спомен као јунаку.

Ријеч плѐме разумијева се у двојаком смислу. Некад се под племеном разумију све оне породице, које потјечу, по народном предању, од једног претка, а некад се опет разумију све разне породице једног предјела, као н. пр. племе Бањани, племе Дробњаци и т. д.; али ја говорим о племену као групи породица једног поријекла, или — како то народ рече — „једног подријетла". Исти појам племена означују још и ове ријечи: бра́ство, а́креба, а неки ће рећи за двије породице да су једно ти́јесто или једна мли́ва, кад су од једног племена. Често пута породице једног племена не само што имају више разних презимена, него имају и разна крсна имена, па често пута нијесу ни једне вјере. У већим породицама тачно у предању прелази са кољена на кољено, како се која породица одвајала, како је промијенила презиме, крсно име и вјеру. За све главније породице у Херцеговини тачно се, по народном предању зна, које су од једног племена. Тако се н. пр. зна, да су Зимоњићи, Кнежевићи, Бабићи, Ђоговићи, Стајићи, Шаренци, Чокорили и муслиманска породица Авдићи једно исто племе, а тако и за остале фамилије. Племенских заједница може се наћи још само у планинским пашњацима и млиништима и то само у оним мјестима, откуда су се породице расељиле. Али и та је заједница већим дијелом само у предању, а фактично је власништво једне или више породица од разних племена, које су ту настањене. Ушљед застарјелости или каквих других односаја одсељене породице изгубиле су своје право на то.

Морална веза у племену такође је ослабила. Породице се међусобно рођакају. Добар или весео догађај у породици мио је свима породицама истог племена, а смртни случај опет све ожалости, али видљиви знак жалости за којим угледним чланом племена данас се у Херцеговини не употребљује изван чланова породице умрлога, а у скорој прошлости је било и тога. Данас се то састоји у томе, што ће се по обичају доћи на жалост. Ако у једној породици има какав ма са које стране знаменит човјек, све породице његова племена поносе се са њиме, траже од њега савјета и помоћи, а он осјећа дужност да их штити и помаже што боље може. За таког човјека обично кажу: да је он глава племена.

Кад су породице разних вјера, опет се слазе и полазе; млађи угледне старије људе зову „стрико", а старији ће млађему рећи „синовче". Једни друге у невољи радо испомажу говорећи: „Једна смо крв, ако смо и двије вјере". Ако се гдје долазило у старија времена до крвавог окршаја, било је случајева, да су штедили крв једни других, размињујући се на разбојишту. Добро се сјећам, кад је ударила војска на Плану код Билеће, војвода Зимоњић није хтио да он удари са војском на онај дио села, гдје су стајали Авдићи, само ради тога, што су једно-племеници, него је предузео много тежу операцију са низамом.

До скора је било породица, које у своме племену нијесу ступали у брачну везу, али данас је то напуштано, те се само држе тога, да се не узимљу у једној породици.

2. Диоба у фамилији.

Ако је у једној фамилији несклад, свађа међу домаћом чељади, и свако хоће да је само себи домаћин, онда у тој фамилији долази диоба, т. ј. међу чланове фамилије подијели се сва марва, жито, земља, зграде, одијело, покућство, новац ако га има, а тако исто подијели се и дуг.

До скора је био обичај, да се диоба никако не предузима за живих родитеља, односно за живота оца, а и данас се то гледа колико је могуће, али су ипак врло честе, а бивају и све чешће диобе за живота родитеља и ако у народу има пословица: „Кад се синови дијеле, у родитеља се срце цијепа".

Узрок диоби може бити врло различан. Једно накосно чељаде може да цијелу кућу подијели; често то буде и због сиромаштине, јер у народу има ријеч: „Зла година браћу дијели“, а понајчешће се то догађа због особине — како то и народ вели: „Заметни у кући особину, па ћеш разметнути кућу“. Под особином се разумије лична својина појединих чланова фамилије, а састоји се у марви или новцу. Особина се замеће (постаје) на тај начин, што је обичај, да родитељи или браћа дају својој одиви вола, краву или оваца, те ова то дотјера у кућу, гдје се је удала и онда она или њезин муж рукују са тијем и гледају да главницу умноже. Или кад домаћин има чобана ваљана, па му поклони један комад марве и овај то послије умножава. Особина се замеће и од лова, т. ј. зими у дане, кад се не ради, ваљани и вјештији људи иду у лов на кȳне и лисице, те што се улови то је лична својина дотичног ловца и овај од тога замеће особину.

Због особине долази у фамилију свађа на тај начин, што онај, који има особину или ту особину, ако је марва, храни са домаћом марвом без да у кућу плаћа за храну, или је забављен у радне дане око своје особине, те онда то иде на штету домаћег заједничког имања. Тако дође у почетку до малог приговора, који се претвори у свађу, а пошљедица је тога диоба. У старија времена особина се водила на тај начин, да је само главница била лична својина дотичног, а приплод од главнице ишао је у корист куће, т. ј. заједничког имања, и онда је диоба ређе због тога долазила, а данас и главница и приплод иде у корист дотичног.

Диоба се предузима различито, према мјесним обичајима и према приликама, због којих је диоба настала.

Властита земља у цијелој Херцеговини дијели се на онолико дијелова, колико је браће, ако није отац жив, а сестре, ако их има, добију сада нешто у марви као накнаду за свој дио у земљи, а прије нијесу добивале ништа, јер нијесу по обичају ни имале права, нити су потраживале ишта друго, него да их браћа пристојно удаду. Ако је која сестра остала успјелица, т. ј. неудата, онда јој је у марви дата нека вриједност, са којом је она располагала по својој вољи, као са својом особином. Марва се дијели по браћи, а и готов новац, само мјестимично има изнимка, да се новац дијели по чељади. Жито и вуна дијели се по чељади и тада се рачуна и мало дијете као одрасла особа, т. ј. свако чељаде добије једнак дио. Суди и кућњи намјештај дијели се по браћи, а тако исто и свечане хаљине, мушке и женске. Ако нема у свију једнаких хаљина, онда се према процјени надокнади то у марви. Ако је кућњи домаћин имао коња за јахање, мјестимично му браћа тога коња поклоне и то се зове: „за домаћинство“. Неожењену, за женидбу прираслом брату даје се у марви из комуна толико, колико ће он од прилике потрошити око женидбе. Ако један брат има одраслу дјецу — чобане, који су чували марву, онда се мјестимично и тим чобанима дају из комуна по неколика комада марве, и то се зове чобанија. Ако је мајка жива, дадне јој се под именом укопа крава, вō, или неколика комада ситне марве. Ово би била најмирнија диоба међу браћом без оца, са својом земљом старином или бабовином, како се то обично рече.

Ако је жив отац, па је диоба њему уз пркос и преко његове воље, онда он у свему узима раван дио као и сваки од браће, а ако је диоба настала ушљед несклада међу женама а браћа се ипак лијепо гледају, онда ће он узети један лијеп комад земље да га за живота храни, а узеће вола, краву и неколико комада ситне стоке за укопа, а остало се подијели међу браћу. Отац обично остаје са најмлађим сином, а тако и матер. Послије очине смрти мјестимично његов дио земље браћа опет међусобно подијеле, а мјестимично остаје ономе, код кога је отац умр'о, као накнада за то, што је он оца хранио. Има и таких случајева, гдје отац не ће да узме дијела нити укопа, него живи код сваког сина и онда кад умре, погребне трошкове сносе сви синови заједнички.

Ако један брат неожењен умре прије диобе, онда му браћа из комуна (заједнице) начине гроб од камена, а при диоби његов дио међусобно подијеле. Ако је умрли брат био ожењен, па му остају жена и дјеца, они добију дио умрлога, а ако остане сама жена, њој се да нешто у марви, а при диоби остане са којим дјевером (братом умрлог мужа) ако хоће. Сестре уопће не узимају дијела, али им се при диоби даде по који комад марве, и то је онда њихова особина.

Кад је земља агинска, под кметством, браћа су је дијелила без да су се аге у диобу ишта мијешале, а често пута за дуље времена нијесу ни знали, да им се кмет подијелио. Земља агинска није се свуда једнако дијелила, а не дијели се ни данас. Она се мјестимично дијели по браћи, а мјестимично по чељади, али ипак у више случајева по браћи, нарочито у Дȏњој Херцеговини, а до новијег времена и у Горњој, али у новије вријеме улази у обичај и диоба по чељади. Ако је један брат без дјеце, или бар без мушке дјеце, он ће пустити старијем брату, односно брату са дјецом, мало већи дио, а послије његове смрти, ако је без дјеце, а ако је са женском дјецом, послије њихове удадбе,

земљу је обрађивао као кмет онај брат са дјецом, без да је ага потраживао икаква права да он са том земљом друкчије расположи; но у новије вријеме ово се догађа врло често. Жена умрлог мужа на агинској земљи или долази дјеверу да с њим живи, или одлази са којом кћери, а ако је земља властита, често пута тражи таквог момка, који ће јој узети кћер и доћи јој у кућу на њезину земљу. Ово се сматра за срамотно, и за таквог момка народ рече, да се је он удао, дошао је пуници на главње па га назову домазет, те му често пута то остане и као породично име. У старије доба ријетко се је ко хтио назвати домазет, а данас ушљед оскудице у земљи то се готово и не сматра за срамоту. Ово важи, ако се је брат одијелио као кмет па је земља послије купљена, а ако је земља била старина, није био обичај да је може кћер или жена однијети у мираз, него им се као оштета за то давала нека вриједност у марви. И данас има случајева, гдје вриједност земље умрлога износи 1000 до 2000 круна, па ипак његове се удате кћери задовоље, ако им се даде 300 до 500 круна у готову или толика вриједност у марви. Код бољих породица сматрало се за срамотно узети у кога или дати коме мираз у земљи, те је земља вазда остајала у истој породици. Ја сам сâм, у Борчу, планинском крају Невесиња, гдје су се стари обичаји најбоље до данас сачували, био свједок, када се је један старац пред чиновником од грунтовнице одрекао свога дијела у земљи, само за то, да му удате кћери не би однијеле земљу у мираз, него да земља остане у његовој породици. Народ мисли, да се и мртвом оцу кости у земљи потресу, кад му кћери воде парницу око мираза, за то су овакове парнице до скора биле велика ријеткост.

Ако је муж имао лијепо одијело и оружје, а умр'о је без мушке дјеце, одијељен од браће, оружје су му откупљивала браћа и рођаци, а одијелом је располагала жена по својој вољи.

Диобу у фамилији извршују или сама браћа без ичијег присуства, или зовну 1—3 човјека из своје, а често и туђе породице и онда се предузима диоба. Један брат или позвани људи све дијеле на потпуно равне и једнаке дијелове, и онда, ако браћа увиђају да су дијелови једнаки, узима сваки свој дио, а ако се сумња у једнакост, онда се меће брушкета, па какав дио кога западне. Брушкета су обично сламке неједнаке дужине, а мора их бити толико, колико има дијелова и онда се на сваку сламку одреди по један дио и то тако, да се према дужини сламке зна, који дио која сламка носи. Те се сламке измијешају и метну у руку, да им се само по један крај види, и онда браћа по старини извлаче сламке и према извученој сламки узимају свој дио. Тако подијеле земљу, све њиву по њиву, ливаде, говеда, коње, стоку, пчеле и уопће све што се по браћи дијели. Токе сребрне, женске пафте и чохане хаљине процијене се па се онда вриједност исплаћује осталој браћи. Токе често пута остану више година у заједници, па их сваки брат употребљује кад иде у сватове или на збор. Токе, пафте и остале сребрне ствари зову се закладе. Ствари које су купљене за особину, не рачунају се при дијелу, нити се дијеле. Ако једна од жена има пафте, ђердан, сребрна пуца или доламу из куће купљену, т. ј. од заједничког имања, одмах и друге жене у кући имају право захтијевати, да се и њима таке ствари купе, или на диоби добију толику вриједност из комуна. Вас хајван као и готов новац зове се течевина, а ту спадају и пчеле.

Куће, појате, стаје, кланице и остале зграде дијеле се такођер по браћи на брушкета, али готово вазда се најмлађем брату остави стара кућа, и то је он по обичајном праву могао слободно захтијевати, дакако на једнак дио као и остала браћа. У великијем задругама постоји лијеп обичај, да се прије диобе направи онолико кућа, колико има браће, па кад се подијеле сваки има своју кућу. Нијесу ријетки ни таки случајеви, да се једна кућа преградом подијели на два једнака дијела и у њој стоје по два брата са својим фамилијама. Дуг се дијели такођер по браћи и послије подјеле свима се вјеровницима јави, који ће брат коме дуг плаћати, те овај то од свог дијела и исплаћује. Има и таких случајева, да домаћин или који други од браће узме сав дуг на себе, али онда он од остале браће добије у накнаду из комуна толико, колико је цио дуг износио. Код неких опет дуг се најприје измири, па се онда преостало имање дијели.

Жито, мрс и вуна дијеле се мјером по чељади. Како је домаћин био морално и материјално одговоран за цијелу кућу или фамилију пред власти и пред људима, то са диобом престаје његова одговорност за сву кућу, а остаје само за онај дио куће, који је са њиме остао; за то је у обичају да се диоба јави како суду, тако и свим онима, са којима је кућа имала каквих материјалних веза. Ако су браћа мишљења да домаћин има и готова домаћег новца, па цио тај новац или неки дио хоће на диоби да затаји у своју корист, онда браћа захтијевају од домаћина да им се закуне, да нема више готовине за дијела и овај то учини или пред свештеником, или пред оним људима, који су дошли на диобу, и браћа му вјерују. Наравно да при овоме често пута буде и преваре, али браћа ипак не воде парнице, него обично рекну: „Њему и ђаволу, заклео се да нема!“

Често пута се догоди, да се отац дијели са сином, нарочито се то догађа онда, кад се отац послије смрти прве жене ожени по други пут. У овом случају отац даде одијељеном сину нешто мало земље, а тако исто марве и осталога. Овака се диоба поправи тек послије очине смрти и син добије у земљи прави дио, а евентуално и у марви, како поштени људи увиде да је право.

Каткад се догоди и то, да се жена хоће да подијели са човјеком и тада је обично човјек давао жени потребно издржавање, а дјеца су по својој вољи пристајала уз оца или уз матер. У овоме случају жена је имала право тражити од мужа, да јој исплати, ако му је кад што дала од своје особине. Ако је дошло до диобе између мужа и жене која нема дјеце, онда је та жена одлазила браћи или случајно кћери из првог брака, и са оним што је од мужа добила могла је слободно располагати по својој вољи, а ако је имала дјеце, њезин је дио припадао дјеци. И у једном и у другом случају муж је био дужан примити опет своју жену у кућу, ако она хоће да се врати, само ако се није огријешила о брачну вијерност; но у том случају, ако би дошло до поновне диобе, није јој муж био обвезан давати више дијела од свога имања. Ако је при диоби отишло дјеце и уз једну и уз другу странку, онда су се дјеца послије смрти једне странке опет мијешала у заједницу, па при новој диоби, када би дошло до ње, дијелили би се онако, као што је напријед наведено да се браћа дијеле. Оваки су случајеви врло ријетки, али их ипак има.

Људи, који су учествовали при диоби, нијесу имали право тражити накнаде за то, само је она кућа, коју су дијелили, била дужна угостити све људе, присутне код диобе.

3. Сумјес или супон, сувез и моба.

Фамилије, које су инокосне са радним снагама и чобанима, а врло често и веће задруге испомажу се сумјесом или супоном, сувезом и мобом.

Под сумјесом или супоном разумије се, кад се удруже два или три домаћина од двије или три фамилије да заједно љетују са марвом у цијељи ђубрења, или како народ рече гнојења своје ораће земље. Сумјес је, како се види, пошљедица инокоштине у чобанима. У Горњој Херцеговини иду у сумјес понајвише два или три домаћина, а у котарима Мостар, Столац и Љубиње удружује се и више домаћина, те са својом марвом иду на плаанину у цијељи паше марве, а мјестимично и гнојења ораће земље, као н. пр. у Моринама.

Домаћини, који ступе у сумјес, прије свега сваки мора дати извјестан број љеса или летака за тор, у који ће се ноћу марва спраћати, и то према броју марве или стоке. Онда се мора закључити погодба, који ће домаћин примити коју струку марве на чување, односно зашто ће дати чобане за овце, козе, говеда, млад (јањце и козлиће) или за телад. Који домаћин има више марве, тај мора дати и више чобана, односно примити тежу струку марве на чување, као н. пр. овце, козе и говеда, или ако он нема чобана према количини марве или хајвана — како то народ радије рече, онда ће то примити овај други су мање марве, али је сад дужан онај други, да то овоме надокнади. Та се надокнада састоји у томе, што се даде потребита обућа преко љета дотичном чобану; даде му се нешто од одјеће, и још нешто у новцу или нека саразмјерна вриједност у марви.

Гнојење њива одређује се према количини марве у саразмјери. Најприје се нагноји земља једнога са свом марвом, па онда земља другога, па се гноји толико торова свакоме већ према томе, колико који има марве. Често пута онај, који има мање марве а више чобана, не ће за чобане да узима друге накнаде, него да му се то надокнади у гнојењу. Често пута гноји се у сумјесу само земља једнога преко цијелог љета, и тада сви сумјесници заједнички сију и обрађују ту нагнојену земљу за три године, па онда приплод са ње дијеле на онолико дијелова, колико је било сумјесника, али опет у саразмјери према количини марве, која је земљу гнојила. Често пута улази у погодбу сумјесника, да власник земље узме себи четвртину, т. ј. четврти дио приплода или плода као хак на земљу. Ово се узима нарочито ондје, гдје је земља под кметовским правом, па се аги, односно власнику, мора плаћати хак.

У Доњој Херцеговини или Хумнини сумјес је друкчији у толико, што они изгоне марву на планину ради паше, па они који имају мање марве и не иду на планину, него марву предају ономе који има нешто више, те им је чува и купи им мрс од млијека, а овај опет то њему надокнади или у раду код куће, или му плати по комаду од марве.

Све колибе сумјесника заједно са тором, зову се катун, а тако се зове више колиба и онда, кад нијесу у сумјесу, него свака за себе. Сви који падну у један катун, дужни су се по могућности међусобно испомагати, нарочито ако би каква непријатељска навала била на катун. Прије су сумјеси као и катуни сумјесника и несумјесника били много чешћи и гушћи, а данас само крајња инокоштина гони у сумјес или супон. — Сваки чобан одговара за учињену штету хајваном.

Сувез је опет пошљедица инокоштине у радним снагама и воловима; сувез је дакле, кад се удруже два или три домаћина, да заједнички ору земљу, свозе сијено, жито и остало што се на воловима свози. У сувезу се ради по реду, према томе, колико који од сувезника има волова; онај у кога се ради, дужан је дати ручак и воловима и тежацима, а на вечеру иде сваки својој кући. При орању у сувезу увијек се начини таки распоред, да се свију сувезника најприје узору оне њиве, којима је потребно рано орање, а послије оне које су за доцније орање. Тако је и при вожњи; најприје се свози оно сијено или жито, које је на путу за похару, па онда остало. Врло се често догађа, да становници из брда или Брђани (Површани) ступају у сувез са Пољацима или са Хумљацима, па пошто у Пољима и у Хумнини настаје раније орање, то узору тамо, а кад послије брда ископне од снијега, изгоне се волови у брда, те се тамо оре. Наравно у овом случају онај храни и тежаке и волове за све вријеме орања, у кога се оре, пошто су куће сувезникâ у великом растајању, те им није могућно својим кућама на вечеру и конак ићи.

Људи сами ступају у сувез ради копања кукуруза, кртоле и духана. Тада се копа или окопава у онога, у кога што прије приспије за окопавања, па онда по реду како у кога што приспијева, онако се и окопава. И овдје се сматра за дужност да онај даде ручак, у кога се ради, а на вечеру често се иде и својој кући; али како је наш народ гостољубив, у храни се не пази на ситнице.

Мôба се зове, кад један човјек сазове више особа самих или са воловима и коњима да му раде неки посао, па им за овакову радњу није обвезан платити. Мобу сазива богат и сиромах, задружан и инокосан, а сазива се за орање, копање, косидбу, жетву, гонидбу каквог материјала и градњу кућа или појата. Мобе су у Херцеговини врло честе, јер свака сирота удовица без радних снага а са ситном дјечицом све што уради, уради помоћу мôба; тако исто ради моба у инокосној фамилији, ако домаћин падне у болест или га власт за какву кривицу затвори; све му сељани на моби ураде, и то се сматра као неки севап или управо дужност. Моба се дакле сазива: уз орање и тада долазе људи са воловима и лијесом (прибором) за орање, те ору цијели дан, а онај у кога се оре дужан је дати ручак, ужину и вечеру тежацима, а воловима само ужину, јер волови ручају код своје куће, а тамо иду и на вечеру. На косидбу се сазива моба од самих људи-косаца са косама; на пластидбу и људи и женске, а на жетву обично дјевојке и младе невјесте са по неколика човјека, који купе наклађаје те их вежу у снопове. На мобу је дужна свака особа донијети потребну ствар, са којом се ради, као н. пр. косу, вîле, грабље, срп и т. д., а онај који сазива мобу, дужан је исту угостити са ручком, ужином и вечером.

Кад неко гради у селу кућу или појату, сваки из села сматра да је дужан помоћи му један или два дана у гоњењу камена или дрвене јапије за поменуту грађевину, а овај опет дотичне угости ручком и ужином. Ако се моба сазива зими за догон сијена из планине, онда је дотични дужан воловима и вечеру (сијена) дати.

У планинским крајевима мобе су много чешће, једно ради тога, што су услови за живот тежи, а друго што је и друштвена морална веза у планинским крајевима чвршћа.

4. Ћесим, наполица, на млијеко и изор.

Ћесим или кесим зове се, кад неко некоме дâ овцу, козу или краву, да је овај храни и цио приход од узетога употребљује у своју корист, а власнику даде погођену одштету у природном производу, т. ј. маслу, сиру или кајмаку, или пак у новцу.

На ћесим се даје обично у јесен, а даје се на вријеме од једне па на више година; у које се вријеме хајван даје на ћесим, у исто се вријеме и диже са ћесима. Када се даје на ћесим, обично се плаћа за овцу ока масла, за козу ока до јунге т. ј. до ока и пô, а на краву пет ока, и то је онај, који је узео на ћесим дужан надомирити, кад се намири година од узимања.

Ако остане јалова која ћесимача у првој години или ако се исподојчи, т. ј. ако од ње уопће нема користи, није се на њу дужан дати ћесим, а тако исто бива и онда, ако крепа до ножица, т. ј. док се марва остриже, била је изгубљена за власника.

Но ово је старији обичај, који се је ушљед велике тражње ћесимача (т. ј. марве за или на ћесим) готово већ сасвим изгубио, јер се данас даје из руке у руку, т. ј. колико ти дам, онолико ми мораш вратити и на онолико ћесим давати. Једино је крава од овога изузетак, јер ако је она у првој години остала јалова, то је даваљац морао исплатити зимницу ономе коме је краву дао, али зато опет имао је праву дићи са ћесима сасвим, а могао је и са отељеном кравом замијенити, и онда није био дужан зимницу плаћати.

Ако је марва остала на ћесиму преко три године, онда су се могле власнику повратити и старе овце или козе; ако се пак враћају прије навршене три године, власник је могао захтијевати, да му се марва неповраћа старија, него што би његова тада била.

Ћесим може отказати и узималац и давалац, али рано у јесен, како би и онај који дава на ћесим, са својим ћесимачама прије снијега могао уповравити, а и онај који узима на ћесим, за времена друге нађи, ако су му потребите. Ћесимаче обично остају дуже времена — педесет а често пута и више година — те право потраживања прелази са оца на сина, унука и т. д. Да није херцеговачки устанак од 1875. године учинио крај свима старим потраживањима, можда би још и данас било у нас ћесимача, на које се непрестано плаћа ћесим од преко стотину година.

Наполица је, кад неко узме марву под погодбом, да приход од те марве дијеле онај, који узима и онај, који дава. На наполицу дају се крава, кобила и крмача, а дају се обично у јесен. Кад се да крава на наполицу, онда је узималац дужан сваке године, кад се крава отели, давати власнику још по двије и пô оке масла; на кобилу се не дава ништа, него се само ждребад односно коњи од ње подијеле. На наполицу се дава обично на четири године, а кад прође то вријеме, онда давалац и узималац придобит подијеле на два једнака дијела, а крава или кобила остаје као главница власнику. Крмача се дава само на једну годину, а онај који је узме, ако је узме у јесен добива половицу и у главници, а ако је узима у прољеће, онда само у приплоду од ње, а крмача је онога, који дава. Кад се намири година, онда се сва крмад подијеле, а подијели се и крмача као главница; — ако је крмача дата у прољеће, онда је диоба у јесен и дијели се само приплод.

Ако главница којим случајем крепа, узималац није дужан власнику штету надокнадити, осим ако би се освједочило, да је крепала од глади, или да је кобила крепала од тешких товара, која је узималац на њу товарио. Кад би главницу изио вук ушљед слабог чувања узимаоца, власник је имао право потражизати дјеломичну штету за то, већ према околностима како се је несрећа догодила.

У свима случајевима помањкања главнице власник је имао право потраживати кожу или новчану вриједност исте. Ако наполица траје дуже времена, онда се и приплод од приплода дијели на пола.

Има случајева, да се и млин да у наполицу, т. ј. да се цио приход од млина, односно ујам, дијели упола, али то су већим дијелом мали млини поточари са једним каменом, дочим се велики млин даје на трећу или четврту, а често пута и на ћесим, то јест, да узималац власнику млина даје одређени број товара брашна, па њему баш шта остане.

Неки дају и новац напола, т. ј. све што се добије на новцу да се подијели на двије половине међу онијем, који даје и који узима, а главница је цијела онога, који даје. Новац се напола узима обично на кратко вријеме и то у љето, кад се вуна продаје, или у јесен кад марва приспије за продају.

На млијеко значи узети у некога овце, козе или краве, али ово пошљеднје сасвим ређе, под погодбом, да му на сваку музару има дати извјесну количину сира, масла или кајмака. Као што се види, на млијеко се узима само љети, а обично узимљу становници Невесиња и Гацка у Хумљака и Рудињана, а често и међусобно. Марва, која се узима на млијеко, зове се мљекаре.

На млијеко се дава под разним условима, према томе каква је марва и какви су мјесни обичаји ондје, гдје се марва узима. Хумљаци дају своју марву под овијем условима: Онај који марву узима, дужан је дати власнику марве, на сваку мљекару од $^1/_2$ литре (50 драма) до $^1/_2$ оке масла и од 1 до 2 оке сира, или у саразмјеру према томе кајмака. Све остало као: јањци, вуна односно кострет, припада власнику, а узимаоцу припада само остатак мрса и гној од марве. Власник је дужан дати на сваку мљекару по 1 оку соли, а на оно бравче, које недаје млијека, дужан је дати $^1/_2$ или цијелу оку; — уз то опанке за чобана. Но како су у Далмацији повољнији услови за ово, то често Невесињци иду у Далмацију, те отуда догоне овце на млијеко и тада добију, осим соли, још на сваки комад марве $^1/_2$ оке вина и на свако 20 комада марве по једне опанке.

Марва која се даје на млијеко, ако угине или је вук поједе, иде на штету власника. Ако је угинула сама, онај у кога је марва била треба да преда власнику кожу, по којој овај може сигурно закључити, или је сама угинула или је заклана, а ако је вук појео које марвинче, треба од тога доранити биљег, или са свједоцима то доказати. Кад чобан изгуби брава, који је на млијеко узет, онда је власник у праву тражити одштету за то. Ако власник дође по своју марву прије него је обичај да се мљекаре дижу, онда је узималац у праву да му по данима мужње одбије од мрса онолико, колико је у истину он и оштећен. Ако узималац не може да изда сав мрс (сир, кајмак или масло), онда је давалац у праву да му овај то надокнади новцем, житом или чим уопће може.

Изор се зове, кад неко дâ једнога или више волова другоме да раде, а ови опет у накнаду за волове дају погођено жито. На изор се дају волови у јесен, а изора се на сваког вола плаћа од 40 до 100 ока жита, већ према томе, колико је волу и какав је радин. Ко узме вола на изор, може са њиме радити све послове, као и са својим властитим, али га је дужан и чувати, као свога властитог, да се не би прекинуо под теретом, или му се иначе што догодило. Кад вô угине сам, узималац није морао власнику плаћати одштете, ако сам није био крив да во угине, само је био обвезан кожу власнику дати; али ако је он сам крив те је во угинуо, власник је био у праву да тражи, да му се во плати. Узималац и давалац су у праву, кад се наврши година, отказати један другоме и вола дићи. Обично се мањи и млађи волови дају на изор, наравно уз мањи изор, па кад се потпуно развију и узрасту, или се дижу сасвим или замјењују са млађим воловима.

Ђесим, наполица, млијеко и изор врло су корисни обичаји у нашем народу, како за онога, који даје, тако и за онога, који узима. То је као неко узајамно испомагање, а опет је скопчано са знатном коришћу за обје странке, јер онај, који даје, има велику добит од главнице, а и онај, који узима, том се главницом добро користи. — За све ово не праве се никакви судски уговори, него се даје на поштену ријеч и на поштење узимаоца, а уз услове, који су у обичају. Наравно, ако се је једна странка ма у чему огријешила о постојећи обичај, то је свак тога избјегавао као непоштена и срамотна, те није могао други пут ни код другога бити миран.

5. Зајам и узрница.

Обичај узајмити, позајмити или у наруч нешто дати, у велико је развијен у Херцеговини. Има и пословица, која гласи: „Жена, пушка и коса (неки реку седлени коњ) не даје се у зајам“, али се ипак даје, и то врло често, и коса и коњ, а давале су се и пушке, док су се носиле.

Ако је неко купио земљу, пријатељ му је радо позајмио новаца у ту цијељ, а без икаква интереса; ако је ко куд пошао, а нема пристојна одијела и коња, његов му је сусјед то радо узајмио; а тако исто ако му је у кући нестало брашна или жита, а у сусједа има, није се бојао глади, јер му је сусјед одмах позајмио. Наравно, овај је опет био обвезан узету ствар у истом стању у коме је и узео, власнику повратити. На новац и жито, дато у зајам у случају потребе, није се узимао интерес, али се је узималац опет сматрао дужним, да за то учињено добро помогне једну или више надница у пољском раду ономе, који му то позајми.

Кад се позајми коњ или во, па му се у рукама овога догоди каква несрећа, а без кривице истог, није овај био дужан зајмодавцу одговарати за то; ако се је то догодило његовом кривицом, морао је по процјени поштених људи штету платити, а уз то је остао срамотан, те му више у зајам нико ништа не би дао.

Алат у зајам узет, ако се сломије, онај који га је сломио дужан га је о своме трошку поправити, а тако и сваку другу ствар; за то се зајам и чувао као своје, а често пута и боље него своје. Лако се да примјетити, да се све више губи обичај зајма; често се чује од старијих људи како уз сажаљење реку: „Још би било зајма, да се има коме давати“. Узрок опадању зајма лежи само у томе, што се зајам неврађа на ријеч, као некада што је враћан, и што се узајмљена ствар нечува, као што су је прије чували.

Узрница се зове, кад неко некоме даде жита на пр. јечма, пшенице, ражи и т. д. за сјемена под погодбом, да му овај врати извјестан дио више, него му је дато. На узимање жита на узрницу нагони крајња невоља, кад неко има добар комад земље а нема га су чим посијати; нема новаца да купи, а нема у кога ни да позајми. Тада тражи на узрницу, што обично нађе код ког сеоског кајишара или бездушника, како то народ рече. На узрницу се дава или на свако двије оке једна ока више, или како година донесе т. ј. како роди.

Кад се узима на први начин, онда мјесто узетог товара жита у априлу, у октобру мора вратити $1^1/_2$ товар, односно 100 ока, а ако је погодба како роди, онда се из масе извади главница, т. ј. усијато жито, те се још извади четвртина хака на земљу, што припада власнику земље, а остатак се дијели тако, да половина дође једном, а половина другом.

Како су услови у узимању на узрницу врло тешки, то је она мало у обичају, и то само у неродне и гладне године.

6. Потра.

Потра је пољска штета, учињена марвом у житу, трави или у повр̀ху, а плаћа је онај, чији је чобан чувао дотичну марву, кад је штета учињена. Потру плати онај, чија

је марва ухваћена у штети, али опет он има право распитивати, да ли је још ко у истом житу или трави чинио штету, па ако јесте, може захтијевати да му и он поможе потру, односно учињену штету платити. Ако се не зна ко је штету учинио, онда је дужност пољара или пудара, т. ј. онога, који се је примио дужности да чува ираде од штете и гледа ко коме потру чини, да он ту штету плати или да пронађе, ко је штету учинио.

Онај који штету учини, зове се потрeник, гледати колико је штете учињено зове се кметовати или облагати потру, а људи који то врше зову се кметови или облагачи. За тај посао село бира између себе двојицу људи, који су вјешти процјени и који су поштени, те не ће бити пристрани. Они се бирају на годину дана, а дужни су на сваки позив доћи и штету развидјети, а онај коме је штета учињена облагаче је угостио често пута ручком, у новије вријеме и дангуба им се плаћа. Ако је штета учињена у непосредној близини чијег тора, а не зна се ко је учинио, то се је штета облагала на онога чији је тор, те је исту морао платити он, или изнаћи, ко је штету учинио, па да се од тога наплати. Кад је једна њива или ливада сасвим оштећена, онда се процјењивало, колико је на њој могло бити свега жита или сијена, па је потрeник то морао платити власнику, а он је тај оштећени род прибирао у своју корист. Процјена се врши по души — како то народ обично рече.

Мјестимично је постојао, а постоји и данас, али врло ријетко обичај, ако је ко према коме непријатељски расположен, да му пусти марву у жито и тако опусти цијеле њиве жита. То се је радило обично по ноћи и то тако, да се зачепе сва звона на марви, па да нико не чује нити види, да се може освједочити. То је био као неки начин освете и ако би оштећени посумњао у кога, да му је штету учинио, могао је захтијевати, да му штету плати или да му се закуне, да он ту штету није учинио.

Ако би ко убио туђе марвинче на својој земљи, дужан је био исто платити, само је изнимка од тога била свињче и кокош, и то за то, што је то двоје по народном мишљењу могло учинити више штете, него што сâме вриједе.

7. Крађа, пороба и правдање за то.

Народ разликује крађу од поробе у толико, што израз крађа употребљује више за марву и за поједине ствари, док са поробом означује покрађу цијеле куће. Крађа, као и пороба сматрају се за врло срамотне мане, а обоје се то означује са ријечи лупештина. Лупеж је од свакога презрен и жигосан.

Чим се у кога што украде, одмах овај гледа да нађе лупежима траг или по роси, или по снијегу, или по мокрој земљи (кâлу), или по чему другом. Ако је нађен траг, онда устану сељани покраденога те гоне траг, докле га има. Ако је траг дођеран до кога села, то је село сад било дужно или крађу платити, или лупежа проказати, или пак траг из свога села ишћерати даље. Дакле, ако се је траг нашао, лупештина се није могла сакрити, јер су онда скочила сва села, да се лупештина пронађе, како не би поштени људи крађу плаћали. Дужност да село плаћа лупештину, у које је траг дођеран, нагонила је људе, те су пазили ко куд иде и са каквим намјерама, па ако се је видјело да иде у крађу, село би устало и крађу му отело, а често пута и лупежа ухватило. Људи, који су учествовали у отимачини крађе, имали су право на четврти дио вриједности покрадених ствари или марве, а то је опет ишло на штету лупежа, јер је он тај дио морао надокнадити ономе, кога је покрао.

Кад се није могао наћи траг лупежу, онда се је крађа изналазила сочбином. То је ишло на тај начин, да би онај ко је покраден, сам или преко кога свога пријатеља надалеко огласио, да ће дати толико и толико сочбине ономе, ко му лупежа просочи. Сочбина је износила обично трећи дио вриједности покрадених ствари. Онај који то огласује, зове се сокодржац, а који лупежа тражи зове се сок; награда, која му за то припада зове се сочбина. Кад сок просочи крађу, онда се јави сокодржцу те му саопћи, да је лупежа пронашао и узима половину сочбине. Сад се домаћин куће, из које је лупеж, обавијести, да је просочена лупештина и да ће се до тог и до тог дана ствар предати суду, ако крађу не плати или не врати. Како је домаћин био одговоран за сву кућу, а ствар није смио пустити до суда, једно ради срамоте, а друго што би суд на сваки начин више пресудио и лупежа казнио, то је домаћин одмах преко својих пријатеља молио покраденога, да се намире. И један и други узели би по неколика човјека, који би их измирили на тај начин, да би се покрадене ствари вратиле или платиле по процјени људи. Уз то је лупеж био обвезан и сву сочбину надокнадити, која је соку по намири потпуно исплаћена. Сок је обично остајао у тајности ради тога, да му се лупеж послије не би осветио паљевином или каквим другим злом.

Ако се лупештина никако није могла наћи, или ако сок није имао довољно доказа, а лупеж не ће да кабули или призна, онда је он морао вадити мазију, или покрађу

платити. Вађење мазије вршило се овако: Окупи се више људи у ономе мјесту, гдје је онај, на кога се сумња, да је зло учинио. Наложи се ватра, у ватру се метне комад мазије или челика, а на ватру се настави котао са водом. Лупеж или уопће окривљеник дође ватри и ту му присутни предоче пошљедице вађења мазија, т. ј. да ће изгорјети, него нека призна кривицу. Овај обично остане при томе, да ће „с помоћи Божјом мазију извадити“, пошто је прав. Кад вода почне кључати, а мазија се у ватри зажари, онда онај, што ће вадити мазију, умије руке хладном водом, скине капу, дође котлу и овако закуми воду: „О водо! кумим те Богом, небом што је над нама и земљом под нама, кумим те светијем Јованом, што је крстио Риста на води Јордану, и кумим те свијем Божијем угодницима, стани, стани, немој врети!“[1]) Ово понови трипут и вода стане — како причају очевидци, а један од присутних ону зажарену плочу машицама баци из ватре у воду. „Да Бог да и сви Божији свеци. Ако ја био крив Н. Н., у овој ми живој ватри рука изгорјела, а ако био прав, остала здрава као што и јесте“ — рече онај и хитро погради мазију па је избаци из воде. Кад је он изговорио оне ријечи, сви присутни реку: „Амин!“

Ако је крив онај, што је вадио мазију, рука ће му сва изгорјети, ако је прав, не ће му ништа бити.

Кад је било више окривљеника, а не само један, онда су сви морали вадити мазију, а послије вађења мазије оштећеник се мирио са окривљенима и више није имао никаква права истраге за њима, макар све и знао да су криви.

Ако је сумња пала на цијело село, да је неко из тога села зло учинио, а није се могла одредити личност, онда је село морало наћи три човјека, који ће вадити мазију за све село, или село мора кривицу платити.

Вађењем мазије правдало се за крађу, паљевину и прељубу, али у прељуби жена је морала вадити мазију само на захтјев мужа.

Мјестимично је окривљеник у крађи и паљевини могао наћи и јамца за себе, па да тај вади мазију мјесто њега, али то је било само у такијем случајевима, гдје је јамац био са окривљеником те ноћи или дана, кад се је крађа догодила, па је позитивно знао, да је окривљени невин.

Награда јамцу за то била је кумство или пријатељство од куће окривљеног.

Домаћин је могао вадити мазију за сву чељад у својој кући.

Много чешћи начин правдања у крађи јесте заклетва, и то у цркви пред свештеником, а то се је вршило овако. Оштећеник и окривљеник дођу свештенику и саопће му цијелу ствар; свештеник оде с њима цркви и ту окривљеника исповједи, па ако и на исповиједи не призна кривице, онда га води на „коло Богородичино“, т. ј. на амвон. Ту стоји отворено „Евангелије“, крст и запаљене свијеће. Свештеник обуче одежде, још једном упозори окривљеника на тешке пошљедице заклетве и позове га да призна кривицу, а кад овај поново изјави да ће се заклети, онда му свештеник даде у лијеву руку крст, а десну положи му на „Евангелије“ и тада свештеник по пропису изврши обред заклетве. По заклетви се оштећени мири са окривљеним и све да види и зна остећени, да му је тај украо или штету учинио, за коју се заклео, не ће му о том ни проговорити. Ако се окривљени није хтио заклети, онда је морао штету надокнадити.

Црквеној заклетви народ приписује велики значај, дочим судској не толико. Један судац ми је причао 1896. овај догађај из својих службених доживљаја. Он је служио у Зворнику као судац и имао је неку врло замршену парницу око земље, те је морао ићи и на лице мјеста. Пошто је у истој парници било уплетено много свједока, које је требало испитати и исказе заклетвом утврдити, то понесе крст и свијеће са собом, али како је судски крст случајно био оштећен, он позајми крст у мјесног свештеника. Кад су дошли на лице мјеста и отпочели рад, судац саопћи сељацима, да је он донио крст из цркве, на који ће се сваки заклети, него нека пазе на своје исказе, да буду истинити, и онда пођу прегледати земљу, а пандур остане да чува ствари. Кад су преглед свршили, судац је почео испит свједока и затражи да му пандур извади крст из торбе, али крста није било! Судац се је љутио и све ствари претурио, али узалуд; онда је испит довршио и вратио се кући у мислима, шта је било са крстом и како ће сад дотичном свештенику саопћити, да је крста нестало. До неколико дана дође му онај свештеник и саопћи му, да је он свој крст добио натраг, јер су му га донијели сељаци, пошто су га украли од суца, само да се на њему не морају клети, јер им искази нијесу били истинити.

Није ли се лупеж или злочинац могао наћи, онда су држана „клетвена денија“ у коме манастиру на онога, ко је крив. Денија су се држала како за крађу, тако и за паљевину па и за убијство.

---

[1]) Ову сам формулу прибиљежио од Ј. Таушана, очевидца вађења мазије, а код Грље је друкчија (сравни „Из народа и о народу“, св. I., стр. 216.). Међутијем морам напоменути, да је говорио сваки и кумио воду, како је најбоље знао.

За крађу, коју су починили ускоци или хајдуци, није био нико одговоран, само у поћери за њима морало је свако село учествовати и припомоћи, да се крађа отме. Које село не би у том учествовало, а позвано је да учествује, могло се је окривити да јатакује, т. ј. дијели крађу са хајдуцима, и тада је то село падало под велику глобу и сву је крађу морало платити.

Народ је сматрао за највећи гријех украсти вола из јарма, или краву музару у сиромаха човјека, са којом је дјецу млијеком хранио. Кад каквог познатог лупежа зло снађе, народ му се обично свети говорећи: „И горег ће зла дочекати, јер је доста јарама људима сломио и дјеце уцвијелио".

За позната лупежа у народу је постојао обичај да се шибика, т. ј. да се састане село па лупежа ухвате и онда му ударе од 5 до 50 штапа и уз то мора још платити плету (40 новч.) цигану или коме другоме, који му је штапе или шибике ударао. Ова се казна употребљавала за млађе лупеже и онда обично није лупеж био дужан намиривати штете, јер се је оштећеник већ тијем задовољавао, што је кривац био јавно шибикан.

Ако се позна украдена ствар или украдено марвинче, могла се је одмах од дотичнога одузети и ставити на поуздано мјесто, док овај освједочи, да је то заиста његово, а по освједочењу није ономе давао никакве оштете.

8. Међе, границе, мргиње и распре око тога.

При диоби земље сваки се дио обиљежи повеликим каменом, који се зове међник или међа, а ако има природних граница, на пр. камења, онда се у такав камен усијече крст или какав други знак и то се онда зове граница. Ако је земља ораница, онда се разоре једна бразда између дијелова и то се зове мргиње па су то најпоузданије границе, јер има мргиња до 2 *м* високих. Мргиње се не смије сорати, а ако има на њему траве да се може косити, онда то припада онога, који има свој дио на горњу страну мргиња, пошто је ушљед орања земља се нагртала доље, те је мргиње постао од његове земље.

Међе су двоструке, т. ј. по два су међника један на другоме: један у земљи укопан сасвим, а други на површини земље. Међе се мећу на оба краја земље и на средину. Ако се обиљежава са крстовима, усјеченим у камену, онда се то ради само на оба краја подијељене земље.

Како се знала земља као својина појединих фамилија или породица, тако се је знала и земља са испашама и шумама сваког појединог села, јер су и села између себе била обиљежена границама. Те су границе биле, односно ишле су из врела у врело, или у брдо, косу и т. д., а гдје није било тога, усијецали су се крстови или какви други знаци у кршеве, те се увијек рачунало правом линијом из границе у границу. Свако је село имало право на пашу, сјечу шуме или приоравање испаше само у границама свога села, а ако би прешло те границе, друго је село било у праву да то забрани. У Горњој Херцеговини није се на то готово ни пазило односно паше и шуме, те су међе имале више цијељ, да се зна на које село пада крвнина, ако се гдје нађе убијен човјек, или ко је дужан платити крађу, кад се траг поћера лупежима.

Око међе и граница често је долазило до свађе па и до разбијених и до мртвих глава, како између појединих људи, тако и између појединих породица, па и читавих села.

Узрок тијем распрама је тај, што су се старе међе, или загубиле, или хотимично помакле, да би се на тај начин присвојило туђе земљиште. Ако има живих учесника из оног времена, када је извршена диоба земљишта, онда она странка, која је оштећена, позива те учеснике на лице мјеста, те они развиде коме је криво, и онда се по њихову исказу морају задовољити обје странке. Нема ли живих учесника диобе, онда се позивају старјеници, т. ј. најстарији људи, који шта знају о тој земљи, те они на лицу мјеста казују, куда су међе и границе, узимљући на своју душу — како народ рече, да је граница туда. Ако ти старјеници не знају или им се искази косе један са другим, онда оштећена странка понуди противну странку да пренесе бус, трн и камен и тијем обиљежи границе својим захтјевима, и то је била пошљедња пресуда у тој ствари, са којом су обје странке биле задовољне. Бус, трн и камен преноси се овако:

Пошто се нијесу заваћене странке могле сложити, онда оштећени рече ономе, који присваја: „Земљу на душу, а бус, трн и камен на врат, па омеђи докле је твоје!" Кад овај пристане на то, присутни га разбијају, да то не чини, говорећи му, да је најтежи гријех притиснути туђу стопу земље, али овај остаје при томе, да ће носити, пошто је земља његова. На то се извади бус земље, метне се на њ (или забоде у њ) црни трн, а на обоје се метне камен и то онај, који ће носити узме на леђа говорећи: „Да Бог да, ако ја прихватио туђе земље, земља ми у се не дала, него ми из себе кости избацивала,

а на овом свијету не требовала ни мени ни моме дјетету, па ни дјетету након дјетета. Кућа се моја црнијем трном затрнила, а све се моје у станац камен претворило!“ Сви на то завичу: „Амин да Бог дâ!“ и „Сад поступи“. Овај сад пође, носећи терет на врату онуда, куда је граница, а за њим иду двојица, те постављају међњике. Кад дође на други крај пусти бус, трн и камен на земљу, али изврнуто, да дође камен најдоњи а бус најгорњи и рече: „Ако довлен није моје, све се моје овако изврнуло!“ [1]). Са тијем је тај спор ријешен и границе су утврђене, те се скуп разилази.

Ако је распра била међу двојицом људи око њихова властитог земљишта, бус, трн и камен морао је носити баш онај, који потражује више земљишта; а ако је била распра између села, онда је село одабирало једнога, који ће то пренијети испред цијелог села. Тај је обичај био у свој Херцеговини, а мјестимично се још и данас употребљује.

Од свију преступа, које народ познаје, највећи је по његовом мишљењу, кад се криво пренесе бус, трн и камен. Таки грјешник не ће моћи умријети, док му се из мргиња не донесе бус земље и метне на прси; душа ће његова у вјечну муку, а тијело му се не ће распанути, јер му не да земља у себе. Ја сам сâм неколико пута био присутан кад је умирући захтијевао, да му се донесе земље из мргиња и метне на прси, да лакше умре.

Колики је тешки гријех у кривом ношењу буса, трна и камена — како то народ схваћа, нека посвједочи ова народна причица, коју ми је причао неки старац при једној расправи око земље: „Завадила се двојица око међе на њиви па хоће да се искрве, док их људи не наћераше да се то ријеши бусом, трном и каменом. Онај, што ће то носити имао је јединца сина, па на својој њиви ископа јаму, метне сина у њу, покрије плочом и загрне земљом, а рече му да све виче ‚туда!‘, кад овај узноси бус, трн и камен, а он ће већ прихватити повелики комад туђе њиве. Тако и учине; овај је носио а онај из земље викао ‚туда‘ и људи рекоше, да је збиља граница туда, јер му ето и сама земља свједочи. Када је отац отишао у вече да извади сина, њега не бијаше, јер га је Бог проклео, па се је претворио у кртицу, да вазда живи под земљом и рови испод земље.“ Тако народ мисли да је постала кртица ушљед проклетства Божијег зарад притискивања туђе земље.

Послије установљења граница на овај начин нико нема права да тражи свједока за друге границе, па и писмена тврђа није се узимала у обзир; границе су остале за вазда онако, како су тада утврђене.

9. Крвнина.

Народ је процијенио мушку главу на 1001 дукат и та се је процјена звала крвнина, а плаћала је она кућа, у којој је човјек погинуо или оно село, у коме је погинули нађен, само ако се није знало, ко је убиство извршио. Женска се особа није цијенила ништа, па се ни крвнина није за њу плаћала.

Свака је кућа била дужна чувати човјека, који дође, као и своје чељаде, само је од тога био изузетак млин, за који није одговарао власник млина, него, ако је долазило до одговорности, одговарало је све село. Село је опет одговарало за сваки случај убиства, који се догоди у границама тога села, па према томе свак је у селу био дужан пазити, каквим послом ко куда иде, и ако се сумњива особа појави, све је село било дужно учествовати у хватању дотичне особе.

За убиство, које се догоди у хану, подједнако је одговоран ханџија с онима, који су те ноћи или тога дана, кад је убиство извршено, у хану били присутни. Убиства, која учине хајдуци или ускоци, нијесу падала на одговорност села нити појединих људи, само кад се освједочи, да су то хајдуци извршили.

Право на крвнину припадало је у првоме реду фамилији убијенога, па онда породици, али ако није имао никога од фамилије нити од породице, онда је, ако ико има од његова братства, акребе или кабиле, имао право на потраживање крвнине, а најпослије је то право прелазило и на племе. Ако нема никога ни од племена, онда је имао право на крвнину дотични спахија, који је купио харач или данак у ономе крају, гдје је убијени нађен.

Крвнина је била за мушку главу 1001 дукат, али опет није се толико наплаћивала, него би одредили људи, колико се има платити, узевши у обзир све прилике, у којима

---

[1]) Код Л. Грђића (види „Из народа и о народу“ књ. I., стр. 212.—215.) стоји, да је и свештеник бивао обично присутан, те је он говорио наведене ријечи, само су код Грђића и ријечи друкчије. Сви, које сам ја питао о овом обичају, рекоше ми, да свештеник није морао ту бити, а да је клетав говорио онај, који носи. Одређена се формула за клетав није знала, него је сваки измишљао, како је најбоље знао. Ако би се случајно и свештеник десио при томе, он је говорио клетав, а онај који носи морао је рећи са осталијем: „Амин да Бог дâ!“ На неким мјестима на крају не изврћу бус, трн и камен.

се убијство догодило, и колико је у томе убијству било криво село или појединн из села. На тај начин крвнина би се одредила од 25 дуката па на више, а наплаћивала се у готову, марви или пак у земљи. Суд поштених људи, који би одређивао крвнину, састављен је био тако, да су два или три човјека бирали они, који траже крвнину, а толико исто и они, који крвнину плаћају. Колико би ти људи уцијенили, толико би се морало платити и обје би странке морале пристати. Људи, који су то одређивали, звали су се поузданици или поштени људи.

Пошто је крвнина плаћена, дотично село или дотични човјек, који је крвнину платио, није више био дужан ништа родбини покојнога, а дотлен је био дужан крв.

Крвнина се плаћала без разлике на вјеру, а ако је плаћало све село, разрезала би се према данку на поједине породице, а ове опет према имовном стању на фамилије. Често се догађало, да цијела јавта, т. ј. крај од више села, мора крвнину заједнички да плати, а то је било за то, што дотична села нијесу била обиљежена границама, него су се сва рачунала као једна цјелина, или што би то поузданици установили на основу околности, у којима је убијство извршено.

Убијства, за која се плаћала крвнина, извршавана су често пута из освете према цијелом селу или према појединцима. Ако је неко био љут на село, онда је убијство извршио на земљишту тога села, а ако на поједину кућу, онда је ноћу убио кога, који је дошао у ту кућу на конак, а само за то, да се дотично село преврне или дотична кућа пропадне, плаћајући крвнину. Знам више примјера, гдје су убијства извршена једино из освете према селу, а доста су чести били и таки случајеви, да човјек погине у једном селу, па га то село пренесе ноћу чак у треће село, и онда је ово село дужно крвнину платити, без да је за убијство ишта криво.

За убијство громом, за утопљеника или пометеноra није одговарао нико, само гдје би се таки мртваци нашли, дотично је село било дужно исте о своме трошку сахранити.

Крвнина се плаћала и за копилад, т. ј. дјецу рођену у незаконитом браку, ако се дотично дијете удави или на који други начин насилно живота лиши. Ова се крвнина редовно плаћа ономе, коме је припадало право да купи харач или данак у томе мјесту, а плаћала се баш скупо, како се дотичноме харачлији или спахији — како су га неки звали — свидјело, без обзира да ли је дијете било мушко или женско; но за мушко је тражено свакако 1001 дукат, а женско је биле јефтиније. Крвнину на копиле плаћала је породица, у којој се оно родило, ако се знало, а ако се није знало, онда је плаћало цијело село; али како није било стручног љекарског прегледа, то је обично остајало у тајности чије је копиле, те је крвнину плаћало све село. Једну оваку крвнину за копиле платило је Шипачно, планинско село у Гатачком котару Ченгићима, а та је крвнина била поголема, јер је осим новца узето и неколико стотина оваца, коза и говеда. У свима котарима у Херцеговини има доста њива и ливада, за које се прича да су узете за крвнину, јер дотични није имао су чијем другим да плати, па је отишла земља за крв. Ти се комади земље готово вазда зову по имену дотичнога, за чију је крв она отишла, као на пр. Којадинова страна, Вујинова њива и т. д. а неке носе и име свога првог власника, као на пр. Класовина, Колаковина и т. д., а у народу је сачувано предање, да су те земље узете за крв.

Кад је крвнина плаћена, могло се послије и дознати, ко је убојство извршио, па ипак није био дужан више ништа плаћати, осим онијем, који су за њега платили, а овијем је био дужан онолико дати, колико су они дали,

10. Крвни мир и освета.

Ако је неко убио некога из друге породице у свађи или нехотице, онда је убијца са својом породицом био дужан крв породици убијенога. Непријатељство, које је настало међу породицом убијце и убијенога, смиривало се или крвнијем колом, на коме се углавио крвни мир, или пак крвном осветом. Обичај крвног мира био је развијен у цијелој Херцеговини, а обичај крвне освете у Горњој Херцеговини био је веома уобичајен, док се у Доњој Херцеговини то ређе појављивало.

Или ће се крв наплатити крвним миром или осветом, зависило је од људи породице убијенога и од узрока, због кога је убијство настало. Ако се убијство догодило намјерно, а уз то су у породици људи љути и напрасите ћуди, онда је тражена само крв за крв, дакле освета; а ако су људи мирнији и ако је убијство било ненамјерно, састављало се крвно коло и углављиван је мир.

Кад би се догодило убијство, онда би пријатељи породице и убијце и убијенога радиле да се крв умири, то јест, да се састане крвно коло и учини крвни мир. Када су већ савили породицу убијенога, да пристане на мир, онда се саставља крвно коло код

куће убијеног, на које се позивају пријатељи једне и друге породице, а и други угледнији људи из цијелога котара. Једни су се скупили код куће убијце, а други код куће убијеног и кад је све на окупу, онда два угледнија човјека поведу убијцу кући убијеног, са пушком, оном истом са којом је убијство извршио, објешеном о врату. Када се примакну на једно триста метара близу куће убијеног, убијца стане и један од вођа викне: „О куме! кумим те небом и земљом, Богом истинијем и светим Јованом, и осталијем Божијем угодницима, прими кумство!“ Ово се понови три пута и сваки пут убијца пане кољенима на земљу и главом се поклони, а са њиме се клањају и они који га воде. Један од угледнијих људи испред куће домаћинове викне „Поступи! поступи!“ Ови опет пођу неколико корака и понове горње ријечи са истим поклонима опет три пута, а онај им опет одговори „Поступи! поступи!“ Сад се одвоји отац или брат убијеног од скупа испред своје куће и пође на сусрет убијци; пошто су се готово срели, убијца опет стане, пане на кољена и три пута говори горњу заклетву и готово пужући приближује се оцу или брату убијеног. Овај га придигне говорећи: „Слава Богу и светом Јовану!“ скида му пушку, загрле се и пољубе. Онда га доведе својој кући говорећи: „Досад крвници, а одсад кумови, јер је међу нама Бог и свети Јован“ и ту се сви љубе с њиме. У томе приспију и остали од куће убијце, те се и они љубе са родбином убијеног [1]).

Како се мушка глава цијенила хиљаду и један дукат, сад је родбина убијеног била у праву да тражи накнаду за крв од убијце, а то се наплаћивало овако: На крвни мир долазили су људи, обучени у свечане хаљине са сребрним токама и оружјем у сребро окованим. Отац, брат или који други члан од родбине убијеног био је у праву, да узме сребрне токе, или џефердар, или сребром окована малу пушку, једно или више комада од свега тога, што му се допадне у кога на свему збору. То је власник дотичне ствари морао дати, а родбина убијце ту је ствар морала новцем платити или откупити је новцем од родбине убијеног, па је дотичноме повратити. Оне ствари, што су узете од родбине убијце, нијесу се повраћале, него су остајале у породици убијеног као својина. Макар како да су поједини жалили своје токе или оружје, ипак се нико на крвном миру није устезао да не да тога, него је свак добровољно давао.

Гдје није било тако скупих ствари од сребра, као што су токе и оружје, и које су се звале закладе, ту се узимао новац или земља, а нарочито се ово практиковало код Муслимана.

Послије одабирања ствари, које ће се узимати за крв, настаје гозба, коју је обично приређивала кућа убијце, а на ту гозбу долазио је сваки, који је био присутан при крвном миру. Том се приликом указује особита почаст члановима породице убијеног, а нарочито, ако при одабирању ствари за крв нијесу били пређерани у својим захтјевима.

Послије гозбе мјестимично се правио писмени уговор међу породицом убијце и убијеног, на који би се потписало неколико угледнијих људи као свједоци. Ја сам имао при руци један оригинал таког уговора из 1866. године, и у њему су забиљежене све ствари, које је породица Пере Стајића из Крекавица узела у породице Мића Голијанина из истог села (у Невесињу) за крв свога убијеног брата, а стоји у њему и то, да те породице морају своје пријатељство засвједочити кумством, и то приликом првога крштења.

При кумовању обично кумује породица убијеног у фамилији убијце, и то у њега самог, или ако он нема дјеце, онда у његова брата или рођака.

При узимању ствари за крв сматрало се за срамотно узети много, јер би се онда рекло, да је продао братову главу, осим ако је убијени имао стара оца или матер, а нема више браће, који би родитеље хранили. У томе случају, ако је породица убијце била богата, узимало се баш подоста за крв у закладама, новцу, а често и у марви, као на пр. воловима, кравама и т. д., јер је онда то, што се узме, једини извор за животне намирнице, родитеља убијеног. Врло су чести и таки случајеви, да породица убијеног узме више комада сребрних тока, џефердара, малих пушака и т. д., и то би све родбина убијце морала платити, али послије, када буде гозба, отац, стриц или брат убијеног те ствари испоклања онима, од којих су узете говорећи: „Ево ти, пријатељу, поклањам токе, мале пушке, џефердаре и т. д.“ Те повраћене ствари кућа убијце није више дужна платити.

Ако је убијени био ожењен па је имао дјеце, онда све што се узме на крвном миру, припада дјеци убијеног и жени, ако се не ће удати, ако ли ће се удати, онда само дјеци. При диоби фамилије ствари за крв узете нијесу се дијелиле, него су остајале као особина дјеце убијеног; ако није имао дјеце, онда је то била лична својина родитеља, те су је ови могли продати, поклонити, или дозволити да се међу браћу и подијеле.

Са крвнијем миром престаје даље свако непријатељство између породице убијце и породице убијеног. Ако би који члан са једне или са друге стране ма у чему пореметио

[1]) У овим церемонијама при дочеку убијце има разних обичаја, али ја сам прибиљежио оно што се радило у Невесињу, а са малим разликама и по осталој Херцеговини.

тај мир, сматрао се непоштеним и свак га је јавно презирао и осуђивао. Отоманске власти нијесу се мијешале у оваке ствари, осим ако би која странка захтијевала посредовање власти. И у том случају поступало се врло строго, а често пута ишла је „глава за главу“, т. ј. власт је убицу, на захтјев породице убијенога, осуђивала на смрт. У том случају није се могла захтијевати никаква друга материјална одштета за породицу убијенога.

Ако није састављано крвно коло и склопљен крвни мир, а није се тражило ни посредовање власти, онда је породица убијенога била дужна да крвном осветом наплати живот свога погинулога члана, т. ј. убије кога из породице убијце. Ако која породица није за кратко вријеме извршила освету, њезини мушки чланови држали су се за кукавице и остале су их породице презирале, а често пута и јавни су им укори на зборовима добацивани за њихов кукавичлук.

Крв је у првоме реду био дужан онај, који је убиство извршио, па онда његова браћа, чланови фамилије, породице и браства уопће. При освети је дакле гледано да се убије убијца, али ако он не може да запане, онда његов брат, рођак или ма који други мушки члан из куће његове, а ако ни то не може бити, онда ма који мушки члан од породице и племена убијце. Осветy је био дужан извршити у првом реду отац за сина или син за оца, онда брат за брата, а најпослије и сваки члан породице и племена убијенога. Често пута осветy су извршивале и женске, као сестра за брата, жена за мужа или мајка за сина, али то се догађало онда, кад су мушки чланови у тој породици неваљали. Ако је погинули био каква угледна личност из породице или јединак у родитеља, а убијен је хотимично, онда се приликом освете кидала глава убијце и са њоме се китио гроб убијенога. Но ово се чинило при хотимичном убиству, иначе од убијенога у обичној освети није се узимало ништа.

У освети је вазда било начело „глава за главу“, и увијек се задовољавало са једним убиством за једно убиство па би се често пута на томе и мир ухватио, а често пута опет извршивана је освета за осветy, и на тај начин гинуло би 10 па и више људи од двије завађене породице. Ово се нарочито догађало у Бањанима. Дробњацима и Гацку, гдје су се читаве породице готово затирале. Још је у Херцеговини у народа у свјежој памети крвна освета у Бањанима у породицама Копривице и Миљанићи, гдје је седамнаест људи прије 30 година погинуло од те двије породице, све у освети. У овако завађеним породицама врло је тешко успоставити мир, и то су могли само учинити свештеници на тај начин, да објаве: да ће се у свима манастирима држати „клетвена денија“ на све оне чланове породице, које не пристану на крвни мир.

Нешто увиђавност, да се осветом искоријените породице, а нешто страх од црквене клетве, склоне и најразјарените духове на мир. На том миру преброје се погинули од једне и друге породице, па у којој је породици више погинулих, то друга породица у име крвног мира дâ нешто тој породици у закладама, а ако је једнако погинулих, онда нема право нико да потражује ништа, него се мир склопи и кумством утврди. Ради бољег увјерења да ће освета престати, породице су се често пута заклињале јавно на зборовима или у цркви, да ће се оканити освете.

Освета се вршила само над мушким члановима и то над онима, који су почели носити оружје: малу и велику пушку; дјеца и момчад до оружја остављана су на миру, јер се сматрало за велику срамоту и кукавичлук дићи руку на дијете, које се није кадро бранити.

Освета се вршила највише из засједе или ноћу код торова на спавању, а ређе на отвореном пољу и са знањем онога, над ким се хоће да изврши. Кад је освета извршена, онда је у породици убијеногa — освећеногa — било као неко весеље и онај, који је осветy извршио, поштовао се више од осталих чланова у породици, а често пута био би и награђен од родитеља или браће освећеногн. Морам још напоменути и то, да је мјестимично народ вјеровао, да душа умрлога, који је погинуо, не може доћи пред лице Божије, прије но што се освети, него да лута око куће своје родбине и вапије за осветy. Ово вјеровање још више је распаљивало за осветy, а сам знам примјера, гдје је једна дјевојка рекла момку, са којим се вољела, да не ће поћи за њега, ако јој не освети погинулог брата.

У убиствима која се хотимице или нехотимице догађала од стране хајдука, ако се није баш знало ко је убиство извршио, освета је падала на харамбашу дотичне хајдучке чете, а ако се није могао сватити харамбаша, онда је за осветy требало убити ма кога из његове дружине. При убиству са убијеногa убијца узимала се капа или опанак и онда по народном вјеровању тај се погинули не ће моћи осветити. Убијца ако хоће да побјегне од своје жртве, треба неку своју ствар да баци на убијенога и онда ће моћи утећи, иначе му крв убијенога не ће дати бјежати.

Осим убиства има још један узрок освете, који се врши убиством, а то је кад неко понесе некога на души, то јест кад код власти освједочи, да је дотични учинио неки

злочин, те се ради тога овај осуди на смрт или на подуљу робију, те случајно на робији умре. У томе случају родбина осуђенога сматра за крвника самога свједока те би му се у згодан час осветила, баш као да је он дотичнога убио, а нарочито ако је осуђени на основу кривог свједочанства смакнут.

11. Побратимство.

У Херцеговини су била три начина побратимства. Побратимство, које је извршено на ма који од ова три начина, једнако се поштовало.

Први начин побратимства био је тај: да они који хоће да се побратиме, узајамно промијене капе, дарују један другоме велику или малу пушку, пољубе се, а мјестимично попију још заједнички и чашу вина или ракије. Ово је најобичнији начин побратимства, кад су побратими разних вјера, на пр. православни и муслиманин.

Други је начин, да се дотичне особе, које хоће да се побрате, порежу по мишици десне руке, ухвате у једну чашу крви од једног и другог, онда измијешају са вином и заједнички попију; онда се пољубе и дарују један другога џефердаром, коњем или су чим другијем. И овај се начин вршио како међу православним, римо-католицима, тако и међу муслиманима.

Трећи начин побратимства извршивао се у цркви. Особе, које хоће да се побратиме, дођу у цркву, ту им свештеник очита заједнички неку молитву и причести их; они пољубе крст и онда се пољубе међусобно, а уз то се опет дарују малом или великом пушком. Овај се начин побратимства вршио међу православним и римо-католицима, а цијенио се више од других само у толико, што они, који су се на тај начин побратили, не би се међусобно узимали бар до четвртог степена.

Узрок побратимству би био или велика љубав међу дотичнима, или кад у бојну спасе живот један другоме, или присан, т. ј. кад се некоме снива, да се с тијем и тијем побратио, онда овај то и на јави изврши. Често пута побратимство се извршивало и из интереса, као на пр. хајдуци су се братимили са појединим људима, да имају уточишта у невољи код њих, а ови опет да су сигурни од хајдука, да им не ће штету чинити.

Са побратимством су скопчана нека права и дужности; побратим је у свакој невољи био у праву захтијевати од побратима, да га овај штити и помаже му; у побратимову кућу имао је право доћи као и у своју, а са побратимовом фамилијом својакао се, као и са фамилијом свога брата.

Побратим је био дужан побратима бранити као и рођеног брата. Ако су у бојном окршају, дужан је један другога бранити до пошљедње капи крви, а ако који рањен пане, други је био дужан рањена га изнијети. Ако је побратим погинуо, побратиму је била света дужност да освети крв свога побратима баш као и рођеног брата. Узвишеност побратимства најбоље се огледа у народној поезији, гдје побратимска милошта и узајамно пожртвовање постаје управо идеално.

Ако се женска особа обратила мушкој са ријечима: „Да си ми по Богу брат“, био си је дужан бранити као сестру, а и она се теби одуживала сестринском њежношћу и љубави, а поштовала те је као рођеног брата.

12. Посиновљење.

Немати мушке дјеце у Херцеговини се сматрало за једну од највећих несрећа, која може човјека постићи. Женску дјецу нијесу рачунали за срећу, па има и пословица „Женско дијете, туђ еспап“. Пошто, ко није имао мушке дјеце, са његовом смрћу његова би се свијећа утрнула — како то народ обично рече, — то је био обичај, да се мушко дијете из своје породице посини или усини. За тако дијете постоји назив посинак, а родитељи, који су га посинили, зову се поочим и помајка. Има још и назив подсвојче, али тај се назив обично употребљује за сирочад, која се узимљу из милосрђа, но ипак се доста често употребљује и за посинка.

За посинка обично се узимало дијете од брата или од ближег рођака; било је случајева да се узме и од женина брата дијете, а било је и тога, да се прости најамник — слуга — посини, кад се види да је добар и ваљан, но ово су ријетки случајеви. Дијете, које хоће неко да посини, узме га од 10.—15. године, храни га и одијева као своје и плаћа му нешто најма, док му позна ћуд и док види, је ли дијете добро и послушно и хоће ли га пазити као родитеља и имање му чувати као и своје. Ако дијете није овако, држи га као слугу и на вољу му је да га отпусти кад хоће, уз исплату погођеног најма. Кад се приговори овакоме човјеку, што није посинио дијете, него га отпустио, овај обично одговори: „Не ћу, брате, да ме срамоти послије смрти, и да реку људи, на чему оста моје име и имање“.

Ако је дијете у свему повољно, онда га овај прогласи за сина, пошто се прије тога споразумио с природним родитељима дјетета. То проглашење бива пред скупом угледнијих људи из породице и из дотичног села, гдје станује онај, који хоће да дијете посини. „Познато вам је браћо! — рече овај — да ми није Бог дао среће ни порода мушког, а нијесам рад, да ми туђа рука на смртном часу очи заклопи и да се моја свијећа утрне, а и ово мало моје сиромаштине развуче, па сам наумио да ово дијете узмем под своје и да ми оно очи заклопи, а и ово моје сиромаштине послије моје смрти нашљеди. Што зна Бог нека знају и људи, ово ми је од данас син, и што је моје то је и његово.“ На ово је дијете љубило поочима у руку, а овај њега у лице говорећи: „Да си ми, сине, сретан и дуго жив!“ Присутни су сви говорили: „Да ти буде сретан и жив и да те узпази као свог родитеља!“ Ово је у старије вријеме било доста, и послије смрти поочима нико није тражио дијела од његова имања, него је оно у цијелости остајало сину односно посинку; у новије вријеме градио се и писмени уговор, који се звао сенет (тако је народ обично звао све писмене уговоре), у коме је стајало: како тај и тај узима дијете тога и тога под своје, те му оставља све своје имање, ако га буде слушао и пазио као свога родитеља за живота, а послије смрти чинио му задушне помене као своме родитељу. Присутни су притискивали прстом на томе сенету као свједоци тога чина. Наравно да је посинак био обвезан према поочиму и помајци једнако као и према природном оцу и матери.

Са овијем чином он остаје стално у кући, гдје је посињен; ту га хране, одијевају и пазе као и своје дијете, а овај опет ради и надгледа све, као и своје. Најам му се више престаје плаћати, него ако иде куд на збор, у сватове или уопће куда, гдје је изложен трошку, дâ му се толико, колико ће приликом потрошити. За ову пажњу од стране поочима и помајке он је дужан синовску послушност и поштовање.

Кад посинак приспије на женидбу, ови га жене као и свога сина и доводе снаху у своју кућу, а за дјецу његову старају се и његују их као своју унучад.

Послије смрти поочима узима посинак домаћинство у своје руке и управља кућом. Ако је од исте породице од које му је био и поочим, онда се крсно име слави и даље као што се и славило, а ако је посинак од друге породице, те слави друго крсно име, онда пошто се оженио, почне славити одмах и своје крсно име уз крсно име поочима, а тако се настави и послије његове смрти све док је још жива помајка.

Послије смрти и поочима и помајке, посинак настави и даље славити крсна имена и њихове и своје породице, али онда се то рече у народу, да слави крсно име своје породице, а крсно име породице поочима да „прислужује“. Посинак је дужан, да их послије смрти запише у читулу њихове породице, и ако они нијесу имали браће, њему је спадало у дужност, да ту читулу спомиње у задушне дане и да пали умрлима свијеће за душу.

Ако би дошло до сукоба између поочима и посинка, онда су се опет састајали људи да их измире и да виде, на чијој је страни кривица. Ако је поочим био крив, људи би га посавјетовали да блаже поступа, а ако је кривица била на страни посинка, а кривица је толика, да му поочим не може опростити, онда су људи пресуђивали, колико ће му поочим платити за његову заслугу, и послије исплате овај је ишао својим природним родитељима или браћи, ако му родитељи нијесу живи.

Најобичнија је ствар била, ако неко није имао браће или дјеце од браће, а имао је удатих кћери, да он узме кћерино дијете за сина и онда је овоме припадало све, што му је дјед, односно сад поочим имао. Наравно да у сваком случају, ма ко био посињен, није могао тражити дијела од имовине свога природног оца, али за то му је припадало имање његова поочима.

Ако би се посинак огријешио и послије смрти поочима и помајке о дужности према њима мртвима, те им не би начинио пристојан гробни споменик и не би их спомињао у читули, био би прије кор од свакога; људи би га презирали, а често пута и јавно му на збору за то пребацили.

Послије смрти поочима и помајке посинак је био дужан жалити и коротовати за њима, као и за својим природним родитељима, са свима уобичајеним знацима видљиве жалости и короте.

13. Један примјер народног суда у Херцеговини.

Као што се види био је обичај, да разумнији и одабранији људи из народа рјешавају готово све спорове у народу, а има примјера, гдје је народни суд и на смрт судио, као што ће се видјети из овог случаја:

У Гацку има мјесто „Зборна гомила“; то је мјесто некако управо насред котара, а све важније спорове међу појединим селима или појединцима, народни збор договорно би рјешавао на томе мјесту. Пресуда тога збора, ко се не би утекао везиру у

Травник, постала би одмах правомоћна и извршили би је они људи, које би збор за то одредио.

Негдје у почетку XIX. вијека неки муслиман Хусеин Куртеш убије на путу попа Јефта Попадића без икаква узрока. Његова се удовица потужи за то народнијем кнезовима Јовану Зимоњићу, Пеју Тодоровићу и осталијем. Ови пошаљу гласника по свијем селима котара гатачког, да сви угледнији људи дођу у заказани дан на опћи збор на Зборну гомилу, а поруче кајмакаму у Церницу (Церница је тада била главно мјесто у Гацку), да им пошаље Куртеша. У одређени дан окупи се велики збор од неколике стотине људи на Зборну гомилу. Ту дођу и жена и мајка са нејакијем дјететом погинулог попа Јефта, наравно у црнини и са тужаљкама. Куртеша није било, те збор одреди неколико људи, који оду у Преополье његовој кући, ту га ухвате, свежу и свезана доведу на збор, а још поведу и коња, кога бијаше Куртеш отео од погинулог попа Јефта. Куртеш није тајио да је попа убио, него се још тијем и поносио и збор га прогласи кривијем. На питање збора: да ли ће попова породица пристати да им се плати крв, мајка је одговорила: да тражи „главу за главу". Збор на то осуди Куртеша на смрт и осуду кнезови саопће церничком кајмакаму, а овај им рече, да ће је он послати везиру у Травник на потпис заједно са Куртешом. Кнезови нијесу могли бити увјерени у истинитост кајмакамова обећања, те они свезана Куртеша узјашу на од попа отета коња и поведу га у Травник везиру. Кад су били на измак гатачког поља на Јелице Куртеш онако на коњу свезан запјева:

„Збогом остај Гацко поље равно!
Ако Бог да кад с' одовуд вратим,
Јелове ћу одсијецат гране,
На њих влашке натицати главе."

Јован Зимоњић (то је био дјед данашњег старца, војводе Богдана Зимоњића) и Пејо Тодоровић доведу Куртеша у Травник пред везира и саопће му, какав је злочин Куртеш учинио и како га је народни суд на смрт осудио, па и он као везир и земље господар треба да потврди ту пресуду. Везир пресуду потврди и Куртеш буде ченгелама (гвозденим кукама) раскомадан на очиглед кнезова. Попов коњ по наредби везировој буде повраћен фамилији поповој.

У народу има и више традицијом сачуваних спомена, како је народни збор поједине за разне тешке злочине судио на смрт и то на вјешала, а неке је и сам народ на мјесту под гомилу затрпао или коњима на репове растргао. О томе свједоче како имена мјеста, на којима су се зборови држали и народна осуда на осуђенима извршивала, тако и народно казивање о томе.

Тома А. Братић.

Narodni običaji na ostrvu Hvaru u Dalmaciji.

I. Haromine.

Kad je čovjek na umoru, rijetko biva da ga dvori uža rodbina, kao n. pr. otac, majka, braća ili sestre. Kad ovi opaze da su za bolesnika nastupili zadnji časovi, povuku se u drugu koju sobu ili odaju — i tu naricanju nema kraja. Znadu oni da umirajući bolesnik nije sam; kod njega imade sva sila znanaca i susjeda i koja od onih žena, koje se takovim poslom redovito bave. Ne čine to one za plaću; to im je milo, a smatraju se po neki način neophodno potrebitima u takovim prigodama. Ovakove žene broje zadnje sate i časove bolesnika; po stanovitim znakovima znadu one to računati. Svi ovi dvoritelji bolesnika složni su u tomu, da ne smiju dozvoliti rodbini do njega, jer bi svojom prisutnošću i naricanjem konfundili njegove zadnje momente, a duša mora da se odijeli od tijela tiho i mirno.

Kad je čovjek izdahnuo, svi dobrovoljni dvoritelji otigju u drugu sobu k rodbini — šuteći i pokunjene glave. Jedan od njih brzo se odvaži i reče tihim glasom: fala bogu! I time im je naviještena smrt dotičnoga. Istom sada rodbina može do mrtvaca, ali za kratko vrijeme, jer ga treba oblačiti dok je još topao. Ovomu činu rodbina ne smije prisustvovati. Odvedu ih gdje su i bili, pa im koja žena kuha kafu ili druge kojekakove širupe, da ne ćapinju u štumak.

Sa danom pogreba započimlju haromine, koje traju osam dana, a rečeni dobrovoljni dvoritelji za trajanja haromina igraju glavnu ulogu i njihova svaka riječ uvijek se prva sluša.

Pogreb se obavlja redovito jutrom i tom prigodom svećenik služi svetu misu za dušu pokojnika. Sjaj pogreba, ili kako vele na ostrvu Hvaru „sprovoda", sudi se po kolikoći i kakvoći voštanih svijeća, koje se dijele svima bez razlike, koji se nalaze u povorci. Sahranjivanje mrtvaca slijedi odmah poslije službe božje i to sasvim jednostavno, tek što svaki od prisutnih

baci vrh njega šaku zemlje uz tihi šapat: „Pokoj mu vičnji“ ili: „Bog mu dô pokoj duši“, a gdjekoji ovomu zadnjemu pridodavaju: „njemu (njoj) i svima môrtvima, a živima zdravje“. Jedino djeca ne smiju tu prisustvovati, da im ne bi „naudilo“.

Obično u dan sprovoda obitelj pokojnika pogosti objedom užu rodbinu i znance, kao i one, koji su ga dvorili. Ako je obitelj nešto bolja u selu, tada i pop dogje na objed i time je ona ponosna; — tada kažu da je to bio sprovod prve „klaše“. Pirinč, ili kako na ostrvu kažu „rizi“ — jest tradicijonalan; za njim pak slijede druga razna jela. Ako je posni dan, tada je uz „rizi“ i „bakalar“ tradicijonalan. Poslije objeda zaredaju razni razgovori; oni se većim dijelom bave o pokojniku i svaki od prisutnih nagje da ga pohvali kojom vrlinom, koja ga je za života resila ili kakovim dobrim djelom, koje je on počinio, osobito se ističe, ako je redovito pohagjao sv. misu, pristupao sakramentima pokore i pričesti i ako je bio milosrdan spram siromaka. Poslije objeda pozvanici se razigju, a ostanu samo oni koji su uže vezani sa obitelju.

U večer pak, okolo „zdrave Marije“, opet se sakupljaju. Tada je svakomu slobodan pristup. Tu svi skupa izmole sv. ružarije za dušu pokojnika. Oni koji ostanu poslije molitve, budu počašćeni vinom ili rakijom, te i opeta zaredaju razgovori kao i poslije objeda. Tek je sada još i nešto drugo dozvoljeno, biva naime šala. Onaj koji veću šalu zbija ili nešto šaljiva pripovijeda, taj je tim više dobrodošao. Svrha je toj šali, da se razveseli obitelj pokojnika, koja za njim tuguje. Karakteristično je pak ovo: svaki put, kad se domaći dadu na plač i jaukanje, jer je za čas ponestalo šale ili se je reklo nešto ganutljiva o pokojniku — zaprijetiće prisutnici, da će odmah otići i da ne će više doći, ako se ne umire. Naravno da je takova prijetnja samo formalna. Pohoditelji se znadu podijeliti u više grupa; jedni stoje bliže obitelji, drugi megjusobno o koječemu razgovaraju, treći zbijaju šalu i t. d. Ima i takovih, koji se odijeljeno razgovaraju, a takovi znadu koješta bajati o pokojniku: da će biti vukodlak, tenac ili štošta još; nekoji pripovijedaju da su ga već vidjeli hodati i t. d., a nekoji opet bajaju, ako su voštanice kod molitve slabo plamtile, da će iz dotične obitelji skoro još neko umrijeti.

Takovi večernji sastanci (a pri svakomu se mole sv. ružarije), potrajaće počevši od sprovodnog dana kroz osam dana te se zovu: haromine, hormine, karomine ili kormine.

II. Kako prosti narod liječi razne bolesti.

Mnogi seljaci na ostrvu Hvaru nijesu još ni danas najbolji prijatelji liječnika. Kod njih vlada ona: „likor — bikor“ t. j. ljekar — mesar. (Bikor od talijanske riječi: becajo = mesar.) Kažu za njega još i to: „Ako pogodi, dobro je, ako ne — ništa“. Tako se dogodi više puta, da u kojoj obitelji znadu tajiti bolest, a to samo zato, da ih ne bi ko ponukao da pozovu liječnika. Tek u zadnjem času, kad već ništa ne pomažu domaći lijekovi, a često kad je već bolesnik na umoru, zovnuće liječnika. I kad ovaj nije mogao ništa radi zakašnjenja, kažu: „Znali smo mi, da mu ne će ništa koristit, ali oto, samo radi svita, da se ne bi reklo da nismo itili (htjeli) istratit (potrošiti, razumijeva se za liječnika)“. A zbilja nije radi troška, što mnogi ne će da pozovu liječnika, već zato što bi ovaj mogao da mu naškodi propisom kojekakovih „medicina“. Ako je nekoga liječio liječnik od početka bolesti, a taj joj je podlegao, tada kažu: „Oto (eto), već ga ni, ukopo ga je likor, a da ga nismo zvoli, bi bi i danas živ, nebi bi umor“. Gdjekoji pak zovu liječnika samo „poradi svita“, ali — sačuvaj Bože! — da bi bolesniku dali ljekarija ili mu učinili nešto po liječnikovu propisu.

Osobitu važnost podavaju kojekakovim biljkama, koje upotrebljavaju kao ljekariju, a osim toga imaju i svoje seoske liječnike, muške i ženske. Ovakovi uživaju veliki ugled u selu i oni su skoro uvijek kod kojega bolesnika, pa tamo i jedu i spavaju, tako da ih je veoma rijetko naći kod njihovih vlastitih kuća.

Da, oni bi rado pozvali svećenika da moli bolesniku, ali to učine samo onda, kad su već pozvali ili misle pozvati liječnika, jer znadu da će ih svećenik ili milom ili silom nagnati da zovnu liječnika, Kad je bolesniku već potrebit svećenik, često se može čuti: „Ni fajde već čekot, vajo poslat po likora, jer je ode (ovdje) potriba od popa“.

Ovo nekoliko riječi navedoh za to da se vidi, što seljaci, dobrim dijelom, misle o liječniku, a sad ćemo vidjeti, kako oni sebi pomažu u raznim bolestima.

a) Kod bolesti očiju. Misle da je svaka očna bolest prouzrokovana od zraka, što bi oni rekli „kulap od arije“. Dok je bolest indiferentna, pomaže svježa voda i more, ali uz to treba svakako oči prekrižiti, jer vjeruju i to, da očne bolesti mogu biti i „naud“. To prekrižavanje obavljaju stanovite bake. K tomu pomaže prati oči u vodi, u kojoj se je kuhao sljez, pa i ovaj, onako kuhan, na iste privijati. Lupaju u mužaru i „gominjaču“, ili kako drugovdje u Dalmaciji kažu „crikvenu“, pa ju onda dobro sažmu i dobivenim sokom mažu bolesne oči. Jedanput sam vidio, kako je neka žena nekomu bolesniku kroz rupu od ključanice duvala u bolesno oko, pa mu ga kasnije nečim mazala. Mimogred budi rečeno, taj još i danas žive, ali

je slijep na oba oka. Tek znadu za „kataratu“ i kad misle da bi ova mogla biti, tada vode bolesnika na operaciju, do danas uvijek u Trst. Ovoliko sam mogao opaziti.

b) Kod bolesti uha. Ovdje se obratno ne smije upotrebljavati svježa voda već mlaka, a pomaže i voda od sljeza i ovaj sam kao i kod očiju. Običavaju zapaliti uljenicu, pa tada nagnuti bolesno uho vrh plamena i to što moguće bliže ovomu, jer čim se može podnositi veća vrućina tim je bolje. Kod bolesti uha nijesam opazio da bi upotrebljavali „gominjaču“ kao kod očiju. Znadu naprotiv košticu od pratkve metnuti u vrelo ulje i vrh njega položiti uho, a kasnije ga onim istim uljem dobro natirati i začepiti pamukom, zamočenim u ovo ulje. I žumance od jajeta običavaju pržiti u tavi na maslinovom ulju, pa ga priviti na bolesno uho. Vjeruju da tako pripravljeno jaje imade svojstvo da ublažuje i tjera upalu, od koje je uho i obolilo a kažu: da jaje „vadi riškold (talijanski riscaldo = upala)“. Imade trava „ruta“, vrlo oštra mirisa; ovu lupaju u mužaru isto tako kao i „gominjaču“, te sa izažetim sokom natiru bolesno uho, a samu „rutu“ onako saženu na nj priviju; — to se čini više puta na dan. Mimogred budi rečeno, „ruta“ je ona trava, koja pošto je bila blagoslovena u nedjelju Cvijetnicu, služi kao obrana proti „uroku“ i „naudu“. Dobro je ako se namaže bolesno uho i slinavkom, ali to mora da bude odmah jutrom, prije nego što su usta primila u sebe kakovu hranu, ili kako bi seljaci kazali: „pjunom na šće sorca“. Ako nekoga uho boli, a počelo mu se je k tomu i gnojiti, dobro će učiniti, ako po receptu seoskoga praktikusa prokuha malko crnoga kruha u vodi, pa dobro začini maslinovim uljem i taj kruh — „panadellu“ — privije na uho. I ovo treba opetovati dva i tri puta dnevno.

c) Kod zubobolje. Kod zubobolje, opazio sam, slabo se pomažu — i rekao bi da se toj boli rugaju, znajući da ne vuče sa sobom pošljedica. Mnogo puta sam čuo seljaka, gdje će onako iz šale reći: „Stav na zub dvo šolda (solda) pacjence (talijanski pazienza = ustrpljivost“). — Seoske djevojke, pa i žene, ne puše duhana; ipak sam više puta vidio onako kriomice seljanku gdje puši, a to za to, jer ju je zub bolio. Sjećam se, da me je kad sam bio dijete, u rodnomu selu Svirčima jednom užasno bolio zub, te nijesam dao nikomu mira; neki već pok. Žene, koji je slovio u selu kô empirik, desio se tu i rekao mojima, da grizem suhu smokvu sa bolesnim zubom i gornjim zdravim, jer da je to već mnogima pomoglo — i po tomu se dade zaključiti da je to sredstvo bilo uopće rabljeno. Rabe još ko lijek od zubobolje jaku rakiju dropulju.

d) Kod glavobolje pomaže im svježa voda. Ako je glavobolja nešto jača, tada pomiješaju sa vodom i nešto octa ili kvasine, kako kažu na ostrvu. Vjeruju takogjer da glavobolja jenja, ako se šljepočice — „templa“ — pritiskuju čvrsto dlanovima. Opazio sam i to, da pritiskuju na čelo studenu glatku kamenu ploču, kakovom se obično pokrivaju krovovi na ostrvu Hvaru.

e) Kad boli želudac. Bolestima u želudcu posvećuju osobitu pažnju, naročito ako djeca boluju na želudcu. „Kad je tarbuh rovinon (talijanski rovinato = pokvaren), tad vas život ne vaja“ — čuje se kod njih često. Najviše rabe ričinovo ulje, a djeci prije njega, obično večer prije, davaju nešto malo „santonine“. Običan je to lijek doduše, ali karakterističan, kad se uzme u obzir ona, koja se može često čuti kod njih, naime: „Ni ti ga likarije izvan uja“, ili: „Uje liči svaku nemoć (bolest)“, ili još: „Da mi ni bilo uja, bi bi umor (umrô)“. — Na ostrvcu Šćedru raste u velikoj mjeri „ružmarin“, ili kako mu još kažu „zimurod“, te je vrlo oštroga mirisa. Iz njega, a baš na Šćedru, zakupnici vade „kvitašencu“. Ova je vrlo oštra mirisa i žestoka ukusa, te drže mnogo do njezine ljekovitosti. Natirati želudac „kvitašencom“ vrlo pomaže, a dobro je, ako u komadić šećera uliješ nekoliko kapi, pa ga tada pojedeš. U koliko se „kvitašenca“ rabi i kod drugih bolesti, vidjećemo kasnije. — Ako te boli želudac, to će ti seoski praktikusi uvijek preporučiti da ležiš potrbuške, a nipošto na legjima ili bokovima. I čašica jake rakije — dropulje pomaže u pomanjkanju „kvitašence“. Vidio sam više puta gdje natiru želudac petrolejom, a jednom sam se i sam desio, kad je neki praktikus naredio bolesniku da ispije jednu kašiku — „žjicu“ — petroleja.

f) Kod groznice. Kod groznice, ili kako bi seljaci kazali „tercone“ — i opeta pomaže „kvitašenca“. Uzimlju je sa šećerom — „cukarom“ — kao i kod bolesti želudca, samo u nešto većoj količini, a najbolje djeluje jutrom „na šće sorca“. — K tomu je veoma praktično „kvitašencom“ natirati — „fregat“ — cijelo tijelo, osobito na zglobovima, pa kosti i žile — „žunte“. Ali to natiranje — „frege“ — mora se obavljati što moguće većom snagom, pa zato u svakomu selu imade po koja jaka osoba, koja se takovim poslom bavi. Takovom poslu kažu „tart (trti)“ ili „fregat (talij. fregare)“. — Za groznice obilno troše vino „prošek“ i rakiju, a u večer valja pojesti nekoliko morskih slanih srgjela — „slonih sardel“ — i uz to se što moguće više napiti čistoga vina — „cilega vina“ — gotovo dok se ne opiješ, pa zatim leći u krevet, dobro se pokriti (po mogućnosti vunenom robom), da se dobro oznojiš — „ispotiš“. — Za groznice seoski praktikusi preporučuju bolesnicima, da ne piju vode i da se ne peru u hladnoj, već u mlakoj vodi. Osim toga moraju da se čuvaju jutarnjega i večernjega zraka. — Smiješno je doduše, ali sam nekoliko puta čuo da pomaže, ako se za groznice nekoliko puta u maloj mjeri napiješ vlastite mokraće — „pišote“ — i njome natareš tijelo kao ono „kvitašencom“.

g) Kod trudova (hämorrhoide, šuljevi, majasil). Ako si dobio hämorrhoide — „trude“ — ne smiješ piti vina, pa uopće ni žestokih pića. Biće ti dobro, ako se koji put iz jutra „na šće sorca“, napiješ malo čistoga mora, a kao piće rabiš vodu i mlijeko. Ni pikantnih jela, kao n. pr. „brujet“ od ribe, ne smiješ podnipošto jesti. Kuhati žile od „troskoti“ i trstike u vodi, pa tu vodu piti hladnu iz jutra, takogjer „na šće sorca“, vrlo pomaže. Za takav „širup“ kažu „da rinfreškoje (talijanski rinfreskare = rashlagjivati) kor (krv)“. Pomaže ako jedeš i sredice od kupine — „kopine“ — a to je divlja trava, bodljikava i sa zarubljenim listovima, te raste veoma gusto gdje je ponikla. Gdjekoji kuhaju i rabe i nju kao i „troskot“ i trstiku. I seljaci razlikuju dvije vrste trudova, naime vanjske i nutrnje. Ovi pošljednji daleko su pogibeljniji od prvih, jer mogu da udare u prsa, a — što je još gore — i u glavu; u ovom zadnjem slučaju čovjek poludi. Da se trudovi ne povuku natrag i „ne dadu u glavu“, običavaju kuhati kadulju, troskot, gominjaču i kopinu, pa tu vodu onako vruću izliju u ma bilo kakav prikladni sud i tada bolesnik sjedne vrh njega golom stražnjicom. Para od te vode imade svojstvo „da vadi riškold (talijanski riscaldo = upala)“. Vjeruju da ćeš uništiti trudove, ako se napiješ nekoliko puta malko „lušije“. Metneš na jednoj tankoj krpi malko prosijana pepela — i to položiš vrh jedne čaše, a na pepeo izliješ nešto vruće vode; kad se ova ohladi, tada ispiješ od nje dva prsta. Za takovu „lušiju“ kažu da izjeda i čisti rane, koje su se otvorile na donjem crijevu. No, ako su trudovi već udarili u glavu i čovjek je od toga poludio, tada vrlo pomažu mačke. Zakolješ mačku, još bolje mačka, te ga onako sa svom kožom raspoloviš; jednu polovicu privijaš bolesniku o tabane jedne noge, a drugu o tabane druge noge. Vruća krv od mačke imade svojstvo da istegne krv, koja je bolesniku navalila u glavu.

h) Kod „maldepunta“. Obolio si od „maldepunta“ [1]), ako te probada s lijeve strane prsiju, pa k tomu dobiješ protezavicu i izgubiš apetit. I ova je bolest još i danas najveći uzrok što se hvarski seljaci ne mogu da sprijatelje s liječnicima, pošto su ovi zakleti neprijatelji puštanja krvi, dok seljaci čvrsto vjeruju, da puštati krv znači isto što i ozdraviti. Oni kažu: „Dok je bilo likorih, koji su kor vadili, judi nisu umiroli“. Ima li gdjegod koji liječnik, koji bi još i danas bio pripravan da izvadi bolesniku krv, do takovoga mnogo drže. Danas kad dogje liječnik, možeš čuti kojega starca kako kaže: „Pri (prije) ni dohodi likor u selo nego za kor vadit“. Pošto liječnici ne će da znadu za vagjenje krvi, to se oni pomažu pijavicama. Ne znam da li je ikada koji praktikus bolesniku puštao krv, tek sam više puta čuo gdje hvale seoskoga praktikusa: „Da imo lancetu, on bi zno i kor izvadit“.

III. Sitnice iz narodnoga vjerovanja.

1. Pljunuti jutrom na prvi stečeni novac sluti na dobro; biće cijeli dan dobitka.

2. Ne dati nešto ciganinu, kada on to zatraži, može da urodi zlim pošljedicama; vjeruju da ciganin tada kune, a njegove se kletve boje kô živoga vraga.

3. Ako u večer vatra ili svijeća rgjavo gori, a iz dotične obitelji imade koji na putu ili u dalekom svijetu, to se boje da ga nije kakovo zlo snašlo.

4. Životinjama, obično „mulima“, „mazgama“ i „kobilama“, da ih očuvaju od „uroka“, sašiju „onjuš“, a taj sastoji od krpe ili od kože; u njemu su razne trave, a mora da bude i komadić „kôrke“ t. j. borove kore i nešto katrana, a iz vana, na „onjušu“ naprave križić sa katranom. „Onjuš“ visi životinji o vratu.

5. Mrtvaca, za kojega misle da bi mogao postati vukodlakom, treba udariti rukom po obrazu, t. j. ćušnuti ga, jer je tako skoro isključena mogućnost da se diže iz groba.

6. Ako kokoš „iznese“ jaje bez ljuske, a u dotičnoj kući imade koja trudna žena, to sluti da će ona poroditi žensko dijete; — ako pak kokoš „iznese“ jaje sa dva žumanca — „žmonca“ — nagagjaju da će poroditi blizance.

7. Ako noći usniješ da te je pas ujeo, to će ti neko učiniti nešto na žao.

8. Ako usniješ jakrepa (škarpjunu), pretraži izjutra krevet, pa ćeš ga u njemu naći.

9. Ako u snu čuješ hitac iz puške, tad za osam dana ne smiješ ići podnipošto u lov, jer bi drukčije mogao sama sebe raniti.

10. Kad se zaputiš u lov, pa ako pas veselo pred tobom poskakuje, tad ćeš pod sigurno ubiti zeca, — ili mnogo prepelica, ako ideš na ove. Obratno ne ćeš biti sretan u lovu.

11. Ako noćiš na otvorenomu polju, dobro je da ležiš na lijevoj strani, da tako ogradiš srce, koje bi ti inače mogle vještice da pojedu ili otruju. Da se očuvaš od zlih duhova, napravi na zemlji četiri križa: jedan vrh glave, drugi pod noge, a dva uz obadvije strane.

Antun Ilija Carić.

[1]) „Maldepunat“ po talijanskome mal di ponta, t. j. zlo od uboda.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, juli—septembar. **1904.** Сарајево, јули—септембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Prilog topografiji i povjesti Županjca-Delminiuma.

Priopćio

Karlo Patsch.

(Sa 100 slika u tekstu.)

Otkad je pokojni Vaclav Radimský objavio prvi prijegled antiknih ostataka županjačkog kotara[1]), mi smo ponovno došli u položaj da izvješćujemo o daljnjim, naročito epigrafskim nalascima iz ovog područja. Ponajprvo našao se u Županjcu fragmenat sarkofaga, koji nas upućuje u prvu polovinu drugog stoljeća[2]); iza toga obreo se u obližnjemu selu Stipaniću odlomak nadgrobnog spomenika, iz kojeg se razabrala važna vijest, da se u Duvanjskomu polju nalazila rimska konstituirana varoš[3]). Ako je već po ovim istraživanjima postalo vjerojatno, da je ta rimska varoš identična sa današnjim Županjcem, nekadanjim sijelom srednjevjekovnih županа[4]), to su ti argumenti znatno umnoženi nalascima, pronagjenima na „Karauli“ u Županjcu godine 1896.[5]). Ovi nas nalasci upoznaše sa božanstvima, koja se ondje ponajvećma poštivahu, pa su u čast tih božanstava podignuti spomenici i uz njih nagjeni nadgrobni monumenti posvjedočili, da je na ovom mjestu ležala oveća rimska općina. Sasvijem pouzdanu sliku podalo nam je iskopavanje od godine 1897., jer se srećnim slučajem, — što ćemo razabrati iz ovog izvještaja, — odmah kod prvog pokusa obrelo središte nekadanje rimske varoši, njezin forum.

Čini se, da se je eto sada ispunilo naše nadanje, proisteklo iz napredovanja našeg istraživalačkog rada, e će prodrijeti već dosta stara tvrdnja, zasnovana naročito na srednjevjekovnomu imenu ovog kraja Dlmno, Dumno i na sadanjemu imenu Duvno: da je stara glavna varoš plemena Delmata, Delminium, ležala ovdje a ne, kako je pokušao dokazati Mommsen[6]), s onu stranu dinarskih Alpa u Gardunu kraj Trilja;

[1]) Ovaj „Glasnik“, god. 1894., str. 283. i dalje: „Starine kotara županjačkog u Bosni“. („Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, IV., str. 135. i dalje: „Die vorgeschichtlichen und römischen Alterthümer des Bezirkes Županjac in Bosnien“.)

[2]) „Glasnik“, god. 1895., str. 582. i dalje (= naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, V., str. 236.).

[3]) „Glasnik“, god. 1895., str. 285. i dalje (= naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, V., str. 220.).

[4]) C. Jireček, „Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters“, str. 28. i 83.

[5]) „Glasnik“, god. 1897., str. 227. i dalje (= naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, VI., str. 220. i dalje).

[6]) C. I. L. III p. 358.

jer se sada više ne može prâvom održati po M. Glaviniću[1]) i H. Kiepertu[2]) protiv identifikovanja Županjca sa Delminiumom istaknuti argumenat: „da u Duvanjskomu polju nema baš nikakvih tragova kakvog ovećeg, starodavnog mjesta[3]).“

Mi moramo ipak razlikovati izmegju predrimskog i rimskog Delminiuma. Po svemu, što nam je poznato o položaju i vrsti utvrgjenih ilirskih mjesta, valja da već a priori predrimski Delminium sebi zamišljamo kao utvrdu sa bedemima (Wallbau) na kakvoj uzvisini i da je ta utvrda opasavala stanoviti broj drvenih zgrada i kućica od pletera, čija je množina odgovarala pučanstvu, koje je trebalo štititi od navale neprijatelja. Da ovo mišljenje odista odgovara činjenicama, razabiremo iz bilježaka o podsjedanju i zauzeću ovoga mjesta u zimi 156. i u narednoj godini prije Hr.[4]). U pogledu operacija konzula C. Marciusa Figulusa javlja Appian Ill. 11: ....καὶ συνήλασεν ὅμως ἐς πόλιν Δελμίνιον.... οὐδὲν δὲ πρὸς ἐχυρὰν πόλιν ἐξ ἐφόδου δυνάμενος, οὐδὲ μηχανήμασιν ἔχων χρῆσθαι διὰ τὸ ὕψος, ἥρει τὰς ἄλλας ἐπιθέων, ἐρημοτέρας ἀνδρῶν ὑπὸ τῆς ἐς τὸ Δελμίνιον συνόδου γενομένας. εἶτα διπήχεας κορύνας πίσσῃ καὶ θείῳ καὶ στυππίῳ περιβαλὼν ἐς τὸ Δελμίνιον ἐκ καταπελτῶν ἐσφενδόνα. αἱ δ' ὑπὸ τῆς ῥύμης ἐξεκαίοντο, καὶ φερόμεναι καθάπερ λαμπάδες ὅπου τύχοιεν ἐνεπίμπρασαν, ἕως πολλὰ μὲν κατεπρήσθη. Na drvene gragjevine u unutrašnjosti ovakove utvrde valja zaključivati takogjer po Florusu II. 25.: Delmatae plerumque sub silvis agebant; unde in latrocinia promptissimi. hos iam pridem Marcius consul incensa urbe Delminio quasi detruncaverat. Kod Strabona VII. 5., 5., koji opisuje pošljednja rimska ratna naprezanja pod upravom P. Cornelius-a Scipia Nasica-Corculum-a[5]), Marcius-ovog našljednika: Δέλμιον δὲ μεγάλη πόλις, ἧς ἐπώνυμον τὸ ἔθνος· μικρὰν δ' ἐποίησε Νασικᾶς καὶ τὸ πεδίον μηλόβοτον διὰ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀνθρώπων, — nalazimo vijest o veličini utvrde, koja je izrično zasvjedočena takogjer navodima Appian-a i Frontin-a strat. III., 6., 2. glede broja branitelja, koji bi se prikupili iz susjednih mjesta.

Kako Županjac po svojem položaju u kotlini, koja je lahko pristupačna sa sviju strana, ne odgovara istaknutim uslovima, to valja tražiti stari Delminium u jednoj od onih mnogobrojnih „gradina“ oko Duvanjskog polja, koje je pobilježio Radimský na označenom mjestu str. 283. i dalje; on ih je naveo četrdeset i jednu. Ovakovo premještanje nije zapravo ni neobično, već je novi primjer za pravilo, proizašlo iz proučavanja o položaju naših prastarih mjesta[6]): da se Rimljanin, ili pravilnije rečeno Dalmatin rimskog doba — izuzevši dakako rudarska mjesta — sa brdskijeh mjesta spušta u doline; da starija mjesta s vremenom postaju malena naselišta i da se i nadalje održavaju samo važne tačke kao obranbene postaje.

Preseljivanje Delminiuma slučilo se svakako prije godine 18./19. poslije Hrista, jer je te godine, što ćemo pokušati dokazati niže dolje na str. 327., sagragjen forum u današnjemu Županjcu[7]). Gradine u neposrednoj blizini Županjca, Selimovića gra-

[1]) „Bull. Dalm.“, I., str. 21.

[2]) „Formae orbis antiqui“, XVII., dodani list, str. 5., primjedba 51.

[3]) Isporedi „Glasnik“, god. 1895., str. 299. (= „Wissenschaftl. Mittheil.“, V., str. 352. i VIII., str. 85.).

[4]) G. Zippel, „Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus“, str. 130. i dalje; Mommsen, „Römische Geschichte“, II.[7], str. 165.; Patsch u Pauly-Wissowa „Real-Encyclopädie“ pod oznakom Delmatae, stupac 2448. i dalje.

[5]) Isp. o njemu F. Münzera u Pauly-Wissowa R. E. pod oznakom Cornelius, n. 353.

[6]) M. Hoernes, „Alterthümer der Hercegovina“, II., str. 97.; Patsch u „Glasniku“, god. 1894., str. 711. (naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 226.) i u djelu „Die Lika in römischer Zeit“, stupac 11.

[7]) Po Strabonu javljeno kažnjenje ovog mjesta nije dakako imalo tu pošljedicu, da je ono sve o sve opustjelo. Prof. L. Jelić veli u „Glasniku“, god. 1898., str. 549. („Wissenschaftl. Mittheil.“, VII., str. 203.):

dina na sjever i Gradina kod gaja ili Kolska gradina na zapad varoši, ne odgovaraju nikako gore izloženim podacima o veličini i snazi starog Delminiuma; to važi i za druge gradine u Dônjem Brišniku, Bukovici, Grabovici, Kovačima, Mandinoj gradini, Mesihovini, Mrkodolu, Oplećanima, Prevali, Vedušiću i t. d. Niti su one dosta jake za obranu, niti dosta prostrane. Naprotiv su ova dva svojstva združena, kako sam se ponovno uvjerio 3. juna 1901., u predrimskoj utvrdi ili gradini na Lib-planini, koja leži upravo na protivnoj strani Županjca. Ova se planina kao klin utisnula u Duvanjsko polje, te se svršava oštrim i vrlo strmenitim grebenom. Relativna visina mjeri na Orlovom kuku 523 *m*, na Libu 156 *m*. Obronci su vrlo strmi, a na bîlo možeš se popeti samo teškom mukom. Sjevero-istočna strana daleko je strmija, nego jugo-zapadni obronak. Ova uzvisina nije se mogla osvojiti, ako je bilo snažne obrane, i to tim manje, jer mnoge goleme hridine pružaju dobru zaštitu pa i materijal za bacanje na neprijatelja. Obranbenu snagu ovog mjesta povećavalo je i to, što je u ono doba tu bilo šumskog drveća. Sada su greben i obronci ponajvećma goli krš; ali se stariji ljudi dobro sjećaju, da je nekoć po obroncima bilo gajeva ili bar skupina drveća. Nasadi hrastića i lijeske, što ih je ovdje uredila šumska državna uprava, bujno se razvijaju. Sa grebena otvara se ponajbolji vidik u daljinu; oko može da pregleda čitavo Duvanjsko polje i da odmah zapazi, ako bi se ko približavao preko visočina uz rub. Dva izvora na sjeveroistočnoj strani: Klisac i nešto poviši Kosovac, daju dobru vodu. Vrelo Klisac vrlo je bogato vodom, koja u svojemu oticanju dobro služi za mlinove u Kongori. Kosovac-vrelo usahnuće u ljetno doba. Od starih utvrda održaše se na Lib-planini: za rimskog doba još upotrebljavana „Gradina“ [1]), do koje vode iz Borčana uzane, serpetinaste terase, što ih sasvim dobro možemo smatrati cestom, za tim dvije rimske gragjevine na teško pristupačnoj Ravnoj glavici, koja je prije spomenutu gradinu znatno nadvisila [2]). Izmegju „Gradine“ i ovih rimskih gragjevina širi se zaravanak, na kojemu bi bio dovoljni prostor za logor čitave brigade. Biće da su ovdje stajale one drvene kuće, što ih je Marcius zapalio bacanom na njih vatrom.

Lib je udaljen od Županjca devet kilometara. Uzrok, što se za ponovno podizanje poništenog mjesta odabrao prostor, na kojemu leži današnja ova kotarska varoš, a ne koji kraj u neposrednoj blizini podnožja Lib-planine, kao primjerice Kongora ili Borčani, valja svakako tražiti u boljoj sposobnosti Županjca sa komunikacionog gledišta, koji je zgodni položaj u mnogočemu dobro poslužio za procvatanje varoši; to gradsko područje leži naime pokraj tada sagragjene važne ceste, koja je iz Salone preko Trilja, Aržano-Brekala i Prevale vodila u unutrašnjost pokrajine (vidi niže dolje str. 311.).

„Tako je Delminij, kao ime grada, još za rimskog doba izašao iz običaja, te ostao oznakom plemena Delmata i Duvanjskog polja, a kasnije biskupije.“ Pri tome ignorira Jelić ipak Strabona, koji pod VII 5, 5 ustanovljuje stanje mjestâ za vladavine Augustus-a, zajamčujući ujedno nabrajanjem istijeh, da je Delminium i dalje postojao: .... Σινώτιον τό τε νέον καὶ τὸ παλαιόν, ἃς ἐνέπρησεν ὁ Σεβαστός. ἔστι δὲ καὶ Ἀνδήτριον ἔρυμνὸν χωρίον, Δέλμιον δὲ μεγάλη πόλις, ἧς ἐπώνυμον τὸ ἔθνος· μικρὰν δ' ἐποίησε Νασικᾶς.... Dalje mora Jelić da statuira, e je Ptolemej, koji pod II 16, 11 neposredno iza Δελμίνιον navodi Klaudijevu koloniju Aequum, ime naše varoši zabilježio po vrelu, što sîže prije godine 155. prije Hrista; Jelić je ali takogjer prisiljen da Delminenses u gragjevnomu natpisu C. I. L. III 3202 iz godine 184. poslije Hr., u kojem se ističe zajedno sa sinedrima dviju drugih gradskih općina, drži za oznaku plemena Delmata. Njemu je umaklo, da su pod kraj drugog stoljeća poslije Hr. župe (općine) mogle opstojati samo još u teško pristupačnim gorskim krajevima provincije, pa mu je umaklo i to, da su kod nas sjedišta biskupija označavana po imenu varoških općina (isp. „Glasnik“, god. 1900., str. 555.).

[1]) Radimský, na ozn. mj. str. 294. (dotično „Wissenschaftl. Mittheil.“, str. 145. i dalje); isp. niže dolje pod oznakom Borčani, str. 349.

[2]) Radimský, na ozn. mj. str. 295. (dotično „Wissenschaftl. Mittheil.“, str. 161. i dalje).

Da naš izvještaj o iskopavanju u Županjcu dadne što bolji prijegled dosad ustanovljene slike rimske varoši i da nam pruži tačne podatke za daljnja istraživanja, mislimo da je podesno, ako u tekstu i karti *(slika 1.)* sredimo sve, što je odanle otprije već poznato.

U bašči katoličkog župnika našao se po kazivanju fra Angjela Nuića, sada gvardijana franjevačkog samostana Humca kod Ljubuškog, jedan billon-novac iz druge polovine trećeg stoljeća. Počevši od samostana milosrdnih sestara (kuća br. 234.), sve do zgrade za sušenje koža, sva su kućišta i bašče s istočne strane glavne ulice upravo posute ostatcima starinskih zgrada. Ovakovi se ostatci naročito pojavljuju kraj kuća Redže Arnautovića (kuća br. 227.) i Ivana (prije Nikole) Lučića (kuća br. 225.). U kući prvoga uzidani su dapače omanji komadi izragjenog kamena. Uz kuću Lučićevu iskopano je ponovno godine 1897. nekoliko komada cigle od stupova hypocausisa, dok se već prije toga na ovomu mjestu nagjoše po V. Radimský-u na označenomu mjestu str. 305. (dotično „Wissenschaftl. Mittheil.“, str. 156. i dalje) pribilježeni nalasci, kojima je zasvjedočeno, da je tu postojala kuća za stanovanje ili kupališna zgrada, djelomice sagragjena od opeke i pokrivena importiranim žmurnjacima, a provigjena napravom za grijanje i ciglenim mozaikom.

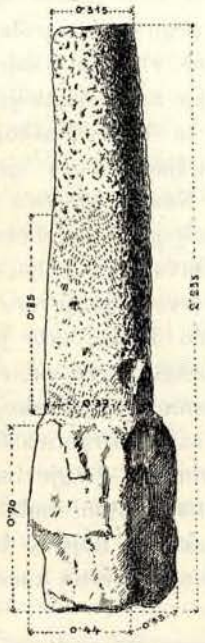

Slika 2. Miljokaz iz Županjca.

Kad se otkopavaše temelji za gradsku klaonicu, nagjene su uz lijevu obalu potoka Segeta, koji protiče gradom, substrukcije rimske zgrade (Radimský, na ozn. mj.). Nadalje je tu nagjen fragmenat pokrovca od sarkofaga, čija je slika objavljena u „Glasniku“, god. 1894., str. 305., sl. 27. = god. 1897., str. 239., sl. 14. Po glasu prijave, dobivene od bivšeg nadcestara gospodina P. Dalmaso, nagjeno je ovdje još i ogradno kamenje od vrata i prozora, koje se uzidalo u klaonicu. Rečeni gospodin tvrdi i to, da se pod zemljom a ispod ceste provlače stare zidine sve do oružničke kasarne, gdje sam ja u dvorištu našao nekoliko komada šesterokoškastih cigla za mozaik. Kad se je godine 1897. gradila kuća Ilije Zrnića, koja graniči sa zgradom za sušenje koža, donesoše mi radnici u aprilu nekoliko odlomaka od žmurnjaka, spram čega je i ovdje postojala sa ciglom pokrivena, u unutrini potaracana kuća. Spomenuti fragmenat sarkofaga dospio je dakle ovamo kasnije. Na zapad glavne ulice nalasci su daleko regji.

Prigodom kopanja fundamenta za općinski hotel u godini 1893. našla se oštećena amfora, prikazana u „Glasniku“, god. 1894., str. 307. u sl. 32. Od prilike stotinu metara iza ovog hotela obreo je g. Dalmaso u potoku Čatrnja pod jesen 1893. god. miljokaz, prikazan u *slici 2.*, koji se sada nalazi u muzejskim zbirkama. To je stupac, koji prema vršku postaje sve to tanji. Njegova pravokutna osnova nije se obradila, jer se je zakopala u zemlju. Trup miljokaza surovo je otesan, izuzevši jedino 0·85 *m* visoko i 0·54 *m* široko uglagjeno polje, koje je bilo odregjeno za natpis. Ukupna visina miljokaza mjeri 2·235 *m*; baza mu je 0·70 *m* visoka, 0·44 *m* široka i 0·33 *m* debela; promjer stupa mjeri dolje 0·37 *m*, a gore 0·315 *m*. Ne zna se pouzdano, gdje je prvobitno stajao ovaj miljokaz, koji za čudo nije dobio natpis od početka svojeg postanka; to se ne može znati za to, jer rečeni potok i dan danas znade u dolinu dovaljati veliko kamenje; svakako se prvo stajalište ovog miljokaza mora tražiti u guduri, kroz koju potok protiče.

Uz članak „Prilog topografiji i povjesti Županjca-Delminiuma“, str. 310.

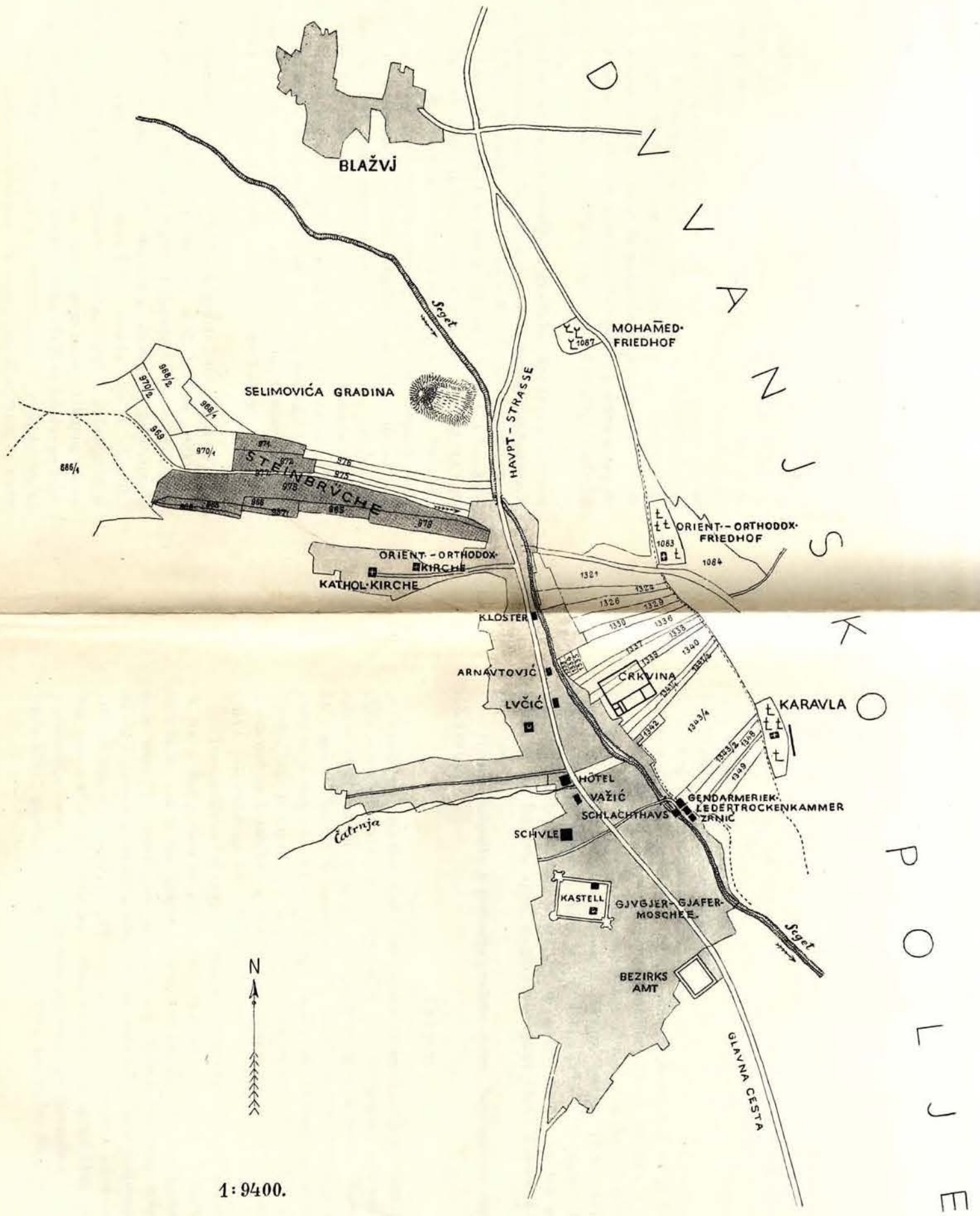

Slika 1. Situaciona karta nalazištâ u Županjcu.

Odlomak drugog miljokaza našao je g. Dalmaso godine 1895., kada se je kopao podrum ispod kuće Jove Važića (kuća br. 281.) u dubljini od dva metra. Taj odlomak, na kojemu nema tragova natpisa, ukopan je sada u cestovnoj ogradi ispred zgrade kotarskog ureda.

Obadva miljokaza daju nam na ruku pomagalo za ustanovljivanje daljnjeg pravca rimske ceste Salona—Trilj—Brekalo (Aržano)—Bukova gora—Prisoje—sedlo Prevala, koju Ph. Ballif[1]) na osnovu usječene kolotečine (Spurrillen), a kasnije Radimský[2]) pomoću fragmenta miljokaza, mogoše proslijediti do vrela Žbanice kraj sela Stipanići i koja je svakako dopirala do u Županjac. Spram svega toga prolazila je ova cesta ispod Stipanića, tekla je preko Jošanice do Podgaja, uspinjala se u zavoju na zaravanak, na kojemu leži Gradina kod gaja ili Kolska gradina, prosijecala je taj zaravanak istočno od ove gradine, spuštala se odavle na Buzduljevu stranu i dalje u klanac zvan Vranića dolac, pa je uzduž potoka Čatrnje dolazila u Županjac, gdje kraj kuće Jove Važića dopire do današnje glavne ulice.

Na sjevero-istočnomu rubu varoši našao je Sava Vuković kraj istočno-pravoslavnog groblja na oranici „Stupi“ jedan sesterac, koji se na žalost opet zagubio.

Ne može se pobliže ustanoviti nalazište jednog kamena s natpisom, koji se po obavijesti fra Blaža Jerkovića, župnika u Drinovcima (kotar Ljubuški) našao za doba njegovoga župnikovanja u Županjcu izmegju godina 1876.—1878. u koritu potoka Segeta izmegju kamenja, koje je bujica bila jednom dovaljala. Taj natpisni kamen smjestio se u župnikovom dvoru, ali se ondje zagubio pa mu sada nema traga. U koliko se fra Jerković sjeća, moglo se na njemu čitati: *Flaviae Iuliae Domitillae uxori me....posuit....*

Glavna nalazišta u području gradske općine Županjac jesu mjesta, zvana Crkvina i Karaula.

Crkvina

je oranica na zapadnoj strani one oniske uzvisine s lijeve obale potoka Segeta, koja dijeli varoš od Duvanjskog polja *(slika 3.)*. Ta oranica odavno je poznata ko vrlo zgodni majdan za dobavljanje valjanog gragjevnog kamena. Naročito je Jozo Batinić ko prijašnji vlastnik te oranice ovdje povadio mnogo kamenje, kad je gradio svoje kuće u glavnoj ulici. I za gradnju Lala-pašine džamije dobavljao se kamen s ovog mjesta, koje je zajedno sa susjednom oranicom J. Džeke godine 1893. kupio fra Grgo Jovanović za katoličku općinu u toj namjeri, da se tu s vremenom podigne nova crkva, pošto sadanja leži odviše na strani.

Ime „Crkvina“ i nagjeni ostatci zidina ponukaše mojeg velevrijednog prijatelja fra A. Nuića, koji je tada bio županjački dekan, da počevši od 23. marta 1897. ovdje pokuša istraživati: „da li ima kakova osnova ono narodno ime ove parcele.“ Njegovo nastojanje ubrzo je nagragjeno, jer se poslije četrnaestdnevnog rada našao niže dolje u *slici 16.* prikazani broncani lakat. Srećni nalaznik odmah je spremio ovaj krasni komad muzeju, moleći za njegovu pripomoć, jer je fra Angjeo s mjesta razabrao, da Crkvina ima veliko arheološko značenje. Meni bude već u aprilu 1897. povjerena zadaća oko proučavanja ovog nalazišta i ja sam upravljao iskopavanjima na njemu u aprilu, maju i julu 1897., pa onda u maju godine 1898., dok je fra Nuić na osnovu s njime utana-

[1]) „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina“, I., str. 25. i dalje.

[2]) Na ozn. mj. „Glasnik“, god. 1894., str. 312. (naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 163.).

čenog dogovora o našem zajedničkom radu pomanje partije samostalno istraživao u razmacima izmegju onijeh perioda. Postignuti uspjeh rada, savjestno provedenoga u potpunomu sporazumljenju sa fra Nuićem, predočen je u *slici 4.*

Čitava vrlo solidna gragjevina jeste strogo pravokutnog oblika sa 37·40 × 41·80 vanjske širine i duljine. Tloris je jednostavan; 25 metara daleko od obale potoka slijedi on sa svojom stranicom po širini blago valovitu uzvisinu, koja se provlači od jugo-jugo-istoka prema sjevero-sjevero-zapadu, da se ispred gragjevine (upravo ko što je to i danas) polagano spusti prema koritu potoka. Za sjevero-istočnu polovinu gragjevine dobilo se gradilište otkopavanjem zemlje. To se potpuno jasno razabire naročito iz zida-potpornjaka, koji je 1·40 metara odaljen od glavnog zida te je u obronak uzidan u debljini od 0·70 metara od lomljenog otesanog kamena sa pri-

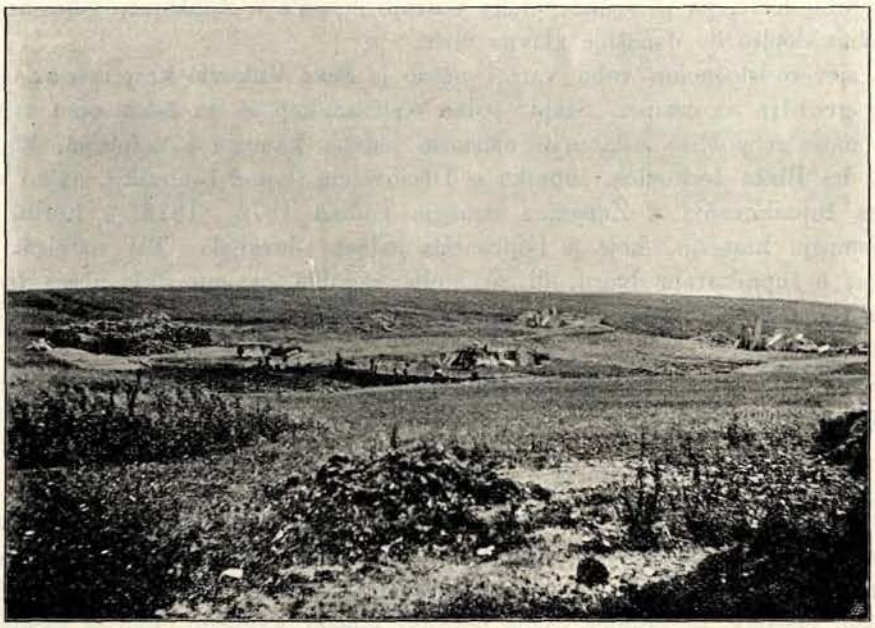

Slika 3. „Crkvina" u Županjcu.

mjesom dobrog kreča (Mörtel), kako bi se njime zapriječilo potiskivanje zemlje. Ovaj zid-potpornjak našao se iznad razine tla na nekoliko mjesta u više slojeva. Gornji slojevi ovog zida već su se porušili uslijed pritiska zemlje, ali se njihov grohot našao u potaracanom sokačiću, pokriven humusom, koji se ovamo odronio sa grebena uzvisine pod uplivom oborina (kiše). Taj je humus malo po malo prikrio i svu gragjevinu poslije kako se je ona napustila, pa je tako postao sadanji otkos (Böschung).

Gradilište bilo je planirano, jer svi prostori gragjevine leže u istoj razini (niveau). Čvrsta podloga šljunka našla se pod otkopanom zemljom samo za čitavi istočni glavni zid i za prva četiri metra triju duvarova, svezanih sa glavnim zidom. Čim se više približavamo koritu potoka, postaje zemlja sve to krhkija i ilovastija. Spram ove raznolikosti zemljišta u pogledu njegove sposobnosti za gragjevne svrhe udešeno je fundiranje gragjevine. Kod spomenutih dijelova zida leže nožne ploče neposredno na zemlji cjelici (isporedi *sliku 5.);* kod četvrtog metra počinje glavni zid sa 0·15 *m* visine pa mu se dubljina postepeno, iznajprvo na brzo, onda sve to laganije povećava, da

kod 27·50 metra dosegne 2·0 metra. Tu omjeru zadržavaju i tri paralelna zida, pa se ona ne prekoračuje niti u glavnom ni u pregradnim zidovima jugozapadnog ćoška. Na ovim pošljednjim mjestima jeste jačina zidova za 0·10, dotično za 0·30 *m* manja, izuzevši pregradni zid izmegju prostorija *A* i *C*, koji imade poprječnu debljinu od 1·0 *m*.

Zidine fundamenta gragjene su pojednako od neotesanog lomljenog kamena razne veličine i od sitnijeg kamenog iverja (da se i ovo utroši) sa obilnom primjesom kreča.

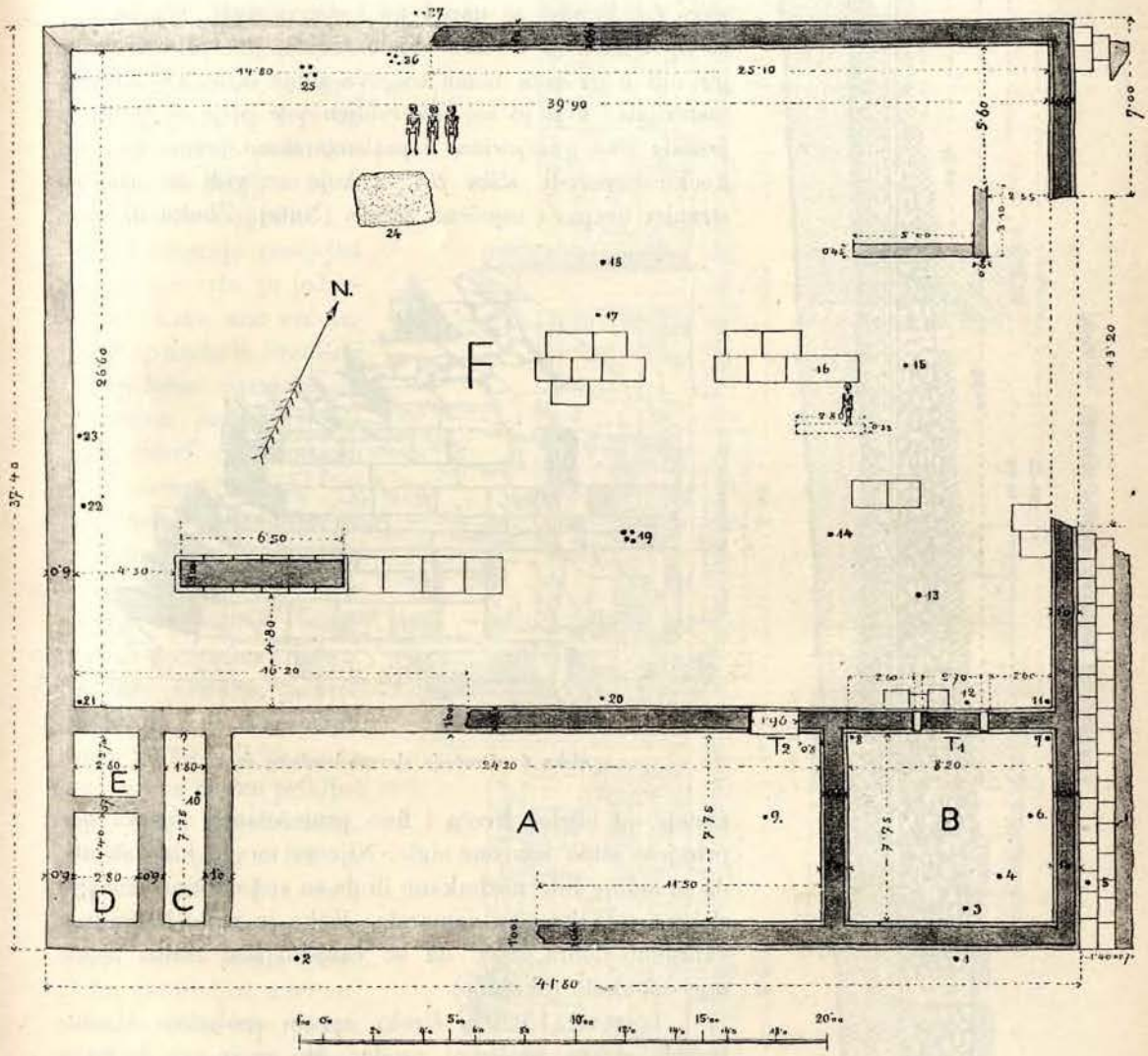

Slika 4. Tlocert foruma na „Crkvini".

Odozgô svršavaju se zidine fundamenta nožnim pločama, pravilno otesanim na onim stranama, kojima se te ploče dotiču jedna druge. Pojedine ploče imadu razne omjere. Duljina im je 0·66, 0·68, 1·05, 1·11, 1·32, 1·38, 1·45 i dalje sve do 2·25 i 2·30 *m*; visoke su 0·15, 0·16, 0·19, 0·20, 0·22 i 0·25 *m*; širina variira izmegju 0·90 i 1·00 *m*. Nastavak zidova iznad fundamenta, predočen u *slici 4.* tamnijom bojom, uvučen je s obadvije strane a sagragjen je posvuda jednako ne samo po debljini, već i po gra-

gjevnom načinu. Debljina mjeri 0·60 *m*, a način gragjenja razabire se iz *slike 6.*, koja prikazuje sjevero-istočni ćošak (isporedi *sliku 5.)*, zatim iz *slike 7.*

Pomnjivo po ravnalu otesano kamenje, poredano u nejednako visoke slojeve, ograničava prema vanjštini jezgru zidova, koja je izgragjena upravo onako ko i fundamenat, samo se ovdje obilnije upotrebilo iverje kamenja. Ćoškovi su pojačani upotrebom većih komada. Materijal dobavljen je iz kamenoloma na sjeveru varoši (isporedi *sliku 1.)*, kojima se narod još i danas služi. Opeka nije se upotrebila ni u višem dijelu zidina, što vidimo odatle, jer niti u grohotu nema tragova zidne cigle. Od starijeg materijala, koji je bio upotrebljen već prije nego što je postala ova gragjevina, zapazismo samo jednu kamenu kocku (isporedi *sliku 6.)*, u koje se vidi na uzanijoj stranici hrapavo usječena žabica (Nute). Žbuka ili mort

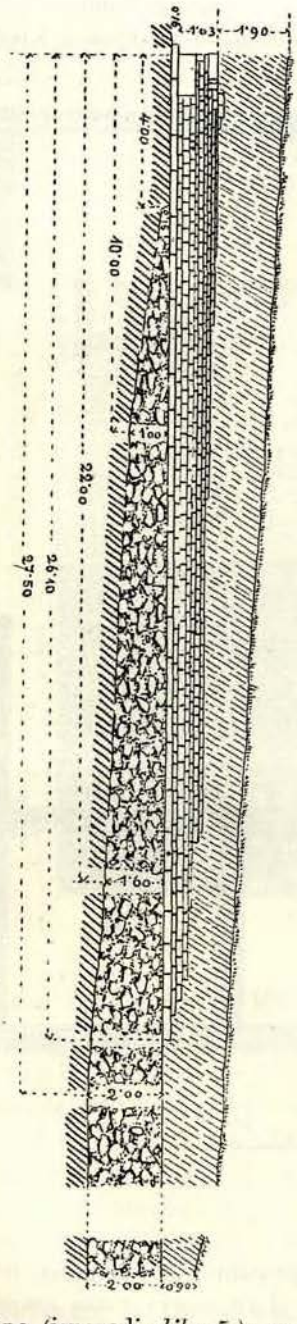

Slika 5. Uzdužni prosjek sjevernog glavnog zida.

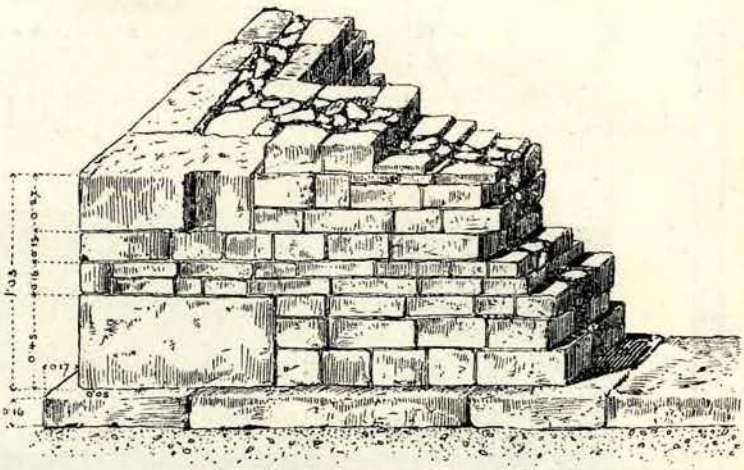

Slika 6. Pročelje sjevero-istočnog ćoška.

sastoji od bijelog kreča i fino prorešetanog pijeska bez primjese sitno istucane cigle. Nije se moglo konstatirati, da su zidine bile nažbukane ili da su se pukotine izmegju slojeva zida krečom zamazale. Kako je zidarska radnja vanredno dobra, biće da se vanjsko lice zidina uopće nije ožbukalo (okrečilo).

Izuzevši 13·20 *m* široki, spram spoljašnje i unutrašnje strane prošireni prodor, što ga je sve do nogu fundamenta prosjekao Jozo Batinić (vidi naprijed str. 311.), održaše se zidine u gornjemu dijelu spram debljine zemlje, koja ih je prikrila. Njihovo krunište leži u sjevero-istočnomu dijelu 1·90, u sjevero-zapadnom samo 0·90 *m* ispod ledine (isporedi *sliku 5.)*; onamo se zid od noge na više održao u visini od 1·03 do 1·56 *m*, dok su ovdje preostali jedino temelji, dapače fale i ploče, kojima je noga zidova bila pokrivena. Od sitnijeg lomljenog kamenja iz srčike zidova povadio se samo neznatni dio. Ovo pa i one jame po unutrini zgrade, ispunjenje grohotom od sitnog kamenja

i žbuke — koje se jame već po svojem ljevkastom obliku jasno raspoznaju iz humusa, — dokazom su dugotrajnog i izdašnog devastiranja ove ruševine.

Niže dolje pobilježiću ono nekoliko ostataka od gornjih zidina i krova, što se održaše u rečenomu grohotu. Ovi ostatci dotječu doduše za općenito konstatovanje bogatog arhitektoničkog ukrasa gragjevine, ali nam ne daju na ruku pouzdanih podataka, da bismo ih mogli svrstati u arhitekturu zgrade.

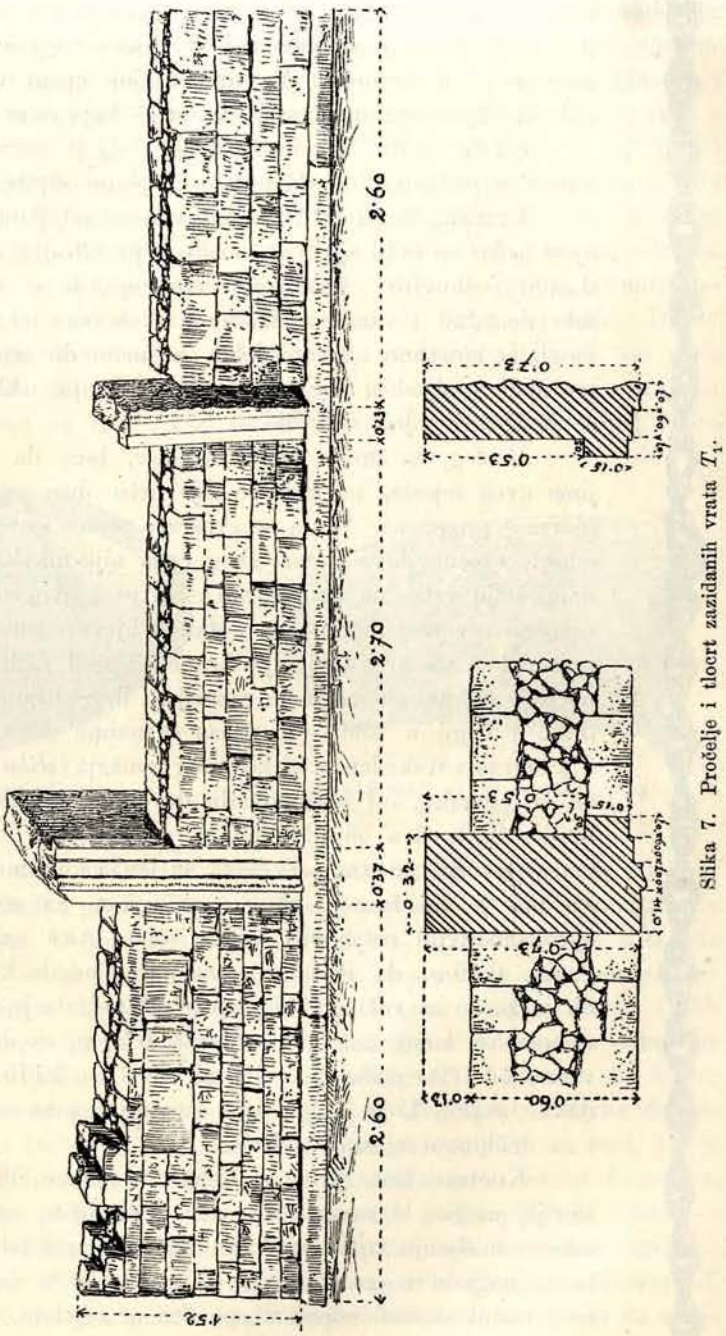

Slika 7. Proćelje i tlocrt zazidanih vrata T_1.

Unutarnja razdjelba gragjevine vrlo je jednostavna, kako smo već naprijed spomenuli. Središnji zid, položen paralelno sa uzdužnom osi, dijeli na jugu čitavi red omanjih soba razne veličine od jedne velike prostorije, na koju otpadaju tri četvrtine čitave gragjevine. One omanje prostorije s v r s t a n e s u s i m e t r i č n o. Središte zauzima pravokutna dvorana *A* sa omjerama 24·20 × 7·75 *m*, uz koju se na istoku priključuje skoro kvadratična, jednako široka, a 8·20 *m* dugačka soba *B*. Ovoj sobi odgovara na zapadnoj strani nešto manji kompleks, razdijeljen u tri nejednako velike izbe: jednu oširoku ali uzanu, označenu sa *C* u omjerama 7·75 × 1·80 *m* i dvije nešto kraće ali pošire izbe *D* i *E*, koje dijeli slabiji popriječni zid; kod jednake duljine od 2·80 *m* mjeri širina u izbe *D* 4·40, a u izbe *E* 2·70 *m*

Ovelika soba *B* bila je prvotno sa glavnom dvoranom gragjevine spojena vratima T_1, širokima 2·70 *m*; ova su vrata kasnije zazidana (isporedi *sliku 7.*). Praga više nema, on se je izvadio kad su se vrata zazidala. Da je prag postojao, vidi se po

tome, što su nožne ploče hrapavo izdjelane; to posvjedočava u ostalom i analogija sa vratima T_2 u dvorani *A*. Jednako profilirani postrani dijelovi vratišta djelomice su se održali. Lijevi stup, visok 1·56 *m* našao se još uspravljen te je postrance neoštećen; od desnog stupca, koji se bio naprijed nagnuo, nagjena je u zidu samo lijeva polovina, dok se ostatci druge odlomljene polovine ne nagjoše ni u grohotu. Na unutrašnjoj strani vratišta razabire se 0·05 *m* duboki žlijeb, spram čega se vrata — koja se moraju zamišljati ko dvokrilna — otvaraše unutra u sobu. Odozgô bila je nastavljena kamena greda, nad kojom se povijao svod, da se tako izbjegne odviše velikomu pritisku na gredu.

Vratište, široko 0·73 *m*, izbacilo se od 0·60 *m* debelog zida u unutrašnjost sobe za 0·13 *m*, te je imalo neprofiliranu otražnju stranu sa oštrobridastim ćoškovima. Profiliranje nadomjestilo se možda bojadisanjem, ali je bilo dostatno i sâmo zaokvirenje. Izbočina od 0·13 *m* preko zidne plohe mogla se izravnati niže opisanom opremom duvarova. Pomisao, da su možda postojale šupljine u zidu na svrhu grijanja, isključena je spram onoga, što se je istraživanjem utvrdilo.

Razlog, za što se vrata zazidaše, biće da leži u klimatičkim odnošajima ovog mjesta, na koje se nije uzeo obzir prigodom ustanovljivanja gragjevnog programa. Vrata se otvaraše prema sjeveru, dakle prema onoj strani, odakle obično duva vjetar, zbog čega nije nikako podesno, da se u Županjcu namještaju vrata na ovoj strani. Da je u ovoj sobi vladala studen, dokazuje nagjeno otvoreno ognjište u ćošku s lijeve strane vrati (kod tačke 8.), koje je služilo i za prigotavljanje hrane. Usred razbacanih ostataka od ognjišta, na koje se donosio na polju razgrijani drveni ćumur, (— kako bi se izbjeglo dimu i čagji u sobi —), našao se naime dobro održani 3·175 *m* dugački, 7 kilograma teški lanac od kovanog gvožgja *(slika 8.)*. Ovaj je lanac sastavljen od 40 članaka, od kojih imadu devetnaest oblik okruga, devetnaest oblik brojke 8., a dva eliptični oblik (valjda su ti oblici nastali popravljanjem lanca); s obadvije strane svršava se lanac kukama, na koje bi se vješao kotao. Za nas je taj lanac i zbog toga važan, jer se po njegovoj duljini može aproksimativno ustanoviti visina sobe. Ako uzmemo, da je ognjište bilo visoko 0·10 *m*, da je od njegove površine do kotla bio razmak od 0·20 *m*, da je kotao sa ručicom bio visok 0·50 *m*, da je na šišetu namještena kuka, u koju se lanac zakvačio, mjerila 0·50 *m*, to dobivamo, kada ovu ukupnu visinu od 0·90 pribrojimo duljini lanca sa 3·175 *m*, visinu sobe sa 4·075 *m*, dakle brojku, koja je sasvijem sarazmjerna sa monumentalitetom gragjevine i sa debljinom njezinih zidova.

Kontrast izmegju ovog ognjišta i čitave niže opisane opreme ove prostorije, mogao bi zavesti na misao, da je to ognjište iz mlagjeg doba; ali takovo mišljenje treba svakako napustiti pogledom na to, što se ognjište i lanac nagjoše u grohotu na podnici sobe u ćošku desno od vrati (7) u istoj razini sa razlomljenom sploštenom zdjelom, *slika 9.* i sa rubom posude *slika 10.*, koje stvari svakako stoje u svezi sa ognjištem i lancem.

Slika 8. Gvozdeni lanac. $^1/_{20}$ pr. vel.

Od odlomaka sastavljena zdjela pa i onaj odlomak ruba neke posude gragjeni su od fine terra sigillate te nijesu prevučeni glazurom. Zdjela ima promjer od 29 *cm* te je 4·5 *cm* visoka. Njezin rub je slabo uvinut, na središtu dna utisnuta je iznutra zvijezda od pet trakova, koji su slični

listovima paprati. Onaj odlomak potječe od manje posude, koja je u obrubu imala promjer od 11·5 *cm*. Na horizontalno zavinutom rubu nalijepljena je samostalno otisnuta košarica sa grožgjem. Ne može biti sumnje, da su obadvije posude uvežene iz Italije.

Naprijed opisana vrata, koja se po jednako solidnoj izradi u svemu podudaraju sa drugijem dijelovima gragjevine, nijesu nikako zazidana u kasnije doba; pod sigurno nije se to dogodilo poslije napuštanja ostalih dijelova zgrade ili samo ove sobe, koja je i poslije ovog zazidanja sačinjavala sastojni dio čitave te gragjevine. S toga je ova soba s ostalim prostorijama bila svakako vezana drugijem vratima. U priličnoj visini održani vanjski zidovi, u kojima nema nikakvih prodora, sile nas da mislimo, e je rečena soba bila svezana s dvoranom *A*. Kako je zid iznad razine u sredini razrušen do 0·15 visokog sloja, to nam ovdje manjkaju podaci za naše nagagjanje, protiv kojeg ali taj održani sloj nikako ne govori, jer je on mogao služiti ko podloga drvenog praga, eventualno mogle su biti ovdje prislonjene s obadvije strane jedne ili dvije stepenice. Da su prostorije *A* i *B* bile svezane, tome bi u dokaz mogla poslužiti okolnost, što su u obadvijem prostorijama ispod grohota na podu nagjeni odlomci jednog te istog kipa (statue). Kod tačke 3. našao se lakat, kod tačke 9. koljeno broncanog lika; o tim

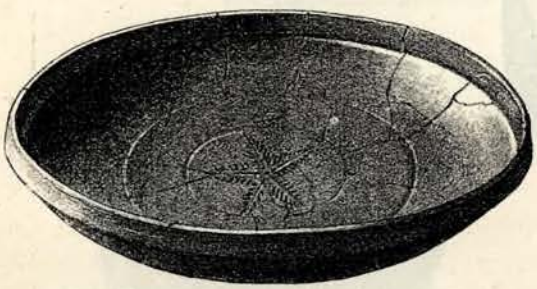

Slika 9. Zdjela od terra sigillate.

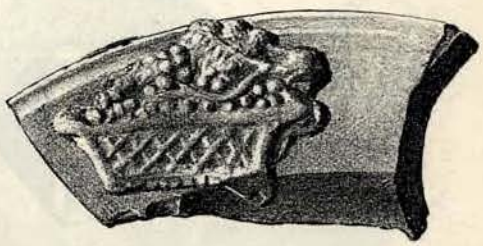

Slika 10. Odlomak od ruba posude, gragjene od terra sigillate.

odlomcima biće govora niže dolje na strani 319. Ovaj nalazak podučava nas takogjer o načinu propadanja ove zgrade: ponajprije se uništio i razbacao namještaj unutrine, a onda je zgradu poharao požar. U sobi *B* i u dvorani *A*, za tim po mjestima, o kojima će biti dalje govora, našao se sloj paljevine, u kojemu ima mnoge u ugljen pretvorene hrastovine, koje drvo može da potječe od greda u tavanu i od krovišta. Oblik krova nije se dao ustanoviti po ležaju fragmenata od žmurnjaka i ćeremita, sabranim u velikoj množini u prostorijama *A* i *B*, pa ravnim načinom i u izbama *A*—*E*, jer je prvotni ležaj ovijeh fragmenata poremećen kopanjem za blagom i na svrhe dobavljanja gragjevnog materijala. Da se je tu tražilo dragocjeno blago vidi se otud, što je probijena ljevana podnica (Gussestrich), koja se cijela našla samo uzduž duvarova, naročito uz ćoškove. Ta se podnica u samo jednom sloju polila po sloju šljunka u debljini od 0·20 *m* i sastoji od krečne žbuke, u koju se pomiješala istuckana cigla.

Pretraživanju za blagom, čiji se tragovi na žalost zapaziše takogjer u dvorani *A*, valjaće svakako pripisati, što su se zagubili ostali dijelovi broncane statue, jer da su ju uništiti htjeli prvi razornici čitave gragjevine, ne bi im jamačno bili umakli ona dva dijela, što smo ih mi ovdje našli. Zidovi sobe *B* bili su ko i oni dvorane *A* pokriveni pločama od vapnenca i obojadisani. Ostatci tih ploča i boje sa zida nagjeni su u istoj razini, ali broj ovih prikupljenih odlomaka ne stoji u nikakvom razmjeru sa površinom zidova. Biće da su mnogi ovakvi odlomci prigodom kopanja za blagom izbačeni i razba-

cani. Ploče vapnenca prikrivale su dônji rub zidova (Sockel), obojenih iznad tog ruba ponajvećma pompejanskim crvenilom, pošto se druge boje tu ne nagjoše. Ove su ploče 0·8 do 1·7 *cm* debele i s obadvije strane uglagjene, one su dakle izragjene pilenjem. Ovakova vrlo podesna izradba materijala za inkrustaciju konštatovala se često i u drugim rimskim zgradama u našemu području, po čemu se može uzeti da je bila na daleko u običaju. Pojedine ploče spojiše se krečom, od kojeg se nagjoše tragovi na pojedinim komadima.

Po veličini sobe *B*, koja se svakako intenzivnije upotrebljavala, — za što govori već ono nagjeno ognjište, možemo zaključiti, da je bila provigjena prozorima; ali kako se ne nagjoše nikakvi dijelovi od njih, ne može se ništa reći o konštrukciji ovih prozora.

Iz grohota u ovoj sobi izvadismo kraj tačke 6. niže dolje na strani 323. pribilježenu bazu stupa i kod tačke 4. krovasti pokrovac sanduka za pepeo; ova dva komada dospješe ovamo tek poslije razorenja čitave gragjevine. Pokrovac, *slika 11.*, izragjen je od vapnenca i mjeri po širini 0·505 *m*, po duljini 0·585, po visini 0·23 *m*. Po ćoškovima isklesani su krugljasti izresci ko postrane akroterije. Zabat na pročelju

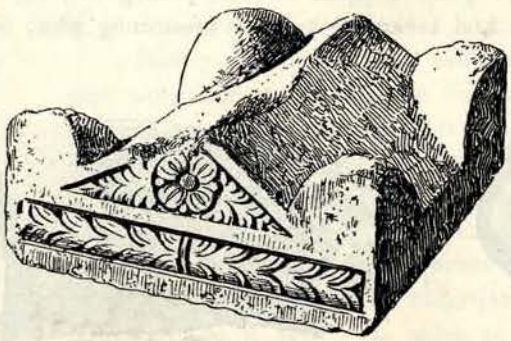

Slika 11. Pokrovac sanduka za pepeo.

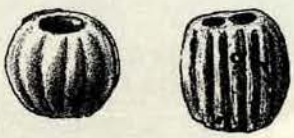

Slike 12. i 13. Stakleni bombaci.

ukrašen je na sredini rozetom, a sa svake strane po jednim listom akantusa; ispod zabata teče pruga sastavljena od cvjetnih čašica, što se redaju jedna uz drugu počevši od središta. Na dônjoj strani razabire se žlijeb.

Na podnici sobe nagjena su dva staklena bombaka; jedan *(slika 12.)* je modre boje, 1·4 *cm* dugačak, narebren u obliku dinje, po sredini široko provrtan; drugi *(slika 13.)* je planikonveksan, s jedne strane gladak, s druge narebren, crne boje, 1·6 *cm* dugačak, sa dvije provrtane cijevi.

Dvorana *A* sa površinom od 187·55 m^2 bila je, kako sam već naprijed spomenuo, isto onako opremljena, ko i soba *B*, imala je naime ljeveni pod, a zidovi bijahu ukrašeni inkrustacijom i bojama. U nju su vodile iz velike sobe *F* vrata T_2, od kojih se našao dobro održani prag; ovaj je izdjelan od jednog kamena *(slika 14.)*, dugačka 1·96 *m* a 0·805 *m* široka. Onaj dio kamena, koji je zapravo služio kao prag, visok je 0·24 *m* te je prema sredini za 0·03 *m* koso odsječen i 0·206 *m* širok; od upotrebe je sasvim gladak. Naprotiv je drugi, za 0·02 niže spušteni a 0·58 *m* široki dio kamena posve hrapav; po njemu se dakle nije hodalo, već je bio pokriven. Pošto se ne nagjoše nikakvi tragovi ne možemo reći, da je taj dio kamena ležao ispod ljevenog poda, kojim je bila provigjena ova dvorana. Od drugih dijelova vrata nije se ništa održalo.

Spram smještaja ovih vrata, samo 0·80 *m* daleko od uzanije stranice ove prostorije, mora se već sa gledišta simetrije pa i pogledom na bolje komuniciranje uzeti, da je slični ulaz postojao i na protivnoj strani u istoj daljini od pregradnog duvara ove

velike dvorane, i ako se za ovo naše mišljenje ne nagjoše nikakvi znakovi, što dolazi otud, jer su na ovome mjestu zidine u svojem dijelu iznad razine sasvijem razorene.

Dvostruki, postrance smješteni ulaz dokazuje, da je dvorana stajala u živom kontaktu sa glavnom prostorijom i da se naročito upotrebljavala njezina sredina; to se može ustvrditi tim više, jer su po svoj prilici takogjer u postranim zidovima bila prosječena po jedna vrata. Mi smo već naprijed pokušali dokazati, da su kasnije

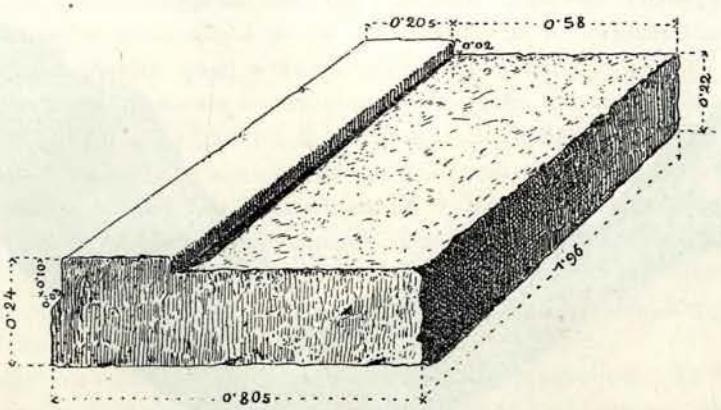

Slika 14. Kameni prag od vrata T_2.

Prednja strana. Otražnja strana.

Slika 15. Koljeno broncanog kipa.

postojala jedna vrata izmegju A i B; sličnu svezu, koja je bila predvigjena već u prvotnom gragjevnom nacrtu, možemo pretpostaviti takogjer izmegju prostorija A i C, pošto izba C na svojoj strani prema F imade širinu od samo 1·80 m.

Od pojedinih nalaza iz dvorane A valja pribilježiti lijevo koljeno od broncanog kipa nadprirodne veličine, nagjeno kod tačke 9. i spomenuto već naprijed na str. 317. *(slika 15.)*. Od ovog broncanog kipa našao se inako samo još takogjer već spomenuti lijevi lakat *(slika 16.)*.

Spram proporcija, vrste kovine i načina tehničke izradbe ne može biti sumnje, da ova dva komada idu zajedno. Oni potječu, sudeći po oblim i nježnim formama, od ženskog ili od mekoputnog muškog lika, koji je u mirnom uspravljenom položaju

lagano podigao lijevu podlakticu te je — što se razabire iz prignutih prsta i iz spoštenog do zašačja dlana — u ruci držao nekakvu odugačku, valjda okruglu, zasebno izragjenu stvar, spustivši istu dolje na polje u kosom pravcu. Dlan je bio već

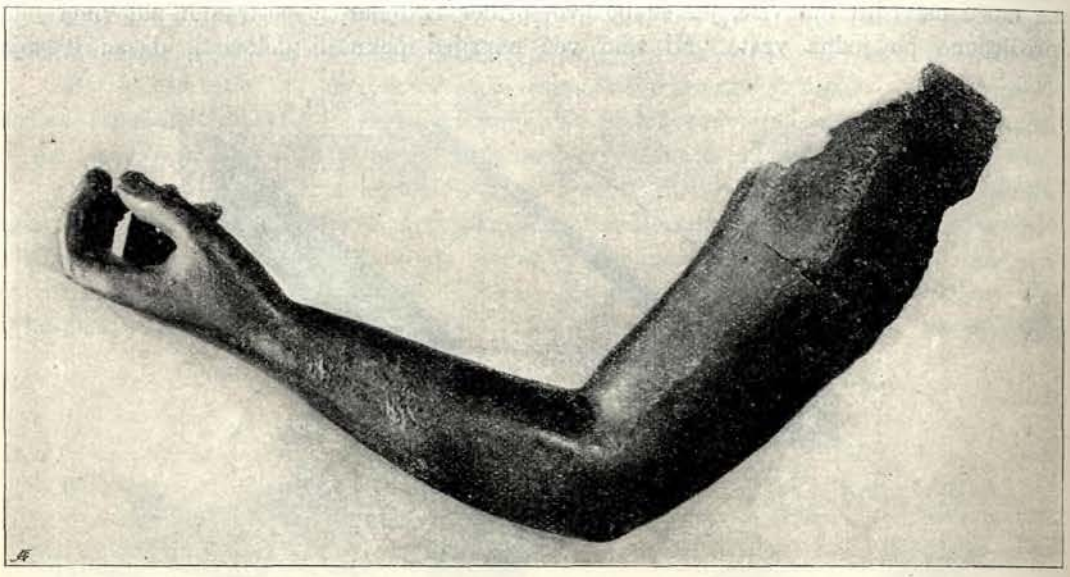

Izvanjska strana.

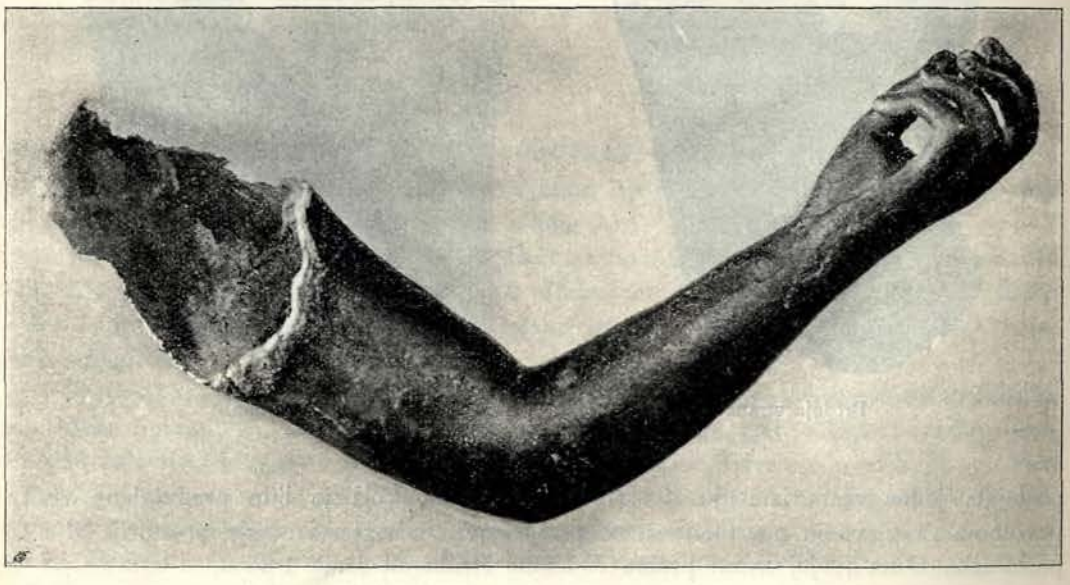

Unutarnja strana.

Slika 16. Lakat broncanog kipa.

prvotno izdjelan, jer se dovoljno razabiru modelirane partije mesa, ali je kasnije na šire rasplošten. Da je lakat imao spomenuti položaj, to se samo donekle raspoznaje iz nejasno izdjelane muskulature, ali se to može daleko pouzdanije izvoditi iz poduzetih pokušaja, pri kojima se lakat podesno smjestio u dostatnoj visini, zatim iz poduzimanih

prispodoba sa živim osobama spram čisto umjetničkih pravila, konačno takogjer još iz toga, što su raznoliko izvedene pojedine partije u plohama lakta.

Koljeno je sasvijem golo. Naprotiv vide se na ramenu lakta dvije u nejednakoj visini namjerice izdubene rupe, sprijeda jedna okrugla sa promjerom od 1 *cm*, otraga druga kvadratična sa 0·8 *cm* dugačkim stranicama. Moglo bi biti, da je u ove rupe bila zagvozdicama nasagjena kakova haljina.

Modeliranje je dekorativno, na koljenu bolje izvedeno nego u laktu, tačnije sprijeda nego u onim partijama, koje su više zaklonjene za posmatračevo oko. Zglob ruke prilično je nezgrapan, prsti nijesu dostatno izdjelani.

Statua je šupljo izljevena u više zasebnih komada, što se razabire iz zgloba na nadlaktici; debljina je raznolika (od 2 do 8 *cm*). Na koljenu se vidi kasniji prelom. Pojedini izljeveni komadi slehemljeni su mješavinom olova i kreča, u kojoj ima i komadića vapnenca. Zglob lakta prevučen je s unutarnje strane ovom mješavinom dosta debelo, dok je koljeno njome posve ispunjeno. Zbog toga je težina manjeg koljena daleko teža (12·516 *kg*) nego čitavi lakat (12·48 *kg*). Pored umetnute u koljeno mješavine vidi se s dônje strane 1·7 *cm* duboki peterokutni utisak, koji je po svoj prilici nastao od kakvog potpornjaka ili stalka.

Saljev nije čist; omanje šupljine u njemu nijesu popravljene. Na koljenu su veće pogrješke ispravljene pravokutnim umetcima, ali su ovi tako rgjavo uklopljeni, da su opet poispadali.

Obadva opisana odlomka održaše se dosta dobro, izuzevši neznatna pregibanja uz rubove, a postradali su oksidacijom samo neznatno. Patina je maslinasto zelene boje sa slabo smegjastim pjegama.

Od omjera valja pribilježiti ove: duljina nadlaktice 0·45, duljina podlaktice 0·25, duljina ruke 0·25, obim ručnog zgloba 0·23, obim podlaktice ispod članka 0·33, obim nadlaktice na biceps-u 0·377 *m*. Koljeno je 0·14 *m* visoko, na čaški mjeri mu obim 0·365 *m*.

Ovaj za naše pokrajinske prilike svakako vanredno značajni umjetnički objekat[1]) pod sigurno je importiran[2]), jer su se u Domaviji, našoj najvećoj rudarskoj varoši, lijevale samo manje statuete[3]).

Za odregjivanje mjesta, na kojem je bila postavljena ova statua, manjkaju nam svi podatci već pogledom na to, što su opisana dva fragmenta nagjena u dvije prostorije. Ipak se može ovaj veliki i skupocjeni kip uputiti u dvoranu *A* ili u glavnu sobu *F*, daleko prije u onu, nego li u ovu.

Tri izbe *C*, *D* i *E* održane su samo u fundamentima, pa se zbog toga nije moglo ništa pouzdanoga utvrditi glede njihove megjusobne sveze. Na strani 319. mi smo ipak istaknuli naše naslućivanje, da se je u izbu *C* ulazilo iz dvorane *A*; ovdje moramo još izraziti mišljenje, da je ova uzana hodniku slična prostorija možda služila ko predsoblje za *D* i *E* i da su ove dvije izbe imale u nj svoj otvor zbog povećanja sigurnosti. Isključili bismo ali svezu izmegju izba *D* i *E* već obzirom na njihovu

---

[1]) U Bosni i Hercegovini nagjeni su inako ostatci broncanih statua samo još u Domaviji (isp. Radimský u „Glasniku“, god. 1891., str. 10., sl. 11.; str. 16., sl. 28. do 30. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, I., str. 226., sl. 11.; str. 239., sl. 38.—40.; str. 242.) i u Gracu kod Posušja (jugoistočno od Županjca). Nalazi iz Graca pohranjeni su u franjevačkomu samostanu Humcu kraj Ljubuškog i nijesu dosad objavljeni.

[2]) U pogledu fabrikacije i rasprodaje broncanih skulptura u doba careva isp. O. Benndorfa u „Jahreshefte des archäologischen Institutes“, IV., str. 188. i dalje.

[3]) Radimský u „Glasniku“, god. 1891., str. 9.; naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, I., str. 225. Jedan ovdje izragjeni Eros objaviće se vremenom.

malešnost, a da i ne spomenemo, da bi te izbe bile od slabe koristi, kad bi se njihov prostor umanjio još i drugim vratima za njihovu megjusobnu svezu.

U grohotu nije se našao ni najsitniji trag, po kojemu bi se dalo zaključiti, da su izbe *C*, *D*, *E*, bile po podovima i zidovima opremljene slično kao soba *B* i dvorana *A*. Neznatnost ovijeh izba nije u ostalom obećavala znatniji rezultat našemu istraživanju. Jedino se kod tačke 10. nagjoše: odlomak crvenog ko rubin karneola, u koji je urezana ptica dugačkog repa; lijepo zeleno-patinirana, deformisana, rano-rimska fibula na baglamu, *slika 17.*, dugačka 5·5 *cm*, visoka 2·5 *cm*; lijepo sa brazdama uriješena ukosnica od posrebrenog bronca, *slika 18.*

Slika 18. Ukosnica od posrebrenog bronca.

Velika prostorija *F* sa omjerama od 26·60 × 39·90 *m* i sa površinom od 1061·34 m^2 bila je većim djielom potaracana, što posvjedočavaju na više mjesta otkopane pravokutne ploče. Jedino se kod tačke 24. namjerismo na ljeveni pod u omjerama 2·30 × 3·10 *m*, koji se uz rubove odronio. Pošto ovaj pod leži u istoj razini sa pločama taraca, mislimo da imademo pravo kad zaključujemo, da je ljeveni pod kasniji popravak prvotnog taraca. Ploče taraca, položene na uravnano tlo, dobro sa oklesane, na stranicama hrapavo udešene te oštro poredane jedna uz drugu bez ikakve sveze od kreča ili druge slične tvari. Veličina im je različna; najveća (16) mjeri 2·45 × 1·00 *m* pri debljini od 0·20 *m*. Površina ovijeh ploča je od upotrebe uglagjena upravo kao i prag T_2, po čemu izlazi, da je čitava gragjevina kroz dugo vrijeme postojala.

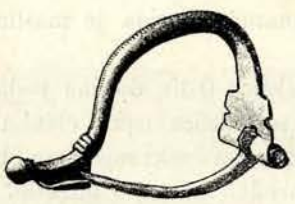

Slika 17. Rano-rimska broncana fibula na baglamu.

Veliki unutrašnji razmjeri dokazuju sami sobom, da čitava prostorija nije mogla biti prekrivena, da je bar središte zapremao hypaethron i da su uzduž zidova mogle stajati neke pregrade.

Pita se sada, ima li podataka, da možemo govoriti o takovom obrubu otvorenoga mjesta? Prije svega pada u oči jakost vanjskih zidova, koja odgovara debljini onih više od 4 *m* visokih [1]) i opterećenih zidova u prije opisanih prostorija. U drugu ruku našlo se uz unutrašnju stranu ogradnih zidova, naročito uzduž sjevernog zida ovo:

a) ostatci crvene zidne boje, od kojih bi doduše oni što se nagjoše u istočnomu ćošku kraj tačke 11., mogli potjecati iz sobe *B.*;

b) fragmenti od ploča za pokrov zidova, koji se podudaraju sa sličnim odlomcima, nagjenim u *A* i *B*;

c) odlomci u ugljen pretvorene hrastovine i gvozdeni čavli;

d) vrlo mnogo fragmenata od žmurnjaka. Uz sjeverni zid ležali su i odlomci od pećnjaka (lončića za grijanje); no pošto su oni ležali u gornjim slojevima, biće da su ovamo dospjeli sa odronjenom zemljom. Jozo Batinić našao je takogjer dosta često fragmente žmurnjaka i ćeremita, kada je kraj istočnog zida tražio i vadio kamen. On se sjeća, da je jedan žmurnjak imao marku Pansiana, što je vjerojatno, jer je ovaj pečat za Županjac i inako zasvjedočen [2]).

Ovi raznovrsni gragjevni ostatci upućuju na pomisao, da su tu odista postojale od nepogode zaklonjene, dakle prekrivene zgrade; ali kako je čitava gragjevina sveosve

---

[1]) Vidi naprijed str. 316.

[2]) Isp. „Glasnik“, god. 1894., str. 305., sl. 28.; naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 157., sl. 52.

razorena, moglo bi biti i to, da su svi ovi fragmenti na svoja nalazišta tek kasnije dospjeli. No ako bismo zanijekali: da su postrance stajali trijemovi, onda se ne bi dalo protumačiti, odakle potječu na više mjesta nagjeni arhitekturni komadi, jer za njih ne možemo iznaći podesnu svezu ni onda ako pretpostavimo, da je gragjevina bila snabdjevena bogato ukrašenim portalom. U red ovih gragjevnih članaka idu:

I. Stupovi. Nijesu se našli čitavi stupovi pa ni takovi njihovi komadi, koji bi se dali sastaviti u cjelinu. Nagjeni fragmenti mahom su sitniji odlomci. Glede oblika i omjera stupova, koji su bili upotrebljeni u ovoj gragjevini, daju nam razjašnjenje samo ovi komadi (svi su od vapnenca):

a) Atička baza, *slika 19.*, nagjena usred grohota u sobi *B* (isporedi naprijed strana 318.), sastavljena je od tri po rubovima prilično oštećena odlomka. Ona je 0·33 *m* visoka te sastoji od kvadratične plinthe, visoke 0·105 *m* sa 0·95 *m* dugačkim stranicama i od dva koluta, rastavljena išupljenim žlijebom. Gornji kolut (torus) sa promjerom od 0·83 *m* ima u sredini 0·08 *m* duboku okruglu žabicu od 0·095 *m* promjera, do koje vodi usječeni oluk za salijevanje; gornji okrug ovog koluta (promjer mjeri mu 0·74 *m*) pokazuje nam, kako je bio debeo ovdje nasagjeni stup. Dônja stranica provigjena je izbočenom obrubnom gužvom, širokom 0·02 *m*.

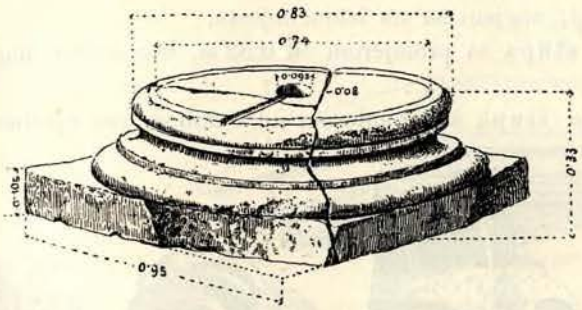

Slika 19. Baza stupa.

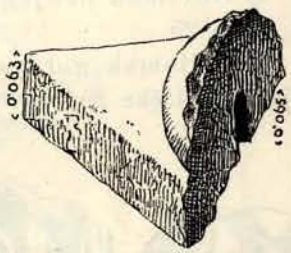

Slika 20. Ćošak baze.

b) Ćošak od baze stupa, koji se po omjerama i po svojem profiliranju podudara sa spomenutom pod *a)* bazom, te je nagjen uz sjeverni zid kod tačke 25.

c) Ćošak baze, *slika 20.*, po svojim omjerama daleko manji od onih što su opisani pod *a)* i *b)*, jer je plintha visoka samo 0·063 *m*, a stranica njezina mjeri po duljini samo 0·505 *m*. Duljina mogla se odrediti po održanom zaostatku dônjeg torusa. Na dônjoj plohi usječena je donekle održana, 0·065 *m* duboka žabica koničnog oblika. Kako ta žabica nije isklesana u središtu baze, to je dopušten zaključak, da je u svakomu ćošku bila po jedna ovakova žabica, u svemu dakle četiri, da je dakle ovaj stup imao poziciju, koja je uvjetovala osobito čvrsto povezivanje. Ovaj je odlomak nagjen na istom mjestu kao onaj pod *b)* kod tačke 25.

d), e), f) Tri odlomka — jedan od njih visok 0·61 *m* — od dônjeg kraja triju raznolikih glatkih stupova, koji imadoše isti promjer od 0·525 *m*. Na odlomcima nema tragova, po kojima bi se dalo misliti, da su imali kolutasto izdjelani stalak; naprotiv je njihova dônja ploha provigjena samo uzanim rubom. Po ovim pa i svim drugim sličnim komadima može se razabrati, da su stupovi (t. j. trupovi) bili monolitni, a hrapavo izragjena površina svjedoči, da su bili prevučeni žbukom (Stuck). Komad *a)* našao se kod tačke 1., kad se je otkopavala vanjska strana južnog glavnog zida, komadi *e)* i *f)* ležali su zajedno kod tačke 25.

g) Tri odlomka (visoki 0·435 *m)* od gornjeg kraja glatkog stupa, kojemu promjer gore mjeri 0·425 *m*; odozgô se razabire zaglavak od dva oblučasto izbačena koluta. *(Slika 21.)* Gornja je ploha uz rub pomnjivo isklesana zupčastim čekićem i nema usječenu žabicu. Ovi odlomci, koji pristaju jedan uz drugi, nagjeni su kod tačke 25.

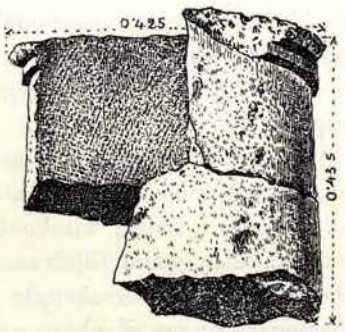

Slika 21. Odlomak glatkog stupa.

h) Tri odlomka od gornjeg dijela stupa sa promjerom od 0·43 *m* i isto onakovim zaglavkom ko u stupa pod *g*; nagjeni su na istom mjestu.

i) Odlomak dônjeg dijela stupa sa promjerom od 0·32 *m*, bez stalka, nagjen kod tačke 25.

k) Odlomak gornjeg dijela stupa sa promjerom od 0·255 *m*, bez apothesisa, nagjen kod tačke 25.

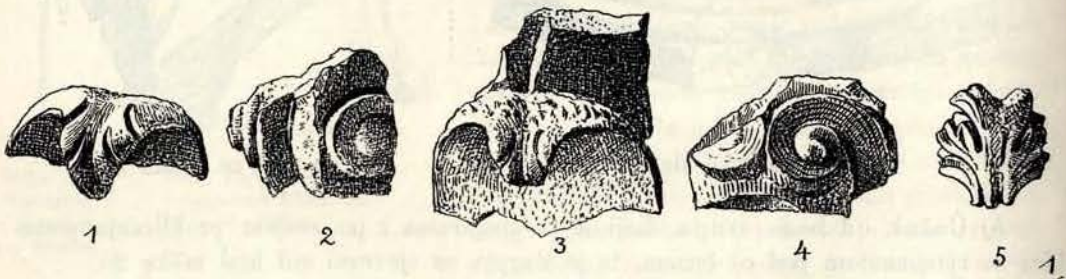

Slika 22. Iverci glavica od stupova. 1/7

Ako razmotrimo pod *d)* do *k)* opisane fragmente, to nam pokazuju njihove omjere, da odlomci *d)* do *h)* čine jednu, a odlomci *i)* i *k)* drugu i treću grupu stupova. Iz diferencije izmegju 0·525 *m (d* do *f)* i 0·425 *m (g)*, dotično 0·43 *m (h)* razabiremo, kako su se stupovi jedne vrste (II.) rastanjivali, dok nam omjere 0·32 *m (i)*, 0·255 *m (k)* = 0·065 *m* daju kontrakturu druge vrste (III.).

Kad prispodobimo dônje promjere obadviju vrsta sa bazama *a)* do *c)*, razabraćemo, da manja vrsta (III.) ima svoju bazu u fragmentu *c)*, ali da za veću vrstu (II.) ne pristaju baze *a)* i *b)*, pošto ove po svojoj gornjoj plohi traže stup u promjeru od 0·74 *m*. Spram ovoga bilo je u našoj zgradi stupova od tri vrste; najveća (I.) zastupana je bazama *a)* i *b)*, osrednja (II.) samo fragmentima od trupova *d)* do *h)*, najmanja pak bazom *c)* i fragmentima od trupova *i)* i *k)*.

Trupovi stupova imali su ovu aproksimativnu visinu:

Vrsta I. 0·79 × 9 = 6·66 *m*.

Vrsta II. 0·525 × 9 = 4·725 *m*.

Vrsta III. $0{\cdot}32 \times 9 = 2{\cdot}88\ m.$

Trup i baza mjerili su zajedno u vrste I. $6{\cdot}66 + 0{\cdot}33 = 6{\cdot}99\ m.$

l) Od glavica (Capitäl) nagjeno je samo osam iveraka kod tačke 25. *(slika 22.)*. Oni sastoje od listovnih šiljaka i fragmenata voluta. Od prvijeh se četiri podudaraju (dva su prikazana u *slikama 1.* i *3.)* te potječu spram svoje veličine od stupova I. vrste; *slika 5.* pokazuje dobro izdjelani list acanthusa. Volute, *slike 2.* i *4.* pripadaju jednoj te istoj vrsti stupova.

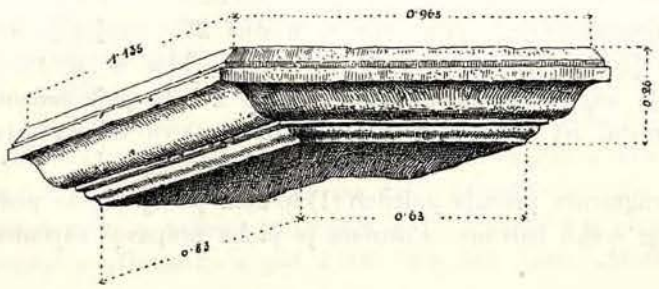

Slika 23. Glavica od pilastera.

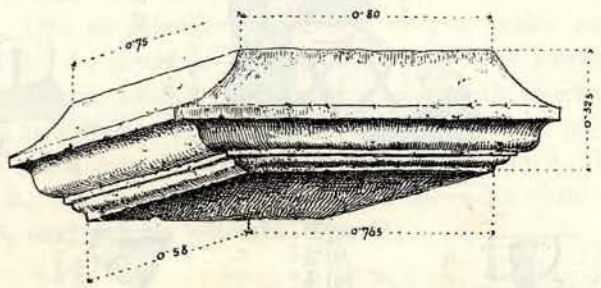

Slika 24. Glavica od pilastera.

II. Glavica od pilova (pilastera), *slika 23.*, nagjena kod tačke 19., nije profilirana na otražnjoj stranici. *Slika 24.* pokazuje drugu glavicu od pilastera, koja se od one prve razlikuje po omjerama i u profiliranju, te je otraga samo koso odsječena; nagjena je kod tačke 25.

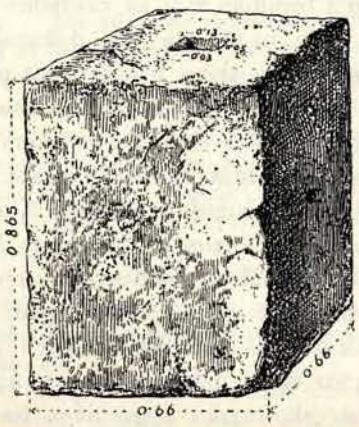

Slika 25. Kocka.

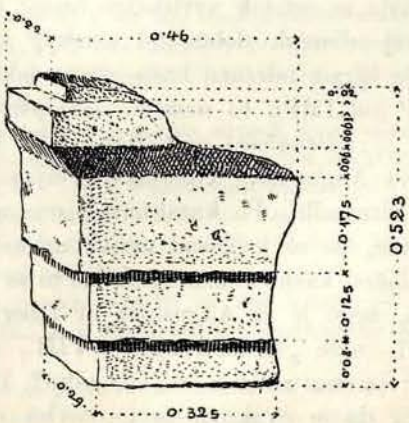

Slika 26. Ćošak od arhitravnog balvana.

III. Prilično dobro oklesana kocka (Bossenquader) sa omjerama, naznačenima u *slici 25.*, na trim stranicama uglagjena, na četvrtoj hrapavo izdjelana. U gornju plohu usječena je 0·03 *m* duboka, 0·13 *m* dugačka i 0·05 *m* široka pravokutna žabica. Na svakoj stranici uklesana je jedna rupa, da može poslužiti kod dizanja kocke, iz čega se razabire, da je kamen stajao u stanovitoj visini. Ova se kocka našla kod tačke 19.

IV. Ćošak pomnjivo sa zupčastim čekićem oklesanog arhitravnog balvana sa tri pojasa i sa hrapavo ostavljenom otražnjom stranicom. Komad je gore i sa desne strane odbijen; njegove omjere naznačene su u *slici 26.*; nagjen je kod tačke 20.

Od drugog jednog arhitravnog balvana, koji se u svemu podudara sa onim, od kojeg je nagjeni ćošak prikazan u *slici 26.* potječu sedam, kod tačke 18. pribranih fragmenata, na kojima se vide nekoliko slova od gragjevnog natpisa *(Slika 27.)*.

Samo dva fragmenta pristaju zajedno (1) te nam podaju nešto podataka, a potječu od gornjeg desnog ćoška balvana. Postrana je ploha hrapavo izdjelana pa se je dakle

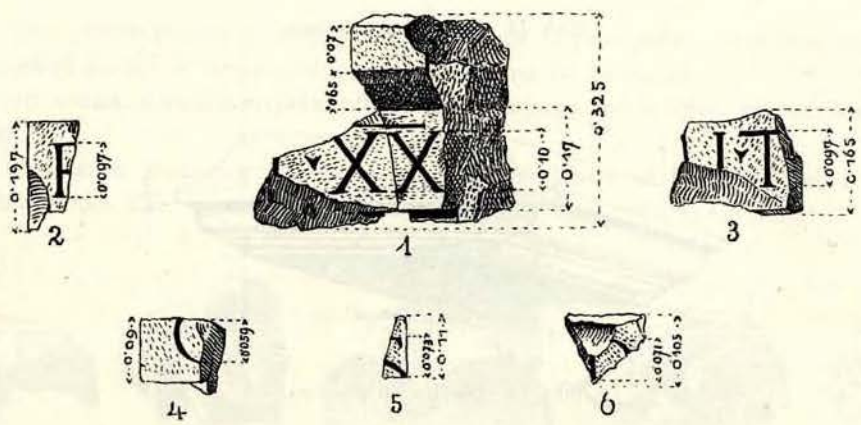

Slika 27. Odlomci gragjevnog natpisa.

uz nju prislonio drugi balvan. Velika slova usječena su vrlo pažljivo. Brojka je potpuno održana, što dokazuje ona iznad nje prevučena vodoravna brazda; ispred brojke raspoznaje se ostatak vertikalne haste; megju ovom i brojkom vidi se razdjelna tačka. Pošto taj odlomak dolazi od carskog natpisa, što nije nužno da tek dokazujemo, i pošto je spram održane haste posve isključena pomisao na slovo S (od COS) pa i na slovo P (od IMP), to možemo sasvijem pouzdano konstatovati, da je u prvom redu stajalo .... *trib(unicia) po]t(estate) XX.* Ovako dugačko doba vladanja nalazimo samo u careva Augustusa, Tiberiusa, Trajana, Hadriana, Antoniusa Piusa, Marcusa Aureliusa i Caracalle. Po karakteru pisma ne dolazi Caracalla nikako u obzir. Ako pretpostavimo, što se je dosad uvijek uzimalo, da je kopneni dio rimske pokrajine Dalmacije prilično kasno romaniziran, to bi se dakako prije odlučili za jednog cara iz drugog stoljeća, nego li za Augustusa ili Tiberiusa. Ja sam ipak u „Glasniku", god. 1900., str. 307. (naše „Mittheilungen", VIII., str. 71.) pokušao da pobijem ovakovu pretpostavku; ja sam nedavno u „Glasniku", 1904., sv. 1., str. 33. i dalje na osnovu nalazaka razložio, da je ovakovu pretpostavku izazvala austrijsko-turska pogranična linija, pa da naprotiv već u početku rimskog carskog doba nije postojala ovakova kulturna raz-

djelnica, već da su današnja Dalmacija i pogranični krajevi Bosne i Hercegovine u isto vrijeme bili pod uplivom romanizacije.

Za Županjac, naročito pak za ovu našu gragjevinu, jeste od važnosti, što se tu nagjoše žmurnjaci iz carske ciglane figlina Pansiana[1]), koja je radila samo do Vespasiana[2]). Spram toga je već za prve polovine prvog stoljeća ova gragjevina bila provigjena krovom, prekrivenim žmurnjacima[3]). Po svemu ovome možemo mi dakle u redu careva jedino još razlikovati izmegju Augustusa i Tiberiusa.

XX. tribunicia potestas cara Augustusa pada u godine 4./3. prije Hrista, dakle prije velikog dalmatinsko-panonskog ustanka u godinama 6.—9. poslije Hrista. Naprotiv odgovara dvadeseta godina vladanja cara Tiberiusa godinama 18./19. poslije Hrista, ona pada dakle u period, kad su se u rimskoj Dalmaciji u veliko gradile ceste (od godine 16.—20. poslije Hrista)[4]). Po svoj prilici pada u ovo vrijeme takogjer gragjenje ceste, koja je iz Trilja preko Županjca vodila u unutrašnjost Bosne[5]). Po rečenomu možemo uzeti, da je Tiberius bio osnivač ove naše gragjevine[6]). Za druge mnoge gragjevine u našemu području a iz vladalačkog doba ovog cara, mi smo iznijeli prijegled u „Glasniku", god. 1900., str. 329. (naše „Mittheilungen", VIII., str. 89.).

Naš gragjevni natpis mora da je bio dosta širok, pošto je tribunicia potestas[7]) došla već u prvi redak; biće da je bio smješten na više arhitravnih balvana, a ne samo na jednomu. Ovo se takogjer razabire iz drugih, inako neznatnih iveraka, od kojih dva, brojevi 2. i 4., pouzdano potječu od lijeve strane jednog balvana, pri čemu ipak broj 2. po karakteru svojeg nešto manjeg slova nije mogao sa iverkom broj 1. stajati u istomu, pa ni u drugom retku istog balvana, jer je drugi pojas (sravni *sliku 26.)* niži od fragmenta. Onaj ostatak prvog slova na iverku broj 3., koji ima istu visinu za slova kao broj 2., biće da potječe od M; ostatak slova na obrubnom komadu broj 5. valja dopuniti u S, onaj pak na odlomku 6. u D.

---

[1]) Marquardt-Mau, „Das Privatleben der Römer", str. 665. i dalje; E. Bormann, C. I. L. XI p. 1026; O. Hirschfeld, „Beiträge zur alten Geschichte", II., str. 285. i d.; H. Gutscher, „Vor- und frühgeschichtliche Beziehungen Istriens und Dalmatiens zu Italien und Griechenland" (separatni otisak iz „Jahresberichte des k. k. II. Staatsgymnasiums in Graz", 1903.), str. 6. i dalje.

[2]) Isp. naprijed str. 322. Drugo dokazalo za rano romaniziranje županjačkog polja imamo u natpisu, nagjenomu u Letki (vidi niže dolje pod oznakom Letka, str. 349.), C. I. L. III 9740 (isp. n. 13185; str. 2326[160]) = Ballif-Patsch: „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina", I., str. 61.: *D. M. Severo infelicissimo, [q]ui decid[i]t in Pannonia cum duo[b]us filiis Misaucis, Varronianus [t]ata patronis be(ne) [m]eri[t]is [p]osuit,* — ako taj natpis suglasno sa Hirschfeldom, Hermes XXV, str. 352. možemo primijenuti za bojeve u Panoniji za doba dalmatinsko-panonskog rata; čini se ipak, da se ovo nagagjanje ponajviše temelji na naslućivano nalazište kamena, na „Delminium, gdje je ležala u posadi 7. legija" (dakle Gardun). Po relijefu i po karakteru slova ja bih držao ovaj spomenik mnogo mlagjim.

[3]) Na samoj „Crkvini" nagjeni fragmenat cigle ne može se pouzdanije datirati, jer ga nijesam mogao proučavati (vidi naprijed str. 322.). Naprotiv pripada u dvorištu Lučićeve kuće (naprijed str. 310.) iskopani fragmenat p{ASIANA („Glasnik", god. 1894., str. 305., sl. 28.; naše „Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 157., sl. 52.; — isp. C. I. L. V 8110, 10) svakako najstarijemu carskom dobu, jer Pansiana-pečati pokazuju skraćenja i ligature počevši od Gaiusa; isp. primjerice C. I. L. III 3214, 4 i dalje i V 8110, 18 i dalje.

[4]) C. I. L. III 3198, 3199, 3201 (isp. 10156), 10157, 10159.

[5]) Ballif-Patsch, na ozn. mj. str. 25. i dalje, 55. — Isp. naprijed str. 308. i dalje. — A. Bauer, „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen", XVII., str. 136.; A. pl. Domaszewski, „Westdeutsche Zeitschrift", 1902., str. 171.

[6]) Ovo je prikazivanje priznao Hirschfeld time, što ga je otisnuo u C. I. L. III 14976[4].

[7]) Glede njezinoga mjesta u redu carskih naslova počevši sa Tiberiusom isp. Mommsena, „Römisches Staatsrecht", II[3]., str. 783.

Pošljednji arhitekturni komad, što se mora spomenuti, jeste

V. zabatna ploča, *slika 28.*, nagjena kod tačke 12. Ona je pukla sredinom visine te je straga ponešto odlomljena. Desna joj je stranica glatka, dok se na lijevoj vidi žlijeb, načinjen u toj namjeri, da se naredni arhitekturni komad može bolje prisloniti uz ovu ploču. Kako je njezina dônja strana hrapavo izdjelana, to je ta ploča ležala na zidu, a nikako na stupovima. Po diferenciji izmegju njezine debljine od 0·73 *m* i debljine zida bez prevlake (žbuke, 0·60 *m*), može se ustanoviti, kako je bila debela prevlaka na obadvijem stranama zida, što se je u ostalom već ispostavilo iz one razlike izmegju debljine vratišta T_1 i zida, o kojoj je bio govor naprijed na strani 316.

Spram podataka, raspravljenih naprijed na str. 322., i pogledom na raznovrsnost ovdje opisanih arhitekturnih komada mislimo da nije odviše smjelo ako ustvrdimo, da su ispred ogradnih zidova, pa valjda i ispred srednjeg zida, bili postavljeni portikusi (trijemovi). Sada se razjašnjava i onaj, u blizini sjevero-istočnog ćoška ispod razine podnih ploča otkopani, 3·10 *m* dugački, 0·60 *m* debeli i samo još 0·20 *m* visoki komad zida od lomljenog kamena: to je uzdužno podnožje portikusovog pročelja. One ploče

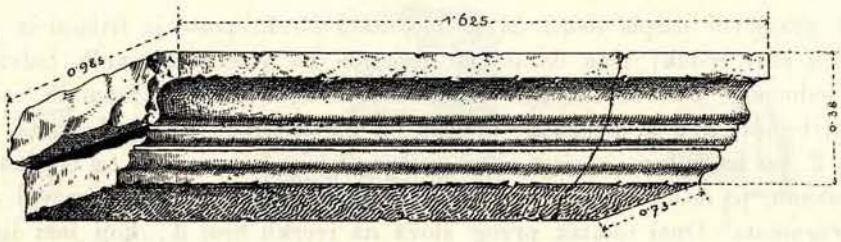

Slika 28. Zabatna ploča.

sačinjavale su sylobat. Odaljenost ovog podnožnog zida od paralelno položenog istočnog zida zgrade, koja mjeri 2·55 *m*, daje nam dubljinu trijema.

Poduzeti pokušaji, da se produženje onog s obadva kraja razrušenog podnožnog zida nagje i na drugijem mjestima gradilišta, nijesu nam uspjeli, jer nam oni ljudi, koji su onuda prije nas kopali na razne svrhe, ne ostaviše netaknute ni jame, u kojima su ležali fundamenti.

Kraj ovako nepotpunog tlorisa i kraj nepouzdanosti nalazišta raznih arhitekturnih dijelova (1 i 6 leže izvan samog gradilišta a 25 izgleda kao da se ovamo namjerice prisabralo štošta), ne bi bilo od koristi, da se upuštamo u nagagjanja, kako su bili sagragjeni trijemovi, i to tim manje, jer su oni valjda bili dvokatni, na što nas upućuje razna veličina stupova i ono naprijed na strani 323. konstatovano snažnije povezivanje najmanje vrste stupova. Jedino se možemo glede konstrukcije krova onamo odlučiti, da je to bio krov, koso nagnut u ponutricu zgrade. Moramo da napustimo takogjer izračunavanje površine otvorenog, nepokrivenog mjesta, jer je moguće, da je trijem uzduž srednjeg zida bio dublji od onog, što se je provlačio uz vanjske zidine.

Gragjevni natpis bio je postavljen ili ispred dvorane *A*, ili nad ulazom u gragjevinu. Ulazna kapija mogla je biti samo na zapadnoj strani, koja je porušena sve do fundamenta. U sjevernomu zidu, na koji bi se u tome pogledu jedino još moglo misliti, nijesu mogla biti smještena ulazna vrata, pošto u tome zidu, održanomu u čitavoj duljini iznad razine do preko polovine svoje visine, nema nikakva otvora, koji bi se dao tumačiti ko vratište. Spram rečenoga bila su, što je i posve razumljivo, ulazna vrata upravljena

prema drugim zgradama varoši (sravni plan, *slika 1.*). Uz vanjštinu gragjevine nije se našao tarac, koji bi nam bio podao pouzdanije razjašnjenje.

Opisujući gragjevinu u svojim sastojinama nijesu istaknute dvije zidine. Jedna od istijeh, koja nam se prikazuje više kao gomila pržine nego kao zid, spojena je u pravom kutu sa fundamentom istočnog trijema, a da s njime ne stoji u svezi; ova zidina, debela 0·45 *m*, mogla se proslijediti u duljinu od 5 metara, da se onda izgubi u zemlji.

Druga se zidina našla u jugozapadnomu kutu gradilišta; ona je od najbližih zidova zgrade odaljena 4·80, dotično 4·30 *m*, te je na krajevima glatko zaključena, iz čega proizlazi, da se nije nastavljala. Kraj inače svagdje konstatiranog silnog razrušenja gragjevine moramo se čuditi, kako se dobro održala ova zidina (isp. *sliku 29.*). Ploče u podnožju položene su na 0·22 *m* duboki fundamenat, koji se u načinu gragjenja posve podudara sa temeljnim zidovima sâme zgrade. Na te ploče nastavlja se pravokutni zid, dugačak 6·50 *m*, a širok 1·00 *m*; on se je održao u visinu 0·43 *m*, te se s jednog i drugog lica sastavlja od tesanog kamenja, dok mu je jezgra onakova ko i u drugim zidovima ove gragjevine. Po surovomu naličju (isp. naprotiv *slike 6.* i *7.*) može se uzeti, da je ova zidina imala prevlaku, koja se u našoj zgradi uopće obilno upotrebljavala.

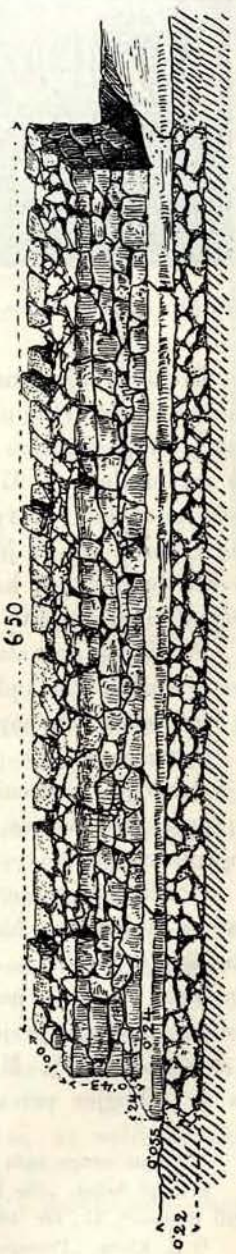

Slika 29. Rostra.

Pogledom na slabo fundiranje u zemljištu, na ovom mjestu vrlo nepodesnomu za gragjevne svrhe (isp. naprijed str. 312. i dalje), nije mogao biti ovaj zid visok, niti je inako bio znatnije opterećen. Na što je upravo služio, to će nam razjasniti svrha, na koju je podignuta čitava naša gragjevina.

Za odvagjanje kišnice i one vode, koja je kapala sa obronka iza zida-potpornjaka, služio je kanal, proveden skoro po sredini gradilišta; njegovi ostatci sa porušenim svodom mogoše se proslijediti u duljini od 2·80 *m*. Kanal je u prosjeku pravokutna oblika, unutrina mu je 0·20 *m* visoka i 0·32 *m* široka, stranice su mu zidane, dok mu podnica i pokrov sastoje od kamenih ploča.

Od pojedinih nalaza pribraše se u prostoriji *F* ovi:

1. Sedamnaest odlomaka od lijevog dijela ploče, koja straga nije oklesana; pet odlomaka pristaju jedan uz drugi *(slika 30.)*. Ploča je sada 0·285 visoka i 0·298 široka, prvobitno bila je 2·5 *cm* debela. Natpisno polje, uvučeno od ruba za 0·6 *cm* i mjestimice korodirano (tako iznad prvog I u četvrtom retku), bilo je ograničeno profiliranim okvirom, od kojeg se održao samo jedan oširoki žljebić. Redovi su razne visine: 4·3, 3·9, 4·1, 3·8 *cm*. Slova nijesu pojednako urezana, što se je pogledom na mekoću kamena izvesti moglo, pa diferiraju u visini u istom retku. Da je klesar površno radio vidi se nadalje i otud, što je inače trokutnu interpunkciju izostavio u četvrtom retku izmegju I i P. Peti je redak jače uvučen nego četvrti, sadržavao je dakle samo nekoliko slova i činio je po svoj prilici zaključak natpisa.

Furiae]
Sab[iniae Tranquil-
linia[e Aug(ustae) coniugi
imp(eratoris) M. Ant[oni Gor-
diani P(ii) F[el(icis) Aug(usti)
p(ecunia) [p(ublica), d(ecreto) d(ecurionum?)

Slika 30. Počastni natpis carice Tranquilline.

Dopunjivanje[1]) netreba uopće nikakva opravdavanja već pogledom na veličinu održanog dijela. Duljina redaka proizlazi iz retka 1. i 2. Širina natpisnog polja traži upravo, da pomišljamo bar još na jedan redak; valjda je prvo gentilno ime bilo uklesano većim slovima. U drugom retku slijede iza N maleni ostatci od dvaju slova; prvi potječe pouzdano od vertikalne haste, koja je pogledom na malene razmake s njezine lijeve i desne strane jedino mogla biti slovo I. Moramo s toga uzeti, da je klesar, čiju smo radnju naprijed karakterizirali, pod uplivom pregjašnjih gentilnih imena usjekao *Tranquillin**i**ae* umjesto *Tranquillinae*. Prvo slovo u petom retku bilo je B, P ili R.

Po svojoj neznatnoj debljini nije ova ploča mogla biti samostalni monumenat, nego je služila kao oplata (Verkleidung) čeone strane zidanog podnožja, koje je služilo kao baza statue ili poprsja ove carice.

Iskazivanje ove počasti carici Tranquillini, spram koje se mora pretpostavljati, da je analogni spomenik podignut i u čast Gordiana, pada u godine 241. do 244. po Hr.; prije 29. augusta 241. bilo je njezino vjenčanje[2]), a početkom godine 244. ubijen je njezin suprug[3]).

Gordian često se spominje u rimskoj Dalmaciji. U neposrednoj blizini Županjca našao se u Buškom blatu kraj sela Renići miljokaz iz god. 239., koji se odnosi na cestu, što je vodila u Salonu[4]). Dva druga miljokaza dokazuju opet, da je za doba njegovoga vladanja popravljena cesta Salona-Servitium[5]). *Pro salute imp. M. Antoni Gordiani* postavio je jedan rudarski prokurator u Domaviji ispred kurije oltar: *I. o. m. et Genio loci*[6]). Uspomeni i veličanstvu carevomu i lokalnomu geniusu namijenjen je takogjer privatni zavještaj kraj Josipdola (Josefsthal) na sjeverozapadu pro-

[1]) Spram ovoga sada takogjer C. I. L. III 14976[5].

[2]) A. pl. Sallet, „Die Daten der alexandrinischen Kaisermünzen", str. 59.; H. Dessau, „Prosopographia imperii Romani", II., str. 102.

[3]) E. Klebs, „Prosopographia", I., str. 100.; P. pl. Rohden u Pauly-Wissowa „Real-Encyclopädie" pod oznakom Antonius, stupac 2627. i dalje.

[4]) „Glasnik", god. 1894., str. 312. i dalje; naše „Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 165., sl. 74. = C. I. L III 13320, isp. p. 2275, 2328[177].

[5]) Ballif-Patsch, „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina", I., str. 19. i 55. = C. I. L. III 13327, 13328.

[6]) „Archäolog.-epigraph. Mittheil.", XVI., stupac 92. = C. I. L. III 12724, isp. naše „Wissenschaftl. Mittheil.", I., str. 221.

vincije[1]). Godine 241. još se restaurirao hram u selu Agići turski, ovom glavnom mjestu rimskog rudarskog sreza za izragjivanje željeza u dolini Japre (sadanji kotar Bos. Novi)[2]). Svi ovi po čitavoj Dalmaciji porazdijeljeni monumenti, koji su većim dijelom stajali u svezi sa cestama i rudokopima, mogu poslužiti ko dokaz, da je za Gordianove vladavine provincija imala zgodni materijalni položaj. Valjda je u to doba namjestnička vlast bila u snažnim rukama. Poznat nam je samo jedan legatus Augusti pro praetore imenom Honoratus[3]).

2. Lijevi gornji ćošak baze, straga odlomljen, 0·64 *m* visok, 0·44 *m* širok i 0·65 *m* debeo; sprijeda je profilirani okvir omegjašio udubljeno polje. Lijeva i gornja ploha jesu uglagjene. Nagjen kod tačke 19.

3. Odlomak desnog dônjeg ćoška baze, straga odlomljen, 0·31 *m* visok, 0·74 širok i 0·71 *m* debeo. Sprijeda uzani ostatak udubljenog polja, omegjašenog profiliranim okvirom; desni okrajak je uglagjen. I ako je taj odlomak nagjen na istomu mjestu, nepripada on ipak ćošku baze, spomenutomu pod 2.

4. Tri malena glatka, ispupčena, djelomice popravljena broncana fragmenta, koji potječu od neke statue, ali se ne može kazati, da li su dijelovi onog kipa, od kojeg se nagjoše lakat i koljeno (vidi naprijed str. 319.). Ovi su fragmenti nagjeni kod tačke 13.

Slika 31. Zlatni prsten.

Slika 32. Broncana narukvica.

Slika 33. Šivaća igla od bronca.

Slika 34. Gvozdena pisaljka.

5. Eliptični zlatni prsten *(slika 31.)* od uzane glatke prutice okruglog prosjeka, širok unutra 1·4, dotično 1·6 *cm*. Prutica je gore iskovana u ravni ovalni štit, u koji je urezan crtež, sličan grani. Prsten, težak 7·70 *gr*, našao se kod tačke 21.

6. Broncana narukvica *(slika 32.)* sa promjerom od 5·6 *cm*, odlomljena na krajevima, uriješena u dosta površnoj radnji urezanim kružnicama izmegju usporednih crta i žljebićima u megjuprostorima. Nagjena kod tačke 14.

7. Dvije posve jednake, rano-rimske broncane fibule na baglamu, dugačke 3·5 *cm*, široke iznutra 1·8 *cm*. Po obliku podudaraju se ove kraj tačke 26. nagjene fibule sa većom fibulom, prikazanom u *slici 17.* na str. 322.

8. Šivaća igla od bronca *(slika 33.)*, dugačka 0·147 *m*, sa velikom ušicom, nagjena kod tačke 23.

9. Pisaljka od željeza *(slika 34.)*, pokićena žljebićima i parotinama, dugačka 0·113 *m*, nagjena kod tačke 26.

10. Gvozdeni nožić (čakija, kustura) sa ćoškastim hrptom i ravnom oštricom *(slika 35.)*. Još se održala zagvozdica, kojom se nožić zatvarao. U ušicu bila je zakvačena

[1]) C. I. L. III 3021, isp. 10058

[2]) „Glasnik", god. 1898., str. 498. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.", VII., str. 66. i dalje = C. I. L. III 14972.

[3]) C. I. L. III 13327, 13328.

karika, kojom se nožić vješao o vrpcu. Nožić mjeri do zagvozdice 7·4 *cm*, najveća mu je širina 1·6 *cm*. Nagjen kod tačke 15. zajedno sa brusom kvadratičnog prosjeka od škriljevca (stranice mjere mu 4·5 *cm*). Ovaj je brus upotrebom uglagjen samo na dvijem suprotnim plohama.

11. Gvozdeni nož sa jednom oštricom, na vršku i nasadu odlomljen, sada 0·19 *m* dugačak. Najveća širina njegova mjeri 2·5 *cm*, a nagjen je kod tačke 26.

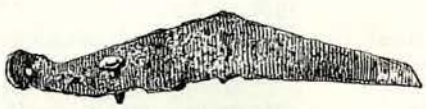

Slika 35. Gvozdeni nož.

Slika 37. Gvozdena kašika za crpanje.

Slika 36. Gvozdeni ključ za pomicanje.

Slika 38. Lonac od sivkaste ilovače.

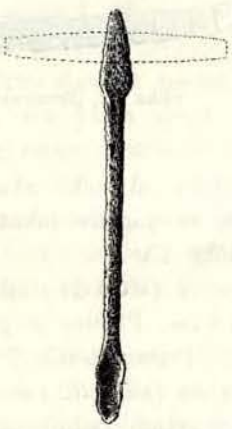

Slika 39. Gvozdeni svrdao.

Slika 40. Gvozdene makaze.

12. Gvozdeni ključ za pomicanje (Schiebeschlüssel) sa odlomljenom bradom, dugačak 0·213 *cm*, nagjen kod tačke 26., *slika 36.*

13. Gvozdena kašika za crpanje — kutljača — *(slika 37.)*, iskrivljena i na dnu oštećena. Njezin promjer mjeri 0·157 *m*, a visina 0·056 *m*. Sploštenі, 0·355 *m* dugački držak svršava se u kuku. Nagjena kod tačke 26.

14. Lonac bez drška, gragjen rukom od sivkaste, slabo priregjene ilovače. Neukrašeni lonac ima sploštено dno i slabo izbočeni rub; mjere su mu ove: visina 0·14 *m*, promjer pri dnu 0·095 *m*, u boku 0·135 *m*, pri grlu 0·112 *m*. Nagjen kod tačke 26.

15. Gvozdeni svrdao sa kašikastim šiljkom *(slika 39.)*, dugačak 0·32 *m*. On je sličan onim svrdlima, što ih je L. Jacobi u djelu „Das Römercastell Saalburg“ opisao i prikazao na str. 209. u sl. 28. br. 17., tab. XXXIV., br. 7. i 9. Svrdlovi ovog, kod

nas običnog oblika, nagjeni su već nekoliko puta, primjerice u Dračevici kraj Ljubuškog i u Rogatici[1]). Naš je komad nagjen kod tačke 22.

16. Gvozdene makaze (nožice), oštećene, 0·222 *m* dugačke, a po obliku slične onima, što su počešće u nas nagjene[2]). Ove makaze nagjoše se kod tačke 23.

17. Odlomak gvozdenog srpa, nagjen kod tačke 26.

Još su nagjene, razbacano posvuda po prostoru *F*, ove stvari:

1. Mnogo odlomaka od amfora i drugih ilovastih posuda. Od ovih valja nam istaknuti profilirani komad ruba, *slika 41.* i komad dna *slika 42.*, obadva sa utisnutim ornamentima; gragjeni su od fine terra sigillate bez glazure, upravo ko oni naprijed u *slikama 9.* i *10.* i niže dolje u *slikama 65.* i *66.* prikazani komadi.

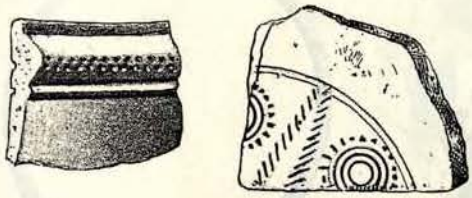

Slike 41. i 42. Rub i dno od terra sigillate.

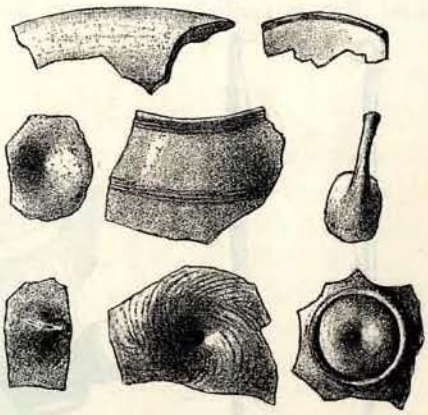

Slika 43. Odlomci od staklenih posuda.

Slika 44. Broncana kuka.

Slike 45.—47. Pršljeni od ilovače.

2. Manji odlomci staklenih posuda, naročito od zdjelica i časa. *Slika 43.* prikazuje neke izabrane komade ovijeh odlomaka, naročito rubove i dna. Debljina stakla jedva da čini dijelove milimetra; boja mu je bijela i zelenkasta; pojedini komadi pokazuju krasno prelijevanje boja (iriziranje).

3. Maleni broncani komadi, izmegju kojih se nalaze kuka, dugačka 9·8 *cm (slika 44.)* i odlomci od igala i pisaljka.

4. Tri neukrašena pršljena za vreteno, *slike 45.* do *47.*, raznoliki u formi: bikoničan, sploštено kruglast, kolutast. Pršljeni *slika 46.* i *47.* načinjeni su od crvenkaste, onaj treći *slika 45.* od mrke ilovače. Visoki su 2·1, 2·3 i 1·0 *cm*.

[1]) Isp. F. Fiala u „Glasniku", god. 1895., str. 203., tab. II.; str. 367., tab. I. = „Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 164., tab. LXV., sl. 8.; str. 261., tab. LXVIII., sl. 6.

[2]) Isp. Ć. Truhelka u „Glasniku", god. 1893., str. 692. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.", III., str. 234., sl. 20. (Putičevo kod Travnika, tri komada); H. Kellner u „Glasniku", god. 1895., str. 187. = „Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 154., sl. 89. (Ilidže); Fiala u „Glasniku", god. 1895., str. 367., tab. I. = „Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 164., tab. LXV., sl. 17. (Dračevica kod Ljubuškog). Inako isp. Jacobi, na ozn. mj. str. 439., tab. XXXV., br. 12.—14.

Kad se je prebiralo smetlje i pržina, dignuta iz svih prostorija ove gragjevine, nagjoše se naknadno još i ove stvarčice:

1. Odlomak narukvice od crne staklene paste.

2. Nakitna igla od bronca, *slika 48.*, dugačka 9 *cm*, sa sploštenim, savijenim vrhom.

3. Dva malena gvozdena nožića (kusture), odlomljena na vrhu i pri baglami. Oni se razlikuju od nožića, opisana na str. 332. br. 11. uz *sliku 35.* samo time, što su još manji. Bolje održani komad dugačak je 10·7 *cm*, širok 1·3 *cm*.

4. Oširoki gvozdeni fragmenat, koji će valjda potjecati od kose.

Iz prokopa, koji se provedoše pri raskopavanju vanjskog lica zidina uz čitavu gragjevinu, izvagjeni su konačno ovi nalasci:

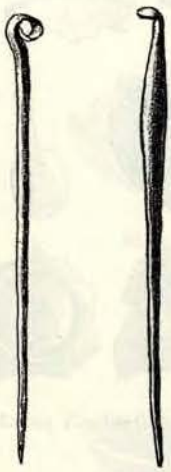

Slika 48. Nakitna igla od bronca.

Slika 49. Broncani stilus.

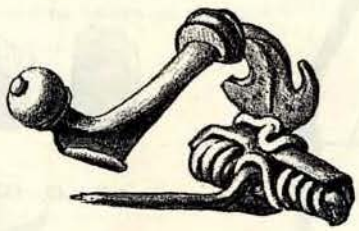

Slika 50. Krilata fibula od bronca.

Slika 51. Djetinja narukvica od bronca.

1. Uz sjevernu stranu nagjoše se kod tačke 27. broncani stilus, *slika 49.* i broncana fibula, *slika 50.* Drugi je komad krilata fibula, dugačka 4·7 *cm*, široka na glavici 2·6 *cm* i visoka iznutra 1·5 *cm*. Ona ima analogon u onom ženskom nakitu od srebra, što se našao kraj Bukovice južno od Županjca[1]); inače je ovaj oblik sa „krilima" kod nas daleko rjegji nego oblik bez krila[2]). U nekropoli kod Jezerina (kraj Bihaća) zastupan je primjerice samo ovaj drugi oblik[3]). Naš je komad popravljan; umjesto odlomljenog trna stavio se novi trn u obliku baglame pa se je učvrstio na gredu glavice šipkastom tetikom. — Stilus, dugačak 9 *cm*, u gornjem je dijelu udebljan, odozgô je sploštен i zavinut.

2. Uz istočnu stranu nagjene su kraj tačke 5. dvije jednake djetinje narukvice *(slika 51.)*, izdjelane od broncane šipke, koja je po sredini najdeblja; prema zavinutim krajevima, koji prelaze jedan preko drugoga, postaje šipka postepeno sve to tanja. Promjer je narukvicama 3·9 *cm*.

---

[1]) Radimský u „Glasniku", god. 1894., str. 308., tab. I. = „Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 159., sl. 57. i 58.

[2]) Isp. „Glasnik", god. 1896., str. 463. = „Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 260.

[3]) Radimský u „Glasniku", god. 1893., str. 611. = „Wissenschaftl. Mittheil.", III., str. 203.

3. Uz južnu stranu iskopana je kod tačke 2. u dubljini od 1·50 *m* jošte nedogotovljena žara za pepeo sa dvije ručice i jednom nožicom, *slika 52.* U nje je jedino obrub grla posve izragjen.

Da možemo već jednom pristupiti pitanju: na što je služila ova naša gragjevina, valja da zbog lakšeg orijentiranja ukratko ponovimo bitnosti našeg istraživanja. Pred nama leži veliko, potaracano mjesto (pijaca), zatvoreno na sve četiri strane dvospratnim trijemovima (portikusima); s ovim mjestom ili pijacom stajalo je s jedne strane u najtjesnijoj svezi pet prostorija. Dvije ove prostorije odlikuju se veličinom i pomnjivom gradnjom; jedna od njih intenzivno je upotrebljavana, — takogjer u doba studeni — i to na svrhe, koje su uvjetovale stanovito ograničenje; sama upotreba bila je ovdje izdašnija, nego u drugoj prostoriji, gdje je nalazila mjesta daleko veća množina ljudi. Naprotiv su druge tri prostorije manje i jednostavnije opremljene. Jedna od ovih izba

Slika 52. Nedogotovljena žara za pepeo.

bila je predvorje drugih dviju, koje su mimo svoje jednostavnosti ipak imale stanovitu važnost. Po gragjevnom natpisu, po nagjenim spomenicima u počast carskih ličnosti i po tome, što su tu bila postavljena umjetnička djela, ispostavlja se naša gragjevina u svojoj cjelovitosti kao najvažnija zgrada u ovomu mjestu, koja nije služila na privatne nego na općinske cijelji.

Tloris naše gragjevine isključuje sasvijem da u njoj tražimo koju od onih javnih zgrada, što su ih obično imale rimske varoši, primjerice baziliku, hram, kupalište, pozorište i t. d.; naprotiv govori taj tloris najodlučnije, da je ta gragjevina forum. Ko je imao sreću da u Pompeju uči od Augusta Mau-a, tome se ova spoznaja za naš Županjac namiće odmah s početka. Ovdje zauzimlje jednu stranu foruma (onu prema jugu) kompleks, sastavljen od „tri očevidno suvisle zgrade, slične jedna drugoj, koje spaja zajednička fasada“ [1]). Drugih zgrada, koje se priključuju pompejanskomu forumu iza kolonada, to jest hramova i tržišta, nema nikako u Županjcu, no treba držati na umu, da naš forum pripada malenoj, pokrajinskoj varoši, koja se ne može

[1]) A. Mau, „Pompeji in Leben und Kunst“, str. 111. Isp. H. Nissen, „Pompejanische Studien zur Städtekunde des Alterthums“, str. 306.

mjeriti sa bogatom pomorskom varoši u „Campagna felice“, već joj valja tražiti analogije u varošicama Panonije, Norikuma, Retije i t. d. Da navedemo samo jednu paralelu, istaknućemo, da je u Retiji S. Jenny iskopao forum Brigantiuma, koji se potpuno podudara s ovom našom gragjevinom. Taj je forum „prostrana otvorena pijaca pravokutnog oblika, čije su četiri strane opasane prekrivenim, prema vani zatvorenim, prema unutrici otvorenim trijemovima“. Kasnije je osim jednog portikusa, koji je došao na mjesto starijeg trijema, nadalje osim novog ulaza i drugih omanjih gragjevnih preinaka, uz jednu stranicu dozidana zgrada sa četiri prostorije: dvije „dvorane za sastanke“ i dvije izbe[1]). Posve osnovano tumačenje, koje je za ove dvije dvorane foruma u Brigantiumu dao pokojni učenjak Jenny, još više pak mnijenje Mau-ovo[2]) o trim dvoranama pompejanskog foruma: „zvanična soba duumvira“, „sjednička dvorana gradskog vijeća“ i „zvanična soba aedila“ — daju nam i oznake za prostorije *A* i *B* u našoj gragjevini. Dvoranu *A*, „u kojoj mogoše naći mjesta mnogi ljudi“, nazvaćemo dakle dvoranom za sjednice općinskog zastupstva, dok u prostranoj i „mnogo upotrebljavanoj“ prostoriji *B* vidimo zvaničnu sobu magistrata varoši Delminium. Dekurioni ove varoši već su nam poznati[3]). O njezinim općinskim oblastima ne znademo zasad još ništa; no ako su te oblasti na zvanične svrhe raspolagale samo jednom sobom, to je ovo posve razumljivo pogledom na malene prilike ove varoši, čija veličina nalazi svog izražaja u forumu[4]). Da su te prilike u mnogočemu bile dosta primitivne, i da varoški glavari nijesu tražili udobnost i raskošnu opremu u zvaničnim prostorijama, vidi se već odatle, što je u zvaničnoj sobi nagjeno ognjište i kuhinjsko posugje.

Da odredimo, na što su služile one malene izbe, što se redaju uz dvoranu *A* na zapadnoj strani, razabraćemo iz Vitruva, koji pod V 2, 1 navodi: aerarium carcer curia foro sunt coniungenda, sed ita uti magnitudo symmetriae eorum foro respondeat. Od ovih prostorija (tri) možemo prve dvije smjestiti u *D* i *E*, koje su namjerice osjegurane izbom *C*. Ko se ne slaže time, da je općinska blagajna bila smještena u *E* kraj zatvora (uze) *D*[5]), tome stoji na volju da blagajnu smjesti u sobu *B* pa da u izbama *D* i *E* vidi zatvore[6]).

Forum imao je takogjer podnicu za govornike; ovakovu podnicu valja nam svakako tražiti i u našemu forumu u Županjcu. Za nju mogao je služiti naprijed na strani 329. opisani i u *slici 29.* prikazani dugoljasti obzid ispred drugog ulaza u dvoranu za sjednice općinskog zastupstva. Ovaj obzid odgovara rostri u rimskom forumu, koja je bila „visoki i podugački suggestus“[7]). Po veličini i opremi svojoj ne dostiže dakako naš obzid onu rimsku rostru, koja nije služila samo kao govornica. Mi znamo

---

[1]) „Mittheilungen der Centralcommission“, 1889., str. 89. i dalje.

[2]) Na ozn. mj.; isp. Nissen, na ozn. mj.

[3]) Isp. „Glasnik“, god. 1895., str. 285. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, V., str. 220. = C. I. L. III 14229: ....l(oco) d(ato)] d(ecurionum) d(ecreto) i naprijed str. 307.

[4]) Isp. Vitruva, V 1.

[5]) O gradskim uzama isp. Mommsena, „Römisches Strafrecht“, str. 310.

[6]) Po Nissenu, na ozn. mj. str. 312. ležao je u Pompeju zatvor uz sjeverozapadni ćošak foruma te se sastojao od dvije tamne prostorije, koje su ležale jedna iza druge. Naprotiv zastupa Mau, na ozn. mj. str. 82., starije mnijenje, da ovdje treba tražiti aerarium. U Rimu ležala je uza „Mamertinus“ ispod foruma na podnožju kapitola, — isp. O. Richtera u Baumeisterovom „Denkmäler des klassischen Alterthums“, str. 1465.; Chr. Huelsena, „Römische Mittheilungen“, 1893., str. 85. i Pauly-Wissowa „Real-Encyclopädie“ pod oznakom Carcer, stupac 1581. i dalje.

[7]) Richter, „Reconstruction und Geschichte der römischen Rednerbühne“, str. 1463. i dalje; Huelsen, „Römische Mittheilungen“, 1893., str. 87. i 1902., str. 13. i dalje.

ipak i to, da se i u Pompeju zadovoljiše s jednostavnijom govornicom; tamo je na tu svrhu služila plosnica (Plattform) pred hramom Jupitra[1]). Širina našeg obzida (1·0 *m*), povećana ponešto pločama, kojima se zid pokrio s obadvije strane, dovoljna je bila, ako se govornik upravo i raskoračio. S južne strane biće da su bile uz obzid položene stube.

Da se na našemu forumu obdržavao takogjer vašar za živež, vidimo iz mnogih nagjenih odlomaka od amfora (naprijed str. 333.). Biće da su prodavaoci svoju robu izlagali na onom nepokrivenom mjestu, a ne po dosta uzanim trijemovima, koji su bili rezervirani za sastanke i šetnju gragjana. Pojedini prodavaoci mogli su ali imati svoje čvrste daščare (dućane.) Možda nam valja ko ostatak od reda ovakih daščara smatrati onu dosta slabu zidinu uz fundamenat istočnog portikusa, koju nijesmo mogli protumačiti naprijed na strani 329.; moguće je i to, da s ovim mišljenjem stoji u svezi i onaj jednostavni ključ, prikazan u *slici 36.*

Forum je sagragjen, što sam pokušao dokazati naprijed na strani 326., u godini 18./19. poslije Hrista, te je po glasu natpisa u počast carice Tarquilline (str. 330.) još i u godinama 241. do 244. poslije Hrista ukrašen novim spomenicima. Da je forum bio u dugom nizu godina u upotrebi vidi se odatle, što je tarac vrlo istrošen (strana 321.). Forum je namjerice propao; potpuno razorenje prostorija, opisano naprijed na strani 317. navodi nas na mišljenje, da su tu harali vanjski neprijatelji, da se je dakle ovdje razorenje dogodilo onda, kada država već nije mogla da brani svoje granice i kada su pogranični narodi harali pokrajine po unutrašnjosti države. U koje se doba ovo dogodilo, pokazaće nam možda niže dolje navedeni spisak nagjenog novca. Na žalost nije se nijedan komad ovog novca našao u takovim prilikama, da bi se moglo pouzdano reći, da je ostavljen na forumu upravo u čas njegovoga porušenja i da nije na ovomu mjestu kasnije izgubljen[2]). Spram ovoga moramo se zasad ograničiti jednostavnim konstatiranjem, da najmlagji komad (broj 43.) potječe od cara Theodosiusa I., koji je proglašen augustusom 19. januara godine 379.[3]). No kako je taj komad vrlo izlizan, dospio je on u zemlju nekoliko godina poslije nego što je kovan. Na okolnost, što u našemu spisku nijesu zastupani Arcadius ili Honorius, netreba da polažemo osobitu važnost, jer je moguće da nam je jedan ili drugi od ovakih komada umaknuo, za tim jer može da bude i to, da se upravo novac ovih vladara nije ovdje izgubio. Prije nego što ćemo propadanje tržišta i gradske vijećnice u Županjcu pouzdano moći dovesti u svezu sa kojim historijskim dogagjajem, treba da sačekamo rezultat daljnjih opažanja sa gragjevnih ostataka u okolini foruma.

1. Augustus. Avers: CAES[AR] AVGVSTVS. Glava careva sa lovor-vijencem okrenuta na desno. Revers: LMESCINIVS RVFVS IIIVIR. Na pročelju žrtvenika: IMP | CAES | AVG | LVD | SAEC, s obadvije strane: XV SF. Ovaj se denar podudara sa pečatom, što ga je po jednomu egzemplaru u c. kr. kabinetu novca u Beču pribilježio M. Bahrfeldt u „Wiener numismatische Zeitschrift", XXIX. (1897.), str. 21., br. 4., tab. VIII., br. 190. uz Babelona II., str. 221., br. 4 = str. 86., br. 273., samo je naš komad ispunjen.

2. Otho, denar, Cohen[1] 14.

3. Vespasian, denar, Cohen[1] 60.

4. Hadrianus, dupondius, Cohen[1] 905.

---

[1]) Mau, na ozn. mj. str. 42.

[2]) Za starije komade može se pouzdano uzeti, da padaju u doba kad je forum razoren.

[3]) G. Goyau, „Chronologie de l'empire Romain", str. 561.

5. Hybridski ispunjeni denar. Avers: SABINA AVGVSTA. Glava carice okrenuta na desno. Revers: AVGPIVSPMTRP COSDESII. Minevra gleda stojeći na lijevo; odgovara otražnjoj stranici novca Antoninus Pius, Cohen[1] 10.

6. L. Aelius, denar, Cohen[1] 14.

7. Crispina, denar, Cohen[1] 1.

8. Septimius Severus, denar, Cohen[1] 392 ili 403.

9. i 10. Gallienus, antoninian, Cohen[1] 58; O. Voetter, „Die Münzen des Kaisers Gallienus und seiner Familie" u „Wiener numismatische Zeitschrift", XXXII. (1900.), str. 136., atlas tab. XIV., sl. 41.

11. Gallienus, antoninian, Cohen[1] 61. Vrlo oštećen.

12. Gallienus, antoninian, Cohen[1] 109; Voetter na označenom mjestu str. 136., tab. XIV., sl. 53.

13. Gallienus, antoninian, Cohen[1] 354; Voetter na označenom mjestu str. 132., tab. XIII., sl. 2.

14. Claudius II., antoninian, Cohen[1] 51.

15. i 16. Claudius II., kvinar, Cohen[1] 52.

17. Probus, antoninian, Cohen[1] 433.

18. Probus, antoninian, Cohen[1] 503.

19. Carus, antoninian, Cohen[1] 51.

20. Carus, antoninian, Cohen[1] 77.

21. Maximianus, M. B., Cohen[1] 200.

22. Galerius, antoninian, Cohen[1] 59.

23. Galerius, M. B., Cohen[1] 82.

24. Galerius, antoninian, Cohen[1] 176.

25. Constantinus I., P. B., Cohen[1] 246.

26. Constantinus I., P. B., Cohen[1] 309.

27. Fausta, P. B., Cohen[1] 7.

28. Constantinus II., P. B., Cohen[1] 92.

29. Constantius II., M. B., Cohen[1] 225.

30.—33. Constantius II., P. B., Cohen[1] 226.

34. Constantius II., P. B., Cohen[1] 246.

35. Constans, P. B., Cohen[1] 134.

36. Constans, P. B., izlizan, Cohen[1] 131 ili 133—135.

37. Constantinopolis, P. B., Cohen[1] 15.

38. Constantius Gallus, P. B., Cohen[1] 37.

39. Julianus, M. B., Cohen[1] 73.

40.—42. Valens, P. B., Cohen[1] 72.

43. Theodosius I., M. B., Cohen[1] 48.

44. do 60. Sedamnaest komada posve istrošenog bakrenog novca, koji padaju u doba naprijed poredanih komada.

Iza kako je forum požarom uništen, nije se opet podigao; nigdje se ne mogoše zapaziti ma kakovi znaci ponovnog opravljanja. Sama varoš ipak se je još i dalje održala, nije dakle potpuno razrušena, niti su je ostavili stanovnici, koji su preživjeli ovu katastrofu; jer se Delminium spominje još na pokrajinskomu konzilu, što se je obdržavao u Saloni godine 532.[1]), i jer novac, pribran po Duvanjskomu polju, siže

[1]) Farlati, „Illyricum sacrum", II., str. 173. Isp. naprijed str. 308., primjedba 7.

sve do u prvu polovinu šestog stoljeća. Da je romansko stanovništvo još i dalje ovdje životarilo uz doseljene Slavene, raspoznajemo iz neslavenskih elemenata u topografičkoj nomenklaturi županjačkoga kotara. Osim imena Duvno (vidi naprijed str. 307.) nijesu slavenskog korjena ni imena rijeka Šuice, Drine[1]) i Segeta.

Tečajem kasnijih stoljeća pokopavali su se mrtvaci na mjestu prije postojaloga foruma; mi smo prigodom našeg rada našli četiri čovječja kostura. Tri po dobu, pa valjda i po srodstvu vrlo slična groba nagjoše se u blizini sjevernog glavnog zida (isporedi *sliku 1.),* četvrtog groba doticao se djelomice kanal, spomenut na str. 329. Kosturi nagjeni su 0·65 do 0·70 *m* duboko ispod ledine. Srednji grob iz prve skupine

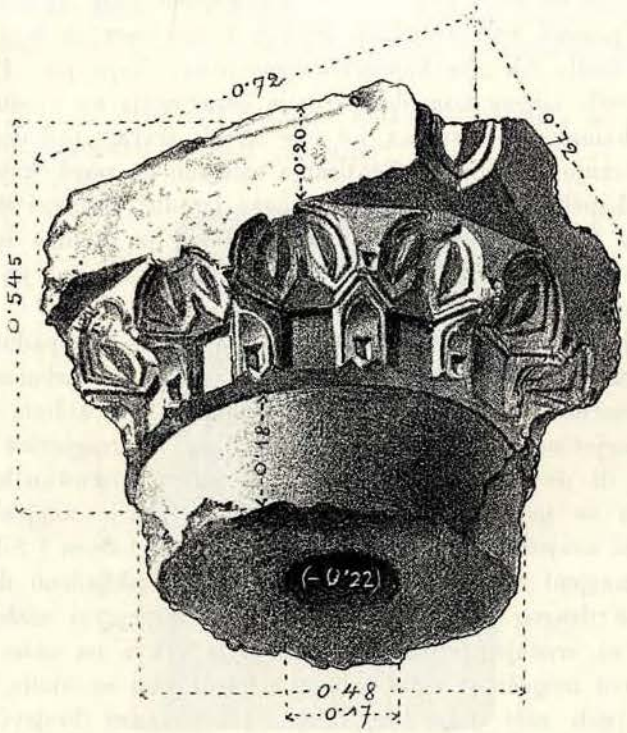

Slika 53. Glavica stupa u obliku stalaktita.

održao se najbolje; on je bio ogragjen i pokriven razlomljenim pločama, mjerio je u duljinu 1·80 *m*, u širinu 0·35, u visinu 0·36 *m*. Kostur ležao je polegjice na goloj zemlji. Nenagjoše se nikakvi prilozi, pa nije s toga moguće datiranje.

U zemlji, koja je pokrivala ostatke foruma, nagjoše se dva mletačka bakrena novca (DALMA • | E • T | ALBAN •) i jedna medalja sa poprsjem sv. Josipa.

Bogatiji i daleko važniji jesu nalazi iz kasnijeg doba na „Karauli", o kojima ćemo sada progovoriti, no prije toga prikazaćemo u *slici 53.* lijepu glavicu stupa, izragjenu od vapnenca u obliku stalaktita. Ona je ležala kraj Gjugjer-Gjaferove džamije u turskoj tvrgjavici, koja je danas većim dijelom već razrušena (isporedi *sliku 1.).* Nastojanjem gosp. gradonačelnika Ali efendije Odobašića prenešena je ta glavica u naš muzejski lapidarij. Ova glavica neka posluži ko dokaz, da je u doba turske vladavine u Županjcu bilo boljih rukotvorina[2]).

[1]) Ovo ime ne može da dolazi od riječi drin, drijen, pošto ovo drvo ne raste u Duvanjskomu polju.

[2]) O gragjevnim radnjama iz ovog doba u Bosni i Hercegovini isp. vrlo poučni članak Dr. H. Kellnera u djelu „Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild" (sveska Bosna i Hercegovina), str. 413. i dalje.

Karaula.

Prekopavanje površine malenog prostora, preduzeto u maju i julu godine 1896. po velečastnomu gospodinu fra Nuiću na katoličkomu groblju „Karauli“, otvorenomu godine 1875. a dostojno uregjenomu nastojanjem rečenog svećenika, dalo je upravo začudnu smjesu nalazaka: votivne i nadgrobne spomenike iz rimskog doba i arhitekturne komade crkvenog značaja iz srednjeg vijeka[1]). Spram ovih slučajnih nalaza ispostavila se potreba, da se na ovome mjestu po mogućnosti provedu što opsežnija iskapanja, kako bi se bar donekle objasnila njegova važnost za topografiju varoši. Ova naša namjera mogla se je u istinu i izvesti ponajviše zbog toga, što nam je najpripravnije bio na pomoći rečeni tadanji župnik i što nam je u našemu radu drage volje u susret dolazilo takogjer katoličko stanovništvo Županjca. Pod konac aprila i početkom maja 1897. mogao sam obaviti moja istraživanja na ovomu groblju izmegju novijih grobnih humaka, po kojima još nije izrasla trava. Dakako da je u ovakim prigodama istraživanje i detaljno orijentiranje nailazilo na pogdjekoju smetnju i da se zbog grobova i kapelice na groblju nije mogao izraditi sastavni tloris[2]), no mi smo ipak pored svega toga došli do dostatnih podataka, po kojima možemo o prošlosti „Karaule“ iznijeti daleko pouzdanije mnijenje od onog, što smo ga izrazili prigodom objavljivanja prvašnjih nalazaka.

Zidine, raskopane nuždnim prekidanjem na južnoj i zapadnoj strani kapelice pokazuju istu sastavinu kao i zidine foruma; u svezi sa razbacanim žmurnjacima, ćeremitom i odlomcima od ilovastih posuda dokazuju ove zidine, da su na Karauli stajale rimske gragjevine. Nije ipak jasno, da li su te gragjevine sastavljale jednu oveću zgradu, ili da li je tu bilo više na gusto poredanih kuća. Za pouzdano odregjivanje ne mogu nam poslužiti ovdje već prije nagjeni, sadanjim istraživanjem umnoženi zavjetni spomenici Armatusa, Diane, Libera i Silvanusa, pa ni oni zajedno s njima nagjeni dijelovi od sarkofaga, jer nije isključeno da se ovo kamenje ovamo donijelo sa drugog mjesta i upotrebilo kao gragjevni materijal onom prigodom, kad se je za srednjeg vijeka ovdje podigla crkva na onim starijim rimskim ruševinama; da ovu mogućnost valja uzimati u obzir vidi se odatle, što pojedini arhitekturni komadi (vidi niže dolje broj 7. do 9.) i žrtvenici (brojevi 3. i 4.) pokazuju tragove ponovnog obragjivanja. Nagjeni odlomci od sarkofaga svakako su ovamo prenešeni sa drugog nekog mjesta, što izvodimo iz toga, jer „Karaula“ leži u opsegu nekadanje rimske varoši, pošto se na istočnomu obronku uzvisine, na kojoj je varoš ležala i na prijelazu u ravnicu vide ostaci od zgrada (isporedi nacrt *slika 1.)*. U ostalom nije na tome mjestu nagjen ni jedan čitavi sarkofag pa ni takovi odlomci od sarkofaga, koji bi se mogli sastaviti. Nagjeni su vazda samo komadi od sarkofagnih pokrovaca, a na korito nijesmo se namjerili, i ako su naša iskopavanja segnula u znatnu dubljinu. Kako navedosmo u prvoj našoj publikaciji o „Karauli“, stajali su nadgrobni spomenici prvotno[3]) u otvorenom polju uzduž ceste, koja je polazila iz Županjca.

Kad je propala srednjevjekovna crkva, po svoj prilici još za njezina postojanja, služila je Karaula kao groblje, što dokazuju tamo nalazeći se nadgrobni spomenici.

---

[1]) Naš „Glasnik“, god. 1897., str. 227. i dalje = „Wissenschaftl. Mittheil.“, VI., str. 220. i dalje.

[2]) Pogledom na ovo ne možemo ovdje objelodaniti ovaki tloris.

[3]) „Glasnik“, god. 1897., str. 233. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, VI., str. 227.

Kamene kocke pločastog oblika leže djelomice iznad zidina. Na jednoj kocki vidi se na pročelju prazno dugoljasto polje, omegjašeno na sve četiri stranice vijugama; druga jedna kocka ukrašena je takogjer vijugama pa još i rozetama.

Mi smo mnoge grobnice otvorili i iz njih povadili bogati kranio loški materijal za našu antropološku zbirku. Po svojem obliku i inventaru ove su grobnice još mlagje od one srednjevjekovne crkve, a dijelom sižu do u sadašnjost. Spram rečenoga služi Karaula već kroz stoljeća kao groblje. Iz novijeg doba potječe i ono obragjeno kamenje, koje iskopasmo kraj kapelice iz neznatne dubljine; ono je ostatak turske stražarnice ili karaule, koja je stajala na onom istom mjestu, što sada prikriva spomenuta kapelica. Od te stražarnice dobilo je svoje ime ovo mjesto, koje je kratko vrijeme pred okupaciju uslijed vješto poduzetih koraka županjačkih katolika opet odregjeno za groblje.

Sada ćemo poredati i opisati pokretne nalaze, po kojima smo bar u krupnijim potezima mogli rekonstruisati povijest „Karaule".

Slika 54. Votivni relijef Diane.

1. Votivni relijef Diane *(slika 54.)*. Pravokutna ploča od mekog, bijelog vapnenca, lijevo i odozdô odlomljena, 0·44 *m* visoka, 0·28 *m* široka i 0·067 *m* debela. U udubljenomu polju ide Diana na desno u brzomu hodu; ovo se razabire više iz lepršanja kabanice, nego iz položaja nogu; — lice i gornji dio tijela okrenula je prema gledaocu. Odjevena je osim već spomenute kabanice još i na visoko podignutim i zapasanim hitonom kratkih rukava; u lijevoj ruci drži lûk a desnicom je segnula za legja, da izvadi strjelicu iz tulca. U začudnoj oprjeci sa brzinom božice stoji mirni položaj njezinih životinja: na lijevo polegla je košuta, koja se raspoznaje po ostatcima rogova; na desnoj strani leži pas s natrag okrenutom glavom. Radnja je pokrajinska i dosta surova. Na gredi u podnožju bio je usječen u dva reda zavjetni natpis neke žene. Od njezinog imena sačuvalo se jedino ..... *lia,* zatim se još održala formula *l(ibens) p(osuit).*

Na postranim hrapavo izdjelanim plohama vidi se uz stranice relijefa 1·5 *cm* široki obrub, koji se izbočio iz zida, u koji je nekoć bila umetnuta ova ploča.

Ovaj relijef je šesti komad u redu onih zavjetnih spomenika, što su na „Karauli“ bili podignuti jedino u čast Diane. Prijašnji slučajni nalazi podadoše nam: dva relijefa, dva žrtvenika i jednu natpisnu ploču. Sedmi put spominje se Diana u svezi sa Silvanom na niže pod 2. spomenutomu relijefu. Ovaj broj svjedoči, da se je ova božica u Županjcu vanredno štovala.

2. Votivni relijef Diane i Silvana *(slika 55.)*. To je dônji, uz rubove vrlo oštećeni dio ploče od mekog, bijelog vapnenca, 0·20 *m* visok, 0·305 *m* širok i 0·082 *m* debeo. U nejednako udubljenom polju stoje dva lika okrenuta prema gledaocu, a uz iste u pravilnom rasporedu po jedna životinja: s desne je strane polegla na desno koza, a s lijeve strane okrenuto na lijevo košuta, koja je svoju glavu, ukrašenu jasno vidljivim rogovima, natrag obrnula i podigla, gledajući u božicu, u kojoj već po tome upoznajemo Dianu. Kako je relijef vanredno oštećen, mogu se od atributa, što

Slika 55. Votivni relijef Diane i Silvana.

karakterišu ovu božicu, razabrati samo još gužva od visoko zapasanog chitona (uz lijevu ruku); desni je lakat božica spustila. Glede odregjivanja drugog lika nijesmo ograničeni jedino na životinju; oblik dônjeg tijela i nogu svjedoče, da je to Silvan. Od njegovih atributa održao se okrajak peduma pod prstima spuštene desne ruke. Kakav je rad bio predočen u takogjer spuštenoj desnoj ruci, ne može se kazati, svakako nije ta ruka držala syrinx ili grozd. Parotine uz lakat, slične grani, nastale su od udaraca i odlomljivanjem.

Radnja je u ovog relijefa daleko bolja i sa više razumijevanja izvedena nego ona u relijefu pod 1. Postrane plohe izdjelane su upravo ko u pregjašnje ploče; spram toga je i ovaj relijef bio umetnut u zid.

Ovdje su Diana i Silvan prvi put za Dalmaciju združeni u jednu grupu; inako je ovakova sveza ovijeh, po svojem djelovanju sličnih božanstava počešće zasvjedočena za Rim[1]), pa i za druge provincije; isporedi primjerice: C. I. L. III., 1154 = 7775 iz Apuluma; *Silvano Silvestri et Dianae M. Aurel. Comat. Super.*

[1]) Th. Birl u „Roschers Mythologisches Lexikon“ pod oznakom Diana, stupac 1005.

3. Žrtvenik (ara), *slika 56.*, izdjelen od mekog, bijelog vapnenca, sa visokim ali slabo izbačenim gornjim zabatom i sa sličnim podnožnim zabatima na obim postranim plohama i na licu (ovdje se održaše tek maleni tragovi). Na zabatu glavice bijahu postrance dodane sploštene akroterije. Čeona je ploha, izuzevši jedino dio iznad podnožnog zabata, namjerice odlomljena, bez da je to imalo ikakve tehničke svrhe. Iz toga se razabire, da je ara prvotno imala natpis, koji je kasnije prouzročio negodovanje. Pogledom na malenu plohu izmegju profiliranih dijelova are i uzimajući još u obzir neznatni ostatak održanog natpisnog polja, koje siže dosta u visinu bez ikakvih tragova od slova, morao je natpis biti vrlo kratak, možda od tri retka. U sredini gornje plohe vidi se plitka patera, zarubljena plitko zaparanim kvadratom i malenim rupicama u njegovim ćoškovima. Ove su rupice služile valjda na to, da se pri žrtvo-

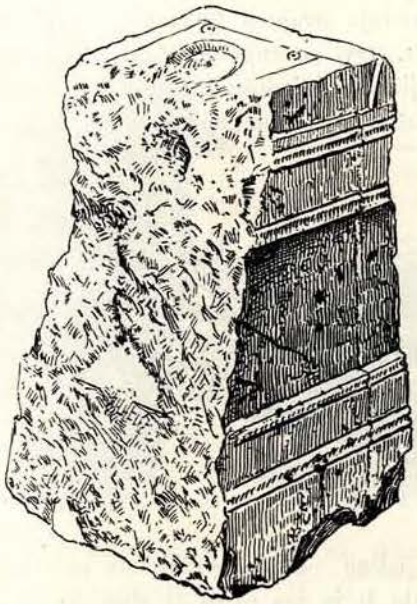

Slika 56. Žrtvenik.

Slika 57. Votivna ara.

vanju u nje može čvrsto postaviti stalak od kovine. U središte dônje plohe usječena je polukružna, hrapava jama (duboka 0·08 *m* sa promjerom od 0·205 *m*) na tu cijelj, da se ara može učvrstititi na podnožje (bazu).

Otražnja je ploha pomnjivo uglagjena, žrtvenik je dakle stajao sam o sebi. Omjeri are ovi su: visina 0·485 *m*, širina na zabatu 0·335 *m* a inače 0·29 *m*, debljina na zabatu 0·27 *m* (sada) a inače 0·254 *m* (prvotno).

4. Votivna ara, *slika 57.*, od mekog, bijelog vapnenca, sa slabo izbačenim zabatom odozgô i na podnožju obiju postranih ploha. Na gornjem zabatu pokušalo se dodati akroterije. I na ovomu žrtveniku je pročelna strana namjerice oštećena, upravo ko u are pod brojem 3., ali je ovdje ta ploha uglagjena metalnim orugjem, što se je dalo lako izvesti pogledom na mekoću kamena. Naprotiv su gornji odlomci prouzrokovani padom. Gornja je ploha ukrašena kružnicom na odskok, u koju se šestilom zaparala rozeta. Otražnja je ploha surovije izdjelana nego ona u žrtveniku pod 3. Omjeri are jesu ovi: visina 0·47 *m*, širina na zabatu 0·315 *m* a inače 0·24, sadanja debljina 0·18 *m*.

5. Odlomak desnog ćoška čeone stranice sarkofagnog pokrovca, *slika 58.*, od mekog, bijelog vapnenca; na lijevo održao se postrani akroterij. Odlomak je 0·13 *m* visok, 0·30 *m* širok i 0·17 *m* debeo. Središte zabata ukrašeno je likom gragjevine, koja počiva na vertikalnim, kaneliranim stupovima; u njezinoj sredini nalazi se amfora Postrance je prikazan po jedan delfin, koji su glave okrenuli k stupovima; ispod delfina je ploča, sastavljena od koncentričnih kružnica. Da razumijemo ovaj fragmenat, dobro će nam poslužiti dva analogna spomenika, nagjena već prije na Karauli; isporedi ovaj „Glasnik", godine 1897., str. 226., slike 9. i 10. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 218. i dalje, slike 47. i 48.

6. Dva odlomka od desnog, prednjeg kraja sarkofagnog pokrovca, koji pristaju zajedno, *slika 59.*; izdjelani su od mekog, bijelog vapnenca i mjere 0·16 *m* u visinu, 0·125 *m* u širinu, 0·61 *m* u duljinu. Po akroterijama odozgo i s lijeve strane izragjeni su ovi odlomci kasnije na gragjevne svrhe. Prednja stranica tvori blago uspinjući se zabat sa glatkim gredama i zupcima pod njima. Ovi se zupci opetuju pod epistylom te se odavle nastavljaju na uzdužnoj stranici; njima se htjedoše imitirati glavice i grede od krova drvene konstrukcije. Na epistylu usječen je u jednom retku natpis, a slova

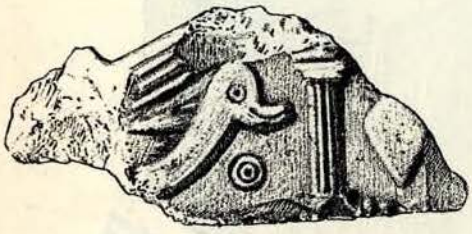

Slika 58. Odlomak sarkofagnog pokrovca.

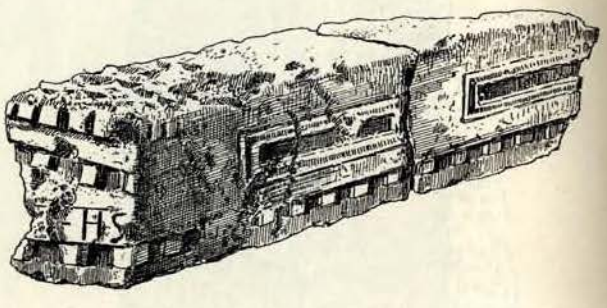

Slika 59. Dva odlomka od sarkofagnog pokrovca.

bijahu prevučena crvenom bojom. Održaše se jedino -HS. Ostatak na početku biće da potječe od slova F. Ne može se odrediti, da li je iza slova S slijedilo još jedno slovo manje veličine. Interpunkcije nema. Ova slova možemo svakako tumačiti: *f(ecit); h(ic) s(itus)* ili *s(ita)*. Akroterion bio je ukrašen vertikalnim brazdama. Na uzdužnoj stranici pokrovca ukrašena je ploha iznad zubaca jednostavno profiliranim, odugačkim gredama. Ovaj komad i fragmenat pod 7. podudaraju se potpuno sa dijelovima od sarkofaga, nagjenim već prije na „Karauli".

7. Jedan odlomak, valjda od lijevog, otražnjeg ćoška sarkofagnog pokrovca, izdjelan od mekog, bijelog vapnenca, preragjen sprijeda, desno i odozgo; 0·17 *m* visok, 0·205 *m* širok i 0·205 dugačak. Na lijevoj — uzdužnoj — stranici održaše se dijelovi jednostavno profiliranih, dugoljastih greda (isporedi broj 6.) i malene ornamentalne, koncentrične kružnice.

8. Glavica stupa, *slika 60.*, izdjelana od mekog, bijelog vapnenca, odozdô prelomljena. Iznad dva, horizontalno zaparana koluta sa jednim žlijebom stoje u snažnom reljefu izragjene četiri ptice — valjda orlovi — sa raširenim krilima i drže 3·5 *cm* debelu ploču, koja je s vanjske strane u dônjoj polovini u koso, po gornjoj polovini vodoravno isprutana. Ploča ima oblik sferičkog kvadrata sa 0·18 *m* dugačkim stranicama, iz kojih su odskočili polukružni nastavci. Površina ploče četverasto je razdijeljena zaparanim crtama, a gdje se ove u središtu sastaju, izvrtana je

rupa, duboka 0·105 *m* sa promjerom od 3·2 *cm*. U ovu je rupu bio zasagjen klin, kada se je stup izdjeljavao na točilu (Drehbank). Da ovdje imamo posla radnjom na mašini, raspoznaje se takogjer otud, što su žljieb, obadva koluta i brazde po njima sasvijem precizno izragjene. Glavica mjeri u visinu 0·325 *m*, premjer na dônjem kolutu 0·155 *m*. U skupinu, kojoj pripada ova glavica, ide po jednakom promjeru i istovjetnim ornamentima odlomak od stupa, prelomljen odozgô i odozdô, visok 0·13 *m*, *slika 61.* Po svojem profiliranju biće to dônji okrajak trupa i prijelaz njegov u podnožje (bazu). Na dônjoj plohi vide se, ko u ploče na *slici 60.* dvije zaparane crte, što se ukrštavaju u pravom kutu; u njihovom središtu izvrtana je konična rupa, duboka 0·10 *m* sa 2·3 *cm* promjera. Ova rupa i ona što je izdubljena na ploči u glavice *slika 60.* opravdavaju naše mišljenje, da su se glavica i trup izdjelali od jednog kamena.

Slika 60. Glavica stupa.

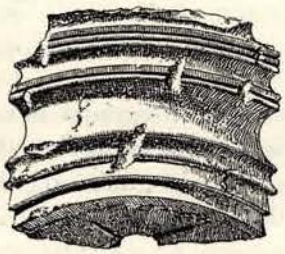

Slika 61. Odlomak trupa od stupa.

Slika 62. Odlomak od glavice svijećnjaka.

Slika 63. Stup.

9. Odlomak od glavice svijećnjaka, *slika 62.*, izdjelan od mekog, bijelog vapnenca, visok 0·19 *m*. Ova glavica izlazi u polukruglju te je ukrašena horizontalnim pruticama, proizvedenim na točilu. Ona prutica odozgo očevidno je zaokružavala oveliku rupu, zbog koje mi upravo tome odlomku dadosmo navedenu oznaku. Prijelaz u truplo svijećnjaka tvori snažno profilirani kolut, ispred kojeg je glavica oštro unutar zarezana.

Služim se ovom zgodom da ispravim omašku, koja se slučila prigodom objavljivanja jednog odlomka iz ove iste crkvene ruševine u našem „Glasniku“, godine 1897., str. 243., broj 24. (= „Wissenschaftl. Mittheil.“, VI., str. 234., br. 24.). Mi nemamo tu posla (vidi *sliku 63.)* sa odlomkom, već sa potpuno održanim stupom, koji je samo na jednoj plohi oštećen. Spram svoje neznatne visine od 0·47 *m* nije ovaj stup mogao biti sastavni dio gragjevne arhitekture; njegov srazmjerno veliki promjer (0·145 *m*) sprječava nas opet, da ga držimo člankom one balustrade, kojom je bilo zagragjeno svetište. Najvjerojatnije je, da je ovaj stup bio stalak oveće posude.

10. U *slici 64.* prikazani su maleni odlomci nekih ploča, koje su bile negdje umetnute ko ispunjak (Füllungsplatten); na njima vidimo uz rozete i vijuge takogjer životinjske motive.

11. Dva odlomka od ilovastih posuda, *slika 65.* i *66.*, koji se ističu osobito snažnim profilima. Ilovača u njih je ista kao u odlomaka *slike 9., 10., 41.* i *42.*

12. Maleni fragmenti staklenih posuda i deformirano komagje olova.

13. Oštećena, na glavici iskrivljena broncana fibula iz kasnijeg la-tenskog doba, *slika 67.* Ovaj tipus zasvjedočen je kod nas dosad samo u tri željezna egzemplara iz D. Laminaca u kotaru bos. Gradiška[1]).

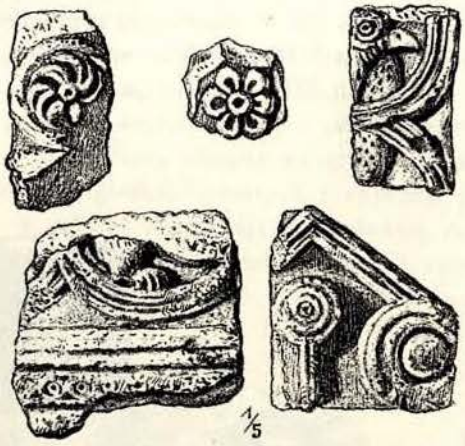

Slika 64. Odlomci ploča za ispunjavanje.

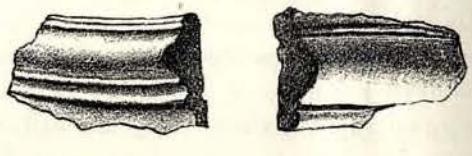

Slike 65. i 66. Odlomci od ilovastih posuda.

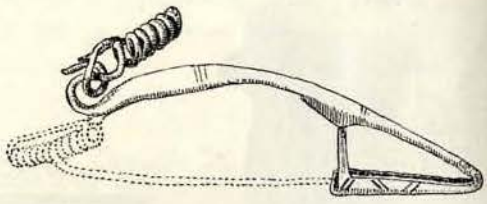

Slika 67. Broncana fibula iz kasnijeg la-tenskog doba.

Slika 68. Grafito.

Kada smo pretraživali ogradni duvar groblja, namjerismo se na zidni kamen (visok 0·225 *m*, širok 0·055 *m*, debeo 0·15 *m*), koji na čeonoj stranici pokazuje grafito od dva retka, *slika 68.* Ono nekoliko slova ne dozvoljavaju tumačenje.

*

Kako svaki odulji boravak u stanovitom mjestu na svrhe iskopavanja dolazi u prilog proučanju dotične okoline, to je i naš rad u Županjcu bio koristan za istraživanja po drugim mjestima u Duvanjskomu polju. Kad se je seljački narod iskupljao u pazarne dane i kraj crkve, pa kad je dolazio da razvidi naša iskopavanja, mi smo ga vazda ispitivali o svemu, što se odnosi na muzejske ciljeve te smo ga zgodno upozoravali na važnost, koju može da ima za znanost pogdjekoji sitniji, na prvi pogled možda i neznatni nalazak. Ovako pribrane vijesti i podatke mi smo dalje proučavali u one dane, kada ne bijasmo zaposleni samijem iskopavanjem. Rezultat ovih naših ekskurzija i jednog kasnijeg putovanja bio je taj, da možemo ovdje progovoriti o još nekim nalazištima.

U rimskoj naseobini

Eminovo selo,

u predjelu zvanom Kratine (a ne Krotine) njive, o kojoj je pokojni V. Radimský progovorio u ovom „Glasniku“, god. 1894., str. 304. (= naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 156.), pronagjosmo rimsku ciglanu.

---

[1]) Ć. Truhelka u „Glasniku“, god. 1901., str. 20., sl. 6. i 7.

Uz lijevu obalu potoka, zvanog Djevojka, našao je Marko Dilber u martu god. 1900., kad je na ispašištu Seline vadio ilovaču, kakovih 0·60 *m* ispod ledine mnoge cigle. Pošto se odmah razabralo da su ove cigle vrlo podesne za taracanje seljačkih ognjišta, to su seljaci u kratko vrijeme povadili skoro svu ciglu, i sada imadu sve kuće u Eminovu selu od ove cigle sagragjena ognjišta, kojima se domaćice u velike ponose. Ipak su se na tomu mjestu još održali dostatni znakovi, po kojima sam 2. juna 1901. na osnovu kazivanja seljaka i uz njihovu pripomoć mogao konstatovati, da je tu bila rimska ciglana. Mjerodavno bijaše za ovo konstatiranje, što se prigodom kopanja nije našao ni najmanji ostatak od zidina ili od zidnog kreča, nego isključivo samo cigle, žmurnjaci i ćeremit, naslagani u više redova. Uz rub ciglane nagjosmo razbacano grumenje pečene ilovače. Dobre ilovače imade svugdje u neposrednoj blizini. Mnoge cigle bijahu izobličene ili prepržene; one su ko nevaljane bačene na stranu. Pečata ne nagjosmo nikako.

Iz sela zvanog

Letka,

poznajemo iz predrimskog doba utvrgjeno mjesto „Gradina“, što leži uz sjevernu stranu ovog sela; isporedi Radimskog, na ozn. mj. str. 296. (= naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 147.). Uspjelo nam je da ovdje nagjemo još neke podatke iz onog doba. Kraj kuće Mije Majić-Radoša nagjosmo ljeti god. 1898. pet komada utega, izragjenih od slabo pečene, svjetlo-smegje ilovače, u koju se umiješao sitni pijesak. Ovi horizontalno probušeni utezi imadu oblik četverobridne piramide, a nijesu nikako ornamentirani. Razlikuju se tek po veličini i težini; u tri su komada stranice uglagjene. Iz županjačkog kotara poznati su nam otprije ovakovi utezi sa gradina u Mesihovini i Zidini[1]), a sada znademo za još jedan komad iz sela Borčani. (Vidi niže dolje str. 352.)

Ovo zgodno odabrano mjesto bilo je naseljeno i u kasnijim vremenima, jer se tik uz kuću Majićevu vide rimske zidine, iz kojih je izvagjen jedan prag, i jer iz neposredne blizine potječe odlomak od gornjeg kraja žrtvenika, *slika 69.*, što ga je

Iovi
inturb(ato)?

Slika 69. Odlomak are.

Majić ustupio našemu muzeju. Ovaj je odlomak silno stradao; zabat je na otražnjoj strani otklesan, od natpisa održana su potpuno dva retka, dok se od trećeg sačuvaše tek gornji dijelovi nekojih slova[2]). Postrane su plohe uglagjene, naprotiv je gornja

[1]) Isp. Radimský u „Glasniku“, god. 1894., str. 293. i 300. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 145. i 150.

[2]) Isp. C. I. L. III 14976[3].

ploha hrapava, spram čega je na ovu malenu aru (0·235 *m* široka, 0·185 *m* debela, sada 0·335 *m* visoka) bio postavljen anathem, ili je ona služila za prinašanje žrtava. Predloženi po meni epitheton *inturbatus* nije inako zasvjedočen; isporedi J. B. Carter: „Epitheta deorum quae apad poetas latinos leguntur", str. 52., 129.

Ispod kuće Mije Majića izvadila je Mara Bošnjak iz korita rijeke Šuice odlomak lijevog gornjeg ćoška ploče od vapnenca, *slika 70.* Odlomak je straga gladak, odozgo hrapav; stranice su mu od lica prama dolje koso odsječene, po čemu se ispostavlja, da je ploča prvotno bila umetnuta u duvar. Slabo udubljeno natpisno polje, omegjašeno jednostavnim okvirom, ponešto je time postradalo, što se je ovaj komad upotrebljavao kao sjedalo kod pranja rubenine. Odlomak mjeri u visinu 0·355 *m*, u širinu 0·355 *m*, te je 0·103 *m* debeo. Slova su plitko urezana. U prvom retku nije A spojen sa T; kratki vodoravni potez tek je ukras slova A. U drugomu retku stajalo je svakako *viv(us)* ili *viv(a),* u trećem retku održaše se samo ostatci slova M [1]).

Slika 70. Odlomak ploče.

Na protivnoj strani od ovog nalazišta leže uz desnu obalu Šuice oranice, zvane Miličuša. Ovdje je, kako sam mogao ustanoviti 2. juna 1901., Marko Mačak god. 1886. ili 1887. na svojoj oranici iskopao naprijed na str. 327., primjedba 2., spomenuti nadgrobni kamen, postavljen trojici starosjedioca iz rimske Letke, koji padoše u boju u Panoniji. Bačak upotrebljavao je taj kamen ko podnožje bureta; tu ga je našao fra Nuić pa ga je prevezao u Županjac, odakle je dospio u muzejski lapidarium god. 1893. Pripovijeda se, da je ispod kamena bila grobnica, ogragjena i pokrivena kamenim pločama. Kazivaše oni i to: „da je na istoj oranici takogjer iskopan jedan kameni sanduk, širok i dugačak od prilike blizu jedan metar i da je taj sanduk bio ispunjen ćumurom". Upotrebiše ga kao korito pa se kasnije zagubio. Očevidno je, da je ovaj sanduk bio ossuarium (sanduk za čovječji pepeo). Konačno mi kazaše još i to, da se u zemlji zapazila jedna „napisana ploča". Kako je na ovoj oranici žito stajalo u punom razvitku, nijesam onuda mogao kopati; svakako će se ovdje istraživanja kasnije nastaviti, pošto navedeni znakovi opravdavaju mišljenje, da ovdje imamo posla sa nekropolom ili pak cestom, koja je bila zarubljena nadgrobnim spomenicima. Valja da se istakne, kako spomenuti ostatci leže daleko u dolini, dok se sadašnja kućišta poredaše uz podnožje brda uz rub rečene doline.

Drugo jedno nalazište jeste njiva Ivana Stipića, koji je ovdje pri oranju uz druge zabačene predmete izvadio iz zemlje ralom znatno oštećeni odlomak sarkofagnog pokrovca, ukrašenog postranim akroterijama. Odlomak je 0·32 *m* visok, 0·63 *m* širok i 0·38 *m* dugačak. S dônje strane održaše se na odlomku ostatci žlijeba. U sredini zabata nalazi se rozeta, a s desne strane od nje urezana su u kosom pravcu slova T I S. Ova su slova svakako stara (rimska).

Usred Duvanjskog polja leži na oranici

Mrkočela,

koja je vlasništvo mostarskog biskupa fra P. Buconjića, veliki, uz rubove vrlo oštećeni kameni balvan (vapnenac). Na njegovim obim stranicama vidi se u udubljenim poljima,

[1]) Isp. C. I. L. III 14976[8].

zarubljenim profiliranim okvirom, po jedan lik Attisa tipičnog držanja i odijela. Natpisu nema traga. Seljaci iz okolice pripovijedaju tajanstveno, da se je više puta pokušalo ovaj kamen pomaknuti s ovog mjesta, ali da se uvijek podigla strašna bura, koja da je i najsrčanijim ljudima zadala silni strah.

Iznad sela

Srgjani

pokazuju seljaci „miljokaz" uz onu cestu, o kojoj veli Ballif u djelu „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina", I., str. 29.: „da je pronagjena po usječenoj koloteèini". Zapravo je taj „miljokaz" obična oniska stijena, uglagjena čekićem; tragova od natpisa nema na njoj. Bilježim ovo, da ne bi kogod trošio svoje vrijeme na proučavanje ovog prirodnog kamena.

U selu

Kongora

raspoznaju se na površini zemlje odugačke, jake zidine, koje su po svoj prilici ostatak neke utvrde. U fundamentima kuće Kopčića održali su se temelji od kule ove tvrgjave, čiji su zidovi porušeni prije kakovih 30—50 godina, kad su Kopčići gradili svoju kuću. K ovoj tvrgjavi dovela se voda sa izvora „Žensko vrilo" zidanim vodovodom, od kojeg se ostatci i danas dosta dobro raspoznaju. Rečēno vrelo izvire na brdu Ljubuši odmah iza rečene tvrgjave. Ja i fra Ljudevit Radoš mogosmo substrukcije zgrada konstatovati takogjer na mjestima, zvanima „Mejdan" i „Zidine povrh podvornica", zatim na samoj Ljubuši na mjestu „Točilo". U kući Ika Bartulića vidjesmo komade ljevenog taraca (Beton), izvagjene na „Točilu".

Borčani.

Čitavi red slučajnih nalazaka dovedoše do toga, da je ovo selo, u kojemu su već Ballif[1]) i Radimský[2]) tražili nekadanje rimsko mjesto, sada postalo naše drugo najveće nalazište u županjačkomu polju. Sjeverozapadno od prvih kuća sela Borčani povlače se na podnožju Lib-planine dvije skupine parcela, kojima je narod dao značajna imena Seline i Kamenice. Seline, što leže neposredno uz obronak brda, poznate su nam već iz djela „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina", I., str. 61. kao nalazište rimskog nadgrobnog spomenika, objavljenoga tamo po fotografskoj slici. Na žalost potkrale su se ondje omaške u čitanju i opisivanju ovog odlomka, koje nam svakako valja ispraviti.

1. Dônji dio baze *(slika 71.)*, odozgô isprutane od rala, visok 0·28 *m*, širok 0·59 *m*, debeo 0·515 *m*. Stranice su glatke, otražnja je ploha izlizana. Na licu nalazi se udubljeno natpisno polje, zarubljeno profiliranim okvirom i bordurom od listova. Obadva retka treba da čitamo *....sor]ori me(a)e pientissi(mae)*, a ne kako sam prije predložio na osnovu fotografije: *Vict]ori [mat(er)?] f(ilio) pientissi(mo)*[3]).

Kamen je ležao pred kućom Filipa Majića, koji ga je našao na svojoj njivi u Selinama. Zauzimanjem kot. predstojnika A. baruna Schweiger-Lerchenfelda prevežen je ovaj kamen zajedno sa spomenikom pod br. 2. prethodno u kotarski ured u Županjcu, jer se zbog znatnih troškova ovi spomenici zasad ne mogu transportirati u Sarajevo.

[1]) Na ozn. mj. str. 28.

[2]) Na ozn. mj., god. 1894., str. 310. (= naše „Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 161.).

[3]) Spram toga i C. I. L. III 12811, isp. str. 2328[122].

Na istomu mjestu iskopao je Majić još i ove monumente, koje sam ja kod njegove kuće našao 3. juna 1901.

Slika 71. Dônji dio baze.

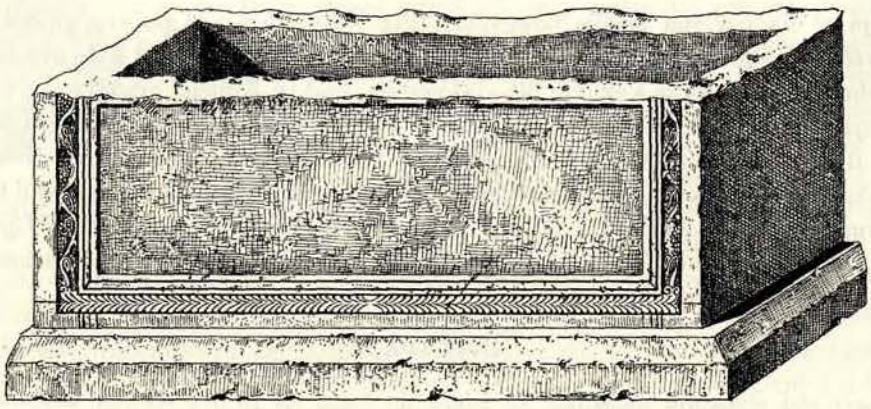

Slika 72. Sarkofag od vapnenca.

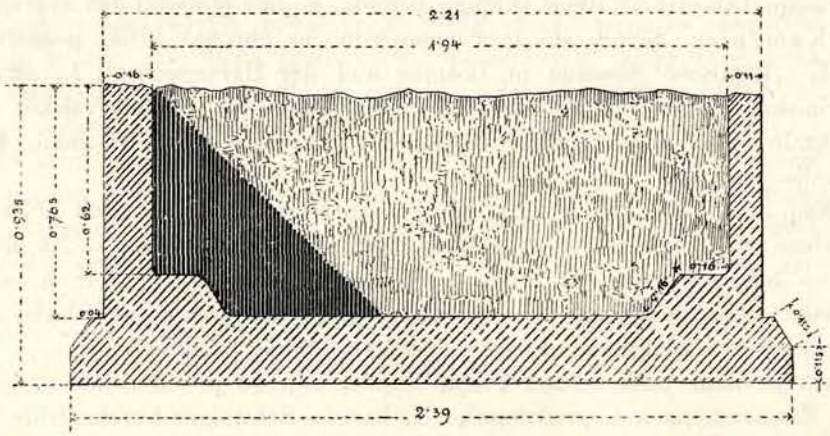

Slika 73. Uzdužni prosjek sarkofaga slika 72.

2. Veliki, monolitni sarkofag *(slike 72. i 73.)*, odregjen za sahranjivanje dviju osoba, oštećen pukotinama i odozgô u novije doba odlomljen. Sanduk počiva na plinthi, koja iskače s prijeda i na obadvim pobočnim stranicama. Stranice su nejednako

debele (0·11, 0·115, 0·16 i 0·17 *m*). Na čeonoj stranici nalazi se 1·78 *m* dugačko i 0·53 *m* visoko prazno polje, zarubljeno profiliranim okvirom i bordurom. Ova sastoji na uzdužnoj pruti od listića, poredanih na gusto jedan spram drugog, na pobočnim prutama pak od grančica vinove loze. Postrane su plohe uglagjene, dok je ploha na zalegju surovo izdjelana; spram toga je sarkofag bio prislonjen uz zid komore, a iznad ulaza u tu komoru bio je smješten natpis. kojeg na sarkofagu nema. Da je postojala ovakova zgrada, možemo naslućivati i po ovdje nagjenim ostatcima od stupova. Unutrina sanduka izragjena je vrlo surovo; uz uzanije stranice izdjelane su oniske uzvisine, na kojima su počivale glave ovdje sahranjenih mrtvaca. Omjeri sarkofaga razabiru se, izuzevši duljinu od 1·29 *m*, iz *slike 72.* Sarkofag nagjen je godine 1900. prigodom oranja.

3. Lijeva stranica od zabata nadgrobnog monumenta. Profiliranim okvirom zarubljeno polje ukrašeno je odugačkim, lijepo izdjelanim listom. Ovaj kamen uzidan je iznad jednog pendžera Majićeve kuće.

4. Odlomak od dônjeg dijela kamenog balvana, *slika 74.*, 0·24 *m* visok, 0·44 *m* širok i 0·63 *m* debeo. Jedna je stranica ornamentirana; postrance vidi se po jedan okrug, prosječen diametrima a ukrašen polukružnicama; izmegju obadva okruga usječen je u sredini polukrug, a nad njim motiv, koji podsjeća na rupu ključanice. Fragmenat potječe svakako od nekog nadgrobnog monumenta, jer je nagjen zajedno sa drugim odlomcima, koji su bez sumnje ostatci ovakvih spomenika. Sada je ovaj odlomak uzidan u ćošak štale za svinje uz Majićevo selište.

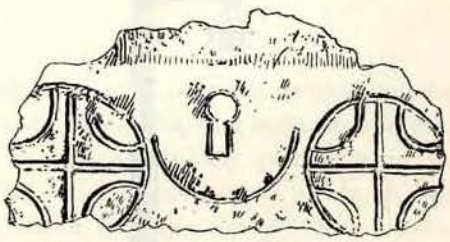

Slika 74. Odlomak od nadgrobnog spomenika.

Ovim spomenicima, nagjenim na starijem nalazištu, valja nam sada dodati one, što su na susjednom kompleksu Kamenice nagjeni god. 1901. i preveženi u naš muzej.

Sredinom maja rečene godine vadila su braća Joko i Ivan Majić na svojoj njivi kamenje, kako bi mogli laglje orati, pa nagjoše tom prigodom fragmenat br. 3. Upozoreni ovim nalazom stadoše kopati u dubljinu i širinu te su na površini od 4·50 : 4·30 *m*, segnuvši u dubljinu oko 0·80 *m*, izvadili skoro neoštećeni nadgrobni kamen br. 2. i više ornamentiranih odlomaka, otkopavši još i dio zida. Iza toga poduzeo je naš muzej daljnja iskopavanja na ovome mjestu početkom juna, koja uz izdašnu pripomoć tadanjeg kot. predstojnika baruna Schweiger-Lerchenfelda dadoše ovaj rezultat.

Na nalazištu ležala je nekoć kuća, u koju se uzidaše mnogi rimski nadgrobni spomenici ili čitavi, ili u odlomcima. Kasnije je ova zgrada tako razrušena, da nam nije bilo moguće proslijediti njezine zidine, sagragjene od lomljenog kamena s primjesom kreča; ostatci ovih zidina debeli su u fundamentu 0·68 *m*, u nastavku iznad prvotne razine (od kojeg se održao dio visok 0·40 *m*) 0·585. Konačno su se na ovim ruševinama pokapali mrtvaci. U jednomu kutu namjerismo se na dva groba pojednakog oblika; oni bijahu krovasto pokriveni pločama, dugačkim 1·97 *m*, širokim 0·74 *m* i debelim 0·12 *m*. Omanjim pločama bijahu grobnice na svojim krajevima zatvorene. U svakomu grobu, posvema ispunjenom zemljom, nagjoše se po dva kostura. Od priloga nagjoše se u jednomu grobu broncana pločica bez odregjenog oblika i broncani prsten, *slika 75.*, ukrašen sa nekoliko zarezaka. Ovaj jednostavni prsten ne podaje nam

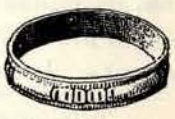

Slika 75. Broncani prsten.

nikakve podatke, a da bi mogli šta pouzdana reći o vremenu, iz kojeg potječe. Sama zgrada siže u doba poslije Rimljana, što proizlazi otud, jer su za njezinu gradnju, kako je već spomenuto, upotrebljeni oni stariji monumenti[1]). Ovom našem mišljenju ide u prilog i to, što se spram veličine zgrade našlo srazmjerno vrlo malo krovne cigle. Ono nekoliko odlomaka, što smo ih pribrali, dospješe ovamo iz rimskih ruševina, isto tako i razno komagje ilovastih i staklenih posuda, jedan uteg, kameni dônjak od ručnog mlina i niže dolje str. 363. pribilježeni dupondius Faustine minor.

Dobro održani predmeti od **željeza** pripadaju vremenu, u koje je ova zgrada bila u upotrebi. Megju ove nalaske idu mnogi čavli, nekoliko zagvozdica i odlomci kolutova, nadalje dvije jednake pante (baglame) od vrata, jedan zapor (mandal), ključ, *slika 76.* (dugačak 0·23 *m*), maleni čekić, dlijeto i fragmenti noževa.

Kameni monumenti mahom su nadgrobni spomenici, izuzevši jedino brojeve 1. i 3., te sastoje od niže opisanih komada. Brojevi 1. i 3. do 25. po svoj su prilici razbijeni na svojim prvotnim stajalištima, pošto na samom nalazištu ne nagjosmo nikakve odlomke od njih. To prvotno stajalište ovih nadgrobnih spomenika bijahu Seline, gdje

Slika 76. Željezni ključ.

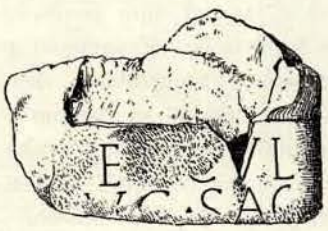

Slika 77. Odlomak Herkulove are.

smo našli neoštećeni sarkofag, opisan na str. 350. pod brojem 2. I ovdje mogosmo ko naprijed za Letku (str. 348) konstatovati, da je rimska naseobina sizala dalje u dolinu od sadanjeg sela.

1. Dva odlomka od gornjeg dijela are, *slika 77.*, što pristaju zajedno. Oni su gore i otraga oštećeni; na dônjoj je plohi kamen glatko izdjelan a na lijevoj stranici stradao je od udaraca. Prvotna širina ne može se pouzdano odrediti; sadanja širina mjeri 0·44 *m*, visina 0·335, debljina 0·20 *m*. Od zabata sačuvao se maleni ostatak samo s lijeve strane. Natpisno je polje izlizano, ali se natpis ipak može popuniti ovako: *H]e[r]cul(i) [A]ug(usto) sac(rum)*[2]).

2. Kameni balvan, oštećen mjestimice na ćoškovima i uz bridove *(slika 78.)*, 0·84 *m* visok, 0·52 *m* širok i 0·35 *m* debeo. Natpisno polje na licu zarubljeno je profiliranim okvirom, ali je samo u gornjoj trećini ispisano. Postrane plohe dobro su izdjelane, no nijesu uglagjene; slabije je obragjeno zalegje. Gornja ploha ima hrapavu površinu sa naznačenim obrubom; ovo pa i oblik kamena, koji podsjeća na bazu, dovode nas da mislimo, da je na ovaj spomenik bio nasagjen još jedan komad. Po interpunkciji u ovomu natpisu držimo da na kraju trećeg retka imamo posla sa razdjelbom slovaka. Imena potvrgjuju — što smo dosad na osnovu nekih fragmenata mogli tek

[1]) Da su Borčani bili naseljeni za srednjeg vijeka, posvjedočavaju dva velika stećka u neposrednoj blizini našeg nalazišta.

[2]) Isp. takogjer C. I. L. III 14976[2].

D(is) M(anibus).
Dastoni matri et Paiioni sorori P. Ae(lius) Varro p(ro) p(ietate)[1]).

Slika 78. Nadgrobni spomenik.

naslućivati — da je i u Delminiumu, i to najmanje do u prvu polovinu drugog stoljeća poslije Hr. (Varro je dobio gragjansko pravo od cara Hadrijana)[2]), gragjanstvo varoši bilo izmiješano sa doseljenim stanovnicima. Sva su imena iliričkog podrijetla te su zasvjedočena već za druge krajeve našeg područja[3]). Spomenuću samo to, da je ime Paiio (isporedi Buiio[4]), Seiio, Zaiio[5]) i t. d.), ko i ono u Županjcu zasvjedočeno žensko ime Lavo[6]), poznato iz susjednog livanjskog kotara[7]).

3. Odlomak od desnog dônjeg ćoška kamenog balvana; oštećen gore, s lijeve strane i na zalegju; visok 0·32 *m*, širok 0·565 *m* i debeo 0·25 *m (slika 79.)*. Lice bilo

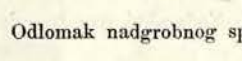

Slika 79. Odlomak nadgrobnog spomenika.

je razdijeljeno u dva dijela okomitom prutom, ukrašenom vinovom lozom, a ova dva dijela opet su razdijeljena profiliranim okvirom u uzana polja, u koja je usječen

---

[1]) Isp. sada takogjer C. I. L. III 14976[7].

[2]) Jedan P. Aelius C.... spominje se takogjer na fragmentu iz Županjca, isp. „Glasnik", god. 1895., str. 582., sl. 15. (= naše „Wissenschaftl. Mittheil.", V., str. 236., sl. 117.) = C. I. L. III 14227.

[3]) Isp. „Glasnik", god. 1894., str. 472., zatim god. 1898., str. 352. i drugdje = naše „Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 280.; VII., str. 51., 124., 129., 134.

[4]) A. Holder, „Altkeltischer Sprachschatz" pod ovom oznakom; Premerstein-Ruter, „Römische Strassen und Befestigungen in Krain", str. 43.

[5]) „Glasnik", god. 1899., str. 109., br. 65. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.", VII., str. 154., br. 65. Glede diftonga i hiatusa u našim osobnim imenima isp. C. Jireček, „Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters", I., str. 82.

[6]) „Glasnik", god. 1897., str. 236., sl. 9. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.", VI., str. 228., sl. 47. = C. I. L. III 14320[8].

[7]) C. I. L. III 9850 (isp. str. 2270.), 2761 = 9846 (isp. str. 2270.); „Glasnik", god. 1894., str. 348. i 349., sl. 10. (Suhača) i sl. 9. (Lištani) = naše „Wissenschaftl. Mittheil.", IV., str. 254., sl. 17. i 16.

natpis. Uslijed skučenosti raspoloživih ploha, ili uslijed toga, što se je omaška kasnije zapazila, stavilo se ET pred BVVO na sâm okvir. Održani redovi su potpuni s lijeve i s desne strane. Prva tri slova od riječi PIE]NTIS | SIMI stajala su u jednomu od gornjih polja. Po ET BVVO | VXOR može se pretpostaviti, da je bilo naznačeno ime supruga. BVVO valja staviti u red epihoričkih imena, spomenutih naprijed pod brojem 2. (str. 353.); u Velikim Stražinama u gornjem dijelu Cetinske doline spominje se žena BVO[1]).

Ovomu spomeniku, kojemu su ko uzorak služila vrata sa svojim umetcima, odgovara po ornamentici i svrhi jedan već prije u Županjcu nagjeni monumenat[2]), koji ovdje u *slici 80.* ponovno iznosimo zbog toga, jer mu prije neznadosmo odrediti pravu

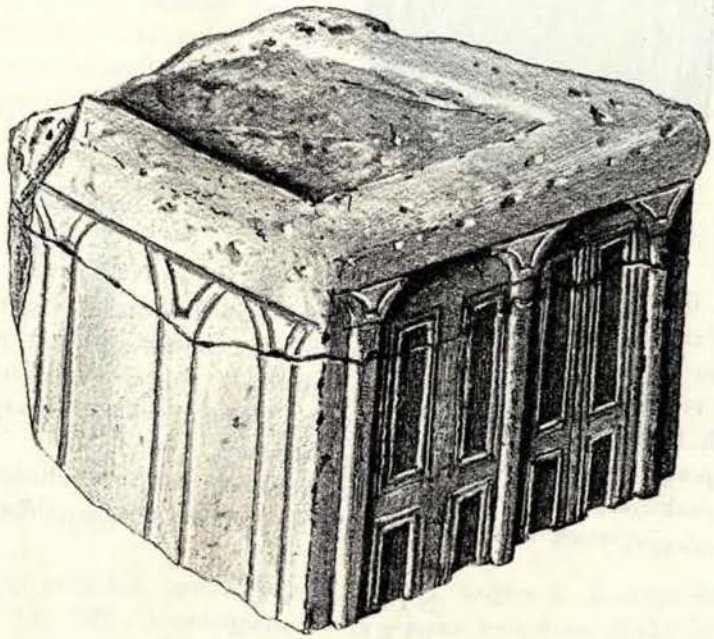

Slika 80. Nadgrobni spomenik iz Županjca.

namjenu. Kad ga usporedimo sa brojem 2. i sa naprijed u *slici 71.*, str. 350. opisanim spomenikom, kada još uzmemo u obzir ukras površine, možemo bez ikakvih poteškoća razabrati, da je služio ko baza za neki na nju postavljeni predmet: kip, poprsje ili nešta sličnoga.

S ovim monumentom i sa spomenikom pod brojem 3. slažu se u motivima niže dolje poredani odlomci, koji ipak spram svoje debljine i spram načina, kako je izdjelano zalegje (br. 9.), ne potječu od baza, već od sarkofagnih stranica. Ovako nam se ponovno protumačuju spomenici, nagjeni u Županjcu na „Karauli“[3]). Tamo su mahom iskopani sarkofagni pokrovci, dok se nije našao ni najmanji podatak, po kojemu bi se moglo odrediti, kako su bila opremljena korita sarkofaga. Sada pak razabiremo, da

[1]) C. I. L. III 2753 (isp. n. 9803 i p. 2328[157]) = „Glasnik“, god. 1899., str. 108., br. 64. (= naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, VII., str. 153., br. 64.).

[2]) „Glasnik“, god. 1897., str. 242., sl. 19. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, VI., str. 233., sl. 58.

[3]) „Glasnik“, god. 1897., str. 233. i dalje = naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, VI., str. 226. i dalje; isp. naprijed str. 340. i dalje.

je čitavi sarkofag imao arhitektonski ukras. Da je ovo tumačenje opravdano, dokazuje odlomak pokrovca br. 13. *(slika 89.)*, nagjen zajedno sa stranicama korita, jer on ima za Županjac u tri komada svoju potpunu analogiju[1].

Sa motivom „vrata“[2] provigjeni fragmenti broj 4. do 8. potječu od prednjih uzanih stranica, naprotiv oni arkadama ukrašeni fragmenti broj 9. do 12. od uzdužnih stranica sarkofaga.

4. Odlomak ploče, oštećen po svim stranicama, 0·24 *m* visok, 0·45 *m* širok i 0·115 *m* debeo, *slika 81.* Dva polustupa, kanelirana na trupu i glavici, nose glatki arhitrav i dijele polja, zakićena dugoljastim uokvirenim udubinama.

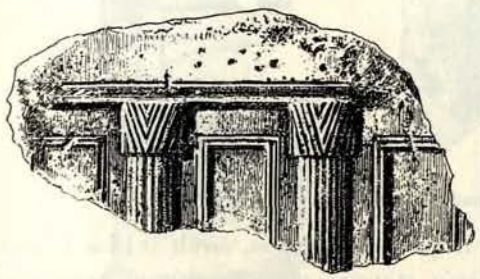

Slika 81. Odlomak od sarkofaga.

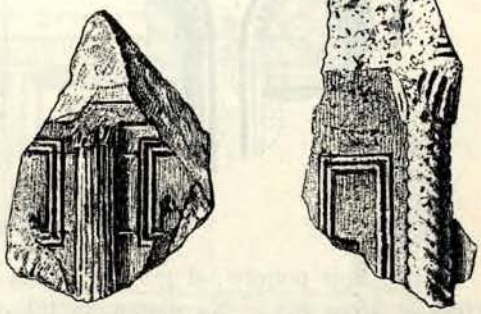

Slike 82. i 83. Odlomci od sarkofaga.

5. Odlomak ploče, *slika 82.*, koji se podudara s onim pod brojem 4. navedenim. Mjeri u visinu 0·28 *m*, u širinu 0·20 *m*, a debeo je 0·12 *m*.

6. Odlomak ploče, *slika 83.*, visok 0·315 *m*, širok 0·145 *m*, debeo 0·12 *m*, razlikuje se od odlomaka pod brojem 4. i 5. time, što je polustup spiralno kaneliran.

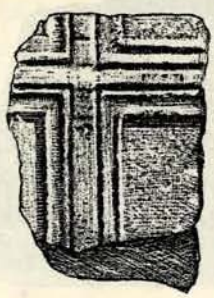

Slika 84. Odlomak od sarkofaga.

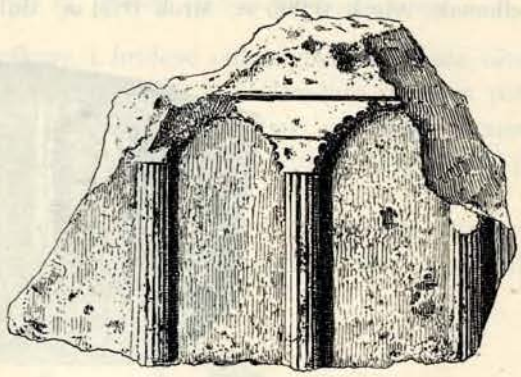

Slika 85. Odlomak od sarkofaga.

7. Odlomak ploče, visok 0·195 *m*, širok 0·23 *m*, debeo 0·12 *m*, sa ostatcima dvaju po sredini prema gore brazdastim pilovima.

8. Odlomak *(slika 84.)*, naokolo i otraga oštećen, 0·19 *m* visok, 0·115 širok i 0·11 *m* debeo, sa ostatcima od četiri polja, razdijeljenih megjusobno profiliranim prutama.

9. Odlomak od gornjeg dijela ploče, visok 0·32 *m*, širok 0·46 *m*, debeo 0·15 *m* *(slika 85.)*. Motiv „vrata“ održao se je samo na jednoj stranici u malenomu ostatku. Druga stranica raščlanjena je u arkade, što počivaju na kaneliranim stupovima.

[1]) Isp. „Glasnik“, god. 1897., str. 236., sl. 9. i 10. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, VI., str. 228. i dalje, sl. 47. i 48., nadalje naprijed str. 344., sl. 58.

[2]) O vratima ko ukrasni motiv isp. A. Conze, „Römische Bildwerke einheimischen Fundorts in Oesterreich“, I., str. 15.

10. i 11. Odlomak od gornjeg dijela ploče, visok 0·31 *m*, širok 0·26 *m*, debeo 0·11 *m (slika 86.)*. Na njemu se kao i na drugomu odlomku ploče, prikazanomu u *slici 87.* (visok 0·33 *m*, širok 0·17 *m*, debeo 0·095 *m*) opetuje u primitivnijoj izradi motiv, što ga vidimo na odlomku broj 9. Još jednostavniju varijaciju ovog motiva vidimo na odlomku broj

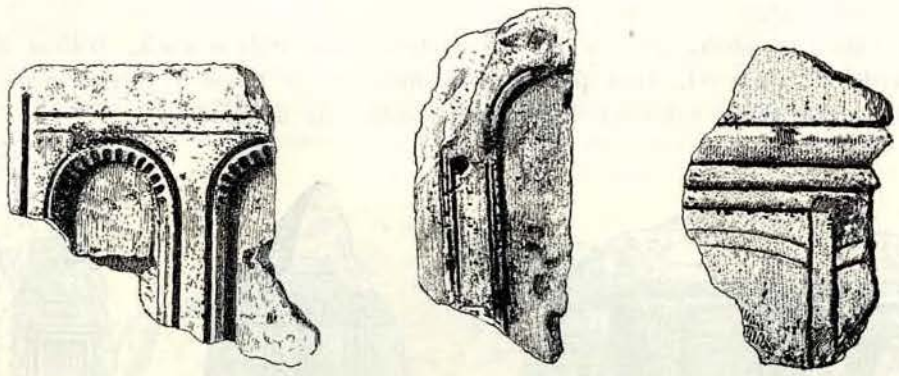

Slike 86., 87. i 88. Odlomci od sarkofaga.

12., koji potječe od gornjeg dijela ploče te je visok 0·20 *m*, širok 0·14 *m* i debeo 0·085 *m (slika 88.)*. Na njemu su lûkovi izmegju stupova samo markirani zaparanim crtama. Naprotiv su ovdje grede jače naznačene.

13. Odlomak od prednje stranice sarkofagnog pokrovca u obliku krova. Ovaj odlomak, visok 0·205 *m*, širok 0·34 *m*, dubok 0·24 *m (slika 89.)*, obragjen je kasnije

Slika 89. Odlomak sarkofagnog pokrovca.

na gragjevne svrhe s gornje, s lijeve i desne strane. Po sredini zabata prikazana je neka gragjevina: dva okomito kanelirana stupa nose izbačeni krov, ispod kojeg stoji na tlu vitka amfora. Lijevo i desno od nje odskakuje po jedan delfin, od lijevog preostala je samo gubica. Ispod obadva delfina usječena je šestarom po jedna okrugla ploča, sastavljena od koncentričnih okruga. Na arhitravu, ispod kojeg se održala dugačka zupčasta pruta, urezano je ovo: VMARIINFELAREIEA, dakle: .... *va matri infel(icissimae) Aureli(a)e*. Mi smo uzeli, da je ono *A* nespretno izvedena ligatura od slova A i V = *A*. Tragovi zadnjeg slova na desno biće da su od slova M [1]).

14. Odlomak od lijevog stražnjeg ćoška jednog sarkofagnog pokrovca, koji je sličan odlomku, što smo ga opisali pod brojem 13. I on je kasnije obragjen; odozdô se

[1]) Spram ovoga trebaće se ispraviti dopunjivanje u C. I. L. III 14976[6].

je održao žlijeb, ornamenta nema; mjere su mu: visina 0·175 *m*, širina 0·21 i dubljina 0·265 *m*.

15. Odlomak od ćoška sarkofagnog pokrovca *(slika 90.)*, visok 0·23 *m*, širok 0·215 *m*, dubok 0·185 *m*; odozdô raspoznaje se žlijeb. Na licu razabire se dosad još nezapaženi udubljeni raspored, jedan poluokrug i na desno od njega početak pravokutnika.

Iz više naprijed navedenih kamenova iz Borčana i Županjca mi smo razabrali, da su u području Delminiuma uz arhitektonske upotrebljavani takogjer biljevni ukrasni motivi[1]). Brojevi 16. do 21. pokazaće nam, da su vegetabilni oblici za svrhe ukrasa rado primjenjivani upravo kao i naprijed spomenute arhitektonske forme.

Slika 90. Odlomak sarkofagnog pokrovca.

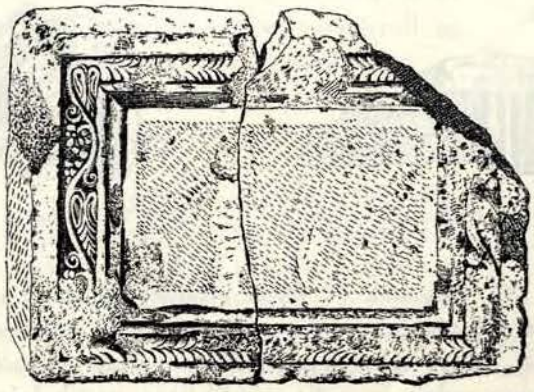

Slika 91. Pročelje sanduka za čovječji pepeo.

16. Ploča, po sredini razbijena, uz ćoškove i bridove odlomljena pa i inače oštećena, visoka 0·50 *m*, široka 0·69 *m*, debela 0·10 *m (slika 91.)*. Bordura, koja se potpuno podudara s onom u *slici 72.*, zatim uzani profilirani okvir zarubljuju prazno hrapavo polje. Spram načina, kako je izdjelana otražnja stranica ove ploče, služila je ona kao pročelje sanduka za čovječji pepeo.

17. Odlomak od ćoška ploče *(slika 92.)*, visok 0·18 *m*, širok 0·215 *m*, debeo 0·08 *m*. Iznad glatke prute povlači se vijenac (pojas), sastavljen od iglica crnogorice, poredanih na koso jedna spram druge. Ovaj je vijenac prekinut rozetom.

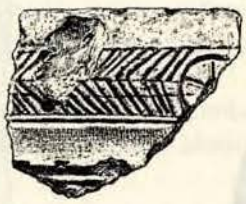

Slika 92. Odlomak od ploče.

Slika 93. Odlomak od nadgrobnog spomenika.

18. Odlomak, oštećen po svim stranicama pa i na otražnjoj, visok 0·14 *m*, širok 0·10 *m*, debeo 0·09 *m*, ukrašen ostatcima bordure, koju sastavljaju listovi, poredani jedan prema drugomu *(slika 93.)*.

---

[1]) Otprije imadosmo za to samo jedan dokaz, naprijed na str. 348. spomenuti nadgrobni spomenik iz Letke, isp. „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina", I., tab. IX.

19. Odlomak od dônjeg dijela po svoj prilici ovelikog monumenta, možda neke baze *(slika 94.)*, visok 0·08 *m*, širok 0·25 *m* debeo 0·11 *m*. Polje hrapave površine zarubljuje postrance profilirani okvir i bordura, ukrašena ljuskastim listovima.

20. Odlomak od stranice spomenika, koji se pobliže ne može odrediti. Odlomku su ove mjere: visina 0·12 *m*, širina 0·14 *m*, debljina 0·085 *m* *(slika 95.)*, a vidi se na njemu ćošak profiliranog okvira, uz koji se reda vijugasta bordura, čiji se sastav ne može odrediti.

Slika 94. Odlomak od baze (?).

Slika 95. Odlomak bordure.

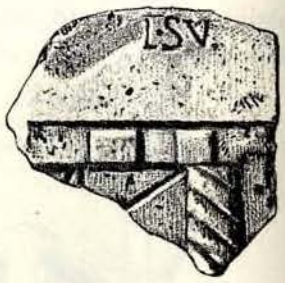

Slika 96. Odlomak od nadgrobnog spomenika.

21. Odlomak od desne stranice spomenika, koji se pobliže ne može odrediti, jer je zalegje oštećeno *(slika 96.)*. Ovaj je odlomak 0·17 *m* visok, 0·15 *m* širok i 0·05 *m* debeo. Na spiralno kaneliranomu polustupu počiva arhitrav zupčastog oblika; uz ovaj polustup redaju se polja, razdijeljena vertikalnim i diagonalnim linijama. Iznad ovog ornamenta, koji možda ima da predstavlja motiv „vrata“, nalazi se glatka ploha sa ostatcima nekog natpisa.

22. Odlomak uzane, po svoj prilici stražnje stranice sarkofagnog pokrovca *(slika 97.)*, oštećen uz rubove, naročito pak uz akroterije, na zalegju odjelan. Odozdô se održao žlijeb. Odlomak ima ove mjere: 0·29 *m* visok, 0·57 *m* širok i 0·27 *m* debeo. Ovelika ploha ukrašena je sa tri šesterotrake zvijezde, — jedna manja u sredini i dvije nešto veće uz svaku stranu — i jednim polumjesecom ispod zabatnog akroterijona.

23. Tri iverka od postranih akroterija, koje se razlikuju od odlomka u *slici 97.* time, što su ukrašeni krugljastim izrescima.

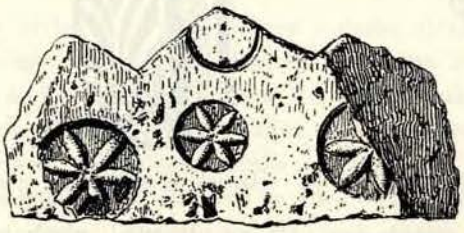

Slika 97. Odlomak sarkofagnog pokrovca.

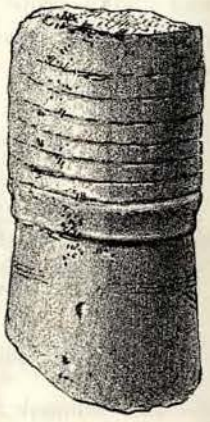

Slika 98. Odlomak od stupa.

24. Dva odlomka od stupa, koji pristaju zajedno u poprječnom prelomu *(slika 98.)*, te su visoki 0·27 *m*, dok promjer mjeri 0·14 *m*. Stup je izragjen na točilu, a ukrašen je sploštenim prutama.

Izuzevši odlomak broj 1., 2. i 19., koji su izdjelani od materijala iz županjačkog kamenoloma (isporedi stranu 311.), svi su drugi u Borčanima nagjeni odlomci izdjelani od vapnenca iz sela Seonice. Radnja je mahom primitivna.

*

Sa „Gradine“ iznad prekopanog nalazišta, koju sam naprijed str. 311. doveo u svezu sa starim Delminiumom, dobio sam godine 1897. od kot. stražmeštra gospodina P. Cerjaka jedanaest istovjetnih, trobridnih gvozdenih šiljaka od strjelica. Ovi šiljci, *slika 99.*, diferiraju samo u veličini (dugački 3 do 4·3 *cm*) te su provigjeni zaporima u obliku udice i šiljkom, kojim su se nasagjivali na drvenu šipku[1]). Gosp. Cerjak našao je ove šiljke izmegju kamenja.

Slika 99. Gvozdeni šiljak od strjelice.

Izmegju sela

Omolje i Seonica

jedan je predjel u dolini označen u specijalnoj karti imenom Crkvine. Pošto se ovim imenom obično označavaju ruševine, to sam u obadva sela 6. juna 1901. stao raspitivati o tome mjestu, no sve moje nastojanje ostalo je bez uspjeha; možda mi seljaci ne htjedoše kazati istinu. Svakako je u blizini ležala rimska naseobina, jer su svi u Borčanima nagjeni monumenti izdjelani od vapnenca, koji se još i danas lomi u selu Seonici (isporedi naprijed na ovoj strani).

Na gradini zvanoj

Petrovići

otkopao je prijašnji županjački kot. predstojnik gosp. A. barun Schweiger-Lerchenfeld u mjesecu julu 1901. „staru grobnicu, u kojoj se uz ostatke zida našla 1·50 *m* dugačka i 0·50 *m* široka kamena ploča sa natpisom, koji se teško čita“. Ova se ploča pohranila u kući cestara u Bagarićima, pa je kasnije prevežena u Županjac u kotarski ured. U području oružničke postaje

Studeno vrelo

konstatovana su po glasu izvješća rečenog gospodina od 27. jula 1901. tri mjesta, gdje se nagjoše rimske cigle ko ostatci nekadašnjih naseobina:

1. uz potok Suho vrelo pokraj novosagragjene ceste, što vodi u Posušje,
2. uz potok Studeno vrelo od prilike pola kilometra istočno od oružničke kasarne,
3. na Gajinskoj gradini, udaljenoj tri kilometra od ove kasarne.

U malenoj, vrlo plodnoj i ubavoj dolini

Vinica,

koja dosta oskudijeva vodom, našla se 6. juna 1901. ona rimska naseobina, koju je već pokojni Radimský ovdje naslućivao (isporedi „Glasnik“, godine 1894., str. 318. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 167.). Seljaci označili su mi njivu nazvanu „Uža

[1]) Isp. Jacobi, „Das Römerkastell Saalburg bei Homburg vor der Höhe“, str. 492., sl. 77., br. 42. i tab. XXXIX., br. 29.—31.

*

gradina“ ispod nove crkve ko ono mjesto, gdje se nalaze ruševine. Vlastnik ove njive, Marijan Grgić porušio je ovdje zidine, sagragjene djelomice od sedre te je našao odlomke od ilovastih posuda. Razasuti fragmenti crijepa dokazuju pouzdano, da rečeni nalasci pripadaju rimskom dobu. Susjednu parcelu, koja je obilježena gomilama od prikupljenog sitnijeg kamenja, nazivaju seljaci imenom „Crkvina“. Po uzvisinama na površini njive moglo se i ovdje konstatovati, da se pod zemljom provlače zidine; ali kako je njiva bila zasijana, nijesam mogao dobaviti pouzdane podatke za datiranje ovijeh zidina. One „zidane rimske grobnice, sarkofagne pokrovce i odlomke nadgrobnih spomenika“, za koje Ballif veli[1]) da su nagjeni „kraj Vinice“, nijesam ni ja mogao naći. Pokraj nove crkve i uz oružničku kasarnu otkopaše se doduše grobovi, ali ja nijesam mogao pronaći upravo ništa, baš ko i prije mene Radimský na naprijed ozn. mjesto, da bi ti grobovi odista bili rimski. Nadgrobni spomenici uz staru crkvu u ravnici pripadaju srednjemu vijeku; mnogi od njih uzidani su u crkvene zidove i u ogradni zid sadanjeg groblja.

*

Ovom prilogu za povjest županjačkog kotara i onomu redu novca, nagjenog prigodom iskopavanja u Županjcu (isporedi naprijed str. 337.), dodaću sada spisak novca, što se našao u čitavom području ovog kotara.

Već je pokojni Radimský spomenuo na ozn. mjestu str. 319. (naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 169.): „da se u području županjačkog kotara vrlo često nagju rimski novci“, pa je on naveo šestnaest dobro sačuvanih komada, koje ću ja u spisku označiti zvijezdicom[2]). Od onda se znatno umnožio broj novca, što je bio u prometu u ovomu području; naročito mogao sam ja za vrijeme mojeg istraživalačkog rada nabaviti pogdjekoji komad, pri čemu mi bijahu na pomoći gospoda: dekan fra A. Nuić, kotarski predstojnik Antun barun Schweiger-Lerchenfeld, apotekar M. Kirtner, pristav A. Koszler, kotarski liječnik dr. W. Wojnarski, cestarnik P. Dalmaso i kotarski stražmeštar P. Cerjak.

Seljaci nagju novac obično pri oranju; ali otkad su saznali za vrijednost ovakih sitnijih nalazaka — prije ih dadoše djeci za igru — mnogi se komad odnese preko granice u Imotski[3]) i Spljet[4]). Nalazište nije se moglo pouzdano ustanoviti za svaki komad zbog toga, što je ovaj ili onaj novac već od duljeg vremena čuvao dotični nalaznik ili što je prelazio iz ruke u ruku. S ovog uzroka odlučih se pri sastavljanju spiska za kronološko umjesto za geografsko poredanje. Gdje nije pobliže označeno nalazište, misli se čitavo područje kotara, naročito se navode: Blažuj (br. 49., 66.), Borčani (br. 27., 55., 59., 91., 92., 103.), Brišnik gornji (br. 31., 33.), Buško blato (br. 70.), Cebara (br. 56.), Crvenica (br. 110.), Hambari na Roškom polju (br. 36., 101.), Kolo (br. 14., 41., 61., 64.), Kongora (br. 11., 25., 35., 38.), Letka (br. 17., 69., 86., 105.), Mandino selo (br. 79.), Ostrožac-vrelo u Vučjem polju (br. 114.), Prisoje (br. 54.), Renići (br. 89., 106., 109.). Sarajlije (br. 24., 39., 51., 57., 65.), Seonica (br. 42.), Srgjani (br. 67., 78., 107.), Stećak kod Vira (br. 9.), Stipanić (br. 15., 45., 62., 85., 87., 99.), Vedasić (br. 19., 46.), Vinica (br. 74., 97., 117.), Vir (br. 6., 7., 21., 72.), Vranjača

[1]) „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina“, I., str. 26.

[2]) Izuzevši dva komada ne dospješe ostali u muzejsku numizmatičku zbirku.

[3]) Isp. „Glasnik“, god. 1900., str. 320. i dalje = naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, VIII., str. 82. i dalje.

[4]) Pogdjekoji komad nestaće i time, što ga zašiju u vrećicu, koju ko hamajliju objese mladim konjima o vrat.

zapadno od Roškog polja (br. 20., 73., 93.), Zagorje (br. 28., 40., 43., 58., 60., 75., 82., 84., 95., 98., 106.) i Županjac (br. 29., 50., 53.).

Još se navode ko nalazišta rimskog novca ova sela: Brljevci[1]), Bukovica[2]), Grabovica[3]), Kovači[4]), Ljeskovača[5]), Mrkodol[6]), Oplečani[7]), Prevala[8]) i Raševljka[9]), ali mi odavle još nijesmo dobavili dokaznih komada.

A. Grčki novci.

1. Eleusis, avers: Triptolemos na zmijskim kolima, glava na lijevo; revers: krme okrenuto na desno. Iznad toga ΕΛΕΥΣΙ. U aversu bukranion. „Brit. Cat.“, str. 113., broj 14. (Inventarni broj 2110.)

2. Corcyra? Izlizan. Na aversu glava Dione, okrenuta na desno; u reversu bukranion. Isp. „Brit. Cat. Thessaly to Aetolia“, tab. XXIV., sl. 13. (2111).

3. i 4. Dva malena posve izlizana bakrena novca, po svojem habitusu grčka (2112 i 2113).

5. Drahma varoši Dyrrhachium. U aversu Z[Ω]ΙΔ[Ο]Σ; u reversu: ΖΩ Π[Υ ΡΟΥ]. J. pl. Schlosser, „Beschreibung der altgriechischen Münzen“, I., str. 51., br. 129. (2108).

6. Drahma varoši Dyrrhachium. U aversu: Α]ΔΚΩΝ; u reversu ΜΕΝΕ [ΚΡΑ] ΤΕ□Σ. — Schlosser, na ozn. mj. str. 54., br. 195. Vir. Isporedi „Glasnik“, god. 1896., str. 419., br. 16. = naše „Wissenschaftl. Mittheil.“, VI., str. 215., br. 16.

7. Drahma varoši Dyrrhachiuma. U aversu: ΚΕΡΔΩΝ; u reversu: ΝΙ ΚΥΛ ΛΟΥ. Vir (3557.).

8. Četvrtu drahmu Dyrrhachiuma, nagjenu u Duvanjskomu polju, vidio sam u prijašnjeg županjačkog kot. predstojnika gosp. Abrahama groña Vay-a.

B. Rimski novci.

9. Denar, Babelon, str. 39., br. 2., Dioscuri bez drugih znakova. Stećak kod Vira (3207).

10. Quinar, Babelon, str. 40., br. 3., Dioscuri bez drugih znakova (3573).

11. Victoriat, Babelon, str. 41., br. 9., Kongora (2782).

12. Denar, Babelon, str. 47., br. 20., Dioscuri; R.: Kijača (3567).

13. Faunia, denar, Babelon 1. (3572).

14. Minucia, denar, Babelon 1. Kolo (2781).

15. Titinia, denar, Babelon 7. Stipanići, predjel Prikača (2779).

16. Fonteia, denar, Babelon 1. (3570).

17. Furia, denar, Babelon 18, isp. M. Bahrfeldt, „Wiener Numismatische Zeitschrift“, 1896. (XXVII), str. 128. Letka (3134).

---

[1]) Radimský u „Glasniku“, god. 1894., str. 312. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 163.
[2]) Radimský u „Glasniku“, god. 1894., str. 307. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 161.
[3]) Radimský u „Glasniku“, god. 1894., str. 312. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 163.
[4]) Radimský u „Glasniku“, god. 1894., str. 307. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 158.
[5]) Radimský u „Glasniku“, god. 1894., str. 317. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 167.
[6]) Radimský u „Glasniku“, god. 1894., str. 307. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 159.
[7]) Radimský u „Glasniku“, god. 1894., str. 311. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 162.
[8]) Radimský u „Glasniku“, god. 1894., str. 312. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 163.
[9]) Radimský u „Glasniku“, god. 1894., str. 317. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, IV., str. 167.

18. Porcia, kvinar, Babelon 7, isporedi Bahrfeldt, na ozn. mj., XXIX. (1897.), str. 60. i dalje, br. 3. (3119).

19. Calpurnia, denar, Babelon 11. Vedašić, predjel Stup (2783).

20. Servilia, denar, Babelon 14. Nagjen u Vranjači kod Roškog polja na njivi Marijana Bilić-Šarića (4338).

21. Iulia, denar, Babelon 5. Vir (3558).

22. Memmia, denar, Babelon 2, isp. Bahrfeld, na ozn. mj. str. 20, br. 2. (4362).

23. Marcia, denar, Babelon 28 (3571).

24. Aemilia, denar, Babelon 8, isp. Bahrfeld, na ozn. mj. str. 16., br. 4. Sarajlije, predjel Podvornica (2784).

25. Furia, denar, Babelon 23. Kongora (3765).

26. Iulia, denar, Babelon 9 (3440).

27. Cordia, denar, Babelon 3. Borčani, predjel Vrtoča (2780).

28. *Po jedan denar Pompeia, Porcia, Sicinia i Vettia navodi Radimský za Kongoru, na ozn. mj. str. 318., iz Zagorja.

29. Augustus, denar, Cohen[1] 70 = Babelon, Iulia 116. Nagjen u blizini gradine kod gaja nedaleko Županjca, kad su iskopali rupu jazavca (3375).

30. Augustus, denar, Cohen[1] 112 = Babelon, Iulia 155 (3569).

31. Augustus, dupondius, Cohen[1] 271. Nagjen u Gornjem Brišniku na njivi Braševac (2153).

32. Augustus, dupondius, Cohen[1] 271 (3574).

33. Tiberius, dupondius, Cohen[1] 30. Nagjen u Gornjem Brišniku na njivi Braševac (2154).

34. Tiberius, dupondius, Cohen[1] 33 (3575).

35. *Nero, denar, Cohen[1] 13. Kongora (3128).

36. Nero, dupondius, Cohen[1] 213. Hambari (3122).

37. Vespasianus, sesterac, Cohen[1] 388 (3116).

38. Vespasianus, denar, Cohen[1] 193 (ali VESP). Kongora (4112).

38.*a)* Vespasianus, denar, Cohen[1] 229 (4256).

39. Vespasianus, denar, Cohen[1] 164. Sarajlije (4247).

40. *Vespasianus, denar, Zagorje.

41. Domitianus, sesterac, istrošen, Cohen[1] 368 ili 374. Nagjen u selu Kolo na njivi Lopa (2156).

41.*a)* Traianus, denar, Cohen[1] 41 (4257).

42. Traianus, denar, Cohen[1] 235. Seonica (3554).

43. Traianus, denar, Cohen[1] 64. Zagorje (3561).

44. Traianus, denar, Cohen[1] 260. (3568).

45. Traianus, denar, Cohen[1] 200. Stipanići (4249).

46. Traianus, sesterac, izlizan. Vedašić (3135).

46.*a)* Hadrianus, denar, Cohen[1] 53 (4258).

47. Hadrianus, denar, Cohen[1] 274 (4244).

48. Hadrianus, denar, Cohen[1] 293 (3584).

49. Hadrianus, sesterac, istrošen. Nagjen u Blažuju na njivi Salke Karahasana (846).

50. *Sabina, denar, Županjac.

51. L. Aelius, denar, Cohen[1] 22. Sarajlije (4246).

52. Antoninus Pius, sesterac, Cohen[1] 561 (3585).

52. Antoninus Pius, as, Cohen[1] 588 (3580).

53. Marcus Aurelius, denar, Cohen[1]. 212. Nagjen na podnožju Selimovića gradine kod Županjca (3138).

54. Marcus Aurelius, denar, Cohen[1] 229, isp. VII., str. 163. Crkvina kod Prisoja (4145).

55. *Marcus Aurelius, denar, Cohen[1] 144. Borčani (3126).

56. Marcus Aurelius[1]). Nagjen u Dražici kod Cebara na njivi Jure Čošića.

57. Faustina minor, denar, Cohen[1] 33. Sarajlije (2066).

58. Faustina minor, sesterac, istrošen, Cohen[1] 133 (?). Zagorje (3562).

59. Faustina minor, dupondius, istrošen. Borčani-Kamenice[2]).

60. *Commodus. Zagorje.

61. Septimius Severus, denar, Cohen[1] 207 ili 208. Kolo (2107).

62. Septimius Severus, denar, Cohen[1] 260. Stipanićka gradina (4113).

63. Septimius Severus, denar, Cohen[1] 400 (3140).

64. Iulia Domna, denar, Cohen[1] 125. Kolo (3136).

65. Caracalla, denar, Cohen[1] 14. Sarajlije (4250).

66. Caracalla, denar, Cohen[1] 243. Blažuj (3125).

67. Caracalla, denar, Cohen[1] 309 (ali ANTONINVSPIVSAVG). Srgjani (3146).

68. Geta, denar, Cohen[1] 53 (3578).

69. Maximinus, denar, Cohen[1] 22. Letka (3137).

70. Maximinus, sesterac, Cohen[1] 48. Buško blato (3847).

71. Maximinus, sesterac, Cohen[1] 83. (3117).

72. Philippus pater, antoninian, Cohen[1] 52. Vir (3559).

73. Gallienus, antoninian, Cohen[1] 107. Nagjen u Vranjači na njivi Marijana Bilić-Šarića (4339).

74. Gallienus, antoninian, Cohen[1] 204. Vinica (3142).

75. Gallienus, antoninian, Cohen[1] 337. Zagorje (3563).

76. Gallienus, antoninian, Cohen[1] 390. Zagorje (3565).

77. Gallienus, antoninian, Cohen 390. (3588).

78. Gallienus, antoninian, izlizan. Srgjani, predjel Kamene (3143).

79. *Gallienus, Mandino selo.

80. Claudius, antoninian, Cohen[1] 113 (3579).

81. Claudius, antoninian, Cohen[1] 52 (3593).

82. *Claudius, Zagorje.

83. Aurelianus, antoninian, Cohen[1] 72 (3444).

84. Probus, antoninian, Cohen[1] 125. Zagorje. (3129).

85. Probus, antoninian, Cohen[1] 347. Stipanić (2073).

86. Probus, antoninian, Cohen[1] 353. Letka (3556).

87. Probus, antoninian, Cohen[1] 415. Stipanić, predjel Polica (2155).

88. Probus, antoninian, Cohen[1] 415 (4363).

89. *Probus, Renići.

90. Diocletianus, M. B., Cohen[1] 176 (3576).

91. Diocletianus, antoninian, Cohen[1] 240. Borčani (3154).

92. Constantius I, M. B., Cohen[1] 229. Borčani (4245).

---

[1]) Ovaj komad nijesam vidio.

[2]) Vidi naprijed str. 352.

93. Galerius, antoninian. Nema ga kod Cohena[1]. A.: GALVALMAXIMIANVS-NO[BC]. Poprsje carevo sa trakastom krunom i paludamentom, glava na desno. R.: PRAESIDIAREIPVBLIC, tipus ko u Cohena[1], Constantius Chlorus 206. Nagjen u Vranjači na njivi Marijana Bilić-Šarića (4340).

94. Maximinus, M. B., Cohen[1] 52 (3443).

95. Licinius pater, P. B., Cohen[1] 81. Zagorje (3564).

96. Licinius pater, M. B., Cohen[1] 114 (3586).

97. Licinius pater, P. B., Vinica[1]).

98. Licinius filius, P. B., istrošen, Cohen[1] 12., 14. ili 15. Zagorje (3566).

99. Constantinus I, P. B., Cohen[1] 194 (3589).

100. Constantinus I, P. B., Cohen[1] 194 (3592).

101. Constantinus I, P. B., Cohen[1] 246. Hambari (3123).

102. Constantinus I, P. B., Cohen[1] 246 (3587).

103. Constantinus I, P. B., Cohen[1] 252. Borčani, Gradina na Lib-planini (3139)[2]).

104. Constantinus I, P. B., Cohen[1] 312 (3583).

105. Constantinus I, P. B., Cohen[1] 474. Letka (3591).

106. *Pet bakrena komada Constantinusa I., jedan iz Zagorja, četiri iz Renića.

107. Constantinus II, P. B., Cohen[1] 92. Srgjani (4114).

108. Constantius II, P. B., Cohen[1] 246 (3594).

109. *Constantius II. Renići.

110. Constans, P. B., Cohen[1] 114. Crvenica, predjel Latica (3144).

111. Constantinopolis, P. B., Cohen[1] 15 (3582).

112. Valentinianus, P. B., Cohen[1] 56 (4267).

113. Valens, P. B., Cohen[1] 64 (3598).

114. *Theodosius, solidus. Nagjen u Vučjem polju uz vrelo Ostrožac.

115. Arcadius, P. B. (3141).

116. Anastasius, triens, Sabatier str. 152., br. 5. (1116).

117. Athalarich. J. Friedländer, „Die Münzen der Ostgothen", str. 33., br. 5., tab. I., sl. 5. Nagjen u Vinici na oranici Ivana Dujmovića.

118. Barbarsko prekovanje jednog antoniniana, *slika 100.* (2114).

Slika 100. Barbarski antoninian.

Od popisanog grčkog novca ističe se naročito br. 1. Eleusis, jer je to prvi komad ove vrste, nagjen u području Bosne i Hercegovine. On nam podaje nov prilog za poznavanje sveza izmegju zapadnih krajeva našeg područja sa helenskim jugom. Doba ovog novca — četvrto stoljeće prije Hrista — nikako nas nije iznenadilo, jer smo već po drugim vrelima mogli konstatovati isto tako, dijelom još starije dalmatinsko-grčke sveze[3]). O putu,

[1]) Nijesam ga vidio.

[2]) Ovdje se našao još i maleni mletački bakreni novac.

[3]) Isp. „Glasnik", god. 1900., str. 306. = „Wissenschaftl. Mittheil.", VIII., str. 70.; moju „Lika in römischer Zeit", stupac 20. i dalje; moju raspravu „Sandschak Berat in Albanien", stupac 2. i dalje; ovaj „Glasnik", 1902., str. 395.

kojim su došli novci br. 1. do 4. u županjački kotar, podučavaju nas drahme varoši Dyrrhachium (broj 5. do 8.), koje valja dovesti u svezu sa sličnim nalazima iz susjednih kotara. Spram razlaganja, izloženoga u ovom „Glasniku“, god. 1902., str. 399. i dalje i str. 404., a potkrijepljena jednom kartom[1]), vodile su u Duvanjsko polje ove predrimske trgovačke ceste: 1. iz Salone preko Garduna—Trilja i 2. iz Imotskog polja preko Vira, pa još i obilaženjem preko Graca kod Posušja i preko visoravni Posušja. Potonji putovi odvajaše se od Trebižatske ceste, koja je polazila iz Narone. Sa ilirsko-grčkim drahmama konkurira i ovdje rimski novac[2]), koji se je mogao posvjedočiti u skoro neprekidnomu redu sve do u doba istočnih Gota (br. 117.), naročito u doba kralja Athalaricha (526.—534. poslije Hr.).

---

[1]) Isp. „Glasnik“, god. 1900., str. 304. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, VIII., str. 69. i dalje.

[2]) Isp. „Glasnik“, 1902., str. 405.

Родословје породице Охмућевића, племените господе босанске.

Приопћио

проф. **Вид Вулетић-Вукасовић** (Дубровник).

(Са 3 слике у тексту.)

Назад неколико година примио сам на проучавање од монсињора Фр. Булића стабло племените босанске породице Охмућевића-Гргурића. Прије него што сам захвално повратио овај риједак и древан бакрорез, дадох га фотографирати, те је по овом снимку израђена овдје додана *слика 1.*

Ово је стабло насликано на ланеној хартији, која је, јер се понешто искварила, прилијепљена на другу хартију. Висина је документа 0·64; ширина 0·45 *м.* Стабло је резао у бакар *Jac. Ruphonus sculp.*

У дну стабла чита се:

1. Comes Radiuoy Gargurich, dictus Vuladisa- 2. glich, comes ciuitatis Tuhegl, quam possidebãt 3. sui Maiores ab antiquis in Sciupa Smuzkę; 4. a quo Familia Gargurich prodijt. Vuladaua Baoscich Vxor.

С десне је стране:

1. Castoriae Nobilis Prouę; Macedonię, eiusq. oppᵐ; Castel- 2. lorũ, atq., Vrbiũ Corographia. Illã possidebant olim 3. Año Dñi 1349. Illustr.ᵐⁱ Dñi Comites de Tuhegl, sub 4. nomine Bani Castoriae, ex Familia Ohmuchieuich 5. Gargurich, Illã deniq; Baÿassettus primus Rex 6. Turcarũ, barbaro subiugauit ãstu, Año salutis, 1375. ≈

С десне је стране истог стабла:

1. Insignia Familiarũ Illustriũ 2. Regni Bossinę, Dalmatię, ac Duca- 3. tus S.ti Saue, aliarũq. Prouinciarum 4. Illyrię quibus personę huius Arboris coniunctę sunt.

С лијеве стране родословја стоји:

1. Exacta Regionis Smuzkę, eiusq. ciuitatum 2. Castellorũ oppidorũq. descriptio. Eo fuit q.m 3. patrimoniũ Comitũ de Tuhegl, ex Familia 4. Ohmuchieuich, Gargurich. Sedet in Bossinę, cẽ 5. tro in Illyrico, nobiliss.mo Europę Regno, à Mahometto 2. Rege Turcarũ, tÿranice occupato, Año Dñi. 1463.

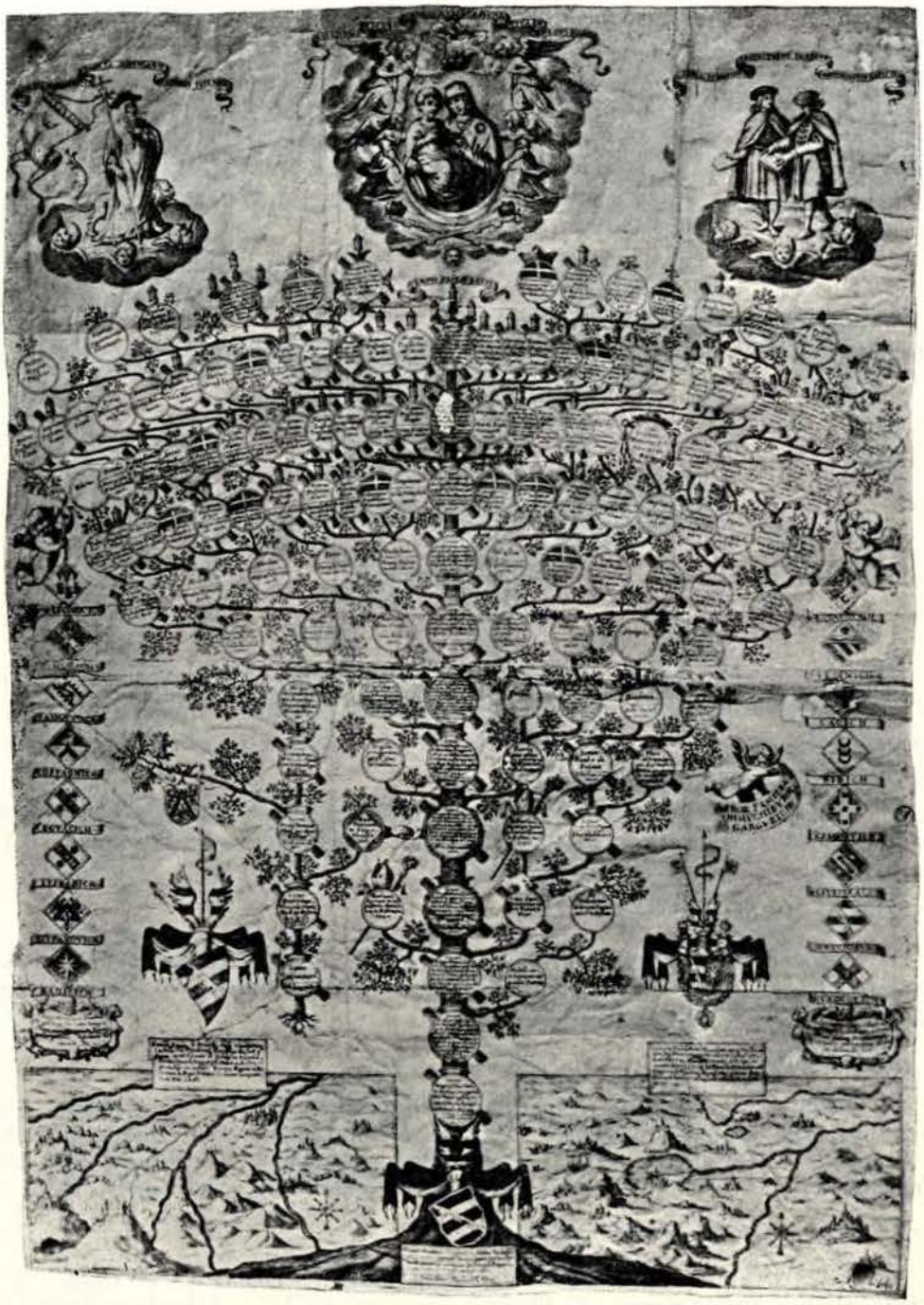

Слика 1. Родословје породице Охмућевића-Гргурића.

На лијево од тога:

1. Insignia Familiarũ Illustriũ 2. Regni Bosnę, Dalmatię, Ducatus 3. S.ti Saue, aliarũq. Prouinciarũ Illyrię 4. quibus personę huius Arboris co 5. niunctę sunt.

Поврх Охмућевића грба у стаблу:

1.

Comes
Gargur filius Comitis Radiuoy Gargurich dicti Vuladisaglich Comes Civitatis Tuhegl in Smuzka Bossinę.

—

Catiza Krasoeuich
uxor.

2.

Comes
Radiuoÿ, filius Gargur Smuzki Vice Ban Jayze, et suorũ limitũ Stephanus Cotromanouich Ban Bossinę Privilegia Tuhegl cũ suo districtu confirmauit et donauit totũ Comitatũ Smuzke.
An. 1268.

—

Anna Suiesdich
uxor.

3.

Comes
Gargur Smuzki, dictus Ohmutina, unde eius Posteri dicti sunt Ohmuchieuich voeuoda Jayze. De eo mentionẽ facit dictus Stephanus Cotromanouich in Priuilegio supra dicto.

—

Rosa Costagnich
uxor.

4.

Comes
Hreglia Smuzki, Ban Castorię, quia cognomine Patrio dictus Ohmuchieuich Voeuoda Velichi Imperatoris Stephani Nemagnich, ut in eius Priuilegio apparet. An. 1349.

—

Vidosaua Baoscich
uxor.

5.

Comes
Gargur Smuzki, Ban Castorię, Dominus Feudorũ in Popouo et Orahouo ubi acquisiuit Territoria, et Loco in Communitate Slani. De eo mentionẽ facit supradictus Imperator Stephanus in suo Priuilegio An. 1349.

—

Mare Giupanouich
uxor.

6.

Comes
Hranisauu Smuzki, Dominus Feudorũ in Popouo, et Orahouo, et Voeuoda in Primorię pro Rege Bossinę; Huic Priuilegia confirmauit Rex Tuartko 1395.

—

Rada Gliubibratich
uxor.

7.

Comes
Brayan Dominus Feudorũ in Popouo, et Orahouo, Tempore huius territoria, et bona sua, quę fuerunt in Slano ui occupata fuerunt legũ Reipublicę Ragusinę An. 1490. De dicto Comite mentionẽ facit supradictus Rex Tuartko et Ostoia.

—

Goisaua Couacich
uxor.

8.

Comes
Voeuoda Radiuoy, Dñus Feudorũ in Popouo et Orahouo; cui Priuilegia confirmauit Matthias Rex Vngarię. An 1465.

—

Vidosaua Costagnich
uxor.

9.

Comes
Milat, Dnus Feudorũ in Popouo, et Orahouo, de quo mẽtionẽ facit Matthias Rex Vngarię in Priuilegio. An. 1465.

—

Bieliza Tassouucich, uxor.

10.

Iuan
Dñus Feudorũ
in Popouo, et Orahouo,
atq. Prefectus, et
Dominus Nauium —.

—

Rada Cihorich
uxor.

11.

Iueglia
Dñus Feudorũ
in Popouo, et Orahouo atq̃ Osiecienich, atq Prẹfectus et Dñus Nauiũ.

—

Jella Bogascinouich uxor.

12.

D. Petrus
De Iueglia Ohmuchieuich Gargurich
Eques S.ti Jacobi, Regię
Classis Consiliarius, et
Gẽlis Capitan. Philippi
2. Regis Hispaniar.
Classis Illyrica.

У врх стабла стоји у врпци:

TEMPUS RESTAURAVIT

У „Гласнику земаљског музеја за Босну и Херцеговину“, годиште I., друга свеска, описана су зламења Охмућевића, бива различита три штита, т. ј. Охмућевића најстарији грб, па новији, а онда сложени грб-штит Охмућевић-Вуковић-Ковачић-Радмиловић-Ђановића.

Овдје ми је навести ради присподобе отисак древног печата споменуте породице, што се нашао на Болу (острво Брач), *слика 2.* Ја сам овај печат даровао пок. Лују

Слика 2. Печат породице Охмућевића-Гргурића.

Бизаро-Охмућевићу у Дубровнику. Грб на овом печату сличан је ономе у фојничком кодексу, што га је др. Ћ. Трухелка потанко описао у реченому „Гласнику“.

Најстарији су панегиристи споменуте породице монсињор Орсини и абате Минијати. Из петњих жила настоје и један и други да узвеличају славу племића Охмућевића. На темељу нашега стабла лако је ући у траг многијем фалзификатима, што се у Далмацији помаљају од доба Маура Орбини-а („Regno degli Slavi“) свршетком XVI. стољећа, па унапријед све до почетка XIX. стољећа.

На подлози Охмућевићева стабла постало их је још другијех; од овијех овдје ћу навести стабло пољичкијех Новаковића, који су били у родбини с поменутом породицом, а сад су настањени у Супетру, на острву Брачу; *слика 3.*

Наведено стабло свакако је постало за Дон Петра Де Ивељија Охмућевића-Гаргурића (Don Pedra De Iveglia Ohmuchievich-Gargurich), витеза св. Јакова

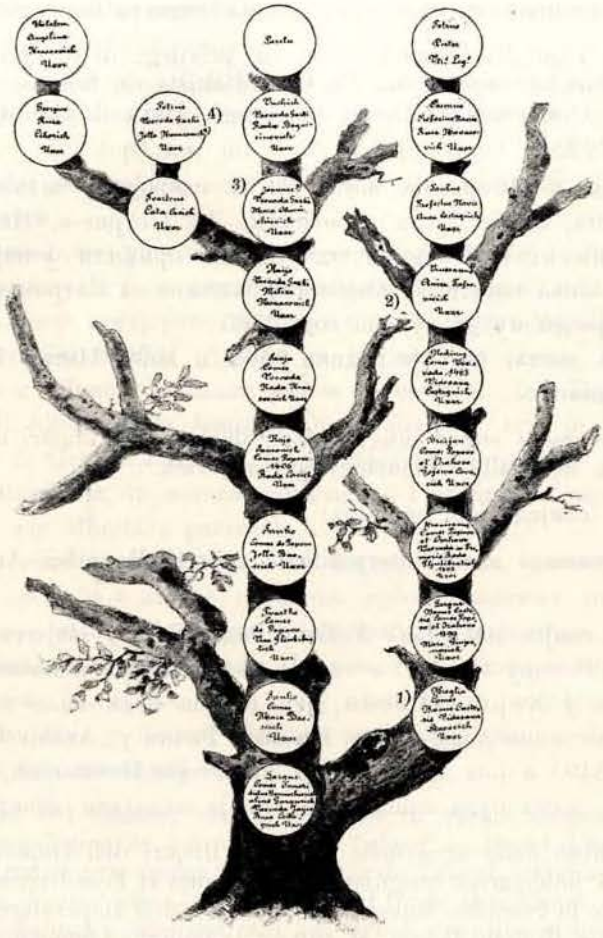

Слика 3. Стабло пољичких Новаковића.

Albero della Nobiliss.ª Famiglia Homuchievich fu Bano di Castoria nel Regno di Macedonia nell' anno 1375 e posteriormente conti di Tuhegl nel Regno di Bossina l' anno 1463 la qual famiglia non solo ebbe affinità e parentella con l' Augusta Imperiale Casa Comnena, ma inoltre per tre volte presero moglie dalla Nobilissi.ª Famiglia de Conti e Baroni Novacovich. — Gio. Niccolò Bugardelli Pub. Perito di Veneta Autt.à delli 23 Settembre 1769 ha copiato fedelmente dal libro intitolato le Glorie cadute dell' Augustiss.ª Famiglia Comnena Opera dell' Ab. Dⁿ Lorenzo Minietti stampato in Venezia per Fra.co Valvasente 1663 incontrato esattamente.

од Калатраве и чувеног шпањолског моровође, те је у свези с напулитанском публикацијом од год. 1653.:

---

[1]) Испореди „Словинац“, год. II. (1879.), бр. 21., стр. 331.

[2]) Испореди „Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata“, год. IV., бр. 3. „La provincia di Poglizza“, стр. 36.; бр. 4., стр. 56. и 57.; бр. 12., стр. 182.

[3]) На озн. мј., год. V., бр. 7., стр. 108. (22.) и стр. 172. (31.).

[4]) На озн. мј., год. V., бр. 7., стр. 108.

„Privilegios concedidos por los senores, reyes y emperadores del reyno de Ungria, Bosna, Servia, Croaçia, Dalmaçia y Macedonia a los Condes de Tuhegl de la Casa y Linaje Ohmuchievich-Gargurich“,

а друга је књига штампана касније десет година (гискара Roncagliolo по Castaldo-у):

„Origine della Famiglia Ohmuchieuich, co' privilegî di diversi Imperatori e Re, conceduti a detta Famiglia, esposta dal Dr. Giov. Battista de Rolatis, dedicata al Signor D. Pietro d' Iveglia Ohmuchieuich Conte di Tuhegl, Duca di Castoria, Cavaliero dell' ordine di S. Giacomo.“

Осим Орсинија и Миниатија могла би се набројити читава плејада апологиста и панегириста, ал је доста споменути Де Петрис-а, Ненки-а (Nenchi) и наведенога Де Ролатис-а. Племићи Охмућевићи примили су највише наслова од шпањолског двора, бива њихова је племенита баштина од Котромановића унапријед била призната на реченому двору још год. 1565.

То није било доста, него је године 1594. и 1598. Петар Ивеља заподјео у Напуљу још и парницу:

„Originalis processus super interpositione decreti pro illustri et magnifico Capitaneo generali Petro de Ivella Ohmuchievich-Gargurich.“

Године 1640. слиједи још парница:

„Originalis processus super interpositione decreti Magnifici Andreae de Nicolao Ohmuchievich.“

Па ко би их свијех набројио? У Бечу год. 1650., у Најштату год. 1675., па у Риму, Млецима, Котору и т. д., а то све да би им уз наслове била повраћена племенита баштина у Херцег-Босни, јер је још онда било тврде наде, да ће њесарска војска заузети ове двије земље. Писао је Рачки у „Archiv für Slavische Philologie“ (IV., 342.—349.) и још други, као н. пр. Стојан Новаковић, те није да овдје понављам предмет доста пута описан, али ми је надодати извадак из Ролатис-а:

„Inoltre, nel libro delle armi delle Famiglie illustri dell' Imperio Illirico, il titolo del quale è ‚Libellus publicarum insigniarum, Regnorum et Familiarum illustrium Illyrici Imperii‘, il cui autore fu Stanislao Rubcich Re d' Arme dell' Imperatore Stefano Nemagna, tra le prime Famiglie di detto Regno, si ritrova la famiglia Ohmuchievich, le cui armi, tra le centoquaranta, che ivi si notano, vengono poste nei primi luoghi dopo l' arme et insegne dei Re ed Imperatori di quei regni.“

Разумије се да је споменути Ролатис ово сазнао од истијех Охмућевића, и да је од њих примио такођер податке; зна се и то, да је поп Станислав Рубчић умишљено име, јер тој личности нема трага у „Monumenta Serbica“ ни у осталијем средовјечнијем споменицима, па не може бити сумње, да се под овим именом крије један од Охмућевића, главом Петар Охмућевић. Све то довољно је доказано у „Archiv für Slavische Philologie“ (М. Пуцић, IV., стр. 339.—342.) и у „Гласнику“ (др. Ђ. Трухелка, 1889., св. 2., стр. 89.).

Овдје ћу само још свратити позорност на слику Богородице између облака, а изнад родословног стабла, која се слика налази и у фојничкому кодексу, те се штује у Олову. С десне су стране свети врачи Кузма и Дамјан, а с лијеве свети Јеролим, бива то су одвјетници или крсна имена споменуте породице. Спрам тога потјече и ово стабло, као и кодекс, од члана речене породице, која по Ролатис-у истиче своје кољено овако: „le armi degli Ohmuchievich, vi sono delineate ne' primi luoghi dopo le arme et insegne dei re ed imperatori di quei regni“. На другому мјесту

(стр. 24.) каже се, да је кодекс код Андрије Охмућевића: „che si conserva appresso l' almirante Andrea di Nicolò Ohmuchievich". По овоме је само дошљедно закључити, да је кодекс послан од речене породице у Фојницу, јер прије о њему нема ни спомена, па га Охмућевићи никада не истичу у својим парницама за племениту баштину, али му постанак, по свој прилици, пада у почетак XVI. стољећа, баш кад је и Мауро Орбини истакнуо „Il Regno degli Slavi". Разлика између слике у пинакотеци Штросмајеровој лежи у тому, да је на њој патрон св. Гргур папа, а у фојничкому кодексу св. Јеролим, што упућује на другу половину XVI. стољећа, кад су Охмућевићи попримили потпуно феуд у Сланому (у Далмацији), па се и прозвали Гргурићи.

Свакако почиње ово узвеличање и кројење блазона особито у доба, кад се Елена Охмућевић удала за кнеза Манојла Комнена, којим је поводом монсињор Орсини написао претјеране похвале у славу брата јој, Дон Педра Ивеље и својбине му Олисти-Тасовчића. Дакако да је ово била згода, да се објелодани и зборник зламења. Између осталих списа споменутог Дон Педра Ивеље опстоји „Dichiaratione dell' Albero della famiglia Ohmuchieuich", што је било приказано „al Consolato raguseo di Genova, affinchè faccia esaminare le persone atte ed idonee sopra i punti et interrogatorii che, in somma, contengono l' origine de' suoi primi progenitori, e dei quarti della sua affinità e parentela..."

Наведено је стабло постало за Дон Педра Ивеље, а основа му је фојнички кодекс, јер су с десне и с лијеве наведени грбови главних породица, што су у фојничкому кодексу, те су у родбини са споменутом породицом.

Што се урадило под Дон Педром Ивељом, то је потврдио свршетком XVII. стољећа Дон Антонио Дамјано, који је у препирци с госпођом Еленом Санкец ради племените баштине у Босни, написао сноп расправица о Босни и о Балкану, а доста је ако од тих наведемо ове:

a) L' Apologia del Casato, che si conobbe in queste memorie sotto i nomi di ‚Breve discurso genealogico de los condes de Tuhegl' e ‚Breve discurso genealogico en particular des dos ramos principales de los condes de Tuhegl, y duques de Castoria etc.'."

b) „Aggiunte diverse alle ‚Informazioni del Conte Don Pietro di Damiano Ohmuchieuich, conte di Tuhegl e Smuzka, alli sui figlioli e successori in evento che il Signor Iddio concedesse per sua misericordia che il regno di Bosna venisse a ricuperarsi dalle invittissime armi Cesaree, da Turchi, per loro direzione'."

c) „Descrizione della Comarca di Smuzka."

d) „Altre notizie da me havute da alcuni padri di S. Francesco, ed altri huomeni vecchi, della Comarca Smuzka, nel regno di Bosna, posseduta in passato dai predecessori della nostra famiglia Ohmuchieuich-Gargurich, per governo e direzione ai posteri, per il tempo che potrebbe venire, come ardentemente preghiamo Sua Divina Maestà, che di nuovo si riconquistasse quel regno dalle mani ottomane."

e) „Informazione dei feudi poseduti in Ercegovina dai Conti di Tuhegl, e Smuzka, della quale noi Don Antonio Damiano, e Don Matteo Ivelja, e Don Pietro Ivelja Ohmuchieuich-Gargurich, siamo soli superstiti eredi maschi, ai quali furono confermati et riconfermati dalla Maestà Augustissima dell' Invittissimo et Potentissimo Carlo VI."

Овдје се наговјешта Елена пл. Санкец, јер нестаје мушкога колјена, те феуд прелази на женске Оребић, Сиврић и Пуљесп, па на Басиће, Цуцериће и Бизаро, као фидејкомис[1]).

---

[1]) Испореди проф. Јосип Ђелчић (Gelcich): „I conti di Tuhelj — Contributo alla Storia della Marina Dalmata — Suoi rapporti colla Spagna." Дубровник 1889.

На темељу овог скромног прилога свратит је пажњу учењака на многе фалзификате XVI. и XVII. стољећа, ал дакако, то ће у велике користити, јер ће се истакнути многе племените породице у Херцег-Босни, те их је нестало, и име им мало или нимало познато, а у наведеном су стаблу забиљежене, јер су биле у родбини с племенитом породицом Охмућевића, која је била подигла пô свијета, да би само, нешто ради сујете и ради интереса, остварила своје идеале у Херцег-Босни, што јој дакако ни из далека није пошло за руком.

Sistematski spisak lepidoptera (lepirova) Bosne i Hercegovine.

Priopćio

dr. **H. Rebel** (Beč).

Prije godine 1878. nije se skoro ništa znalo o fauni lepirova Bosne i Hercegovine. Brzo iza okupacije započeše sabiranjem pojedini entomolozi iz vojničkih krugova, primjerice tadašnji c. i kr. vojnički računarski oficijal Henrik vitez Mitis, koji je, službujući u godinama 1881. i 1882. u Sarajevu, prve vijesti objavio o tamošnjoj fauni [1]).

Nekoliko godina kasnije sabirao je s mnogo uspjeha c. i kr. pukovnijski liječnik dr. Andrija Hensch po Hercegovini, naročito oko Čapljine, Domanovića i Bileća.

Sustavna istraživanja teritorijalne faune započeše ipak tek onda, kad se je, iza osnivanja sarajevskog bos.-herceg. zemaljskog muzeja, kustos Viktor Apfelbeck u godini 1888. dao na svestrano sabiranje. Ovako je rečeni muzej tečajem godinâ pribrao u jednu ruku vrlo obilni, a u drugu vanredno dragocjeni materijal o fauni balkanskog poluostrva, koji materijal, naročito iz redova dnevnih lepirova, danas sačinjava pravi ukras ovog instituta. Upraviteljstvo muzeja povjerilo je meni najpripravnije sav ovaj materijal na odregjivanje, pa nam sada naredni spisak može da posluži kao osnovno vrelo.

Kustos Apfelbeck objavio je godine 1892. spisak dotad poznatih dnevnih lepirova iz južne Bosne i Hercegovine, u kojemu se nalazi 125 vrsta [2]).

U godinama 1894. do 1896. radio je na sarajevskomu muzeju Othmar Werner u svojstvu preparatora. Otkad se je isti vratio u Beč, poduzeo je on ponovno u pošljednjim godinama putovanja Bosnom i Hercegovinom na svrhe sabiranja. Njegov našljednik u muzeju, Adolf Winneguth, dao se najvećom marljivošću na hvatanje i uzgajanje lepidoptera pa je, naročito u godinama 1899. i 1900., s najboljim uspjehom sabirao po južnoj Hercegovini oko Stôca i Domanovića. Valja da ovdje spomenem i Mavra Hilfa kao marljivog saradnika; on je tečajem nekoliko godina za sarajevski zemaljski muzej sabirao oko Dervente te je po njegovoj odredbi poduzeo i oveća sabirački putovanja, od kojih ću istaknuti naročito ono po Srbiji godine 1894.

[1]) „Wiener Entomolog. Zeitung", I., 1882., str. 22.

[2]) Ovaj „Glasnik", god. IV. (1892.), str. 192.—196.

I meni je bilo moguće da uz pripomoć c. kr. prirodoslovnog dvorskog muzeja u Beču i sa strane centralnih i zemaljskih oblasti za Bosnu i Hercegovinu tečajem godina 1898. do 1903. s dobrim uspjehom provedem pet putovanja na naučne svrhe u ovim pokrajinama. Postignuti sabirački rezultat nalazi se u zbirkama rečenog bečkog muzeja. Kratki izvještaj o mojem prvom putovanju objavio sam godine 1898.[1]), pa sam tamo u nastavku ove rasprave kasnije opisao i više novih vrsta iz Bosne i Hercegovine[2]).

Poznavanju faune hercegovačkih planina znatno je pripomogao dr. Arnold Penther, koji je boravio — svaki put dulje vremena — godine 1900. na Plasi, a godine 1901. na Prenju. Dr. Penther uspješno je hvatao lepirove i po noći te je obreo mnogo novih vrsta. Po njemu pribrani materijal pohranjen je takogjer u prirodoslovnom dvorskom muzeju.

Dr. Rudolfo Sturany sabrao je prigodice znatni lepidopterološki materijal za svojih šest putovanja po Bosni i Hercegovini na malakologičke naučne svrhe.

Fauna dnevnih lepirova intenzivno je napredovala takogjer radom Mrs. Mary d. l. B. Nicholl, oduševljene ljubiteljice ove znanstvene struke. Ona je u godinama 1898. i 1901., bez da se je plašila ma koje poteškoće, Bosnu i Hercegovinu u više navrata proputovala po širini i dužini u svim pravcima, te je objavila dva vrlo zanimljivo napisana putna izvještaja[3]).

Profesor dr. Oskar Simony boravio je za svojih školskih ferija godine 1901. u Fojnici, te je odavle unakrst proučio područje Matorac- i Vranice planine. Prisabrani vrlo dragocjeni materijal ustupio je on c. kr. prirodoslovnomu muzeju u Beču.

Gosp. Otto Leonhard iz Dražgjana putovao je minulih godina u više puta Bosnom i Hercegovinom na svrhe sabiranja koleopteroloških prirodnina. Kasnije je on takogjer prikupio vrlo bogati lepidopterološki materijal, naročito uz pripomoć Mavra Hilfa, kojeg je najmio na svrhe sabiranja. On mi je najpripravnije na reviziju ustupio sav taj materijal, u kojem ima mnogih za Bosnu i Hercegovinu novih vrsta.

Lokalna fauna Kalinovika proučena je vanredno pomnjivo i dobrim uspjehom počevši od jeseni god. 1902. po c. i kr. majoru Lavu Schreitteru, vitezu Schwarzenfeldskomu. Njegovoj marljivosti ima da zahvali fauna zemlje prilični broj novih vrsta, koje sam ja u potpunomu broju dobio na reviziju.

U Lastvi kod Trebinja hvatao je godine 1902. po noći lepirove gosp. Paganetti-Hummler, te sam ja i rezultate njegovog sabiranja dobio na odregjivanje.

Iz ovog kratkog nabrajanja ponajglavnijih izvora za poznavanje teritorijalne faune razabire se, da je pomanjkanje ovećih publikacija dovoljno nadomješteno obilnim sabiranjem u vrlo prostranomu području, pa će pribrani bogati materijal u ovoj raspravi naći svoju literarnu obradu.

Ovim časom poznato je 1509 vrsta lepirova iz Bosne i Hercegovine. Pripadnost njihova k pojedinim familijama razabire se iz naredne skrižaljke, u kojoj su na svrhe isporegjivanja takogjer prikazane brojke faune lepirova Hrvatske-Slavonije i Dalmacije[4]).

---

[1]) „Annalen des naturhist. Hofmuseums", XIII., 1898., bilješka str. 54.—56.

[2]) „Verhandlungen der zoolog.-botan. Gesellschaft", Beč, 1900., str. 451.—452.; 1901., str. 798.—804.

[3]) „Entomolog. Record", XI., 1899., str. 1.—8.; XIV., 1902., str. 141.—146.

[4]) Istraživanje istočnih, dotično južnih pograničnih zemalja, Srbije i Crne Gore nije dosad napredovalo u takovoj mjeri, da bi bilo moguće o tome donijeti tabelarni prijegled.

Familija	Bosna i Hercegovina	Hrvatska, Slavonija i Rijeka	Dalmacija
Rhopalocera	160	132	136
Sphingidae	18	20	17
Notodontidae	16	21	12
Thaumetopoeidae	2	1	2
Lymandriidae	11	11	7
Lasiocampidae	12	14	10
Endromididae	1	1	—
Lemoniidae	2	2	—
Saturniidae	3	5	3
Drepanidae	3	5	3
Thyrididae	1	1	1
Noctuidae	316	250	235
Cymatophoridae	4	5	2
Brephidae	1	3	—
Geometridae	284	256	212
Nolidae	2	9	8
Iznos . .	836	736	648

Familija	Bosna i Hercegovina	Hrvatska, Slavonija i Rijeka	Dalmacija
Prenos . .	836	736	648
Cymbidae	3	6	4
Syntomidae	2	3	3
Arctiidae	40	35	32
Heterogynidae	1	—	—
Zygaenidae	20	19	21
Cochlididae	1	2	1
Psychidae	13	15	16
Sesiidae	17	22	27
Cossidae	4	6	4
Hepialidae	6	3	3
Pyralidae	159	158	232
Pterophoridae	27	25	29
Orneodidae	3	3	6
Tortricidae	142	207	208
Tineidae (s. l.)	235	452	420
	1509	1692	1654

Premda Hrvatska-Slavonija-Rijeka imadu samo $^4/_5$, Dalmacija dapače samo $^1/_4$ od površine Bosne i Hercegovine, to je broj iz njihovog područja poznatih vrsta ipak veći od onog iz naše pokrajine. Ovaj fakat ima svoj uzrok u daleko napredovanom proučavanju Mikroheterocera u rečenim susjednim zemljama, dok je naprotiv broj vrsta iz familija Rhopalocera, Noctuida, Geometrida i Arctiida u Bosni i Hercegovini pretežniji.

Naročito pada u oči, što je spram susjednih zemalja kod nas znatno veći broj dnevnih lepirova, čemu valja tumač tražiti u tome, što u jednu ruku planine po Herceg-Bosni imadu priličan broj alpinskih vrsta, koje tamo manjkaju, i što u drugu ruku dalmatinske mediterane vrste većim dijelom prelaze u južnu Hercegovinu. Broj endemičnih vrsta i lokalnih forma, koje po svojoj raširenosti padaju u naše područje, iznosi 18; to su:

Erebia Gorge Esp. var. *Hercegovinensis* Rbl. (70).[1])
Coenonympha Tiphon Rott. var. *Occupata* Rbl. (96).
Agrotis Fimbriola Esp. var. *Leonhardi* Rbl. (269).
Hiptelia Apfelbecki Rbl. (408).
Acidalia Metohiensis Rbl. (570).
Larentia Aqueata Hb. var. *Hercegovinensis* Rbl. (658).
Larentia Corydalaria Graes. var. *Bogumilaria* Rbl. (693).
Lignyoptera Thaumastaria Rbl. (787).
Gnophos Pentheri Rbl. (813).
Crambus Lythargyrellus Hb. var. *Domaviella* Rbl. (951).
Platyptilia Ochrodactyla Hb. var. *Bosniaca* Rbl. (1110).
Argyresthia Prenjella Rbl. (1298).

[1]) U zagradi navedene brojke podudaraju se sa tekućim brojevima u spisku, što slijedi niže dolje.

Gelechia Limitanella Rbl. (1309).
Xystophora Scordiscella Rbl. (1329).
Epithectis Delminiella Rbl. (1334).
Depressaria Pentheri Rbl. (1390).
Coleophora Persimilis Rbl. (1431).

Ove endemične vrste idu po svojem naslućivanom podrijetlu u vrlo raznolike skupine, koje možemo u ostalom razlikovati i kod sviju drugih ne endemičnih vrsta. Time dobivamo naredni prijegled o elementima teritorijalne faune i o njihovomu postotnomu udijelu u brojkama o stanju faune:

Podrijetlo	Broj vrsta	Postotni razmjer
Balkanske vrste	16	1·0
Orijentalne „	534	35·2
Mediterane „	73	4·7
Alpinske „	101	6·6
Sibirske „	615	40·8
Srednje-evropske „	47	3·1
Vrste nepoznatog podrijetla	123	8·1
	1509	99·5.

O podjelbi ovih elemenata faune može se reći, da su balkanske i orijentalne vrste slabo pomaknute na jug, da mediterane vrste u pravilu imadu svoju sjevernu granicu unutar područja, da su sibirske i srednje-evropske vrste prilično pojednako raširene i da su alpinske vrste brojnije u planinama što leže više na jug, mjesto da im se broj umanjuje.

U ostalom valja da uputim na drugi dio mojih „Studien über die Lepidopterenfauna der Balkanländer", u kojima je fauna Bosne i Hercegovine svestranije prikazana. Ova moja studija izlazi istodobno s ovom raspravom u XIX. svesci izdanja „Annalen des k. k. Naturhistorischen Hofmuseums in Wien". S njome se podudara tekuće numeriranje vrsta u narednomu spisku, pa mi valja još istaknuti, da sistematsko poredanje u njemu odgovara djelu „Katalog der paläarktischen Lepidopteren" od dr. O. Staudingera i dr. H. Rebela (Berlin 1901.) i da su sve u njemu navedene vrste po meni determinirane ili revidirane. Gdje je ikakvi izuzetak od tog pravila, naznačio sam to izrično u tekstu.

Kod označivanja sabirača i mjesta, gdje je dokazni egzemplar pohranjen, služim se ovim kraticama:

Apfelb. = Apfelbeck, Kustos Viktor.
Leonh. = Leonhard, Otto.
M. C. = C. kr. prirodoslovni dvorski muzej u Beču.
M. S. = Bosansko-hercegovački zemaljski muzej u Sarajevu.
Nich. = Nicholl, Mary d. l. B.
Pag. = Paganetti-Hummler, Gustav.
Penth. = Penther, Dr. Arnold.
Rbl. = Rebel, Dr. H.
Schreitt. = Schreitter, Major Leo, vitez od Schwarzenfelda.
Stur. = Sturany, Dr. Rudolf.
Sy. = Symony, Dr. Oscar, Professor.
Wern. = Werner, Othmar.
Wngth. = Winneguth, Adolf.

Konačno mi još preostaje samo to, da svijem u ovomu izvještaju navedenim oblastima, zavodima i ličnostima, čijom pripomoći mi je bilo moguće obraditi faunu Bosne i Hercegovine iz ovog entomološkog područja, naročito pak muzejskomu direktoru Kosti Hörmannu i kustosu Viktoru Apfelbecku izrazim moju usrdnu i toplu blagodarnost.

Beč, u martu 1904. godine.

Papilionidae.

1. *Papilio Podalirius* L. Vanredno raširena i mjestimice vrlo česta u julu; na jugu u dvije generacije. Siže do visine od 1100 *m*.
   Prijelazi k mediteranoj ljetnoj generaciji *Zanclaeus* Z. Iz Jablanice i Trebinja.
2. *Papilio Machaon* L. Posvuda u dvije generacije. Siže do visine od 1900 *m* (Prenj).
   ab. *Sphyrus* Hb.: Jablanica i područje Veleža.
3. *Thais Polyxena* Schiff. Raširena po zaštićenim mjestima od aprila do juna. Siže do visine od 1200 *m*.
   Prijelazi k ab. *Ochracea* Stgr.: Derventa i Stolac (Hercegovina).
4. *Parnassius Apollo* L. (var. *Bosniensis* Stichel). Od kraja juna do augusta, montana (gorska) vrsta, obično u visini od 1200 do 1450 *m*.
5. *Parnassius Mnemosyne* L. Na široko raširena. Siže do visine od 1300 *m*, od sredine juna do sredine jula.
   Prijelazi k ab. *Melaina* Honr. iz Dervente i k ab. (var.) *Nubilosus* Chr. sa Trebevića.

Pieridae.

6. *Aporia Crataegi* L. Raširena od sredine maja do sredine jula. Siže do visine od 1700 *m*.
7. *Pieris Brassicae* L. Ponajvećma raširena po gorama u julu. Siže do visine od 1700 *m*.
8. *Pieris Rapae* L. Posvuda u dvije generacije. Siže do visine od 1300 *m*.
   Prijelazi k ab. *Leucotera* Stefan: Lukavica.
   var. *Manni* Mayer: Jajce, Fojnica, Sarajevo, Plasa, Prenj, Gacko, Mostar. Ljetna generacija vrste *Manni* u prijelazima k var. *Rossi* Stefanelli.
9. *Pieris Ergane* H. G. U području krša, naročito u Hercegovini. Na jugu u dvije sezon-dimorfne generacije. Siže do visine od 1600 *m*.
10. *Pieris Napi* L. Raširena u dvima sezon-dimorfnim generacijama. Siže do visine od 1300 *m*. Ljetna generacija kao var. *Napaeae* Esp.
11. *Pieris Daplidice* L. Na daleko raširena u dvije generacije. Siže do visine od 1000 *m*. Proljetna generacija *Bellidice* O.
12. *Euchloë Belia* Cr. U dvije generacije sa slabom vertikalnom raširenošću; Hercegovina: Dônje Blato kod Gabele, Stolac, Ljubuški, Bileće. Ljetna generacija *Ausonia* Hb.
13. *Euchloë Cardamines* L. Raširena od maja do jula. Siže do visine od 1450 *m*.
14. *Leptidia Sinapis* L. Raširena u julu. Siže do visine od 1700 *m*; po oniskim položajima u dvije generacije. Proljetna generacija *Lathyri* Hb. Prenj 1700 *m*. Ljetna generacija var. *Diniensis* B. i prijelazi k ab. *Erysimi* Bkh. (♀).
15. *Colias Hyale* L. Raširena od maja do augusta. Siže do visine od 1200 *m*.
    ♀ ab. *Flava* Husz. Klanac Maklena.
16. *Colias Edusa* F. Vrlo raširena i česta od maja do oktobra. Siže do visine od 1800 *m*.
    ♀ ab. *Helice* Hb. Trebević, Ivan-planina, Gacko, Jablanica.
17. *Colias Myrmidone* Esp. var. *Balcanica* Rbl. U julu samo po gorama u visini od 1150 do 1600 *m*. Trebević, Romanija planina, Semeć planina, Kalinovik, Vučja bara kod Gacka.
18. *Gonepteryx Rhamni* L. Raširena počevši od jula. Siže do visine od 1900 *m* (Prenj).

Nymphalidae.

Nyphalinae.

19. *Charaxes Jasius* L. Podvelež kod Mostara u septembru (Dr. Werner).
20. *Apatura Iris* L. Rijetka u junu i julu, brojnija u Bosni. Siže do visine od 1000 *m*.
21. *Apatura Ilia* Schiff. Ko i pregjašnja vrsta, ali češća i obično u var. *Clytie* Schiff.

22. *Limenitis Camilla* Schiff. Vanredno lokalna (ograničena na stanovita mjesta) i rijetka, u julu. Siže do visine od 900 *m*.
23. *Limenitis Populi* L. Češća nego pregjašnja vrsta, u julu u visini izmegju 500 i 1360 *m*.
    ab. *Tremulae* Esp. brojnija.
24. *Limenitis Sibilla* L. Igman, Čelebić, klanac Maklena, Prenj, u julu. Siže do visine od 1150 *m*.
25. *Neptis Lucilla* F. Lokalna u junu i julu. Siže do visine od 1000 *m*.
    Prijelazi k vrsti *Ludmilla* H. S. Stolac, Plasa.
26. *Neptis Aceris* Lepech. Sjeverna Bosna, Derventa, Kobaš, Banjaluka-Jajce.
27. *Pyrameis Atalanta* L. Raširena i česta. Siže do visine od 1600 *m*.
28. *Pyrameis Cardui* L. Posvuda u području. Siže do visine od 1900 *m*. Veliko jato zapaženo u lijetanju mjeseca jula 1903. u Hercegovini (Rbl.).
29. *Vanessa Jo* L. Raširena u visokim regijama u julu. Siže do visine od 1800 *m*.
30. *Vanessa Urticae* L. Posvuda raširena, u alpinskoj regiji u julu vrlo česta. Siže do visine od 1800 *m*.
31. *Vanessa* L. *album* Esp. Poznata samo iz Travnika.
32. *Vanessa Xanthomelas* Esp. Poznata samo iz Sarajeva.
33. *Vanessa Polychloros* L. U Hercegovini iz Jablanice, Domanovića, Gabele. Krajem juna.
34. *Vanessa Antiopa* L. Raširena, ali nije nigdje osobito česta. Siže do visine od 1300 *m*.
35. *Polygonia C. album* L. Vrlo raširena, ponajčešća u septembru. Siže do visine od 1300 *m*.
36. *Polygonia Egea* Cr. Samo u južnim krajevima Hercegovine u maju, julu, augustu. Siže do visine od 1100 *m*.
37. *Araschnia Levana* L. U dvije generacije samo u Bosni. Siže do visine od 1000 *m*. Češća je ljetna generacija *Prorsa* L.
38. *Melitaea Maturna* L. Vrlo lokalna i rijetka u gorskim krajevima u junu i julu. Siže do visine od 1200 *m*.
    var. *Uralensis* Stgr. Klanac Maklena, Lakat.
39. *Melitaea Aurinia* Rott. Raširenija i češća od pregjašnje vrste, u junu i julu. Siže do visine od 1600 *m*.
    Prijelazi k var. *Provincialis* B., Derventa.
    Prijelazi k var. *Orientalis* HS., Derventa.
40. *Melitaea Cinxia* L. Raširena; vrijeme lijetanja vrlo dugačko. Siže do visine od 1300 *m*.
41. *Melitaea Phoebe* Knoch. Raširena od juna do augusta. Siže do visine od 1250 *m*.
    var. *Caucasica* Stgr. na Čvrsnici.
42. *Melitaea Didyma* O. Raširena od juna do augusta. Siže do visine od 1400 *m*.
    Prijelazi k subvar. *Graeca* Stgr., Jablanica, Vučja bara.
    var. *Meridionalis* Stgr., Jablanica i t. d.
    var. *Dalmatina* Stgr., Mostar, Blagaj.
43. *Melitaea Trivia* Schiff. Slabije raširena i rjegja od pregjašnje vrste, u junu i julu. Siže do visine od 1300 *m*.
    var. (ab.) *Fascelis* Esp., Jablanica.
44. *Melitaea Athalia* Rott. Posvuda raširena i vrlo česta, juni i juli. Siže do visine od 1600 *m*.
    var. *Dictynnoides* Horm. Prozor, Vučja bara.
45. *Melitaea Aurelia* Nick. Rjegja i manje raširena nego pregjašnja vrsta, u julu. Siže do visine od 1200 *m*.
46. *Melitaea Dictynna* Esp. Vrlo lokalna po planinskim livadama u junu i julu. Siže do visine od 1400 *m*.
47. *Argynnis Selene* Schiff. Poznata samo iz Dervente i Ilidže.
48. *Argynnis Euphrosine* L. Vrlo raširena i česta u junu i julu. Siže do visine od 1300 *m*.

49. *Argynnis Pales* Schiff. var. *Balcanica* Rbl. U julu samo po planinama, visokim 1680 *m* i više.
50. *Argynnis Dia* L. Raširena po Bosni, u području krša rjegja, dvije generacije. Siže do visine od 1300 *m*.
51. *Argynnis Amathusia* Esp. Po gorama Bosne i na Vučjoj bari. Siže do visine od 1350 *m*.
52. *Argynnis Hecate* Esp. Raširena po šumskim krajevima u junu i julu. Siže do visine od 1150 *m*.
var. *Caucasica* Stgr., Hercegovina, naročito Lakat i Prenj.
53. *Argynnis Ino* Rott. Samo lokalna, u julu. Siže do visine od 1100 *m*.
54. *Argynnis Daphne* Schiff. Vrlo lokalna i rijetka, u junu. Siže do visine od 1000 *m*.
55. *Argynnis Lathonia* L. Posvuda raširena i česta, naročito u maju. Siže do visine od 1750 *m*.
56. *Argynnis Aglaja* L. Vrlo raširena i česta, naročito u Bosni, juni i juli. Siže do visine od 1250 *m*.
57. *Argynnis Niobe* L. var. *Eris* Meig. Raširena, ali više po južnim krajevima. Siže do visine od 1100 *m*.
Prijelazi k var. *Orientalis* Alph., Jablanica.
58. *Argynnis Adippe* L. Raširena, ali se javlja pojedince, u julu. Siže do visine od 1000 *m*.
var. *Cleodoxa* O. posvuda, ali brojnija u Hercegovini.
59. *Argynnis Paphia* L. Raširena, po šumskim krajevima češća, u julu. Siže do visine od 1000 *m*.
60. *Argynnis Pandora* Schiff. U junu i julu samo po nekim mjestima, skoro bez izuzetka samo u Hercegovini. Siže do visine od 1050 *m*.

Satyrinae.

61. *Melanargia Galathea* L. var. *Procida* Hbst. Posvuda raširena i česta, u junu i julu. Siže do visine od 1200 *m*.
Prijelazi k ab. *Turcica* B., Ilidže.
♀ ab. *Leucomelas* Esp. Prenj.
62. *Melanargia Larissa* H. G. var. *Herta* H. G. Samo u južnoj Hercegovini u junu i julu i samo do visine od 500 *m* nad morem.
63. *Erebia Epiphron* Kn. var. *Cassiope* F. Samo po planinama Bosne i uz hercegovačko-crnogorsku granicu. Vrlo rijetka u julu i augustu, u visini od 1630 do 2200 *m*.
64. *Erebia Manto* Esp. Poznata samo sa Trebevića i Vlašića, krajem jula, u visini izmegju 1600 i 1750 *m* nad morem.
var. (ab.) *Pyrrhula* Frey. Vlašić.
65. *Erebia Medusa* F. Skoro po svim gorama u julu. Siže do visine od 1850 *m* u prijelazima k var. *Psodea* Hb. i k var. *Hippomedusa* O.
66. *Erebia Oeme* Hb. Raširena skoro ko pregjašnja vrsta u junu i julu. Siže do visine od 1900 *m*. Brojnija je var. *Spodia* Stgr.
67. *Erebia Evias* God. Poznata samo u jednom komadu ♀ (Apfelb.) sa Volujaka (M. C.).
68. *Erebia Melas* Hbst. U julu i augustu iz područja u visini od 1200 do 1700 *m* nad morem, naročito iz krša; česta osobito na Prenju i Magliću.
69. *Erebia Pronoë* Esp. Samo lokalna i vrlo rijetka po gorama centralne Bosne, u julu i augustu. Siže do visine od 2000 *m*.
Prijelazi k var. *Pitho* Hb. na istim mjestima.
70. *Erebia Gorge* Esp. Samo po planinama u Hercegovini u julu u visini od 1750 do 1900 *m* nad morem. Brojnija u var. *Hercegoviniensis* Rbl. Prenj.
71. *Erebia Aethiops* Esp. Raširena posvuda po planinskim udolinama i vrlo česta, u julu i augustu. Siže do visine od 1200 *m*.
72. *Erebia Euryale* Esp. Po planinama više lokalna, nikad ispod visine od 1200 *m*, u julu.
73. *Erebia Ligea* L. Po planinskim krajevima do visine od 1200 *m*, na Prenju do visine od 1650 *m*, u julu.
♂ ab. *Adyte* Hb. izmegju plemenskog oblika.

74. *Erebia Lappona* Esp. Poznata samo sa Prenja (Wngth.) iz visine od 1900 *m* nad morem. Lijeta početkom augusta.
75. *Erebia Tyndarus* Esp. Samo na Magliću u visini od 1900—2000 *m*, u julu.
var. *Balcanica* Rbl. Vrlo raširena, u julu u visini od 1300—1800 *m* nad morem.
76. *Satyrus Circe* F. Lokalna i rijetka u junu i julu: Džile, Sarajevo, Prenj, Domanović.
77. *Satyrus Hermione* L. Raširena i česta u julu. Siže do visine od 1200 *m*.
78. *Satyrus Briseis* L. i var. *Major* Obth. Raširena u julu i augustu. Siže do visine od 1100 *m*. Brojnija je var. *Major*.
79. *Satyrus Semele* L. Vrlo raširena u julu. Siže do visine od 1600 *m*.
80. *Satyrus Statilinus* Hufn. Poznata samo iz Jablanice, sa Veleža, iz Gacka, Blagaja. Lijeta u julu i augustu. Siže do visine od 1000 *m*.
var. *Allionia* F. Blagaj.
81. *Satyrus Actaea* Esp. var. *Cordula* F. Lokalna, ali nije rijetka, u julu i augustu. Siže do visine od 1500 *m*.
82. *Satyrus Dryas* Sc. Raširena, u julu i augustu. Siže do visine od 1000 *m*.
83. *Pararge Aegeria* L. var. *Egerides* Stgr. Lokalna i rijetka, u julu. Siže do visine od 1300 *m*.
84. *Pararge Roxelana* Cr. Dokazana za juni samo iz Stôca i Domanovića (Wngth.).
85. *Pararge Megera* L. Posvuda česta u dvije generacije. Siže do visine od 1560 *m*. Prijelazi k var. *Lyssa* B. u Hercegovini.
86. *Pararge Hiera* F. Poznata samo iz nekih gorskih mjesta u Bosni. U junu i julu. Siže do visine od 1750 *m*.
87. *Pararge Maera* L. Posvuda raširena, ali samo pojedince, od maja do augusta. Siže do visine od 1650 *m*.
var. *Adrasta* Hb. Hercegovina.
var. *Orientalis* Stgr. Gacko.
88. *Pararge Achine* Sc. Dokazana za juni i juli samo iz Lukavice kod Sarajeva (Wngth.).
89. *Aphantopus Hyperantus* L. Od jula do septembra samo u Bosni. Siže do visine od 1000 *m*.
90. *Epinephele Jurtina* L. Posvuda do visine od 1200 *m* nad morem. Od juna do augusta.
Prijelazi k var. *Hispulla* Hb. Nevesinje.
91. *Epinephele Lycaon* Rott. Više lokalna i rjegja od pregjašnje vrste, u junu i julu. Siže do visine od 1200 *m*.
92. *Epinephele Tithonus* L. Lokalna, u julu. Siže do visine od 300 *m*.
93. *Coenonympha Iphis* Schiff. Samo lokalna, u junu i julu. Siže do visine od 1400 *m*.
94. *Coenonympha Arcania* L. Raširena u junu i julu. Siže do visine od 1200 *m*.
var. *Insubrica* Frey. Na Prenju i u Trebinju-Grabu.
var. *Philea* Frr. U julu, na Ljubnici (Nich.) i brdu Stôcu (Stur.) u visini od 1670 do 1800 *m* nad morem.
95. *Coenonympha Pamphilus* L. Posvuda raširena, na jugu u dvije generacije. Siže do visine od 1100 *m*.
ab. *Marginata* Rühl. U julu u južnoj Hercegovini i na klancu Maklena.
96. *Coenonympha Tiphon* Rott. U junu, Bos. Brod i uz jezero Plive kraj Jajca. Siže do visine od 430 *m*.
var. *Occupata* Rbl. U julu skoro po svim planinama u visini od 1200 do 1850 *m* nad morem.

Libytheidae.

97. *Libythea Celtis* Laicharting. Lokalna od maja do jula. Siže do visine od 800 *m*.

Erycinidae.

98. *Nemeobius Lucina* L. Od maja do jula raširena, ali više pojedince. Siže do visine od 1500 *m*.

Lycaenidae.

99. *Thecla Spini* Schiff. Raširena od juna do augusta. Siže do visine od 1200 *m*. Prijelazi k ab. *Lynceus* Hb. Prenj.
100. *Thecla W album* Knoch. Poznata samo iz Dervente, sa Igmana i iz Jablanice, juli. Siže do visine od 1000 *m*.
101. *Thecla Ilicis* Esp. Raširena i česta u julu. Siže do visine od 800 *m*. Prijelazi k ab. *Cerri* Hb. Hercegovina.
102. *Thecla Acaciae* F. Raširena, ali se pojavljuje ipak porjegje. Siže do visine od 600 *m*.
103. *Thecla Pruni* L. Poznata samo iz Dervente i Sarajeva.
104. *Callophrys Rubi* L. Raširena i česta od maja do jula. Siže do visine od 1100 *m*. ab. *Immaculata* Fuchs. Stolac.
105. *Zephyrus Quercus* L. Dokazana za Domanović i Stolac. Navodno takogjer i oko Sarajeva.
106. *Zephyrus Betulae* L. Vrlo lokalna i rijetka: Fojnica, Koševo, Vrelo Bosne, Veležˇ.
107. *Chrysophanus Virgaureae* L. Raširena po gorskim krajevima, ali nije česta, u junu i julu. Siže do visine od 1440 *m*.
ab. *Miegii* Vogel. Trebević.
108. *Chrysophanus Thersamon* Esp. Raširena, ali nije česta u dvije generacije. Siže do visine od 900 *m*. Druga se generacija obično pojavljuje kao var. *Omphale* Klug.
109. *Chrysophanus Dispar* Hw. var. *Rutilus* Wernb. Po nizinama uz Savu i u centralnoj Bosni, iz Hercegovine poznata samo sa Baba-planine u dvije generacije. Siže do visine od 900 *m*.
110. *Chrysophanus Hippothoë* L. Raširena po gorskim krajevima, u julu. Siže do visine od 1400 *m*.
111. *Chrysophanus Alciphron* Rott. U Bosni i po šumskim krajevima Hercegovine u junu i julu. Siže do visine od 900 *m*.
Prijelazi k var. *Melibaeus* Stgr. samo na jugu područja.
112. *Chrysophanus Phlaeas* L. Posvuda česta u dvije generacije. Siže do visine od 1600 *m*. U drugoj generaciji česta ko ab. *Eleus* F.
113. *Chrysophanus Dorilis* Hufn. Poznata samo iz Dervente, Fojnice do Tješila, Sarajeva, Jablanice.
114. *Lampides Boeticus* L. Dokazana samo za Ilidžu (Wngth.) i Trebinje (Rbl.).
115. *Lampides Telicanus* Lang. Poznata samo iz Jajca (Nich.) i Ilidže (Wngth).
116. *Lampides Balcanica* Frr. U aprilu, junu i julu u južnoj Hercegovini. Siže do visine od 200 *m*.
117. *Lycaena Argiades* Pall. Lokalna i rijetka u dvije generacije; nema je u južnom području krša. Siše do visine od 400 *m*. Proljetna generacija kao var. *Polysperchon* Brgstr. Derventa.
ab. *Decolorata* Stgr. Derventa i Jajce.
118. *Lycaena Argus* L. Vrlo raširena i česta. Siže do visine od 1300 *m*.
119. *Lycaena Argyrognomon* Brgstr. Raširena, ali rjegja od pregjašnje vrste, u junu i julu. Siže do visine 1100 *m*.
♀ ab. *Callarga* Stgr. Stolac (Wngth.).
120. *Lycaena Baton* Brgstr. U dvije generacije dosad dokazana samo za vrlo malo mjesta u Bosni i Hercegovini. Siže do visine od 800 *m*.
121. *Lycaena Orion* Pall. Raširena, ali nije česta, u junu i julu. Siže do visine od 1000 *m*.
122. *Lycaena Orbitulus* Prun. var. *Dardanus* Frr. Poznata samo sa Čvrsnice- i Vran-planine, u julu i augustu. Siže do visine od 1900 *m* (Hilf, Leonh., M. C.).
123. *Lycaena Arstrarche* Brgstr. Posvuda u dvije generacije. Siže do visine od 1000 *m*.
ab. *Allous* Hb. Vran-planina, Prozor.
var. *Calida* Bell. Kalinovik.
124. *Lycaena Eumedon* Esp. Lokalna i rijetka, u junu i julu. Siže do visine od 1200 *m*.
ab. *Fylgia* Spangb., izmegju plemenskog oblika.
125. *Lycaena Anteros* Frr. Vrlo rijetka izmegju Foče i Čelebića (Nich.), na klancu Maklena (Hilf), kod Graba (Apfelb.) kraj Trebinja, u julu. Spušta se dolje do 800 *m*.

126. *Lycaena Eros* O. Vrlo rijetka po planinama, u junu i julu. Trebević, Prenj, Baba-planina u visini izmegju 1600 i 1990 *m* nad morem.
127. *Lycaena Icarus* Rott. Posvuda česta najmanje u dvije generacije. Siže do visine od 1500 *m*.
ab. *Icarinus* Scriba, naročito česta oko Gacka.
var. (ab.) *Celina* Aust. Gacko.
128. *Lycaena Amandus* Schn. Lokalna po gorskim livadama, u junu i julu. Siže do visine od 1300 *m*.
129. *Lycaena Hylas* Esp. Raširena, u junu i julu. Siše do visine od 1000 *m*.
130. *Lycaena Meleager* Esp. Lokalna po gorskim livadama, u junu. Siže do visine od 1000 *m*.
♀ ab. *Steevenii* Tr. Jablanica.
131. *Lycaena Escheri* Hb. var. *Dalmatica* Spr. Dokazana samo za Blagaj i Stolac.
132. *Lycaena Bellargus* Rott. Lokalna, nije česta, u junu i julu. Siže do visine od 1200 *m*.
133. *Lycaena Coridon* Poda. Vrlo raširena i česta, od jula do septembra. Siže do visine od 900 *m*.
134. *Lycaena Damon* Schiff. Dokazana samo za Kalinovik u Bosni (M. S.).
135. *Lycaena Jolas* O. Nagjena samo kod Travnika, Jajca i na Vučjoj bari kod Gacka.
136. *Lycaena Minimus* Fuessl. Raširena u junu. Siže do visine od 1000 *m*.
137. *Lycaena Semiargus* Rott. Raširena i česta u junu i julu. Siže do visine od 1200 *m*.
138. *Lycaena Cyllarus* Rott. Raširena, ali je dosta rijetka u junu i julu. Siže do visine od 900 *m*.
139. *Lycaena Alcon* F. Lokalna i rijetka u junu i julu. Siže do visine od 1000 *m*.
140. *Lycaena Arion* L. Raširena, naročito u gorskim krajevima u junu i julu. Siže do visine od 1200 *m*.
var. *Obscura* Frey. Višegrad, Kalinovik, Nevesinje, Lakat.
141. *Cyaniris Argiolus* L. Vrlo lokalna i rijetka, u maju, junu i augustu. Siže do visine od 900 *m*.

Hesperiidae.

142. *Heteropterus Morpheus* Pall. Vrlo lokalna, ali nije rijetka, nema je u području krša, u junu i julu. Siže do visine od 900 m.
143. *Pamphila Palaemon* Pall. Raširena u junu. Siže do visine od 1000 *m*.
144. *Adopaea Lineola* O. Raširena u julu. Siže do visine od 1300 *m*.
145. *Adopaea Thaumas* Hufn. Raširena ko pregjašnja vrsta.
146. *Adopaea Acteon* Rott. Raširena u južnom dijelu područja i česta u junu i julu. Siže do visine od 650 *m*.
147. *Augiades Comma* L. Lokalna, dosad nagjena samo u Bosni. Siže do visine od 1000 *m*.
148. *Augiades Sylvanus* Esp. Raširenija i češća od pregjašnje vrste, počevši od juna do augusta. Siže do visine od 1000 *m*.
149. *Carcharodus Lavatherae* Esp. Lokalna i rijetka u julu. Siže do visine od 1000 *m*.
150. *Carcharodus Alceae* Esp. Raširena, ali nije česta u junu. Siže do visine do 800 *m*.
151. *Carcharodus Altheae* Hb. Raširena, ali se pojavljuje samo pojedince, u julu. Siže do visine od 1200 *m*.
152. *Hesperia Sidae* Esp. U julu do u visinu od 1600 *m* nad morem: Trebević, Blagaj, Lakat, Stolac.
153. *Hesperia Carthami* Hb. Lokalna i rijetka, u junu i julu. Siže do visine od 1000 *m*.: Klekovača, Sarajevo, Trebević, Lakat.
154. *Hesperia Orbifer* Hb. Više raširena u južnim krajevima, juni i juli. Siže do visine od 1000 *m*.
155. *Hesperia Sao* Hb. Dokazana samo za Stolac (Wngth.), u maju.
156. *Hesperia Serratulae* Rbr. Samo na Konjskom polju i klancu Maklena u visini od 1100 do 1300 *m*.
var. *Caecus* Frr. Klanac Maklena.

157. *Hesperia Alveus* Hb. Raširena, ali nije česta, u junu i julu. Siže do visine od 1100 *m.*
158. *Hesperia Andromedae* Wllgr. Treskavica, Prenj, Velež, Baba-planina, u junu. Spušta se dolje do 1650 *m.*
159. *Hesperia Malvae* L. Vrlo raširena i česta u junu i julu. Siže do visine od 1600 *m.*
ab. *Taras* Brgstr. Sarajevo, Vranica-planina, klanac Maklena.
160. *Thanaos Tages* L. Vrlo raširena i česta u junu i julu. Siže do visine od 1900 *m.*

Sphingidae.

161. *Acherontia Atropos* L. Dosad poznata samo iz Fojnice i Sarajeva.
162. *Smerinthus Quercus* Schiff. Dokazana samo za Trebinje (M. S.).
163. *Smerinthus Populi* L. Lokalna i rijetka. Sarajevo, Kalinovik, Lakat.
164. *Smerinthus Ocellata* L. Bez svake sumnje raširena u Bosni, ali rijetka. Sarajevo, Ilidže (M. S.)
165. *Dilina Tiliae* L. Dokazana samo iz Bosne: Pale, Sarajevo, Ivan, Kalinovik. Siže do visine od 1000 *m.*
166. *Daphnis Nerii* L. Oko Sarajeva česta (Apfelb.); gusjenica u augustu.
167. *Sphinx Ligustri* L. Raširena, ali rijetka: Travnik, Trebević, Domanović, Trebinje.
168. *Protoparce Convolvuli* L. Raširena i češća od pregjašnje vrste.
169. *Hyloicus Pinastri* L. Lokalna i rijetka: Igman, Prenj, Trebinje. Siže do visine od 1300 *m.*
170. *Deilephila Gallii* Rott. Dokazana samo za Derventu (Hilf, M. S.).
171. *Deilephila Euphorbiae* L. Raširena i dosta česta. Siže do visine od 1000 *m.*
172. *Deilephila Livornica* Esp. Raširena ko selica. Derventa, Sarajevo, Ilidže.
173. *Chaerocampa Elpenor* L. Raširena, ali samo pojednice.
174. *Metapsilus Porcellus* L. Raširena i češća od pregjašnje vrste.
175. *?Pterogon Proserpina* Pall. Navodno iz Bosne (Wern. Caradj.), ali nema dokaznog egzemplara.
176. *Macroglossa Stellatarum* L. Posvuda raširena i česta. Siže do visine od 1700 *m.*
177. *Hemaris Fuciformis* L. Samo u Bosni, lokalna: Trebević, Igman, Romanija planina, klanac Maklena. Siže do visine od 1000 *m.*
178. *Hemaris Scabiosae* Z. Raširenija i češća od pregjašnje vrste, u julu. Siže u visinu do 1750 *m.*

Notodontidae.

179. *Dicranura Vinula* L. Sarajevo, Ilidže, Kalinovik.
180. *Stauropus Fagi* L. Derventa, Igman.
181. *Exaereta Ulmi* Schiff. Gabela (Wngth., larv.).
182. *Hoplites Milhauseri* F. Domanović (Hensch, non vid. Rbl.).
183. *Drymonia Trimacula* Esp. Derventa (Hilf, M. S.).
var. *Dodonaea* Hb. Domanović (Hensch, von vid. Rbl.).
184. *Notodonta Ziczac* L. Derventa, Sarajevo, Ilidže.
185. *Notodonta Trepida* Esp. Domanović (Wngth., M. S.).
186. *Odontosia Carmelita* Esp. Sarajevo, Ilidže.
187. *Lophopteryx Camelina* L. Obitava ponajglavnije po gorama. Siže do visine od 1650 *m.* Treskavica, Plasa, Prenj.
188. *Lophopteryx Cuculla* Esp. Derventa (Hilf, M. S.).
189. *Pterostoma Palpina* L. Sarajevo, Trebević.
190. *Phalera Bucephala* L. Derventa, Sarajevo, Ilidže.
191. *Phalera Bucephaloides* O. Domanović (Hensch).
192. *Pygaera Anastomosis* L. Derventa, Fojnica.
193. *Pygaera Anachoreta* F. Banjaluka (Penth., M. C.).
194. *Pygaera Pigra* Hufn. Da-Riva kod Sarajeva (Wngth., M. S.).

Thaumetopoeidae.

195. *Thaumetopoea Processionea* L. Konjica (Wngth.), Ulog (sec. Knotek).
196. *Thaumetopoea Pityocampa* Schiff. Po južnim krajevima područja ko štetni lepir na crnom boru *(Pinus nigra)*.

Lymantriidae.

197. *Hypogymna Morio* L. U Bosni više lokalna. Siže do visine od 900 *m*.
198. *Orgyia Gonostigma* F. Lokalna i rijetka: Derventa, Ilidze.
199. *Orgyia Antiqua* L. Rašireno u Bosni. Siže do visine od 800 *m*.
200. *Dasychira Fascelina* L. Samo u Bosni, vrlo lokalna i rijetka. Sarajevo (Strupi).
201. *Dasychira Pudibunda* L. Samo u Bosni: Fojnica, Sarajevo, Trebević.
202. *Euproctis Chrysorrhoea* L. Rašireno, naročito u Hercegovini.
203. *Porthesia Similis* Fuessl. Dokazana samo iz Bosne: Derventa, Vrelo Bosna.
204. *Stilpnotia Salicis* L. Rašireno, ali nije vrlo česta.
205. *Lymantria Dispar* L. Vrlo rašireno, u Hercegovini česta ko štetni lepir na hrastovima.
206. *Lymantria Monacha* L. Rašireno, ali se dosad još nije ispostavila ko štetni lepir za drveće.
207. *Ocneria Detrita* Esp. Jablanica (Apfelb., M. S.).

Lasiocampidae.

208. *Malacosoma Neustria* L. Rašireno.
209. *Malacosoma Castrensis* L. Rašireno, ali se dosad još nije dokazala za Hercegovinu.
210. *Trichiura Crataegi* L. Igman, Treskavica.
211. *Poecilocampa Populi* L. Sarajevo (M. S.).
212. *Eriogaster Catax* L. Da-Riva, dolina Miljacke.
213. *Eriogaster Lanestris* L. Sarajevo, Ilidže, Trebević.
214. *Lasiocampa Quercus* L. Rašireno, ali rijetka.
215. *Lasiocampa Trifolii* Esp. Vrlo rašireno i česta.
216. *Macrothylacia Rubi* L. Poznata samo iz Bosne: Derventa, Fojnica, Sarajevo.
217. *Epicnaptera Tremulifolia* Hb. Da-Riva kod Sarajeva.
218. *Gastropacha Quercifolia* L. Ilidže.
219. *Dendrolimus Pini* L. Preslica (Knotek), Velež (Apfelb.), ?Trebinje (Matulić).

Endromididae.

220. *Endromis Versicolora* L. Pazarić, Lukavica, u aprilu.

Lemoniidae.

221. *Lemonia Taraxaci* Esp. Da-Riva, Sarajevo (Apfelb., Wngth., M. S.). Leti u augustu.
222. *Lemonia Dumi* L. Blažuj kod Ilidže (Roth, M. S.). Leti u oktobru.

Saturniidae.

223. *Saturnia Pyri* Schiff. Lokalna, nije rijetka, naročito česta u Hercegovini u maju.
224. *Saturnia Pavonia* L. Rašireno, ali rijetka: Sarajevo, Trebević, Trebinje.
225. *Aglia Tau* L. Sarajevo, Glog brdo, Ivan, u maju.

Drepanidae.

226. *Drepana Falcataria* L. Romanija planina (Apfelb., M. S.).
227. *Drepana Cultraria* F. Samo po gorama. Siže do visine od 1300 *m*.
228. *Cilix Glaucata* Sc. Rašireno i česta.

Thyrididae.

229. *Thyris Fenestrella* Sc. Raširena i nije rijetka u junu i julu. Siže do visine od 1100 *m*.

Noctuidae.

Acronictinae.

230. *Diphtera Alpium* Osbeck. U Bosni raširena, ali rijetka. Siže do visine od 1000 *m*.
231. *Demas Coryli* L. Raširena i česta. Siže do visine od 1600 *m*.
232. *Acronicta Leporina* L. Derventa, Ilidže, Han Begov (Sarajevo).
233. *Acronicta Aceris* L. Vrlo raširena, ali nije česta, u junu i julu. Siže do visine od 1300 *m*.
ab. *Candelisequa* Esp. Trebević, Domanović.
234. *Acronicta Megacephala* F. Derventa, Sarajevo.
235. *Acronicta Alni* L. Fojnica (Sy., larv., M. C.).
236. *Acronicta Strigosa* F. Dolina Bosne izmegju Maglaja i Zenice (Hilf-Leonh.).
237. *Acronicta Tridens* Schiff. Raširena, ali rijetka.
238. *Acronicta Psi* L. Raširena. Siže do visine od 1300 *m*.
239. *Acronicta Auricoma* F. Raširena. Siše do visine od 1000 *m*.
240. *Acronicta Euphorbiae* F. Raširena po prisojnim stranama brda.
241. *Acronicta Rumicis* L. Posvuda raširena i česta.
242. *Craniophora Ligustri* F. Raširena, ali nije česta.

Trifinae.

243. *Agrotis Strigula* Thnbg. Plasa (Penth. ♂ M. C.).
244. *Agrotis Signum* F. Derventa, Sarajevo.
245. *Agrotis Janthina* Esp. Raširena u Hercegovini.
246. *Agrotis Linogrisea* Schiff. Velež, Domanović.
247. *Agrotis Fimbria* L. Posvuda raširena i dosta česta. Siše do visine od 1000 *m*.
248. *Agrotis Obscura* Brahm. Raširena u Bosni.
249. *Agrotis Pronuba* L. Posvuda vrlo česta. Siže do visine od 1500 *m*, obično se pojavljuje ko var. *Innuba* Tr.
250. *Agrotis Comes* Hb. Raširena. Siže do visine od 1100 *m*.
251. *Agrotis Castanea* Esp. var. *Neglecta* Hb. Lokalna i rijetka: Sarajevo, Ivan, Domanović.
252. *Agrotis Baja* F. Lokalna, nije česta.
253. *Agrotis C nigrum* L. Raširena, nije odviše česta.
254. *Agrotis Stigmatica* Hb. Ivan-planina (Apfelb., M. S. i M. C.).
255. *Agrotis Xanthographa* F. Lokalna i rijetka, u septembru: Derventa, Jablanica, Domanović.
256. *Agrotis Rubi* View. Sarajevo (Wngth., e. l., M. S.).
257. *Agrotis Brunnea* F. Klanac Maklena (Hilf-Leonh.).
258. *Agrotis Primulae* Esp. Klanac Maklena (Hilf-Leonh., M. C.).
259. *Agrotis Depuncta* L. Raširena po planinama. Siže do visine od 1100 *m*.
260. *Agrotis Cuprea* Hb. Vlašić kod Travnika (Wern., M. C.).
261. *Agrotis Plecta* L. Lokalna i rijetka: Derventa, Sarajevo, Jablanica, Lastva.
262. *Agrotis Simulans* Hufn. Travnik (Wern.), Plasa (Penth., M. C.).
263. *Agrotis Lucerna* L. Trebević (Apfelb., M. S.), Jablanica (Hilf, M. C.), Gacko (Hilf).
264. *Agrotis Lucipeta* F. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
265. *Agrotis Decora* Hb. Trebević, Kalinovik.
266. *Agrotis Renigera* Hb. Nije rijetka, kod Da-Rive (Sarajevo), na Trebeviću (Apfelb., Wngth., M. S.).
267. *Agrotis Grisescens* Fr. Kalinovik, Jablanica.
268. *Agrotis Cos* Hb. Sarajevo, Jablanica.

269. *Agrotis Fimbriola* Esp. var. *Leonhardi* Rbl. Stud., II. Klanac Maklena (Hilf-Leonh., M. C.), Kalinovik (Schreitt., M. C.).
270. *Agrotis Forcipula* Hb. Stolac (Wngth.). ? Bosna.
271. *Agrotis Signifera* F. Sarajevo, Ivan.
272. *Agrotis Puta* Hb. Južna Hercegovina: Stolac, Tasovčić kod Čapljine, Lastva.
273. *Agrotis Putris* L. Raširena.
274. *Agrotis Cinerea* Hb. Raširena i prilično česta.
275. *Agrotis Exclamationis* L. Posvuda raširena. Siže do visine od 1100 *m*.
276. *Agrotis Nigricans* L. Sarajevo, Ivan, Kalinovik.
277. *Agrotis Vitta* Hb. Kalinovik (Schreitt.).
278. *Agrotis Obelisca* Hb. Raširena i česta, ali je češća u južnim krajevima.
279. *Agrotis Corticae* Hb. Po gorama raširena, u junu i julu. Siže do visine od 1100 *m*.
280. *Agrotis Ypsilon* Rott. Vrlo raširena i česta.
281. *Agrotis Segetum* Schiff. Raširena, ali nije tako česta ko pregjašnja vrsta.
282. *Agrotis Saucia* Hb. Raširena i vrlo česta, pojavljuje se takogjer ko ab. *Margaritosa* Hw.
283. *Agrotis Crassa* Hb. Raširena, nije rijetka, u septembru.
284. *Agrotis Occulta* L. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
285. *Pachnobia Rubricosa* F. Sarajevo (Wngth., M. S.).
286. *Epineuronia Popularis* F. Raširena, ali nije česta: Sarajevo, Kalinovik, Velež.
287. *Epineuronia Cespitis* F. Kalinovik (Schreitt.).
288. *Mamestra Leucophaea* View. Raširena i česta.
289. *Mamestra Tincta* Brahm. Trebević (Apfelb., Wngth., M. S.).
290. *Mamestra Nebulosa* Hufn. Raširena u Bosni, ali nije česta.
291. *Mamestra Brassicae* L. Vrlo raširena i česta.
292. *Mamestra Persicariae* L. Travnik, Sarajevo, Džile.
293. *Mamestra Oleracea* L. Raširena i česta.
294. *Mamestra Genistae* Bkh. Raširena, nije rijetka.
295. *Mamestra Dissimilis* Knoch. Derventa (Hilf), Ivan (Apfelb.).
296. *Mamestra Thalassina* Rott. Derventa, Sarajevo, Trebević, Bileće.
297. *Mamestra Contigua* Vill. Jajce (Penth.), Sarajevo (Wngth., e. l.).
298. *Mamestra Pisi* L. Trebević (Apfelb.), Ivan (Apfelb., M. S.).
299. *Mamestra Trifolii* Rott. Trebević (Apfelb.). Čini se da je rijetka.
300. *Mamestra Dentina* Esp. Raširena po gorama. Siže do visine od 1900 *m*. Ima i prijelaza k ab. *Latenai* Pierr.
301. *Mamestra Marmorosa* Bkh. var. *Microdon* Gn. Samo po planinama u visini od 1650 do 1800 *m* nad morem.
302. *Mamestra Reticulata* Vill. Sarajevo (Apfelb., M. S.), Velež (Hilf, non vid. Rbl.).
303. *Mamestra Chrysozona* Bkh. Sarajevo, Kalinovik.
304. *Mamestra Serena* Schiff. var. *Obscura* Stgr. Igman (Apfelb., M. S.), ? Domanović (Hensch, sec. Homeyer).
305. *Dianthoecia Luteago* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
306. *Dianthoecia Caesia* Bkh. Samo lokalna po gorama u visini od 900 do 1200 *m* nad morem.
307. *Dianthoecia Filigrama* Esp. var. *Xanthocyanea* Hb. Gacko (Apfelb., M. S.).
308. *Dianthoecia Albimacula* Bkh. Igman (M. S.).
309. *Dianthoecia Nana* Rott. Derventa (Hilf, M. S.).
310. *Dianthoecia Compta* F. Trebević, Gacko.
311. *Dianthoecia Capsincola* Hb. Raširena.
312. *Dianthoecia Cucubali* Fuessl. Sarajevo, Jablanica.
313. *Dianthoecia Carpophaga* Bkh. Jablanica (Hilf-Leonh.).
314. *Miana Strigilis* Cl. Raširena i česta, takogjer ko ab. *Latruncula* Hb.
315. *Miana Captiuncula* Tr. Prenj, 1550 *m* (Penth., M. C.).
316. *Bryophila Raptricula* Hb. ab. *Deceptricula* Hb. Prozor (Hilf-Leonh.).
317. *Bryophila Ravula* Hb. var. *Ereptricula* Tr. Trebević, Ivan, klanac Maklena.
318. *Bryophila Algae* F. Prozor, Domanović.

319. *Bryophila Muralis* Forst. Sarajevo (Rbl., Wngth.).
320. *Diloba Caeruleocephala* L. Sarajevo, Trebević, Stolac.
321. *Valeria Oleagina* Schiff. Sarajevo (Wngth., M. S.).
322. *Apamea Testacea* Hb. Sarajevo, Ivan, Kalinovik.
323. *Celaena Matura* Hufn. Domanović (Hensch sec. Homeyer, non vid. Rbl.).
324. *Hadena Porphyrea* Esp. Sarajevo, Ivan, Trebević.
325. *Hadena Funerea* Hein. Derventa (Hilf).
326. *Hadena Solieri* B. Sarajevo, Trebević (Apfelb., M. S.).
327. *Hadena Adusta* Esp. Plasa (Penth.), Gacko (Hilf, M. S.).
328. *Hadena Platinea* Tr. Kalinovik (Schreitt. ♂♀ M. C.).
329. *Hadena Zeta* Tr. Bjelašnica (Wngth., M. S.).
var. *Pernix* Hg. Vran-planina (Hilf-Leonh.).
330. *Hadena Furva* Hb. Ivan, Kalinovik, Prenj.
331. *Hadena Rubrirena* Tr. Trebević (Wngth., M. S.).
332. *Hadena Monoglypha* Hufn. Vrlo raširena i česta.
333. *Hadena Lateritia* Hufn. Raširena po gorama.
334. *Hadena Rurea* F. Sarajevo, Ivan, takogjer ko ab. *Alopecurus* Esp.
335. *Hadena Hepatica* Hb. Derventa (Hilf, M. S.) Jablanica (Wngth.).
336. *Hadena Basilinea* F. U Bosni raširena.
337. *Hadena Illyria* Frr. Trebević, Ivan (Apfelb., M. S.).
338. *Hadena Secalis* Bjerk. Posvuda raširena i česta, takogjer u prijelazima k ab. *Nictitans* Esp.
339. *Episema Glaucina* Esp. Jablanica (Hilf, M. S.).
ab. *Dentimacula* Hb. Kalinovik. (Schreitt.).
340. *Aporophyla Lutulenta* Bkh. Žepče (Wern.), Kalinovik (Schreitt., M. C.).
341. *Ammoconia Caecimacula* F. U septembru. Sarajevo, Trebević, Kalinovik.
342. *?Ammoconia Senex* H. G. Kalinovik (Schreitt.) Odregjivanje nije pouzdano.
343. *Polia Polymita* L. Raširena i nije rijetka.
344. *Polia Rufocincta* H. G. Lokalna: Sarajevo, Kalinovik.
345. *Polia Chi* L. Trebević, Kalinovik.
346. *Miselia Oxyacanthae* L. Raširena.
347. *Chariptera Viridana* Walch. Sarajevo, Jablanica, Domanović.
348. *Dichonia Aeruginea* Hb. Sarajevo, Kalinovik, Trebević; takogjer ko ab. *Mioleuca* H. G. Trebević.
349. *?Dichonia Convergens* Schiff. Domanović (Hensch sec. Homeyer, nec vid. Rbl.).
350. *Dryobota Protea* Schiff. Trebević, Kalinovik.
351. *Dipterygia Scabriuscula* L. Raširena. Siže do visine od 1100 *m*.
352. *Chloantha Radiosa* Esp. Vrlo raširena.
353. *Chloantha Polyodon* Cl. Derventa, Trebević.
354. *Chloantha Hyperici* F. Raširena.
355. *Callopistria Purpureofasciata* Pill. Raširena, nije česta.
356. *Callopistria Latreillei* Dup. Tasovčić (Hilf-Leonh.).
357. *Polyphaenis Sericata* Esp. Raširena i nije rijetka, u septembru.
358. *Trachea Atriplicis* L. Raširena.
359. *Euplexia Lucipara* L. Prilično raširena; nema je u južnoj Hercegovini. Siže do visine od 1000 *m*.
360. *Phlogophora Scita* Hb. Raširena po osrednjem gorju. Siže do visine od 1100 *m*.
361. *Brotolomia Meticulosa* L. Vrlo raširena i česta.
362. *Mania Maura* L. Raširena, ali rijetka.
363. *Naenia Typica* L. Derventa, Sarajevo.
364. *Hydroecia Nictitans* Bkh. Ivan (Apfelb., M. S.).
365. *Gortyna Ochracea* Hb. Kalinovik (Schreitt.).
366. *Luceria Virens* L. var. *Immaculata* Stgr. Kalinovik (Schreitt., M. C.).
367. *Leucania Pallens* L. Raširena i česta; ab. *Ectypa* Hb. u dolini Bosne.
368. *Leucania Obsoleta* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
369. *?Leucania Zeae* Dup. Bileće (Hensch sec. Homeyer, non vid. Rbl.).

370. *Leucania Putrescens* Hb. Tasovčić kod Čapljine (Hilf-Leonh.).
371. *Leucania Comma* L. Bjelašnica (Rbl.).
372. *Leucania L. album* L. Vrlo raširena i česta.
373. *Leucania Congrua* Hb. Tasovčić kod Čapljine (Hilf-Leonh.).
374. *Leucania Vitellina* Hb. Vrlo raširena i česta, u augustu i septembru.
375. *Leucania Conigera* F. Raširena, ali rjegja od pregjašnje vrste.
376. *Leucania Albipuncta* F. Raširena, ali nije osobito česta; takogjer ko ab. *Flecki* Carad. (M. S.).
377. *Leucania Lythargyria* Esp. Raširena, ali rijetka.
ab. *Argyritis* Rbr. Tasovčić (Hilf-Leonh.).
378. *Leucania Turca* L. Raširena, ali rijetka: Derventa, Ivan, Velež.
379. *Mythimna Imbecilla* F. Dervent (Hilf), Vučja bara (Hilf, Rbl.).
380. *Grammesia Trigrammica* Hufn. Vrlo raširena, ali nije česta; ab. *Bilinea* Hb. Sarajevo.
381. *Caradrina Exigua* Hb. Na široko raširena ko selica.
382. *Caradrina Quadripunctata* F. Raširena i česta.
383. *Caradrina Selini* B. Prenj (Penth. ♀ M. C.).
384. *Caradrina Kadenii* Frr. Stolac (Wngth., M. S.).
385. *Caradrina Gilva* Donz. Plasa (Penth. ♀ M. C.).
386. *Caradrina Respersa* Hb. Sarajevo, Trebević, Gacko.
387. *Caradrina Morpheus* Hufn. Treskavica (Rbl., M. C.).
388. *Caradrina Alsines* Brahm. Raširena, ali je rijetka.
389. *Caradrina Taraxaci* Hb. Raširena i česta.
390. *Caradrina Ambigua* F. Vrlo raširena i česta.
391. *Caradrina Pulmonaris* Esp. Derventa, Ivan, klanac Maklena, Gacko.
392. *Hydrilla Pallustris* Hb. Trebević, Ivan, klanac Maklena; izmegju 1000 i 1200 *m* nad morem.
393. *Acosmetia Caliginosa* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
394. *Rusina Umbratica* Goeze. Derventa, klanac Maklena.
395. *Amphipyra Tragopoginis* L. Rijetka, nema je u južnoj Hercegovini.
396. *Amphipyra Livida* F. Domanović (Hensch, sec. Homeyer, nec vid. Rbl.).
397. *Amphipyra Perflua* F. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
398. *Amphipyra Pyramidea* L. Posvuda raširena u julu. Siže do visine od 1400 *m*.
399. *Amphypira Cinnamomea* Goeze. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
400. *Taeniocampa Gothica* L. Sarajevo (Apfelb., Wngth., M. S.).
401. *Taeniocampa Miniosa* F. Sarajevo (Wngth., M. S.).
402. *Taeniocampa Stabilis* View. Sarajevo (Wngth., M. S.).
403. *Taeniocampa Rorida* Friv. Stolac (Wngth., M. S.).
404. *Taeniocampa Incerta* Hufn. Ilidže (M. S.).
405. *Taeniocampa Opima* Hb. Stolac (Wngth., M. S.).
406. *Taeniocampa Gracilis* F. Sarajevo (Wngth., M. S.).
407. *Mesogona Acetosellae* F. Bosna. Siže do visine od 1100 *m*.
408. *Hiptelia Apfelbecki* Rbl. Zool.-bot. Verh. 1901, str. 798., Stud., II. — Ivan (Apfelb., samo jedan ♂, M. S.).
409. *Dicycla Oo* L. Klanac Maklena (Hilf-Leonh.).
410. *Calymnia Diffinis* L. Gabela (Wngth.), Domanović (Hensch).
411. *Calymnia Trapezina* L. Raširena, samo je nema u južnoj Hercegovini.
412. *Cosmia Paleacea* Esp. Sarajevo (Strupi).
413. *Dyschorista Suspecta* Hb. Ivan (Apfelb., M. S.).
414. *Dyschorista Fissipuncta* Hw. Raširena.
415. *Platenis Retusa* L. Derventa, Sarajevo.
416. *Cirrhoedia Ambusta* F. Da-Riva kod Sarajeva (Strupi).
417. *Orthosia Lota* Cl. Derventa, Kalinovik.
418. *Orthosia Macilenta* Hb. Kalinovik (Schreitt.).
419. *Orthosia Circellaris* Hufn. Sarajevo, Ivan.
420. *Orthosia Helvola* L. U Bosni raširena.

421. *Orthosia Nitida* F. Raširena, ali nije česta.
422. *Orthosia Humilis* F. U Bosni raširena.
423. *Orthosia Litura* L. U Bosni raširena.
424. *Xanthia Citrago* L. Jablanica (Apfelb., M. S.).
425. *Xanthia Aurago* F. Sarajevo (M. S.).
ab. *Furcata* Ev. Sarajevo, Rujište.
426. *Xanthia Lutea* Ström. Trebević (Wngth., M. S.).
427. *Xanthia Fulvago* L. Sarajevo (Wngth., M. S.).
428. *Hoporina Croceago* F. Raširena.
429. *Orrhodia Erythrocephala* F. ab. *Glabra* Hb. Sarajevo, Kalinovik.
430. *Orrhodia Vau punctatum* Esp. Žepče (Wern., M. C.).
431. *Orrhodia Vaccinnii* L. U Bosni raširena.
ab. *Spadicea* Hb. Sarajevo, ab. *Mixta* Stgr. Žepče.
432. *Orrhodia Ligula* Esp. ab. *Polita* Hb. Derventa, Žepče.
433. *Orrhodia Rubiginea* F. Raširena.
434. *Orrhodia Torrida* Ld. Kalinovik (Schreitt., ♂ ♀ M. C.).
435. *Scopelosoma Satellitia* L. Sarajevo (Wngth., M. S.).
436. *Xylina Socia* Rott. Sarajevo, Jablanica.
437. *Xylina Furcifera* Hufn. Sarajevo (Wngth., M. S.).
438. *Xylina Ornitopus* Rott. Sarajevo, Ilidže, Kalinovik.
439. *Calocampa Vetusta* Hb. Kalinovik (Schreitt.).
440. *Calocampa Exoleta* L. Trebević (Wngth., M. S.).
441. *Xylomyges Conspicillaris* L. U Bosni raširena, ali je rijetka; takogjer ko ab. *Melaleuca* View. Derventa, Sarajevo.
442. *Lithocampa Ramosa* Esp. Raširena po visokim gorama u visini od 1200 do 1600 *m* nad morem.
443. *Calophasia Casta* Bkh. Gabela (Wngth., M. S.), Domanović (Hensch).
444. *Calophasia Platyptera* Esp. Jablanica (Hilf-Leonh.), ? Domanović (Hensch).
445. *Calophasia Lunula* Hufn. Derventa, Fojnica, Jablanica.
446. *Cleophana Antirrhinii* Hb. Sarajevo (Apfelb.).
447. *Cleophana Olivina* HS. Vučja bara kod Gacka (Rbl., M. C.).
448. *Cucullia Verbasci* L. Derventa, Ilidže.
449. *Cucullia Scrophulariae* Capieux. Trebević (Wngth., e. l., M. S.).
450. *Cucullia Thapsiphaga* Tr. Sarajevo, Jablanica.
451. *Cucullia Blattariae* Esp. Sarajevo, Trebević, Jablanica.
452. *Cucullia Tanaceti* Schiff. Igman, Jablanica.
453. *Cucullia Umbratica* L. Raširena i česta.
454. *Cucullia Lactucae* Esp. Fojnica (Sy. larv., M. C.).
455. *Cucullia Santonici* Hb. Jablanica (Hilf-Leonh., M. C.).
456. *Cucullia Absinthii* L. Sarajevo (Wngth., e. l., M. S.).
457. *Eutelia Adulatrix* Hb. Sarajevo, Domanović.
458. *Heliaca Tenebrata* Sc. U Bosni raširena.
459. *Omia Cymbalariae* Hb. Po bosanskim planinama u visini izmegju 1200 i 1600 *m* nad morem. Mahnača-planina (Wern., M. C.), Trebević (Stur., M. C.), Kalinovik (Schreitt., M. C.).
460. *? Heliothis Cognata* Frr. Bosna (sec. Wern.-Coradja, non vid. Rbl.).
461. *Heliothis Ononis* F. Jablanica (Hilf-Leonh.).
462. *Heliothis Dipsacea* L. Derventa, Sarajevo.
463. *Heliothis Scutosa* Schiff. Derventa, Ključ kraj Gacka.
464. *Heliothis Peltigera* Schiff. Raširena.
465. *Heliothis Armigera* Hb. Sarajevo, Jablanica, Domanović.
466. *Pyrrhia Umbra* Hufn. Derventa, dolina Bosne, Sarajevo, Jablanica.
467. *Acontia Titania* Esp. Bosna (sec. Wern.-Carad., non vid. Rbl.).
468. *Acontia Lucida* Hufn. Južna Bosna i Hercegovina.
469. *Acontia Luctuosa* Esp. Raširena.
470. *Acontia Moldavicola* HS. Prozor (Hilf-Leonh.), Hercegovina (Erber).

471. *Eublemma Suava* Hb. Jablanica, Grab kraj Trebinja.
472. *Thalpochares Dardouini* B. Konjica (Rbl., M. C.).
473. *Thalpochares Communimacula* Schiff. Ilidže (Apfelb., M. S.).
474. *Thalpochares Purpurina* Hb. Jablanica, Tasovčić kod Čapljine.
475. *Erastria Argentula* Hb. Derventa (česta, Hilf, M. S.).
476. *Erastria Pusilla* View. Derventa, Ivan.
477. *Erastria Fasciana* L. Derventa, dolina Bosne, Sarajevo.
478. *Rivula Sericealis* Sc. Derventa, Fojnica, Jablanica.
479. *Prothymnia Viridaria* Cl. Vrlo raširena i česta, juni i juli. Siže do visine od 1700 *m.*
ab. *Modesta* Carad. Prenj, Velež.
480. *Emmelia Trabealis* Sc. Posvuda raširena i česta.

Gonopterinae.

481. *Scoliopteryx Libatrix* L. Raširena i česta.

Quadrifinae.

482. *Calpe Capucina* Esp. Jablanica (Hilf-Leonh.).
483. *Telesilla Amethystina* Hb. Samo u sjevernoj Bosni (Hilf).
484. *Abrostola Triplasia* L. Raširena.
485. *Abrostola Tripartita* Hufn. Više lokalna, samo u Bosni.
486. *Plusia C aureum* Knoch. Derventa (Hilf, M. S.).
487. *Plusia Chrysitis* L. Raširena. Siže do visine od 900 *m.*
488. *Plusia Chryson* Esp. Sarajevo, Jablanica.
489. *Plusia Festucae* L. Derventa, dolina Bosne (Maglaj).
490. *Plusia Gutta* Gn. Derventa, dolina Bosne.
491. *Plusia Pulchrina* Hw. Jablanica (Hilf-Leonh.).
492. *Plusia Gamma* L. Posvuda raširena i česta.
493. *Plusia Ni* Hb. Sarajevo, Ilidže, Metković.
494. *Plusia Interrogationis* L. Derventa (Hilf, M. S.).
495. *Euclidia Mi* Cl. Vrlo raširena. Siže do visine od 1750 *m.*
496. *Euclidia Glyphica* L. Vrlo raširena. Siže do visine od 1750 *m.*
497. *? Euclidia Triquetra* F. Bosna (Wern.-Carad., non vid. Rbl.).
498. *Leucanitis Stolida* F. Hercegovina: Velež, Domanović, Stolac, Bileće.
499. *Grammodes Algira* L. Hercegovina: Konjica, Jablanica, Domanović, Stolac, Trebinje.
500. *Pseudophia Lunaris* Schiff. Derventa, Sarajevo, Trebević, Bileće.
501. *Pseudophia Tirhaca* Cr. Domanović (Halma).
502. *Anophia Leucomelas* L. Derventa (Hilf, M. S.).
503. *Aedia Funesta* Esp. Derventa, Domanović.
504. *Catocala Fraxini* L. Fojnica, Trebević, Volujak.
505. *Catocala Elocata* Esp. Raširena.
506. *Catocala Puerpera* Giorna. Bosna (Wern. Carad.), ?Hercegovina.
507. *Catocala Nupta* L. Sarajevo, (Fritsch, M. S.).
508. *Catocala Dilecta* Hb. Hercegovina (Wern. Carad., non vid. Rbl.).
509. *Catocala Sponsa* L. Sarajevo, Prenj.
510. *Catocala Hymenaea* Schiff. Dolina Bosne, Jablanica, Domanović.
511. *Catocala Fulminea* Sc. Derventa, Sarajevo, Stolac.
512. *Catocala Conversa* Esp. Raširena i česta.
513. *Catocala Nymphagoga* Esp. Stolac (Wngth., M. S.).
514. *Catocala Disjuncta* H. G. Konjica, Domanović.
515. *? Catocala Diversa* H. G. Domanović (Hensch sec. Homeyer, non vid. Rbl.).
516. *Apopestes Spectrum* Esp. ?Igman (Apfelb.).
517. *Toxocampa Pastinum* Tr. Derventa, dolina Bosne.

518. *Toxocampa Viciae* Hb. Trebević, Ivan, Krstac kod Jablanice.
519. *Toxocampa Craccae* F. Sarajevo, Ivan, Kalinovik, Velež.
520. *Toxocampa Limosa* Tr. Jablanica (Hilf-Leonh.).

Hypeninae.

521. *Laspeyria Flexula* Schiff. Derventa (Hilf, M. S.).
522. *Parascotia Fuliginaria* L. Travnik, Ivan, klanac Maklena.
523. *Epizeuxis Calvaria* F. Bosna i gorski krajevi Hercegovine.
524. *Simplicia Rectalis* Ev. Derventa, Sarajevo.
525. *Nodaria Nodosalis* H. S. Tasovčić kod Čapljine (Hilf-Leonh.), Stolac (Wngth.).
526. *Zanclognatha Tarsiplumalis* Hb. Raširena, nije rijetka.
527. *Zanclognatha Tarsipennalis* Tr. Derventa, Jablanica, Stolac.
528. *Zanclognatha Tarsicrinalis* Knoch. Derventa, Sarajevo, Jablanica.
529. *Zanclognatha Grisealis* Hb. Trebević, Jablanica.
530. *Zanclognatha Tarsicrinalis* HS. Jablanica, Domanović.
531. *Zanclognatha Tenuialis* Rbl. Derventa (Hilf, M. S. i M. C.).
532. *Madopa Salicalis* Schiff. Derventa, dolina Bosne, Sarajevo.
533. *Herminia Crinalis* Tr. Južna Hercegovina.
534. *Herminia Gryphalis* HS. Derventa (Hilf, M. S. i M. C.).
535. *Herminia Derivalis* Hb. Raširena.
536. *Herminia Tentacularia* L. Vrlo raširena i mjestimice česta.
var. *Modestalis* Heyd. Trebević, klanac Maklena.
537. *Pechipogon Barbalis* Cl. Derventa, Trebević.
538. *Hypena Proboscidalis* L. Raširena i česta.
539. *Hypena Palpalis* Hb. Jajce, Sarajevo, Jablanica, Stolac.
540. *Hypena Obesalis* Tr. Velež (Hilf-Leonh.).
551. *Hypena Obsitalis* Hb. Velež (Hilf-Leonh.), Stolac (Wngth., M. S.).
542. *Hypena Rostralis* L. Derventa, Žepče, Sarajevo, Pale.
543. *Hypena Antiqualis* Hb. Stolac (Wngth., M. S.).
544. *Orectis Proboscidata* HS. Sarajevo, Igman, klanac Maklena, Plasa.
545. *Hypenodes Costaestrigalis* Stph. Tasovčić kod Čapljine, Stolac.

Cymatophoridae.

546. *Habrosyne Derasa* L. Derventa, dolina Bosne, Travnik, Sarajevo, Jablanica.
547. *Thyatira Batis* L. Derventa, dolina Bosne, Sarajevo, Jablanica.
548. *Cymatophora Or* F. Derventa, Trebević.
549. *Cymatophora Duplaris* L. Trebević, Ivan, klanac Maklena.

Brephidae.

550. *Brephos Notha* Hb. Sarajevo (Apfelb., M. S.).

Geometridae.

Geometrinae.

551. *Aplasta Ononaria* Fuessl. Konjica, Jablanica.
552. *Pseudoterpna Pruinata* Hufn. Derventa, Sarajevo.
553. *Geometra Papilionaria* L. Žepče, Jablanica.
554. *Euchloris (Geometra) Vernaria* Hb. Derventa, Sarajevo, Jablanica.
555. *Euchloris Smaragdaria* F. Derventa, dolina Bosne, Jablanica, Prenj, Gacko.
556. *Nemoria Viridata* L. Trebević, Kalinovik, Radobolje, Trebinje.
557. *Nemoria Porrinata* Z. Dolina Bosne, Sarajevo, Trebević, Jablanica.
558. *Thalera Fimbrialis* Sc. Raširena.

559. *Thalera Lactearia* L. Derventa, dolina Bosne, Trebević.
560. *Hemithea Strigata* Müll. Derventa, Sarajevo.

Acidaliinae.

561. *Acidalia Filacearia* HS. Lokalna i rijetka, klanac Maklena (Hilf-Leonh.), Grab (M. S.), Vučja bara (Rbl.).
562. *Acidalia Trilineata* Sc. Raširena i česta.
563. *Acidalia Similata* Thnbg. U Bosni raširena.
564. *Acidalia Ochrata* Sc. Posvuda raširena i česta, u junu i julu.
565. *Acidalia Rufaria* Hb. Raširena, u julu. Siše do visine od 1100 *m*.
566. *Acidalia Consanguinaria* Ld. Radobolje (Rbl.).
567. *Acidalia Moniliata* F. Sarajevo, Prenj, Radobolje, Trebinje, Bileće.
568. *Acidalia Muricata* Hufn. Derventa, Sarajevo, Trebević.
569. *Acidalia Dimidiata* Hufn. Derventa (Hilf, M. S.).
570. *Acidalia Metohiensis* Rbl. Zool.-bot. Verh., 1900., str. 451. Raširena: Gacko, Sarajevo, Kalinovik, Prenj, Nevesinje, Lakat. Leti u julu.
571. *Acidalia Comparia* HS. Samo u južnoj Hercegovini: Gabela (Wngth., M. S.).
572. *Acidalia Sodaliaria* HS. Samo u Hercegovini: Jablanica, Stolac, Lastva.
573. *Acidalia Virgularia* Hb. Rijetka: Derventa (Hilf, M. S.).
574. *Acidalia Pallidata* Bkh. Derventa, Sarajevo, klanac Maklena.
575. *Acidalia Subsericeata* Hw. Jablanica, Tasovčić.
576. *Aeidalia Laevigata* Sc. Lakat (Rbl., M. C.).
577. *Acidalia Obsoletaria* Rbr. Sarajevo, Konjica, Radobolje, Lastva.
578. *Acidalia Herbariata* F. Južna Hercegovina: Domanović, Stolac.
579. *Acidalia Bisetata* Hufn. Derventa, Ivan, Džile.
580. *?Acidalia Trigeminata* Hw. Domanović (Hensch sec. Homeyer, non vid. Rbl.).
581. *Acidalia Politata* Hb. ab. *Abmarginata* Bhtsch. Derventa, Jablanica.
582. *Acidalia Filicata* Hb. Jablanica, Tasovčić, Stolac, Lastva.
583. *Acidalia Rusticata* Schiff. Sarajevo (Wngth, M. S.).
var. *Vulpinaria* HS. Prenj (Penth., M. C.).
584. *Acidalia Dilutaria* Hb. Lokalna.
var. *Praeustaria* Mn. Vrbanje (Rbl., M. C.).
585. *Acidalia Interjectaria* B. Sarajevo, Jablanica, Lakat, Vrbanje.
586. *Acidalia Humiliata* Hufn. Raširena.
587. *Acidalia Degeneraria* Hb. Derventa, Stolac, Lastva.
588. *Acidalia Rubraria* Stgr. var. *Bilinearia* Fuchs. Domanović (Hensch, M. S.).
589. *Acidalia Inornata* Hw. Sarajevo, Prenj, Lastva, Gacko.
590. *Acidalia Deversaria* HS. Raširena.
591. *Acidalia Aversata* L. Trebević, Konjica, klanac Maklena.
ab. *Spoliata* Stgr. Pazarić, Han Pijesak, Prozor, klanac Maklena, Prenj, Ulog, Gacko.
592. *Acidalia Immorata* L. U Bosni raširena.
var. *Tessellaria* B. Nevesinje (Apfelb., Uhl), Vučja bara (Rbl.).
593. *Acidalia Rubiginata* Hufn. Posvuda raširena i česta. Siže do visine od 1100 *m*.
Prijelazi k ab. *Ochraceata* Stgr. Tasovčić.
594. *Acidalia Marginepunctata* Goeze. Raširena, nije rijetka, u junu i julu. Siže do visine od 600 *m*.
ab. *Pastoraria* Joan. Hercegovina.
595. *Acidalia Luridata* Z. var. *Confinaria* HS. Sarajevo, Trebević, Jablanica, Gacko. Siže do visine od 700 *m*.
596. *Acidalia Submutata* Tr. Sarajevo, Jablanica, Lastva.
597. *Acidalia Incanata* L. Raširena. Siže do visine od 1900 *m*.
598. *Acidalia Remutaria* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
599. *Acidalia Punctata* Sc. Konjica (Apfelb., M. S.), Plasa (Penth., M. C.).
600. *Acidalia Caricaria* Reutti. Banjaluka, Derventa, dolina Bosne (Hilf, M. S.).
601. *Acidalia Immutata* L. Derventa (Hilf, M. S.).

602. *Acidalia Strigaria* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
603. *Acidalia Umbelaria* Hb. Prozor (Hilf-Leonh.).
604. *Acidalia Strigilaria* Hb. Raširena, izuzevši južnu Hercegovinu.
605. *Acidalia Imitaria* Hb. Tasovčić, Domanović, Stolac, Lastva.
606. *Acidalia Ornata* Sc. Raširena. Siže do visine od 800 *m.*
607. *Acidalia Violata* Thnbg. var. *Decorata* Bkh. Sarajevo (Wngth., M. S.).
608. *Codonia (Ephyra) Orbicularia* Hb. Derventa (Hilf, M. S.), Sarajevo (Wngth., M. S.).
609. *Codonia Albiocellaria* Hb. Raširena. Siže do visine od 1300 *m.*
var. *Therinata* Bastelb. Mostar.
610. *Codonia Annulata* Schulze. Derventa, dolina Bosne (Hilf).
611. *Codonia Pupillaria* Hb. Domanović (Hensch det. Homeyer, non M. S.).
ab. *Nolaria* Hb. Stolac (Wngth., M. S.).
612. *Codonia Porata* F. Raširena, ali nije česta.
613. *Codonia Quercimontaria* Bastelb. Derventa (Hilf, M. S.), Mostar (Rbl.).
614. *Codonia Punctaria* L. Derventa, Sarajevo.
615. *Codonia Ruficiliaria* HS. Jablanica (Hilf-Leonh.), Stolac (Wngth., M. S.).
616. *Codonia Linearia* Hb. Lokalna, više po gorskim krajevima.
gen. aest. *Strabonaria* Z. Jablanica.
617. *Codonia Suppunctaria* Z. Mostar (Rbl., M. C.), Bileće (Rbl., M. C.).
618. *Rhodostrophia Vibicaria* Cl. Raširena, ali rijetka. Siže do visine od 1100 *m.*
ab. *Strigata* Stgr. Gacko.
619. *Rhodostrophia Calabraria* Z. Jablanica (Hilf-Leonh.), Stolac (Wngth.).
620. *Timandra Amata* L. Raširena, izuzevši južnu Hercegovinu.

Larentiinae.

621. *Rhodometra (Sterrha) Sacraria* L. Raširena ko selica.
ab. *Ochracearia* Fuchs. Kalinovik.
622. *Lythria Purpuraria* L. Derventa, Dônje Blato, Stolac, Bileće.
gen. vern. *Rotaria* F. Stolac.
623. *Ortholitha Coarctata* F. Trebević, Kalinovik.
624. *Ortholitha Plumbaria* F. Raširena, nije odviše česta. Siže do visine od 1200 *m.*
625. *Ortholitha Cervinata* Schiff. Kalinovik (Schreitt., M. C.).
626. *Ortholitha Limitata* Sc. Raširena, česta. Siže do visine od 1300 *m.*
627. *Ortholitha Moeniata* Sc. Rjegja od pregjašnje vrste.
628. *Ortholitha Bipunctaria* Schiff. Vrlo raširena, mjestimice i vrlo česta. Siže do visine od 1400 *m.*
629. *Minoa Murinata* Sc. Raširena, ali više po gorama. Siže do visine od 1200 *m.*
var. *Cyparissaria* Mn. Prenj.
630. *Odezia Atrata* L. Raširena. Siže do visine od 1300 *m.*
631. *Siona Decussata* Schiff. Lokalna, u julu. Siže do visine od 1100 *m.*
632. *Anaitis Lythoxylata* Hb. Izmegju 1400 i 1650 *m* nad morem. Doba lijetanja: august. Vlasić, Matorac, Trebević.
633. *Anaitis Praeformata* Hb. Lokalna. Siže do visine od 1300 *m.*
634. *Anaitis Plagiata* L. Raširenija i češća od pregjašnje vrste. Siže do visine od 1200 *m.*
635. *Anaitis Simpliciata* Tr. Raširena u visinama izmegju 1550 i 1900 *m.*
636. *Lobophora Sertata* Hb. Žepče (Wern., M. C.). Doba lijetanja: septembar.
637. *Lobophora Carpinata* Bkh. Trebević (Wngth., M. S.).
638. *Lobophora Halterata* Hufn. Jablanica (Apfelb., M. S.).
639. *Cheimatobia Brumata* L. Sarajevo (Wngth., M. S.).
640. *Triphosa Sabaudiata* Dup. Prilično raširena, naročito po pećinama.
641. *Triphosa Dubitata* L. Raširena.
642. *Scotosia Rhamnata* Schiff. Derventa, Stolac.
643. *Lygris Reticulata* Thnbg. Jarčeva voda kod Vlasenice (Rbl., M. C.).
644. *Lygris Prunata* L. Lokalna po gorama: Travnik, Treskavica, klanac Maklena, Velež.

645. *Lygris Populata* L. Lokalna po gorama u visini izmegju 1100 i 1600 *m* nad morem. Prokoško jezero, Matorac (Sy.), Kalinovik (Schreitt.).
646. *Larentia Dotata* L. Prilično raširena.
647. *Larentia Fulvata* Forst. Lokalna: Trebević, Nevesinje, Gacko, Vrbanje.
648. *Larentia Ocellata* L. Raširena.
649. *Larentia Bicolorata* Hufn. Sarajevo (Lukavica). (Wngth., M. S.)
650. *Larentia Variata* Schiff. Raširena po gorskim šumama u visini do 1400 *m* nad morem.
ab. *Stragulata* Hb. Prokoško jezero.
651. *Larentia Siterata* Hufn. Kalinovik, Velež.
652. *Larentia Truncata* Hufn. Igman, Trebević, klanac Maklena.
653. *Larentia Aptata* Hb. Po planinama: Vlašić, Kalinovik, Vran-planina, Prenj.
654. *Larentia Olivata* Bkh. Kao pregjašnja vrsta: Vlašić, Trebević, klanac Maklena, Gacko.
655. *Larentia Viridaria* F. Derventa, Trebević, Igman, Ivan, Jablanica.
656. *Larentia Turbata* Hb. Treskavica (Rbl., M. C.).
657. *Larentia Kollariaria* HS. Nije rijetka na Trebeviću (Apfelb., Wngth., M. S.).
658. *Larentia Aqueata* Hb. Trebević (Wngth., M. S.).
var. *Hercegovinensis* Rbl. Zool.-bot. Verh., 1901., str. 799. Kalinovik (prijelaz), Bjelašnica, Prenj, Plasa.
659. *Larentia Salicata* Hb. Sarajevo, Trebević, Ivan, Kalinovik, Velež, Lastva.
var. *Ablutaria* B. Stolac (Wngth., M. S.).
660. *Larentia Fluctuata* L. Vrlo raširena, ali nije odviše česta.
661. *Larentia Didymata* L. Raširena po gorama u visini izmegju 1100 i 1300 *m* nad morem.
662. *Larentia Vespertaria* Bkh. Samo lokalna.
663. *Larentia Incursata* Hb. Raduša-planina (Hilf-Leonh.).
664. *Larentia Montanata* Schiff. Raširena po gorama u visini izmegju 900 i 1400 *m* nad morem.
665. *Larentia Suffumata* Hb. Hutovo Blato (Hilf-Leonh.).
666. *Larentia Ferrugata* Cl. Derventa, Fojnica, Sarajevo, Igman.
var. *Spadicearia* Bkh. raširenija.
667. *Larentia Pomoeriaria* Ev. Derventa (Hilf), Sarajevo (Apfelb., M. S.).
668. *Larentia Designata* Rott. Vogošća kod Sarajeva (Wngth., M. S.).
669. *Larentia Fluviata* Hb. Rašírena, ali samo u pojedinim egzemplarima.
670. *Larentia Dilutata* Schiff. Žepče, Trebević.
671. *Larentia Caesiata* Schiff. Vlašić, Prokoško jezero, Trebević, Treskavica.
672. *Larentia Flavicinctata* Hb. Lokalna u planinama, zaraslim šumom, u visini izmegju 1300 i 1600 *m* nad morem.
673. *Larentia Cyanata* Hb. Trebević (Apfelb., Wngth.), Prenj (Penth., Wngth.).
674. *Larentia Tophaceata* Hb. Rijetka, ali na široko raširena.
675. *Larentia Nobiliaria* HS. Prenj-Lupoglav (Penth., ♀ M. C.).
676. *Larentia Adumbraria* HS. Velež-planina (Hilf-Leonh.).
677. *Larentia Verberata* Sc. Lokalna po gorama, nije rijetka, u visini izmegju 1300 i 1550 *m* nad morem.
678. *Larentia Nebulata* Tr. Vrlo raširena po planinama u visini izmegju 1300 i 1800 *m* nad morem.
679. *Larentia Achromaria* Lah. Lokalna: Sarajevo, Jablanica, Prenj, Trebinje.
680. *Larentia Incultaria* HS. Vlašić (Wern.), Trebević (Apfelb., Stur.).
681. *Larentia Frustata* Tr. Sarajevo, Čvrsnica, Gacko. Takogjer prijelazi k ab. *Fulvocinctata* Rbl.
682. *Larentia Scripturata* Hb. Raširena po gorama.
683. *Larentia Riguata* Hb. Raširena više u južnim krajevima područja.
684. *Larentia Galiata* Schiff. Vrlo raširena, ali uvijek samo u pojedinim egzemplarima.
685. *Larentia Rivata* Hb. Derventa (Hilf, M. S.), Trebević (M. S.).
686. *Larentia Sociata* Bkh. Raširena u Bosni, nema je u južnoj Hercegovini.

687. *Larentia Unangulata* Hw. Derventa (Hilf, M. S. i M. C.).
688. *Larentia Picata* Hb. Lokalna: Derventa, Sarajevo, Ivan, klanac Maklena.
689. *Larentia Albicillata* L. Derventa, dolina Bosne.
690. *Larentia Procellata* F. Derventa, Jajce, Fojnica, dolina Bosne, Jablanica.
691. *Larentia Tristata* L. Trebević, Treskavica, Stolac, Vučja bara.
692. *Larentia Luctuata* Hb. Derventa, Trebević, Ivan, Romanija planina.
693. *Larentia Corydalaria* Graes. var. *Bogumilaria* Rbl. Stud. II. Bočac (Penth., ♂ M. C.), Vlasenica (Rbl., ♀ M. C.).
694. *Larentia Molluginata* Hb. Lokalna po planinama u visini izmegju 1300 i 1750 *m* nad morem.
695. *Larentia Affinitata* Stph. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
696. *Larentia Alchemillata* L. Raširena, ali nije rijetka. Siže do visine od 1100 *m*.
697. *Larentia Hydrata* Tr. Derventa (Hilf, M. S.).
698. *Larentia Lugdunaria* HS. Trebević (Apfelb., M. S.).
699. *Larentia Minorata* Tr. Lokalna po planinama u visini izmegju 800 i 1700 *m* nad morem.
700. *Larentia Adaequata* Bkh. Vlašić, Vranica planina.
701. *Larentia Albulata* Schiff. Raširena po planinama, ali nije odviše česta.
702. *Larentia Obliterata* Hufn. Sarajevo (Wngth., M. S.).
703. *Larentia Luteata* Schiff. Igman (Wngth., M. S.).
704. *Larentia Flavofasciata* Thnbg. Derventa (Hilf, M. S.), Sarajevo (Wngth., M. S.).
705. *Larentia Bilineata* L. Posvuda u području. Siže do visine od 1400 *m*.
706. *Larentia Sordidata* F. Trebević, klanac Maklena, Gacko.
ab. *Infuscata* Stgr. Vučja bara, Matorac.
707. *Larentia Silaceata* Hb. Derventa (Hilf, M. S.), Trebević (Wngth., M. S.).
708. *Larentia Corylata* Thnbg. Derventa (Hilf, M. S.).
709. *Larentia Badiata* Hb. Sarajevo, Kalinovik.
710. *Larentia Nigrofasciaria* Goeze. Sarajevo (Wngth., M. S.).
711. *Larentia Rubidata* F. Derventa (Hilf, M. S.), dolina Bosne (Hilf-Leonh.).
712. *Larentia Comitata* L. Derventa, Jajce, Treskavica.
713. *Asthena Candidata* Schiff. Raširena. Siže do visine od 1100 *m*.
714. *Tephroclystia Oblongata* Thnbg. Bileće (Hensch det. Homeyer, non vid. Rbl.).
715. *Tephroclystia Linariata* F. Gacko (Hilf, M. S.).
716. *Tephroclystia Laquaearia* HS. Sarajevo (Wngth., M. S.).
717. *Tephroclystia Pusillata* F. Trebević (Apfelb., Wngth.).
718. *Tephroclystia Abietaria* Goeze. Trebević (Rbl.).
719. *Tephroclystia Togata* Hb. Trebević (Wngth., M. S.).
720. *Tephroclystia Venosata* F. Ivan (Apfelb., M. S.).
721. *Tephroclystia Gemellata* HS. Trebević (Wngth.), Stolac (Wngth., M. S.).
722. *Tephroclystia Assimilata* Gn. Sarajevo (M. S.), Jablanica (Hilf-Leonh.).
723. *Tephroclystia Denotata* Hb. Ivan (Apfelb.), Vučja bara (Hilf, M. S.).
724. *Tephroclystia Actaeata* Walderdorff. Trebević (Apfelb.).
725. *Tephroclystia Albipunctata* Hw. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
726. *Tephroclystia Vulgata* Hw. Derventa, Prozor (Hilf).
727. *Tephroclystia Castigata* Hb. Trebević (Apfelb., Rbl.).
728. *Tephroclystia Cauchyata* Dup. Klanac Vratlo (Rbl., M. C.).
729. *Tephroclystia Satyrata* Hb. Ivan, Velež, Bileće.
730. *Tephroclystia Succenturiata* L. var. *Oxydata* Tr. Dolina Bosne, Sarajevo.
731. *Tephroclystia Scabiosata* Bkh. Vlašić (Wern.), Trebević (Apfelb.).
732. *Tephroclystia Impurata* Hb. Sarajevo, Prozor, Prenj.
733. *Tephroclystia Semigraphata* Brd. Lokalna, nije rijetka: Prokoško jezero, Sarajevo, Jablanica, Prenj.
734. *Tephroclystia Graphata* Tr. Da-Riva kod Sarajeva (Wngth., M. S. i M. C.).
735. *Tephroclystia Scriptaria* HS. Treskavica (Rbl., M. C.).
736. *Tephroclystia Cuculliaria* Rbl. Domanović (Wngth.), Stolac (Wngth.).
737. *Tephroclystia Plumbeolata* Hw. Trebević (Wngth., M. S.).

738. *Tephroclystia Sobrinata* Hb. Trebević (Apfelb., M. S.).
739. *Tephroclystia Pumilata* Hb. Prenj, Lastva, Bileće.
740. *Chloroclystis Coronata* Hb. Sarajevo (M. S.).
741. *Chloroclystis Rectangulata* L. Derventa, Sarajevo.
742. *Chloroclystis Debiliata* Hb. Trebević (Rbl., M. C.).
743. *Collix Sparsata* Tr. Derventa.
744. *Phibalapteryx Polygrammata* Bkh. Stolac (Hilf, M. S.).
745. *Phibalapteryx Vitalbata* Hb. Lokalna, nije česta: dolina Bosne, Sarajevo, Igman, Domanović.
746. *Phibalapteryx Corticata* Tr. Jajce (Penth.).
747. *Phibalapteryx Tersata* Schiff. Raširena i česta. Siže do visine od 800 *m*.

Orthostixinae.

748. *Orthostixis Cribraria* Hb. Jablanica (Hilf-Leonh.), Nevesinje (Uhl).

Boarmiinae.

749. *Abraxas Grossulariata* L. Raširena, ali nije česta.
750. *Abraxas Sylvata* Sc. Po planinskim šumama, ali pojedince: Bjelašnica, Treskavica, Vlasenica.
751. *Abraxas Marginata* L. Raširena u Bosni, ali nije česta.
ab. *Nigrofasciata* Schöyen. Sarajevo.
752. *Abraxas Adustata* Schiff. Raširena, ali nije česta.
753. *Bapta Bimaculata* F. Derventa (Hilf, M. S.).
754. *Bapta Temerata* Hb. Derventa, dolina Bosne (Hilf, M. S.).
755. *Deilinia Pusaria* L. Raširena i vrlo česta. Siže do visine od 1300 *m*.
756. *Deilinia Exanthemata* Sc. Raširena, ali rjegja od pregjašnje vrste.
757. *Numeria Pulveraria* L. Derventa, Trebević, Igman, Kalinovik.
758. *Numeria Capreolaria* F. Raširena po šumama crnogorice u Bosni.
759. *Ellopia Prosapiaria* L. var. *Prasinaria* Hb. Raširena po planinskim šumama u visini izmegju 900 i 1300 *m* nad morem.
760. *Metrocampa Margaritata* L. Raširena po planinskim šumama. Siže do visine od 1200 *m*.
761. *Ennomos Quercinaria* Hufn. Matorac, Prenj.
ab. *Carpinaria* Hb. Kalinovik, Prenj.
762. *Ennomos Fuscantaria* Hw. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
763. *Ennomos Quercaria* Hb. Domanović (Hensch).
764. *Selenia Bilunaria* Esp. Derventa, Sarajevo.
gen. aest.: *Juliaria* Hw. Travnik, Jajce (Rbl.).
765. *Selenia Lunaria* Schiff. Derventa, Sarajevo, Kalinovik, Nevesinje.
766. *Hypochroa Syringaria* L. Derventa (Wngth.), Ivan (Apfelb.).
767. *Gonodontis Bidentata* Cl. Igman (Wngth.), Ivan (Apfelb.).
768. *Himera Pennaria* L. Sarajevo (Wngth.), Trnovo (Schreitt.). Doba lijetanja: novembar.
769. *Crocallis Elinguaria* L. Lokalna: Kiseljak, Trebević, Igman, Velež-planina.
770. *Angerona Prunaria* L. Raširena u Bosni.
ab. *Sordiata* Füssl. Derventa, Trebević.
771. *Ourapteryx Sambucaria* L. Derventa (Hilf, M. S.).
772. *Eurymene Dolabraria* L. Trebević (Apfelb.), Igman (M. S.).
773. *Opisthograptis Luteolata* L. Sarajevo, Trebević, Ivan, Prozor, Plasa.
774. *Epione Apiciaria* Schiff. Derventa, dolina Bosne, Rajlovac, Trebević.
775. *Epione Advenaria* Hb. Derventa (Hilf, M. S.), Igman (Apfelb.).
776. *Hypoplectis Adspersaria* Hb. Trebević (Apfelb., M. S.).
777. *Caustoloma Flavicaria* Hb. Derventa (Hilf, M. S. i M. C.).
778. *Venilia Macularia* L. Skoro posvuda raširena. Siže do visine od 1100 *m*.

779. *Semiothisa Notata* L. Derventa (Hilf, M. S.).
780. *Semiothisa Alternaria* L. Derventa, dolina Bosne, Sarajevo, Jablanica.
781. *Semiothisa Liturata* Cl. Han Pijesak (Rbl., M. C.).
782. *Lignyoptera Thaumastaria* Rbl. Zool.-bot. Verh., 1901., str. 800. Konjic-planina kod Žepča (Wern.). Doba lijetanja od 15.—25. oktobra.
783. *Hybernia Rupicapraria* Hb. Žepče, Da-Riva kod Sarajeva.
784. *Hybernia Bajaria* Schiff. Sarajevo (Wngth., M. S.).
785. *Hybernia Aurantiaria* Esp. Bosna (Wern.-Carad., non vid. Rbl.).
786. *Hybernia Defoliaria* Cl. Žepče, Sarajevo, Kalinovik, Prenj.
787. *Anisopteryx Aescularia* Schiff. Bosna (Wern.-Carad.-Hilf, non vid. Rbl.).
788. *Biston Graecarius* Stgr. Sarajevo. Kalinovik, Prenj.
789. *Biston Hirtaria* Cl. Sarajevo, Stolac (Wngth., M. S.).
790. *Amphidasis Betularia* L. Ilidže, Kalinovik.
791. *Nychiodes Lividaria* Hb. Domanović (Hensch), Stolac (Wngth.).
792. *Hemerophila Abruptaria* Thnbg. Domanović (Hensch, non vid. Rbl.).
793. *Synopsia Sociaria* Hb. Domanović (Hensch).
794. *Boarmia Perversaria* B. Tasovčić kod Čapljine (Hilf-Leonh.).
795. *Boarmia Cinctaria* Schiff. Sarajevo, Stolac.
796. *Boarmia Gemmaria* Brahm. Raširena, ali nije česta. Siže do visine od 800 *m*.
797. *Boarmia Secundaria* Schiff. Kalinovik (Schreitt.).
798. *Boarmia Repandata* L. Česta posvuda po planinskim šumama. Siže do visine od 1400 *m*.
799. *Boarmia Consortaria* F. Lokalna i samo pojedince: Derventa, Jablanica, Prenj, Velež, Stolac.
800. *Boarmia Angularia* Thnbg. Raširena i česta u bukovim planinskim šumama u visini izmegju 1000 i 1650 *m* nad morem.
801. *Boarmia Lichenaria* Hufn. Derventa, Lakat, Vučja bara kod Gackog.
802. *Boarmia Jubata* Thnbg. Prenj (Penth., M. C.).
803. *Boarmia Selenaria* Schiff. Derventa (Hilf, M. S.).
804. *Boarmia Crepuscularia* Hb. Derventa, Sarajevo, Trebević, Igman, Vlasenica.
805. *Boarmia Punctularia* Hb. Pazarić (Wngth., M. S.).
806. *Pachycnemia Hippocastanaria* Hb. Lastva (Pag.).
807. *Gnophos Dumetata* Tr. var. *Daubearia* B. Velež-planina (Hilf-Leonh.).
808. *Gnophos Furvata* Schiff. Raširena.
809. *Gnophos Obscuraria* Hb. Raširena u dvije generacije. Prijelazi k var. *Argillacearia* Stgr. Velež, Domanović.
Prijelazi k ab. *Calceata* Stgr. Trebević.
810. *Gnophos Sartata* Tr. Samo u južnoj Hercegovini: Tasovčić, Domanović, Stolac.
811. *Gnophos Onustaria* HS. Stolac (Wngth., M. S.).
812. *Gnophos Ambiguata* Dup. Trebević (Apfelb., Rbl.).
813. *Gnophos Pentheri* Rbl. Zool.-bot. Verh., 1901., str. 801. Plasa (Penth., ♂ ♀ M. C.).
814. *Gnophos Pullata* Schiff. Raširena po gorama, ali rijetka. Siže do visine od 1400 *m*.
815. *Gnophos Glaucinaria* Hb. Kao pregjašnja vrsta.
ab. *Falconaria* Frr. Treskavica.
816. *Gnophos Variegata* Dup. Lokalna: Sarajevo. Ivan, Jablanica, Stolac.
817. *Gnophos Sordaria* Thnbg. var. *Mendicaria* HS. Plasa (Penth., ♂ M. C.).
818. *Gnophos Dilucidaria* Hb. Lokalna: Matorac, Trebević, Kalinovik, Prenj.
819. *Gnophos Myrtillata* Thnbg. var. *Obfuscaria* Hb. Lokalna po planinama: Vran-planina, Čvrsnica, Prenj, Gacko.
820. *Gnophos Zelleraria* Frr. Prenj-Lupoglav (Penth., 1 ♀ M. C.).
821. *Psodos Trepidaria* Hb. Lokalna po planinama u visini izmegju 1650 i 1900 *m* nad morem: Trebević, Treskavica, Prenj.
822. *Fidonia Roraria* F. Brdo Stolac (Stur.), Kalinovik (Schreitt.).
823. *Ematurga Atomaria* L. Vrlo raširena i česta. Siže do visine od 1600 *m*.
824. *Bupalus Piniarius* L. Po gorama u šumama crnogorice. Siže do visine od 1600 *m*. Štetnik na crnom boru *(Pinus nigra)* i na boru *Pinus leucodermis*.

825. *Selidosema Ericetaria* Vill. Sarajevo, Ilidže, Konjica.
826. *Thamnonoma Wauaria* L. Klanac Maklena, Vučja bara (Hilf, M. S.)
827. *Phasiane Petraria* Hb. Derventa, Sarajevo, Ivan, Jablanica.
828. *Phasiane Clathrata* L. Raširena i česta. Siže do visine od 1300 *m*.
829. *Phasiane Glarearia* Schiff. Lokalna, nije česta: Derventa, Sarajevo, Jablanica.
830. *Scodiona Conspersaria* Schiff. Lokalna i rijetka: Kalinovik, Domanović, Stolac, Gacko.
831. *Scoria Lineata* Sc. Raširena.
832. *Aspilates Gilvaria* Schiff. Vrlo lokalna i rijetka: Trebević, Kalinovik.
833. *Aspilates Ochrearia* Rossi. Samo u južnoj Hercegovini: Mostar, Domanović, Stolac.
834. *Perconia Strigillaria* Hb. Sarajevo (Wngth., M. S.).

Nolidae.

835. *Nola Strigula* Schiff. Ivan, klanac Maklena, Domanović, Lastva.
836. *Nola Cristatula* Hb. Domanović (Wngth., M. S.).

Cymbidae.

837. *Sarrothripus Revayana* Sc.
ab. *Dilutana* Hb. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
838. *Hylophila Prasinana* L. Lokalna i rijetka: Derventa, Sarajevo, dolina Idbara, Prenj.
839. *Hylophila Bicolorana* Fuessl. Sarajevo (Apfelb.), Domanović (Wngth.).

Syntomidae.

840. *Syntomis Phegea* L. Vrlo raširena. Siže do visine od 1200 *m*.
841. *Dysauxes Ancilla* L. Lokalna, nije rijetka.

Arctiidae.

Arctiinae.

842. *Spilosoma Mendica* Cl. Sarajevo, Trebević, Kalinovik, Podorošac, Bileće.
843. *Spilosoma Lubricipeda* L. Derventa, Travnik, Sarajevo, Ivan.
844. *Spilosoma Menthastri* Esp. Raširena. Siže do visine oko 1100 *m*.
845. *Spilosoma Urticae* Esp. Ivan (Apfelb., M. S.).
846. *Phragmatobia Fuliginosa* L. Lokalna, nije česta.
847. *Phragmatobia Placida* Friv. Jajce, Rogatica, Sarajevo, Kalinovik, Nevesinje.
848. *Phragmatobia Luctuosa* HG. Raširena, ali nije česta.
849. *Parasemia Plantaginis* L. Raširena po planinama u visini izmegju 900 i 1700 *m* nad morem. Takogjer ab. ♂ *Hospita* Schiff.
Prijelazi k ab. *Floccosa* Graes. Prozor (Hilf-Leonh.).
850. *Rhyparia Purpurata* L. Derventa, Sarajevo.
851. *Diacrisia Sannio* L. Lokalna i rijetka: Derventa, dolina Bosne, Fojnica, Trebević, Kalinovik, Vučja bara.
852. *Arctinia Caesarea* Goeze. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
853. *Arctia Caja* L. Lokalna i rijetka: Fojnica, Pale, Sarajevo, Kalinovik, Trebinje.
854. *Arctia Villica* L. Raširena i češća od pregjašnje vrste.
855. *Arctia Aulica* L. Trebević, Vrelo Bosne.
856. *Arctia Hebe* L. Samo u južnoj Hercegovini: Domanović, Stolac, Bileće.
857. *Arctia Maculosa* Schiff. Područje Durmitora (M. S., ♀).
858. *Arctia Casta* Esp. Sarajevo (Strupi, ♂ M. S.).
859. *Euprepia Pudica* Esp. U pomorskim krajevima Hercegovine, kod Neuma (Hensch).
860. *Callimorpha Dominula* L. Lokalna, nije česta.
Prijelazi k ab. *Rossica* Kol. Prenj, Jablanica.

861. *Callimorpha Quadripunctaria* Poda. Raširena i češća od pregjašnje vrste.
862. *Coscinia Striata* L. Po travnjacima na brdima, nije rijetka.
ab. *Melanoptera* Brahm.
863. *Coscinia Cribrum* L. var. *Candida* Cyr. Sarajevo, Trebević (Wngth., M. S.).
864. *Hipocrita Jacobaeae* L. Lokalna i rijetka: Derventa, Igman, Jablanica.
865. *Deiopeia Pulchela* L. „Hercegovina“ (Erber).

Lithosiinae.

866. *Nudaria Mundana* L. Lokalna: Travnik, Vlasenica, Prenj, Gacko, Vučja bara.
867. *Miltochrista Miniata* Forst. Derventa, klanac Maklena, Jablanica.
868. *Endrosa Irrorella* Cl. Mahnača-planina, Tješilo, Matorac, Kalinovik, Nevesinje, Zelengora.
Prijelazi k var. *Flavicans* B. Nevesinje, Zelengora.
869. *Endrosa Roscida* Schiff. Klanac Maklena (Hilf-Leonh.).
870. *Cybosia Mesomella* L. Lokalna, nije česta: Derventa, Igman, Kalinovik, Lakat.
871. *Gnophria Rubricollis* L. Ilidže, Romanija planina, Prozor, klanac Maklena.
872. *Oeonistis Quadra* L. Derventa, Ivan, Jablanica.
873. *Lithosia Griseola* Hb. Derventa, dolina Bosne (Hilf, M. S.).
874. *Lithosia Lurideola* Zinck. Raširena. Siže do visine od 1300 *m*.
875. *Lithosia Complana* L. Raširena, nije česta.
876. *Lithosia Caniola* Hb. Derventa, Tasovčić, Metković, Lastva, Gacko.
877. *Lithosia Unita* Hb. var. *Palleola* Hb. Lokalna i rijetka: Sarajevo, Jablanica, Stolac.
878. *Lithosia Lutarella* L. Trebević (Wngth.), Gacko (Hilf, M. S.).
879. *Lithosia Pallifrons* Z. Sarajevo (Wngth., M. S.).
880. *Lithosia Sororcula* Hufn. Derventa, Ilidže, Igman.
881. *Pelosia Muscerda* Hufn. Dolina Bosne (Hilf-Leonh.).

Heterogynidae.

882. *Heterogynis Penella* Hb. Volujak 1800 *m* (Apfelb., M. S. i M. C.).

Zygaenidae.

883. *Zygaena Purpuralis* Brünnich. Raširena, mjestimice vrlo česta.
ab. *Pluto* O. Sarajevo.
884. *Zygaena Brizae* Esp. Nevesinje (Apfelb., M. S.).
885. *Zygaena Scabiosae* Scheven. Lokalna po gorskim krajevima.
ab. *Divisa* Stgr. Trebević, Stolac, klanac Maklena.
886. *Zygaena Punctum* O. Sarajevo i Hercegovina. Siže do visine od 750 *m*.
887. *Zygaena Achilleae* Esp. Raširena i mjestimice vrlo česta.
888. *Zygaena Meliloti* Esp. Lokalna: Derventa, Jajce, Trebević, Kalinovik, Baba-planina.
Prijelazi k var. *Dahurica* B. Lakat (Rbl.).
889. *Zygaena Lonicerae* Scheven. Vrlo raširena. Siže do visine od 1200 *m*.
890. *Zygaena Stoechadis* Bkh. var. *Dubia* Stgr. Vrlo lokalna i rijetka: Trebević, Jablanica, Vučja bara.
891. *Zygaena Filipendulae* L. Posvuda raširena i vrlo česta. Siže do visine od 1100 *m*.
Prijelazi k var. *Ochsenheimeri* Z. Jablanica.
892. *Zygaena Angelicae* O. Lokalna po gorskim krajevima.
893. *Zygaena Transalpina* Esp. Lokalna, nije česta. Siže do visine od 1100 *m*.
894. *Zygaena Ephialtes* L. var. *Trigonellae* Esp. Raširena, ali nije odviše česta.
895. *Zygaena Carniolica* Sc. Raširena, mjestimice česta. Siže do visine od 1100 *m*; brojnija kao var. *Hedysari* Hb. Prijelazi k ab. *Amoena* Stgr. Trebević, Prenj.
896. *Ino Pruni* Schiff. Lokalna, nije odviše česta.

897. *Ino Chloros* Hb. var. *Sepium* B. Konjica (Rbl.), dolina Doljanke (Hilf-Leonh.).
898. *Ino Tenuicornis* Z. Stolac (Wngth., M. S.).
899. *Ino Globulariae* Hb. Raširena, nije rijetka. Siže do visine od 1000 *m*.
900. *Ino Cognata* Rbr. var. *Subsolana* Stgr. Lokalna i rijetka.
901. *Ino Statices* L. Raširena i vrlo česta. Siže do visine od 1100 *m*. Prijelazi k var. *Heidenreichii* Ld. Jablanica, Kalinovik, Trebević.
902. *Ino Geryon* Hb. Po planinskim livadama u visini izmegju 600 i 1000 *m* nad morem.

Cochlididae.

903. *Cochlidion Limacodes* Hufn. Derventa (Hilf, M. S.), Sarajevo (Strupi).

Psychidae.

904. *Pachytelia Unicolor* Hufn. Raširena, ali rijetka.
905. *Pachytelia Villosella* O. Sarajevo (Wngth., e. l., M. S.).
906. *?Amicta Ecksteini* Ld. Domanović (Hensch, sec. Homeyer, non vid. Rbl.).
907. *Oreopsyche Plumifera* O. Raširena: Pazarić, Ilidže, Plasa.
908. *Psyche Viciella* Schiff. Derventa, Matorac, Gacko.
909. *Apterona Crenulella* Brd. var. *Helix* Sieb. Sarajevo, Lakat, Gacko.
910. *Rebelia Surientella* Brd. Sarajevo (M. S.), Uvac (Hensch, M. C.), Plasa (Penth.).
911. *Epichnopteryx Pulla* Esp. Derventa, Sarajevo, Pazarić, Konjica, Jablanica.
var. *Sieboldii* Reutti. Da-Riva, Konjica.
912. *Psychidea Bombicella* Schiff. Derventa, Sarajevo, Plasa.
913. *Psychidea Pectinella* F. Prenj (Penth., ♂ M. C.).
914. *Fumea Reticulatella* Brd. Stolac (Wngth., M. S.).
915. *?Fumea Comitella* Brd. Prenj, Vučja bara, područje Orjena (samo čahure).
916. *Fumea Crassiorella* Brd. Sarajevo, Lakat, Bileće.

Sesiidae.

917. *Trochilium Apiformis* Cl. Raširena, ali samo u pojedinim egzemplarima.
918. *Sciapteron Tabaniformis* Rott. Dolina Bosne (Hilf), Trebević (Wngth., M. S.).
919. *Sesia Spheciformis* Gerning. Jablanica (Hilf-Leonh.).
920. *Sesia Mesiaeformis* HS. Konjica (M. S.), Jablanica (Hilf, M. C.).
921. *Sesia Andrenaeformis* Lasp. Igman (Wngth., ♂ M. S.).
922. *Sesia Tipuliformis* Cl. Raširena i vrlo česta.
923. *Sesia Vespiformis* L. Prenj (Penth., M. C.).
924. *Sesia Myopaeformis* Bkh. Prozor, klanac Maklena, Jablanica, Domanović.
925. *Sesia Culiciformis* L. Ilidže (Wngth., M. S.).
926. *Sesia Formicaeformis* Esp. Dolina Doljanke (Hilf-Leonh.).
927. *Sesia Ichneumoniformis* Schiff. Igman (Rbl., M. S.).
928. *Sesia Uroceriformis* Tr. Mostarsko blato (Rbl., M. C.).
929. *Sesia Anellata* Z. Derventa (Hilf, M. S.)
ab. *Oxybeliformis* HS. Duži (Hilf-Leonh.).
930. *Sesia Empiformis* Esp. Raširena i česta.
931. *Sesia Triannuliformis* Frr. Raširena, ali rijetka.
932. *Sesia Chalcidiformis* Hb. var. *Schmidtiiformis* Frr. Duži (Hilf-Leonh.).
933. *Bembecia Hylaeiformis* Lasp. Vučja bara (Hilf, M. S.).

Cossidae.

934. *Cossus Cossus* L. Sarajevo, Kalinovik, Trebinje.
935. *Cossus Terebra* F. Sarajevo, (♂ M. S.).
936. *Dyspessa Ulula* Bkh. Derventa, Sarajevo, Ivan.
937. *Zeuzera Pyrina* L. Sarajevo, Kozara-planina, Mostar, Domanović, Trebinje.

Hepialidae.

938. *Hepialus Humuli* L. Mahnača-planina (Wern.), Treskavica (Apfelb., Rbl.).
939. *Hepialus Sylvina* L. Raširena i česta.
940. *Hepialus Fusconebulosa* de Geer ab. *Gallicus* Ld. Mahnača-planina (Wern., M. S.).
941. *Hepialus Carna* Esp. Bjelašnica (Rbl., M. C.).
942. *Hepialus Lupulina* L. Sarajevo, Ivan, klanac Maklena, Nevesinje.
943. *Hepialus Hecta* L. Trebević, Ilidže, Kalinovik.

Pyralidae.

Galleriinae.

944. *Aphomia Sociella* L. Raširena, ali samo u pojedinim egzemplarima.
945. *Galleria Mellonella* L. Sarajevo, Kalinovik, Domanović.

Crambinae.

946. *Crambus Paludellus* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
947. *Crambus Acutangulellus* HS. Po gorama, naročito onima sa formacijom krša, u visini iznad 1200 *m* nad morem.
948. *Crambus Inquinatellus* Schiff. Raširena, ali rijetka.
949. *Crambus Geniculeus* Hw. Derventa, Lastva.
950. *Crambus Contaminellus* Hb. Raširena. Siže do visine od 700 *m*.
951. *Crambus Lythargyrellus* Hb. var. *Domaviellus* Rbl. Samo u planinama u visini od preko 1600 *m*. Bjelašnica, Prenj, Čvrsnica, Vran, Bjelasica.
952. *Crambus Tristellus* F. Raširena u Bosni.
953. *Crambus Luteellus* Schiff. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
954. *Crambus Perlellus* Sc. Lokalna, nije česta: Derventa, Matorac, Treskavica, Ulog. ab. *Warringtonellus* Stt. Prenj (Rbl.).
955. *Crambus Languidellus* Z. Prenj (Penth., M. C.), Bjelasica (Rbl., Stur.).
956. *Crambus Saxonellus* Zck. Raširena, ali nije česta. Siže do visine od 1100 *m*.
957. *Crambus Pauperellus* Tr. Raširena po centralnim planinama Bosne u visini izmegju 1200 i 1750 *m* nad morem.
958. *Crambus Mytilellus* Hb. Raširena, mjestimice česta.
959. *Crambus Myellus* Hb. Igman, Romanija planina.
960. *Crambus Speculalis* Hb. Klekovača (Apfelb., M. C.)
961. *Crambus Falsellus* Schiff. Lokalna, nije odviše rijetka.
962. *Crambus Chrysonuchellus* Sc. Raširena i česta. Siže do visine od 1550 *m*.
963. *Crambus Craterellus* Sc. Posvuda raširena i vrlo česta. Siže do visine od 1300 *m*.
964. *Crambus Hortuellus* Hb. Han Pijesak (Rbl.).
965. *Crambus Culmellus* L. Raširena i česta.
966. *Crambus Dumetellus* Hb. Derventa, Sarajevo, Trebević.
967. *Crambus Pratellus* L. U Bosni raširena i nije rijetka.
968. *Crambus Pascuellus* L. Raširena, ali nije česta.
969. *Platytes Cerusellus* Schiff. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
970. *Eromene Bella* Hb. Radobolje (Rbl.), Bileće (Rbl.).

Schoenobiinae.

971. *Scirpophaga Praelata* Sc. Dolina Bosne (Hilf-Leonh.), Sarajevo (Apfelb., M. S.).
972. *Schoenobius Forficellus* Thnbg. Derventa (Hilf, M. S.).
973. *Donacaula Mucronellus* Schiff. Bosanski Brod (Rbl.).

Anerastiinae.

974. *Ematheudes Punctella* Tr. Prenj, Stolac, Trebević, Lastva.

Phycitinae.

975. *Homoeosoma Sinuella* F. Lokalna i rijetka: Derventa, Mostarsko Blato, Lastva.
976. *Homoeosoma Nimbella* Z. Sarajevo, Lastva.
977. *Homoeosoma Binaevella* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
978. *Plodia Interpunctella* Hb. Konjica (Rbl.).
979. *Ephestia Calidella* Gn. Tasovčić (Hilf-Leonh.).
980. *Ephestia Elutella* Hb. Sarajevo (Wngth., M. S.).
981. *Ephestia Vapidella* Mn. Tasovčić (Hilf-Leonh.).
982. *Ancylosis Cinnamomella* Dup. Prenj, Trebinje, Lastva, Gračanica.
983. *Psorosa Dahliella* Tr. Tasovčić, Lastva.
984. *Pempelia Dilutella* Hb. Sarajevo, Jablanica, Lastva, Bileće, Gacko.
985. *Pempelia Ornatella* Schiff. Raširena, nije rijetka.
986. *Eccopisa Effractella* Z. Derventa, Jablanica.
987. *Nyctegretis Achatinella* Hb. Stolac (Wngth., M. S.).
988. *Asarta Aethiopella* Dup. Pojedince po planinama: Bjelašnica, Treskavica, Raduša planina, Vran-planina.
989. *Hypochalcia Rubiginella* Tr. Lakat (Rbl.).
990. *Hypochalcia Lignella* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
991. *Hypochalcia Ahenella* Hb. Bosna (Wern., non vid. Rbl.).
992. *Megasis Rippertella* Z. Kalinovik (Schreitt., ♀ M. C.).
993. *Epischnia Prodromella* Hb. Igman (Wngth.), Lastva (Pag.).
994. *Catastia Marginea* Schiff. Po gorama: sjeverne bosanske gore, Trebević, Romanija planina, Ubli.
995. *? Selagia Spadicella* Hb. Jablanica (Hilf, non vid. Rbl.).
996. *Selagia Subochrella* HS. Lastva (Pag., M. C.).
997. *Salebria Cingilella* Z. var. *Brucella* Stgr. Dônje Blato (Wngth., M. C.).
998. *Salebria Palumbella* F. Sarajevo, Lakat, Lastva.
999. *Salebria Obductella* Z. Derventa (Hilf), Sarajevo (Apfelb.).
1000. *Salebria Semirubella* Sc. Raširena i česta. Siže do visine od 800 *m*.
ab. *Sanguinella* Hb.
1001. *Trochonitis Cristella* Hb. Lakat (Rbl.).
1002. *Dioryctria Splendidella* HS. Vučja luka (Knotek).
1003. *Phycita Meliella* Mn. Konjica (Rbl., M. C.).
1004. *Acrobasis Glaucella* Stgr. Tasovčić (Hilf-Leonh., M. C.).
1005. *Acrobasis Consociella* Hb. Lastva (Pag., M. C.).
1006. *Rhodophaea Rosella* Sc. Sarajevo, Treskavica, Konjica.
1007. *Rhodophaea Marmorea* Hw. Lakat (Rbl., M. C.).
1008. *Rhodophaea Legatella* Hb. Jablanica, Tasovčić (Hilf-Leonh.)
1009. *Glyptoteles Leucacrinella* Z. Sarajevo (Rbl., M. C.).
1010. *Myelois Cribrella* Hb. Sarajevo, Trebević, Prenj, Gabela, Gacko.

Endotrichinae.

1011. *Endotricha Flammealis* Schiff. Raširena, nije rijetka.

Pyralinae.

1012. *Aglossa Pinguinalis* L. Posvuda raširena i česta.
1013. *Hypsopygia Costalis* F. Derventa, Sarajevo, Jablanica, Tasovčić, Domanović.
1014. *Pyralis Farinalis* L. Posvuda raširena.
1015. *Pyralis Regalis* Schiff. Sarajevo, Tasovčić.
1016. *Herculia Glaucinalis* L. Više u Bosni raširena, nije rijetka.
1017. *Herculia Fulvocilialis* Dup. Tasovčić (Hilf-Leonh.).
1018. *Herculia Rubidalis* Schiff. Prozor, Nevesinje, Lastva, Bileće.
1019. *Actenia Honestalis* Tr. Radobolje (Rbl., M. C.), Bileće (Rbl., M. C.).

1020. *Actenia Brunnealis* Tr. Lastva (Pag., M. C.).
1021. *Cledeobia Moldavica* Esp. Stolac (Wngth., M. S.), Metković (Apfelb., M. S. i M. C.).
1022. *Cledeobia Angustalis* Schiff. Sarajevo, Rogatica, Lastva, Gacko.

Hydrocampinae.

1023. *Nymphula Stagnata* Don. Derventa, Sarajevo.
1024. *Nymphula Nymphaeata* L. Derventa, Jablanica, Rujište, Gabela.
1025. *Nymphula Stratiotata* L. Jablanica, Tasovčić, Domanović.
1026. *Nymphula Nivalis* Schiff. Derventa (Hilf, M. S.).
1027. *Cataclysta Lemnata* L. Derventa (Hilf, M. S.).
1028. *Stenia Punctalis* Schiff. Sarajevo, Jablanica, Tasovčić, Stolac.
1029. *Perinephila Lancealis* Schiff. Derventa, Vrelo Bosne, Jablanica, Prenj.
1030. *Psammotis Hyalinalis* Hb. Derventa, Sarajevo, Ivan.
1031. *Eurrhypara Urticeta* L. Raširena, ali nije česta.

Scopariinae.

1032. *Scoparia Ochrealis* Schiff. Sarajevo (Wngth., M. S.).
1033. *Scoparia Zelleri* Wck. Derventa, Kalinovik, Mostar.
1034. *Scoparia Ambigualis* Tr. Matorac, Jablanica.
1035. *Scoparia Ingratella* Z. Prenj (Penth., M. C.).
1036. *Scoparia Dubitalis* Hb. Raširena i česta.
1037. *Scoparia Manifestella* HS. Bjelašnica, Prenj, Vučja bara, Vrbanje.
1038. *Scoparia Petrophila* Stndf. Treskavica (Rbl., M. C.).
1039. *Scoparia Murana* Curt. Raširena i česta. Siže do visine od 1600 *m*.
1040. *Scoparia Laetella* L. Klanac Maklena (Hilf-Leonh.).
1041. *Scoparia Truncicolella* Stt. Sarajevo, Jablanica.
1042. *Scoparia Crataegella* Hb. Raširena i česta.

Pyraustinae.

1043. *Agrotera Nemoralis* Sc. Derventa, Sarajevo, Igman, Jablanica.
1044. *Ercta Ornatalis* Dup. Tasovčić (Hilf-Leonh.).
1045. *Sylepta Aurantiacalis* F. R. Bočac (Penth., M. C.).
1046. *Sylepta Ruralis* Sc. U Bosni raširena, nije rijetka.
1047. *Glyphodes Unionalis* Hb. Ilidže (Wngth., M. S.), Tasovčić (Hilf-Leonh.).
1048. *Evergestis Caesialis* HS. Lastva (Pag., M. C.).
1049. *Evergestis Sophialis* F. Raširena i česta. Siže do visine od 1200 *m*.
1050. *Evergestis Straminalis* Hb. Derventa, Fojnica.
1051. *Evergestis Politalis* Schiff. Velež (Rbl., M. C.).
1052. *Evergestis Aenealis* Schiff. Raširena, ali nije česta.
1053. *Nomophila Noctuella* Schiff. Posvuda raširena, mjestimice vrlo česta.
1054. *Phlyctaenodes Palealis* Schiff. Derventa, Lastva.
1055. *Phlyctaenodes Verticalis* L. Derventa, dolina Bosne, Sarajevo.
1056. *Phlyctaenodes Sticticalis* L. Tješilo, Matorac, Sarajevo, Gacko.
1057. *Phlyctaenodes Pustulalis* Hb. Derventa, Sarajevo.
1058. *Diasemia Litterata* Sc. Raširena i česta, po kršu ipak rjegja.
1059. *Antigastra Catalaunalis* Dup. Tasovčić (Hilf-Leonh.).
1060. *Mecyna Polygonalis* Hb. Derventa, Domanović.
1061. *Cynaeda Dentalis* Schiff. Tasovčić, Domanović, Lastva.
1062. *Titanio Pollinalis* Schiff. Lokalna i rijetka.
1063. *Titanio Phrygialis* Hb. U južnim krajevima područja po planinama. Siže do visine od 1600 *m*.
1064. *Metasia Ophialis* Tr. Lokalna i rijetka: Sarajevo, Žlijeb, Konjica.

1065. *Pionea Pandalis* Hb. Raširena naročito u Bosni.
1066. *Pionea Fimbriatalis* Dup. Bileće, Lastva.
1067. *Pionea Crocealis* Hb. Derventa, Prenj, Tasovčić.
1068. *Pionea Fulvalis* Hb. Lakat, Domanović, Trebinje, Bileće, Gacko.
1069. *Pionea Ferrugalis* Hb. Raširena i česta.
1070. *Pionea Prunalis* Schiff. Lokalna i rijetka: Lakat, Gacko.
1071. *Pionea Stachydalis* Zck. Derventa, Jablanica.
1072. *Pionea Verbascalis* Schiff. Raširena, ali nije česta.
1073. *Pionea Forficalis* L. Derventa, Sarajevo.
1074. *Pionea Rubiginalis* Hb. Derventa, Treskavica, Jablanica, Tasovčić.
1075. *Pionea Lutealis* Hb. Derventa, Prenj.
1076. *Pionea Nebulalis* Hb. Raširena po planinama.
1077. *Pionea Olivalis* Schiff. Trebević (Wngth., M. S.).
1078. *Pionea Cyanalis* Lah. Vučja bara (Rbl., M. C.).
1079. *Pyrausta Cilialis* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
1080. *Pyrausta Terrealis* Tr. Velež (Rbl., M. C.).
1081. *Pyrausta Fuscalis* Schiff. Raširena: Derventa, Pale, Kalinovik, Prenj.
1082. *Pyrausta Sambucalis* Schiff. Sarajevo, Pijesak, Jablanica.
1083. *Pyrausta Luctualis* Hb. Derventa (Hilf, M. S.), Igman (Wngth., M. S.).
1084. *Pyrausta Flavalis* Schiff. Raširena, ali nije česta.
1085. *Pyrausta Trinalis* Schiff. Konjica, Lastva, Bileće.
1086. *Pyrausta Nubilalis* Hb. Raširena i vrlo česta. Siže do visine od 800 *m.*
1087. *Pyrausta Alpinalis* Schiff. Prokoško jezero, Matorac (Sy., M. C.).
1088. *Pyrausta Manualis* Hb. Trebević, Bjelašnica, Vranica-planina, Volujak.
1089. *Pyrausta Cespitalis* Schiff. Posvuda raširena i česta.
1090. *Pyrausta Sanguinalis* L. Lokalna, nije česta. Siže do visine od 1300 *m.*
1091. *Pyrausta Castalis* Tr. Raširena, ali rijetka: Fojnica, dolina Idbara, Jablanica, Prenj.
1092. *Pyrausta Falcatalis* Gn. Lokalna i rijetka: Bočac, dolina Ibdara, Jablanica.
1093. *Pyrausta Purpuralis* L. Posvuda raširena i česta. Siže do visine od 1750 *m.*
ab. *Ostrinalis* Hb. i *Chermesinalis* Gn.
1094. *Pyrausta Aurata* Sc. Skoro isto tako raširena i česta ko pregjašnja vrsta. Siže do visine od 1100 *m.*
1095. *Pyrausta Obfuscata* Sc. Derventa, Konjica, Jablanica, Prenj.
1096. *Pyrausta Fascialis* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
1097. *Pyrausta Nigrata* Sc. Lokalna, nije česta: Sarajevo, klanac Maklena, Prenj, Rujište.
1098. *Pyrausta Cingulata* L. Raširena, po gorama česta. Siže do visine od 1800 *m.*
Vittalis Lah. Prenj.
1099. *Pyrausta Nigralis* F. Lokalna i rijetka: Bočac, Igman, Kalinovik, Čvrsnica.
1100. *Pyrausta Funebris* Ström. Lokalna i rijetka: Derventa, Kalinovik, Velež, Vučja bara.
1101. *Noctuelia Floralis* Hb. var. *Stygialis* Tr. Lokalna i rijetka: Sarajevo, Treskavica, Stolac, Lastva.
1102. *Heliothela Atralis* Hb. Derventa, Čvrsnica, Ubli, Duži.

Pterophoridae.

1103. *Oxyptilus Distans* Z. var. *Laetus* Z. Radobolje (Rbl.), Lastva (Pag.).
1104. *Oxyptilus Pilosellae* Z. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1105. *Oxyptilus Ericetorum* Z. Lakat (Rbl., M. C.).
1106. *Oxyptilus Didactylus* L. Derventa, Vučja bara.
1107. *Oxyptilus Parvidactylus* Hw. Lakat, Mostar.
1108. *Platyptilia Rhododactyla* F. Derventa, Duži.
1109. *Platyptilia Capnodactyla* Z. Kalinovik (Schreitt.).
1110. *Platyptilia Ochrodactyla* Hb. var. *Bosniaca* Rbl. Stud. II. Prozor (Hilf-Leonh., M. C.).

1111. *Platyptilia Zetterstedtii* Z. Derventa (Hilf, M. S.).
1112. *Platyptilia Acanthodactyla* Hb. Trebević, Vlasenica, Jablanica.
1113. *Alucita Spilodactyla* Curt. Duži (Hilf-Leonh.).
var. *Obsoleta* Z. Gacko.
1114. *Alucita Pentadactyla* L. Raširena, ali nije česta. Siže do visine od 1100 *m*.
1115. *Alucita Xanthodactyla* Tr. Vučja bara (Rbl., M. C.).
1116. *Alucita Baliodactyla* Z. Lakat, Gacko, Vučja bara.
1117. *Alucita Tetradactyla* L. Posvuda raširena i česta.
1118. *Alucita Malacodactyla* Z. Lastva (Pag.).
1119. *Alucita Ischnodactyla* Tr. Konjica (Rbl., M. C.).
1120. *Pterophorus Lithodactylus* Tr. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1121. *Pterophorus Constanti* Rag. Bileće (Rbl.), Gacko (Rbl., M. C.).
1122. *Pterophorus Monodactylus* L. Posvuda raširena. Siže do visine od 1000 *m*.
1123. *Pterophorus Carphodactylus* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
1124. *Pterophorus Osteodactylus* Z. Vlasenica (Rbl., M. C.).
1125. *Stenoptilia Pelidnodactyla* Stein. Treskavica (Rbl., M. C.).
1126. *Stenoptilia Coprodactyla* Z. Bjelašnica, Vranica-planina.
1127. *Stenoptilia Bipunctidactyla* Hw. var. *Plagiodactyla* Stt. Raširena po planinama.
1128. *Stenoptilia Pterodactyla* L. Derventa, Sarajevo, Vučja bara.
1129. *Stenoptilia Stigmatodactyla* Z. Sarajevo (Rbl., M. C.).

Orneodidae.

1130. *Orneodes Desmodactyla* Z. Čapljina (Wern.).
1131. *Orneodes Grammodactyla* Z. Sarajevo, Trebević (Apfelb.).
1132. *Orneodes Hübneri* Wllgr. Sarajevo (Apfelb.).

Tortricidae.

Tortricinae.

1133. *Acalla Quercinana* Z. Lakat (Rbl., M. C.).
1134. *Amphisa Gerningana* Schiff. Sarajevo, Konjica.
1135. *Dichelia Artificana* HS. Bileće (Rbl.).
1136. *Dichelia Grotiana* F. Sarajevo, Prenj, Lakat.
1137. *Dichelia Gnomana* Cl. Derventa, Pale, Ivan, Prozor.
1138. *Cacoecia Podana* Sc. Raširena.
1139. *Cacoecia Crataegana* Hb. Domanović, Stolac (Wngth., M. S.).
1140. *Cacoecia Rosana* L. Raširena i česta. Siže do visine od 1000 *m*.
1141. *Cacoecia Sorbiana* Hb. Ivan (Apfelb., M. S.).
1142. *Cacoecia Semialbana* Gn. Derventa (Hilf, M. S.).
1143. *Cacoecia Costana* F. Dolina Bosne izmegju Maglaja i Zenice (Hilf-Leonh.).
1144. *Cacoecia Histrionana* Froel. Bjelašnica (Wern., ♀ M. C.).
1145. *Cacoecia Musculana* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
1146. *Cacoecia Strigana* Hb. Jablanica (Hilf-Leonh.).
1147. *Cacoecia Lecheana* L. Derventa (Hilf, M. S.).
1148. *Pandemis Corylana* F. Derventa, Sarajevo, Trebević.
1149. *Pandemis Cinnamomeana* Tr. Vlasenica (Rbl., M. C.).
1150. *Pandemis Heparana* Schiff. Raširena, nije rijetka.
1151. *Eulia Ochreana* Hb. Sarajevo, Jablanica.
1152. *Eulia Oxyacathana* HS. Sarajevo, Bileće.
1153. *Eulia Ministrana* L. Derventa, Sarajevo, Ilidže, Kalinovik.
1154. *Tortrix Bergmanniana* L. Derventa (Hilf, M. S.).
1155. *Tortrix Conwayana* F. Sarajevo, Bjelašnica, Jablanica, Lakat.
1156. *Tortrix Loeflingiana* L. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1157. *Tortrix Viridana* L. Lokalna: Derventa, Domanović.

1158. *Tortrix Forsteriana* F. Ivan, Vlasenica.
1159. *Tortrix Viburniana* F. var. *Galiana* Curt. Prenj, Vučja bara.
1160. *Tortrix Paleana* Hb.
var. *Icterana* Froel. Klanac Maklena, Prenj.
1161. *Tortrix Imperfectana* Ld. Prenj (1300 *m*, ♂ Penth., M. C.).
1162. *Tortrix Steineriana* Hb. Po centralnim planinama rašírena u visinama iznad 1750 *m*.
1163. *Tortrix Rusticana* Tr. Isključivo montana vrsta, živi u visinama izmegju 1200 i 1750 *m*.
1164. *Tortrix Rolandriana* L. Klekovača, Trebević (Apfelb., Stur., M. C.).
1165. *Tortrix Dumetana* Tr. Dolina Bosne (Hilf-Leonh.).
1166. *Cnephasia Argentana* Cl. Rašírena po planinama u visinama izmegju 1300 i 1600 *m*.
1167. *Cnephasia Longana* Hw. Ubli (Hilf-Leonh., M. C.).
1168. *Cnephasia Canescana* Gn. Rašírena po suhom, hridovitom zemljištu. Siže do visine od 1100 *m*.
1169. *Cnephasia Wahlbomiana* L. Rašírena i česta. Siže do visine od 1600 *m*.
var. *Virgaureana* Tr. Derventa, Prenj.
var. *Alticolana* HS. Treskavica.
1170. *Cnephasia Incertana* Tr. Kalinovik (Schreitt.-Rbl.).
1171. *Cnephasia Abrasana* Dup. Klanac Maklena, Jablanica.
1172. *Cnephasia Nubilana* Hb. Rijetka. Konjica (Rbl., M. C.).
1173. *Anisotaenia Hybridana* Hb. Lakat (Rbl., M. C.).
1174. *Anisotaenia Rectifasciana* Hw. Prenj, Vrbanje.

Conchylinae.

1175. *Lozopera Francillana* F. Gacko (Rbl., M. C.).
1176. *Conchylis Posterana* Z. Sarajevo (Reljevo) (Wngth., M. S.).
1177. *Conchylis Pallidana* Z. Prenj (Penth., M. C.).
1178. *Conchylis Nana* Hw. (*Ambiguana* Froel.) Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1179. *Conchylis Mussehliana* Tr. Derventa (Hilf, M. S.).
1180. *Conchylis Manniana* F. R. Sarajevo (Rajlovac), Lastva.
1181. *Conchylis Dipoltella* Hb. Derventa, Igman.
1182. *Conchylis Zephyrana* Tr. Trebević (Wngth., M. C. var.).
1183. *Conchylis Aleella* Schulze. Lokalna, nije česta: Derventa, Ilidže, Jablanica.
1184. *Conchylis Hartmanniana* Cl. Rašírena, ali nije česta.
1185. *Conchylis Badiana* Hb. Vučja bara (Rbl., M. C.).
1186. *Conchylis Roseana* Hw. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1187. *Conchylis Epilinana* Z. Derventa (Hilf, M. S.).
1188. *Conchylis Ciliella* Hb. Rašírena, ali nije česta.
1189. *Conchylis Purpuratana* HS. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1190. *Euxanthis Hamana* L. Rašírena, nije rijetka. Siže do visine od 1000 *m*.
1191. *Euxanthis Zoegana* L. Rašírena i česta.
1192. *Euxanthis Fulvana* F. R. Derventa, Kalinovik.
1193. *Euxanthis Straminea* Hw. Sarajevo, Trebinje.
1194. *Phtheochroa Rugosana* Hb. Stolac (Wngth., M. S.).

Olethreutinae.

1195. *Evetria Turionana* Hb. var. *Mughiana* Z. Rašírena po svim šumama kržljastog drveća.
1196. *Evetria Buoliana* Schiff. Ubli (Hilf-Leonh., M. C.).
1197. *Evetria Resinella* L. Trebević, Bjelašnica, Treskavica.
1198. *Olethreutes Salicella* L. Rijetka: Sarajevo, Vučja bara.
1199. *Olethreutes Inundana* Schiff. Trebević (Apfelb., M. C.).
1200. *Olethreutes Semifasciana* Hw. Sarajevo (Apfelb., Wngth., M. S.).

1201. *Olethreutes Variegana* Hb. Derventa, Sarajevo, Kalinovik.
1202. *Olethreutes Pruniana* Hb. Derventa, Zenica, Sarajevo.
var. *Pruneticolana* Z. Vogošća.
1203. *Olethreutes Oblongana* Hw. Derventa, Lastva.
1204. *Olethreutes Gentiana* Hb. Sarajevo (Wngth., M. S.).
1205. *Olethreutes Arcuella* Cl. Vrlo raširena, naročito u Bosni. Siže do visine od 1200 *m*.
1206. *Olethreutes Arbutella* L. Derventa?, Prenj.
1207. *Olethreutes Mygindana* Schiff. Trebević (Stur., M. C.).
1208. *Olethreutes Rufana* Sc. Derventa, Sarajevo.
1209. *Olethreutes Striana* Schiff. Raširena, ali nije česta. Siže do visine od 1100 *m*.
1210. *Olethreutes Stibiana* Gn. Raširena samo po gorama u visini od 900 do 1900 *m* nad morem.
1211. *Olethreutes Rivulana* Sc. Raširena u Bosni.
1212. *Olethreutes Umbrosana* Frr. Derventa, Sarajevo, Ilidže.
1213. *Olethreutes Lacunana* Dup. Raširena, u Bosni vrlo česta.
1214. *Olethreutes Cespitana* Hb. Lokalna po planinama: Bjelašnica, Klekovača, Jablanica, Vrbanje.
1215. *Olethreutes Charpentierana* Hb. Bjelašnica, Treskavica, Klekovača; u visini izmegju 1700 i 1800 *m*.
1216. *Olethreutes Hercyniana* Tr. Romanija planina (Rbl., M. C.).
1217. *Olethreutes Antiquana* Hb. Derventa, Sarajevo.
1218. *Exartema Latifasciana* Hw. Vlasenica (Rbl., M. C.).
1219. *Steganoptycha Nanana* Tr. Romanija planina (Rbl., M. C.).
1220. *Steganoptycha Subsequana* Hw. (*Abjegana* Dup.). Na više mjesta kao štetnik za jelove šume.
1221. *Steganoptycha Mercuriana* Hb. Lupoglav (Penth., M. C.).
1222. *Gypsonoma Incarnana* Hw. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1223. *Bactra Lanceolana* Hb. Derventa, Lukavica, Ilidže.
1224. *Bactra Furfurana* Hw. Derventa, Fojnica, Jablanica.
1225. *Semasia Hypericana* Hb. Matorac, Sarajevo.
1226. *Semasia Citrana* Hb. Sarajevo, Lakat.
1227. *Semasia Aspidiscana* Hb. Kalinovik (Schreitt.).
1228. *Semasia Conterminana* HS. Lakat (Rbl., M. C.).
1229. *Notocelia Uddmanniana* L. Derventa, Igman.
1230. *Notocelia Suffusana* Z. Derventa, Sarajevo, Igman.
1231. *Notocelia Roborana* Tr. Kalinovik (Schreitt.).
1232. *Epiblema Fulvana* Stph. Sarajevo, Jablanica.
1233. *Epiblema Cana* Hw. Han Pijesak, Stolac.
1234. *Epiblema Expallidana* Hw. Derventa (Hilf, M. S.).
1235. *Epiblema Caecimaculana* Hb. Sarajevo, Ilidže.
1236. *Epiblema Hepaticana* Tr. Trebević (Rbl., M. C.).
var. *Senecionana* Stgr. Gacko, Vučja bara.
1237. *Epiblema Nigricana* HS. Han Pijesak, Vučja bara (Rbl., M. C.).
1238. *Epiblema Pusillana* Peyer. Štit-planina, Tješilo (Sy., M. C.).
1239. *Epiblema Tedella* Cl. Raširena po šumama omorike.
1240. *Epiblema Proximana* HS. Romanija planina, Han Pijesak (Rbl., M. C.).
1241. *Epiblema Nisella* Cl. ? „Bosna“ (M. S.).
1242. *Epiblema Penkleriana* F. R. Pale, Sarajevo, Ivan, Vlasenica.
1243. *Epiblema Immundana* F. R. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1244. *Epiblema Tripunctana* F. Derventa, Sarajevo, Kalinovik.
1245. *Epiblema Pflugiana* Hw. Derventa, brdo Stolac.
1246. *Epiblema Luctuosana* Dup. Raširena, ali nije česta.
1247. *Epiblema Brunnichiana* Froel. Derventa, Kalinovik, klanac Maklena, Raduša planina, Jablanica
1248. *Grapholitha Woeberiana* Schiff. Sarajevo (Knotek).

1249. *Grapholitha Funebrana* Tr. Mostar, ?sjeverna Bosna.
1250. *Grapholitha Succedana* Froel. Jablanica (Hilf-Leonh.).
1251. *Grapholitha Strobilella* L. Vučja luka, Igman.
1252. *Grapholitha Corollana* Hb. Sarajevo (Knotek).
1253. *Grapholitha Cosmophorana* Tr. Rujište (Apfelb., M. S.).
1254. *Grapholitha Internana* Gn. Trebević (Wngth., M. C.).
1255. *Grapholitha Compositella* F. Derventa, Ilidže.
1256. *Pamene Rhediella* Cl. Derventa, Sarajevo.
1257. *Carpocapsa Pomonella* L. Jablanica (Penth.).
1258. *Carpocapsa Grossana* Hw. Prenj (Penth., M. C.).
1259. *Carpocapsa Splendana* Hb. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1260. *Ancylis Lundana* F. Derventa (Hilf, M. S.).
1261. *Ancylis Siculana* Hb. Raširena i česta.
1262. *Ancylis Tineana* Hb. Trebević (Apfelb., M. S.).
1263. *Ancylis Selenana* Gn. Derventa (Hilf, M. S.).
1264. *Ancylis Comptana* Froel. Prenj (Penth., M. C.).
1265. *Ancylis Biarcuana* Stph. Trebević (Wngth., M. S.).
1266. *Ancylis Mitterbacheriana* Schiff. Derventa, Sarajevo, Kalinovik.
1267. *Ancylis Laetana* F. Trebević, Han Pijesak.
1268. *Dichrorampha Sequana* Hb. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1269. *Dichrorampha Petiverella* L. Raširena.
1270. *Dichrorampha Alpinana* Tr. Sarajevo (Apfelb., Wngth., M. S.).
1271. *Dichrorampha Simpliciana* Hw. Fojnica (Sy., M. C.)
1272. *Dichrorampha Ligulana* HS. Treskavića (Rbl., M. C.).
1273. *Dichrorampha Alpestrana* HS. Prenj (Rbl., M. C.).
1274. *Lipoptycha Plumbana* Sc. Brdo Stolac (Stur., M. C.).

Glyphipterygidae.

Choreutinae.

1275. *Choreutis Bjerkandrella* Thnbg. Derventa, Lakat.
var. *Pretiosana* Dup. Lakat, Trebinje, Gacko.
1276. *Choreutis Myllerana* F. Bjelašnica (Apfelb., M. S).
1277. *Simaethis Nemorana* Hb. Mostar (Rbl., M. C.).
1278. *Simaethis Pariana* Cl. Derventa (Hilf, M. S.).
1279. *Simaethis Fabriciana* L. Raširena, ali nije česta.

Glyphipteryginae.

1280. *Glyphipteryx Thrasonella* Sc. Trebević (Rbl., M. C.).
1281. *Glyphipteryx Equitella* Sc. Gacko (Rbl., M. C.).

Yponomeutidae.

Yponomeutinae.

1282. *Yponomeuta Vigintipunctatus* Retz. Lastva (Pag.).
1283. *Yponomeuta Plumbellus* Schiff. Sarajevo, Ilidže.
1284. *Yponomeuta Padellus* L. Sarajevo (Wngth., M. S.).
1285. *Yponomeuta Malinellus* Z. Sarajevo (Wngth., e. l., M. S.).
1286. *Yponomeuta Cognatella* Hb. Sarajevo (Wngth., M. S.).
1288. *Swammerdamia Lutarea* Hw. Trebinje (Rebl., M. C.).
1288. *Swammerdamia Pyrella* Vill. Jablanica (Rbl.).
1289. *Swammerdamia Alpicella* HS. Vlasenica (Jarčeva voda), (Rbl., ♂♀ M. C.).
1290. *Atemelia Torquatella* Z. Prenj (Penth., M. C.).

Argyresthiinae.

1291. *Zelleria Phillyrella* Mill. Vučja bara (Rbl., ♂ M. C.).
1292. *Argyresthia Mendica* Hw. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1293. *Argyresthia Albistria* Hw. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1294. *Argyresthia Ephippella* F. Sarajevo, Igman, Džile.
1295. *Argyresthia Nitidella* F. Raširena i česta. Siže do visine od 1300 *m*.
1296. *Argyresthia Semitestacella* Curt. Sarajevo (Lukavica), (Wngth., M. S.).
1297. *Argyresthia Sorbiella* Tr. Igman (Wngth., M. S.).
1298. *Argyresthia Prenjella* Rbl. Zool.-bot. Verh., 1901., str. 802.; Stud. II. Prenj (Penth., ♂ ♀ M. C.).
1299. *Argyresthia Pygmaeella* Hb. Vučja bara (Rebl., M. C.).

Plutellidae.

Plutellinae.

1300. *Plutella Maculipennis* Curt. Posvuda raširena i vrlo česta.
1301. *Cerostoma Sequella* Cl. Prenj, Lakat.
1302. *Cerostoma Parenthesella* L. Matorac (Sy., M. C.).
1303. *Cerostoma Chazariella* Z. Sarajevo (Wngth., M. S. i M. C.).

Gelechiidae.

1304. *Metzneria Paucipunctella* Z. ab. *Intestinella* Mn. Lastva (Pag., M. C.).
1305. *Bryotropha Terrella* Hb. Posvuda raširena.
1306. *Bryotropha Decrepidella* HS. Derventa, Gacko.
1307. *Gelechia Distinctella* Z. Derventa, Prenj, Lakat, Gacko.
1308. *Gelechia Praeclarella* HS. Prenj (Tisovica, Rbl., M. C.).
1309. *Gelechia Limitanella* Rbl. Stud. II. Kraj uz dalmatinsku granicu kod Trebinja (Rbl., ♀ M. C.).
1310. *Gelechia Sororculella* Hb. Bjelašnica (Rbl., M. C.).
1311. *Gelechia Ericetella* Hb. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1312. *Gelechia Continuella* Z. var. *Nebulosella* Hein. Bjelašnica, Prenj, Čvrsnica.
1313. *Gelechia sp.* Stud. II. Bjelašnica (Wern., ♂ ♀ M. C.).
1314. *Gelechia Melantypella* Mn. Rbl. Stud. II. Bjelašnica (Wern., M. C.).
1315. *Gelechia* (Lita) *Ocellatella* Boyd. Prenj (Rbl., M. C.).
1316. *Gelechia* (Lita) *Opificella* Mn. Trebević (Apfelb., M. C.).
1317. *Gelechia* (Lita) *Junctella* Dgl. Gacko (Rbl., M. C.).
1318. *Gelechia* (Lita) *Fischerella* Tr. Lastva (Pag.).
1319. *Gelechia* (Lita) *Lakatensis* Rbl. Stud. II. Lakat (Rbl., ♂ M. C.).
1320. *Gelechia* (Lita) *Leucomelanella* Z. Prenj, Sarajevo.
1321. *Gelechia* (Teleia) *Vulgella* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
1322. *Gelechia* (Teleia) *Fugitivella* Z. Kalinovik (Rbl.).
1323. *Gelechia* (Teleia *Triparella* Z. Konjica (Rbl.).
1324. *Acompsia Cinerella* Cl. Sarajevo, Konjica, Gacko.
1325. *Acompsia Tripunctella* Schiff. Raširena po gorama. Siže do visine od 1400 *m*.
1326. *Tachyptilia Scintilella* F. R. Mostar, Bileće (Rbl., M. C.).
1327. *Tachyptilia Subsequella* Hb. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1328. *? Xystophora Rumicetella* Hofm. Vučja bara (Rbl.).
1329. *Xystophora Scordiscella* Rbl. Stud. II. Jablanica (Hilf-Leonh., ♀ M. C.).
1330. *Anacampsis Coronilella* Tr. Jablanica (Hilf).
1331. *Anacampsis Anthyllidella* Hb. Raširena, nije rijetka.
1332. *Anacampsis Vorticella* Sc. Jablanica, Vučja bara.
1333. *Anacampsis Taeniolella* Z. Igman (Wngth., M. S.).
1334. *Epithectis Delminiella* Rbl. Stud. II. Prenj (Tisovica, Rbl., ♂ M. C.).

1335. *Aristotelia Decurtella* Hb. Sarajevo (Da-Riva, Rbl., M. C.).
1336. *Recurvaria Leucatella* Cl. Sarajevo (Rbl., M. C.).
1337. *Argyritis Pictella* Z. Čvrsnica (Hilf-Leonh.).
1338. *Argyritis Superbella* Z. Gacko (Rbl., M. C.).
1339. *Argyritis Libertinella* Z. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1340. *Chrysopora Stipella* Hb. Fojnica (Sy., M. C.).
1341. *Apodia Bifractella* Dgl. Sarajevo (Rbl., M. C.).
1342. *Brachmia Triannulella* HS. Derventa (Hilf, M. S.).
1343. *Brachmia Dimidiella* Schiff. Ulog, Nevesinje.
1344. *Rhinosia Denisella* F. Treskavica, Prenj, Velež.
1345. *Rhinosia Sordidella* Hb. Sarajevo (Da-Riva, Rbl., M. C.).
1346. *Rhinosia Ferrugella* Schiff. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1347. *Rhinosia Formosella* Hb. Raširena, nije rijetka. Siže do visine od 1100 *m*.
1348. *Euteles Kollarella* Costa. Konjica (Rbl., M. C.).
1349. *Paltodora Striatella* Hb. Vučja bara.
1350. *Mesophleps Silacellus* Hb. Vučja bara (Rbl., M. C.).
1351. *Mesophleps Trinotellus* HS. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1352. *Ypsolophus Fasciellus* Hb. Derventa, Sarajevo, Jablanica.
1353. *Ypsolophus Limosellus* Schläg. Derventa (Hilf, M. S.).
1354. *Nothris Verbascella* Hb. Matorac, Sarajevo, Gacko.
1355. *Nothris Sulcella* Stgr. — Rbl. Stud. II. Prenj (Penth., ♀ M. C.).
1356. *Sophronia Semicostella* Hb. Gacko (Rbl.).
1357. *Sophronia Humerella* Schiff. Prenj (Rbl., M. C.).
1358. *Sophronia Illustrella* Hb. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1359. *Megacraspedus Dolosellus* Z. Trebević, Prenj.
1360. *Megacraspedus Binotellus* F. R. Treskavica (Rbl., M. C.).
1361. *Symmoca Albicanella* Z. Jajce (Apfelb.), Prenj (Rbl., M. C.).
1362. *Symmoca Designatella* HS. var. *Bifasciata* Stgr. Lakat (Rbl., M. C.).
1363. *Oegoconia Quadripuncta* Hw. Sarajevo (Rbl., M. C.).

Blastobasinae.

1364. *Endrosis Lacteella* Schiff. Sarajevo (Apfelb., M. S.).

Oecophorinae.

1365. *Pleurota Pyropella* Schiff. Vrlo raširena. Siže do visine od 1200 *m*.
var. *Salviella* HS. Jablanica, klanac Maklena.
1366. *Pleurota Aristella* L. Konjica (Rbl., M. C.).
var. *Argentistrigella* Mn. Vrbanje (Rbl., M. C.).
1367. *Pleurota Biscostella* Cl. Prenj (Penth., M. C.).
1368. *Holoscolia Forficella* Hb. Klekovača, Sarajevo, Prenj.
1369. *Protasis Punctella* Costa. Prenj, Bileće, Gacko, Vučja bara.
1370. *Topeutis Labiosella* Hb. Derventa (Hilf, M. S.), Žlijeb (Stur., M. C.).
1371. *Chimabacche Fagella* F. Kalinovik, Jablanica.
1372. *Semioscopis Strigulana* F. Trebević (Wngth., M. S.).
1373. *Epigraphia Steinkellneriana* Schiff. Sarajevo (Wngth., M. S.).
1374. *Psecadia Sexpunctella* Hb. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1375. *Psecadia Pusiella* Roemer. Raširena, ali nije česta.
1376. *Psecadia Bipunctella* F. Stolac (Hercegovina, Wngth., M. S.).
1377. *Psecadia Funerella* F. Derventa (Hilf, M. S.).
1378. *Psecadia Decemguttella* Hb. Igman (Rbl., M. C.).
1379. *Depressaria Pallorella* Z. Sarajevo (Wngth., M. S.).
1380. *Depressaria Doronicella* Wck. Bjelašnica (Apfelb., M. C.).
1381. *Depressaria Atomella* Hb. Sarajevo (Apfelb., M. S.).

1382. *Depressaria Arenella* Schiff. Raširena, nije rijetka.
1383. *Depressaria Alstroemeriana* Cl. Derventa (Hilf, M. S.).
1384. *Depressaria Purpurea* Hw. Derventa (Hilf, M. S.).
1385. *Depressaria Applana* F. Trebević, Kalinovik.
1386. *Depressaria Astrantiae* Hein. Ivan (Apfelb.).
1387. *Depressaria Ragonoti* Rbl. Derventa (Hilf, M. C.).
1388. *Depressaria Albipunctella* Hb. Konjica (Rbl., M. C.).
1389. *Depressaria Douglasella* Stt. Čvrsnica (Hilf-Leonh., M. C.).
1390. *Depressaria Pentheri* Rbl. Stud. II. Prenj 1300 *m* (Penth., ♀ M. C.).
1391. *Hypercallia Citrinalis* Sc. Sarajevo, Džile.
1392. *Lecithocera Luticornella* Z. Sarajevo, Konjica, Prenj.
1393. *Harpella Forficella* Sc. Raširena, ali nije česta.
1394. *Alabonia Staintoniella* Z. Kalinovik (Rbl., M. C.).
1395. *Alabonia Bractella* L. Prenj (Penth., M. C.).
1366. *Oecophora Oliviella* F. Ulog (Rbl.), Duži (Hilf-Leonh.).
1397. *Borkhausenia Tinctella* Hb. Vlasenica (Rbl., M. C.).
1398. *Borkhausenia Flavifrontella* Hb. Bjelašnica (Rbl., M. C.).
1399. *Borkhausenia Praeditella* Rbl. Lakat, Gacko (Rbl., M. C.).
1400. *Borkhausenia Stipella* L. Derventa, Bjelašnica.
1401. *Borkhausenia Cinnamomea* Z. Lakat (Rbl., M. C.).
1402. *?Borkhausenia Ragonotella* Const. Bjelašnica (Apfelb., M. C.).
1403. *Borkhausenia Minutella* L. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1404. *Borkhausenia Tripuncta* Hw. Lakat (Rbl., M. C.).

Elachistidae.

Scythridinae.

1405. *Epermenia Daucella* Peyer. Konjica (Rbl., M. C.).
1406. *Scythris Obscurella* Sc. Derventa, Sarajevo, Igman, Prozor, klanac Maklena.
1407. *Scytris Seliniella* Z. Kalinovik (Rbl., M. C.).
1408. *Scythris Fallacella* Schläg. Trebević, Prenj.
1409. *Scythris Aerariella* HS. Konjica (Rbl., M. C.).
1410. *Scythris Fuscoaenea* Hw. Kiseljak-Visoko (Sy., M. C.).
1411. *Scythris Laminella* HS. Sarajevo, klanac Maklena.
1412. *Scythris Cuspidella* Schiff. Vučja bara (Rbl., M. C.).
1413. *Scythris Punctivitella* Costa. Jablanica (Hilf-Leonh.).
1414. *Scythris Restigerella* Z. Konjica (Rbl., M. C.).

Momphinae.

1413. *Cataplectica Silerinella* Z. Prenj (Rbl., M. C.).
1416. *Heinemannia Festivella* Schiff. Derventa (Hilf, M. C.).
1417. *Mompha Conturbatella* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
1418. *Mompha Miscella* Schiff. Trebević, Bjelašnica.
1419. *Psacaphora Schranckella* Hb. Han Pijesak (Rbl., M. C.).
1420. *Stagmatophora Isabellella* Costa. Domanović, Trebinje, Lastva.
1421. *Stagmatophora Serratella* Tr. Lakat, Lastva.
1422. *Pancalia Leuwenhoekella* L. Vučja bara (Rbl.).
var. *Latreillella* Curt. Jablanica (Hilf-Leonh.).

Coleophorinae.

1423. *Coleophora Limosipennella* Dup. Sarajevo, Lastva.
1424. *Coleophora Alcyonipennella* Koll. Igman, Treskavica.

1425. *Coleophora Spissicornis* Hw. Prenj (Rbl., M. C.).
1426. *Coleophora Ornatipennella* Hb. Raširena, ali nije česta.
1427. *Coleophora Wockeella* Z. Sarajevo (Da-Riva) (Rbl., M. C.).
1428. *Coleophora Albicostella* Dup. Treskavica, Prenj.
1429. *Coleophora Serenella* Z. Vučja bara (Rbl.).
1430. *Coleophora Vulnerariae* Z. Trebević (Wngth., M. S.).
1431. *Coleophora Persimilis* Rbl. Stud. II. Prenj (Penth.-Rbl., ♂ ♀ M. C.).
1432. *Coleophora Vibicella* Hb. Ilidže (Apfelb., M. S.).
1433. *Coleophora Palliatella* Zck. Gacko (Rbl.).
1434. *Coleophora Auricella* F. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1435. *Coleophora Serratulella* HS. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1436. *Coleophora Linariella* Z. Plasa, Prenj.
1437. *Coleophora Ciconiella* HS. Rujište (Apfelb.).
1438. *Coleophora Artemisicolella* Brd. Lastva (Pag., M. C.).

Elachistinae.

1439. *Elachista Nigrella* Hw. Sarajevo (Rajlovac), (Wngth.).
1440. *Elachista Revinctella* Z. Treskavica, Prenj.
1441. *Elachista Taeniatella* Stt. Trebević (Wngth., M. S.).
1442. *Elachista Disertella* HS. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1443. *Elachista Festucicolella* Z. Vranica planina, Prenj, Vučja bara.
1444. *Elachista Subalbidella* Schläg. — Rbl. Stud., II. Bjelašnica, Treskavica, Prenj.

Gracilariidae.

Gracilariinae.

1445. *Gracilaria Stigmatella* F. Lastva (Pag.).
1446. *Gracilaria Elongella* L. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1447. *Gracilaria Limosella* Z. Trebević (Rbl., M. C.).
1448. *Gracilaria Auroguttella* Stph. Vučja bara (Rbl., M. C.).
1449. *Ornix Anglicella* Stt. Gacko (Rbl., M. C.).

Lithocolletinae.

1450. *Bedellia Somnulentella* Z. Lastva (Pag.).
1451. *Lithocolletis Spinicolella* Stt. Lakat (Rbl., M. C.).
1452. *Lithocolletis Faginella* Z. Trebević (Apfelb., Rbl.).
1453. *Lithocolletis Dubiosella* Hein.-Wck. Sarajevo (Apfelb.).

Lyonetiidae.

Phyllocnistinae.

1454. *Phyllocnistis Suffusella* Z. Sarajevo (Rbl.).
1455. *Cemiostoma Laburnella* Stt. Prenj (Rbl., M. C.).
1456. *Bucculatrix Thoracella* Thnbg. Vlasenica (Rbl.).
1457. *Opostega Salaciella* Tr. Han Pijesak (Rbl., M. C.).
1458. *Opostega Crepusculella* Z. Sarajevo (Apfelb., M. S.).
1459. *Opostega Spatulella* HS. Fojnica (Sy., M. C.).

Nepticulidae.

1460. *Nepticula Turbidella* Z. Sarajevo (Apfelb., M. S.).

Talaeporidae.

1461. *Talaeporia Tubulosa* Retz. *(Pseudobombycella* Hb.) Visoko, Treskavica, Prenj.
1462. *Solenobia Triquetrella* F. R. Prenj (Penth.).
1463. *Solenobia Inconspicuella* Stt. Jablanica (Stur., M. C.).

Tineidae.

Tineinae.

1464. *Diplodoma Marginepunctella* Stph. Vučja bara (Rbl.).
1465. *Melasina Lugubris* Hb. Sarajevo, Han Potoci (Apfelb., M. S.).
1466. *Euplocamus Anthracinalis* Sc. Raširena, nije rijetka u šumama.
1467. *Scardia Boleti* F. Derventa, Ivan, Prenj.
1468. *Scardia Tessulatella* Z. Trebević (Apfelb., M. S.).
1469. *Scardia Boletelli* F. Ivan, Treskavica, Prenj.
1470. *Monopis Ferruginella* Hb. Han Pijesak, Lastva.
1471. *Monopis Monachella* Hb. Derventa (Hilf, M. S.).
1472. *Monopis Rusticella* Hb. Prenj (Penth., M. C.).
1473. *Trichophaga Tapetzella* L. Sarajevo (Rbl.).
1474. *Tinea Fulvimitrella* Sodof. Sarajevo, Plasa.
1475. *Tinea Parasitella* Hb. Ivan, Jablanica, Prenj.
1476. *Tinea Cloacella* Hw. Raširena i česta.
1477. *Tinea Roesslerella* Heyd. Sarajevo, Konjica.
1478. *Tinea Pustulatella* Z. Jajce, Sarajevo.
1479. *Tinea Confusella* HS. Lakat, Gacko (Rbl., M. C.).
1480. *Tinea Granulatella* HS. Gacko (Rbl., M. C.).
1481. *Tinea Misella* Z. Han Pijesak, Gacko (Rbl., M. C.).
1482. *Tinea Fuscipunctella* Hw. Raširena po kućama.
1483. *Tinea Pellionella* L. Fojnica, Sarajevo, Han Pijesak, Lakat, Gacko.
1484. *Tinea Simplicella* HS. Sarajevo, Konjica, Stolac.
1485. *Tineola Biselliella* Hummel. Sarajevo (Apfelb.).
1486. *Incurvaria Trimaculella* HS. var. *Quadrimaculella* Höfn. Trebević (Apfelb., M. C.).
1487. *Incurvaria Velutella* Z. Klekovača, Trebević, Bjelašnica.
ab. *Unicolor.*
1488. *Nemophora Swammerdammella* L. Derventa, Sarajevo.
1489. *Nemophora Panzerella* Hb. Visoko, Sarajevo.
1490. *Nemophora Schwarziella* Z. Raširena, ali nije česta. Siže do visine od 1700 *m.*
1491. *Nemophora Pilulella* Hb. Derventa, Trebević.

Adelinae.

1492. *Nemotois Metallicus* Poda. Raširena po gorskim livadama.
var. *Aerosellus* Z.
1493. *Nemotois Pfeifferellus* Hb. Sarajevo (Rajlovac), Ilidže.
1494. *Nemotois Raddaëllus* Hb. Derventa, Sarajevo.
1495. *Nemotois Cupriacellus* Hb. Sarajevo (Rajlovac), Gacko.
1496. *Nemotois Dalmatinellus* Mn. Duži (Hilf-Leonh., M. C.).
1497. *Nemotois Lenellus* Z. Trebević (Rbl., M. C.).
1498. *Nemotois Violellus* Z. Vareš, Igman.
1499. *Nemotois Minimellus* Z. Visoko, Sarajevo, Treskavica, Stolac.
1500. *Adela Viridella* Sc. Derventa, Sarajevo, Trebević, Kalinovik, Stolac.
1501. *Adela Croesella* Sc. Derventa, Trebević.
1502. *Adela Degeerella* L. Raširena, ali je nema po kršu.

1503. *Adela Rufimitrella* Sc. Jajce (Apfelb., M. S.).
ab. *Purpuratella* Z. Derventa, Prenj.
1504. *Adela Rufifrontella* Tr. Derventa, Stolac.
1505. *Adela Fibulella* F. Trebević (Wngth.).

Micropterygidae.

1506. *Micropteryx Thunbergella* F. Raširena po planinama. Siže do visine od 1700 *m*.
1507. *Micropteryx Ammanella* Hb. Prenj (Penth.).
1508. *Micropteryx Aruncella* Sc. Igman, Prenj, Orjen.
1509. *Micropteryx Calthella* L. Sarajevo, Prenj.

Хисторичко развијање и данашње стање геолошког проучавања Босне и Херцеговине.

Пише

др. **Фридрих Кацер (Katzer),**

бос.-херцег. земаљски геолог.

Најпоузданије мјерило за просуђивање културног степена једне покрајине јесу свестраност и темељитост њезиног знанственог проучавања. У подручју балканског полуострва данас су Босна и Херцеговина оне земље, гдје се на пољу знанственог проучавања у свакому правцу интензивно ради, на чему треба да захвалимо у једнакој мјери промишљеному старању врховне управе те великој марљивости и свестраној спреми оних особа, којима је повјерен овај посао. А чим се више множе резултати марљивог знанственог рада у овим земљама, тим се оне све то чвршће зближавају са старијим културним државама Европе.

Свима онима, који су позвани да данас у назначеному смјеру удионштвују у раду око просвјетног подизања Херцег-Босне, пада у дужност да се благодарно сјећају првијех пионира знаности, који су некоћ под далеко тежим приликама све своје силе посветили проучавању земље, и који су мимо свега тога, што су кад и кад радили донекле несигурно и западали у погдјекоју заблуду, ипак створили поуздане основе, које се сада могу са далеко мањом муком даље изграђивати.

Ко може да иде напријед стазама својих претеча, томе је обзорје дакако шире, али он не смије да заборави, ко му је створио подлогу за пространији видик.

С тога управо желимо и ми, прије него што ћемо у кратким потезима приказати данашње стање геолошког познавања Босне и Херцеговине, да понајприје изнесемо пријеглед, како се ова знанствена грана почевши од својих првих почетака постепено развијала до у садашњост. Уз то ћемо са захвалним признањем бар летимице описати дјеловање оних мужева, који стекоше хисторичких заслуга за геолошко истраживање Херцег-Босне.

I. Хисторички пријеглед геолошког проучавања Босне и Херцеговине.

Повјест геолошког проучавања ових покрајина може да гледа једва на седам минулих десетгодишта.

Ами Буе (Boué) био је први, који се почео бавити геологијом Босне и Херцеговине. Он је у првој половини прошлог стољећа створио непролазне под-

логе, у које се је упирало даљње геолошко истраживање. Због тога иде њега пуним правом почастни наслов оца геологије Босне и Херцеговине.

Ами Буе потомак је богате француске емигрантске обитељи, која се настанила у Хамбургу, гдје се он родио 16. (4.) марта г. 1794. Заузимањем и старањем стрица Одијер-а (Odier) узгојен је млади Ами врло брижно. Учио је медицину у Генфу и Единбургу (овдје је године 1817. постигао наслов доктора), али се свим жаром посветио природним знаностима, нарочито ботаници и геологији, која је управо у оно доба снажно напријед корачала. Кад му је било 26 година објавио је своју прву геолошку радњу, изврсни пријеглед геогностичких прилика Шкотске са једном картом (године 1820.). Од онда заредаше брзо многа вриједна дјела, у којима је изложио резултате својих путовања по Француској, Њемачкој, Аустрији, Угарској и Италији; од ових споменућемо у многом погледу управо основну радњу из године 1829.: „Geognostisches Gemälde von Deutschland mit Rücksicht auf die Gebirgsbeschaffenheit nachbarlicher Staaten". Аустријанцем постао је Ами Буе, кад се је године 1826. оженио у Бечу и када се године 1835. стално настанио у Веслау-у (Vöslau). Из ове вароши подузимао је своја геолошка путовања у земље балканског полуострва (у годинама 1836. до 1838.), па је тада обишао и Босну и Херцеговину. У овијем земљама прибрани истраживалачки материјал обрадио је у опсежном дјелу: „La Turquie d'Europe" (Париз, 1840., три дијела у четири свеска). По садржају богати дневници о путовањима по турској царевини бијаху Ами Буе-у врело, из којег је касније црпао, да у даљњим расправама потање обради и разложи своје назоре о геолошкој грађи балканског полуострва, изложене у реченому великому дјелу. До смрти био му је овај материјал најдражији за његово неутрудиво знанствено дјеловање. Уз то је он зачудном свестраношћу пратио развитак геологије у свим њезиним гранама; био је за то ко нико други способан у једну руку због познавања многијех језика, а у другу и по томе, што је одржавао разграњене свезе са свим стручњачким круговима својег доба. Неуморна дјелотворна снага свршила се тек смрћу овог одличног учењака у 87. години његовог живота.

Племенито срце руководило је Ами Буе-а, да је царској академији знаности у Бечу, чији је био прави члан, завјештао свој велики иметак на сврхе унапређивања оне знаности, којој је посветио сав свој живот. Спрам тога бијаше тек само акт пиетета, али крај тога и благотворно подузеће, што је ова академија Буе-ову закладу употребила на то, да се приреди њемачко издање реченог, првотно на француском језику изданог и давно већ распачаног његовог најглавнијег дјела о европској Турској[1]). И дан данас броји ово, за своје доба управо епохално дјело међу најважнија литерарна врела о балканском полуострву. Уз предговор доноси оно у својем првом, природословном дијелу опћи земљопис европске Турске (дакако по тадашњем географском схватању), укључиво Грчке и осталих земаља балканског полуострва. Даљњи одсјеци овог пријегледа баве се Босном (и Хрватском) и Херцеговином. Иза тога слиједи важни одсјек о геологији и поглавља о флори, фауни и метеорологији. Други, етнолошки дио доноси поглавља о народима, па се ту говори: о њиховим језицима и природним својствима; о значају, народној ношњи и храни; о кући и намјештају у њој; о јавним зградама, споме-

[1]) „Die europäische Türkei", двије свеске, Беч, 1889. – Пријевод из пера неколицине бечких учењака (геологију је обрадио Ф. Тула [Toula]) одговара оригиналу, само су изостављена застарјела два прва поглавља у трећем дијелу.

ницима и тврђавама; надаље о друштвеним приликама и народним обичајима; о пољопривреди, индустрији и трговини. У даљњим поглављима црта се јавна управа у европској Турској, војништво, правосуђе, полиција, поштарска управа, робовање, вјерозаконске прилике, јавна настава и лијечништво. Прва два поглавља трећег, повјесно-политичког дијела говоре о политичким приликама на балканском полуострву за прве трећине деветнаестог стољећа, па слиједи онда прилично исцрпиви прегледа повјести овог полуострва; други одсјек бави се скоро искључиво са повјести Босне и Херцеговине. Дјело закључују четири додатка; у првому налази се разјашњење, како се је путовало по турској царевини под крај трећег деценија деветнаестог стољећа, док остала три додатка садржавају примједбе о

Ами Буе (Boué), рођен 1794., умро 1881.

географској номенклатури, карте турске царевине, најглавније цесте за путовање и дистанције, коначно мноштво биљежака о мјерењу горских висина.

Буе истиче у предговору: да му је намјера, како би својим дјелом сусједне цивилизиране народе упознао са приликама турске царевине, о којима су по његовому мнијењу употребом разних политичких и трговачких смицалица управо умјетно раширене сваковрсне неоправдане предрасуде. Својим истинитим приказивањима, основаним на савјесној аутопсији, хоће да на праву мјеру сведе у једну руку намишљено омаловажавање Турске са стране њезиних непријатеља, а у другу руку и неосновано хвалисање њезиних пријатеља. Није наша задаћа да просуђујемо, да ли и у колико је успјела ова Буе-ова намјера. У погледу одсјека о геологији ваља ипак да кажемо, да је истом Буе створио основу, по којој се могоше просуђивати геолошке прилике у Турској и да је његово дјело за некоје покрајине ове државе и данас још једино врело за поуку у овој знанственој струци.

Важни овај геолошки одсјек штампан је такођер засебно под насловом „Esquisse géologique de la Turquie d'Europe“ (Париз 1840.), па је Буе, како истиче

Ф. Тула (Toula)[1]), уз неколико егземплара што их је уступио разним знанственим заводима, додао „геолошку карту у манускрипту, први, опћенито необјелодањени покушај, да се у прегледној слици прикаже геолошка грађа балканског полуострва.“ У оригиналу данас је велика ријеткост ова, са хисторичког гледишта врло занимљива карта, која обухваћа читаво балканско полуострво без Мореје. Смањене копије њезине издао је Х. Бергхаус (Berghaus) у првом издању својег физикалног атласа, а изашле су те копије такођер у А. К. Џонстоновом (Johnston) енглеском издању реченог атласа.

Једва да је високо инструктивно значење геолошких карата ико други знао цијенити у овој мјери као Буе, који је већ године 1827. саставио геолошку карту Европе и који се је године 1843. дао на то, да покуша израдити геолошку карту читавог свијета, у којој су, што је сасвим разумљиво, приказана далеко више наслућивања, него фактичне чињенице.

Буе-ов геолошки прегледе европске Турске (у оригиналу стр. 219. до 407. прве свеске) обрађује предмет у десет одсјека систематски по формацијама, а не по покрајинама; одатле долази, да су поједини одломци о Босни и Херцеговини разасути по разним мјестима његовог дјела. Први одсјек говори о кристаличним и полукристаличним шкриљевцима, други о зачудним, „дјеломице поуздано примарним“ шкриљевцима и вапненцима, у трећему одсјеку изражава се тадашњему стању знаности одговарајуће, данас али неоправдано мнијење (које је у осталом касније и сам Буе опозвао): да изузевши дунавски крај код Дренкова у читавој Турској нигдје нема старијих месозоичких творба него што је креда. У та три одсјека нема нигдје говора о Босни и Херцеговини. Напротив је овим земљама уступљен опширокн простор у четвртом одсјеку, гдје Буе говори „о великој формацији креде“. По његовом тадашњем, касније по њему самому исправљеному мишљењу могла би се та творба сврстати у три или четири одјељења: у једну или двије формације пјешчењака са врло мало уклопљеног вапненца, у једну врло јаку наслагу вапненца са честим хипуритима и у једно одјељење богато нумулитима. Сада се додуше знаде, да прво одјељење понајглавније обухвата палеозоичке и тријадичке пјешченике, а пошљедње еоцен, па да креди припадају једино формације хипурит-вапненца, у колико је ове Буе правилно спознао. Онда (прије године 1840.), када је Буе писао своје дјело, одговарало је његово иишљење потпуно схваћању тадашњег доба. Исцрпиво је Буе обрадио творбу површине „велике кредне формације“ и њезину одвисност од разноликог петрографског карактера слојева, који јој дадоше облик, па је свакако занимљиво чути његов суд о природним љепотама Босне. Иза како је истакнуо, да се вапненац понајвише као ред врлетних хридова и стијена уздигао на подлози од пјешченика и лапора, испрекиданој благо валовитим долинама, наглашава даље, да је Босна управо због тога најромантичнија и савршено питорескна земља читавог балканског полуострва. „Шуме и ливаде, вели он, леже овдје у подручју пјешчасто-иловастог камења, док се вапненац диже небу под облаке у облику голих литица, које по

[1]) „Materialien zu einer Geologie der Balkanhalbinsel“, „Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt“, 33. свеска, 1883., стр. 68. — Овај с много муке састављени прегледе геолошке литературе балканског полуострва (без Мореје) знатно је проширио врло заслужни писац у новије доба (Comptes-rendus du IXe Congrès géologique international de Vienne 1903, стр. 185.—330.) тиме, што је још обрадио Морејy, архипел са Кретом и Ципром, анатолско полуострво, Сирију и Палестину. Тако Тула у велике задужи све геологе и географе, који се баве Балканом.

својим стрменитим обронцима и стијенама добивају чисто алпински изглед. Древни градови у Босни, Херцеговини и Албанији већим су дијелом подигнути на литицама вапненца, а најузаније сутјеске и кланци провлаче се њиме.“

У петому одсјеку обрађени су терцијар и најмлађе творбе, па су у главним потезима згодно карактерисани нарочито одношаји дôњо-неретванске долине и крајеви уз Саву на сјеверу Босне. Шести одсјек бави се врстама масивног камења, од којег се за Босну спомињу: *сијенитски порфири* са примјесом бјелутка (кварца) и сијенити из дôње долине Врбаса, надаље фелдшпат-порфири из Чајнича (то су габро и диабас-порфири). За Купрес (?) вели Буе, да се је ондје око године 1830. „случила псеудовулканска ерупција, за које је из земље сукљао дим“, па додаје и то, да су у „tabulis Acutheanis“ за годину 1336. приближена повремена поремећења, услијед којих се у Босни „претворише брда у равнице“ (земљотреси?). Седми одсјек посвећен је налазиштима руда, али се ту налази само неколико навода гледе Босне, нарочито о налазиштима жељезне руде у њој. У осмом одсјеку, посвећеному изворима минералних вода, вели се, да су понајглавније позната сумпорна врела, па се то тумачи ријечима: „да муслимани по својем давнашњем обичају радо полазе у топла сумпорна врела и да их употребљавају за купање“, док мању пажњу поклањају другим изворима минералне воде. Ова врела извиру, вели се даље, понајчешће у подручју „дôње креде“ (т. ј. тријаса), но заправо треба им постанак тражити у кристалиничкому шкриљевцу, којег има свагдје у близини. Минерални извори око Грачанице у сјеверној Босни доводе се у свезу са неким термама у Србији и у новопазарском санџаку, затим са врутком топле воде код Топлице крај Куршумлије у Мезији; овакова међусобна свеза поставља се такођер међу сумпорним врелима у Илици код Сарајева и у Бањалуци, па и са врелима киселе воде у централној Босни, те је мишљење Буе-а, да се та врела „појављају уз линију, која тече од југоистока према сјеверозападу паралелно са горским косама“. Та свеза не постоји додуше по претпостављеном једноставном начину, али је ипак посве исправно оно опћенито мишљење Буе-а. Са хисторијског и стварног гледишта занимљиве су у многочему његове вијести о „неким изворима студене киселе воде“ у Херцеговини, о врелима у Киселјаку (недалеко Високог) и Бусовачи, надаље о млаком врелу крај Бањалуке и о терми Илици код Сарајева, коначно о изворима слане воде у Тузли, Дервенти и Градачцу, која извиру, како Буе вели „из креде“.

Равним су начином занимљиви девети одсјек, у којем Буе присподабља геолошке прилике балканског полуострва са онима сусједних земаља, и пошљедњи десети одсјек, гдје се говори о релијефу Турске. Разумљиво је, да су многи овдје изложени наводи већ застарјели спрам оних резултата, што су утврђена позњијим истраживањима. Споменућемо овдје још и то, да је у пошљедњем одсјеку истакнуто мишљење, да земљотреси у околици Стôца, Габеле и крајева уз дôњу Неретву можда стоје у становитој свези са детонацијама на далматинском острву Мљету.

Напријед сам навео, да је Буе своја геолошка приказивања у главном дјелу у касњијим публикацијама у многочему допунио и спрам постепеног напредовања знанственог истраживања, нарочито у погледу алпинске геологије, такођер дјеломице преиначивао. Разлоге за што је то чинио, изложио је на широко год. 1865. у ниже споменутој радњи. Најглавније касније расправе јесу за подручје Босне и Херцеговине ове:

Године 1859. објавио је Буе чланак о налажењу тријаских доломита са мегалодонтима, хипурита и неринејских вапненаца, шкриљеваца и пјешчењака из Мацигна, нумулитских вапненаца из еоцена и миоцених укотлина у Херцеговини, Босни и турској Хрватској (бос. Крајини)[1]).

У години 1865. угледала је свјетло радња, која показује знатни и важни напредак према првобитному схваћању Буе-а о геолошкому систему турске царевине[2]). У њој рашчлањује Буе велику формацију креде у ове скупине: палеозоички шкриљевци; врло раширени горњи тријас (он му даје име Лијас) са мегалодонтима; појављивање јуре, коју ипак поближе не означава; пругу доломита, која припада можда креди те се повлачи из Албаније до у средњу Босну; Госау-скупину и нумулитни еоцен (у Херцеговини).

Брзо иза тога (године 1866.) нагласио је Буе у примједбама о такозваному „централному ланцу европске Турске“[3]) противбу између западно-источне косе Балкана и сјеверо-западних, дотично југо-источних горских коса Босне и Херцеговине.

Од нарочите је важности али расправа, објављена под насловом „Mineralogisch-geologisches Detail über einige meiner Reiserouten in der europäischen Türkei“[4]). Да је и сâм Буе био потпуно свјестан ове велике важности, види се одатле, што особитим задовољством истиче: како се је, кад је послије тридесет година на њемачки језик преваљао и коментирао своје француски написане путне дневнике, управо зачудио обиљу геолошких резултата, што их је сада могао вадити из својих дневника. „Ови резултати — вели Буе од ријечи до ријечи, — дају нам сада посве основане геолошке и геогенетичке вијести о неким крајевима турске царевине, за које до овог часа није ништа знао ниједан учењак, па ни ја сâм. Из старог пепела и троске дигао се ето прави правцати феникс.“

Објашњења, која се у овој важној расправи односе на Босну и Херцеговину, обрађују у главному околину Чајнича, Горажда, Праче, Сарајева, Фоче, Гацког, Невесиња, Благаја, Мостара, Коњица, Мокрог, Нове Касабе, Зворника, Фојнице, Травника, Дôњег Вакуфа, Бањалуке, Старог Мајдана и Прњавора. Геолошка опажања, што их изведоше за својих путовања по Босни ботаничар Сентнер (Sendtner) (год. 1848.), конзули Прикô (Pricot), Сакс (Sax) и Блау (Blau), те рударски мештар Конрад (Conrad) (год. 1870.), узео је Буе мање више у обзир, те их је настојао што боље протумачити. Скупну слику о геологији Босне, произашлу из свих ових података, приказује Буе коначно овако: У Централној Босни простире се између долина Лепенице, Неретве и Врбаса палеозоичко подручје, о егзистенцији којега је Буе био освједочен већ године 1856.; у средњим и јужним крајевима Босне на широко су раширени верфенски слојеви и виши тријас; Dachstein-вапненац горњег тријаса заузимље знатни простор нарочито у јужној Босни и уз њезину границу са Херцеговином; вјероватно је да има Kössen-ских слојева и јуре; твораба креде, нарочито хипуритних вапненаца, има у много брда сјеверне Босне, или су бар тамо и у југоисточним крајевима ове покрајине раширени над старијим слојевима вапненца; главно одјељење терцијара појављује се у југоисточној Босни (овај је навод погрјешан!), али Leytha-вапненац развио се у зони, широкој више

[1]) „Bull. Soc. géol. de France“, XVI., 2. сер., стр. 621.

[2]) „Bull. Soc. géol. de France“, XXII., 2. сер., 1865., стр. 164.; — „Neues Jahrb. f. Mineral. и т. д.“, 1866., стр. 857.

[3]) „Sitzungsber. d. math.-naturwiss. Cl. d. Akad.“, Беч, 53. свеска, 1866., стр. 325.

[4]) „Sitzungsber. d. Akad. d. Wissensch., I. Abtheil.“, Беч 1870., 92 странице са 3 карте.

сата, која се уздуж савске равнице повлачи од ријеке Дрине до Бос. Новог у правцу исток-запад. Пјешчењаке, лапоре и шкриљасте глине (Flysch), што су у југоисточној и сјеверној Босни раширени заједно са серпетинима, габром и сличним врстама, сврстава Буе у еоцен, при чему ипак додаје, да су серпентини, диорити и т. д. по Босни и Србији еоценог доба, али да просјецају и далеко старије формације. Коначно истиче Буе још и то, да се у Босни појављују и кременасто-вапненасте слатководне творбе, локалне масе вапненасте седре и у становитим долинама велике флувиалне таложине вапненастих конгломерата, које „често произведоше терасе ко по осушеним или несталим језерима".

Ова геолошка слика Босне за чудо је за своје доба у истину сасвијем основана па се морамо дивити, како је оштар ум Буе-а много година иза како је првотно прибиљежио своја опажања, овима дао оваково ново тумачење. Ова чињеница најбољи је доказ ријетког његовог знанственог објективитета и његове одиста необичне способности, да се је знао прилагођивати новијему схваћању, произашлому из напредовања у знанственому раду. То ваља тим више признати кад држимо на уму, да је Буе тада био старац од 76 година.

Буе-а пратише за његових путовања по балканском полуострву А. Викеснел (Viquesnel) и J. де Монталемберт (de Montalembert), од којих је први у каснијим годинама самостално пропутовао неке крајеве турске царевине и о томе објелоданио многе расправе[1]), које садржавају обиље петрографских опажања, док у стратиграфскому погледу износе материјалија од само релативне вриједности, али су нам ова још и данас једино што о томе знадемо за нека турска подручја, нарочито за Албанију. Викеснел није никако цртао карте за своје публикације, тај теготни посао препустио је он Буе-у. Спрам тога су у битности од руке Буе-ове оне геолошке карте у Викеснеловим списима, у којима су обрађени неки крајеви Србије и Албаније (1842.), Македоније и неких дијелова Албаније, Епира и Тесалије (1844.), Тракије и неких дијелова Македоније и Мезије (1854.). Употребу ових карата отешчава то, што се много тога приказује у једној боји. Његово најважније дјело „Voyage dans la Turquie d'Europe" и данас је најглавније врело за геологију Тракије; оно је задобило праву цијену тиме, што је пл. Хохштетер (Hochstetter) своја властита и Викеснелова опажања врло згодно приказао на једној пријегледној карти. У дјелима Викеснеловим не налазимо ништа, што би било значајно за Босну.

У доба, кад је у пуном јеку стајало дјеловање Буе-а и Викеснела, падају нека путовања, која треба забиљежити са хисторичког гледишта. Год. 1846. јављају J. Абел и барун Рансонет, да у долини око Зенице по свој прилици има каменог угљена (Тула, 150)[2]). Наредне године (1847.) објавио је Д. Волф (Wolf) спис „Ansichten über die geognostisch-montanistischen Verhältnisse Bosniens", о којему вели Тула ово: „У годинама 1841.—1842. путовао је Волф Босном дијелом сâм, дијелом као члан геогностичке експедиције, која је тамо дјеловала, па је присабрао погдјекоја опажања о рударским и геогностичким приликама ове земље. Он наводи: жељезну руду крај Фојнице, живо сребро за Крешево (појаву живе у овоме крају присподабља Волф са Идријом), слој оловног сјајника код Вареша,

[1]) Од њих је најважнија „Voyage dans la Turquie d'Europe", двије свеске са атласом од 33 табли, Париз, 1868. Друга свеска бави се геологијом и палеонтологијом.

[2]) Ове биљешке дворског савјетника Тула (Toula) узете су из напријед споменутог пријегледа геолошке литературе балканског полуострва.

камени угљен око Зенице и Сарајева, камену сол у источној Босни и т. д. и описује вапненасто горје око Ливна.“ — Године 1848. објавио је ботаничар О. Сендтнер (Sendtner) у часопису „Ausland“ извјештај о својем путовању од Сиња преко Сиња и Ливна у подручје Врбаса и Лашве, затим долином ријеке Босне, и коначно у крајеве око Дôње Тузле, Градачца и Дервенте. Овај вјешти учењак посветио је много пажње геолошким односајима пропутованих крајева, па је становите прилике просуђивао далеко правилније, него што је то чинио Буе прије неколико година. Тако је Сентнер у палеозоикум убројио горје шкриљевца између Прусца, Дôњег Вакуфа и Травника, а његова геолошка опажања у околини Вареша, Врандука, Жепча и по сјевероисточној Босни добро се подударају са фактичним стањем ствари.

Ваља надаље споменути дјело Ј. Роскјевића (Róskiewicz), изашло год. 1864. у Бечу под насловом: „Studien über Bosnien und die Hercegovina“; — оно се додуше бави топографским питањима, али садржаје ипак и неколико геолошко-петрографских навода. За Битовњу планину вели Роскјевић, да је у главному састављена од црвених пјешчењака, које он погрјешно прибраја терцијару (у истину припадају ови пјешчењаци горњему перму!); црвени пјешчењаци бијаху му познати још са обронака сјеверно од великог завоја Неретве. Габро-камење са ушћа Раме, па можда и оно из Клека наводи он под именом „црвени гранит“; — под ознаком „порфир“ и „троскаста лава“ из долине Раме мисли он ваљда тамошње мјехурасте мелафире[1]); — надаље набраја он још: шкриљевац-брусник из Коњица (Реповаца?) и кровни шкриљевац из Горажде, затим серпентине из Увца и Вишеграда, асфалтне вапненце из Драчева код Метковића, појаву каменог угњена код Лукавице близу Сарајева и код Невесиња.

Године 1867. објавио је М. пл. Ханткен у „Verhandlungen der k. k. geolog. Reichsanstalt“, стр. 227. кратку биљешку о појави стиве, богате опалом у Љубићпланини крај Прњавора. Исте је године изашао путни извјештај О. Блау-а „Ausflüge in Bosnien“ у „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde“, Берлин, стр. 497., који садржава неколико геолошких, нарочито пак монтанистичких навода. Пошљедње наводе прибиљежио је Блау по саском рударском инжинiру А. Конраду, који је у годинама 1866. и 1867. по наредби турске владе проучавао рударско подручје централне Босне; овај је резултат својих истраживања публицирао у извјештају „Bosnien mit Bezug auf seine Mineralschätze“ у „Mittheilungen der k. k. geograph. Gesellschaft“, Беч, 1870., стр. 219. Конраду било је познато, да се палеозоички, дјеломице и рушасти шкриљевци на широко простиру у подручју Фојнице и Горњег Вакуфа; он је знао и то, да се ти шкриљевци провлаче и по долини Врбаса, али да се не настављају у долини Раме и у подручју Радуше-планине. Конрад је такођер правилно схваћао слојеве вапненца и доломита, положене поврх ових шкриљеваца, па су од важности и његови монтанистичко-геолошки наводи, нарочито оне вијести о златоносному подручју око Горњег Вакуфа, о слојевима барита са антимоновим сјајником крај Крешева, о налазима живе, сребрне, бакрене и жељезне руде, затим смеђег угљена по Босни, при чему се ипак чини, да Конрад све ове вијести није утврдио аутопсијом. Главнији резултати Конрадовог истраживања унијеше и у друге расправе, примјерице у књигу О. Блау-а „Reisen in Bosnien und der Hercegovina“, (Берлин 1877.), па су употребљени, како се чини

[1]) Једва да су то, како вели А. Битнер (Bittner): „Verrucano“ и „Zellen-Rauhwacken“.

и у расправи Х. Штернека (Sterneck): „Geographische Verhältnisse, Communicationen und das Reisen in Bosnien, Hercegovina und Nord-Montenegro“ (Беч 1877.). Припомињем узгредице, да су само донекле оправдани они обојени кругови у прилогледној карти уз потоњу расправу, којима се означише мјеста, гдје се налазе користне руде и разно камење.

Геолошко познавање сјеверних крајева Босне знатно је напредовало радом К. М. Паул-а, који је дошао на глас као учењак за геолошко истраживање карпатског горја. Паул (рођен 17./5. јула 1838. у Бечу, умро ондје 10. фебруара [29. јануара] 1900. као врховни рударски надсавјетник и геолог у ц. кр. геолошком државном заводу) бавио се врло много геолошким проучавањем по Славонији, што га је потакло и на то, да проучава геологију Босне. У чланку „Geologische Notiz aus Bosnien“, (објављеном у „Verhandlungen der geolog. Reichsanstalt“ 1872., стр. 327.) описао је он своје, у друштву М. Најмајера (Neumayer) подузето путовање по Босни. У овому чланку наводи писац: сјајнике (Gneis) из Бос. Кобаша; слојеве конгерија (*Conger. Basteroti* Desh.) из долине Циганлук крај Дервенте; *planorbis*-вапненце, положене испод тавана остриге (*Ostrea gingensis* Chl.) и испод литванског вапненца; конгломерате млинског камена у близини фрањевачког самостана Плехана. Ова Паулова радња у неку је руку први корак за систематско гееолошко проучавање Босне и Херцеговине, који је посао одмах послије пацификације овијех земаља, и то почевши од године 1879. провађао ц. кр. геолошки државни завод у Бечу, те себи тиме стекао незаборавних заслуга. У овому послу запала је Паула задаћа, да проучава подручје угљена и соли око Дôње Тузле, те је он на ту циљ у више пута пропутовао Босну године 1879., па је у два пута објавио[1]) своја опажања, од којих ваља истакнути ова: покушај поредања такозваног флиша око Добоја, Грачанице и у Мајевици (добојски слојеви, старији и млађи флиш); констатовање еоцених вапненаца код Добоја; правилно одређивање младотерцијарних главних слојева бечке и панонске котлине у подручју Дôње Тузле; сврстање тамошњих лигнита у конгеријски слој, положен изнад сарматикума. Неке друге од Паулових навода требаће још утврдити новијим проучавањем.

Године 1879. истакнула се, скоро истодобно, са двије стране потреба, да се проведе потпуно геолошко картирање Босне и Херцеговине; с једне је стране то предложио тадањи референат за рударство и шумарство ових земаља Ф. барун Андријан (Andrian), а с друге опет стране равнатељ геолошког државног завода Фрањо пл. Хауер (Hauer). Ови приједлози нађоше потпуно уважење у тадашњег министра наставе др. К. пл. Штремајер-а (главара дотичног одјељења у ц. кр. геолошком државном заводу), у тадањег одјелног предстојника босанске управе баруна Швегела (Schwegel) и у тадашњег ц. и кр. заједничког министра финанција баруна Хофмана (Hoffmann), па је већ 9. марта 1879. (по нов. календ.) у начелу одобрено, да се проведе геолошко картирање Херцег-Босне.

Првотна је била намјера заједничког министарства, да геолошко-техничко рекогносцирање Босне и Херцеговине заједнички проведу ц. кр. геолошки државни завод у Бечу и кр. геолошки завод у Будимпешти. Но пошто се крал. угарска влада због помањкања расположивих сила није могла одазвати овому позиву, то је бечки геолошки завод преузео читави посао те га је и провео спрам израђене по

[1]) „Aus der Umgebung von Doboj und Maglaj“ у „Verhandl. der geolog. Reichsanstalt“, г. 1879., стр. 205. — „Beiträge zur Geologie des nördlichen Bosnien“, у „Jahrbuch der geolog. Reichsanstalt“, 1879., стр. 759.

Фрањи пл. Хауеру основе, којом је предложено, да се радња креће, како би се задовољило жељама заједничког министарства, у два правца: прво да се изради геолошка прегледна карта цијелог подручја Херцег-Босне, а друго да се потанко истражују они поједини крајеви, којима ваља приписати нарочиту монтанистичку важност. У првому правцу истакнуо је Хауер, да ће се тај посао морати предати у руке најмање четворице геолога, ако се хоће картирању дати бар онаки степен тачности, што је у своје вријеме постигнут код геолошког картирања у Аустро-Угарској. Ко способне силе назначио је господу Е. пл. Мојсисовића (Mojsisovics), Е. Тице-а, А. Битнера и проф. Руд. пл. Хернеса (Hoernes), те је још нагласио, да би било од велике користи, кад би се овим геолозима ко помоћници придодали проф. Ржехак (Rzehak) и три ученика професора Е. Суеса (Suess). У погледу

Фрањо витез Хауер (Hauer), рођен 1822., умро 1896.

детаљних рударско-геолошких истраживања споменуо је Хауер, да би за тај посао најподеснији били ердељски монтаниста и геолог Фрањо Хербих (Herbich) и геолога у ц. кр. бечком геолошком заводу К. М. Паул, па су ова двојица одмах и позвана на службовање у Босни. Већ смо напријед проговорили о дјеловању Пауловом, који је и касније у неколико пута изаслан у Босну, примјерице пригодом вртања сланих врела у Д. Тузли и код тражења рудног уља у источному дијелу Мајевице (Рожањ). Ф. Хербих ступио је пак у чину рударског савјетника и референта у босанску земаљску службу, те је у њој, проучавајући разна налазишта руде, провео сразмјерно кратко вријеме.

Хауерови приједлози гледе геолошког картирања одобрени су уз неке преиначе, па се могоше геолози Мојсисовић, Тице и Битнер већ под конац маја 1879. запутити у Босну. Због иницијативе у правцу првог потпуног геолошког картирања Босне и Херцеговине и због ближљивости у провађању овог рада стекао је Фрањо пл. Хауер великих заслуга за геолошко проучавање овијех земаља. Он је

поврх тога касније објавио неколико изврстних прилога за минералошко и палеонтолошко познавање Херцег-Босне, па му је тако осјегурано частно мјесто у повјести наше геологије.

Фрањо витез Хауер[1]) родио се у Бечу 30./18. јануара 1822. Свршивши науке на бечком свеучилишту и на рударској академији у Шемници (Schemnitz) додијељен је године 1843. на службовање рударскому управитељству у Ајсенерцу (Eisenerz), али је доскора премјештен у Беч као асистенат Хајдингера (Haidinger) на тадашњем рударском музеју. Овдје је започео предавањима о палеонтологији (првим предавањима ове врсте у Аустрији), која је уз друге слушао и Е. Суес. Његове свезе са минералогом Хајдингером, који је у аустријској царевини снажно унапређивао свако настојање на пољу природословних знаности, бијаху ванредно користне за концентрирање бечких учевних кругова, што није остало како се чини без уплива за оснивање царске академије знаности (14./2. маја 1847.). Заједничко дјеловање ове двојице довело је и до утемељења геолошког државног завода (15./3. новембра 1849.), којему је за директора постављен Хајдингер, а за првог геолога наш, у исто доба на чин рударског савјетника промакнути Хауер. Кад је Хајдингер крајем године 1866. напустио звање равнатеља овог завода, именован је на ово мјесто Хауер, па је он њиме управљао осамнаест година. Дана 15./3. фебруара 1885. постављен је интендантом ц. кр. природословног дворског музеја у Бечу, те је у овом својству управљао уређивањем збирака у новој палачи овог величанственог завода. Иза 52. годишњег службовања потегао се Хауер у новембру 1896. у мировину, али се заслуженог мира није дуго наужи вао, јер га је смрт иза одуљег боловања покосила 20./8. марта 1899.

Знанствено дјеловање Фрање пл. Хауера било је у једну руку врло опсежно, а у другу је у многочему управо одредило смјер за даљњи рад. С тога је оно нашло свестрано признање, и многе почасти и одликовања падоше у дио вриједному трудбенику. У повјести аустријске геологије заузимље његово име прво мјесто. Није наша намјера нити је овдје мјесто, да изнесемо на широко заслуге Хауерове; ми ћемо се тек ограничити на то, да проговоримо о његовому судјеловању на пољу геолошког проучавања Босне.

Осим омањих, понајвише минералошких чланака[2]) објавио је Хауер опсежну радњу у три дијела о фауни кефалопода из тријаса између Сарајева и Пала. Ова расправа има велику важност због тога, што је њоме на широкој основи први пут установљен алпини палеонтолошки карактер једног тријасног хоризонта у Босни и што је она уопће први знатнији прилог специјалној палеонтологији наше домовине. Већ су прије били констатовали Ф. Хербих (Herbich) и Е. пл. Мојсисовић (Mojsisovics), да у Босни, поименце око Вареша и Пала (правилније хана Видовице) има тријаских амонита, који се подударају с онима из халштатских вапненаца, али је тек красним дјелом Хауеровим постало могуће њихово тачно паралелизирање. Прво темељито искапање амонита у овому налазишту на противној страни новог хана Булога, затим у близини Матилдине чесме и уз излаз долине

[1]) Испореди Д. Тице: „Franz von Hauer. Sein Lebensgang und seine wissenschaftliche Thätigkeit. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichischen Geologie“ у „Jahrbuch der geolog. Reichsanstalt“, 49. св., год. 1899., стр. 679.—827.

[2]) „Miemit von Žepče“ у „Verhandlungen der geolog. Reichsanstalt“, 1879, стр. 121. — „Einsendungen aus Bosnien“, на истому мјесту, стр. 170. — „Ueber Erze und Mineralien aus Bosnien“ у „Jahrbuch der geolog. Reichsanstalt“, 1884, стр. 751. и још неке друге биљешке.

Мошћанице, ваља у заслугу уписати грађевному надсавјетнику дру J. Келнеру (Kellner). По њему великом пажњом и особитом марљивошћу прибрани материјал бијаше понука, да се је Хауер одлучио на заслужни свој рад. Он је у јесен године 1884. дошао у Сарајево, да налазиште прегледа и помњиво проучи, али је тек године 1887. изашао први дио његовог дјела „Die Cephalopoden des bosnischen Muschelkalkes von Han Bulog bei Sarajevo“, украшен са осам табли изврсних слика скоро самих нових врста (26 између укупно 64 описаних). Пет година иза тога (1892.) допунио је Хауер овај први прилог расправом „Neue Funde aus dem Muschelkalk von Han Bulog bei Sarajevo“ („Beiträge zur Kenntniss der Cephalopoden aus der Trias von Bosnien“, I.), која обухвата 55 даљњих врста, од којих су 43 нове; ове је

Др. Едмунд Мојсисовић пл. Мојшвар (Mojsisovics pl. Mojsvár), ц. кр. дворски савјетник.

Др. Емил Тице (Tietze), директор ц. кр. геолошког државног завода у Бечу.

предочио у сликама на петнаест табли. Овим Хауеровим радњама доказало се, да се вапненци од Хан-Булога фаунистички подударају са црвеним вапненцима халштатским (Schreyeralpe), дотично са слабо иловастим слојем оног појаса љуштурног вапна, што га је Е. Мојсисовић поставио под именом *Ceratites trinodosus*, па је овако утврђен хоризонат тријаса за Босну, који се касније нашао и на другим мјестима. Четири године касније (1896.) објавио је Хауер ко други прилог за познавање кефалопода из босанског тријаса[1]) опис „наутилеја и амонита са кератитским цртежима из љуштурног вапненца код села Халилуци недалеко Сарајева“. Ту се наводе 65 врсте, од којих су 27 нове врсте приказане на тринаест табли. Нарочито су занимљиве двије врсте новог рода названог *Bosnites*. Кефалоподни хоризонат крај села Халилуци одговара додуше ономе крај Хана Булога, али су врсте друкчије

[1]) Све ове расправе објелодањене су у „Denkschriften der mathem.-naturw. Classe der Akad. der Wissensch. in Wien“, и то у 54. св., 1887., у 59. св., 1892. и у 63. св., 1896.

груписане. Била је намјера пл. Хауера, да ове одношаје с временом поближе обради и да продужи одређивање крај села Халилуци касније још нађених фосилија, али му болест и смрт осујетише ову намјеру. Тако је нетом споменута расправа остала његова пошљедња литерарно-знанствена радња, па је дакле његов плодни и успјешни учењачки живот закључен проучавањем у корист Босне.

Пријегледно геолошко картирање Босне и Херцеговине, за које се је Хауер силно трудио, проведоше горе споменута три одлична геолога у љету 1879. године. Њиховому дјелу морамо се управо чудити, кад узмемо у обзир многе потешкоће, на које су ти учењаци наилазили и краткоћу времена, у којему морадоше по одобреној основи тај посао обавити. Први одсјек геолошког проучавања Херцег-Босне закључен и окружен је овим великим дјелом, које је управо основа свих даљњих истраживања на овом знанственом пољу за минулог четвртстољећа.

Раздиоба рада била је ова: Е. пл. Мојсисовић преузео је на картирање западну Босну и турску Хрватску у источном правцу до размеђе Врбаса и Усоре, а према југу до корита Неретве; Е. Тице-а (Tietze) запала је источна Босна у јужному правцу све до сарајевског ступња ширине; А. Битнеру дозначени су погранични југо-источни дијелови Босне са околином Сарајева и читава Херцеговина. Ваља истакнути, да је Е. Мојсисовића у његовому раду потпомагао свеучилиштни професор Г. Пилар из Загреба, о којему ће бити говора ниже доље. Разумије се собом, дасу радове ових геолога дјелотворно подупирале све власти бос.-херцег. владе, којој је онда на челу стајала Његова Висост војвода Вилим Виртемберг (Württemberg), ванредни пријатељ геологије.

Др. права Едмунд Мојсисовић пл. Мојшвар (Mojsisovics pl. Mojsvár, рођен у Бечу године 1839.), главни геолог и подравнатељ геолошког државног завода, дошао је на глас нарочито по својем геолошко-палеонтолошком проучавању тријаса, који рад мимо многих приговора ипак имаде не пролазну вриједност. Овај учењак, који сада живи у Бечу као дворски савјетник у мировини, пропутовао је њему на картирање дозначени сјеверозападни дио Босне на овим пругама: Сарајево—Киселјак—Крешево—Фојница; Киселјак—Бусовача—Травник; Травник—Горњи Вакуф—Вратница и Радуша планина; Купрес—Ливно—Прусац—Дôњи Вакуф—Јајце; Језеро—Варцар Вакуф—Ситница—Бањалука; Бронзени Мајдан—Сански Мост—Стари Мајдан; Приједор—Нови—Крупа—Бихаћ—Кулен Вакуф—Книн.

Др. Емил Тице (рођен у Бреслави године 1845.) заузима сада звање ц. кр. рударског надсавјетника и равнатеља геолошког државног завода у Бечу. Њему захваљује знаност велики низ важних радова на пољу опћените и специјалне геологије, нарочито таковых, што се односе на познавање Шлеске, Карпата, Галиције, Моравске, Хрватске, Црне Горе, Србије и Персије. Код картирања источне Босне, при којему је подузимао узгредице и мање екскурзије у околину, држао се он овијех рута: од Сарајева преко Високог, Вареша, Олова и Кладња у Власеницу и одавле преко Нове Касабе у Сребреницу; — од Сребренице у Зворник, Јању и Бјелину, па преко Кораја и Лопара у Д. Тузлу, Грачаницу и Сокол; — у јужном правцу преко Спрече у Озрен-планину, затим у Добој, Маглај, Жепче, Врандук, Зеницу и Сутјеску, одавле даље у Нови Шехер, Тешањ и Прњавор; — у Љубић- и Мотајица-планину, даље у Кобаш и коначно у Дервенту.

Трећи, у картирању Босне и Херцеговине прије 25 година запослени геолога, најмлађи од споменуте тројице, др. Битнер, није више у животу. Наша геологија може да захвали њему не само изврстно и темељито рекогносцирање јужних кра-

јева Херцег-Босне, већ и многе касније објављене, врло драгоцјене геолошке и палеонтолошке расправе, од којих је једна угледала свијетло тек по његовој смрти. Држимо, да ћемо испунити тек дужност пијетета, ако се овдје нарочито бавимо овим учењаком.

Др. Александер Битнер родио се 16./4. марта 1850. у Фридланду у Чешкој. Свршивши науке на бечком свеучилишту постаде асистентом професора Ед. Суеса (Suess), који му бијаше учитељ за вријеме универзитетских студија. Иза како је на сврхе геолошког проучавања пропутовао Италију и Грчку, ступи године 1877. у свезу геолошког државног завода те је ондје убрзо промакнут у чин главног геолога. Своју неутрудиву радиност засвједочио је Битнер у главному код проучавања сјеверних и јужних вапненастих Алпа и при студијама стратиграфије и

Др. Александер Битнер (Bittner), рођен 1850., умро 1902.

палеонтологије тријаског система. На овому пољу постао је свестрано признатим и високо уваженим аукторитетом. Његово велико дјело о брахиоподима и ламелибранхијама у тријасу јесте знанствена радња првог реда, али су од највеће важности такођер његове друге палеонтолошке и геолошке радње, које се осим тријаса главно баве терцијаром. Управо феноменална бијаше његова неутрудива воља и ванредна способност за дјеловање на овим знанственим пољима, па могу његове расправе у истину испунити малену библиотеку. Многе од њих јесу полемичке природе, што је разумљиво кад држимо на оку његову скроз на скроз маркантну личност, коју је његов друг у послу геолошког картирања Босне и Херцеговине, др. Е. Тице згодно карактеризирао овим ријечима:[1] „Нарочита својства Битнерова бијаху неутрудива радиност, потпомагана богатим знањем, бистро мишљење, управо страствена љубав за истину и челично устрајање у оному, што би он сма-

[1] Испореди „Verhandlungen der geolog. Reichsanstalt“, 1902., стр. 167.

трао праведним, тако да га у томе не би могле поколебати ни за њега можда неповољне конзеквенције.“ Уз то бијаше Битнер сасвим једноставан човјек, непријатељ шупљег формализма, строг спрам сама себе управо ко и спрам другијех, а живио је потпуно срећен у својим намјерама и мислима једино својој знаности.

Његова смрт наступила је изненадно и напрасно. Боловао је додуше у пошљедњим данима свог живота од астматичких наступа, но они га никад не могоше одвратити од тачног испуњавања дужности његовог звања. Спрам тога нико, па ни он сâм, није могао да слути, е му је здравље опасно нарушено. Пошто се уз призвану лијечничку помоћ дана 30./17. марта 1902. ослободио опасности да се загуши од озбиљног астматичког наступа, наредног је дана, бијаше то ускрсни понедјелник, за вазда заклопио своје очи.

За вазда је частно мјесто осигурано Александру Битнеру у повјести геолошког проучавања Херцег-Босне. Он је овијем земљама сачувао живи интерес из времена, кад је у њима провађао геолошко картирање, па их је и касније почешће посјетио. У кругу званичника геолошког државног завода био је он донекле „босански“ геолога, па би се као такав увијек драге воље дао на истраживање и одређивање материјала, који му се шиљао из наших крајева. Све што је Битнер у оваким случајевима приопћивао, садржаје великим дијелом прве вијести о дотичним предметима, па је махом од користи за геолошко познавање наше домовине. И његова пошљедња знанствена расправа, која је на жалост остала недовршена, бави се тријаским фосилијама из Босне. Он је дапаче у задњим данима својег живота подузео кораке, како би добавио још више оваког материјала, да га обради за своје велико дјело о тријасу. Што му није било могуће крају привести ову намјеру, ваља сматрати ко ненакнадиви губитак за знаност.

Рекосмо, да је пригодом геолошког картирања у години 1879. Битнера запала југоисточна Босна и цијела Херцеговина. Правци, које је он слиједио у провађању својег задатка бијаху ови: од Сарајева у Пазарић и Тарчин; преко Иван-планине у Коњиц и Мостар, а одавле преко Благаја, Невесиња и Залом-Паланке у Гацко; преко Чемерна у Фочу, Горажду, Рогатицу и Вишеград, одавле у Рудо и до ријеке Лима па даље у Чајнич; из Чајнича преко Устиколине у Прачу и преко Мокрог натраг у Сарајево; из Сарајева преко Улога и Главатичева поновно у Гацко па одавле у Билеће и Требиње; из Требиња у Граб и Дубровник, затим у Љубиње, Столац, Буну, Домановић, Метковић и Мостар; из Мостара још једном у Коњиц, одакле је пошао у Битовњу планину, преко Подхума у Прозор и преко Шћита у Жупањац; из Жупањца једном у Широки бријег и Посушје, а други пут у Ливно и одавле, пошто бијаше посао свршен, у Спљет.

Ови путеви показују у свези са онима, којима су кренули Е. пл. Мојсисовић и Е. Тице, да је путна мрежа за прво геолошко рекогносцирање по Босни и Херцеговини била врло густо удешена за тромјесечну кампању марљивог рада, али да су ипак морале преостати погдјекоје празнине, које се морадоше у карти приказати тек према мање више основаном нагађању. Спрам овога треба дакле просуђивати ону прву геолошку прегледну карту Босне и Херцеговине („Geologische Uebersichtskarte von Bosnien-Hercegovina“), која се, означена скромно ко „прва основа“, године 1880. издала као додатак уз Хауерову геолошку прегледну карту аустро-угарске монархије. Било би неправедно, када бисмо вриједност овог дјела омаловажавали због тога, што је у њему штошта непотпуно приказано за оне крајеве, које споменута три геолога не могоше пропутовати, па и за проучавано по

њима подручје. Аутори бијаху у пуној мјери свјесни, да њихово дјело садржаје неке, спрам наведенога посве разумљиве недостатке; то се може разабрати из њихових изјава у тумачу к реченој карти[1]). Е. пл. Мојсисовић изражава се гледе тога посве јасно (на стр. 5.), а Е. Тице и А. Битнер поновно су нагласили, да је њихов рад смјерао на то, да се створи на сврхе оријентирања прије̇глед земље као основа за касније специјалне студије. Познаваоц ствари не ће, о тому смо увјерени, дјелу ових учењака ускратити признање, да је њиме постигнута сврха далеко изнад скромнијих намјера и да аутори потпуним задовољством и оправданим поносом могу гледати на ово своје дјело, којим је заправо ударен темељ за даљњи рад.

Треба, да се похвално сјетимо и сарадникâ, који потпомагаше ауторе дјела „Grundlinien der Geologie Bosniens und der Hercegovina“, понајприје већ прије споменутог професора дра Ђуре Пилара. Овај одлични хрватски геолог судјеловао је као пратиоц Е. пл. Мојсисовића у рекогносцирању западне Босне, па је мимо тога подузимао и самостална проучавања, те је овако много припомогао геолошкому познавању овог дијела нашег подручја. Ђуро Пилар родио се 22./10. априла 1846. у Слав. Броду и стајао је у узанијој свези с Босном, јер му мајка бијаше рођена Бошњакиња (Терезија, рођена Цулић из Дервенте). Пошто је гимназијске науке свршио у Осијеку и Загребу, пође године 1865. у Брисељ, гдје је на тамошњој универзи слушао природо-знанствене студије и послије полученог доктората филозофије хабилитиран као приватни доценат. Године 1869. пође у Париз, гдје се је марљиво бавио хемијским студијама. Свршивши ове науке врати се у отаџбину, гдје је под крај године 1870. именован кустосом минералошко-геолошког одјелења хрватског народног музеја у Загребу. Кад је године 1875. утемељено свеучилиште Фрање Јосифа I. у Загребу, постављен је Пилар унив. професором за минералогију и геологију, но мимо ових предмета предавао је још и астрономију, која му је знаност била особито драга. Пилар је умро у Загребу 19./7. маја 1893.[2])

Литерарни рад пок. Пилара креће се по разним гранама опће и специјалне геологије. Најпознатија су његова дјела: о узроцима леденог доба (1876.), о главним основама абисодинамике (1881.) и flora fossilis Susedana (1883.). Резултатима његових геолошких путовања у Босни користио се већ Мојсисовић у опису западне Босне, али их је и сâм Пилар касније суставно објавио[3]). Послије кратког орографско-тектоничког и хидрографског прије̇гледа износи овдје Пилар у збијеном облику развитак геолошког система овог босанског краја, при чему поближе описује овећи број у овому систему пореданог еруптивног камења. Иза тога долази геолошко-топографски главни одсјек дјела, па се ту укратко описују Просара планина, околице Јајца, Кључа, Бронцаног и Старог Мајдана, Дрвара, Раштељ-Граба, Петровца, Ливна, Жупањца, Скендер-Вакуфа, Бањалуке, Вучје и Козаре планине, те подручја Костајнице и Бос. Новог. При крају износи писац још разне примједбе о појави минералâ у Босни. Ако су се погдјекоје претпоставке и примједбе

---

[1]) „Grundlinien der Geologie von Bosnien-Hercegovina“. Erläuterungen zur geologischen Uebersichtskarte dieser Länder von Dr. Ed. v. Mojsisovics, Dr. E. Tietze und Dr. A. Bittner. Mit Beiträge von Dr. M. Neumayr und C. v. John und einem Vorworte von Fr. v. Hauer. (Сепаратни отисак из „Jahrbuch der geologischen Reichsanstalt“). Wien, 1880.

[2]) Ове биографске податке добавио ми је г. дворски савјетник Коста Херман.

[3]) „Геолошка опажања у западној Босни. Истраживање године 1879.“, у „Раду“ југо-славенске академије, 61. књига, 1882., 68 страница.

Пиларове касније испоставиле као неосноване, то је његов марљиви рад ипак знатно унаприједио геолошко познавање Босне, па је у пуној мјери оправдано признање, којим га је бираним ријечима оцијенио Е. пл. Мојсисовић („Grundlinien", стр. 2.).

За дјело „Grundlinien der Geologie von Bosnien-Hercegovina" придонијели су важне податке такођер Конрад пл. Јон (John), који је одредио и описао велики број кристалиничког масивног и шкриљастог камења, затим професор М. Најмајер (Neumayr), који је написао додатак о терцијарним копненим молускима из разних налазишта у Босни и Херцеговини.

Многи путни извјештаји и нотице, што их објавише Едм. пл. Мојсисовић, Е. Тице, А. Битнер и К. пл. Јон (године 1879. у „Verhandlungen der geolog.

Проф. др. Ђуро Пилар, рођен 1846., умро 1893.

Reichsanstalt") још прије него што је изашло велико суставно дјело, допуњени су дакако, па донекле и исправљени овим великим дјелом; али се ово у новијој литератури често превиђа, откуд долази, да се на жалост погдјекоји већ исправљени погрјешни навод понавља и даље шири.

Омање прилоге геологији Херцег-Босне, којима је засвједочено живо интересовање геолошких кругова за ове земље одмах иза њиховог запосједнућа, макар да се кад и кад износе погрјешни назори, написаше: Х. Ритлер (Rittler, О налазишту каменог угљена код Тузле и о тамошњим врелима слане воде у „Verhandlungen der geolog. Reichsanstalt", 1878., стр. 375.), Ф. Шафаржик (Schafarzik, Диабас тврђавинског брда у Добоју у „Földt. Közl", 1879., стр. 166.), Р. Хелмхакер (Helmhacker, Индустрија жељеза у Босни у „Jahrbuch der Bergakademie", 27. св., 1879.), А. Ржехак (Rzehak, Геогностичка опажања на путу од Брода до Сарајева у „Verhandlungen der geolog. Reichsanstalt", 1879., стр. 98. и у „Berichte der Naturforscher-Gesellschaft in Brünn", 18. св., 1879., стр. 1.—22.), Р. барун Потије (Potier des Échelles, Предавање о продуктивним одношајима Босне и

Херцеговине, 1879., са једном картом, на којој су побиљежене појаве користних минерала), Р. Хернес (Hoernes, О терцијару крај Дервенте, гдје се потврђују напријед већ споменута опажања Паул-ова из године 1872., у „Verhandlungen der geolog. Reichsanstalt“ 1880., стр. 164.), барун Лефелхолц (Löffelholtz, Геогностичке биљешке из Босне на озн. мј., 1881., стр. 23. са примједбама А. Битнера) и Г. Примич (Primicz, Петрографске примједбе о неком камењу Босне у „Földt. Közl.“ 1881., стр. 195.).

Дошло је већ године 1881. и 1882. и до претресивања о теоретичким назорима гледе геолошког развитка Херцег-Босне (између Тице-а и Хернес-а), што је свакако било прерано, а да би се могла ваљано ријешити разна питања, узета у претрес.

Важнији су прилози геологији и палеонтологији Босне, који се почевши од године 1880. постепено множе, те се прикључују уз дјело „Grundlinien“ из пера Мојсисовића, Тице-а и Битнера. Од ових треба понајприје истакнути приопћења самог Битнера, којима он допуњује неке наводе у реченому главному дјелу. Тако расправља Битнер: године 1883. (у „Verhandlungen der geolog. Reichsanstalt“, стр. 134.) о окаменинама, што их је барун Лефелхолц прибрао у еоцену код Благаја и Мостара и у копненом неогену крај Мостара; године 1884. (на озн. мј. стр. 202.) о фосилијама из слојева смеђег угљена код Бањалуке; године 1885. (на озн. мј., стр. 140.) о верфенским окаменинама из Синјакова и о фосилијама тријаса и лијаса из Вареша; године 1887. (на озн. мј., стр. 298.) о меланопсидној миљевини из Цепе код Коњица; године 1888. (на озн. мј., стр. 162.) о појави спужева из прапора (Löss) код Сарајева, о шупљем дилувијалном одрону и мегалодонтима код Јабланице, затим (у „Jahrbuch der geolog. Reichsanstalt“, стр. 321.) о подручју верфенског шкриљевца и терцијара код Јабланице и Коњица, при чему је нарочито описан склоп габра са ушћа Раме, чије је саставне дијелове К. пл. Јон свестрано описао (на истому мјесту, стр. 343.); — године 1890. (у „Verhandlungen“, стр. 311.) о камењу, што га је у пробама потпуковник Јин (Jihn) спремио из Вишеграда, Пријепоља, Чајнича и Плеваља; године 1892. (на озн. мј., стр. 180.) о шлирским фосилијама из морског миоценог тегља код Дбње Тузле; коначно године 1900. (на озн. мј., стр. 145.) о тријаском угљену из рајблерских слојева код Ластве недалеко Требиња, истраживаних по И. Гримеру (Grimmer).

Откад је изашло дјело „Grundlinien“ стекоше уз пок. Битнера заслуге за детаљно геолошко проучавање Босне нарочито још и геолози ц. кр. природохисторичког дворског музеја у Бечу и то тиме, што су одређивали материјал, достављен им по бос.-херц. земаљскому музеју и по пок. рударском капетану Вацлаву Радимскому (Radimský), и што су крај тога подузимали самостална истраживалачка путовања по нашим крајевима. Тако је директор професор Т. Фукс (Fuchs) објавио важне биљешке о многобројним терцијарним фосилијама (у „Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums“, V., 1890., биљешке, стр. 84., бр. 114.); Ф. Красер (Krasser) одредио је (на истому мјесту, стр. 90.) неке биљевне остатке; Ф. Венер (Wähner) расправљао је (на ист. мј., стр. 89. и у св. VII., 1892., стр. 123.) о појавама лијаса код Гацка, те је пригодом својих путовања сабирао материјал из тријаса и млађег палеозоикума. Нарочито је пак Е. Китл (Kittl) врло марљиво проучавао разна подручја Босне. О својим одуљим истраживалачким путовањима није додуше овај одлични стручњак досад објавио суставну радњу, али су већ изашла разна краћа извјешћа из његовог пера (на озн. мј., 1890., стр. 90.; св. X., 1895., биљ., стр. 91.;

св. XII., 1897., стр. 71.; „Anzeiger der Akademie", Беч, 1900., стр. 14.), по којима треба да желимо, е би Китл што прије публицирао опширније дјело о својему раду у Херцег-Босни. У једному недавно изашлому дјелу о далматинским и херцеговачким кефалоподима из горњих верфенских слојева („Abhandlungen der geolog. Reichsanstalt", XX., 1903., са 12. табли) описује Китл потанко седам врста амонита из Крстаца (Црвени поток) крај Главатичева и наводи још других десет окаменина из овог мјеста. Геолошка карта околине Сарајева, на којој Китл ради већ неколико година, изаћи ће доскора са опширним текстом. Његовим посредовањем описао је Фр. Сибенрок (Siebenrok) неколико фосилних морских риба из младотерцијарних копнених творба код Сарајева (у нашим „Wissenschaftl. Mittheilungen", VII., 1900., стр. 683.)[1]. Коначно је Китл преузео на обрађивање из Битнерове оставштине тријаски материјал из Чевљановића. Публикације, које ће Е. Китл још издати о резултатима својих врло разграњених студија, свакако ће ваљати убројити међу најважније појаве најновије геолошке литературе о Босни.

Врло драгоцјене прилоге палеонтолошкому и минералогичко-петрографскому познавању наше домовине можемо да захвалимо познатим свеучилиштним професорима Сп. Брусини и М. Кишпатићу у Загребу. У својим дјелима „Грађа за неогенску малаколошку фауну (Matériaux pour la faune malacologique néogéne)", Загреб 1897. и „Iconographia Molluscorum fossilium in tell. tertiaria", Загреб 1902., која се одликују и по изврсно израђеним картама, наводи Брусина многе врсте из бос.-херц. младотерцијарних копнених наслага, па се он и сада без престанка бави даљњим студијама ове руке. Кишпатић је објавио опширан опис кристаличког камења серпетинске зоне (у „Раду југославенске академије", 133. књ., на њемачкому језику у нашим „Wissenschaftl. Mittheilungen", VII., 1900., стр. 377., под насловом „Die krystall. Gesteine der bosnischen Serpentinzone"), публицирао је и прије тога па и касније неколико биљежака о минералогији Босне, те ради марљиво на овому пољу и даље.

Због потпуности ваља да још наведем само дјеломице геолошке а више прехисторичке расправе В. Радимског, Фр. Фијале, И. Н. Волдржиха (Woldřicha), И. Гримера и других, објављене у „Гласнику" и у „Wissenschaftliche Mittheilungen" бос.-херц. земаљског музеја, затим малену радњу Е. Брандиса о геогностичким опажањима пригодом градње жељезничке пруге Јањићи—Травник—Бугојно (у „Jahresbericht 1893 des naturwissenschaftl. Vereines des Trencsiner Komitates").

Од ванредног утјецаја било је више пута споменуто дјело „Grundlinien" за геолошку страну рударства у Босни и Херцеговини, које се врло снажно и свестрано развија. Године 1887. објављена геолошко-монтанистичка карта (1:300.000) уз дјело Бруна Валтера (Walter) „Beitrag zur Kenntniss der Erzlagerstätten Bosniens" (Сарајево 1887.)[2], обухвата највећи дио покрајине од Прозора и Рогатице на сјевер и источно од ријеке Врбаса до границе. У овој карти раздијељен је палеозоикум у шкриљевце и вапненце, али је на жалост њихово омеђашење врло погрјешно; у другу пак руку садржаје карта разне, дјеломице важне и исправне измјене пријашњег геолошког приказивања у погледу рудокопних котара. Иначе је ова карта копија Мојсисовић-Тице-Битнерове прије̇гледне карте. У опису

[1] Наш „Гласник", год. 1900., стр. 423. до 436.

[2] Ово је дјело такођер ушло у „Földt. Közlöny", 1887., XVIII., стр. 229.—321.

појединих руда има геолошких навода, којима се износи погдјекоја новина, па је с тога ова књига, којој је главна вриједност дакако монтанистичке природе, важно и драгоцјено врело такођер за геолога.

То вриједи и за публикације А. Рикера (Rücker) о налазима злата у Босни (Беч, 1896.) и о рудокопима олова и сребра у Сребреници (Беч, 1901.). Њихова монтанистичка садржина има своју вриједност, док геолошко приказивање не износи ништа новога. Првој публикацији додана геолошка карта босанског златоносног горја (1:150.000) износи додуше новија истраживања Х. баруна Фулона (Foullon), о којима ће бити говора ниже доље, али је она као и карта околине Сребренице — изузевши незнатне ситнице — тек повећана копија изреска из десет, дотично петнаест година старије Валтерове карте.

Напротив имаду врло важни монтанистички радови Х. баруна Фулона такођер велику геолошку вриједност. Хенрик барун Фулон пл. Норбек, рођен г. 1850. у Гадену у Дôњој Аустрији, стушио је по свршеним монтанистичким наукама и иза вишегодишње рударске праксе године 1878. у службу при ц. кр. геолошком државном заводу у Бечу. Године 1892. именован је бос.-херц. рударским тајником и савјетником, али се већ године 1896. врати натраг у службу реченог завода, да са једногодишњим допустом крене на знанствено путовање у Аустралију, гдје је нашао трагичну смрт; на Саломоновом острву Квадалканар (Guadalcanar) убише га урођеници 10. августа (29. јула) 1896.

Рударско-административне званичне дужности спречавале су Фулона у провађању овећих геолошпих студија, још више у објављивању изведених по њему истраживања. Примјерице проучио и картирао је он рудокоп у Љубији код Приједора и онај у Ивањској сјеверо-западно од Бањалуке, те се је бавио још и са подручјем соли око Дôње Тузле, а да о томе није ништа објавио. Својој врло занимљивој расправи „Ueber Goldgewinnungsstätten der Alten in Bosnien“ (у „Jahrbuch der geolog. Reichsanstalt“, 42. св., 1892., стр. 1.—52.) додао је Фулон карту источне околице Горњег Вакуфа (1:75.000), која је прво геолошко детаљно приказивање једног босанског подручја. Уз своју радњу о рудокопу бакра у Синьакову (у „Oesterr. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen“, 1893., стр. 18.) додао је Фулон врло добру прегледну карту [1]).

Наслједник Фулона у државној служби, рударски надсавјетник Фрањо Пех (Poech), главар бос.-херц. рударског департемента у заједничком министарству финанција у Бечу, није се додуше за вријеме службовања у Босни бавио специјалним геолошким студијама, али је он многе вриједне геолошке наводе уплео у своје важне публикације, од којих ваља да овдје наведемо ове: Ueber den Manganerzbau Čevljanović (у „Oesterr. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen“, 1888.), — Ueber den Kohlenbergbau in Bosnien (на истому мјесту 1893. и 1899.); — L'Industrie minérale de Bosnie-Herzégovine (Беч 1900.).

Монтанистичке студије провађаху, узимајући стручњачки у обзир геолошке одношаје појединих налазишта користних руда и прикључујући се уз дјело Мојсисовић-Тице-Битнерово „Grundlinien“, године 1895. преминули рударски капетан Вацлав Радимски, који је стекао велике заслуге за археологију Босне и садањи рударски капетан Иван Гример. Први је објавио у органима бос.-херц. земаљског музеја неколико омањих расправа и оставио је много биљежака о својим истражи-

[1]) Испореди „Geologischer Führer durch Bosnien-Hercegovina“, Сарајево 1903., стр. 167.

вањима у службеним извјештајима, док је Гример на истим мјестима уз неколико краћих расправа публицирао ванредно прегледну радњу о налазиштима каменог угљена у Босни и Херцеговини заједно са једном лијепо израђеном картом (овај „Гласник“, XI.. 1899. и наше „Wissenschaftl. Mittheilungen“, VIII., 1901.). Ако још наведемо, да је А. Гетинг (Götting, у „Berg- und Hüttenm. Zeitung“, 1886., стр. 89., 345.) писао о рудокопу мангана у Чевљановићу и о оловној руди у Сребреници; да је Људ. Погачниг (Pogatschnig) у овом „Гласнику“ године 1889. (= наше „Wissenschaftl. Mittheilungen“, 1894., стр. 152.) објавио расправу о старим рудокопима крај Сребренице; да је коначно дворски савјетник професор Х. Хефер (Hoefer) године 1898. проучавао подручје соли око Д. Тузле и налазишта рудног уља крај Рожња, о чему је важне (досад још не објављене) податке изложио у поднешеном извјештају, — то смо, како нам се чини, избројали све монтанистичке прилоге о Херцег-Босни, прибране у периоди прије него што је утемељена геолошка централа за наше подручје.

По својој практичној вриједности прикључује се уз наведене радове врло важна и опсежна расправа професора Е. Лудвига о минералним врелима Босне и Херцеговине[1]), у којој су изложени розултати у годинама 1886. до 1888. проведеног истраживања 32 разних минералних врела. Геолошки одношаји, под којима се појављују та врела, цртају се спрам дотичних навода у чешће споменутому дјелу „Grundlinien“ и т. д.

Нова периода за геолошко проучавање Босне и Херцеговине започиње тиме, што је код сарајевског рударског сатништва у љету године 1898 основано посебно одјељење као геолошки земаљски завод. Док је напријед похвално истакнуто дјеловање геологâ ц. кр. геолошког државног завода у Бечу имало сврху, да се набрзо, за неколико мјесеци, проведе прво суставно рекогносцирање читавог подручја, што се потпуним успјехом и постигло, јер је добивен прегледа главних црта геолошке творбе у Босни и Херцеговини и створена подлога за даљња потанка истраживања, — то је сада задаћа ново-основаног геолошког завода, да проведе потпуну, систематску премјеру наше домовине, сврћајући при томе нарочиту пажњу на рударско или иначе економско важне крајеве. Овакови крајеви истражују се детаљно, те се спрам практичне потребе геолошки картирају у мјерилу 1:6250 или 1:25.000. У свему другому иде се за тим, да се спрам управних потреба што прије проведе рашчлањена прегледна премјера читавог подручја.

Досад су у рукопису израђене ове специјалне карте: рудско подручје Чевљановића; — подручје жељезне руде око Вареша (објављено у мјерилу 1:31.450 у „Berg- nnd Hüttenmänn. Jahrbuch der Bergakademien“, 48. св., 1900.; већи дио на карти излученог флиша припада лијасу); — рудско подручје Фојница—Крешево (у једноставној изради, гдје је изложен само систем главних слојева, објављено под насловом „Das Bergbaugebiet in Fojnica und Kreševo in Bosnien“, Беч, 1899.); — у монтанистичком погледу важни цијели лист генералштопске карте Д. Тузла (coll. XIX., зона 27., у мјерилу 1:75.000; једноставни на 1:200.000 редуцирани изрезак придодан је књизи „Geologischer Führer и т. д.“, 1903); — мање више велики дијелови од листова споменуте карте: Костајница—Нови, Приједор—Сански Мост, Бањалука, Драгочај—Јајце, Травник—Бугојно, Прозор, Јабланица—Поткле-

[1]) Објављена у „Miner. und petrogr. Mittheilungen“, св. X. и XI.

чани, Мостар, Љубиње, Требиње, Гораждa—Чајниче, Сарајево, Зеница—Вареш, Жепче и Дубрава—Рибница, у којима су предочена подручја, гдје има користних руда (изрески из неких од ових листова генералштопске карте објављени су у мјерилу 1:75.000 у горе наведеној књизи „Geologischer Führer и т. д.“)

О једном дијелу листа „Требиње“ публицирао је карту главни геолог ц. кр. државног геолошког завода Г. пл. Буковски[1]). При картирању листа „Дубрава—Рибница“ судјеловао је марљиво и с великом устрајношћу рударски пристар Влад. Липолд; овај господин је овог часа запослен такођер код израђивања геолошке прије гледне карте Босне и Херцеговине, која ће се у мјерилу 1:200.000 већ до скора почети објављивати. Прва шестина од листа ове карте под ознаком „Сарајево“ обухвата читаво подручје источно од меридијана Травник—Јабланица све до српске границе.

Геолошка слика некојих дијелова Херцег-Босне, произашла из нових специјалних и прије гледних картирања, знатно се разликује — што се је у осталом и могло очекивати — од оне слике, што нам је пружају пријашња геолошка приказивања. Спрам тога ће нова карта износити важне измјене у назорима о геолошкој грађи сјеверо-западног дијела балканског полуострва.

Од врло обилног доказног материјала, што га у течају рада за ново картирање прибраше наши домаћи рударски чиновници, нарочито господа: рударски директор А. пл. Сломка (Słomka), рударски директор Ф. Рихтер (Richter), рударски мештар О. Веселски (Weselsky), ц. кр. рударски мјерник Ј. Јаклин, рударски управитељ Ј. Чишко (Csisko) и други, могао се је досад знанствено обрадити само мали дио. Да је и то било могуће треба да захвалимо доброти и марљивости неких специјалиста, који обитавају изван граница наше домовине.

И у овому погледу иде прво мјесто пок. А. Битнеру, који је најприправније преузимао одређивање и описивање тријаских петрефакта из материјала, што га је сабрао наш геолошки одсјек. Резултат његове марљивости на тому пољу а за босанско подручје јесте својом садржином важни опис слојева у тријаских вапненаца око Чевљановића, затим савршено одређивање многобројних врста *brachiopoda* и *lamellibranchiata* из овијех слојева[2]). Кад је управо писао ову другу велику расправу, у којој је узео у обзир — како смо већ напријед споменули — такођер богати материјал, сабран нарочито по Е. Китлу (Kittl) у тријасу око Сарајева, затекла га је смрт. Рударски савјетник др. Ф. Телер (Teller) преузео је на се тешки посао, да ту у Битнеровој оставштини нађену расправу приреди за штампање а муз. кустос Е. Китл прихватио се драге воље тога, да обради неке још неодређене фосилије. По савјету дра Телера преузеће господа др. Р. Шуберт (Schubert) и др. Л. Ваген (Waagen) смрћу А. Битнера упражњено пословно поље те ће Шуберт продужити специјалне студије о тријаским *brachiopodima*, Ваген пак студије о *lamellibranchiatama*, при чему ће дакако обрађивати и даље по бос.-херцег. геолошком одсјеку сабрани материјал.

За геолошко проучавање Босне стекао је великих заслуга др. Павао Опенхајм (Oppenheim) из Шарлотенбург-Берлина тиме, што је знанствено обрадио фауну

---

[1]) „Beitrag zur Geologie der Landschaften Korjenići und Klobuk in der Hercegovina“ у „Jahrbuch der geolog. Reichsanstalt“, 1901., св. 51., стр. 159.

[2]) „Ueber Petrefakte von norischem Alter aus der Gegend von Čevljanović in Bosnien“ у „Verhandl. d. geol. Reichsanst.“, 1901, стр. 284. — „Brachiopoden und Lamellibranchiaten aus der Trias von Bosnien, Dalmatien und Venetien“ у истом Jahrb., 52. св., 1903., стр. 495. са 10 табли.

Tabla LVIII.

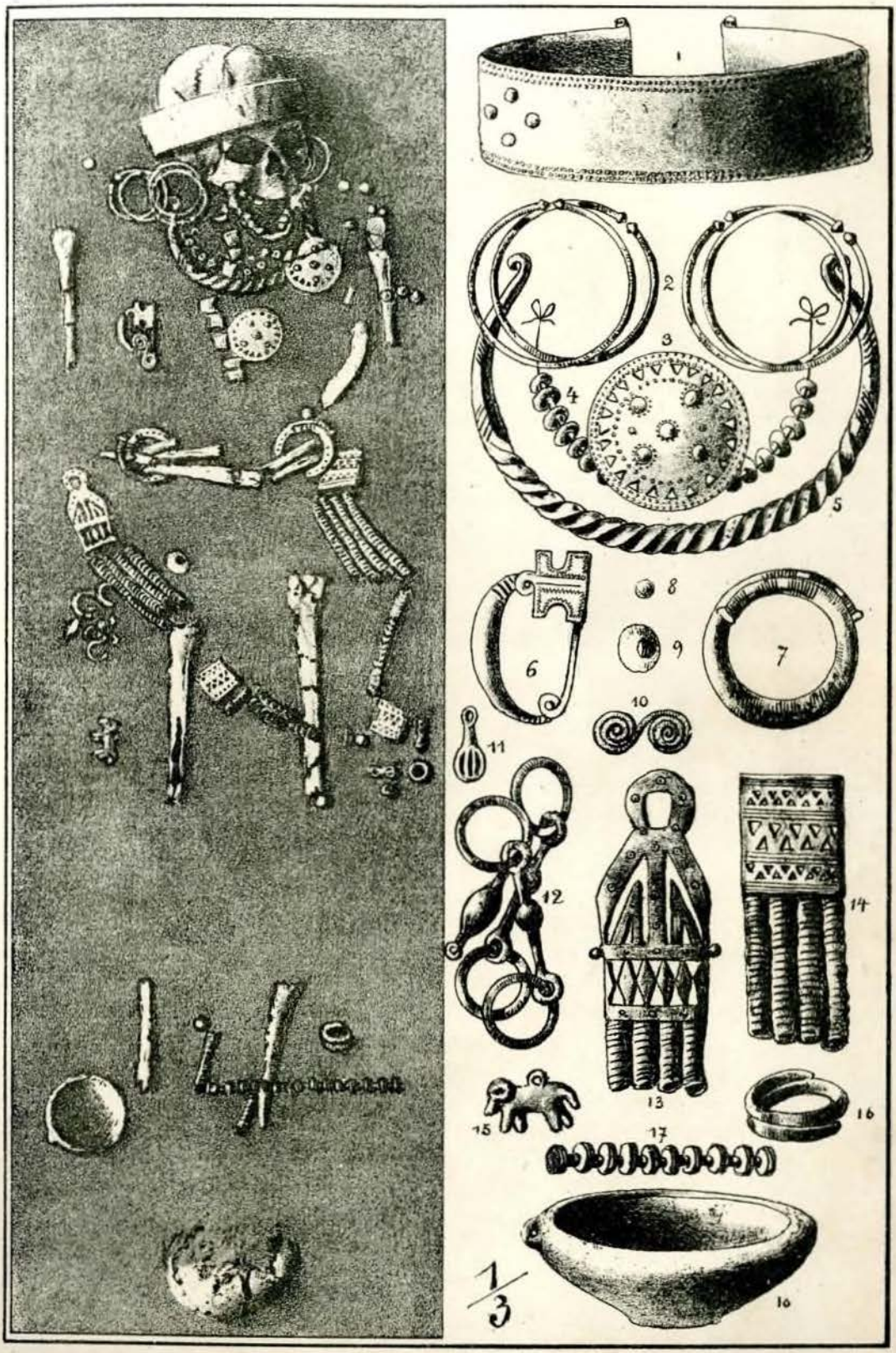

еоцена из Мајевице и из неких херцеговачких налазишта[1]), и што је одређивао окаменине још и из других формација, нарочито из дôње креде, којим су радом постигнути важни палеонтолошки податци из занимљивог комплекса слојева у средњој Босни. Предлеже још и друге важне палеонтолошке радње овог учењака, који је помоћу својег великог знања и управо недостижног искуства у неким специјалним грапама ванредно много допринео за присподобну стратиграфију млађих система балканског полуострва. За даљњи развитак познавања формација овог полуострва било би од велике важности, да Опенхајм продужи своје студије.

Захвално ваља надаље прибиљежити, да је професор Х. Енгелхарт (Engelhardt) у Дражђанима најприправније на се узео обрађивање сабраних биљевних фосилија. Овај одлични фитопалеонтолога први је послије окупације описао малени број биљевних петрефакта из Бјелобрда код Вишеграда („Isis“, 1883., стр. 85.), у пошљедњим пак годинама објавио је више изврстних радова и то: о фосилној флори околице Дôње Тузле (са шест табли), гдје описује многе врсте из олигоцена, миоцена и конгеријских слојева; — о фосилној флори разних босанских налазишта (Приједор, Каменград, Санскимост, Бањалука, Бугојно) и из Мостара у Херцеговини (са двије табле); — о фосилној флори наслаге мрког угљена од Зенице до Сарајева (са четири табле); — о биљевним остатцима копненог терцијара око Прозора (са више слика у тексту)[2]). Неутрудива радна снага и знанствено заузимање овог одличног учењака зајамчују нам, да фитопалеонтологија Херцег-Босне од њега може ишчекивати у свакој пригоди даљње потпомагање.

С истом приправношћу ко напријед споменути палеонтолози преузимали су и други специјалисти по нашем геолошком заводу присабрани материјал на одређивање, те су о овом својем раду дјеломице већ објавили неколико расправа. Од овијех навешћемо овдје господу: проф. Спиридона Брусину и проф. Крамбергер-Горјановића из Загреба, проф. В. Ухлига (Uhlig), др. В. Вагена, др. Р. Шуберта и др. Х. Бека (Beck) из Беча. Од сабирача добављена фосилија обрадио је П. Опенхајм у својем горе споменутом великому дјелу, па је и проф. Р. Хернес (Hoernes) пригодице проговорио о таковим набавама у „Sitzungsberichte der Wiener Akademie“, св. 111., година 1902.

Да употпунимо овај наш прије̇глед литературе, ваља да наведемо оне врло важне географске расправе о Босни и Херцеговини, које додуше не иду у подручје геологије, али се на ову знаност или ослањају, или из ње ваде погдјекоје податке. Овакове расправе множе се у пошљедње вријеме све то више. У томе погледу треба да на првому мјесту забиљежимо име одличног аустријског географа двор. савјетника проф. А. Пенка (Penck) у Бечу и да похвално истакнемо радове Ед. Рихтера у Грацу, изврсног српског географа проф. Јована Цвијића у Београду и заслужног за знанствено истраживање грађанског надсавјетника Филипа Балифа у Сарајеву, који је у својем дјелу „Wasserbauten in Bosnien und Hercegovina“ (двије свеске, Беч 1896. и 1899.) објавио важне прилоге за хидрографију наше домовине, и који се у овај час бави студијама о потресима. Из пера проф. Пенка проистекоше поучне расправе о леденом добу на балканскому полуострву,

[1]) „Ueber einige alttertiäre Faunen der österr.-ung. Monarchie“ у „Beiträge zur Paläontologie und Geologie Oesterreich-Ungarns und des Orients“, XIII., 1901, са 9 табли“.

[2]) Ове важне расправе објављене су у овом „Гласнику“ год. XIII. (1901.), XIV. (1902.), XV. (1903.) и XVI. (1904.), те ће на њемачкому језику изаћи у наредној свесци наших „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“.

нарочито пак у Босни и Херцеговини („Globus“, 78. св., 1900., стр. 133. и даље), затим о геоморфологији Херцеговине („Zeitschrift des deutschen und österreichischen Alpenvereins“, XXXI., 1900., стр. 25.). Од његових ученика истакоше се радњама о Босни Н. Кребс, Фр. Лекс (Lex), особито пак А. Грунд („Die Karsthydrographie. Studien aus Westbosnien“ у Пренковим „Geographische Abhandlungen“, год. VII., св. 3., 1903.). Професор Ед. Рихтер ради већ неколико година на хисторијско-географском дјелу о читавому подручју Херцег-Босне, на коју је сврху у више пута пропутовао нашим крајевима. Његови ђаци др. Г. А. Лукас и др. Г. Јаукер објавили су прилоге на геолошкој подлози у овом „Гласнику“ (наше „Wissenschaftl. Mittheilungen“, 1901.). Професор Јован Цвијић стекао је великих заслуга својим морфолошким и глацијалним студијама о Босни, Херцеговини и Црној Гори (у „Abhandlungen der k. k. geographischen Gesellschaft“, Беч 1900. и 1901.; на српском језику год. 1899.). И други његови радови о балканском полуострву јесу за нас од важности, пошто се често односе и на Босну и Херцеговину (нарочито расправа „Ueber die dinarisch-albanesische Scharung“ у „Sitzungsberichte der Wiener Akademie“, CX., 1901.). Његов ученик Јефто Додијер објавио је такођер неке прилоге геоморфологије Херцеговине. Коначно ваља да још прибиљежимо поучни извјештај В. М. Девиса (Davis), професора Харвард-свеучилишта у Кембричу (Cambridge, „Bull. of the Geogr. Soc. of Philadelphia“, III., 1901.) о екскурзији бечких и страних географа под водством проф. Пенка кроз Босну, Херцеговину и Далмацију, надаље у новије доба по дру Г. Данешу (заједно са геологом др. Тоном [Thon]) подузете студије у поморским крајевима Херцеговине.

Географски радови ове и сличне врсте долазе дакако у многочему у прилог геолошкому проучавању наших крајева, но потребна је за ње свакако поуздана геолошка подлога. Ново геолошко картирање Босне и Херцеговине, које све то више напредује, има задаћу да створи ту подлогу не само за географију и остале знанствене струке, него и за практичне сврхе: за рударство, шумарство, пољопривреду, технику у ширем смислу и т. д. Пријеглед геолошке складбе Босне и Херцеговине, о којему ћу проговорити у наставку овог мојег досадањег приказивања, одговара стању проучавања на концу године 1903.

(Наставиће се.)

Sojenica u Dônjoj Dolini.

Četvrto otkopavanje god. 1903.

Priopćio

dr. **Ćiro Truhelka.**

(Svršetak, vidi „Glasnik", sv. 2., god. XVI., 1904., str. 225.—235. — Sa 1 tablom [LVIII.] i 7 slika u tekstu.)

D. Ostali nalazi.

Kamenih rukotvorina i ovaj se put malo nalazilo. Osim nekoliko brusova, od kojih su neki bili provrtani, te su služili oni veći za uglagjivanje rožnih halataka, a manji kao belegije, nagjena su ovdje dva kalufa od pješčenika, jedan za izlijevanje dviju vrsta broncanih dugmeta, a drugi, dvostrani za izlijevanje uresnih igala. Na jednoj strani ovog kalufa jesu otisci dviju igala sa malenim glavicama, koje se sastoje od dva uporedo nanizana mala koluta, na drugoj je strani otisak slične igle i druge veće sa polukrugljastom glavicom. (Sravni *slike 43.* i *44.)*

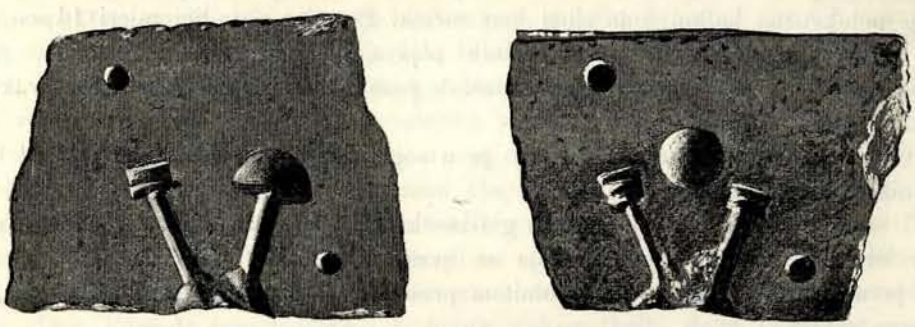

Slike 43. i 44. Dva kalufa od pješčenika. $^2/_3$ nar. vel.

Zanimljiviji su ovi predmeti: jedan kameni, provrtani čekić od serpentina, od kojeg se našao samo ulomak jedne plohe *(tabla LVII., slika 22.)* i jedna lijepo izbrušena jezičasta kamena sjekira *(tabla LVII., slika 21.)*. Obadva predmeta idu po svojem postanju u neolitično, dakle u doba, kada našim sojenicama nije bilo još ni traga; nema sumnje, da su ova dva komada ovamo dospjela tek slučajno i u kasnije vrijeme. Možda ih je koji sojeničar našao i ovamo donio, ili ih je Sava ovdje izbacila. Obadva komada nagjena su u višim, dakle mlagjim slojevima, a sjekira u najmlagjem sloju ispod samog humusa.

Broncani predmeti, nagjeni god. 1903. u sojenicama, bilo na iskopanoj plošt ini u koritu Save, bilo na „Gradini", odgovaraju brojem i oblicima iskopinama pregjašnjih godina. Većina ih je izlomljena, te sastoji od bezvrijednih komada, što su ih sojeničari izgubili ili odbacili. Ovamo idu: pogdjekoji izlomljeni komad tenećeta i žice, po koje dugme ili drugi ulomak od nakita. Našlo se ipak i nekoliko bolje očuvanih komada.

Najprije valja nam spomenuti poveliku udicu od bronca, posve sličnu današnjima, koja je iskopana na Gradini u najdubljem sloju *(slika 45.)*, zatim jednu uresnu iglu, dugačku 13 *cm* sa malom kruškolikom glavicom, polukrugljastu paftu sa dvije kuke s dônje strane, po rubu pokićenu gustim nizom bobica i poprijeko izbočinom sa tri usporedne, jako izbočene prutice. Slične se pafte prvi put pojaviše na Glasincu, a od onda češće i u drugim grobnicama prvog gvozdenog doba, osobito u grobištu na Dolinskim gredama.

Zanimljiv je komad mala privjeska u obliku kotla. Slična je donekle italskim situlama, ali je u dimenzijama razmjerno niža i šira, nego što su ove. Dno i rub opa-

Slika 45. Broncana udica. $^2/_3$ nar. vel.

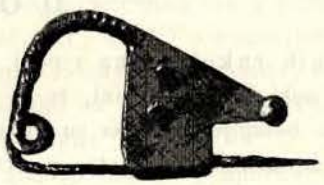

Slika 46. Broncana fibula tipa glasinačkog. $^2/_3$ nar. vel.

sani su izbočenim obručem, na dnu su smještene tri kvrgice, koje služe kao noge, na rubu je polukružna halka, koja služi kao ručica. Promjer posudici mjeri 14 *mm*, visina 8 *mm*. I ova privjeska sjeća nas sličnih pojava na glasinačkom grobištu, gdje je često nagjeno privjesaka u obliku malešnih posudica ili drugih predmeta svakdanjeg života.

Osim neznatnih ulomaka nagjeno je u sojenicama i na Gradini ovaj put 5 bolje očuvanih komada fibula.

U *slici 46.* prikazan je poznati glasinački tip oblučaste fibule s jednom petljom i vrlo širokom nožnom pločom, koja se svršava u šiljati, glavicom pokićeni povor. Ploča je uriješena s obje strane okomitom pruticom nakrstica, opasanih zarezom, a lûk sa nizom zareza.

Od prilike istom dobu pripada jedna čunjasta fibula italskog oblika sa dugoljastom nožnom pločom, na srijedi jako ispupčanim, s dônje strane šupljim lukom, koji je uriješen gustim nizovima transverzalnih zareza. Igla je odlomljena pa se kasnije čivijom prikovala druga igla, ali je i ova odlomljena. Fibula je dugačka 6 *cm*, lûk je 22·7 *cm* visok.

Sličnih fibula nagjosmo vrlo često. U doba, kada su one bile u običaju, pada doba cvatanja našega naselja.

Vanredno zanimljiv komad megju nalazima iz god. 1903. jeste lûk broncane fibule štrbačkog tipa. Glavica i nožica odlomljeni su, lûk je posve karakteristično pokićen nizom zrna sa po pet transverzalnih latica. Megju zrnima, opasanima žicom, lûk

je užlijebljen. Ovaj tip, koji se dosad često — obično od srebra — u Bosni nalazio, sjeća nas po ornamentici nekih grčkih fibula te nam zasvjedočuje kulturne sveze izmegju zemalja na sjeveru i na jugu Balkana.

La-tènskomu sloju pripada rano la-tènska, dobro očuvana fibula sa spiralnom glavicom u 8 zavoja i zavraćenom nožicom, pokićenom dvostrukom kugljicom. Lûk je masivno izragjen, na srijedi proširen i izbočen, prema glavici odijeljen sa nekoliko zareza. I ovaj tip spada megju obilnije mlagje nalaze iz grobišta na gredama.

Po dobu je najmlagja srednje la-tènska fibula, prikazana u *slici 47.* u $^2/_3$ n. vel. Odlikuje se krasnom malahitnom patinom. Na zavraćenoj nožici uriješena je ovalnim broncanim kolutom, u koji je usagjena obla plosnata ploha (od koralja?), pričvršćena uz nožicu posebnom čivijom.

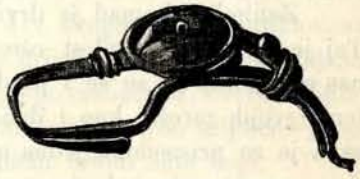

Slika 47. Srednjo la-tènska fibula. $^2/_3$ nar. vel.

Slične fibule našli smo u većoj mjeri u pomnjivo izragjenim egzemplarima u grobištu u Jezerinama. U našim Dolinskim sojenicama jesu srednje la-tènski oblici vrlo rijetki i idu bez sumnje u doba, kada je naselje već propalo, pa su tek slučajem ovamo došli, ili su nam ih ostavili stanari, koji su preživjeli doba cvatanja sojenice te se nastaniše u nešto kasnije doba na podorima staroga naselja.

U sivom ilovastom sloju stare naplave nagjen je na raskopinama na Gradini u dubljini od 4·5 *m* u jednoj hrpi pomanji nalaz broncanih predmeta. Bio je to ženski nakit, koji se sastojao: od jedne masivne tordirane ogrlice sa 12·5 *cm* promjera; od dvije spiralne naočaraste fibule od žice sa osmicom u sredini, u jedne mjeri promjer spiralnih ploča 5·4 *sm* u druge 6·8 *cm*; od niza šljepočnih kolutova savitih od broncane žice u više zavoja (promjer 5 *cm*).

Sav ovaj nakit nagjen je na jednoj hrpi te je vrlo izhrgjao. Šljepočni kolutovi zbili su se dapače ilovačom uslijed oksidacije bronca i infiltracije ilovače bakrenim solima u jednu kompaktnu grudu, tako da nije bilo moguće pojedine kolutove izvaditi iz te grude a da se ne slome. Uz ovaj nalaz nije bilo kostiju, prema čemu nije tu bila grobnica, već je to nakit, što ga je koja sojeničarka slučajem izgubila. Naočaraste fibule u Dolini vrlo su rijetke i pripadaju najstarijem odsjeku prvog gvozdenog doba u našem naselju.

Gvozdenih predmeta nagjeno je i ovaj put u sojenicama za čudo malo. Razlog tome biće taj, što se gvožgje pod dojmom vlage vrlo brzo istrošilo i izhrgjalo, te se pretvorilo u grudu oksida, koja je prvotni oblik predmeta posve izopačila. Samo krupniji komadi i manji komadi od čelika mogli su se donekle očuvati. Odatle dolazi, da mi megju nalazima iz god. 1903. imamo samo četiri prilično sačuvana komada od gvožgja. Dva komada jesu halatke i to jedna sjekira (kelt), duga 14 *cm*, na gornjem kraju šupljim sâpom provigjena, tako da se nasagjivala kao broncani keltovi na kukasto drvo, te jedan budak, u kojega se držalica na isti način usagjivala. Obadva su komada po sebi neznatna, ali je ipak zanimljivo primjetiti, da se u nas tehnika nasagjivanja držalice u sjekira od broncanog do gvozdenog doba nije usavršila. Na Glasincu nalazimo gvozdene sjekire sa transverzalnim sâpom, u Dolini ostao je u prvo gvozdeno doba u običaju isti način nasapljivanja, koji je bio u običaju u doba bronca.

Prilično dobro sačuvan gvozdeni predmet jeste mali, 8·2 *cm* dugački nožić. Oštrica njegova, duga 5·6 *cm*. oštro je uvita, a sâp ima oblik trna, koji bi se usadio u drveni držak. Ovakih nožića nagjeno je gotovo u svakoj grobnici na gredama, a nosilo ih, kako se čini, i muško i žensko uvijek uza se.

Četvrti gvozdeni komad jeste vršak strjelice, dugačak 9·8 *cm*. U njega je sâp razmjerno predug a oštrica zaprema tek četvrtinu duljine. Taj se oblik znatno razlikuje od predhističkih, u kojih su list i sâp napose pomnjivo izragjeni. Komad je svakako mlagji i spada već u rimsko doba, te stoji izvan kruga ostalih nalazaka iz naše sojenice. Dopao je ovamo možda u doba, kada su rimski osvajači zauzeli Panoniju.

Od predmeta načinjenih od druge tvari spomenućemo 30 komada emaljnih zrna od gjerdana. Većina je jednobojna, ponajviše modre boje, dok su deset povećih komada uriješeni poznatim spiralnim očima. Veličinom svojom ističe se osobito jedan veliki, od modre staklovine načinjeni, ananasu slični komad, uriješen po obodnici nepravilnom žutom pruticom. Promjer ovog zrna iznosi 3 *cm*.

Zanimljiv komad je drveni ulomak, što nam ga predočuje *slika 34.* na *tabli LVII.* Taj je ulomak na žalost oštećeni vršak drvene igle za pletenje mreža, a zanimaće nas primjetiti, da su se i predhistorični ribari naše sojenice služili istom iglom za pletenje svojih mreža, kao i današnji narod u D. Dolini! U *slici 35.* na *tabli XVII.* prikazana je za prispodobu jedna moderna igla; od nje se predhistorična razlikuje samo time, da je mnogo veća i da je na srednjoj držalici zažlijebljena kao korito, tako da je u taj žlijeb moglo stati više pregje, nego li u današnju iglu. I tu dakle imamo primjer, kako se oblici staroga svijeta znadoše sačuvati do u najnovije doba.

Od recentnih komada, što su tečajem rada u Dônjoj Dolini iskopani, spomenućemo jedan ulomak lonca sa valovitim ornamentom. To je možda prvi i najstariji spomenik slovjenskih doseljenika u D. Dolini.

B. Grobište na „Gredama".

Istraživanje na gredama u godini 1903. pokazalo je, da je ovo grobište pregjašnjih godina većim dijelom već pretraženo. Što je bilo važnijih grobnica, nagjeno i otkopano je već prije, a ovaj se put nagjoše, osim jedne znamenite iznimke, samo nekoliko plugom vrlo oštećenih grobova sa malo priloga. No ako se ovog puta i ne nagjoše netaknuti grobovi, namjerismo se gotovo svuda, gdje je lopatom odgrnuta zemlja, na razbacane predmete od bronca i druge tvari, na ulomke raznih starina i na druge ostatke. Kulturni sloj išao je dakle od jednog kraja grede do drugoga, a pokazuje različnost samo u toliko, što je manje ili više bogat starinama na ovom ili onom mjestu.

Pokusi na nekim dijelovima grede Mate Petrovića Malog donesoše niz razasutih predmeta, i to na jednom mjestu hrpu od devet lijepo očuvanih šljepočnih koluta od četveraste broncane osukane žice, u kojih je jedan kraj zašiljen, drugi rastanjen i smotan u spiralu. Dalje je nagjen jedan osamljeni šljepočni kolut od jednostavnije žice, dvije čertoške fibule (dugačke 5 i 5·5 *cm*), lûk od fibule istog tipa, u koje je uz glavicu bila prikovana spiralna cijev sa iglom, koja danas fali, i jedna čitava fibula iste vrste, ali se u nje vršak nožice već ponešto vraća prema lûku, kao u nekih fibula, koje nam predstavljaju prijelaz čertoškog tipa la-tènskomu. Dva pupčasta dugmeta obične vrste, jedna spiralna cijev, kojom su običavali osukati gajtan pojasa i nekoliko sitnijih ulomaka upotpunjuju niz broncanih nalaza sa ove grede.

Četiri zemljana prešljena, od kojih je jedan maleni ornamentiran spiralama, 14 emaljnih, megju njima 8 ornamentiranih i dva jantareva zrna jesu razbacani ulomci gjerdana.

Greda Nikole Šokića gotovo je u čitavom svojem prostoru iscrpljena već pregjašnjih godina, samo po rubovima našao se još po koji komad, te se spasio od pro-

pasti. Bila je tu privjeska od bronca neobičnog štitastog oblika, urièšena po srijedi žlijebom, a u gornja dva ćoška sa dva izbočena oka, jedna astragalna šipka od pojasa, jedno konično zrno od gjerdana i mala djetinja narukvica od krupne žice sa $1^1/_2$ oboda, urièšena sitnim zarezima (promjer 3·9 *cm*).

Sa grede Stipe Jakarića imademo ove godine samo neznatnih nalaza: dvije broncane astragalne šipke sa pojasa; ulomak sićušne fibule sa visokim lûkom, jednom petljom i pločastom nožicom (glasinački tip), u nje je na srijedi deblji lûk urièšen sa tri radijalna plosnata dugmeta, na oba kraja zarezima; dva modra staklena zrna i bikonično zemljano zrno.

Pokusna kopanja u bašći Nikole Šokića iznijela su ulomak krasne rano la-tènske fibule sa zavraćenom nožicom, pokićenom sa dva krupna, lijepo profilovana zrna, i jakim ovalno izbočenim lûkom, komu je površina urièšena kosim, a zarubljena postranim zarezima, iskovanim sitnom zumbom. Uz to je nagjeno razbacano devet emaljnih, većinom sitnijih i dva zemljana zrna. Jedno veliko modro emaljno zrno urièšeno je sa tri polukrugljaste izbočine, koje su opet prevučene spiralnom crtom žute boje.

Obilniji nego na pregjašnjim gredama bijahu rezultati pokusnog kopanja na gredi Stipe Ćegrlja, a znameniti su po tome, jer nam jedan dio te grede reprezentira najmlagji sloj Dolinskog grobišta, koji prelazi u srednje la-tènsko doba.

Kako se razabire iz dosadanjih izvještaja, pripada naše naselje i njegovo grobište onom dobu, koje u našim krajevima označuje prijelaz prvog gvozdenog doba u drugo. Uz domaće i italske oblike prvog gvozdenog doba naišli smo često na tragove ranije la-tènske kulture, dok se je srednje la-tènskim rijetko i samo iznimno našao trag. Na ovoj gredi nagjeno je nekoliko komada, koji nam zasvjedočuju, da se je Dolinsko naselje održalo bar donekle i u doba, gdje se u nas pojavljuju kulturni elementi srednje la-tènske kulture.

Osim komada, nagjenih pojedince na toj gredi, nagjene su tu i tri grobnice, te je jedna od njih, koja je prenešena čitava u muzej, najbogatija od svih dosad u Dolini nagjenih grobnica.

Megju nalazima, koji su pojedince nagjeni, imademo s ove grede devet fibula. Jedna, prikazana u priloženoj slici predstavlja karakterističan glasinački oblik prvog gvozdenog doba *(slika 48.)*. Četiri spadaju starijoj la-tènskoj periodi, a četiri mlagjoj,

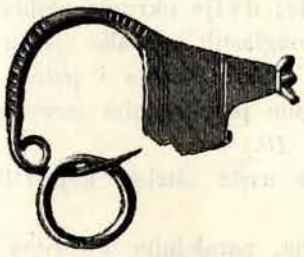

Slika 48. Fibula glasinačkog oblika. $^2/_3$ nar. vel.

Slika 49. Srednje la-tènska fibula. $^2/_3$ nar. vel.

to jest srednjoj. Od prvih spada jedna u grupu fibula sa zmijolikom glavicom na zavraćenomu kraju nožice, a tri u drugu pomnjije obragjenu grupu, gdje je kraj nožice urièšen sa lijepo profilovanom glavicom. Najbolje očuvani komad predočuje *slika 49.*

Srednje la-tènski oblik zastupan je za obadvije poznate vrste sa po dva komada. U prvu vrstu, u koje je zavraćeni kraj nožice opasao lûk, ide jedan ulomak

od bronca i jedan od gvožgja; u drugu dvije broncane fibule, u kojih je zavraćeni kraj spojen krupnim zrnom uz lûk, a drugo je slično zrno nanizano na žici, u koju se produžuje kraj nožice. Ovi su oblici savremeni sa nekropolom u Jezerinama.

Od ostalih nalaza od bronca spomenuti nam je: lijepu masivnu narukvicu otvorenih krajeva, urièšenu gustim nizom transverzalnih šipka, ulomak slične narukvice, tri astragalne šipke od pojasa, mali plosnati kolut, ulomak jednostavnog prstena, spiralnu cijev, dva šljepočna koluta od tanke žice, urièšena zarezima, konačno jedno uresno dugme sa profilovanim štapićem po sredini.

Osim toga nagjeno je na istoj gredi šest neurièšenih zemljanih prešljenova i 22 manja staklena i emaljna zrna.

Od donekle sačuvanih grobnica, koje su na toj gredi nagjene, bila je jedna položena od sjevera prema jugu u dubljini od 70 *cm*. Uz kostur se našao gjerdan, koji se sastojao od 88 komada žutih i modrih manjih zrna od stakla; na sredini bio je provrtani zub životinje (psa ili vuka) kao hamajlija. Na grudima ležale su dvije vrlo slabo očuvane malene čertoške fibule.

Druga grobnica, vrlo slabo sačuvana, tek 15 *cm* pod površinom, sadržavala je kostur položen od istoka k zapadu, uz koji se našlo 8 tordiranih šljepočnih kolutova od tanke žice sa 4·5 *cm* promjera; na grudima ležala je velika plosnata fibula urièšena pupcima, na žalost slabo očuvana i jedna zmijolika fibula sa kolutom na glavici i lûkom, koji nas već sjeća čertoških oblika (nožica fali). Dva jantareva i četiri modra staklena zrna nagjeni su uz lešinu pojedince.

Na *tabli LVIII.* prikazana je grobnica ženskog čeljadeta, urièšena bogatim broncanim nakitom. Grobnica bila je vrlo plitka, te ju je ralo znatno oštetilo. Grudne su kosti razmrskane, od nožnih i ručnih otrgani su veliki komadi, ali je srećom ostao veći dio nakita na svom mjestu, pa nam po tome ova grobnica prilično savršenim načinom ilustrira bogati broncani nakit otmenije sojeničarke. Čelo opasao je široki, pupcima urièšeni diadem od broncanog lima *(slika 1.)*. Uz oba uha visjela su niz slijepe oči po četiri velika šljepočna koluta *(slika 2.)*, koji su bili prišiveni uz kapu ili maramu, kojom je pokojnica pokrivala glavu. Oko vrata priljubio se gjerdan od nanizanih jantarevih zrna *(slika 4.)*, a pod njim se našla vrlo masivna broncana ogrlica (torquis, *slika 5.)*.

Na grudima bila je odjeća sapeta sa četiri fibule: dvije okrugle plohaste fibule, urièšene u srijedi sa pet izbočina, po rubu nizom trouglastih izrezaka (jedna nasred grudi, druga na lijevoj strani), a na desnoj jedna mala spiralna i jedna oblučasta fibula glasinačkog tipa sa četverastom, na dvije strane polukružnim izrescima urièšenom nožnom plohom. *(Tabla LVIII., slike 3., 6.* i *10.)*

Uz lijevi bok bijaše onaki mali gvozdeni nož uvite oštrice, koji fali u malo kojoj Dolinskoj grobnici.

Na rukama bile su nataknute po jedna masivna, paralelnim zarezima urièšena broncana grivna glasinačkog oblika *(slika 7.)*. Najzanimljiviji dio nakita u ove grobnice bio je oko pasa, jer je tkanica pasa bila urièšena bogatom, broncanom terkijom. Terkija se sastojala od četiri krupna, broncanom pruticom osukana gajtana, položena uporedo. Ovi gajtani bili su na jednom kraju usagjeni u plosnatu, lijepim probitim ornamentom urièšenu paftu, koja završuje u prostrani kolut za vješanje *(slika 13.)*, a na drugom kraju u sličnu paftu, urièšenu sa tri reda trouglastih procjepa, odijeljenih horizontalnim crtama *(slika 14.)*. Slične dvije pafte bile su smještene u pravilnim razmacima i po sredini gajtana. Ova terkija, koja naliči širokom broncanom pâsu, visjela

je u polukrugu niz bokove te nam predstavlja slikovit nakit, koji je svojim sjajem mnogo doprinosio poljepšavanju nošnje naših sojeničarka. Niz jedan kraj terkije visio je o desnom boku broncani lanac *(slika 12.)*, koji se sastojao od tri profilovane šipke i četiri koluta; na kraju imao je broncanu privjesku u slici ovna *(slika 15.)*; niz desni bok visjela su dva kruškolika dugmeta sa uzdužnim procjepima *(slika 11.)* te dva broncana bombaka *(slika 9.)*. Iznad stopala ležale su poprijeko dvije duge broncane šipke, urješene nizom kolutova, koje su valjda kao privjeske pojasa visile niz bokove *(slika 17.)*.

Pod ovom bogato nakićenom lešinom ležala je protivnim smjerom druga od mladog čeljadeta; njojzi pripada mala djetinja narukvica *(slika 16.)*, možda i ono jedno pupčasto dugme *(slika 8.)*, a lijevo do glave malena zemljana zdjela sa jednom prostranom kvrgom na izbočini *(slika 18.)*.

Ova grobnica pomnjivo je dignuta sa svoga mjesta te je prenešena u zemaljski muzej, gdje spada megju najvažnije spomenike Dolinskog naselja.

Два савремена извјештаја о Босни из прве половине XVII. стољећа.

Приопћио

др. **Ф. М.** (Загреб).

(Свршетак.)

Патер Кашић и Шимун Матковић у Риму.

У првом дијелу[1]) ми смо видјели рад ове двојице свећеника у нашим крајевима, па ћемо их сада пратити на њиховом поновном путовању. — Врло је занимљив разлог, због којег је дошло до тога новога мисионарског похода већ кратко вријеме иза првог путовања; зато ћемо цијелу ствар приопћити онако, како је читамо у латинском извјештају. — Ту нам се сликовитом живахношћу цртају страначки напори у римској курији; видимо како се кандидати препоручују и одбијају; како се једна странка бори за овога, друга за онога, једна против овога, а друга против онога, док кардинали на све показују лијепо лице, слушају, примају и отправљају једне и друге, али се не даду лахко наговорити ни од велезаслужних људи. Тако се ево патер Исусовац Кашић даје на све муке, да Шимуну Матковићу босанском фратру исходи бискупску митру за коју од бискупија у нашим земљама. — Није успио, јер су Шимуна босански Фрањевци врло зло описали. Шимуну било је суђено да остане мисионар. Тако га налазимо године 1622. као мисионара у Славонији и јужној Угарској, одакле се јавља са молбом у Рим, да би му се подарила жупа Буњевци, да тамо парокује. — То је по свој прилици и постигао, па се послије о њему ништа не спомиње. Но пређимо сада на саму ствар. — Ево како о томе извјештај приповиједа:

Патер Клаудиус (Aquaviva, генерални препосит исусовачког реда) .... уведе мисионаре господина Шимуна и оца Кашића пред св. оца папу, да му пољубе ноге. Повјереници (у тој ствари) од стране Његове Светости бијаху два кардинала: Мелинус и Сера; код ових је патер Кашић са много мара и муке радио и особито вруће молио, да се зареди бискуп у Срјему, Илоку, Тауруну (Биограду) или пак у Смедереву. У ту сврху је патер Кашић често залазио у палаче ових кардинала, те им доносио меморијале, којима је горње образлагао. — Он је тражио, да се учини бискупом господин Шимун, који је као свећеник био најодлучнији поборник католикâ, по свом честитом значају на далеко познат свим вјерницима и пновјерницима, одушевљени ревноватељ за католичку вјеру, обновитељ порушених светих цркава, и освајач из руку шизматика оних цркава, што су им биле у руке пале, и њихов бранитељ пред турским судовима; човјека доста вјешта турскому језуку, који је толиком слободом говорио пред Турцима, да се херетици нијесу усуђивали запредати; човјека, који

[1]) Види „Гласник“, овогодишњу 2. свеску, стр. 251.—266.

је био отишао у Цариград, те од турскога цара исходио многе повластице за католичке кршћане у оним крајевима. Зато је патер Кашић управо њега и предлагао господи кардиналима, описао га у разним споменицима за информацију, е би га св. отац подигао на коју бискупију у оним покрајинама, гдје је толи одлучно и сретно војевао за католикэ. Но ништа не узможе постићи.

Босански фратри били су оставили свому некому прокуратору врло зучљиву споменицу против господина Шимуна, а у вријеме, кадно се разишао капитул код Ара Цели. Ова споменица имала се предати врховној глави цркве, ако би се када радило, да се Шимун узвиси на бискупску столицу. У тој споменици било је написано у пет поглавља најљућих освада, што их написаше најмрскији непријатељи господина Шимуна међу фратрима. Али господа кардинали ни ријечи не споменуше патру Кашићу, да је донешена такова споменица и да су је прочитали, већ љубазно опћећи са патром (Кашићем) изнашаху разне потешкоће, с којих да не могу узвисити господина Шимуна. Све те приговоре настојао је патер да одбије што усмено што новим споменицама. Но ништа не постиже. Бриге су га мучиле, што да започне у тако замршеној и тамној ствари. Напокон ипак допре патру до ушију глас о оном несретном (pessimo) мемориалу, штоно је садржавао пет поглавља самих освада. — Фратри босански замрзили су наиме на господина Шимуна зато, што се је он противио неким злим обичајима и чинима; а падасве био им је за то мрзак, што је код врховног главара цркве исходио папинску мисију отаца дружбе Исусове, да ови прегледају католичке вјернике под турским господством, да њихове душевне потребе надгледају, те припомогну колико ријечју, толико примјерима и добрим обичајима, и да међу невјерницима опрезно развиде политичко стање.

Него погледајмо сада рад (патра Кашића) о господину Шимуну код господе кардинала, који отворено изјавише, да није способан за бискупију, јер да није наображен (illiteratus) па још и због разних информација, што да предлеже с других страна. Одатле ето оцу Кашићу нових непримлика такођер од стране господина Шимуна, као да је он (Кашић) сâм онај, који пријечи да га врховни главар цркве узвиси. А то је било скроз криво, како то може доказати све (што је патер Кашић радио), те многе споменице што их је он предложио како врховној глави цркве, тако господи кардиналима у сврху његова именовања, за које је већ све спремио. Али она преалобна споменица, што је горе споменусмо и што ју бјеше предложио прокуратор Бошњака, свали у пропаст сав рад због господина Шимуна.

Осим тога је патер Кашић упорно заклињао у толи важној ствари господина кардинала Белармина (Bellarmina), да удостоји господина Шимуна препоручити врховном понтифику и кардиналима. Овај кардинал није то одбио, већ ганут толиким ревнованьем обрече да ће говорити коју ријеч код њих (кардинала). Па то је и великодушно учинио, али је добио одговор, да господина Шимуна не сматрају достојним бискупскога достојанства. Али за то да тим више мисле св. отац и кардинали о томе, како би узвисили патра Кашића. Кад је то чуо патер Кашић рече сасвим збуњен, да он није способан да носи толико бреме, већ да жели остати и надаље до смрти у дружби (Исусоваца). Тада придометне поменути кардинал Белармин, да се је и он дружби (Исусовој) завјерио, те да није ни он из ње иступио, већ да га је св. отац из ње извукао.

Тада отповрне патер Кашић: „У мене нема ни толико крјепости ни толико заслуга". — На те ријечи изађе у ћелију сав црвенилом обасут и погнуте главе. Кад је дакле патер Кашић добио овакав одговор ни мало се није обрадовао, већ се пун жалости врати у свој стан .... те је најозбиљнијим ријечима молио патра (генералнога прокуратора дружбе Исусовачке), да св. оца од ове намјере одврати .... што овај (прокуратор) радо и учини, те патра Кашића посве ослободи.

Тада се узме радити о господину Шимуну, е би га учинили комисаром или да га учине апостолским викаром онамо у оним крајевима, док би св. отац изабрао способнога и ученьака (litterat) за бискупа. Но ипак крај свих многих споменица, што су биле поднешене у ту сврху. ништа се не постиже.

Ради тога је господин Шимун у великој узрујаности дане проводио, по наговорима неких злобника окривљивао је сумњама патра Кашића, сваки дан му се разним тужбама у лице тужио, па оно чим су њему други уши напунили, самому је патру предбацивао и много му јада задавао. — Овим јадима измучен смишљао је патер и главу себи разбијао, како би му (Шимуну) нешта почасна од св. оца исходио, да умирен из града (Рима) оде. Бијаше он у јаду немоћнији, те жесток у пословима који му нијесу били поћудни, па се је за то бојао (патер) још љућих тужаба, јер је онај јадиковао на све што није по његовој глави пшло.

Напокон ето трачка утјехе и њему самому (Шимуну) па и патру Кашићу, кадно му падне на памет, да би се и он (Шимун) послао са господином Петром Качићем (Cakhio, арципресбитером Montis Rotundi), далматинцем Шибенчанином, да исходе у турскога султача (уз припомоћ и могућност некога свога рођака еунуха, који је био код султана врло уплива особа) нову повластицу.

Садржај ове повластице имао је гласити, да се њему (Шимуну) дозволи, да са бискупом, који ће бити изабран и са патрима Исусовцима слободно живе по кршћанском обичају, те све службе кршћанске обављају без сметања са стране Турака. — Ево овакав мемориал поднесе патер Кашић св. оцу (те замоли), да би се овој двојици дала добра попудбина те их се послало у Цариград, и да би барем два патра из дружбе (Исусоваца) пошла у Taurunum (Биоград) и Сријем, да помажу католицима у оним странама. Св. Отац одобри најдраговољније све што се је у овој споменици тражило. И тако се оној двојици што су смјерали путовати у Цариград, одброји двије стотине златника за попудбину; а она два патра што су имали ићи у Сријем, добију око стотине златника.

Овако се господин Шимун нешто веселији спреми на пут са својим пратиоцем господином Петром, након што је своје ствари добро уредио.

О другој мисији патра Бартоломеја Кашића по турској области.

Примивши патер Кашић писмо од патра Муција, генералног преносита дружбе (Исусове), отпутује повољном пловидбом из Лорета у Анкону, гдје су га чекала два патра пратиоца: патер Марин де Боне (Bonis) и патер Марин Драго те онда отпутују сви у Дубровник.

Године дакле 1618. дана 26. маја, по свечаности Дјевичина Навјешћења, у вечер буде из луке анконске изведена лађа на дебело море у двије уре по ноћи при повољному вјетру. Морнари разапеше троја једра, у која је дувао цијелу ту ноћ и цијели наредни дан исти повољни вјетар, тако да су брзо приспјели на доглед дубровачког отока Мљета.

Патри уђу у Дубровник — — — — — — — —.

Пошто патрима не бијаше могуће запутити се у турско царство без пратње дубровачких трговаца и вјерног јањичара, морали су почекати на друштво све до 20. секстила. Овога дана зајашу патри коње, одјевени у одијело дубровачких трговаца, те оруђем провиђени отпуте се из Дубровника пут Taurunuta (Биограда), Сријема и Темишвара. — На том путу, који је трајао скоро осамнаест дана, морадоше патри поднијети многе потешкоће, немилосрдне кише с неба, каткада сунчане припеке, а често им је било под ведрим небом ноћ провести на слами или сијену (ако то уопће могаху добити). Но све ово пољешкивање и преноћивање весело патри поднашаху у друштву са пријатељима. — Напокон приспију у Taurunum Божјом милости свиколици здрави, па се овдје у предграђу разиђу сваки појединн од дружбе у свој стан. — Патри пак пођоше у кућицу (што су је били купили пред мало година од некога пријатеља трговца за седам стотина талира, које су добили већим дијелом од пресвијетлога господина Грацијана бадава и из љубави).

Патра Кашића замоле неки кршћани католици и хереткци, који се бијаху притужили код паше Каракашића (Caracassium) против својих сналија, јер су их ови у много чему теретили, (нека би исходио) да их (кршћане) у будуће не би изнова оптерећивали. — И тако након што су га ови намолили и к својим се кућама повратили, отпутује патер Кашић пут Сријема, Осјека (Oseckium), Валпова, и стигне напокон до Виљева (Viglevum), гдје накани преноћити у колиби некога католика. (Патер)[1] је повео са собом и клерика, некога Дубровчанина, да му служи код св. мисе и да му помаже код приправљања божјачкога (paupertimo) живежа. У друштву са другом четврицом дође (патер) на колима до те колибе, што је била католичка.... Сишав с кола загрби снијега, освјежи њиме уста и грло, које му је горјело (што је долазило од одвећ засољена меса).... Бијаше она[1]) некаквим покривалом покрита, те не имађаше никаква сједала, осим малене справе, у којој је било свезано неколико књига што си је приредио за сједење; остали сједаху на звојој путној прт-љази. Оваким начином постеч, сви приспјеше у вечерње доба у Сријем.

Сваки оде (на своју страну) да тражи нешто јела. Када су пак неки католици-трговци сазнали, како им добро познати патер у карвазарији гладан сједи, пријатељски приправе вечеру са добро куханом ријом, и са пуним врчем вина и са хљебовима дотрче к њему; јер се је он био мало прије захвалио на позиву да дође у њихов стан, пошто није могао сам да остави своје (друштво), с којим је канио послије поноћи изаћи те пут свој даље наставити.

А кад смо те ноћи одавле кренули, догоди се, те смо на велику странпутицу забасали изгубив царски друм, па смо блудили све до зоре, пошто кочијаши нити најмање нијесу познавали срнјемских (т. ј. митровачких) путова, јер су сами били Валповчани. Али кад је свануо дан, мучно

[1]) Из оригинала не може се разабрати на што се ово протеже, да ли на колибу, да ли на кола, или на собу, јер неке ријечи мањкају.

упознав заблуду, једва послије неколико сати доспјеше преко безпућа на царски друм, те равним правцем ударише до карвазарије. Тако око подне једва могоше приспјети до Товарника (Tovarrucem), да отпочину и нахране коње. Када су се одморили и храном окријепили, пожуре се према Вуковару (Vucovum), камо приспију у карвазарију око вечери. Тада прослиједе пут, но не по ноћи, већ јутром, кад је зора сванула, те угледаше Осијек још прије подне. Неколицина их оде у град, да накупују што је потребно за живеж и да обаве послове.

Дуго је морао патер чекати изван градских зидина тамо на обали крај Драве, па га најпосе скоро изгладњела у колима. Било му је то чекање врло досадно, па га је доста растужило, тим више, што није знао за разлог, због којег му је ваљало тако дуго чекати. А они се бијаху међусобом договорили, да ће се дуље овдје (т. ј. у Осијеку) задржати, да не би морали (читаве) двије уре прије заноћа сунца прелазити преко валповачкога моста, гдје би се намјерили на своје господаре спахије, против којих су се тужили у Биограду код паше Каракашића. Ради тога њима је згодно на руку пшло, што су нешто касније него су и хтјели онамо дошли и преко моста прелазили, возећ собом у колицима патра, јер су они Турци што су сједили на мосту пред вратима Валпова, патра држали за чауша што га шаље паша, зато сви поусташе, те ставив по турском обичају руке на прса поздравише патра, као да би био чауш. А патер на то једнаким начином устане те поставив руке на прси на уљудни их начин поздрави. И тако прођу четвера кола преко моста мирно без икакве сметње и уђу у град Тибурцијански. Град Тибурцијански (villa Tiburtiana) добио је име од цркве св. Тибурција. Довезав се патер са својим пратиоцима, отпочину ону ноћ у кући некога старца Аустријанца, богаташа. Овај се је додуше називао католиком, али је имао сина именом Петра, који је био лутерански проповједник и ожењен. Њега је деведесетгодишњи отац послао у лутеранске школе да изучи науке, а да није ни опазно е ће га заразити херетичким отровом. И тако вражји учитељи учинише несретно заведеног у херезију, проповједником у жупи св. Тибурција, у којој има дјеломице католика, дјеломице лутерана .... У зору кадно пијетли запјеваше, сви супутници изиђоше, те се са домаћином и осталим његовим укућанима опростише, па се запутише пут вароши Виљева блиау цркве св. Андрије апостола, и зађоше ту у кућу некога побожнога католика на конак. Овај га (патра) најљубазније прими; код њега се је задржавао патер Кашић око два мјесеца сваки пут, кад би у четрнаест (околних) мјеста залазио или се одавле враћао.

Очистивши храм св. Андрије, опремивши жртвеник и благословивши воду, служио је патер Кашић св. мису, код које је послије оферторија изрекао проповијед.

И много је проговорио против херетичких догмата, упозоравајући на оне проповиједајуће службенике, који су раавраћали изоколне народе, те их попјевкама на херезију завађали и многе на њу и наговорили; они (лутерани) многе наговоре, допуштајући уживање меса за посних ферија на згражање католика, који се по старом обичају или завјету у Панонијама устежу од меса, постећи по католичком обичају, тако да не окусе нити јаја, па ни јела направљена од млијека, све то на успомену Господње муке. Па и по суботама готово једнаким начином најпобожније обдржавају пост у част блажене дјевице Богородице.

Када је свршио проповјед, проведе патер свети канон све до краја, а многи народ мушкога и женскога спола постави многе пшеничне хљебове на жртвеник, онако од своје воље, а да их нико није за то ни молио. Такав је овуда од старине обичај. Исто тако добациваху мједене новце (obolos) у име милостиње (elemosine). Сакупив хљеб у врећу, толико га бијаше, да би патру, клерику и члановима куће био достатан за живот кроз цијелу седмицу, па и преко тога. А јер домаћин није имао вина, то је његова обитељ обичавала гасити жеђу хладном водом, помијешаном сирћетом.

У свих четрнаест села, што их могаше прегледати (патер Кашић), не намјери се него на два храма, који су били оштећени. Један је био онај св. Андрије, штоно га већ горе споменусмо. Овај је имао кров. Други је био открит, без крова, али је имао жртвенике од опеке и камена, но порушене, тако да се је доста незгодно могао један жртвеник приредити. — Становници називају ово мјесто Сапонуса (?). Недалеко од овога храма један је извор питке воде, која пада у равницу те ондје творп ријеку именом Карашицу; иначе та вода оптиче тврђавицу Валпово, гдје је врло бистра и двије стопе дубока. — Међу тијем је већ потреба силила патра, да у другим селима сакупи народ, католике обојег спола, и то у неку кућу, која је нешто пространија од осталих.

Сутра дан (у понедјељак) у село Грегоријанце (отпутује отац Кашић из св. Андрије) у кућу некога пријатеља Дубровчанина.

У селу Грегоријанцима (спђе патер Кашић са клериком) из колица пред кућом пријатеља Винцентија. — Пријатељ пако Винцентије, бивши ожењен, позове уљудно патра да дође к ручку. За обједом стави патер Кашић многе упите на домаћина а особито о стању парохије св. Гргура,

гдје је пети (Винцентије) на неки начин поцут парока дјеловао и католичке догмате проповиједао (изузам нове блудње, што ју је сам изнашао и то у ту сврху, да одврати од лутеранских проповједника сељаке кршћане оне парохије и глупаке. Оваким проповједањем стекао је он њихову наклоност, а никад није к њима пустио никога од лутерана.

И тако је он сам народ новом блудњом задојио. Тако (н. пр.) продавао им безквасни крух, што га је сам приправљао и о Ускрсу дијелио, као да би збиља био еухаристични крух тијела господњега. Патер задрхта на ову идололатричку блудњу и укори човјека, који му је био иначе пријатељ, најозбиљнијим ријечима, те му предочи опачину блудње и отпад народа (од цркве), што га сам приправљао. А кад је овај без икаквог опирања признао да је погријешио, и то само због тога, да одврати народ од херетичких службеника, и да је тако упао у гријех, обрече, да више не ће што такова чинити, изговарајући се на пусту своју незналост. С тога је подвргао оне ноћи своју савјест озбиљному испитивању и послије два дана учини сакраменталну исповјед код патра (ради блудње) веле растужен.

А послије тога, кад је свануо дан господњи (недјеља), позове домаћин Винцентије патра са клеником у храм св. Гргура, камо се је народ био сакупио у великом броју. Били су овдје помјешани и полукатолици, окужени херетичком кугом. Но за то се ипак нијесу устручавали послушати проповјед; али к светој служби приступити нехтједоше. Саслушав проповјед, стајаху шутке подалеко и дивљаху се светом обреду, којега прије још нигда не видјеше. Њихов ожењени парок Винцентије отпјева им некакове попјевке на свој начин, у којима се је зрцалила побожност, а иначе нијесу биле никаквом херетичком блудњом искварене.

Патер Кашић поврати се (затим) у Осијек (Essecum), одавле дохвати Биоград, па онда одавле отиђе онамо у Темишвар до патра Јакоба Туголина.

Био је онђе наиме сам самцат добри патер Јакоб (Tugolinus), радећи за илирске и угарске католике... Ни један наиме парок не хтједе обастати код оних велеспромашних кршћана, никакав редовник ни свјетовни свећеник не хтједе служити без лукна и доличнога дохотка...

А патер (Кашић) након што је проборавио читав један мјесец у Темишвару, дочим је патер Јакоб посјећивао села, прими писмо од патра Марина де Бонис из оне кућице у Биограду, заједно са кочијашем и колима. У тим писмима јављаше му (Марин), да је стигао из Аустрије пречасни госп. Петар Катић (Cathius), биоградски и призренски бискуп са пресвијетлим Грацијаном, који бијаше турски посланик (poclisarius) код кршћанскога цесара у Бечу. — Ради тога спреми патер Кашић своје домаће ствари, затвори цркву и кућицу, те преда кључе пријатељу трговцу, да их причува за патра Јакоба, па сам сједне у кола те отпутова из Темишвара (у Биоград).

Поглавље VI. Петар Катић бискуп призренски и биоградски у пратњи господина Шимуна Матковића, свјетовног свећеника и патра Кашића из дружбе Исусоваца, посјећује, тјеши и у вјери утврђује кршћане, раштркане по Сријему.

Када је дакле у установљено вријеме био стигао господин Шимун са другим (још) пароком, тада се пречасни бискуп Петар у пратњи патра Кашића отпути пут Сријема а у друштву са овима. На овом свом првом путовању посјети најприје Моровићанце, који су већ напријед били обавијештени о његовом доласку. Он то учини онако, како је то био урадио патер Кашић, када је био први пут од врховне главе спремљен у турску област, те је био примљен на конак код изврсног католика Гргура у близини града Моровића. У граду, који је утврђен и заштићен зидовима и насипом земље, становали су Турци, који су господарили над свим сеоским кршћанима, што су становали по шумама, подигнувши своје станове на земљишту у близини које цркве. Најближа пак одавле бијаше црква блажене Богородице Госпојине, у којој се састају на свету службу наоколо обитавајући католици. У овој је дакле цркви господин бискуп са својим пратиоцима принесао свету божанску жртву; она спадаше под дијецезу Сријемску.

Трећи дан посјети (бискуп) двије друге (цркве), што леже на обали Саве; а трећу плочку тек издалека погледа мимо пролазећи, јер је хтио још прије запада сунца стићи у село Маринце к домаћину Грегорију (на конак). Често се наиме догађа, да разбојници преко из Босне, пребродивши у чамцима Саву, поробе онуда пролазеће људе. А да се то не би догодило свећеницима, који су били иначе оборужани, потјера кочијаш коње, те кола полете и приспију на мјесто, наужив се сви доста страха.

Грегорије дочека посвећене госте на вратима дворишта, која су сгајала недалеко његова дома и кућица његових задругара. Двориште било је око куће плотом и чврстом оградом тако опасано, да се није могло приступити до станова другим улазом него кроз врата. — И тако старјешина задруге (обитељи), добар католик Грегорије уведе госте, који су се довезли око запада сунца, с нај-

већим весељем у своју кућу. Када су свећеници посједали и када је сваки појединн божју дужност обавио, приправише домаће жене према свому фином укусу обилно јело, које је (према различности јелâ и зачина) више занашало на грађанску него на сељачку храну. Све то обавише ванредном брзином и доброћудним весељем, да се је чинило, е им се хоће нашљедовати Марту сестру Лазареву. Када сви посједаше око стола, позваше и куће-домаћина да сједне к њима у друштво. Но овај се чедно исприча рекавши: „На мени је гледати, да мојим гостима свећеницима буде све по вољи". За краткога благослова што га пречасни бискуп даде, иза весело свршене вечере, захвалив се Богу, дадоше се на починак на под, након што су снесли сијена и сламе, без каквога другога кревета. Тада сваки себи простре како је најбоље знао у близини лежаја пречаснога (бискупа).

(У јутро) устадоше свећечици на молитву, к служењу службе божје и да исповиједи многих вјерника саслушају.

Привремено буде постављен жртвеник уза стијену куће на отвореном, доста студеном зраку, док је земља била посвуда снијегом покривена. Једина ара на жртвенику била је од вјетра заштићена. Пресвету жртву предобром и превеликом Богу принесе први патер Кашић, не обазирући се на ледени врак. А народ обојега спола поклекнув на сламу што је била по снијегу разасута, наоколо је клечао те тихо и стрпљиво посматрао. Поднашајућ сву жестину доста велике зиме сви су устрајали све до примања свете еухаристије и до свршетка мисе. Кад је било све сретно свршено, отпусти патер народ, након што га је прије опоменуо, нека сваки своје сељане (сусједе) за слиједећу недјељу позове у Нијемце у онамошњу цркву. Ондје да намјерава пречасни бискуп свету службу служити и приступившим подјеливати сакраменат кризме, да у католичкој вјери потврди оне, који послије крштења не бијаху још кризмани. Ниједан бискуп није нанме овога сакрамента подјеливао већ кроз много година. Свећеници пак зашав у кућу и по мало се окријепив са приправљеном храном (imtaculo) мало отпочинуше, док је међутим кочијаш упрегнуо коње под кола. А тада крenуше на пут према Нијемцима.

Када се је тако попео на кола пречасни (бискуп) и остали пратиоци, попусти кочијаш узде, опали бичем коње те хрлим скоком долетише до царскога друма. Мало ура иза овога одласка приспјеше мирно преко моста у Нијемце те ступе у парохову кућицу. Ова је била сграђена на обали рјечице Босута. Вода у Босуту нарасте до читавог потока, кад Сава набуја и њена се вода пролије; а кад Сава спадне, онда опет вода из Босута у њу утиче. Кад је дакле ушао пречасни са својом пратњом у стан пароха Винента Маринашића, Дубровчанина, мало се одморе, а онда приступе столу, приправљеному по дубровачком обичају. Пошто је прије учињен благослов, узеше се кријепити јелом и пићем, а послије тога сваки појединн склони се да изрече вечерњи офицц. Онај дан и ону ноћ употријебише за починак. А када је прекосутра дан јутро свитало, отпути се пречасни бискуп са свећеницима у цркву блажене Богородице, камо се је било сабрало народа од свих страна. Хотјеше наиме да најприје исповиједају оне, који би к исповједи хтјели приступити; а ваљало им је и посвећени жртвеник чимгод накитити, па и све друго приредити што је било нужно за обдржавање службе божје. Када се је пак црква напунила народом, устане патер Кашић са столице те приступи пред жртвеник, да служи свету мису и да рече народу проповјед... Кад је била обављена св. миса и проповјед... приступи пречасни бискуп, одјевен у бискупско одијело са митром на глави, у пратњи са свећеницима који су министрирали, те отпјева свечану мису. А и свећеници су пјевали оно што на њих спада по грегоријанском напјеву. И тако када су били сви свети обреди обављени (и након што су били светом потврдом потврђени одрасли и дјеца), поновно благослови пречасни бискуп народ, који се ванредно обрадовао светој бискупској служби, коју још никада прије видио није, па га онда отпусти својим кућама. Све се обави тихо и мирно без икаквога злобнога напастовања од стране Турака из ближњега каштела у Нијемцима. Више пута знаде какви обијешењак (insolens) или пијаница, или какви безбожни разбојник безобразно узнемирити крштанске састанке, само да добави штогод новаца, особито од свећеника.

Свећеници са пречасним бискупом буду љубезно позвани на ручак у парохову кућу. У његовој кући присуствовао је такођер господин Сефер бег, пријатељ, који је дошао у вријеме обједа на чашицу. Он се је задовољио са три четири залогаја јела, али је зато обилнијим пићем напунио желудац. Када се је поштено опио, одведу га у његову кућу његове слуге онако весела, но без буке. Послије ручка, захвалив Богу и опростив се од пречасногa господина, одоше свећеници к својим сеоским пријатељима у намјери, да се сутра дан поврате.

Бијаху се наиме сабрали сви да посјете другу цркву блажене Богородице дјевице и њенога рођења. Ова црква била је од старих времена сграђена на пространој равници, врло далеко од крштанских обитавалишта, која су готово посвуда (раштркана) по шумама те шумским дрвљем одасвуд заклоњена

и тако утврђена и ограђена, да је к њима по малим и усјеченим стазама тешко јахачима приступити ради грмља и усјеченог грања, што лежи упопријеко стазе. Но зато је ипак народ обојега спола врвио преко оваквих стаза попут мрава у сву зору к служби божјој у речену цркву. Бијаху они унапријед обавијештени, гдје ће се обдржавати св. служба божја на овај или онај благдан.....

Кад су приправили у цркви жртвеник, смјесте се свећеници што су згодније могли, да најприје саслушају оне који су се хтјели исповједити, те су исповједали кроз једну уру, чекајући док се више људи сабере, да присуствују св. служби и да чују проповјед патра Кашића. Послије је напме канно пречасни бискуп служити мису и подјељивати потврду, те је (доиста) пред врло бројним народом приказао пресвету жртву Богу и остале свете обреде обавио онако, као што је било горе споменуто да је чинио у другим црквама.....

Пречасни бискуп био је затим позван од пријатеља сељака да дође са свећеницима на објед. Када су се нахранили и мало одморили, пожурише се у ближњи каштел до кадије, да диплому цара Султана на вјеродостојни начин у свој записник препише. (То су учинили зато) да би могли, ако би случајно изгубили своју диплому, добити од кадије аутентични пријепис, па и зато, да узмогне кадија одбити клеветнике, ако би дошли да каквим лажима и измишљотинама оптужују свећенике код њега.

Кад су овај посао са кадијом сретно обавили и талир му дали за пријепис и пренос у записник, одоше у оближње село, гдје је била црква св. Катарине дјевице и мученице, те ступише у кућу пријатеља католика прије запада сунца. Ондје их најљубезније прими сам спахија онога села, који се је тај час десно у стану (пријатеља католика) и управо се спремао да пође. Мало се поразговорив са свећеницима опрости се љубезније и уљудније од њих, него су то и очекивали те оде, препоручивши свећенике кућном домаћину.

Када је иза тога била довршена служба божја, буде приправљен доста добар објед те домаћини сазове к столу свеколике, колико год их је било присутно. Прије тога био се је испричао, ако можда храна и јестиво не би биле сасвим по ћуди, или ако не би биле сасвим по реду приправљене: „Ми живимо по шумама па наше жене домаћице приправљају по овом обичају, онако како знаду“. Но доиста овдје није била на мјесту она реченица: да је незвано испричавање отворено окривљивање, јер у истину све, и јела и зачинке, биле су на фини начин (civico modo), а не по шумски приправљене, те су гостима врло угодиле. А кад је вечера била свршена, након благодарења Богу, сваки се даде на починак. На земљи направише лежај од сијена и сламе те се свак покрије поњавом или се легне обучен, те задријемав спавао је до зоре задовољније него што знаду спавати у кревету, у плахтама и душецима кићени витезови и размажени редовници.

Када је устао пречасни господин и остали, оду у храм св. Катарине, да сваки одслужи своју службу. А кад су обавили то и појели заједрак, отпуте се у Илок до Хасана, санџака сријемскога са даровима сељачке врсте, да их донесу Хасану. Потјерав кола пожуре се да га узмогну наћи код куће, т. ј. у некадањој бискупској палачи. А то им и пође за руком, јер су свећеници у згодно вријеме дошли, управо кад је он код куће боравно и почивао. Послије подне упита Шимун Матковић, који је знао како се треба понашати спрам турске господе, једнога између слугâ: да ли је господин Хасан код куће? Овај одговори: Код куће је, почива. Тада дозове кнаја, господиновог секретара те му дојави, да је дошао бискуп са свећеницима, који желе говорити са господином Хасаном и пријатељски му дарове понудити, те га за некоје милости умолити, е би свећеницима било просто слободније опћити са кршћанима, који се налазе у његовом санџаку и под његовим господством. Када је секретар ствар добро разумио и угледао дарове, дојави господину Хасану садржај цијеле ствари.

Господин Хасан прими најљубезније на знање долазак свећеника, заповиједи срекретару да их пред њега предведе са доличним почастима. Ови буду дакле уведени у собу за аудијенцију и нађу господина, гдје сједи на турски начин на гримизном душеку поврх простртога ћилима. А мало у позадини на десној страни сједио је секретар и писар крај писаћег стола, који је био вапредно лијепога изгледа. Господин пак био је почасним гримизом одјевен, а на глави је носио велики бијели турбан, који је био на врху гримизом опшивен. Кад је угледао свећенике, одјевене у трговачко одијело и исто тако покрите главе, поставив своју руку на прса најљубезније их поздрави. Понуди их да сједну на подугачку клупу, која је била за све приређена те је стајала крај стијене на дôњој страни спрам онога мјеста, гдје је сједио господин. Господин прозбори неколико ријечи на турском језику, а секретар протумачи њихово значење овако: „Господин је у велико обрадован вашим доласком, колико зато што љуби ваше кршћане, а своје кметове, толико зато што види да сте ви људи племенити без охолости и — судећи по вашем изгледу — мирољубиви“. Тада сâм господин прозбори у далма-

тинском језику (бијаше он рођен у оном крају Далмације, што су га Турци прије сто година били освојили): „Знајте, добри људи, да сам ја натраг довео у ову војводину или санџакат све ваше сријемске кршћане, који су се прошлих година за вријеме угарскога рата разбјежали на све стране у шуме и у горска мјеста у заклониште пред татарским робљењем. Јер Татари никога не штеде па ни саме наше сељаке, а по свршеном рату наш цар Султан одликова ме за моју храброст у рату и учини ме слободним господарем овога санџака и зачасним витезом. И тако сам ја све кршћане, колико их је било у овим насеобинама, што се бијаху разбркали и побјегли, најљубезније натраг позвао и уредио сам, да у потпуној слободи и без икаквог напастовања по свом кршћанском обреду живе, а то ћете ви и сами видјети и дочути, кад их будете похађали. А јер знадем, да желите од мене да вам дадем дозволу и могућност, да их у кршћанском закону подучавате, то вам ево ја дајем најширу слободу и могућност, а вас пак опомињем као да сам вам отац, да не би упали у какву погибао живота, да се увијек држите колико год можете царскога друма. Осим тога чувајте се пријатељства са нашим јањичарима; немојте с њима заједно јести и пити, осим ако би вас на то велика нужда натјерала, да вас не би забадањем и осорним свађама увриједили и злостављали послије обилнијих и веселијих пијача. Јер они кад се напију много зла чине и самим пријатељима. Упамтите овај мој савјет и не ћете пожалити".

Кад су то чули свећеници најљепше се захвале у далматинском језику за толику његову љубежљивост и благонаклоност, па онда ставивши руку на прса, ујудним наклоном главе (поздраве га), па изиђу. Био је то старац готово од седамдесет година, подуге браде, часне сједоглавости, те достојан царског штовања, ради велике отмјености у изражају лица угледан, а у говору углађен. Само му је мањкало одржавање кршћанског живота и исповиједање вјере, коју је некоћ од родитеља са светим крстом био примио.

Послије опазише у близини некадање плочке бискупске палаче храм доста пространи, напуњен сијеном за коње, што их растужи и жалошћу напуни. Кров му је био подупрт ступовима, не мање дебелима, него што су они ваљски ступови на ватиканском портику св. Петра првака апостола. Положај пак плочке тврђаве вија се на повишеном мјесту недалеко од дунавске обале.

Након што су обавили сретно посао код господина Хасана, посједају свећеници са пречасним бискупом у четвера празна кола, кочијаш опали коње бичем, а они повуку трком, па се тако поврате здрави у Нијемце у кућу парокову, те ту и ноћ преноће. А онда замоле од пријатеља господина Сафер бега његова кола, да узмогну отпутовати у Биоград... Прешав мимо Сријема (т. ј. Митровице), потјеравајући мало брже коње, доспију пред вечер у Биоград.

Овако се ево сврши први излет или визитација, што ју учини пречасни бискуп са патром Кашићем, господином Шимуном Матковићем и са осталим свећеницима у друштву, својим сријемским кршћанима. Тај пут је описао и сам пречасни бискуп у свом писму, те је у њему напосе забиљежио све што се је сваког појединог дана доживјело и учинило. Но то писмо није доспјело у моје руке.

*

Овиме закључује путопис Кашићев по славонском крају босанске дијецезе. Из њега се лијепо види одношај између кршћана и домаћих муслимана, па се може разабрати, да су наши кршћани исто тако знали живјети у слози и миру са домаћим Турцима, као што су имали да претрпе многи зулум од јањичара и Татара.

Кашић спомиње на једном мјесту, да је и сâм бискуп водио дневник о својем путовању, у којем да је „напосе забиљежио све, што се је сваког појединог дана доживјело и учинило". Штета, што се тај дневник није сачувао, јер би он био без двојбе занимљив прилог за вјерско, социјално и културно проучавање тадашњег доба, па би добро пристајао уз овај Кашићев извјештај.

Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807.—1814.[1]).

Priopćuje

Vjekoslav Jelavić (Pariz).

(Svršetak.)

Br. 63.

U Travniku, 1. januara 1808.

Imao sam čast obavijestiti Vašu Ekscelenciju izvještajem od 25. decembra (br. 62.), da su bosanskomu paši potajno donešeni darovi Dubrovčana. Saznao sam danas, da je on jučer primio pismo pod pečatom i grbom bivše dubrovačke republike. U ovom pismu Dubrovčani daju izraza svoje predanosti i vjernosti spram osmanlijskog carstva, tuže se gorkim riječima zbog dogagjaja, koji su uzrok, što je Dubrovnik pripojen talijanskomu kraljevstvu, označuju Francusku imenom Ilirije (što odaje njihovu opaku narav) i mole napokon pašu neka bi posredovao, da se u Carigrad otprèmi sveščić depeša, što ih svjetla gospoda dubrovačka šalju nekadanjemu rezidentu republike, ovjerovljenomu kod Visoke Porte.

Meni je poznato da se Mehmed paša uza sve to, što je primio ove darove Dubrovčana, slatko nasmijao njihovim tužbama i nadama. Ali Vaša Ekscelencija mora znati i to, da pismo dubrovačke vlastele nije učinilo taj isti utisak i na bosanske poglavice. Baš obratno, ono je još više razdražilo protiv nas ove sumnjičave duhove. Bosanskoj je gospodi naime iskreno žao, što ne će više primati darova po dosadanjemu običaju, a povrijegjena je takogjer njihova gordost, jer su izgubili u Dubrovčanima čeljad, koja im se ulagivala i koja im je vazda laskala.

*

Br. 64.

U Travniku, 4. januara 1808.

Mehmed paša otputovao je 2. ovog mjeseca na granicu Bosne. Tamo će on utaboren kod Sinitze (?), iščekivati padišahov ferman. On je sa sobom ponio sve, kao da se ne misli natrag vratiti. Megjutim mi je njegov kajmakam upravo saopćio, da su došla tri tatarina sa pismima, u kojima je izražena tvrda volja sultanova, da Mehmed ostane ovdje. Ljubezni vezir oprostio se je (najsrdačnije) sa mnom nasred polja, što se pruža s onu stranu Travnika.

— —

*

Br. 65.

U Travniku, 19. januara 1808.

Sulejman paša, vezirov kajmakam i onaj isti, koji se je tako lijepo vladao prama Francuzima u taboru kod Trebinja, saopćio mi je ovaj čas vijesti od velike važnosti.

„Čini se," rekao mi je, „da Rusi namjeravaju opet ratovati s Turcima. Mjesto da se povuku iz Vlaške, kako to propisuje uglavljeno primirje, oni se utvrgjuju još više u toj zemlji, te prekidaju svaki saobraćaj megju ovom pokrajinom i Carigradom i Rumelijom. Mi smo primili ferman od Visoke Porte, koji

[1]) Vidi ovaj „Glasnik", god. 1904., str. 267.—284.

nas obavještava o tim stvarima s opomenom, da dokrajčimo sve domaće razmirice. Još nam se naregjuje da se dignemo na oružje.“ (Danas su se sastali svi poglavari da saslušaju sadržaj ovog fermana.)

„Izgleda,“ nastavi kajmakam, „da Srbijanci svoje kretanje upriličuju spram kretanja ruske vojske. Oni se pojaviše na trim pograničnim tačkama. Jedan dio njihove vojske, na broju 12 hiljada pješaka i 6 hiljada konjice, utaboren je kod Užice. Ova vojska prijeti Novoj Varoši i Višegradu, u kojim kotarima žive stanovnici pretežno istočno-pravoslavne vjere. Nadalje imadu Srbijanci još dva zbora vojske na Drini, koji prijete Bjelini. Teško bi bilo izračunati, koliko vojnika broje ta dva zbora, i to za to, što je zemljište, na kojem se nalaze, pokriveno jedno planinama, a drugo šumama. Vezir je utaboren kod Sinitze (?), pa je onamo pozvao sve popisane čete.“

„Čini se, barem za sada, da se Crnogorci spram ovih priprema drže ravnodušno i da će ostati na miru.“

— —

*

Br. 66.

U Travniku, 20. januara 1808.

Neki travnički židov, koji je služio kao tumač jednomu od francuskih oficira, što bijahu lanjske godine krenuli iz Dalmacije u Vidin, vratio se iz Carigrada, te mi je ispričao ovo: „Ja sam ostavio prijestonicu ima tomu mjesec dana; sve je bilo mirno i Francuzi su bili prijazno susretani. Ali na putu megju Rumelijom i Starom Srbijom (Rascie) sretoh čovjeka na konju, odjevena po tursku, koji mi reče, netom što je saznao da sam služio u Francuza i da govorim talijanski, da će rat buknuti megju Turskom i Francuskom, da je francuski poklisar Sebastiani već otišao iz Carigrada i da je on (neznani konjik) u srodstvu sa generalom Marmont-om, te da bježi, odjeven u tursko ruho, iz Carigrada u Janinu, odakle misli preći na otok Krf.“

„Ja ne bijah čuo ništa slična ni u Carigradu ni u Rumeliji — nastavi židov; ali sam opazio, kad stigoh u Novi Pazar, da je to mišljenje posvuda rasprostranjeno i da mu se općenito vjeruje. Turci pričaju svakomu, da Francuzi, Rusi i Srbijanci misle voditi protiv njih rat, da ste Vi (konzul David) bili naumili ostaviti Travnik i da Vas je Vezir zadržao rekavši Vam: Pošto ste u Bosnu došli sultanovim fermanom, to Vam treba isto tako carski ferman, da iz nje uzmognete izaći; da su se Francuzi sporazumili s Rusima i da su izdali Muslimane.“

Ja sam se ograničio na to, da predočim Židovu neosnovanost i absurdnost ovih glasina i da ga pozovem, neka ove glasine dalje ne rasturava. — — — — — — — — — — — — —

P. s. Dva izvanredna ulaka, što su ih Dubrovčani otpremili u Carigrad, prošla su ovuda ima tomu nekoliko dana. Oni su zatražili od pašina kajmakama pratnju, koja im je ali uskraćena. Na to krenuše oni u Sarajevo, gdje postoji neka vrst oligarhijske republike, koja namjerno radi u svemu protiv onoga što vezir radi. U Sarajevu je jedan od tih dubrovačkih ulaka dobio pratnju od 12 konjanika i proslijedio je put do Carigrada. Drugi je krenuo takogjer u Carigrad, ali drugim pravcem. Ja sam obavijestio o ovim stvarima generala Marmont-a. Čini mi se, da se u Dubrovniku nešto snuje protiv nas.

Čujem, da Austrija šalje ovamo jednoga generalnoga konzula da ovdje stalno rezidira.

*

Br. 67.

U Travniku, 25. januara 1808.

Dubrovčani spletkare i dalje protiv nas. Tri njihova poslanika posjetiše nedavno mostarskog agu, donesoše mu darove te ga zamoliše istom prilikom, da dvojici od njih dadne pratnju. Jedan je dobio pratnju od tri čovjeka i izgleda da se je već zaputio u Carigrad; drugomu je bila data pratnja od dva čovjeka i on je došao u pohode ovdješnjemu kajmakamu. Treći se je napokon povratio u Dubrovnik, da javi o uspjehu pregovora. Onaj, kojeg poslaše u Travnik, stigao je ovamo u najvećoj tajnosti 22. na večer, misterijozno je posjetio kajmakama, izručio mu darove i jedno pismo, pisano turskim jezikom i zapečaćeno grbom dubrovačke republike. Moguće je pogoditi sadržaj ovoga pisma iz razgovora, što ga je dubrovački izaslanik imao s jednim Bošnjakom. Pošto ga je ovaj upitao: Što rade Francuzi? — te se je u isto vrijeme izrazio o njima u malo odmjerenomu tonu, odgovori mu Dubrovčanin, da Turci imaju potpuno pravo ako nam ne vjeruju, jer da smo mi prevarili njegovu Republiku, kako bi ju lakše osvojili, da smo oborili stijeg sv. Vlaha, da smo na njegovo mjesto stavili grb kraljevstva talijanskoga, da smo zaplijenili blagajnu Dubrovnika i napokon, da se čitavo plemstvo dubrovačko čudom čudi, kako Turci mogu sve to mirno gledati, kad su Dubrovčani uvijek bili njihovi štićenici i podanici, i kad oni hoće da ostanu to i nadalje. — — —

— —

Ja mislim, da su Dubrovčani istodobno takogjer u saobraćaju s Rusima i da njihovi ulaci, koji prolaze kroz Bosnu, ne idu svi u Carigrad.

Ovaj je Dubrovčanin kazao svomu pouzdaniku još i to, da su Crnogorci gotovi opet se dignuti na oružje protiv Francuza. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Sinoć se u vrlo kasnu večer držao zbor kod kajmakama, na koji bijaše pozvan i dubrovački izaslanik, te mu je bio predan pismeni odgovor. On je krenuo odavle jutros pred zoru. — — — — — — —

*

Br. 69.

U Travniku, 30. januara 1808.

Husref Mehmed-paša primio je 26. vijest, da je imenovan guvernerom Macedonije i da će ga na upravi Bosne zamijeniti Ibrahim-paša, koji se sada nalazi u Solunu (Saloniku). Ibrahim-paša bio je već veliki vezir, ima tomu tri ili četiri godine. Za njega se govori, da je slaba značaja, a ja sudim po onomu, što mi je o njemu pisano prije šest mjeseci, da nam nije prijatelj.

Nijesam očekivao ja pa ni Bošnjaci, ovi dakako u protivnom smislu od mene, da će ovakav biti rezultat našega upliva u Carigradu. Rusija je imala u Trapezuntu jednoga svoga štićenika. Ona je od njega učinila kajmakama velikog vezira. Mi smo imali jednog jedincatog prijatelja u Bosni, ali mi nijesmo umjeli da ga održimo na mjestu, što ga je zauzimao. Ja nijesam prestajao pisati u Carigrad i preporučivati Mehmed-pašu u ime naših najprečih interesa. Čini se, da su moje predstavke, ili da bolje kažem koraci našega poklisara, pri Visokoj Porti ostali bezuspješni.

*

Br. 70.

U Travniku, 4. februara 1808.

— —

Utisak, što ga je učinila u Travniku vijest o odlasku Mehmed-paše, dokazuje da smo imali pravo, kad smo držali, da je ovaj paša iskreno odan francuskoj politici. Njegovi neprijatelji ne dijele u istinu njegove interese od naših. Ovdje se veli: da je Bog svratio pogled pun dobrote na Bošnjake time, što ih je oslobodio jednoga izdajice, koji je bio u dogovoru s nevjernicima, kojima je htio predati zemlju; da ovaj opoziv dokazuje gubitak našega upliva i želju Portinu, da prekine svaki dodir s narodom, koji teži samo za podjelom Turske. —

Otkako su Bošnjaci osvjedočeni, da ne će više vidjeti Mehmed-pašu, koga oni nazivlju sad mojim pokroviteljem, a sad opet mojim štićenikom, njihova mržnja na nas ne poznaje više granica. Dva naša pionira, koje je vezir ostavio u Travniku, svakog se dana vrijegjaju. Jedni bacaju na nje kamenje i nečist, drugi im pokazuju pokretom ruke, da će im glava biti odsječena. — — — — — — — — —

Indigniran zbog uvrijeda, nanešenih šest ili sedam dana bez prestanka našemu imenu i našoj vojničkoj odori, ja sam smatrao da se ne bi pristojalo, da ih i dalje trpim. S toga šaljem natrag u Dalmaciju ona dva pionira i ne čekam povratak njihova kapetana, koji je otišao s Mehmed-pašom u tabor. —

Mene i Francuze ne usugjuju još udarati, ali je jučer sluga d'Avenat-ov[1]), dok se je gospodar njegov kod mene nalazio, dobio, bez pravoga razloga, stotinu udaraca štapom. Liječnik našao je nesretnika svezana i gotovo na umoru na dnu jedne podzemne tamnice, a čitava njegova kuća bila je opljačkana. —

*

Br. 72.

U Travniku, 25. februara 1808.

Ja ne znam, kakove je naredbe primio kajmakam ili na kakove je misli došao; ali od nekoliko dana teško da stigne u Travnik koji bosanski plemić, a da mu on ne bi preporučio, da me posjeti. Trojica su već bila kod mene, a mnogi se još spremaju da mi dogju u pohode. Ja upotrebljujem sve te prilike, da ih privedem boljim osjećajima i da im protumačim blagohotne namjere Njegovog Veličanstva spram turskog carstva i naročito spram Bosne. Oni me uvjeravaju, da nijesu nikada sumnjali u te osjećaje i da vjeruju, e smo mi njihovi najbolji prijatelji. Jajah efendija iz Janice (?), koji je upravo sa mnom razgovarao i koji poznaje Francuze još iz tabora kod Trebinja, rekao mi je izmegju ostaloga ovo: „Ja se najprvo molim Bogu za našega cara, pa odmah za tim za vašega“.

---

[1]) Prvi dragoman konzulov.

Porazdijelio sam megju ove poglavare nekoliko primjeraka buletina „Velika vojska“ [1]), prevedena na turski jezik. Oni su vrlo radoznali saznati sadržaj ovog buletina, te su me zamolili, da im dadnem još nekoliko primjeraka za njihove prijatelje. Znadem, da taj buletin pohlepno čitaju i da su oduševljeni. Njihov zanos za ovu knjigu učinio je, da ih je ostavila njihova obična ravnodušnost. Ja sam im naročito spomenuo, da car Napoleon time, što je dao prevesti i štampati na turskom jeziku povjest ovih velikih dogagjaja za pouku njegovih istočnih prijatelja, najbolje posvjedočio svoju ljubav spram njih. — — — — — —

*

Br. 73.

U Travniku, 5. marta 1808.

Srbijanci, o čijim bojnim namjerama mi je nedavno govorio kajmakam, drže se sada sistema posmatranja. Oni su doduše izveli nekoliko upada u Bosnu do na šest sati daljine od Sarajeva, ali su se opet vratili na svoje zemljište. Megju njima i bosanskom prijestônicom nalazi se utvrgjen most na Drini, kojeg ove loše čete ne će bez sumnje nikada preći, ako ih ne budu Rusi pomagali. To je starinski most kod Višegrada.

Kažu mi, da je jedan novi ruski general prispio u Biogzad. Turci mi i dalje dolaze u pohode. Oni me svi pitaju o stanju pariških pregovora, te su vrlo začugjeni, da mir još nije potpisan megju Portom i Rusijom. Jedan od njih mi je tu nedavno saopćio od strane kajmakama, da su Rusi protjerali iz Bendera u Carigrad sve muslimane, ljude, žene, djecu i starce. Svakomu su od njih dali u ime odštete 100 turskih piastera; ali su ih usprkos stroge zime prisilili da otputuju.

Ove vijesti, bile one istinite ili ne, proizvode u ovoj provinciji vrlo ružan utisak i pobugjuju sumnje, koje ja na sreću mogu ustmeno da pobijam. Ali aga od Mostara pisao je sarajevskim begovima: „da zna pouzdano, da su se Francuska, Rusija i Austrija dogovorile, da napadnu idućega proljeća Tursku.“ On ih opominje, da budu na oprezu i da se jednako čuvaju svih nevjernika.

Ja sam se kajmakamu potužio na Ali agu. Sâm kajmakam je imao dosta razloga, da se na nj tuži još dok je zapovijedao nad taborom kod Trebinja. Ali mostarski poglavica odveć je moćan, a da bi ga se moglo napasti. Da mu nijesu možda Dubrovčani, njegovi susjedi i laskavci, udahnuli rečene sumnje?

*

Br. 74.

U Travniku, 12. marta 1808.

Paša sa dva konjska repa, koji se bez posla nalazi u Nišu, pisao je jednomu svojemu prijatelju u Bosni: „Hoćete li da znate, što se zbiva sa Srbijancima? Rusija je ponudila Porti da sklopi u njihovu korist jedan ugovor. Sultan Mustafa odbio je rusku ponudu i rekao je da će primiti samo ono, što mu predloži francuski car. U isto je vrijeme poslao u Rumeliju ferman, kojim naregjuje pašama, da se priprave na boj protiv Srbijanaca. Isti će se ferman spremiti takogjer u Bosnu.“ — — — — — — — —

P. s. Kajmakam, s kojim sam se upravo razgovarao, potvrdio mi je gornje vijesti te je dodao, da se Srbijanci mnogo kreću oko Zvornika i da se čini, da namjeravaju podsijedati ovu varoš.

*

Br. 75.

U Travniku, 15. marta 1808.

Upravo sam bio u običnoj posjeti kod Sulejman-paše. Rezultat te posjete slabo me je zadovoljio. Na licu kajmakamovom zapazio sam neki izraz uzdržljivosti i nemira, koji mi je u ostalom protumačen našijem razgovorom. Nakon nekoliko časaka, upotrebljenih za izmjenu običnih pozdrava, reče mi kajmakam: „Meni je poznato, da će francuska vojska u Dalmaciji biti doskora znatno pojačana i da se govori o ekspediciji protiv Indije. Da li se možda misli, da kroz Bosnu prolazi vojska, koja bi imala izvesti tu ekspediciju?“ Ja sam mu odgovorio, da o svemu tome ne znam upravo ništa. „Znate li, produži kajmakam, da je ovdje svatko osvjedočen, da ta osnova nije nego izlika, da se laglje ugje u našu provinciju, koju bi Francuzi i osvojili, netom bi nagomilali u njoj dovoljno vojske; ali to je prosto brbljanje po narodu i ja mu ne pripisujem nikakva značenja.“ Megjutim udar njegova glasa dokazivaše, da on tomu govorkanju ipak vjeruje. Ja sam nastojao da ga razuvjerim. U tu svrhu saopćio sam Sulejman-paši sadržaj govora, što ga je izrekao u francuskomu senatu predsjednik državnoga savjeta i u kojemu je on predočio potrebu novoga novačenja. Rekao sam zatim kajmakamu, da bi on, kao glavar zemlje, morao raditi na tome, da se unište klevete, što

[1]) U francuskomu „Grande armée“; tako se je obično nazivala Napoleonova vojska.

će ih nesumnjivo širiti protiv nas naši neprijatelji, čim saznadu za ovu poduzetu mjeru. U interesu je Divana, dodao sam, a tako i u našemu, da se engleska sila uništi. U ostalom vojni pohod protiv Indije ne će biti nipošto izveden bez dogovora sa sultanom. — „Sultanovo privoljenje ne bi bilo možda dovoljno, odgovori mi na to Sulejman-paša, i njegovi fermani ne bi zapriječili narode, da se ne dignu protiv evropskih vojska, kad bi ove htjele proći preko njihove zemlje. Osmanlijsko carstvo, nadoveza on, posjeduje polovicu svijeta, francusko carstvo je vrlo moćno; dao Bog, da ta dva carstva budu uvijek prijatelji! Mi ćemo to svakako biti; ali u slučaju sukoba izmegju ova dva carstva, Francuzi će u meni naći najljućega neprijatelja.“ Od ovoga časa primjetih, kako je lice Sulejman-pašino poprimilo nekako hladan izraz. On mi ponovi više puta svoju pošljednju izreku, a iz njegovog glasa odzvanjaše slabo pritajena prijetnja. Ja sam osvjedočen, da i on krije u svojemu srcu čuvstvo mržnje, koje njegovi zemljaci osjećaju za nas. — — — — — — — — — —

Od nekoliko dana s poblepom se gutaju u Travniku vijesti, naperene protiv nas. Ova trajna mržnja čini, da imam nade još samo u novoga vezira, koji bi imao stići za mjesec dana u ovu rezidenciju. Ja ću nastojati da izvršim naredbe Vaše Ekscelencije i da zadobijem njegovo prijateljstvo.

*

Br. 76.

U Travniku, 23. marta 1808.

Podadoh se ispraznomu nadanju kad sam mislio, da ću svladati mržnju Bošnjaka i da ću pobuditi povjerenje ondje, gdje je dosad vladalo podozrijevanje. Ako su me nekolicina njih došla posjetiti, to je bilo ili iz političkih razloga ili opet, da me zamole za kakovu ličnu uslugu. Ja sam učinio sve što sam mogao, da ih k sebi privučem; ali otkako nemaju više interesa, oni nikako ne dolaze; neki pak, koji često dolažahu k meni, grade se, kad me sada sretnu na ulici, kao da me ne poznaju. Njihove posjete nijesu dakle imale drugu svrhu, nego da na mene stavljaju pitanja, kojima bi me mogli uloviti. Danas pak nema gotovo spletke ili mahinacije, kojom se ne bi poslužili, samo da me muće i da mi učine gotovo nemogućim boravak u njihovoj nesretnoj zemlji. Pošto se sva moja služinčad od nekoga vremena sastoji samo od Bošnjaka, jer oni, koje sam bio dobavio iz Italije ili Dalmacije, ne mogahu izdržati više od tri mjeseca, to se sada nastoji na tome, da izgubim i tu služinčad. Prijete im, da će biti obješeni oni i članovi njihove obitelji odmah, čim ću ja poći iz Travnika. S mojim se pak odlaskom računa kao s nečim, što se ima dogoditi za vrlo kratko vrijeme.

Čujem da se u Sarajevu i u Travniku sastavlja molba na novoga vezira, u kojoj se traži: 1. da se ne pripusti austrijski konzul, 2. da se otpremi francuski konzul.

Austrijskog konzula, uza sve što nosi sultanov ferman, zadržaše u Brodu više od jednoga mjeseca. Napokon na ponovnu zapovijed njegovoga vladara prešao je Savu i dopro do Dervente. To je prouzrokovalo veliku uzbunu u Travniku. Age se sakupiše. Tuže francuskoga konzula, da protiv volje i znanja kajmakamova poziva austrijskoga konzula. Odoše kajmakamu da mu ispričaju, kakav je strah zavladao u gradu i da ga upozore na moje spletke, jer da radim na tome, da zemlja pane u ruke Austrijanaca. Navelo se takogjer, da je neki jevrejin ponio od moje strane jedno pismo u Brod. Tko bi odolio takovom dokazu? Sulejman-paša nije mogao na ino, nego naredi, da mu dovedu mojeg tumača Bošnjaka, kojega on uze odmah ispitivati. Ovaj je dao ovaki odgovor kajmakamu (barem on tako tvrdi): „Gospodaru, Vas su prevarili. Francuski konzul ne pozivlje podnipošto austrijskoga. Naprotiv sam više puta čuo gdje je kazao, da mu je sasvim svejedno, hoće li doći ili ne doći austrijski konzul, no da bi možda za njega bilo koristnije, kad nikako ne bi došao. Što se pak tiče pisma, ono je upravljeno ne na austrijskoga konzula, kojega francuski konzul niti poznaje niti želi poznavati, nego je upravljeno brodskomu zapovjedniku, kojemu on ima da podmiri neke poštanske troškove. Jevrejin pak, koji je ponio pismo, jeste otac obitelji, koji je, ne znajući na kakav bi način živio i prehranio svoju djecu, otišao ponuditi se u službu austrijskoga konzula i postati kod njega ono, što sam ja kod francuskoga konzula.“

Poslije ove izjave moga dragomana, kajmakam je spremio u Derventu čovjeka s naredbom, da se zaustavi austrijski konzul, da se uhapsi jevrejin i da ga ovamo dovedu, bez sumnje u namjeri, da bude obješen na zadovoljsto opakih aga. Vaša Ekscelencija može biti megjutim unaprijed osvjedočena, da ja ne ću podnositi ni ovih kleveta ni okrutnih djela. Ja ću zatražiti sjutra audijenciju u kajmakama, te ću mu govoriti s poštovanjem, što ga dugujemo stranim vladama, ali i s ponosnom odlučnošću, koju mi inspirira ono poštovanje, koje nam drugi duguju.

*

Br. 77.

U Travniku, 24. marta 1808.

Kajmakam mi je bio urekao čas sastanka u samo podne. Ja sam megjutim morao čekati uzalud puna dva sata, da me pozove. To je bilo drugi put, da nije održao zadanu riječ, što vezir nije nikada

učinio. Ja sam opazio u tomu postupku očitu namjeru, da me ponizi. S toga sam mu poručio po momu tumaču, da se poslanici Francuske nijesu obikli tome, da se s njima na taj način igra. On se je nastojao ispričati, ali vrlo nevješto, odgovorivši mi, kako su upravo u tome času gotovo sve age sakupljeni kod njega i da će me sjutra primiti. Ja dakako ne mislim primiti njegova poziva, jer smatram, da bi kompromitirao dostojanstvo mojega vladara, kad bi se dao vući za nos od barbara, koji se u svojim odnosima spram mene daje rukovoditi zlobom i ludom bahatošću. — — — — — — — — — — —

*

Br. 78.

U Travniku, 25. marta 1808.

Austrijski konzul poslao mi je jednog čovjeka, moleći me, da mu izradim kod kajmakama putni list. Ja sam mu ustmeno odgovorio, da ja ne mogu ništa s ovim divljim zvijerovima, te sam mu savjetovao, da se vrati u Brod i da tu čeka vezira. Konzul se nalazi u Derventi, snabdjeven sultanovim fermanom i jednim vlastoručnim pismom velikoga vezira. Bošnjaci su mu međutim izjavili, da sve to nema nikakove vrijednosti u njihovim očima, te ako proslijedi put bez dozvole kajmakamove, da će i njega i njegovu pratnju poubijati. Neka po ovomu sudi Vaša Preuzvišenost o redu, što vlada u ovoj zemlji i o ličnoj sigurnosti, koja je čovjeku zajamčena. To je prava feudalna anarhija, ali s tom razlikom, da su naša nekadanja feudalna gospoda težila za civilizacijom, dok je ovdješnji tiranski režim u rukama nepopravljivih barbara.

Glas o slaboći novoga vezira osokoljuje očevidno ove nasilnike drugoga reda. Da im uzmognem bolje prkositi, ja ću otpremiti ženu i djecu u Francusku. Tada, potpuno slobodan, pokazaću ovomu opakom narodu, da je naša hrabrost jednaka našoj dobroti i da Francuz makar sam, ali oslanjajući se na ime Napoleona Velikoga, ima više snage, nego što oni (Bošnjaci) imaju drskosti, više gordosti, nego što on imaju nadutosti.

*

Br. 79.

U Travniku, 28. marta 1808.

Sulejman-paša pozvao me je 25. s velikom ceremonijom k sebi. Ja sam ipak odbio ove sramotne počasti, a tako i kasnu audijenciju, koju mi on u svojoj oholosti podjeljivaše. Rekoh mu samo, da ću smatrati ličnom uvrjedom svako nasilje, učinjeno mojemu izaslaniku, spremljenomu u Brod. Potonji, za kojega je sam kajmakam kazao, da će biti obješen, povratio se je potpuno slobodan natrag. Kajmakam, želeći popraviti počinjene pogrješke prije vezirova dolaska, poslužio se je bolešću moje djece kao izlikom, da mi bude uslužan. Ja smatram da mi je dužnost odazvati se njegovoj ljubeznosti, bila ona iskrena ili ne, jer mi je Vaša Preuzvišenost naredila, da podržavam usrdne odnošaje među dva naroda, a ja Vaše naredbe vršim pod svaku cijenu, izuzevši dakako, kad je u pitanju moja čast.

Sve ovo potvrđuje istinitost riječi jednoga engleskoga pisca, koji je za Turke kazao: njihova drzovitost raste s tugjom dobrotom i pada s tugjom gordošću.

Vele, da je vezir stigao u Sarajevo.

P. s. 31. marta. Neki mi je efendija javio, da se opaža izvjesno komešanje u vojsci velikoga vezira u Jedreni i da je ovomu pokretu cilj, da se na prijesto uspostavi Selim.

*

Br. 80.

U Travniku, 8. aprila 1808.

Novi paša bosanski Ibrahim, nekadašnji veliki vezir, stigao je jučer u svoju rezidenciju. Ja sam poslao jutros mojega dragomana, da ga pozdravi. Vezir je primio mojeg tumača na najljepši način. Ibrahim-paša razgovarao se je d'Avenat-om (konzulov tumač) oko dva sata, te mu je očitovao svoje prijateljske osjećaje za Francuze uopće, koje je nazvao najstarijim i najiskrenijim prijateljima Osmanlija, i za mene napose, pa je dodao, da je o meni čuo mnogo dobra u Solunu i u Sarajevu. „Neka se konzul ništa ne brine za mržnju Bošnjaka, dodade on. Poznato mi je da je on trpio od neprijateljskoga raspoloženja domaćih Muslimana; ali on nema da s njima pregovara već sa mnom. Ja ga želim često vidjeti kod mene, da mu pokažem, kako sam i ja prijatelj Francuza i divitelj padišaha Francuske. Englezi su bili baš ludi, kad su pokušali da nas sklone, da promijenimo savez i politiku. Ali njihova lukavština pa ni njihove prijetnje ne mogoše nas pokolebati. Što nas se tiče Engleska? Englezi su za nas samo trgovci, koji nam donose na prodaju sukno, za koje mi njima dajemo zlato. Kakovu nam štetu mogu oni nanijeti? Mogu da nam uzmu nekoliko jadnih ostrva u Egejskom moru; ali se ne će nikada usuditi da nas napadnu na kopnu. To nije slučaj s Fran-

cuzima. Potonji mogu u istinu da nam učine mnogo zla a i mnogo dobra. Naša sloga s njima uzrok je naše i njihove snage. Ona je za nas nepromjenljivi princip.“

To su prvi osjećaji, što nam ih je izrazio Ibrahim-paša bosanski. Nadam se da ih ne će oprovrći. Ja ću barem od svoje strane sve učiniti, da ih uzdržim u punoj njihovoj snazi.

*

Br. 81.

U Travniku, 13. aprila 1808.

Bio sam primljen u prvu audijenciju od Ibrahim-paše. Nekadanji veliki vezir iskazao je francuskomu imenu one iste počasti, koje mu je iskazao prošle godine Husref Mehmed-paša. Te vanredne počasti tim su laskavije za mene, što su neobične, te se ne slažu s navadama naroda, za kojeg je običaj gotovo isto što i vjera. One su nadalje tim važnije jer su dokaz velikoga ugleda, što ga francuski agenti uživaju megju poglavicama ovoga castva. Zbog toga ove počasti i zaslužuju, da ih potanko opišem Vašoj Ekselenciji.

Osam kavaza i četiri čauša priveli su mi konja, pokrivena zlatom i javili su mi, da me paša čeka. Otišao sam veziru u pratnji mojeg tajnika Chaumette Desfossés i dvaju tumača. Meštar ceremonija i njegovi pomoćnici dočekali su me pri dnu velikih stepenica pašinog konaka. U času, kada stigoh pred palaču ičoglanlar baš agasi (šef paževa) povika iz svega glasa: „Slava neka je Bogu! Evo našeg prijatelja! Evo gosta našega cara!“ Ovaj pozdrav bi prihvaćen od svih prisutnih dvoranina.

U isto vrijeme vezir izlazeći iz unutarnjih odaja ugje zajedno sa mnom u dvoranu Divana i dade mi znak, da se posadim na počastno mjesto. Nakon što nam je ponudio slatko, kave i duvana, Ibrahim-paša naredi svojim dvoranima da izagju, tako da smo mi ostali sami.

Na to je započeo megju nama razgovor, koji je trajao više od jednoga sata, i u tome mi je razgovoru vezir očitovao svoju antipatiju protiv naših vječitih neprijatelja. Izraz njegove fizionomije bijaše u takovomu skladu s njegovim riječima, da ja nipošto ne sumnjam u iskrenost onoga, što mi je govorio o perfidnim ostrvljanima (Englezima.). Ovakovi osjećaji mene ni najmanje ne iznenagjuju, pošto je Ibrahim-paša bio veliki vezir u času, kad je englesko brodovlje prošlo kroz Dardanele, tako da je morao dulje nego ma ko drugi očuvati u svomu srcu ogorčenje zbog ove uvrjede. On mi je saopćio da su Englezi nedavno predložili sultanu, da će platiti sve ratne troškove, samo ako sklopi savez s njima i da je ta njihova ponuda odbijena indignacijom. Jednom riječi: vezir je govorio o Englezima s energijom, koja mu je bez sumnje dolazila iz srca. —

Nakon ove besjede Ibrahim je svratio razgovor na cara i kralja i upitao me je, gdje se sada nalazi Njegovo Veličanstvo. „Mi ćemo ostati vijerni saveznici njegovi, reče mi, a što se mene samoga tiče, ja ću učiniti sve što mi bude moguće, da uzdržim potpuni sklad megju provincijama, koje spajaju oba carstva. Ja se nadam, da ćete Vi to dojaviti velikom vladaru, čiji sam ja divitelj, i da ćete ga izvijestiti o izvanrednim počastima, što mu ih ja iskazujem u Vašoj osobi a u sultanovo ime.“ — Ja sam odgovorio veziru, da je moja dužnost da obavijestim svoga vladara o učinjenom mi prijemu i da ga izvijestim o dobrom raspoloženju novoga bosanskog paše.

Ponudiše nas šerbetom, mirisavom vodicom i aloevim cvijećem, a kad se oprostismo s vezirom donesoše nam svakomu po kabanicu, i to meni kabanicu od samura, Chaumette Desfossés-u od hermelina, d'Avenat-u od krzna, rezerviranu za prve tumače, a momu bosanskomu dragomanu crveno optočenu kabanicu. Ne smijem zaboraviti napomenuti, da u času kad nas je kapidžilar-kehajasi (prvi meštar ceremonija) zaogrnuo kabanicama, zapovjednik glavnoga štopa i njegovi pobočnici (kapidžilar agasi i ič-alajčavuglare) poviknuše u tri puta: „Da je božja milost! Evo znakova počasti, što ih naša vlada odaje svojim slavnim gostima.“

Tako je bila obavljena ova ceremonija, kojoj nema primjera u analima generalnih konzulata na Istoku. Bivši veliki vezir vrlo je dobro znao, da se samo poklisari zaogrću u Carigradu kabanicom od krzna i to u njihovoj prvoj i pošljednjoj audijenciji. On je osjetio potrebu, da nam iskaže iste počasti s toga, što je znao da će suzbiti na taj način mržnju domaćega pučanstva i zadahnuti mu štovanje spram francuskog imena —

*

Br. 83bis.

U Travniku, 2. maja 1808.

Umorstvo četvorice francuskih oficira u Baru proizvelo je ovdje duboki utisak, te se iščekuje vijest, da su krenule čete Njegovog Veličanstva da osvete ovaj užasni atentat. Moram reći V. E., da bi, ako ovaj zločin ostane nekažnjen, francusko ime postalo predmetom najvećega prezira megju ovim barbarima.

Neki poglavari, koji su ratovali s nama protiv Crnogoraca, došli su me upitati, da li će i Bošnjaci biti prisiljeni, da nam se pridruže protiv skadarskoga paše. Ja sam im odgovorio, da to zavisi od volje mog vladara, ali da Francuzi ne trebaju pomoći, da operu nanešenu im uvrjedu.

Primjer ovoga zločina, koji bi mogao naći oponašatelja, rastuća mržnja Bošnjaka, neka hladnoća, što sam je već opazio u držanju vezirovu, sve me to nagoni, da svoju obitelj spremim na sigurno mjesto. Vidjeću vrhovnoga zapovjednika, pa ću mu priopćiti neke podatke, o kojima se ne može pisati —

*

Br. 83ter.

U Travniku, 3. juna 1808.

Austrijski konzul stigao je 10. maja u Travnik. Pobjeditelj Turaka, kao Eneja sjena, on je privezao svoju zlatnu granu na vezirova vrata, koji ga je poslao na noćište u jedan han — zaista pakleno boravište.

Mittesser je dočekan s mnogo manje sjaja nego francuski konzul. Pred ovoga potonjega bijahu izašli, (ima tomu 18 mjeseca), meštar ceremonija, dva paža, četiri mameluka i napokon tatari. Mittessera je naprotiv pričekao samo serdar i četiri gradska čauša, oboružana štapovima. Austrijski konzul je čovjek od kakovih 50 godina, koji ne izgleda odveć opasan. On veli da mu je naregjeno, da živi s nama u najljepšoj slozi. Njegova je pratnja brojna, a raspolaže i sa znatnim novčanim sredstvima, sudeći barem po troškovima njegova namještaja.

Bio sam odsutan, kad je Mittesser stigao u Travnik. Chaumette Desfossés, tajnik u našemu konzulatu, imao je više sastanaka s njime. U jednomu od tih razgovora priopćio mu je austrijski konzul, kako je njegov gospodar sabrao mnogo vojske na granicama Turske. U Brodu su podignuta golema skladišta, puna svakovrstne municije. Nadvojvoda Ivan prispio je 1. juna u ovu malenu varoš, da obavi inspiciranje sveukupnih četa. On je preporučio austrijskoj vojsci na granici, da se ne da vrijegjati od Turaka kao nekada, već da u slučaju napadaja vrati četiri udarca za jedan (sopstvene riječi nadvojvode). Mittesser priznaje, da Austrija nije nikada govorila s toliko smionosti, iz čega on zaključuje, da je ona možda sporazumna s nama protiv Osmanlija. „Ili bolje, reče on, Francuska valjda ide za tim, da uz pomoć naših vojnika i našega oružja osvoji ovu zemlju."

Ako s ovim malim lukavštinama austrijski konzul misli otkriti ono, što mi snujemo, ili saznati, za što sam ja došao ovamo, on ne će imati mnogo što da priopći svojoj vladi. — — — — — — —

*

Br. 84.

U Travniku, 28. juna 1808.

Ja mogu da kažem poput Muhameda: Moj je život borba. Djeca prorokova ne prestaju voditi boj protiv mene. Ja se ne bijah udaljio ni dvije milje od Travnika[1]), kad ali Muslimani stadoše podsijedati naš konzulat. Nakon što su razagnali kavaze, pokušaše provaliti vrata, grozeći se mojoj čeljadi, da će je poubijati. U prvim redovima svjetine nalazile su se zastrte žene (bule) i djeca, a to zbog nekažnjivosti, što im osigurava u Turskoj njihova slabost. Na sreću dotrčaše tajnik Chaumette Desfossés i prvi dragoman d'Avenat, zaprijetiše se i prepadoše one zastrte furije pa prisiliše tako svjetinu, da napusti podsijedanje. Narednog dana novi napadaj, novi otpor. Mlitavi vezir, kog je napokon vika napadača probudila, sakupi kod sebe gradske glavare, one iste, koji su svjetinu i potakli na bunu, te ih zamoli, da učine kraj neredima, da ga ne bi kompromitirali u očima Francuza. Oni rado pristadoše da mu učine tu uslugu, ali su ga u isto vrijeme prekorili, jer je pustio da pobjegne jedan dio taoca, koje oni imagjahu u svojim rukama. Tako su nazivali moju ženu i djecu.

Nakon ovakovih prizora trebalo mi je razdavati grdan novac megju moju služinčad Bošnjake, jedine, koji mi preostajahu, da ih spriječim da se ne razbjegnu na sve strane, pošto su im se njihovi zemljaci neprestano grozili, da će ih prije ili poslije objesiti.

Mi smo upravo uživali u tišini, koja bijaše nastala nakon oluje, kad ali opet još silniji vihor zahuji nad našom glavom. Ovi bijesni gorštaci ne propuštaju nijedne prilike, da navale na konzulat, ne bi li ga prisilili da ostavi ovo mjesto. Jedan moj kavaz, koji se je spasio iz Biograda onoga dana, kad su Srbijanci poklali tamošnje Turke, bijaše vjenčao jednu Turkinju, koja je takogjer bila umakla iz Biograda i koju je on držao udovicom, misleći, da je njezin muž poginuo u onoj sječi. Megjutim taj tobožnji pokojnik pojavio se tu nedavno i zatražio natrag svoju ženu. Po turskom zakonu kavaz je bio prisiljen da povrati ženu

[1]) David je vodio svoju obitelj u Dalmaciju.

i miraz, što je on bez oklijevanja i učinio, te je od kadije dobio raspustnu svjedodžbu. S time je bilo sve svršeno. Ali, kako je ova stvar pružila Bošnjacima priliku, da uvrijede Francuze i da napanu njihove povlastice, oni su se opet pobunili i sakupili u gomilu pod pendžerima vezirovim, vičući iz svega grla: Šar Allah! Osveta u božjoj pravdi robu nevjernika! Jadni Ibrahim silno se prepao i izručio im mojeg kavaza, usprkos naših povlastica. Oni odvukoše kavaza kadiji, a ovaj bezdušni sudac, koji ga je jučer bio riješio optužbe, danas ga mirno osudi na smrt. S kavaza je odmah zatim skinuto oružje i on je bio doveden pod drveta, na koja se u Travniku vješaju kršćani. Došavši na gubilište, Turci su osugjenika obasuli najpoganijim psovkama i rekli mu, da umjesto da bude pokopan s ostalim Muslimanima, njegovo će tijelo biti bačeno u prohod, kao što se to radi s gjaurima. Ali u času, kad su mu privezali konop oko vrata, on se glasno pozva na svoje janjičarsko pravo i zatraži, da se u času njegova pogubljenja ispali jedan topovski hitac. Na riječ „janjičar", koja ima zaista magičnu moć na ove divlje duhove, smaknuće bude obustavljeno. Jadnog Turčina zakovaše u lance, povedoše ga u tvrgjavu te ga bace u podzemnu tamnicu.

Megjutim je kancelar konzulata, doznavši što se radi, poslao prvoga dragomana, da se pozove na naša prava i povlastice i da protestira protiv ovog nečuvenog nasilja. Vezir i kiaja priznadoše, da ne mogu ništa protiv bijesnog naroda. Oni su se toliko bili ponizili, da su nastojali laskati momu tumaču, umirujući i razgovarajući nas, da pustimo izdahnuti žrtvu. D'Avenat, kao no ti pravi Francuz, odbije ove sramotne predloge, te nastavi tražiti zadovoljštinu i prijetiti s enežijom, koja zaista zaslužuje svaku pohvalu. Sazvaše divan. Njegovi članovi bijahu oni isti, koji su rulju razdražili. D'Avenat im reče, da će jednoga dana svojom krvlju i svojim dobrima platiti uvrjedu, nanešenu Francuskoj. Ove prijetnje i odlučnost neznatnoga broja Francuza protiv bijesne svjetine ulile su poštovanje našim neprijateljima i oni odlučiše da nam vrate kavaza.

Ja sam se tada nalazio na granici Bosne. Naši protivnici rasturiše glas, da se više ne ću povratiti u Travnik. Požurio sam se da im dokažem protivno. Ponajprvo sam napisao veziru pismo, koje ovdje prilažem i koje mu je bilo protumačeno od Chaumette Desfossés-a i d'Avenat-a. Dva dana zatim dogjoh u Travnik, da tražim zadovoljštinu za učinjenu nam uvrjedu. Tražio sam da zadovoljština bude sjajna i vezir mi je to i obećao. Biće prilike da obavijestim V. E. o tome, kako je vezir svoje obećanje ispunio.

*

Br. 85.

U Travniku, 30. juna 1808.

— —

— — — Ibrahim-paša gubi svakim danom nešto od svoje vlasti, a travnička svjetina postaje sve to drzovitija. Bošnjaci su s prezirom natrag poslali izaslanike Ibrahimove, koji bijahu došli pobrati obični porez. Treba zahvaliti jedino vezirovoj slabosti, ako su se pred našim konzulatom mogli odigrati prizori, što sam ih opisao u svom pregjašnjem pismu. Sarajevska oligarhija ne priznaje više vezirove vlasti, a varoš Banjaluka dala je još očitiji dokaz svoje nepokornosti. Pošto je banjalučki kapetan iz zasjede ubijen od nekog grčko-istočnjaka, tamošnji Muslimani, akoprem brojno slabiji, digli su se na oružje i protjerali iz Banjaluke sve hrišćane izuzevši dvije obitelji. 64 kuće sa zemljištem i vrtovima bile su zaplijenjene i prodane. Uzalud je vezir spremio u Banjaluku travničkoga defterdara, da umiri muslimanski narod i da mu obrazloži, kako udara po nevinima. U znak odgovora Muslimani su pohvatali s reda 12 grčko-istočnjaka, postavili ih na koljena i uzeli plesati oko njih, derući se pri tome iz svega glasa poput kakovih divljaka. Zatim stadoše da im odsijecaju glave i bili bi ih svijeh poubijali, da nije dotrčao neki turski beg, koji ih je teškom mukom jedva sklonio, da ostalima poštede život.

Defterdar se je povratio u Travnik pokunjen i postigjen zbog neuspjeha svoje misije.

Austrijski se konzul silno prestrašio, jer se nalazi zajedno sa svojom porodicom megju ovako divljim narodom. Namjestili su ga u jednu užasnu kuću, upravo spram gubilišta, tako da svakoga dana pod svojim pendžerima vidi nekoliko odsječenih glava. — — — — — — — — — — — — — —

*

Br. 87.

U Travniku, 14. jula 1808.

U času mojeg dolaska u Bosnu veći je dio Hercegovine bio pozorište krvavoga rata megju članovima jedne moćne porodice. Od petero braće, koja sastavljaše ovu porodicu, trojica mlagjih vojevaše protiv dvojice starijih, protiv kapetana Stolačkog i protiv gospodara od Hutova. Ovaj potonji bijaše vrlo lijepo primio žene i djecu Dubrovčana, koji su za vrijeme opsade Dubrovnika bili sklonuli na tursko zemljište.

Taj se isti beg iz prijateljstva prama nama zaratio s Crnogorcima. Ova simpatija za Francuze škodila mu je mnogo u očima Bošnjaka. Unatoč koraka, što sam ih bio učinio kod vezira i unatoč predstavka, što ih je general Sebastiani bio upravio Visokoj Porti, mir nije mogao biti uspostavljen u Hercegovini. Rat megju braćom traje još uvijek, naročito zbog toga, što mlagju braću u njihovoj borbi protiv starijih podupiru domaći begovi. Ovo nemirno stanje spriječavalo je mnogo prolaz naše opskrbe kroz Hercegovinu. Videći general Marmont, da se ne vrše niti vezirove ni sultanove naredbe, smatrao je svojom dužnošću, da se okoristi susjedstvom dviju zemalja i da učini kraj svagji, koju u prvom redu pozvane vlasti nijesu u stanju da stišaju. General Marmont primio je od Hadži-bega, gospodara od Hutova, dva pisma, u kojima mu saopćava, kako mu je nakon šest-mjesečne opsade sasvim ponestalo i hrane i džebane. Primivši ta pisma vojvoda od Dubrovnika[1]) požurio se da po jednoj regimenti vojnika pošalje u Hutovo u obilju živeža i strjeliva. Francuski je odio ušao u Hercegovinu 4. jula i izišao 7., nakon što je obavio povjerenu mu zadaću. Na čitavomu putu nije on zatekao ciglog jednog neprijatelja. Strah bijaše razagnao one, koji podsijedahu Hutovo.

General Marmont obavijestio me je posebnim ulakom o ovoj ekspediciji. Ulak je stigao jučer u Travnik i ja sam odmah zatražio u vezira audijenciju, da mu izručim jednu depešu napisanu na turskom jeziku, koju mu je poslao vojvoda od Dubrovnika. U ovoj su depeši razloženi uzroci naše intervencije u Hercegovini. Mi smo bili zadovoljni s rezultatom našega razgovora s vezirom. Potonji, kako sam ja već pisao V. E., u istinu je sasvim bez značaja, o čemu sam se najbolje uvjerio u ovoj pošljednjoj konferenciji s njime. Ja sam očekivao da će se on pokazati uvrijegjenim bilo iz ličnoga samoljublja, bilo iz nacionalne gordosti, jer su stranci uspostavili red u njegovoj pokrajini. Ali naprotiv, on me je uvjeravao, da je vrlo zadovoljan, što je general Marmont učinio kraj svagji, o kojoj mu je general Sebastiani još u Carigradu govorio. —

Bio sam mu donio Marmont-ovo pismo i svratio mu naročitu pažnju na ovu stavku: „Ovaj mi je korak inspirirala želja, da spasim život jednom prijatelju Francuza, a da uz to ipak ne prejudiciram u mišljenju, što ga ima paša o njemu i da se ne miješam u spor, koji jedino paša može da riješi.“ — Vezir mi je na to rekao, da je potpuno uvjeren o dobrim namjerama vrhovnoga zapovjednika, te da će mu odmah i pisati u tom smislu. Nakon ovoga objašnjenja ja sam pročitao Ibrahim-paši dva pisma od glavnoga providura Dalmacije, koja se tiču upada Turaka na zemljište Imotskoga i Makarske. „Što ćete da vam ja kažem o tom vojevanju na granici? — reče mi vezir, — ono je postojalo od vajkada. Radite kao što uvijek u takim prilikama rade Austrijanci. Kad Turci otmu malo stoke ili ubiju nekoliko ljudi Hrvatima, ovi potonji bez oklijevanja upadnu u naše krajeve te porobe i pokolju koga god stignu. Ne će se valjda zbog takovih sitnica dvije velike države zavaditi.“ — Ako vi ne možete spriječiti da se slični neredi ne dogagjaju, — odgovorih ja — ono će vrli zapovjednik biti prisiljen, da radi duž čitave granice onako, kao što je radio u Dalmaciji. „I dobro će učiniti, reče mi vezir, to je jedini način, da se ova paščad jednom priveže za lanac.“

*

Br. 88.

U Travniku, 15. jula 1808.

Već tri mjeseca (otkako je naime Ibrahim-paša vezir bosanski) ne može se u Bosni niti govoriti o kakovoj vladi. Čitava pokrajina nalazi se u istinu u periodi potpune anarhije. Svako okružje ima svog posebnog vladara, a što najbolje karakterizira prekomjernu surovost domaćega pučanstva jeste to, da je pod sadašnjim vezirom drum, koji vodi iz Travnika u Carigrad, upravo okužen razbojnicima, o kojima se nije tako reći ni sanjalo u vrijeme Mehmed-pašina vezirevanja. Za potonjih osam dana razbojnici su ubili kod Novog Pazara dva tatara i velik broj putnika, megju kojima i kadiju iz Nove Varoši, te petero čeljadi od njegove pratnje. Kadijino umorstvo proizvelo je u cijeloj zemlji dubok utisak naročito s toga, što otkako Turci nad Bosnom vladaju, ovo je bez sumnje prvi put, da je jedan ulema na ovaj način poginuo.

Austrijanci su se osvetili Bošnjacima zbog nanešenih im uvrjeda i zbog navala turskih četa na njihovo zemljište. Ima već nekoliko godina, kako se ne prestaje vojevati na hrvatskoj granici. Turci, vještiji na izdaji, znali su više puta oteti stoku od Hrvata i ubiti im ljude. Napokon, ima tomu mjesec dana, jedan odio Turaka provali na austrijsko zemljište i ubije 23 čovjeka. Austrijske vlasti obavijestiše odmah vezira o ovom nasrtaju, ali mu vezir ne pokloni ni najmanju pažnju. Austrijanci, srditi zbog ove nepravde, provale u Bosnu i poubijaju više od 300 ljudi. Ova bi stvar urodila ozbiljnim pošljedicama pod ma kojim drugim pašom. Ali Ibrahim nije čovjek, da zbog ispunjavanja dužnosti stavi na kocku svoj mir. I kada ga je austrijski konzul službeno izvijestio o ovoj neobičnoj ekspediciji, on je ne oklijevajući dao pravo jednoj i drugoj stranci. —

[1]) Vojvoda od Dubrovnika (Duc de Raguse) je naslov generala Marmonta.

Mittesser mi je saopćio sve ove podatke, te mi je još rekao, da je navijestio veziru, kako njegova (austrijska) vlada u želji, da se u buduće predusretnu slični oružani napadaji, ima namjeru, usprkos postojećih ugovora, podići redute na svojoj granici. — — — — — — — — — — — — — —

*

Br. 89.

U Travniku, 20. jula 1808.

Javljaju mi s mnogih strana, pa i od strane samog vezira, da Rusi ulaze s ogromnom vojskom u Srbiju. Oni prelaze Dunav megju Vlaškom i Setislavom (?), otkud se kreću put Biograda.

Oni su došli ponajprije pod izlikom, da im treba braniti njihovog generalnog povjerenika Rodofinikina protiv uvrjeda i nasilja jednoga naroda, koji je isto tako surov kao i narod u Bosni. Ja ne bih znao reći, kakovom se izlikom sada služe, da opravdaju umnožavanje svoje vojske i svoj boravak u Biogradu i u Smederevu. U svakom slučaju, sudeći po raznim izvještajima što ih primam, oni su se udobno namjestili u rečenim varošima.

Austrijanci dozvolili su i njima i Srbijancima, da se opskrbljuju žitom u Slavoniji i u Ugarskoj. Uvjeravaju me što više, da su Austrijanci prodali mnogo ratne džebane ruskoj vojsci u Srbiji. Turci oštro osugjuju ovo postupanje Austrijanaca. — — — — — — — — — — — — — —

*

Br. 90.

U Travniku, 26. jula 1808.

— —

Chaumette Desfossés imaće čast, da upita Vašu Ekselenciju za savjete u tome, da li se dolikuje, da za vrijeme ovdješnje anarhije francuski konzulat ostane i nadalje izvrgnut pogrdama niske svjetine i ne bi li bolje odgovaralo dostojanstvu carstva, da se taj konzulat povuče u koje mjesto na granici i da se sve dotle ne vrati u Bosnu, dok mu paša ne zajamči dužno poštovanje.

Kako ne spada na mene da uzmem inicijativu u tako delikatnom pitanju, a kako mi je ipak dužnost da branim čast francuskoga imena u ovoj barbarskoj zemlji, ja ću nastojati izbjeći raznim uvrjedama, što nam ih još spremaju time, što moram pod različitim izlikama putovati sa svojim tumačima iz Bosne u Dalmaciju. Konzularna zgrada ostaće kao i do sada u Travniku, pa ću ostaviti bosanske kavaze da ju čuvaju, a sam ću se navratiti češće u Travnik, naročito kad mi bude trebalo osobno pregovarati s vezirom, čekajući dakako odluku Vaše Ekscelencije o toj stvari.

*

Br. 92.

U Travniku, 3. augusta 1808.

Srbijanci ponovno napadaju na Bosnu. Njihove su čete prodrle u kotar Srebrenicu, gdje su stali podsijedati malenu tvrgjavu Kozla i pustošiti njezinu okolicu. Hasan-paša, zapovijednik srebreničkoga kotara, zatražio je pomoć u vezira, koji je odgovorio, da nije dobio naredbu da diže vojsku. Budu li se Srbijanci znali okoristiti njegovim oklijevanjem, njihove će se čete moći primaknuti Sarajevu, a da vezir ne ostavi svoju palaču ili da se smatra ovlaštenim poprimiti potrebne mjere za obranu zemlje. — — — — —

Austrijski konzul biće takogjer prisiljen, da ostavi bojno polje, ako ne želi postati igračkom u rukama Bošnjaka. — — — — — — — — — Ovaj jadni vojnik, njegova žena, pa i sama njegova djeca, svaki su dan predmet svakovrstnih pogrda od strane travničke svjetine. Nema sumnje, da je Mittesser počinio odmah u početku veliku pogrješku, trudeći se, da po što po to postane popularan. Pošto poznaje ilirski jezik, on se porjerljivo razgovara s nižom svjetinom, prima je čak kod sebe, te joj dariva novaca i likera. —

Čini se u ostalom, da je Mittesser valjan i pošten čovjek. Položaj njegove obitelji zadaje mu megjutim teških briga i to je možda razlog, ako se on pokazuje tako bojazljivim pred ovim barbarima. Što se pak tiče naših odnosa, ja se mogu samo da hvalim zbog njegovog lijepog ponašanja spram mene i zbog poštovanja, što ga iskazuje poslaniku cara, moćnijega od njegova. — — — — — — — — —

*

Br. 95.

U Travniku 5. septembra 1808.

— —

Malena bosanska vojska, koja je u početku ljeta pod vodstvom Sunulah-paše krenula na Drinu, razišla se je zbog pomanjkanja hrane. Većina janjičara, od kojih je ta vojska sastavljena, povratila se svojim kućama. Srbijanci ne pokušavaju doduše s ove strane nikakvih važnih operacija.

Ja sam govorio Vašoj Ekselenciji o nemirima u Hercegovini i o pomoći, što ju je vojvoda od Dubrovnika bio poslao Hadži-begu protiv njegove braće. Vezir je ovaj čas naredio nekom Hasan-paši banjalučkom, da ode sa sto ljudi u onu provinciju i da uspostavi red i mir. Ja sumnjam, da će taj Hasan-paša učiniti s tako malo vojnika ono, što drugi ne mogoše uraditi s mnogo većom silom. Hadži-beg još je uvijek zatvoren u svojoj tvrgji i brani se sredstvima, što mu ih je namaknuo vrhovni zapovjednik.

*

Br. 96.

U Travniku, 5. oktobra 1808.

(Opetuje, što je rekao u pismu datiranom 14. jula o svagji Hadži-bega sa njegovom braćom i nastavlja:) Vrhovni zapovjednik Marmont, poznavajući mišljenje bosanskoga paše o ovomu ratu i umoljen od Hadži-bega, poslao je ovomu u pomoć strjeljiva i četu od 150 Arnauta Muslimana, što su je sabrali sami Hadži-begovi pouzdanici. Ovu je pomoćnu četu dovelo jedno odjelenje od 800 ljudi pod vodstvom generala de Viaux-a. Taj je odio imao ovoga puta da svlada jednu poteškoću, na koju prva francuska ekspedicija nije naišla. Oni, koji podsijedahu Hutovo, bili su počeli pregovarati s francuskim odjelenjem, te mu izjaviše, da mu ne će dozvoliti da uvede u tvrgjavu strjeljivo i pomoćnu četu, ali da za to samo francusko odjelenje može slobodno unići. General odgovori na to, da mu je naregjeno da dovede pomoć prijatelju Francuza. Kad je to začuo Omer-beg, vogja protivnika, sabra odmah svoje čete, zauze položaj iza zida i naredi da se puca na francusku četu. Jedan je od naših ubijen, a 15 je ranjenih. Francuzi odvratiše vatru, ubiše oko trideset Turaka, osvojiše neprijateljsku poziciju, natjeraše protivnika u bijeg i ugjoše u Hutovo sa svojom pratnjom. Hadži-beg, koji raspolagaše još sa ciglih 49 boraca i hranom još samo za tri dana, dočeka svoje osloboditeljе s velikim iskazima veselja i blagodarnosti. On je dao svakom vojniku po četiri piastra. (Konzul je po naročitom naputku Marmont-ovom o tome dogagjaju obavijestio travničkog vezira.) —

*

Br. 99.

U Zadru, 28. oktobra 1808.

— —

Ali-paša od Zvornika došao je javiti veziru, da se Srbijanci kreću u dva jaka odjelenja na Bosnu, da su njihove predstraže već stigle na Drinu spram Janje i Bjeline, da su sabrali dvadeset lagja da pregju preko rijeke i napadnu na Turke. Čini se, da se Srbijanci poput pregjašnjih godina misle okoristiti Ramazanom i da namjeravaju, dok Turci poste i ostaju nepomični, provaliti u njihovu zemlju te oplijeniti žetvu i stada.

Ibrahim Halemi-paša primio je tu nedavno iz Carigrada veliku svotu novaca. Obećano mu je takogjer, da će mu se poslati 250 tovara baruta, samo da se stavi na čelo bosanske vojske i da njome udari na Srbijance. Misli se, da će se nakon Bajrama utaboriti u Zvorniku.

Ja ću za nekoliko dana posjetiti vezira, pa ću onda moći dojaviti Vašoj Ekscelenciji podrobnosti o ovim vijestima, koje mi dolaze od austrijskoga konzula i od mog pouzdanika u Travniku.

*

Br. 101.

U Travniku, 12. novembra 1808.

Onaj isti Ali-paša zvornički, koji je bio javio veziru skori napadaj Srbijanaca, obavijestio ga je preko novih tatara, kako se neprijatelji, kad su našli Turke bolje spremne, zadovoljiše time, da su se pokazali na obali Drine, a da i ne pokušaju prebroditi rijeku. Ova je vijest posvema umirila Bošnjake i učinila od jednom kraj svim njihovim ratnim pripremama. Jedina stvar, koja još nije prestala, jeste pobiranje ratnog poreza. Zato narod i okrivljuje velikaše, da su izmislili lažnu uzbunu, samo da pod izlikom rata mogu od njega tražiti novaca. U ostalom su Bošnjaci ushićeni, gdje im se ne treba dizati na oružje. Njih u istinu vrlo malo zanima političko stanje Srbije. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Većina srbijanskih poglavica veoma su se obogatila i njima je sada malo stalo do ratovanja. Rusi bi ih još jedini mogli gurnut naprijed, stupajući dakako za njihovim legjima; ali, kako mi se javlja, Rusi su povukli iz Biograda svu vojsku, koju bijahu onamo spremili, tako da od njihovih ostaje u toj varoši još samo generalni povjerenik.

Austrijski konzul ne uživa ovdje ni povjerenja ni poštovanja. On mi je sam priznao, da ne može dobiti ništa od onoga što traži. — — — — — — — — — — — — — — — — —

Misli se, da Ibrahim-paša nastoji na tome da postane valijom u Moreji. Kažu mi, da je od velikog vezira Mustafe bajraktara primio vrlo prijateljsko pismo, što mu dakako ulijeva nadu u uspjeh.

*

Br. 102.

U Travniku, 17. novembra 1808.

General Clauzel, zapovjednik dubrovačke posade, dovezao je novu opskrbu Hadži-begu u Hutovo. Vrhovni zapovjednik odmah me je obavijestio, da objasnim bosanskomu paši uzrok ove misije, čiji je cilj skroz prijateljski i da mu izrazim našu toplu želju, da prestane već jednom ovaj gragjanski rat, koji toliko smeta miru na našoj granici.

Vezir se nije pokazao ni iznenagjen ni uvrijegjen zbog Clauzel-ove ekspedicije. Što se pak tiče savjeta vojvode od Dubrovnika, on je obećao, da će još jednom pokušati da izmiri zavagjenu braću, te da će u slučaju ponovnoga neuspjeha prizvati u pomoć auktoritet Visoke Porte. — — — — — — — — —

*

Br. 103.

U Travniku, 24. novembra 1808.

Neki Talijanac, koji se je upravo povratio iz Hercegovine, gdje je živio više od godinu dana kod fratara, ispričao mi je ovo:

Fratri su najveći neprijatelji Francuza, oni su dobili naredbu od pape, da propovijedaju protiv nas i da ne propuštaju ni jedne zgode da to učine.

Turci vide pak u meni uhodu, koji pripravlja zapremu njihove zemlje. Zato oni pomišljaju već i na to, kako bi mi odsjekli glavu ili kako bi me zapalili živa u mojoj vlastitoj kući. Oni nadalje ubijaju nemilosrdno sve vojničke bjegunce, koji dolaze na njihovo zemljište, pošto ih smatraju podregjenim uhodama. Megjutim jedan od tih bjegunaca, oficir u talijanskoj kraljevskoj gardi, spasio je sebi život time, što se je sakrio kod fratara. Ne smije dakako da pomoli glavu na polje. On je odlučio preći u tabor Crnoga Gjorgja. Nitko ne poznaje njegovo ime.

Grčko-istočnjaci su nam uvijek neprijatelji, upravo kao u vrijeme našega ratovanja s Rusima. Oni ne prestaju dražiti Turke protiv nas. — — — — — — — — — — — — — — —

Blagodareći ovom neprijateljskom držanju grčko-istočnih kaluđera i katoličkih[1]) fratara davno je iščeznuo onaj izvrstni utisak, što ga je ovdje bila proizvela naša borba na strani Turaka a protiv Crnogoraca; taj dobri utisak postoji samo još u uspomeni nekolicine prvaka, kao zapovjednika Klobuka, Stoca i Utova. —

*

Br. 104.

U Travniku, 25. novembra 1808.

Iz Carigrada stigli su u Travnik mnogi topnici i radnici, kojima je naregjeno da načine 180 topova. Veziru je naregjeno, da im pribavi potrebni materijal. U Travniku se primjećuje, da od pošljednih priprema za rat s Austrijom slične mjere opreznosti nijesu bile poduzete, tako da se ljudi sada pitaju: protiv kog su namijenjeni ovi topovi?

*

Br. 105.

U Travniku, 28. novembra 1808.

Čitava je varoš uzbunjena. Nakon mnogobrojnih otimačina i ubijstva, počinjenih na granici turske i austrijske Hrvatske, stanovnici na jednoj i drugoj strani pobiše se megjusobno, tvrgjave su pucale iz topova i dvije austrijske regimente priskočile su u pomoć svojima. Došlo je do okršaja megju Turcima i austrijskim vojnicima i kako mi vele, poginulo je dvadeset Turaka. Vezir je takogjer primio ovakovu vijest te je odmah pozvao k sebi austrijskoga konzula. Bošnjaci misle, da je već buknuo rat megju njima i Austrijom, koje se, rekao bih, mnogo ne boje.

29. novembra. Konzul je poslao zapovjedniku austrijskih četa teklića u pratnji više tatara s nalogom, da se povuče na carsko zemljište. — — — — — — — — — — — — — — —

[1]) U originalu stoji „Latin“.

Turci mnogo raspituju za poslove španjolske[1]). Oni poklanjaju ratovanju u Španjolskoj pažnju, koju nijesu poklanjali našim prijašnjim ratovima.

*

Br. 109.

U Travniku, 9. decembra 1808.

Saznao sam, da ovdješnji austrijski konzul živo dopisuje s uplivnim ličnostima u Dalmaciji pa čak i s jednim višim oficirom talijanske vojske. Znadem nadalje pouzdano, da Mittesser prima novaca znatno više nego što troši. Sudeći po onomu, što se govori u njegovoj kući, ja mislim da su ta konzulova pisma niti nekakovih intriga. U konzulovoj kući govori se, da će se Austrija okoristiti našim neprilikama u Španjolskoj, da će nas istodobno napadnuti u Njemačkoj i u Italiji, da je Italija spremna da se za nju pobuni i napokon, da je većina knezova pozanjskoga saveza gotova da joj se pridruži. Ovo naklapanje možda je bez svakoga osnova te će valjda pobuditi posmijeh u Vaše Ekselencije, ali ja smatram uza sve to, da je potrebno da o tome obavijestim vojvodu od Dubrovnika, da mu ako ništa drugo preporučim bar to, neka pripazi na osobe, koje potajno dopisuju s austrijskim agentima.

*

Br. 111.

U Travniku, 20. decembra 1808.

Izručio sam danas paši jedno pismo vojvode od Dubrovnika, u kojemu ga ovaj moli, neka bi za njegovog štićenika Hadži-bega izradio stepen paše s dva repa, kako bi on mogao uspostaviti red u Hercegovini. Ibrahim mi je obećao, da će se zauzeti za tu stvar kod Visoke Porte. — — — — — —

Ibrahim Halemi nije još definitivno potvrgjen i on je s toga vrlo uznemiren. On se tuži mnogo na Bošnjake, a to znači, da su se ovi na njega tužili, jedno zbog njegove mlitavosti, a drugo zbog toga, što je pobrao porez za rat, koji nije nikako ni vodio. On je bio pozvao u Sarajevo prvake, ali ovi ne htjedoše doći. Oni su takogjer uskratili svotu, koja se od Bosne tražila za lijevanje novih 180 topova. — —

— —

*

Br. 112.

U Travniku, 21. decembra 1808.

Sulejman-paša, onaj isti, koji je kao travnički kajmakam prošle zime onako ružno postupao s Francuzima, primio je bogat dar od austrijskoga konzula. Taj se dar sastoji od jedne kočije, napunjene raznovrstnom čohom i skupocjenim nakitom, izragjenim po istočnjačkom ukusu. Bečki dvor bijaše namijenio ovaj dar bosanskom veziru; ali kako Mittesser smatra Ibrahim-pašu čovjekom od nikakve vrijednosti, i kako mu je poznato, da Sulejman-paša radi sve u ime vezira pa da je njegov upliv daleko trajniji, izradio je bez sumnje, da se kočija pošalje njemu a ne veziru. On je još darovao skopljanskomu paši[2]) dva srebrna čiraka, a njegova supruga poklonila je nešto nakita ženama ovog paše. Kakav interes ima Austrija da troši novac za ovakove darove? Želi li ona možda ovakim darovima, pomoću lažnih izvještaja koji javljaju naše poraze, pomoću novina koje objelodanjuju naše tobožnje osnove o podjeli evropske Turske, želi li ona otugjiti na taj način od nas Bošnjake i razbiti trgovačke sveze megju Bosnom i Dalmacijom?

*

Br. 113.

U Travniku, 22. decembra 1808.

— —

— — — Otišao sam austrijskomu konzulu, da mu priopćim prvi buletin španjolske vojske. Mittesser pak, želeći valjda umanjiti moje veselje, pokaza mi jedno tobožnje izvješće ustaša, po kojem da je naša vojska bila gotovo sasvim uništena. Neki bosanski fratar prisustvovaše našem razgovoru. Kad sam ga upitao o novostima iz Španjolske, fratar odgovori, da smo, s božjom pomoći, posvuda pobijegjeni, da smo uzalud tražili primirje, koje su Španjolci po nagovoru njihovih popova i fratara odbili, da svi svećenici jednako

---

[1]) Napoleonova je vojska ratovala u to vrijeme u Španjolskoj. Španjolci organiziraše takozvani mali ili partizanski rat (guerilla), u kojemu su zadali francuskoj vojsci osjetljivih udaraca. Ekspedicija u Španjolskoj je prva tamna tačka, koja se je pojavila na sjajnomu nebu Napoleonove vojničke karijere.

[2]) U originalu „pacha de Skopia“; valjda je to naslov Sulejman-pašin.

misle, i ako ikada ugjemo u Bosnu, da će se i oni povesti za primjerom Španjolaca, da u tu svrhu već pripravljaju bosanske kršćane, da tursko gospodstvo vole sto puta više od našega, te napokon da će naš oholi i bezbožni narod doskora biti kažnjen i ponižen zbog zla, što ga je učinio papi i religiji.

Austrijski konzul laska mnogo ovim fratrima i puni im glave lažnim vijestima. Zbog toga bez sumnje ovi duhovnici zaboravljaju usluge, koje sam im ja iskazao i lijep doček, što su ga uvijek nalazili kod mene. Oni hine doduše još pred menom blagodarnost. (Ovaj isti fratar nedavno me je bio posjetio.) Ali ja i preveć dobro prozirem licemjerstvo pod mantijom Bošnjaka i pod haljinom Dubrovčana. — — — — — —

*

Br. 158.

U Travniku, 14. juna 1809.

Neka vrsta panike zavladala je ovdje, otkad je stigao tatarin iz tabora glavne bosanske vojske. Veli se, da su se dva arbanaška paše, koji su trebali podupirati bosanske čete protiv Srbijanaca, posvema odcijepili i da su se povukli s Lepene, kamo bijahu stigli sa svojom vojskom. Veli se još i to, da je bosanski serasker Sulejman-paša *uslijed ovoga uzmicanja Arbanasa bio prisiljen, da napusti pozicije, koje je zauzeo* pred Bjelopoljem. Srbijanci[1]) dakako da su se time odmah okoristili, zauzevši zgodniji položaj.

Strah se u Travniku još povečao kad je stigao glas, da su dvije ruske ratne lagje doplovile pred Kotor. Bošnjaci se boje, da bi Rusi mogli nagovoriti Crnogorce da se opet dignu na oružje i da se sjedine sa Srbijancima, što bi se u ostalom zbog novoga položaja srbijanske vojske moglo lako učiniti — — — — — — —

Sarajevski glavari zamolili su pašu, da dogje rezidirati u buduće u Sarajevu. Kako je vezir posumnjao, da oni ovo traže samo za to da ga lakše drže pod svojim utjecajem, on im je odgovorio, da će to rado učiniti, ako mu donesu ferman, koji mu to naregjuje. Paša ne prima nikakva pisma od Jusuf-paše, novog velikog vezira (kojega on u ostalom smatra svojim ličnim neprijateljem), a tako isto nikakve naredbe od Visoke Porte. Ova carigradska šutnja uznemiruje i njega i poglavare u njegovoj pokrajini. — — — — — — — — — — —

*

Br. 159.

U Travniku, 18. juna 1809.

Sada se znade, zašto su se ona dva arbanaška paše bila povukla. Razlog je tomu njihov strah od Crnogoraca. Jedan od njih, pećski paša, dočuo je, da Crnogorci misle udariti na njegov pašaluk. On se je za to naglo natrag povratio, da može svoju pokrajinu braniti od neprijatelja. Bosanska vojska leži besposlena u Bjelopolju. Turci počinju mrmljati protiv Sulejman-paše, koji nad njima zapovijeda. Oni ga okrivljuju, da je primio novaca od Srbijanaca da ih ne napada. — — — — — — — — — —

Poslato je nešto municije na Klobuk, jer se boje da bi Crnogorci mogli provaliti u Hercegovinu. —

*

Br. 160.

U Travniku, 20. juna 1809.

Neki uhoda austrijskoga konzula priznao mi je, da ga je konzul spremio 10. u Sinj i u Spljet da razvidi: je li Dalmacija osvojena od Austrijanaca. Nosio je jedno pismo, što mu ga je uručio Mittesser, ali ga je bacio u neku rijeku, kad se je uvjerio, da je Dalmacija još uvijek u rukama Francuza. — — — — — —

Mustafa-beg, stolački zapovjednik i jedan od hercegovačkih poglavara, koje protežira vojvoda od Dubrovnika, stigao je 13. u Spljet. Odavlen ide on u pohode generalu Poitevin-u, zadarskom guverneru. On će sigurno zatražiti od njega, da ispuni obećanje, što ga bješe dao vrhovni zapovjednik i koje se sastoji u tome, da bude dozvoljen prolaz preko dalmatinskoga zemljišta jednoj turskoj četi, koju je spomenuti beg sobom sastavio i koju bi rado poveo u pomoć svojemu bratu Hadži-begu, kojeg još uvijek podsijedaju u Hutovskoj tvrgjavi. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

*

Br. 163.

U Travniku, 24. juna 1809.

Dok bosanski paša ne će ni da znade da sam u Travniku, tako da je već čitav mjesec dana prošao, a da nije vidio ni mene ni mojih dragomana, imao je on više povjerljivih razgovora s austrijskim konzulom.

[1]) Oni bijahu utaboreni kod Sjenice.

Opazilo se takogjer, da je poslije svakoga od tih razgovora konzul pisao dugačka pisma svojoj vladi. On ide često dva puta dnevno u posjetu veziru ili njegovom kiaji. Dogodi se katkad, da ga idu tražiti kad nije došao od svoje volje. Kakove se nove spletke kriju za ovim stvarima? Da li možda pišu nove laži u Carigrad, kako bi sklonuli Portu da se izjavi protiv nas? Već se po narodu raznosi glas, da je rat objavljen Francuskoj i da će doskora o tome stići službena vijest. Ja odgovaram neprestano svim onima, koji me pitaju, da je ta misao odveć mahnita, a da bi je Divan mogao prihvatiti. Usprkos tomu megju Bošnjacima traje uvijek agitacija protiv nas. — — — — — — — — — — — — — — —

*

Br. 176.

U Travniku, 5. augusta 1809.

Jedan od mojih pouzdanika povratio se iz Dalmacije, te mi je ispričao ove stvari:

Jedan austrijski odio od osam stotina ljudi i dva topa došao je pod Knin, te je uzeo podsijedati ovu tvrgjavu. General Knežević, vodeći drugi odio od dvije hiljade ljudi i nekoliko poljskih topova, krenuo je protiv Zadra. Malena varoš Skradin već je zaposjednuta. Šibenik je nakon kratkog otpora malene čete Francuza, koja se je nalazila u gradu, takogjer zauzet. — — — — — — — — — — — — —

Ovaj austrijski odio broji u svojim redovima malo redovitih vojnika. Najveći dio toga odjelenja sastoji od dalmatinskih razbojnika i prebjega, pa se sve to više povećava po tajnomu planu, što su ga izradili dalmatinski izdajnici.

Malena divizija, koja podsijeda Kninsku tvrgjavu, sastavljena je velikim dijelom od ovih razbojnika' koje predvodi neki Barzillo, o kojemu se znade da je već dulje vremena vogja dalmatinskih lopova. Uvjerava me nadalje, da su se dalmatinski panduri i njihovi oficiri sjedinili s ovim razbojnicima, —

Hrabri stanovnici varoši Sinja vojuju već tri mjeseca, pod upravom svoga mirovnoga suca Ivana Katalinića, protiv hrvatskih i dalmatinskih razbojnika. — — — — — — — — — — —

*

Br. 179.

U Travniku, 11. augusta 1809.

(*U ovomu pismu priča konzul, da je primio pismo od Bruère-a, francuskoga konzula u Dubrovniku, koji mu javlja, da neki dubrovački plemići u velike šuruju s bosanskim Muslimanima i da ih u ovim njihovim spletkama podupiru Timoni, bivši austrijski konzul u Dubrovniku i Mittesser, austrijski konzul u Travniku. David je uvjeren o istinitosti ovih podataka svojeg dubrovačkog druga. On misli šta više, da Dubrovčani stoje u svezi i sa Crnogorcima, te da s njima kuju osnove protiv Francuza.*)

*

Br. 181.

U Travniku, 21. augusta 1809.

Potvrgjuje se vijest, da su Srbijanci ostavljeni na cjedilu od Rusa i da su ih Turci malo za tim hametom potukli megju Moravom i jednim mjestom, koje se zove Kuprist (?). Uvjeravaju, da je Crni Gjorgje teško ranjen i da se Turci nalaze 15 sati daleko od Biograda. Bosanski paša dao je znak polasku u boj. Veli se, da se kreće na Drinu, da podupre vojsku od Niša i da dokrajči osvojenje Srbije.

Meni je neugodno, što paša ostavlja Travnik u sadašnjim prilikama, jer se čini, da mostarski aga, nemareći za spremljenu mu prijetnju, ne napušta svoje osnove protiv Dubrovnika [1]). Ja sam poslao u Hercegovinu jednoga pouzdanika, da se izvijesti o položaju u toj pokrajini. On se je vratio te mi priča, da aga raspolaže sa 12 hiljada ljudi, gotovih da krenu na prvi znak. Ja mislim, da je ovaj broj pretjeran, ali sve kad bi ta vojska bila za polovicu, ili čak za dvije trećine manja, ipak nema sumnje da je mostarski aga pogibeljan, ako ne za Dubrovnik, a ono za pokrajinu, koja ga okružuje. — — — — — —

*

Br. 186.

U Travniku, 30. augusta 1809.

Neki Turčin, veliki prijatelj Francuza, kojeg sam zamolio da proputuje Hercegovinom, povratio se natrag, te mi je otkrio mnogo sitnih spletaka, što su u svezi sa zavjerom, skovanom protiv Dubrovnika.

---

[1]) Po riječima francuskoga konzula bio je mostarski aga u potajnom savezu sa Crnogorcima i Dubrovčanima, te je imao udariti na Dubrovnik i oteti ga iz ruku Francuza.

Vlasi[1]) služe kao posrednici megju našim neprijateljima. Oni sakrivaju pisma u posude, što ih običavaju nositi mjestni seljaci. Zavjerenici su u živahnoj prepisci s neprijateljem. Oni šalju u Mostar, Brod i t. d. pisama i proglasa, zgotovljenih u Dubrovniku. Ova pisma i proglasi spremljeni su natrag u Dubrovnik, gdje ih smatraju vijestima iz službenoga vrela i autentičnim dokumentima.

Pristašima Francuza, naročito Židovima, prijete najstrašnijim kaznama. — — — — — —

Popovi obaju vjerozakona drže javno propovijedi protiv nas. Oni nastoje uvjeriti Vlahe, da nije nikakov zločin ubiti jednoga Francuza, jer da smo mi neprijatelji svih religija. Hercegovački su kršćani toliko bijesni na nas, da su spremni listom se dići na oružje i pridružiti se mostarskom agi. Mostarski vladika bijaše zasadio pred svojom kućom tri barjaka u znak vrbovanja. On je nadalje raspisao ratni porez u korist mostarskog age. Na sreću osujetile su mjere, što ih je poduzeo bosanski paša, sve ove velike pripreme te su utišale vatru u redovima pristalica mostarskog age. Vele, da je mostarski aga izgubio svu svoju vlast i da istu umjesto njega sada vrši neki Sulejman. — — — — — — — — — — — — —

*

Br. 196.

U Travniku, 3. oktobra 1809.

— —

Austrijanci i Turci ponovno se zavadiše. Tomu je povod ova afera: Prošle je godine neki grčko-istočnjak ubio banjalučkoga kapetan-bega i pobjegao netragom. Turci su iz osvete oplijenili i protjerali sve banjalučke hrišćane. Ubojica se megjutim tu nedavno vratio u Banjaluku na čelu četiri stotine prebjega i Srbijanaca, koji su, kako kažu, prešli preko austrijskog zemljišta. Kiaja je zbog toga živo prigovorio austrijskomu konzulu, koji se je obratio na slavonske oblasti s molbom, da mu dojave tačnu istinu o čitavoj stvari. Ali ovdješnji narod, kao uvijek bezobziran u svojim sumnjama i mržnji na strance, tvrdi uporno: da konzul organizira ustanak u Bosni u svrhu da pomogne Srbijancima.

*

Br. 198.

U Travniku, 10. oktobra 1809.

Upravo je stigao u Travnik tatar iz vezirova tabora, te mi je ispričao potankosti iz rata protiv Srbijanaca:

Istina je, da je Kozanzi Alija (?) zauzeo Smederevo i da su malena turska odjelenja prodrla do u predgragja varoši Biograda, koja su našla potpuno opustošena. Srbijanci zakloniše se u gustoj šumi, što se stere megju Drinom, Moravom i Savom. Oni su namjestili u sredini nekog močvarastog zemljišta velika skladišta hrane, tako da ih nije nipošto moguće gladom prisiliti da izagju iz svojih skrovišta. Zaklonjeni golemim stablima i visokom šikarom, oni ubijaju bez opasnosti svakoga, koji se šumi približi. Ovom se šumom provlače vijugaste staze, što ih samo ustaše poznavaju. Turci su pokušali da zapale šumu, ali je drveće tako tvrdo, da se plamen odmah ugasi. Oni s toga rade sve moguće, ne bi li neprijatelja izmamili u ravnicu, ali im je posao uzaludan. Računa se, da ima 150 hiljada turskih vojnika, pribrojivši im i bosanske čete, koje u ovom času ratuju protiv Srbijanaca. Poglavice potonjih nose sjajno oružje i vrlo bogate odore, što su ih oteli Osmanlijama. Od Turaka ih je moći razlikovati samo po dugoj kosi, koja im dopire do ramena. Njihovi konjanici jašu izvrstne konje; a prosti vojnici i seljaci, koji su obučeni u odijelo od surove bijele vune, bore se upravo bijesno.

Iz ovoga izvještaja, što mi ga je učinio neki Musliman (od kojega bi se prije moglo očekivati da hvali svoj narod nego neprijatelje), razabraće Vaša Ekscelencija, da je još vrlo dalek svršetak ratovanja.

*

Br. 199.

U Travniku, 12. oktobra 1809.

Austrijski konzul zapitao je jučer kajmakama, da li možda Turska i Austrija megjusobno ratuju. Dobivši na ovaj upit niječan odgovor, konzul se je potužio, da se u turskoj Hrvatskoj, to jest megju Cetinom i Vakufom, sakuplja vojska, koja prijeti u isto vrijeme Karlovcu i Dalmaciji. Kajmakam odgovori, da mu o tome nije ništa poznato, ali da će poslati tatara, da ispita stvar. Tatar je jutros odavlen krenuo. Vaša Ekscelencija može zaključiti iz mojih pregjašnjih pisama, da je konzulova tužba možda ipak osnovana.

---

[1]) U originalu stoji „Morlaques“.

U Dalmaciji dižu Austrijanci i dalje vojsku i ratni porez. Ja sam primio dva pisma, koja potvrgjuju vijesti, što sam ih tu nedavno dojavio Vašoj Ekscelenciji. Vele, da se pod zadarskim taborom nalazi 180 privatnih lagja i nekoliko engleskih ratnih brodova. Dvije su lagje iskrcale oružja i džebane za Dalmaciju. Panduri, koje Austrijanci slabo plaćaju, počinju već ogovarati svoje nove gospodare. Piše mi pukovnik, zapovjednik Klisa, da se narod već zasitio Austrijanaca, da se nalazi u takovoj nevolji da se gorko sjeća francuske vojske, da je sav novac što ga Francuzi ostaviše u pokrajini iščeznuo, da više ništa ne dolazi u dalmatinske luke i da glad prijeti pučanstvu, ako uprava ostane i nadalje u rukama Austrijanaca.

*

Br. 202.

U Travniku, 28. oktobra 1809.

Tatari dolaze iz turskoga tabora u Srbiji. Veli se, da kajmakamu donose loše vijesti. Jedan od njih priča, kako Rusi bijesno napadaju na obalu Dunava i prijete Carigradu. Porta je naredila Kozanzi Aliji, da ostavi osvojeno zemljište i da se brzo vrati u Vidin. Drugi opet tvrdi, da je Austrijancima pošlo za rukom, da zavade Huršid-pašu niškog, vrhovnoga zapovjednika turske vojske u Srbiji sa Kozanzi Alijom, zapovjednikom prednjih četa iste vojske, pa da se Huršid-paša povukao sa svojim četama, ostavivši Kozanzi Aliju sâma, koji da je uzmaknuo u Vidin, ne mogavši očuvati svoje pozicije na Moravi. — — — — —

Ako je istinita vijest o uzmaku glavne turske vojske, Bosni će prijetiti ista opasnost ko u proljeću lanjske godine, kadno Srbijanci zauzeše Sjenicu i pretrgnuše svaku svezu megju ovom pokrajinom i prijestônicom.

*

Br. 203.

U Travniku, 2. novembra 1809.

Gragjanski rat u Banjaluci ugušen je na grozan način. Nekoliko stotina grčko-istočnjaka[1]) pogubljeno je, njihova su dobra zaplijenjena, a ona četa, koju je ubojica kapetan-bega doveo iz Srbije i Slavonije, raspršila se.

Okrutnost Turaka pobugjuje na prvi mah gnjev u čovjeku; ali valja priznati, da je ovaj ilirski narod (pod imenom ilirski mislim Hrvate, Dalmatince i t. d.) tako nesmiljen, svojeglav i bijesan, da je potrebna jedna strašna vlada, da ga drži na uzdi.

Vaša Ekscelencija vidjela je, kako filozofske uredbe i naša francuska dobrota nijesu bile uspjele, da promijene ćud Dalmatinaca. To bi se isto dogodilo i u Bosni, kad bi se u ovoj zemlji od jednom uvela blaga vlada. Bošnjaci poštuju vezira samo u toliko, u koliko je njegova pravda neumoljiva. Ako je mekan i dobrodušan, oni ga smatraju slabim te ga preziru. Oni su uvjereni, da valja prolijevati krv, ako se hoće nad njima vladati. Ja sam to čuo iz njihovih vlastitih usta. Tako su mi priznali i Dalmatinci, da još za jedno šest ili osam godina njima dolikuje čisto vojnička vlada. — — — — — — — — — — —

*

Br. 214.

U Travniku, 20. decembra 1809.

Jučer je stiglo u Travnik definitivno potvrgjenje Ibrahim Halemi-paše za bosanskoga valiju.

Vezir se nalazi usprkos stroge zime još uvijek u Banjaluci. Ja sam saznao da je unajmio šest ili sedam stotina ljudi za popravljanje tamošnje tvrgjave. Boji li se možda štogod od nas? Mene to baš ne bi iznenadilo, sudeći barem po glasinama, koje se opet raznose po Bosni, te koje dolaze iz Austrije i iz Dalmacije. Veli se naime, da je car Napoleon prisilio tajnim ugovorom cara Franju II., da radi sporazumno s njime i s Rusijom protiv turskoga carstva, te da je obećao Austriji, da će je na račun Turske odštetiti za gubitke, što ih je pretrpjela na zapadu.

*

Br. 217.

U Travniku, 31. decembra 1809.

Veli se, da je megju Srbijancima zavladao razdor i da se taj razdor skoro pretvorio u gragjanski rat. Uza sve to Bošnjaci nijesu u stanju da se tim koriste. Oni su se gotovo svi natrag povratili, izmoreni gladom i groznicom. Bili su utaboreni čitavu jesen u šančevima, punima vode. Sada okrivljuju vezira, da im je uzeo mnogo novca za ovaj rat, a da nije ništa dao vojnicima. Ostavili su za sobom samo malenu izvidnu četu pod zapovjedništvom Sulejman-pašinim. Oni se uzdaju više u zimu nego u svoje oružje.

*

[1]) Koji megjutim nijesu sudjelovali u pobuni.

Br. 225.

U Travniku, 3. februara 1810.

Čini se, da su se Srbijanci izmirili s Rusijom i da im je ova država opet poslala svoga vrhovnoga komisara Rodofinikina. Tako se može shvatiti njihova nova smionost protiv Turaka. Jedna osoba, koja je duže vremena boravila u Zemunu i Biogradu, i koja je ostala u svezi s ovim varošima uvjerava, da je Rusija potajno spremila Srbijancima 80 poljskih topova, većinom malenih, iz čega bi se dalo zaključiti, da je megju njima veliki broj mužara; da im je nadalje poslala nagradu od 1000 dukata za svakoga od njihovih pukovnika i da su se ovi ustaši, ponosni zbog ove protekcije, toliko osmjelili protiv Austrijanaca, da su po noći silom oteli sve lagje, što su se nalazile kod Zemuna.

Neki grčko-istočnjak, koji je čuo da se pričaju ova fakta, rekao je, da on nikada nije vjerovao, da bi Rusija ozbiljno ostavila na cjedilu Srbijance, da ova država nakon što je potrošila za njih 60 do 80 milijuna, hoće da izvuče koristi iz toga, da u ostalom svi grčko-istočnjaci vruće žele pobjedu vladara, koji je njihov vjerski poglavica. Ovaj grčko-istočnjak, upućen u neke tajne niže politike i htijući svojemu sabesjedniku pokazati doklen dopire privrženost njegovih jednovjernika spram Rusije, rekao mu je, da u domu svakoga grčko-istočnoga episkopa u Turskoj ima izvješen grb ruskoga carstva. „Istina je,“ odgovorio je zemunski dopisnik, „da Rusi snuju protiv Carigrada nagli podhvat poput onoga, što ga je car Napoleon bio poduzeo protiv Beča.“

*

Br. 229.

U Travniku, 16. februara 1810.

.....U Višegradu uhapšen je neki Srbijanac, preobučen u tursko odijelo. Kad su ga uzeli pretraživati, našli su u postavi haljina nekolika pisama, upravljena na grčko-istočne glavare u Taslidži, Bjelopolju i u Crnoj Gori. U ovim pismima obavješćuju se ti krajevi o planu navale i o sredstvima, kako da se ujedine. Govori se nadalje o aktivnomu sudjelovanju ruske vojske kao o gotovoj stvari....

*

Br. 244.

U Travniku, 23. aprila 1810.

Bosanski paša, nakon što je jutros pročitao pred svojim Divanom sultanov ferman, pozvao me k sebi te mi je rekao: „Želim vam dati nov dokaz dobroga sklada, što vlada izmegju naša dva vladara, a tako isto i uvjerenje mojega ličnoga poštovanja. Ja sam sinoć primio ferman, popraćen s jednim hatti-šerifom (vlastoručnim pismom sultanovim), u kojemu mi se naregjuje, da se požurim sa bojnim pripremama protiv naših neprijatelja Rusa i naših buntovnih podan'ka Srbijanaca, ruskih štićenika. Obećava mi se još poslati topova, topnika i novaca da isplatim vojsku. U istomu pismu blagoizvoljelo je Njegovo Veličanstvo uvjeriti me, da se ne trebam ničega bojati od strane Francusa, koji da su njegovi najbolji prijatelji, pa niti od strane Austrijanaca, koji da slijede od nekoga vremena isti sistem, što ga provagja car Napoleon.“

*

Br. 247.

U Travniku, 8. maja 1810.

— —

— — — Mi smo zatim skrenuli razgovor na ratovanje po Srbiji. „Rumelijski seraskijer, reče mi vezir, poslao mi je u potonje vrijeme svojega mutazdara s darom u vrijednosti od deset kesa, da me potakne da pogjem na vojnu brže nego li prijašnje godine. Mutazdar me je našao u arsenalu, gdje sam bio zaprem'jen oko lijevanja topova. Ja sam mu rekao, neka ponese moj odgovor svojemu gospodaru, pa neka još dodade s obzirom na dizanje vojske, kako je nemoguće da moji janjičari idu isto onako brzo kao i njegovi konji. Podao sam mu nadalje za seraskera od Rumelije (niškoga Huršid-pašu) dar u vrijednosti od 20 kesa. Vi sami eto vidite, koliku odvratnost osjećaju Bošnjaci za ovaj rat. U ostalom, pošto su se Rusi povukli iz Srbije, nije baš dostojno Osmanlija, da čine tolike napore, kako bi ukrotili svoje pobunjene podanike. Potonji su u istinu jadnici, koji se megjusobno uništavaju, te koji će prije ili poslije pasti pred nas na koljena.“

*

Br. 259.

U Travniku, 19. juna 1810.

.....Paša od Rumelije javio mi je, da je niški Huršid-paša (koji je ujedno serasker rumelijski) ostavljen na cjedilu od njegovih 12.000 arnautskih plaćenika i to baš u oči jednog važnog poduzeća protiv Srbijanaca.

Ovi ustaši nijesu u ovomu času nikakva opasnost za Tursku. Veli se, da su otpremili u Beč jednu deputaciju.....

*

Br. 281.

U Travniku, 28. oktobra 1810.

— —

— — — Bosanska vojska pokušala je da iznenada osvoji Loznicu u Srbiji; ali je morala, kao i pošljednje godine, napustiti podsijedanje ove tvrgjave. Nego pri svojemu napredovanju prama Drini ona je napadnuta s boka od Srbijanaca, te je bila prisiljena, da se bori puna dva dana da uzmogne izvesti svoj uzmak, pri čemu je izgubila mnogo vojnika, dok je stigla na rijeku Drinu, koja joj je rijeka bila isto tako ubilačka kao i neprijateljska vatra.

Ibrahim-paša nije osobno prešao rijeku. Govore, da je izgubio trećinu svoje vojske.

*

Br. 283.

U Travniku, 24. novembra 1810.

Nakon što su Bošnjaci pretrpili poraz, o kojemu sam izvijestio Vašu Ekscelenciju u pismu od 28. oktobra (br. 281.), raspršali su se po svojem običaju na sve strane, mjesto da se okupe pod svojim barjacima. Crni Gjorgje potpomagan jakim odjelenjem kozačke konjice, nanio je turskoj vojsci pošljednji udarac. Veli se, da je on pozvao bosanskoga pašu na savjetovanje. Megjutim vezir nije htio da se upušta u direktno pregovaranje s pobunjenim podanikom, te je ispred sebe spremio Deli-bega. Crni Gjorgje priredio je lijep vojnički doček ovomu poglavici osmanlijske konjice i rekao mu: „Ja nijesam nikakav pobunjeni podanik. Ja sam vrhovni gjeneral u službi ruskoga cara, upravo kao što je i tvoj glavar gjeneral u turskoj vojsci. Ja mogu dakle da s njim pregovaram kao jednak s jednakim. Ali mi je malo do toga stalo, da se dogovaram s tvojim pašom, kojega sam ja pobijedio. Meni će biti dosta, da mu ti ponesеš od moje strane ovo pisamce.“ Pašin zastupnik odvrati mu, da on toga ne može učiniti i svjetova mu, da pošalje pismo paši preko jednoga izaslanika.

Crni Gjorgje pristade na to i spremi po dvojici svojih oficira veziru tajno pisamce.

Kažu, da je Ibrahim-paša digao svoj tabor i vratio se u Travnik, čim je pročitao ovo pismo. On je zaista stigao jučer u svoju rezidenciju u pratnji cigloga jednoga sluge, jer su ga svi Bošnjaci ostavili. Primio je doduše vijest da je potvrgjen za bosanskoga vezira, ali mu dotični ferman još nije prispio.

*

Br. 285.

U Travniku, 6. decembra 1810.

Kako je bosanski paša bio bolestan, ja sam ga danas posjetio prvi put nakon njegovoga povratka u Travnik. On me je po običaju vrlo lijepo primio, iskazujući mi ista prijateljska čuvstva, koja mi već čitavu jednu godinu bez prestanka iskazuje. Moja posjeta imala je karakter jednostavne učtivosti. Nijesam mu mogao čestitati na kakovim ratnim uspjesima u Srbiji, ali je on sam skrenuo razgovor na vojevanje protiv Srbijanaca. „Mi to i ne zovemo ratovati — reče mi paša — već to znači samo pokorenje buntovnika. S toga mi i zaziremo toliko od šiljanja velike vojske protiv njih i od trošenja vremena. Crni Gjorgje zamolio me za primirje. On je udario pred moj čador sulicu, a na vrhu te sulice bilo je nataknuto pismo. Donesoše mi ga i ja se uvjerih, da je sastavljeno u vrlo uljudnomu tonu. Evo u ostalom početka toga pisma: „Pozdrav padišahu, caru Muslima, i njegovomu namjesniku vezir-paši bosanskomu.“ Nakon ovih pozdrava, on me nastojaše uvjeriti, kako je poradi neugodnog godišnjeg doba od velike potrebe za oba naroda, da obustave ratovanje i da sklope primirje. Ako ja pristanem, da povučem moju vojsku, on mi se zaklinje svojom čašću i zakonom, da ne će prelaziti Drine niti udarati na Bosnu. Ja sam naredio svomu zamjeniku Sunulah-paši, da odgovori na ovo pismo. U odgovoru izjavio sam, da mi je data zapovijest, da s oružjem u ruci progonim buntovnike i da zbog toga ne mogu primiti nikakva predloga od njihovog poglavara. Na to mi on spremi deputaciju od četiri ruska oficira, koji u ime njihova cara ponoviše gornje predloge. Ja sam ih rado primio, jer su dolazili u ime jednoga vladara, a ne od buntovnikâ. Oficiri vratiše se natrag praznih ruku, a ja spremih njihovom gjeneralu jednog bega, koji ostade u srbijanskomu taboru puna tri dana. Neprijatelj nastojaše da osvjedoči moga poslanika o potrebi primirja. Netom se beg natrag povrati u moj tabor, kad se ovi jadni Bošnjaci raspršiše na sve strane poput čopora deva, volova ili magaraca. Bošnjaci se brzo umore i vrlo su hitri, da odbjegnu svoje barjake, kao god što su opet vrlo tromi, kad se radi skočiti na oružje. Ja ostadoh sam u taboru sa svojim štopom i sa služinčadi. Nakon nekoliko dana, videći da se nitko ne vraća, moradoh i ja odstupiti.“

Tako mi je vezir objasnio sadržaj pisma Crnoga Gjorgja. Vaša Ekselencija znaće svakako iz ovoga govora Ibrahim-paše prosuditi, koji je pravi razlog, da su se Bošnjaci razišli i da se je vezir natrag vratio, usprkos nastojanju potonjega, da iz samoljublja taj pravi razlog sakrije.

*

Br. 292.

U Travniku, 27. decembra 1810.

Večerajući s g. D'Avenat-om reče mu paša povjerljivo: „Znate li, zašto su Srbijanci onako lako razbili bosansku vojsku? To se dogodilo zbog toga, što se je Huršid-paša, koji je Srbijance progonio sve do Morave natrag, povukao čim je saznao, da sam ja prešao Drinu; na taj način htio je on protiv mene upraviti čitavu neprijateljsku silu. To sredstvo poprimiše, da me upropaste i ja sam prepoznao ruku, koja je izvela udarac."

*

Mem. Dokum. (Austrija.)
Sv. 55., str. 71.

U Travniku, 23. juna 1811.

(Pismo Davidovo vrh. guverneru ilirskih provincija.)

Putnici, koji dolaze iz Macedonije, javljaju, da Turci sakupljaju čete od Seresa do Novoga Pazara ali se ne zna, na koju će stranu udariti.

Bosanski vezir naredio je najmoćnijemu bosanskomu paši, Sulejmanu, guverneru Skoplja, da prikupi hercegovačke čete. Jedan drugi, Emšir-paša, koji zapovijedaše pri Sjenici, pošao je sabirati vojsku u novopazarskomu sandžaku.

Megjutim se još uvijek govori o pregovorima zbog mira megju Rusima i Turcima.

Vezir je naredio, da se za njega priprave konji uz drum megju Travnikom i Novim Pazarom, iz čega se može zaključiti, da je spreman krenuti protiv Srbijanaca. Opazilo se takogjer, da sabire sve, što je potrebno za vojsku, a po tomu se nagagja, da očekuje skoru zapovijed za polazak.

Austrijski konzul rekao mi je, da su Srbijanci nezadovoljni, jer ih je ruski dvor napustio i da su zlovoljni, jer im Rusi obećaju već dugo vremena pomoć, koju im ipak ne šalju. Oni su s toga poslali u Bukurešt poslanstvo, da se prituži glavnomu zapovjedniku i da mu kaže: kako su primili četvero kola novaca i živeža, ali kako još uvijek očekuju dolazak pomoćne vojske; da iza toga dodadne još i to, kako je došlo samo nekoliko stotina ljudi, da izmijene biogradsku posadu i kako je Crni Gjorgje zaustavio čitavu posadu (stare vojnike i došljake) i jedan dio poslao u Užicu, da pojača tamošnji garnizon. Neka još kaže, kako se vogj Srbijanaca i general Kutuzov vrlo slabo slažu.

Austrijski konzul saznao je sve ove stvari od zapovjednikâ Zemuna i Petrovaradina.

*

Buletin iz Bosne.
Br. 60.

U Travniku 25. oktobra 1812.

.... Govori se, da paša, kojemu je povjereno zapovjedništvo nad Biogradom, sabire čete, da može obrazovati posade u malim tvrgjavama po unutrašnjosti, što ih domaći grčko-istočnjaci zovu palankama. Veli se nadalje, kako je Crni Gjorgje htio da se opre izvedenju ove osnove, ali da su mu knezovi odgovorili, da zbog toga što su ih Rusi ostavili, oni ne vide mogućnosti, da se i dalje odupiru Turcima i da je bolje dragovoljno se odmah pokoriti, nego u ludo produžiti rat. Kad je Crni Gjorgje saznao za ovo držanje svojih zemljaka, pobjegao je u Vlašku. Nego treba još da mi sve ove glasine budu potvrgjene.

*

Br. 412.

U Travniku, 25. januara 1813.

— — — Naredio sam mojem prvom dragomanu, da me obavijesti o raspoloženju Srbijanaca, o kojima mi dolaze od nekoliko dana uznemirujući glasovi.

„Ruska izvješća sasvim su im zavrtila glavom, odgovori Halimi-paša. Njihovi izaslanici u Carigradu nijesu htjeli primiti novu organizaciju zemlje, sve dok istu ne potvrdi Crni Gjorgje. Oni su se povratili u Srbiju, a ratifikacija nije slijedila. Moji su mi uhode dojavili, da Srbijanci postavljaju tabore na raznim tačkama. Najglavniji su tabori udaljeni jedno 70 ili 80 sati od sandžaka Novoga Pazara. Srbijanci sabiru vojsku i strjeljivo. Bošnjaci im sami potajno prodaju barut. Bojati se je, de se na proljeće ponovno ne

dignu na oružje i da se ne dogovore s Crnogorcima i s bosanskim hrišćanima. Oni su se već utvrdili spram Palanke i Užice. Moguće je, da se opet vrate, te da udare na Novi Pazar i na Sjenicu. Ljutim se, što još nije opozvan nalog, koji mi je bio dan ima tome šest mjeseci, da obustavim svako daljnje vojevanje protiv njih i po tomu mi nije moguće poduzeti nikakovu odveć vidljivu mjeru opreznosti."

Te mi je podatke priopćio vezir. Ne bi me iznenadilo, kad bi Srbijanci, potaknuti od Engleza i Rusa, nastojali da nam zatvore novi trgovački put.

*

Buletin iz Bosne.
Br. 66.

U Travniku, 2. marta 1813.

(Konzul veli: da je Nedoba, ruski generalni konzul u Biogradu, obećao Srbijancima, da će u proljeće iz Srbije krenuti 40.000 ljudi, preći Bosnu i sjediniti se s Crnogorcima, s kojima će zajedno navaliti na Iliriju, gdje ih grčko-istočnjaci nestrpljivo čekaju. David dodaje, da su ovi Nedobini planovi besmisleni, ali da je ipak moguće, da Turci dozvole povrjedu njihovog teritorija.)

*

Buletin iz Bosne.
Br. 67.

U Travniku, 7. marta 1813.

— — — Govorio sam paši o vojnim osnovama ruskoga konzula u Biogradu.

„Projekti o sjedinjenju s Crnogorcima u Bosni, odgovorio mi je vezir, prosto su absurdni. Srbijanska ili ruska vojska poginula bi od glada u planinama Rogoznice (?)[1]) i bila bi opkoljena i progonjena od Turaka, prije nego što bi pružila ruku svojim saveznicima. Nedoba rekao je još i drugih absurdnosti, samo da raspali Srbijance. Tako on tvrdi, da je francuska vojska posvema uništena, da se Rusi, koji na ovoj strani ništa ne rade, misle povratiti na Dunav i da će ovoga ljeta biti u Carigradu. On ih uvjerava, da ima već 40 hiljada ljudi u Jašu i da će se u proljeće 25 hiljada vratiti u Srbiju. Pomoću ovakovih ideja i prećeranih izvještaja uspjelo mu je da Srbijance ponovno osokoli. Njihovi su poslanici bili tako drski, te su tražili, da iz samoga naroda bude izabran knez, koji će nad njima vladati, kao što je to već u Vlaškoj i u Moldavskoj. Dvojica od tih poslanika govorila su tako bezobrazno, da ih je kajmakam htio dati objesiti."

*

Buletin iz Bosne.
Br. 68.

U Travniku, 12. marta 1813.

— —

Austrijski konzul uvjeravao me je, da je dvije stotine Crnogoraca prešlo preko dônje Bosne i otišlo u Srbiju, vodeći lijepa i bogato opremljena konja, što ga je njihov vladika poslao na dar Crnom Gjorgju.

Ovaj fakt obara mišljenje Halimi-paše o nemogućnosti, da se Srbijanci i Rusi sjedine sa Crnogorcima i da zajednički navale na Kotor, Dubrovnik i čitav taj dio Ilirije. Ali dvije stotine ljudi, koji govore ilirski i sa sobom nose svu svoju opskrbu, mogu da progju preko jednog bosanskog okruga, bez da ih Turci prepoznadu i zaustave na vrijeme, dok čitava jedna vojska ne bi nipošto bila u stanju toga učiniti.

Čini se da se Srbijanci mnogo čuvaju Austrijanaca i da se drže na oprezu. Sâm mi konzul priznaje, da zemunski tumač može ući u Biograd jedino ako ga prati kakov srbijanski stražar, koji ga odmah vodi k mjestnim vlastima, te ga za čitavoga boravka u Biogradu nikako ne pušta s oka.

*

Buletin iz Bosne.
Br. 69.

U Travniku, 20. marta 1813.

— —

Vezir mi je saopćio preko mojeg prvog dragomana, da su Srbijanci pod upravom nekolicine ruskih oficira sastavili jedan odio kozačke konjice od sedam do osam hiljada ljudi. Vojnici toga odjelenja obučeni su po rusku. Njihova se uniforma sastoji od modrih hlača i zelenog, čvrsto stegnutog kaftana. Oboružani su uz to kopljima. Hoće nam se na taj način uliti strah, ali mi i odveć dobro znamo, da je to srbijanska

[1]) U originalu Cagoznitza.

konjica. „Čini se, — reče vezir doslovno, — da ovi buntovnici, ohrabreni hvalisanjem njihovih pokrovitelja, ne će nipošto da se pokore i da će nam opet trebati zavojštiti na njih. Ja nemam još fermana, da se za rat spremim.“

*

Buletin iz Bosne.
Br. 72.

U Travniku, 31. marta 1813.

Na vijest o nesreći Francuza, koju su Rusi u ostalom grdno uvećali, Srbijanci, koji već bijahu gotovi da se pokore Portinoj vlasti, odjednom promijeniše svoju odluku i paša, koji je imao ući u Biograd, bude prisiljen da se natrag vrati. Od toga časa oni su postavili nove tabore, te su izvježbali nove čete, tako da je Turska naredila da se silom pokore.

Velika osmanlijska vojska kreće se na Srbiju, gdje će se utaboriti veliki vezir. On je odvojio od svoje vojske jaki odio, koji je spremio protiv Srbijanaca, pa će ga podupirati, bude li se za to pokazala nužda.

*

Br. 419.

U Travniku, 31. marta 1813.

Rekao sam Sulejman-paši, bosanskom valiji per interim, da su interesi Turske i Francuske, u koliko se tiču Srbijanaca, posve jednaki. Srbijanci su potaknuti od Rusa, da se opiru izvršenju Bukureškoga ugovora[1]). Izjavio sam mu nadalje, da uslijed glasina, što ih rastura ruski komesar (Nedoba) u Biogradu o planu navale ujedinjene srpsko-ruske i crnogorske vojske, naperenom protiv Kotoru i nekim drugim dijelovima Ilirije, mi smo takogjer zainteresovani da znademo, što se radi u Srbiji, te sam ga zamolio, da mi saopći sve, što bude saznao o ovoj provinciji, onako kako je to radio vezir. Sulejman-paša mi je obećao ispuniti želje, te mi je već dao podatke, što sam ih ja poslao Vašoj Ekselenciji u buletinu broj 72.

*

Buletin iz Bosne.
Br. 80.

U Travniku, 2. juna 1813.

(Pripreme u Bosni za rat protiv Srbije.)

Dva velika Divana vijećala su u Travniku 31. maja i 1. juna o ratu protiv Srbije. Ali-paša[2]) pročitao je u tim sjednicama naredbe velikog vezira, kojima se pozivlje Bosna, da kao i ostali okolni pašaluci svim svojim sredstvima poradi oko ugušenja srbijanskoga ustanka. On je zatražio, da se digne vojska od 100 hiljada ljudi i da se dade hrana za šest mjeseci. Prvaci bosanski odgovorili su, da Bosna nije u stanju da dade toliku vojsku. „Gdje je dakle, reče na to Ali-paša, ono 120 hiljada janjičara, kojima sultan daje svake godine plaću? Zar oni uživaju zemlju i prihode ove pokrajine samo za to, da mogu mirno ostati kod svojih kuća?...“ Upozoriše ga, da nijedan od njegovih predšastnika nije bio digao toliku silu, da je jedini Bećir-paša bio spremio na Srbijance vojsku od 30 hiljada Bošnjaka i da je to najveće naprezanje, što ga je Bosna ikada učinila. „Moji su predšastnici učinili onoliko, koliko su mogli, odvrati Ali-paša, ja pak činim ono, što od mene zahtijeva sultan.“

Članovi Divana bacili su se preda nj na koljena preklinjući ga, da snizi za polovinu broj traženih vojnika. On izagje iz dvorane s izjavom, da ne odustaje ni za dlaku od svojega zahtijeva te im naredi, da vijećaju o sredstvima, kako će se vezirova naredba što brže izvršiti.

Bosanski prvaci proveli su čitavu noć megju 31. majom i 1. junom u vijećanju o tome, kako bi mogli sklonuti pašu na popuštanje.

U jučerašnjemu savjetu oni mu ponudiše vojsku od 60 hiljada ljudi, ali paša odlučno odbije. „Znajte, reče im, da je padišah stavio meni na raspolaganje 45 hiljada Arnauta, plaćenih iz carske blagajne, koji očekuju

---

[1]) Mir sklopljen u mjesecu maju 1812. megju Turskom i Rusijom u Bukureštu. U ugovoru mira obje su države uspostavile teritorijalni status quo, koji je postojao prije rata. Aleksander I. potpisao je taj mir naročito s toga, što je, predvigjajući skori vojni pohod Napoleonov na Rusiju, htio natrag pozvati svoje čete iz Moldavije i s Dunava. To je takogjer razlog, zbog kojeg je opet francuski poklisar u Carigradu nastojao nagovoriti Portu, da produži ratovanje protiv Rusije.

[2]) Ali-paša Derendelija, bosanski valija od početka marta 1813.

samo moj mig, da mi se pridruže. Ako me ne slijedite na vojnu, ja ću voditi rat s ovim četama, ali odmah nakon pokorenja Biograda ja ću se povratiti s ovim istim Arnautima u Bosnu i teško ću kazniti neposlušne i kukavice."

Ove prijetnje zastraše otporne duhove, koji staviše ciglo jednu primjedbu, to jest: da megju 120 hiljada janjičara ima mnogo staraca, nesposobnih za koristnu službu. Paša bi umoljen, da snizi vojsku barem za toliko, da svi članovi Divana budu oslobogjeni. Sada pristade paša da se broj vojnika reducira za jednu trećinu, tako da bosanska vojska ima brojiti 80.000 ljudi. Paša izjavi, da ta vojska mora ostati na okupu sve dok Srbija bude pokorena i da glavari njezini moraju jamčiti svojom glavom za prebjege.

Što se pak tiče hrane za šest mjeseci, primijetiše mu, da rani snijeg u Bosni čini onoliku količinu suvišnom. Na to im on naglo odgovori, da će do potrebe, to jest, ako se ne bude moglo dokončati osvajanje, postaviti u neprijateljskoj zemlji zimovališta i s toga da mu se mora bezuslovno dati hrane za šest mjeseci.

Osam bosanskih paša s dva repa, svi kapetani i svi begovi moraju krenuti u boj.

Velike paše od Vidina i Niša, a tako i paša od Prištine i njegovi Arnauti moraju udesiti s bosanskim valijom zajedničku akciju. Veliki vezir staviće se inkognito na čelu vojske. Zapovjedništvo će pak preuzeti pro forma njegov haznadar.

Sam Ali-paša priopćio mi je ove podatke. On mi iskazuje sveudilj svoje poštovanje, povjerenje i prijateljstvo. —

*

(Bez šifre.)

U Sarajevu, 31. jula 1813.

Jučer mi je saopćio sarajevski carinar, da su Turci zarobili živa nekog dosta uglednog Srbijanca. Paša je odmah naredio, da se pokaže zarobljeniku bosanska vojska, njezini šančevi i njezino topništvo. Za tim ga je spremio Crnom Gjorgju, da ga izvijesti o onomu što je vidio.

Paša se očevidno nada, da će na taj način prestrašiti vogju ustaša.

*

Buletin iz Bosne.

Br. 86.

U Travniku, 13. augusta 1813.

Glavni tabor bosanskoga paše jeste u Lješnici[1]) onkraj Drine. Nakon okršaja kod Loznice, kojemu se je pripisala daleko veća važnost nego što je zaslužuje, kiaja-beg krenuo je na čelu od osam hiljada konjanika u pravcu Šapca, da izvigja neprijatelja. On se je već povratio u Lješnicu. Zasad sastoje se svi rezultati ratovanja u tome, da se je u Carigrad poslalo dvije ili tri stotine odsječenih glava i uši, te nekoliko zarobljenika u Travnik.

Neki me pašini oficiri uvjeravaju, da je njihov zapovjednik vrlo radin, da čeka još samo da se saberu sve čete, pa da se krene naprijed. Oni kažu nadalje, kako paša, da okuraži svoje ljude, daje 100 piastra za svaku mrtvu neprijateljsku glavu, trista za svakog ubijenog konja i hiljadu za živoga.

Oficiri dodaju, da je veliki vezir u Vidinu, da se je nadati da će Smederevo doskora pasti u ruke Turaka, a tako i Biograd te malene tvrgjave, koje još preostaju u Srbiji. Misli se, da Srbijanci, pošto budu opkoljeni, ne će moći primiti od nikuda pomoći i da im Austrija ne će olakšati opsadu Biograda.

*

Buletin iz Bosne.

Br. 87.

U Travniku, 16. augusta 1813.

— —

Širi se glas, da je više sarajevskih begova poginulo u boju kod Lješnice, da su neki kapetani ranjeni i da su Turci izgubili više ljudi nego Srbijanci.

Ja sam uspio da pribavim paši trideset tovara pirinča na račun onih pedeset što ih je zatražio. Mislim, da će znati uvažiti učinjenu uslugu. Najveći dio živeža za vojsku dobavlja paša iz Slavonije.

*

17. augusta 1813.

Upravo sam primio od bosanskog paše pismo, koje sadržava ove podatke: „Pošto želite saznati štogod o mojim vojničkim operacijama, to mi je radost obavijestiti Vas, da sam zauzeo selo Jemčenik(?),

[1]) U originalu stoji „Lienizza".

koje je bilo dobro utvrgjeno. Mi smo ušli kroz prokop učinjen u braništima. Netom unigjosmo, kad ali Srbijanci navališe na nas sa dvije vojske, od kojih je svaka brojila 15 hiljada ljudi. Njihovi su napori bili ipak uzaludni. Ja sam ih brzo raspršio i natjerao u bijeg. Sada podsijedam Lješnicu. Nadam se, da ću ju brzo osvojiti i tada mislim krenuti na Biograd."

Veli se, da je od onda 600 Srbijanaca kapituliralo i da su uz svoje oružje predali svoje četiri vojvode.

*

Buletin iz Bosne.

Br. 88.

U Travniku, 19. augusta 1813.

Sulejman-paša skopljanski, jedan od zapovjednika bosanske vojske, priopćio mi je po svom sinu ove podatke:

Loznička tvrgjava zauzeta je nakon žestokog boja, u kojemu je na jednoj i na drugoj strani poginulo mnogo ljudi. Niški paša, valija Rumelije, osvojio je jedno utvrgjeno selo, kojemu je ime Ćuprija[1]), dok je general vidinske vojske zauzeo varoš Fetislan (?) s okolicom. Odatle je pošao dalje preko mučno prolaznoga zemljišta i došao pred Požarevac. On je oteo ovu varoš na juriš. Veliki vezir otišao je iz Sofije na Niš, a iz Niša na Vidin. Misli se, da će se opet natrag povratiti i da će takogjer doći pregledati bosansku vojsku.

*

Buletin iz Bosne.

Br. 89.

U Travniku, 8. septembra 1813.

Primio sam još jedno pismo od bosanskog paše. To pismo ima ovaj sadržaj:

„Ja sam Vas, poštovani prijatelju, obavijestio pred malo vremena o osvojenju Lješnice, koju sam ja, Bogu hvala, zauzeo na juriš. Sada ću Vam govoriti o tvrgjavi Loznici, koju je bilo mnogo teže osvojiti i koja se smatra ključem Biograda. Njezin je položaj vanredno podesan za obranu, a da i nije toga treba znati, da su je branili najbolji srbijanski borci. Ja sam je podsijedao i presjekao joj svaki saobraćaj. Pošto sam bio zauzeo na juriš prednje utvrde, mislio sam zauzeti odmah i samu tvrgjavu; ali one iste noći, kad sam se spremao da jurišam na varoš, podiže se tako strašan vihor, pomiješan kišom i snijegom i nastade takav mrak, da sam morao odustati od svoje namjere. Uza sve to ne prestadoh bombardirati Loznicu. Iste noći čeljad u tvrgjavi, videći pred sobom očitu propast, pokuša se spasti bijegom. Vihor bijaše tako silan, da je svaki od neprijatelja gledao da spasi sebe sama. Moji vojnici megjutim podvostruče pažnju i njihova taneta padoše poput kiše u tvrgjavu. Oko pô noći neprijatelji otvoriše vrata, koja su vodila u gustu šumu, misleći da ih naši ne vide. Ali se kruto prevariše. Netom stadoše bježati, kad ih moje čete sustigoše i pomlatiše. Zatim provališe u tvrgjavu, u kojoj nagjoše jednu crkvu punu srbijanskoga blaga. Crkva je bila opljačkana i vojnici podijeliše plijen. Nadalje sam našao jednu prangiju, sedam malih i jedan veliki top. Eto Vam, moj dragi i vrlo poštovani prijatelju, potankosti o osvojenju Loznice, koju sam zauzeo hvala vrućim molitvama našega padišaha i velikog vezira."

„Danas sam spremio moje čete u Bujukdelen ili Sazeju (Šabac). Ja ću dići moj tabor i udariti na Badenovac. Nadam se takogjer, da ću vam od sad božjom pomoći moći javiti svaku bitku, tek bude svršena."

Ovo je pismo datirano 4. mjeseca ramazana, što odgovara našemu 30. ili 31. augustu.

Sulejman, bosanski paša s dva repa i zapovjednik nekih prednjih četa, takogjer mi je pisao istoga dana jedno pismo. Evo izvatka iz njegova pisma: „Turske čete od Vidina zauzele su Negotin i poubijaše dvije hiljade ustaša. Veliki vezir polazi iz Vidina u Niš. Tri su tatara stigla u naš tabor, da nam dojave ove vijesti."

*

Buletin iz Bosne.

Br. 90.

U Travniku, 15. septembra 1813.

(Rat protiv Srbije.)

Ovih dana stigla je od paše bosanskoga naredba, da se dignu nova pojačanja od 20 hiljada ljudi. Jedni vele, da se na taj način misle popuniti praznine što su ih prebjegavanja i okršaji učinili u redovima

[1]) U originalu „Ciupri".

njegove vojske. Drugi opet misle, da se misle pospješiti vojničke operacije, kako bi se prije zime osvojio Biograd.

Čini se, ako se može vjerovati glasinama, da je vidinska vojska pretrpila više poraza. Turci okrivljuju Austrijance, da su otvorili prolaz ruskim četama, koje su dolazile u pomoć Srbijancima. Oni tvrde, da je redovita vojska suzbila njihove vojnike.

Ovi glasovi, pa i okolnost, da je u Srbiji nagjeno mnogo ruskih topova, razlog je što se Turci mnogo ljute na Austrijance i što ih gledaju sumnjivim okom.

Srbijanci su potukli prednje straže paše vidinskoga kod Paleezi(?) na četiri ili pet sati daljine od Biograda, našto se je turska vojska bacila na Smederevo, dok su se Srbijanci ušančili te čekaju novi napadaj.

U ovomu času puca top u slavu osvojenja Zasavice [1]), koju je oteo bosanski paša. Ovo mjesto, koje u Savi pravi neku vrst poluostrva, prekrito je vrlo gustom, gotovo neprolaznom šumom, koju je po sredini nekoć dao prokrčiti car Trajan da ovud provede drum. Još se i danas opažaju tragovi ove rimske ceste. Megjutim je put zagragjen šikarom, tako da je paša upotrebio šest hiljada ljudi, da sjeku i pale šumu. Tek kad je otvorio širok prolaz, mogao je stići u Zasavicu, gdje su, kako se priča, Srbijanci bili nagomilali veliko blago u nadi, da ga neprijatelj ne će naći. — — — — — — — — — — — — — —

Mišljenje sarajevskoga mule (o skorom ratu megju Turskom i Austrijom) postaje malo po malo općenito. Veli se, da je veliki vezir, ljut zbog potajne pomoći što se pruža Srbijancima i zbog utočišta, što ga ustaše nalaze u Slavoniji i u Srijemu, izjavio Austriji, da će on daljnje takovo postupanje smatrati objavom rata. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

*

Buletin iz Bosne.

Br. 91.

U Travniku, 25. septembra 1813.

Sulejman-paša poslao mi je ove podatke o zauzeću Zasavice: „Nakon što smo podsijedali 14 dana Zasavicu i imali više bitaka, jurišasmo na varoš 21. mjeseca ramazana i hvala Bogu! osvojismo šančeve, u kojima nagjosmo pet topova, veliku množinu fišeka i druge ratne municije. Posjekli smo više od hiljadu glava i zarobili veliki broj ustaša. Ja se krećem sada na Bujukdelen (Šabac) i nadam se, da ćemo božjom pomoći osvojiti i ovu tvrgjavu."

Vele mi, da su mnoge obitelji prebjegle iz Zasavice na protivnu stranu Save, gdje su izgradili kolibe za stanovanje, i da je paša zatražio, da mu se bjegunci izruče, našto da je došao jedan austrijski general, da s njim pregovara. Rezultat njihovih pregovora još nije poznat. — — — — — — — — —

*

Buletin iz Bosne.

Br. 93.

U Travniku, 27. oktobra 1813.

(O ratovanju po Srbiji.)

Kajmakam, u kojeg sam danas tražio vijesti s bojišta, odgovorio mi je, da od zauzeća Šapca nema vijesti iz službenoga izvora, ali da mu je neki aga, koji se je jučer vratio iz tabora, podnio ovaki izvještaj:

„Bosanska se je vojska primicala Biogradu s jedne strane, dok je rumelijski paša spremio s druge strane 130 konjika, koji su se približili do ispod zidina grada. Topovi sa zidina brzo su rastjerali ovu konjičku četu, koja se je sakrila preko noći u šumi. Megjutim su Srbijanci bili opazili sa svoje tvrgjave dvije vojske, koje su došle da ih opkole. Osjećajući se nesposobnima da odole tako strašnoj sili, digoše u vazduh barutanu, zapališe grad i dadoše se u bijeg.

Oni konjanici, koji bijahu iz šume očevidci požara, približiše se u svanuće varoši, koju nagjoše širom otvorenu. Biograd bijaše zapravo hrpa ruševina i nije bilo vidjeti žive duše. Konjanici odoše javiti sve to paši rumelijskom, koji dogje i uze u posjed razvaljeni grad. Niškog pašu, koji se je baš najmanje pokazao u ovomu ratu, zapala je sreća, da ugje prvi na čelu vojske u Biograd. Aga tvrdi, da je bosanski paša zbog toga silno ljut i da je to uzrok, što nije poslao službenu vijest o zauzeću Biograda.

Veli se, da je 30 hiljada Turaka otišlo osvajati Topolu, zamak Crnoga Gjorgja; da su Srbijanci, nakon što ih neko vrijeme suzbijahu iz topova, pokušali da sebi sabljom u ruci prokrče put, ali da ih je velik broj ubijen ili zarobljen pri ovom pokušaju."

*

[1]) U originalu „Sasovizza".

Buletin iz Bosne.
Br. 94.

U Travniku, 3. novembra 1813.

Službena vijest o zauzeću Biograda. U Travniku se iz topova puca u slavu toga dogagjaja.

*

8. novembra.

Turski oficiri dolazeći iz Biograda uvjeravaju, da je bosanski paša tražio od Austrijanaca, da mu se izruči Crni Gjorgje i njegovo blago. Austrijanci su mu povratili izvjestan broj Turaka, zarobljenih od Srbijanaca, ali su dosad izbjegli njegovomu zahtjevu, da im se preda Crni Gjorgje, izgovarajući se sad time, da je Crnoga Gjorgja nestalo, sad opet navodom, da se je on sakrio u jednoj crkvi, koja se smatra nepovrijedivim utočištem. Vele i to, kako vezir prijeti da će ga silom oteti i da bi turska vojska, teško ozlovoljena na Austrijance, jedva dočekala da pregje Savu.

Ona vidi pred sobom dugi red Srbijanaca, gdje na lijevoj obali žive u daščarama, odakle se pokretima i vikom rugaju Turcima. Bio bi sada čas, da se potakne veliki vezir na osvetu. Kako mi je teško, što nemam za ovo naredbu.

*

(Bez šifre.)

U Travniku, 20. novembra 1813.

Jedan kavaz bosanskog paše došao je sa zarobljenim Srbijancima, te pripovijeda ovo:

„Dok sam još bio u Biogradu, bilo mi je naregjeno da pregjem u Zemun. Tu sam saznao, da se Crni Gjorgje i srbijanski glavari nalaze u zemlji. Vidio sam takogjer jednoga višega ruskoga oficira, koji je na sebi nosio mnogo dekoracija. Kako je vrlo dobro govorio ilirski, upitah ga tko je. On mi odgovori, da je bivši kapetan srbijanski po imenu Radić, da je prešao u rusku službu i da je došao u Zemun u tajnoj misiji. U istinu je ovaj kapetan imao više povjerljivih razgovora sa zemunskim zapovjednikom, te je sjutra dan otputovao.“ — — — — — — — — — — — — — — — — —

*

Buletin iz Bosne.
Br. 99.

U Travniku, 9. decembra 1813.

Jedan turski oficir povjerljivo me je uvjeravao, da je veliki vezir inkognito došao u Zemun, da je pregovarao s jednim austrijskim generalom, da je primio grdnih svota u zlatu, u diamantima i u mjenicama, a na tu svrhu, da udalji svoju vojsku, našto se odjednom prestalo tražiti izručenje Crnog Gjorgja i govoriti (u turskom taboru) o skorom ratu protiv Austrije.

*

Br. 484.

U Travniku, 20. januara 1814.

— — — Saznao sam, da Crni Gjorgje ne će podnipošto da ostavi Srbiju. On je bio nagomilao u podrumima jednog manastira vrlo mnogo municije u namjeri, da se u njemu utvrdi s odabranom četom svojih pristaša. Ali je došao poslanik Rusije i nagovorio ga, da ostavi posvema zemlju, pošto njegovoj državi (Rusiji) nije moguće da mu u dogledno vrijeme dogje u pomoć. Obećano mu je da će se doskora s oružanom silom natrag povratiti. To ga je sklonilo da posluša. Prvak manastira, kojemu je veliki vezir poklonio život, sve nam je to ispričao. Mi smo još saznali, da su u to isto vrijeme izvukli sve topove i municiju iz Biograda i da je sve to oružje i strjeljivo preveženo u Petrovaradin. — — — — — —

*

Buletin iz Bosne.
Br. 101.

U Travniku, 11. februara 1814.

Uvjeravaju me, da je Crni Gjorgje sa tri srbijanska poglavara izručen turskim vlastima. Ovaj glasoviti vogj ustaški bio je gotovo gô i okovan u teška gvožgja u času, kad su ga Austrijanci dovukli na obalu Save i predali guverneru varoši Biograda. Sulejman-paša, koji se je kakovih 12 ili 13 godina borio protiv njega, dao ga je privezati za jedan stup na najvišoj biogradskoj terasi, i tu je ostao dva dana i jednu noć, izvrgnut nepogodama vremena i ljudskim pogrdama. U ponoć drugoga dana opazilo se da naočice gubi

sile te se pobojaše, da bi u tom stanju mogao poginuti. Zatvoriše ga u tamnicu te ga poslije nekoliko dana poslaše kolima u Carigrad.

Veli se, da će još sedam srbijanskih prvaka biti izručeno po ugovoru, sklopljenom izmegju Turske i Austrije. Iz ove austrijske susretljivosti spram Turaka zaključuje se, da su ih Francuzi morali potući i da se sada trude oko toga, da preduprede rat s Turcima. — — — — — — — — — — — — —

Na upit mojeg prvog tumača: da li je Austrija izručila Crnoga Gjorgja? — odgovorio je bosanski paša, da je i do njegovih uši dopr'o ovakav glas, ali da nije primio o toj stvari nikakve službene vijesti. „Ja znadem samo to, da je u Carigradu potpisana konvencija, po kojoj je vogja ustaša imao biti izručen i da je spram ovog ugovora poslan u Biograd ferman za izvršenje.“ [1]) — — — — — — — — —

---

[1]) Ovime se svršava prepiska francuskog konzulata travničkog, koji je dokinut 13. juna 1814.

Књижевност. — Književnost.

Списак птица у музеју српске земље. (Сепаратни отисак из „Просветног Гласника“.) Београд 1904. Написао проф. П. Павловић.

Писац ове расправе поредао је понајприје у њој у ванредно прије гледному облику сва досадања орнитолошка проучавања у краљевини Србији и имена важнијих сабирача орнитолошког материјала, па износи онда отисак инвентара српских птица, што се досад присабраше за збирке музеја, дотично за зоолошки институт београдске велике школе.

Овако добисмо у руке добар прије глед важнијих птичијих облика, што живе у Србији, а мимо тога послужиће овај списак ко ваљан вођ свакому посјетиоцу београдске колекције.

Прелазимо сада на неке примједбе: Како се *Parus communis* Bald. спомиње само у додатку (стр. 24.), док се *P. montanus* — како се чини — у Србији појављује тек уз босанску границу, то мислим, и ако нијесам видио дотичне егземпларе, да она четири комада из Рашке и са Копаоника припадају *P. communis*-у и то subsp. *stagnatilis*.

За случај да се појава врста *Melonocorypha calandra* и *Euspiza melanocephala* у Србији и касније потврди, биће то од велике важности за географску раширеност овијех врста.

Anthus obscurus (Lath.) са Копаоника под сигурно је *Anthus spipoletta* (L.), јер прва врста никад не замјењује сјеверне морске обале са горама јужне Европе.

Nisaëtus fasciatus (Vieill.). Појава ове птице у Сићевској клисури (ако је одређивање врсте поуздано!) побуђује ванредни интерес! Ово мјесто има додуше све услове, које тражи овај орао.

На страни 18. покрај броја 130. стављена ♀ *Accipiter nisus* не припада овој него врсти *Astur brevipes* (Severz).

При крају морамо споменути, да већи дио онијех егземплара београдског музеја, што му их је професор др. Ж. Ђорђевић предао године 1899., нијесу по њему сабрани, већ да смо те птице убили и даровали ја и колектор J. Сантариус. То се може разабрати из етикета, доданих свакому комаду, затим из мојег извјештаја о нашим орнитолошким екскурзијама по Србији, од којих је једна половина проведена у друштву реченог господина професора (види стр. 4. сепар. отиска или стр. 128. овог „Гласника“, год. 1904., св. 1.). Коначно морам изрично истакнути још и то, да споменути мој извјештај свакако има приоритет пред овдје расправљеним „списком птица у музеју српске земље“, јер је моја радња, и ако је написана скоро у исто вријеме са оном београдском, прије угледала свјетло; наши су сепаратни отисци објављени 2./15. марта 1904., а наш „Гласник“ (1. св.) 19. марта (1. априла), док је „списак птица“ у сепаратному отиску изашао тек 12./25. маја, а „Просветни Гласник“ још и нешто касније.

Отмар Рајзер.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Sarajevo, oktobar—decembar. **1904.** Сарајево, октобар—децембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Плодови и сјеменје из предхисторичке сојенице у Дôњој Долини.

Приопћио

Карло Мали (Maly)

(Сарајево).

Услиједъ позива дирекције бос.-херцег. земаљског музеја одлучих се, да проучим плодове и сјеменје из сојенице у Дôњој Долини и да објелоданим резултате овог мојег истраживања.

Одређивања, о којима ће бити говор ниже доље, потјечу махом од господина дра фил. и мед. Ђуре Бушана (Buschan) у Штетину (Stettin), који је имао још и доброту, да поједине плодине дадне испитати по госп. професору дру Људевиту Вилмаху (Willmach) у Берлину. Но пошто мени уручени списак Бушановог одређивања садржаје тек установљена имена појединих врста, мислио сам да ми ваља додати још погдјекоја разјашњења и да списак попуним такођер резултатима мјерења, што сам га ја провео.

Сјеменје житарица и махуњача нашло се у оному слоју, који се провлачи између слојева од тавана и крова сојеничких зграда. Мјестимице поредаше се сви ови слојеви тако на густо, да се је чинило да сачињавају само један једини слој. Обилно налажење овог сјеменја у осредњој линији подало нам је у појединим случајевима једино помагало да утврдимо, да у истину овдје имамо посла са два слоја. Почесто се нашло сјеменје житарица у већој множини у узаним међупросторима, којима су куће раздијељене једна од друге; овдје бијаше то сјеменје похрањено или у жарама, или у врећама (можда и у кошарама). Остало сјеменје нађено је у подебелому слоју ђубра испод подвала, на којима је почивало читаво насеље. Овај слој био је мјестимице врло висок те се у њему нађоше још и ђубре, дрвено иверје, разно избачено сметље па и наплављена земља.

Сојеничари сијали су од жита: пшеницу, јечам и просо; од махуњача бијаху им познати: боб, леća и грашак; од воћа прикупљали и трошили су: јабуке, дријен, трњине, шљиве прскавице (медунике), грожђе, малине и љешнике. Двојбено је, да су засијавали раж и јурчицу или пепељугу *(Chenopodium album ?)*.

Постанак сојенице у Дôњој Долини пада, како је засвједочено тамо проведеним искапањима, у *бронцано доба*; у *пуном цватању* била је *она за првог гвозденог доба*, а за ла-тенске периоде и прије него што је ова постигла врхунац својег развитка, сојe-

ница је напуштена по тадањим становницима и предана је пропадању. Засад није се још пронашао узрок, због којег је дошло до овог напуштања сојенице.

Много сјемење, које је проф. др. пл. Бек[1]) утврдио за сојеницу у Рипчу крај Бихаћа, нашло се и у Дôњој Долини.

А. Житарице (Cerealia).

Triticum vulgare Vill. — Пшеница (Gemeiner Weizen, албанешки gruni).

Бројеви 1., 2., 3., 4. (помијешана са јечмом), 44. (раздробљено зрње).

Ово је најстарија културна биљка за стари вијек и сијала се већ за млађег каменог (неолитичког) доба.

Нашло се само зрње, док класа никако нема. Зрње је понајвећма ољуштено, претворило се у угаљ, али се добро одржало. На отражњој страни зрна провлачи се од дна до вршка јасно видљиви сјемени пупак (hilum). Предња је страна у појединих зрна врло трбушаста, па је због тога зрно ванредно дебело (до 3 *мм*). Зрна су разне величине: 4·5 до 6·5 *мм* дугачка, 2 до 2·5 (3) *мм* широка и 2 (—3) *мм* дебела. Просјечна им је величина од прилике 6—6·5 *мм* дуљине, 2·5 *мм* ширине и 2 *мм* дебљине. Дуљина зрна подудара се дакле са дуљином садашње пшенице, док је ширина нешто мања. Поједине пробе (1—3) показују у величини једва примјетне разлике.

Hordeum sativum Jessen. — Јечам (Saatgerste, албанешки elbi).

Бројеви 4. [помијешан са пшеницом] и 5.

Бушан одредио је ову житарицу укратко са „Gerste“ (јечам).

Зрње је сурово, то јест неољуштено, али су пљевице (обувенци) скоро сасвим уништене (растворене поугљевљивањем).

Како се зрње слабо одржало (обично су по два зрна заједно спојена), није потање одређивање могуће и то тим мање, што на сврхе присподабљања немам при руци други материјал ове врсте.

По сојеницама нашао се досад обично само шестероредни јечам *(H. hexastichon* L.), ријетко кад и дворедни *(H. distichon* L.), дакле врсте, које се по др. Отону Блау (Blau) и данашњег дана по Босни обично сију („Annalen der Landwirthschaft“, св. LIII. [1869.], стр. 81.). По дјелу „Die Landwirthschaft in Bosnien und der Hercegovina“, 1899., стр. 221. сије се у новије доба код нас дво-, четверо и шестероредни јечам, али је дворедни далеко раширенији од оних других одлика.

Поуздано је утврђено да је данашњему јечму подријетло *Hordeum spontaneum* K. Koch[2]), који расте у сјеверо-источним крајевима Африке, од Палестине до Белуџистана и у Транскавказији. Мнијење Кернике-а (Körnicke), основано на стеченому искуству: да се још за предхисторичког доба из означене врсте развила понајприје дворедна форма, па онда из ове више форме све до шестероредног јечма, чини се доста вјеројатно и није му досад с ниједне стране приговорено.

О употреби јечма у старом вијеку познато је, да му је већ онда било мјесто иза пшенице и да је служио мање за људску храну, а више на сврхе жртвовања, ко храна коњима, понајглавније пак за варење пива. Опћенито се мисли, да су Германи пронашли варење пива; ова се блудња без отезања спомиње ко права

[1]) Испореди овај „Гласник“, VIII., год. 1896., стр. 43.—48. (= наше „Wissenschaftl. Mittheil.“, V. св., год. 1897., стр. 114.—123.

[2]) Ашерс. и Гребнер (Gräbner): „Synopsis der mitteleuropäischen Flora“, II., 1., стр. 723.

истина и у многим најновијим, великим дјелима[1]). Али се већ у доба Фараона по Мисиру, гдје винова лоза нерађа, свагдје сијао јечам ко потребно средство за варење пива, а међу предаријским народима Европе познати су Луситанци, Иберци и други ко љубитељи пива. Германи нијесу првотно можда ни знали за пиво, па је могуће да су за пиво сазнали тек од Келта, Илира, Панонаца и Трачана, или како Бушан мисли[2]) од Словјенских племена на Истоку. За доба старије Еде (Edda) било је пиво већ опћенито познато и радо се трошило.

Panicum miliaceum L. — Просо (Rispenhirse, албанешки mélj).

Бројеви 9., 17., 22., 23., 61.

Бушан означио је ове пробе укратко са „Hirse“ (просо), којим се именом, како је познато, означавају још и *P. italicum* L. (мохар, бар = Kolbenhirse), *Adropogon sorghum* Brot. (сирак = Mohrenhirse) и *Pennisetum typhoideum* Rich. (арапски dochn = Negerhirse). Из боље одржаног сјемења у пробама 22. и 23. разабире се ипак, да имамо посла са *Panicum miliaceum* L.

У проби број 9., која се нашла у слоју од крова сојеничке куће, претворило се просо сасвијем у угљен па се збило у хрпу ко каша или перга. Зрнца су услијед растворбе понајвише без љуштица, слабо су одржана и округљаста. Велики сјемени пупак (hilum) ипак се добро распознаје.

Зрнца из пробе број 22. нијесу претворена у угљен па сам могао установити ове омјере:

по дуљини 3·25 са ширином од 2 *мм*
„ „ 3·00 „ „ „ 2·25 *мм*
„ „ 3·50 „ „ „ 2 *мм*
„ „ 3·25 „ „ „ 2 *мм*
„ „ 3·00 „ „ „ 2 *мм*
„ „ 3·25 „ „ „ 2 *мм*,
просјечно по дуљини 3·2 са ширином од 2·04 *мм*,

дакле су та зрнца и дуља и шира од оних, што их је проф. пл. Бек (Beck) на означеному мјесту описао из рипачких сојеница.

Б. Махуњаче.

Vicia faba L. — Боб или бакла (Saubohne, Buff- oder Pferdebohne, албанешки batha).

Бројеви 37. и 59.

Зрна претвориште се донекле у угљен те су нарочито она из пробе број 37. неједнако велика, 5·5 до 8 *мм* дугачка, 4·5 до 6·5 *мм* широка, округљаста, дакле само нешто дуља него широка.

Lens esculenta Moench. — Лећа, сочиво или сочивица (Linse, албанешки fiére или thiére).

Бројеви 12. и 13.

Зрна, претворена у угљен, нађоше се у приличној множини. Дугачка су (2·7) 3 до 4 *мм* и скоро једнако широка (попрјечно 3·5 × 3 *мм*). Лећа је подријетлом из Азије.

[1]) Испореди примјерице инако ванредно добру књигу Хермана Вагнера: „Lehrbuch der Geographie“, св. I. (1900.), стр. 652.

[2]) Бушан: „Vorgeschichtliche Botanik“, стр. 50.

Pisum sativum L. — Грашак, зечак (Erbse, албанешки pizelle).

Бројеви 14., 58. и 60.

Грашка нашло се у овећој множини; зрна су претворена у угљен; у промјеру мјере (3·5) 4 до 5·9 *мм* (попрјечно 4·9 *мм*). Уопће су већа од оних, што их Бушан наводи у својему дјелу „Vorgeschichtliche Botanik“, стр. 201.

Познато је да су зрнца прехисторичког грашка и леће примјетно мања од садањих.

Грашак има своје подријетло у махуњачи *Pisum elatius* M.B. (подручје Средоземног мора, на исток до Персије).

B. Воће.

1. Јабучасто воће (Kernobst).

Pirus malus L. — Јабука (Apfelbaum, албанешки mola).

Број 33.

Предлежи само малени број коштица од јабука, од којих се често одржаше тек смежуране љуске (testa). Коштице су дугачке (5) 5·5—7 *мм*.

2. Коштичаво воће (Steinobst).

Cornus mas L. — Дријен (Kornelkirsche, Herlitze, Dirndl).

Број 16.

За ископавања у години 1902. нађоше се у великом броју добро одржане коштице од дријена у слоју ђубра. Највеће коштице јесу 15 до 15·9 *мм* дугачке а 6·5 до 7·5 *мм* широке, најмање мјере у дуљину 9 *мм*, у ширину 4·5—5 *мм*, осредње пак јесу око 13 *мм* дугачке и 6 *мм* широке. Зачудна је свакако дуљина највећих коштица, пошто су по Бушану (на озн. мј. стр. 146.) досад нађене само такове, којима је највећа дуљина износила 14·4 *мм*.

Prunus spinosa L. — Трн, црни трн, трњина (Schlehe, Schwarzdorn).

Број 15.

У истому слоју ђубрета, гдје су нађене коштице од дријена, нађоше се у великој множини и коштице црног трна. По великому броју коштица од дријена и црног трна можемо наслућивати, да су сојеничари ове плодове прибирали на одређену сврху, ваљда за храну. Засад није још познато, да ли су те плодове јели сирово (ово је вјеројатно за дријен), да ли су од њих можда кухали неку врсту каше или правили становити напитак.

Нађене коштице од црног трна јесу округласте, по страницама нешто сплоштене, нијесу се претвориле у угљен, дапаче се на њима гдјекад одржала и опна (epicarp).

Prunus insiticia L. — Медуника, трношљива (Haferschlehe, Krieke).

Број 52.

Од ње су нађене добро одржане коштице, које се непретворише у угљен.

Prunus padus L. — Цремза, срмзика (Ahlkirsche, Traubenkirsche, Faulbaum).

Број 51.

Видио сам само једну коштицу, добро одржану (није се претворила у угљен), која је на једном крају снажно шиљаста. Мјери у дуљину 8, у ширину 5·7, по дебљини 5·5 *мм*.

3. **Бобичаво воће** (Beerenobst).

Vitis vinifera L. — Винова лоза (Wein, албанешки ruš-i).

Бројеви 34. до 36. и 43.

Зрна се претворила у угљен. У проби број 34. нађоше се многа зрна па сам ова употријебио за мјерење. Осредња зрна јесу 5·9 *мм* дугачка и 4·2 *мм* широка, док су највећа зрна дугачка 6·3 а широка 4·8 *мм*. Спрам тога варира дуљина између 5·5 до 6·3 *мм*, а ширина између (3·5) 4 до 4·8 *мм*.

Винова лоза има своје подријетло у врсти *Vitis silvestris* Gmelin, која је раширена од подручја Средоземног мора до преко Кавказа, на сјеверу до у јужну Њемачку, по угарским низинама и уз крајеве средњег Дунава и ријеке Мархе.

Rubus idaeus L. — Малина (Himbeere).

Број 18.

Сјеме се нашло у овећој множини, чиме је посвједочено, да је сојеничарима служила малина за храну. Како се сјеме малине једва разликује од сјемена купине (Brombeere), могло би бити да имамо посла и са овом биљком.

4. **Љуштурасто воће** (Schalenobst).

Corylus avellana L. — Лијеска (Haselstrauch, Hasel).

Број 57.

Проучавао сам шест добро одржана лješника; три су округласто-јајастог облика, док су остали дугољасто-овални и понешто сплоштени.

Г. Друге плодине и сјемење.

Chenopodium spec. — Јурчица, јурјевац (Gänsefuss).

Бројевн 6., 8., 10., 17., 38.

Пробе 6. и 8. садржавају множину овог сјемена; можда је оно култивирано за храну.

Amarantus retroflexus L. — Сћир (Mattenkraut, Amarant, Fuchsschwanz).

Број 21.

Расте по стрништима као коров.

Polygonum spec. — Дворник, хелда (Knöterich).

Бројеви 17. и 42.

И ово је коров, од којег се нашло само мало сјемена.

Polygonum lapathifolium L. — Лисац.

Број 28.

Видио сам само два зрна. Расте по влажним мјестима уз обале ријека и на сличном земљишту. Ово сјеме нађено је и у рипачкој сојеници (исп. др. пл. Бека у „Гласнику“, 1896., стр. 47. = „Wissenschaftl. Mittheil.“, V., стр. 121.).

Ranunculus spec. — Жабњак (Hahnenfuss).

Број 26. и 29.

Двије разне врсте сјемена. И ово је коров.

Verbena officinalis L. — Спориш (Eisenkraut).

Број 31.

Коров, што расте по пустом земљишту и уз путеве.

Quercus spec. — Храст (Eiche).

Бројеви 32. и 54.

Предлежи неколико капица (cupula) и преломљени жир. По одређивању проф. Вилмаха биће да је проба 32. бабурица са храстовог лишћа, проузрокована осом, *Neuroterus* spec.

Сумњиво одређивање.

Некоје пробе прибраних плодина и сјемења нијесу се могле поуздано одредити, ер је нађена множина незнатна, или јер се прибрани плодови врло слабо одржаше.

? Secale cereale L. — Раж (Roggen, албанешки thékere). Број 30.

Предлеже само 18 зрна, који потјечу, како мисли проф. Вилмах, од ражи. Слабо одржана зрна врло су малена, 3·5 до 4 *мм* дугачка.

? Avena fatua L. — Дивљак (Flughafer). Бројеви 19. и 20.

Расте по њивама.

? Agrostemma spec. — Кукољ (Kornrade). Број 17.

Коров по усјевима.

? Geranium spec. — Ждралица, ждраљинак или иглица (Storchschnabel). Број 25.

Овај се коров нашао у приличној множини.

? Thalictrum spec. — Вредовац (Wiesenraute). Број 40.

Ливадна биљка. Расте такођер уз обале ријека у грмљу.

? Galium spec. — Брочика (Labkraut). Број 7.

Ливадна биљка.

? Solanum nigrum L. — Помоћница (Schwarzer Nachtschatten, Dollapfel). Број 24.

Расте по грохоту.

? Sparganium spec. — Јежинац (Igelkolben). Бројеви 27. и 46.

Расте по влажним јаругама, уз обале ријека и т. д.

? Laurus nobilis L. — Ловор, ловорика (Lorbeer, албанешки daphne). Број 53.

Видио сам само један плод, дугачак и широк по 12 *мм*.

Што се је ловор нашао код сојеничара и Доњој Долини, доводи на мишљење, да је остатак терцијарног доба. Досад се наиме ловор није још нигдје нашао у налазиштима прехисторичког доба, па се с тога не може мислити, да се је у то доба садио. Вјероватније је свакако, да у тому зрну имамо посла са плодом неке воћке.

Šipovo i njegova tercijarna faunula.

Napisao

Prof. **Sp. Brusina.**

(Sa 3 tablice.)

Veoma zaslužni zemaljski geolog za Bosnu i Hercegovinu dr. Friedrich Katzer, obratio se na mene, ne bi li htio preuzeti odregjenje tercijarnih iskopina, što ih je obreo kod sela Šipova. Rado sam na to pristao, tim radije, što je odjelni predstojnik, naš vrli zemljak dr. Kosta Hörmann, ravnatelj muzeja i urednik ovog „Glasnika“ spremno dozvolio za to nužne tri tablice, bez kojih bi opisivanje bilo gotovo izlišno. Uz to se dr. Katzer ponudio da opiše dotični kraj sa geološke strane, te mi je poslao prilog, što ću ga ovdje doslovce priopćiti. Pisao sam s toga gosp. doktoru, da ova mala radnja ima svakako da nosi i njegovo ime. No dr. Katzer je od same udvornosti otklonio moj predlog. Valja mi se dakle pokoriti; no pošto mi nije običaj kititi se tugjim perjem, moram svečano izjaviti, da je to više njegova radnja nego li moja. Ovdje ponajprije slijedi njegov prilog.

Zemaljski geolog dr. Katzer u svome „Geološkom vogju kroz Bosnu i Hercegovinu“ [1]), govoreći o tercijarnim kopnenim naslagama ističe, da su mnogobrojne tvorevine nekadašnjih velikih jedinstvenih naslažnih kotlina od kasnijih tektonskih dogagjaja rastrgane i erozijom megjusobno odijeljene, tako da su se za danas sačuvali samo pojedini zasebni ostanci. Kao tipni primjer takova komadanja cjelokupne nekad naslage navodi osobito mladotercijarna kopnena područja u Prozoru i Konjici.

Dočim se kod ovih neogenskih gruda, što se nahode u zemljištu izmegju Prozora i Konjice, dapače kod 1000 *m* nad morem, može odrediti bez muke sveza, što je opstojala za vrijeme njihova postajanja, ima u Bosni i drugih mladotercijarnih naslaga, kod kojih nije lako razabrati, imadu li prvotnu zajedničku tvorbenu kotlinu, premda bi se činilo, da i njihov geografski položaj upućuje na svezu.

Ovakav slučaj ima na primjer u području Jajca i Varcar-Vakufa.

Velika oligomiocenska naslaga smegjeg ugljena u Jajcu opkoljena je na istoku od više malih naslaga, kod Mila dônjih na sjevernoj obali jezera Plive, kod Varcar-Vakufa i kod Medne (jugozapadno od Varcar-Vakufa). Sve se ove zasebne male naslage geografski priključuju na oligomiocen u Jajcu, te se podudaraju s njim u opće po redu vrsta i po kakvoći kamenja; ali usprkos tome bilo bi barem za potonje kupove oprav-

---

[1]) Izdan povodom IX. internacionalnog geološkog kongresa po zemaljskoj vladi u Sarajevu. 1903. Sa 8 karti, 35 strana.

danije mnijenje, da imadu svoju sopstvenu tvorbenu kotlinu, odijeljenu od one u Jajcu, nego li njihovo tumačenje kao krajnjih tvorba jedne jedine velike na daleko prema istoku razgranjene naslažne kotline, koja je skopčana s onom u Jajcu.

Ovo mnijenje donekle podupiru rezultati pobližega proučavanja faune pojedinih naslaga, koje svakako nije moguće u većoj mjeri, pošto se nešto više iskopina sabralo u području samoga Jajca, zatim kod Mila dônjih i u najnovije doba na gornjoj Plivi.

Faunule obadvih prvih dijelova naslaga sastoje po podacima literature[1]) od Limneja, Fossarula, Bythinija i njihovih poklopčića, Helicina, Planorba i vrsti Pisidskih školjaka, koje su loše sačuvane i ponajviše nezgodne za specijalno označivanje.

Vrlo se razlikuje od ovoga životinjstva značaj faunule u tercijarnoj kopnenoj naslagi na lijevoj obali gornje Plive kod Šipova, jer ovdje sasvim preobiluju Congerije, kojim se od školjaka poglavito Unionide pridružuju, dočim megju mnogobrojnim gasteropodima takogjer kud i kamo prevlagjuju vrsti *Melanopsis*-a. Ni *Melania* cf. *Escheri* nije rijetka.

Spomenuta je naslaga bila do svoga otkrića po zem. geologu dr. F. Katzeru (1902.) posvema nepoznata. I. Grimmer[2]) spominje jedno po prilici šest kvadratnih kilometara veliko neogensko nalazište na desnoj obali gornje Plive kod Sarića-Brgjana, za koje se po svoj prilici doznalo kod razgledanja jednoga ugljenog izdanka kod Brgjana, a da se nije pobliže obaziralo na geološke odnošaje udaljenije okolice. Tako se nije opazilo, da spomenuto nalazište na desnoj obali Plive sačinjava jedan južni, od sjevernog glavnog prostiranja sasma odijeljeni izdanak.

Prostiranje na sjeveru od Plive oslanja se na ondje nalazeće se vapnence i dolomite triasa i pruža se na sjeveru i preko Bešnjeva, na istoku do Šipova, na zapadu do visina Vražićâ. Ista ova sela leže na triasu, ali se ipak pružaju mladotercijarne slatkovodne naslage do njih, te se uzdižu megju Bešnjevom i Šipovom prema istoku dosta visoko na bočini šljemena Voznikova. U dolini, što se pruža od Bešnjeva na jug, zatim u klancu Ljubovačkog potoka protežu se naprotiv sivci i dolomitne breče, duboko do polovice naslage, po čemu je njezina širina malena.

Jednostavno je petrografsko raščlanivanje naslage, što je Katzer broji k oligomiocenu. Na dnu, neposredno na triasnom temeljnom gorju leže vapneni konglomerati, koji su najbolje otkriveni na srednjem i zapadnom dijelu naslage, dočim su na istočnom rubu zastupani samo uskim trakom dolomitskih breča. Povrh toga slijede plosnati slatkovodni vapnenci, dijelom guste vrste, tankih naslaga, tvrdi i zvonki, dijelom laporasti i krhki.

Prvi zauzimlju osobito dublje horizonte, te su, jer sadržavaju dosta veliki kvantum bituma, obično smegje-sivo crnkaste boje od istrošenja izblijegjene. Oni sadržavaju mjestimice mnoštvo biljevnih ostanaka, katkad lišća i sjemenja *Poacites*, zatim malih šiljatih *Congeria* i *Dreissensia*, kao i veliku *Melanopsis* i *Limneje*, koje su sačuvane ali najviše u šupljim otiscima punim kristalčića, te ih se s toga ne može odrediti.

Laporaste su naslage osobito razvijene u povlati naslage, ali prodiru vrstimice i kroz zvonke laporaste vapnence. One su takogjer nešto bituminozne, ali ipak većim dijelom dosta svjetlo-žute boje, koja postane katkad skoro bijela radi prevelike množine mrvica od školjaka, koje su ugnječene u naslagama. Na mjestima imadu ovi lapori dosta dobro

[1]) „Vogj", l. c. str. 181., 182., 184.

[2]) „Glasnik zemljskog muzeja u Bosni i Hercegovini", XI., 1899., str. 461. „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina", VIII., 1901., str. 393.

sačuvane fosile, akoprem obično i nakažene, koji su još često sačuvali koru, te se dadu odrediti. Jedno od glavnih nalaznih mjesta je slabi obronak neposredno istočno kod sela Šipova, gdje često množinu okamina sadržavaju ploče, dijelom iskopane iz poljâ, dijelom izvagjene iz kamenoloma za postavljanje ogradnih zidova. Odavle potječu sve vrste, koje će sada biti opisane. — Dovle dr. Katzer.

Od više ploča, koje su mi poslane na ogled, izabrao sam tri, s kojih su snimljene priložene tablice. Ploče su u Sarajevu fotografisane, zatim ih je risar u Zagrebu pomoću fotografija i samih ploča, što je bolje znao i mogao, narisao u naravnoj veličini; pače od druge je ploče načinjen i sadreni otisak, o čem će kasnije biti govora. Dakako da tu nema ni iz daleka one točnosti, koja može biti kod potpuno sačuvanih primjeraka, kao što je u mojoj „Gragji" ili u „Ikonografiji". Te su naime vapnenasto-laporaste ploče razmjerno govoreći veoma tvrde, prepune su fosila, ali se ovi ne dadu nikako vaditi iz kamena, u kom su zgnječeni, raspucani i slomljeni.

Jedva trebam napomenuti, da su te ploče prepune odlomaka, što ih risar nije urisao, jer ne bi imalo smisla za problematične ostanke. A i to se samo sobom razumijeva, da su ploče, a po tom i fosili, prerisani u naravnoj veličini.

Od 36 godina ovamo, što su se obrele i proučavaju slične faune Ugarske i Balkanskog poluostrva pak sve do Grčke i Male Azije, obreteno i opisano je veliko mnoštvo vrsta i odlika rodova *Melanopsis, Vivipara, Congeria, Unio* i t. d., te ih je teško odrediti to više, što je opće poznato, kako se slatkovodni mekušci u jednu ruku ne razlikuju znatno jedni od drugih, a u drugu ruku individualne osebnosti razmjerno su veće nego li n. pr. kod morskih mekušaca. To sam smatrao nužnim pomenuti za to, da se zna, zašto nije moguće odrediti sve vrste, koje su uz to veoma fragmentarne.

Gasteropoda.

Lymnaea sp.

Tabla I., slika 1.

Kogod će sravnjivati ovu sliku sa slikom od *Limnaea Jakšići* Brus. iz Orešca u Srbiji[1]), taj će se lako uvjeriti, da su zaista veoma srodne; no kako niko ne će moći na osnovu lošeg otiska tvrditi, da su istovjetne, jednako ne će biti kadar dokazati, da li se i u čemu razlikuju. Moramo se dakle zadovoljiti odredbom roda, a po svoj prilici patri k surodu *Gulnaria* Leach.

Planorbis sp.

Tabla II., slika 2.a, b, c, d.

Što smo rekli za prijašnju vrstu, još više valja za ovu, pošto tu znamo za veći broj sličnih vrsta i oblika. Na svaki se način čini, da je ovaj *Planorbis* najviše nalik na *P. Pulići* Brus. iz Metohije-Avtovac Hercegovine (ozn. mj. tab. III., sl. 22.—24.).

Melanopsis retusa Brus. n. for.

Tabla I., slika 3.a, b, c, d, e, f.

Premda i tu imamo pred očima samo slabe otiske, to se ipak usugjujem odrediti ovu kao novi oblik. Poznato je mnoštvo naših i inozemskih *Melanopsis,* ali nijedna

---

[1]) Brusina Sp., „Iconographia Molluscorum fossilium in tellure tertiaria Hungariae, Croatiae, Slavoniae, Dalmatiae, Bosniae, Hercegovinae, Serbiae et Bulgariae inventorum". Zagrabiae MCMII.

nije tako krupna i zdepnasta kao što ova. Približuje se najviše na *M. Faberi*[1]), koju sam opisao i naslikao iz zagrebačkih kongerijskih naslaga.

Melanopsis Katzeri Brus. n. for.

Tabla II., slika 4.a, b; tabla III., slika 4.c

I ova je veoma slabo sačuvana, ali se ipak jasno razabire, da spada u rpu specijalno dalmatinskih *M. Pančićiana* Brus. („Gragja" i t. d., tab. IV., sl. 3., 4.), *M. Kišpatići* Brus. (ozn. mj. sl. 5.), *M. lyrata* Neum. (ozn. mj. sl. 6., 7.), *M. misera* Brus. (ozn. mj. sl. 8.), *M. bicoronata* Brus. (ozn. mj. sl. 15., 16). Lako se od ovih može raspoznati za to, što je od navedenih bolje vitka, a zavoji su znatno jače stubasti. To je dovoljno, a najbolje može se vidjeti na *slici 4.c* treće tablice, dok su slike druge tablice manje tačne, prem se čini, da su bolje.

Čast mi je ovoj novoj *Melanopsis* nadjenuti ime vrlog obretnika.

Prososthenia sp.

Tabla III., slika 5.

Očevidno je, da ova spada u rpu *P. eburnea* Brus. („Gragja" i t. d., str. 18., tab. VIII., sl. 30.—33.), a još je više nalik na *P. sepulcralis* (Partsch) („Gragja" i t. d., str. 18., tab. IX., sl. 5., 6., 13., 14., 36.—39.), ali premda se potonjoj čini najsličnija, to se ipak ne može reći ništa stalna, pošto je primjerak vidljiv samo sa legjima, dok su usta sakrita u kamenu.

Pošto je ovako od pet gasteropoda moguće samo dva za stalno odrediti, ne mogu premučati, da sam na ploči spazio i drugih rodova i vrsta gasteropoda, ali se ne mogu ni generično odrediti, tako su naime u kamenu zgnječeni i inako neznatni odlomci.

Kazao bi n. pr., da je tik do *Planorbis*-a *tabla II., slika 2.a*, vidjeti nešto, što bi se moglo smatrati kao otisak mog zanimivog roda *Orygoceras*. Ovo moje shvaćanje ima još i to za se, što se otisak do *Planorbis*-a čini da je gladak, dok drugi, baš nad njim, rek bi da je prstenast. Ta bi okolnost potvrdila, da su to otisci *Orygoceras*, jer skoro uvijek i svuda, gdje sam dosele našao primjeraka ovog roda, našle se zajedno vrste jednostavno glatke, a druge prstenaste. To me je pače dovelo na misao, da je *Orygoceras* rod, kome su vrste dvojakog oblika, to jest, da su mužjaci prstenasti, a ženke glatke ili obratno. No to je dakako puko nagagjanje, pošto su životinje za uvjek propale; osim ako nam ne bi sreća poslužila, te se ne će može biti jednom u Aziji naći živućih vrsta istoga roda, kao što su n. pr. nagjene recentne vrste roda *Fossarulus*.

Još je zagonetniji otisak što ga je risar mogao sasvim vjerno prerisati na *tabli I., slika 6*. To su otisci, koji ne će biti nikako slučajni, nego valja da su to tri, četiri zavoja velikog gasteropoda, može biti velike vrste roda *Melania*. Ako je tako, rek bi, da je jednostavna, jer prem se čini, da je samo otisak nutarnjeg dijela, to se ipak ne razabire nikakova skulptura.

---

[1]) Brusina S., „Die Fauna der Congerienschichten von Agram in Kroatien" („Beiträge zur Paläontologie Oesterreich-Ungarns und des Orients", III sv., Beč 1884.), str. 43. (167.), tab. III., sl. 1.

Brusina S., „Gragja za neogensku malakološku faunu Dalmacije, Hrvatske i Slavonije uz neke vrste iz Bosne, Hercegovine i Srbije". — „Matériaux pour la Faune Malacologique néogène de la Dalmatie, de la Croatie et de la Slavonie avec des espèces de la Bosnie, de l'Hercégovine et de la Serbie". Zagreb = Agram 1897.), str. 9., tab. III., sl. 33.—35.

Tik do sada spomenutih zavoja iste tablice vidjeti je još usta i predzadnji zavoj nekog puža, što ga risar nije mogao nikako pogoditi, kao što nije ni prije navedeni *Orygoceras,* jer bi ga morao popuniti fantazijom. Rek bi, da ima donekle oblik morskog roda *Fusus,* ali puno je vjerovatnije, da je stisnuti primjerak *Melanopsis retusa,* koji su inače svi utisnuti samo na ploči prve tablice.

Pelecypoda.

Congeria Friči Brus. n. for.

Tabla I., slika 7.a; tabla II., slika 7.b, c, d, e, f; tabla III., slika 7.g, h, i, j, k, l, m.

Najobičnija i za to najkarakterističnija vrsta šipovačke faunule; na svakoj ploči ima više primjeraka, koji su manje više slabo sačuvani uz mnoštvo odlomaka. Na temelju tolikih primjeraka može se predočiti potpuna slika vrste, ma da ipak nije moguće sastaviti običnu diagnozu.

Već odregjenje samog roda ne stoji izvan svake sumnje, jer na nijednom primjerku nije vidjeti nutarnji dio vrha i bravu. Megjutim po analogiji sudim, da spada u rod *Congeria,* bilo radi toga, što je velika, dok su sve dosele poznate fosilne i recentne *Dreissensia* puno manjeg stasa, bilo radi nesumnjive sličnosti sa *Congeria dalmatica* Brus.[1]) iz Ribarića. Ukupni oblik najbolje vidimo kod *slike 7.j* treće tablice, a taj sjeća na dvokrpasti list. Prem je velika, to je veoma tanke kore, od prilike $^1/_2$ *mm,* dakle puno slabija nego je *C. Žujovići* Brus. iz Ripnja u Srbiji, dok su inače velike austro-ugarske, hrvatske, slavonske i ine Congerije veoma debele kore. Za to nema nimalo nade, da će se ikada naći čitave školjke, kao što ni od *C. dalmatica.* Veoma je karakterističan vrh školjke, na kojem se dobro vidi hrptica, kao oštri nabor ili rebro, koje megjutim nije ni tako oštro, ni tako uzdignuto, kao što je kod *C. dalmatica.* Hrptice se dobro vide na *slikama 7.a* od prve tablice, *7.b, c* od druge tablice i *7.h, m* od treće tablice. Od ove hrptice do oboda školjke idu dva tanka nabora, kao dva rebra, kako se jasno vidi na *slici 7.j* i *7.m* treće tablice. I ove su hrptice karakteristične, jer se ne vide, a po tom ih nema na odlomcima *C. dalmatica,* što sam ih sabrao u svoje vrijeme u Ribariću, i koji se čuvaju u zbirci nar. muzeja u Zagrebu. Kako je školjka dvokrpasta, to je dônji okrajak kao izrezan t. j. udubljen, što se i opet jasno vidi samo na *slici 7.j* treće tablice. To je sve što se može razabrati na tim slabo sačuvanim primjercima, ali je sasvim dovoljno, da se vrsta uzmogne prepoznati.

Kao što sam u svoje vrijeme postavio *Amphimelania Friči,* neka mi bude dozvoljeno uresiti ovu Congeriju imenom odličnog kolege i prijatelja em. profesora dra Antonina Friča, koji je podigao narodni češki muzej do svjetskog glasa, još mu je upraviteljem, te je kao niko drugi obogatio česku prirodopisnu literaturu velikim brojem rasprava i knjiga, dok bi već samo djelo „Fauna der Gaskohle" bilo dovoljno, da ga na vijeke proslavi.

Dreissensia sp.

Tabla II., slika 8.

Kao što sam prijašnju vrstu smatrao pripadnikom roda *Congeria,* tako moram ovu po stasu i obliku privaliti rodu *Dreissensia.* Jedini je jasni otisak onaj što se vidi

[1]) Brusina S., „Fossile Binnen-Mollusken aus Dalmatien, Kroatien und Slavonien". Zagreb 1874., str. 126., tab. VI., sl. 14. i 15.; „Gragja" i t. d., str. 30., tab. XVII., sl. 19. i 20.

Tabla I.

Tabla II.

Tabla III.

na drugoj ploči, *slika 8.* Ima ih i na drugim pločama, ali su svi slabiji otisci, ili odlomci, koji ne razjašnjuju baš ništa. Svakako po Andrusovu spada u rpu „*carinatae*“ [1]; same manje ili malene vrste, kamo ide najpoznatija i najraširenija *D. polymorpha* (Pallas), rpe od koje je poznato preko 30, što fosilnih, što recentnih oblika. Baš zato ne da se ništa pobliže razabrati, je li više nalik navedenoj ili kojoj drugoj.

Unio Katzeri Brus. n. for.

Tabla II., slika 9.ª ; tabla III., slika 9.ᵇ

Ovo je napokon najljepša i razmjerno najbolje sačuvana vrsta šipovačke faunule. Veoma je pak zanimiva već za to, što nema premca: ne poznam naime nijedan *Unio* Ugarske i balkanskih zemalja, koji bi bio ovomu srodan; nijesu mi pak pri ruci velike monografije Lea i Küster-a, a da bi znao kazati ima li sličnih recentnih vrsta. Mogli bi jedino ovu vrstu *Unio* smatrati srodnikom *U. Račkianus* Brus. iz Dalmacije [2], jer je u potonjeg, ma da se inače bitno razlikuje, stražnja strana dvostruko uglasta, bolje rekuć, dvostruko nabrana ili rebrasta.

Kako slike prikazuju, oblika je jajastog, jedva trouglastog, vrh je jako potisnut prema prednjoj strani školjke, te je prilično tup i zaobljen. Od brane nema ni traga. Površina je svakako bila više manje glatka, a što je na slikama vidjeti oštre crte prirasta, to nije drugo, nego, jer su školjke trošne. Glavno je napokon obilježje, što na stražnjoj strani ima tri široka nabora, kao zaobljena rebra, koja polaze od vrška, te idu do stražnjeg okrajka, t. j. do oboda analne strane i ušljed toga zauzimlju gotovo dobru polovinu površine školjke.

Još mi je primijetiti, da se na *tabli III., slika 9.ᵇ* nalazi desna pola školjke ove vrste. Čovjek bi mislio, da *slika 9.ª* od *II. table* prikazuje lijevu stranu, ali nije tako. Na *II. tabli* naime *slika 9.ª* nalazi se, udubljen, dakle konkavni utisak takogjer desne strane; no dr. Katzer je sadrom snimio drugu ploču te tako dobio dobar pozitivni otisak, za koji se čini, da prikazuje lijevu stranu, što u istinu nije. Risar je po naravnoj negativnoj ploči a i po sadrenoj pozitivnoj narisao drugu tablicu, koja je tako bolje ispala, na što moram upozoriti čitatelja.

Pravedno je da i ovu, najljepšu vrstu imenujem na čast obretniku.

*

Uzevši na oko sve što sam istaknuo u posebnom dijelu, to se jasno vidi, da ova faunula ima svoje srodnike poglavito u Dalmaciji.

Na koncu mi je dodati, kako sam 1901. god. našao kod Sinja i kod Mostara vapnenasto-laporaste naslage, koje su po mojem sudu takogjer srodne, pače istovjetne sa šipovačkim. Što prije ću i ove opisati i priopćiti učenom svijetu.

U Zagrebu, 18. novembra 1904.

---

[1] Андрусов Н., „Ископаемыя и живущія Dreissensidae Евразіи“. С.-Петербургъ. 1897., str. 303.

[2] Brusina S., „Fossile Binnen-Mollusken“ i t. d., str. 115., tab. V., sl. 9. i 10.

Други прилог познавању фауне рептилија и батрахија Босне и Херцеговине.

Од

дра **Фрање Вернера,**

приватног доцента и асистента I. зоолошког завода ц. и кр. свеучилишта у Бечу.

Увод.

Ова је радња у главноме течевина мога путовања, што сам га подузео у јулу и августу године 1903. потпором бос.-херц. земаљског музеја. При томе била ми је у првоме реду задаћа да што могуће тачније установим међашну црту између средњоевропејска и средоземске фауне у погледу рептилија и ортоптера и да саберем материјал оних врста, које нарочито долазе у питање у овом потхвату, а да при томе не губим из вида и друге животињске скупине.

Сврха опредијелила је прилично и правац мога путовања. По томе морао сам се, дакако, кретати онуда, гдје сам по прилици наслућивао ту размеђу. Једино у јужној Херцеговини, гдје сам већ приликом првога путовања (1897.) сабрао довољно материјала, могао сам напустити тадашњи правац, те сам се упутио упопријеко те области.

Путовање отпочело је 24. јула са исходиштем у Спљету, па преко Сиња у Ливно. Ову тачку јужне Босне препоручио је у своје вријеме позорности геолошких струковњака Томасини (Tommasini), заслужни истраживатељ фауне рептилија Босне и Херцеговине. Ну док су се код фауне *orthoptera* и *mollusca* већ показали јасни средоземски упливи (н. пр. код рода *orthoptera tylopsis* и *pachitrachelus)* а тако исто и код рода пужева *medora* и *campylaea* никако се то није могло доказати за рептилије. Из Ливна продужих пут преко висопљане купрешке у Купреш и Бугојно, одавле преко Гор. Вакуфа и седла Маклена кроз долину Раме у Јабланицу, гдје сам поново ступио у подручје фауне Средоземнога мора, која се овдје и у погледу рептилија јасно распознаје. Из Јабланице дођох жељезницом у Мостар, одакле, након кратког боравка, наставих пут у Завалу (у близини далматинске међе а на жељезничкој прузи Габела—Требиње), гдје сам се задржао неколико дана. Из Завале дођох преко Попова поља у Љубиње и Столац те преко Дабар-поља до Дивина седла, одакле се успех на Бабу-планину, да се ту, у оружничкој војарни, задржим више дана. С ове узвисине сађох преко Вучје баре у Гацко, с које сам тачке посјећивао подручје Автовца до црногорске међе; најзад се повратих преко Невесиња у Мостар, одакле сам се, учинивши излет у Габелу и Метковић, повратио у Беч средином августа.

Могуће да ће моја карта о распрострањености оних рептилија, што су били предмет мога истраживања, у појединостима садржати и неких празнина и нетачности, ну ипак се надам, да ће она пружити доста јаснију слику но што је има-

досмо до сада о некојима нашим добро познатим средњоевропским врстама; мимоилазећи сâмо питање о географској распрострањености, држим, да ће и остали подаци побудити занимања. Што су змије у овој радњи прилично мимогред обрађене, ваља приписати годишњој доби мога истраживања, која је сасвим неподесна колико за хватање, толико и за проматрање њихово. Ну свакако држим да могу рећи, да се Босна и Херцеговина и у херпетолошком истраживању не требају застидјети већ давно претражених земаља средње Европе, баш као што се не требају стидјети успоређења у погледу орнитологије, ентомологије и малакозоологије; па и ако је мој принос мален те се односи више на обраду туђега сабирања, ипак ће, па било то макар само као камен појединац, моћи послужити при подизању зграде нашега знања о зоолошким приликама Босне и Херцеговине.

Грађу ћу подијелити у два једнака одсјека, од којих ће се један бавити описом сабранога материјала, док ће се други односити на животињскогеографска питања.

Осим особите захвалности равнатељству бос.-херц. земаљског музеја за подијељену ми субвенцију, нека је овдје изречено признање и онима личностима, које су ми у мојему потхвату дјелотворно ишле на руку: господи мајору Оту вит. Томасини-у у Задру, натпоручнику Павлу Вискоцилу (Vyskocilu) и др. Стајнеру (Steineru) с госпођом супругом у Љубињу, приставу Р. Комадини и др. Стајдлеру (Steidler) с госпођом супругом у Стôцу, шумару Ернесту пл. Редеру (Röder) у Билеку; надаље господи котарским предстојницима у Љубињу, Стôцу и Гацку, те госпођи закупници државног хотела у Гацку.

I. **Chelonia** (Корњаче).

1. *Testudo graeca* L.

Од копнених корњача ухватио сам један примјерак 1., три 2. августа, а пети ексемплар, ухваћен код Стôца, добио сам од једнога господина у истоме мјесту. Ова врст је карактеристична животиња за средоземску фауну, а налази се само у топлим доловима западне Херцеговине. Варијтет *hercegovinensis* Wern. заступан је и међу примјерцима из Завале.

II. **Lacertilia** (Гуштери).

2. *Hemidactylus turcicus* L.

По добивеним вијестима живи та животиња и у Стôцу и у Завали. Држе је особито отровном, а моје примјерке, што сам их донио из Задра посматраху правим ужасом. И *hemidactylus* је прави припадник средоземске фауне.

3. *Anguis fragilis* L.

Један мртви примјерак опажен је на цести у долини Раме, други у Вучијој бари.

4. *Lacerta agilis* L.

Констатован је по свлаку за Ливно. Доста често се нађе у трави на вису Макленова седла. Треће је налазиште Баба-планина, гдје се налази у висини од каковых 1400 *м*, нарочито по нискорасним травама, али је ту нешто рјеђа од осталих по тим висинама живућих гуштера. Карактеристично је за јужнобосанске екземпларе то, што су им вентрални постранн штитићи знатне величине, па се причиња, као да има 8 вентралних редова (као у L. *viridis major*). Ну постнасалија, ма да то бива код примјерака из Босне и Херцеговине врло често, нису увјек сраштена нити је то у њих безувјетно, нити је ограничено на подручје; то ће доказати ниже слиједећи списак II. који се оснива на свем материјалу, што ми је био на располагању.

Таблица I.

		Постнасалија	Гуларија	Вратни штитићи	Феморалпори	2. супратемпорали
1. ♀	Маклен седло	1 + 3, 2	16 редова (7 до сулкуса)	7	13—12	у контакту с тимпаником.
2. ♀	Маклен седло	1, 2 + 3	13 редова (6 до сулкуса)	10	11—11	у контакту с тимпаником.
3. ♂	Баба планина	1 + 3, 2	16 редова (9 до сулкуса)	8	12—12	растављен од тимпаника.
4. ♂	Баба планина	1 + 3, 2	15 редова (8 до сулкуса)	9	12—11	у контакту с тимпаником.

Уз 1.: Окципитал мањка, рострали у једној тачци у додиру са фронтонасалима; дуљина главе са трупом 85 *мм*.

Уз 3. и 4.: С акцесорним 4. постназалом на десној страни.

Таблица II.

(Бројеви рубрике „постнасалија" односе се на бројке слика у Мехеља (Méhely) у дјелу „Zoologische Ergebnisse. Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy", Budapest-Leipzig 1901., таб. VII., које садржи врло поучан списак варијетета постнасалија, што их је проматрао аутор; само некоје малобројне случајеве, које ниже приказујем, није писац донио у сликама.

Код супратемпорала значи: Ц. = у додиру са тимпаником, Т. = растављено од тимпаника; надаље је у тој рубрици наведено, да ли је масетерик тако велик, да се озгор (ог.) или оздол (од.) дотиче којега супралабијала, или се тога дотиче и озгор и оздол (ог. од.), и то десно (д.) или лијево (л.) или пако на обима тима странама (об.). С осталим варијацијама нијесам се могао позабавити због оскудице времена.)

Спол	Налазиште	Постнасалија		Супратемпоралија
		лијево	десно	
♀	Маклен седло	11	11	Ц.
♀	Маклен седло	11	9	Ц.
♂	Баба планина	11	10	Т.
♂	Баба планина	11	10	Ц.
♂	Баба планина	11	11	Ц.
♀	Травник	11	11	1, Ц.
♂	Бањалука	9	9	Ц. ог.
♂	Бањалука	(3)	(3)	Ц. л. од.
♂	Беч (Prater)	11	11	Ц.
♂	Grammat-Neusiedl	2	3	Т. д. од.
♀	Bonn	(3)	3	Т.
♂	Ober-St. Veit	11	11	Ц.
♂	Травник	11	11	Ц. д. од.
♀	Травник	само 1 постнасалија		Ц.
♂	Травник	11	као прећ.	Ц. Т.
♀	Травник	11	11	Ц. Т. л. об. д. ог.
♀	Травник	11	11	Т. л. об. д. од.
♂	?	9	9	Ц.
♂	Schönbrunn	(3)	3	Ц.
♀	Hietzing	2	2	Ц. (префронталија растављена).
♀	Свето брдо, Велебит . . .	11	11	Ц. об. ог.
♀	Височица седло, Велебит .	11	11	Ц.
♀	Динара	11	11	Ц. Т.

Спол	Налазиште	Постнасалија		Супратемпоралија
		лијево	десно	
♂	Előpatak	(3)	(3)	Ц.
♂	Laxenburg	9	9	Ц. об. ог. од.
♂	St. Andrä-Wördern	4	3	Ц., л. од.
♀	Frankfurt a./M.	3	4	Ц., об. ог. од.
♂	Fehértemplom	11	11	Т.
♂	Fehértemplom	9	9	Ц. л. од.
♂	Pottendorfer Heide	2	2	Ц.
♂	Pottendorfer Heide	11	11	Ц. л. од.
♂	Hausbrunn	3	3	Ц. Т.; л. д. од.
♂	Беч	7	7	Ц.
♀	Беч	7	7	Т.
♀	Градац	7	7	Ц. л. од. д. об.
♂	Gablitz	7	7	Ц. об. од.
♂	Mauer	3	7	Ц. Т. л. од. д. об.
♀	Mauer	7	7	Ц.
♀	Травник	7	7	Т. д. од.
♀	Травник	2	10	Ц. об. ог. од.
♀	Травник	7	7	Т. Ц.
♀	Травник	10	10	Ц.
♂	?	3	7	Ц. л. ог. д. од.
♂	?	7	3	Ц.
♂	?	7	7	Ц. л. ог. од.
♂	?	7	9	Ц.
♀	Pichl a./Mondsee	7	3	Ц. об. ог. од.
♀	Klosterneuburg	7	7	Ц. об. ог.
♀	Klosterneuburg	7	7	Ц. л. об. д. од.
♂	Klosterneuburg	7	7	Ц. л. ог.
♂	Klosterneuburg	7	7	Ц.
♀	Klosterneuburg	7	7	Т.
♂	Előpatak	7	7	Т.
♀	Baden	7	7	Ц. об. ог. од.
♀	Pernitz	7		Ц.
♀	Linz	(3)	7	Ц.
♀	Gersthof	7	7	Ц.
♀	Mitzens (Тиролска)	7	7	Ц. л. об.
♀	Mitzens (Тиролска)	7	7	л.
♀	St. Andrä-Wördern	7	7	Ц., об. ог.
♀	Frankfurt a./M.	7	7	Ц., об. ог.
♂	Steinfeld	7	7	Т. Ц.
♀	Steinfeld	7	7	Ц.
♀	Fehértemplom	10	10	Ц., л. ог.
♂	Pottendorfer Heide	10	10	Ц. об. ог. (д. фронт. растављ.).
♀	Pottendorfer Heide	10	10	Ц.
♂	Hausbrunn	10	10	Ц., д. ог.

5. *Lacerta viridis* Laur.

Типични облик нађен је често у Ливну, па још и код Јабланице те Невесиња, var. *major* код Завале, Љубиња, Стôца, ну жалибоже није пошло за руком уловити је. О важнијим морфолошким својствима сабраних екземплара типичнога облика а тако и о успјесима упоређења оних европејских егземплара, с којима сам располагао, обавјешћује нас приклопљена табла.

6. *Lacerta muralis* Laur.

Ово је уз *L. viridis* свакако најраспрострањенији гуштер не само у Босни него и у Херцеговини а мањка једино у жарким западним подручјима. Нађох га на Прологу код Ливна па и у самом Ливну, на седлу Маклена, код Јабланице, на Баба-планини па до Автовца и Невесиња у друштву разних других гуштерова. Нисам могао опазити да постоји икакова разлика између њега и дôњо-аустријских примјерака, те тако није нужно да се с њиме поближе позабавим.

7. *Lacerta fiumana* Wern.

Премда врста вруће средоземске климе, овај се гуштер привикао по разним крајевима земље оштријој, горској клими, као н. пр. на Прологу између Сиња и Ливна те на Баба-планини, гдје у осталом није честа животиња. Осим тога нађох га код Јабланице, Завале (само у облику *olivacea*), Љубињу, Стôцу, по цијелому Дабар-пољу (овдје са лимуножутом доњом страном као одликом), најзад почевши од тако зване Св. Иванске Карауле (између Невесиња и Благаја) па до Мостара. Боја горње стране тијела му је врло нестална, маслинастозелена, жутозелена, свјетлосмеђа до бакреноцрвене. Његова се распрострањеност, како га посједујемо са разних налазишта, те пошто он, како то већ Томасини јавља, не настава више горје, може прилично лако установити.

8. *Lacerta oxycephala* DB.

Код Завале не налази се баш често, ну зато је врло обична код Љубиња; појединце у Дабар-пољу на подножју Трусине-планине, надаље на Баба-планини (прилично угасит) те код Автовца. У топлим крајевима Херцеговине биће да му је највећи непријатељ тамо врло чести *Zamenis Dahlii*.

9. *Lacerta mosorensis* Kolomb.

Само на Баба-планини, и то: у близини оружничке војарне (риједак) те на пећини у близини врела Коритника (врло чест), све до подножја Бјелашнице, али га нема на њој самој, као што га нема ни на Вучијој бари ни на вршку Бабепланине (Дјед). Мора да се је подручје његове распрострањености од онога доба, када га је Томасини опажао, врло смањило. Како већ имамо изврсних описа о овој врсти, држим, да не треба спомињати боје, облика, љускавости и устроја тјелеснога, а то тим мање, што радња Штајндахнерова („Ueber die typischen Exemplare der *Lacerta mosorensis* Kolomb.; Ann. Hofmus.“ Беч 1893.) са врло добрим сликама. У погледу начина живота могу на основу тродневнога опажања на Бабипланини рећи толико: да животиње готово искључиво за доподневља напуштају своја скровишта, да се сунчају и да потраже храну; између 9 и 12 сати највише их се види, између 8 и 9 те 12 и 1 сат ређе, прије 8 изјутра и послије 1 по подне скоро се никако не показују. Замком од коњске гриве лако их је ухватити, уопће показаше се мање плашљиве и опрезне него ли *L. oxycephala,* па ако се више пута разбјегну, ипак се враћају, а млађи егземплари умију и хлапнути за замком те за њом тако далеко поћи, да ју је лако наметнути преко главе. Уљасти изглед горње стране не ишчезне им у ропству. Ова врста у главноме

воли овеће стијене, али се не удаљује од тла тако далеко као *L. muralis oxycephala* или *graeca;* у ниским громилама камења или у кршу наћи ју је само тада, ако камење и крш заузима овећи простор. На врхунцу Бабе (Дјед) успркос марљива тражења нисам никада нашао *Lacertu;* у висовима од 1400—1500 *m* нађох само *L. agilis, muralis* те *mosorensis;* нешто ниже *L. oxycephalis* и *fiumana;* најниже (не преко 1200 *m*) *L. viridis,* те сам тако установио да тај горски склоп настава шест врста *Lacerta* [Оволиким бројем, колико ја знадем, не може се подичити никоје друго горје Европе; једино цилицијски *Taunus,* који запрема далеко већи простор, може се успоредити са Баба-планином (са *L. Daufordi, cappadocica, depressa, laevis, viridis, parva* — потоња врст већ при подножју.)]

Премда је скупина *lacerta,* којој припада наша врста, чисто јужна, она је у исто доба и горска и по томе привикнута на хладнију климу него што би се у први мах рекло. У Европи познајемо пет врста те скупине, које се подударају у пригнутој, дугоњушкастој глави, по леђима глатким а по репу врло тупо зашиљеним љускама, у броју (шест) редова трбушних штитића и ретикулирано или неправилно пјегастој горњој страни тијела те у помањкању по боји и оцрту јасно израженог диморфизма. Једна је од њих *(L. bedriagae* Cam.) становник корзичког високог горја, друга *(L. sardoa* Peracca) је скучена на подручје горскога склопа Монте Генаргента у Сардинији, трећа *(L. graeca* Bedr.) живи само у Тајгетосу; остале двије су становници наше Баба-планине, а од ових је само *L. mosorensis* остала вјерна горју, док *L. oxycephala* настава далматинску обалу и острва у сасвим незнатној морској висини. О тој појави ћу подробније проговорити приликом претреса географске распрострањености.

10. *Algiroides nigropunctatus* (DB.).

Овај је гуштер само у једном егземплару посматран на Крстацу код Јабланице, гдје је и ухваћен. Друго познато налазиште у Херцеговини јесте Фатница. По томе, што се само појединце показује, може се закључити, да врста већ изумире.

III. Ophidia.

Опажале су се *Zamenis Dahlii* Fitz (често код Љубиња и Завале), *Z. gemonensis* Laur. (Љубиње, Столац). *Trapidonotus natrix* L. var. *bilineatus* Jan. (Столац, Баба-планина, 1440 *m*) и *T. tessellatus* Laur. (Столац), *Coluber longissimus* Laur. (долина Раме) те *C. leopardinus* Pall. (Столац). Осим тога *Vipera ammodytes* L. код Ливна, Стоца и на Баба-планини (1440 *m*).

Batrachia.

I. Salientia.

Rana esculenta L. var. *ridibunda* Pall.

Често је нађена код Ливна, Берковића, Автовца и Габеле, али није хватана.

Rana agilis Thomas.

Код Ливна, на седлу Маклена и код Габеле.

Rana graeca Blngr.

Ову врсту нађох у егземплариma, што су се тек преобличили на седлу Маклену и у неком потоку код Јабланице, а такођер код Автовца, чиме је установљено да живи и у Херцеговини. Мој супутник, г. Рајмосер уловио је један велики примјерак у долини Раме.

Bufo vulgaris Laur.

Управо преобличених младих доста се често нашло у војној купаоници у Стôцу и на обали Мушице код Автовца.

Bufo viridis Pall.

На истим мјестима у друштву *B. vulgaris*-а; такођер код Ливна.

Hyla arborea L.

Код Ливна и Гацка.

Bombinator pachypus Bp.

Обична код Гацка и Автовца, исто тако код Јабланице.

Salamandra maculosa Laur.

Двије личинке у неком бунару на брду више Ливна уловљене.

Опћа и нарочита опажања о распрострањености рептилија и батрахија у Босни и Херцеговини.

У слиједећим ретцима бавити ћемо се овим питањима: 1. о правцу размеђа средњоевропске и средоземске фауне и 2. на по се о распрострањености чешћих а карактеристичних врста.

У погледу првога ми задатка ваља најприје одговорити на ново питање: које су рептилије карактеристичне за средњоевропејску а које за средоземску фауну? — Оне карактеристичне врсте, које нам предлеже с доста велике множине налазишта унутар подручја, опредијелиће нам смјер размеђа, док ће појединце нађени егземплари у најбољему случају потврдити наше заузето становиште, и то само тада, ако им налазишта леже у подручју фауне, које установисмо оним првим начином.

Узмемо ли истраживати врсте подручја у правцу припадности к једној или другој покрајини палаеарктичкога подручја фауне, понајприво ћемо примијетити, да се између корњача двије врсте *(Testudo graeca* и *Clemmys caspica)* одлучно ограничују на топле крајеве Средоземног мора и да су оне карактеристичне за те крајеве, док трећу, на далеко распрострањену не може ниједно од тих двају подручја за се својатати.

Једино геко Херцеговине *(Hemidactylus turcicus)* а од ангида *Ophisaurus apus* су прави заступници фауне Средоземнога мора, док је она друга врста *(Anguis fragilis)* као *Emys* врло распрострањена у обим областима, чега ради се не ће узимати у обзир.

Између лацертида су *Algiroides, Lacerta viridis* v. *major, L. fiumana, oxycephala* и *mosorensis* средоземци, *L. agilis* и *vivipara* су средњоевропејске врсте, док се *L. viridis typica,* која је распрострањена све до Тајгетоса и Сицилије, те *L. muralis,* која је исто тако далеко на југ досегла, морају излучити из нашег разматрања.

Међу змијама су врсте *Tropidonotus, Coronella austriaca, Coluber longissimus, Vipera ursinii, berus* и *ammodytes* обичне у обим подручјима, и по томе неприкладне за наше сврхе. Типично средоземске су: *Coluber leopardinus* и *quatuorlineatus, Coelopeltis, Tarbophis* и *Zamenis Dahlii; Z. gemonensis* иде додуше својом var. *caspius* јасно у средњоевропејску област, али је по своме типичкоме облику ипак у главноме средоземска животиња, те тако ваља оба облика засебно уважавати те их барем за Босну и Херцеговину сматрати заступницима разних фаунистичких подручја.

У Европи је *caspius* у средоземским крајевима само спорадичка изнимка (острва Ластово, Крф, Тинос, Цариград).

Батрахије имају тек мало средоземских облика у подручју Босне и Херцеговине, наиме: *Rana graeca* и *Molge vulgaris* v. *meridionalis*, као такођер специфично крашки облик *Proteus anguineus*, који већом чести настава приморје Јадранскога мора, па се с тота мора убрајати међу средоземске животиње, премда би биолошки, ушљед слабе осјетљивости спрам ниских температура (осебина правих крашких животиња и међу рептилијама — *Lacerta mosorensis, oxycephala* v. *Tommasini* —) више оправдано било, кад би се убројила у средњоевропејску фауну. Исто важи за врло отпорну *Rana graecu*, која у Грчкој живи у лиснатим шумама високог положаја.

Средњоевропејске батрахије често пута се селе тако далеко на југ, докле год овдје налазе прикладна склоништа, баш исто онако, како то обичавају чинити и рептилије. Гдје њихово распрострањење према југу (усприкос на око непромијењеним приликама) не сиже тако далеко, колико би се дало очекивати, ту мора да владају неки узроци, који и ако су нам непознати, ипак нису недокучиви. Када је н. пр. *R. temporaria*, која је по начину живота слична *R. graeci*, за цијели Балкан ограничена на Босну, па и овдје тек мјестимице (а сасвим слични односаји, и ако не толико упадно, биће да постоје и код *Molge alpestris*, па још и код *M. cristata*); кад се, надаље, зна, да је *Salamandra atra* између толиких по зоологизима посјећених горских склопова, нађена једино на Прењ-планини, онда узрок тој чињеници не може бити географска ширина или клима.

Сложимо ли сада сва до данас позната налазишта рептилија и батрахија, што су као средоземске утврђене, добићемо овај списак:

На Неретви или у њеној близини: Габела, Чапљина, Драчево, Мостар, Благај, Јабланица, Коњица.

Дуж далматинске међе: Завала, Требиње, Суторина.

Дуж црногорске међе: Чепелица, Билек, Плана, Корито.

У источним крајевима Херцеговине: Автовац, Гацко, Св. Иван Кастела.

У унутрашњости: Љубиње, Столац, Дабар поље (Берковићи до Дивина).

Почевши од Метковића чини размеђу црта, која иде од обала Неретве до Коњица, одавле по свој прилици (овај дио није још довољно разјашњен) преко шљемена главнога врха Прењ-планине, затим преко планина Порима и Вележа према Благају а одавле до у околицу Светоивањске Карауле. Одавле па све до Корита не опажају се никакови трагови средоземске фауне, изузевши једино црну *Lacerta oxycephala* и *Rana graeca*. Овдје мањка *L. fiumana*, карактеристичан гуштер топлих крајева Херцеговине, мањкају све њихове змије, укратко све, што је значајно за средоземску фауну. Почевши од Корита појављује се *L. fiumana*, код Билека *Testudo graeca* и *Coluber quatuorlineatus*, као и свијетли облик *Lacerta oxycephala*, затим код Требиња *Zamensis Dahlii* и *Ophisaurus apus*. Морамо дакле међашњу црту тражити западно од цесте Невесиње—Гацко—Автовац. Нешто даље од Св. Иваньске Карауле (пошавши из Мостара), гдје још влада типична средоземска фауна, почима цеста протезати се крајем, који је обрасао лиснатом шумом (већином буковом, али ту има и *Carpinus betulus*, храстова и др., те мјестимице јела, слично као на Баба-планини, гдје је али јела нешто чешћа); ова шума досиже готово до Гацка. Овдје живе од гуштера само *Lacerta viridis* и *L. muralis*. Од Гацка почевши вегетација је додуше опет више средоземска, ну фауна на цијелом

растојању од Корита (изузевши једино двије горе речене врсте) не показује јужни карактер, а исто тако упада у очи ријеткост јединки међу гуштерима.

Пошто обје јужне лацерте, *L. oxycephala Tommasinii* и *L. mosorensis* својим потпуним прилагођењем неповољним климатским приликама непрестано мијењају нашу међашну црту, јер поријеклом јужњаци ипак живе под изразито средњоевропејским приликама, то морамо и ње оставити по страни те ћемо се ограничити на оне облике, о којима знамо, да потребују топлину и да нису кадри прелазити горја преко 1200 *м*. Онда се протеже међашна црта од речене Карауле преко западног обронка Буквице- и Трусине-планине па даље некако до Дивина а одавле на јужни обронак Бабе-планине прама Кориту или степама, гдје већ прелази у црногорско подручје.

Унутар те међашне црте живе без изнимке ове врсте:

Testudo graeca, Clemmys caspica (ова позната само из Суторине), *Hemidactylus, Ophisaurus, Lacerta viridis major, fiumana, oxycephala typica, Coluber quatuorlineatus* и *leopardinus, Zamenis Dahlii* и *gemonensis typica, Tarbophis, Coelopeltis, Molge vulgaris meridinalis* и *Proteus*. Дјеломично и изван ње само: *Lacerta oxycephala Tommasinii, L. mosorensis, Rana graeca,* што нас не може зачудити обзиром на њихово прилагођивање уз горску климу, односно *(R. graeca)* уз шуме лиснате.

Али прелазећи на то да по типичним средњоевропејским облицима установимо јужну међу тога подручја, наићи ћемо на много веће потешкоће. Не само да много већи број средњоевропејских облика сиже далеко на југ него ли средоземских на сјевер тако, да су карактеристично средњоевропејски облици у нашему подручју ријетки, опазити морамо при томе још и то, да су нам те и онако малобројне врсте познате само са мало налазишта (понајвише с једнога мјеста), и да по томе нијесу за опредјељење међе ни тада подесне, када наше захтјеве сведемо на најчеднију мјеру. Од типно средњоевропејских гуштерова само је *L. agilis* обилато распрострањен по подручју и познат с многобројних налазишта; *L. vivipara* знамо да је само на два мјеста нађена а осим тога само још једноћ на читавом Балканском полуострву. *Coronella austriaca* и *Coluber longissimus* у својој битности су средњоевропејци и што даље на југ Балканског полуострва све су рјеђи, али њихова јужна међа лежи изван нашега подручја, по свој прилици у Грчкој, и тако не долазе у обзир у нашему случају. За *Rana temporaria* познајем једно или два налазишта, за *Molga alpestris* два, за *M. cristata* једно налазиште у подручју Босне и Херцеговине а сва у Босни; за *Salamandra atra* једно (у Херцеговини). При опредјељењу међа могла се дакле за сада уважити једино распрострањеност *L. agilis*-а, и када се узради о опису распрострањености, ваља нам бацити поглед на оне ретке, који говоре о тој врсти.

Могло би се причинити као circulus vitiosus, што сам a priori сабрао ове средоземске врсте, те што опет по њиховој распрострањености опредјељујем обујам средоземског подручја у Херцеговини. Ну то је само на око: јер се карактер рептила медитеранског облика опредјељује по биолошким својствима, по одређеној вишој потреби топлине, по интензивности и трајању зимскога сна и сл. Када смо дакле сазнали, да нека врста изискује становити минимум топлине и сунчанога свјетла, који одговара оној количини, што јој га пружају климатске прилике средње Европе (ово се покусима у сужањству лако доказује тиме, што све праве средоземске животиње угину под климатским одношајима средњоевропејским, који им не пружају довољан број сунчаних и топлих дана), то такове врсте можемо убра-

јати међу карактеристичне животиње подручја Средоземнога мора; напротив су јужне врсте, које по горју живе те се већином лако привикну клими средње Европе, као н. пр. оксикефални гуштери, додуше по локалитету, али не биолошки средоземски становници. Средоземска фауна не сиже баш тако далеко од приморја прама унутрашњости. Како сам већ доказао, ишчезава на западу Балканског полуострва већ неколико километара од обале већина медитеранских врста а на истоку биће исти случај, — бар колико нам је до данас познато. Унутар приморског појаса — изоставимо ли Пелопонез, у којему се, успркос његове горовите унутрашњости, не показују трагови континенталне фауне — владају у погледу фауне рептилија изравно средњоевропејске прилике, које ремете тек појединi средоземски случајеви; на истоку их помета осим тога та околност, што се појављују такове врсте, које су додуше стране за наше средњеевропејско фаунско подручје али баш с тога не потребују климатичких прилика, што владају у земљама око Средоземнога мора.

Распрострањеност врста Lacerta у Босни и Херцеговини.

Lacerta agilis.

Премда су нам за Херцеговину позната само два налазишта, од којих једно (Драчево код Метковића) не држим посве несумњивим, ипак мислим, да та врста нигдје не мањка по вишим брijеговима земље, гдје јој се пружају повољни увјети опстанка. У Босни се (испустимо ли горе наведено сумњиво мјесто) уклања топлим морским обалама те је ваљда скучена на планине Прењ, Порим, Вележ, Бјелашницу и Бабу, а с овог задњег горја прелази у Црну Гору. Да ли живи и источно од набројенога горја, није ми познато, али бих рекао, да је има у шумовитим предјелима Невесиња. Из овог краја било би вриједно доћи до материјала.

Lacerta viridis.

Овдје владају одношаји као код *L. agilisa* у колико се тиче типних облика, ну ова је по свој прилици од *L. agilisa* зашла даље; ово докучујем отуда, што *L. viridis* сиже даље на херцеговачки југ, пак ју је по томе наћи не само у горе набројаноме горју већ такођер, и извјесно, на његовој источној страни. Ну зато је подручје var. *major,* по мојему досадањему искуству ограничено: од долине Неретве преко Метковића до Мостара, одавле, од Вележ-планине (Подвележ), Брековице и Бабе, а међашна се црта нарочито не протеже преко шљеменскога правца тога горја, него западним обронком до највише 800 *m*. Некако од Фатнице протеже се међашна црта прама Билеку, а одавле у Црну Гору.

Lacerta muralis.

Премда ова врста код нас важи као јужни облик, ипак је има мање у топлим приморским крајевима Херцеговине него ли у залеђу. Нисам је н. пр. нигдје нашао у долини дбње Неретве те одатле у западној чести Херцеговине (до по прилици 18° 20′ источне ширине), али сам је готово свуда нашао у источној чести, а да врло добро подноси оштру климу, доказ је што сам је срио на Баби-планини у надморској висини од 1300—1400 *m* и на још студенијему Прологу код Ливна. Биће свакако да је подручје, гдје је нема, доста мално, те ако је налазиште Драчево код Метковића извјесно, тада можемо очекивати, да ће се и тај незнатни

округ још смањити, али већ сада можемо прогласити *L. muralis* најраспрострањенијим гуштером Босне и Херцеговине.

Lacerta fiumana.

По новијему материјалу сада ми је могуће пружити прилично потпуну слику распрострањености те врсте не само за Херцеговину, него и уопће, макар да скрајње тачке нису до сада утврђене. Најсјевернија тачка, гдје сам је (и то први пут) опазио, јесте околица Ријеке; али посједујем један примјерак из тршћанског крша (уловио га госп. Г. Красковић) (Kraskovits), па како је честа на обим острвима, што леже према источној обали Италије, није немогуће, да је има и у самој њој, док ми је са западне стране обале до Пуља познат једино *L. serpa*. Од Ријеке протеже јој се боравиште хрватским Приморјем (одакле сам добио врло лијепих примјерака од госп. М. Падевита (Padewieth) к далматинскому копну; овдје, и то на сјеверу, као да су јој милији крајеви на подножју Динарских алпа, али извјесно не допире до обале, гдје је посвуда распрострањен *L. serpa*. Тек код Спљета и одовуд на југ по свој Далмацији наћи ћемо и *fiumanu*, па и по самој обали, и то, рачунајући од Метковића, наћи ћемо искључиво њу саму, док ћемо на *L. serpa* наићи у томе крају само мјестимице.

Прије него што пређем на предмет распрострањености *L. fiumana* у нашему подручју, ваља ми споменути, да тај гуштер живи такођер по острвима Кресу, Крку, Лошињу, Бући (Bua), Маслиници, Брачу, Хвару, Вису, Ластову и Мљету.

Путујемо ли од Спљета према Ливну, сусрешћемо се са *L. littoralis* и код Сиња, па у прошљеђењу и код Пролога између Сиња и Ливна, у положајима какових 1200 *m* надморске висине међу ниском храстовом шикаром у друштву *L. muralisa* и *viridis typica*. У колико је зачудно њихово пространство по тим оштрим и студеним висоњанама, још више нас зачуђава чињеница, што тога гуштера нема по топлој ливањској долини; премда сам туде налазио *L. agilosa, vidris* и *muralis* (пошљедња два чак често), остало је узалудно све моје настојање да нађем *L. littoralis;* па исто тако не нађох ни трага томе гуштеру, који иначе, гдје год се покаже, врло често, источно до Бугојна и одатле до Јабланице. Тек на Неретви код Јабланице, у некој врло врућој долини на подножју Крстаца, нађох га — у друштву истих гуштерова као и на Прологу — врло често, и одавле низ Неретву до Метковића не мањка нигдје. Покушамо ли установити његову источну међу, опазићемо на жалост, да нам од Јабланице до Подвележа мањкају подаци о њему. Али је несумњиво, да га има по западном обронку Порима. Код Мостара, Буне и Благаја често, има га још даље цестом од Благаја према Невесињу до Св. Иванске карауле, а потпуно ишчезава, гдје почимају шуме лиснате, па се не појављује ни код Гацка ни Автовца, гдје је горје већ опет несумњиво кршевито. Отале ми је позната само још *L. muralis* (уз то и *oxycephala).* Тек код Корита га опет има а одавле прелази у Црну Гору. *L. fiumana* настава цијело подручје, што лежи на југу Неретве а на западу планина Порима, Вележа, Трусине и Бабе пак до Јадранскога мора, дакле и крш столачки, Дабар и Попово поље а ваљда и све горске ланце унутар тих међа до висине од какових 1200 *м.* Његова садашња јужна међа лежи у Црној Гори, гдје сам га нашао код Његуша и Цетиња; ну врло је вјеројатно, да га има и много јужније и да се дотиче подручја блиских својих сродника *L. jonica* Lehrs и *L. taurica* Pall., односно да прелази у једно од подручја, што га настављају ова два пошљедња гуштера.

L. fiumana је свугдје безувјетни становник тла и траве баш као и *L. serpa* те *taurica;* ну ова по мојему искуству, као да не љуби равне травњаке без шикаре и грмља, док исти начин живота *fiumani* није потребит.

Lacerta oxycephala.

Ова је врст у Херцеговини врло распрострањена, али у Босни мањка посве; исто тако нисам овога гуштера, који је иначе чест, гдје год се уопће налази, уочио ни у Ливањском пољу, односно по околним обронцима. У долини Неретве од Метковића до Коњица чини се да је врло риједак; нисам се ту нигдје са њиме сусрео, а позната су ми једино налазишта, што сам их навео у својој првој радњи: Драчево код Метковића, Подвележ код Мостара и Коњица. Мање области у Херцеговини, у којима га нема, јесу: шумски предјел невесињски, Вучија бара, т. ј. долина бујне вегетације, што води од Бабе-планине до Гацкога поља. О његовој распрострањености по Далмацији говорио сам већ на другому мјесту а убиљежена је у осталом и на односној карти. Да ли га има и на југу Црне Горе, то није још установљено.

Lacerta mosorensis.

Како се данас види, обиталиште те врсте далеко је веће, но што се до данас држало; пл. Мехељ (Mehely) доказао га је у Велебитском горју, гдје ју је открио Падевит; у Црној Гори нашао ју је Шерер (Scherer); чини се, да је и у Далмацији на далеко распрострањена, барем је то сигурно за подручје далматинско-херцеговачке међе. Али још није могуће доказати сувислост међу појединим познатим нам налазиштима. Биће да је има и на Динарским алпама.

Lacerta mosorensis је по свој прилици од вајкада горски облик. Кад су се далматинска острва раставила од копна те је онај предио, што је некада сачињавао залеђе обале са оштријом континенталном климом, постао сам обалом са средоземском климом, почела је врста изумирати под новим приликама топле, сухе климе. Овај је гуштер несумњиво потребан овдје, а у сужањству само ће тада напредовати, ако се маховина кавеза му шкропи водом. И тако се разјашњује спорадично и ријетко му пространство на приморју (Мосор и Биоково), а често од приморја по одаљенијему горју.

Другачије је пак код *L. oxycephale.* Премда је потекао од истога соја гуштерова као и прећашњи, ипак се је посвема обикнуо на средоземску климу и на ниже положаје, па је данас постао правим средоземским обликом, који на континенталну климу често пута реагира потамнењем боје, што се иначе никада не догађа код правих горских рептилија већ једино код оних, који се тек у другому реду прилубе уз нове прилике. У колико *lacerta oxycephalu* долази у обзир као средоземски облик скупине гуштера плоснате и шиљасте главе, он ће имати тек мало премаца, који су настали истим начином. Тако је *L. Oertzeni* Wern. са Родоса, Самоса и Никарије по свој прилици постао медитераним обликом у оно вријеме, када су та острва још припадала малоазијском копну и када оточје цикландско још није постојало, када је дакле њихово данашње обитавалиште било сувисло копно као што и обитавалиште његових сродника *L. anatolica, cappadocica* и *Daufordi;* исто вриједи и за *Lacerta laevis,* која је у Цилицији, сјеверној Сирији и на Кипру горски становник, али унутар подручја свога пространства сиже и у средоземске прилике (Родус, Палестина). Шта више, врло је вјеројатно, да је и *Lacerta muralis,* којега смо били вољни убројити у специфично медитерану и горску врсту,

такођер првотно горска животиња и да се је као и *oxycephala* потпуно приљубио средоземској клими; за тога гуштера је наиме данас доказано, да се на Тајгетосу успиње до висине од 2000 *м*, а биће га извјесно и у Херцеговини још у висини од 1400 *м*, и то под најоштријим климатским приликама. У доказ нашега мишљења нека служи чињеница, што је у Италији попримио ко трава зелену боју по леђима (var. *Brueggemanni* Bedr.), чега иначе нема у ниједног оксикефалнога гуштера, што опет представља сасвим осамљено прилагођивање уз посве другачије животне прилике, док је такова боја код свих оних гуштера, који нијесу брђани, сасвим обична ствар или барем код мужјака правило, дакако само у случају, када, као н. пр. код *L. parva,* нема потребе прилагођивању (степска боја). Не може да смета, што зидни гуштер у средњој Европи данас само још по топлим долинама живи, пошто су то већ на средоземску климу привикли потомци оних горских предака, који су већ прије многих генерација сашли с висова или приликом увале тла постали становницима обала.

Распрострањеност гуштерова уско је спојена с геологијом земаља Средоземнога мора, те њихово садашње пространство може у многим случајевима да разјасни нека геолошка питања, док с друге стране наше тачније знање о некадашњој распоређености тла и пучине у котлини Средоземнога мора постаје важно за знаност у погледу постанка и сродствених односаја међу гуштерима.

Lacerta vivipara, Algiroides nigropunctatus, оба позната само са двају налазишта, не пружају нам повода да се упуштамо у расправљање о њиховој распрострањености, али њихова боравишта ипак ће се забиљежити у карти.

O dubrovačko-franceskim odnosima u god. 1756.—1776.

Priopćio

Vjekoslav Jelavić
u Parizu.

Mi smo ovu našu radnju napisali isključivo na osnovi dokumenata, koje smo pregledali u arhivu franceskoga ministarstva inostranih djela i u arhivu pariske Narodne biblioteke. Što se prvih tiče oni se nalaze pohranjeni u trima omašnim kutijama ili „Cartons consulaires de Raguse", u kojoj je sadržana prepiska franceskih konzula u Dubrovniku od početka 18. stoljeća do g. 1778. Što se tiče dokumenata o Dubrovniku u Narodnoj biblioteci, koje smo ovdje upotrebili, ti se dokumenti nalaze očuvani u jednoj kartoniranoj svesci, koja nosi naslov „Raguse", te je zavedena pod brojem 10.772 u katalogu odjela franceskih rukopisa (fonds français). Nema sumnje da bi trebalo, za svestrano rasvijetljenje dogagjaja, što su se zbili u periodi, koja nas ovdje zanima, proučiti i još druge izvore, naročito pak isprave sadržane u dubrovačkomu državnomu arhivu. Kako su naime franceski konzuli u Dubrovniku aktivno sudjelovali i to često kao zanimana stranka u sporu megju Franceskom i Dubrovnikom (u godinama 1756. do 1776.), bilo bi odveć naivno vjerovati u njihovu potpunu nepristranost i u posvemašnju objektivnost njihovih izvješća. Nama je ipak, zbog raznovrsnih razloga, bilo nemoguće poći na duži boravak u Dubrovnik i proučiti na mjestu dubrovačko arhivalno gradivo za povjest historičke periode, koju odabrasmo predmetom naše radnje. Megjutim, kako čujemo, dr. Lujo knez Vojnović pripravlja na franceskomu jeziku studiju o odnosima izmegju Dubrovnika i Franceske u 18. stoljeću, pa smo uvjereni, da će taj rad zaslužnoga pregaoca na polju diplomatske historije dubrovačke republike baciti jasno svjetlo na mnoga tamna mjesta i ispuniti mnogu prazninu ovoga skromnoga našega pokušaja. Uza sve to se nadamo, da će ova naša radnja, koja je u mnogom pogledu vijerna analiza spomenutih franceskih dokumenata, doprinijeti, da onaj dio naših čitalaca, kojima je franceski jezik nepoznat, posveti bar nešto pažnje jednoj stranci dubrovačke povijesti, koja je i u najpotpunijoj historiji Dubrovnika (mislimo Engelovu „Geschichte des Freistaates von Ragusa") posvema neispisana.

*

Počamši od g. 1677. pa sve do g. 1756. franceski konzuli u Dubrovniku bijahu podanici dubrovačke republike. Posljednji Dubrovčanin, koji je obnašao čast franceskoga konzula bješe neki pop Skapić (u dokumentima Scapich). God. 1756. franceska vlada pronagje shodnim, da povjeri upravu jednom Francezu svoje konzularne agencije u

Dubrovniku. Njezin izbor pade na Lemaire-a, koji je prije toga lijep niz godina službovao kao franceski konzul u raznim varošima na Istoku. On je bio vrlo vješt istočnjačkoj politici, pa kako je franceska vlada ubrajala i Dubrovnik u kategoriju istočnih skela, izbor se je Lemaire-ov bar prividnim razlozima mogao opravdati.

Novi franceski konzul u Dubrovniku bješe u najpotonje vrijeme konzulom u Alžiru. Na tomu je mjestu on pretrpio raznih neprijatnosti. Dej alžirski, kao i svi potentati krajeva, koje Francezi nazivahu skupnim imenom „pays Barbaresques", postupaše s izvanjskim konzulima na osobit način. Pošto su naime strane vlasti imale običaj, da prilikom dolaska novoga konzula šalju tim vladarima gusarskih država razne darove, potonjima je išlo u račun, da se konzuli što više mijenjaju, pa kad su smatrali, da je ovaj ili onaj konzul ostao dovoljno vremena kod njih, oni nastojahu, da ga na svaki način maknu s njegova mjesta. Pri tomu su se dakako služili sredstvima, od kojih se je u Evropi ako nikako, bar javno zaziralo. Tako se je dogodilo i s Lemaire-om. U početku njegova boravka u Alžiru, sve je išlo kao po tenanu. Dej Alija postupaše s njime vrlo ljubezno, te ga u poslanicama upravljenim franceskoj vladi hvaljaše kao čovjeka „pametna, razborita i iskrena" [1]). Ali malo po malo, što je Lemaire duže boravio u njegovomu dejluku, dej sve više ohladnjivaše prama njemu, dok ga napokon ne poče i otvoreno proganjati. Tako u svojim poslanicima u god. 1756. dej Alija, ili kako se on potpisuje „jadni Alija", neprestano preklinje francesku vlada, da ga riješi Lemaire-a, koga on sada opisuje kao „frivolna čovjeka" i „velikoga spletkara". On je išao tako daleko, da je franceskoga konzula na koncu bacio u robijaški „bagno". Franceska se je vlada sada odlučila, da makne Lemaire-a s njegova mjesta i da ga spremi za konzula u Dubrovnik.

Ne će biti zgorega, da iznesemo i sadržaj instrukcije, što ju je Moras, franceski državni tajnik za mornaricu, spremio Lemaire-u pred njegov polazak na novo mjesto. Ta instrukcija glasi doslovce: „Dubrovačka je republika malena i nema odveć velike važnosti za Francesku; ali zaslužuje ipak, da joj se s trgovačkoga gledišta posveti izvjesna pažnja. Do sada je u tomu pogledu Franceska izvukla odatle vrlo malu ili bolje nikakvu korist i pokušaji, koji su bili učinjeni da se franceskoj pomorskoj trgovini otvori novi put na Istok ostadoše bez uspjeha. Dubrovnik je silno napredovao s obzirom na razvitak njegove mornarice; ali je taj napredak u tolikom nerazmjeru s njegovim faktičkim silama, da je pala na njega sumnja, da pozajmljuje svoje lagje susjednim državama. Broj Francuza, nastanjenih u Dubrovniku vrlo je neznatan. Potonji se još uz to prilično hrgjavo ponašaju i umjesto solidarnosti megju njima vlada razdor. Oni se nadalje neprestano tuže, da ih Dubrovčani ne gledaju prijaznim okom i da ih svakojakim šikaniranjem nastoje odstraniti iz svoga grada. D. Herculès [2]), koji posjeduje više mašte nego li suda, dao je u svojim mnogobrojnim izvješćima pojam o važnosti Dubrovnika za francesku trgovinu. Treba sada uvjeriti dubrovačku vladu, da je u njezinomu interesu da se u Dubrovniku razvije tugja trgovina. Ona je u početku rata (izmegju Franceske i Engleske) nastojala, pod izlikom zlo shvaćene neutralnosti, da spriječi francesko pomorstvo, pa se je pri tomu služila raznim marifetlucima, te je čak molila papu da intervenira njojzi u prilog kod franceskoga kralja. Nego kako se Franceska ne pokaza nimalo raspoloženom, da udovolji njezinim zahtjevima, ona obeća na koncu da će učiniti po volji Njegovom Veličanstvu.

---

[1]) Plantet: Correspondance des Deys d'Alger avec la Cour de France. (1579—1833), t. II.

[2]) Tako se zvaše jedan franceski trgovac iz Marselja nastanjen već više godina u Dubrovniku.

„U koliko nam je poznato megju Dubrovnikom i Franceskom ne postoji nikakav ugovor ili konvencija, a nije nam poznat niti carinski cijenik dubrovački, pa niti način, na koji Dubrovnik postupa sa stranom trgovinom. Njegova zavisnost od Porte mogla bi služiti podlogom za pretpostavku, da se i u tomu gradu poštuju običaji, koji vladaju po ostalim istočnim zemljama. Isto nam tako manjkaju pouzdani podaci i upute za prepoznavanje dubrovačkih lagja, kakovi postoje megju ostalim pomorskim državama, a kojima je svrha, da se izbjegne svim mogućim zloupotrebama, iznenagjenjima i pometnjama.

„Dubrovačka republika je valjda privržena Franceskoj; ona svakako nastoji da nas o tomu uvjeri[1]) ... Megjutim kako su Dubrovčani čeljad gipke hrptenjače, okretni i lukavi, koji u poslovima uvijek okolišaju (étant souples et avisés et remplis d'astuce et de detour dans les affaires), dobro će biti, da novi konzul udesi svoj rad prama ovom njihovomu harakteru.“ [2])

Lemaire stiže u Dubrovnik 17. marta 1758. Odmah drugoga dana po svomu dolasku on zatraži audijenciju u rektora, koji ga vrlo lijepo primi. Njegov predšasnik Skapić uvjeravao ga je, da je s posjetom kod kneza zadovoljio svim zahtjevima etikete, ali Stella, diplomatski agent napuljskoga dvora, povjerljivo saopći svomu novom drugu, da ga je Skapić obmanuo i da mu još treba tražiti audijenciju u Maloga Vijeća, koje predstavlja pravi savjet republike i kojemu on treba da preda svoju vjerodajnicu. Konzul učini po Stellinim naputcima i bi primljen u Malomu Vijeću, gdje ga nakon prigodnih poklona rektor oslovi istim riječima, kojim se je služio, kad ga je novi franceski konzul prvi put pohodio. Kasnije ćemo imati priliku vidjeti, kolike je sve poteškoće prouzrokovalo ovo pitanje o cerimonijalu megju Dubrovnikom i Franceskom.

U svomu prvom izvješću iz Dubrovnika, datiranom 3. aprila 1756., novi konzul se tuži, da mu nije bilo moguće naći stana. Gragjani su naime gradili kuće isključivo za svoju porabu, pa ih nije bilo nikako moguće skloniti, da ih izdaju u najam strancima. Trebalo je, veli konzul, da mi senat svojim auktoritetom priskoči u pomoć, pa da mi nabavi stan. Megjutim to je pitanje bilo samo provizorno riješeno i konzul se u svojim kasnijim depešama često povraća na nj, tužeći se na dubrovačku vladu, da ga potajnim rovarenjem nastoji spriječiti, da ne dogje do udobna i prikladna stana.

Konzularni ili diplomatski zbor, koji je Lemaire zatekao pri svomu dolasku u Dubrovnik, sastojao se je od napuljskoga i austrijskoga konzula. Neki zanatlija vršio je pak službu maltežkoga konzula.

U svojoj depeši od 16. aprila Lemaire hvali u velike napuljskoga zastupnika, koji mu se je stavio odmah i dragovoljno na raspoloženje, te mu dao vrlo opširna uputstva o dubrovačkim navadama. Naprotiv megju austrijskim konzulom, nekim popom Milišićem, rodom Dubrovčaninom i novim franceskim konzulom došlo je odmah u početku do potajnoga trvenja, kojim su se naravski hitri Dubrovčani izdašno koristili.

---

[1]) Franceski ministar čini očito aluziju na razne poslanice dubrovačke vlade franceskomu dvoru, u kojima se uvijek ističe „nepokolebiva vijernost i privrženost“ Dubrovnika Franceskoj. To nije spriječavalo Dubrovčane, da često izražavaju istodobno slična čuvstva i neprijateljima franceskoga kralja.

[2]) Ovaj sud o Dubrovčanima ne iznenagjuje nas kod Franceza. Potonji su u istinu već odavna smatrali Dubrovčane kovarnom i spletkarskom čeljadi. Tako n. pr. u jednoj depeši franc. poklisara Aramont-a, upravljenoj iz Jedrena kralju Franji I. 4. maja 1547., franc. diplomat priča, kako su Dubrovčani, na glas o bolesti franc. kralja, odmah skovali i rasturili lažnu vijest o njegovoj smrti. Poklisar pripisuje to izopačivanje istine „zlobi, koju odavna Dubrovčani imaju u svom želudcu“ (malice que de longtemps les Ragusais ont dans leur estomac).

Austrijski konzul bješe se naime požurio, da indirektnim putem obavijesti Lemaire-a, da se nada, da mu potonji ne će poricati prednjačtva. To pitanje o prednjačtvu (preseance); na koje se još i danas mnogo obazire, bijaše u prošlim stoljećima od prvostepene važnosti, te je često dalo povoda nemilim i sablažnjivim incidentima megju diplomatima staroga režima. Lemaire traži od svoga ministra tačne upute o tome, kako da postupa u ovoj stvari. On smatra tim više nužnim, da mu se jasno odredi, kako da se vlada, što je i njegov napuljski kolega bio u potonje vrijeme dobio naslov diplomatskoga agenta i što mu je njegova vlada izričito naložila, da prednjači francuskomu konzulu. „Dubrovački se plemići, završava Lemaire, čude ovoj pretenziji napuljskoga dvora.“ Vjerovatno je, da su Dubrovčani posmatrali sa zanimanjem ovo takmičenje inostranih konzula i njihovu borbu o prvenstvo; ali nema ipak sumnje da su se oni držali skroz neutralno, želeći jedino izvući kakovu korist iz ovoga suparništva predstavnika stranih vlada. Oni su u tome slijedili samo svoju tradicijonalnu politiku.

Ne može se reći, da je imenovanje novoga franceskoga konzula bilo poćudno dubrovačkoj vladi. Svi ostali konzuli, napuljski i austrijski, bijahu rodom Dubrovčani, koji su se u saobraćaju s dubrovačkom vladom pokazivali vrlo podatljivim i uslužnim. To je bio i slučaj s predšastnikom Lemaire-ovim Skapićem, koji je u svojoj susretljivosti prama vlastima republike išao do skrajnjih granica, gotovo do servilnosti. Dubrovačka je vlada zazirala od konzula stranoga porijekla naročito s toga, što se je bojala, da se u Dubrovniku ne ugnijezdi tudjinski upliv. Neobično ljubomorna na svoju unutarnju slobodu, ona je brižno otklanjala sve, što joj se je činilo, da bi moglo povrijediti tu slobodu ili oslabiti njezin sopstveni auktoritet. U tome ona nije baš imala potpuno krivo, jer svjetska povijest pruža mnogo primjera o premoći tugjinskoga upliva kao uzročnika rasklimanja unutarnjega ustroja jedne države i samoga njezinoga rasula. Osim toga su se Dubrovčani bojali, da se s tugjincima ne uvuku u njihov grad i svakojake novotarije, pogibeljne za patriarhalni režim, po kojemu se je Dubrovnik već toliko stoljeća vladao. I ova bojazan ne bijaše neosnovana, jer, kako ćemo kasnije vigjeti, s dolaskom novoga franceskoga konzula koincidira i velik razdor megju dubrovačkim plemstvom, razdor koji bijaše doveo u ozbiljnu opasnost opstanak državnih uredaba. Bilo bi doduše neumjesno ustvrditi, da je franceski konzul bio glavni faktor ovih unutrašnjih razmirica, ali mislimo, da nećemo biti baš daleko od istine, ako kažemo, da je on mnogo doprinio njihovomu razdoru.

Dubrovačka vlada nije naravski mogla zapriječiti da versailles-ki dvor ne postavi u Dubrovniku za konzula svoga podanika. Naprotiv, u poslanici upravljenoj tim povodom franceskoj vladi, ona se prečinja, kao da ju je ta odluka neobično obradovala. U stvari pak se već spremaše na to, da pokaže novome konzulu, neka ne misli, da može postupati s Dubrovnikom, kao s kakovom franceskom kolonijom. Ali, bojeći se otvorenoga konflikta, ona se pri tome laćaše sićušnih sredstava, pravih uboda igle, koji mogahu samo razdražiti osjetljivost konzulovu, a da mu ipak ne dadu razloga, da se tuži na njihovu hotimičnu i proračunanu zlu namjeru.

Slijedeći će incidenti u ostalom najbolje ilustrirati ovo ponašanje Dubrovčana spram novoga franceskog konzula:

Prije nego što će stići u Dubrovnik lagja, koja je nosila konzula, zaustavi se na otoku Lastovu. Kako potonji ragja dobrim vinom, Lemaire odluči, odmah po svom dolasku u Dubrovnik, dobaviti odatlen 500 staklenaka vina u namjeri, da ih pošlje na dar svomu prijatelju Villefond-u, franceskom ministru u Veneciji. Ali dubrovačka

vlada obavijesti konzula, da će tomu vinu biti zabranjen ulaz na njezino zemljište, pošto samo domaća vina uživaju slobodu trgovanja i uvoza u Dubrovnik. Otok Lastovo bijaše pak smatran u tomu pogledu tugjim krajem. (Lastovo je u istini imalo poseban položaj. Ono se je vladalo po svojim zakonima, a nijednomu Dubrovčaninu nije bilo dopušteno posjedovati nepokretnina na tomu otoku.) Ali Lemaire ne htjede podnipošto usvojiti ovo shvaćanje dubrovačke vlade. On se pozivaše na prava i na povlastice, što ih, naročito na carinarskom području, uživahu konzuli na Istoku. Tako se on izrazi pred Ranjinom, članom Maloga Vijeća, koji ga je bio pohodio u ovomu poslu. Nakon što se je posavjetovao o tomu sa ostalim članovima vlade, dubrovački vlastelin izjavi konzulu, da je izvršno vijeće, želeći se pokazati susretljivim prema predstavniku franceskoga kralja, pristalo, da prekrši zakon i da mu dozvoli slobodno dopremiti vino s Lastova, ali da on to ima smatrati izuzetkom i pogodnošću. Konzul opet sa svoje strane ne htjede zaostati na polju kurtoazije za dubrovačkom vladom, tim više, što nije imao volje da, upirući se odveć na svoje pravo, dade o sebi nepovoljan sud i da se prikaže odmah u početku svoga rezidiranja u Dubrovniku kao nepomirljiv i oporan čovjek. Zato on bezodvlačno spremi po jednomu čovjeku 500 staklenica na Lastovo s naručbom, da kupi za nj vino. Progje čitav mjesec dana, a vina nema. Napokon konzul primi staklenice — prazne, kako ih je bio i poslao. Lemaire je kasnije doznao, da je onomu čovjeku, koga on bješe poslao na Lastovo, bilo od dubrovačke vlade potajno zabranjeno, da izvrši konzulovu naručbu.

Još jedna ne manje karakteristična anekdota.

Na istočnim vratima Dubrovnika nedaleko od carinarskoga ureda ima svod, a pod tim svodom klupa, na kojoj običavaju sjediti dubrovački gospari. Kad se potonji tu nalaze u razgovoru, niko od pučana ili seljaka ne smije se primaći klupi, već se u znak poštovanja drži podaleko, tako da se vlastela mogu mirno i slobodno razgovarati. Stranci, nada sve pak Turci i Mlečani, malo haju za taj običaj. Megjutim, kad je novi franceski konzul došao u Dubrovnik, bi mu povjerljivo saopćeno, da plemići neće podnipošto dopustiti, da kogod od njegove družbe ili službe sjedne na onu klupu. To je u velike razljutilo konzula, koji se u depeši svojoj vladi tuži, da dubrovačka gospoda nastoje na svaki način da ponize franceske podanike, nastanjene u Dubrovniku, koji se bave trgovinom, „pa zaslužuju, da ih se poštiva ne manje od samih plemića."

Kako se vidi, novi konzul nije bio oboružan s dovoljno flegme i filozofije da odolijeva ovim malo ozbiljnim šikanama, koje je on prikazivao kao prave napadaje na dostojanstvo franceskoga naroda. Ovo raspoloženje konzulovo mora se u neku ruku pripisati utjecaju trgovca Herculès-a, koji je sâm više puta bio došao u sukob s dubrovačkom vladom, pa nije imao nikakva razloga, da bude prijazan potonjoj. Konzul je suviše bio neko vrijeme kod njega na stanu. Herculès je na svaki način dražio konzula protiv Dubrovčana, o kojima je govorio kao o iskonim neprijateljima svega, što je francesko. Taj upliv marseljskoga trgovca opaža se već u prvim depešama konzulovim. Lemaire je naime bio zaboravio onu stavku njegovih instrukcija, u kojoj je upravo riječ o tome Herculès-u, i u kojoj se o njemu veli, da ima više mašte nego li suda. Mi bismo rado dodali *više strasti*, jer je on spadao u kategoriju ljudi, koji nastoje, da sve podvrgnu svojim ličnim interesima, pa ako im nije učinjeno po volji ili ako njihovi posli ne uspijevaju kako bi htjeli, onda su oni gotovi da čitavi svijet okrive, da se je protiv njih urotio. Novi konzul je imao dakle krivo, jer nije primao s nešto više rezerve Herculès-ove informacije i jer je posmatrao na Dubrovnik kroz

naočari čovjeka, čija mišljenja bijahu skroz pristrana. Doduše Lemaire se brani, kao da bi se u svojim izvješćima inspirirao podacima, primanim izključivo od Pavla Herculès-a. On se pozivlje kadšto i na napuljskoga konzula, koji da mu je jednom prilikom rekao, da se od Dubrovčana neda ništa postići bez sile. Ta je izjava učinila na nj tim dublji utisak, što je sam Stella bio rodom Dubrovčanin, te je morao vanredno dobro poznavati narav svojih zemljaka. Prva depeša Lemaire ova, u kojoj se novi konzul ozbiljno tuži na postupanje dubrovačke vlade, jeste od 30. jula 1758. On veli, da Dubrovčani upotrebljuju sva moguća sredstva, da spriječe razvitak franceske trgovine u njihovomu gradu. Za svoga predšasnika Skapića kaže, da je posvema žrtvovao franceske interese, te da je svoju uslužnost prama dubrovačkoj vladi bio dotle dotjerao, da je senatu čitao pisma, što ih primaše od svoga ministra. Toj svojoj depeši konzul bješe priložio izvješće iz pera Pavla Herculès-a, u kojemu potonji ovako crta neraspoloženje dubrovačke gospode prama Francezima:

Protu-franceska stranka ima prevlast u dubrovačkomu senatu. Ta se stranka sastoji od sedmero braće Sorga prozvanih „Debbo“, koji uz to imaju toliko pristaša, da poput pravih tirana vrše neograničenu vlast u republici. Jedan od glavnih njihovih pristaša je Savino Pozza, koga Herculès zove „najpodlijim i najglupljim“ (le plus vil et le plus borné) čeljadetom u Dubrovniku. Za ostale pak veli, da su ljudi bez mrve značaja, koji bi postali „Englezi, Francuzi ili Turci“, kako im naime narede njihovi vogje. Stranka, prijazna Francezima, toliko je opet zastrašena od svojih protivnika, da se ne usugjuje javno isticati svojih simpatija. Glavni članovi te stranke jesu Marin i Antun Sorgo, Rafo i Nikola Gozze, Mato Ghetaldi i Nikola Bona. Glavno sredstvo, kojim se dubrovačka vlada služi da zapriječi Francezima, da se ne nastane u Dubrovniku ili da ih prisili da ostave ovaj grad, sastoji se u nastojanju oko toga, da im neda doći do stana, pa kako raspolaže sa svojim podanicima kao sa svojim robljem, ona im potajno zabranjuje, da iznajmljuju svoje kuće Francezima. Herculès priča, kako je on sam htio kupiti kuću u društvu s trgovcem dubrovačkim Petrom Remedelli, pa kako je senat njegovoga ortaka bio zbog toga osudio na smrt, od čega ga je megjutim spasilo posredništvo nekih visokih ličnosti, koje se bjehu za nj zauzele.

Franceski konzul potvrgjuje sve navode ovoga izvješća, sastavljena u obliku pravoga rekvizitorija protiv dubrovačke vlade, izuzam afere Remedelli-eve. On veli, da je potonji bio okrivljen, da je zajedno s Herculès-om kriomčario solju, zločin, koji je bio strogo kažnjen u Dubrovniku.

Lemaire pripovijeda nadalje, da su ga već u početku njegova boravka u Dubrovniku dubrovački plemići i gragjani bez razlike ignorirali. I on to njihovo držanje pripisuje tajnim napucima dubrovačke vlade. Jedina osoba (izuzam dakako njegovih sunarodnjaka), koja dolažaše k njemu, bijaše neki bosanski pop dum Miho, koji, kaonoti turski podajnik, se nije bojao zamjeriti se senatu. Megjutim dubrovački nadbiskup, potajno upućen od vlade, zabrani pod prijetnjom teške duhovne kazne popu Mihu svako daljnje općenje s franceskim konzulom[1]). Konzul veli, da Turci i Mlečići postupaju s Dubrovčanima à coups de baton (udarcima batine) i da na taj način postižu od njih sve što traže. On savjetuje svojoj vladi, da se ugleda u njihov primjer i da se pokaže energičnom prama Dubrovniku. On dodaje, da će Dubrovčani raditi, da ga svakako maknu iz Dubrovnika i da će svojim intrigama uspjeti, da pribave zaštitnika

[1]) Taj se je pop bio opet pojavio u konzulovoj kući, ali ovaj bijaše sada na oprezu, jer mu je bilo povjerljivo dojavljeno, da je Savino Pozza bio potkupio dum Miha, kako bi doznao konzulove tajne.

i posrednika u samoj kraljevoj okolini, pa zato moli ministra, da ga uzme pod svoje okrilje.

Konzul se u svojoj potonjoj pretpostavci nije varao i mi ćemo malo dalje vidjeti, da je dubrovačka vlada zbilja poduzela ozbiljne korake u svrhu, da ga ukloni s njegova mjesta.

Nego pokraj podataka lične naravi u Lemaire-ovoj prepisci ima mnogo pojedinosti, koje je konzul bio doznao u Dubrovniku i o kojima on informira svoju vladu. Tako on bilježi sve što se tiče razvitka dubrovačke trgovine. On javlja, da Dubrovčani vuku znatnu korist iz vađenja koralja na malim ostrvima pokraj Rodosa; te ako njihova trgovina ima prednost nad ostalim narodima, koji trguju s Turskom, da to treba donekle pripisati i malom novcu[1]), što ga oni kuju u Dubrovniku, a koji prolazi po čitavom Istoku. On veli da će nastojati doznati sve, što se tiče kovanja toga novca, te malo kasnije šalje u istini svojoj vladi opširno izvješće o tomu predmetu. Tada se ragja, ne znamo da li na pobudu konzulovu ili njegovoga ministra, ideja o potrebi, da se sklopi trgovački ugovor s Dubrovnikom. Ova će osnova biti oživotvorena tek nekoliko godina docnije, ali iz konzulove depeše od 5. juna 1759. razabiremo, da je Lemaire učinio već u to doba prve korake kod dubrovačke vlade u navedenoj svrsi. Konzul ne kaže, kako je dubrovačka vlada primila njegove razloge, ali smo uvjereni, da mu ona ili nije ništa odgovorila, ili mu je navela zapreke, zbog kojih joj nije moguće o toj stvari ozbiljno raspravljati. U ostalom jedan od najjačih argumenata, koji je znala prizvati u pomoć, bješe trajanje rata među Francuskom i Engleskom, koji joj je diktirao neutralno i rezervirano držanje. Pored trgovačkoga, trebalo je naime sklopiti i plovidbeni ugovor, u kojemu bi Dubrovnik bio morao učiniti raznih koncesija Francuskoj. To bi ga pak nesumnjivo dovelo u nepriličan položaj prama Engleskoj, s kojom su Francezi upravo vodili na moru i u svojim preko-oceanskim naseobinama strašan rat. Dubrovčani su pak imali tim manje razloga da se zamjere Engleskoj, što je, kako čitamo u Lemaire-ovoj depeši od 10. aprila 1759., engleski poklisar u Carigradu bio malo prije toga spremio dubrovačkoj vladi notu, u kojoj ju opominjaše, da strogo poštuje pravila neutralnosti i da ne ugagja nijednoj od dviju ratujućih stranaka „ako ne želi na se navući srdžbu njegovoga dvora". Konzulu nije poznat odgovor dubrovačke vlade, ali ga nije teško zamisliti[2]). Svakako, čas ne bijaše zgodan za malu dubrovačku republiku, da potpisuje s Francuskom trgovački i plovidbeni ugovor.

U to doba dubrovačka republika bijaše poslala u Carigrad dva izaslanika — Bonu i Sorga. Lemaire upotrebljuje tu priliku, te piše Vergennes-u, francuskom poklisaru kod Porte, da su ta dva plemića vođe protu-francuske stranke u Dubrovniku i da će za sigurno spletkariti protiv Francuske u Carigradu. Mi ćemo ipak ovdje — onako nuzgred natuknuti, da je postupanje Vergennes-ovo s Dubrovčanima bilo skroz različito od postupanja Lemaire-ova. Dočim je naime francuski konzul u Dubrovniku nastojao u prvomu redu uvjeriti Dubrovčane o svojoj moći i auktoritetu, te im je pri tome umio kadšto i pokazati zgrčenu pijest, Vergennes je, prema tradiciji, usvojenoj francuskom ambasadom u Carigradu, uzimao dubrovačke interese u zaštitu i podupirao u mučnim časovima njihova poslanstva. Vergennes se je uvijek pokazivao dobrim pri-

---

[1]) Taj se novac zvaše „vižlin". Njime se Dubrovčani služahu u prometu s istočnim narodima.

[2]) Iz konzulove depeše od 11. decembra 1759. doznajemo, da se je dubrovačka vlada bila obratila engleskomu admiralitetu, moleći ga, da dade nalog svojim ratnim lađama, da štede dubrovačke brodove. Engleska je vlada odgovorila, da će to rado učiniti uz pogodbu, da dubrovačke lađe ne krše zakona i propisa neutralnosti.

jateljem Dubrovčana i kasnije, kad ga je kralj imenovao svojim ministrom inostranih djela, dubrovačka se je vlada često na nj obraćala, uvjerena unaprijed, da će njezine molbe biti uslišane. U razmirici, koja se je bila zapodjela megju dubrovačkom vladom i konzulom Lemaire-om poklisar je bez svake sumnje stajao na strani prve, te su njegova izvješća morala mnogo doprinijeti tomu, da Lemaire bude maknut sa svoga mjesta.

U konzulovoj korespondenciji nalazimo dvije epizode, koje doduše ne spadaju, strogo uzevši, u okvir ove naše radnje, ali su ipak vrlo zanimljive, pa zaslužuju da ih navedemo:

U svojoj depeši od 8. oktobra 1759. konzul priča, kako se u Dubrovniku nalazi neki stranac, koji se izdava za hrvatskoga plemića; ali uza sve to taji svoje pravo ime, rod i cilj svoga putovanja. Neki mletački pukovnik bješe preporučio ovoga neznanca konzulu. Lemaire je pak bio indirektno saznao, da je taj stranac porijeklom Rus. Napokon mu je potonji sam povjerio, da je u istini pukovnik u ruskoj vojsci i da je došao pregovarati s crnogorskim vladikom, s kojim se je bio upoznao u Rusiji. „Ti su Crnogorci — veli konzul — grčko-istočnjaci (grecs) iz Albanije, narod surov, divlji i razbojnički, kojega još niko nije mogao ukrotiti.“ Megjutim, unatoč svega njegovoga raspitkivanja, konzulu ne pogje ipak za rukom otkriti pravu svrhu putovanja tajinstvenoga Rusa, čije ime navodno bijaše Stjepan Pučkov. Prije nego što će stići u Dubrovnik, potonji se bijaše zaustavio u Trstu i u nekim dalmatinskim varošima, gdje je trošio silan novac, što je dakako odmah pobudilo sumnju u Mlečana. Konzul smatra, da je taj Rus kakov tajni agent petrogradskoga dvora i da je poslat u Crnu Goru s misijom, da potakne Crnogorce na rat protiv Turaka. Već od vremena Petra Velikoga Rusija se je služila Crnogorcima kao sredstvom za izvagjanje diverzija korisnih njezinim vojničkim operacijama protiv Turaka. Pojava onoga ruskog oficira u Dubrovniku i njegov put u Crnu Goru, da se dogovara s vladikom, navela je dakako franceskog konzula na misao, da Rusija nešto snuje protiv Turske. Dogogjaji u Crnoj Gori zauzimaće od sada prilično važno mjesto u prepisci franceskih konzula u Dubrovniku.

Lemaire je imao o dubrovačkoj državi vrlo slabo mišljenje, pa ju i smatraše faktičnom pokrajinom Turske. Da naturi to svoje mišljenje i franceskoj vladi, on joj priča u depeši od 28. septembra 1760. slijedeći incident, pridajući mu lično neku osobitu važnost: Na jednim vratima Dubrovnika stoje dva časnika[1]) bosanskoga paše. Oni primaju izvjesne daće udarene na robu, te istodobno vrše dužnost sudije u parnicama koje zanimaju trgovce iz Turske u Dubrovniku. Ovi časnici još prije konzulova dolaska bjehu ponastojali, da se u Dubrovniku sagradi turska džamija. Bosanski ih paša živo pri tomu podupiraše; ali Dubrovčani uspješe, da pomoću franceskoga poklisara u Carigradu osujete ovu osnovu. Stvar se je dakle svršila po želji Dubrovčana. Megjutim konzul opazi na svoje veliko čudo, da svakoga dana neki turski mujezin izlazi na jedno uzvišeno mjesto i pozivlje vijernike pet puta dnevno na molitvu. Konzul dolazi do zaključka, da se ovaj spoljni znak javnoga vjeroispovijedanja ne razlikuje bitno od povlastice, da se sagradi džamija. Lemaire je želio saznati, od kada postoji ovaj običaj u Dubrovniku, pa je od svakoga dobio odgovor: odavno; ali mu niko ne htjede odrediti tačno datum njegova postanka. On pak uvjerava, da taj običaj nije nipošto posto-

[1]) Zvahu se „emini“. Njihova se je služba sastojala u pobiranju posebne daće na robu, koja se je iz Turske uvozila u Dubrovnik i iz Dubrovnika u Tursku. Oni imagjahu i pravo jurisdikcije nad turskim podanicima u Dubrovniku. Nakon Požarevačkoga mira Turska je imenovala emine i po svim važnijim mjestima mletačke Dalmacije.

jao prije njegovoga dolaska u Dubrovnik i da je uveden najviše pred godinu dana. Pozivljući se na muslimanske teologe, koji tvrde, da sve zemlje, u kojima se može javno kujisati, pripadaju sultanu, Lemaire izvodi, da je Dubrovnik mogao bez predhodne objave rata biti pripojen turskoj carevini. „Zaštita, što ju dubrovačke lagje uživaju u Turskoj" završava franceski konzul svoje subtilno razlaganje „i naslov podanika turskih, pod kojim su Dubrovčani označeni u raznim carskim fermanima, izdanim u tu svrhu, doveli su ovaj narod u odnošaj tako uske zavisnosti spram Turske, da se ne bi trebalo nipošto čuditi, da vremenom postane prava raja, poput Vlaške i Moldavske." Franceski konzul prosto zaboravlja, da su se Dubrovčani čisto iz političkoga oportuniteta nazivali u izvjesnim prilikama turskim podanicima. Oni su za to svoje samoodricanje i žrtvovanje ličnoga ponosa, dobivali golemih povlastica u svojim trgovačkim odnosima s osmanskim carstvom. Njihovi poslanici, odregjeni da ponesu danak u Carigrad, bijahu imenovani po čitavu godinu unaprijed, a to za to, da mogu pustiti bradu i izaći pred sultana, kao pravi podanici pred svoga gospodara. Ali su oni donosili iz Carigrada privilegija, koji dozvoljavahu Dubrovčanima, da u velikom stilu razviju po Istoku svoju pomorsku i suhozemnu trgovinu i na kojima im druge, mnogo veće države zavigjahu. Megjutim mi nanosimo nepravdu konzulovoj inteligenciji, pretpostavljajući kod njega ovako grubo nepoznavanje temeljnih principa dubrovačke diplomacije na Istoku. Naprotiv ona njegova gornja kazuistička argumentacija i istovjetovanje Dubrovčana s običnom turskom rajom nije drugo no pokušaj, da ponizi i omalovaži Dubrovnik u očima franceske vlade.

Da se vidi, kako je sustavno franceski konzul nastojao odmagati Dubrovniku pri svomu dvoru, iznijećemo još suštinu njegove depeše od 14. decembra 1759. U toj svojoj depeši konzul naime spominje, kako je ćesar, želeći nagraditi Dubrovnik za usluge učinjene Karlu VI. u vrijeme rata s Franceskom (rat za španjolsko nasljedstvo), bio ga oprostio godišnjega danka od 500 dukata, koji Dubrovčani plaćahu za zaštitu, koju im Habsburška kuća pružaše. Konzul veli, da za ovu carsku milost Dubrovčani trebahu blagodariti zauzimanju jednoga njihova zemljaka, generala u austrijskoj vojsci. „Nego kako trajanje rata u Evropi namiče državama goleme novčane žrtve" insinuira konzul dalje „pa kako je Austrija saveznica Franceske, te bi bilo dobro skloniti ju, da traži od Dubrovnika da nastavi plaćanje danka, koje je bilo carskom milošću samo privremeno prekinuto." Konzul čak i računa da bi svota, što ju predstavlja zaostatak danka, neplaćenoga u periodi od 50 ili 60 godina, iznosila kakovih 300 hiljada franaka.

Megjutim ovo pitanje o potrebi, da Dubrovčani plaćaju i dalje danak Austriji, najmanje se tiče franceskoga konzula u Dubrovniku, pa je zaista čudnovato, da ga on dotiče u svojoj službenoj korespondenciji. On to u ostalom regbi i sam osjeća, pak da opravda svoju neumjesnu revnost, nastoji da uvjeri svoju vladu, kako su uslijed neplaćanja spomenutoga danka i interesi Franceske, kao no ti saveznice austrijske, ozlijegjeni. Njegova je namjera bila jedino da škodi Dubrovniku.

U svojoj depeši od 15. januara 1761., Lemaire, osokoljen valjda time, što je njegov dotadanji rad naišao na odobrenje franceske vlade, nastavlja svoju kampanju protiv Dubrovnika. On se tuži, da dubrovačka vlada nastoji svakom prilikom, da izigra „pravo utočišta", koje proističe iz načela nepovrjedivosti njegovoga stana. Pod pravom utočišta (droit d'asyle) razumijeva se pravo, priznato diplomatskim agentima, da mogu zaštititi od sudbenoga i redarstvenoga proganjanja sve one, koji traže utočišta u njihovoj kući. Ta je povlastica posljedica takozvane fiktivne eksteritorijalnosti, po kojoj se

naime kuća dotičnoga diplomatskoga agenta smatra tugjim zemljištem, na kojemu javni organi države, u kojoj je diplomatski agent ovjerovljen, ne smiju nipošto bez njegovoga predhodnoga i izričitoga ovlaštenja uredovati. O dosegu prava utočišta vladaju, uslijed pomanjkanja stalnih i dobro utvrgjenih pravila, različita mišljenja. U istinu, dočim teoretičari nastoje da to pravo prošire, vlade gledaju, da što većma stijesne njegovo vršenje. Danas se, pri primjeni toga prava, čini razlika megju zločincima obične vrste i političkim krivcima. Prvi se u istinu ne mogu koristiti tim pravom, te ako neko, nakon što je počinio kakav obični zločin, potraži utočišta u kući diplomatskoga agenta, dotični je dužan izručiti ga teritorijalnim vlastima. Što se pak tiče zločinaca političkih, nepovrjedivost stana diplomatskoga agenta štiti ih od proganjanja domaćih vlasti. To je općenito primljena moderna teorija o t. zv. „pravu utočišta". Ipak se ne dozvoljava, da diplomatski agenti mogu zlorabiti tu svoju povlasticu te se ne dopušta, da njihov stan postane ognjištem političke agitacije ili da se u njemu kuju zavjere protiv sigurnosti treće države. U potonjemu naime slučaju ima vlada zemlje, u kojoj dotični diplomatski agent rezidira, pravo da uskrati imunitet njegovomu stanu.

Franceski se konzul do duše ne tuži, da dubrovačka vlada direktno vrijegja imunitet njegovoga stana; već samo, da tobože poprima mjere, koje njegovomu „pravu utočišta" oduzimlju svaku djelotvornu snagu, te ga čine skroz iluzornim. On navagja u svojoj depeši slijedeći primjer:

Neki stolar bješe udario zaušnicu jednomu čizmarskomu pomoćniku. Na pritužbu roditelja potonjega stolar je bio uhvaćen, ali dok su ga redari vodili u tamnicu, njemu pogje za rukom, da im izmakne iz ruku i da se skloni u franceski konzulat. Dubrovačke vlasti, ne usugjujući se provaliti u konzulov stan i silom izvući odatlen krivca, obećaše potonjemu, da će mu počinjeni prekršaj biti oprošten, samo ako izagje iz kuće franceskoga konzula i zatraži u roditelja onoga šegrta oproštenje. Stolar povjerova ovim riječima i ostavi svoje zaklonište; ali netom bi na polju, kad ga redari zgrabiše i odvukoše u uze, gdje bi zakovan u gvožgja. Ova prekomjerna strogost, kojom je bio kažnjen jedan tako mali prestupak, imagjaše jedino svrhom, da uvjeri svakoga Dubrovčanina o opasnosti, koja mu prijeti, ako bude tražio utočišta u franceskomu konzulatu. Konzul nadodaje, da su u tajnoj sjednici, u kojoj se je raspravljalo o ovoj stvari, peterica senatora, čija su mu imena poznata, izjavila, da treba na svaki način zapriječiti, da se u prostomu puku ne uvriježi mišljenje, e franceskomu konzulu pripada pravo, da dubrovačke gragjane uzimlje u zaštitu i da vršenjem „prava utočišta" oslabljuje krijepost zakona republike.

Dvojbeno je megjutim, da li je franceski konzul u načelu mogao vršiti „pravo utočišta". Potonje naime spada isključivo u prerogative diplomatskoga osoblja, a konzularni agenti imagjahu samo iznimno ovo pravo: ako im je naime isto bilo priznato ugovorom ili u njihovomu exequatur-u ili, ako je vlada države, u kojoj rezidirahu dozvolila vršenje prava, nakon što ga je prethodno javna i dugotrajna navada posvetila. Nego, kako su mnogi konzuli zlorabili ili pak neovlašteno vršili tu povlasticu, franceska vlada zabrani g. 1775 izričito konzulima, da uzimlju u zaštitu i da primaju pod svoj krov razne tugje prestupnike i zločince. Moramo ipak primijetiti, da su bili čisto specijalni razlozi, kako ćemo viditi kad o tomu bude riječ, koji navedoše francesku vladu, da svomu konzulu u Dubrovniku oduzme „pravo zaštite". U istinu, kako se razabire iz spomenutih instrukcija Lemaire-ovih, franceska je vlada bila asimilirala Dubrovnik ostalim istočnim skelama, pa je po tome i njezin tamošnji konzul uživao prerogative, koje ne pripadahu njegovim drugovima u zapadnom svijetu.

U svojoj depeši od 26. aprila 1762. konzul se tuži, da dubrovačka vlada ne poštuje tajnu njegove zvanične prepiske, te za dokaz tome navodi, da su neka pisma, što ih je franceski poklisar u Carigradu, grof Vergennes bio na njega upravio, bila otpečaćena i u dubrovačkom senatu pročitana. On još priča, kako je bio povjerio jedno pismo za grofa Baschi-a, franc. poklisara u Veneciji, nekomu pomorskomu kapetanu iz Dubrovnika, koga mu jedan njegov znanac, dubrovački plemić, bijaše preporučio. To pismo ne stiže nikada na svoju adresu. Konzul dodaje, da Dubrovčani običavaju otvarati pisma, što ih austrijski poklisar u Carigradu šalje tršćanskomu namjesniku. Kadgod bi se pak zbog toga činile predstavke dubrovačkoj vladi, potonja se uvijek izgovaraše, da se je to „nehotice" ili „nepažnjom" slučilo. Konzul uvjerava, da je najsigurniji put za korespondenciju preko Napulja, čime je naravski dao razumjeti, da mu niti mletačka vlada ne ulijevaše povjerenja. Iz gornjega se vidi, da je i u Dubrovniku postojao t. zv. „crni kabinet", rek bi samo da činovnici, kojima je taj posao bio povjeren, ne bijahu osobito vješti.

Konzul ne propuštaše nijedne zgode, kada se je nadao pobuditi nepovjerenje svoje vlade prama Dubrovniku. On se je u tu svrhu znao okoristiti i najobičnijim incidentima. „Neki maročki gusari," pripovijeda on u svojoj depeši od 30. novembra „bjehu zaplijenili jednu dubrovačku lagju, koja je krcata svakovrsne robe, putovala iz Genove u Španiju. Ali maročki sultan, prije nego je od strane dubrovačke vlade mogao biti učinjen ma kakov korak, samo što je vidio carsku povelju, kojom je dubrovački kapetan bio snabdjeven, dade odmah nalog, da se brod oslobodi i da se povrati zaplijenjena roba." Ovomu nadovezuje franceski konzul slijedeću vrlo sugestivnu primjedbu: „Ovaj je slučaj bez primjera i nema sumnje, da će on znatno podići ugled dubrovačke zastave, tako da će Dubrovčani zauzeti prvo mjesto u obalnom plovljenju po Sredozemnom moru, a dijelom i po Oceanu." Drugim riječima, konzulu je bila svrha, da svrati pažnju svoje vlade na opasnost, koja je prijetila franceskoj pomorskoj trgovini od konkurencije dubrovačke plovidbe.

G. 1762. bijaše buknuo u Dubrovniku razdor megju vlastelom. Potonja se bjehu podijelila u dva neprijateljska tabora: u staru vlastelu ili Salamankeze i u novu ili Sorboneze. Kako je ovaj dogogjaj od velike važnosti za daljnji tok dubrovačke unutarnje politike, biće zanimljivo znati, što o njemu javlja Lemaire franceskoj vladi u svojem izvješću[1]) od 12. februara 1763:

„Već je jedno stoljeće, piše konzul, od kako u dubrovačkoj republici vladaju spletke i stranke, koje tlače narod i progone plemiće, koji im nijesu privrženi. Dubrovački se senat sastoji od 45 članova, ali obični broj senatora nije veći od 30 ili 36, pošto ostali, spriječeni bolešću ili starošću, ne dolaze na sjednice. Na taj se je način porodica Sorgo sa svojim pristašama dobavila prevlasti u senatu. Ona je odabrala za vogju Saba Pozzu, čovjeka silovite i bijesne ćudi, koji nije manji neznalica od ostalih, ali je ipak smion i vješt u spletkarenju, tako da mu je vremenom pošlo za rukom, da usredotoči u svojim rukama čitavu vlast te da već od kakovih 15 godina upravlja Dubrovnikom poput pravoga silnika. On i njegovi pristalice muče i zlostavljaju na najružniji način dubrovački narod. Njihova su nedjela na koncu izazvala otpor. Jedna se je stranka ustrojila, koja je preuzela zadaću, da uništi ovaj tiranski režim. Ona predstavlja doduše u senatu manjinu, ali je uza nju ipak pristala polovica dubrovačke aristokracije, a i svakolika mladež joj je privržena. Nova stranka traži, da se dokinu postojeće

[1]) To izvješće nosi u konzulovoj korespondenciji naslov: „Précis de troubles de Raguse en 1762—1763."

zloporabe i da se ujedno stvore jaki zakoni, koji će spriječiti, da se nove zloporabe ne uvriježe. Njihovi se prijedlozi dadu svesti na troje.

Prvo, da se iz senata izključe četiri brata Sorga, ali da ih se ipak ne liši naslova senatora ni časti, koje su skopčane s tim dostojanstvom, i da im se pričuva pravo, da nakon smrti ostale trojice oni opet postanu aktivnim članovima senata.

Drugo, da svi državni činovnici budu u buduće imenovani ždrijebanjem. Na taj bi se način učinio kraj spletkarenju i podmićivanju. Ali se istovremeno imadu poduzeti mjere, kako ne bi javne službe dopale nevrijednike.

Treće, da se senatori biraju po dobi, naravski uz gornju rezervu.

Stara stranka neće megjutim ni da čuje za ove novotarije. Duhovi su toliko uzrujani, da za posljedna dva mjeseca minule godine (1762.) nije nijedna zakonita skupština mogla biti održana ni u Velikom Vijeću ni u senatu; niti kad se je radilo o važnim državnim poslovima, niti kad je trebalo birati činovnike za g. 1763.

31. decembra, kada se je stranka stare vlastele bila sabrala u dvoru, da bira rektora i članove Maloga Vijeća, dogjoše pristaše nove stranke pod oružjem, u očitoj namjeri, da osujete izbornu operaciju, kojoj je, po njihovom mišljenju bila jedina svrha, da produži trajanje tiranije. Nakon prijetnja i uvrijeda s jedne i s druge strane, dogje ipak do privremenoga sporazuma: bi odlučeno da svake sedmice bude izabran jedan senator, kojemu će biti povjerena interimistički kneževska čast i izvršno vijeće od sedam članova, ali samo za mjesec januar, dok bude naime moguće sklopiti konačni sporazum. Čitavi mjesec januar progje u uzaludnim pregovorima i već uslijed pristanka nekolicine plemića, koji su do tada bili neutralni, nova stranka hoćaše imati većinu, kad ali četvorica njezinih članova, potajno podmićeni, pregjoše opet u neprijateljski tabor. Megjutim ovaj neuspjeh, umjesto da umanji, još većma raspali žar novih. Stara stranka, brojeći kakovih 26 senatora, ureče za dan 30. januara skupštinu sa slijedećim programom: 1. Izbor državnih činovnika. 2. Zabačenje predloženih reforama. 3. Potvrgjenje svih članaka staroga ustava.

Nova stranka, sastojeći se od jedno 40 osoba, pojavi se naoružana i pod vodstvom najstarijih i najodličnijih senatora u velikoj dvorani senata i tu jedino svojim dostojanstvenim držanjem, bez ma kakovih prisilnih mjera, učini takav dojam na svoje protivnike, da su potonji izašli iz senata ne obavivši ništa. Dogogjaj nije ipak mogao proći bez incidenata. Na Poljani (dubrovački trg) dogje do komešanja. Množina povadi mačeve, ali blagodareći posredništvu umjerenih i razboritih elemenata, sve se svrši bez krvoprolića.

Uminu i dan 31. januara, a s njime i posljedni rok, koji je bio udaren provizornomu sporazumu, a da nije bila poprimljena nikakva mjera za daljni rad. Nijedan činovnik ne bi imenovan za tekuću godinu i republika umre tako reći bez napora i bez trzanja. Svekolike državne službe biše obustavljene, sudišta zatvorena, a straženje gradskih vrata preuzeli su dobrovoljci iz gragjanstva. Nova stranka bješe ipak uprla unatoč provokacija starih, iz svih sila da uzdrži red u gradu, kako ne bi prosti puk trpio od razdora megju plemićima. Nema ni u staroj ni u novoj povjesti primjera slične anarhije. Sve države, male i velike, bile su uzdrmane unutarnjim nemirima ili osvojene vanjskim neprijateljima ili potlačene domaćim tiranima ili je opet uništenjem svake zakonite vlasti život i imanje njihovih gragjana bilo izloženo opasnosti; ali se je ipak uvijek dogodilo, da je jedna vlada ustupila mjesto drugoj i da se je u najvećim neredima moglo uspostaviti bar prividni red. Ovdje pak niko ne zapovijeda i svatko se ipak klanja postojećim običajima. Republika nema sudišta pa

ipak posvuda vlada mir. Vlada ne postoji, a nikoga se poimence ne može okriviti, da ju je uništio. Plemići izlaze iz svojih kuća oboružani do zuba, pa ipak niti se megju-sobno grde, niti počinjaju kakovih nasilja. Prosti puk se bavi svojim poslovima i ne boji se ničega, a što još jače iznosi mane staroga ustava, to je činjenica, da, dočim se je do sada čulo samo tužba potlačenih, koji su patili s nestašice i s monopola, sada se posvuda opažaju znaci pokoja, obilja i jeftinoće.

Ovakova posljedica anarhije, koja je u skrajnjoj opreci s njezinim bivstvom, mora se u prvom redu pripisati zasebnomu položaju ove zemlje i naravi njezinih obitavalaca. Plemići su dugotrajnim vršenjem vlasti i neprestanim mirom, stekli toliki utjecaj na narod, da potonji nema dovoljno snage, da traži za sebe slobodu. Gragjanstvo je u ostalom malobrojno i malodušno, seljaci pak kmetovi. Potonji posmatraju na svoju gospodu kao na prave vladare, te niti ne pomišljaju da bi mogla postojati na svijetu kakova država, različita od njihove. Iz toga slijedi, da megju gragjanima i seljacima ne može doći do sporazuma i da jedni služe jedino tomu, da drugi ostanu i nadalje potčinjeni. Republika se nema česa bojati od svojih susjeda. Ona može dakle činiti, što ju je volja, bez straha da bi narod mogao zatražiti svoja prava ili da bi se mogao naći kakov tugjinac, da joj nametne kakva nova.

Na koncu izvješća konzul izražava nadu, da će nova stranka odnijeti konačnu pobjedu, bilo svojom postojanošću, bilo kakovim silovitim udarcem izvedenim u zgodnomu času. Ona se je odvažila odveć daleko, a da bi pomišljala sada na uzmak. „U ostalom bi pobjeda stare stranke“ završava Lemaire svoja razmatranja „pojačala samo nesnosno stanje, zbog koga se je sav ovaj prevrat dogodio.“

Stanovište, s kojega franceski konzul promatra ovaj nesklad megju dubrovačkom gospodom i njegove lične refleksije o istome, dokazuje, da je on simpatizovao s ljudima nove stranke. Ovo je njegovo raspoloženje moralo biti dobro poznato u Dubrovniku. Moguće je, da je on svojim čuvstvima dao i konkretniji izražaj i da se nije ograničio na to, da u ovoj unutarnjoj dubrovačkoj razmirici igra ulogu prostoga posmatrača; ali u pomanjkanju izravnih i stvarnih dokaza, mi to ističemo samo kao hipotezu. Nesumnjivo je ipak, da su sama vlastela izazivala izvanjsko posredništvo u tomu njihovomu sporu i, kako tvrdi Gebhardi u svojoj povijesti Dubrovnika[1]), nova vlastela prizivahu u pomoć papu, dočim stara stranka prijećaše „da će i neposredno i preko franceskoga konzula u Dubrovniku i franceskoga poklisara u Carigradu iznijeti stvar pred sultana, pozvati u pomoć bosanskoga pašu i ragje predati Dubrovnik Turcima, nego li se odreći svojih staro-vlasteoskih prava“. Napokon ipak prevlada u vlastele razbor i učini, te se sretno riješi kriza, u koju su stranačke strasti bile bacile Dubrovnik i koja mogaše postati sudbonosnom za opstanak republike. Više stare vlastele bijaše naime prešlo u tabor nove stranke, što pojača u tolikoj mjeri njezinu brojnu snagu, da je mogla računati na većinu od trećine glasova u Velikomu Vijeću. Izbori državnih činovnika mogoše biti provedeni i reforme predložene novom strankom zakonito prihvaćene. Kako je ipak trebalo dati i izvjesnu zadovoljštinu staroj stranci, jedan član potonje bi imenovan knezom. Porezi, koji bijahu udareni u potonje vrijeme na narod, biše dokinuti. Time je bio učinjen kraj anarhiji u Dubrovniku.

U svojoj depeši od 28. jula 1763. franceski konzul ponavlja svoje tužbe protiv dubrovačke vlade. On veli da su, nakon potpisanoga mira megju Franceskom i

---

[1]) Engel veli u svojoj povjesti Dubrovnika, da je Gebhardi morao pokupiti svoje potankosti o ovoj borbi megju dubrovačkom vlastelom iz novinarskih vijesti.

Engleskom, Dubrovčani postali još veći neprijatelji Franceza; jer da su saznali, da potonji misle graditi brodove u njihovomu gradu i da je Eydoux[1]) potpisao ugovor za nabavljanje drva iz turskih zemalja, naročito pak iz Albanije.

Konzul pretpostavlja, da dubrovačka vlada rovari potajno protiv njega s namjerom, da ga makne s njegova mjesta. „Da postigne, za čim ide" nastavlja konzul „ona ne će oklijevati niti da izopači istinu; pa s toga, ako se mojim izvješćima ne vjeruje, to će biti najbolje, da se spremi ovamo pouzdan čovjek sa zadaćom, da potanko izvidi kako stvari stoje."

Lemaire se nije varao u svojoj pretpostavci, a vjerovatno je da je imao koliko u Dubrovniku toliko i u Parizu pouzdanika, koji su ga držali au courant glede koraka, što ih je dubrovačka vlada bila poduzela protiv njega.

Potonja je u ostalom već krajem g. 1759., to jest dvije godine nakon dolaska novoga konzula u Dubrovnik, bila uznastojala ukloniti ga s njegova mjesta. Rugjeru Boškoviću bila je povjerena specijalna misija, da izruči franceskoj vladi opširnu spomenicu, u kojoj se tražio opoziv franceskoga konzula. U toj se spomenici prikazivaše Lemaire-a kao čovjeka naprasite i nemirne ćudi, koji netom stiže u Dubrovnik, poče da pravi svakovrsne neprilike vladi republike. On se je bio združio s dva franceska trgovca nastanjena u Dubrovniku, koji su se nalazili, uslijed neuspjeha njihovih trgovačkih operacija, na rubu propasti, i koji okrivljavahu dubrovačku vladu, da nastoji na svaki način spriječiti, da se franceska trgovina ne razvije u Dubrovniku. Konzul je bez prestanka podnosio tužbe spomenutih trgovaca dubrovačkoj vladi i formulirao svaki put nove zahtjeve u njihovu korist, grozeći se (ako njegovim željama ne bude udovoljeno), da će savjetovati svojoj vladi, da poprimi energične mjere protiv Dubrovnika. Jednom riječi, dubrovačka vlada moli Francesku, da je oslobodi nepoćudnoga konzula.

Ova misija slavnoga dubrovačkoga naučenjaka ostade bez uspjeha. Franceska je vlada naime bila uvjerena o istinitosti Lemaire-ovih podataka, pa nije htjela potonjega dignuti s mjesta, na kojemu se on, barem po njezinomu shvaćanju, ne bijaše nevrijednim pokazao.

Ovaj neuspjeh ponuka dubrovačku vladu, da privremeno obustavi poduzetu akciju protiv franceskoga konzula. God. 1763. ova pokuša opet da ishodi od franceske vlade opoziv njezinoga konzula. U mjesecu julu rečene godine bi poslan u tu svrhu otac Frano Sorgo Bobali u Versailles s poslanicom dubrovačke vlade za vojvodu Praslin-a, tadanjega ministra inostranih djela kralja Luja XV. Na prolazu kroz Veneciju, Sorgo dobije takogjer jedno preporučeno pismo za francesku vladu od Rugjera Boškovića, koji je poradi svojih zasluga na znanstvenomu polju uživao veliki ugled u Franceskoj.

Otac Sorgo uspio je u svojoj misiji, ali to nije išlo u početku baš olako. U svojim izvješćima od 8. i 12. decembra 1763., koja je Lemaire bio nekako ulovio i u prevodu poslao svojoj vladi, dubrovački izaslanik pripovijeda potanko o toku pregovora, što ih je imao s vojvodom Praslin-om u Versailles-u. Potonji ga je vrlo lijepo primio, ali na tužbe, podnešene protiv konzula Lemaire-a, odgovorio mu je, da on ne može odsuditi potonjega dokle god ne sasluša i njegovo opravdanje, a to tim više, što je Lemaire bio smatran kao vrlo savjestan činovnik. On je zatražio nadalje od Sorga, da svoju optužbu protiv konzula potkrijepi vjerodostojnim dokazima. Dubrovački poslanik je na to podnio ministru opširan memoar s glavnim tužbama protiv konzula, koji je

[1]) Još jedan franceski trgovac u Dubrovniku.

memoar vojvoda Praslin poslao Lemaire-u u Dubrovnik, pozivljući ga da odgovori, što ima u svoju obranu.

Mi ćemo navesti glavne tačke dubrovačke optužnice s opravdanjima konzulovim:

Prvo svega optužnica navagja, da je konzul uvrijedio u jednoj prilici nekoga dubrovačkoga senatora.

O tome daje Lemaire slijedeću verziju: Neke večeri pod kraj g. 1759. on se je nalazio u razgovoru s dva kapetana iz Livorna i s dva franceska trgovca na cesti, koja vodi iz dubrovačkoga predgragja Pile u Gruž. Kako je upravo prolazio skup dubrovačke vlastele, oni se bijahu poodmakli s puta. Nego jedan od spomenutih gospara odvoji se od svoje družine i primaknuvši se franceskomu skupu, izvjedljivo zaviri svakomu u lice. Francezi, misleći da dotični traži nekoga megju njima, pozdraviše dubrovačkoga vlastelina; ali ovaj, niti se ne osvrnuvši na njihov pozdrav, sustiže svoju družinu i pogje s njome dalje put grada. Ovo ponašanje uvrijedi Franceze, pa želeći saznati ime onoga gospara, krenuše i oni istim pravcem. Na gradskim vratima bi im rečeno, da je onaj gospodin senator Baldo Bucchia i oni ostaviše stvar na miru. Konzul dodaje, da ga je neposredno za tim bio posjetio jedan član Maloga Vijeća, koji ga je umolio od strane senatora Bucchíe za oproštenje. Potonji se izvinjavaše, da u mraku ne bijaše prepoznao konzula.

Dubrovačka se vlada tuži da franceski konzul baca svoj šešir u lice čeljadi, koja ga ne pozdravlja na ulici.

Lemaire se brani, da se je to dogodilo samo nekomu Dubrovčaninu iz nižega staleža i to u slijedećoj prilici: 3. februara 1760., na dan svečanosti dubrovačkoga parca (zaštitnika) sv. Vlaha, konzul se je šetao po trgu u društvu sa svojim tajnikom i s trgovcem Eydoux-om. Neki Dubrovčanin, njihov znanac, bješe im se približio i pozdravio ih. U njegovoj se je pratnji nalazio još jedan Dubrovčanin, koji ne smatraše vrijednim, da slijedi primjer svoga druga. To razljuti konzula i da dade Dubrovčaninu lekciju učtivosti, on mu vrhom svoje palice zbaci šešir s glave.

Konzula se nadalje okrivljuje, da pozajmljivanjem knjiga sablažnjiva sadržaja kao „Pucelle“, „Esprit“ i dr., pogoduje širenju nemorala megju dubrovačkom mladeži.

Na ovo Lemaire odgovara, da nije nikada nikomu u Dubrovniku posugjivao škandaloznih knjiga. On da u ostalom niti nema „Pucelle“ ili kakvih drugih zabranjenih djela, izuzam „Esprit“-a, što mu ga je neko spremio iz Marselja, a da mu ga on nije niti tražio. Tu je knjigu u ostalom konzul pokazao samo prvaku dubrovačkih dominikanaca, bogoslovcu na glasu, s kojim ga je vezalo usko prijateljstvo.

Konzul upotrebljuje ovu priliku, da saopći svojoj vladi neke lične uvrede, koje su mu bile nanešene za njegovoga boravka u Dubrovniku, a preko kojih on bijaše mukom prešao u svojoj službenoj korespondenciji.

On priča, da nalazeći se, neposredno nakon svoga dolaska u Dubrovnik, pred kneževim dvorom, okružen članovima franceske kolonije, neko mu iz prisutne gomile Dubrovčana bijaše dobacio ovu latinsku frazu: „Ecce venerunt filii Belial!“ (Evo dogjoše vražja djeca.)

Osam mjeseci nakon toga, tek što se je bio smjestio u kući, u kojoj sveudilj boravi i na koju bijaše postavljen kraljev grb, neka sluškinja iz susjedstva prospe u njegovu avliju sud pun svake gnjusobe, grdeći uz to na sav glas Franceze. Konzul se prituži zbog toga kod dubrovačke vlade, i sluškinja bi osugjena na nekoliko dana tamnice; ali pod izlikom, da je njezin gospodar bolestan i da se ne može proći njezine službe, ona ne nastupi nikako svoje kazni.

Taj je grb dao u ostalom povoda još jednomu incidentu. Konzul bješe naime dao prikovati grb na drugomu spratu konzulata, bojeći se, ako ga postavi na visini prvoga sprata, da ga ne bi kogod tvorno poružio. Neki Dubrovčani kritikovaše konzula zbog ovoga čina, veleći da nije moguće čitati slova na grbu. Pop Klasić, dubrovački plemić, koji se je upravo nalazio u blizini konzulove kuće, učini na to glasno slijedeću primjedbu: „Blagodarite naprotiv Bogu za ovu konzulovu blezgariju, ona nas je očuvala od udarca kakvoga mahnitova, koji bi mogao prouzrokovati propast republike".

Konzul završava svoje „tegobe" protiv Dubrovnika slijedećim incidentom: G. 1760. on je provodio ljeto na ladanju u sv. Križu i to u kući trgovca Eydoux-a. Susjedni dubrovački seljaci nabacivahu se omašnim kamenjem na tu kuću. Konzul se za to potuži senatoru, u koga su dotični seljaci kmetovali. Senator reče, da on ne može ništa učiniti i upravi konzula policiji. Konzul megjutim ne htjede poduzimati nikakovih daljnih koraka. „Neki pukovnik i dva kapetana mletačka" piše on „koji se upravo desiše u sv. Križu, bijahu svjedoci ove dubrovačke preuzetnosti i franceske strpljivosti."

Dakako sva ova zadirkivanja i podbadanja bez svakoga ozbiljnijega zamašaja, poprimahu u malogradskom dokonomu životu proporcije pravih dogagjaja i diplomatskih incidenata. Koliko konzul, toliko i dubrovačka vlada, umjesto da ih svedu na njihove zbiljske granice, uvećavahu naprotiv namjerice njihovu važnost i pridavahu im nezasluženo značenje. Ona su im služila u istini izlikom za prikrivanje njihove izmjenične antipatije i nepodnošljivosti.

Sorgo se je pokazao vrlo revnim i okretnim diplomatom. On uvjerava u svom izvješću, da ima pristupa vojvodi Praslin-u kadgod mu se prohtije. Tako se isto nastojaše proturati u blizinu vojvode Choiseul-a, bivšega ministra inostranih djela. Choiseul je bio veliki prijatelj glasovite kraljeve milosnice markizice Pompadour, koju, piše otac Sorgo u svomu izvješću, posjećivaše dva puta dnevno. To je prijateljstvo pribavilo vojvodi Choiseul-u silni upliv na kraljevskomu dvoru i Sorgo se ne vara mnogo veleći, da on može, ako ga je samo volja, sve učiniti za njega. Megjutim Choiseul naginjaše u sporu megju Lemaire-om i dubrovačkom vladom na stranu konzulovu. Za vojvodu Praslin-a Sorgo veli, da je vrlo razborit i svakoga poštovanja vrijedna ličnost, ali da i on vjeruje više konzulu, nego li dubrovačkoj vladi. Poslanik republike obišao je nadalje i opata de la Ville, koji je obnašao čast „commis"-a (pomoćnika) u ministarstvu inostranih djela. Njemu je takogjer bio ponio jedno preporučno pismo, ali i ovaj, vrlo ljubezan i gotov na usluge u riječima, pokaza se neobično sustežljivim, kad je trebalo s riječi prijeći na djelo. Fini opat napućivaše dubrovačkoga izaslanika, da podupre jakim dokazima ono, što je u svomu memoaru navodio protiv franceskoga konzula. Najgore je pak otac Sorgo prošao kod Legnay-a, prvoga ministrova pomoćnika pri konzularnomu odjelu. Ovaj činovnik se dopisivaše već od dugo vremena s Lemaire-om, pa je bio stvorio o dubrovačkoj vladi vrlo nepovoljan sud. Sva uvjeravanja dubrovačkoga poslanika ostadoše bez utjecaja na nj.

Takov ravnodušni ili direktno neprijateljski milieu zateče otac Sorgo u Versailles-u. Njemu je valjalo razvrći svu silu opravdanih i lažnih žaoba, što ih za toliko godina konzul Lemaire bješe brižljivo nagomilao protiv dubrovačke republike. Fratru-diplomatu nije falilo za taj svakako mučni podhvat ni okretnosti, ni strpljivosti.

On je ponajprvo nastojao, da obori glavnu tužbu konzulovu protiv vlade dubrovačke, to jest da potonja proganja Franceze, nastanjene na njezinomu zemljištu i da im smeta pri njihovomu poslovanju. Za protudokaz ovoga navagjaše otac Sorgo, kako

je i prije Lemaire-a bilo u Dubrovniku franceskih konzula i franceskih trgovaca, pa se nijedan od njih nije žalio na dubrovačku vladu kod svoga dvora. Megjutim ovaj tobožnji dokaz Sorgov ne bijaše osobito probantan, jer mi znamo da izuzam rezidenata iz druge polovice 16. stoljeća i u 17. stoljeću, čast franceskoga konzula u Dubrovniku obnašahu rogjeni Dubrovčani, uz to ljudi svojski privrženi vladi republike, od kojih se je najmanje moglo očekivati, da će se o potonjoj nepovoljno izraziti. Što se pak tiče franceskih trgovaca, nastanjenih u Dubrovniku, jedan jedini, Pavao Herculès, šiljaše prigodno izvješća franceskoj vladi o držanju dubrovačke republike prama Francezima, a mi smo imali već prilike vidjeti, u kakvomu su duhu ta izvješća bila sastavljena.

Sorgo se je pozivao protiv konzula na dvojicu Franceza, Viane-a i pekara Mireur-a, koji su živili neko vrijeme u Dubrovniku, a koje je Lemaire dao zbog navodno neuredna života protjerati. Kad se uzmu u obzir ovi osobni razlozi, bilo bi naivno vjerovati, da su svjedočanstva te dvojice protiv konzula bila zadahnuta čistom ljubavlju istine.

Dubrovački poslanik prikazivaše nadalje Lemaire-a, kao čovjeka raspuštena, pa da još bolje uvjeri svoje sabesjednike u konzulovom nećudorednom životu, on traži od svoje vlade, da mu pošlje pouzdan i vjerodostojan dokazni materijal o tome, kako je Lemaire, podmitivši služinčad, bio provalio u jednu privatnu kuću, gdje se je upravo nalazilo više djevojaka samih. Napokon ova pošljednja anegdota nije mogla ozbiljno kompromitirati konzula na dvoru, na komu je vladala jedna Pompadour.

Otac Sorgo osjećaše regbi sam, da njegovi razlozi i dokazi ne odolijevahu kritici, naročito u njegovim konverzacijama s Legnay-om ili s „prokletim Legnay-om“, kako ga poslanik u svojim pismima zove. Pa da pobijedi i ovoga nevjerovnoga činovnika, Sorgo moli dubrovačku vladu, da potkrijepi tegobe protiv konzula izjavama i svjedočanstvima osoba „nezainteresovanih i tugjih“, čime on dakako šutke priznaje, da ona gore navedena svjedočanstva bijahu pristrana i po tome bez svake unutarnje vrijednosti. On nagovara još svoju vladu, da učini nužne korake kod sv. Stolice i kod bečkoga dvora u svrhu, da papin nuncij i grof Stahremberg, austrijski poklisar u Parizu, podupru njegovu akciju. Grof Stahremberg mu je u izvjesnoj mjeri već bio išao na ruku. On ga je u istini bio preporučio vojvodi Choiseul-u; ali nova i izričita uputa austrijske vlade potakla bi bez sumnje ovoga poklisara, da se još življe zauzme za Dubrovnik. Kako je pak grof Stahremberg bio persona grata kod markizice Pompadour, koja faktično upravljaše franceskom diplomacijom toga vremena, dubrovački poslanik dobro predvigjaše, da bi potpora austrijskoga diplomatskoga predstavnika bila dovoljno djelotvorna, da zajamči uspjeh njegovoj misiji.

Sorgo veli, da diplomatsku potporu svete Stolice ne će biti teško dobiti putem Staja, dubrovačkoga poslanika u Rimu ili oca Rugjera Boškovića. Što se pak tiče potpore bečkoga dvora, on smatra, da će Boškoviću biti vrlo lako isposlovati ju. Poslanik moli svoju vladu, da se svakako požuri i da poduzme bez oklijevanja potrebne korake kod spomenutih faktora, a to tim više, što se on uza sav veliki broj prijatelja osjeća potpuno osamljenim u Parizu. „Ovi prijatelji“ piše on dubrovačkoj vladi „radiji su me počastiti pozivom na ručak, česa mi baš nimalo ne treba, nego li me uspješno podupriječi u ovoj mojoj misiji.“ On je neprestano zaokupljen poteškoćama toga svoga poslanstva. Pa i ne bijaše lako uzdrmati položaj čovjeka, koji je uživao u onolikoj mjeri povjerenje svoje vlade i koji se je pokazao tako revnim u promicanju i branjenju povjerenih mu interesa. Sorgo dakle tražaše posvuda saveznika protiv frances-

koga konzula. Poslanici Parme i Genove davahu mu doduše izvrsnih savjeta; ali ti savjeti bjehu skroz platonski. On je još najviše nade polagao u pripomoć austrijskoga poklisara, pa s toga nuka svoju vladu, da prešno piše grofu Stahrembergu, te da mu se zahvali za usluge, do tada iskazane njezinomu punomoćniku, moleći ga uz to, da mu i nadalje poklanja svoju naklonost. Tako se isto nada, da će predobiti za se poslanika Sardinije pa računa i na potporu samoga kneza Galicina, poklisara carice Katarine. (On je u tu svrhu bio pisao Peru Natali, dubrovačkomu poslaniku u Petrogradu.) Kako se vidi otac Sorgo obijaše pragove diplomatskih predstavnika gotovo svih država evropskih, zastupanih pri versailleskomu dvoru. On pokretaše nebo i zemlju samo da polući glavni cilj svoje misije: odstranjenje konzula Lemaire-a iz Dubrovnika. Vraćajući se na potonjega on ponovno ističe, kako konzul ne propušta nijedne prilike, kada može škoditi dubrovačkoj republici i podjariti protiv nje francesku vladu. „Ako se tomu ne učini kraj“ piše Sorgo „mene je strah, da u prvom pomorskom ratu naši brodovi ne postanu žrtvom franceske pizme.“

U svomu izvješću od 12. decembra 1763. dubrovački izaslanik nagovara svoju vladu, da upravi franceskomu poklisaru pri napuljskomu dvoru spomen-spis s tegobama protiv franceskoga konzula i da ga umoli, da ga pošlje njegovomu vladaru. On joj preporuča nadalje, da se obrati i na franceskoga poklisara u Rimu, „čovjeka neporočna, koji je uvjeren o krivnji konzulovoj i koji ne će pomanjkati, da se potuži vojvodi Praslin-u radi ponašanja Lemaire-ovog prama Dubrovniku“.

Franceska je vlada željela riješiti spor megju dubrovačkom vladom i konzulom Lemaire-om na isti način kao i prvoga puta, to jest god. 1759. (Boškovićeva misija), kadno je naime konzulu bio podijeljen prosti ukor, bez svake dalje pošljedice. Ali Sorgo se ne htjede nipošto zadovoljiti ovom blagom mjerom, pa odgovori franceskomu ministru, da ne može ni za dlaku odstupiti od instrukcija svoje vlade, koja mu je izričito naložila, da traži po što po to konzulov opoziv. Taj je opoziv za dubrovačku vladu od prijeke nužde, pošto ona želi da dokaže, kako je do sada uvijek bila puna štovanja prama osobi franceskoga kralja i kako je prosta laž i kleveta sve ono, što je konzul Lemaire pisao o njezinomu, tobože sustavnomu neprijateljstvu prama Franceskoj.

U svomu izvješću Sorgo insinuira svojoj vladi, da bi trebalo učiniti kakov dar kraljevoj milosnici; jer da su mu osobe, koje imaju pristupa kod markize Pompadour povjerile, da, ako se želi postići od nje kakovu milost, to joj ne valja nipošto dolaziti praznih ruka. „Samo,“ opaža otac Sorgo, „ne bi bilo dolično republike, da se stavi pod okrilje ove gospogje“, tim više, što bi trebalo, s obzirom na njezin visoki položaj, poslati joj kakov vrlo skupocjeni dar. On smatra da bi bilo najbolje, te joj on sam izruči kakov poklon, koji bi bio od cijene i istodobno u skladu sa svećeničkim zvanjem darivača, pa predlaže u tu svrhu kakovu relikviju, pohranjenu u zlatnoj kutiji, u vrijednosti od jedno 100 dukata.

Sorgo izvješćava, da je pohodio papinskoga nuncija, a da mu nije bio preporučen. Nuncij ga je uvjeravao o svojim simpatijama, te se je takogjer pokazao osvjedočenim o pravednosti stvari, koju zastupaše; ali mu ipak nije obećao svoje potpore. Na što dubrovački poslanik nadovezuje ovu gorku primjedbu: „U ovoj zemlji svako nastoji, da ugodno živi i da se nikomu ne narivava, ako baš nije na ovo prinuždden nalozima od njegovih nadležnih vlasti.“

Megjutim su regbi poslanika njegovi prijatelji u Versailles-u osokoljavali i poticavali, da samo ustraje u svom radu. Oni mu proricahu siguran uspjeh, ako samo bude

znao strpljivo čekati. Na versailles-komu dvoru bijaše naime u tomu času sve uzbunjeno uslijed smrti nadvojvotkinje Izabele, pa je trebalo rješavati važnijih i prešnijih poslova od onoga, zbog koga je otac Sorgo bio poslat u Pariz.

Nijesu se varali oni, koji predskazivahu uspjeh Sorgovoj misiji. Već krajem januara sušljedne godine 1764. bi podnešeno kralju na potpis imenovanje novoga konzula u Dubrovniku. Za to je mjesto bio predložen dotadanji franceski konzul u Nizozemskoj Prevost, koga su upravo bili naznačili konzulom u Korunu (Moreja). Njegov su izbor opravdali time, što Prevost, koji je do tada bio ovjerovljen kod vlade jedne trgovačke i pomorske republike, bijaše sposobniji, da vrši službu konzula u sličnoj republici, nego li u jednoj turskoj varoši. Naprotiv na mjesto franceskoga konzula u Korunu bi naznačen sam Lemaire, koji se je za 30 godina svoga službovanja prometao skoro isključivo po istočnim konzulatima. Nego s novim naimenovanjem Lemaire-ovim frauceska je vlada htjela pokazati, da potonji uživaše još uvijek njezino povjerenje. U „feuille pour le Roy“ datiranom od 29. januara 1764. veli se, da je Lemaire opozvan iz Dubrovnika, „jer je nezgodno imati za konzula u jednoj zemlji čovjeka, koji se ne svigja vladi te zemlje i da je njegov opoziv jedino sredstvo, da se svrši s parbama, kojima je njegova ličnost često dala povoda, a koje škode trgovini franceskih podanika u Dubrovniku. Ali unatoč tomu pravedno je da se pribavi novo pristojno mjesto čovjeku, koji je za više od 30 godina stajao u službi svoga vladara i iskazao mu mnogo važnih usluga“.

Sličnim se izrazima služi i vojvoda Praslin u svojoj poslanici dubrovačkoj vladi od 9. januara 1764. Naglasivši, da mu je kralj naložio, da izjavi, kako je s opozivom konzula Lemaire-a iz Dubrovnika želio ukloniti svaki uzrok nesporazumku, franceski ministar izražava nadu, da će dubrovačka vlada podržavati s novim konzulom srdačne sveze.

Prevost je stigao u Dubrovnik 18. jula 1764. On se je odmah obavijestio kod svoga predšasnika o obredu pri primanju dubrovačke vlade, pa kad mu ga je Lemaire potanko opisao, on ga je našao toliko nedoličnim, da je zamolio bivšega konzula, da predstavi članu Maloga Vijeća, koji je vršio dužnost uvodioca, u kolikoj je mjeri smiješno, da se jedan franceski konzul javi Malom Vijeću i da bude primljen od njega kao kakav prosti dubrovački podanik, to jest bez svakog zasebnoga odlikovanja.

Da franceski ministar bolje shvati u čemu se sastoji rečeni cerimonijal, Prevost opisuje u svojoj depeši od 9. augusta, kako je Lemaire prvi put bio primljen u audijenciju kod rektora i kod Maloga Vijeća. Netom potonji bješe stigao u Dubrovnik njegov predšasnik Skapić povede ga rektoru, koji ga dostojno i lijepo primi. S time su, po uvjeravanju Skapićevu bile svršene sve formalnosti predstavljanja. Lemaire je megjutim bio potajno doznao od Stelle, da ga je Skapić obmanuo: da mu je još valjalo tražiti audijenciju u Maloga Vijeća, koje, dodaje konzul, predstavlja pravoga vladara. Lemaire na to prisili Skapića, da zatraži za njega i tu audienciju. Potonja bi podijeljena, ali joj Skapić ne prisustvova, bolje rekući ne bi mu dozvoljeno, da prisustvuje. Lemaire bi postavljen na klupu pri ulazu u dvoranu Maloga Vijeća i to s desne strane. On upravi sa svoga mjesta prisutnim članovima Maloga Vijeća i rektoru pozdravnu besjedu, nakon česa ostavi sam dvoranu. Na vratima potonje čekao ga je Skapić.

Prevost izvješćuje, da je saznao da su strani ministri obično primani u Dubrovniku s većim počastima. Tako su n. pr. poklisari, ministri drugoga razreda i visoki crkveni dostojanstvenici, bili primani na ulazu u dvoranu Maloga Vijeća od dvojice

izaslanika i posagjeni uz desni bok rektorov, dočim je ministre nižega reda dočekivao samo jedan izaslanik, te ih posagjivao s lijeve strane rektoru. Klupa pak, na koju je bio smješten Lemaire, namijenjena je dubrovačkim podanicima, kad im je trebalo položiti račun o izvršenju kakove naručbe ili posla, koji im je bio povjeren.

Novi konzul zatražio je, da se za „predstavnika franceskoga kralja" imaju obziri, koji odgovaraju njegovomu položaju i da mu se odadu nešto veće počasti od onih, koje se iskazuju običnim dubrovačkim gragjanima. Ali dubrovačka gospoda, koja su, po riječima konzulovim, išla samo za tim, da ponize Franceze, poslaše Prevost-u Aletti-a, prvoga državnoga tajnika, koji ga uze lijepim riječima nagovarati, da odustane od svoga zahtjeva, uvjeravajući ga o njegovoj neostvarljivosti, pošto se jednomu konzulu nije nikada iskazivalo u Dubrovniku većih počasti od onih, što su bile iskazane Lemaire-u. On je dodao, da na klupu, na koju je bio posagjen Lemaire, zasijedaju obično senatori kad se šalju u Malo Vijeće s kakvom porukom od strane senata. (Megjutim novi konzul tvrdi, da mu je Stella rekao, kako na toj klupi zauzimlju mjesto i liječnici i ranari, kad im je naime naloženo, da izvijeste o istragama, povedenim po naredbi senatovoj.) Prevost odgovori Aletti-u, kako je Lemaire bio prevaren, kako o postupanju s drugim franceskim konzulima ne može biti ni govora, pošto je Lemaire bio prvi franceski konzul, koji je došao u Dubrovnik nakon potresa; pa izjavi napokon, ako mu republika bude i dalje uskraćivala počasti, koje je on tražio za svoju ličnost i koji se sastojahu u tome, da mu se ili postavi stolica spram rektora ili da se ona klupa prevuče sagom, da on ne će nikako tražiti audijencije, sve dok mu njegov vladar to izričito ne naloži.

Kako se vidi prvi saobraćaj megju novim franceskim konzulom i dubrovačkom vladom ne bijaše baš nimalo usrdan, pa se od njega nije moglo očekivati, da će doprinijeti poboljšanju dubrovačko-franceskih odnošaja. Samo valja priznati, da novi konzul, ma kako bio nepopustljiv njegov odgovor Aletti-u, nije ipak htjeo tjerati mak na konac. U istini, pošto ga je senat ponovno preko državnoga tajnika umolio, da ublaži svoje prvašnje zahtjeve, a pošto on ne bijaše primio od svoga ministra nikakvih specijalnih uputa, on pristade na to, da zatraži u Maloga Vijeća provizornu audijenciju; ali istodobno uruči Aletti-u jednu notu, zahtijevajući, da ista bude uvrštena u registar državnih aktova, što je i učinjeno. Ta je nota glasila, da konzul traži u rektora audijenciju po do sada uobičajenom ceremonijalu. Što se pak tiče Maloga Vijeća, on traži u potonjega samo privremenu audijenciju ne odobrivši nipošto cerimonijal, koji je u toj prilici promijenjen i obavijestivši svoju vladu o poteškoćama, što ih je to pitanje prouzrokovalo.

31. jula Lemaire povede Prevost-a rektoru, koji im izagje u susret u predsoblje svoga stana. Rektora je pri tomu pratio prvi državni tajnik. Dvanaest čuvara vrata[1]) u uniformi pod vodstvom jednoga oficira bijahu poredani kod ulaza. Rektor se postavi izmegju dva konzula, davajući desnu ruku Prevost-u i u tomu redu unigjoše u treću dvoranu, gdje zasjedoše u tri naslonjača. Nakon običajnih poklona i pozdravnih govora dvojice konzula i nakon vrlo ljubeznoga odgovora rektorova, Prevost i Lemaire ostaviše kneževu palaču.

Slijedećega dana odoše oni da saslušaju Malo Vijeće i to u pratnji samo svojih sluga. Naprotiv članovi franceske kolonije ne bijahu prisutni, protiv običaja, koji u tim prilikama vladaše u svim skelama na Istoku. Stupivši u hodnik, koji vodi u dvoranu

[1]) U originalu stoji „huissier", što znači čuvar vrata.

za audijencije nagjoše oni one iste čuvare vrata, koji im bijahu dan prije toga odali počasti u rektorovom stanu sa istim časnikom. Potonji pokuca na vrata dvorane Maloga Vijeća, te ih predstavi vijećniku, koji vršaše službu meštra ceremonija. Konzuli bjehu primljeni u Malomu Vijeću na isti način, na koji je Lemaire bio primljen u svoje vrijeme.

Megjutim dubrovački senat popusti doskora od svoga pregjašnjega stanovišta u ovom pitanju o ceremonijalu. Prevost naime javlja u svomu izvješću od 10. decembra 1764., da je senat pristao na to, da udovolji želji konzulovoj, da se ona klupa u dvorani Maloga Vijeća prevuče sagom i da se dopusti konzulu, da ide u buduće na audijenciju u pratnji svojih zemljaka. Potonjima će biti nadalje dopušteno, da prisustvuju audijenciji, te će im u tu svrhu biti rezervirano prazno mjesto neposredno iza konzula.

13. decembra konzul je imao novu audijenciju u Maloga Vijeća. Kako je ta audijencija dala povoda novim incidentima mi prenosimo ono što o njoj Prevost javlja svojoj vladi u izvješću od 4. januara 1765.:

„13. decembra u 11 sati prije podne pogjoh u Malo Vijeće, praćen članovima franceske kolonije i osobljem mojega ureda, u svemu 17 lica. U predvorju Maloga Vijeća nagjoh kao i prvi put dvanaest čuvara vrata s njihovim oficirom. Potonji pokuca dva puta na vrata dvorane, u kojoj je bilo sakupljeno Malo Vijeće, nakon česa se, kao i prvoga puta, pojavi meštar ceremonija, koji me uvede po prijašnjem obredniku. On me naime uze za lijevu ruku i dovede do balustrade, pa nakon što mi pokaza mjesto, koje mi bijaše opredijeljeno, ostavi me sama. Klupa, na kojoj sam imao zauzeti mjesto, bijaše u istini prekrivena sagom. Megjutim na moje veliko iznenagjenje ja opazih, da se umjesto sedam vijećnika i rektora, koji sačinjavaju Malo Vijeće i koji su jedino ovlašteni, da prisustvuju audijenciji, u dvorani nalažaše četrnajest osoba. Nadalje za svakim sjedalom bijaše po jedan sag pribijen na zidu, tako da je čitava dvorana izgledala zastrta ćilimima, pa se je na prvi pogled moglo razabrati, da ne samo što mi zatraženo posebno odlikovanje nije podnipošto bilo udijeljeno, već da je ono naprotiv prosto bilo izvrgnuto ruglu. Ja bijah na prvi mah tako zbunjen, da ne znadoh što da radim. Napokon se ipak odlučih, da izrečem slijedeći govor:

„S istinskim zadovoljstvom prišao bih ja danas ovomu svijetlomu vijeću, kad bih ga mogao uvjeriti, kao što mi je bilo naregjeno pred moju prvu audijenciju, da je sklonost Nj. Veličanstva prama ovoj republici ostala nepromijenjena. Megjutim nastale poteškoće, koje dadoše povoda novim naredbama, što ih ja ovdje ne marim napominjati, a po kojima bi se dalo nagoviještati o protivnomu, sile me, da vam u kratko kažem, gospodo, da se najuspješnije sredstvo za očuvanje prijateljstva megju Nj. Veličanstvom i republikom sastoji u tome, da potonja usvoji načela, po kojima bi se interesi Franceza spojili s interesima ove zemlje i da će samo pod ovim uslovom republika naći kralja svoga gospodara uvijek spremna, da joj pruži sigurnih dokaza Njegova pokroviteljstva. Usugjujem se uvjeriti vas gospodo, koliko u moje ime, toliko u ime ovdje prisutnih podanika Nj. Veličanstva, da ćemo mi nastojati iz svih naših sila, da uzdržimo dobar sklad i prijateljske sveze izmegju naša dva naroda, te da ću uvijek s najvećim veseljem obavješćivati Nj. Veličanstvo o svemu, što republika bude učinila za očuvanje Njegova prijateljstva i za pripoznavanje dobre namjere Njegovih podanika.“

Za vrijeme moga govora bijaše mi doprla do uši neka buka iza mene. Ja joj u tomu času ne posvetih nikakve pažnje; ali kako docnije saznah, uzrok toj buci bijahu neki Dubrovčani, koji, pošto izagnaše franceske trgovce iz dvorane, zauzeše njihova mjesta.

Kad sam bio završio moju besjedu, rektor, i ne obraćajući se izravno meni, izgovori ovo par rieči na talijanskom jeziku:

„Prepuni strahopočitanja za Njegovo Kršćansko Veličanstvo čusmo sa zadovoljstvom, da je vaša cijenjena ličnost bila poslata ovamo, pa nećemo propustiti nijedne prilike, da vam ne dokažemo našega poštovanja.“

Te su riječi bile izušćene preuzetnim i bezobraznim tonom, tako da se jedva jedvice suzdržah, da ih javno ne ožigošem. Ja ustadoh sa svoga mjesta te se spremih, da ostavim dvoranu, pošto sam se osvjedočio, da se je ne samo htjelo očitovati prezir prama franceskim gragjanima, time što se nije udostojalo išta odgovoriti na riječi, koje sam bio u njihovo ime izrekao, već da se je još navlaš uznajstojalo pomiješati ih s gomilom najprostije uličarske fukare, potajno sakupljene u tu svrhu, tako da su se franceski gragjani morali upravo tući s njome, da se uzmognu probiti do mene. Ja sam napokon konstatovao, da ćilim, na kojemu sam do tada sjedio, bijaše poput svih ostalih prikovan uz balustradu.

U večer istoga dana odoh u kuću nekoga Dubrovčanina, gdje sam se za sigurno nadao naći kojega senatora. U istinu nagjoh njih više na okupu, a megju njima Saba Pozzu, bijesnoga i fanatičnoga neprijatelja Franceza, kojemu s malo riječi izrazih svoje negodovanje. Na to me ovaj vlastelin ljutitim glasom upita, da li je moja namjera, da prikažem lažcima plemiće, koje je senat bio poslao da pregovaraju sa mnom o preinaci cerimonijala i da li se ne smatram možda nečim višim od članova Maloga Vijeća. Što se pak njega (Pozze) tiče, on da mi nikada ne bi podijelio većih počasti od onih što mi bjehu iskazane u ovoj audijenciji. Na ovo ja odvratih da plemiće, koji su sa mnom pregovarali, držim za poštene i lojalne ljude, dočim manevar, izveden protiv mene, očevidno potiče od nekih zlonamjernih senatora.

Idućega se dana ja ozbiljno potužih državnomu ministru. On mi se učini vrlo začugjen radi onoga, što mu ispričah, pa mi obeća, da će o tome sastaviti izvješće i podnijeti ga senatu. On ispuni to svoje obećanje. Malo za tim me pohodi te mi izjavi od strane senata, da izmegju mene i plemića, koji su sa mnom pregovarali o ceremonijalu, ima nesporazuma, da je senat zadahnut osjećajem najdubljega poštovanja prama Njeg. Veličanstvu i prama mojoj osobi, pa da mi to i činom dokaže, on me zamoli, da dogjem na novu audijenciju, pri kojoj će se tačno obaviti sve formalnosti, što sam ih bio zatražio. On me još zamoli, da pismeno uglavim ceremonijal, koji će se u buduće doslovce poštivati. Na ovo ja odvratih, da mi se, pošto je uvrjeda bila nanešena javno, mora javno i zadovoljština dati, te da ja prepuštam senatu, da odabere za to najprikladniji način.

Dva puta me još posjeti ovaj ministar od strane senata, moleći me da pristanem na novu audijenciju. Ja učinih po želji senatu, te izradih pismeni program ceremonijala. Ja sam pri tome naročito isticao izraze, koje sam želio da rektor uvrsti u svoj odgovor na moju pozdravnu besjedu. Ja sam zahtijevao naime, da rektor spomene duboko strahopočitanje prama osobi Njeg. Veličanstva, poštovanje prama konzulu i da izrazi iskrenu želju, da mu se prilika pruži, da franceskim gragjanima u Dubrovniku dokaže, kako je dubrovačka vlada pripravna, da na isti način odgovara njihovim prijateljskim osjećajima i da usko spoji njihove interese s interesima republike.

Kad su ovi moji zahtjevi bili podnešeni senatu, Sabo Pozza i njegovi pristaše povikaše, da Francezi očito namjeravaju preoteti svu trgovinu na dubrovačkom teritoriju i da, tražeći za svoje zemljake u Dubrovniku prava jednaka onima, što ih dubrovački gragjani uživaju, oni idu za uništenjem suverenstva Dubrovnika. Isti protufran-

ceski senatori izjaviše, da bi bilo najbolje, da se u Francesku otpremi poslanik, izabran u najodličnijemu dubrovačkomu stališu, koji će biti u stanju, da potpuno preinači nazore, koji u tamošnjim mjerodavnim krugovima vladaju o Dubrovniku[1]).

Senat prihvati većinom glasova ovaj savjet i s mjesta predloži, da se na franceski dvor pošlje sin staroga senatora Antuna Sorga, kome je otac veoma zaslužan i pošten čovjek. Nego, pošto potonji ne htjede nipošto na to pristati, bi odlučeno, da će mi se ponajprije predložiti, da izlučim iz rektorova govora sve, što se tiče interesa franceskih gragjanina u Dubrovniku, te da mjesto toga bude umetnuto, da republika uvjerava, da će tražiti sva moguća sredstva, da dokaže franceskim gragjanima odanost njihovim interesima, koje će ona uvijek posmatrati kao svoje vlastite. Dubrovčani si naime utvarahu da bi fraza: usko spojiti interese Franceze s interesima republike; značila da se potonja obvezuje na to, da dade Francezima udjela u njezinim brodovima, na što ona dakako ne može nipošto pristati. U istinu ministar mi je došao predložiti novi tekst, ali kako sam bio saznao, da gornja pogodnost nije uskraćena ni čivutima ni grčko-istočnjacima (Grecs), nastanjenim u ovoj zemlji, ja ostadoh stalan kod svoga zahtjeva. Tada počeše podjarivati protiv mene prosti narod i plemstvo, insinuirajući im, kako sam ja pokušao nanijeti sramotu izaslanicima senatskim, koji su sa mnom vodili pregovore, predstavljajući ih kao proste lažove. Tom se je izlikom služio ne samo, da me javno poruže preko mladih plemića, zanatlija i djece, već da prisile takogjer senat, da pošlje novoga izaslanika u Versailles. Čuo sam da je za tu misiju opredijeljen republikin tajnik Astai, koga se mislilo spremiti još u vrijeme sukoba s Lemaire-om, umjesto Sorga, ali se sumnja, da će on privoljeti".

Misli li franceski konzul opata Krsta Stay-a, dubrovačkoga poslanika kod sv. Stolice? U istini potonjemu bješe data naredba, da podnese franceskomu dvoru žaobe dubrovačke vlade protiv konzula Prevost-a. Megjutim Stay, izvinjavajući se bolešću, otkloni povjerenu mu misiju. On obznanjuje u tomu, u svojoj poslanici od 22. januara, francesku vladu, moleći ju istodobno, da odloži svoju odluku u sporu megju konzulom i dubrovačkom vladom, sve dok potonja ne bude u stanju imenovati novoga poslanika. Valja reći, da bi Stay-eva misija bila skroz bezuspješna. Sekretar franceske ambasade u Rimu bješe naime saopćio dubrovačkomu poslaniku, da je za nj bolje, da ne ide u Versailles, jer da kralj ne će primiti ni njega, ni ma kojega drugoga dubrovačkog poslanika, koji bi došao s tužbama protiv konzula Prevost-a.

Dubrovački se senat bješe pored toga direktno obratio na francesku vladu (poslanica rektora i senata dubrovačkoga od 23. januara), tužeći se, da mu franceski konzul „zadava svakojake jade". On obznanjuje francesku vladu, da je na osobu konzulovu bio javno udaren interdikt, pošto se je potonji bio teško ogriješio o zdravstveni zakon republike. Konzul bijaše naime primio pismo zdravlja (patente de santé) od kapetana jedne franceske lagje, koja je bila prispjela u Gruž, nakon što se je dotakla raznih mjesta na dalmatinskoj obali, koja je dubrovačka vlada bila proglasila okuženim. Unatoč formalnih propisa i opomena zdravstvenih činovnika, konzul ne htjede uručiti spomenuto pismo zdravstvenomu uredu, da se pročisti. Zbog toga biše internirani u lazaretu nosači konzulove stolice. Sam Prevost bi osugjen od zdravstvenoga magistrata na

[1]) Zanimljivo je, da je kadgod je dolazilo do sukoba megju franceskom i dubrovačkom republikom, potonja uvijek voljela stupiti u neposredni dodir s franceskim dvorom, nego li pregovarati s franceskim konzulom u Dubrovniku. Ova izravna pregovaranja pružahu dubrovačkoj diplomaciji priliku, da živahno agitira u Versailles-u i da se uspješno okoristi uslugama mnogobrojnih prijatelja, koje imagjaše na raznim evropskim dvorovima.

kućni zatvor za vrijeme, dovoljno da se otkloni svaka opasnost za javno zdravlje, i pred njegovu kuću bi postavljena straža. Nego, ne mareći za sve ove mjere, konzul izagje iz svoje kuće. Želeći izbjeći sukobu i „pokazati svoje poštovanje prama prekršćanskomu kralju", dubrovačka vlada izjavi se spremnom udariti interdiktom grad Dubrovnik i čitavo zemljište republike i obznaniti o tome sve zdravstvene urede u inozemstvu, s kojima je dubrovački zdravstveni magistrat bio u saobraćaju.

Konzula se nadalje optuživalo, da, izišavši unatoč zabrane iz svojega stana, bijaše pojurio glavnom ulicom vičući iza svega glasa: „Ja sam kralj!" i držeći u ruci mač, koji ipak ne bijaše povadio iz korica. U tomu je stanju konzul došao pred vrata dvorane, u kojoj je upravo senat vijećao.

Tako je glasio javni prosvjed, što ga Petar Angjel Dromba, tajnik zdravstvenoga poglavarstva, pročita 16. januara, pred otvorenim vratima senata, velikoj gomili sakupljenoga naroda.

Konzul Prevost, koji je takogjer prisustvovao prosvjednomu aktu, pošto sasluša do kraja štivo službenoga dokumenta, izjavi glasno u svoju obranu, da, ako je unatoč zabrane bio izašao napolje, on nije imao nipošto namjeru, da time prkosi zakonima republike ili da očituje prezir nad iznimnom mjerom poprimljenom protiv njegove osobe. On je samo htio govoriti sa zdravstvenim činovnicima, koji bijahu u tomu času u senatu. On je držao mač u ruci, da mu ne smeta pri hodu i da uzmogne brže koracati. Što se pak tiče u prosvjedu izraženoga poštovanja prama njegovomu vladaru, on ne smatra nipošto to očitovanje iskrenim. Napokon izjavi konzul, da će se on sam podvrći interdiktu, pošto ne želi, da zbog njega čitav grad trpi. Taj je interdikt megjutim 5. februara bio službeno skinut s konzula. Potonji to javlja istoga dana svojoj vladi, ali ujedno baca svu krivnju zbog gornjega incidenta na Miha Giorgi-a, koji je uz čast državnoga ministra istodobno vršio i čast upravitelja zdravstvenoga odsjeka. Konzul priča, kako se je bio potonjemu potužio na jednoga dječaka, koji ga bijaše javno uvrijedio. Giorgi bješe obećao, da će pronaći krivca i strogo ga kazniti, ali ipak ne učini ništa. Što više, on uze praviti konzulu još svakojakih neprilika, tako da je, po uvjeravanju Prevost-a, u prvome redu taj vlastelin odgovoran zbog „nedoličnoga načina, na koji se je u spomenutoj zdravstvenoj aferi postupalo s jednim kraljevim predstavnikom".

Tužbe franceskoga konzula na dubrovačku vladu nagjoše u Versailles-u odjek, kakovomu se je sam konzul jedva nadao. Neraspoloženje franceskoga dvora prama Dubrvčanima bijaše tako silno, da je, kad je dubrovačka vlada htjela, da na mjesto bolesnoga Stay-a, u Versailles otpremi oca Sorga, franceski kralj kategorički izjavio, da ne će podnipošto primiti dubrovačkoga poslanika. I trud iste bečke diplomacije, koja se i u ovoj prilici zauze za Dubrovčane, ostade uzaludan. Držanje franceskih državnika prama Dubrovčanima bijaše neprijatno. Konzul Prevost nastojaše, da još jače podjari neprestanim novim tužbama svoju vladu protiv Dubrovnika. U depeši od 10. augusta, on javlja, da u luke na dubrovačkoj obali zalaze tripolitanski gusari i da im republika daruje potrebno strjeljivo. Lako je zamisliti, kakav je utisak ova konzulova vijest učinila na francesku vladu, kad se spomene, kolikom su energijom franceske ratne lagje proganjale po Sredozemnom moru gusarske galije, čiji smioni podhvati bijahu velika opasnost po razvitak franceske pomorske trgovine na Istoku. U depeši od 10. novembra Prevost iznosi novi fakt protiv Dubrovnika: On je naime htio te godine proslaviti na osobito svečan način kraljev imen dan (25. augusta), pa se bješe obratio franjevačkomu gvardijanu sa željom, da ceremonija bude obavljena u crkvi Male Braće.

Gvardijan pak zatraži za to dozvolu u senata, koji mu je ne htjede podijeliti, veleći, da se takova šta do sada ne bijaše za nikoga činilo. Konzul primi jednostavno na znanje taj odgovor i dade čitati misu za kralja u svojoj privatnoj kapeli u Gružu. Nakon božje službe on dade svečani objed, na koji pozva velik dio dubrovačkih senatora. Izuzam napuljskoga zapovjednika tvrgje[1]) i dvojice mladih plemića ni jedan vlastelin se ne odazva pozivu. Osim toga konzul bješe dao zataći u tlo pokraj svoje kuće franceski barjak. Slijedećega dana senat posla tri svoja pisara, od kojih jedan bijaše odjeven u togu, a ostala dvojica u gragjansko ruho, a s njima osam ljudi s naredbom, da uruče konzulu pismeni prosvjed protiv ove novotarije. Dubrovačka vlada bješe takogjer prosvjedovala, u svojoj poslanici od 5. septembra, direktno kod franceskoga ministra inostranih djela protiv konzulova akta, te izražava uvjerenje, da ga je Prevost počinio iz sopstvene pobude i bez izričite naredbe franceske vlade.

Megjutim potonja se uklanjaše sustavno neposrednoj konverzaciji s dubrovačkim senatom, pa ga neprestano upućivaše, da stupi u izravne pregovore s konzulom i da nastoji zajedno s njime izgladiti nastale poteškoće. Dubrovačkoj vladi ne preostade sada drugo, no da zapodjene pregovore s Prevost-om, koga bi bila najvoljela mimoići. U mjesecu junu bi povjerena Luci Boni i Rafi Gozze zadaća, da pregovaraju s konzulom. Konferencija bi urečena u rektorovoj palači. Pri prvomu sastanku, kojemu osim spomenute dvojice senatskih zastupnika, prisustvovahu još četiri vijećnika, konzul pročita kraljevu deklaraciju a sastojala se od 10 tačaka. Od dubrovačke se vlade zahtijevaše megju ostalim, da dade zadovoljštinu zbog nanešenih uvrjeda franceskomu konzulu i franceskim podanicima, nastanjenim u Dubrovniku. Nakon što dubrovački zastupnici saslušaše kraljevu deklaraciju, izjaviše, da će o njenomu sadržaju podastrijeti vijerno izvješće senatu i da će u idućoj konferenciji donijeti senatov odgovor. Nakon 15 dana oni posjetiše konzula u njegovomu stanu, te mu saopćiše verbalnu notu[2]), u kojoj senat izjavljivaše, da želi živiti u prijateljskim odnosima s franceskom državom; ali kad je konzul zatražio, da senat izrazi svoje sažaljenje zbog svega, što se bješe dogodilo, izaslanici nastojahu — veli Prevost u svojoj depeši od 15. jula —, da na svaki način uklone taj njegov zahtjev. Konzul završava svoju depešu ovim zaista sugestivnim savjetima: „sve dok Dubrovčani ne ugledaju bič gotov, da ih bije, ne će se od njih ništa postići". (Tant que les Ragusois ne verront pas le fouet prêt à les battre on n'obtiendra jamais rien d'eux.) Držanje dubrovačke vlade objašnjava konzul nadalje njihovom nadom u snažnu potporu napuljskoga dvora, koji da je u tomu smislu dao uputstva svomu poslaniku u Madridu. Konzulovi savjeti ne padahu u ostalom na neplodno tlo. Franceska vlada je naime potpuno dijelila mišljenje Prevost-a o Dubrovčanima. To posvjedočava neka vrst pro-memoria sastavljena u mjesecu aprilu 1765. za kraljevo obavještenje. U tomu se spisu opisuju Dubrovčani kao jedna vrlo kovarna i spletkarska čeljad, koja se, nakon što je uspjela „prevariti" prvi put franceski dvor i od njega isposlovala, da opozove konzula Lemaire-a iz Dubrovnika, služi sada istim sredstvima protiv Prevost-a, koga gledaju takogjer maknuti s njegova mjesta.

---

[1]) Zapovjednik tvrgje (governatore degli armi) bješe oficir u službi napuljskoga kralja. Potonji se je pozivao na jedan ugovor od g. 1173. (kojim se Dubrovčani bjehu stavili pod pokroviteljstvo sicilske krune), da dokaže svoje pravo da u Dubrovniku drži ovoga svoga časnika. Dubrovčani, želeći se osloboditi tugjega oficira, bjehu došli g. 1782. u ozbiljan sukob s Napuljem.

[2]) Verbalna nota zove se u diplomatskom jeziku, nota, koja ne nosi nikakva potpisa i koja se usmeno saopćuje stanovitomu ministru ili diplomatskomu agentu. Pismena nota uručuje se naprotiv osobi, kojoj je namijenjena. I po svojoj sadržini pismena se nota obično silno razlikuje od verbalne.

Nakon opoziva Lemaire-ova, čita se u spomenutomu memorandumu, franceska je vlada došla do uvjerenja, da sve, što se je protiv toga konzula bilo iznijelo sa strane Dubrovčana, ne bijaše drugo do klupko laži i kleveta, pa ako se nije Lemaire-a opet povratilo na mjesto konzula u Dubrovniku, to se ima pripisati jedino želji franceske vlade, da pruži Dubrovčanima novi dokaz svoje popustljivosti. Novi konzul g. Prevost bio je imenovan naročito zbog njegovoga blagoga i pomirljivoga karaktera, a instrukcije, koje mu tom prilikom biše date, bijahu sastavljene u vrlo umjerenomu duhu. Unatoč tomu poče se odmah protiv njega intrigirati i pri svakomu koraku praviti mu svakojakih poteškoća, a to sve pod krinkom lažne potčinjenosti i odanosti franceskomu kralju. Franceska vlada pomišljaše na to, da se lati energičnih sredstava, kako bi prisilila Dubrovčane, da promijene svoje ponašanje prama Fraucezima. Ta ideja prisilnih mjera, koja je imala poprimiti konkretni oblik u nekoj vrsti pomorske demonstracije protiv Dubrovnika, dozrije zapravo tek u prvim mjesecima god. 1766., kadno je naime bilo jasno, da pregovori megju franceskim konzulom i dubrovačkim senatom ne imagjahu nikakove nade na uspjeh. Knez Listenois, zapovjednik franceske ratne flote u Sredozemnomu moru, dobi naredbu, da se zaputi sa svojim lagjama put Dubrovnika. Franceski se je admiral nalazio u to vrijeme u grčkim vodama.

U njegovim uputstvima, datiranim od 31. marta 1766., ističe se, da Dubrovčani nijesu učinili otvoreno ništa, što bi izazvalo kraljevu srdžbu, koju su u ostalom uvijek znali odvratiti od sebe podlošću, lukavštinom ili tugjinskom zaštitom. (Par la bassesse ou l'astuce ou des protecteurs étrangers). Oni su produžili megjutim beskrajnom ustrajnošću uznemirivati Franceze, tako, da je na koncu kraljeva strpljivost bila iscrpljena, pa ih treba ovoga puta naučiti pameti. Doduše se ne bi dolikovalo veličini Franceske, da bez jačih razloga okrene svu svoju silu protiv jedne tako slabe države, kao što je dubrovačka republika, ali potonju ipak treba upozoriti na opasnost, koja joj prijeti, ako bude i dalje postupala s Francezima kao do tada. U tu svrhu nalaže se knezu Listenois, da pogje sa svojim lagjama u Dubrovnik, i nakon što se bude dogovorio s konzulom, da podnese senatu jasne, precizne i ujedno „pravedne i razložite" zahtjeve, kako bi se učinilo definitivno kraj neprestanim nesporazumcima megju Franceskom i dubrovačkom republikom. Nadalje će knez Listenois izraziti dubrovačkoj vladi silno negodovanje, što ga franceski dvor već od duže vremena osjeća zbog njezinoga držanja prama Francezima, te će joj takogjer izjaviti, da je poslan s misijom, da zajamči Francezima u buduće miran i napredan opstanak u Dubrovniku. Poslaniku se uz to preporuča, da govori s dubrovačkom vladom „visokim i nepovjerljivim" tonom, te da od nje traži, da mu iskaže najveće počasti.

Na koncu se instrukcije spominje, da je malo falilo, te franceska vlada u ime represalija zabrani dubrovačkim brodovima ulaz u franceska pristaništa, pa ako se je u tom pogledu promijenilo mišljenje, tomu treba uzrok tražiti jedino u bojazni, da ova mjera ne nanese kakovu štetu franceskoj trgovini. Uza sve to se ipak ne može dopustiti, da se pod dubrovačkim stijegom dogagjaju svakojake zloporabe, pa se zapovjednicima franceskih ratnih lagja naregjuje, da od sada po volji zaustavljaju (u tekstu „uznemiruju") dubrovačke trgovačke brodove i da poduzimlju na njima strogu i svestranu pretragu, kako bi se uvjerili, da li plove po općenito usvojenim načelima pomorskoga prava. U slučaju prekršaja propisuje se franceskim zapovjednicima, da dotičnu lagju uzapte i dovuku u najbliže francesko pristanište[1]). Da opravda ovoliku strogost,

[1]) Ovo je glasovito „pravo premetačine" (droit de visite), koje se vrši u vrijeme pomorskoga rata i kojemu je svrha, da se spriječi, da neutralne države ne opskrbljuju vojujuće stranke stvarima, koje spadaju u kategoriju ratnoga kriomčarenja.

sastavljač instrukcija veli, da se Dubrovčani nijesu žacali, za pošljednoga francesko-engleskoga rata, izdavati Englezima Franceze, koji su se služili njihovim lagjama „akoprem treba da zahvale jedino prometu s Franceskom, ako se je njihova trgovačka mornarica do tolike visine popela".

Knez Listenois, ne mogavši sam obaviti datu mu narudžbu, odvoji od svojega brodovlja dvije fregate „Sultane" i „Chimère", te ih otpremi pod Dubrovnik. Vitezu Grasse de Briançon, zapovjedniku prve fregate, bi povjerena zadaća, da prama gornjim instrukcijama zapodjene pregovaranje s dubrovačkim senatom.

Franceske lagje prispješe u gruško luku 3. novembra. Konzul Prevost bi prva ličnost, koja se u društvu jednoga činovnika zdravstvenoga ureda pope na krov „Sultane", da pozdravi kapetana. Potonji mu izloži cilj svoje misije, te mu pokaza dobivene instrukcije. On zamoli nadalje konzula, da zatraži za njega audijenciju u Maloga Vijeća, te mu ujedno objasni kakovim ceremonijalom želi biti primljen. Slijedećega dana u jedan sat po podne dogje na fregatu jedan senatski tajnik, te najavi franceskomu zapovjedniku posjetu dvojice senatora, poslatih sa strane vlade republike, da mu zažele dobrodošlicu. Tajnik upita pri tom franceskoga zapovjednika, bi li on htio stupiti u pregovore s ovom dvojicom, na što Grasse odvrati, da on nema o čemu s njima pregovarati, sve dok ne ode u senat, da mu izrazi nezadovoljstvo njegovoga vladara. On ipak doda, da će senatore rado primiti, ali samo kao ljude, kojima je data naredba, da mu dogju na poklon. Vitez Grasse je, kako se vidi, postupao odmah u početku s Dubrovčanima doslovce prama njegovim instrukcijama t. j. s visine. U dva sata se pojavi novi glasnik, a četvrt sata nakon njega stigoše najavljena dva senatora sa svojom pratnjom. Franceski zapovjednik ponudi im sjedalo pa i sam sjede do njih. Dubrovački senatori rekoše sada, da im je dužnost izraziti čuvstvo dubokoga poštovanja, što ga vlada republike goji prama osobi franceskoga kralja; učiniše zatim propisane poklone franceskomu časniku, koje ovaj učtivo uzvrati, te se staviše potpuno na njegovo raspoloženje. Posjeta je trajala oko pola sata. Zatim se senatski izaslanici ukrcaše u filjugu, koja ih bijaše dovela, a koja ih sada poveze natrag obali. Za to vrijeme franceski zapovjednik dade ispaliti u njihovu počast devet topovskih hitaca.

Sjutradan, 5. novembra, viteza Grasse pohodi opet jedan senatski tajnik, koji mu najavi novu posjetu dvojice senatora. Zapovjednik odvrati, da on s njima ne može pregovarati, jer da mu je kralj dao izričiti nalog, da prije svega oslovi senat. Megjutim se u $2^1/_2$ sata na krmu franceske fregate uspeše ona ista dva senatora, te izjaviše zapovjedniku, da su ga došli, po naredbi senatovoj, upitati, kakovu vrst ceremonijala on traži za svoju audijenciju u Malomu Vijeću. Vitez Grasse odvrati, da je konzul Prevost bio poradi te stvari u senatu, koji je obećao dati odgovor u tri sata, pa njemu ne preostaje drugo, no da čeka na senatovu poruku. Na ovo izjaviše izaslanici, da je konzulov upit bio nejasan; ali da će zapovjedniku biti učinjen doček, kakov bude zatražio ili bolje, da će mu se iskazati počasti, koje su bile nekoć iskazane franceskomu poklisaru Noailles-u, kad se je putujući u Carigrad bio zadržao u Dubrovniku[1]). Na to zapovjednik zatraži, da ceremonijal bude uglavljen pismeno, snabdjeven potpisom senatskoga tajnika i da mu prepis bude saopćen preko konzula Prevost-a. Pošto sve to

[1]) François de Noailles, biskup od Acqs, poklisar Franceske kod Visoke Porte bješe stigao u Dubrovnik 5. januara 1572., te se zadržao u tom gradu punih 19 dana, očekujući oružanu pratnju, što mu je imao poslati hercegovački sandžak, da uzmogne produžiti svoje putovanje preko Balkana. U depeši od 28. januara Noailles javlja svomu vladaru, da ga Dubrovčani „časte i poštuju koliko više mogu". Dr. L. Vojnović: Aleksandrijsko pitanje (1572.—1579.), str. 15.

bude učinjeno, on će odrediti čas audijencije. Drugoga dana izjutra konzul dogje navijestiti zapovjedniku, da je sve u redu.

U jedan sat po podne (6. novembra) stupi vitez Grasse u pratnji viteza Tressemanes-a i svih oficira dviju fregata u čamac, koji ih uz gruvanje topova prebaci na obalu u dnu gruške luke. Tu ih dočekaše konzul Prevost, dva zdravstvena činovnika i osam vojnika. Povorka se krene put Dubrovnika ovim redom: naprijed igjahu vojnici stupajući dva po dva, za vojnicima zdravstveni činovnici, za ovima vitez Grasse imajući s desne strane viteza Tressemane, a s lijeve konzula Prevost-a, za njima dolažaše ostali časnički zbor dviju fregata, a za ovim članovi franceske kolonije u Dubrovniku. Tako povorka dogje na vrata od Pila, gdje im straža oda vojničke počasti. Unutar pak gradskih vrata čekahu ju dva senatora, poslata da ju sprovedu u kneževu palaču. Kad franceski poslanik i njegova pratnja stigoše na trg ispred dvora, vojnici, koji su tu bili postavljeni u red, iskazaše im počast, na što oni ugjoše u dvorište rektorove palače, a odatle u dvoranu Maloga Vijeća. Rektor, vijećnici, tajnici i pisari dočekaše ih stojećke. Vitez Grasse bi posagjen pokraj rektora na mjesto, snabdjeveno sagom i jastučetom za pod noge. Vitez Gressemane bi smješten na klupu, na kojoj obično sjedi konzul, to jest s desne strane dvorane, licem okrenutim prama rektoru. Za stupom, koji se je nalazio neposredno za njegovim legjima, poredaše se časnici ratnih lagja. Konzul bi posagjen na drugu klupu, postavljenu s lijeve strane dvorane, a za njim se svrstaše članovi franceske kolonije. Obje su klupe bile prekrivene ćilimima. Nakon što se na znak rektorov svi prisutni pokriše, vitez Grasse izreče slijedeći govor:

„Gospodo, ja sam poslan ovamo od strane kralja Franceske, da izjavim vašoj republici, da je Njeg. Veličanstvo već odavno nezadovoljno njezinim postupanjem, unatoč svega njezinoga nastojanja, da sakrije istinu i istodobno da zajamčim franceskim podanicima miran i zadovoljan život u ovom gradu.

„Njeg. Veličanstvo se više ne će dati varati, ni dozvoliti, da mu se pomanjka dužno poštovanje; pa ga se ne će moći unaprijed obmanuti koracima i zaskočicama, koje ste vi do skrajnosti zlorabili. Meni je naregjeno, da vam izjavim, da, ako vi opet budete postupali s Francezima po pregjašnjim vašim načelima i običajima, Njeg. Veličanstvo ne će se samo zadovoljiti time, da liši vašu republiku dobrohotnosti, koju joj je do sada očitovalo, već će smatradi Dubrovnik kao grad, koga mu se valja u svakom pogledu čuvati i koji mu treba pedepsati za njegova nedjela.“

Na ovaj oštri i oporni govor franceskoga zapovjednika, koji je zvučio kao pravi ultimatum, Klement Menčetić, tadanji dubrovački rektor, odvrati slijedećom besjedom, punom diplomatskih niansa:

„Questa Republica è ripiena di rispetto e di venerazione per Sua Maestà Christianíssima, d' Estima e Considerazione per il Sígnore Inviato comandante delle Sue fregate e di attaccamento per la nazione francese alla quale procurerà tutte le facilità per il commercio e riguardara i loro interessi come propri.

„E di più ringraziamo Iddio del felice arrivo in queste acque di Gravoza delli suoi Legni, speriamo che ciò sarà per la soddisfazione del Re e per il Ben della Republica.“ (Naša je republika prožeta osjećajem najdubljega strahopočitanja prama Njegovom Prekršćanskomu Veličanstvu, poštovanja prama gospodinu poslaniku, zapovjedniku njegovih fregata i ljubavi prama franceskomu narodu, kojemu će pribaviti sve moguće olakšice za njegovu trgovinu i o čijim će interesima voditi brigu kao o svojim vlastitim. Mi nadalje blagodarimo Bogu nad sretnim dolaskom u gruške vode franceskih lagja, te se nadamo, da će to služiti kraljevomu zadovoljstvu a dobrobiti republike.)

Nakon rektorova govora, vitez Grasse zatraži od Maloga Vijeća, da označi dva senatora, s kojima će moći pregovarati i riješiti prijeporna pitanja. On zatraži nadalje, da ga se oslobodi zdravstvenoga interdikta, pošto je bio skoro minuo 21 dan, od kako bješe ostavio Korun, posljednje tursko pristanište; čime je bilo udovoljeno dubrovačkim zdravstvenim propisima. Rektor odgovori, da ne vidi tomu zaprjeke, pa obeća, da će predložiti stvar nadležnim vlastima. Na to franceski poslanik i njegova družba, sprovagjani kao i dotle dvojicom senatora i zdravstvenim činovnikom, ostaviše rektorovu palaču i odoše u kuću franceskoga konzula, gdje počekaše, da budu riješeni zdravstvenoga nadzora, što je iza malo vremena i uslijedilo. Idući dan, 7. novembra, vitez Grasse i njegov drug vitez Tressemane radiše zajedno s konzulom na poslu, zbog koga su bili došli u Dubrovnik; pa kad su svestrano ispitali predmet njihove misije, oni zapodjenuše pregovore (8. novembra) s dvojicom izaslanika dubrovačkoga senata, kojima je bio pridružen jedan tajnik. Toga dana bi riješeno više tačaka. Slijedećega dana bijaše nedjelja i zbog toga druga i konačna sjednica bi urečena u ponedjeljak, 10. novembra. Toga dana franceski poslanik izloži sve svoje zahtjeve, koji su imali biti podastrti senatu na riješavanje. Četiri dana nakon toga dubrovački delegati pročitaše odgovor senatov na franceske upite i predloge. Dubrovačka vlada ponajprije nastojaše opravdati svoje dotadašnje držanje prama Francezima. Ona uvjeravaše, da nije nipošto istina, da su na njezinu pobudu tripolitanski gusari bili došli opljačkati četiri franceske lagje, koje krcate žita, bijahu usidrene u zatonskom zaljevu. Pomorski pako kapetan, koji za posljednoga englesko-franceskoga rata bijaše izručio Englezima neke franceske podanike, bio je kažnjen za taj čin na njegovomu povratku u Dubrovnik. Dubrovačka vlada mu u istini bješe oduzela patent pomorskoga kapetana, te ga na taj način lišila dozvole, da i dalje plovi po moru. Taj je kapetan megjutim kasnije zamolio francesku vladu, da isposluje za njega rehabilitaciju, pa kad je ona to i učinila, dubrovački senat nije se mogao pokazati strožim od nje i odbiti kapetanovu prošnju. Što se tiče stvari franceskih trgovaca Eydoux-a i Herculès-a, dubrovačka vlada izjavljuje, da je prvi dobio potpunu zadovoljštinu, dočim je drugi izgubio parnicu te je protiv njega izrečenu osudu potvrdio senat, koji predstavlja u dubrovačkoj republici najviši stupanj judisdikcije, tako, da protiv njegovih odluka ne može više biti uložen priziv. Vitez Grasse priznaje sam u izvješću o rezultatu svoje misije (upravljenom vojvodi Praslin-u iz Tulona 8. februara 1767.), da nije mogao više nastojavati na toj stvari, pošto se memorandum, što ga Pavle Herculès bješe podnio protiv dubrovačke vlade, ne osnivaše na dovoljno temeljitim dokazima.

Dubrovačka vlada bješe dala potpunu i bezuslovnu zadovoljštinu na prvi zahtjev franceskoga poslanika, da naime izda i u nedjelju 16. novembra pribije na svim javnim mjestima na čitavomu teritoriju republike dekret, u komu se vlada svečano obvezuje, da će, kao u prošlim vremenima, u buduće odavati najdublje poštovanje franceskomu vladaru i svoju naklonost franceskim gragjanima, nastanjenim na njezinomu zemljištu, pa istodobno stavlja na znanje svim svojim podanicima, da će strogo kažnjen biti onaj, koji se usudi pomanjkati poštovanje ili zlo postupati s kojim franceskim gragjaninom.

Dubrovačka vlada pristade takogjer na to, da oprosti carinskih daća drvo za gradnju brodova, opredijeljeno franceskim arsenalima, koje se bude prevozilo morem ili kopnom preko njezinoga zemljišta ili prekrcavalo u njezinim teritorijalnim vodama iz jedne lagje u drugu. Ona privoli još, da oslobodi carine izvjesnu količinu živeža i vina, što ga bude franceski konzul u Dubrovniku uvozio, izuzam s ostrva Mljeta i Lastova. Preostajaše još deseta i posljedna tačka franceske note, na koju dubrovačka republika

ne htjede podnipošto pristati, a koja je ovako glasila: „Franceski kralj traži, da je svima strancima, nastanjenim u Dubrovniku, slobodno staviti se pod njegovu zaštitu i da se u tome slučaju smatraju kao Francezi, da se s njima postupa kao s takovima i da uživaju ista prava kao i kraljevi podanici.“ Jednom riječi tražilo se za franceskoga konzula u Dubrovniku pravo zaštite, o kojemu smo imali već prilike govoriti. Dubrovačka vlada bješe u isto vrijeme uručila franceskomu poslaniku kratki exposé razloga, zbog kojih je bila prisiljena da otkloni gornji članak. U tomu exposé-u veli, da izuzam Pape i Mletaka sve druge države, koje trguju s Dubrovnikom, imaju u ovome gradu svaka svoga konzula, koji bdije nad interesima njezinih podanika. Što se pak tiče specijalno turskih lagja i putnika oni potpadaju vlasti činovnika, koga turska vlada drži u Dubrovniku za pobiranje carinskih daća, udarenih na robu, koja ulazi u Tursku ili se izvozi otuda. Mnogobrojni grčko-istočnjaci ili katolici, podanici sultanovi, koji silaze u Dubrovnik, priznavaju autoritet toga činovnika, koji zastupa njihove privatne interese. Megjutim, ako se nastane u Dubrovniku na duže vrijeme, spomenuti sultanov činovnik prestaje vršiti nad njima vlast i oni potpadaju pod jurisdikciju dubrovačke republike, po povlastici podijeljenjoj potonjoj carskim fermanima. Što više, ako su oni katolici to onda postaju, nakon desetgodišnjega boravka u Dubrovniku, podanici republike, te su u svakom pogledu asimilirani ostalim dubrovačkim državljanima. Grčko-istočnjaci naprotiv uživaju doduše razna prava i povlastice, ali ne mogu u nikakvomu slučaju postati pripadnicima republike. Potonja naime izričito zabranje, de se na njezinomu teritoriju javno ispovijeda druga koja vjera izuzam katoličke, jedine državne vjere. Izuzetak ovomu pravilu čini samo neznatna židovska općina. Gornja mjera, poduzeta protiv grčko-istočnjaka, opravdava se ogromnim brojem sljedbenika istočne crkve, koji žive na dubrovačkom zemljištu i u susjednoj Hercegovini i koji bi, kad bi im se podijelila potpuna sloboda vjeroispovijedanja i dozvola da u Dubrovniku grade svoju crkvu, mogli postati gospodujućim elementom u republici i dovesti u opasnost samu njezinu nezavisnost.

Nikakvih se drugih stranaca ne nalazi u Dubrovniku, osim što se s vremena na vrijeme skloni u ovaj grad po koji vojnički prebjeg ili kakav prestupnik, tražeći utočište pod okriljem sv. Vlaha. Megjutim ljude ove vrste dubrovačka vlada običava na svoj vlastiti trošak ukloniti sa zemljišta republike, kako bi se odvratila svaka pogibelj za život ili imanje gragjana; a to tim prije, što republika nema ni dovoljno vojnika ni dovoljno streljiva, da se sama štiti.

Vitez Grasse smatraše sada svoju misiju svršenom. On je još samo čekao, da mu budu donešeni izvatci iz registra službenih akata dubrovačke vlade sa transkripcijom gornjih deset članaka i odgovora senatovih. Ti mu dokumenti biše predati u večer 18. novembra. U osvit idućega dana franceske džemije ostaviše grušku luku. Prolazeći ispod Dubrovnika sa gradskih bedema bi ispaljeno u njihovu počast 11 topovskih hitaca, na koje one s isto toliko hitaca odgovoriše. Po svemu sudeći, dubrovačka gospoda bjehu učinila povoljan utisak na franceskoga zapovjednika. U istini potonji završava ovim riječima spomenuto svoje izvješće: „Pošto je posao tako obavljen, ja se nadam da kralju ne će više dolaziti novih tužaba na dubrovačku vladu od strane Franceza nastanjenih u Dubrovniku i da će potonji u buduće voditi u miru svoju trgovinu. Meni se ipak čini, da u svim tim zagjevicama osobni motivi igraju na jednoj i na drugoj strani odveć važnu ulogu.“

Odnosi megju dubrovačkom vladom i konzulom Prevost-om bijahu od sada korektni, a u izvjesnim prilikama i usrdni. Konzul n. pr. bilježi u svojoj depeši od

15. maja 1769., da je bio nastao spor megju Fort-om, franceskim pod-konzulom u Aleksandriji i dubrovačkim konzulom Dimitri, te da je dubrovačka vlada naredila potonjemu, da dade franceskomu pod-konzulu potpunu zadovoljštinu. U svojoj depeši od 9. septembra iste godine Prevost veli, da su braća Herculès jedini krivci zbog nereda, koji se poragjaju megju Francezima u Dubrovniku. U oktobru konzulu bi podijeljen od franceske vlade više-mjesečni dopust. Prije nego što će ostaviti Dubrovnik, on zatraži audijenciju u Maloga Vijeća, te mu pročita od strane franceskoga kralja poslanicu, u kojoj se javlja da je otok Korzika bio ujedinjen sa Franceskom, te se ujedno propisivaše dubrovačkoj vladi, na koji način treba da postupa s korzikanskim lagjama u slučaju, da se koja pojavi u njezinim vodama. Nakon što je konzul pročitao kraljevo pismo rektor izjavi, da je republika primila s velikim veseljem vijest o ujedinjenju Korzike sa Franceskom i da se ona moli Bogu za napredak i proširenje franceskoga kraljevstva. Što se pak tiče korzikanskih brodova, dubrovačka je vlada spremna, da učini sve, što kralj zaželi. Konzul obeća, da će rektorove izjave saopćiti svomu vladaru, a on sam doda u svoje ime, da će nastojati, koliko bolje bude mogao, da održi i nadalje slogu i sklad megju njim i vladom republike.

Konzul se povrati s dopusta u julu g. 1770. Za njegova odsustva bješe došlo u Dubrovniku do novoga sukoba megju strankom Salamankeza i strankom Sorboneza. Stranka stare vlastele bješe silno ojačala, tako, da se većina mlagjih plemića, bojeći se progonstva od strane svojih protivnika, bješe iselila i prebjegla, nešto u Italiju, naročito u Jakin, a nešto na otok Korčulu. Na taj se način broj članova Velikoga Vijeća bijaše umanjio za jednu četvrtinu. Konzul veli, da stara vlastela nastoje zatajiti pravi uzrok ovoga bijega, uvjeravajući svakoga, da su oni plemići otputovali u tugjinu, da se usavrše u političkim naukama; ali da nitko u Dubrovniku ne vjeruje tomu, pa da je dubrovački puk teško zabrinut zbog nesloge, koja sveudilj vlada megju njegovim poglavicama i koja je kadra, da republiku dovede na rub propasti.

Dubrovačka se republika nalazaše u to vrijeme u kritičnomu položaju. G. 1768. bješe naime buknuo rat izmegju Turske i Rusije i carica Katarina bijaše poslala admirala Orlova s jakim brodovljem u Sredozemno more. Za vrijeme čitavoga svog krstarenja po istočnim vodama ruski zapovjednik postupaše s dubrovačkim lagjama kao s neprijateljskim. On je u istini uzapćivao svaki dubrovački brod, koji je zatekao na svomu putu, ne obzirući se na to, da li on nosi neprijatelju hranu ili ne. U svomu izvješću od 4. aprila 1771. franceski konzul javlja, da je rusko brodovlje uhvatilo nekoliko velikih trgovačkih lagja dubrovačkih i da je vijest o tomu dogogjaju prouzrokovala pravu paniku megju Dubrovčanima, koji već vide propast svoje mornarice, dok ih opet glasine o kretanju austrijskih četa na Bosnu ispunjaju strahom za njihovu slobodu. Senat je držao više sjednica i nakon dugoga vijećanja bi odlučeno, da se zatraži pomoć u raznih evropskih vladara; naročito u španjolskoga. Megjutim, kako je razdor vladao megju plemstvom, dubrovačka vlada nije bila u stanju, da zauzme jasno i odlučno stanovište, te se ograniči na to, da je naložila svojim deputacijama, koje igjahu u Beč i u Petrograd, da pospješe svojim putovanjem, kako bi što brže saznali za posljedne namjere austrijskoga i ruskoga dvora. Poslanstvo, koje se bijaše zaputilo u Livorno, da pregovora s admiralom Orlovom, dobi nalog, da ide u Napulj, gdje se je nalazio brat groña Orlova, koji, pošto je potonji bio upravo otputovao u Petrograd, bješe preuzeo zapovjedništvo nad ruskim brodovljem. Dubrovačkoj je misiji bilo nadalje naregjeno, da zamoli napuljski dvor, da intervenira u prilog Dubrovnika kod ruskoga admirala. Megjutim se je u Dubrovniku polagalo vrlo malo nade u uspjeh

ove misije, jer iz Napulja bijaše došla povjerljivim putem vijest, da se Orlov sprema, da sa svojim brodovljem dogje pred Dubrovnik. U svojoj depeši od 10. juna 1771. Prevost javlja, da strah Dubrovčana naočice raste. On veli, da je dubrovačka vlada bila obaviještena, da je Orlov stavio ova četiri uslova dubrovačkom poslanstvu. 1. Da se Dubrovnik otrese Portine zaštite i da se stavi pod ma čiju drugu. 2. Da proda ruskoj carici sve svoje oveće lagje uz cijenu, koju će vještaci odrediti. 3. Da dade u zajam Rusiji znatnu svotu novaca. 4. Da privoli, da se u Dubrovniku izgradi jedna crkva istočnoga obreda i da dozvoli slobodno ispovjedanje grčko-istočne vjere na teritoriju republike. Senat je poduže vijećao o ovim zahtjevima Rusije, ali nikakva odluka ne bi prihvaćena. Dubrovačka se vlada nalažaše pred nemilom alternativom: Ako učini po volji Rusima, ozlojediće Tursku, svoga još uvijek opasnoga susjeda; ako zabaci uslove ruskoga admirala, rusko će brodovlje doći bombardirati Dubrovnik. U toj se neprilici ona obrati na franceskoga konzula. Državni ministar Tudisi pozva Prevost-a, da dogje u rektorovu palaču. Konzul tu nagje osim Tudisi-a i dvojicu senatora, Menčetića i Buču. Državni mu ministar izloži gornje stavke Orlovljevoga ultimatuma i prijetnju, da će u slučaju otkaza bombardirati grad. Pošto se nije smjelo gubiti vrjemena, a pošto zbog kvarantina nije bilo moguće poslati izvanredno poslanstvo u Versailles, dubrovačka vlada bješe sastavila za franceskoga kralja poslanicu, u kojoj mu ona davaše vijernu sliku teškoga položaja, u koji su ju pretjerani zahtjevi i prijetnje ruskoga admirala dovele, pa preklinje franceski dvor, da svojim moćnim posredništvom otkloni od Dubrovnika strašnu opasnost. Dubrovački ministar zamoli konzula, da direktnim putem upravi ovu poslanicu svojemu vladaru. Prevost obeća, da će to rado učiniti. On zatraži istodobno od svoje vlade specijalne upute za slučaj da Dubrovčani od njega budu tražili, da osobno interveniše kod ruskoga admirala u svrhu, da očuva grad od bombardiranja. Dubrovački senat, htijući ublažiti ruskoga admirala, bješe mu ponudio preko svojih izaslanika svotu od 220 hiljada mletačkih dukata, koju Orlov megjutim odbije. To prouzroči, priča franceski konzul, toliko uzbugjenje i strah u Dubrovniku, da netom se i najmanji brod ukaže na vidiku grada, strava obuzme svekoliko pučanstvo. Neki senatori bjehu predložili, da se grad stavi u obranbeno stanje, ali nakon refleksija, što ih neki njihovi drugovi učiniše o vojničkomu položaju Dubrovnika, taj predlog niti nebi uzet u pretres. Dubrovačka se je artiljerija u istini sastojala od 400 topova, od kojih je samo 40 moglo služiti, dočim svi ostali bijahu bez lafeta. Raspolagalo se je nadalje sa 16 kvintala baruta i 2000 do 3000 gjuladi. Topnika je pak bilo u sve oko trideset. Moglo se je nadalje oružati jedno 4 ili 5 hiljada ljudi, ali provijant za obskrbu te vojske bijaše skroz nedovoljan. Bi dakle zaključeno, da se ruskomu admiralu pošlje deputacija od 4 senatora, praćena s isto toliko mlagjih plemića, koja će u njega isprositi milost i do potrebe ga ponukati, da se dogje na svoje oči uvjeriti o nevoljnomu stanju dubrovačke republike. Istodobno se je bilo pročulo, da Crnogorci kreću na Hercegovinu, što je moglo dovesti do okršaja u blizini dubrovačkoga zemljišta. To nagna dubrovačku vladu, da naredi svojoj deputaciji u Carigradu, koja bijaše upravo isplatila Visokoj Porti trogodišnji danak, da gleda izraditi kod turske vlade, da ratne operacije protiv Crnogoraca budu izvršene podalje od teritorija republike.

Ovo je bilo posljednje izvješće konzula Prevost-a. Potonji u istini umre 23. novembra 1771.

Na ispražnjeno mjesto franceskoga konzula u Dubrovniku bi imenovan François Bruère Des Rivaux, dotadanji konzul i otpravnik poslova u Holandiji, a prije toga

činovnik u franceskomu ministarstvu inostranih djela. Njegov šef, državni tajnik za mornaricu Boynes piše mu 2. marta 1772., da mu je pribavio mjesto konzula u Dubrovniku, jer da je imao mnogo dokaza o njegovim sposobnostima pa je uvjeren, da će kako treba ispuniti svoju novu misiju.

Novi konzul stiže u Dubrovnik polovicom augusta 1772. i bi primljen po ustanovljenomu ceremonijalu od rektora i Maloga Vijeća. S dolaskom Des Rivaux-a odnosi megju Franceskom i dubrovačkom republikom postadoše opeta napeti. Konzulova prepiska iz g. 1773. pruža nam za to mnogobrojnih dokaza. Franceska vlada bješe naime uputila svoga konzula, da budno pazi na to, da li Dubrovčani još uvijek pozajmljuju svoj barjak tugjim lagjama, kao što su to prije činili. Konzul obećava, da će se o tome tačno obavijestiti; a u isto vrijeme priča, da je dubrovačka vlada znatno uskorila šiljanje deputacije s dankom u Carigrad i da je tomu dvostruka svrha; prvo, da ona želi osigurati svoje interese pri budućem kongresu mira izmegju Porte i Rusije; drugo, da traži isposlovati od turske vlade novih fermana, koji bi zajamčili slobodno putovanje njezinim lagjama i zaštitili ih od barbareska. Konzul insinuira pri tomu, da bi trebalo nastojati oko toga, da broj plovidbenih fermana podijeljenih Dubrovčanima bude jako smanjen, „jer — veli on — ako se ne poprime nužne mjere, dubrovačka će mornarica opet zadobiti svoju prijašnju premoć, pošto su dubrovački mornari i vještiji i trijezniji od mornara ostalih naroda". Ovaj konzulov predlog naišao je na odobrenje njegovoga ministra. Samo potonji nezna, da li postoji kakov praecedens, koji bi dopustio, da se upotrijebi sredstvo, što ga je konzul preporučio, da bi se naime spriječilo pojačanje dubrovačke mornarice. Ministar nuka konzula, da ga o tome izvijesti. Potonji se u tu svrhu obrati Saint Priest-u, tadanjemu franceskomu poklisaru u Carigradu, koji mu odgovori, da Porta za sigurno neće učiniti u korist dubrovačke mornarice ništa više od onoga, što je do tada bila učinila, ali da ona opet neće podnipošto htjeti uništiti ju, a to s toga, što je Turcima mila utakmica na području pomorske plovidbe. Sam konzul priznaje, da se je mogao osvjedočiti o tome, da Dubrovčani nijesu nikada pozajmljivali svoje zastave inostranim brodovima i da treba napredak dubrovačkoga brodarstva pripisati štedljivosti i trijeznosti njihovih mornara. Dubrovačka je mornarica bila skoro potpuno uništena za posljednoga tursko-ruskoga rata, ali dubrovački senat goji čvrstu nadu, da će je obnoviti u njezinoj prijašnjoj snazi. Jedan senator, poslan je u Carigrad s misijom, da poradi oko toga, da u budućem ugovoru o miru bude uvrštena klauzula, kojom bi se Rusi obvezali, da će isplatiti Dubrovčanima naknadu za pretrpljene gubitke i povratiti im uzapćene lagje. Konzul misli, da bi jedina ozbiljna zaprjeka razvitku njihove mornarice bila ta, da franceski poklisar kod Porte pokvari posao izaslanika dubrovačke vlade. Za dokaz, koliko je francesku vladu zabrinjivalo nastojanje Dubrovčana oko podignuća njihove trgovačke mornarice, možemo navesti fakt, da se franceski ministar često povraća u svojim depešama na taj predmet, te da neprestano preporuča konzulu, da pozorno prati sve, što se bude u Dubrovniku učinilo u tome pravcu i da ga tačno obavijesti o uspjehu dubrovačke misije u Carigradu.

Megju konzulom i dubrovačkom vladom došlo je doskora do trvenja. Povod je tomu dao slijedeći fakt: Neki franceski trgovci bijahu kupili znatnu količinu žita u Albaniji, koju htjedoše ukrcati na lagje u Dubrovniku. Nego dubrovački carinski činovnici zahtijevahu, da se plati za provoz pristojba od 5% ad valorem (od cijene žita). Konzul, smatrajući taj zahtjev prećeranim, upravi senatu notu, u kojoj iziskivaše, da spomenuta carinska daća bude ili posvema dokinuta ili jako snižena. On isticaše

pri tome, od kolike je koristi po Dubrovnik, da franceski trgovci upravljaju preko njega svoju robu. Ovaj korak franceskoga konzula ostade bez uspjeha. Dubrovačka vlada nije marila slijediti primjer ostalih pomorskih država i dozvoliti slobodan transit (provoz) preko svoga zemljišta. Senat čak izjavi konzulu, da ne će više ni u ovoj ni u ma kojoj drugoj stvari s njime se dopisivati, već mu poručuje, da se u buduće izvoli potruditi do državne kancelarije, gdje će mu se dati usmeni odgovor na njegove eventualne upite. Ovaj incident bi uzrokom, te je svaki službeni saobraćaj megju konzulom i dubrovačkom vladom bio za pune tri nedjelje dana potpuno prekinut. Dubrovačka vlada se napokon ipak odluči odgovoriti na konzulove predstavke; ali taj odgovor bijaše skroz niječan. Senat se pozivaše na navade, koje vladahu od nezapamćenih vremena u Dubrovniku i po kojima se je uvijek nametala carina na robu, koja putuje preko dubrovačkoga zemljišta. On isticaše nadalje, da Dubrovnik proizvodi samo ulje i vino, pa kad bi stao podjeljivati carinske sloboštine, da bi time začepio svoje jedino izdašnije vrelo prihoda. On napominjaše misiju viteza Grasse, koji da se je uvjerio o temeljitosti ovih razloga, pa je pristao, da se sloboda transita ograniči na drvo za gradnju brodova.

Konzul u svomu odgovoru nastojaše pobiti ove argumente senatove. On veli, da nije tražio da se potpuno dokine carinska daća na transit žita, premda je i na to imao pravo, već jedino da pristojba bude snižena, da se tako ne bi zapriječio razvitak jedne tako važne prometne grane. Osim ovoga spora o transitu još je jedan incident pomutio harmoniju u odnosima izmegju franceskoga konzula i dubrovačkoga senata. Potonji naime bješe zadržao zdravstveni patent nekom franceskomu kapetanu Cresci-u, koji bijaše prekrcao u blizini Zatona iz jedne lagje u drugu robu, a da nije pri tomu platio dotični carinski namet.

Dubrovačka vlada bješe poslala krajem god. 1773. Rugjeru Boškoviću naredbu, da učini franceskoj vladi predstavke u ovome poslu. Megjutim veliki naučenjak bi naimenovan upraviteljem optičkoga odjela pri ministarstvu mornarice i njegov ulaz u državnu službu Franceske učini nemogućim daljnje njegovo revnovanje za interese dubrovačke republike. Potonja je morala tražiti novóga zastupnika. U svomu izvješću od 3. juna 1774. konzul Des Rivaux veli, da je saznao, da je dubrovačka vlada obećala jednom bratu svoga rezidenta u Rimu, opata Stay-a, 1000 pistola i činovničko mjesto, ako uspije zadobiti potporu kardinala Bernis-a, franceskoga poklisara kod sv. Stolice i njegovom pomoću osujetiti djelovanje franceskoga konzula u Dubrovniku. „Ova se gospoda“ završava Des Rivaux „obično služe tajnim manevrima i podmićivanjem, kadgod se nadaju, da će na taj način polučiti svoj cilj i udovoljiti svojim strastima.“

24. aprila bi držan u Versailles-u državni savjet pod kraljevim[1]) predsjedanjem. Taj je savjet raspravljao i dubrovačkim poslovima. Boynes obaviješćuje o tome franceskoga konzula u Dubrovniku, te mu javlja, da je kralj prihvatio slijedeće odluke: 1. Da se naredi konzulu da traži posvemašnje dokinuće carinskih daća na transit žita preko teritorija republike, kako se to radi u Napulju i u ostalim pomorskim državama. 2. Kralj je vrlo nezadovoljan izjavom dubrovačkoga senata, da ne će više pismeno odgovarati na note i memoranda franceskoga konzula, te izričito nalaže kon-

[1]) To je bio posljedni savjet, u kojemu je Luj XV. prisustvovao. Franceski kralj oboli nekoliko dana za tim od ospica i 10. maja umre. Promjena na franceskomu prijestolju i dolazak na vrhovnu vladu zemlje blagoga Luja XVI. bješe svakako u prilog Dubrovčanima.

zulu, da ne prima nikakvih usmenih odgovora. 3. Sto se tiče afere kapetana Cresci-a treba izjaviti senatu, da se ne može razumjeti kako je dubrovačka vlada mogla pod vrlo frivolnom izlikom uskratiti zdravstveni patent franceskomu kapetanu, pa je čini odgovornom za štetu, koju je kapetan uslijed toga pretrpio. Ministar dodaje, da franceski dvor ne može dozvoliti, da Dubrovčani i nadalje dosagjuju Francezima, te da bi trebalo sklopiti s Dubrovnikom jasan i precizan ugovor, kako bi se predusrelo, da još nove poteškoće ne nastanu megju franceskom i dubrovačkom vladom. Ministar savjetuje konzulu, da ovu ideju ugovora potakne u zgodnoj prilici; ali da to učini indirektrim putem, kako bi ju mogao uvijek zabaciti. Isti kurir bješe donio i jednu poslanicu Boynes-ovu, upravljenu senatu dubrovačkom. Franceski ministar reproducira u toj noti tri tačke, sadržane u gornjoj depeši konzulu, te izražava nadu, da će dubrovačka vlada dati na sve tri potpunu zadovoljštinu. On zahtijeva nadalje od senata, da u svom općenju s franceskim konzulom potonjemu daje poštovanje, koje pripada jednomu „predstavniku Franceske.“ Ova nota franceskoga ministra bješe učinila u prvi mah dubok dojam na dubrovačku vladu i potonja saopći franceskomu konzulu preko napuljskoga predstavnika, da će imenovati pet senatora, da pregovaraju s njime o tačkama, sadržanim u Boynes-ovoj noti. Megjutim Des Rivaux javlja u svojoj depeši od 12. jula, da je dubrovačka vlada opet promijenila svoje stanovište i da je odlučila pregovarati direktno s franceskim dvorom. Ona je valjda smatrala, da se je dolaskom Vergennes-a na mjesto franceskoga ministra inostranih djela situacija promijenila njoj u prilog. U istinu novi šef franceskoga izvanjskoga ureda bješe prije toga poklisar u Carigradu, pa je za svoga bavljenja na Zlatnomu Rogu imao više puta priliku, da dogje u dodir s dubrovačkim poslanicima i da kod Porte podupre njihove diplomatske korake. Dubrovački senat, čestitajući poslanicom od 20. jula 1774. Vergennes-u na njegovomu imenovanju, izražava nadu, da će novi ministar štititi Dubrovnik isto onako, kao što je to činio kao poklisar u Carigradu[1]). Nekoliko dana prije toga senat bješe obavijestio Boynes-a o svojoj nakani, da u Versailles pošlje jednoga izaslanika s misijom, da opravda postupanje dubrovačke vlade u njezinomu sporu s Franceskom.

21. jula Des Rivaux pošlje Boynes-u opširnije izvješće o francesko-dubrovačkim odnosima, koje ćemo mi analizovati, premda mnoge stavke toga izvješća ne odgovaraju faktima:

Franceski konzul govori ponajprije o prohibitivnim mjerama, koje je dubrovačka republika uvela na području svoje carinske politike i koje su velika zapreka za razvitak franceske trgovine u tim stranama. On veli, „kad bi franceski trgovci uživali u Dubrovniku pogodnosti, što ih uživaju u drugim državama, da bi Dubrovnik za kratko vrijeme postao jedna od najnaprednijih franceskih trgovačkih kolonija i ujedno jedna od najvažnijih tržišta na čitavomu Istoku“. Za svoga predšasnika Prevost-a Des Rivaux kaže, da se je bavio isključivo pisanjem o ceremonijalu, te da je pokazao vrlo malo zanimanja za čisto trgovačke poslove, „što je dakako bilo vrlo milo Dubrovčanima“. Bolje ne prolazi kod njega niti vitez Grasse de Briançon. On priznaje doduše, da je pojava franceskih ratnih lagja u dubrovačkim vodama bila spasonosna lekcija, koja je za neko vrijeme obuzdala Dubrovčane, pa ih učinila prijaznijim prama Francezima; ali dodaje, da se je franceski zapovjednik dao zavesti od hitroga dubrovačkoga sena-

[1]) Uz svoju poslanicu Vergennes-u senat bješe priložio i jedno pismo Vlaha Paoli-a, nadbiskupa od Larisse, s kojim se je novi franceski ministar lično još iz Carigrada poznavao. U tomu pismu nadbiskup apelira na nekadanje Vergennes-ovo prijateljsko raspoloženje prama Dubrovniku, te ga moli da mu se i u ovoj ozbiljnoj prilici pokaže sklonim.

*

tora Mata Ghetaldi-a, koji ga je bio uspio vješto odalečiti od franceskoga konzula i franceskih trgovaca u Dubrovniku, tako da je vitez Grasse otputovao iz Dubrovnika, a da nije zahtijevao, da se preinači u korist franceske trgovine dubrovački carinski pristojbenik. Prelazeći na svoju vlastitu misiju Des Rivaux spominje, da se je u početku svoga boravka u Dubrovniku držao prilično pasivno, a to za to, što nije poznavao dovoljno položaj franceskih trgovaca u toj zemlji; ali kad je bio temeljito upućen u dubrovačku trgovačku politiku, te kad je stao praviti dubrovačkomu senatu predstavke i tražiti carinske pogodnosti za francesku trgovinu, da je odmah došlo do sukoba izmegju njega i republike. Po njegovomu mišljenju jasan trgovački ugovor bio bi najzgodije sredstvo, da se svima nastalim poteškoćama učini kraj; ali da se uzmogne potpisati za Franceze povoljan ugovor, da bi trebalo upotrijebiti prisilne mjere i poslati u dubrovačke vode ratno brodovlje s namjerom da krstari na Istoku. Konzul potsjeća pri tom na primjer Turaka, koji s Dubrovčanima postupaju na najstroži način. Govoreći o raspoloženju Dubrovčana prama Francezima on veli, da su najljući neprijatelji franceskoga imena Sabo Pozza i Marko Sorgo, dva bogata i vrlo uplivna člana dubrovačkoga senata, ali da dubrovački plemići u opće ne trpe stranaca. Ova mržnja na strance porodila se je megju Dubrovčanima naročito nakon velikoga potresa. „Prije ove strašne nesreće" piše konzul „u Dubrovniku je živilo mnogo franceskih trgovaca i oni uživahu iste povlastice kao i domaći." Pri kraju svoga izvješća Des Rivaux spominje razne incidente, koji su se bili desili izmegju Franceske i Dubrovnika u vrijeme Luja XIV., pa kako je franceski kralj bio već naumio otpremiti svoje ratno brodovlje, da bombardira Gruž i Lopud, ali da ga je od izvedenja te namisli bilo odvratilo čuvstvo samilosti za jednu toli neznatnu državu, „koja zapravo nije niti mogla biti ubrojena u red država, već je bila smatrana nekom vrsti plemićke zadruge, slične kalugjerskim udrugama".

Osim franceskoga konzula protiv Dubrovnika je rovarila takogjer marseljska trgovačka komora, koja je imala veliki utjecaj na prometno općenje megju Franceskom i Istokom. Ona se u istini bješe obratila na Sartine[1]), novoga državnoga tajnika za mornaricu, 23. septembra 1774. peticijom, u kojoj je nastojala svratiti ministrovu pažnju na konkurenciju dubrovačke plovidbe. U toj se peticiji izmegju ostaloga veli, da je za vrijeme rusko-turskoga rata franceska trgovina na Istoku bila silno napredovala, ali da se je bojati, da nakon utanačenja mira ona ne udari natrag; naročito, ako se dopusti Dubrovčanima, da plove kao i prije rata. Dubrovčani su naime znatno snizili pomorsku kiriju i time postali vrlo opasni konkurenti za franceske brodovlasnike. Da se oslabi ta dubrovačka utakmica, marseljska trgovačka komora preporuča, da se uznastoji oko toga, da broj njihovih lagja u Sredozemnomu mora bude jako smanjen. Kako se vidi trgovačka komora svjetovaše franceskoj vladi, da upotrijebi protiv dubrovačke pomorske trgovine ono isto sredstvo, koje je u svoje vrijeme bio preporučio franceski konzul u Dubrovniku. Samo, da se to postigne, valjalo je zadobiti za se i Visoku Portu, koja je u ovom pitanju bila upravo odlučujući faktor, a mi smo vidjeli, po jednoj depeši franceskoga poklisara u Carigradu, da turska vlada ne bijaše nimalo voljna oslabiti trgovačku snagu dubrovačke republike, za što je ona imala u ostalom posebnih razloga.

---

[1]) Sartine je bio imenovan za drž. tajnika za mornaricu umjesto Turgot-a, koji bješe zamjenio Boynes-a, ali koji bješe ostao na tom mjestu vrlo kratko vrijeme, pošto ga je kralj imenovao glavnim nadzornikom financija (controleur général).

Sartine, slijedeći stope svojih predšasnika Boynes-a i Turgota i inspiriran pristranim izvješćima Des Rivaux-a i marseljske trgovačke komore, bio bi najvolio postupati s dubrovačkom republikom energično i prisilnim mjerama polučiti od nje privolu na zahtjeve franceske vlade. Samo ta njegova energična metoda ne nailažaše podnipošto na odobrenje grofa Vergennes-a, koji, kao upravitelj departementa inostranih djela, imagjaše glavnu riječ u savjetu ministara. Vergennes se očitova u ovoj prilici pravim prijateljem Dubrovčana. On izjavi Sartine-u, da se treba prama Dubrovniku pokazati pravednim i ne poduzimati ničesa, što bi moglo skučiti njihovu državnu nezavisnost. Vergennes-u je pošlo lahko za rukom ublažiti Sartine-a i skloniti ga, da zauzme umjerenije stanovište prama dubrovačkoj republici.

To se novo raspoloženje Sartine-ovo manifestira u depeši, koju je državni tajnik za mornaricu upravio Des Rivaux-u 24. oktobra. On veli svomu agentu, da je zahtjev, da dubrovačka vlada posvema ukine carinu na žitni transit, apsolutno prećeran i da se valja zadovoljiti time, da se od nje traži sniženje spomenute carinske daće. On mu saopćuje nadalje, da je franceski dvor odlučio direktno se sporazumiti s dubrovačkom republikom i da je u tu svrhu imenovao de Saint-Didier-a, da pregovara s opatom Nicoli[1]), otpravnikom poslova Toskanske, kojemu je dubrovačka vlada bila povjerila zastupstvo njezinih interesa. Njima je data zadaća, da izrade osnovu ugovora, koji će sadržavati ne samo još neriješena pitanja, nego i ona o kojima se je dubrovačka vlada bila sporazumila s vitezom Grasse de Briançon. Kada ta osnova bude dogotovljena i pošto je kralj odobri, ona će biti otpremljena u Dubrovnik konzulu, koji će dobiti punomoć, da ju snabdije svojim potpisom i potpisima petorice senatora, koje će dubrovačka vlada u tu svrhu imenovati. Nego, kako su odnosi izmegju franceskoga konzula i dubrovačkoga senata bili napeti, trebalo je prije svega dokrajčiti abnormalni položaj, u komu se konzul nalazio. Sartine je s toga bio predao Nicoli-u jednu notu, koja je ovako glasila: „Dubrovački senat bijaše imenovao petoricu senatora, da vode s konzulom Des Rivaux-om pregovore o prijepornim pitanjima. On je za tim iznenada promijenio mišljenje i izjavio konzulu, da mu je namjera direktno pregovarati s franceskim dvorom. Pošto se ova odluka ne može povoljno tumačiti, franceska vlada izražava želju, da se imenuju ona petorica senatora, koji će izjaviti Des Rivaux-u, da su spremni s njim stupiti u pregovore, mä da se njihovo vijećanje ima odložiti sve dok konzul ne primi za to specijalne upute od svoje vlade, o čemu će u ostalom Nicoli biti na vrijeme obaviješten. Kad ova prethodna tačka, kojoj je svrha da otpravniku poslova Nj. Veličanstva budu iskazane dužne počasti, bude riješena, ministar će smatrati ugodnom dužnošću, da s opatom Nicoli-em traži sredstva podesna, da se uspostavi najbolji sklad i da se omogući Des Rivaux-u i dubrovačkim senatorima utanačenje pravičnoga sporazuma, koji će odgovarati kraljevomu dostojanstvu i pravu.“ Opat Nicoli prista na to, da odmah piše dubrovačkomu senatu, te da ga skloni, da izmijeni svoje držanje prama franceskomu konzulu. Dubrovačka vlada je rado privolila, da izvrši ovaj akt diplomatske kurtoazije, tim više, što je o njemu zavisio uspjeh zapodjenutih pregovora s franceskim dvorom. Konzul može u istini već u svojoj depeši od 15. decembra

[1]) Zapravo je dubrovačka vlada bila poslala vjerodajnicu i punomoć da ju zastupa u ovoj stvari Franu Favi-u, nećaku Nicoli-a, koji je uz to vršio službu sekretara pri toskanskomu poslaništvu u Parizu. Ta vjerodajnica nije megjutim bila predana i opat Nicoli figurira u franceskim službenim dokumentima kao jedini zastupnik dubrovačke vlade. Favi je opet postao god. 1778. dubrovačkim diplomatskim agentom pri franceskom dvoru. On je bio prije toga zamijenio svoga ujaka na mjestu toskanskoga otpravnika poslova.

javiti ministru, da je senat imenovao pet senatora s misijom, da pregovaraju s njime i da ga je preko svoga pisara zamolio, da označi mjesto i dan vijećanja.

Dubrovačka republika bijaše tim sklonija popuštati, što se je nalazila u neugodnom položaju, prouzrokovanu držanjem Rusije. Franceski konzul javlja u svojoj depeši od 14. marta 1775., da dubrovački rezident, vlastelin Ranjina nije mogao za čitavoga svoga boravljenja u Petrogradu, biti primljen od carice Katarine, koja ga je uputila u Livorno grofu Orlovu. Ruski admiral je megjutim formulirao zahtjeve, koji su morali — veli konzul — biti prekomjerni, pošto od kako je kurir bio donio pisma Ranjinina, bješe prošlo kakovih deset dana, za kojih je senat neprestano u najvećoj tajnosti vijećao. U narodu se šire o tomu najčudniji glasovi. Neki nagagjaju, da Rusi traže od Dubrovčana, da im ustupe jedno pristanište, drugi tvrgjahu, da se radi o izgradnji grčko-istočne crkve i osnovanju ruskoga konzulata u Dubrovniku. Konzul veli, da je saznao iz pouzdana izvora, da se zahtjevi Rusa sastojahu u istini u imenovanju ruskoga konzula i u podignuću istočne crkve u Dubrovniku. Akoprem se tome protivi jedan dubrovački zakon i unatoč otpora nekolicine senatora, dubrovačka vlada pristade na oba zahtjeva ruskoga dvora. Megjutim, blagodareći posredništvu austrijske diplomacije, dubrovačkomu poslaniku pogje za rukom isposlovati u Orlova, da ne traži za ruskoga konzula pravo štićenja grčko-istočnjačkoga elementa u Dubrovniku. Što se tiče gradnje istočne crkve u ovomu gradu, grof Orlov se je zadovoljio time, da mjesto crkve bude podignuta jednostavna kapela. Uza sve to — dodaje franceski konzul — Dubrovčani se jako boje, da novi ruski konzul ne stane šurovati s Crnogorcima, što može da ih dovede u ozbiljnu nepriliku sa strane Turaka. Dubrovačka vlada se nadalje bješe obvezala, da će isplatiti novčanu odštetu nekim ruskim gusarima, koje je dubrovački konzul u Livornu, a da nije na to bio ovlašten od senata, smetao pri njihovim operacijama za pošljednoga rata rusko-turskoga. Ova je odšteta odmjerena na 16 hiljada dukata i dubrovačka ju vlada bješe spremila bezodvlačno u Livorno, ali grof Orlov, kojemu je carica bila preporučila, da s Dubrovčanima postupa što može blaže, ne htjede pridržati poslatu mu svotu novaca, već ju vrati natrag dubrovačkoj vladi s pismom, sastavljenim u vrlo ljubeznom tonu, na kojemu mu se senat najljepše zahvali. Tako se je svršio ovaj spor megju Dubrovnikom i Rusijom i Dubrovčani, oslobogjeni straha od silne moskovske carevine, mogoše od sada posvetiti sve svoje sile obnovljenju njihove trgovačke mornarice, teško iskušane za pošljednjega rusko-turskoga rata. Nova situacija Dubrovnika bijaše tim povoljnija, što se je i spor s Franceskom primicao kraju.

U podužoj depeši, datiranoj 8. januara 1776., Sartine stavlja na znanje franceskomu konzulu u Dubrovniku, da su Saint Didier i opat Nicoli izradili osnovu buduće francesko-dubrovačke konvencije i da je ta osnova bila podnešena 3. januara državnomu savjetu, koji ju je jednodušno prihvatio. Po kraljevoj naredbi ministar šalje tu osnovu konzulu, da joj on dade oblik autentičnoga i definitivnoga akta. Konzulu je ipak izričito zabranjeno, da ma što mijenja na tomu dokumentu.

Osnova se sastojaše od predgovora (préambule) i od 12 članaka. Mi ćemo analizirati sadržaj nove konvencije i za bolje razumijevanje pojedinih njezinih članaka istodobno prenijeti i razjašnjenja, koja se nalaze u gornjoj Sartine-ovoj depeši.

Predgovor konvenciji sastavljen je u tonu, koji je imao laskati samoljublju dubrovačke vlade. U njemu se naime ističe želja franceskoga kralja, da s dubrovačkom republikom živi u iskrenoj slozi, te su navlaš izostavljene ohole i nadute formule, kojima se je franceski dvor običavao služiti u svojim ugovorima o malim državama.

Članak prvi oslobagja od carinske daće drvo za gradnju državnih brodova u Franceskoj. Ta je povlastica bila, kako smo već imali priliku vidjeti, od dugo vremena priznata Francezima sa strane dubrovačke vlade.

Članak drugi govori o transitu žita. Taj je transit bio prouzrokovao najnovije poteškoće izmegju Dubrovnika i Franceske. Pošto se pregovaratelji ne mogoše sporazumjeti, grof Vergennes savjetova, da ostane pri starome. Franceski ministar inostranih djela smatraše naime, da ova trgovina ne će postati nikada od osobite važnosti za Francesku. Ali, da se izbjegne svim mogućim zloporabama i samovolji carinskih činovnika, bi utanačeno, da dotični carinski pristojbenik ima biti priopćen službenim putem franceskomu konzulu u Dubrovniku.

Članak treći nameće dužnost dubrovačkim pobiračima poreza i carinskih daća, da pri plaćanju primaju svake vrsti novac, koji se nalazi u prometu, na dubrovačkom teritoriju. Ova dispozicija, koja se na prvi mah čini skroz suvišnom, bila je izričito uvrštena u francesko-dubrovačku konvenciju s namjerom, da se uklone razne poteškoće i zanovetanja, na koje je franceski konzul jednom prilikom bio svratio pažnju svoje vlade.

Članak peti sadržava u prilog franceskih podanika u Dubrovniku klauzulu najveće pogodnosti. To znači, da Francezi, nastanjeni u Dubrovniku imaju uživati ista prava i povlastica, što ih uživaju podanici kršćanske države (sujets de la nation chretienne), kojoj je dubrovačka vlada dala najveće koncesije, pa ako u buduće podanici koje strane države zadobiju u Dubrovniku kakovu novu povlasticu, ta povlastica mora ipso facto (to jest bez potrebe novoga ugovornoga utanačenja) pasti u dio i Francezima.

Članak šesti veli, da Dubrovčani mogu slobodno (dans toute securité) ploviti i trgovati po franceskim domaćim vodama i u franceskim kolonijama, plaćajući pri tome namete, što ih plaćaju pripadnici raznih talijanskih država. Oni će biti smatrani poput potonjih, te će uživati ista prava koja i ovi, izuzam posebnih povlastica, podijeljenih ugovorima.

Članak sedmi ustanovljuje, da će franceski konzuli u Dubrovniku vršiti službu redarstva na franceskim lagjama u tamošnjim vodama. Oni će nadalje imati vlast civilnoga i kaznenoga sudca u parnicama gragjanskim i kaznenim na samim lagjama; a na kopnu će kouzul presugjivati samo u gragjanskim parnicama, u kojima budu obje stranke franceske narodnosti, dočim će u mješovitim parnicama (megju Francezima i domaćim ili Francezima i inostrancima ne-dubrovčanima) dubrovački sud uredovati kao nadležna vlast.

Članak osmi veli, da franceski konzul u Dubrovniku ima pravo štititi samo svoje sunarodnjake. Franceskomu se konzulu izričito zabranjuje, da se miješa u poslove tugjih podanika. Franceska je vlada bila naime saznala, da Rusi namjeravahu stupiti preko svoga konzula u Dubrovniku u doticaj s Crnogorcima i s grčko-istočnjacima u turskomu carstvu, pa da su htjeli tražiti za svoga konzula prerogative, koje je franceska vlada tražila za svoga, čega im dakako dubrovački senat ne bi bio mogao uskratiti. Da se otkloni ta opasnost ne samo za Dubrovnik, nego i za iste franceske interese, bi odlučeno, da se pravo zaštite franceskoga konzula u Dubrovniku ograniči jedino na franceske podanike. To pravo je u ostalom dovoljno, da Francezima bude osigurana u Dubrovniku mirna i unosna trgovina.

Članak deveti daje franceskomu konzulu u Dubrovniku pravo, da izvjesi nad vratima njegova stana vladarev grb. Franceski će konzul nadalje uživati sve prerogative, koje je dubrovački senat podijelio njegovim predšasnicima.

Članak deseti oprašta carinske daće 40 bačvica vina, što ih konzul može za svoju kućnu porabu uvoziti iz ma koje strane, osim s ostrva Mljeta i Lastova.

Članak jedanaesti propisuje, da će franceske lagje zadržane u kvarantinu u Dubrovniku plaćati iste namete, što ih u Franceskoj plaćaju inostrane lagje podvrgnute kvarantinu. Time se je htjelo zapriječiti, da franceske lagje ne plaćaju i u buduće u Dubrovniku prekomjerne namete.

Ova konvencija razlikovaše se u mnogo čemu od osnove, što ju je bio franceski konzul izradio i koja sadržavaše mnogo teških uslova za Dubrovnik. Francezka je vlada htjela naime posvjedočiti dubrovačkoj republici, da je zadahnuta pomirljivim i dobrohotnim osjećajem prama njoj.

Dubrovačka je vlada bila još zaželila, da se franceskomu konzulu u Dubrovniku pošlje vjerodajnica s kraljevim potpisom, u mjesto jednostavnoga potpisa državnoga tajnika za mornaricu, kao što je to do tada bio slučaj. Franceski je dvor dragovoljno udovoljio toj želji, te je asimilirao svoga rezidenta u Dubrovniku s franceskim rezidentom u Hamburgu ili s rezidentima, postavljenim u nekim drugim kršćanskim republikama. U tu svrhu on mu je dao naslov otpravnika poslova zadržavši mu ipak dotadanji naslov konzula.

Primivši svoju novu vjerodajnicu Des Rivaux je zatražio audijenciju u Maloga Vijeća, da mu se predstavi u svojstvu otpravnika poslova franceskoga kralja. Ta audijencija bi urečna 18. marta. Des Rivaux bi primljen po slijedećemu ceremonijalu: Jedan pod-tajnik republike došao je posjetiti otpravnika poslova u njegovomu vlastitomu stanu, te ga sproveo do u rektorovu palaču, gdje mu je straža odala vojničke počasti. Na vratima dvorane Maloga Vijeća ga je predao u ruke dvojice vijećnika, koji ga uvedoše u ograđjeno mjesto, gdje su sjedili rektor i članovi Maloga Vijeća, koji ga dočekaše stojećke. Rektor mu pogje za jedan korak u susret i označi rukom mjesto, na koje je imao sjesti. Na to isto mjesto posjedahu dubrovački poklisari prije i nakon svoje misije. Pošto rektor dade znak da se pokrije, novi otpravnik poslova izreče sjedeći ovaj govor:

„Kralj, moj vladar počastio me je novom vjerodajnicom i naslovom otpravnika poslova kod Vaših Ekscelencija, te mi je naregjeno, da vam saopćim, da je ovim novim znakom poštovanja, Nj. Veličanstvo htjelo asimilirati vašu republiku s Hamburgom i s inim kršćanskim republikama. Ja sam vrlo zadovoljan, jer mi je povjerena ova misija, koja je ugodna dubrovačkom narodu a koja je meni na čast. Meni je dobro poznato, da me je ovo odlikovanje zapalo vašim posredovanjem i vašim molbama. Ja vam za to dugujem blagodarnost, koju ću smatrati svojom dužnošću, da Vam uvijek posvjedočavam. Ja ću se cijeniti sretnim, ako mi moje novo zvanje omogući, da odsele budem u još jačoj mjeri orugje za očuvanje sklada i sporazuma izmegju naša dva naroda i da zaslužim potpuno poštovanje i povjerenje Vaših Ekscelencija. U ostalom, vi ste već obaviješteni o tomu, da je Nj. Veličanstvo upravo udarilo jak temelj ovomu skladu jednim trgovačkim ugovorom, koji mi je naloženo da potpišem u Njegovo ime s deputacijom senatovom. To je za me još jedna nova čast. Nj. Veličanstvo mi je preporučilo, da ovom prilikom obećam Vašim Ekscelencijama Njegovo pokroviteljstvo i blagonaklonost. S neizmjernim veseljem i s velikom revnošću ja evo ispunjavam dani mi nalog i nastupam pod toli ugodnim i laskavim auspicijama moju novu službu."

Na ovu besjedu franceskoga otpravnika poslova odgovori rektor, da je republika duboko dirnuta odlikovanjem, kojim ju je Nj. Veličanstvo počastilo time, što je pristalo na njezine vruće molbe, da zaključi s njome jedan trgovački ugovor i što je

ovjerovilo kod nje jednoga otpravnika poslova. On doda, da su svi članovi vijeća prožeti čuvstvom duboke blagodarnosti prama Nj. Veličanstvu, koju će mu u svakoj zgodi očitovati pokornošću, strahopočitanjem i odanošću, te iskrenom ljubavi francuskoga naroda.

Senat je bio imenovao petoricu svojih članova Luku Bonu, Luku Gozze, Orsata Ranjinu, Luku Sorga i Orsata Giorgi, da s franceskim otpravnikom poslova potpišu francesko-dubrovačku konvenciju. Drugoga dana nakon gornje audijencije Des Rivaux obavijesti ovu petoricu, da je od svoga dvora primio nalog, da s njima vijeća. Senatori ga odmah posjetiše kod njegove kuće, te mu izjaviše, da su spremni, da zajedno s njime izvrše pošljedne formalnosti. Konferencija je bila obdržana prvoga i drugoga aprila u državnom sekretarijatu. Nakon izmijenjenih punomoći i nakon što bi izručen Des Rivaux-u prepis dubrovačkoga carinskoga pristojbenika, franceski otpravnik poslova i članovi deputacije dubrovačkoga senata potpisaše i udariše svoje pečate na ugovor trgovački i plovidbeni izmegju Dubrovnika i Franceske. Taj ugovor, koji je datiran iz Dubrovnika 2. aprila 1776., bi ratificiran (potvrgjen) franceskim kraljem 3. juna iste godine.

*

Taj je ugovor zaključio periodu latentnoga i otvorenoga antagonizma megju Dubrovnikom i Franceskom, koja je trajala punih dvadeset godina. Iz ove je borbe Dubrovnik časno izašao na polje. To on treba da zahvali u prvome redu ustrajnosti i vještini svoje diplomacije. Ali se u ovoj više-stoljetnoj plemićkoj oligarhiji opaža neka maglovitost karaktera i fizička umornost, — znaci duboke starosti i opadanja. Dubrovčani upravo automatski nastavljaju svoju tradicijonalnu politiku, koju je jedan franceski diplomata zgodno karakterizirao ovim riječima: „Oni nastoje prolaziti kroz dogogjaje ne sudjelujući u njima.“ Samo svjetski dogogjaji i neumitna sudbina povukoše ih naskoro protiv njihove volje u svoj vrtlog. U velikom sukobu naroda, koji se zbi na prelazu 18. i 19. vijeka, koji se odrazi i u našim krajevima, Dubrovniku bi sugjeno, da učevstvuje i da podlegne. Teška kola novoga reda pregaziše i smrviše i ovaj ostatak staroga režima.

Терцијарне билине из Фоче на југоистоку Босне.

Пише

Х. Енгелхарт

у Дражђанима.

Господин земаљски геолог др. Кацер (Katzer) сабрао је приликом геолошког картирања југоисточне Босне у наслагама смеђега угљена, што леже источно од Фоче, остатака фосилних билина, који су мени предани да их опредјелим.

О поменутој се наслаги већ одавна зна, да садржи билина. Већ А. Битнер[1]) (Bittner) спомиње билинске отиске одавле, међу њима *Glyptostrobus,* а Ф. Красер (Krasser) установио је касније двије *Acer*-врсте[2]). И Т. Фукс (Fuchs) примјећује једном приликом, да је код Фоче накупио овећу збирку добро очуваних билинских останака. Као налазиште махом се спомиње Будањ.

Петрефакти билински, што ми их је доставио госп. др. Кацер, занимиви су с тога, што не потичу с тог једног налазишта, већ их има и с других мјеста: Бешрице, Хрзиња, Миљевине; како ова налазишта леже сублизу, а заступају исти хоризонт, ја их означујем именом Бешрица. И овдје и у Будању потичу остаци билина из покровног слоја угљена, што је важно по опредјељење њихове старости.

Испитамо ли наиме, из којих геолошких хоризонта су нам до сада познати билински петрефакти око Фоче, показаће се, да их већина припада и олигоцену и миоцену, а да се мањина нашла у плиоцену. Плиоцен ваља дакле искључити при опредјељивању старости, те нам ваља само да одлучимо, којима од ових двају претходних доба да додијелимо билине, о којима говоримо.

Већ на први поглед може се, премда је обиље индивидуа у протусловљу са оскудицом врста, упознати нека њихова сличност са тонгријским флорама, по прилици са оним Куније на Еубоји, али ће се уједно опазити, да мањкају оне врсте, што су карактеристичне за ову флору. Тако посве мањкају оне врсте, којима се обично приписује аустрални тип, па нема ни оних, чији аналогни рецентни заступници упућују на прилично врућу климу; додуше има их, али у много мањем постотку, него што се обично опажају у Тонгријену, као што уопће језгра те билинске заједнице више упућује на блажију климу, него ли она прва, што већ произлази и из обиља билина с лишћем, што опада. К тому долази и то, да се амерички типови већ доста упадно истичу, што све одаје значај новије добе. С тога не ћемо погријешити, ако раслинство из покровног слоја угљена додијелимо Аквитанијену.

---

[1]) „Grundlinien der Geologie von Bosnien-Hercegovina“, Беч 1880., пар. 255.

[2]) „Annalen des k. k. naturhist. Hofmuseums“, V. 1890., Нот. стр. 90. (*Acer trilobatum* A. Br. и *A. productum* A. Br.?)

Опис појединих врста.

Гљиве.

Род: **Sphaeria** Hall.

Sphaeria mediterranea Ett. *(Табла I., слика 11.)*

Ettingshausen (Ettingshausen), Beitr. zu Parschlug., стр. 3., таб. 1., сл. 6.—8.

Гљиве стоје раштркано, перитеције малене, црне и кадшто се састају.

Налазиште: Беширица.

Gramineje Juss.

Род: **Phragmites** Trin.

Phragmites oeningensis Ac. Br. *(Табла II., слика 2.)*

За литературу види: „Дôња Тузла", стр. 479.

Ризом гранат, интернодије су обично опружене, цјевкасте, влакна опружена, листови широки, многоребрасти.

Комад влакна.

Опаска. Уз њу нашло се раштркано неколико уских иглица, које ваљда припадају роду *Pinus saturni* Ung.

По добу раширена у олигоцену, миоцену и плиоцену.

Аналогна сада живућа врста: *Phragmites communis* Trin. (Европа, Азија, Америка, Аустралија.)

Налазиште: Будањ.

Паоме L.

Род: **Flabellaria** Sternbg.

Flabellaria sp. *(Табла I., слика 2.—4.)*

Први је ово пут, што се дознаје за фосилни остатак паоме из наслага Босне [1]). Пожалити се мора, што је то само уломак, из ког се не да билини опредијелити сигурно мјесто. Нити се је очувала петељка, нити стаблика, те смо принуждени да је уврстимо у провизорни род *Flabellaria.*

Већ на први поглед опажа се, да овај остатак потиче од лепезасте паоме. Тракови су на дну уски, проширују се затим постепено, па се опет сужују. Средње ивице су оштре, али набори нијесу доста дубоки а раздвајају се доста убрзо.

Неколико више — мање добро очуваних плодова, што се нашло на истој каменој плочи, ваља свакако приписати к овому остатку листа, пошто се до сада не нађе ни трага какове друге паоме. Плодови су разне величине, јајолики, шиљаста завршетка, сјајне боје, на дну тубасти.

Налазиште: Будањ, гдје су, по казивању дра Кацера остаци у једној наслаги врло чести.

Cupressineje Rich.

Род: **Glyptostrobus** Endl.

Glyptostrobus europaeus Brongn. sp. *(Табла I., слика 18.)*

За литературу види: „Дôња Тузла", стр. 483.

[1]) У палеонтол. збирци бос.-херц. земаљског музеја има један лист паоме с иначе поближе не назначена налазишта код Жупањца. *(Оп. уредн.)*

Листови су шиљасти, љускасто стиснути, на дну спуштени, ненаребрени, покадшто са средњим живцем, пругасти, одмакнути; шишарике кратко јајолике или готово кругласте, љуске одрвењеле, на вршку полукружне и провијене са 6—8 зубаца или готово глатки, на горњем крају хрбта уздужно браздасти, у средњем пако дијелу нежни и провијени чврстим привјесцима.

Од нађених комада пресликани су само они, који предочују и гранчицу и шишарику.

Аналогна, сада живућа врста: *Glyptostrobus heterophyllus* Endl. (Глина).

По времену раширена: у Горњој креди, еоцену, олигоцену, миоцену и плиоцену.

Налазиште: Будањ.

Betulaceje Bartl.

Род: **Betula** Tourn.

Betula dryadum Brongn. *(Табла I., слика 12.)*

Брњар (Brongniart), Ann. d. sc. nat. XV, стр. 49., таб. 3., сл. 5. Унгер, Che. prot. стр. 117., таб. 34., сл. 5. исти писац, Iconogr. pl. foss. стр. 105., таб. 39., сл. 9.—12. Андре (Andrae), Siebenbürgen und Banat стр. 14., таб. 2., сл. 4.—6. Геперт (Göppert), Schossnitz стр. 10., таб. 3. сл. 1. Хер (Heer), Fl. d. Schw. II, стр. 39., таб. 71. сл. 25. III. стр. 177., таб. 152., сл. 7. *b, c.* Сапорта (Saporta), Sud-Est. de la France II. стр. 104., таб. 6., сл. 5., Етингхаузен, Билин I, стр. 44., таб. 14., сл. 6.—8. Енгл-харт, Jesuitengr. стр. 21., таб. 2., сл. 17., 23. исти писац, Dux, стр. 155., таб. 3., сл. 20., 21.; таб. 4., сл. 24. исти писац, Himmelsberg, стр. 266., таб. 2., сл. 3.—5.

Листови широки, јајолики, шиљасти или тространични, назупчени; средње ребро равно те се на дну истиче, пострана ребра нежна, једноставна или рачваста, доњи избијају под готово правим кутом, остали под шиљастим.

По времену раширена: олигоцен, миоцен.

Налазиште: Будањ.

Betula prisca Ett. *(Табла I., слика 1., 5., 6.)*

За литературу види: „Зеница—Сарајево“, стр. 118.

Листови поредани наизмјенице, јајолики, дуге петељке, назупчени; средње ребро истиче се на дну, тече правно, пострана ребра, избијају под шиљастим кутевима, једноставна су, готово равна, теку једнако.

Аналогна сада живућа врста: *Betula rhojpaltra* Wall. (Источна Индија.)

По времену раширена у олигоцену и миоцену.

Налазиште: Бешрица.

Род: **Alnus** Hall.

Alnus Kefersternii Göpp. sp. *(Табла I., слика 8.)*

За литературу види: Босна и Херцеговина, стр. 447.

Листови јајолики или дугуљасто јајолики, вршак туп или зашиљен, руб понајвише двоструко али и једноставно назупчен, дно заобљено, покашто прилично срцолика облика; средње ребро јако, пострана ребра јако размакнута, јака, избијају под шиљастим кутем и теку уз руб.

Аналогна сада живућа врста: *alnus glutinosa* Gärtn. (Сјеверна земаљска полутка.)

По времену раширена у олигоцену, миоцену и плиоцену.

Налазиште: Будањ.

Cupulifere Endl.

Род: **Castanea** Tourn.

Castanea atavia Ung. *(Табла II., слика 1., 10.)*

За литературу види: „Зеница—Сарајево“, стр. 123.

Листови дугуљасти, тупи или шиљасти, при дну сужени, неједнаки, грубо зупчасти; средње ребро спружено, пострана ребра једноставна.

Аналогна сада живућа врста: *Castanea pumila* Mill. (Сјеверна Америка.)

По времену раширена у олигоцену и миоцену.

Налазиште: Бешприца.

Castanea Ungeri Heer. *(Табла I., слика 16., 19.; табла II., слика 3., 4.)*

За литературу види: „Зеница – Сарајево“, стр. 122.

Листови дугуљасти у облику лансете, зашиљени, назупчани, многобројна пострана ребра приближена, спружена, теку уз руб, међусобно су паралелна а избијају под шиљастим кутевима.

И овдје се потврђује, да су листови разне величине, али при том имају увијек обиље ребара. Припадност ка *castaneji* опажа се већ на први поглед.

Аналогна сада живућа врста: „између врстâ *Fagus ferruginea* Aèt. и *Castanea pumila* Willd.“ Етингсхаузен.

По времену раширена у олигоцену и миоцену.

Налазиште: Бешприца.

Род: **Quercus** L.

Quercus lonchites Ung. *(Табла I., слика 7., 9., 10., 15.; табла II., слика 17.)*

За литературу види: „Дôња Тузла“, стр. 490.

Листови кожасти, с петељкама, дугуљасто копљасти или јајолико копљасти, оштро назубљени; пострана ребра многобројна, ријетко кад рачваста, теку једнако, терцијарна ребра избијају под прилично правим кутем те улазе у вршке зубаца.

Аналогна сада живућа врста: *Quercus lancifolia* Sohl. (Јужна Америка, Мексико.)

По времену раширена у олигоцену и миоцену.

Налазишта: Бешприца, *(табла I., слика 7., 10., 15.)*; Будањ, *(табла I., слика 9. табла II., слика 17.)*

Quercus mediterranea Ung. *(Табла I., слика 14., 17.; табла II., слика 13.)*

За литературу види: „Дôња Тузла“, стр. 490.

Листови кожасти, кратке петељке, дугољасти или дугољасто копљасти, на вршку тупи или шиљасти, зупчасти, зупци оштри; пострана ребра, којих је увијек 7—10, теку уз руб, терцијарне нерве избијају под шиљастим кутевима.

Листови ове врсте храста обилују разликошћу облика. Каткада се разилазе величином, каткада устројем руба, како најјасније показују они у обилном броју по Унгеру у Куми приказани примјери. Каткада су зупци многобројни, каткада су рјеђи, кадшто велики, кадшто малени. Наши листови умножавају ту појаву.

Аналогна сада живућа врста: *Quercus pseudococcifera* Desf. (Јужна Европа, сјеверна Африка, жаркији предјели Азије.)

По времену раширена у олигоцену и миоцену.

Налазишта: *(табла I., слика 17.)* Будањ. *(Табла I., слика 14.; табла II., слика 11.)* Бешприца.

Laurineje Juss.

Род: **Laurus** L.

Laurus lalages Ung. *(Табла I., слика 13., 20.)*

За литературу види: „Дôња Тузла“, стр. 498.

Листови понешто кожасти, јајолико копљасти, према вршку и при дну сужени, дуге петељке, цијела руба; средње ребро јасно изражено, постранн нерви њежни, завинути попут лу̑ка а сижу готово до руба, доњи избијају под правим или прилично правим кутевима, средњи и горњи под шиљастим.

По времену раширена у олигоцену и миоцену.

Налазиште: Бешарица.

Acerineje DC.

Род: **Acer** L.

Acer trilobatum Stbg. sp. *(Табла II., слика 15.)*

За литературу види: „Зеница—Сарајево“, стр. 130.

Листови су дуге петељке, тро- или петорокрпасти, расцијепани у облику руке, крпице понајвише неједнаке, средња је крпица дуља и шира од постраних или су све три једнаке, руб је урезано назупчен, вршак зашиљен, постране крпице одстоје од главне или у правом или прилично правом куту, дјеломично се приближују средњој под шиљастим кутем.

Наш лист сличи много ономе, што га је Етингсхаузен приказао у „Bilin“ III., на таб. 44., сл. 5.

Аналогна сада живућа врста: *Acer rubrum* L. (Сјеверна Америка.)

По времену раширена у олигоцену, миоцену и плиоцену.

Налазиште: Бешарица.

Acer augustilobum Heer. *(Табла II., слика 12.)*

Хер, Fl. d. Schw. III., стр. 37., таб. 117., сл. 25 *a*; таб. 118., сл. 1.—9. Андре, Siebenbürgen. стр. 27., таб. 1., сл. 1. Лудвиг, Palaeont. VIII., стр. 131., таб. 52., сл. 3., 8.; таб. 53., сл. 2.—4., 7. Енглхард, Braunk. v. Sachsen, стр. 27., таб. 7., сл. 6.; исти писац, Jesuitengr. стр. 53., таб. 13., сл. 5., 6., 8., 11.—16.; таб. 14., сл. 6.; таб. 21., сл. 18.; исти писац, Dux стр. 52., таб. 11., сл. 2., 3.; исти писац, Kleinasien стр. 63., таб. 7., сл. 32. Пилар Fl. foss. Susedana стр. 95., таб. 12., сл. 4. Сибер (Sieber), Nordböhm. Braunk. стр. 84., таб. 2., сл. 13. (?)

Листови су дуге петељке, тро- до петерокрпасти, крпице опружене, уско копљасте, урезано зупчасте, постране одстоје од главне.

Пошто је успјело и за нека друга мјеста Босне и Херцеговине доказати неколико врста *Acera,* сада се показује, да је и ова врста била у подручју заступана, што у осталом никако не треба да зачуђава, јер је она далеко пространена.

Аналогна сада живућа врста: листови *Acer campestre* L. (Јужна Европа); плодови: *Acer monspessulanum* L. (Сјеверна Америка.)

По времену раширена у олигоцену и миоцену.

Налазиште: Бешарица.

Sapindaceje Juss.

Род: **Sapindus** L.

Sapindus falcifolius Al. Br. *(Табла II., слика 9., 11.)*

За литературу види: „Дôња Тузла“, стр. 510.

Листови су парно-перасти, опнасти, листићи поредани наизмјенце, раздвојени, понешто срполико завинути, јајолико копљасти, зашиљени, на дну неједнаких страница и према петељци сужени, средње ребро јако, пострана ребра многобројна, њежна и облучаста.

Аналогна сада живућа врста: *Sapindus surinamensis* Poir., *S. frutescens* Aubl. (Гијана.)

По времену раширена у олигоцену, миоцену и плиоцену.

Налазиште: Бешрица.

Ilicineje Brongn.

Род: Ilex L.

Ilex ambigua Ung. *(Табла II., слика 7.)*

За литературу види: „Дбња Тузла", стр. 513.

Листови, крути, кожасти, јајолико-дугољасти, кратке петељке, понајвише на ријетко трнасто назупчани, пострана ребра понајвише избрисана.

Проматрамо ли под тим именом описане листиће, то ћемо опазити, да се врло разилазе бројем рубних зубаца. Опажамо такове, код којих су зупци само на једној половици, па онда и такове, код којих се зупци налазе само на вршку или ниже њега, уз оне, што су назупчани по цијелому рубу од вршка до дна. У овај задњи облик урачунавам наш лист.

По времену раширена у олигоцену и миоцену.

Налазиште: Будањ.

Ilex sphenophylla Ung. *(Табла II., слика 5.)*

Унгер Chl. prot. стр. 148., таб. 50., сл. 9. Исти писац, Sotzka стр. 178., тар. 51., сл. 27. Исти писац, Syll. pl. foss. II., стр. 12., таб. 3., сл. 1.—6.

Листови малени, кратке петељке, обрнуто јајолики, клинаста облика или заобљени, кожасти, трнасто назупчани, перасто ребрасти.

Аналогна сада живућа врста: По Унгеру *Ilex cuneifolia* L. (Бахамас.)

По времену раширена у олигоцену и миоцену.

Налазиште: Будањ.

Rhamneje R. Br.

Род: Rhamnus L.

Rhamnus Rossmässleri Ung. (?) *(Табла II., слика 16.)*

За литературу види: „Босна и Херцеговина", стр. 455.

Листови дугољасти, елиптични, цијела руба; средње је ребро јако, пострана ребра, којих је са сваке стране по 7—10, јасно израженых, паралелна и при рубу облучаста.

Посједујемо само тај један, сумњиви комад.

Аналогна сада живућа врста: *Rhamnus frangula* L. (Европа.)

По времену раширена у олигоцену и миоцену.

Налазиште: Будањ.

Juglandeje DC.

Род: Juglans L.

Juglans acuminata Al. Br. *(Табла II., слика 14.)*

За литературу види: „Дбња Тузла", стр. 514.

Листови перасти, листићи стоје један наспрама другом, кожасти су, провијењени петељком, јајолико-елиптични или јајолико-копљасти, зашиљени, цијела руба; средње ребро јако те прама вршку постепено слаби, пострана ребра, којих је понајвише 10—14, јака, прама рубу све слабија те се овдје састају у луковима.

Аналогна сада живућа врста: *Juglans regia* L. (Закавказка, Арменија, Хималаја, сјеверна Кина.)

По времену раширена у олигоцену, миоцену и плиоцену.

Налазиште: Будањ.

Papilionaceje Endl.

Род: **Cassia** L.

Cassia phaseolites Ung. *(Табла II., слика 6.)*

За литературу види: „Дôња Тузла“, стр. 518.

Листови су многопарно перасти, листићи опнасти, дугољасто елиптични, провијењени петељком, цијела руба, шиљасти или тубасти; средње ребро јако, пострана ребра многобројна, теку паралелно и при рубу се спајају у лȳкове.

Аналогна сада живућа врста: *Cassia micranthera* DC. (Бразилија.)

По времену раширена у олигоцену, миоцену и плиоцену.

Налазиште: Будањ.

Cassia hyperborea Ung. *(Табла II., слика 8.)*

За литературу види: „Дôња Тузла“, стр. 518.

Листови опнасти, провијењени петељком, јајолико копљасти, зашиљени; средње ребро јако, пострана ребра врло фина, завинута.

И сада још држим самосталност те врсте сумњивом. Што се више листића испитује, све се више налази прелазâ к врсти *Cassia Berenices* Ung. У погледу петељке налазимо код обих сад већу, сад мању дужину, код обих исту величину и облик, исто тако није број ребара дошљедно једнак. Будућност ће по свој прилици ујединити те двије врсте.

Аналогна сада живућа врста: По Унгеру *Cassia laevigata* Willd. (Тропска Америка.)

По времену раширена у олигоцену, миоцену и плиоцену.

Налазиште: Будањ.

Додатак. Она многобројна јасно видљива мјеста на листу таб. 2., сл. 18., не држим гљивицама, већ шишаркастим творинама, произведеним кукцима. Оне су мање или више удубљéне, врло различите величине, а налазе се сад раздалеко сад сублизу.

Налазиште: Бешрица.

Табла I.

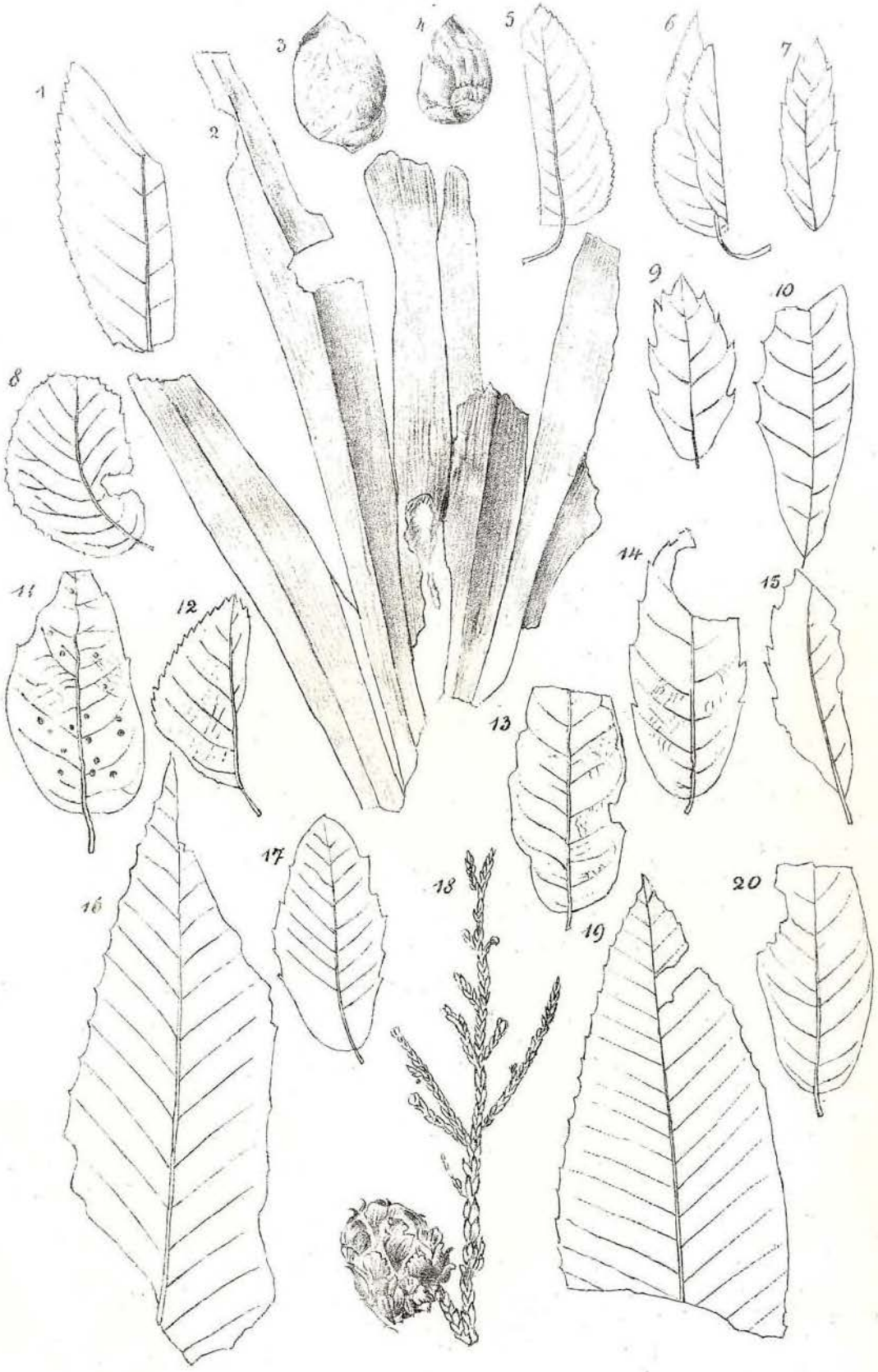

Табла II.

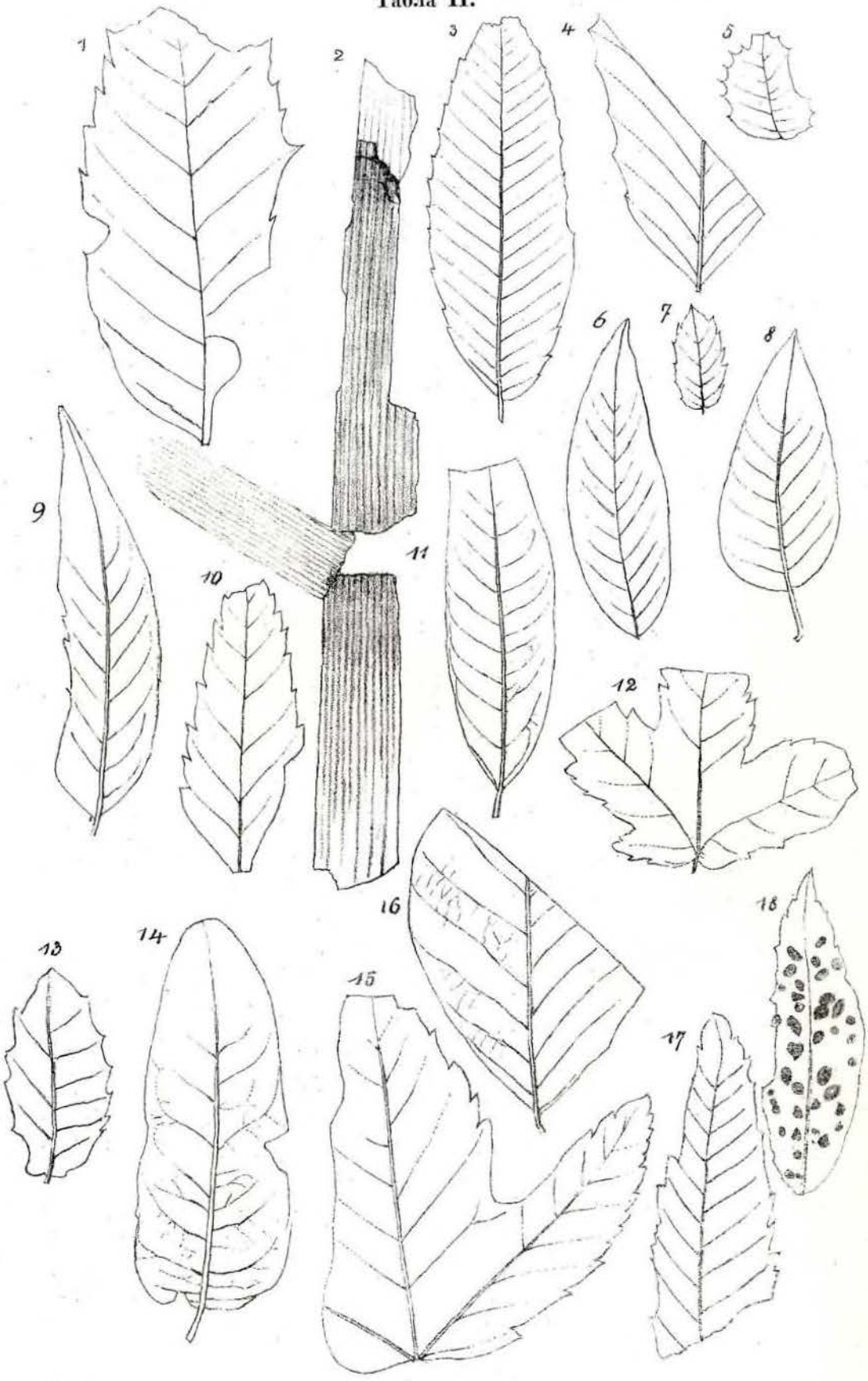

Списак описаних билинских остатака алфабетским редом.

	Страна		Страна
Acer augustilobum	559	*Ilex ambigua*	560
„ *trilobatum*	559	„ *sphenophylla*	560
Alnus Kefersteinii	557	*Juglans acuminata*	560
Betula dryadum	557	*Laurus lalages*	559
„ *prisca*	557	*Phragmites oeningensis*	556
Cassia hyperborea	561	*Quercus lonchitis*	558
„ *phaseolites*	561	„ *mediterranea*	558
Castanea atavia	558	*Rhamnus Rossmässleri.* (?)	560
„ *Ungeri*	558	*Sapindus falcifolius*	559
Flabelleria sp.	556	*Sphaeria mediterranea*	556
Glyptostrobus europaeus	556		

Тумач слика.

Табла I.

Слика 1., 5., 6. *Betula prisca* Ett.
„ 2.—4. *Flabellaria* sp.
„ 7., 9., 10., 15. *Quercus lonchitis* Ung.
„ 8. *Alnus Kefersteinii* Göpp. sp.
„ 11. *Sphaeria mediterranea* Ett.
„ 12. *Betula dryadum* Brongn.
„ 13., 20. *Laurus lalages* Ung.
„ 14., 17. *Quercus mediterranea* Ung.
„ 16., 19. *Castanea Ungeri* Heer.
„ 18. *Glyptostrobus europaeus* Brongn. sp.

Табла II.

Слика 1., 10. *Castanea atavia* Ung.
„ 2. *Phragmites oeningensis* Ac. Br.
Слика 3., 4. *Castanea Ungeri* Heer.
„ 5. *Ilex sphenophylla* Ung.
„ 6. *Cassia phaseolites* Ung.
„ 7. *Ilex ambigua* Ung.
„ 8. *Cassia hyperborea* Ung.
„ 9., 10. *Sapindus falcifolius* Ac. Br.
„ 12. *Acer angustilobum* Heer.
„ 13. *Quercus mediterranea* Ung.
„ 14. *Juglans acceminata* Ac. Br.
„ 15. *Acer trilobatum* Stbg. sp.
„ 16. *Rhamnus Rossmässleri* Ung. (?)
„ 17. *Quercus lonchites* Ung.
„ 18. Лист са шишаркастим творинама.

Dermapteri i orthopteri Bosne i Hercegovine.

Obradio

dr. **Franjo Werner.**

Kao godine 1897., prilikom posjeta Bosne i Hercegovine, tako sam i lanjske godine marljivo sabirao orthoptere i tako došao do materijala, koji je, u savezu sa zbirkom Brunnera pl. Wattenwyla (sada u c. kr. prirodoslovnom dvorskom muzeju u Beču) i onom zemaljskoga muzeja u Sarajevu dovoljan za pregled faune orthoptera za naše područje. Možda će se pojaviti još koje pojedine vrste, sa srpske i crnogorske megje, što se s izvesnošću može i očekivati; ali takovi slučajevi već neće moći uplivisati na skupnu sliku.

Opredjeljenje dermaptera, megju kojima se barem jedna vrsta za znanost kao nova pokazala, obavila je gospogjica Hedwiga Meissner. I *Orthoptera genuina* pruža nam jednu novu vrstu.

Osim već prije spomenutim ličnostima imam za ovu radnju da izrazim osobitu zahvalnost gospodinu kustosu Viktoru Apfelbecku, koji mi je išao na ruku važnim podacima o zbirci sarajevskog muzeja te time, što mi je stavio na raspolaganje i neopredijeljena materijala.

U pogledu literature, a da se bavi naročito našim područjem, nema mnogo šta reći. Po mome znanju jedina djela, koja se bave bosansko-hercegovačkim orthopterima uz naznaku nalazišta, ova su: Moje „Beiträge zur Kenntnis der Orthopterenfauna der Hercegovina“ („Verhandl. der zoolog.-botan. Gesellsch.“, Beč 1897. p.), M. Burr: „Three new Species of Platycleis from Hercegovina“ (Entomologiste Record and Journal of Variation, Vol. XI., Nr. 1., 1899.) i najzad J. Redtenbacherova valjana knjižica „Die Dermapteren und Orthopteren von Oesterreich-Ungarn und Deutschland“ (Beč, Carl Gerold's Sohn 1900.).

Po spisku, što ću ga niže iznijeti, iz našega područja poznato je do sada: 9 dermatoptera, 10 blattodea, 4 mantodea, 47 acridiodea, 46 locustodea i 9 gryllodea, dakle u svemu 125 vrsta. Za Bosnu i Hercegovinu karakteristične su dvije dermatoptere vrste Cheidura i dvije locustodee vrste Platycleisa. Po meni za ovo područje najprvo dokazane su ove vrste, kojih nema ni u zbirci Brunnerovoj ni u sarajevskom muzeju: *Aphlebia pallida* Br., *Ameles abjecta* Cyr. i *decolor* Charp., *Mecostethus grossus* L., *Barbitistes serricanda* Fabr., *Tylopsis liliifolia* Fabr., *Anterastes Raymondi* Yers., *Platycleis stricta* Jell., *Gryllus burdigalensis* Latr., od ovih sam ustupio zemaljskom muzeju u Sarajevu dokazne egzemplare, izuzevši jedino *Ameles abjecta*, od koje se zagubio jedini nagjeni primjerak.

Za sada je još teško reći, koje vrste pripadaju bosanskomu (srednjoevropejskom) a koje hercegovačkom (sredozemskom) području faune. Šta više na osnovu moga vlastitog iskustva te materijala, što mi je u rukama, čini mi se, da se iste vrste pojavljuju i na sjeveru i na jugu naših zemalja, samo ako vladaju isti životni i vegetacioni uvjeti. Nu kako se u natoč tome može reći, da su izvjesni oblici stanovnici takovih vegetacionih oblika, kojih u jednome od obadva područja ili posve nema ili ih ponestaje, to ćemo neke naći poglavito u Bosni, druge u Hercegovini. Obojim područjima, osim uopće jako rasprostranjenih vrsta, zajedničke su one vrste, što ih možemo nazvati pravim stanovnicima krša, a koji se već u Kranjskoj pojavljuju, kao n. pr. *Rhacocleis discrepans, Pachytrachelus gracilis, Thamnotrizon Chabrieri, Ephippigera limbata, Troglophilus nylectus* i dr.

Karakteristične su vrste za Hercegovinu (u opreci prama Bosni): *Anisolabis maritima* (samo stoga što Hercegovina graniči s morem, a Bosna ne), *Aphelebia marginata* i *subaptera, Loboptera, Ameles, Empusa, Tettix depressus, Tryxalis, Stenobolluus pulvinatus, Stauronotus, Stethophyma brevipenne, Epacromia strepens, Acrotylus patruelis, Pachytylus danicus, Cuculligera, Acridium aegyptium, Orphania scutata, Barbitistes yersinii, Acrometopa, Phaneroptera quadripunctata, Gampsocleis, Rhacocleis, Antecastes, Platycleis intermedia, affinis, stricta, sepium, Dotichopoda, Gryllomorpha, Mogisoplistus, Tridactylus.*

Naprotiv su za Bosnu (u opreci prama Hercegovini) karakteristične ove vrste: *Chrysochraon, Gomphocerus, Stethophyma fuscum, Podisma pedestris, Orphania denticauda, Poecilimon thoracicus, Isophya modesta, Phaneroptera falcata, Pachytrachelus gracilis, Tamnotrizon Friwaldskyi littoralis, Platycleis Roeselii* i *bicolor, Psorodonotus.*

Vrijedno je spomenuti, da okolica Livna u Bosni posjeduje više hercegovačku, a okolica Konjica te gore hercegovačke više bosansku faunu. Kod Livna se nalaze vrste *Ectobia albicincta, Stenobothrus petraeus, Tylopsis, Poecilimon elegans,* na Prologu u visini od 1200 *m Platycleis stricta* i *modesta;* s druge se strane opet nalaze u Hercegovini (uz nekoje južne oblike, koje bi tamo, kao što i u oštrome zalegju na istoku Nevesinjskog i Gackog polja jedva očekivali) podosta srednjoevropejskih vrsta, kao n. pr. *Psophus stridulus.*

Po rasprostranjenosti dale bi se razlikovati ove glavne skupine:

Životinje, što žive po drveću: *Meconema.*

Stanovnici grmlja: Sve za lijet nesposobne *Phaneropteride* kao i *Aerometope; Pezoletti Schmidtii;* pa i još mnogi *Thamnotrizi, Pachytracheli, Ephippigeri, Locuste, Paracalopteri* i t. d.

Po barovitim livadama: *Mesostethus, Xiphidium, Epacromia thalassina.*

Po suhim livadama: *Platycleis stricta, tessellata; Oedipoda, Caloptenus, Stauronotus genei, Stenobothrus petraeus.*

U visokoj travi: *Mantis, Ameles, Tylopsis, Rhacocleis.*

Po poljima: *Gryllus desertus, burdigalensis; Pachytylus danicus.*

Po brdskim pašnjacima (alpinske): *Decticus, Psophus, Stenobothrus miniatus, Stethophyma fuscum.*

Na kršu sa oskudnom vegetacijom: *Cuculligera hystrix, Acrotylus patruelis Epacromia strepens, Oedipoda, Caloptenus.*

U travi izmegju grmlja: *Stethophyma brevipenne, Tettix depressus, Oedaleus* i t. d.

U prvoj polovici augusta zatekoh još ove vrste u stanju ličinke: *Mantis, Ameles, Tryxalis, Pachytylus, Acridium* (od obadviju takogjer imagine po prilici u isto vrijeme, ali na različnim mjestima), *Oecanthus.*

I. Dermaptera.

1. *Labidura* Leach.

1. *Labidura riparia* Pall.

Derventa, Mostar (sarajevski zemaljski muzej). U zemaljskom muzeju ima takogjer egzemplara iz Kopva, Zadra, Spljeta, Stona, Opuzena, Gruža, jezera Athanas, iz Burgasa, Peristera, Phalerona, Carigrada (Kučuk Čekmegje).

2. *Anisolabis* Fieb.

2. *Anisolabis maritima* Ben.

Neum (saraj. z. muz.). Takogjer iz Stona u Dalmaciji (saraj. z. muz.).

3. *Labia* Leach.

3. *Labia minor* L.

Dol.-Blato, Sarajevo (saraj. z. muz.). Takogjer kod Podgorice, Crna Gora (saraj. z. muz.).

4. *Forficula* L.

4. *Forficula auricularia* L.[1]).

Sarajevo, Ružište, Roman gorje, Derventa, Krug-planina, Igman-planina, Tisovica, Jablanica, Dolblato, Žitomišljić, Gacko, Stolac, Mostar, Neum (saraj. z. muz.). U zemaljskom muzeju ima takogjer primjeraka iz Lanije, Phalerona, Janine, Podgorice *(macrolabia)*, Peristera, Varipopa, Janine *(cyclolabia)*, Karpenisa (♀).

5. *Anechura* Scudd.

5. *Anechura bipunctata* Fabr.

Kamešnica, Vašnaja, Krug-planina (saraj. z. muz.).

6. *Sphingolabis* Borm.

6. *Sphingolabis albipennis* Megerle.

Sarajevo (saraj. z. muz.).

7. *Chelidura* Latr.

7. *Chelidura acanthopygia* Géné.

Vučja Luka kod Sarajeva (saraj. z. muz.).

8. *Chelidura Apfelbecki* n. sp.

Treskavica-planina, Vučja Luka (saraj. z. muz.).

Ova je vrst najbliža vrsti *Ch. orsinii* (Géné) sa italskoga gorja, ali se od ove razlikuje po anteni, koja ima 13 članaka, kratkim krilnim poklopcima, tamnocrvenosmegjom bojom pronotuma te po štipaljkama (glava crvenosmegja, noge žutosmegje) i po tome, što su (bar u usporegjenju sa primjercima Coll. Brunner-ovim) u mužaka pandže jače zavinute, i to u bazalnoj polovini ne samo prama dolje nego i prama unutra zavinute, a iza zupca su pravne, slabo prama unutra i dolje zavinute. Brada i prosternum žuti.

Ukupna duljina ♂ 17, ♀ 14, štipaljke u ♂ 4, ♀ 2·5 *mm*.

9. *Chelidura Reiseri* n. sp.

Vučja Luka, Treskavica, Sarajevo (saraj. z. muz.).

Najbliža joj je srodnica *Ch. edentula* (Woll.) s Madeire, ali je dobro obilježena oblikom štipaljki u ♂, koje su položene horizontalno te su valjkaste, a sve do tupo završnoga okrajka jednako debele, prilično jako prama vani zavinute, a prama medianu, nekako prije sredine imade šiljati, trougli zupčić; pygidium bez ikakove uvale, plosnat; u boji i inače pregjašnjoj vrsti sasvim slična, što nas navodi na mišljenje,

[1]) Ova vrsta, koja predleži u po jednome primjerku ♂ i ♀ *F. pubescens* Serv. iz Podgorice, biće da živi takogjer i u Hercegovini.

da je to samo zakržljali oblik (tim više, što obje potječu sa istoga nalazišta); nu to mišljenje ne da se ustvrditi s razloga, što nam do danas manjkaju prelazni oblici, pa je i stoga opravdano, što je označismo novom vrstom.

Ukupna duljina ♂ 12·5, ♀ 12·0, štipaljki u ♂ 2·5, u ♀ 2·0—2·5 *mm*.

II. Orthoptera genuina.

A. BLATTODEA.

1. Ectobiini.

Aphlebia Br.

1. *Aphlebia marginata* Schreber.
   Hercegovina (zbirka Br.), Drače (saraj. z. muz.).
2. *Aphlebia brevipennis* Fischer.
   Trebinje (zbirka Br.), Livno, Korito (Werner); Čvrstnica, Gacko, Treskavica-planina (saraj. z. muz.).
3. *Aphlebia pallida* Br.
   Baba-planina, 1400 *m* (Werner). Poznata tek iz Grčke i Male Azije.
4. *Aphlebia subaptera* Ramb.
   Stolac (saraj. z. muz.).

Ectobia Westw.

5. *Ectobia lapponica* L.
   Sarajevo (zbirka Br.), Sarajevo, Ivan, Igman-gorje, Trebević, Vrelo, Vučja Luka, Treskavica-planina, Stolac (saraj. z. muz.).

   Duljina elythrena i krila jako je nestalna.
6. *Ectobia albicincta* Br.
   Livno (Werner). Stolac, Domanović (saraj. z. muz.).
7. *Ectobia livida* Fabr.
   Trebinje (zbirka Br.), Korito (Werner), Sarajevo, Trebević, Drače, Ivan, Jablanica, Stolac, Domanović, Derventa (saraj. z. muz.).

2. Blattini.

Loboptera Br.

8. *Loboptera decipiens* Germ.
   Trebinje, Zavala (Werner), Bilek, Jablanica (saraj. z. muz.).

Blatta L.

9. *Blatta germanica* L.
   Sarajevo, Vogošća (saraj. z. muz.).

3. Periplanetini.

Stylopyga Fisch.

10. *Stylopyga orientalis* L.
    Sarajevo (saraj. z. muz.).

B. MANTODEA.

1. Mantini.

Ameles Burm.

1. *Ameles abjecta* Cyrillo.
   Zavala (Werner).

2. *Ameles decolor* Charp.
Trebinje (Werner).

Mantis L.

3. *Mantis religiosa* L.
Trebinje, Korito, Mostar, Stolac (Werner); Sarajevo, Dervent, Mostar, Bjelašnica planina (saraj. z. muz.).

2. Empusini.

4. *Empusa fasciata* Brullé.
Ova vrsta, koja se nalazi u Istri (Pulju) i Dalmaciji (Zadar) te u Crnoj Gori (Sotonice kod Vir-pazara), živi i kod Stôca i Čapljine u Hercegovini (saraj. z. muz.).

C. ACRIDIODEA.

1. Tettigini.

Tettix Charp.

1. *Tettix subulatus* L.
Lubin-dolina i Vučja Luka kod Sarajeva (zbirka Br.); Lubin-dolina, Sarajevo, Dol.-Blato, Derventa, Ivan, Čapljina, Mostar (saraj. z. muz.).
2. *Tettix depressus* Bris.
Trebinje (zbirka Br.); Korito, Zavala, Stolac (Werner); Trebinje, Čapljina, Stolac (saraj. z. muz.). Ova vrsta se pojavljuje rado pojedince.
3. *Tettix Kraussii* Saulcy.
Derventa, Sarajevo (saraj. z. muz.).
4. *Tettix bipunctatus* L.
Derventa, Sarajevo, Pazarić, Krupska dolina (saraj. z. muz.).

2. Tryxalini.

Tryxalis Fabr.

5. *Tryxalis nasuta* L.
Mostar, Stolac (Werner); Mostarsko blato (saraj. z. muz.).

Chrysochraon Fisch.

6. *Chrysochraon dispar* Germ.
Sarajevo (zbirka Br.).
7. *Chrysochraon brachypterus* Ocsk.
Trebević (zbirka Br.).

Stenobothrus Fisch.

8. *Stenobothrus crassipes* Ocsk.
Han Romanija u Bosni (zbirka Br.).
9. *Stenobothrus lineatus.*
Trebević, Volujak (zbirka Br.).
10. *Stenobothrus stigmaticus* Ramb.
Sarajevo (zbirka Br.).
11. *Stenobothrus nigromaculatus* Herr. Sch.
Han Romanja, Trebević (zbirka Br.).
12. *Stenobothrus Fischeri* Eversm.
Mostar, Trebinje (zbirka Br.).
13. *Stenobothrus miniatus* Charp.
Livno; Baba-planina (1400 *m*, česta) (Werner); Velež, Volujak (saraj. z. muz.); Trebević (zbirka Br.).

14. *Stenobothrus rufipes* Zett.
Korito (Werner); Sarajevo, Žitomišljić (saraj. z. muz.); Mostar (zbirka Br.).
15. *Stenobothrus haemorrhoidalis* Charp.
Trebinje, Žitomišljić (zbirka Br.).
16. *Stenobothrus petraeus* Bris.
Korito, Livno, Nevesinje, Blagaj (Werner); Trebinje, Mostar, Konjica (zbirka Br.).
17. *Stenobothrus morio* Fabr.
Sarajevo (saraj. z. muz.); Trebević (zbirka Br.).
18. *Stenobothrus vagans* Eversm.
Mostar, Žitomišljić (saraj. z. muz.); Trebinje (var. = *lesinensis* Krauss) (zbirka Br.).
19. *Stenobothrus bicolor* Charp.
Trebinje, Sarajevo, Žitomišljić (saraj. z. muz.); Mostar, Konjica (zbirka Br.).
20. *Stenobothrus pulvinatus* Fisch. de W.
Ljubinje, Berkovići, Avtovac, Blagaj (Werner); Mostar (zbirka Br.).
21. *Stenobothrus dorsatus* Zett.
Korito; Baba-planina, 1400 *m* (Werner); Krupa, dolina kod Sarajeva (saraj. z. muz.); Sarajevo (zbirka Br.).
22. *Stenobothrus parallelus* Zett.
Berkovići, Baba-planina, Vučja Bara (Werner); Sarajevo, Konjica (zbirka Br.).

Gomphocerus.

23. *Gomphocerus sibiricus* L.
Volujak kod Čemerna (alpin) (saraj. z. muz.).
24. *Gomphocerus rufus* L.
Sarajevo (saraj. z. muz.); Han Romanija, Bosna (zbirka Br.).
24. *a. Gomphocerus maculatus* Thunbg.
Trebević (zbirka Br.).

Stauronotus Fisch.

25. *Stauronotus maroccanus* Thunbg.
Trebinje (zbirka Br.).
26. *Stauronotus Généi* Ocsk.
Mostar (zbirka Br.); Stolac (Werner). Po suhim livadama kod Stôca vrlo česta.

Stethophyma Fisch.

27. *Stethophyma fuscum* Pall.
Trebević, Volujak (zbirka Br.); Sarajevo (saraj. z. muz.).
28. *Stethophyma brevipenne* Krauss.
Mostar (zbirka Br.); Korito, Vučja Bara, Avtovac, Blagaj (Werner).

Mecostethus Frieb.

29. *Mecostethus grossus* L.
Berkovići u Dabar-polju (Werner). — Nova za područje. Po barovitim livadama.

Epacromia Fisch.

30. *Epacromia thalassina* Fabr.
Popovo-polje kod Zavale (Werner); Mostar (zbirka Br.); Žitomišljić (saraj. z. muz.).
31. *Epacromia strepens* Latr.
Trebinje, Stolac (Werner); Mostar, Žitomišljić (saraj. z. muz.).

3. Oedipodini.

Sphingonotus Fieb.

32. *Sphingonotus coerulans* L.
Žitomišljić (zbirka Br.).

Acrotylus Fieb.

33. *Acrotylus patruelis* Herr. Sch.
Mostar (zbirka Br.); Stolac (Werner), Žitomišljić (saraj. z. muz.).

Oedipoda.

34. *Oedipoda coerulescens* L.
Mostar (zbirka Br.); Trebinje, Ljubinje, Zavala, Stolac, Baba-planina, Blagaj (Werner); Sarajevo, Žitomišljić (saraj. z. muz.).

35. *Oedipoda miniata* Pall.
Mostar (zbirka Br.); Trebinje, Plana, Zavala, Ljubinje, Berkovići, Mostar, Blagaj, Jablanica (Werner); Sarajevo, Blagaj, Žitomišljić (saraj. z. muz.).

Pachytylus Fieb.

36. *Pachytylus danicus* L.
Mostar, Stolac (Werner); Žitomišljić (saraj. z. muz.). Ličinke kod Stôca po strništu početkom (5.) augusta nijesu rijetke.

Oedaleus.

37. *Oedaleus nigrofasciatus* De Geer.
Mostar, Žitomišljić, Sarajevo (saraj. z. muz.).

Psophus Fieb.

38. *Psophus stridulus* L.
Vučja-bara (Werner); gorje Trebevića kod Sarajeva (saraj. z. muz.).

Eremobiini.

Cuculligera Fisch.

39. *Cuculligera hystrix* Germ.
Mostar (zbirka Br., Werner; saraj. z. muz.). Vrsta je zatečena kod Mostara u parenju koncem jula.

Acridiini.

Acridium Geoffr.

40. *Acridium aegyptium* L.
Stolac, Bilek, Mostar (Werner).

Podisma Latr.

41. *Podisma Schmidtii* Fieb.
Prolog kod Livna, Jablanica, Nevesinje, Korito, Blagaj (Werner), Sarajevo, Pazarić u krupskoj dolini, razvogje Miljacke, Konjica, Mostar (zbirka Br.). Vrlo česta vrsta po džbunju (hrastovina, lješnik, pistacije i t. d.).

42. *Podisma salamandra* Fisch.
Sarajevo (zbirka Br.).

43. *Podisma pedestris* L.
Sarajevo (zbirka Br., saraj. z. muz.).

Caloptenus Burm.

44. *Caloptenus italicus* L.
Zavala, Blagaj (Werner).

Paracaloptenus Bol.

45. *Paracaloptenus Brunneri* Stål.
Blagaj (Werner); Sarajevo, Mostar (zbirka Br.). Kod Blagaja vrlo česta, inače se ali nigdje više ne nalazi.

Pezotettix Burm.

46. *Pezotettix Giornae* Rossi.
Trebinje, Korito, Mostar, Zavala (Werner); Sarajevo, Mostar, Žitomišljić (saraj. z. muz.).

D. LOCUSTODEA.

Phaneropterini.

Orphania Fisch.

1. *Orphania denticauda* Charp.
Konjica (zbirka Br.); Volujak (saraj. z. muz.).
2. *Orphania scutata* Br.
Velež (zbirka Br.).

Poecilimon Fisch.

3. *Poecilimon elegans* Br.
Livno, Baba-planina (1400 *m*), Vučja Bara, Blagaj, Avtovac (Werner), Mostar (zbirka Br.).
4. *Poecilimon thoracicus* Fieb.
Velika Kapa kod Sarajeva (zbirka Br.).

Barbitistes Charp.

5. *Barbitistes serricauda* Fabr.
Maklen-sedlo, Livno, Blagaj (Werner).
6. *Barbitistes Yersinii* Br.
Mostar (zbirka Br.).

Isophya Br.

7. *Isophya modesta* Friv.
Velika Kapa kod Sarajeva (zbirka Br.), Sarajevo (saraj. z. muz.).

Leptophyes Fieb.

8. *Leptophyes albovittata* Koll.
Konjica (zbirka Br.), Sarajevo (saraj. z. muz.).

Acrometopa Fieb.

9. *Acrometopa macropoda* Burm.
Mostar (zbirka Br.), Blagaj, Korito (Werner). Kod Blagaja po niskom grmlju hrasta i pistacije nije rijetka.

Phaneroptera Serv.

10. *Phaneroptera quadripunctata* Br.
Mostar (zbirka Br.).
11. *Phaneroptera falcata* Scop.
Sarajevo (saraj. z. muz.).

Tylopsis Fieb.

12. *Tylopsis liliifolia* Fabr.
Livno, Berkovići, Blagaj, Mostar, Trebinje (Werner).

Meconemini.

Meconema Serv.

13. *Meconema varium* Fabr.
Jablanica (Werner). Sarajevo (saraj. z. muz.).

Conocephalini.

Xiphidium.

14. *Xiphidium fuscum* Fabr.
Trebević-gorje kod Sarajeva (saraj. z. muz.).

Sagini.

Saga Charp.

15. *Saga serrata* Fabr.
Mostar (zbirka Br.).

Locustini.

Locusta De Geer.

16. *Locusta viridissimi* L.
Korito, Blagaj (Werner), Mostar (zbirka Br.).

Decticini.

Gampsocleis Fieb.

17. *Gampsocleis abbreviata* Herman.
Mostar (zbirka Br.).

Rhacocleis Fieb.

18. *Rhacocleis discrepans* Fieb.
Mostar (zbirka Br.), Korito, Trebinje, Blagaj (Werner).

Anterastes Br.

19. *Anterastes Raymondi* Yers.
Trebinje (Werner).

Pachytrachelus Fieb.

20. *Pachytrachelus striolatus* Fieb.
Mostar, Konjica (zpirka Br.), Livno, Zavala, Ljubinje, Baba-planina, Avtovac, Nevesinje, Mostar (Werner); Sarajevo (saraj. z. muz.).

Ova se vrst često nagje u dubokim pukotinama stijenja i inače po tamnim mjestima; a moći ju je zateći još pri kasnom sutonu kako skakuće.

21. *Pachytrachelus gracilis* Br.
Konjica (Coll. Br.), Sarajevo (saraj. z. muz.).

Thamnotrizon Fisch.

22. *Thamnotrizon Chabrieri* Charp.
Mostar (zbirka Br.), Maklen-sedlo (Werner), Blagaj (saraj. z. muz.).

23. *Thamnotrizon dalmaticus* Krauss.

Korito, Livno, Maklen-sedlo, dolina Rame, Baba-planina, Vučja bara, Avtovac (Werner), Mostar, Sarajevo (zbirka Br.).

24. *Thamnotrizon apterus* Fabr.

Sarajevo, Blagaj (saraj. z. muz.).

25. *Thamnotrizon Frivaldskyi* Herm.

Sarajevo (zbirka Br.).

26. *Thamnotrizon littoralis* Fieb.

Sarajevo (zbirka Br.).

27. *Thamnotrizon femoratus* Fieb.

Mostar, Sarajevo (zbirka Br.), Maklen-sedlo (Werner).

Platycleis Fieb.

28. *Platycleis grisea* Fabr.

Mostar (zbirka Br.), Prolog, Livno, Avtovac, Blagaj, Korito (Werner), Stolac, Blagaj (saraj. z. muz.).

29. *Platycleis intermedia* Serv.

Mostar, Trebinje (zbirka Br.), Stolac (Werner).

30. *Platycleis affinis* Fieb.

Mostar, Trebinje (zbirka Br.).

31. *Platycleis tessellata* Charp.

Mostar, Konjica (zbirka Br.), Prolog (Werner).

32. *Platycleis orina* Burr (? = *nigrosignata* Costa).

Prenj-planina (Burr).

33. *Platycleis stricta* Zell.

Blagaj, Berkovići (Werner).

Po suhim livadama.

34. *Platycleis sepium* Yers.

Mostar (zbirka Br.).

35. *Platycleis modesta* Fieb.

Mostar (zbirka Br.), Prolog, Baba-planina, Avtovac, Nevesinje (Werner).

Česta vrsta.

36. *Platycleis brachyptera* L.

? = *P. raia* Burr.

Prenj-planina (Burr).

37. *Platycleis prenjica* Burr.

? = *P. fusca* Br.

Prenj-planina (Burr).

38. *Platycleis Hörmanni* n. sp.

Blisko srodna *P. Roeselii* Hagenb. i *modesta* Fieb. Od prve se razlikuje po tome, što su u ♂ kapci krila kraći (samo za $^1/_3$ dulji nego *pronotum*), što im je boja crveno-smeđa, gotovo jednolična, te što kapci krila pri kraju nisu onako široko okrajčeni, već su poput u vrste *P. modesta*, više suženi i zaobljeni. Također je subgenitalna ploča u ♂ jedva primjetno urezana, te ima dva razmaknuta okrajka. Najzad je postrana krpica pronotuma samo ozdol i — otragu svjetlo obrubljena.

Vrsta se razlikuje od *P. modeste* također po obrubu postrane krpice pronotuma, koji je svjetao a nalazi se ozdol i otragu, zatim po plavoj boji, po jedva urezanoj subgenitalnoj ploči, po obliku otražnjega ruba abdominalne ploče i po gotovo bespjegavom pokrilju te kratkim stražnjim nogama. Totalna duljina 13·5, *pronotum* 4, *elythra* 5·5, *Femora posteriora* 15 *mm*.

Baba-planina, u visini od 1400 *m*, jedan jedini primjerak ♂ (Werner).

39. *Platycleis Roeselii* Hagenb.
Sarajevo (zbirka Br.).
40. *Platycleis bicolor* Phil.
Sarajevo (zbirka Br.).

Decticus Serv.

41. *Decticus verrucivorus* L.
Maklen-sedlo, Baba-planina (Werner); Lisin (Ivan-planina) (saraj. z. muz.).

Psorodonotus Br.

42. *Psorodonotus Fieberi* Friv.
Ivan-planina, Volujak (saraj. z. muz.). U istom pohraništu takogjer s Durmitora (Crna Gora).

Ephippigerini.

Ephippigera Latr.

43. *Ephippigera limbata* Fisch. (= *Ephippigera sphacophila* Krauss).
Trebinje, Mostar (zbirka Br.), Prolog kod Livna, Blagaj, Berkovići, Korito, Vučja bara (Werner),
Nijesam u stanju razlikovati obje vrste, premda mi stajaše na raspolaganje obilna serija iz Kranjske, Pulja i s gore navedenih nalazišta.

Stenopelmatini.

Troglophilus Krauss.

44. *Troglophilus cavicola* Koll.
Velež (saraj. z. muz., zbirka Br.), Zavala (Werner).
45. *Troglophilus neglectus* Krauss.
N. u Bosni (zbirka Br.).

Dolichopoda Bol.

46. *Dolichopoda palpata* Sulz.
Zavala (Werner), špilje kod Trebinja (saraj. z. muz.).

GRYLLODEA.

Oecanthini.

Oecanthus Serv.

1. *Oecanthus pellucens* Scop.
Ljubinje, u masama po duhanskim biljkama (Werner), Sarajevo (zbirka Br.), Sarajevo, Treskavica-planina (saraj. z. muz.).

Gryllïni.

Gryllus L.

2. *Gryllus campestris* L.
Sarajevo (zbirka Br.), Sarajevo, Ružište kod Sarajeva, Bjelašnica (saraj. z. muz.).
Na Babi-planini čula se po cvrčanju.
†3. *Gryllus desertus* Pall.
Popovo-polje kod Zavale u žitu (Werner), Mostar (zbirka Br.).
Po kazivanju stanovnika u Popovu polju ova je vrsta vrlo škodljiva.
†4. *Gryllus burdigalensis* Latr.
Popovo-polje kod Zavale (Werner).
5. *Gryllus domesticus* L.

Gryllomorpha Fieb.

6. *Gryllomorpha dalmatina* Ocsk.
   Trebinje, Mostar (Werner), Vučja pećina kod Trebinja (saraj. z. muz.).

Mogisoplistini Sauss.

Mogisoplistus Sauss.

7. *Mogisoplistus brunneus* Serv.
   Trebinje (zbirka Br.).

Gryllotalpini.

Gryllotalpa Latr.

8. *Gryllotalpa vulgaris* Latr.
   Sarajevo, Sanski-Most, Čapljina (saraj. z. muz.).

Tridactylini.

Tridactylus Latr.

9. *Trydactilus variegatus* Latr.
   Stolac (saraj. z. muz.).

BIBLIOTHECA
MUSEI
BOSNIAE ET HERCEGOVINAE
SARAJEVO